

with the COMMENTARY KEŚAVAVAIJAYANTI OF NANDAPAŅDITA

[11]

edited by
PANDIT V. KRISHNAMACHARYA

THE ADYAR LIBRARY AND RESEARCH CENTRE

VISNUSMRTI

WITH THE
COMMENTARY KEŚAVAVAIJAYANTI
OF NANDAPAŅDITA

[II]

EDITED BY
PANDIT V. KRISHNAMACHARYA

THE ADYAR LIBRARY AND RESEARCH CENTRE

THE ADYAR LIBRARY SERIES

VOLUME NINETY-THREE

विष्णु समृतिः केशववैजयन्तीसहिता

VIȘŅUSMŖTI

WITH THE COMMENTARY KEŚAVAVAIJAYANTĪ OF NANDAPAŅDITA

[II]

EDITED BY
PANDIT V. KRISHNAMACHARYA

DEDICATED TO THE LATE
PROFESSOR K. V. RANGASWAMI AIYANGAR

© 1964 The Adyar Library and Research Centre Adyar, Chennai 600 020, India

Reprinted 1996

ISBN 81-85741-23-1

Agents:

AMERICAS AND JAPAN
The Theosophical Publishing House,
P.O. Box 270, Wheaton,
Illinois 60189-0270, U.S.A.

INDIA AND OTHER COUNTRIES

The Theosophical Publishing House,
The Theosophical Society,
Adyar, Chennai 600 020, India.

त्रयस्त्रिशोऽध्यायः

अथ पुरुषस्य कामकोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरं भवति ॥१॥ परिग्रहपसङ्गाद्विशेषेण गृहाश्रमिणः ॥२॥ ²तेना-यमाकान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषु प्रवर्तते ॥३॥

अतिक्रान्ते आचारकाण्डे ब्रह्मचारित्रतलोपप्रायश्चित्तमुक्तम् । तत्प्रसङ्गात् बुद्धिस्थं प्रायश्चित्तकाण्डं प्रारिप्सुः तदुपोद्धातं त्रयस्त्रिशेनाह । अथेति प्रकरणान्तरप्रस्तावः । पुरुषस्य मनुष्यस्य कामादिसंज्ञकं सुघोरं दुर्जयं रिपुत्रयं भवतीति प्रायोवादः, दोषबहुलत्वान्मनुष्याणाम् । तत्र कामोऽभिलाषः । क्रोधो जिघांसाहेतुरमर्षः । लोभो लिप्सातिशयः ॥ १ ॥

परिग्रहो गृहदारादिस्वीकारः । तत्र प्रसङ्गोऽभिनिवेशः । तस्माद्धेतोः गृहाश्रमिणो विशेषणान्यापेक्षया-तिशयेन कामादयो भवन्तीति स्वभावानुवादः ॥ २ ॥

कामादिकार्यतां प्रदर्शयन्त्रव पातकगणस्योद्देशमाह । तेन कामादिरिपुत्रयेणाकान्तोऽभिभूतोऽयं मनु-व्योऽतिपातकादौ प्रवर्तते । अतिशयेन पातयित नरके इत्यतिपातकम् । अतिशयश्च कल्पोपभोग्यत्वम् । तेन कल्पोपभोग्यमितिपातकम् । मन्वन्तरोपभोग्यं महापातकम् । मन्वन्तरोपभोग्यमेवानुपातकम् । चतुर्युगोपभोग्य-मुपपातकमिति वक्ष्यति । अत्र प्रथमोद्देशान्नरकातिशयात् प्रायश्चितातिरेकाच्च महापातकादितपातकं ग्रीयः; महारुद्रादितरुद्र इव । तथाच हारीतः—"पञ्चविधमशुभं भवति प्रासिङ्गकोपपातकपातकमहापातका-त्यन्तपातकानि" इति । मूलवचने पूर्वपूर्वं गरीयः । अत्र तूत्तरोत्तरमिति । प्रासिङ्गकं जातिभ्रंशकरादि-पञ्चकम् । पातकमनुपातकपर्यायः;

> " महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ।-तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यूनसुपपातकम् ॥ "

इति स्मर्णात् ।

यतु " स्त्रीगोवृष्ठवैश्यक्षत्रियघाती सोमविकयी शूद्रसहभोजी कन्यावृष्यगारदाही वृष्ठीपतिरान्युत्सादी चेति पातकानि " इति पेठीनसिना पृथक् पातकानि परिगणितनि, तत् पापपर्यायत्वेन ; न संज्ञाकरणाय ; उपपातकादिषु पाठेन तत्संज्ञावरुद्धत्वात् । न च तुल्यकालनरकफलत्वादेकपायश्चित्तत्व।च महापातकानुपाकयो-रभेदापत्तिः, नरकानन्तरोत्पन्नयोनिविद्योषप्राप्तेभेदकत्वात् ॥ ३ ॥

जातिभ्रं शकरेषु संकरीकरणेष्वपात्रीकरणेषु ॥ ४ ॥ मलावहेषु 1 प्रकीर्णकेषु च॥ ५॥

किंच एते त्रयः संज्ञाशब्दाः योगरूढाः। तत्र जातेरिभजनसमूहाद् भ्रंशम् अधः पातं कुर्वन्तीति जातिभ्रंशकराणि । असंकरं ब्राह्मणादिवर्णमपि संकरं संकरसमानधर्माणं कुर्वन्तीति संकरीकरणानि । अन्दात्रं प्रतिम्रहाचर्हमप्यपात्रं प्रतिम्रहाचनर्हं कुर्वन्तीत्यपात्रीकरणानि ॥ ४ ॥ पूर्ववदेतावपि योगरूढो शब्दो ; मलमा-वहन्तीति मलावहानि । अमलिनं मलिनं कुर्वन्तीति मलिनीकरणानीति वा संज्ञान्तरम् । प्रकर्षेण कीर्णं बहुलमनायासोपपन्नं प्रकीर्णकमः; तेषु च प्रवर्तते ॥ ५ ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नादानमात्मनः। कामः क्रोधस्तथा³ लोभस्तसादेतत् त्रयं त्यजेत् ॥ ६ ॥

इति ⁴श्रीविष्णुस्मृती त्रयस्त्रिशोऽध्यायः

उक्तार्थोपसंहारेण तत्त्यागमाह । कामादित्रिकमिद्मुक्तपातकोपजननेन तत्फलीभूतवक्ष्यमाणनरकस्य द्वारं प्रवेशनोपाय इत्यनुवादः । तस्मादेतत् त्रयं त्यजेदिति विधिः ॥ ६ ॥

इति ^{े 5}श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁶श्रीरापपण्डितात्मजश्रीनन्ट-पण्डितकृतो श्रीविष्णुस्पृतिविष्टतो वश्रीमत्यां वैजयन्त्यां त्रयस्त्रिशोऽध्यायः

3 क्रोधश्च लोमश्च—ट.

¹ च added in च, ट. ² अप्रकीर्णेषु वा—ज.

⁴ वैष्णवे धर्मशास्त्रे रिपुत्रयप्रकरणं त्रयस्त्रिशम्—ज, ठ ; वैष्णवे त्रयस्त्रिशोध्याय:—

⁵ From श्रीमन्महा up to पण्डितकृती omitted in घ, च.

⁶ श्री omitted in ग.

चतुस्त्रिशोऽध्यायः

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनिमत्यतिपातकानि ॥ १॥ अतिपातिकनस्त्वेते प्रविद्योयुर्द्धतादानम् । न स्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथंचन ॥ २॥

इति भीविष्णुरमृतौ चतुस्त्रिशोऽध्यायः

उद्दिष्टातिपातकस्य स्वरूपं प्रायिश्चतं च चतुिस्त्रिशेनाह । माता जननी ; मात्यस्यां गर्भ इति व्युत्पत्तेः । दुहिता सवर्णोढस्त्रीप्रसूता । स्नुषा सवर्णोरसपुत्रपत्ती सवर्णा । एतासां गमनं प्रत्येकमितपातकम् । हारीतोऽप्याह—" मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनं चेत्यतिपातकानि " इति । इतिकारात् भगिनीगमनं च ;

" जनन्यां च भगिन्यां च स्वसुतायां तथैव च ।
स्तुषायां गमनं चैव विज्ञेयमतिपातकम् ॥ "

इति कात्यायनस्परणात् ॥ १ ॥

तत्र प्रायश्चित्तमाह । उक्तपातकयोगिन एवातिपातिकनः, नातिशयितपातकान्तरयोगिन इत्यभिष्रेत्यै-तच्छब्दः । तेन चैत एव चत्वारोऽप्यतिपातिकनोऽिमप्रवेशं कुर्युः । यतः कथंचन ज्ञानतोऽज्ञानतः सक्रदसकृच कृतेऽिसान् पापे तेषाम् अतिपातिकनाम् अन्या अभिप्रवेशातिरिक्ता व्रतादिरूपा निष्कृतिः प्रायश्चित्तं नास्ति । अत एव संवर्तः—

" मातरं यदि गच्छेतु स्तुषां वा पुरुषाधमः । न तस्य निष्कृतिः शवया स्वकां दुहितरं तथा ॥ "

इति । तथाशब्दात् भगिनीमपि । न निष्कृतिः ; अनेन शरीरेणेत्यर्थः । ननु

" मातरं यदि गच्छेतु भगिनीं स्वसुतों तथा। ²एतास्तु मोहितो गत्वा त्रीणि क्रच्छाणि संचरेत्। चान्द्रायणत्रयं कुर्याच्छिश्नच्छेदेन शुध्यति॥"

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे अतिपातकप्रकरणं चतुस्त्रिशम्—ज, ठ; वैष्णवे चतुस्त्रिशाऽध्याथः—झ 2 एतासु—च.

इति पराशर्सरणेनाज्ञानतो व्रतरूपप्रायश्चित्ताभिवानादसंगतमिदमिति चेत् ; मैवम् ; तस्य गमनप्राक्कालीन-स्मरणादिविषयत्वात् । यथोक्तम्—

> " स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । संकल्पोऽध्यवसायश्च कियानिर्वृत्तिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः । विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् ॥ "

इति । तत्रायं व्रतमल्पत्वाद्मवर्तकस्मरणादिपञ्चविधापराधविषयम् । द्वितीयं पूर्वस्माद्गुरुत्वात् प्रवर्तकसंकल्पादि-विषयम् । तृतीयं महत्त्वात् कियानिर्वृत्तिविषयमिति न विरोधः ।

ननु एवमपि शिक्षच्छेदे पाक्षिकजीवनसंभवात् 'नानेन शरीरेण ' इति विरुद्धमेवेति चेत् ; न ; तस्य लिङ्गप्रवेशमात्रविषयत्वकल्पनात् । अतः सर्विस्मन्निप पक्षे अग्निप्रवेश एवातिपातिकनाम् । तथाच भिविष्यपुराणे—" अतिपातकयुक्तानां प्राणान्तिकमुदाहृतम् " इति । कात्यायनोऽपि—" अतिपातिकन- स्त्वेते प्रविशेयुर्हुताशनम् " इति । हारीतोऽपि—"सयोऽग्निप्रवेशादितिपातिकनः " इति ; प्यन्त इत्यनुष- ज्यते । सयोऽतिपातिकत्वं सक्षद्भमनेनापीति तत्राप्यग्निप्रवेश इति व्याख्येयम् । न सयोऽग्निप्पवेशादिति व्याख्येयम् ; तस्य, " न भुञ्जीतानुपस्थितः " इति सामान्येनेव प्राप्तत्वादितिपातिकपद्वैयर्ध्यात् । नापि सयः पूयन्त इति ; मरणात् सयः शुद्धेरर्थसिद्धत्वात् । तस्मादुक्तमेव साधु । षट्त्रिंशन्मतेऽपि—

" पितृभार्यां तु विज्ञाय सवर्णां योऽभिगच्छति । जननीं चाप्यविज्ञाय नामृतः शुद्धिमामुयात् ॥ "

इति । जननी दुहित्राद्युपलक्षणम् ;

" मातरं सुतपत्नीं च स्वसारं स्वसुतां तथा । गत्वा तु प्रविशेद्धिं नान्या शुद्धिर्विधीयते ॥ "

इति चतुर्विशितिपतात्। कामतो वासिष्ठम्—" निष्कालको घृताभ्यको गोमयामिना पादमभृत्यात्मानम-वदाहयेत् " इति । अत्र मात्रादिशब्दानां संबन्धिशब्दतया यत्प्रतियोगिकं मातृत्वादि, तद्गमने तासामपि तदेव पातकं तदेव च प्रायिश्वत्तमिति ध्येयम् ;

> " एवं दोषश्च ग्रुद्धिश्च पतितानामुदाहृता । स्त्रीणामपि प्रसक्तानामेष एव विधिः स्मृतः ॥ "

इति कात्यायनस्मरणात्। यतु

¹ पद omitted in ग, च.

" पितु: स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि । मातः सपनीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा। आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः॥"

इति ; यच

" सिवभार्याकुमारीषु सयोनिष्वन्त्यजासु च। सगोत्रास सतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ "

इति ; यच

" पितृव्यसिविशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी स्नुषा । दुहिताचार्यभायी च सगोत्रा शरणागता । आसामन्यतमां गच्छन् गुरुतल्पग उच्यते ॥ "

इति योगिनारदाभिहितमहापातकसमतया सुतादिगमनस्यानुपानकत्वं प्रतीयते ; यच " छित्वा लिङ्कं वधस्तस्याः सकामायाः स्त्रिया अपि " " शिक्षस्योत्कर्तनात् तत्र नान्यो दण्डो विधीयते " इति योगि-नारदाभ्यां¹ प्रायश्चित्तमुक्तम् ; तद्सवर्णदुहितृसवर्णसापलभगिन्यनौरसपुत्रभार्याविषयं द्रष्ट्यम् । " मातुः सपर्ती भगिनीम् " इति साहचर्यात् भगिनीसापत्नतायाः " सगोत्रासु सतस्त्रीषु " इति साहचर्याच गोत्रमात्रसंबन्धानौरसपुत्रभायीयाश्च सिद्धेः ।

यच

" चण्डार्छी पुरुकसीं म्लेच्छीं स्तुषां च भगिनीं सखीम् । शिष्यभार्यां गुरोर्भार्यां गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ "

इति बृहद्यमोक्तं चान्द्रायणम्4, यश्च-

" भगिनीं मातुराप्तां च स्वसारं चान्यमातृजाम् । एता गत्वा स्त्रियो मोहात् तप्तकृच्छूं समाचरेत् ॥ "

इति संवर्तोक्तस्तप्तकुच्छ्ः, तदुभयमप्यसवर्णादिप्वेवाकामतो रेतःसेकादर्वाङ् निवृत्तौ द्रष्टव्यम् । एवमन्य,न्यपि व्यवस्थाप्यानि ॥ २ ॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिवर्माधिकारि⁶श्रीरामपण्डितात्मज⁶श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुस्त्रिशोऽध्यायः

¹ च added in ग.

² जाया:—ग.

³ स्वस्रुतस्त्रीषु—ग.

⁴ चान्द्रायणं omitted in ख्, ग.

⁵ From श्रीमन्महा up to पण्डितकृतौ omitted in घ, च.

⁶ श्री omitted in ग.

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमनिमति महापातकानि ॥ १ ॥ ¹तत्संयोगश्च ॥ २ ॥

महापातवः स्वरूपं प्रायश्चित्तं च पञ्चित्रंशेनाह । ब्राह्मणस्य हत्या हननं प्राणिवयोगफलको व्यापारः साक्षात्परंपरासाधारणः प्रायश्चित्ततारतम्यात् तरतमभावापन्नः । यथा आपस्तम्बः— "प्रयोजियतानुमन्ता कर्ता चेति स्वर्गनरकफलेषु कर्मसु भागिनः । यो भूय आरभते तिस्मिन् फलविशेषः " इति । तत्र स्वतन्त्रः कर्ता । तत्प्रवर्तकः प्रयोजकः । प्रवृत्तप्रवर्तकोऽनुमन्ता । चकारात् अनुम्राहकनिमित्तिनोर्म्रहणम् । वधे सहायोऽनुम्राहकः । मरणहेतुमन्यूत्पादको निमित्तीति । तत्र मनुः—

" बहुनामेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातयेत् तत्र सर्वे ते घातकाः स्मृताः ॥ "

इत्यनुत्राहकं रुक्षयति । निमित्तिनं च विष्णुराह—

" आकुष्टस्ताडितो वापि धनैर्वा विप्रयोजितः । यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्बह्मघातिनम् ॥ ज्ञातिमित्रकलत्रार्थं सुहृत्क्षेत्रार्थमेव वा² । यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्बह्मघातकम् ॥ "

इति । एवं पञ्चविधो वधी तद्वान्तरमेदाश्चान्यतोऽवगन्तव्याः । तानाह पैठीनसिः—

" हन्ता मन्त्रोपदेष्टा च तथा संप्रतिपादकः । प्रोत्साहकः सहायश्च तथा मार्गाद्वदेशकः ॥ आश्रयः शस्त्रदाता च मक्तदाता विकर्मिणाम् । उपेक्षकः शक्तिमांश्च दोषवक्तानुमोदकः । अकार्यकारिणस्तेषां प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ "

¹ तत्सङ्गश्च—ज, ठ.

इति । व्यापाराधिक्ये देवाधिवयं तन्न्यूनःवे देवन्यूनतेति प्रायश्चित्ते गुरुलगुभावः । विकर्मिणामिति सामान्यो-पादानात् पापमात्रेऽयं कर्तृभेदेऽध्यवसेयः । कचित् देवागवादमाह विष्णुः—

> " उद्दिश्य कृपितो हत्वा ते। षितः श्रावयेत् पुनः । तिसम् मृते न दोषोऽस्ति द्वयोरुच्छावणे कृते ॥ "

इति । भविष्येऽपि--

" पुत्रः शिष्यस्तथा भार्या शासतश्चेद्विनश्यति । न शास्ता तत्र दोपेण लिःयते सुरसत्तम ॥ "

इति । तथा,

" असंबन्धेन यः कश्चिद् द्विजः प्रागान् परित्यजेत् । तस्यैव तद्भवेत् पापं न तु यं परिकीर्तयेत् ॥ "

इति । तथा आततायिवधेऽपि न देषः ;

" गुरुं वा बालवृद्धो वा बाह्मणं वा बहुश्रुतम् । आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥ "

इति विष्णुपुराणात्¹। अस्यापवादः——" नाततायिवधे दोषोऽन्यत्र गोब्राह्मणेभ्यः " इति सौमन्तवः । उपकारकृतौ मरणेऽपि न दोषः ; " क्रियमाणोपकारे तु मृते विषे न पातकम् " इति योगिस्मरणात् । तथा " बन्धने गोचिकित्सार्थे " इत्यपि वक्ष्यते ।

सुरा द्वाविंशाध्यायोक्ता त्रिविधा। तस्याश्चातुर्विणिकैः पानं कण्ठायोनयनम्। तच्च साक्षात् द्रव्यःन्तर-संस्रष्टाया² अल्पाया अधिकाया वा। एतच्च चातुर्विणिकाभिप्रायेण। ब्रह्मणानां तु मद्यपानमात्रं महापातकम् ; "ब्रह्महा मद्यपः स्तेनः" इत्युपकम्य "एते महापातिकनः" इति योगिना मद्यपानमात्रस्य महापात-कत्वाभिधानात्। तच्च "नित्यं मद्यं ब्राह्मणो वर्जयेत्" इति निषेधात् "अकार्यमन्यत् कुर्योद्वा ब्राह्मणो मदमोहितः" इति तद्धेतोश्च ब्राह्मणमात्रविषयं पर्यवस्यितः ; इतरेषां तदभ्यनुज्ञानात्। एवं च

> " अनुपेतस्तु यो विष्रो मद्यं मोहात् पिवेद्यदि । तस्य कृच्छ्रत्रयं कुर्यान्माता आता पिता तथा³ ॥ "

इति प्रायिश्चत्तमुपपद्यते ; महापातकत्वात् ; अन्यथा पातकान्तराणां कामचारत्वेनोक्तप्रायिश्चित्तासंगतेः । तथाच देवलः — '' स्यात् कामचारवादोक्तिर्महतः पातकाहते '' इति । न चानुपेतवाक्ये मद्यशब्दः सुरापरः ; नित्यवाक्येऽपि तथा संभवात् ; सुरापाने प्रायिश्चित्ताम्नानात् ; कृच्छूत्रयासंगतेश्च । न चास्योपपातकत्व-

¹ स्मरणात्—ख, ग.

³ पिताथवा—ग.

 $^{^2}$ संस्पृष्टायाः—ख.

⁴ असंगतिः—ख.

स्मरणविरोधः ; क्षत्रियादीनामभ्यनुज्ञानेनैव विष्ठाणां महापातकत्वेन मूर्धावसिक्तादीन् प्रत्युपपातकत्वोपपत्तेः । तान् प्रति तिन्निषेधाभ्यनुज्ञानयोरन्यतरस्याप्यभावादिति सिद्धं विष्ठाणां मद्यपानमात्रं महापातकमित्यास्तां विस्तरेण । तदेतत् स्पष्टीकृतं भविष्ये—

" प्रतिषेधः सुरापाने मद्यस्य च सुराधिप । द्विजोत्तमानामेवोक्तः सततं गौतमादिभिः ॥ "

इति ।

ब्राह्मणस्वामिकस्य सुवर्णस्य हरणमपहारः शास्त्रीयस्वत्यहेतुं विनोपादानम् । तच्च साक्षात् द्रव्यान्तर-संस्रष्टस्य वा । ब्राह्मणप्रहणात् ब्राह्मणीसुवर्णस्तेयं न महापातकम् ; ब्राह्मणीवधवत् इति अपराकः । तत्र ब्राह्मणीवधस्योपपातकत्वेक्त्या तिन्नवृत्तिः । न प्रकृते ; तद्मावात् । सुवर्णशब्दश्चात्र जातिमात्रवचनः ; "स्वमस्तेयी सुरापश्च" "हेमहारी च कुनस्वी" "ब्राह्मणस्वर्णहारी तु" "स्वमस्तेयोऽथ विप्रहा" "स्वमस्तेयसमं स्मृतम्" इत्यादिश्रङ्खयोगिमनुविश्वामित्रादिभः जातिमात्रोपादानात् । न परिमाण-विशिष्टद्रव्यवचनः ; गौरवात् ; "स्वर्णं सुवर्णं कनकम् " इत्यादिकोशविरोधाच्च । न च "ते सुवर्णस्तु षोडशः " इति परिभाषया विशिष्टवचनत्वम् ; हेमस्वमादिशब्देषु तद्मवृत्तेः ; स्वसंज्ञ्या विधानाभावात् । उक्तं च "इको गुणवृद्धी" इत्यत्र "गुणवृद्धी स्वसंज्ञ्या विधीयमाने इक एव स्थाने स्तः" इति । एतेन संज्ञाकरणस्य विधिनिषेधमन्तरेणानुपपद्यमानत्वाद्विशिष्टार्थत्वमित्यप्यपास्तम् ।

न च सुवर्णशब्देकवाक्यतया हेमादिपदेप्विप विशिष्टवचनत्वम् ; हेमादिपदेप्विविशिष्टवचनत्वे हेमादिपदेक्वाक्यतया सुवर्णपदस्यापि जातिवाचित्वसंभवेन विनिगमनाविरहात् । प्रत्युत जातिवैशिष्टचयोः संदिग्धस्य सुवर्णपदस्यासंदिग्धजातिमात्रवचनेन हेमादिपदेनैव पुरे।हाशपदस्येवाग्नेयपदेन निर्णयोऽपि न्याय्यः । न च पुंछिङ्गं विनिगमकम् ; 'ब्राह्मणसुवर्णहरणम् ' "सुवर्णस्तेयक्रद्धिप्रः " इत्यादौ समासेन तदनिर्धारणात् । किंच विशिष्टवचनत्वे सुवर्णपर्यायो विस्तशब्दोऽपि कचित् प्रयुज्येत ; "सुवर्णविस्तौ हेम्नोऽक्षे " इति कोशात् । न चासौ कचित् श्रूयते । श्रूयते तु हेमादिशब्द एव । ततोऽपि जातिवचनत्वम् । किंच "सुवर्णस्यापहरणे वत्सरं यावकी भवेत् " इत्यल्पप्रायश्चित्तासंगतिः । किंचिन्न्यूनसुवर्णविषयत्वे तु "ऊर्ध्व प्राणान्तिकं ज्ञेयम् " इत्यस्यासंगतिः । किंचिन्न्यूनादूर्ध्वत्विवक्षायामुभयत्र रुक्षणापत्तिः । न चैवं माषाद्यपहारेऽपि महापातकत्वापत्तिः ; इष्टापत्तेः ।

" सुवर्णस्यापहरणे माषकेनापि पातकम् । निष्कमात्रापहारे तु न विद्यः किं भविष्यति ॥ "

इति षट्त्रिशन्मते निष्कापहारे महापातकाधिकपातकाभावेन विस्मयकरणात् माषापहार एव पातकशब्देन महापातकाभिधानात् । अन्यथा पापसामान्याद्धिकस्य महापातकस्य निष्कापहारे संभवेन विस्मयकरणासंगतेः । माषात् प्राक्तु न महापातऋम्; वचनाभावात् । किंतूपपातकमेव ; स्तेयसामान्यान्तर्भावात् । परिमाणविद्रोषेण प्रायश्चित्तविद्रोषो वाचनिक एव । किंच

> " अपहृत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य सुराधिप । पञ्चनिष्कप्रमाणं तु राजानं क्षत्रियो ब्रजेत् ॥ "

इति भविष्यपुराणीयवचने सुवर्णशब्दादेव परिमाणलाभे पृथक्परिमाणवचनं विरुध्येत ; प्रायश्चित्तविशेषादि-प्रयोजनान्तराभावात् । तस्मात् जातिवचन एवात्र सुवर्णशब्दः, न परिमाणविशिष्टहेमवचन इति । परिमाणं वचनान्तरादवगन्तव्यम् । तच्चाय्रे वक्ष्यत इति सर्वे सुस्थम् ।

गुरुनिषेक्ता; "स्यानिषेकादिकृदुरुः" इति त्रिकाण्डीस्मरणात् । स च चातुर्वर्ण्यसाधारणः । तद्दारेषु सवर्णासवर्णसाधारणेषु गमनं योनौ रेतःसेकः । यतु "स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति" इति योगीश्वरीयं, तन्न प्रकृतोपयोगि; मूर्खस्य पितुः क्षत्रियादेश्च वेदाध्यापकत्वाभावेनागुरु-त्वापातात् । यच्च

" निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि । संभावयति चान्नेन स विष्रो गुरुरुच्यते ॥"

इति मानवम् , तद्वि न प्रकृतोपयोगि ; अपोषके पितर्यव्याप्तत्वात् । एतेन

" आचार्यस्तु पिता ज्येष्ठो आता चैव महीपतिः । मातुलः श्वशुरस्नाता मातामहपितामहौ । वर्णश्रेष्ठः पितृव्यश्च पुंस्येते गुरवो मताः ॥ "

इति देवलोक्तमिष परास्तम्; निषेकरूपप्रवृत्तिनिमित्ताभावात्। न चानेकार्थत्वम्; "आचार्यपुत्रशिष्य-भार्यासु चैवम् " इत्यतिदेशासंभवात्। न चासवर्णस्त्रीविषयोऽतिदेश इति वाच्यम्; प्रमाणाभावादन्योन्याश्रयाच। आचार्यादीनां गुरुपद्शक्यत्वेऽतिदेशस्यासवर्णस्त्रीविषयत्वम्; तद्विषयत्वे चातिदेशस्याचार्यादी गुरुपद्-शवयत्विमिति। तस्मात् स्मृतीनां स्वशास्त्रे व्यवहारसिद्धत्त्रे परिभाषात्वम्। शक्तिग्रहस्तु कोशादेवेत्यलं बहुना। इतिकरणं पातकान्तरे महापातकत्विनरासाय।

यतु च्यवनेन "ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुतल्पगमनं सुवर्णहरणं द्विजातीनां महापातकानि । अदण्ड्यदण्डनं ब्रह्महत्या गुरुशप्यारोहणं युधि पलायनं क्षत्रियस्य । मानतुलानृतत्वं वैद्यस्य । मांसविक्रयो ब्रह्महत्या ब्राह्मणीगमनं किपलाक्षीरपानं शृद्धस्य । तत्संपर्कात् पञ्चमहापातकम् " इत्यदण्ड्यदण्डनादीनां महापातकत्वमुक्तम् , तत् निन्दातिरायाय । अन्यथा क्षत्रियस्य सुरापानसुवर्णस्तेये, वैद्यस्य ब्रह्महत्यादिपञ्चकं, शृद्धस्य गुरुतल्पगमने सुवर्णस्तेये च महापातके न स्याताम् ; वर्णव्यवस्थाभिधानात् । न च नेयं व्यवस्था.

किंतु पूर्वैः सहितानामुत्तरेषां ¹तत्तद्धमेषु महापातकत्वाभिधानमिति । तथात्वे ब्रह्महत्यादीनां पुनः परिगण-नमनर्थकं स्यात् । तस्मात् पञ्चेव महापातकानि ॥ १ ॥ तत्र पञ्चममाह । यद्यपि महापातकानामेव प्रक्रमात् तच्छव्देन परामर्शो युज्यते, तथापि तत्संयोगस्य तत्त्वाविशेषात् तद्वत्संयोगो विविक्षितः । तद्वद्धिमीहापातिकिभिः संयोगः संसर्गः, सोऽपि महापातकम् ॥ २ ॥

संवत्सरेण ²पतित पतितेन सहाचरन् ॥ ३॥ ³एकयान-भोजनादानदायनै:॥ ४॥

तत्र कालविधिमाह । तच्छव्देनैव पूर्वपरामर्शसिद्धौ पतितशब्दोपादानमुक्तातिरिक्तानामप्युपादानाय । ते च "ब्रह्महसुरापगुरुतल्पगमातृपितृयोनिसंबन्धागस्तेननास्तिकनिन्दितकर्माभ्यासिपतितात्याग्यपतितत्यागिनः पतिताः पातकसंयोजकाश्च " इति गौतमोक्ताः । तेषामन्यतमेन सहैकीभावेनाचरन् व्यवहरन् संवत्सरेण पतितः पातकर्मयोजकाश्च " इति गौतमोक्ताः । तेषामन्यतमेन सहैकीभावेनाचरन् व्यवहरन् संवत्सरेण पतितः द्विजातिकर्मानहों भवति ; "द्विजातिकर्मभ्यो हानिः पतनम् " इति गौतमस्मरणात् ! संवत्सरश्चात्र सावनोऽन्तरितदिवसगणनया षष्ट्यधिकशतत्रयाहोरात्रात्मको ज्ञेयः । संवत्सरेणिति वचनात् अर्वाक् न पातित्यम् ; पञ्चाहादिसंसर्गेषु त्रिरात्रादिपायश्चित्तस्य वक्ष्यमाणत्वात् । पातित्यमुपपातकादेरप्युपलक्षणम् । तेनोपपातक्यादि-संसर्गे उपपातिकत्वादि संवत्सरेण भवति ; 'यश्च पापात्मा येन ' इति वक्ष्यमाणत्वात् । तदिप कामतः संसर्गे ;

" पतितेन सहे। षित्वा जानन् संवत्सरं नरः । मिश्रितस्तेन सोऽब्दान्ते स्वयं च पतितो भवेत् ॥ "

इति देवल्रस्मरणात् । अकामतस्तु न संवत्सरेण ; किंतु संवत्सराधिकसंसर्गेण ; " संसर्गमाचरन् विप्रः पतितादिप्वकामतः " इत्युपकम्य, " अब्दार्धमब्दमेकं वा भवेदूर्ध्वं तु तत्समः " इति प्राश्चरस्मरणात् । अर्ध्वमल्पकालेनापि । वर्षद्वयेनेत्यन्ये । द्वित्रैः पतितैः पुनर्युगपत्संसर्गे षण्मासैरेव पतितः

" एमि: संसर्गमःयाति यः कश्चित् काममोहितः । षण्मासानब्दमेकं वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ "

इति संवर्तस्मरणात् । कामतः षण्मासादकामतोऽब्देनेति ज्ञेयम् ॥ ३ ॥

तमाचारमाह । यानादिभिः प्रत्येकसेकशब्दः संबध्यते । ततश्च पतितेन सहैकस्मिन् रथादावुपविश्य यानम् । एकस्यां पङ्कौ भोजनसेकभोजनम् ; नैकपात्रभोजनम् ; तत्र सद्यः पातित्यात् ;

" यजनं योनिसंबन्धं स्वाध्यायं सहभोजनम् । कृत्वा सद्यः पतन्त्येते पतितेन न संशयः ॥ "

¹ तत्तद्वणेयु—ग.

 $^{^{2}}$ सह यानासनाभ्याम्—ज, झ. ट. 2 सह चरन् पतिते—ज; पतितेन सह चरन् पतिति—ठ.

इति देवल्रस्मरणात् । सहभोजनं सहैकपात्रभोजनम् । पर्यायेणेकपात्रमोजने तु संवत्सरेणेव । एकस्मिन्नासने पीठादावुपवेशनमेकासनम् । एकस्मिन् शयने खद्वादो शयनमेकशयनम् । एतैः प्रत्येकं संवत्सराभ्यस्तैः पति । यद्यप्यत्र द्वन्द्वनिर्देशात् साहित्यमवगम्यते, तथापि

" कृते संभाषणादेव त्रेतायां स्पर्शनेन च । द्वापरे त्वल्लमादाय कलो पतित कर्मणा ॥"

इति पराशरोक्त्या प्रत्येकमेव पातित्यहेतुत्विमतरिनरपेक्षाणाम् । अतश्च प्रत्येकिविनियोगे प्रमाणाभाव एव साहित्यविवक्षा । यथा "दर्शपूर्णमासाभ्याम् " इत्यत्र । ¹तत्सद्भावे तु न साहित्यम् । यथा 'उदङ्मुखो मूत्रपुरीषे कुर्यात् ' इत्यादो ; "उदङ्मुखो मूत्रं कुर्यात् " इति आपस्तम्बीयात् । तच्चानन्तरे योनादिवाक्ये स्पष्टम् । तस्मात् द्वन्द्वान्तस्थवहुवचनस्य प्रत्येकमन्वयादभ्यस्तानां पातकत्विमिति युक्तम् । अत एव व्यासः— "यो येन संपिवेद्वर्षं सोऽपि तत्समतामियात् " इति सहपानमात्रस्य संवत्सराभ्यासेन पातित्यमाह । युक्तं चैतदेव ; निन्दितकर्माभ्यासस्येव गौतमेन पातित्यहेतुत्वाभिधानात् ।

" आसनाच्छयनाद्यानात् संभाषात् सह भोजनात् । संक्रामन्तीह् पापानि तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ "

इत्यादिना याद्दशस्येव पापहेतुत्वं, ताद्दशस्येव पातित्यहेतुत्वमिति । अन्यथा "यानशय्यासनैर्नित्यं जानन् वै पतितो भवेत् " इति कचित् त्रयाणां, मूलवाक्ये चतुर्णां, "संलापस्पर्शनिश्वाससहयानाशनासनात्" " इति, कचित् षण्णां द्वन्द्वश्रवणात् साहित्येऽननुगमापत्तेः । न च परिगणितसंसर्गाणामन्योपलक्षणतया सर्वसंसर्गाणां साहित्यं विविक्षितमिति वाच्यम् ; अन्यतरसंसर्गामावे पातित्यानुत्पादापत्तेः । तस्मात् यथोक्तमेव साधीयः । यानाद्यपलक्षणम् ;

" एकशस्यासनं पङ्क्तिर्भाण्डं पकान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापने योनिस्तथा च सह भोजनम् । नवधा संकरः प्रोक्तो न कर्तव्योऽधमैः सह ॥"

इति **बृहस्पित**स्मरणात् । एकशय्यादयः पञ्च रुषुसंसर्गाः संवत्सरेण, याजनादयश्चत्वारो गुरुसंसर्गाः सद्यः पातयन्ति । 'सह यानासनाभ्याम् ' इति कचिन्नुले पाठः । तत्राप्यन्येषामुपलक्षणम् ॥ ४ ॥

³यौनस्रौवमुख्यैः संबन्धेस्तु सद्य एव ॥ ५ ॥

¹ तद्भावे तु—ग. ^² पान for यान—ग.

³ यौनात् सीवात् संबन्धात् सद्य एव—ज, ट ; यौनमौखस्तीवसंबन्धात् सद्य एव—झ.

संवत्सरस्यापवादमाह । योर्नर्भवो यौनः । स च पतितस्य पतिताया वा गमनम् । पतितात् पतिताय व कन्यादानदानमिति वा । सुवे भवः स्रोवः । स च पतितस्य पतितेन सह वा याजनम् । मुखे भवो मुख्यः । स च पतितस्य पतितेन सह वा याजनम् । मुखे भवो मुख्यः । स च पतितस्य पतितेन सह वाध्यापनम् ; पतितेन सह वाध्ययनम् । द्वन्द्वनिर्देशात् सहैकपात्रभोजनं च । एतैः संवत्सरेकु कामतः कृतैः सद्य एव पतिते । नात्र संवत्सर।पेक्षा । अकामतस्तु संवत्सरेण । यथोक्तं कोर्मि—

" याजनं योनिसंबन्धं तथैवाध्यापनं द्विजः ।
कृत्वा सद्यः पतेज्ञानन् सह भोजनमेव च ॥
अज्ञानादथवा मोहात् कुर्यादध्यापनं द्विजः ।
संबत्सरेण पतित सहाध्ययनमेव च ॥ "

इति । अज्ञानं पतितत्वेन । मोहः शास्त्रार्थापरिज्ञानम् । अध्यापनं पूर्वोक्तानां त्रयाणामुपलक्षणम् । एतेन——
" संवत्सरेण पतिते पतितेन सहाचरन् ।
याजनाध्यापनाद्यौनादेकशय्यैकमोजनात् ॥ "

इति हारीतवाक्यमि व्याख्यातम्। अन्ये तु गुरुळघुयाजनादिभिः सद्यःसंवत्सरयोर्व्यवस्थामाहुः। एतेन 'ज्ञानतः सकृत्कृतेन येन पतनं तेनाज्ञानतो वारद्वयाभ्यस्तेन। अज्ञानतो वत्सरेण येन पतनं तेन ज्ञानतः षण्मासैः' इति प्राच्यव्यवस्था निरस्ता ; कोर्मवचनविरोधात् ;

> " षाण्मासिके तु संसंगे याजनाध्यापनादिना । एकत्रासनशस्यामिः प्रायश्चित्तार्थमाचरेत् ॥ "

इति बाहर्गत्यवचनविरोधाच । यतु

" रजस्वलां तु यो गच्छेद्गर्भिणीं पतितां तथा । तस्य पापविद्युद्धचर्थमतिकृच्छ्रं विशोधनम् ॥ "

इति संवर्तीयं, तदकामतः सक्टद्गमने द्रष्टव्यम् ; संवत्सराभ्यासे पातित्यसरणात् । सत्यपि द्वन्द्वनिर्देशे यौनादिषु साहित्यमिवविक्षतम्, कौमं प्रत्येकिनिर्देशात् ; "यः पिततेन सह यौनस्रोवमुख्यानामन्यतमं संबन्धं कुर्यात् तस्याप्येतदेव प्रायिधित्तम् " इति सुमन्तुस्मरणाच्च । 'यौनात् स्रोवान्मोखात् संबन्धात् सद्य एव ' इति पाठे स्वष्टमेव निरपेक्षाणां पातकत्वम् । यदा त्वज्ञानतो याजनादीनां द्वित्राणि सह करोति, तदा पण्मासैरेव पतित ;

" एभिः संसर्गमःयाति यः कश्चित् काममोहितः ।

¹षण्मासानब्दमेकं वा ब्रह्महत्यात्रतं चरेत् ॥

इति संवर्तस्मरणात् ॥ ५ ॥

¹ पण्मासमब्दमेकं—च.

अश्वमेधेन ग्रुध्येयुर्महापातिकनस्त्वमे । पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरणेन ¹च ॥ ६॥

इति विष्णुस्मृतौ पश्चित्रंशोऽध्यायः

उद्दिष्टानि पातकानि द्विधा—कामकृतान्यकामकृतानि चेति । तत्र कामकृतेषु महापातकेषु साधारणप्रायिश्वतमाह । इमे पूर्वोक्ताः पञ्चापि महापातिकनः अश्वमेधेन यज्ञितरोषेण ग्रुध्येयुः । तथा पृथिव्यां
मानुषसंचारयोग्यायां हिमवत्सेत्वविधकायां वर्तमानानां सर्वेषां गमनार्हाणां तीर्थानामनुसरणेन अभिगमनेन
ग्रुध्येयुः । महापातिकशिक्तेनैव सिद्धाविदंशक्दोपादानम् " उपपातकमभ्यस्तं महापातकतां व्रजेत् " इत्यादिवचनसिद्धमहापातकव्युदासाय ; सर्वनाम्नां वुद्धिस्थोपस्थापकत्वात् । तेन न तत्राश्वमेधादि ; किंतु द्वादशाब्दिकमेव । पृथिवीग्रहणमन्तिरक्षिनिरासाय । तेन पुष्करिनवृत्तिः ; " पृथिव्यां नैमिषं तीर्थमन्तिरक्षे च पुष्करम् "
इति प्रभासखण्डस्मरणात् । अत्राश्वमेधसर्वतीर्थानुसरणे द्वे प्रायिश्वित्ते परस्परिनरपेक्षे विहिते ; अग्ने विकल्पदर्शनात् ; तथाशब्देन प्रकारान्तरवचनेन ग्रुद्धिसाधनान्तराभिधानाच । चकारः साधनतासमुच्चयार्थः । तत्राश्वमेधः सार्वभौमक्षित्रयस्य द्रष्टव्यः ; " यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपितः " इति प्राश्वरस्मरणात् ;
" नासार्वभौमोऽश्वमेधेन यजेत " इति श्रुतेश्च । स च कामतो महापातके ;

" महापातकिनस्त्वेते चत्वारो मतिपूर्वकम् । अभि प्रविस्य गुध्येयुः स्थित्वा वा महति कतौ ॥ "

इति यमस्मरणात्। चत्वारः पञ्चमस्याप्युपलक्षणम् ; कामतः संसर्गे संसर्गिणोऽपि प्राणान्तिकत्वाङ्गानात्। तथाच कौर्मे—

" ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । कृत्वा ⁴तस्यापि संसर्गं ब्राह्मणः कामकारतः ॥ कुर्यादनशनं विप्रः पुण्यतीथे समाहितः । ज्वलन्तं वा विशेदिंगं ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ॥ "

इति ; प्राणान्तिकाश्वमेधयोश्च तुल्यत्वात् । यतु " स तस्यैव व्रतं कुर्यात् " इति व्रतशब्दोपादानात् मरणस्य च व्रतशब्दावाच्यत्वात् संसर्गिणो न मरणान्तिकमिति, तत् कूर्मवाक्येनैव परिहृतम् । तुशब्दात् अभिप्रवेशलक्ष्य-भावयोर्घ्रहणम् । यथा **भविष्यपुराणे**—

¹ वा—ज, ठ. ² वैष्णवे धर्मशास्त्रे महापातकप्रकरणं पञ्चित्रंशम्—ज. ठ ; वैष्णवे पञ्चित्रंशोऽध्यायः—झ. ³ एव omitted in ख, घ ; पदेनैव—ग. ⁴ तैश्चापि—ख, ग.

विष्णुस्मृतिः

"हत्वा तु क्षत्रियो विष्नं गुणाट्यमिह कामतः। प्रायश्चित्तं चरेद्वीर विधिवत् कायशुद्धये।। रुक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्विदुषामिच्छयात्मनः। प्रास्येदात्मानमभौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः।। यजेत वाश्वमेधेन क्षत्रियो विष्रवातकः। प्रायश्चित्तत्रयं ह्येवं क्षत्रियस्य प्रकीर्तितम्।।"

इति । विषयातः महापातकोपलक्षणम् ; पञ्चस्वप्यश्वमेधविधानात् । तेन चामिप्रवेशलक्ष्यभावयोरिप अश्वमेधसाहचर्यात् महापातकमात्रविषयत्वं सिध्यति । तथाच देवलः—" तीर्थे पुण्यतमे यथावद्देहन्यासाद् ब्राह्मणो महापातकान्मुच्यते ; धर्मयुद्धे गोम्राहे म्रामयातादिषु प्राणत्यागात् पूयते क्षत्रियः शस्त्रोपजीविनश्च" इति । विदुषाम् ; प्रायश्चित्तनिमित्तमयं लक्ष्यभावमापद्यते । इति जानताम् । आत्मेच्छया ; न राजपेरितः । अङ्गिरा अपि—

"यः कामतो महापापं नरः कुर्यात् कथंचन । न तस्य निष्कृतिर्देष्टा भृग्वग्निपतनादते ॥ "

इति । ¹अंत्रेव मरणवैकल्पिकं चतुर्विशतिवार्षिकं वा कार्यम् । यथाह **ट्यास:---**

" गत्वैतदेव कुर्वीत गुरुतल्पमकामतः । कामतो द्विगुणं प्रोक्तं पूर्वेषु च यदुच्यते ॥ "

इति । एतदेव ; द्वादशवार्षिकमेव । द्विगुणम् ; चतुर्विशतिवार्षिकम् । न केवलं गुरुतल्प एव द्विगुणम् ; किंतु पूर्वेषु ब्रह्महत्यादिप्वपि त्रिषु । तीर्थानुसरणमर्थात् क्षत्रियातिरिक्तविषयम् । ततश्च क्षत्रियातिरिक्तेः महापात- किभिः ब्राह्मणवैश्यश्द्धैः पूर्वोक्ततीर्थयात्रा कार्या । तत्प्रकारमाह कश्यपः—

'' पवित्रपाणिर्दण्डी च पङ्कदिग्धो रजस्वलः । तीर्थवासी कुशाच्छादी जटिलो ब्रह्महा भवेत् ॥ ''

इति । च्यवनोऽपि—" आ सेतुद्र्शनात् पूतो भवति ; अश्वमेधावभृथात् पूतो भवति ; उभयशिरसं वा प्रदाय ब्राह्मणेभ्यः पूतो भवति " इति । आ सेतुद्र्शनादित्यनेन विन्ध्योत्तरभागवर्तिनां सेतुपर्यन्ततीर्थद्र्शनात् शुद्धिरित्युक्तं भवति ;

¹ तत्रव—ग.

" विन्ध्यादुत्तरतो यस्य निवासः परिकीर्तितः । पराशरमतं तस्य सेतुबन्धस्य दर्शनम् ॥ " इति भविष्यपुराणात् । उभयशिरसम् उभयतोमुखीं ब्राह्मणेभ्यस्त्रिभ्यः त्रितयीं प्रदायेत्यर्थः ॥ ६॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्पणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज²श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चित्रंशोऽध्यायः

¹ From श्रीमन्महा up to पण्डितकृतौ omitted in घ, च.

षट्त्रिंशोऽध्यायः

यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैद्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्वतन्या-श्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य दारणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमानीति ॥ १॥

अनुपातकविभागं तत्प्रायश्चित्तं च षट्त्रिंशेनाध्यायेन वक्तुमादौ ब्रह्महत्यासमान्याह । यागः सोमयागः ।
्वतस्थत्वं चोभयोविंशेषणम् । चकारात् मूर्धाविसक्ताम्बष्ठयोर्ध्रहणम् ; तद्योनित्वात् ; " ब्राह्मणात् क्षत्रियायामुत्पन्नः
क्षत्रिय एव भवित । वैश्यायामुत्पन्नो वैश्य एव " इति शङ्क्षीयतत्त्वोपदेशस्य तद्धर्मातिदेशार्थत्वाच ।
अनेन च क्षत्रियवैश्यमूर्धाविसक्ताम्बष्ठजातीयस्त्रीणामपि यागस्थानां ग्रहणं सिद्धम् । रजस्वला ; स्नानाविध ।
चकारात् ऋतुस्नाता च । अत्र च रजस्वलिति सामान्योपादानेऽपि गर्भधारणयोग्यरजोवत्येव विविध्रता,
" रजस्वलामृतुस्नातामात्रेयीमाहुः । अत्रेद्धीतदपत्यं भवित " इति वासिष्ठहेतुदर्शनात् । ततश्च रागजरोगजद्रव्यजरजोवतीवधे न वक्ष्यमाणं प्रायश्चित्तमिति सिध्यति । यथाह बृहस्पितः—

"रागजं रोगजं चैव द्रव्यजं कालजं तथा। अर्वाक् प्रस्तेरुत्पन्नं मेदोवृद्धचाङ्गनासु यत्।। तद्धागजमिति प्रोक्तं प्रजोद्धेदसमुद्भवम्। पितादिदोषवैषम्यादसकृतसंप्रवर्तते।। रोगजं तत् समुद्दिष्टमथ द्रव्यजमुच्यते। "मक्ष्यद्रव्यस्य वैषग्याद्धातुवैषम्यसंभवम्।। द्रव्यजं रज इत्युक्तं तत् कादाचित्रसंभवम्। आरभ्य चार्तवदिनादेकविंशतिवासरान्।। मासार्थोध्वै रजो यत् स्यात् तत्कालजमुदाहृतम्।

¹ व्य: added in उ.

³ इति omitted in ख.

⁵ अपि omitted in घ, च.

⁶ च omitted in घ.

² अविज्ञातगर्भस्य—घ.

⁴ तत्स्थरवेन —घ.

⁷ भक्षणस्य च—घ, च.

यदागरोगद्रन्योत्थं तदक्तं प्राह भागेवः ॥ कालजं तु रजःसंज्ञं तस्मात् तत्रेव साशुचिः । "

इति । अन्तर्वत्नी ; स्वपतिनिहितगर्भवती । विशेष्यानुपादानात् गौः ब्राह्मणी च । चकारात् आहिताभिपत्नी च । अत्रिगेत्री ; अत्रिगेत्रोढा अत्रिगोत्रोत्पन्ना च ; अत्रेगोत्रं यस्या इति गेत्रसंबन्धस्य जनकपरिणेत्रोरविशेषात्। अत एव

" अत्रिगोत्रोद्भवां नारीं विनिपात्य द्विजोत्तमः । द्वादशाब्दं व्रतं कुर्यादित्रिगोत्रे च संस्कृताम् ॥ "

इति सुमन्तुना आत्रेग्या उभय्या अप्युवादानम् । चकारात् मन्त्रवत् सर्वसंस्कारैः संस्कृता च । यद्यप्येतासां तिसृणामिष "रजस्त्रलामृतुस्नातामात्रेयीमाहुः " "गर्भिणी त्वथवा या स्यात् तामात्रेयीं विनिर्दिशेत् " "तथात्रेयीनिष्द्रकः" इत्यादिस्मृतिषु आत्रेयीत्वेन व्यवहारात् 'आत्रेय्याश्च ' इत्येकेनैव सृत्रेण त्रितयप्रहणसिद्धौ स्त्रत्रितं व्यर्थमिव पतिभाति, तथापि अत्रिगोत्रत्वरजस्वलात्वयोः समवाये आत्रेयीत्वरूपनिमित्तेक्यादेकमेव प्रायश्चित्तं स्यात् । तन्मा भूदित्येवमर्थ पृथक्त्यत्रकरणम् । ततश्च निमित्तद्वयसमावेशे प्रायश्चित्तद्वयमेव कार्यम् , यथा ब्राह्मणत्वसवनस्थत्वयोरिति । अविज्ञातः स्त्रीपुंनपुंसकत्वेनानिणीतो यो गर्भः, तस्य । अविज्ञातस्येति पृथगुपादानमन्यस्यापि अविज्ञातज्ञातिविशेषस्य पुरुषस्य हननं ब्रह्महत्यासममित्यभिधातुम् ; पाक्षिकस्यापि ब्रह्मवधदोषस्यापरिहार्यत्वात् । शरणं त्राणम् ; तदर्थमागतस्याब्राह्मणस्यापि । चकारात् बालस्यान् ब्राह्मणस्यापि । एतेषां घातनं ब्रह्महत्यासमम् । बहुवचनं तु

" अनृतं च समुत्केषे राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिवेन्नः समानि ब्रह्महत्यया ॥ " " गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वयः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥"

इति मनुयोगी श्वरा चुक्त्यभिप्रायेण।

यतु उपपातकत्वेनाम्रे वचनमेषाम् , तत् पुंविषयत्वेन ; गुरुविषयत्वेन त्वत्रेत्यविरोधः । इतिकरणमेवं-विधानामन्येषामप्युपसंम्रहाय । यथाह मनुः—-

> " उक्त्वा चैवानृतं साक्ष्ये प्रतिरुध्य गुरुं तथा । अपहृत्य च निक्षेपं कृत्वा च स्त्रीसुहृद्वधम् ॥ "

इति । ब्रह्महत्याव्रतं चरेदिति दोषः ॥ १ ॥

¹ उभय्या: omitted in ख, घ.

कौटसाक्ष्यं सुहद्रध ¹इत्येतौ सुरापानसमौ ॥ २॥

सुरापानसमान्याह । कूटसाक्षिणो भावः कौटसाक्ष्यम् ; मिथ्या साक्ष्यमिति यावत् । वर्णिवधविषय-मेतत् । सुहृत् मित्रमब्राह्मणोऽपि ; तद्वयः । संनिधावप्येतच्छव्दोऽन्योपसंग्रहार्थः । यथाह **मनुः** —-

> " ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहद्वयः । गर्हितानाद्ययोजिभ्यः सुरापानसमानि षट् ॥ ''

इति । योगीश्वरोऽपि-

" निषिद्धभक्षणं जैह्यमुत्केष च वचोऽनृतम् । रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ "

इति । यतु एतयोः **मनुयोगीश्वराभ्यां** ब्रह्महत्यासाग्यमुक्तं, तत् वक्ष्यमाणप्रायश्चित्तेन स्वोक्तप्रायश्चित्तर्य विकल्पार्थस् । एवमन्यत्रापि ॥ २ ॥

ेब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्णस्तेय-समम् ॥ ३॥

सुवर्णस्तेयसमान्याह । ब्राह्मणस्येति षष्ठचन्तस्य पृथकरणं त्रितयेनापि संवन्धःर्थम् । तेन ब्राह्मण-स्वामिकाया भूमेः ब्राह्मणस्वामिकस्य सुवर्णातिरिक्तनिक्षेपस्य च हरणं ब्राह्मणस्वामिकसुवर्णस्तेयसमम् । भूमिः नराद्युपरुक्षणम् । यथा मनुः—

> " निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ "

इति। योगीश्वरोऽपि-

" अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूभेनुहरणं तथा । निक्षेपस्य च सर्वे हि सुवर्णस्तेयसंमितम् ॥ "

इति ॥ ३ ॥

³पितृ व्यमातामहमातुलश्वशुरतृपपत्न्यभिगमनं गुरुदार-गमनसमम् ॥ ४ ॥ ⁴पितृ व्वसृमातृ व्वसृखसृगमनं च ॥ ५ ॥ श्रोत्रि-यर्त्विगुपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनं च ॥ ६ ॥ स्वसुः सव्याः

¹ इति omitted in घ, च.

 $^{^{2}}$ ब्राह्मणभूमिहरणं निक्षेपहरणम्—ज, झ, ठ.

³ मातामह omitted in ज.

⁴ Sūtra-s 5 and 6 omitted in ज.

सगोत्राया उत्तमवर्णायाः क्रमार्या अन्यजाया रजखलायाः चारणागतायाः प्रवजितायाः निक्षिप्तायाश्च ॥ ७॥

गुरुतल्पसमान्याह । पितृत्यादयश्चत्वारः प्रसिद्धाः । नृपोऽभिषिक्तः । तेषां पत्नी, यज्ञसाधनीभ्ता सवर्णो स्त्री । तद्गमनं गुरुदारगमनसमानम् । अत्र केचित् पितृपदमधिकं पठिन्त । तेन पितृपत्न्यिभगमनं गुरुतल्पगमनसमम् । सा च न जननी ; तद्गमनस्यातिपातकत्वात् । नापि सवर्णोत्तमवर्णसपत्नमाता ; तद्गमनस्य महापातकत्वात् । किंतु हीनवर्णसपत्नमाता । तद्गमनमनुपातकम् ; " मातुः सपत्नीं भिगिनीमाचार्यतनयां तथा " इत्यतिदेशश्रवणात् ; तस्य च हीनवर्णविषयत्वं विनानुपपत्तेः । तस्मात् तद्गमनमनुपातकमेवेति । पितृत्यो अत्रत्रपलक्षणम् ;

" पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा । गुरुतल्पत्रतं कुर्यान्नान्या निष्कृतिरुच्यते ॥"

इति संवर्तसरणात्। मातामहः पितामहोपलक्षणम् ; "मातृमातुश्च गमने पितृमातृगमे तथा " इति बृहन्मानवात्॥ ४॥

पितृमातृञ्वसारौ साञ्चात् सवर्णे च । स्वसा सपत्नमातृजा सवर्णा ; साक्षात्स्वस्रगमनस्यातिपातकत्वात् । चकाराद् मागिनेयीगमनम् ; " भगिनीभगिनेयीगोचण्डालीगमनेषु " इति ¹सुमन्तुस्मरणात् ॥ ५ ॥

श्रोत्रियः एकशाखान्यायी । ऋत्विक् उक्तलक्षणः । उपाध्यायोऽत्र आचार्यः ; " आचार्यपतीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः '' इति **स्मरणात्** । मित्रं सुहृत् अब्राह्मणोऽपि । तेषां पत्नी पूर्वोक्ता । तद्गमनम् । चकारात् शिष्यस्त्रीगमनम् ; " पितृज्यसिविशिष्यस्त्री '' इति **नारद**स्मरणात् ॥ ६ ॥

स्वयुः साक्षाद्धगिन्याः सखी प्रतिपन्ना भगिनी। सख्याः पृथक् निर्देशः स्वसख्या अपि प्राप्त्यर्थः ; "सखी मातृव्वसा सुता" इति **याम्यात्**। सगोत्रा सपिण्डा असपिण्डा च ; "सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते" इति **बृहद्याम्यात्**। उत्तमवर्णा ब्राह्मण्यादिः क्षत्रियादेः। कुमारी अनुडा अनुपभुक्ता च ब्राह्मणकन्या। अन्त्यजा रजक्यादिः ;

"रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च । कैवर्तमेदभिलाश्च सप्तैते त्वन्यजाः स्मृताः ॥ "

इति आङ्गिरसात् । अन्तयजा अन्तयावसायिनीनामप्युपलक्षणम् ;

'' चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुकत्वा च प्रतिगृद्य च । पतत्यज्ञाननो विप्रो ज्ञानात् साम्यं तु गच्छति ॥"

¹ मनु----क, ख.

इति आङ्किरससरणात् । चण्डालपदात् सप्तानामपि ग्रहणम् ।

" चण्डालः श्वपचः क्षत्ता सूतो वैदेहकस्तथा। मागधायोगवो चैव सप्तेतेऽन्त्यावसायिनः॥"

इति । रजस्वला स्नानावधि स्त्रीया परकीया वा । शरणागता त्राणार्थिनी । प्रत्रजिता संन्यस्ता । निक्षिप्ता रक्षार्थं समर्पिता । एतासां गमनं गुरुदारगमनसमम् । चकारात् धान्यादिग्रहणम् ; " राज्ञी प्रत्रजिता धात्री साध्वी वर्णोत्तमा च या " इति नारदस्मरणात् ॥ ७ ॥

अनुपातिकनस्त्वेते महापातिकनो यथा। अश्वमेधेन शुध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा¹॥८॥

इति ^२श्रीविष्णुसमृतौ षट्त्रिंशोऽध्यायः

एवमनुपातकानि विभज्य तेषां प्रायश्चित्तमाइ । एतेऽनुपातिकन इति पूर्वोक्तसंज्ञ्या विषयपदर्शनम् । महापातिकनो यथेति महापातिकसाद्दर्यं संज्ञायां निमित्तम्; ब्रह्महत्यादिसाम्यव्यपदेशात् । साम्यं च तत्प्रायश्चित्तनरकपातित्यत्यागादिकार्ययोगात् । न चैतावता महापातकत्वापित्तः; साम्येनेव भेदसिद्धेः; तस्य भेदव्याप्यत्वात् । तेषां चाश्चमेवस्तीर्थानुसरणं वा पूर्वबद्घचनस्थया शोधकम् । इदं चेत्थमेवार्थवत् ; अन्यथा ' एतेऽश्चमेधादिना शुध्यन्ति ' इत्येतावतैव सिद्धौ शेषवैयर्थ्यापत्तेः ।

अत्रेदं तत्त्वम् । त्रिविवं प्रायश्चित्तमनुपातकेषु — एकं साक्षात् विहितम् ; यया 'अश्चमेधेन ' इति । द्वितीयं " ब्रह्महत्यात्रतं कुर्यात् " इत्यादि साक्षाद्तिदिष्टम् । तृतीयं " ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयम् " इति साम्येनातिदिष्टम् । तत्र साक्षात् विहितं संपूर्णमेव । साक्षाद्तिदिष्टं पादोनम् ; उपदेशाद्तिदेशस्य न्यूनत्वत् । समशब्देनाभिहितमर्थम् ; साम्येन व्रतातिदेशस्यैककक्ष्यान्तरितत्वादिति निवन्यकृतः । न्यायविद्स्तु — प्रत्यक्षवचनात् विनामधेयात् चोदनालिङ्गानुमितवचनाचातिदेशं वदन्तः त्रिविधेनापि प्रमाणेनाखण्डातिदेशात् न काप्यतिदिश्यमानस्य न्यूनतेत्याहुः ॥ ८ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीत्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीपाराणसीवासिधर्माधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज⁵श्रीनन्द्-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां षट्त्रिंशोऽध्यायः

¹ 司一事。

⁸ नामधेयचोदना—ख.

[ै] श्री omitted in ग.

² वैष्णवे—झ ; वैष्णवे धर्मशास्त्रे अनुपातकप्रकरणं षड्विंशम्—ज, ठ.

⁴ From श्रीमन्महा up to पण्डितकृतो omitted in घ, च.

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

अन्तवचनमुत्कर्षे ॥ १ ॥ ¹राजगामि पैशुन्यम् ॥ २॥ गुरोश्चालीकनिर्वन्धः ॥ ३ ॥ वेदनिन्दा ॥ ४॥ अधीतस्य च त्यागः॥ ५॥ अग्निपितृमातृसुतदाराणां च ॥ ६॥

उपपातकविभागं तत्प्रायश्चित्तं च ैसप्तित्रंशेनाह । स्वोत्कर्षनिमित्तं मिथ्यावचनम् 'मयेदं विहितं, मयेदं दापितम् ' इत्यादि । यत्तु महादानादिप्राप्त्यर्थमचतुर्वेदस्य 'चतुर्वेदोऽहम् ' इत्यादि, यच्च ³परस्य जातिविद्यासमुद्रुक्ते सित 'नायं ब्राह्मणः ' 'न किंचिज्ञानाति ' इति वचनं महादानादिप्राप्तिविद्यातकं तद्भक्षहत्यासमम् ॥ १ ॥ राजन्यविदितालपपरदोषस्यापनम् । यत्तु राजनि अविद्यमानपरकीयमहादोषवचनं तद्भक्षहत्यासमम् ॥ १ ॥ गुरोः जनकस्य, अलीको मिथ्या, निर्वन्धो दोषारोपणम् 'त्वयेदं गृहकार्यं नाशितम् ' इति । अन्यस्तु ब्रह्महत्यासमः ; यथा 'अम्माकं श्रातॄणां विभागे त्वया वैषम्यं कृतम् ' इति । अन्यस्तु ब्रह्महत्यासमः ; यथा 'अम्माकं श्रातॄणां विभागे त्वया वैषम्यं कृतम् ' इति ; महापातकाद्यमिशंसनं वा ॥ ३ ॥ परिहासेन वेदम्यथार्थयोः कृत्सनम् । अन्यस्तु सुरापानसमः ; यथा नास्तिक्येन वेदस्य प्रन्थतोऽर्थतश्च कृतमन् ॥ ४ ॥ अशीतस्य वेदस्य च कुटुम्बमरणादिःयासक्नेन सच्छास्त्राभ्यासप्रसङ्गेन वा त्यागो विस्मरणम् । यस्तु असच्छास्त्रामिनिवेशेन दुर्व्यसनेन वा त्यागः, स् ब्रह्महत्यासमः ॥ ५ ॥ त्यागोऽत्रातृपज्यते । अग्नेः श्रीतस्य सार्तस्य वा त्यागोऽत्रिचरणा । पितृमात्रेस्त्यागः जीवतोरपतितयोः योगक्षेमाद्यकरणम् ; मृत्योः श्राद्धःद्यकरणम् । चकाराम् पितृज्यमानुलादियान्यवानामपि त्यागः ; " बान्धवत्याग एव च " इति योगिस्मरणात् ॥ ६ ॥

अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम् ॥ ७॥ ⁴परस्वापहरणम् ॥ ८॥ परदाराभिगमनम् ॥ ९ ॥ अयाज्ययाजनम् ॥ १०॥ ⁵विकर्म-जीवनम् ॥ ११ ॥ असत्प्रतिग्रहश्च⁶ ॥ १२ ॥ क्षत्रविट्श्रद्रगोवधः ॥ १३ ॥ अविकेयविकयः ॥ १४ ॥

¹ Sūtra 2 and Commentary thereon omitted in ख, ग; राजगामि पैशुनम्—उ.

 $^{^2}$ सप्तित्रंशाध्यायेनाह—ग.

 $^{^{3}}$ परस्पर—ग.

⁴ This Sutra omitted in 3.

⁵ विकर्मणा—-ठ.

⁶ च omitted in ह.

अभोज्याः गणगणिकादयः, तेषामन्नम् ; अमध्यं चार्नाचेतादि ; तयोः मक्षणम् । कामतो लगुनादिमक्षणस्य सुरापानसमत्वम् ॥ ७ ॥ सुवर्णतत्समव्यितिरिक्तस्य परम्वस्य धान्यकुष्यादेः अपहरणम् । तच्च द्राधेत्याह
हारीतः—" अद्तादानान् , अनितस्प्रहरणात् , अनिदेशोपभोगात् , मृत्येभयो मृत्यदानात् , ¹याचितानिर्यातनात् , न्यासापनयनात् , छद्मव्यपनयात् , अनुपायग्रहणात् , प्रतिश्रुत्यादानात् , देवताभिसंवन्धाचेति
दशिवधं स्तेयम् " इति ॥ ८ ॥ मानृतत्समव्यितिरिक्तानां परदाराणामभिगमनम् ॥ ९ ॥ अयाज्याः जातिकर्मदुष्टाः श्र्द्रत्रात्यादयः ; तेषां याजनम् ; पतितयाजनस्य महापातकत्वात् ॥ १० ॥ विपरिवृत्तं कर्म विकर्म ;
यथा ब्राह्मणस्य क्षत्रियवैद्यवृत्ती । तदुपजीवनम् ॥ ११ ॥ असतः पतितादेः सकाशात् , असतो द्रव्यस्य
मेषीकृष्णाजिनादेः, असति देशे कुरुक्षेत्रादौ, असति काले सूर्यग्रहादौ वा प्रतिग्रहः । चकारादसद्ध्यापनम् ;
"श्रद्धाध्यापकयाजकौ " इति याम्यात् ॥ १२ ॥ क्षत्रविद्श्रद्धाणां गोश्च वधः । समासात् स्त्रियाश्च ;
"स्त्रीश्द्रविद्क्षत्रवधः" इति योगिस्मरणात् । स्त्री जातिमात्रम् ॥ १३ ॥ अविकेयं लाक्षालवणादि ; तस्य
विकर्यः ॥ १४ ॥

परिवित्तितानुजेन इयेष्ठस्य ॥ १५॥

अकृतदारामिहोत्रस्य ज्येष्ठस्य कृतदारामिहोत्रेणानुजन परिवित्तिता भवति ;

" दाराझिहोत्रसंयोगं कुरुते योऽयजे स्थिते । परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पर्वजः ॥ "

इति पानवात् । ज्येष्ठस्य सोदरस्येति विवक्षितम् ;

" सोद्ये तिष्ठति ज्येष्ठे न कुर्याद् दारसंग्रहम् । आवसथ्यं तथाधानं पतितस्त्वन्यथा भवेत् ॥ "

इति गार्ग्यस्मरणात् । सोदर्यत्वं त्वत्र त्रिविधम्—पित्रैक्यात् , मात्रैक्यात् , उभयेक्याच । तत्र पित्रैक्येन सोदरत्वं गर्भोपनिषत्सु प्रसिद्धम् । पहाभारते च—

" पितुः स जठरे स्थित्वा शुक्रद्वारेण मातरम् । प्रविस्य शोणितासक्तः पञ्चधा तनुमाद्दे ॥ "

इति । देवयानीं प्रति कचोक्तिश्च-

" यस्मिन्नेवोदरे तातस्यावसम्त्वं ग्रुभानने । तस्मिन्नेवाहमवसं तेन त्वं भगिनी मम ॥ "

¹ याचितानिपतितात्—ग.

इत्यादिहेतुभिरविवाह्यत्वप्रतिपादिका । मात्रैक्यादिना सोदरत्वं स्पष्टमेव । तत्रैकैकं निमित्तमादाय निषेधप्रवृत्ता-वपवादमाह शातातपः—

> '' पितृव्यपुत्रसापत्नपरनारीसृतेषु च । ज्येष्ठेप्वपि च तिष्ठत्यु भ्रातृणां तु कनीयसाम् । दाराभिहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥ "

इति । पितृव्येण देवरादिना देवदत्तमात्र्यत्पादितः पुत्रः पितृव्यपुत्र इत्युच्यते । स मात्रैक्येन देवदत्तस्य सोदरः । तथा देवदत्तस्य सपत्नमातरि देवदत्तपित्रोत्पादितो देवदत्तस्य सोदरः । तथा देवदत्तपित्रा परस्य अ। त्रादेः नार्यां भार्यायां नियोगेनोत्पादितः देवदत्तस्य सोदरः ; " संविदा तूमयोः " इति गौतमस्मरणेन तस्य द्वचामुप्यायणत्वात् । एतेषु त्रिप्वपि सोदर्यत्वेन निषेवपाप्तावयमपवादः । अत एवापवादादपरिणीतेऽपि युधिष्ठिरे भीमसेनस्य हिडिम्बापरिणयो न दोषाय । यमोऽपि---

> " वितृब्यपुत्रान् सापत्नान् परपुत्रांस्तथैव च । दारामिहोत्रधंमेषु नाधर्मः परिविन्दतः॥ ''

इति । अत्राद्यो ¹द्वो व्याख्यातो । परपुत्रः परस्यैव पुत्रः ; परस्यैव पुत्रार्थमुत्पादितः, न स्वार्थमपि । सोऽपि पित्रैक्यात् देवदत्तस्य सोदरः । गौतमोऽपि---

> " भिन्नोदरे दत्तके च पित्रव्यतनयेऽयजे । दारामिहोत्रसंयोगे न दोष: परिवेदने ॥ "

इति । दत्तः पित्रा अन्यस्मै पुत्रत्वेन । तस्य सोदरज्येष्ठापेक्षया परिवेदनप्राप्तौ, तद्पेक्षया च तत्सोदरकनिष्ठस्य चेत्युभयापवादः। " तृतीयः पुत्रिका " इति वसिष्ठोक्ते पुत्रिकापुत्रे सति कनिष्ठे औरसे परिवेदनप्राप्ती अम्रजपदेनापवादः।

तदेवमपवादतया वावयत्रयोपपत्तौ ''दाराधिहोत्रसंयोगं कुरुते योऽयजे स्थिते '' इत्ययजस्य व्यतिरेकमुखेन ²सोद्र्यत्वविवक्षार्थं वाक्यत्रयारम्भ इति निरस्तम् ; " सोद्र्ये तिष्ठति उयेष्ठे " इत्यनेनैकवावयत्यैव तित्सद्धेः । न हि अग्रजस्य सोद्र्यत्वसिद्धचर्थं वाक्यत्रयारम्भो युज्यते ; 'न हि घट इति वक्तव्ये अनघट इति वदन्ति विद्वांसः ' इति न्यायात् । किंच ³सोदर्यत्वमात्रविवक्षार्थत्वे पितृत्यपुत्रादिपदानामविवक्षितार्थ-कतया मातृप्वसृषितृःवसमातुरुपुत्रादिपरिगणनमापद्येत ; तेषामप्यम्रजस्वेन दोषापादकस्वसंभवात् । संभवति चापवादत्वेन विवक्षितार्थत्वे अविवक्षाया अन्याय्यत्वाच्च । यच

> '' देशान्तरस्थक्कीबैकवृषणानसहोदरान् । वेश्याभिषक्तपतितश्रद्वत्रत्यातिरोगिणः ॥

 $^{^2}$ सोदर्यह्वाविवक्षार्थम्—स्त्र, घ. ¹ द्वावि — ग.

जडम्कान्धविषरकुञ्जवामनखोडकान् । अतिवृद्धानभार्याश्च कृषिसक्तान् नृपस्य च ॥ धनवृद्धिपसक्तांश्च कामतोऽकारिणस्तथा । कुटिलोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन् न दुप्यति ॥ "

इति कात्यायनेन ज्येष्ठपुत्र एव विषयविशेषेऽपवादोऽभिहितः, सोऽपि सोद्यविषय एव ; अन्यथा अति-प्रसङ्गात् ; प्राप्त्यभावेनापवादत्वासंभवाचेत्यलं बहुना ।

ज्येष्ठानुजयोश्च पुंस्त्वं विवक्षितम् ; अप्राप्ते. ह्रेस्यविशेषणत्वात् " अष्टवर्षं ब्राह्मणम् " इत्यत्राष्टवर्ष-त्वादिवत् । तेनापरिणीतायामपि ज्येष्ठभिगित्यां किनष्ठस्य आतुः परिवेदनं न भवति । तथा अपरिणीते ज्येष्ठआतिर किनष्ठाया भिगन्याः परिवेदनं न भवति । अत एव भिगन्योरिप परिवेदनाभावप्राप्तो वचनारम्भः । तदाह गार्ग्यः—

> " एकमातृप्रस्तानां पुत्रीणां परिवेदने । दोषः स्यात् सर्ववर्णेषु न दोषो भिन्नमातृषु ॥ "

इति । मातृपदं पितुरप्युपलक्षणम् । तेन भिन्नपितृकास्चिप न दोषः । ततश्च पितृव्यपुत्र।दिवावयोपात्ता विशेषा अत्राप्यनुसंघेयाः । सोदर्यास्विप कचिदपवादमाह **वृद्धमनुः**—

" विवाहेऽनधिकारी स्याज्ज्येष्ठकन्या स्थिता यदा । तदनुज्ञां विना वापि कनिष्ठामुद्धहेत् तदा ॥ "

इति । अनिधिकारीति छान्दसो लिङ्गन्यत्ययः । वाशन्दोऽनुज्ञापक्षं गमयति । ततश्च अनिधकारिण्यां ज्येष्ठायां तदनुज्ञां विनापि किनिष्ठामुद्धहेत् ; अधिकारिण्यां तदनुज्ञयापि वेति वाशन्दार्थः । अनिधकारश्च कुष्ठापस्मार-वैरूप्यादिभिः ; " अरोगिणीं अतिमतीम् " इति स्मरणात् ;

" नाझयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च । दारैस्तु परिवेद्यः स्यात् पृथम्धर्मा हि ब्राह्मणाः ॥ नाझयः परिविन्दन्ति न यज्ञा न तपांसि च । न च श्राद्धं कनिष्ठस्य न च कन्या विरूपिता ॥ "

इति कात्यायनस्मरणाच । जातारणिपरियहेण जातमात्राहितामरिमहोत्रवेदाध्ययनवेदव्रतैः परिवेदनदोषो नास्ति । जातारण्यभावे तु उपनीतस्याध्ययनाधिकारात् उपनयने परिवेदनदोषोऽस्त्येवेति गमयितुं वेदयहणम् ।

" न जन्ममासे दिवसे च ऋक्षे ज्येष्ठेऽनुपेते परशाख्या च । न चान्यगोत्रान्न वटुं च कुर्यान्न बह्वृचाः पञ्चमषष्ठयोश्च ॥ " इति ज्योतिर्निषेधात् । एतेन वेदपद्मुपनयनपरमिति निरस्तम् । किंतु दारण परिवेद्यः । यतो ब्राह्मणाः पृथग्धर्माणः ; केषांचित् जातमात्राणां, केषांचित् कृतदाराणामाधानविधानात् । अग्नयः इयेनचित्यादयः । यद्वा ज्योतिष्टोमविकाराविद्यष्टोमातिरात्रौ ; तयोः प्रथमप्रयोगे परिवेदनापादकत्वात् । यथाह त्रिकाण्डमण्डनः—

" द्शेष्टिं पौर्णमासेष्टिं सोमेज्यामिससंग्रहम् । अमिहोत्रं विवाहं च प्रयोगे प्रथमे स्थितम् । न कुर्याज्जनके ज्येष्ठे सोदरे चाप्यकुर्वति ॥ "

इति । प्रयोगे प्रथमे स्थितमिति दशेष्टिचादीनां यथालिङ्गं विशेषणम् । तेन प्रथमप्रयोग एवैषां परिवेदना-पादकत्वम् ; न द्वितीयादिप्रयोगेष्विति । तपांसि ; चान्द्रायणादीनि । श्राद्धम् ; दर्शादौ पार्वणादीनि । एते कनिष्ठं भ्रातरं न परिविन्दन्ति । विरूपिता अङ्गेन्द्रियादिविकला ज्येष्ठा कनिष्ठां भगिनीं च न परिविन्दतीति वाक्यद्वयस्यार्थः ॥ १५॥

परिवेदनम् ॥ १६ ॥ तस्य च कन्यादानम् ॥ १७ ॥ याजनं च ॥ १८ ॥

अकृतदाराभिहोत्रे ज्येष्ठे कनिष्ठस्य तदुभयसंयोगः ॥ १६॥ तस्य परिवेत्तः । चकारात् परिवित्तेश्चा-कृतपायश्चित्तस्य । चतुर्थ्येथे षष्ठी उत्तरसंबन्धाय । कन्यादानं दातुरुपपातकम् ॥ १०॥ तस्य परिवेत्तुः परिवित्तेश्च याजनं विवाहकरणं कारियतुः ;

> " परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते । सर्वे ते नरकं यान्ति दानृयाजकपश्चमाः ॥ "

इति स्परणात् । तदेतत् स्पष्टमाह हारीतः — " ज्येष्ठैऽनिविष्टे कनीयान् निविशमानः परिवेत्ता भवति । परिवित्तिज्येष्ठः । परिवेदनीया कन्या । परिदायी दाता । परियष्टा याजकः । ते सर्वे पतिताः " इति ॥१८॥

त्रात्यता ॥ १९ ॥ भृतकाध्यापनम् ॥ २० ॥ भृतकाचा-ध्ययनादानम् ॥ २१ ॥

त्रात्यता यथाकालमनुपनयनम् । यतु " असोमयाजित्वं च " इति, तन्न ; " यस्य पिता पितामहो वा सोमं न पिवेत् स त्रात्यः " इति पुत्रपौत्रयोरेव त्रात्यताश्रवणात् । तस्मात् असोमपीथिपितृकत्वमिति वाच्यम् ॥ १९ ॥ भृत एव भृतकः अध्येतुर्वेतनग्राही । तेनाध्यापनं तस्योपपातकम् । यद्यप्युपाध्यायलक्षणेऽस्याभ्यनुज्ञा गम्यते, तथाप्यापद्विषयासौ मन्तव्या ; " राजान्तेवासियाज्येभ्यः सीदन्निच्छेद्धनं क्षुधा " इति योगिस्मरणात् ।

¹ तदेव—ग.

न चापणपूर्वभेवायं धनागमोऽभ्यनुज्ञायते ; "अध्याप्या धर्मतः साधु शक्तासज्ञानिवत्तदाः " इत्यपणपूर्वस्य तस्य प्रागेवाभ्यनुज्ञानात् । तस्मादापदि तस्याप्यभ्यनुज्ञेति मन्तव्यम् । अनापदि भृतकाध्यापनमुपपातकमिति न विरोधः । यद्यप्यन्तेवासी शिल्पार्थी उच्यते, तथाप्युक्तन्यायाविशेषात् वेदविद्यार्थिप्वप्यविरेधः ॥ २०॥ भृतकात् वेतनप्राहिणः यदध्ययनं शिष्यस्य तत् । चकारात् अध्येतुरनुयोगदानम् । तच्चोत्कर्षार्थम-धीयानस्य 'अबद्धं पठिसि ' इत्यादिपर्यनुयोगः ; " दत्तानुयोगानध्येतुः पतितान् मनुरत्रवीत् " इति स्पर्णात् ;

" भृतकाध्ययनं कृत्वा भृतकाध्यापनं तथा । अनुयोगप्रदानेन त्रीन् पक्षांस्तु पिबेद्यवःन् ॥"

इति हारीतस्मरणात् ॥ २१ ॥

¹सर्वाकरेष्वधीकारः ॥ २२ ॥ महायन्त्रप्रवर्तनम् ॥ २३ ॥

सर्वे च आकराः सुवर्णरजताचुत्पत्तिस्थानानि ; तेषु राजादेशेनाधिकारः । सर्वशब्दात् कृतिमाणां वस्त्राचुत्पत्तिस्थानानामपि प्रहणम् ; संकोचे मानाभावात् ; " सर्वाकरेप्वधीकारः " इत्यविशेषेण भानवाच्च ॥ २२ ॥ एकप्रयोगेणानेकहिंसाकरं नाल्यादि महायन्त्रम् । तस्य प्रवर्तनं निर्माणम् । तस्यैवाग्निसंयोगकरणेन गोलकमोचनम् ; " हिंसयन्त्रविधानं च " इति योगिस्मरणात् । युक्तं चेतदेव । हिंसासंबन्धेन अपातकौचित्यात् "धनुःशराणां कर्ता च " इतिवत् । न तु तिलेक्षुयन्त्रप्रवर्तनम् ; हिंसासंबन्धाभावेन पातकत्वानौचित्यात् । न च तिलादिपीडनमेव हिंसेति युक्तम् ; चर्वणस्यापि तत्त्वापत्तेरित्यलम् ॥ २३ ॥

द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा॥ २४॥ स्त्र्याजीवनम्॥ २५॥ अभिचारबलकर्मसु च प्रवृत्तिः॥ २६॥

दुमाः पनसाम्रादयः। गुल्माः अनितदीर्घनिविडलता मालत्यदयः। वल्ल्यः वेष्टनयायिन्यो गुड्च्यादयः। लताः दीर्घयायिन्यो द्राक्षादयः। ⁴ओषध्यः फलपाकान्ताः शाल्यादयः। समासात् गुच्छक्षुप-प्रतानादीनां म्रहणम्। गुच्छाः कुरण्टकादयः। क्षुपाः करवीरादयः। प्रतानाः सारिवादयः। तेषामार्द्राणां हिंसा छेदः इन्धनाद्यदेशेनः; "इन्धनार्थमगुष्काणां द्रुमाणामवपातनम् " इति मनुस्मरणात्। हलाद्यर्थ-व्यतिरेकेणः; "फलपुष्पोपगान् पादपान् न हिंस्यात्; कर्षणकरणार्थं चोपहन्यात्; गार्हस्थ्याङ्गे च " इति विसिष्ठस्मरणात्। कर्षणकरणं हलः। गार्हस्थ्यस्याङ्गम् अभिपालनम् ; तदुपयोग्यरणिपात्रादिकरणं च। तदर्थं छेदने न दोषः॥ २४॥ स्त्रिया आभिमुख्येनान्यं प्रति संमुखीकरणेनः; तेन संयोज्येति यावत्; तदुत्पन्नेन

¹ Sūtra-s 22 and 23 omitted in ज.

³ पातकत्वौचित्यात्—च,

² अविशेषेण omitted in ख, ग.

⁴ This passage corrupt in च.

धनेन जीवनम् ॥ २५ ॥ परमारणाय जपहोमादिरभिचारः । अनिषिद्धस्यापि परानभिमतस्य बलावष्टम्भेन करणं बलकर्म । "मूलकर्म च " इति मनुः । मूलैरोषधीनां वशीकरणादिकरणं मूलकर्मेत्यस्यार्थः । तेषु प्रवृत्तिः उद्योगः । प्रवृत्तिग्रहणमनिष्पन्नेऽपि प्रयोजने प्रवृतिमात्रण पापसंबन्धपदर्शनाय ; "सृष्टश्चेत् ब्राह्मणवधेऽहत्वापि " इति गोतमीयलिङ्गात् । चकारात् अहीनयाजनादि ;

" त्रात्यानां याजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च । अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छैर्विशुध्यति ॥"

इति मानदात् ॥ २६ ॥

आत्मार्थे कियारम्भः ॥ २७॥ अनाहिताग्निता ॥ २८॥ देवर्षिपितृऋणानामनपिकया ॥ २९॥

अत्र कियासामान्येऽपि पचनिकया गृह्यते ; "अघं स केवलं मुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् " इति स्मरणात् । तस्या आत्ममात्रोद्देशेनारम्भः ॥ २७, २८॥ देविषिपितॄणामृणानि, "जायमानो वै ब्राह्मण- स्त्रिमिर्ऋणवा जायते " इत्यादिश्रुत्युक्तानि ; तेषामनपिकया अपरिहारः ; यज्ञाकरणस्वाध्यायानध्ययनप्रजानुत्पादनादीनीति यावत् । यत्तु "गृहीतस्य सुवर्णादेरप्रदानम् " इति "ऋणानां चानपिकया " इत्यस्य व्याख्यानं, तन्न सुन्दरम् ; तस्य पूर्वोदाहृतहारीतवाक्याभिहितस्तेयावान्तरभेदत्वेन पौनरुकत्यात् , मूलवाक्य- विरोधाच्चत्यलम् । बहुवचनात् मनुप्यऋणस्थानपाकरणम् । यथाह नारदः—

" इच्छन्ति पितरः पुत्रान् स्वार्थहेतोर्थतस्ततः । उत्तमणीधमण्भियो मामयं मोचयिष्यति ॥"

इति । " उत्तमर्णानि देवर्षिपितृऋणानि ; अधमर्णानि मनुष्यर्णानि सुवर्णधान्यादीनि " इति कल्पत्रः ।। २९ ॥

असच्छास्त्राभिगमनम् ॥ ३०॥ नास्तिकता ॥ ३१॥ कुर्ची-लवता ॥ ३२॥ मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ३३॥ इत्युपपातकानि ॥ ३४॥

असतां वेदबाह्यादीनां शास्त्रेषु अभिगमनम् आयासः ; " असच्छास्त्राधिगमनम् " इति योगिस्मरणात् ॥ ३०॥ नास्ति परलोक इत्यभिनिवेशः ॥ ३१॥ कुशीलवे नटः ; तद्वृत्तिता ॥ ३२॥ मद्यपा चासौ स्त्री च ; तस्याः निषेवणम् अभिगमनम् । मद्यशब्दोऽत्र सुरासाधारणः । तेन यासां मद्यमात्रं निषिद्धं , यासां च सुरामात्रं तदुभयग्रहणाय मद्यपशब्दप्रयोगः । नात्र मद्यपस्य स्त्रीत्यर्थः ; अतिप्रसङ्गात् ; षष्ट्यर्थलक्षणापाताच्च । नापि मद्यपस्त्री शृद्धेति साधु ; हीनयोनिनिषेवणेन पौनरुकत्यात् । स्त्रीग्रहणं

स्वपरस्त्रीसाधारण्याय । तच्च कृतपायश्चित्ताया एव ; अकृतप्रायश्चित्ताभिगमनस्य महापातकत्वात् । अत एव " सुराप्यधिवेत्तव्या " इति सुराप्या अधिवेदनं कृतपायश्चित्ताया अप्यगम्यत्व एव घटते ; अन्यथा अधिवेदनस्यादृष्टार्थतापत्तेः ;

" पतत्यर्वं शरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिवेत् । पतितार्थशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥"

इति मानववचनारम्भसामर्थ्यात् कृतप्रायिधिताया अप्यव्यवहार्यस्वसिद्धेश्चीत्यलम् ॥ ३३ ॥ इतिशब्दः प्रकार-वचनः । तेन एवंप्रकाराणामन्येषामपि ग्रहणम् । यथा योगीश्वरः— " वार्धुष्यं लवणिकया " " निन्दिता-र्घोपजीवनम् " " व्रतलोपश्च सुतानां चैव विकयः " " तडागारामविकयः " " कन्यासंदूषण्ं चैव " " कौटिल्यम् " " हिंसौषधजीवनम् " " व्यसनान्यात्मविकयः "

> " श्द्रपेष्यं हीनसस्यं हीनयोनिनिषेवणम् । तथैवानाश्रमे वासः परान्नपरिपृष्टता ॥ " " भार्याया विकयश्चैषामेकैकमुपपातकम् । "

इति । वार्धुप्यं निपिद्धवृद्धग्रुपजीवनम् । लवणस्य क्रिया उत्पादनम् । निन्दितस्य अराजकृतस्य अर्घन्य मूल्यस्योपजीवनम् । व्रतलेपः ब्रह्मचारिणः स्त्रीपसङ्गः ; अन्यस्यापि व्रतस्य नियमस्य लेपः । स्वताश्च सुताश्च सुताश्च सुताः, कन्यापुत्राः ; तेषां विक्रयः । तद्यागः जलाशयः ; आराम उद्यानम् ; तयोः स्वकृतयोः पितृकृतयोर्वा अनुत्सृष्टयोविक्रयः ; उत्सृष्टयोः स्वत्वाभावात् । कन्यायाः संदृष्णमङ्गुल्या-दिना योनिविदारणम् ; अकन्येत्युक्तिः, अपसाराद्यारोपणं वा । न संभोगः ; तस्य गुरुतल्पसमत्वात् । कौटिल्यमगुरोः ; गुरुकौटिल्यस्य सुरापानसमत्वात् । हिंसया प्राणिवधेन जीवनम् । औषधेन रसकाथादिना जीवनम् ; वैद्यवृत्तिरिति यावत् । व्यसनानि मृगयादीन्यष्टादश । आत्ममूल्यकरणेन परदास्यकरणम् । शृद्धस्य प्रव्यं सेवकीभावः त्रैवार्णकर्म्य । हीनैः चोरादिभिमैत्रीकरणम् । अनृद्धसवर्णदारस्य केवलासवर्ण-दारोद्धहनम् । अनाश्रमे विधुरत्वादौ वासो रतिः । नित्यं परात्रसेवनम् । भार्याया उद्धाया उद्धारा शृद्धाया अपि विक्रयः । चकारार्थमाह प्रचेताः—" अनृतवाक् तस्करो राजभृत्यो वृक्षारोपणवृत्तिर्गरदोऽमिदश्च रश्चगजा-रोहणवृत्तिः रङ्गोपजीवी श्चगणिकः शृद्धोपाच्यायः वृष्ठीपितिः भण्डको नक्षत्रोपजीवी च श्चवृत्तिकृद्धाजीवी चिकित्सको देवलकः पुरोहितः कितवो मद्यपः कृष्टकारकोऽपत्यिक्रयी मनुष्यपग्चिक्रयी च ः इति । हारीतोऽपि—" कन्याद्भी सोमविक्रयी वृष्वरीपितः कौमारदारत्यागी सुरामद्यपः शृद्धयाजको गुरोः प्रतिहन्ता व्यास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतनः कृष्टव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिनः मिथ्याभिश्वरी अपिततसंव्यवहारी मित्रश्चक्

शरणागतघाती प्रतिरूपकवृत्तिः " इति । एतान्युपपातकसंज्ञानि । उप समीपे पातिकनां नरकेषु पातयन्तीति उपपातकानि ॥ ३४ ॥

उपपातिकनस्त्वेते कुर्युश्चान्द्रायणं नराः। ¹पराकं च तथा कुर्युर्यजेयुर्गोसवेन वा²॥ ३५॥

इति ³श्रीविष्णुस्मृतौ सप्तत्रिशोऽध्यायः

एवमुपपातकानि विभज्य तेषु प्रायश्चित्तमाह । एते पूर्वोक्ताः उपपातिकानो नराः चान्द्रायणं वक्ष्यमाण-लक्षणं कुर्युः । चशब्दो विकल्पार्थः । तथा तेष्वेवोपपातकेषु पराकं वक्ष्यमाणमेव वा कुर्युः । अथवा गोसवेन यज्ञेन वा यजेयुः । तथाशब्दात् मासं पञ्चगव्याशनं मासं प्रयोवतं च गृह्यते ;

" उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन च । पयसा वापि मासेन पराकेणाथवा पुनः ॥ "

इति योगिस्मरणात् । अत्रायमभिसंबिन्धः — येषूपपातकेषु वक्ष्यमाणं प्रतिपदोक्तं प्रायश्चित्तं नास्ति, तेष्वेतेषां त्रयाणामन्यतमं देशकालाद्यपेक्षया योज्यम् । येषु पुनः प्रतिपदोक्तं स्वीयमन्यदीयं वा प्रायश्चित्तमस्ति, तेषु तदेवेति । तत्र पराकचान्द्रायणादीन्यकामकारे । कामकारे तु गोसवस्त्रीमासिकं वा । यथाह मनुः त्रैमासिक-प्रक्रमे — " एतदेव व्रतं कुर्युरुपपातिकनो द्विजाः " इति । एवमन्यदप्यूह्यम् ॥ ३५ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधमीधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज⁵श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्तत्रिंशोऽध्यायः

¹ पराकमथवा कुर्यु:—ज, ठ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे उपपातकप्रकरणं सप्तत्रिंशम्—च ; वैष्णवे—झ.

⁴ From श्रीमन्महा up to वाराणसीवासि omitted in घ, च.

² च-- घ.

⁵ श्री omitted in ग.

अप्रात्रिंशोऽध्यायः

ब्राह्मणस्य रुजः करणम् ॥ १ ॥ अघेयमचयोर्घातिः ॥ २ ॥ जैह्मचम् ॥ ३ ॥ पशुषु मैथुनाचरणम् ॥ ४ ॥ पुंसि च ॥ ५ ॥ इति जातिभ्रंशकराणि ॥ ६ ॥

जातिअंशकरिवभागं तत्प्रायिधत्तं चाष्टितिंशोनाहै। विप्रस्य अङ्गर्पाडाकरणम् ॥ १॥ अष्ट्रेयं विष्म्त्रादि ; मद्यम् उक्तरुक्षणम् ; तयोः व्रातिः गन्धोपरुब्धिः ॥ २ ॥ जेह्मयं वञ्चकत्वम् ॥ ३ ॥ पशुषु गवादिषु मैथुनस्य ब्राम्यधर्मस्य आचरणम् ॥ ४ ॥ पुरुषे मैथुनाचरणम् । चकारात् स्त्रियामपि अयोनौ गमनम् ; " अयोनौ गच्छतो योषां पुरुषं चाभिमेहतः । चतुर्विशतिको दण्डः " इति योगिस्मरणात् ॥ ५ ॥ एवंप्रकाराणि जातिअंशकरशब्दाभिधेयानीति । प्रवृत्तिनिमित्तं प्रागुक्तम् ॥ ६ ॥

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतमिष्ण्या। चरेत् सांतपनं कृष्ण्यं प्राजापत्यमनिष्ण्या।। ७॥ इति अशीविष्णुस्मृतावद्यात्रिशोऽध्यायः

तत्र प्रायश्चित्तमाह । इच्छया कामतः पूर्वोक्तमन्यतमं जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वा सांतपनं कृच्छूं सप्ताहसाध्यं चरेत् । अनिच्छया अकामतः पुनः प्राजापत्यं वक्ष्यमाणं चरेदिति । यतु

> " ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा रासभादिप्रमापणम् । निन्दितेभ्यो धनादानं कृच्छूार्धं व्रतमाचरेत् ॥ "

इति बृहरपतिनोक्तम् , तत् अञ्परुजः करणजातमात्ररासभप्रमापणाद्यरपविषये द्रष्टव्यम् ॥ ७ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिथमीधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज⁵श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामष्टात्रिंशोऽध्यायः

¹ पुंसि चेति जातिभ्रंशकराणि read as single Sutra in उ.

² अष्टित्रंशाध्यायेनाह—ख, ग.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे जातिभ्रंशप्रकरणमष्टत्रिंशम्—ज ; वैष्णवे अष्टत्रिंशोऽध्याय:—झ.

⁴ श्रीविष्णुस्मृतिविदृतावष्टत्रिंशोऽध्याय:—-घ, च ; ख omits from श्रीतम्मण up to प्रोत्साहित.

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

ग्राम्यारण्यानां पदानां हिंसा संकरीकरणम् ॥ १ ॥

संकरीकरणविभागं तत्प्रायिधतं चैकोनचत्वारिंशोनाह²। ग्राम्याः अव्यादयः । आरण्याः महिषादयः । तेषां पशूनां हिंसा संकरीकरणम् । यथाह पैठीनिसः—" ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश गौरविरजोऽश्चोऽश्वतरो गर्दभो मनुष्यश्चेति सप्त ग्राग्याः पशवः । महिषवानरऋक्षसरीस्रपरुरुष्ट्षतमृगाश्चेति सप्तारण्याः पशवः " इति । तत्र गोमनुष्यवधस्योपपातकादिपाठात् तदितरहिंसा संकरीकरणम् । अत एव मनुः—

" खराश्वोष्ट्रमुगेभानामजाविकवधस्तथा । संकरीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य च⁴ ॥ "

इति गोमनुष्येतरानेव संजग्राह । चकारात् धादीनां ग्रहणम् । पशुग्रहणं पक्षिनिरासाय ; तद्धिंसाया मलिनी-करणत्वात् ॥ १ ॥

संकरीकरणं कृत्वा मासमश्रीत यावकम्। कृच्छातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं तु कारयेत्॥ २॥

इति 5श्रीविष्णुस्मृतावेकोनचत्वारिंशोऽध्याय:

तत्र प्रायिधित्तमाह । इच्छानिच्छे अनुवर्तेते । तत्रेच्छया संकरीकरणं कृत्वा मासमिवच्छेदेन यावकं यवोदनमक्षीयात । अथवा अनिच्छया तत्करणे कृच्छातिकृच्छं कुर्यात् । स्वस्यासामध्ये ब्राह्मणद्वारापि कारियतुं णिच्प्रयोगः । प्रायिधित्तपदोपादानं तु न केवलमत्रैवेदम्, किं त्वन्यत्रापि प्रायिधित्ते इति ज्ञापियतुम् ;

¹ हिंसेति-ज, ठ.

² शाध्यायेनाह—ठ.

³ परिहारात—घ.

⁴ वा—ग.

⁵ वैष्णवे धर्मशास्त्रे संकरीकरणप्रकरणमेकोनचत्वारिंशम्—ज; वैष्णवे एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः—झ; संकरी-करणप्रकरणमेकोनचत्वारिंशम्—ठ,

" व्याधिव्यसनिनि श्रान्ते दुर्भिक्षे डामरेऽपि च । उपवासो व्रतं होमः स्नानं तीर्थं जपरूपः । विषेः संपादितं यस्य संपूर्णं तस्य तत्फलम् ॥ "

इति पराश्वरसमरणात् । डामरः महामारी ॥ २ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रेत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज²श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतावेकोनच्त्वारिंद्योऽध्याय:—घ, च. ² श्री omitted in ग.

चत्वारिंशोऽध्यायः

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं क्रसीदजीवनमसत्यभाषणं ज्ञूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् ॥ १ ॥

अपात्रीकरणविभागं तत्प्रायिधातं च चत्वारिंशाध्यायेनाह । निन्दितेभ्यो म्लेच्छादिभ्यो विनापि ष्रतिग्रहं वृद्धचादिरूपेण धनादानम् । वाणिज्यम् अनिषिद्धस्यापि वस्तुनः क्रयविक्रयो । कुसीदम् अनिषिद्धयापि वृद्धचा जीवनम् । असत्यभाषणं साक्ष्यमन्तरेणापि । शूद्रस्य सेवनं प्रेष्यत्वं विनाप्याज्ञाकरणं त्रैवर्णि-कानाम् । इत्येवंप्रकारकमपात्रीकरणम् ; असत्प्रतिग्रहनिषिद्धविक्रयनिषिद्धवृद्धिसाक्ष्यानृतशृद्धप्रेष्यत्वानामुप-पातकत्वात् ॥ १ ॥

अपात्रीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण ग्रुध्यति । ज्ञीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासांतपनेन वा ॥ २॥

इति ^३श्रीविष्णुस्मृतौ चत्वारिंशोऽध्याय:

तत्र प्रायश्चित्तमाह । इच्छया अपात्रीकरणं कृत्वा वक्ष्यमाणेन तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति । अनिच्छया तत्करणे तु शीतकृच्छ्रेण । भूयः अभ्यासेन तत्करणे महासांतपनेन शुध्यति । तत्र अकामतोऽभ्यासे पञ्च-दशाहिकं ज्ञेयम् । तत्रेव कामतोऽत्यन्ताभ्यासे " अपात्रीकरणं कृत्वा मासं शोधनमैन्द्वम्" इति मानवं द्रष्टव्यम् ॥ २ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज⁵श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चत्वारिंशोऽध्यायः

¹ प्रेष्यतां—ख, ग.

² भ्य: गुद्धि:—ज, झ, ठ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे अपात्रीकरणप्रकरणं चत्वारिंशम्—ज ; वैष्णवे चत्वारिंशोऽध्याय:—झ.

⁴ From श्रीमन्महा up to पण्डितकृती omitted in घ, च.

⁵ श्री omitted in ग.

एकचत्वारिंशोऽच्यायः

पक्षिणां जलचराणां जलजानां च घातनम् ॥ १ ॥ क्रिमि-कीटानां च ॥२॥ मद्यानुगतभोजनम् ॥३॥ इति मलावहानि ॥४॥

मलावह विभागं तत्प्रायिश्चतं चैकचत्वारिशाध्यायेनाह । पक्षिणो जलचराः स्थलचराश्च । जलचराः ; ये जलं प्रविश्य मत्स्यादीन् गृह्णन्ति, ते उद्गीदयो अजीवविशोषाः । जलजाः मत्स्यादयः । तेषां घातनम् ॥ १ ॥ किमयः गोमयादिसंभूताः । कीटाः पिपीलिकादयः । तेषां घातनम् ॥ २ ॥ मद्येन पूर्वोक्तेन द्वादशियेन अनुगतं सदशं मदजनकतया जातीफलादि, तस्य भक्षणम् । यद्वा मद्यस्य सुराया अनु पश्चात् गतम् उत्पन्नं भङ्गादि, तद्वक्षणम् । यथोक्तं केदारखण्डे—

" लगुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं मद्यमेव च । सुरया सह जातानि तेषां भङ्गा च पञ्चमी ॥ "

इति ॥ ३ ॥ इतिशब्दः प्रकारं वक्ति । तेन फलादिस्तेयस्यापि ग्रहणम् । यथाह मनुः--

" किमिकीटवयोहत्या मद्यानुगतभोजनम् । फलैंधःकुसुमस्तेयमधैर्यं च मलावहम् ॥"

इति । कुसुमादिस्तेयमात्मार्थम् ; देवतार्थं सर्वतो माह्यत्वात् ; " द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्वतः स्ववदाहरेत् " इति योगिस्मरणात् । अधैर्यम् ; लोलुपना ॥ ४ ॥

मिलनीकरणीयेषु तप्तकुच्छं विशोधनम् । कुच्छातिकुच्छ्मथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ५॥

इति ⁴श्रीविष्णुस्मृतावेकचत्वारिंशोऽध्याय:

कीटादीनां च—ठ.
 भत्स्यादीनेव—ख, ग.
 वैष्णवे धर्मशास्त्रे मलिनीकरणप्रकरणमेकचह्यारिंशम्—ज, ठ; वैष्णवे एकचत्यारिंशत्तमोऽध्याय:—ग,

तत्र प्रायिधित्तमाह । कामकृतेषु मिलनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रेण द्वादशाहिकेन शुद्धिः । अकामतः पुनः तत्करणे कृच्छ्रातिकृच्छ्रेण तादशेनैव विशुद्धिः । यद्यप्युभयोः कामाकामविषयतोपपद्यते, तथापि तप्तकृच्छ्रे व्यहोपवासेन कष्टाधिक्यात् अकामविषयत्वे ¹अयुक्तमिति ध्येयम् । अथवा ²अकामकृते प्रायिधित्तान्तरमेव विशोधनं श्रेयम् । यथाह मनुः—" मिलनीकरणीयेषु तप्तः स्याद्यावकस्व्यहम् " इति । अनयोश्च सकृदभ्यासाद्यपेक्षया व्यवस्था ॥ ५ ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय श्रीकेशवनायकशेत्साहितश्रीवाराणसीवासिवर्माधिकारि⁴श्रीरामपण्डितात्मज⁴श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामेकचत्वारिंशोऽध्यायः

¹ त्वसंयुक्तमिति—ख.

³ श्रीविष्णुरमृतिविवृतौ एकचत्वारिंशोऽध्याय:—घ, च.

² अकामकेन—ग

⁴ श्री omitted in ग.

दिचत्वारिंशोऽध्यायः

¹यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् ॥ १ ॥ प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम्। प्रायश्चित्तं बुधः कुर्याद् ब्राह्मणानुमतो यथा॥ २॥

इति ²श्रीविष्णुस्मृतौ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

मकीर्णके प्रायश्चित्तामिधित्सया द्विचत्वारिंदोन तल्लक्षयति । अतिपातकत्वादिना अष्टविधेनोपाधिना यदसंगृहीतं, तत् प्रकीर्णकमिति ज्ञेयम् । तच खरयानोष्ट्रयानादि ॥ १ ॥

तत्र प्रायश्चित्तमाह । प्रकीर्णकम् उक्तलक्षणं यत् पातकं, तस्मिन् अर्थतारतम्येन गौरवलाघवे ज्ञात्वा बुधो गुरुणि गुरूणि, लबुनि लघूनीति प्रायिश्चत्तव्यवस्थामनुगतः सन् यथाविधि ब्राह्मणानुमतः प्रायिश्चत्तं कुर्यात् । तच यत्र प्रतिपदोक्तमस्ति, तत्र तदेव कार्यम् । यथा---

" प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः। नमः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम् ॥ "

इति । यत्र निषेधमात्रं श्रूयते न प्रायिश्चत्तम् , तत्र सामान्यपायिश्चत्तं देशकालादिव्यवस्थया कल्प्यम् । यथा--

" नोदन्वतोऽम्भसि स्नायानं च समश्र्वादि कर्तयेत्। अन्तर्वत्न्याः पतिः कुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवम् ॥ "

इत्यादौ । तत्र प्रायश्चित्तमाह योगीश्वरः—

" प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये । उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ "

¹ The whole of chapter 42 omitted in ज.

² वैष्णवे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः—झ ; वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रकीर्णप्रकरणं द्वाचत्वारिंशम्— ठ.

इति । उशना—

" यत्रे कं यत्र वा ने किमिह पातकनाशनम् । प्राजापःयेन कृच्छ्रेण शुध्यते नात्र संशयः ॥ "

इति । कामाकामाभ्यामनयोर्व्यवस्था ज्ञेयेति ॥ २ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रेत्साहितश्रीवाराणसीवासियमीधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज²श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

¹ विष्णुस्मृतिविरृतौ द्विच्रशारिंशोऽध्याय:—घ, च.

त्रिचत्वारिंशोऽध्याय:

अथ नरकाः ॥ १ ॥ तामिस्रम् ॥ २ ॥ अन्धतामिस्रम् ॥ ३ ॥ रौरवम् ॥ ४ ॥ महारौरवम् ॥ ५ ॥ कालसूत्रम् ॥ ६ ॥ महा-नरकम् ॥ ७ ॥ संजीवनम् ॥ ८ ॥ अवीचि ॥ ९ ॥ तपनम्² ॥ १८ ॥

प्रायश्चित्तविधिषु क्षिप्रप्रवृत्त्यर्थमकृतप्रायश्चित्तानां नरकान् त्रिचत्वारिंशेनामिधातुं प्रतिजानीते । अथे-त्यधिकारः । नरकाः ³दुःखैकभोगस्थानान्युच्यन्ते ॥ १॥ तमिस्रम् ; अन्यकारः । तत्प्रचुरं तामिस्रम् ॥ २ ॥ निविडितरान्धकारप्रचुरम् ॥ ३ ॥ रुरुरिति सर्पावान्तरजातिः । तत्प्रचुरं स्थानम् ॥ ४ ॥ महत्त्वयोगि तदेव ॥ ५ ॥ अयुतयोजनं ताम्रमयं तप्तं खलमण्डलम् ॥ ६ ॥ महादुःखानुभवस्थानम् ॥ ७ ॥ यातनाभिः मृतानां पुनः संजीव्य यातनानुभावनम् ॥ ८ ॥ वीचिराहित्येन उपर्यगमनात् अन्तरेवावस्थानम् ॥ ९ ॥ अग्निसंनिकर्षेण तापानुभवः ।। १०॥

संप्रतापनम् ॥ ११ ॥ ⁵संघातकम् ॥ १२ ॥ ⁶काकोलम् ॥ १३॥ ⁷कुड्मलम् ॥ १४ ॥ पूतिमृत्तिकम् ॥ १५ ॥ लोहराङ्कः ॥ १६ ॥ ऋबीसम् ॥ १७ ॥ विषमपन्थाः ॥ १८ ॥ १कण्टकशाल्मलिः ॥ १९ ॥ 10दीपनदी ॥ २० ॥ असिपत्रवनम् ॥ २१ ॥ 11लोहचारक-मिति ॥ २२ ॥ एतेष्वकृतप्रायश्चित्ता अतिपातिकनः 12पर्यायेण ¹³कल्पं पच्यन्ते ॥ २३ ॥

अझिना भर्जनम् ॥ ११॥ अत्यन्तसंवृतदेशे बहुनामवस्थापनम् ॥ १२॥ द्रोणकाकैर्भक्ष्यत्वम् ॥ १३॥ गोण्यादिषु प्रक्षिप्य तन्मुखबन्धनम् ॥ १४ ॥ दुर्गन्धिमृत्तिकास्थलम् ॥ १५ ॥ स्चीभेदनम् ॥ १६ ॥ पुटपाकः

¹ कालसजम—ग.

⁴ यातनानुभव:—ग.

⁷ कुद्दालम्—ट.

¹⁰ यूपनदी—ज, झ; पूयनदी—ड.

¹² एते—ह.

 $^{^{2}}$ तापनम्— ${\it z}$.

⁵ Sūtra 12 omitted in ज, ट.

⁸ पन्थानम्—घ, च.

³ दु:स्वभोग—स्व.

⁶ काकोल:—घ, च.

⁹ कूटशाल्मली—-ज, ठ.

¹¹ लोहकण्टकमिति—ज, ठ.

¹³ करूपयन्ते—ग.

॥ १७ ॥ उच्चावचो मार्गः ॥ १८ ॥ कण्टकयुक्तशाल्मलिवृक्षप्रचुरो देशः ॥ १९ ॥ उष्णतोया नदी वैतरण्याख्या ;

> " नदी वैतरणी नाम दुर्गन्धा रुधिरावहा। उप्णतोया महावेगा अस्थिकेशतरङ्गिणी॥"

इति ॥ २० ॥ खड्गपत्रवनम् ॥ २१ ॥ निगडवन्धः ; लोहभक्ष्यो वा । इतिकरणात् सित्रषमहापथकुम्भीपाकतप्त-वालुकादीनां ग्रहणम् ॥ २२ ॥ प्रमादालस्यौद्धत्यादिना अकृतयथोक्तप्रायश्चित्ता अतिपातिकनः मात्रादिगन्तारः पूर्वोक्तेषु तामिस्रादिनरकेषु कल्पं पूर्वोक्तलक्षणं कालं पर्यायेण क्रमेण पच्यन्ते यातनामनुभवन्ति ॥ २३ ॥

महापातिकनो मन्वन्तरम् ॥ २४ ॥ अनुपातिकनश्च ॥ २५ ॥ उपपातिकनश्चतुर्युगम् ॥ २६ ॥

महापातिकनः ब्रह्महादयः मन्वन्तरम् उक्तेषु नरकेषु पर्यायेण पच्यन्ते । उत्तरेप्विप सप्तसु वाक्येष्वेष एव ¹वाक्यरोषोऽनुषज्यते ॥ २४॥ अनुपातिकनः महापातकतुल्यपातिकनः मन्वन्तरमेव ॥ २५॥ उपपातिकनः गोहन्त्रादयः चतुर्युगपर्यन्तं कालम् ॥ २६॥

कृतसंकरीकरणाश्च संवत्सरसहस्रम्² ॥ २७॥ कृतजाति-भ्रंशकरणाश्च ॥ २८॥ कृतापात्रीकरणाश्च ॥ २९॥ कृतमलिनी-करणाश्च ॥ ३०॥ प्रकीर्णपातकिनश्च बहून् वर्षपूगान्⁴॥ ३१॥

संकरीकरणकारिणः युगादिसाहचर्यात् दिव्यं वर्षसहस्रम् ॥ २७ ॥ जातिश्रंशकरकर्मकारिणोऽपि उक्तमेव कालम् ॥ २८ ॥ अपात्रीकरणकारिणोऽपि ⁶अमुमेव कालम् ॥ २९ ॥ मलिनीकरणकारिणोऽपि वर्षसहस्रम् ॥ ३० ॥ प्रकीर्णपापकारिणः बहून् त्रीन् वर्षपूगान् वर्षशतानि प्रक्रमवशात् उक्तनरकेषु क्रमेण पच्यन्ते । यत्तु

" पातकेषु सहस्रं स्थान्महत्सु द्विगुणं स्मृतम् । उपपाते तुरीयं स्थान्नरकं वर्षसंख्यया ॥ "

इति कात्यायनवचनम्, तत्र पातकादिशब्दा न पारिभाषिकाः, अनुपातकवचनमूलविरोधात् ; किंतु यातनादिगुणयोगेन यौगिकाः। ततश्च संकरीकरणादिचतुर्षु पातकेषु सहस्रम्। महत्सु तदपेक्षया अधिकेषु उपपातकेषु द्विगुणम्। गुणाः त्रयः। गुणाश्च गुणाश्च गुणाः; षट्। द्विर्गुणाः यस्मिन् सहस्रे तद् द्विगुणं

¹ वाक्यविशेष:—घ, च.

² च added in ख, घ.

³ Sūtra 30 omitted in জ.

⁴ युगान्—ख, ग, झ, ठ.

⁵ कर्मिणोऽपि—ग,

⁶ उक्तमेव—्व.

सहस्रम् ; द्वादशसाहस्री ; चातुर्युगमिति यावत् । यद्वा गुणाः संध्यादयः षट् । द्विर्गुणा यस्मिन्निति द्विगुणमिति । उप समीपे संकरीकरणादीनां चतुर्णां पायम् ; प्रकीर्णकमिति यावत् ; उपपातकानां महच्छव्देना- भिधानीत् । तत्र तुरीयं द्वादशानां चतुर्थोऽशः त्रीणि शतानि सहस्रार्वाचीनतया अवगम्यन्त इत्यर्थकरुपनया विरोधः परिहार्यः ॥ ३१ ॥

कृतपातिकनः ¹पापाः प्राणत्यागादनन्तरम् । याम्यं पन्थानमासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम् ॥ ३२॥

एवं नरकस्वरूपं तद्भोगकालं चे,क्त्वा इदानीं नरकगमनकालीनं दु:खमाह । क्वतानि नवविधानि पातकानि यैस्ते ; अक्वतप्रायश्चित्ताः । अत एव पापाः पापाकान्ताः । प्राणानां त्यागात् निर्गमादनन्तरं याम्यं यमपुरीसंवन्धिनं पन्थानं प्राप्य वक्ष्यमाणं दारुणं दु:खमनुभवन्ति ॥ ३२ ॥

यमस्य पुरुषेघोंरैः कृष्यमाणा 'यतस्ततः। सकृच्छ्रेणानुकारेण' नीयमानाश्च ते यथा ॥ ३३॥

तदेवाह । भयानकैः यमदूतैः समविषमेपु देशेषु कृप्यमाणाः ⁵कष्टानुकारिणाकारविशेषेण नरकं नीयमानाः ते ⁶यथा दुःखमनुभवन्ति, एवं नरकोपभोगानन्तरमपि,' तिर्यग्योनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च ' इत्यध्यायान्तेनान्वयः ॥ ३३ ॥

श्विमः श्रुगालैः क्रव्यादैः काककङ्कवकादिभिः।
अग्नितुण्डैर्भक्ष्यमाणा 'भुजङ्गैर्वृश्चिकैस्तथा॥ ३४॥
अग्निना दद्यमानाश्च तुद्यमानाश्च कण्टकैः।
क्रकचैः पाट्यमानाश्च धिज्यमानाश्च तृष्णिया॥ ३५॥
ध्वाध्या व्यथमानाश्च घोरैव्याघ्रगणैस्तथा ।
पूयक्रोणितगन्धेन मूर्छमानाः पदे पदे॥ ३६॥

¹ सर्वे—झ.

 $^{^{2}}$ स्ततस्ततः— झ.

⁴ पथा—ह.

⁵ कृष्टानुकारिणा कर—घ.

⁷ भुजगै:—ह.

⁸ पीट्यमानाश्च—ग, ज.

¹⁰ झ breaks off here and reads colophon.

³ अन्धकारेण—ज, झ.

⁶ तथा—ग.

⁹ क्षुघा प्रताङ्यमानाश्च—ज, ठ.

¹¹ व्याधिगणैस्तथा—ज, ठ.

किंच कव्यादैरिति काकादीनां विशेषणम्। अग्निः तुण्डे येषां ते भल्ॡकादयः। शेषं प्रसिद्धम् ॥ ३४ ॥ क्रकचाः करपत्राणि ॥ ३५ ॥ किंच क्षुघेत्याबन्तः, निशा दिशेतिवत् । व्यथन्ते इति व्यथमानाः। मूर्छमाना इति छान्दसः पदव्यत्ययः ॥ ३६ ॥

परान्नपानं लिप्सन्तस्ताङ्यमानाश्च किंकरैः। काककङ्कवकादीनां भीमानां सहशाननैः॥ ३७॥ कचित् तेलेन काध्यन्ते ताङ्यन्ते मुसलैः कचित्। आयसीषु व वट्यन्ते शिलासु च तथा कचित्॥ ३८॥ कचिद्वान्तमथाश्नन्ति कचित् प्यमसृक् कचित्। कचिद्विष्ठां कचिन्मांसं पूयगन्धि सुदारुणम्॥ ३९॥

किंच परेषाम् अन्नपानं लिप्सन्त इत्यत्रापि पद्व्यत्ययः । काकाद्याननत्वं किंकरिवशेषणम् ॥ ३७ ॥ वट्यन्त इति । " वट वेष्टने " इति भ्वादेः कर्मणि रूपम् । वट्यन्ते पिष्यन्ते आयसीषु लोहस्थलीषु शिलासु चेति पेषणावृत्तिः व्यथाधिक्यार्थो ॥ ३८ ॥ वान्तम् उद्गीर्णम् । पूयं रक्तपाकः । असुक् रक्तम् । पूयगन्धीति मांसिवशेषणं सुदारुणत्वे हेतुः ॥ ३९ ॥

अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा किचत्। किमिभिभेक्ष्यमाणाश्च विह्नतुण्डैः सुदारुणैः॥ ४०॥ किचिच्छीतेन बाध्यन्ते किचिचामेध्यमध्यगाः। परस्परम्थाश्चन्ति किचित् प्रेताः सुदारुणाः॥ ४१॥ किचिद्भतेन ताङ्यन्ते लम्बमानास्तथा किचित्। किचित् क्षिप्यन्ति बाणौष्ठैरुत्कुलान्ते तथा किचित्॥ ४२॥

दारुणेषु निबिडेषु अन्यकारेषु । क्रिमिभिः विष्ठादिसंभृतैः प्राणिभिः । विह्नतुण्डैः शिवादिभिः ॥ ४०॥ अमेध्यं विष्ठादि । परस्परं प्रेताः प्रेतान् अक्षन्ति । ⁸सुदारुणाः बुभुक्षातिशयेन ॥ ४१॥ भूतेन ; पूर्ववृत्तेन । लम्बमानाः वृक्षादौ बन्धनेन क्षिप्यन्तीति पदन्यत्ययः ॥ ४२॥

 $^{^{1}}$ वटादीनां—ठ.

⁴ पूयगन्धिषु--ग.

⁷ धूमेन घात्य हते -- ठ.

² काथ्यन्ते तैलेन—ख.

⁵ वह्नितुण्डैश्च—घ, च.

³ विपच्यन्ते—ठ.

⁶ Stanza 41 omitted in ज.

⁸ सुदाहणा: omitted in ख.

¹कण्टेषु दत्तपादाश्च ²भुजङ्गाभोगवेष्टिताः। पीक्यमानास्तथा यन्त्रैः कृष्यमाणाश्च जानुभिः॥ ४३॥ भग्नपृष्ठशिरोग्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः । क्टागारप्रमाणैश्च शरीरैर्यातनाक्षमेः॥ ४४॥

कण्टाः कण्टकाः, तेषु । भुजङ्गाभोगाः सर्पशरीराणि । यन्त्रैः तिलेक्षुनिप्पीडनयन्त्रैः पीड्यमानाः । कण्टकाक्रान्तपादत्वेन गमनाशक्त्या जानुभिः कृप्यमाणाः ॥ ४३ ॥ भसं पृष्ठं पृष्ठमागः, शिरो मस्तकं, ग्रीवा शिरोधिः येषाम् । प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः । स्चीस्थौल्यप्रमाणः कण्ठनालो येषाम् । कृटाम्व्यम् अगारं गृहविद्रोषः ; तत्प्रमाणै:। तत्प्रयोजनं यातनाक्ष्मैरिति ; यातनासु दुःखानुभवेषु अतिस्थूलान्येव शरीराणि क्षमन्ते, न सूक्ष्माणि ; स्वल्पदुःखेनैव तेषां ³क्षिप्रं नाशात् ॥ ४४ ॥

> एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः। तिर्यग्योनौ प्रपचन्ते दुःखानि विविधानि च ॥ ४५॥

> > इति ⁴श्रीविष्णुस्मृतौ त्रिचत्वारिंगोऽध्यायः

पातिकनः नरकं नीयमानाः यथा दुःखान्यनुभवन्ति, एवसेव नरकेषु पापफलमनुभ्य पापदोषेण तिर्यग्योनिं पाप्य, अनन्तरमपि विविधानि दुःखानि प्रपद्यन्ते ॥ ४५ ॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीत्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकमोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधमीधिकारि⁶श्रीरामपण्डितात्मजश्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

¹ कोष्ठेष—ठ.

² भुजगा—र.

⁴ वैष्णवे धर्मशास्त्रे नरकप्रकरणं त्रिचत्वारिंशम्—ज.

⁵ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः—घ, च.

³ क्षिप्रनाशात्— च.

⁶ श्री omitted in ग.

चतुश्रत्वारिंशोऽध्यायः

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभृतदुःखानां तिर्यग्योनयो भवन्ति ॥१॥ ¹अतिपातिकनां ²पर्यायेण सर्वाः स्थावरयोनयः॥२॥ ३॥ अनुपातिकनां चिकिमयोनयः॥३॥ अनुपातिकनां पिक्षयोनयः॥४॥ उपपातिकनां जलजयोनयः॥ ५॥

पूर्वीध्यायान्ते प्रतिज्ञातां तिर्यग्योनिप्राप्तिं चतुश्चत्वारिंशोन प्रपञ्चयति । अथेत्यधिकारान्तरम् । अतिपातक्यादीनां पापात्मनां तामिस्रादिनरकेप्वनुभूतयातनादुःखानां तिरश्चां योनयो भवन्ति ॥ १ ॥ मातृगन्त्रादीनां वृक्षगुल्मलतादिकाः स्थावराणां योनयः क्रमेण भवन्ति । बहुत्वं च शतपर्यवसायि ; "दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च " इति योगिस्मरणात् । तत्रापि पातकतारतम्येन योनिसंख्या-तारतम्यमूह्मम् ;

" परिगृह्य ततो भूयो जन्मनामेकविंशतिम् । किमिकीटपतङ्गेषु स्थितस्तोयचरेषु च ॥ "

इति शिवधर्मात् । एवमुत्तरत्रापि बहुत्वं व्याख्येयम् ॥ २॥ ब्रह्महन्त्रादीनां किमीणामुक्तरूपाणां योनयः ॥ ३॥ पितृव्यादिपत्नीगामिनां काकभासादियोनयः ॥ ४॥ गोघ्नादीनां मत्स्यादिजळजयोनयः ॥ ५॥

⁶कृतजातिभ्रंशकराणां⁷ जलचरयोनयः ॥ ६ ॥ कृतसंकरी-करणकर्मणां मृगयोनयः॥ ७ ॥ कृतापात्रीकरणकर्मणां पशुयोनयः ॥ ८ ॥ कृतमलिनीकरणकर्मणां ⁸मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः॥ ९ ॥

¹ Sūtra 2 omitted in ज.

² सर्वा: पर्यायेण—ठ.

³ Sūtra 3 omitted in ज. ⁵ जलयोनय:—च.

⁴ च added in उ.

 $^{^6}$ Sūtra 6 and commentary thereon omitted in η .

⁷ करकर्मणां—ट.

⁸ पुरुषेषु—ठ.

ब्राह्मणरुगादिकारिणां वकवलाकादिजलचरयोनयः ॥ ६ ॥ खरादिघातिनां हरिणादिमृगयोनयः ॥ ७ ॥ निन्दितधनमाह्यादीनां गवादिपशुयोनयः ॥ ८ ॥ क्रिमिकीटादिघातिनां मनुष्येषु अस्पृद्याः चण्डालाचाः, तद्योनयः ॥ ९ ॥

¹प्रकीर्णकेषु प्रकीर्णा हिंस्ताः क्रव्यादा भवन्ति ॥ १०॥ अभोज्यात्राभक्ष्यादी क्रिमिः॥ ११॥

खरयानोष्ट्रयानगमनादिषु² नानाविधा हिंसाशीला आममांसादा व्याव्रादयो भवन्ति ॥ १० ॥ अमोज्या गणगणिकादयः ; तेषामन्नमभक्ष्यं चानिर्चतादि, तदुभयं योऽश्वाति स क्रिमिः उक्तलक्षणो भवति । एकत्व-निर्देशात् एकस्मिन्नव जन्मिन सक्नत्क्वते पापे ; " महापातिकनां क्रिमियोनयः " इति बहुत्वश्रवणात् ॥ ११ ॥

स्तेनः इयेनः ॥ १२ ॥ प्रकृष्टवर्त्मापहारी विलेशयः ॥ १३ ॥ आखुर्धान्यहारी ॥ १४ ॥ हंसः कांस्यापहारी ॥ १५ ॥ कलहज्ज-लाभिष्ठवः ॥ १६ ॥ मधु दंशः ॥ १७ ॥ पयः काकः ॥ १८ ॥

सुवर्णातिरिक्तद्रव्यहारी इयेनो भवति ॥ १२ ॥ प्रकृष्टस्य महतो वर्त्मनोऽपहारी भूमिग्रहणेन संकोचको बिलेशयः सर्पादिः ॥ १३ ॥ यवत्रीह्यादिधान्यहारी मूषकः ॥ १४ ॥ ⁵वङ्गताम्राभ्यामुत्पन्नो धातुः कांस्यम् ; तद्पहारी हंसः चक्राङ्गः ॥ १५ ॥ पानीयापहर्ता जलाभिष्ठवः जलकुक्कुटः ॥ १६ ॥ माक्षिकापहारी दंशः वनमक्षिका ॥ १७ ॥ दुम्धापहारी काकः करटः ॥ १८ ॥

रख़ं श्वा ॥ १९ ॥ घृतं नकुलः ॥ २० ॥ मांसं गृधः ॥ २१ ॥ वसां महुः ॥ २२ ॥ तैलं तैलपायिकः ॥ २३ ॥ लवणं ⁶चीविवाक् ॥ २४ ॥ दिध बलाका ॥ २५ ॥

रसिमक्षादेरपहृत्य श्वा कुक्कुरः ॥ १९ ॥ सिर्पहारी नकुरुः बभ्रः ॥ २० ॥ परुरुं हृत्या गृष्ठः दाक्षाय्यः ॥ २१ ॥ वसां मांसपाकजरुं हृत्वा मद्भः पक्षिविद्योषः ॥ २२ ॥ तैरुं हृत्वा तैरुपायिकः परोष्णी-नामको मिक्षकाविद्योषः ॥ २३ ॥ रवणं सैन्धवादि हृत्वा ⁷चीव्यनुकारिणी वाक् यस्य स ⁸चीव्याख्यो मिक्षका-विद्योषः ॥ २४ ॥ दिध हृत्वा बरुाका बिसकण्ठिका ॥ २५ ॥

 $^{^{1}}$ प्रकीर्णेषु—्घ, च.

⁴ जलं हत्वा भवति प्रव:—ज, ठ.

⁷ विच्य—ग.

² उष्ट्रगमनादिषु—घ, च.

⁵ रङ्ग--ग, च.

³ धान्यापहारी—ठ.

 $^{^{6}}$ विचि—ग ; चीरि—ठ.

⁸ चीर्याख्य:—ग.

कौशेयं ¹हृत्वा भवति तित्तिरिः ॥ २६ ॥ क्षौमं दर्दुरः ॥ २७ ॥ कार्पासतान्तवं कौश्रः ॥ २८ ॥ गोधा गाम् ॥ २९ ॥ वालगुदो गुडम् ॥ ३० ॥ छुछुन्दरिर्गन्धान् ॥ ३१ ॥

कौरोयं त्रसरीपद्दादि हत्वा तित्तिरिर्भवति । अत्र हत्वाभवत्योरुपादानं पूर्वपरवाक्येष्वनुषङ्गार्थः ॥ २६॥ क्षौमम् अतसीतन्तुप्रभवं हत्वा दर्दुरो भेकः ॥ २७॥ कार्पासतन्तुप्रभवं हत्वा कौञ्चः कुङ् भवति ॥ २८॥ गोजातीयं हत्वा गोधा क्रुकलासानुकारिणी ॥ २९॥ गुडं हत्वा वाल्गुदः वल्गुल्यवान्तरजातिः पक्षिविरोषः । वागुद इति वा पाठः ॥ ३०॥ गन्धान् चन्द्रनादीन् हत्वा छुछुन्दरिर्गन्धमुखी मूषिकाविरोषः ॥ ३१॥

पत्रशाकं वहीं ॥ ३२ ॥ कृतान्नं सेघा ॥ ३३ ॥ अकृतान्नं शल्यकः ॥ ३४ ॥ अग्निं वकः ॥ ३५ ॥ गृहकार्गुपस्करम् ॥ ३६ ॥

पत्रात्मकं शांकं हत्वा वहीं मयूरः ॥ ३२ ॥ कृतान्नम् ओदनादि हत्वा सेधा श्वावित् ॥ ३३ ॥ अकृतान्नं तण्डुलादि हत्वा शल्यकः शलली ॥ ३४ ॥ अप्निं हत्वा बकः प्रसिद्धः ॥ ३५ ॥ गृहोपस्करम् उल्ख्ललमुसलादि वाहत्वा गृहकारी चरटाख्यः कीटविशेषः ॥ ३६ ॥

³रक्तवासांसि जीवजीवकः ॥ ३७॥ गजं कूर्मः ॥ ३८॥ अश्वं व्याघः॥ ३९॥ फलं पुष्पं वा मर्कटः॥ ४०॥ ऋक्षः स्त्रियम् ॥ ४१॥ यानमुष्टः॥ ४२॥ पश्चन् ⁴गृधः॥ ४३॥

मि अष्ठि। दिरक्तं वासो हृत्वा जीवजीवकः चकोरः ॥ ३७ ॥ हिस्तनं हृत्वा कच्छपः ॥ ३८ ॥ ह्यं हृत्वा व्याघः द्वीपी ॥ ३९ ॥ फलम् आम्रादि, पुष्पं मिल्लकादि हृत्वा मर्कटः वानरः ॥ ४० ॥ स्त्रियम् अविवाहितां कन्यामपहरन् ऋक्षो भल्लकः । विवाहितापहरणे ब्रह्मराक्षसः ;

" परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च । अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ "

इति योगिस्मरणात् ॥ ४१ ॥ यानं शिबिकादि हृत्वा उष्ट्रः क्रमेलकः ॥ ४२ ॥ पशून् महिष्यादीन् हृत्वा गृष्ठो दाक्षाय्यः ॥ ४३ ॥

¹ हत्वा भवति omitted in ज, ठ.

⁸ रक्तानि—ठ.

² इष्टका—घ.

⁴ अज:—- ह,

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः। अवद्यं याति तिर्यक्तवं जग्ध्वा चैवाहृतं हविः॥ ४४॥

द्रव्याणामानन्त्यात् प्रत्येकं वक्तुमशक्यत्वात् संक्षेपेणाह् । यद्वा तद्वेति अनिरूपितजातिविद्योषं यितंत्रिचित् द्रव्यम् अपहृत्य प्रच्छन्नं चोरियत्वा वलात् विच्छिद्य अवश्यं तिर्यक्तवं पशुपक्षिक्रिमिकीटान्यतमत्वं प्रामोति । न केवलं द्रव्यापहारेणैव ; किंतु वैश्वदेवे अहुतम् असंस्कृतमपि द्रव्यं भुक्तवा तिर्यक्तवं प्रामोति । तस्मादेतन्न कार्यमित्युक्तनिषेधानामेतेऽर्थवादाः ॥ ४४ ॥

स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हत्वा दोषमवाप्रुयुः। एतेषामेव जन्तृनां भार्यात्वमुपयान्ति ताः॥ ४५॥

इति ^अश्रीविष्णुस्मृतो चतुश्रत्वारिंदोऽध्याय:

कर्तृपत्रयोः पुंस्त्वश्रवणात् स्त्रीणामतथात्वशङ्कायामाह् । स्त्रियोऽप्येतेन कर्षेन प्रच्छन्नं प्रकाशं वा उक्तद्रव्याण्यपहृत्य तमेव दोषं प्राप्नुयुः । अतः तेषामेव जन्तृनां स्त्रीत्वं प्राप्नुवन्ति ; दोषपत्रस्योरेकरूपत्वात् ॥ ४५ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीत्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशयनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज⁵श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

¹ अशक्तः—ख.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे जातिप्रकरणं चतुश्चत्वारिंशम् — ज, ठ.

⁴ इति श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ चतुश्रत्वारिंशोऽध्याय:—घ, च.

² जायात्वम्—ज, ट.

⁵ श्री omitted in ग.

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

¹नरकाभिभूतदुःखानां ²तिर्घवत्वमुनीर्णानां मानुष्येषु³ लक्षणानि भवन्ति ॥ १॥

त्रिविधं पापफलं नरकस्तिर्यक्तवं रोगश्चेति । तत्रोभे प्रपश्चिते । इदानीं पापविद्योषेण रोगविद्योषं पश्चचत्वारिंदोनाह । नरकेषु तामिस्रादिषु अभितः सर्वेषु भूतानि उत्पन्नानि दुःखानि येषाम् , अनन्तरं कर्मद्योषेण तिर्यक्तवमनुभूय उत्तीर्णानां मनुष्यजन्मसु वक्ष्यमाणानि क्षयादीनि लक्षणानि तत्तत्पापसूचकानि भवन्ति । मानुष्येष्विति बहुवचनं तत्तत्संख्याभिप्रायेण । यथाह शातातपः—

" महापातकजं चिह्नं सप्त जन्मानि जायते । उपपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवम् ॥ "

इति । महापातकापेक्षया उपपातकादिषु द्विद्विजन्महानिदर्शनात् अतिपातके नव जन्मानीति. सिध्यति । महापातकमनुपातकस्याप्युपलक्षणम् ; तुल्यनरकप्रायश्चित्तत्वात् ॥ १ ॥

कुष्ठचितिपातकी ॥ २ ॥ ब्रह्महा यक्ष्मी ॥ ३ ॥ सुरापः वैद्यावदन्तकः ॥ ४ ॥ वसुवर्णहारी कुनखी ॥ ५ ॥ गुरुतल्पगो दुश्चर्मा ॥ ३ ॥

मातृगन्त्रादिः तत्तत्कुष्ठवान् भवति । तत्र मातृदुहितृस्नुषाभगिनीगामिनः क्रमात् गलत्कुष्ठिरक्तकृष्णपीत-कुष्ठिनो भवन्ति । तथाच शातातपः—

> " मातृगामी भवेद्यस्तु तस्य लिङ्गं विनस्यति । स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते ॥ स्ववधूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते । भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥ "

¹ अथ नरकानुभूत-ज.

² From here up to तिर्यवस्त्रमनुभूय in the commentary missing in ख.

³ मनुष्येषु—घ, च; मानुष्ये—ठ.

इति ॥ २ ॥ यक्ष्मा क्षयरोगः : तद्वान् ब्रह्महा भवति । पापतारतम्येन रोगेऽपि तारतम्यं द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥ सरापः त्रिविधाया अपि पाता स्यावाः स्वभावकृष्णा दशनाः यस्य तादग्भवेत् ॥ ४॥ ब्राह्मणस्वामिकसुवर्णापहारी कुनखी; कुत्सितानि क्षतानि नखानि यस्य सः ॥ ५ ॥ गुरुतल्पगामी दुश्चर्मा त्वग्दोषी भवति । ब्रह्महादि-संसर्गिणः तत्तद्रोगिण एव भवन्तीति न पृथगभिहितम् । यथाह योगीश्वरः -- " यो येन संवसत्येषां स ²तल्लिङ्गोऽभिजायते '' इति ॥ ६ ॥

³पूतिनासः पिद्युनः॥ ७॥ पूतिवक्त्रः सूचकः ॥ ८॥ धान्यचोरोऽङ्गहीनः॥ ९॥ मिश्रचोरोऽतिरिक्ताङ्गः॥ १०॥

एवमतिपातकमहापातकेषुक्त्वा इदानीं पातकान्तरेऽप्याह । अविद्यमानपरदोषवक्ता पिरानुः । स पूर्तिनासः दुर्गन्धिनासिकः ॥ ७॥ विद्यमानमेव परदोषमन्याज्ञातं यः प्रकाशयति स सूचकः, दुर्गन्धिवदनः ॥ ८ ॥ धान्यस्य त्रीहियवादेः चोरः अङ्गहीनः अङ्गेन हस्तपादादिना हीनः ॥ ९. ॥ धान्येप्वेव उत्कृष्टमपहृत्य तत्परिमाणपूरणाय अपकृष्टं तन्मध्ये यः प्रक्षिपति स मिश्रचोरः, । अतिरिक्ताङ्गः षडङ्गुल्यादिः ; " धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः " इति योगिस्मरणात् ॥ १०॥

⁴अन्नापहारकस्त्वामयावी ॥ ११ ॥ वागपहारको मूकः ॥ १२॥ वस्त्रापहारकः श्वित्री ॥ १३॥ अश्वापहारकः ॥ १४ ॥ देवब्राह्मणाकोश्वको मूकः ॥ १५ ॥

अन्नस्य अदनीयमात्रस्य अपहर्ता आमयावी आमव्याधिमान् अजीर्णान्नः । तुशब्दः परान्नविद्यकरण-संम्रहार्थः । तथाच शातातपः — " परान्नविन्नकरणाद्जीर्णमपि जायते " इति ॥ ११ ॥ अननुज्ञाताध्यायी पुरुतकापहारी संदेशाप्रवक्ता वा मूकः वागिन्द्रियहीनः॥ १२॥ वस्त्रापहर्ता श्वित्री कुष्ठविन्दुमान्॥ १३॥ अश्वापहर्ता पङ्गुः पादहीनः ॥ १४ ॥ विनापराधं देवद्विजयोः गालिपदाता मूकः ॥ १५ ॥

लोलजिह्रो गरदः ॥ १६ ॥ उन्मत्तोऽग्निदः ॥ १७ ॥ गुरोः प्रतिकूलोऽपस्मारी ॥ १८॥ गोघ्नस्त्वन्धः॥ १९॥ दीपापहारकश्च ॥ २० ॥ काणश्च दीपनिर्वापकः ॥ २१ ॥

परस्मै मरणानुपहितविषप्रयोगकर्ता वचनावसरे चलजिह्हो भवति ॥ १६ ॥ प्राणिव्यतिरिक्तसामग्री-सहितपरगृहदाहकः उन्मादवायुमान् ॥ १७ ॥ पितृप्रतिकूळकर्ता अपस्मारी ॥ १८ ॥ गोहन्ता अन्धः

 $^{^{1}}$ अभिधानम्—ख, ग.

² ताहगुपपद्यते—च.

³ This Sūtra omitted in ज, ठ.

⁴ अन्नापहार्यामयावी-—ज, ठ. 5 मूर्खः—ठ.

⁶ दीपापहर्ता च---ज. ठ.

चक्षुर्हीनः । तुशब्दो मातृप्तपरिग्रहार्थः, "मातृहान्यः प्रजायते " इति शातातपस्मरणात् ॥ १९॥ विद्यद्विजगृहादिस्थदीपहर्ता चान्यः ॥ २०॥ पूर्वोक्तदीपप्रशामकः काण एकनेत्रहीनः ; चकारात् तिमिरवांश्च ;

" देवद्विजगृहे तीर्थे पुण्यस्थाने च संस्थितम् । प्रदीपं शमयित्वा तु तिमिरव्याधिमान् भवेत् ॥"

इति ²शातातपस्मरणात् ॥ २१ ॥

त्रपुचामरसीसकविकयी रजकः ॥ २२ ॥ एकशकविकयी मृगव्याधः॥ २३ ॥ कुण्डाशी भगास्यः॥ २४ ॥ ⁴घाण्टिकः स्तेनः ॥ २५ ॥ वार्धुषिको भ्रामरी ॥ २६ ॥ मृष्टाइयेकाकी वातगुल्मी ॥ २७ ॥ समयभेत्ता खल्वाटः॥ २८ ॥ श्रीपचवकीर्णी ॥ २९ ॥ परवृत्तिन्नो दरिदः॥ ३० ॥ परपीडाकरो दीर्घरोगी ॥ ३१ ॥

त्रषा ताम्रसहभावेन पित्तलेत्पादको धातुः पिच्चटापरपर्यायः । चामरं वालव्यजनम् । सीसकं नागः । तेषां विक्रयी रजकः वस्त्ररागकारः प्रतिलोमजः ॥ २२ ॥ एकशफाः अश्वादयः । ⁶तेषां विक्रता मृगव्याधः मृगहननोपजीवी ॥ २३ ॥ कुण्डस्य कुण्डपरिमितं वा अन्नम् अश्वातीति कुण्डाशी । भगवत् आस्यं यस्येति ; मैथुनाय मुख्यमपर्पकः ॥ २४ ॥ स्वर्णातिरिक्तद्रव्यस्तेनः घाण्टिकः वैतालिकः ॥ २५ ॥ वार्धुषिकः निषिद्ध-वृद्धग्रुपजीवी भ्रामरी भ्रमणवातवान् ॥ २६ ॥ एकाकी मृष्टाशनः वातगुल्मवान् ॥ २० ॥ संविद्वग्रतिक्रमकारी खल्वाटः शिरश्चन्द्रिकावान् ॥ २८ ॥ अवकीर्णी क्षतत्रतः श्वीपदी उच्छूनजङ्घनरणः ॥ २९ ॥ ब्राह्मणवृत्तिन्नो दरिद्रः निःस्वः ॥ ३० ॥ निष्कारणं परपीडाकरः असाध्यव्याधिमान् ॥ ३१ ॥

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः।
रोगान्वितास्तथान्धाश्च कुञ्जखञ्जैकलोचनाः॥ ३२॥
वामना बधिरा मृका दुर्वलाश्च तथापरे।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ ३३॥

इति रश्रीविष्णुस्मृतो पश्चचत्वारिंशोऽध्यायः

¹ The commentary on Sūtra-s 20 and 21 omitted in 每.

² शातातपीयात्—घ, च.

³ सीस for सीसक—ज, ठ.

⁶ तिह्रे केता—ग.

⁵ एको — ज.

⁷ वैष्णवे धर्मशास्त्रे पापचिह्नप्रकरणं पञ्चचत्वारिंशम्—ज, ठ.

निषिद्धकर्मणामानन्त्यात् प्रतिकर्म फलवचनाशक्तः संक्षेपेण तदाह । एवमुक्तप्रकारेण तक्तकर्मविद्योपेण तक्तक्षणेः द्यावदन्तत्वादिभिः रोगेश्च कुष्ठादिभिः तथोभयलक्षणेः देहिविकारेरन्वतादिभिरिन्वता जायन्ते । अन्यः पूर्वोक्तः । कुटजः पृष्ठगडुमान् । खञ्जः एकपादः । काणः एकलोचनः । वामनः हस्वदेहः । विधिरः श्रोत्रेन्द्रियहीनः । मूकः पूर्वोक्तः । दुर्वलः कृशः । तथापरेऽपि कुणिपण्डादयो जायन्ते ।

इदं च कर्मविषाकानुकीर्तनमैहिक इव प्राग्मवीयेऽपि क्षयरोगाद्यनुमिते ब्रह्महत्यादी द्वाद्शवार्षिकादि बन्नाप्त्यर्थम् । यथाह **शातातपः**—

> " महापापेषु सर्वं स्यात् तद्र्धमुपपातके । दद्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्प्यं व्याधिवलादिति ॥ "

इति । सर्वं द्वादशाव्दम् । तद्र्यम् उपपातके व्रतार्थम् । पापेषु संकरीकरणादिषु । एतेन----" क्षयित्वादिरुक्षण-कथनं न तद्युक्तानां द्वादशवार्षिकादिव्रतपाप्त्यर्थम् " इति **प्राचां** प्रौढिवचनमपास्तम् ; व्रतिविधेः प्रत्यक्षत्वात् । नापि प्रयोजनाभावः ;

> " प्रतिजन्म भवेत् तेषां चिह्नं तत्पापस्चकम् । प्रायिश्चेत्ते कृते याति पश्चात्तापवतां नृणाम् ॥ "

इति तेनैव रोगनिवृत्तेः प्रयोजनत्वेनाभिधानात् । एतेन '' आरब्धफलपापनारो न किंचित् प्रयोजनम् '' इत्यप्यपास्तम् । सर्वगृहदाहानुत्पत्त्यर्थं गृहेकलमामिनिर्वापणवत् अनेकजन्मानुवर्तिप्यमाणव्याधिनिवृत्तेरेव प्रयोजनत्वात् ।

यच "तदारव्धफलनाशार्थोऽप्यपूर्वनाशो नान्वेषणीयः ; निमित्तकारणनाशेन कार्यनाशाभावात् " इति, तद्प्यापाततः ; दुरितेकनिदानत्ववत् व्याध्यादेर्दुरितनाशैकनाश्यत्वस्यापि शव्दैकसमधिगम्यत्वेन लौकिक-तर्कनिरसनात् ; अपेक्षाबुद्धिनाशेन द्वित्वनाशस्य लोकेऽप्यनुसरणाच्च । तद्प्याह शातातपः—

" कर्मजा हि नृणां रोगा यान्ति चैवं क्रमात् क्षयम् । जपै: सुरार्चनैहोंमैद्रिनेश्चेषां शमो भवेत् ॥"

इति । यथैव दुरितात् व्याधिः, एवं तत्क्षये व्याधिक्षय इति क्रमः । दुरितक्षयश्च जपादिभिरिति ।

यद्ग्युक्तम्—" नैसर्गिकं कौनस्यादि न प्रत्यानेयम्" इति, तद्पि प्रत्यक्षविरुद्धम्; प्रायश्चित्तेन रोगनिवृत्तेः प्रत्यक्षोपरुम्भात्; अनिवृत्तौ वैगुण्यकल्पनम् । ²यद्ग्युक्तम्—" नरकर्तियग्योन्याद्यनुभूतवतः कौनस्त्यादिकं चरमं फल्लम् । तेन चोत्पन्नमात्रेण स्वकारणापूर्वनाशान्न प्रायश्चित्तेनार्थः" इति, तद्पि न । सत्यं नाइयते ; परं तु न कृत्स्नम् ; तथात्वे अनेकजन्मरोगानुवृत्तिविरोधात् । यथा मन्थनजनिता- शुशुक्षणिना अरणेर्भिङ्गो न कृत्स्नायाः ।

¹ अपि omitted in च.

यद्य्युक्तम्—" नापि संव्यवहारार्थम् ; शिष्टैस्तेषामपरिहारात् " इति, तदपि न ; " सर्वे संचारिणो नेत्रत्विविकारा विशेषतः " इत्यित्रिणा रोगमात्रस्य संचारित्वोक्त्या " व्याधितेर्न च संविशेत् " इति योगिना रोगिपरीहाराभिधानाच्च । यद्यय्यं दृष्टार्थपरिहारः, तथापि " रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः " " कुनस्वी श्यावदन्तकः " इत्यादिना श्राद्धे परिहारमदृष्टार्थमप्यवेहि । तस्मात् रोगाद्यनुमितेषु प्राग्मवीयेष्विप ब्रह्महत्यादिषु पापक्षयार्थं श्राद्धादिषु संव्यवहारार्थं च प्रायश्चित्तमुक्तम् । अन्यथा कर्मविपाकशास्त्रानर्थक्यमिति ।

यद्प्युक्तम्—"यद्पि कीनख्यादौ वासिष्ठं कृच्छ्रपायिश्चत्तं, तद्दि नैमित्तिकमेव न पापक्षयार्थम् ग इति, तद्दि न संभवति ; प्रायिश्चत्तस्य कीनख्यानुमितपापक्षयार्थत्वे नैमित्तिकत्वायोगात् । गृहदाहस्य तु पापजन्यत्वे प्रमाणाभावेन तिन्निमित्तकक्षामवत्याः पापक्षयार्थत्वायोगात् युक्तं नैमित्तिकत्विमिति विषमो दृष्टान्तः । अथ गृहदाहादेरि पापसामान्यं कल्प्येत, तिर्हे तन्नाशार्थतेव क्षामवत्याः स्यात् ; न नैमित्तिकत्विमत्यस्त्रं वृद्धमर्मविभेदनेन ।

एवं त्रिविधपापफलश्रवणेन कान्दिशीकं प्रत्याह । यसात् प्रायिधित्तस्य विधानादकरणे नरकनिर्वायोनिकुष्ठरोगादीनि दुःखानि भवन्ति, तस्मात् तिन्नदानपातकनाशेन तदनुत्पादाय उत्पन्नस्य रोगादेर्ध्वसाय वा "कृते निःसंशये पापे न भुङ्गीतानुपस्थितः " इत्यालस्ये बायकदर्शनात् आलस्यमुदस्य सम्यक् सभ्योपस्थानादिविधिपूर्वकं प्रायिधित्तं पापनाशकं कर्माचरेत् ; "प्रायः प्रापं विज्ञानीयाचित्तं तस्य विशोधनम् " इत्यिङ्गिरःस्मरणात् ॥ ३२, ३३॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामध्यय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवारणसीव।सिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मजश्रीनन्द्-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

¹ विष्णुरमृतिविवृतौ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः—घ, च.

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति ॥१॥ त्र्यहं नाश्रीयात् ॥२॥ प्रत्यहं च¹ त्रिषवणं स्नानमाचरेत् ॥ ३॥ त्रिः प्रतिस्नानमप्सु ²मज्जनम् ॥ ४ ॥ मग्नस्त्रिरघमर्षणं जपेत् ॥ ५ ॥ दिवा स्थितस्तिष्ठेत् ॥ ६॥ रात्रावासीनः ॥ ७॥ कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं दद्यात् ॥ ८॥ इत्यचमर्षणम् ॥ ९॥

पूर्वीध्यायान्ते विहितं प्रायश्चित्तं षट्चत्वारिंशेन प्रपञ्चयितुं प्रतिजानीते । अथेत्यधिकारः । क्रुच्छ्साध्यत्वात् क्रुच्छ्राणि वक्ष्यमाणत्रतानि वक्तव्यानि भवन्ति ॥ १॥ तत्राघमर्षणक्रुच्छ्रमाह । त्रीण्य-होर।त्राणि न किंचिदश्नीयात् ॥ २ ॥ किंच त्रिरात्रं प्रत्यहं त्रिषवणं स्नानं च कुर्यात् ॥ ३ ॥ स्नाने गुणविशेषमाह । त्रिरात्रं प्रतिस्नानं त्रिवारमप्सु मज्जनं कार्यम् । अप्स्वित बहुवचनात् उद्भतिनरासः । मज्जनविधानात् शिरस्यञ्जलिना प्रक्षेपनिरासः ॥ ४ ॥ किंच प्रतिस्नानं त्रिरात्रमप्यु निममः त्रित्रारम् अधमर्षणसूक्तं जपेत् ॥ ५ ॥ किंच सुर्योदयमारभ्य यावत् सूर्यास्तं त्रिरात्रं कर्माविरुद्धे काले उत्थित एव तिष्ठेत ; नोपविशेत् ॥ ६ ॥ किंच त्रिरात्रं रात्रावासीत ; न शयीत ॥ ७ ॥ किंच त्रिरात्रान्ते पयस्विनीं गां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ८ ॥ उक्तवतसंज्ञामाह । इति उक्तप्रकारकं व्रतम् अवमर्षणसंज्ञं भवति । भेदव्यवहाराय संज्ञाकरणम् । इतिशब्देन प्रकारान्तरमप्युक्तम् । तदाह शृङ्खः—

" व्यहं तूपवसेद्युक्तस्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नप: । मुच्यते पातकैः सर्वैस्त्रिर्जपत्वाघमर्षणम् ॥ "

इति ॥ ९ ॥

ज्यहं सायं ज्यहं प्रातस्ज्यहमयाचितमश्रीयात्⁴। एष प्राजा-पत्यः॥ १०॥

पाजापत्यमाह । सायम् ; दिवा भोजनपरिहारेण नक्तकाले । प्रातः ; रात्रि नोजनपरिहारेण मध्याह्रे ; " व्यह्मनक्ताक्यिद्वाशी ततस्व्यहम् " इति आपस्तम्बस्मरणात् । दिवा रात्री वा एकवारमयाचितं स्वीयं

¹ च omitted in ठ.

³ एव added in ख.

² निभज्जयेत्—ज, ठ.

⁴ त्रयहं नाश्रीयात् added in ज.

परकीयं वा याचनव्यतिरेकेणोपस्थितम् ; "अथापरं व्यहं न कंचन याचेत " इति गौतमस्मरणात्। व्यहमक्षीयात् ; 'व्यहं नाक्षीयात् ' इत्यनुवर्तते । तेनान्ते त्रिरात्रमुपवसेत् । सोऽयं प्राजापत्यः ;

> " ज्यहं प्रातस्ज्यहं सायं ज्यहमद्यादयाचितम् । ज्यहं परं च नाक्षीयात् प्रजापत्यं चरन् द्विजः ॥ "

इति मनुस्मरणात् । अनेन च प्रातरुपक्रमेण मूलोक्तः सायमुपक्रमो विकल्प्यते । अयमेव प्रकारान्तरेण शिशुकृच्छ्रो बालादौ दिसिष्ठेनोक्तः—

> " अहः प्रातरहर्नक्तमहरेकमयाचितम् । अहः पराकं तत्रैकमेवं चतुरहौ परौ ॥ अनुग्रहार्थं विप्राणां मनुर्धमभृतां वरः । बालवृद्धातुरेप्वेवं शिशुकृच्छृमुवाच ह ॥ "

इति । पराक्रम् ; उपवासः । " एकभक्तादीनां च चतुर्णा द्वयहं द्वयहमावृत्तौ वृद्धकृच्छ्रः " इति शङ्किलिवितौ । पादोनप्राजायत्याभियानं त्ववान् उरिवयानां पादोनतापर्यन्तताभिधानाय । तथाच पादकृच्छ्रोऽर्ध-कृच्छ्रः पादोनकृच्छ्रश्चेत्यस्यैवावान्तरविधाः सिध्यन्ति । यथाह योगीश्वरः—

> " एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च । उपवासेन चैकेन पादकृच्छ उदाहृत: ॥"

इति । तथाच आपस्तम्बः—" सायं प्रातिर्दिनार्यं स्यात् पादोनं नक्तविर्जितम् " इति । अयाचितोपवासपादाभ्या-मधेक्रच्छ्ः । एकभक्तायाचितोपवासपादेश्च पादोनक्रच्छ् इति । प्रकारान्तरेणार्धक्रच्छ्रमाह स एव—

> " सायं प्रातस्तथैकैकं दिनद्वयमयाचितम् । दिनद्वयं च नाक्षीयात् क्रच्छार्वं तद्विधीयते ॥ "

इति । अनेन कृच्छ्पाजापत्ययोरभेदो द्वादशाहसाध्यः पाजापत्यश्चाभिहितः । पराश्चरस्तु तमेव षोडशाह-साध्यमुक्त्वा पादकृच्छ्रादिप्रकारमेवमाह—

> " एकाहमेकभक्ताशी एकाहं नक्तमोजनः । अयाचितं त्वेकमहरेकाहं मारुताशनः ॥ दिनद्वयं चैकभक्तो द्विदिनं नक्तभोजनः । दिनद्वयमयाची स्याद् द्विदिनं मारुताशनः ॥ त्रिदिनं चैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः । दिनत्रयमयाची स्यात् त्रिदिनं मारुताशनः ॥

चतुर्है चैकभक्ताशी चतुर्हे नक्तभोजनः । चतुर्दिनमयाची स्याचतुर्हे मारुताशनः ॥ "

इति । तत्र च प्राससंख्यामाह स एव---

" सायं तु द्वादश मासाः मातः पञ्चदश स्मृताः । एकविंशतिरायाच्यं परं निरशनं स्मृतम् ॥ "

इति । अशक्तस्याह आपस्तम्यः---

" सायं द्वाविंशतिर्यासाः प्रातः षड्विंशतिः स्मृताः । चतुर्विंशतिरायाच्याः परे निरशनास्त्रयः । कुक्कुटाण्डपमाणस्तु यथा वास्यं विशेत् सुखम् ॥"

इति ॥ १०॥

¹ ज्यहमुष्णाः पिवेदपस्ज्यहमुष्णं घृतं ज्यहमुष्णं पयस्ज्यहं च नाश्रीयादेष तप्तकुच्छः ॥ ११॥

तसक्रुच्छ्माह । जलघृतदुग्धान्युष्णानि ²प्रतिज्यहं पीत्वा ज्यहमुपवसेत् । स तप्तकृच्छ्ः । **मनुस्तु** द्रव्यव्यत्ययेनाह—

> " तप्तकृच्छ्रं चरन् विषो जलक्षीरघृत।निलान् । प्रतिच्यहं पिवेदुष्णान् सकृत् खायात् समाहितः ॥ "

इति । जलादिपरिमाणमाह पराश्चरः—

" अपां पिबेतु त्रितयं द्विपलं तु पयः पिबेत् । पलमेकं पिबेत् सर्पिस्त्रिरात्रं चोप्णमारुतम् ॥ "

इति । उप्णमारुतम् ; ³उप्णोद्कबाप्पमास्यपूरणम् । अशक्तस्याह **ब्रह्मपुराणम्**---

" षट् परानि तु तप्तस्य तोयस्य सुसमाहितः । प्रभाते त्रीणि दुम्धस्य सुतप्तस्य पिवेत् ज्यहम् ॥

¹ इयहसुष्णं पिबेदापस्त्र्यहसुष्णं पयः पिबेत् । त्र्यहसुष्णं पिबेत् सर्पिर्वायुभक्षः परं त्र्यहम् ॥ एव तसकुच्छः—ज.

² प्रति omitted in ख.

परुं घृतस्य तप्तस्य मध्याहे त्रिदिनं पिवेत् । वायुभक्षस्च्यहं चात्र निर्दहेत् पातकं ततः ॥ "

इति । चतुरहसाध्यमाह योगीश्वरः-

'' तप्तक्षीरचृताम्ब्नामेकैकं प्रत्यहं पिवेत् । एकरात्रे।पवासश्च तप्तकृच्छृ उदाहृतः ॥ "

इति । " एतेरेव द्रव्यैः समस्तैः सोपवासैः द्वचहसाध्यस्तप्तकृच्छः " इति मिताक्ष्रा ॥ ११ ॥

¹एतैरेव शीतैः शीतकुच्छः ॥ १२॥

एतेरेव द्रव्यैः शीतैः चतुर्षु व्यहेषु पीतैः शीतकृच्छ्रः। 'इदं कृच्छ्द्रयमेकोपवासकमन्ते ; तेन दशाहसाध्यम् ' इति कश्चित् ॥ १२ ॥

²कुच्छातिकुच्छः पयसा दिवसैकविंशतिक्षपणम् ॥ १३॥

एकविंशतिरात्रं पयसा दुग्धेन वर्तनं कृच्छ्रातिकृच्छ्ः । जलेनेति ब्राह्मे---

" चरन् कृच्छ्रातिकृच्छ्रं तु पिवेत् तोयं च शीतलम् । एकविंशतिरात्रं तु कालेप्वेतेषु संयतः ॥ "

इति । एतेषु ; प्रातमिध्याह्मायंकालेषु । यमस्तु चतुर्विशतिरात्रमाह—'' एकैकं प्रासमश्रीयात् '' इत्यनुवृत्तो,

" चतुर्विशतिरात्रं तु नियतात्मा जितेन्द्रियः। कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत एकस्थाने द्विजोत्तमः॥"

इति । एकस्थाने ; एकवारम् , एकभक्तकाले वा । " द्वादशरात्रमुदकेन वर्तनं क्रच्छ्रातिक्वछ्ः " इति गौतमः । उदकं च सकृत् हस्तेन यावद् प्रहीतुं शक्यते तावदेव ; " अन्भक्षस्तृतीयः कुच्छ्रातिक्वच्छ्रो यावत् सकृदाददीत " इति दामिष्ठात् । " द्वादशरात्रं निराहारः कृच्छ्रातिकृच्छ्ः " इति सुमन्तुः ॥ १३ ॥

उदकसक्तृनां मासाभ्यवहारेणोदककुच्छः॥ १४॥

उद्कक्टच्छ्माह । मासमुद्किमिश्रसक्तुपाशनेन उद्कक्टच्छ्रः । अयमेव वारुणः क्रुच्छ्रः ; '' सक्तून् वा सोदकान् मासे क्रुच्छ्रो वारुण उच्यते '' इति **ब्राह्मात्** । मासानुवृत्तौ '' तोयक्रुच्छ्रो जलेन तु '' इति **मार्कण्डेयः** ।

¹ एव एव—घ, च.

² कुच्छ्रातिकृछु: missing in घ, च.

विष्णुस्मृतिः

" अनक्षन् जलमध्यस्थश्चाहोरात्रं जपन् बुधः । संवत्सरकृतं पापं जलकृच्छ्रो व्यपोहति ॥ "

इति **जावालिः ।** जपः वरुणस्कानां गायन्याश्च¹ ।

" वायुमक्षो दिवा तिष्ठेदात्रिं नीत्वाप्सु सूर्यदक् । सहस्राष्टाधिकां जप्त्वा गायत्रीं जलकुच्छूकः ॥ "

इति योगयाज्ञवल्क्यः ॥ १४ ॥

विसाभ्यवहारेण मूलकुच्छः ।। १५॥

म्लकुच्छ्रमाह । मृणालस्य मासं भोजनेन म्लकुच्छ्रः । " मृलकुच्छ्रः स्मृतो मूलैः " इति **मार्कण्डेयः** । पक्कविसाशने संज्ञान्तरं **ब्राह्मे**— " विसान्युदकसिद्धानि मासमश्चीत संयतः " इति ; " कृच्छ्रो वारुण उच्यते " इति शेषः ॥ १५ ॥

³विल्वाभ्यवहारेण श्रीफलकुच्छः॥ १६॥ पद्माक्षेवी॥ १७॥

श्रीफलकुच्छ्माह् । मासं विल्वफलभक्षणेन श्रीफलकुच्छ्ः । ''श्रीकृच्छ्ः श्रीफलैः प्रोक्तः " इति मार्कण्डेयः ॥ १६॥

तस्यैव प्रकार। न्तरमाह । पद्मबीजैर्मासं भक्षितैर्वा श्रीफलकुच्छः । वाशब्दात् आमलकैर्वा ;

" बिल्वैरामलकैर्वापि पद्माक्षेरथवा शुमैः । मासेन लोके श्रीकृच्छ्रः कथ्यते द्विजसत्तमैः ॥ "

इति ब्राह्मात् ॥ १७ ॥

⁴निराहारस्य द्वादशाहेन पराकः ॥ १८॥

पराकमाह । द्वादशाहं जपहोमसक्तस्याहारमात्रत्यागः पराकः ;

" जपहोमरतः कुर्याद् द्वादाशाहमभोजनम् । पराक एष विख्यातः सर्वपापप्रणाशनः ॥ "

इति बृहस्पतिस्मरणात् ॥ १८॥

¹ गायत्र्या वा—ख, ग.

³ This Sūtra omitted in 3.

² शीतकुच्छु:—ज, ठ.

⁴ निराहारेण-ज, ठ.

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दिध सिपः कुशोदकान्येकदिवसमश्नी-यात् । द्वितीयमुपवसेत् । एतत् सांतपनम् ॥ १९ ॥

सांतपनमाह । गोम्त्रादिसाहचर्यात् ब्रह्मकूर्चदर्शनाच क्षीरादिकमपि गव्यमेव । क्षीरादिसाहचर्याच गोम्त्रादिकमपि स्त्रीगव्या एव । पूर्वेद्युः पञ्चगव्यं कुशोदकमिश्रमाहारान्तरनैरपेक्ष्येण पीत्वा परेद्युरुपवसेत् । एतत् सांतपनम् । कुशोदकानीति बहुवचनं कुशानेकत्वज्ञापनाय ; " सप्तपर्णास्तु ये दर्भाः " इति दर्शनात् । एतदेव समन्त्रकं ब्रह्मकूर्चमुच्यते । यथाह पराशरः—

> " गोम्त्रं गोमयं क्षीरं दिधि सिर्पः कुशोदकम् । निर्दिष्टं पञ्चगव्यं तु पवित्रं कायशोधनम् ॥ गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः श्वेतायाश्चापि गोमयम्। पयः काञ्चनवर्णाया नीलायाश्च तथा दिघ ॥ घृतं च कृष्णवर्णायाः सर्वे कापिलमेव वा । अलाभे सर्ववर्णानां पञ्चगव्येष्वयं विधिः ॥ गोमूत्रे माषकास्त्वष्टी गोमयस्य तु षोडश् । क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता दध्नस्तु दश कीर्तिता: ॥ गोम्त्रवद् घृतस्योक्तास्तद्धं तु कुशोद्कम्। गायव्यादाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ आप्यायस्वेति च क्षीरं दिधकारणेति वै दिध । तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥ पञ्चगव्यमृचा पूतं होमयेद्रिसंनिधी। सप्तपर्णास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाम्राः शुकत्विषः ॥ ्रतेरुद्धत्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि । इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च शंवतीम् ॥ एतासिश्चैव होतच्यं हुतरोषं पिबेद् द्विज: । प्रणवेन समालोड्य प्रणवेनाभिमन्य च ॥ प्रणवेन समुद्धृत्य पिवेत् तत् प्रणवेन तु । मध्यमेन पलाशस्य पद्मपत्रेण वा पिवेत् ॥ स्वर्णपात्रेग रौप्येण ब्रह्मतीर्थेन वा पुनः ।

¹ एकविंशतिदिवसमभीयात्—ज.

यत् त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मामके । ब्रह्मकूर्चोपवासस्तु दहत्यमिरिवेन्यनम् ॥ "

इति । ब्रह्मकूर्चार्थम् उपवासो ब्रह्मकूर्चोपवास इति । अयमर्थः — पूर्वेद्युरुपोप्य परेद्युः प्राशनमिति पूर्वस्मा-द्विरोषः ;

" चतुर्दश्यामुपोप्याथ पौर्णमास्यां विशेषतः । पञ्चगव्यं पिबेत् प्रातब्रीसकृर्चमिति स्मृतम् ॥ "

इति जाबालिस्मरणात् । विशेषस्तूक्तविधिना । तद्देशमप्याह शातातपः —

" नदीतीरेषु गोष्ठेषु पुण्येव्वायतनेषु च । तत्र गत्वा शुचौ देशे ब्रह्मकूर्च समाचरेत् ॥ "

इति । त्रिरात्रं पञ्चगव्याशने यतिसांतपनम् । '' एतदेव व्यहाभ्यस्तं यतिसांतपनं रमृतम् '' इति शङ्कारमरणात् ॥ १९ ॥

गोम्त्रादिभिः 'प्रत्यहमभ्यश्तेर्महासांतपनम् ॥ २०॥

महासांतपनमाह । गोमूत्र।दिभिः षड्भिर्द्रव्यैः प्रत्येकं प्रत्यहम् अभ्यस्तैः महासांतपनं षडहसाध्यं भवति । योगिश्वरस्तु तदेव सोपवासं सप्ताहसाध्यमाह—

" पृथक् सांतपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः । सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासांतपनं स्मृतम् ॥ "

इति । एतदेवाद्योपवासकं क्रच्छूं सांतपनं ब्राह्मे---

" प्रथमेऽहिन नाश्नीयाद् गोमृत्राशी ततः परम् । चतुर्षु गोमयं क्षीरं दिघ चाज्यमहःक्रमात् । कुशोदकं सप्तमे च कुच्छ्सांतपने विधि: ॥"

इति । तैरेव प्रत्येकं व्यहाभ्यस्तैः पञ्चदशाहिकं महासांतपनम ;

" इयहं पिबेत्तु गोमूत्रं इयहं वै गोमयं पिबेत् । इयहं द्धि इयहं क्षीरं इयहं सर्पिस्ततः शुचिः । महासांतपनं ह्येतत् सर्वपापपणाशनम् ॥ "

इति यमस्मरणात् । अत्र कुशोदकाभावः घृतान्तैरेव शुद्धयभिधानात् । षण्णां प्रत्येकं व्यहाभ्यासे व्यहमुपवासे चैकविंशाहिकं महासांतपनम् ;

¹ प्रत्यहाभ्यस्तैः—घ, च.

" षण्णां प्रत्येकमेतेषां त्रिरात्रमुपयोजयेत् । व्यहं चोपवसेदन्ते महासांतपनं स्मृतम् ॥ "

इति जावािलस्मरणात् ॥ २०॥

च्यहाभ्यस्तैश्चातिसांतपनम् ॥ २१ ॥

अतिसांतपनमाह । तेरेव गोमूत्रादिभिः षड्भिः प्रत्येकं व्यहाभ्यस्तैः अष्टादशाहिकमितसांतपनं भवति । तेरेव द्वचहाभ्यस्तैर्दशाहिकम् । यम आह—

" एतान्येव तथा पेयःन्येकैकं तु तथा द्वचहम् । अतिसांतपनं नाम श्वपाकमपि शोधयेत् ॥ "

इति ॥ २१ ॥

पिण्याकाचामतकोदकसक्त्नामुपवासान्तरितोऽभ्यवहार-

स्तुलापुरुषः ॥ २२ ॥

तुरापुरुषकृच्छ्माह । पिण्याकः तिरुखिलः । आचामः ओद्निस्रावः । तक्रम् उद्धित् । उद्कं जरुम् । सक्तवः भर्जितयवपिष्टानि । तेषां प्रत्येकमुपवासानन्तरिद्वसे भोजनं दशाहिकः तुरुापुरुषः । योगीश्वरस्त्वेतमेव पञ्चदशाहिकमाह—

> " एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाकमम् । तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पञ्चद्शाहिकः ॥ "

इति । यमस्तु एकविंशाहिकमाह —

" आचाममथ पिण्यांक तकं चोदकस्क्तकान् । च्यहं च्यहं प्रयुङ्गानो वायुभक्षस्च्यहद्वयम् । एकविंशतिरात्रस्तु तुरुापुरुष उच्यते ॥ "

इति । अयमेव सैकोपवासः षडहः सौम्यक्रच्छ्रः ;

" पिण्याकाचामतकाम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम् । एकरात्रे।पवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ "

इति योगिस्मरणात् ॥ २२ ॥

कुरापलाशोदुम्बरपद्मशङ्खपुष्पीवटब्राह्मीसुवर्चलापत्रैः कथितस्याम्भसः ¹प्रत्येकं पानेन पर्णकृच्छ्रः॥ २३॥

¹ प्रत्यहं—ठ.

पर्णकृच्छ्रमाह । पलाशः किंशुकः । उदुम्बरः जन्तुफलः । पद्मम् अञ्जम् । शङ्खपुप्पी भूसंलग्ना सूक्ष्मश्चेतकुसुमा । ब्राह्मीसुवर्चला ; अर्कभक्ताभिध ओषिविविशेषः ; ''कपोतवङ्का चार्थार्कमक्ता ब्रह्मसुवर्चला '' इति निघण्दुस्मरणात् । तल्लक्षणं तुः—

" शिम्रुपत्रसमं पत्रं मूलं विद्रुम्संनिमम् । पुष्पं तु स्यामलं प्रोक्तं भवत्येषा सुवर्चला ॥ "

इति । ब्राह्मीति सुवर्चलाविशेषगम् । तेनापरब्राह्मीव्युदासः । शेषं प्रसिद्धम् । ¹एषां सप्तानां पत्रेः कथितम् अम्भः सप्ताहं पीत्वा पर्णकृच्छृः । **योगीश्वरः** प्रकारान्तरेणाह—

" पर्णोदुम्बरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः । मत्येकं मत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः ॥ "

इति । त्रिरात्रोपवासान्ते समस्तैः तत्पानं पर्णकूर्चः । तथाह यमः---

" एतान्येव समस्तानि त्रिरात्रे।पोषितः शुचिः । काथयित्वा पिवेदद्भिः पर्णकूर्चोऽभिधीयते ॥ "

इति । मैत्रकुच्छ्रमाह स एव---

" कपिलायां तु दुम्धायां धारोप्णं तु पयः पियेत्। एष मैत्रकृतः कृच्छ्ः सर्वपापप्रणाशनः॥ "

इति ॥ २३ ॥

कुच्छाण्येतानि सर्वाणि कुर्वीत कृतवापनः। नित्यं त्रिषवणस्नायी अधःशायी जितेन्द्रियः॥ २४॥

उक्तवक्ष्यमाणव्रतानां पूर्वोङ्गमाह । एतानि पूर्वोक्तानि सर्वाणि वक्ष्यमाणानि च कृच्छ्।णि व्रतानि, कृतवापनः ; कृतं वापनं केशङ्मश्रवादीनां येन तादृशः सन् कुर्वीत । वापनम् आद्यन्ताङ्गोपलक्षणम् । तानि चाह् अङ्गिराः—

" अत ऊर्ध्व प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य रुक्षणम् । उपस्थितो हि न्यायेन व्रतादेशनमहिति ॥ कृते निःसंशये पापे न भुजीतानुपस्थितः । भुज्जानो वर्धयेत् पापमसत्यं पर्षदि ब्रुवन् ॥ संशये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्यस्य निर्णयः ।"

1 एतासां—घ, च.

संशयः पापस्य । कार्यस्य प्रायश्चित्तस्य ।

" प्रमादश्च न कर्तव्यो यथैवासंशये तथा ॥"

प्रमादः उपेक्षा । असंशय इवेति सत्योपस्थितिः तात्कालिक्युच्यते ।

" कृत्वा पापं न गूहेत गृहमानस्य वर्धते । बहु वा ¹त्वल्पकं वापि धर्मविद्भयो निवेदयेत् ॥ "

इति । धर्मविद: सभ्याः । तानाह पराशरः-

" त्रेविद्यो हेतुकस्तर्भी अङ्गविद्धर्मपाठकः । त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे पर्षदेषा दशावरा ॥ "

इति । पूर्वे ; यतिव्यतिरिक्ताः । "त्रयश्चाश्रमिणो वृद्धाः " इति पाठे ब्रह्मचारिव्यतिरिक्ताः । तत्र यतिपायिश्चित्ते यतयः, अन्यत्रान्ये इति ज्ञेयम् । स्मृत्यन्तरे—" पातके तु शतं पर्षत् सहस्रं महदादिषु " इति । आदिशब्दात् अतिपातके । "उपपापेषु पञ्चाशत् स्वरुपे स्वरुपा तथा भवेत् " इति । आद्भिराः—

" पर्षद्या ब्राह्मणानां तु सा राज्ञां द्विगुणा मता। वैदयानां त्रिगुणा प्रोक्ता पर्षद्वच त्रतं स्मृतम् ॥""

इति । पराश्वरः--

" राज्ञश्चानुमते स्थित्वा प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् । स्वयमेव न कर्तव्यं कर्तव्या स्वल्पनिष्कृतिः ॥ "

इति । अङ्गिराः--

" प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ²धीमान् सत्यपराक्रमः । मृदुरार्जवसंपन्नः शुद्धिं याचेत मानवः ॥ सचैलं वाग्यतः स्नात्वा क्किन्नवासाः समाहितः । क्षित्रयो वापि वैश्यो वा पर्षदं ह्युपतिष्ठति ॥ सर्वे धर्मविवेक्तारो गोप्तारः सकला द्विजाः । मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वन्तु द्विजसत्तमाः ॥ मया कृतं महाघोरं ज्ञातमज्ञातिकिल्बिषम् । प्रसादः कियतां मह्यं ³शुभानुज्ञां प्रयच्छत ॥ पृज्यैः कृतः पवित्रोऽहं भवेयं द्विजसत्तमेः । उपस्थाय ततः शीव्रमार्तिमान् धरणीं व्रजेत् ॥

विष्णुस्मृतिः

गःत्रेश्च शिरसा चैव न च किंचिदुदाहरेत्।
ततस्ते प्रणिपातेन दृष्टा तं समुपस्थितम्।
वृद्धाः पृच्छिति किं कार्यमुपिवद्यायतः स्थितम्।।
किं ते कार्यं वदासमाभिः किं वा मृगयसे द्विज।
तत्त्वतो ब्रहि तत् सर्वं सत्यं हि गितरात्मनः।।
सत्येन चोतते राजा सत्येन चोतते रिवः।
सत्येन चोतते विहः सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम्।।
सत्येन चोतते विहः सर्वं सत्ये प्रतिष्ठिताः।
असाकं चैव सर्वेभां सत्यमेव परं वलम्।।
यदि चेद्वक्ष्यसे सत्यं नियतं प्राप्त्यसे ग्रुःम्।
यद्यागतोऽस्यसत्येन न त्वं ग्रुध्यसि किंचित्।।
सत्येनैव हि ग्रुध्यन्ति ग्रुद्धिकामाश्च मानवाः।
तस्मात् तद्वद् यत् सत्यमादिमध्यावसानिकम्।
एवं तैः समनुज्ञातः सर्वं ब्रूयाददोवतः।।"

इति । पापप्रवचनं च पर्षदं निवन्धं च संपूज्य पर्षद्क्षिणां च दत्वा कार्यम् । तदाह शातातपः — "धेनुं दद्याद् द्विजेभ्योऽथ दक्षिणां च स्वशक्तितः " इति । धेनुं निवन्धपूजार्थं दद्यात् । अय अनन्तरं द्विजेभ्यः सभ्येभ्यः शक्तितो दक्षिणां वक्ष्यमाणां दद्यात् । तामाह पराशरः — "पापं प्रस्यापयेत् पापी दत्त्वा धेनुं तथा वृष्म् " इति । 'गोमिथुनं च न स्वरूपतः ; पर्षद्विभागासहत्वात् विकयनिषेधाच । किंतु निष्कयरूपेण ' इति पाच्चः । इदं च कृच्छ्वते । ततोऽधिके तु, 'स्वशक्तितः ' इति वचनात् अधिककरुपना कार्या । न्यूने तु विशेषमाह विष्णुः —

" पादव्रते वस्रदानं कृच्छ्।धे तिलकाञ्चनम् । पादहीने तु गामेकां कृच्छ्रे गोमिथुनं स्मृतम् ॥ "

इति । प्रकीर्णके तु किंचिद्देयम् ; " विख्याप्य पापं वक्तुभ्यः किंचिद्दत्त्वा व्रतं चरेत् " इति स्मरणात् । पर्षद्क्षिणाभन्तरेण प्रायश्चित्तं न देयम् । तत्र आङ्किराः—

'' अनिर्थितैरनाह्नतैरपृष्टैश्च यथाविधि । प्रायिश्चत्तं न दातव्यं जानद्भिरपि कल्पतः ॥ "

इति । अर्चितानामवचनेऽपि स एव ;

" आर्तानां मार्गमाणानां प्रायिश्चत्तानि ये द्विजाः । जानन्तो न प्रयच्छन्ति ते तेषां समभागिनः ॥ तस्मादार्तं समासाद्य ब्राह्मणं च विशेषत:। जानद्भिर्धर्मपन्थानं न भाव्यं तु पराङ्मुखै:।। "

इति । जानद्भिरिति वचनात् अज्ञैर्न देयम् । यथाह शातातपः---

" यद्विना धर्मशास्त्रेण प्रायिश्चत्तं विधीयते । नैव शुद्धिमवामे ति प्रायिश्चत्ते कृतेऽपि सः ॥ अदृष्टा धर्मशास्त्राणि प्रायिश्चित्तं वदन्ति ये । तत् पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृनभिगच्छति ॥ "

इति । प्रायश्चित्तदानमाह अङ्गिराः—

" तस्मिन् निवेदिते कार्य उत्सायों हि स कार्यवान् । तिसमस्तूत्सारिते पापे यथा ये धर्मपालकाः ॥ ते तथा तत्र जल्पेयुर्विमृशन्तः परस्परम् । आपद्धमेषु यत् प्रोक्तं यच्च सानुग्रहं भवेत् ॥ पर्षदः संपद्श्चैव कार्याणां च बलाबलम् । यथादेशं यथाकालं यच्च कार्यान्तरं भवेत् ॥ "

कार्यान्तरम् ; वृद्धमातापितृशुश्रूषादि । " पर्षत् संचिन्य तत् सर्वे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् " इति । तत्राह पराशरः—

" वचः पूर्वमुदाहार्यं यथोक्तं धर्मवक्तृभिः । पश्चात् कार्यानुसारेण शक्त्या कुर्युरनुग्रहम् ॥ दुर्बलेऽनुग्रहः कार्यस्तथा वै शीघ्रशुद्धये । अतोऽन्यथा भवेदोषस्तस्मानानुग्रहः स्मृतः ॥"

इति । हारीतः--

"पादत्रयमथाप्यर्धं पादं वापि विधानतः । ज्ञात्वा बलाबलं कार्ये प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥"

इति । अङ्गिराः—

"आह्रय श्रावयेदेकः पर्षदा यो नियोजितः। ब्राह्मणो ब्राह्मणानां तु क्षत्रियाणां पुरोहितः॥ वैश्यानां याजकश्चैव प्रायश्चित्तं समादिशेत्। शृणु भोस्त्वमिदं विष्र यत् त आपूर्यते व्रतम्॥ तत् ते यत्नेन कर्तव्यमन्यथा तद् वृथा भवेत् । यदा त्वया भवेचीणं सदा शुद्धिमकाशनम् । कृत्वा कुर्याः प्रयत्नेन शक्त्या विपाभिप्जनम् ॥"

इति । अत्र सभ्यानामिव प्राड्विवाकस्यापि दक्षिणा गम्यते ; प्रायश्चित्तोपदेशस्य लोभमूलकत्वात् ; अन्यथा निषिद्धे प्रवृत्त्यनुपपत्तेः । असावनुक्तपरिमाणत्वात् यथापापं कल्पनीया ।

विष्णुस्मृतिः

प्रायश्चितोपदेशमाह पराशरः—"पायश्चित्तं प्रदातव्यं देवतायतन,यतः" इति । सभ्यप्रायश्चित्त-माह स एव — "आत्मकृच्छूं ततः कुर्याज्ञपेद्वा वेदमातरम्" इति । आत्मकृच्छूम् ; आत्मशोधक-मित्यर्थः । प्राङ्विवाकप्रायश्चित्तमाह अङ्गिराः— "प्रायश्चित्तं समादिश्य तप्तकृच्छूं समाचरेत्" इति । राग-द्वेषादिना पर्षदसंभवे सुमन्तुः— "अथवा रागद्वेषादरुभ्यमानेषु प्रायश्चित्तेषु यज्ञहवनाध्ययनब्रह्मचर्यपरो मैक्षाशी दण्डी मेखरी स्वयमेव संवत्सरेण महापातकानि तत्परो व्यपोहति किल्विपम् । न ब्राह्मणस्य पतन-मिच्छन्त्याचार्यः " इति । अस्यार्थः— गरागादिवशात् पर्पदः सकाशात् प्रायश्चित्तमरुभमानः स्वयमेव शास्त्रपर्यार्थेचन्या अन्योपदेशेन वा विदुषः पृष्ट्वा तत् समाचरेत् । कथमित्यत आह—यज्ञहवनेति । उपरक्षणमेतत् तद्भतानाम् ; अन्यथा उपपातकादित्वत्यश्चमेवादियज्ञः प्राप्नुयात् । यज्ञः ; अश्चमेधादिः । हवनम् ; कोटिहोमादि । अध्ययनम् ; संहितापारायणादि । शेषं प्रसिद्धम् । तत्र कारुमाह—संवत्सरेणिति । इदमपि तत्तकारोपरुक्षणम् ; अन्यथा महापातकप्रकीर्णक्रयोरविशेषेण संवत्सरापत्तेः । विचाचार्या नेच्छन्ति । अनेनाशवयाङ्गान्तरहानेनापि प्रायश्चित्ताचरणमुक्तं भवति । ब्राह्मणप्रहानत्तक्ति स्वात् । तच्चाचार्या नेच्छन्ति । अनेनाशवयाङ्गान्तरहानेनापि प्रायश्चित्ताचरणमुक्तं भवति । ब्राह्मणप्रहान्तनं व क्षत्रियादेस्तादशानुष्ठानसंभव इति । वत्रव्रहणप्रकारमाह विष्णुः—

" सर्वपापेषु सर्वेषां व्रतानां विधिनूर्वकम् । यहणं संप्रवक्ष्यामि प्रायिश्चत्ते चिकीषिते । दिनान्ते नखरोमाणि प्रवाय्य स्नानमाचरेत् ॥ "

इति । नखरोमादिपवापने विद्येषमाह प्राधारः—

" पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे इमश्रुणोऽपि च । त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखं तु निपातने ॥ "

इति । निपातनः ; कृच्छ्ः । स्त्रीणां विशेषमाह—

" केशानां नास्ति नारीणां वपनं व्रतयज्ञयोः । गोवधादिषु सर्वेषु छेदयेदङ्गुस्त्रियम् ॥ "

¹ रागद्वेषादि—ख.

इति । नारी सधवा ;

" सधवानां तु नारीणामलंकाराय सर्वदा । केशसंधारणं प्रोक्तं प्रायश्चित्ते द्विजोत्तमेः ॥ "

इति स्मरणात् । तेन विभवानां वपनमेव । सधवेति कुमार्या अप्युपलक्षणम् ;

" सर्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेदङ्गुलद्वयम् । एवं नारीकुमारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥"

इति प्राज्ञर्भरणात् । नारीपदस्य सथवापरत्वेन कुमारीणामप्राप्तौ पृथगुपाद।नमर्थवत् । राजादीनामपि विद्योवः ;

" राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः । अकृत्वा वपनं तेषां प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ "

इति परा शर्मरणात् । तेषां वपनाभावे व्रतद्वेगुण्यम् ;

" केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत्। द्विगुणे व्रत आचीणें दक्षिणा द्विगुणा भवेत्॥"

इति तस्यैव स्मरणात् । इदमपि महापातकादिव्यतिरेकेण ;

" विद्वद्विप्रनृपस्त्रीणां नेप्यते केशवापनम् । ऋते महापातकिनो गोहन्तुश्चावकीर्णिनः ॥ "

इति स्मरणात् । अत एव हारीतः--

" राजा वा राजपुत्रे। वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः । केशानां वपनं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ "

इति । तदनन्तरमाह अङ्गिराः—" भस्मगोमयमृद्वारिपञ्चगव्यादिकल्पितः"; आदिशब्दात् कुशोदकम् । "मलापकर्पणं कार्यं बाह्यशोचोपसिद्धये"; मलापकर्पणमित्यनेन दृष्टार्थतावगमान्मन्त्रादिनिवृत्तिः । "दन्तधावनपूर्वेण पञ्चगव्येन संयुतम्" इति । यद्यपि स्नानानन्तरं दन्तधावनमुक्तम्; तथाप्याहिके बद्धकमन्त्रात् स्नानात् प्रागेव कार्यम् । तेन तत्रत्यमन्त्रसिद्धिः । स्नानानन्तरं वैष्णवं श्राद्धं कार्यम् ; "श्राद्धं कार्यत्र त्रतान्ते च गोहिरण्यादि दक्षिणा " इति जाबालिस्मरणात् । श्राद्धं च विष्णृदेशेन व्यवस्त्राह्मणभोजनम् ; "विधाय वैष्णवं श्राद्धं संकल्प्य निजकाम्यया " इति शातातपीयात् । श्राद्धानन्तरमादितो गोदानं कार्यम् ; "व्रतान्ते च" इति चकारात् आदाविष तत्तिद्धेः । तत्र विधिगौदानिक एव । तदनन्तरं शालाहोमः कार्यः :

¹ विश्रभोजनम्—ख, ग.

" आरम्भे सर्वक्रच्छाणां समाप्तो च विद्योषतः । आज्येनैव हि शालामो जुहुयाद् व्याहृती: पृथक् ॥ ''

इति जाबालिस्मरणात् । 'आज्येनैव ' इत्येवकारेणेष्ट्यादिनिवृत्त्या तत्तन्त्रनिवृत्तिः । तद्नन्तरं पञ्चगव्यप्राहानं कार्यम् । तत्पकारश्च ब्रह्मकूर्चविधावुक्तः । तदसंभवे त्वमन्त्रकमेव पञ्चगव्यं पेयम् ; सांतपने तथा दर्शनात् । विष्णुरिष-

" पञ्चगव्येन संयुतम् । वतं निशामुखे बाह्यं बहिस्तारकद्रशने ॥ आचम्यातः परं मौनी ध्यायन् दुष्कृतमात्मनः। मनःसंतापनं तीत्रमुद्धहेच्छे।कमन्ततः ॥ "

इति । वहिः, म्रामाद् गृहाद्वा । पञ्चगव्यप्राशनावसर एव ' त्रतम्रहणं करिप्ये ' इति ब्राह्मणान् पृष्टुा तद्नुज्ञातः तत्प्राशनं कुर्यादिति संयुतशब्दार्थः । पञ्चगःयासंभवे ¹घृतमात्रप्राशनमेव । तथाच शङ्किश्वितौ—

" वाप्य केशनखान् पूर्वं घृतं प्रास्य बहिर्निशि । प्रत्येकनियतं कालमात्मना व्रतमुद्दिशेत् ॥ "

इति । प्रत्येकेति ; प्रतिनियतं कालम् आत्मना अन्तः करणेनोद्दिशेत् संकल्पयेदित्यर्थः । विशेषमाह जावालि:—" स्त्रीणां होमो न दातव्यः पञ्चगव्यं तथैव च " इति । होमपञ्चगव्ये अङ्गभूते ; तयोरेव प्रकमात् । स्त्री शुद्रस्याप्युपलक्षणम् ;

" पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो बाह्मणश्च सुरां पिवेत् । ताबुभौ तुल्यदोषौ हि प्याख्ये नरके गतौ ॥ "

इति वक्ष्यमाणत्वात् ;

'' तथा शुद्धं समासाद्य सदा धर्मपथे स्थितम् । प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं जपहोमविवर्जितम् ॥ "

इति अञ्जिस्मरणात्। एत एव श्राद्धगोदानहोमाः प्रातिलेम्येन त्रतान्तेऽपि कार्याः ; होमत्रतयोरुपक्रमे संनिधाना-दन्तेऽपि सांनिध्यस्योचितत्वात् । '' त्रतान्ते च गोहिरण्यादि दक्षिणा '' इति वचनात् श्राद्धानन्तरमेव गोदानं भवति । ततश्च व्रतसमाप्त्यनन्तरं प्रथमं होमः । ततो वैष्णवं श्राद्धम् । अन्ते च गोदानमिति शिष्ट-सांप्रदायिकः क्रमः पाठक्रमान्यत्वेऽपि द्रष्टव्यः। एवं व्रतस्य पूर्वोत्तराङ्गानि वापनशब्देनोपलक्ष्य, इदानीं व्रताचरणकालीनाङ्ग.न्याह । सवनशब्देन स्वकालत्रयं लक्ष्यते । तेन च नित्यं व्रत्यप्रहणोत्तरदिनमारभ्य

¹ मात्र omitted in घ.

यावद्रतसमाप्तिदिनं तावत् त्रिष्वणि सवनकालेषु प्रातमध्याह्नसायाह्नेषु स्नानशीलो भवेत् । तदेतत् तप्तक्वच्छू-व्यतिरिक्तविषयम्; तत्र "सक्वत्सायी समाहितः " इति मानवीयविशेषात् । यतु "त्रिरहिस्निनिशायां च सवासा जलमाविशेत्" इति भानवीयं, तत् पिपीलिकामध्यचान्द्रायणव्यतिरिक्तेषु शक्तविषयम्; "अप उपस्पृश्ंस्त्रिपवणम्" इति विशेषात् । त्रिपवणाशक्तस्य द्विकालस्नानमाह वैश्वम्पायनः— "स्नानं त्रिकालमेव स्याद् द्विकालं वा द्विजन्मनः" इति । यतु गाग्येण— "एकवासाश्चरेद्वेक्षं स्नात्वा वासो न पीडयेत् " इत्युक्तं, तत् श्रीष्मकाले अशक्तस्य; "एकवासा आर्द्रवासा लध्वाशी स्थण्डिलेशयः" इति शिक्केत्वस्तायाः पाक्षिकत्वाभिधानात् । अधःशायी; खट्टादिपरिहारेण भूमिशायी। अधः शयनं च स्थानासनाशक्तस्य; "स्थानासनाभ्यां विहरेदशक्तोऽधः शयीत वा" इति मानवात् । जितेन्द्रियः हिंसादिवर्जितः ; "अहिंसां सत्यमकोधमार्जवं च समाचरेत् " इति मानवात् ॥ २४॥

स्त्रीशृद्धपिततानां च ²वर्जयेचाति भाषणम् । पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाचैव शक्तितः ॥ २५॥ इति ³श्रीविष्युस्मृतौ षर्चत्यारिंशोऽध्यायः

स्त्री परस्य । भाषणं स्पर्शाद्युपलक्षणम् ;

" स्त्रीणां संप्रेक्षणात् स्पर्शात् ताभिः संकथनादिष । ब्रह्मचर्यं विनश्येत न दारेषु तु संगमात् ॥ "

इति शातातपीयात् । अपिशव्दोऽत्र रागोत्पादकतामाचष्टे । ततश्च यथा रागो नोत्पद्यते, तथा भवेदिति ; "यावदर्थं भाषेत " इति आपस्तम्बीयात् न त्रतलोपो भवतीति विज्ञायते । पवित्राणि ; "अधमर्पणं देवकृतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः" इति विस्रष्टाद्युक्तानि नित्यकर्माविरुद्धे काले जपेत् । अनुवर्तमाने नित्यशब्दे पुनर्वचनं त्रिषवणाद्यसंभवेऽपि जपावश्यकताद्योतनार्थम् । अत एव शृङ्खः—" गायश्या जपसाहस्रमाहिको जप उच्यते " इति जपाधिक्यमेवाह । पवित्राणीति बहुवचनात् गायत्रीं च ; "सावित्रीं च जपेत्रित्यं पवित्राणि च शक्तितः" इति मानवात् । होमेऽपि नित्यमिति संबद्धयते । स च कृश्माण्डैर्व्याहितिभिः साविश्या वा तिल्यवाना-मन्यतमेन ; "कृश्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् " इति श्रङ्कस्मरणात् ;

" महान्याहृतिभिहोंमः साविन्या चान्वहं स्वयम् । कर्तव्यः पावनः सम्यक् सर्पियवतिरुस्तिथा ॥"

¹ मानवं—घ, च.

⁸ वैष्णवे धर्मशास्त्रे कृच्छ्रपकरणं पट्चत्वारिंशम्—ज, ठ.

² वर्जयेचापि—ठ ; वर्जयेदभि—ज.

इति वृसिष्ठस्मरणाच । चकारात् मौनादिग्रहणम् ;

" स्थानवीरासनी मौनी मौझी दण्डकमण्डल । भैक्षचर्यामिकार्यं च कूरमाण्डेर्जुहुयाद् घृतम् ॥ "

इति शृङ्खसरणात् । 'शक्तितः ' इति वचनात् बालवृद्धादिभिरशक्याङ्गहानेनापि व्रतं कार्यम् । तथाच लघुविष्णुः—

" असंस्कृतो निराहारो रोगी नवतिवार्षिकः । यथाशक्ति प्रकुर्वीत व्रतं ह्येषु न छप्यते ॥ "

इति । षट्त्रिंशनमतेऽपि---

" जपहोमादि यिकंचित् क्रच्छ्रेक्तं संभवेत्र चेत्। ¹सर्वे व्याहृतिभिः कार्ये गायःया प्रणवेन वा॥"

इति । सर्वेथाशक्तावन्यद्वारापि कार्यम् । यथा ब्राह्मे----

" रोगी वृद्धश्च पौगण्डः कुर्वीतान्यैर्त्रतं सदा । गर्भिणी बालवत्सा च प्रस्तार्थान्तरावृतः ॥ "

इति । पौगण्डः बालः । अर्थान्तरावृतः ; अनन्यसाध्यकार्यव्यापृतः । कुर्वीत ; कारयेत् ॥ २५ ॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माविकारि³श्रीरामपण्डितात्मजश्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

² From श्रीमन्महा up to पण्डितकृती omitted in घ, च.

¹ सर्व---घ.

⁸ श्री omitted in ग.

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

¹अथ चान्द्रायणम् ॥ १ ॥ ²ग्रासानविकारानश्रीयात् ॥ २ ॥

पूर्वाध्याये कृच्छ्लक्षणगुक्तम् । इदानीं चान्द्रायणलक्षणं सप्तचत्वारिशेनाभिधातुं प्रतिजानीते । अथे-त्यिष्व कारान् वान्द्रायणगुच्यत इति शेषः ॥ १ ॥ तत्र प्रासपरिमाणमाह । प्रस्यन्त इति प्रासाः कबलाः । तान् अविकारान् शास्त्रोक्तपरिमाणात् अन्यूनाधिकान् यत्र प्रासविधानं तत्राश्चीयात् । तत्राह योगीश्वरः— "तिथिवृद्धया चरेत् पिण्डान् शुक्के शिस्त्रण्डसंमितान्" इति । तत्परिमाणाशनाशक्तावाह गौतमः— "प्रासपरिमाणमास्याविकारेण" इति । आस्यविकारः प्राक्कृतविकासात् संकोचविकासातिशयः । पराश्चरोऽपि— "कुक्कृटाण्डप्रमाणं वा प्रासं तु परिकल्पयेत्" इति । श्रङ्कोऽपि— "आद्रीमलकमात्रास्तु प्रासा इन्दुवते स्पृताः" इति । प्रासद्रव्याण्याह गौतमः— "चरमेक्षसक्तुकणयावकशाकपयोदिधिष्टतम्लफलोदकानि हवींप्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि " इति । पयोप्रासपरिमाणं तु आवर्तनेन घनीभूतस्य घटते । यथा— " घृतस्य तत्परिमाणं पर्णपुटिकादिना" इति प्राश्चः । यद्यपीदं चान्द्रायणोपकमेऽभिहितम् , तथापि वाक्यवलात् आकाङ्कितत्वाच कृच्छादावप्युपतिष्ठते ॥ २ ॥

तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ 'वर्धयेत्, हानौ हासयेत्, अमा-वास्यायां नाश्नीयात्। एष चान्द्रायणो यवमध्यः॥ ३॥

यवमध्यं चान्द्रायणमाह । चन्द्रकलानामभिवृद्धिर्यस्मिन् पक्षे, तत्र पूर्वोक्तद्रव्यपरिमाणान् प्रासान् वर्धयेत् । अयमर्थः—गुक्कपक्षे यथा चन्द्रकलाः एकैकोपचयेन वर्धन्ते, तथैवैकैकोपचयेन प्रासान् वर्धयेत् । प्रतिपद्येकः, द्वितीयायां द्वो, तृतीयायां त्रय इत्यादिवृद्धचा पौर्णमास्यां पञ्चदश भवन्ति । ततः पुनः चन्द्र-कलाहानौ कृष्णपक्षे एकैकापचयेन ह्वासयेत् । प्रतिपदि चतुर्दश, द्वितीयायां त्रयोदश, तृतीयायां द्वादशिति हान्या चतुर्दश्यामेको भवति । ततोऽमावास्यायां नाश्रीयात् उपवसेत् । अवशिष्टप्रासाभावादेवानशनप्रासौ पुनर्वचनं नियमार्थम् ;

¹ This Sutra omitted in 3.

³ उत्तरोत्तरशस्तानि—घ, च.

⁵ च added in ठ.

² ग्रासानास्याविकारेण—ठ.

⁴ कमेण वर्धयेत्, तद्धानौ च-ज, इ.

" एकैकं वर्धयेत् पिण्डं शुक्के कृष्णे च हासयेत्¹। इन्दुक्षये न भुङ्गीत एप चान्द्रायणी विधि: ॥ "

इति व**सिप्र**स्मरणात् । यासाशनकालश्च चन्द्रोद्यकाल एव रात्रिदिवसाधारणः । तथाच हारीतः—" उपोतस्तायां साविञ्याभिमन्त्रितान् पिण्डान् प्राक्षीयात् '' इति । एप पौर्णमास्यादिदुर्शान्तमाससाध्यश्चान्द्रायणः । चन्द्रस्या-यनमिवायनं यस्येति चान्द्रायणः ; चन्द्रकलोपचयापचयाभ्यां य्रासोपचयोपचयान् । संज्ञायां दीर्घः । यवमध्यता तु वक्ष्यते । पुंलिङ्गनिर्देशश्च " एष चान्द्रायणे। मासः '' इति **गोतमीये** माससामानाधिकरण्यात् ॥ ३ ॥

पिपीलिकामध्यो वा ॥ ४ ॥ यस्यामावास्या मध्ये भवति स पिपीलिकामध्यः॥ ५॥ यस्य पौर्णमासी स यवमध्यः॥६॥

तस्यैव गुणविशेषात् संज्ञान्तरमाह । यदा म्रासहानिमेवादौ प्रयुङ्क्ते पश्चात् वृद्धिं, तदासौ पिपीलिका-मध्यो भवति । तद्यथा—ऋण्णपक्षप्रतिपदि चतुर्दश य्रासान् भुक्त्वा, एकापचयेन चतुर्दश्यामेकं य्रासं भुक्त्वा अमात्रात्यायामुपोष्य, पुनः शुक्कप्रतिपदमारभ्य एकैकोपचयेन पौर्णमास्यां पञ्चदश भवन्तीति । यथाह **्रिस्टः**—

" मासस्य ऋण्णपक्षादौ मासानदाचतुर्द्श । त्रासापचयभोजी सन् पक्षद्दोषं समापयेत् । एतत् पिपीलिकामध्यं चान्द्रायणमुदाहृतम् ॥ "

इति ॥ ४ ॥

संज्ञाद्भये निमित्तमाह । उपक्रमे कृष्णप्रतिपदि चतुर्दश यासाः, मध्ये अमावास्यायामुपोषणम् , अन्ते पौर्णमास्यां पञ्चद्श य्रासा इति पिपीलिकावन्मध्येऽणीयो भवतीति स पिपीलिकामध्यः ॥ ५ ॥

किंच गुक्कप्रतिपद्येको त्रासः, पौर्णमास्यां पञ्चद्श, अमावास्यायामुगोषणम् । एवं यववन्मध्ये स्थवीयः प्रान्तयोश्चाणीयो भवतीति यवमध्यः । यथाह इसिष्ठः—

'' तथैव शुक्कपक्षादौ मासं भुङ्जीत चापरम् । श्रासोपचयमोजी सन् पक्षरोषं समापयेत् । एतचान्द्रायणं नाम यवमध्यं प्रकीर्तितम् ॥ "

इति । यद्यपि लक्षणाभित्रान एवायमर्थो लभ्यते, तथापि लक्ष्यतावृच्छेद्कलक्षणयोरभेदापत्त्या पृथगभिधान-मुभयोः । तत्र पौर्णमासीमध्यत्वं लक्ष्यतावच्छेद्कम् ; वृद्धिपूर्वेक्ष्हासवद्यासवत्त्वं लक्षणं यवमध्यस्य । तथा पिपीलिकामध्यस्य अमावास्यामध्यत्वं लक्ष्यतावच्छेदकम् ; हासपूर्वकवृद्धिमद्श्रासवत्त्वं लक्षणमिति । यदा त्वन्यतरस्मिन् पक्षे तिथिहासवृद्धिभ्यां षोडश चतुर्दश वा दिनानि भवन्ति, तदा प्रासानामपि वृद्धिक्षयौ

¹ संत्यजेत्—घ, च.

वेदितव्यो ; "तिथिवृद्ध्या चरेत् पिण्डान् " इति योगिस्मरणात् ; ¹वक्ष्यमाणषष्ट्यूनित्रशतीवत् संख्याप्रचयाश्रवणाच ॥ ६ ॥

अष्टौ ग्रासान् प्रतिदिवसं मासमश्रीपात् स यतिचान्द्रा-यणः॥ ७॥

यतिचान्द्रायणमाह । मासं प्रतिदिनमष्टानां त्रासानाम् अपर्याप्तेः अष्टाष्टाविति वीप्सा करुप्यते । ततश्च मासं प्रतिदिनमष्टावष्टी ग्रासानश्चीयात् स यतिचान्द्रायणः ; '' अष्टी ग्रासा मुनेर्भक्षः '' इति यतिवत् ग्रासिनयमात् । यतिचान्द्रायणग्रासाशनं च मध्याहे । यथा भनुः—

" अष्टावष्टौ समक्षीयात् पिण्डान् मध्यंदिने रवौ । नियतात्मा हविष्याशी यतिचान्द्रायणं चरन् ॥ "

इति । पूर्वं चान्द्रमासोपक्रमात् प्रवृत्तिनिमित्तं विना चान्द्रायणशब्दाप्रवृत्तेः प्राकृतविकारत्याचात्रापि चान्द्रमास-साध्यत्वमेवावसीयते, न सावनादिमाससाध्यत्वम् । अतश्च तिथिहासवृद्धचोतत्रापि ग्रासहासवृद्धौ कल्पनीये; मासमिति अत्यन्तसंयोगे द्वितीयाश्रवणात् । विकृतित्वादेव प्रकृतिप्राप्ते मासे पुनर्मासग्रहणं द्विविवस्यापि प्राप्त्यर्थम् । अन्यया शुक्कादिरेव प्राप्तुयात्; प्रकृतिसमवायात् । यद्वा, अमावास्यायामुवोषणा मावाय पुनर्मासग्रहणम् । तेनोपक्रमतिथिरत्र शुक्का कृष्णा वा प्रतिपद्भवति ॥ ७ ॥

²सायं प्रातश्चतुरश्चतुरः स शिशुचान्द्रायणः ॥ ८॥

शिशुचान्द्रायणमाह । मासं प्रत्यहं सायं सूर्यास्तानन्तरं प्रातिस्त्रमुहूर्तमध्ये चतुरश्चतुरः पिण्डान् अश्लीयात् । स शिशूनामिवात्यन्ताल्पाशनेन शिशुचान्द्रःयणः ;

> " चतुरः प्रातरश्रीयात् पिण्डान् विष्रः समाहितः । चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं चरन् ॥ "

इति मनुस्मरणात् । अनया च समाख्यया बालानामिदमेवेति गम्यते । तथाच यमः—

" चतुरः प्रातरर्भः याञ्चतुरः सायमेव च । पिण्डानेतद्धि बालानां शिद्यचान्द्रायणं स्मृतम् ॥ "

¹ वक्ष्यमाणवष्ट्योन-—घ.

इति । ¹नियतप्राससाध्यत्वेनान्यद्पि सूचितम् । यथा **यमः**—

" त्रींस्त्रीन् पिण्डान् समश्रीयान्नियतात्मा दढनतः । हविष्यान्नस्य वै मासमृषिचान्द्रायणं स्मृतम् ॥ "

इति ॥ ८॥

यथा कथंचित षष्टचोनां त्रिज्ञातीं मासेनाश्रीयात् स सामान्यचान्द्रायणः॥ १॥

साम,न्यचान्द्रायणमाह । यथाकथंचित् उक्तप्रकारातिरिक्तेन येन केनापि ग्राससंख्याविनियोगेन एकस्मिन् चत्वारः, अपरस्मिन् द्वादश, एकाहमुपोष्य, अपरस्मिन् षोडश, द्वचहमुपोष्य, तृतीये चतुर्विशतिः, व्यहमुपोप्य, चतुर्थे द्वात्रिंशत् इत्येषामन्यतमेन षष्ट्योनां त्रिशतीं यासानां मासेन शक्त्या अङ्नीयात् , स सामान्यचान्द्रायणः । यद्यपि यतिशिशुचान्द्रायणयोरपीयं संख्या वर्तते, तथापि नानियतविनियोगेनेति न तयोरत्रान्तर्भावः । अत्रैतत्संख्याम्नानात् यवमध्यपिपीलिकामध्ययोनेयं संख्याः; तत्र पञ्चविंशत्यधिकशतद्वय-संख्यासिद्धेः । प्रकृतिप्राप्तेऽपि मासे पुनर्वचनं नियमार्थम् ;

'' यथाकथंचित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् । मासेनैवोपभुङ्गीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ "

इति यो। गस्मरणात् । अन्यथा द्वादशिमरेव दिनैः प्रत्यहं विंशतिष्रासाशनेन चतुर्विंशतिदिनसाध्यसोमायनवत् ^²चान्द्रायगमपि स्यात् । यदा त्यस्मिन्नेत्र वते तिथिइ।सवृद्धी भवतः, तदा तिह्नपाप्तायाः संख्यायाः द्वैगुण्यमर्धक्लिप्तिर्वा कार्या; षष्ट्योनत्रिशतीपूरणस्यावस्यकत्वात् । एतन्मध्ये त्वेकादशीपातेऽपि नोपवासलोपः, एव ; तस्यामेकादशम्रासानशने कलावृद्धचाचननुसरणेन व्रतस्वरूपलोपप्रसङ्गात् । तत्र पूर्वारञ्धमेकादशीव्रत-मन्यद्वारा करणीयमिति तत्त्वम् । माससाध्यमेव सोमायनम् । तदाह मार्कण्डेयः---

'' गोक्षीरं सप्तरात्रं तु पिवेत् स्तनचतुष्टयात् । स्तनत्रयात् सप्तरात्रं सप्तरात्रं स्तनद्वयात् ॥ स्तनेनैकेन षड्रात्रं त्रिरात्रं वायुभुग्भवेत्। एतत् सोमायनं नाम व्रतं कल्मषनाशनम् ॥ ''

इति । अत्रापि चान्द्रायणीया एव धर्माः ; हारीतेन " एवं सोमायनम् " इति चान्द्रायणधर्मातिदेशात् । अशक्तस्य प्रकारान्तरमाह स एव—'' ³कृष्णचतुर्थीमारभ्य शुक्कद्वादशीं यावत् चतुःस्तनेन त्रिरात्रं, त्रिस्तनेन

¹ From here up to ऋषिचान्द्रायणं स्मृतम् ॥ इति omitted in ख, ग.

त्रिरात्रं, द्विस्तनेन त्रिरात्रम् , एकस्तनेन त्रिरात्रम् ; एवमेकस्तनप्रभृति पुनश्चतुःस्तनपर्यन्तम् ; 'या ते सोम चतुर्थी तन्ः, तया नः पाहि, तस्यै स्वाहा ; या ते सोम पञ्चमी षष्ठी । इत्येवं यथार्थास्तिथिहोमाः ; एकमाप्त्वा एनोभिः पूतश्चन्द्रमसः सालोक्यं सायुज्यं च गच्छति । इदं चतुर्विशतिरात्रसाध्यम् ॥ ९ ॥

व्रतमेतत् पुरा भूमि कृत्वा सप्तर्षयोऽमलाः। प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च ॥ १०॥

इति ^२श्रीविष्णुस्मृतौ सप्तचत्वारिंशोऽध्याय:

उक्तविधेरर्थवादमाह । एतदुक्तविधिना इदं चान्द्रायणं पुरा कल्पान्तरे कृत्वा सप्तिषिब्रह्मस्द्राः उत्कृष्टं स्थानं प्रापुः । तस्मात् एतद्धर्मार्थमपि कार्यमित्युक्तम् ; "धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति सलोकताम् " इति योगिस्मरणात् । भूमिशब्दस्य "अम्बार्थनद्योह्दस्वः " इति संबोधने हस्वः ॥ १०॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁴श्रीरामपण्डितात्मज⁴श्रीनन्द्-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे चान्द्रायणप्रकरणं सप्तच्ह्यारिंशम्—ज, ठ.

भूमी—ज.
 श्रीविष्णुस्मृतिविवृती सप्तचस्त्रारिंशोऽध्याय:—घ, च.

अप्टचत्वारिंशोऽध्यायः

अथ कर्मभिरात्मकृतैर्गुरुमात्मानं मन्येतात्मार्थे प्रसृतियावकं अपयेत् ॥ १ ॥

अथाष्ट्रचत्वारिंदोन निमित्तविदोषे नैमित्तिकं यावकव्रतमाह । अथेत्यधिकारः । आत्मकृतैरिति परकृत-कर्मसंसर्गे नेदमिति गमयति । अत एव यावकोपक्रमे हारीतः—

" अयाज्ययाजनं दृत्वा प्राश्य म्त्रपुरीषके । अप्रतिग्राह्यमादाय याजयित्वा तु निन्दितान् ॥ "

इति स्वकृतमेव कर्माभिहितवान् । कर्मभिः ; अयाज्ययाजनादिभिः । गुरुम् आत्मानं मन्येत ; स्वकृतशुभाशुभ-कर्मगः स्वान्तरात्मसाक्षिकतया तत्कृतात्मगौरवलाववैः स्वपत्यक्षे तज्ज्ञानं निमित्तमत्र दर्शितम् । यद्वा तुलापुरुष-कृच्छ्रोक्तप्रकारेण परात्मप्रतिकृतितोलने आत्मप्रतिकृतेगीरवं मन्येतेति व्याख्येयम् ;

"यदा तु गुरुमात्मानमसङ्गतुलया धृतम् । परं च लाघवं मन्येत् ततः कर्म समार्भेत् ॥"

इति हारीतस्मरणात् । आत्मार्थ इति आत्ममात्रार्थे । प्रसृतियावकं प्रसृतिपरिमितयवसाध्यं चरं श्रपयेत् स्वयम् ; नान्यश्रपितं ग्राह्यम् । अत्र औशनसो विशेषः—" स्नातः शुचिर्भूत्वोदितेषु नक्षत्रेषु ताम्रमाजने प्रसृतियावकं श्रपयेद्यथा यवागूर्भवति " इति ॥ १ ॥

न ततोऽग्रो जुहुयात् ॥२॥ न ¹चात्र बलिकर्म ॥३॥ अशृतं अप्यमाणं शृतं चाभिमन्त्रयेत् ॥४॥ अप्यमाणे रक्षां कुर्यात् ॥५॥

ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीना²-मृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् ।

¹ ततो—ज, ट.

इयेनो गृधाणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्॥ इति दर्भान् बधाति॥ ६॥

आत्मपद्द्यावर्त्यमाह । ततः प्रसृतियावकात् अग्नो होमं वैश्वदेवं न कुर्यात् । न चासंस्कृतान्नभोजन-दोषः ; वैश्वदेवानन्तरं पुनः पाक इव दोषाभावात् ॥ २ ॥ किंच बिलकर्म ; चित्रादिभ्यो भोजनकालीनं बिल-दानम् ; न भृतयज्ञः ; तस्य हुतरोषद्रव्यत्वेन होमनिवृत्त्येव निवर्तनात् ॥ ३ ॥ अश्वतम् ; अग्नावनिधिश्वतम् । श्रप्यमाणम् अधिश्रयणानन्तरं शृतं पकम् । चकारात् अवरोप्य च " यवोऽसि " इति सार्धषण्मन्त्रेविक्ष्य-माणैरिभमन्त्रयेत् । "शृतेऽवरोप्य देवस्य त्वा सिवतुरित्यादिनोत्प्य साविज्याभिमन्त्रय ततोऽभिमन्त्रयेत यवोऽसीत्यादिभिः षड्भः " इति औश्वनसात् ॥ ४ ॥ श्रप्यमाणे चरौ वक्ष्यमाणमन्त्रेण रक्षां कुर्यात् ॥ ५ ॥ तत्र मन्त्रः—त्रह्मा देवानामिति । अनेन मन्त्रेण चरुस्थालीकण्ठे दर्भान् बन्नीयात् । औश्वनसे त्वन्ये मन्त्रः—"तस्य श्रपणकाले रक्षां कुर्यात् , नमो रुद्दाय भृताधिपतये पर्वतानां पतये त्विममं रक्षस्व " इति । अस्मिन् पक्षे अभिमन्त्रणमात्रम् ; न दर्भवन्यनमिति विरोषः ॥ ६ ॥

शृतं च ¹तमश्रीयात् पात्रे निषच्य ॥ ७ ॥ ² ये देवा मनी-जाता मनोजुषः सुदक्षा दक्षपितरस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः खाहेत्यात्मनि जुहुयात् ॥ ८ ॥ अथाचान्तो नाभिमालभेत ॥ ९ ॥ स्नाताः पीता भवत यूयमापो अस्माकमुदरे यवाः, ता अस्मभ्यमनमीवा अयक्ष्मा अनागसः सन्तु देवीरमृताँ ऋतावृध इति ॥ १० ॥

शृतं च तं चरं पात्रान्तरे निषिच्य तमशीयात् ॥ ७ ॥ तल मन्त्रः—ये देवा इति । अनेन मन्त्रेण चरुं प्राश्नीयात् ; न मन्त्रान्तरेण । तत्रौश्रनसो विशेषः—"ततो ब्रह्मा देवानामिति प्राश्य ततः प्राणाय स्वाहेत्यादिभिर्यथोक्तं सर्वं प्राश्नीयात् " इति ॥ ८ ॥ चरुप्राश्चनोत्तरं यथोक्तमालभेत । तत्र मन्त्रः—स्नाता इति । अनेन नाभिमालभेत ॥ ९, १० ॥

त्रिरात्रं मेघार्थी ॥ ११ ॥ षड्रात्रं पापकृत् ॥ १२ ॥ सप्तरात्रं पीत्वा महापातकिनामन्यतमं पुनाति ॥ १३ ॥ द्वादशरात्रेण पूर्व-

 $^{^{1}}$ लघ्बश्रीयात्—्ट.

³ Sūtra-s 9, 10 omitted in ज.

² Sūtra-s 8, 9, 10 omitted in 3.

पुरुषकृतमिप पापं निर्दहिति ॥ १४ ॥ मासं पीत्वा सर्वपापानि ॥ १५ ॥ गोनिहारमुक्तानां यवानामेकविंदातिरात्रं च ॥ १६ ॥

उक्तकर्मणो यथाधिकारं विनियोगमाह । मेधा धारणावती बुद्धिः । तदर्थी त्रिरात्रं प्राक्षीयात् ॥ ११ ॥ महापातकादर्वाचीनं पापं कृत्वा षड्रात्रं प्राक्षीयात् ; "षड्रात्रं ततो नियमातिक्रमजात् प्रतिषिद्धसेवनजात् अम्ब्स्यमक्षणजाच सर्वस्मात् पापात् प्रमुच्यते " इति उद्यनःस्मरणात् ॥ १२ ॥ सप्तरात्रपानेन ब्रह्महादीनामेकं पुनाति ; " सप्तरात्रं पीत्वा श्रूणहत्यां गुरुतहपं सुवर्णस्तेयं सुरापानं च पुनाति " इति उद्यनःस्मरणात् ॥ १३ ॥ द्वादशाहं पीत्वा पित्रादिकृतमपि पापं निर्द्दति । अपिशब्दात् आत्मनोऽपि पूर्वकृतम् ; " एकादशरात्रं पीत्वा पूर्वकृतं पापं नुदति" इति उद्यनःस्मरणात् ॥ १४ ॥ मासं त्रिंशहिनं पीत्वा सर्वाणि महापापेपपपापादीनि सर्वेषां स्वस्य पित्रादीनां च निर्द्दति । तत्तन्महापातकादौ व्यवस्था कल्पनीया ॥ १५ ॥ गोनिहारः ; गोमयम् ; तेन सह मुक्ताः गोनिहारमुक्ताः । तेषां यत्रानाम् एकविंशतिरात्रमेव यावक्त्याशनेन सर्वपापानि निर्द्दतीति गुद्धयवेभ्यो विशेषः । उद्यना—" एकविंशतिरात्रं पीत्वा गणान् पश्यित, गणाधिपतिं पश्यित, विद्याधिपतिं पश्यित, एवमहरनन्याहारो यवाग् प्राक्षीयात् " इति । शृह्धस्त मासमाह—

" गोपुरीषाद्यवान्नं च मासं नित्यं समाहितः । व्रतं तु यावकं कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ॥ "

इति ॥ १६॥

यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः।
निर्णोदः सर्वपापानां पिवत्रमृषिभिर्धृतम्॥ १७॥
घृतं यवा मधु यवा आपो वा अमृतं यवाः।
सर्वे पुनीत मे पापं यन्मे किंचन दुष्कृतम्॥ १८॥
वाचा कृतं कर्मकृतं अननसा दुविचिन्तितम्।
अलक्ष्मीं कालकर्णीं च नाश्यध्वं यवा मम॥ १९॥
श्वसुकरावलीढं च उच्छिष्टोपहतं च यत्।
मातापित्रोरशुश्रूषां कत्पुनीध्वं यवा मम॥ २०॥
गणान्नं गणिकान्नं च श्रूद्रान्नं श्राद्धसूतकम्।
चौरस्यान्नं नवश्राद्धं पुनीध्वं च यवा मम॥ २१॥

[ी] निर्णुदति—ज; निर्हन्ति—घ.

³ दु:स्वप्नं—ज.

² तुदति—्ख

⁴ पुनीध्वं च- ठ.

¹बालधूर्तमधर्मं च राजद्वारकृतं च यत्। सुवर्णस्तैन्यमवात्यमयाज्यस्य च याजनम्। ब्राह्मणानां परीवादं पुनीध्वं च यवा मम॥ २२॥

इति ^२श्रीविष्णुस्मृतावष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

अश्वताद्यभिमन्त्रणे मन्त्रानाह । स्मृतमिति औश्वनसे ॥ १७ ॥ " अलक्ष्मीं कालकर्णी च सर्व पुनत मे यवाः " इति औश्वनसे ॥ १८, १९ ॥ " केशकीटावधूतं च काकाद्युच्छिष्टमेव च । + सर्व पुनत मे यवाः ॥ " इति औश्वनसे ॥ २० ॥ श्राद्धसिहतं सूतकम् । " तथाभक्ष्यं सर्व पुनत मे यवाः " इति औश्वनसे ॥ २१ ॥ धूर्तमित्यत्र भावप्रयानो निर्देशः । अत्रतसमूहः अत्रात्यम् । सुवर्णस्तैन्यं महापातको-पलक्षणम् ; " महापातकसंयुक्तं दारुणं राजिकिल्यिषम् " इति औश्वनसात् । परीवादः निन्दा ॥ २२ ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासियमीधिकारि⁴श्रीरामपण्डितात्मज⁴श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

¹ बालवृत्तं—ज.

³ श्रीविण्णुस्मृतिविवृतौ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः—घ, च.

⁴ श्री omitted in ग.

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

मार्गशीर्षशुक्कैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं 'श्री-वासुदेवमर्चयेत्' ॥१॥ 'युष्पधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैः 'वहिब्राह्मण-तर्पणैश्च ॥२॥

अथैकोनपञ्चाशत्तमेन वैष्णवत्रतान्याह । मृगशीर्षक्षयुक्ता पौर्णमासी यस्मिन् मासे स मार्गशीर्षः । तस्य शुक्कैकादस्यां यथाविधि उपोषितः पापमोहराहित्येन भगवन्नामकीर्तनादियुक्तः श्वोभूते द्वादस्यां प्रातः भगवन्तं श्रीवासुदेवं षोडशर्चेन पुरुषस्केनावाहनादिविसर्जनान्तैः षोडशिमरुपचारैः पूजयेत् । यद्वा वासुदेवद्वादशाक्षरेण गन्धादिपञ्चोपचारेरेवार्चयेत् ॥ १ ॥

उपचारानाह । पुष्पं जात्यादि । धूपः अगर्वादिः । अनुलेपनं चन्दनादि । दीपः घृतादेः । नैवेद्यं पायसादि । अनुलेपनस्य पश्चात् पाठेऽपि दानमादावेव । एतेरुपचारैः यथाशक्ति होमैः ब्राह्मणभोजनैश्चार्चयेत् । तत्र होमः पुरुषस्केन वासुदेवद्वादशाक्षरेण वा तिलयवाज्यानामन्यतमेन कार्यः ॥ २ ॥

व्रतमेतत् संवत्सरं कृत्वा पापेभ्यः पूर्तो भवति ॥३॥ यावज्ञीवं कृत्वा श्वेतद्वीपमाप्तोति ॥४॥ उभयपक्षद्वादशीब्वेवं संवत्सरेण स्वर्गलोकमाप्तोति ॥५॥ यावज्ञीवं कृत्वा विष्णु-लोकम्॥६॥ एवमेव पश्चदशीष्वपि॥७॥

उक्तव्रतस्य कालं फलं विनियोगं चाह । मार्गशीर्षशुक्कद्वादशीमारभ्य कार्त्तिकशुक्कद्वादशीपर्यन्तं द्वादशस्विप शुक्कद्वादशीषु पूर्वोक्तं व्रतं कृत्वा पातकादिभ्यो नवविधेभ्योऽपि पापेभ्यो मुक्तः पूतो भवति । यथोक्तं स्कान्दे—

" पापं च विविधं प्रोक्तं पातकं चातिपातकम् । उपपातकसंज्ञं च महापातकमेव च ॥

¹ श्री omitted in घ, च.

⁸ अनुलेपनपुष्पधृपदीप—ठ.

⁴ वृद्धि omitted in घ.

 $^{^2}$ अभ्यर्चयेत्—ज.

⁵ अपि omitted in घ.

प्रकीर्णकं चान्यदिष नराणामिह जायते ।
अभोज्यभोजनाज्जातमगम्यागमनाच यत् ॥
अयाज्ययाजनाचच अमक्ष्याणां च मक्षणात् ।
अस्पृत्रयस्पर्शनाच्चेव¹ परेषां निन्दनाच यत् ॥
आत्मसंस्तवनाचच पारदार्यकृतं च यत् ।
विहिताकरणाचच परिवत्तापहारतः ॥
ज्ञानाज्ञानकृतं यच स्वयमन्येन कारितम् ।
तत् सर्वं विलयं याति एकादश्यामुपोषणात् ॥
एकादशी महापुण्या मार्गशीर्षस्य शुक्कगा ।
तस्यामुपोषितो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्धरिम् ॥
तस्य पापानि नश्यन्ति विष्णौ भक्तिश्च जायते ।
ज्ञानं च शाश्चतं येन संसारान्मुच्यते नरः ॥ "

इति । अगम्यागमनं निषिद्धदेशाभिमुख्येन गमनं, वेश्यादिगमनं वा; मात्रादिगमनस्यातिपातकत्वेन परदार-गमनस्य च स्वातन्त्र्येणैवोपादानात् । न चेदमर्थवादमात्रम् ; मूळ्वाक्येन फले विनियोगात् । ततश्च यत्र फले विनियोगो नास्ति, तत्रापि रात्रिसत्रन्यायेनार्थवादिकमेव फलं कल्पनीयम् । यथा—

> " नाम्नोऽस्य यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरेः । तावत् कर्तुं न शकोति पातकं पातकी जनः ॥"

इत्यादो । न चैत्रमन्यानर्थवयम् ; धनिकसमर्थादिविषयत्वेन द्वादशवार्षिकाद्यपपत्तेः, निर्धनासमर्थमक्तविषयत्वेन च भगवन्न,मस्मरणस्येत्यलमतिगुप्तनिजसर्वस्वप्रकाशनेन ॥ ३ ॥ उक्तव्रतस्य कालविशेषेण फलान्तरमाह । उक्तमेव वृतं यावज्ञीवं वृत्तप्रहणदिनमारभ्यामरणं कृत्वा श्वेतद्वीपं हरिवंशादिप्रसिद्धं भगवदिषष्ठानं प्रामोति ॥ ४ ॥ उक्तयमिव्रतकं वृतान्तरमाह । संवत्सरं कृष्णशुक्कद्वादशीषु एवं पूर्वोक्तप्रकारकं वृतं कृत्वा स्वर्गलोकम् इन्द्रादि-स्थानं प्रामोति ॥ ५ ॥ अस्यापि कालविशेषेण फलान्तरमाह । चतुर्विशतिद्वादशीषु यावज्ञीवमुक्तवताचरणे विष्णुलोकं प्रामोति ॥ ६ ॥ उक्तवते कालान्तरमप्याह । एवमेव चतुर्दस्यामुपोप्य पञ्चदशीषु पौर्णमासीषु अमावास्यासु च भगवन्तं श्रीवासुदेवमुक्तविधनाभ्यर्च्य उक्तकालेनोक्तमेव फलं प्रामोति ॥ ७ ॥

ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यां तथेव च। योगभूतं परिचरन् केशवं महदाप्रुयात्॥८॥ हइयेते सहितौ यस्यां दिवि चन्द्रबृहस्पती। पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता 'संवत्सरे तु सा॥ ९॥ तस्यां दानोपवासाद्यमक्षयं परिकीर्तितम्। तथैव द्वादशी शुक्का या स्याच्छ्रवणसंयुता॥ १०॥

इति ²श्रीविष्णुस्मृतौ एकोनपश्चाशोऽध्याय:

तत्रैव गुणफलमाह । तत्रैव पञ्चद्री। इते यद्यमावास्यायां ब्रह्मभूतं नित्यनिरित्रायमुखानन्दरूपं, पौर्णमास्यां च योगभूतं योगशायिनं केशवमर्चयन्ति, तदा महत् ब्रह्मरूपतामाम्नोति । अनेन ब्रह्मकेशवयोग-केशव।भियं विशिष्टं देवताद्वयमभिहितम् । तेन च प्जायां ब्रह्मकेशवाय नमः, योगकेशवाय नम इति प्रयोगः ॥ ८॥

उक्तत्रतेषु फलविशेषाय कालविशेषमाह । यस्मिन् संवत्सरे यस्यां पौर्णमास्यां गुरुचन्द्रावेकनक्षत्रे एकराशौ वा दिवि दृश्येते, या च शुक्का द्वादशी श्रवणनक्षत्रयुक्ता भवति, सा उभय्यपि तस्मिन् संवत्सरे महतीत्युच्यते ; स्नानदानत्रतोपवासादेरक्षय्यताहेतुत्वात् । यथाह गार्ग्यः—

" माससंज्ञे यदा ऋक्षे चन्द्रः संपूर्णमण्डलः । गुरुणा याति संयोगं सा तिथिमीहती स्मृता ॥"

इति । शंकरगीतास्यापि-

" एकराशिगतौ स्यातां यदा गुरुनिशाकरौ । सा पौर्णमासी महती सर्वपापहरा स्मृता ॥ "

इति । शुक्केति कृष्णाव्युदासः । येति सामान्योपादानं भाद्रपदशुक्कातिरिक्ताया अपि प्राप्त्यर्थम् । यथा । ब्रह्मवैवर्ते —

" नभस्ये फाल्गुने वापि यदि वा द्वादशी भवेत्। शुद्धश्रवणसंयुक्ता महती विजया च सा ॥"

इति ॥ ९, १० ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि श्रीरामपण्डितात्मज श्रीनन्द-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामेकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ संवत्सरेस्त—ठ.

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे व्रतप्रकरणमेकोनपञ्चाशम्—ज, ठ.

³ विष्णुस्मृतिविवृतौ एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः—घ, च. ⁴ श्री omitted in ग.

पञ्चारात्तमोऽध्यायः

वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत्॥१॥

पञ्चित्रंशेऽध्याये कामकृतेषु महापातकेषु प्रायश्चित्तमुक्तम् । इदानीमकामकृतेषु प्रायश्चित्तं वक्तुं पञ्चा-शत्तमेन ब्रह्महत्यायां तावदाह । 'ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसंवत्सरम् ' इत्यग्नेतनेनानुषङ्गः । ततश्च ब्रह्महा द्वादशाब्दमरण्ये पर्णशालां कृत्वा तत्र वसेत् । वनाभावे पक्षान्तरमाह मनुः—

> " कृतवापो वा निवसेद् य्रामान्ते गोत्रजेऽपि वा । आश्रमे वृक्षमूले वा सर्वभूतहिते रतः ॥"

इति । कृतवापो वेति विकल्पेन जटाधारणं गम्यते ; " ब्रह्महा द्वादशाब्दानि वालवासा जटी ध्वजी " इति संवर्तस्मरणात् । वालवासाः ; कम्बलच्छन्नः । परिधानार्थं तु शाणी ; " अर्थशाणीपक्षमधोनाभ्युपरि जान्वा-च्छाच " इति आपस्तम्बीयात् ॥ १ ॥

त्रिषवणं स्नायात्॥ २॥

त्रिकालं स्नायात् । स्नानविधानात् तदङ्गमन्त्रप्राप्तः ; भावनायाः व्यंशत्वात् । त्रिकालप्रहणात् त्रिकाल-संध्योपासनमपि गम्यते ;

> " संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मस् । यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमाम्भवेत् ॥ "

इति दक्षेण सर्वकर्माङ्गताभिधानात् । न च "द्विजातिकर्मभ्यो हानिः पतनम् " इति गौतमवाक्येन सर्वशब्द-संकोचः ; तस्य प्रायश्चित्तानङ्गभ्तद्विजातिकर्मपरत्वादिति प्राश्चः । वस्तुतस्तु महापातकेषु पुनःसंस्कारविधाना-न्यथानुपपत्त्या पूर्वसंस्कारनाशावगमात् साविज्यन्तरोपदेशश्रवणाच्च न संध्यावन्दनेऽधिकारः । संध्यावन्दना-धिकारापादकसंस्कारनाशात् साविज्यन्तरोपदेशजन्यसंस्कारानुदयाच्च । किंच यथा आशौचे "नित्यानि निवर्तेरन्" इत्यनेन सर्वकर्मापवादे कृते यत् प्रतिप्रसूतमिष्ठहोत्रादि तावदेवानुष्ठेयं, न पञ्चयज्ञादि ; प्रतिप्रसवाभावात् ; तथा अपतिताधिकारिकाणां सर्वेषां संध्यावन्दनादिकर्मणां "द्विजातिकर्मभ्यो हानिः" इत्यनेनापवादात् कूक्माण्डीजपादिवद् विना प्रतिप्रसवमनुष्ठानासिद्धेन संध्यावन्दन।द्यधिकार इति प्रतिभाति । विशेषान्तरं विद्वनमनोहरायामुक्तमिति नेहोच्यते ॥ २ ॥

¹ तु omitted in च.

खकर्म ¹चाचक्षाणो ग्रामे ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् ॥ ३॥

स्वकर्म ब्रह्महत्या । तामाख्यायैव प्रतियामं मैक्षं चरेत् । यथाह पराश्ररः — '' वेश्मद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः " इति । चकारात् " पथोऽपकामेन् संदर्शनादार्थस्य " इति गौतमीयं प्राह्मम् । द्वारब्रहणात् न वेस्मप्रवेशः ; "ब्राह्मणावसथांश्चैव देवानाराणि वर्जपेत् " इति यम्सरणात् । ब्रामे ब्राम इति वीप्सया नैकस्मिन्नेव याम इति गम्यते । यथा प्राज्ञरः--

" गोकुलेषु च सर्वेषु मामेषु नगरेषु च । तपोवनेषु तीथेषु नदीपस्रवणेषु च। एतेषु ख्यापयन्नेन: पुण्यं गत्वा तु सागरम् ॥ ''

इति । श्रामे भैक्ष्यमिति वचनात् भैक्ष्यायैव श्रामे प्रवेशः, नान्यथाः; "भिक्षयि श्रामं प्रविशेत् '' इति गौतमीयात् । मैक्ष्यविधिमाह यमः—

'' मृन्मयेन कपालेन स्वकर्म श्रावयंस्तथा। सप्तागाराण्यपूर्वाणि यान्यसंकल्पितानि वै॥ संचरेत् तानि शनकैविंधूमे भुक्तिवर्जिते । एककालं चरेद्भैक्ष्यमलब्ध्वोपवसेहिनम् ॥ ''

इति । तच ब्राह्मणेष्वेव, "ब्राह्मणेषु चरेद्धैक्ष्यं स्वकर्म ख्यापयन् ग्रुचिः" इति **पाराशर्यात् ।** तदसंभवे नातुर्वण्येषु ; " चातुर्वण्यं चरेद्भेक्ष्यं खटुाङ्गा संयतः पुमान् " इति संग्रतीसरणात् । तदपि वन्येन जीवना-शक्तौ ; "भिक्षायै प्रविशेद् प्रामं वन्यैर्यदि न जीवति " इति संवर्तस्मरणात् ॥ ३ ॥

तृणशायी च स्यात्॥ ४॥ एतन्महाव्रतम्॥ ५॥

तृणे वेव शयीत, न शय्यादौ । इदं च वीरासनासंभवे ; "स्थानवीरासनी मौनी " इति श्रह्ण-स्मरणात् । दिवा स्थानं, रात्रौ वीरासनमिति व्यवस्था ; "रात्रौ वीरासनं वसेत् " इति स्मरणात् । चकारादन्यद्पि ब्रह्मचर्यादि ब्राह्मम् ; "द्वाद्शसंवत्सरान् ब्रह्मचारी" इति गौतमीयाच । आह च धाङ्कः—'' मौङ्जी दण्डकमण्डलः । भिक्षाचर्याभिकार्यं च कूरुमाण्डीभिः सदा जपः । '' इति । दण्डः अजिनस्याप्युपलक्षणम् । तच गार्दभम् , " खट्वाङ्गी ²गार्दभाजिनी " इति श्रह्वस्मरणात् । तथा म्थुमांमादिवर्जनमपि ब्रह्मचर्योक्तमेव। तथा शिरःकपालादिकमपि धार्यम् ; " शिरःकपाली ध्वजवान् " इति योगिसरणात्। हतस्यैव शिरःकपालम् ; ''ब्राह्मणो ब्राह्मणं हत्या तस्यैव शिरःकपालमादाय तीर्थान्यनु-

^{1 =} omitted in 3.

संचरेत्'' इति शातातपीयात् । ध्वजः अन्यशवशिरः ; "कृत्वा शविशरोध्वजम् " इति मानवात् । तदुन्यं पाणिभ्यां धार्यम् , " खट्टाङ्गकपालपाणिः " इति गौतभीयात् । तत्र कपालं दक्षिणे, वामे ध्वजः ; " कपालं दक्षिणे पाणौ वामे शविशरोध्वजम् " इति स्मरणात् । कपालं च चिह्नार्थं, न मोजनाद्यर्थम् , " पुरुषशिरः प्रतिपादनार्थं खट्वाङ्गं दण्डार्थे" इति आपस्तम्बीयात् । प्रतिपादनं ब्रह्महत्याज्ञापनम् । दण्डो ब्रह्मचर्याङ्ग-त्वेन श्रुतः ; तदर्थम् । तेन न पृथक् दण्डपाप्तिः ॥ ४ ॥ उक्तव्रतसंज्ञामाह । एतत् उक्तं महाव्रतसंज्ञम् ; कृच्छ्रादिभ्योऽधिककालत्वान्महत्त्वम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसंवत्सरं कुर्यात् ॥ ६ ॥

तस्य निमित्तविशेषेण कालविशेषं विनियोगं चाह । यः साक्षादकामतो ब्राह्मणं हन्ति, स द्वा-दशाब्दान्येव तद्रतं चरेत्; "अकामकृते ब्रह्मवधे ब्रह्महा पर्षदोऽनुमते खट्वाङ्का गर्दभाजिनी द्वादशे वर्षे शुद्धिमामोति" इति शङ्खिलिखितस्मरणात् । असमाप्तव्रतोऽप्यन्तरा ब्राह्मणमोचनादिनैव शुध्यति । द्वादशे वर्षे शुद्धिमामोतीति शङ्खः । "ब्राह्मणं मोचियत्वा वा गवां द्वादशानां परित्राणात् सच एवाश्वमेधा-वभृथस्नानात् पूतो भवति" इति शङ्खस्मरणात् । ब्राह्मणं हन्यमानं, गवां हन्यमानानामिति ज्ञेयम् । अश्वमेधोऽन्यस्य ; "अश्वमेधावभृथं गत्वा तत्रानुज्ञातः स्नातः सचः पूतो भवति" इति तस्यैव स्मरणात् । तथा मृतोऽपि शुध्यति ;

" प्रायश्चित्ते व्यवसिते कर्ता यदि विपद्यते । गुद्धस्तदहरेवासाविह लोके परत्र च ॥ "

इति यमस्मरणात् । इदं च गुणदोषरहितवाह्मणकर्तृकतादृशवाह्मणहनने ;

" तत्र सामान्यतो हत्वा ब्राह्मणं सुरसत्तम । प्रायश्चित्तं तु ²कर्तव्यं विधिवद् द्वादशाब्दिकम् । प्रामोति शुद्धिं जीवन् वै सङ्गं च स्वजनैरिह ॥ "

इति भविष्यात् । कामतो निर्गुणकृतगुणवद्भाह्मणवधे तु प्राणान्तिकं यावज्जीवव्रतं वा । यथा भविष्ये---

" गुणाढ्यब्राह्मणवधे बुद्धिपूर्वकृते गुह । ब्राह्मणो हि यदा हन्ता गुणैश्च परिवर्जितः ॥ प्राणान्तिकं महाबाहो न जीवज्छुद्धिमामुयात् । आ चोत्तमाद्वा निश्वासादवस्थानमिति स्मृतिः ॥" इति । अकामतः चतुर्विशतिवार्षिकम् । सवनस्थवधे पित्रादिवधे चतुर्विशतिवार्षिकम् ; " यज्ञसंस्थो च पितरौ राजानं चाप्यनागसम् । हत्वा चरेद् वतं सम्यक् चतुर्विशतिवत्सरम् ॥ "

इति ब्राह्मात् । यज्ञसंस्थाविति न पितृविशेषणम् ; अविशेषापातात् । इदमकामतः, " ब्राह्मणो ब्राह्मणं हत्वा सवनस्थमकामतः । प्रायश्चित्तद्वयं कुर्यात् " इति भिविष्यात् । प्रायश्चित्तद्वयम् ; द्वादशाव्दद्वयम् ; " द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् " इति योगिस्मरणाच्च । तेषामेव कामतो वधे मरणाश्चमेधादि पूर्वोक्तम् । तदशक्तौ यावज्जीवं व्रतम् । यथा भविष्ये—

" मातरं पितरं हत्वा सोद्र्यं आतरं तथा। गुरुं हत्वा श्रोत्रियं च आहिताझिमथापि वा। अन्तिमाद्यावदुच्छ्यासाद्रतं चीर्त्वा विशुध्यति॥"

इति । विशुध्यति परत्र ; नात्र, " नास्यास्मिन् लोके प्रत्यापत्तिर्विद्यते " इति **आपस्तम्बीयात्** । प्रत्यापत्तिः व्यवहारः । इदं च सर्ववर्णजातिसाधारणम् ; " वर्णापेक्षा न कर्तव्या मातरं पितरं प्रति " इति विष्णुधर्मोत्तरात् । एवं भ्रात्रादिप्वपि ;

"मातापितृषु यद्त्तं अ।तृषु स्वसुतासु च । जायात्मजेषु यद्त्तं सोऽनिन्द्यः स्वर्गसंक्रमः ॥ "

इति **च्यासोक्त**दानफलविशेषेण हिंसायामपि दोषविशेषसिद्धेः ; "दाने फलविशेषः स्वाद्धिंसायां तद्वदेव हि " इति **दक्षेणो**भयन्याप्तिदर्शनात्¹ । एवमन्यत्रापि दानफलविशेषेषुह्यम् । जातिमात्रब्राह्मणहनने **भविष्ये** —

" जातिमात्रं यदा हन्याद् ब्राह्मणं ब्राह्मणो गुह । वेदाभ्यासिवहीनो वै धनवानिभवर्जितः ॥ प्रायिश्चत्तं तदा कुर्योदिदं पापिवशुद्धये । धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपिरच्छद्म् ॥ "

इति । इदमकामतः । कामतस्तु तत्रीय-

" जातिमात्रे हते विषे कामतोऽथ भवेच्छृणु । चरेद् द्वादशवर्षाणि कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥ "

इति । तस्यैव गुणवता अकामतो वधे तत्रैव-

" जातिमात्रं तु यो हन्याद् विष्ठं त्वमतिपूर्वकम्। बाह्मणोऽत्यन्तगुणवांस्तदेदं परिकल्पयेत् ॥

¹ प्राप्तिदर्शनात्—ख, ग.

जपेद्वा नियताहारस्त्रिकृत्वो वेदसंहिताम् । तस्यैव तादृशेनैवाकामतो वध एव हि ॥"

इति । आततायिगुणिविपवधेऽपि तत्रेवाह—

" हत्वा तु प्रहरन्तं वै ब्राह्मणं वेदपारगम् । कामतोऽपि च धीरत्वाद् द्वादशाब्दाख्यमुत्तमम् ॥ "

इति । अकामतो निर्गुणे वार्धम् । पतितविप्रवधे पराश्चरः---

" वैश्यं शूद्रं क्रियासक्तं विकर्मस्थं द्विजोत्तमम् । हत्वा चान्द्रायणं कुर्यात् त्रिंशद्गाश्चैव दक्षिणाम् ॥ "

इति । त्रात्यविपवधे शङ्खिलिखितौ—'' श्र्ववदेवात्रते सर्वमविशेषेण '' इति । अत्रतो त्रात्यः ;

" द्विजातयः सवर्णासु जनयन्त्यव्रतांस्तु यान् । तःन् सावित्रीपरिश्रष्टान् व्रात्यानित्यभिनिर्दिशेत् ॥ "

इति मानवात् । षण्ढविप्रवधे षट्त्रिंशन्मते-

" षण्ढं तु ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । चान्द्रायणं वा कुर्वीत पराकद्वयमेव च ॥ "

इति । कामतः शूद्रहत्यात्रतम् ; अकामतश्चान्द्रायणादि । मानसविप्रवधे वसिष्ठः—'' अथापरं भ्रूणहत्याया द्वादशरात्रमञ्मक्षो द्वादशरात्रमुपवसेत् '' इति । अकामतो युगपदनेकविप्रवधे यावज्जीवन्नतम् ; यथा भविष्ये—

" अकामतो यदा हन्याद् युगपद्भाह्मणान् बहून् । चरेद्वने तदा घोरे यावत्प्राणपरिक्षयम् ॥"

इति । कामतस्तद्वधेऽपि तत्रैव--

" कामतश्च यदा हन्याद् ब्राह्मणान् सुबहून् गुह । तदात्मानं दहेदमो करीषामो घृतप्छतः ॥ "

इति । अत्र बहुत्वं द्वित्वस्याप्युपलक्षणम् ,

" ब्राह्मणं ब्राह्मणौ वापि ब्राह्मणान् सुबहूनपि । निहन्युर्युगपद्वीर एवं प्राणान्तिकं चरेत् ॥ "

इति तत्रैवाभिधानात् । सुबहून् चतुरादीन् । अन्यथा कपिञ्जलन्यायेन बाह्यणानिति बहुवचनेन त्रयाणामेव माप्तिः स्यात् । अकामतः क्रमिकानेकब्राह्मणवधे मनुदेवलौ— " विधेः प्राथमिकादस्माद् द्वितीये द्विगुणं भवेत् । तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निप्कृतिः ॥ "

इति । अत्र वचनारम्भसामर्थ्यान्न तन्त्रम् । प्रायिधित्तस्य द्वेगुण्यादिविधिसामर्थ्याच नावृत्तिविथिः ; न्यायप्राप्तत्वा-दावृत्तेः । किंतु द्वेगुण्यादिविधिः । तथाच द्वितीये ब्रह्मवधे प्रथमस्य द्वादशाब्दम् ; द्वितीयस्य द्विगुणं चतुर्विशतिवार्षिकमित्येवमेककालेऽनुष्ठीयमानं च षट्त्रिंशदाब्दिकं कार्यम् । एवं तृतीये ब्रह्मवधे द्विसप्तत्यब्दम् । चतुर्थे विशोत्तरशताब्दकालाभावात् व्रतरूपनिष्कृत्यभावो मरणान्तिकाभ्यनुज्ञानायेति । तदाह अङ्गिराः —

" शरीरं न दहेचावद् ब्रह्महा पापकृत्तमः । तावत् तस्य न शुद्धिः स्याद्भगवान् मनुरब्रवीत् ॥ "

इति । अत्र तमप्प्रत्ययेन ब्रह्महत्यायामावृत्तिरूपातिशयावगमात् यत्र चतुर्थब्रह्महत्यादौ व्रतरूपप्रायश्चित्ताभावो बोध्यते, तत्रानेन मरणान्तिकं प्रायश्चित्तं विधीयत इत्यवस्यं वाच्यम् । अन्यथा प्रथग्विशेषणं तमप्प्रत्ययश्च नोपपद्यते । न च कामकृतत्वमेव तमप्प्रत्ययार्थः ; तत्र

> "यः कामतो महापापं नरः कृत्वा कथंचन । न तस्य निष्कृतिर्देष्टा भृग्वभिपतनादते ॥"

इति तेनैव पृथक् प्रायश्चित्तविधानेनास्य पौनस्कत्यापत्तेः । न ¹चाकामविषयत्वं मरणस्य संभवति । न च सवनस्थश्रोत्रियादिविषयत्वम् ; द्विगुणप्रायश्चित्ताम्नानात् । न च द्वित्रिब्राह्मणवथविषयत्वम् ; द्विगुणादिव्रत-विधानात् । तस्माद्यथोक्तमेव साधीयः ।

स च शरीरदाहः "निष्कालको घृताभ्यक्तो गोमयाग्निना पादप्रभृत्यात्मानमवदाहयेत् ; मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते " इति वासिष्ठो विज्ञेयः । 'गुरुणि गुरूणि ' इति न्यायात् । ब्राह्मणवधार्थमुद्योगे अकृतवधस्यापि पायश्चित्तमाह गौतमः— "सृष्टश्चेद् ब्राह्मणवधेऽहत्वापि " इति । इदं च द्वादशाब्दादि- व्रतजातं साक्षाद्धन्तुरेव ; व्यापाराधिक्यात् । अनुम्राहकादीनां तु ततो न्यूनं कल्प्यम् ; व्यापारालपत्वात् । तत्रानुम्राहकस्य नवाब्दं, प्रयोजकस्य षडब्दम् , अनुमन्तुः सार्धचतुरब्दं, निमित्तिनः च्यब्दम् । तत्र सुमन्तुः—

" तिरस्कृतो यदा विमो हत्वात्मानं मृतो यदि²। निर्गुणः सहसा कोधाद् गृहक्षेत्रादिकारणम् ॥ त्रैवार्षिकं व्रतं कुर्यात् प्रतिलोमां सरस्वतीम्। गच्छेद्वापि विशुद्धग्रर्थं तत्पापस्येति निश्चितम्॥"

¹ कामविषयत्वं—घ.

इति । इदं निर्गुणाक्रोष्ट्रविषयम् ;

" अत्यर्थं निर्गुणो विशे ह्यत्यर्थं निर्गुणोपरि । क्रोधाद्वे म्रियते यस्तु निर्निमत्तं तु भर्त्सितः । वत्सरत्रितयं कुर्यान्नरः कृच्छुं विशुद्धये ॥ "

इति तस्यैव स्मरण,त् । गुणवत्याक्रे.ष्टरि एकाब्दम् ;

" केशरमश्लुनखादीनां कृत्वा तु वपनं वने । ब्रह्मचर्यं चरन् विष्रो वेषेणैकेन ¹राध्यति ॥ "

इति तस्यैव स्मरणात्। गुष्कवादिवषयमिदमिति भविष्ये; "संबन्धेन विना देव गुष्कवादेन कोपितः" इत्यस्यानन्तरमस्य पाठात्। संबन्धः धनादेः। इदमेव व्रतजातं क्षत्रियादावकामतो ²हन्तरि द्विगुणादि कल्प्यम्। यथाह **अङ्गिराः**—

> " पर्षद्या ब्राह्मणानां तु सा राज्ञां द्विगुणा मता । वैश्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता शूद्राणां च चतुर्गुणा । पर्षद्वच व्रतं ज्ञेयं शुद्धये पापकर्मिणाम् ॥ "

इति । निर्गुणस्याकामतो गुणिविप्रवधे वाजिमेधः । यथा भविष्ये—

" यदा तु गुणिनं विष्रं निर्गुणो हन्ति पार्थिवः ।

तदासौ वाजिमेधेन ³यजेतामतिपूर्वकम् ॥ "

इति । अमितपूर्विकं हन्तीत्यन्वयः । कामतो निर्गुणस्य सगुणवधेऽपि भविष्ये---

" हत्वा तु क्षत्रियो वित्रं गुणाट्यमिह कामतः । प्रायश्चित्तं चरेद्वीर विधिवत् कायशुद्धये ॥ लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्विदुषामिच्छयात्मनः । प्रास्येदात्मानमभौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ॥ यजेत वाश्वमेधेन क्षत्रियो विप्रघातकः । प्रायश्चित्तत्रयं ह्येतत् क्षत्रियस्य प्रकीर्तितम् ॥ "

इति । कामतो गुणिनो निर्गुणवधेऽपि वाजिमेधस्तत्रैव—

'' निर्गुणं ब्राह्मणं हत्वा कामतो गुणवान् गुह ।

स यजेताश्वमेधेन क्षत्रियो यो महीपतिः ॥ ''

¹ From शुध्यति up to शुष्त्रवादेन missing in घ.

² हन्तु:—घ, च.

इति । विट्श्द्रयोस्तु कामतो निर्गुणविष्रवधेऽपि मरणमेव तत्रोक्तम्— "विट्श्द्राणां विशेषेण हनतां कामतो द्विजान्.। प्राणान्तिको भवेत् पुत्र ब्राह्मणे निर्गुणे हते ॥"

इति । अत्र निर्गुणत्वस्य ब्राह्मणविशेषणत्वात् तद्तिरिक्तद्विजयोः सगुणत्वं गम्यते । यतः सगुणविष्रवधे निष्कृत्यभावमाह तदेव—"सगुणे तु हते कामान्त्रिष्कृतिर्न विधीयते " इति । निष्कृतिः यथाकथंचिन्मरणेन न ; किंतु गोमयाग्निना पादप्रभृतिदाहेनेत्यर्थः । अन्यथा मरणान्तिकप्रायश्चित्ताभावपरत्वे प्रायश्चित्ताभाव एवापचेत । तच्चानिष्टम् ; निषेधस्य प्रायश्चित्ताभावात् । न वा कामकृतप्रायश्चित्तद्वेगुण्याभावपरं निष्कृत्यभाववचनम् ; षण्णवत्यव्दप्रायश्चित्तस्य शतायुःपुरुषानुष्ठेयतासंभवात् । तस्माद्यथे क्तमेव साधीयः ।

तथा आश्रमविद्रोषेणापि द्वेगुण्यादि कल्प्यम् । यथाह अङ्गिराः—

"गृहस्थे।क्तानि पापानि कुर्वन्त्याश्रमिणो यदि । शौचवच्छोधनं कुर्युरर्वाग्त्रह्मनिदर्शन।त् ॥ "

इति । शौचवदिति ;

" एतच्छीचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणास् । त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥"

इत्युक्तम् । तत्र ब्रह्मचारिणो द्वेगुण्यं षोडशवर्षादृध्वम् । अर्वाक् त्वर्धं वक्ष्यति ।

' अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः । प्रायिश्चत्तार्थमईन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ '

इति । बालोऽपि उपनीतः । अनुपनीतस्य पादः ; "पादो बालेषु दातन्यः सर्वपापेप्वयं विधिः" इति स्मरणात् । स्त्रियो युवत्यः । बालवृद्धयोस्तु पादः ;

" अर्वोक्तु द्वादशाद्वर्शीदशीतेरूर्ध्वमेव च । अर्थमेव भवेत् पुंसां तुरीयं तत्र योषिताम् ॥ "

इति तस्यैव समरणात् । बालस्य प्रायश्चित्तं पित्रादिः कुर्यात् ;

" ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च । प्रायश्चित्तं चरेद् भ्राता पिता वान्यः सुहज्जनः ॥ अतो बालतरस्यास्य नापराधो न पातकम् । राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ "

इति श्रह्मस्मरणात् । अष्टमांश इति प्राञ्चः । प्रायिधत्ताभाव एवेति प्राच्याः ॥ ६ ॥ ¹ तदर्ध— घ, च,

यागस्थं क्षत्रियं वैदयं वा ॥ ७ ॥

एवं ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तमुक्त्वा इदानीं तत्समेषु प्रायश्चित्तमाह । यागोऽत्र सोमयागः ; " सवनगती च राजन्यवैश्यो " इति वासिष्ठात् । तिस्मन् दीक्षणीयाद्युद्वसानीयान्ते अयोगे स्थितं क्षत्रियं वैश्यं वा हत्वा पूर्वोक्तं द्वादशवार्षिकं व्रतं कुर्यात् । वाशव्दात् मूर्यावसिक्ताम्बष्ठयोर्ग्रहणमित्युक्तम् । तत्र ब्राह्मणात् न्यूनं अक्षत्रियादिधिकमष्टादशाव्दिकं कल्प्यम् ; सवनस्थविष्रवधे चतुर्विशतिवार्षिकश्रवणात् । इदं चाकामतः । कामतो द्विगुणम् । एवमन्येऽपि पूर्वोक्ता विषयाः तद्वतानि च तथेव योज्यानि । एवमग्रेऽपि । औपदेशिकत्वाच्च व्रतस्य वन न्यूनतेति । आपस्तम्बोऽपि — " पूर्वयोर्वर्णयोवद्यायिनं हत्वा द्वादश वर्षाणि " इत्युक्तवान् । एतच्चाकामतः । कामतो वधेऽपि न मरणान्तिकम् ; अनुपदेशात् । किंतु द्विगुणं व्रतमेव ; " विहितं यदक्तानां कामात्तं द्विगुणं चरेत् " इति अङ्गिरःस्मरणात् ॥ ७ ॥

गुर्विणीं रजखलां वा⁵॥८॥

किंच गुर्विणी स्वपतिनिहितगर्भवती स्त्री गौश्च। रजस्वला उदक्या। वाशब्दात् ऋतुस्नाता जन्मप्रभृतिसंस्कारेः संस्कृता सवनस्थामिभार्या च गृह्यते । तामकामतो हत्वा पूर्वोक्तद्वादशवार्षिकव्रतं कुर्यात् । तथाच प्रचेताः—" स्त्रीगर्भिणीगोगर्भिणीबालवधे च श्रूणहा भवति " इति । विसिष्ठोऽपि—" रजस्वला- मृतुस्नातामात्रयीमाहुः ; अत्रेह्येनापत्यं भवति " इति । त्रिदिनं रजस्वला । स्नानानन्तरत्रयोदशदिनानि ऋतुस्नाता । यमोऽपि—

" जन्मप्रभृतिसंस्कारैः संस्कृता मन्त्रवच या । गर्भिणी त्वथवा⁶ या स्यात् तामात्रेयीं विनिर्दिशेत् ॥ "

इति । पराश्चरोऽपि—" सवनस्थां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् " इति । अङ्गिराः—

" आहितामेर्द्विजाय्यस्य हत्वा पत्नीमनिन्दिताम् । ब्रह्महत्याव्रतं कुर्योदात्रेयीघ्नस्तथैव च ॥ "

इति । अत्र गर्भिणीग्रहणं गर्भवधेऽप्येतदेव व्रतमिति बोधियतुम् । गर्भः स्वपितिनिहितोऽनुपजातस्त्रीपुंनपुंसक-व्यञ्जनश्च ; "हत्वा गर्भमिविज्ञातम् " इति मानवात् । न च ब्रह्मवधिनिषेधेनैवास्यापि क्रोडीकारात् पृथ-गारम्भोऽनर्थक इति वाच्यम् , पुंस्त्वसंदेहेऽपि पुंवधपायिश्चित्तप्राप्त्यर्थत्वेन सार्थवयात् । यथाह आपस्तम्बः-— " अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसो भवन्ति " इति । तत्र चोभयत्र यथावर्णमिति वाच्यम् ; " गर्भहा च यथावर्ण

¹ वा added in ज.

³ ऊनं—घ, च.

⁵ वा omitted in ज, ट.

 $^{^2}$ प्रयोगिस्थतं—घ, च.

⁴ न omitted in घृ.

⁶ ह्यथवा—ख.

तथात्रेयीनिष्द्कः " इति योगिस्मरणात् । ततश्च यद्वर्णपुरुषवधे यत् प्रायश्चित्तं तदेव तद्वर्णगर्भगर्भिणीवधे कार्यम् । जारगर्भे तु विशेषः चतुर्विशतिमते—

" गर्भपाते विनिर्दिष्टं ययावर्णविधि व्रतम् । जारगर्भे विशेष स्याद्यश्रोक्तमृषिभिः पुरा ॥ ब्रह्मगर्भवधे कुच्छ्मब्दं सांतपनाधिकम् । क्षत्रगर्भवधे चैव चरेचान्द्रायणद्वयम् । वैदयस्य चैन्दवं प्रोक्तं गर्भपाते विशेषतः ॥ "

इति । प्रतिरोमगर्भवये तु चान्द्रायणम् ; '' चान्द्रायणं चरेत् सर्वानपकृष्टान् निहत्य च '' इति योगि-स्मरणात् ॥ ८॥

अत्रिगोत्रां ²वा नारीम् ॥ ९ ॥

किंच अत्रिगोत्रा अत्रिगोत्रोत्पन्ना अत्रिगोत्रोढा च त्रैवर्णिकस्त्री । रजस्वलात्वेनात्रेयीत्वं तु शूद्रादि-स्त्रीसाधारणम् । वाशब्दात् अतिसंनिकृष्टानां सपलमातृदुहितृभगिनीस्तुषात्मपत्तीनां सवर्णानां ग्रहणम् ; जननीवधे ³चतुर्विंशतिवार्षिकस्याकामतः, कामतश्च यावज्ञीवं व्रतस्य विधानात् । अन्यत्र तु ''सोदर्यं भ्रातरं तथा '' इति भाविष्यवाक्ये प्रत्यासत्त्यतिशयद्योतकं सोद्र्यपद्मेव मूलम् । उपपादितं चैतत् प्रागेव 'दानफलविद्रोषेण हिंसायामिप दोषविशेषसिद्धेः ' इत्यादिना । तासामकामतो वधे सर्ववेणेषु द्वादशवार्षिकम् । याः पुनर्विप्रकृष्टाः 4 सपत्नभगिनीपितृष्वस्रमातुःवस्रमातुःलानीपितृब्यपत्नीभातृभार्यापितामहीमातामह्यः, तासां वध्ये नववार्षिकम् ; गमने 🥢 महापातकतुल्यत्वाभिवानात् ;

'' मातृष्वसा स्वसा चैव तथैव च पितृष्वसा । मातामही 5भागिनेयी भागिनेयस्तथैव च । दौहित्रो विट्पतिश्चैव तेषु दत्तं तथाक्षयम् ॥ "

इति विष्णुधर्मोत्तरे दाने फलविशेषेण हिंसायामपि दोषाधिवयसिद्धेः । विट्पतिः जामाता । एवमन्यत्रा-

मित्रं वा⁶॥ १०॥

मित्रं सुहत् जातिविशेषानादरेण । वाशब्दात् बालग्रहणम्; "बालवधे च भ्रूणहा भवति " इति प्रचेतःसरणात् । सुरापानसमस्यापि सुहृद्धवस्यात्राभिधानं ब्रह्मवधप्रायश्चित्ताभिधानाय । ततश्च सुरापान-

³ चतुर्वार्षिकस्य—घ.

⁵ भागिनेयी omitted in घ.

 $^{^2}$ नारीं वा-ठ.

⁴ Several words are omitted here in ख.

⁶ तपस्विनं वा added in ज, ठ.

प्रायिश्चित्तनास्य विकल्पः । तमकामतो हत्वा द्वादशाब्दं कार्यम् ; औपदेशिकत्वात् । यानि पुनः पूर्वोद्दिष्टान्य-प्यविज्ञातवधादीन्यन्यत्र ¹नानानृदितानि तेषामप्येतदेव प्रायिश्चत्तम् ; तत्सहपिठतेषु यागस्थक्षत्रियादिवधेषु द्वादशवार्षिकाभिधानात् ; 'अनुपातिकनस्त्वेते ' इत्यनेन कामतो वधे तुल्यप्रायिश्चत्तिष्धानाच्च । तच्चोक्तमेव प्राक् । शरणागतवालयोरब्राह्मणयोरिप वधे द्वादशाब्दम् । अत्र कृतप्रायिश्चत्तस्याप्यसंत्राह्मत्विमिति विशेषः ;

> " शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संविशेन तु । चीर्णत्रतानपि सतः कृतन्नसहितानिमान् ॥ "

इति योगिस्मरणात् । वक्ष्यित च स्वयमपि— 'बालघांश्च कृतघांश्च ' इत्यादिना । यानि चोत्केषेऽनृत-वचनादीनि मन्वायुक्तानि, तेषामपि विषयविशेषे ब्रह्महत्यासाम्येनेदमेव प्रायश्चित्तं पादोनं बोध्यम् ; मूले तेषामुपपातकेषु परिगणनेन द्वादशाब्दोपदेशाभावात् ॥ १०॥

त्रपतिवधे महाव्रतमेव द्विगुणं कुर्यात् ॥ ११ ॥ पादोनं क्षित्रियवधे ॥ १२ ॥ अर्धं वैद्यवधे ॥ १३ ॥ तदर्धं द्युद्रवधे ॥ १४ ॥

एवं ब्रह्महत्यासमेषु प्रायश्चित्तमुक्त्वा निमित्तान्तरे तदाह । नृपतिः अभिषिक्तः क्षत्रियः, न भूपतिमात्रम् । तस्यायुध्यमानस्यात्यन्तगुणवतो वधे द्वादशवार्षिकमेव द्विगुणं कुर्यात् ;

> " यज्ञसंस्थो च पितरो राजानं चाप्यनागसम् । हत्वा चरेद् व्रतं सम्यक् चतुर्विंशतिवत्सरम् ॥ "

इति ब्राह्मात् । इदं चाकामतः ; ब्राह्मवाक्ये राजसहपठितस्य सवनस्थस्य " सवनस्थमकामतः । प्रायिश्चित्तद्वयं कुर्यात् " इति भिविष्ये अकामामिधानात् । कामतो द्विगुणम् ; " विहितं यदकामानाम् " इति वचनात् । " राजन्यवधे षड्वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्यमृषमैकसहस्राश्च गा दद्यात् " इति गौतमोक्तं वा द्रष्टव्यम् ॥ ११ ॥ वधव्रतप्रसङ्गात् वधोपपातकेष्विप केषुचित् तदाह । यागस्थनृपतिव्यतिरिक्तसद्भुणश्रोत्रियक्षत्रियवधे पादोनं द्वादशाब्दं नववार्षिकं व्रतं कुर्यात् ॥ १२ ॥ अदीक्षितसद्भुणवैद्यवधे अर्धं षडब्दं व्रतं कुर्यात् ॥ १३ ॥ सद्भुणश्चाद्ववधे तदर्धम् , अर्धार्धं चतुर्थाशं व्यब्दं कुर्यात् । इदं चाकामतः । कामतो द्विगुणं सर्वत्र । यानि पुनः,

'' अकामतस्तु राजन्यं विनिपात्य द्विजोत्तमः । ऋषभैकसहस्रा गा दद्याच्छुद्धचर्थमात्मनः ॥ ''

¹ नानृदिताति—ग.

इत्यादीनि मन्यायुक्तानि, तानि अभिहोत्रिश्चेत्रियाभिषिक्तक्षत्रादिवधविषयाणि येत्वयानि । ईप्दूणक्षत्रियवधे विस्टाः—" ब्राह्मणो राजन्यं हत्वाष्टो वर्षाणि व्रतं चरेत् " इति । यत्तु " षड् वर्षाणि राजन्ये प्राष्ट्रतं ब्रह्मचर्यं त्रीणि वैद्दये सार्थं शुद्धे " इति हारीतेनोक्तं, तत् स्वधमनिष्ठक्षत्रियादिवधविषयम् । ईषद्- वैत्तहीनादिक्षत्रियादिविषये तु मनुः—

" तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतः । वैश्येऽप्टमांशो वृत्तस्थे श्रृद्धे ज्ञेयस्तु पोडशः ॥ "

इति । एवमन्यान्यपि व्रतानि व्यवस्थाप्यानि । एवं च यादराक्षत्रियादिवधे यत् प्रायश्चित्तमुक्तं, तत् तादरा-मूर्थावसिक्ताचनुरोमवधे ब्राह्मणाचपेक्षया चाधिकं करुप्यम् । प्रतिरोमवधे **ेब्रह्मगर्भः**—

" प्रतिस्रोमप्रसृतानां स्त्रीणां मासा वधे स्मृताः । अन्तरप्रभवानां च स्तादीनां चतुर्द्धिषट् ॥ "

इति । स्तवैदेहचण्डालानां वधे क्रमेण ^अषट्चतुर्द्धिमासाः । मागधक्षत्रोश्चतुर्द्धिमासाः । अयोगववधे द्वौ मासौ । अत्रापि क्षत्रियादिषु हन्तृषु पादपादहानिज्ञेया । यथाह **लोगाधिः**—

" सर्वं त्रिपादमर्घं च पादं चैव व्रतं चरेत् । वर्णक्रमादन्तरजहत्यागमनभोजने ॥ "

इति । अत्र यद्यपि अन्तरजहत्यागमनभोजनेष्वेव पादादिहानिः श्रूयते, तथापि सर्वत्रोपपातकादिष्वियं द्रष्टव्या ; " विषे तु सकलं देयं पादोनं क्षत्रिये स्मृतम् । वैश्येऽर्धं विपादशेषस्तु श्रूद्रजातिषु शस्यते ॥ "

इति स्मरणात् । 'ब्राह्मण्युत्पन्नानां स्त्वैदेहचण्डालानां वये सर्वम् ; क्षत्रियोत्पन्नानां मागधक्षत्रोः पादोनम् ; वैश्योत्पन्नस्यायोगवस्यार्थम् ; श्ट्रायां निषादोत्पन्नस्य पुल्कसस्य वये पादः ' इत्यन्ये । कामतश्चेदम् । अकामतः पूर्वोक्तं चान्द्रायणं पराको वा । यथाह अङ्गिराः—

" सर्वान्त्यजानां गमने भोजने संप्रमापणे । पराकेण विद्युद्धिः स्यादित्याङ्गिरसभाषितम् ॥ "

इति । अत्रापि पूर्ववदेव कल्पना । चौरश्वपाकादिवधे प्राश्चरः—

" चौरः श्वपाकश्चण्डालो विषेणाभिहतो यदि । अहोरात्रोषितः स्नात्वा घृतं प्रास्य विग्रुध्यति ॥ "

इति ।

¹ क्षत्रवधे— ख_१ ग.

⁴ षड्द्रिचतुर्द्धिमासाः—घ, च.

² व्रत—घ, च.

³ बालगर्भः—ख, ग.

⁵ धर्मशेषरतु—घ, च.

स्त्रीवधप्रायिध्यत्तमाह हारीतः—" षड् वर्षाणि राजन्ये " इत्युपक्रम्य " क्षित्रयवद् ब्राह्मणीषु, वैद्यवत् क्षित्रयायां, शूद्रवच्च वैद्यायां, शूद्रां हत्वा नव मासान् " इति । एतच्च कामतः श्रोत्रियसद्भुणपत्नी-वधविषयम् । तदेवाकामतोऽर्धम् । यथाह व्यासः—" अकामतः स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीं वैद्यवचरेत् " इति । वैद्यवत् व्यंवदमित्यर्थः । अनयेव दिशा क्षित्रयायां सार्धावदं, वैद्यायां नव मासाः, शूद्रायां सार्धाश्चत्वार इति । जातिमात्रे ब्राह्मण्यादिवधे प्रचेताः—" अनृतुमतीं ब्राह्मणीं हत्वा कृच्छ्राब्दं षण्मासान् वा, क्षित्रयां हत्वा षण्मासान् मासत्रयं वा, वैद्यां हत्वा मासत्रयं सार्धमासं वा, शूद्रां हत्वा सार्धमासं सार्धद्वाविंशत्यहानि वा " इति । कामाकामाभ्यां पक्षद्वयं ज्ञेयम् । ईषद्वयिभचरितब्राह्मप्यादिवधे याज्ञदल्कयः —" अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् " इति । षाण्मासिकमित्यर्थः । इदं चाकामतः । कामतः प्रतिछोमप्रस्तव्राह्मण्यादिवधे ब्रह्मगर्भः—

" प्रतिलोमप्रस्तानां स्त्रीणां मासा वधे स्मृताः । अन्तरप्रमवानां च स्तादीनां चतुर्द्धिषट् ॥ "

इति । ब्राह्मणीवधे षण्मासाः ; क्षत्रियावधे चत्वारः ; वैश्यावधे द्वाविति । अत्यन्तव्यभिचरितस्त्रीवधे **याज्ञवल्क्यः**—

" दुर्वृत्तब्रह्मविट्क्षत्रशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु । दृतिं धनुर्वस्तमविं क्रमाद् दद्याद्विशुद्धये ॥ "

इति । दृतिः चर्मकोशः । वैश्यावये गौतमः—" वैशिकेन किंचित्" इति । वैशिकं वेश्याकर्म ; तेन जीवन्तीं हत्वा किंचित् अष्टमुष्टिधान्यं दद्यात् । जलमित्यन्ये ; " शूद्रायामविकं वैश्यां हत्वा द्याज्जलं नरः" इति अङ्गिरःस्मरणात् ॥ १४ ॥

सर्वेषु वाविशरोध्वजी स्यात् ॥ १५॥

उक्तवतरोषमाह । सर्वेप्वपि ब्रह्महत्यादिव्रतेषु शवशिरोयुक्तध्वजधारी स्यात् । ध्वजः कपालादिसर्व-धर्मोपलक्षणम् ; "शिरःकपाली ध्वजवान् '' इत्यादिस्मरणात् ॥ १५॥

मासमेकं कृतवापनों गवामनुगमनं कुर्यात् ॥ १६ ॥ ³ताखासीनाखासीत ॥ १७ ॥ ⁴स्थितासु स्थितश्च स्यात् ॥ १८ ॥ सन्नां चोद्धरेत् ॥ १९ ॥ भयेभ्यश्च रक्षेत् ॥ २० ॥ तासां जीतादि-

¹ ਚ added in ਣ.

³ तासु omitted in घ, च.

 $^{^2}$ वपनी— 2

⁴ उत्थितासु उत्थितः स्यात्—ज, ठ.

त्राणमकृत्वा नात्मनः कुर्यात् ॥ २१ ॥ गोमूत्रेण स्नायात् ॥ २२ ॥ गोरसैश्च वर्तेत ॥ २३ ॥

गोवधपायश्चित्तमाह । कृतं वापनं केशस्मश्रूणां येनासौ तथा । स एकं मासं वक्ष्यमाणप्रकारेण गवामनुगमनं सेवां कुर्यात् । सामान्यतः प्राप्तस्य वपनस्य पुनर्वचनं सिश्खत्यप्राप्त्यर्थम् ; "सिश्खं वपनं कृत्वा त्रिसंध्यमवगाहनम् " इति पराश्चरस्मरणात् ॥ १६ ॥ अनुगमनप्रकारमाह । गोप्वासीनास्वेव स्वयमासीत ; न स्थिनासु । तेन यावद्गवासनं स्थानमेव, नासनम् । बहुवचनात् सर्वास्वनुगम्यमानास्वासीनासु ; नैकस्यामासीनायामिति गम्यते ॥ १७ ॥ किंच गोषु स्थितासु स्वयमपि तिष्ठेदेव ; नोपिवशोदिति गम्यते । बहुवचनात् एकस्यामपि स्थितायां नोपिवशोत् । चकारात् "पिवन्तीषु पिवेत् तोयं संविशन्तीषु संविशोत् " इति पाराशर्यं याद्यम् ॥ १८ ॥ किंच अनुगम्यमानासु गोषु या सन्ना पितता पङ्कलमा वा, तामुद्धरेत् ; "पिततां पङ्कलमां वा सर्ववाणैः समुद्धरेत् " इति पाराशर्यत् । सन्नोद्धरणविधानात् यथा न सीदेत् , तथा रक्षेदिति गम्यते ; "नातिविषमेणावतारयेन्नाल्पोदके पाययेत् " इति काश्यपीयात् । चकारात्—

"आत्मनो यदि वान्येषां ²गृहे क्षेत्रेऽथवा खले । भक्षयन्तीं न कथयेत् पिबन्तीं चैव वत्सकम् ॥ "

इति पाराशर्यं म्राह्मम् ॥ १९ ॥ किंच सिंहव्याव्रादिजनितेभ्यो भयेभ्यो रक्षेत् । ³चकारात् रक्षणाशक्तौ स्वप्राणांस्त्यजेत् ; "गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा सद्यः प्राणान् परित्यजेत् " इति पाराशर्यात् ॥ २० ॥ किंच तासां गवां शीतोष्णवातादिभ्यस्त्राणमक्कत्वा आत्मत्राणं न कुर्यात् । यथा पराशरः—

" उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् । न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥ "

इति ॥ २१ ॥ किंच त्रिकालं गोमूत्रेण स्नायात् ; "स्नानं त्रियवणं तस्य " इति ⁴संयर्तस्मरणात् ॥ २२ ॥ किंच गोमूत्रादिभिः पञ्चभिर्गव्यैः वर्तेत जीवेत् । चकारात् गोमतीं च जपेत् । यथाह शातातपः—

> " पञ्चगव्येन गोघाती मासेनैकेन शुध्यति । गोमतीं च जपेद्विद्यां गवां गोष्ठे च संवसेत् ॥"

इति । गोमती च विद्या--

" गावः सुरमयो नित्यं गावो गुग्गुलुगन्धिकाः । गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत् ॥"

इत्यादिका यमोक्तान्यत्र द्रष्टव्या ॥ २३ ॥

¹ मझां—च.

² गृहक्षेत्रे—घ, च.

³ From चकारात् up to त्यजेत् omitted in घ.

⁴ संवर्त omitted in घ.

एतद् गोव्रतं गोवधे कुर्यात्॥ २४॥

उक्तव्रतस्य विनियोगमाह । एतत् उक्तं गोवतसमास्यं व्रतं गेवचे कुर्यात् । एतचाकामतः क्षत्रिय-स्वामिकगोवधे । अत्रैव पञ्चगव्यपानाशक्तौ काश्यपीयम्—"मासं पञ्चगव्येन" इति प्रतिपाद्य "षष्ठे काले पयोभक्षो वा गच्छन्तीप्वनुगच्छेत् , तासु सुखे पविष्ठासु चोपविशेत् , नातिप्रवं गच्छेत् , नातिविषमेणावतारयेत् , नात्पोदकं पाययेत् , अन्ते ब्राह्मणान् भोजयित्वा तिल्धेनुं दद्यात् " इत्युक्तं द्रष्टव्यम् । अकामतो ब्रह्मणस्वामिक-गोवधे तु याज्ञवल्कयः—"दद्यात् त्रिरात्रं चोपोप्य वृषभैकादशास्तु गाः " इति । अकामतो वैश्यस्वामिक-गोवधे प्रचेनाः—"गोवः पञ्चगव्याहारः पञ्चविशतिरात्रमुपवसेत् , सिशखं वपनं कृत्वा गोचर्मणा प्रावृतो गाश्चानुगच्छन् गोष्ठेशयो गां दद्यात् " इति । अकामतः शृद्धस्वामिकगोवधे जाबालिः —

" प्राजापत्यं चरेन्मासं गोहन्ता चेदकामतः । गोहितो गोऽनुगामी स्याद् गोप्रदानेन शुध्यति ॥"

इति । अत्र वृषमैकादशगोदानस्यैकादशपाजापत्यपत्याम्नायत्वात् मासं पञ्चगव्याशने षडुपवासात्मकप्राजापत्य-प्रत्याम्नायकल्पनया पञ्च धेनवः, व्रतान्तधेनुश्चैकेति षट् धेनवः । पञ्चविंशतिरात्रं पञ्चगव्याशने चतसः, व्रतान्त-धेनुश्चैकेति पञ्च धेनवः । मासं प्राजापत्ये सार्धचेनुद्वयम्, व्रतान्तधेनुश्चैकेति सार्धघेनुत्रयमित्यकामतः प्रायश्चित्तम् । कामतस्तु तदेव द्विगुणम् । गोगुणव्राह्मणादिगुणविशेषेण प्रायश्चित्तगौरवम् । तह्येषविशेषेण प्रायश्चित्तराघवं चोन्नेयम् । यथा बृहस्पतिः—

> "गर्भिणीं कपिलां दोग्धीं होमधेनुं च सुत्रताम्। खड्गादिना घातयित्वा द्विगुणं गोत्रतं चरेत्॥ अतिबालामतिकृशामतिवृद्धां च रोगिणीम्। हत्वा पूर्वविधानेन चरेद्धं वृतं द्विजः॥"

इति । कचिद्रधापवादमाह संवर्तः --

" दाहच्छेदशिरोभेदप्रयोगैरुपकुर्वताम् । द्विजार्थं गोहितार्थं च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ "

इति ॥ २४ ॥

गजं हत्वा पश्च नीलवृषभान्³ दद्यात् ॥ २५ ॥ तुरगं वासः ॥ २६ ॥ ¹एवं वधे उपपातकप्रायश्चित्तमुक्त्वा तत्प्रसङ्गात् संकरीकरणादिवधेप्विप प्रायश्चित्तमाह । गजम् उत्कृष्ठं कामतो हत्वा पञ्च नीलवृषभान् दद्यात् । नीललक्षणमुक्तं **यज्ञपार्श्वन**—

> " लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पाण्डुरः । खेतः ख़रविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ॥ "

इति । अकामतस्तु शातातपः—" दन्त्यश्वरासभवधे मासं पयोवतम् " इति । जातिमात्रगजवधे पूर्वोक्तौ मासयावकक्रच्छ्रातिक्रच्छ्रो कामाकामाभ्यां ज्ञेयौ ॥ २५ ॥

तुरगम् उत्कृष्टमश्चं हत्वा वासः परिधानयोग्यं दद्यत् । इदमकामतः । कामतो **जाबालः**— "हस्तिनं तुरगं हत्वा महासांतपनं चरेत् " इति । महासांतपनं सप्ताहिकमुत्कृष्टम् । अस्मिन्नेव विषये हननसाधनविरोषेण प्रायश्चित्तविरोषोऽपि समुच्चीयते । यथाह य**मः**—

> " काष्ठलेष्टारमिर्गावः रास्त्रेवी निहता यदि । प्रायश्चित्तं कथं तत्र शास्त्रे शास्त्रे विधीयते ॥ काष्ठे सांतपनं कुर्यात् प्राजापत्यं तु लेष्टके । तप्तकृच्छ्रं तु पाषाणे शस्त्रे वाप्यतिकृच्छ्कम् ॥ "

इति । तथा निमित्तविशेषेण व्रतविशेषमाह आपस्तम्बः-

" एकपादं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत्। योजने पादहीनं स्याचरेत् ²सर्वं निपातने॥ "

इति । वयोविशेषेणाप्याह वृद्धप्रचेताः--

" एकवर्षे हते वत्से क्रच्छ्पादो विधीयते । अबुद्धिपूर्वे पुंसः स्थाद् द्विपादस्तु द्विहायने । त्रिहायने त्रिपादः स्यात् प्राजापत्यमतः परम् ॥ "

इति । गोगर्भवधे पराशरः--

" पिण्डस्थे पादमेकं तु द्वौ पादौ गर्भसंमिते । पादोनं व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥ निष्पन्नसर्वगात्रस्तु दृश्यते चेत्³ सचेतनः । अङ्गप्रत्यङ्गसंपूर्णे द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ "

पख्राशत्तमोऽध्यायः

इति । गर्भिणीवधे तु "गर्भिणीं कपिलां दोग्धीं होमधेनुम् " इत्यादि वाहिस्पत्यम् । तत्रैव वाहिस्पत्यसर्व-विदेषणविशिष्टगेःगर्भिणीवधे प्राचेतसं पूर्वोक्तं ब्रह्महत्याव्रतम् ; "स्रीगर्भिणीगोगर्भिणीक्षालवधे च श्रूणहा भवति " इति । एकस्या बहुभिर्हनने प्रायश्चित्तमाह आपस्तम्यः—

" एका चेद् बहुभिः काचिद् दैवाद् व्यापादिता कचित्। पादं पादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक्।।"

इति । एकप्रयत्नेनानेकगोवधे त्वाह संवर्तः-

" व्यापन्नानां बहूनां तु रोधने बन्धनेऽपि वा । भिषङ्मिथ्यापचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ "

इति । भिषग्व्यतिरिक्तस्य तु व्यासः---

" औषधं लवणं चैव पुण्यार्थमिष भोजनम् । अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पं तु दापयेत् । अतिरिक्तेर्विपत्तिश्चेत् कृच्छ्रपादो विधीयते ॥ "

इति । हननन्यापारामावेऽपि स्वामित्वेनैव कचित् प्रायश्चित्तमाह व्यासः---

" जलोधपल्वले मझा मेघविद्युद्धतापि वा । श्वभ्रं वा पतिताकस्माच्छ्वापदेनापि भक्षिता । प्राजापत्यं चरेत् कृच्छूं गोस्वामी व्रतमुत्तमम् ॥ "

इति । आपस्तम्बः---

" अतिदाहातिवाहाभ्यां नासिकाच्छेदने तथा । नदीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥ "

इत्यादिरन्यतोऽवगन्तव्यः । कामाकामाभ्यां हनने पूर्वोक्तौ मासयावकक्रुच्छ्रातिक्रुच्छ्रौ ज्ञेयौ ॥ २६ ॥

एकहायनमनङ्वाहं खरवधे ॥ २७ ॥ मेषाजवधे च ॥ २८ ॥ सुवर्णकृष्णलमुष्ट्रवधे ॥ २९ ॥

खरवधे वृषमेकवर्षं दद्यात् । इदं कामतः । अकामतस्तु विष्णुः—
'' हयच्छागाविकक्रोष्टुगर्दभेषु च मारणात् ।
प्राजापत्यार्धमेवेह प्रायिश्चत्तं विधीयते ॥ ''

इति । उत्क्रष्टखरवधे कामाकामाभ्यां पूर्वोक्तो यावकक्रच्छ्रातिक्रच्छ्रो ॥ २७॥ मेषः उरञ्रः । अजः छागः । तद्वधेऽप्येकवर्षो वृषो देयः । अत्रापि कामादिव्यवस्था पूर्वेव ॥ २८॥ कामत उष्ट्रं हत्वा कृष्णल-परिमितं सुवर्णं दद्यात् । अकामतो वैष्णवं कृच्छ्रार्धम् । उत्क्रष्टोष्ट्वये तु पूर्वोक्तावेव यावककृच्छ्रातिकृच्छ्रौ ज्ञेयौ ॥ २९ ॥

श्वानं हत्वा त्रिरात्रमुपवसेत् ॥ ३० ॥

श्ववधे त्रिरात्रे।पवासः । उपवासाशक्तौ न्यहं क्षीरपानम् ; "श्वपतित्रणः । हत्वा न्यहं पिबेत् क्षीरम् " इति योगिस्मरणात् । त्रिरात्रे।पवासस्यार्धक्वच्छत्वात् कामविषयमिदम् । अकामतो पिष्णुः—

> " मार्जारसर्पनकुलश्वस्रगालमृगेप्विष । प्रमादाद्धनने कार्यः कृच्छ्रपादो विशुद्धये ॥ "

इति । उत्कृष्टहनने पूर्वोक्तयावककुच्छ्रातिकृच्छी कामाकामाभ्यां ज्ञेयौ ॥ ३०॥

हत्वा मूषकमार्जारनकुलमण्डूकडुण्डुभाजगराणामन्यतम-मुपोषितः ¹कुसरं ब्राह्मणं भोजियत्वा लोहदण्डं ²दक्षिणां दद्यात्॥३१॥

डुण्डुभः राजिलः । रोषाः प्रसिद्धाः । एषामन्यतमं हत्या पूर्वेद्युरुपोप्य परेद्युः कृसरं तिलमुद्ग-मिश्रमोदनं त्राह्मणं भोजयित्वा, लेह्युक्तो दण्डो लोहदण्डः खनित्रं, तं दक्षिणां दद्यात् । अकामतश्चेदम् । कामतो विसिष्ठः—" मार्जारमण्डूकदहरसर्पनकुलमूषकं हत्या कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत् ; किंचिद्द्यात् " इति । दहरः छुछुंदरिः । उत्कृष्टवधे पूर्वोक्तो कामाकामाभ्यां यावककृच्छ्रातिकृच्छ्रो ज्ञेयो ॥ ३१॥

गोधोत्वककाकझषवधे 'त्रिरात्रमुपवसेत् ॥ ३२॥

गोधा आरण्यपछी । उॡकः पेचकः । काकः प्रसिद्धः । झषः मत्स्यः । एषां प्रत्येकं वधे त्रिरात्रोपवासः । उपवासाशक्तो पयःपानं पादकृच्छ्रं वा ;

> " मार्जारगोधानकुलमण्डूकश्वपतित्रणः । हत्वा व्यहं पिवेत् क्षीरं कृच्छूं वा पादिकं चरेत् ॥ "

इति योगिस्मरणात् । इदं च कामतः ; त्रिरात्रोपशसस्यार्धक्रच्छ्प्रत्याम्नायत्वात् । अकामतः पादक्रच्छ्रो विष्णूक्तः ॥ ३२ ॥

¹ कुसरान्नं—घ, च.

³ मार्जारमण्डूकनकुलसर्पदहरमूषकं—ख, ग.

² दक्षिणायै— ज, ठ.

⁴ त्रिरात्रोपोषितो निवसेत्—ज.

हंसवकवराका¹मह्यानरइयेनभासचक्रवाकानामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां द्यात् ॥ ३३॥

मिलनीकरणवधे प्रायिधित्तमाह । हंसादयः प्रसिद्धाः । पक्षिषु वानरोपन्यासः खगत्वसाम्यात् । एतेषां प्रत्येकं वये गौदेया । कामतश्चेदम् । अकामतः शङ्कालि वितौ—" कौश्चशुकभासमयूरस्येनगृप्रसिंहवक- बलाकादिवधे वत्सतरीं दद्यात् " इति । यतु

" मत्या हंसं बलाकां च श्वावित्कुररबर्हिणः । वानरं इयेनभासौ च हत्वा क्षीरं पिवेत् व्यहम् "

इति संवर्तस्मरणं, तत् बालादिविषये योज्यम् । यो पुनः पूर्वोक्तो तप्तकृच्लृकृच्ल्यातिकृच्ल्रो तो कामाकामाभ्या-मनेकवधे द्रष्टव्यो ; उपक्रमे पक्षिणामिति बहुवचनश्रवणात् ॥ ३३ ॥

सर्पे हत्वाश्रीं काष्णीयसीं दयात् ॥ ३४॥ षण्ढं हत्वा ²पलालभारकम् ॥ ३५॥ वराहं ³हत्वा घृतकुम्भस् ॥ ३६॥

पुनः संकरीकरणविषे प्रायिश्वत्तमाह । कार्णायसीं लोहमयीम् अश्रीं खिनत्रीं सर्पविषे दद्यात् ॥ ३४ ॥ षण्टः नपुंसकः ; "षण्टको लिङ्गहीनः स्यात् संस्काराहिश्च नैव सः " इति देवलस्मरणात् । अत्र जातिविशेषानुपादानेऽपि समभिव्याहारात् पशुपक्ष्यादिजातिरेव ज्ञेया । न गोब्रह्मणयोः ; तयोः लिङ्गविशेषान् नादरेण जातिमात्रवधनिषेधात् ; "षण्टं तु ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्यात्रतं चरेत् " इति षट्त्रिश्चन्मते प्रायिश्चतान्तरविधानाच । तस्मात् गोब्रह्मणव्यतिरिक्तषण्टवधे पलालस्य त्रीहितृणस्य भारं पुरुषवाद्धं दद्यात् । तद्भावे त्रपुसीसकमाषं दद्यात् ; "षण्टके त्रपुसीसकम् " इति योगिस्मरणात् । इदं चाकामतः । कामतस्त हारीतः—" त्रिरात्रोपोषितः षण्टवधे पलालभारकं सीसकमाषकं च द्यात् " इति ॥ ३५ ॥ श्राम्यमारण्यं वा सूक्तं हत्वा घृतपूर्णकुरमं द्यात् । कामतश्चेदम् । अकामतः काश्यपः— "मृगमहिषवराहकुङ्जरगण्डककर्म- ऋक्षवानरसिंहव्याष्ठपृषतचमररुरुकादीनामन्येषां च वधे अहोरात्रोपोषितश्चान्ते चृतं दद्यत् " इति ॥ ३६ ॥

तितिरिं तिलद्रोणम् ॥ ३७ ॥ शुकं द्विहायनवत्सम् ॥ ३८ ॥ क्रीश्रं त्रिहायनम् ॥ ३९ ॥ क्रव्यादम्गवधे पयस्विनीं गां दयात् ॥ ४० ॥ अकव्यादम्गवधे वत्सतरीम् ॥ ४१ ॥ अनुक्तम्गवधे विशानं पयसा वर्तेत ॥ ४२ ॥

¹ मद्भकशाखामृगाणामन्यतमं—ज, ठ ; मद्भचामर्थयन—ग.

² ਪਲਲ—– **ਹ**਼

⁵ गां omitted in उ.

विष्णुस्मृतिः

तित्तिरिवधे द्रोणपिरिमितास्तिला देयाः । कामतश्चेदम् । अकामतः काइयपः—" शुकसारिकातित्तिरिमयूरकाककलविङ्ककपोतपारावतादींनां वधे प्रायश्चित्तमहोरात्रोपोषितः सर्ववीजानि दद्यात् " इति ॥ ३० ॥
शुक्रवधे द्विवर्षो वरसो देयः । कामतश्चेत् । अकामतः शङ्कालिखितोक्ता वरसतरी देया ॥ ३८ ॥ कामतः क्रौञ्चवधे त्रिवर्षो वरसो देयः । अकामतोऽत्रापि वरसतरी ॥ ३९ ॥ क्रव्यम् आममांसम् ; तत् अदन्तीति कायादाः । ते च ते मृगाश्च व्यावादयः । तेषां वधे पयस्विनी गौदेया । अत्र पयस्विनीति विशेषणात् हंसादिवधे गोमात्रं गमयति । इदमकामतः । कामतः सुमन्तुः—

" व्याव्रसिंहस्रगालांश्च मृगखड्गरुरुद्विपान् । हत्वा सांतपनं कुर्याद् गोभूकन्यानृतेषु च ॥"

इति । सांतपनमत्र सप्ताहसाध्यम् ; तस्य प्राजापत्यद्वयस्थानीयत्वात् ; "चरेत् सांतपनं कृच्छ्ं प्राजापत्य-मनिच्छया" इति लिङ्गात् ॥ ४० ॥ अक्रज्यादा मृगाः हरिणगवयादयः । तेषां वधे वत्सतरी देया । इदं चाकामतः । कामतो गोदेया ॥ ४१ ॥ येषां मृगाणां वधे प्रायिश्चत्तं नोक्तं, तत्र त्रिरात्रं पयःपानं कार्यं कामतश्चेत् । अकामतः संवर्तः—

> " सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् । अहोरात्रे।षितस्तिष्ठेज्ञपन् वै जातवेदसम् ॥ "

इति ॥ ४२ ॥

पक्षिवधे नक्ताशी स्यात् ॥ ४३ ॥ ¹रूप्यमाषं वा दद्यात् ॥ ४४ ॥ हत्वा ²जलचरमुपवसेत् ॥ ४५ ॥

येषां पक्षिणां वधे प्रायश्चित्तं नोक्तं, तत्र नक्ताशी स्यात् ॥ ४३ ॥ तत्राशक्तावाह । द्वे कृष्णले रूप्यमाष इति ; तं वा दद्यात् । अकामतश्चेदम् । कामतो योगीश्चरः— "पतित्रणः । हत्वा व्यहं पिवेत् क्षीरं कृच्छूं वा पादिकं चरेत् " इति ॥ ४४ ॥ पुनर्मलावहेष्वाह । जलचराः मत्स्यादयः ; तान् हत्वा अहोरात्रमुपोप्य लवण द्यात् । यथाह काइयपः— "मण्डूकमत्स्यशिशुमारादीनां वधेष्वेकरात्रमुपोप्य चीर्णान्ते लवणं द्यात् " इति । अकामतः सकृद्वधे चेदम् । अनेकवधे कामाकामाभ्यां तप्तकृच्छूकृच्छ्रातिकृच्छ्री वेदितव्यौ ॥ ४५ ॥

अस्यन्वतां तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे। पूर्णे वानस्यनस्थां तु शृद्रहत्याव्रतं चरेत्॥ ४६॥

¹ रूप्यमाषकं—ड.

⁸ येषां च--ख, ग.

किंचिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे। अनस्थां ¹चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति॥ ४७॥

अस्थन्वतां सास्थां सत्त्वानां प्राणिनां कृकलासादीनां सहस्रस्य, अनस्थाम् अस्थिशून्यानां शकटिमतानां च वधे षाण्मासिकं शूद्रहत्यावतं कार्यं कामतश्चेत् । अकामतोऽर्धम् । अत्र च सहस्रस्य प्रमापणकर्मताश्चवणात् एकप्रयतेन सहस्रप्रमापणं शूद्रहत्याप्रायश्चित्तनिमित्तं गम्यते । न तु प्रमापणसहस्रम् । अतश्च सहस्रावीचीन-संख्याकसास्थ्यनस्थिवधे प्रायश्चित्तन्तरमेव ॥ ४६ ॥ तदेवाह । सहस्रोनसंख्याकास्थिमद्वधेऽपि यिकिचित् अष्टमुष्टियान्यं देयम् । तादृशानामेवानस्थां वधे एकः प्राणायामः कार्यः । एकैकवधेऽप्येतदेव ; " अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किंचित्किचिद्द्यात् " इति गौतमीयात् । अकामतश्चेदम् । कामतो द्विगुणम् ; " अनस्थिमतां वधे पणो देयः" इति सुमन्तुस्मरणात् ॥ ४७ ॥

फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम्। गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम्॥ ४८॥

फलदा वृक्षाः पनसाम्रादयः। गुल्मादयः पूर्वोक्ताः। पुष्पिता वीरुधः मालत्यादयः। तेषां छेदने ऋचो गायव्याः शतं जप्यम्। अकामतश्चेदम्। कामतस्तु शङ्कः—" त्रिरात्रं तु वतं कुर्याच्छित्वा वृक्षं फलपदम्" इति। दुर्लभवृक्षादिच्छेदने यमः—" वृक्षगुल्मलतादिच्छेदने वृद्धकृच्छः; फलवतां प्राजापत्यम्" इति। यत्तु " संवत्सरं वतं कुर्याच्छित्त्वा वृक्षं फलपदम्" इति शङ्कोक्तम्, तत् देवालयादिस्थितंवृक्षविषयम्;

'' चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये । जातद्भमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विश्रुते ॥ ''

इति योगिना तत्र दण्डद्वैगुण्याभिधानात् ; दण्डवत् प्रायश्चित्तातिशयवचनाच । तडागादिभेदने तु काश्यपः — "वापीकूपतडागारामसेतुसभावप्रदेवायतनभेदने प्रायश्चित्तं ब्राह्मणेभ्यो निवेद्य, "आज्याहुतीर्जुहुयात् । इदं विष्णुरिति प्रथमा । मानस्तोक इति द्वितीया । विष्णोः कर्माणीति तृतीया । पादोऽस्येति चतुर्थी । ततो यां देवतामुत्सादयति तस्यै देवतायै ब्राह्मणान् भोजयेत् " इति । प्रायश्चित्तं च तत्संस्कारानन्तरं कार्यम् । तत्र शङ्कालिखितो — "प्रतिमारामकूपसंक्रमध्वजसेतुनिपातनभङ्गेषु वत्समुत्थानं प्रतिसंस्कारोऽष्टशतं च निपातितानाम् " इति । समुत्थानं ; प्रतिकिया । प्रतिसंस्कारः लेपनादि । अष्टशतं पातनादिनिमित्तो दण्डः ॥ ४८ ॥

¹ तु वधे कुर्यात्प्राणायामं विशोधनम्—ज, ठ.

² आज्य omitted in घ, च.

अन्नाचजानां सत्त्वानां रसजानां च सर्वदाः। फलपुष्पोद्भवानां च घृतप्राद्यो विद्योधनम्॥ ४९॥

पुनर्मलावहे प्रायश्चित्तमाह । अन्नम् ओदनादि । अद्यं मेदकादि । रसा गुडादयः । फलानि औदुम्ब-रादीनि । पुष्पाणि मधूकादीनि । तेषु जातानां प्राणिनां वधे घृतप्राशनेन गुद्धिः । सर्वशःशब्देन जलादि-जातानामपि वधे एतदेव । अकामतश्चेदम् । कामतो द्विगुणम् ॥ ४९ ॥

कृष्टजानामोषधीनां जातानां च खयं वने। वृथालम्भेऽनुगच्छेहां दिनमेकं पयोवतः॥ ५०॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतौ पश्चाशत्तमोऽध्यायः

पुनरुपपातके प्रायश्चित्तमाह । कृष्टजाः ; यवत्री ह्यादयः । वने स्वयमेवाकृष्टजा नीवारादयः । तासां वृथा दृष्टादृष्टप्रयोजनं विना छेदने पयोत्रतो दिनमेकं गामनुगच्छेत् । अकामतश्चेदम् । कामतो यमः—
" वृक्षगुरुमलतानृणौषधिच्छेदनेऽर्धकृच्छः फलवतां प्राजापत्यम् " इति ॥ ५०॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रेत्साहितश्रीवारणसीव सिधर्माधिकारि³श्रीरामपण्डितात्मज³श्रीनन्द्-पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

 4 पूर्वार्धं संपूर्णम् 5

अदृष्टदोषान्मतिविभ्रमाद्वा यतिकचिदूनं लिखितं मयात्र । तत्सर्वमार्यैः परिशोधनीयं कोपो न कार्यः खलु लेखकाय ॥

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे पायश्चित्तप्रकरणं पञ्चाशम्—ज, ठ.

² विष्णुरमृतिटीकायां पञ्चाद्यत्तमोऽध्याय:-—च.

³ श्री omitted in ग.

⁴ This line omitted in 码.

⁵ The MS. च adds the following lines: शुभं भवतु । शके 1775 प्रमादीनामान्दे उदगयने शिशिरऋतौ माघशुक्रपक्षे अष्टम्यां भानुवासरे चतुर्थप्रहरे दिवा संपूर्णम् । भगवन्तभद्दपौराणिकोपनाम्ना लिखितमिदम् । श्रीरस्तु ।

एकपञ्चाशोऽध्यायः

सुरापः ¹सर्वकर्मवर्जितः कणान् वर्षमश्रीयात् ॥ १ ॥

²एवं ब्रह्महत्याप्रायिश्चत्तमुक्त्वा इदानीं क्रमप्राप्तं सुरापानप्रायिश्चित्तमेकपञ्चाशत्तमेनाह । सुरा पूर्वोक्ता विविधा । अस्याः पानाविनाभूततालुसंयोगवानत्र सुरापः । स सर्वैः संध्यावन्दनसिहतैः यजनयाजनादि-कर्मभिवीर्जितः सन् कणान् तण्डुललवान् वर्षमश्चीयात् । तालुमात्रसंयोगस्य पानत्वाभावेऽपि पातित्यहेतुता-बोधनाय सामान्यप्राप्तस्यापि सर्वकर्मवर्जितत्वस्यात्र पुनर्वचन्तम् ; पुनः संस्काराञ्चानात् । कणः पिण्याको-पलक्षणम् । भक्षणं च सकृत् । तच्च रात्रौ ;

" कणान् वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सक्कन्निशि । सुरापानापनुत्त्यर्थे वालवासा जटी ध्वजी ॥ "

इति मानवात् । वालवासः चीराद्युपलक्षणम् ; "सुरापगुरुतलपगौ चीरवल्कलवाससौ " इति प्रचेतःस्मरणात् । चीरं वस्त्रखण्डः । वल्कलं वृक्षत्वक् । जटीति मुण्डत्विनवृत्त्ये । ध्वजी सुराध्वजधारी । एतच्चाकामतः । कामतस्तालुमात्रसंयोगे व्यब्दमेतदेव ; "पिण्याकं वा कणान् वापि मक्षयेत् त्रिसमा निशि " इति योगि-स्मरणात् । अकामतः पाने तु द्वादशाब्दम् ; "अकामतः सुरापाने द्वादशाब्दं व्रतं चरेत् " इति भविष्यात् । कामतो मरणमेव ; "पेष्ट्याः पाने कामकृते मरणान्तिकमादिशेत् " इति भविष्यात् । पेष्टीग्रहणं गौड्याद्यप-लक्षणार्थम् ;

" पैष्टीपानेन चैतासां प्रायश्चित्तं निबोध मे । मनुनोक्तं महाबाहो समासन्यासयोगतः ॥ "

इति भविष्यस्यैत्र वचनात् । मरणोपायश्च सुराम्बुघृतगोमूत्रगोमयरसपयोरूप्यताम्रत्रपुसीसहिरण्यानामन्यतमस्याभि-वर्णस्य पानं भृग्विमजलपातानशनमहाप्रस्थानानि चेति । तत्र याज्ञवल्क्यः—" सुराम्बुघृतगोमूत्रपयसामिन संनिभम् " इति । "गोशकृद्रसमेव वा " इति मनुः । देवलः—" रूप्यताम्रत्रपुसीसहिरण्यानामन्यतममिमवर्णं पीत्वा " इति । उश्चना—

¹ सर्वकाम—ज, ठ ; सर्व omitted in घ.

" भृगुपातेषु निपतेज्ज्वलनं जलमेव वा । महाप्रस्थानमातिष्ठेत् कुर्योद्वानशनं द्विजः । सुरापानापनुत्त्यर्थं मरणात् स विशुध्यति ॥""

इति । मरणान्तिकत्ववचनं पाक्षिकजीवने ग्रुद्ध्यभावबोधनार्थम् ; "नामृतः ग्रुद्धिमाप्नुयात् " इत्यङ्गिरःस्मरणात् । तप्तसुरादिपाने पात्रमाह प्रचेताः—" सुरापोऽग्निवर्णां सुरामायसेन पात्रेण ताम्रेण वा पिवेत् "
इति । तच्चाईवाससा कार्यम् ; "सुराप आईवासा अग्निवर्णां सुरां पिवेत् " इति पठीनिस्सिर्मरणात् ।
तच्च वासो गोवालादिनिर्मितम् ; "गोवालचीरवासाः सुरापोऽग्निवर्णां सुरां पिवेत् " इत्यङ्गिरःस्मरणात् ।
एतच्च सकृत्पाने ; "सुरापानं सकृत्कृत्वाप्यग्निवर्णां सुरां पिवेत् " इत्यङ्गिरःस्मरणात् । अभ्यासेऽपि
मरणमेवाह विस्तिः—" अभ्यासेऽपि सुरापोऽग्निवर्णां तां पिवेत् द्विजो मरणात् पृतो भवति " इति ।
भविष्येऽपि—" गौडीमाध्व्योस्तथाभ्यासे प्राणान्तिकमुदाहृतम् " इति । तथा ; कामतः पेष्ट्यभ्यासवत् ।
तच्च स्मशाने कार्यम् ; " जीवितस्यातिकाले तु स्मशाने विहितो विधिः " इति यमस्मरणात् । जीवितकालातीते मरणान्तिके प्रायश्चित्ते यो विधिः स स्मशाने विहित इत्यर्थः । मरणाशक्तौ क्षत्रियस्याश्वमेधस्तीर्थयात्रा च पूर्वोक्ता । अन्येषामशक्तौ मरणवैकिल्पकं चतुर्विशतिवार्षिकम् ।

"गत्वैतदेव कुर्वीत गुरुतल्पमकामतः। कामतो द्विगुणं प्रोक्तं पूर्वेषु च यदुच्यते॥"

इति व्यासस्मरणात् । एतद् द्वादशवार्षिकं पूर्वेषु ब्रह्महत्यादिषु यदुच्यते, तदपि द्विगुणमित्यर्थः । अनन्यौ-षथसाध्यःयाध्युपशमार्थमकामतः पेष्ट्यादिपाने भविष्ये—

> " अकामतः सुरां पीत्वा पेष्टीं सत्कुलनन्द्रन । कृच्छ्रातिकृच्छो कृत्वा वै पुनः संस्कारतः ग्रुचिः ॥ सकृत् पीत्वा तथा गौडीमज्ञानात् सुरसत्तम । कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ विहितौ घृतप्राश्चनमेव च ॥ माध्वीं पीत्वा प्रमादेन सकृद्विपः सुराधिप । गोम्त्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति ॥ यदि ¹रोगैर्भवेद् दुष्टो नेतरस्य कदाचन ।"

इति । कामतस्त्रेमासिकम् । तत्र **बोधायनः**—"मत्या सुरापाने क्रुच्छ्राब्द्पादं चरित्वा पुनरुपनयनम् " इति । यद्यपि " गौडी माध्वी च पैष्टी च " इत्युपक्रम्य, " मद्यप्रयोगं कुर्वन्ति श्र्हादिषु महार्तिषु । द्विजैस्त्रिभिम्तु न श्राह्यं यद्यप्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ "

इति धन्वन्तिरिणा भैषज्यार्थमिष त्रैवर्णिकानां सुरापानं निषिद्धम् ; तथाप्युत्कान्तनिषेधस्य मूर्धावसिक्तादेवी इदं त्रामिति द्रष्ट्रत्यम् ; त्रिमिरिति 'श्रवणात् । एतच्च प्रायश्चित्तजातं त्रैवर्णिकसाधारणम् ; त्रयाणामिष वर्णानां त्रिविधसुरापानस्य महापातकत्वात् ; "सुरां पीत्वा द्विजोऽमेहाद्शिवणां सुरां पिवेत् " इति द्विजमात्रस्य मरणविधानाच्च । अमेहादिति पदच्छेदः । तेन क्षत्रियादीनामिष कामतो गौड्यादिपाने मरणान्तिकमेव । अकामतो द्वादशाब्दम् । नात्र द्वेगुण्यम् ; तस्य प्रातिकेष्येन वर्णविधविषयत्वात् । नापि पादपादहानिः ; तस्य उपपातकप्रकरणपठितत्वेन तदादिविषयत्वादिति । यत्तु "भिविष्यपुराणम्—

"मितपूर्वे सुरापाने प्राणान्तिकसुदाहृतम् । पैष्टीपाने तु ऋषिभिनेतरस्यां कदाचन ॥"

इति, तत् " निर्यास्या कथिता परा " इति हारीतोक्तमद्यापरपर्यायचतुर्थसुराभिष्रायेण ; न गौड्याद्यमि-ष्रायेण । तथाच "पैष्टीपानेन चैतासां प्रायिधक्तं निबोध मे " इति पूर्वोक्तस्ववचनविरोधः स्यात् । तस्मात् यथेकिमेव साधीयः ।

अथ वारुणीपाने । तल्रक्षणं वैद्यके-

" पुनर्नवाशालिपिष्टविंहिता वारुणी स्मृता³। सहितैस्तालखर्जूररसैर्यो सापि वारुणी।।"

इति । तत्र बोधायनः—

" अमत्या वारुणीं पीत्वा प्रास्य मृत्रपुरीषके । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैस्यः पुनःसंस्कारमर्हति ॥ "

इति । अयं च पुनःसंस्कारः प्रायश्चित्तानन्तरम् । प्रायश्चित्तं तूक्तं भविष्ये---

'' अज्ञानाद्वारुणीं पीत्वा संस्कारेणैव शुध्यति । तप्तकृच्छान्वितेनेह केवलेन न शुध्यति ॥ ''

इति । अमत्याभ्यासे **बोधायनः**—" अमत्या तु सुरापाने कृच्छ्राब्दपादं चरित्वा पुनरुपनयनम् " इति । कामतः सकृत्पाने तु भविष्ये—

" असुरामद्यपाने तु कृते विष्रस्तु कामतः । चान्द्रायणं समभ्यस्येच्छुद्धिकामः सकृत्कृते ॥

 $^{^{1}}$ स्मरणात्—घ, च.

यद्वास्मिन् विषये वीर मानवीयं प्रकल्पयेत् । कणान् वा मक्षयेदव्दं पिण्याकं वा सकृत्निशि । सुरापानापनुत्त्यर्थे वालवासा जटी ध्वजी ॥"

इति । कणभक्षणे अट्दश्रवणात् चान्द्रायणाभ्यासिस्तरेव । कामतोऽभ्यासे तु मरणान्तिकमेव ;

" अभ्यासात् कामतः पीत्वा वारुणीं पतित द्विजः । मरणं तस्य निर्दिष्टं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ "

इति यमस्मरणात् । अत्राप्याश्रमिवदोषेण द्वैगुण्यादिकल्पना स्त्रीवालवृद्धातुरादीनामर्घादिकल्पना च पूर्ववदेव ज्ञातच्या । एतेन 'क्षत्रियवैद्ययोस्तन्न' महापातकम्, नाप्युपपातकम्; किं तु दोषाभाव एव ' इति निरस्तम्; सर्वत्रापि निमित्तनैमित्तिकवाक्येषु द्विजपदश्रवणात् ; त्रयाणामपि वर्णानां पुनःसंस्कारश्रवणात् ।

'' कामाद्पि हि राजन्यो वैश्यो वापि कथंचन । मद्यमेवासुरां पीत्वा न देवं प्रतिपद्यते ॥ ''

इति **बृहद्याज्ञदल्कीये** एवकारेण गौड्यादिन्यावृत्तेरवाभिधानात् ; असुरापदेनैव पैष्टीव्यावृत्तिसिद्धेः ; " उभौ मध्वासवक्षीबौ दृष्टौ मे केशवार्जुनौ " इति लिङ्गेन मद्यासवयोरेवाभ्यनुज्ञानाचेत्युक्तं द्वाविंदो ॥ १॥

²मलानां मचानां चान्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणं कुर्यात्॥२॥

मरादिपानपायश्चित्तमाह । मराः वसादयो द्वादश पूर्वोक्ताः । मद्यानि माध्वीकादीनि पूर्वोक्तानि दुश । मद्यति ³तारुमैरारिष्टानामप्युपरुक्षणम् । एतेषामन्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणमुक्तरुक्षणं कुर्यात् । कामतश्चेदम् ;

" कामतो मद्यपानं तु सकृत् कृत्वा द्विजोत्तमः । कृच्छ्रातिकृच्छ्रो कृत्वादौ पुनःसंस्कारतः ग्रुचिः ॥ "

इति भविष्योक्तसाय्यात्। अकामतस्तु तत्रीव-

" अज्ञानान्मद्यपानं तु सकृत् कृत्या द्विजोत्तमः । तप्तकृच्छ्ं समातिष्ठेद् घृतं प्रास्य ततः शुचिः ॥ "

इति । ततः पुनःसंस्कारानन्तरम् ; " ततोऽस्य संस्कारो मद्यमूत्रपुरीषरेतसां च प्राशने च " इति सुरापान । प्रायश्चित्तपक्षे गौत्तमस्मरणात् । आहिताझेस्तु पुनःसंस्कारानन्तरं बृहस्पतिसवोऽप्यधिकः ;

¹ तत्र—ग.

³ तालसौरा—ख.

² पलानाम्—उ

व बे—ग

'' बृहस्पतिसवेनेष्ट्रा मद्यपे ब्राह्मणः पुनः । समत्वं ब्राह्मणैर्गच्छेदित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ''

इति भिन्निष्यात् । सुरापानेऽप्येतत् द्रष्टव्यम् ; तासामपि मद्यत्वात् । वक्ष्यति चैतत् स्वयमग्रे । आ पञ्चमा-द्वर्षादनुपनीतस्य मद्यपाने न देषः ;

> " मद्यम्त्रपुरीषाणां भक्षणे नास्ति कश्चन । दोषस्त्वा पञ्चमाद्वर्षादृध्वे पित्रोः सुहदुरोः ॥ "

इति कुमारस्मरणात् । पञ्चवर्षादृध्वं त्वनुपनीतस्य मद्यपाने जातृकण्यीः—

'' अनुपेतस्तु यो विघो मद्यं मोहात् पिबेचिदि । तस्य कृच्छ्रत्रयं कुर्योन्माता आ्राता तथा पिता ॥ "

इति । एतचानुपनीतविपस्य मद्यपानप्रायश्चित्तं मद्यपानस्य पहापातकत्व एव घटते । अन्यथा तस्य कामचारत्वेन उक्तप्रायश्चित्तासंगतेरित्युक्तं प्राक् । प्षां मुखमात्रप्रवेशे तु आपस्तम्बः—

" अमक्ष्याणामपेयानामलेह्यानां च मक्षणे । रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ॥ पद्मोदुम्बरबिल्वानां पलाशस्य कुशस्य च । एतेषामुद्कं पीत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ "

इति । अपर्युषितपनसादिरसपाने पुलस्त्यः---

'' द्राक्षेक्षुटङ्काखर्जूरपनसादेश्च यो रसः । सद्यो जातं तु तं² पीत्वा ज्यहाच्छुध्येद् द्विजोत्तमः ॥ ''

इति । आदिपदात् तालाद्येकादशरसानामपि ग्रहणम् । नेदं सद्योजातकेवलद्राक्षेक्षरसमात्रपाने गाय-श्चित्तम् ; शिष्टाचारविरोधात् ; किंतु मद्योत्पादकद्रव्यसंस्कृतस्य सद्यो जातस्यापि पाने द्रष्टव्यम् । टङ्कादि-रसानां तु असंस्कृतानां सद्यो जातानामपि पाने भवति ; तेषां निर्यास्यतया " निर्यास्या कथिता परा " इति हारीतेन विषेधात् । अकामतोऽत्यन्ताभ्यासे द्वादशवार्षिकम् । "द्वादशमिवर्षेमेहापातिकनः पूयन्ते " इति हारीतस्मरणात् । कामतोऽत्यन्ताभ्यासे मरणमेव ; " अभ्यासे त्वसुरापाने तामेवाग्निनिभां पिवेत् " इति मिविष्यात् । क्षत्रविद्शुद्वाणामपि " नराश्चमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्यं द्विजातिभिः " इति ब्राह्मण कलौ मद्यनिषेधात् इदमेव पादपादहान्या कल्पनीयम् ॥ २ ॥

लगुनपलाण्डुगुञ्जनैतङ्गनिधविड्वराह्यामकुक्कुटवानर-गोमांसभक्षणे च ॥ ३॥

अभक्ष्यप्रसङ्गाद्न्यत्राप्यभक्ष्ये उपपातकप्रायश्चित्तमाह । लग्जनं रसोनः । पलाण्डुः ¹सुकन्द्कः । गृञ्जनं लग्जनावान्तरजातिः ; "लगुनं गृञ्जनारिष्टमहाकन्द्रसोनकाः " इति विकाण्डीस्मरणात् । प्तेपामिव गन्धो यस्य तत् कन्दलादि² ;

> " पलाण्डुसदृशं यत् स्याद् गन्धवर्णरसादिभिः । अभोज्यं तद्भवेत् सर्वं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ लग्जुनादिषु ये तुल्या वर्णगन्धरसादिभिः । अभक्ष्यास्ते द्विजातीनां भुक्त्वा सांतपनं चरेत् ॥"

इति देवलस्मरणात्। विड्वराहः ग्रामसुकरः। ग्रमकुक्कुटः प्रसिद्धः। ग्रामपदं वनकुक्कुटन्युदासार्थम् ः तस्य भक्ष्यत्वात्। इदं च ग्रामवासिपक्षिमात्रोपलक्षणम् ; "सर्वाश्च ग्रामवासिनः " इति योगिस्मरणात्। वानरः मर्कटः। गौः प्रसिद्धा। लग्जनादीनां कन्दानां विड्वराहादिमांसानां च भक्षणे चान्द्रः यणं कार्यम्। कामतश्चेदम्। अकामतो मनुः—" अमत्यैतानि षड् जग्ध्वा कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् " इति। अकामतोऽत्यन्ताभ्यासे अञ्चल्लोक्तम्—" पलाण्डलगुनगृञ्जनादिभक्षणे संवत्सरं त्रतं कुर्यात् " इति। कामतः अत्यन्ताभ्यासे तु मनुः—

" छत्राकं विड्वराहं च लगुनं ग्रामकुक्कुटम् । पलाण्डुं गुञ्जनं चैव मत्या जम्ध्वा पतेद् द्विजः ॥ "

इति । तत्र पतितप्रायिधतं द्वादशवार्षिकम् ; " महापातिकनो द्वादशिमविषैं: पूयन्ते " इति हारीतस्मरणात् । अकामतो गोमांसादिभक्षणे सुमन्तुः—" गोमांसभक्षणे प्राजापत्यं चरेत् " इति । कामतश्चान्द्रायणम् ; " मद्यगोमांसभक्षणे । शुद्धत्रे चान्द्रायणं कुर्यात् " इति पराश्चरस्मरणात् । अकामतोऽत्यन्ताभ्यासे श्रङ्खः—- " औष्ट्रगव्यं तथा भुक्त्वा षण्मासान् कृच्छूमाचरेत् " इति । कामतोऽत्यन्ताभ्यासेऽपि स एव-—

" गामश्चं कुञ्जरोष्ट्रौ च सर्वे पञ्चनखं तथा । कव्यादं कुक्कुटं ग्राग्यं कुर्यात् संवत्सरं त्रतम् ॥ "

इति । कामतो यावर्ज्ञावाभ्यासे द्वादशाब्दम् ; तत्सहपठित्तलशुनादिषु पातित्यश्रवणात् । अनन्यौषधसाध्य-व्याध्युपशमार्थं भक्षणे सुमन्तुः—" लशुनपलाण्डुगृञ्जनकुम्भीश्राद्धमृत्तिका नोज्यान्नमधुमांसमूत्ररेतोऽमेध्यामक्ष्य-

¹ सुकण्डक:—घ.

मक्षणे साविज्यष्टसहस्रेण मृर्ध्नि संपातान्त्रयेदुपवासश्च। एतान्येव व्याधितस्य भिषक्कियागामप्रतिषिद्धानि मवन्ति । यानि चान्यान्येवंप्रकाराणि तेप्वप्यदोषः '' इति ॥ ३ ॥

सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कुर्यात् ॥४॥

प्रायश्चित्तोत्तरकर्तव्यमाह । सुरापानमारभ्य गोमांसमक्षणान्तेषु निमित्तेषु तत्प्रायश्चित्तान्ते द्विजातीनां पुनर्जातकर्माद्यपनयनान्तं संस्कारं कुर्यात् ; "तथाभिषिक्तस्य प्रत्युद्धारः पुत्रजन्मना व्याख्यातः " इति विसिष्ठ-स्मरणात् । यथा जातस्य जातकर्माद्यः, तथा गोतमोक्तशान्त्युदकामिषिक्तस्य जातकर्माद्यः कार्या इत्यर्थः । एतच्चाये स्पष्टियिष्यते ॥ ४ ॥

¹वपनमेखलादण्डभेक्ष्यचर्यात्रतानि पुनःसंस्कारकर्मणि वर्जनी-यानि ॥ ५॥

तत्रोपनयने विद्रोषमाह । पुनःसंस्कारेषु उपनयने क्रियमाणे वपनादीनि, व्रतानि ब्रह्मचर्यादिधर्माः गन्धमाल्यादिवर्जनादयः । वर्जनाभिधानात् विकल्पनिरासः । यथाह आश्वलायनः—" अथे।पेतपूर्वस्य ; कृताकृतं केशवपनं मेधाजननं च, अनिरुक्तं परिदानम् , कालश्च, तत्सवितुर्वृणीमह इति सावित्रीम् " इति ॥ ५ ॥

² दादाकदाल्यकगोधाखड्गक्र्मवर्जं पश्चनखमांसादाने सप्तरात्र-मुपवसेत् ॥ ६॥

किंच, शल्यकः सेवोपलक्षणम् ; '' मक्ष्याः पञ्चनखाः सेवाः '' इति **रमरणात् । शशादिपञ्च-**पञ्चनखवर्जमितरपञ्चनखमां सारात्रोपवासः । अकामतश्चेदम् । कामतो यमः—

> " श्वगोमायुक्तपीनां च तप्तकृच्छूं विधीयते । उगेप्य द्वादशाहं वा क्रमाण्डेर्जुहुयाद् घृतम् ॥ "

इति । कामाकामाभ्यामेतत्पक्षद्वयम् । कामाकामतोऽत्यन्ताभ्यासे शृङ्खोक्ति षाण्मासिकमांवत्सरिके ज्ञेये ॥ ६॥

³गणगणिकास्तेनगायनान्नानि सुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्तेत ॥ ७॥

गणः अनेकसमुदायः। गणिका वेश्या। स्तेनः सुवर्णतत्समद्रव्यातिरिक्तद्रव्यस्य चोरः। गायनः गाने,पजीवी। एषामन्नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयोमात्रं पिवेत्। अकामतश्चेदम्। कामतो यमः नटनर्तकादीननुकम्य---

" एषां तु ब्राह्मणो भुक्तवा कृत्वा चैव प्रतिग्रहस्। प्राजापत्येन शुध्येत ततः पापान संशयः ॥ "

इति । अकामतोऽभ्यासे बाहिस्पत्यं द्वादशाहं यावकव्रतम् । कामतोऽभ्यासे सुमन्तूक्तं चान्द्रं शङ्कोक्तं मासयावकवतं वा बोध्यम् । एषैव व्यवस्थोत्तरत्र ' अनर्चितं वृथामांसं च ' इत्येतद्दतं बोध्यम् ॥ ७ ॥

¹तक्षकातं चर्मकर्त्रश्च ॥ ८॥ वार्ध्रिषककदर्यदीक्षितबद्ध-निगडाभिशस्तषण्हानां च ॥ ९॥

तक्षकः वर्धिकः ; "तक्षको नागवर्धकयोः" इति कोशात् । चर्मकर्ता चर्मकारः । चकारात् ²तत्स-मानधर्माणां कैवर्तादीनां ग्रहणम् ।

" रजकश्चर्मकारध्य नटो बुरुड एव च। कैवर्तमेदभिलाश्च सप्तेते त्वन्त्यजा स्मृताः ॥ "

इति। एषां च॥८॥

वार्धुषिकः समर्घे कीत्वा महार्घविकेता, वृद्ध्युपजीवी वा । यथा यमः---" समर्घ पण्यमादाय महार्घे यः प्रयच्छति । स वै वार्घुषिको नाम यश्च वृद्धचा प्रयोजयेत् ॥ "

इति । कदर्यमाह मनुः—

" आत्मानं धर्मकृत्यं च पुत्रदारांश्च पीडयेत् । लोभाद्यः पितरौ भृत्यान् स कद्यं इति स्मृतः ॥ "

इति । दीक्षितः ज्योतिष्टोमादौ दीक्षणीयाचुदवसानीयान्तप्रयोगस्थितः । बद्धः रज्ज्वादिना । निगडः शृङ्खला ; सास्यास्तीति निगडः ; अर्श आदित्वादच् । अभिशस्तः पातकाभियोगवान् । षण्ढः नपुंसकः । एषां च ॥ ९ ॥

पुंश्रलीदाम्भिकचिकित्सकलुब्धककूरोग्रोचिछष्टभोजिनां च ॥ १०॥ अवीरस्त्री अवर्णकारसपत्नपतितानां च ॥ ११॥ पिद्युना-रतवादि⁴क्षतधर्मात्मरसविक्रयिणां च ॥ १२॥

पुंश्चली व्यभिचारिणी। दाम्भिकः लोकानुरागार्थं कर्मकर्ता। ⁵चिकित्सकः वैद्यः। लुड्धकः व्यावः । क्रूरः दृढकोपः । उग्रः वाकायाभ्यामुद्रेजकः । उच्छिष्टभोजी ⁶भुक्तोच्छिष्टाशी । एषां च ॥ १० ॥

3 स्वर्णकार — ठ.

¹ तक्ष्णश्चानं—ठ. ² तत्सम—च.

कतुधर्मसोमविक्रयित•तुवायकृतन्नानां च—ज, ठ.

⁵ विचित्सक—गं.

अवीरा पतिपुत्रहीना स्त्री । सुवर्णकारः हेमाभरणकर्ता ; धातुवादेन सुवर्णकृच्च । सपतः शत्रुः । पतितः महा-पातकादिना । एषां च ॥ ११ ॥ पिशुनः स्चकः । अनृतवादी मिथ्यावदनशीलः । क्षतधर्मा विधिनिषेधातीतः । आत्मविक्रयी ; आत्ममूल्यग्राही । रसानां गुडलवणादीनां विकेता । एषां च । ॥ १२ ॥

शैत्र्षतन्तुवायकृतप्ररजकानां च ॥ १३ ॥ ¹कर्मकारनिषाद-रङ्गावतारिवैणशस्त्रविक्रयिणां व ॥ १४ ॥ श्वजीविशौण्डिक-धैतेलिकचैलनिणेंजकानां च ॥ १५ ॥ ⁴रजस्वलासहोपपतिवेशमनां च ॥ १६ ॥

शैल्लो नटः । तन्तुवायः ⁵कुविन्दः । कृतन्नः उपकारन्नः । रजकः वस्त्ररागकृत् । एषां च ॥ १३ ॥ कर्मकारः लोहकारः । निषादः मत्स्यघातजीवी । रङ्गावतारी मल्लादिः । वैणः वेणुच्छेदजीवी प्रतिलोमजः । शस्त्राणाम् असिशरादीनां विकेता । एषां च ॥ १४ ॥ श्वजीवी कुक्कुरपोषणवृत्तिः । शौण्डिकः सुराकारः । तैलिकः तैलकृत् । चेलानां वस्त्राणां निणेजकः धावकः । एषां च ॥ १५ ॥ रजस्वला उद्वया ; तत्स्वामिकं तद्र्थं पकं च । उपपतिना जारेण सह वर्तमानं वेश्न यस्यासौ सहोपपतिवेश्मा ; स्वगृहावस्थितजारः । बहु-वचनात् नृशंसादीनाम् ; "नृशंसराजरजककृतन्नवधजीविनाम् " इति योगिस्मरणात् । एषां च ॥ १६ ॥

भ्रूणद्वावेक्षितमुदक्यासंस्षृष्टं पतित्रणावलीढं ज्ञुना 'संस्पृष्टं गवाद्यातं च ॥ १७॥ कामतः पदा स्पृष्टमवक्षुतम् ॥ १८॥ मत्तकुद्वातुराणां च॥ १९॥ अनिर्वतं वृथा मांसं च॥ २०॥

श्रूणन्नः ब्रह्मगर्भहाः तेनावेक्षितं दृष्टम् । उद्दक्या रजस्वलाः तया सम्यक् असंदिग्धतया सृष्ट्रम् ; संदिग्धे शुद्धिविधानात्। सृष्ट्यं दृष्ट्यंष्ट्यंपलक्षणम् ; "उद्दक्यासृष्ट्यसंग्र्यम् " "संदृष्टं चाप्युद्दक्यया " इति सनुयोगिस्मरणात् । संग्र्यं मुहुरुच्चरितम् । पतित्रणा काकेन अवलीदम् आस्वादितम् । शुना संस्पृष्टम् ; असंदिग्धतया सृष्ट्यम् ; संदिग्धे शुद्धिविधानात् । गवा गोजातीयेनान्नातम् ॥ १७ ॥ बुद्धिपूर्वं पदाहतम् । अवश्चतं श्चुतविद्षितम् ॥ १८ ॥ मत्तः मद्यादिना । कुद्धः नित्यकोपवान् । आतुरः रोगम्रस्तः ॥ १९ ॥ अर्चा गायञ्या प्रोक्षणादिकियाः , तद्दहितम् । वृथा देवातिध्याद्यर्थं विना साधितं मांसं, प्राणात्ययादिन्यतिरेकेण च । गणान्नमारभ्य वृथामांसान्तानां भक्षणे सप्ताहं पयसा वर्तेतेति । कामादिन्यवस्था तु पृवोक्तवे ॥ २० ॥

¹ कर्मारनृशांसिनिषाद—ज, ठ. ² शास्त्र for शस्त्र—ज, ठ. ³ तैलिक omitted in घ, च.

⁴ Sūtra 19, मत्त्रद, etc., is inserted between Sūtra-s 15 and 16 in घ.

⁵ प्रसिद्ध:—घ.

पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्वमत्स्यमांसा-शने त्रिरात्रमुपवसेत् ॥ २१ ॥ सर्वजलजमांसाशने च ॥ २२ ॥

मत्स्यभक्षणे प्रायश्चित्तमाह । पाठीनादिपञ्चकवर्जमितरमत्स्यसंविन्धमांसाद्यने त्रिरात्रोपवासः । कामत-श्चेदम्; "मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा सोपवासस्त्यहं वसेत् " इति योगिस्मरणात् । अकामतोऽर्धम् । अभ्यासे मासं यावकत्रतं शङ्कोक्तम्; "मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान् " इति । अत्यन्ताभ्यासे पाण्मासिकं तूक्तमेव तत् ॥ २१ ॥ सर्वे जलजाः नक्रशिशुमारादयः । तन्मांसाद्याने त्रिरात्रोपवासः । व्यवस्थान्तरं च पूर्वोक्तमेव ॥ २२ ॥

आपः 'सुराभाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं राङ्कपुष्पिशृतं पयः पिवेत् ॥ २३ ॥ मद्यभाण्डस्थाश्च पश्चरात्रम् ॥ २४ ॥ सोमपः सुरापस्याघाय गन्धमुदकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वा घृतप्रारान-माचरेत् ॥ २५ ॥

सुराभाण्डोदकपाने प्रायश्चित्तमाह । सुरा त्रिविधा । तद्भाण्डोदकपाने सप्ताहं शङ्खपुर्प्पापकं पयः क्षीरं पिवेत् । कामतश्चेदम् । अकामतो बोधायनः—

> " ⁴सुराधानेषु यो भाण्डेप्वपः पर्युषिताः पिवेत् । शङ्खपुष्पीविपकं तु क्षीरं स तु पिवेत् व्यहम् ॥ "

इति । अकामतोऽभ्यासे सुमन्तुः—

" आपः सुराभाजनस्था मद्यभाण्डस्थितास्तथा । पञ्चरात्रं पिवेत् पीत्वा शङ्खपुष्पीशृतं पयः ॥ "

इति । कामतोऽभ्यासे यमः-

" सुराभाण्डस्थितं तोयं यदि कश्चित् पिवेद् द्विजः । स द्वादशाहं क्षीरेण पिवेद् ब्राह्मीं सुवर्चलाम् । गायन्यष्टसहस्रं च जप्यं कुर्वीत मानसम् ॥ "

इति । सुराभाण्डस्थोदके सुरागन्धरसोपलञ्घो सुरापानप्रायश्चित्तमेव ॥ २३ ॥ मद्यभाण्डोदकपाने आह । मद्यभाण्डोदकपाने पञ्चरात्रं शङ्खपुष्पीपकं पयः पिबेत् । कामतश्चेदम् । अकामतो य**मः**—

> " मद्यभाण्डस्थितं तोयं यदि कश्चित् पिवेद् द्विजः । कुशमूलविपकेन त्र्यहं क्षीरेण वर्तयेत् ॥ "

¹ सशल्कवर्ज—घ.

³ न omitted in इ.

² सुराभाजनस्था:--ज, ठ.

⁴ सुरापानस्य—ख.

इति । अकामतोऽभ्यासे शङ्कः—" मद्यभाण्डस्थितं तोयं पीत्वा सप्तरात्रं गोम्त्रयावकं पिवेत् " इति । कामतोऽभ्यासे हारीतः—

" मद्यभाण्डस्थितं तोयं यदि कश्चित् पिवेद् द्विजः । द्वादशाहं तु पयसा पिवेद् ब्राह्मीं सुवर्चलाम् ॥ "

इति ॥ २४ ॥ सोमपः सुरापमुखगन्धाघ्राणे जलमग्नः त्रिरघमर्षणं जप्त्वा घृतं प्राक्षीयात् । अघमर्षणं प्राणायामोपलक्षणम् "प्राणानप्सु त्रिरायम्य " इति मानवात् । कामतो द्विगुणम् । अभ्यासे त्रिगुणम् । असोमपस्य कल्प्यम् ॥ २५ ॥

खरोष्ट्रकाकमांसादाने चान्द्रायणं कुर्यात् ॥ २६ ॥

खरादिमांसाशन आह । खरादयः प्रसिद्धाः श्वादीनामुपलक्षणम् ; " ¹श्वस्रगालकाककुक्कुटदंष्ट्रिकव्याद-शिशुमारवानरखरे।ष्ट्रगज्वाजिविड्शराहगोमानुषमांसाशने चान्द्रायणं कुर्यात् " इति प्रचेतःस्मरणात् । कामत-श्चेदम् । अकामतो याम्यस्तप्तकुच्छः । कामाकामाभ्यासे सांवत्सरिकषाण्मासिके शङ्कोक्ते ॥ २६ ॥

प्राइयाज्ञातं सूनास्थं शुष्क्रमांसं च ॥ २७ ॥

मक्ष्याभक्ष्यत्वेनाज्ञातपशुपिक्षसंबन्धि मांसमज्ञातम् ; " अज्ञातांश्च मृगद्विजान् " इति योगिस्मरणात् । न तु दुष्टसंपर्कादिदोषदृषितत्वेनाज्ञातम् ; " अज्ञातं च सदा शुचिः " इति तस्य शुद्धत्वाभिधानात् । यत्र पश्चो मार्यन्ते मांसिविक्रयार्थं तत् स्थलं सृना ; पशुशरीरे शराघातस्थलं वा । तत्रस्थम् । शुष्कम् आतपादिना नीरसम् । चकारात् पृष्ठमांसादि । यथा ब्राह्मे —

" पृष्ठमांसं गर्भशस्या शुष्कमांसमथापि वा । भूमेरन्तर्गतं कृत्वा मृद्भिश्चाच्छादितं च यत् । पक्षमांसमृजीषं च प्रयत्नान्न तु भक्षयेत् ॥ "

इति । गर्भराय्या गर्भारायमांसम् । ऋजीषम् ऊष्मभाण्डं ; तत्र पक्कम् । एषां भक्षणे चान्द्रायणम् । इदं च कामतोऽत्यन्ताभ्यासे । अकामतः सकृद्भक्षणे **ब्राह्मे**—

> " प्रमादाद्भक्षितैरेभिर्वने वा संवसेदहः । द्वितीयेऽहनि शुध्येयुः सोमान् देवान् पितॄंस्तथा ॥ "

इति । एभिः पृष्ठमांसादिभिः । पूर्वेद्युर्वने उपोप्य परेद्युः उमासहितदेविपतृश्राद्धं कार्यमित्यर्थः । अकामतोऽभ्यासे योगीश्वरः—

¹ सृगाल omitted in ख, ग.

" चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लरमेव च । मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा सोपवासस्त्र्यहं वसेत् ॥ "

इति । वल्खरं शुष्कमांसम् । कामतोऽभ्यासे शृह्धः---

" स्नामांसं शुष्कमांसमात्मार्थे च तथापरम् । भुक्तवा मासं व्रतं कुर्यात् प्रयतात् सुसमाहितः ॥ "

इति । त्रतं यावकम् ॥ २७ ॥

कव्यादमृगपक्षिमांसाराने तप्तकृच्छूम् ॥ २८ ॥

कव्यम् आममांसम्; तद् अदन्तीति कव्यादाः । ते च ते मृगपक्षिणश्चेति । मृगा व्याघादयः । पक्षिणः श्येनादयः । तन्मांसाशने तप्तकृच्छूम् ; अकामतश्चेदम् । कामतः प्राचेत्सं चान्द्रायणम् । कामाकामतोऽभ्यासे सांवत्सरिकषाण्मासिके शङ्कोक्ते ॥ २८ ॥

कलविङ्गप्रवचकवाकहंसरज्जुदालसारसदात्यूहग्रुकसारिका-¹बकबलाकाकोकिलखञ्जरीटाचाने त्रिरात्रमुपवसेत्॥ २९॥

कलविद्धः चटकः । स्रवः जलकुक्कुटः । चक्रवाकः चक्राहः । हंसः चक्राङः । रज्जुदालः वृक्षकुक्कुटः । सारसः लक्ष्मणः । दात्यृहः कालकण्टकः काकावान्तरजातिः । ग्रुकः कीरः । सारिका सारी । वकः कहः । वलाका विसकण्ठिका । कोक्तिलः पिकः । खङ्करीटः खङ्कनः । एषामशने त्रिरात्रोपवासः । कामतश्चेदम् । अकामतः अमक्ष्यपक्षिप्रक्रमे "एकरात्रोपवासो गायव्यष्टसहस्रजपः" इति सौमन्तवं योज्यम् । अकामतोऽत्यन्ताभ्यासे "जम्बा मांसमहक्ष्यं च सप्तरात्रं यवान् पिवेत्" इति मानवं ज्ञेयम् । कामतोऽत्यन्ताभ्यासे शङ्कः—

"हंसं महुं च काकोलं स्त्रीश्र्दोच्छिष्टमेव च। काकं वा चक्रवाकं वा स्रवं वा खन्नरीटकम् ॥ मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान् बलाकाः शुकसारिके । रज्जुवालं च दात्यृहं मण्डूकं भुजगं तथा। मासं तु यावकं वुर्याद् भूयश्चैतन्न भक्षयेत्॥"

इति ॥ २९ ॥

¹ काकोल for कोकिल—ह; काकोल added before कोकिल in ज.

एकशकोभयदन्ताशने च॥ ३०॥

एकशका अश्वादयः । उम्यतोदन्ताः रोहितादयः । एषामशने त्रिरात्रोपवासः । इदं चाकामतः । कामतो यमः—" वराहेकशकानां च तप्तकृच्छ्रं विधीयते " इति । अकामतोऽभ्यासे यमः—" उपोष्य द्वादशाहं वा कूश्माण्डेर्जुह्यादृ घृतम् " इति । कामतोऽत्यन्ताभ्यासे शङ्खः—

" भुक्त्वा चोभयतोदन्तांस्तथा चैकशफानिप । औष्ट्रं गव्यं तथा भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत् ॥ "

इति ॥ ३० ॥

तित्तिरिकपिञ्जललावकवर्तिकामयूरवर्जं सर्वपक्षिमांसाद्याने ¹चाहोरात्रम् ॥ ३१ ॥

तित्तिरिप्रभृतयः प्रसिद्धाः । तान् पञ्च मयूरान्तान् वर्जियत्वा अन्यपिक्षमक्षणे अहोरात्रमुपवासः । अकामतश्चेदम् । कामतो भक्षणे " एकरात्रोपवासो गायन्यष्टसहस्रजपः" इति सौमन्तवं ज्ञेयम् । अकामतो- ऽभ्यासे मानवं सप्तरात्रं यवागूपानम् । कामतोऽत्यन्ताभ्यासे शृङ्खोक्तं मासं यावकव्रतम् ॥ ३१ ॥

कीटाराने दिनमेकं ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत् ॥ ३२ ॥ ²र्गुनां मांसाराने च ॥ ३३ ॥

कीटाः पिपीलिकादयः। तेषां साक्षादशने एकाहं व्रतं ब्रह्मसुवर्चलापानम्। एतच कामतः। अकामतः **स्मृत्यन्तरे**—

> " केशकीटनखं प्राक्य मत्स्यकण्टकमेव च । हेमतप्तं घृतं प्राक्य तत्क्षणादेव शुध्यति ॥ "

इति । अकामतोऽभ्यासे **हारीतः—''** क्रिमिकीटिपपीलिकाजलैकापतङ्गास्थिपाशने³ गोमूत्रगोमयाहारिस्त्ररात्रेण गुध्यति '' इति । कामतस्त्वेतदेव द्विगुणम् । कीटयुक्तान्नाशने तु योगीश्वरः—

> " गोघ्रातेऽन्ने तथा केशमक्षिकाकीटदृषिते । सिल्हें भस्म मृद्वापि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॥"

इति । कीटाचुद्धृत्य जलादिपश्चेपः कार्यः । कीटादिभिः सह पके तु प्रचेताः—" केशकीटावपन्नं च ⁴मृत्प्रक्षेपेण शुध्यति " इति । अवपन्नं सह पकम् । अकामतोऽभ्यासे शातातपः—" केशकीटावपन्नं च

 $^{^{1}}$ त्वहोरात्रम्—ठ.

² सूना—ज, ठ.

³ पतग for पतङ्ग—्य.

⁴ पञ्चगव्येन—ख, ग.

रुधिरमांस।स्पृत्रयस्पृष्टुभूणञ्चावेक्षितपतन्यवजीढश्वस्करगवाञ्चातशुष्कपर्युषिततया पकदेवान्नइविषां भोजते उपवासः पञ्चगव्याशनं वा¹ '' इति । कामतोऽभ्यासे **संवर्तः**—

> " केशकीटावपन्नं च नीळीळाक्षोपघातितम् । स्नाय्वस्थिचर्मसंस्पृष्टं भुक्त्वा कृच्छूं समाचरेत् ॥ "

इति ॥ ३२ ॥

शुनां मांसभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् । चकारात् वक्ष्यमाणं सांतपनं च । अकामतश्चेदम् । कामतः शङ्काः—

" शुनो मांसं शुष्कमांसमात्मार्थें च तथा कृतम् । भुक्त्वा मासं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः ॥ "

इति । श्वग्रहणं सकलपरिसंख्यातान्यपञ्चनखोपलक्षणम् । तदभ्यासे तु शृङ्खः---

" नारं शौनं तथा मांसं विड्वराहं खरं तथा । गामश्चं कुञ्जरोष्ट्री च सर्वपञ्चनखांस्तथा । कृदयादं कुककुटं ग्राम्यं कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ "

इति ॥ ३३ ॥

छत्राक्रकवकादाने सांतपनम् ॥ ३४॥

छत्राकं सर्पच्छत्रम् । कवकं कुमुदाकारः तस्यैवावान्तरभेदः । तद्भक्षणे सांतपनम् । इदं चाकामतः ; " छत्राकं विड्वराहं च " इत्युपकम्य " अमत्यैतानि षड् जम्बा कृच्छ्ं सांतपनं चरेत् " इति मानवात् । सांतपनं च द्वचाहिकम् । अकामतोऽभ्यासे यमः—

" लशुनं कवकं चैव छत्राकं गृञ्जनं तथा । पुनरज्ञानतो जम्बा तप्तकृच्छुं चरेद् द्विजः ॥ "

इति । कामतो यमः-

" भृतृणं ³शियुकं चैव सुखण्डं कवकानि च । एतेषां मक्षणं कृत्वा प्राजापत्यं चरेद् द्विजः ॥ "

इति । सुखण्डम् ; सुखण्डीति भाषायाम् । कामतोऽभ्यासे योगीश्वरः—" छत्राकं यामकुक्कुटम् । जग्ध्वा चान्द्रायणं चरेत्" इति । कामतोऽनवच्छिन्नाभ्यासे पातित्यमेव ; " छत्राकं विड्वराहं च मत्या जग्ध्वा पतेद् द्विजः " इति मानवात् ॥ ३४ ॥

 $^{^3}$ शिष्टकं चैत्र सुकन्दं कवकानि च—ध.

¹यवगोधूमपयोविकारं स्नेहाक्तं शुक्तं खाण्डवं च वर्जियत्वा यत् पर्युषितं तत् प्राइयोपवसेत्॥ ३५॥

यविकारः पोलिकादिः । गोधूमिवकारः मण्डकादिः । पयोविकारोऽत्रामिक्षादिः । स्नेहेन घृतादिना अक्तम् ओदनादि । शुक्तम् आमलकादिकाञ्जिकम् । न त्वन्नम् ; "शुक्तं पर्युषितोच्छिष्टम् " इति निषेधात् । खाण्डवं खण्डिवकारः फाणितादिः । एतद्वयितिरिक्तपर्युषितभक्षणे उपवासः । कचित् शुक्तं खाण्डविमिति पदद्वयस्थाने ' चुकुषाभवम् ' इति पाठः । तत्र चुकुषा मुषा ; तद्भवो व्यञ्जनिवरोषः । एतच्चाकामतः । कामतः शङ्काः—

" लोहितान् वृक्षनिर्यासान् ²त्रश्चनप्रभवांस्तथा । केवलानि च शुक्तानि तथा पर्युपितानि च । ऋजीषपकं भुक्तवा च त्रिरात्रं तु त्रती भवेत् ॥ "

इति । अकामतोऽभ्यासे संवर्तः —

" अभोज्यभोजनं कृत्वा ब्रह्मक्षत्रविशां गणः । गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुध्यति ॥ "

इति । कामतोऽभ्यासे ब्रह्मपुराणम्---

" सगुडं मरिचाक्तं च वर्ज्यं पर्युषितं दिध । दीर्णतकमपेथं च नष्टस्वादु च फेनवत् । प्रमादाद्वक्षितैरेतैर्वने पक्षव्रतं चरेत् ॥ "

इति ॥ ३५॥

³व्रश्चनामेध्यप्रभवान् लोहितांश्च वृक्षनिर्यासान् ॥ ३६॥ शाल्क्रबृथाकुसरसंयावपायसापूपशष्कुलीदेवान्नानि हवींषि च ॥ ३७॥

त्रश्चनं छेदनम् ; तत्प्रभवं निर्यासम् । अमेध्यं विष्ठादि ; तत्प्रभवाः तण्डुलीपङ्कादयः । लोहिताः अत्रश्चनजा अपि वृक्षनिर्यासाः । तद्भक्षणे चैकाहोपवासः । कामाकामादि व्यवस्था पूर्वेव ॥ ३६ ॥ शास्त्रकं पद्मकुमुदादिकन्दः । कृसरं तिलैर्मुद्गैर्वा मिश्र ओदनः । संयावः उत्करिकाः ¹येरप्येति महाराष्ट्र-भाषायाम् । पायसं परमान्नम् । अपूपः मण्डकः । शप्कुली स्नेहपकः गोधूमविकारः ; सोहारीति मध्यदेश-भाषायाम् । देवार्थं कृतमन्नम् । एतानि वृथा देवाद्यनिवेदितानि । हविः होमार्थं कृतमहुतम् । ^१एतेषां चाशने अहोरात्रमुपवासः । व्यवस्था च पूर्वैव । आहितामस्तु विशेषमाह लिखितः—

> " वृथा कृसरसंयावपायसापूपशप्कुलीः । आहितामिर्द्विजी भुक्त्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ "

इति ॥ ३७ ॥

गोऽजामहिषीवर्जं सर्वपयांसि च॥ ३८॥

गवादयः प्रसिद्धाः । तासां त्रयं वर्जियत्वा संवेषामश्चोष्ट्रादीनां पयांसि भुक्तवा एकर।त्रमुपवासः ; "औष्ट्रमैकराफं स्त्रेणमारण्यकमथाविकम् " इति योगिस्मरणात् । पयोनिषेधात् तद्विकाराणां दध्यादीनामपि निषेधात् तद्वक्षणेऽपीदमेव प्रायश्चित्तम् । औष्ट्रादौ तु विकारप्रत्ययात् राकृन् र्त्रादेरपि निषेध एवात्र चकारार्थः । स्त्रीक्षीरपाने पुनःसंस्कारोऽधिकः चतुर्विश्चातिमते—

" स्त्रीक्षीरं तु द्विजः पीत्वा कथंचित् काममोहितः । पुनः संस्कृत्य चात्मानं ⁴प्राजापत्येन शुध्यति ॥"

इति ॥ ३८ ॥

⁵अनिर्दशाहानि तान्यपि ॥ ३९ ॥ स्यन्दिनीसन्धिनी-विवत्साक्षीरं च ॥ ४० ॥ अमेध्यमुजश्च ॥ ४१ ॥

तानि गोऽजामहिषीक्षीराण्यपि अनिर्गतद्शरात्राणि भुक्त्वा एकरात्रमुपवासः; "गोमहिष्यजाना-मिनिर्दशाहानाम्" इति विसिष्ठस्मरणात् ॥ ३९ ॥ स्यन्दिनी स्रवत्पयःस्तनी । संधिनी वृषभाक्रान्ता । एकस्यां वेळायां दुह्यमाना, परवत्सेन दुह्यमाना वा । विवत्सा मृतवत्सा । चकारात् यमस् ध्र । तासां च क्षीरं भुक्त्वा एकाहोपवासः; "स्यन्दिनीयमसृसंधिनीनां च" इति गोतमस्मरणात् ॥ ४०॥ अमेध्यं विष्ठादि । तद्भुजश्च गोः क्षीरं भुक्त्वा एकाहोपवासः ॥ ४१॥

दिधवर्जं केवलानि च 'ग्लुक्तानि ॥ ४२॥

केवलानि आमलकादिफलरहितानि कालेनाग्लीभूतानि शुक्तानि दिधव्यतिरिक्तानि मुक्तवा एकाहो-पवासः। अत्र केवलप्रहणात् पूर्वे शुक्तपर्युदासे सफलशुक्तविषयत्वं गम्यते। दिधग्रहणं तद्विकाराणामप्युपलक्षणम् ;

¹ पेतप्येति—ग.

² एवां—ख, ग.

³ एकरात्रोपवास:—ग.

⁴ प्राजापत्यं समाचरेत्—ख, ग.

⁵ अनिर्दशा**हं**—ज, ठ.

 $^{^{6}}$ सर्वशुक्तानि--ज.

"द्धि भक्ष्यं तु शुक्तेषु सर्वं च द्धिसंभवम् । यानि चैवाभिष्यन्ते पुष्पमूलफ्लैः शुभैः ॥"

इति मानवात् ॥ ४२ ॥

ब्रह्मचर्याश्रमी श्राद्धभोजने त्रिरात्रमुपवसेत् ॥४३॥ दिनमैकं चोदके वसेत्॥ ४४॥ मधुमांसादाने प्राजापत्यम्॥ ४५॥

ब्रह्मचारिणं प्रत्याह । ब्रह्मचर्याश्रमी असमावृत्तः मासिकादिश्राद्धे भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् । यथाह यमः—

> " मासिकादिषु योऽश्वीयादसमाप्तत्रतो द्विजः । त्रिरात्रभुपवासोऽस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ "

इति । अकामतश्चेदम् । कामतोऽपि स एव-

" मधु मांसं तु योऽश्वीयाच्छ्राद्धे सूतक एव च । प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥"

इति ; "आमश्राद्धे तदर्धं तु प्राजापत्यं तु सर्वदा " इति च । तदर्धं प्राजापत्यार्धम् । अभ्यासे प्राजा-पत्यम् । आश्रमग्रहणं व्रताद्यङ्गब्रह्मचर्यवतो नेदं प्रायिश्चित्तमिति बोधियतुम् ॥ ४३ ॥ किंच त्रिरात्रोपवासानन्तर-महोरात्रमुदकवासं कुर्यात् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मचारी मधुमांसाशने प्राजापत्यं कुर्यात् श्राद्धे अश्राद्धे च ; "ब्राह्मणः काममश्रीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् " इति योशिस्मरणात् ॥ ४५ ॥

विडालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां पिबेत्।। ४६॥

बिडालः मार्जारः । काकः वायसः । नकुलः बश्चः । आखुः मूषकः । एषामुच्छिष्टाशने ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् , आहारान्तरपरित्यागेन । इदं चाकामतः सकृद्धक्षणे । अकामतोऽभ्यासे शातातपः—" श्वकाका- चवलीढशृद्दोच्छेषणभोजने त्वतिकृच्छः " इति । कामतस्तु चिष्णुः—

" पक्षिश्वापद्जम्धस्य रसस्यान्नस्य भूयसः । संस्काररहितस्यापि भोजने कृच्छ्रपादकम् ॥"

इति । कामतोऽभ्यासे तु शृङ्खः—" का कोच्छिष्टं गवाघातं भुक्त्वा पक्षं व्रती भवेत् " इति ॥ ४६ ॥

¹ भोजने— ठ.

श्वोच्छिष्टाशने दिनमेकसुपोषितः पश्चगव्यं पिबेत् ॥ ४७॥ पश्चनखिष्मूत्राशने सप्तरात्रम् ॥ ४८॥ आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं पयसा वर्तेत ॥ ४९॥

श्वा कुक्कुरः । तदुच्छिष्टाशने अहोरात्रमुपोप्य परेऽहिन पञ्चगव्यं पिबेत् । अकामतश्चेदम् । अकामतोऽभ्यासे शातातपीयोऽतिकृच्छः । कामतो वैष्णवः कृच्छ्पादः । कामतोऽभ्यासे शङ्कः—" शुना-मुच्छिष्टकं भुक्त्वा मासमेकं व्रती भवेत् " इति ॥ ४० ॥ मानुषातिरिक्तपञ्चनखिण्मूत्राशने सप्ताहोपोषितः अष्टमेऽह्नि पञ्चगव्यं पिवेत् ; मानुषमलभक्षणे चान्द्रायणस्योक्तत्वात् । कामतश्चेदम् । अकामतो यमः—

" मांसमूत्रपुरीषाणि प्राश्य गोमांसमेव च । श्वगोमायुकपीनां च तप्तकृच्छूं विशोधनम् ॥ "

इति । यद्वा,

" इच्छयेषाममेध्यानि भक्षयित्वा द्विजातयः । कुर्युः सांतपनं क्रूच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥ "

इति अङ्गिरोनिहिता व्यवस्था ज्ञेया। अकामतोऽभ्यासे स एव—" उपोष्य द्वादशाहं वा कृश्माण्डेर्जुहुयाद् घृतम्" इति । कामतोऽभ्यासे अङ्गिराः—

> " नरकाकखराश्वानां जम्ब्वा मांसं गजस्य च । एषां मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ "

इति ॥ ४८ ॥ ब्रह्मचार्यतिरिक्तस्य आमश्राद्धाशने ज्यहं पयःपानम् । यद्वा "आमश्राद्धे तथा भुक्त्त्वा सप्तक्रच्छ्रेण शुध्यति " इति भारद्वाजं ज्ञेयम् । इदं चाकामतः । कामतः पट्त्रिश्चनमते—" आमश्राद्धे तद्धं तु प्राजापत्यं तु सर्वदा " इति । तद्धं प्राजापत्यार्धम् । अकामतोऽभ्यासे प्राजापत्यम् । कामतो- ऽभ्यासे द्वेगुण्यम् ॥ ४९ ॥

ब्राह्मणः चूद्रोच्छिष्टाराने सप्तरात्रम् ॥ ५० ॥ वैद्योच्छिष्टा-राने पश्चरात्रम् ॥ ५१ ॥ राजन्योच्छिष्टाराने त्रिरात्रम् ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणोच्छिष्टाराने त्वेकाहम् ॥ ५३ ॥

उच्छिष्टाशन आह । विप्रस्य शुद्धोच्छिष्टाशने सप्ताहम् । पयःपानमित्यनुषज्यते । कचित्तु 'पञ्चगव्यं पिबेत् ' इति साक्षादुपदिष्ट एव पाठः । शूद्रग्रहणं स्त्र्युपरुक्षणम् ; " शुद्रोच्छिष्टभोजने सप्तरात्रमभोजनं

¹ आचमनं कृत्वा added in ज; वमनं कृत्वा added in ठ.

स्त्रीणां च '' इति आपस्तुम्बस्मरणात् ॥ ५० ॥ विष्रस्य वैश्योच्छिष्टमोजने पञ्चाहं पयःपञ्चगव्ययोरन्यतरस्य पानम् ॥ ५१ ॥ विष्रस्य क्षत्रियोच्छिष्टाशने त्रिरात्रं पयःपञ्चगव्ययोरन्यतरस्य पानम् ॥ ५२ ॥ विष्रस्य विष्रोच्छिष्टाशने एकाहं पयःपञ्चगव्यान्यतरस्य पानम् । एतच्च कामतः । अकामतस्तु शृङ्कः—" ब्राह्मणोच्छिष्टाशने महाव्याहृतिभिरभिमन्त्र्यापः पिवेत् । क्षत्रियोच्छिष्टाशने ब्राह्मीरसपकेन त्र्यहं क्षीरेण वर्तयेत् । वैश्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रोपोषितो ब्राह्मीं सुवर्चलां पिवेत् । शृद्धोच्छिष्टाशने षड्गत्रमभोजनम् '' इति । वमने तु आपस्तम्बः—

" अज्ञानाद्यस्तु भुङ्गीत शूद्रोच्छिष्टं द्विजोत्तमः । त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ "

इति । एवमन्यत्राप्यर्धं कल्प्यम् । कामतोऽभ्यासे यमः---

" भुक्त्वा सह ब्राह्मणेन प्राजापत्येन शुध्यति । भूभुजा सह भुक्त्वान्नं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ वैश्येन सह भुक्त्वान्नमितकृच्छ्रेण शुध्यति । शूद्रेण सह भुक्त्वान्नं चान्द्रायणमथाचरेत् ॥ "

इति । ¹अज्ञानात्यन्ताभ्यासे करुप्यम् ॥ ५३ ॥

राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी पश्चरात्रम् ॥ ५४ ॥ वैश्योच्छिष्टाशी त्रिरात्रम् ॥ ५५ ॥

क्षत्रियादीनामाह । श्वत्रियः शूद्रोच्छिष्टाशने पञ्चरात्रं पयःपञ्चगव्यान्यतरत् पिबेत् ॥ ५४ ॥ क्षत्रियः वैश्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रं पयःपञ्चगव्यान्यतरत् पिवेत् । क्षत्रियस्य क्षत्रियोच्छिष्टाशने एकरात्रमेव ; विशस्य विशोच्छिष्टाशने तथा दर्शनात् । क्षत्रियस्य विशोच्छिष्टाशने तु आपस्तम्बः—

"ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः । अहोरात्रं त गायभ्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥"

इति । द्विजः क्षत्रियादिः ॥ ५५ ॥

वैरयः शूद्रोच्छिष्टाशी च ॥ ५६ ॥ चण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् ॥ ५७ ॥ भिद्धं भुक्त्वा पराकः ॥ ५८ ॥

वैश्यः शूदोच्छिष्टाशने त्रिरात्रं पयःपञ्चगव्यान्यतरत् पिवेत् । वैश्यस्य विप्रक्षत्रोच्छिष्टाशने अहोरात्रं गायत्रीजपः । वैश्योच्छिष्टाशने एकाहं पयः पञ्चगव्यं वा । शूद्धस्य तु द्विजोच्छिष्टाशने न दोषः ; " द्विजोच्छिष्टं

¹ अज्ञान omitted in घ.

तु भोजनम् " इति विधानात् । एतच गुरुं विना ; " उच्छिष्टमभेःज्यमगुरोः " इति वासिष्ठात् ॥ ५६ ॥ चण्डालाद्यन्नाशन आह ।

" चण्डारुः श्वपचः क्षत्ता स्तो वैदेहकस्तथा। मागधायोगवौ चैव सप्तेतेऽन्त्यावसायिनः॥"

इत्येते चण्डालग्रहणेन गृह्यन्ते । एपामपकमन्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् । एतच कामतः ; अर्धक्रच्छ्प्रत्याम्नाय-त्वात् । अकामतः पादकृच्छ्ः । तदनुवृत्तौ "एतदेव चण्डालपिततान्नभोजनेषु " इति वासिष्ठस्मरणात् । अभ्यासे तृभयत्रापि कल्प्यम् ॥ ५७॥ सिद्धान्नभोजन आह् । चण्डालादीनां सिद्धान्नाशने पराकः । अकामतश्चेदम् । कामतः अङ्गिराः—

"अन्त्यावसायिनामन्नमश्रीयाद्यस्तु कामतः । स तु चान्द्रायणं कुर्यात् तप्तक्रुच्छ्मथापि वा ॥"

इति । कामाकामाभ्यामुभयव्यवस्था । यतु "चण्डालान्नं यदा भुक्तं ब्राह्मणाचैः प्रमादतः । चान्द्रायणं चरेद्विपः " इति आपस्तम्बीयं, तत् अकामतोऽभ्यासे ज्ञेयम् । कामाकामतोऽत्यन्ताभ्यासे सुमन्तुः—

" चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । पतत्यज्ञानतो विष्रो ज्ञानात् साम्यं ¹च गच्छति ॥"

इति । पातित्ये द्वादशाब्दम् । साम्ये मरणान्तिकम् ; चतुर्विशतिवार्पिकं वा । सर्वथा प्रायश्चित्ताभावे संसर्गिप्रायश्चित्तव्यवस्था न स्यात् ॥ ५८ ॥

असंस्कृतान् पशून् मन्त्रैर्नाद्याद्विपः कथंचन । मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः॥ ५९॥

मांसभञ्जाविधिनिषेधये।विषयमाह । उपाकरणादिमन्त्रसंस्कृतपशुमांसाशनं कार्यम् । नासंस्कृतानां सीतायज्ञादिविशेषाणाम् ; यतः शाश्वतं वैदिकं प्रत्यक्षवेदमूलकं विधिमास्थितः । सीतायज्ञादीनां तु यज्ञत्वेऽपि न प्रत्यक्षवेदमूलकत्वम् ; सामयाचारिकत्वात् ॥ ५९॥

यावन्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वेह मारणम् । वृथा पशुद्रः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च वैनिष्कृतिम् ॥ ६०॥

वृथा पशुहिंसायामाह । पशुद्रः इह लोके वृथा श्रीतस्मार्तपशुयागादिमन्तरेण पशुमारणं कृत्वा पशुरोमसमसंख्यानि दिनानीह लोके परलोके च निष्कृतिं दुःखानुभवनरकोपभोगरूपां प्राप्नेति ; " दिनानि पशुरोमिमः " इति स्मरणात् ॥ ६०॥

² दुष्कृतम्—ठ.

यज्ञार्थं पदावः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा । यज्ञो हि भृत्ये सर्वस्य तस्मायज्ञे वधोऽवधः ॥ ६१ ॥

वृथाशब्दव्यावर्त्यमाह । पशुसृष्टिः यज्ञार्थमेव ब्रह्मणा कृता । यतो यज्ञः ऐहिकामुप्मिकसकल-काम्यफलसाधनम्, अतः तद्थे वधः अवधः अदृष्टदूषणं न हि ॥ ६१ ॥

न ताहरां भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः। याहरां भवति प्रेत्य वृथा मांसानि खादतः॥ ६२॥

अपेक्षया खादके दोषाधिक्यमाह । मृगहन्तुः एनः ताद्दगुत्कृष्टं नरकहेतुर्न ; यतोऽसौ अवश्यभरणीय-कुटुम्बभरणार्थं धनमपेक्षते ; " अप्यकार्यशतं कृत्वा " इति समरणात् । यादक् वृथा जिह्वास्वादेन मांसभक्षकस्य प्रेत्य नरकहेतुः ॥ ६२ ॥

ओषध्यः पद्मवो वृक्षास्तिर्घश्रः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्तवन्त्युच्छितीः पुनः ॥ ६३ ॥

यज्ञेषु वध्यं स्तौति । ओषध्यः पुरे।डाशार्थं त्रीहियवादयः । पशवः वपाद्यर्थं छागादयः । बृक्षाः यूपाद्यर्थं पलाशादयः । तिर्यञ्चः विकर्षणाद्यर्थं मण्डूकादयः । पिक्षणः यागार्थं किपञ्जलादयः । एते यज्ञार्थं वध्यमानां अप्युत्कृष्टं गन्धर्वादियोनित्वं परलोक पुनः पुनः प्राप्नुवन्ति ॥ ६३ ॥

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि। अत्रैव पदावो हिंस्या वनान्यत्रेति कथंचन॥ ६४॥

पशुवधनिमित्तेषु परिसंख्यामाह । मधुपर्कः वरादीनाम् । यज्ञः ज्योतिष्टोमादिः । पितृकर्म श्राद्धम् । दैवतकर्म दुर्गाबिलदानादि । एतेप्वेव पश्चो हिंस्याः । अन्यत्र मांसबुभुक्षादिषु कथंचित् प्राणात्ययादिप्विप न । यत्तु "प्राणात्यये तथा श्राद्धे " इति, तत् सिद्धमांसमक्षणार्थं, न पशुहिंसार्थम् ॥ ६४ ॥

4यज्ञार्थेषु पश्नृत् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद् द्विजः। आत्मानं च पश्ंश्चेव गमयत्युत्तमां गतिम्॥ ६५॥

यज्ञपशुहिंसकं स्तौति । यः वेदानां तत्त्वमबाधितमर्थं ज्ञात्वा वेदविहितयज्ञार्थं, न तु मक्षणार्थं, पर्यत् हिनस्ति, स तान् पर्यून् आत्मानं चोत्तमां गतिं स्वर्गलक्षणां गमयतीत्युक्तोपसंहारः ॥ ६५ ॥

¹ पशोर्वध:--ज, ठ.

³ नान्यत्र मनुरब्रवीत्—ठ.

² उच्छृतं—ठ.

⁴ एष्वर्थेषु—ज, ठ.

गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः। नावेदविहितां हिंसामापचिप समाचरेत्॥ ६६॥

मांसार्थं हिंसानिषेधस्य सर्वाश्रमसाधारण्यमाह । गृहादिवासिनः गृहस्थत्रह्मचारिवानप्रस्थाः, आत्मवान् संन्यासी च । द्विजयहणात् शृद्धस्यानिषेधः । एते आपदि प्राणसंशयेऽपि तद्रक्षाये मांसार्थं वेदाविहितां हिंसां नाचरेयुः । हिंसानिषेधात् सिद्धोपादानं वेदाविहितनिषेधाच यज्ञशिष्टोपादानमनिषिद्धम् ॥ ६६ ॥

या वेदविहिता हिंसा नियतासिमश्चराचरे। अहिंसामेव तां विद्याद् वेदाद्धमीं हि निर्वभौ॥ ६७॥

नित्यां वैदिकहिंसां स्तौति । वैदिकी नित्याभिषोमीयादिहिंसा अकरणे देषहेतुत्वात् अहिंसैव ; अविहितहिंसावत् न दोषजनिका ; वेदमूळत्वाद्धर्मस्य ॥ ६७॥

योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया। स जीवंश्च मृतश्चैव न कचित् सुखमेधते॥ ६८॥

वृथाहिंसास्वरूपमाह । स्वसुखनिमित्तम् अहिंसकानि हिंसार्थमनुद्यतानि भूतानि यः हिनस्ति, स इहामुत्र च सुखमाक् न भवति । अहिंसकानीति विशेषणात् आततायिवधे न दोष इत्युक्तमधस्तात् । व्याधादिहनने तु न दोषः ॥ ६८ ॥

यो बन्धनवधक्केशान् प्राणिनां न चिकीर्षति । स सर्वस्य वहितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमञ्जुते ॥ ६९ ॥

कायिकीमहिंसां स्तुत्वा मानसीं स्तौति । यः प्राणिनां वयवन्यादिक्कशान् न चिकीर्पति, स सर्वेषा-मपि हितप्रेप्सुत्वादात्यन्तिकसुखभाग्भवति ॥ ६९ ॥

यद् ध्यायति यत् कुरुते ³रति बभ्नाति यत्र च । ⁴तदेवामोत्ययत्नेन यो हिनस्ति न किंचन ॥ ७० ॥

अहिंसायामैहिकं फलमाह । यत् स्थावरं जङ्गमं वा किंचिद्रिप भूतं न हिनस्ति, स ज्ञानेच्छाकृति-विषयान् सर्वानिप ऐहिकान् कामान् अयत्नेनैव प्रामोति ॥ ७० ॥

¹ परिक्केशं — ज, ठ.

⁸ मतिं--ज.

² हितं प्रेष्सु—ठ.

⁴ तदवामी-ज.

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पयते कचित्। न च प्राणिवधः खर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत्॥ ७१॥

उपायनिषेधादपि मांसं निषिद्धमित्याह । हिंसासाध्यं मांसं हिंसानिषेधेनैव निषिद्धमिति तद्भक्षणमपि तद्वदेव नरकहेतुः ॥ ७१ ॥

समुत्पत्तिं च मांसस्य वधबन्धौ च देहिनाम्। प्रसमीक्ष्य निवर्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात्॥ ७२॥

निषिद्धद्रव्यारब्धतयापि तन्निषिद्धमित्याह । " एतत् षाट्कौशिकं शरीरम् , त्रीणि पितृतः, त्रीणि मातृत इति, अस्थिस्नायुमज्जानः पितृतः, त्वङ्मांसरुधिराणि मातृतः " इति श्रुत्या रजोविकारत्वं मांसस्योक्तम् । रजश्चामेध्यभक्षणनिषेधेन निषिद्धम् ,

" मानुषास्थिशवं विष्ठा रेतो मूत्रार्तवं वसा । स्वेदाश्रुदृषिकाः श्लेप्मा मद्यं चामेध्यमुच्यते ॥ "

इति देवलेन । अतः निषिद्धोपादानकत्वान्निषिद्धवधबन्त्रोपायकत्वाच्च निषिद्धानिषिद्धसर्वमांसमक्षणान्निवर्तेत ॥७२॥

न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत्। स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते॥ ७३॥

मांसवर्जनस्यैहिकं फलमाह । पिशाचा हि अविधिनैव मांसं भक्षयन्ति । तद्वत् यो न भक्षयिति, स इह लोके सर्वजनिषयताम् अन्याधितां चःमोति ॥ ७३ ॥

अनुमन्ता विश्वासिता निहन्ता क्रयविक्रयी। संस्कर्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातकाः॥ ७४॥

यदुक्तं पशुघ्न इति तद्भेदानाह । ये हन्यमानमनुमन्यन्ते, हतं वा विशंसन्ति, विशस्तं वा विकीणन्ति कीणन्ति वा, कीतं वा पाकादिना संस्कुर्वन्ति, संस्कृतं चोपहरन्ति, उपहृतं वा खादन्ति, ते सर्वेऽपि हिंसानुबन्धित्वात् घातकाः घातकवदेव दोषभाजः ॥ ७४॥

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति । अनभ्यच्ये पितृन् देवान् न ततोऽन्योऽस्त्यपुण्यकृत् ॥ ७५ ॥

¹ उपाहरन्ति—ग.

पुष्टचर्थं मांसाराने दोषमाह । यः व्याध्यादिरहितः केवलं पुष्टचर्थमेव मांसानि खादति, तस्मात् अन्यः पापकृत् न ; परं तु देवपित्रचेनात् अन्यत्र । देवाद्यचेनावशिष्टस्य पुष्टचर्थमपि मक्षणे न दोषः ॥ ७५ ॥

वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः। मांसानि च न खादेचस्तयोः पुण्यफलं समम्॥ ७६॥

मांसवर्जनस्यामुष्मिकं फलमाह । प्रत्यब्दं शतवर्षाणि यः अश्वभेधेन यजते, यश्च मांसं न खादति, ताबुभाविप तुल्यपुण्यफलौ ॥ ७६ ॥

¹फलमूलाशनैर्दिव्येर्मुन्यन्नानां च भोजनैः। न तत् फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात्॥ ७७॥

तपसोऽप्यधिकं मांसवर्जनिमत्याह । दिव्यैः स्वर्गसाधनैः फलमूलनीवारादिभोजनैः तादृशी स्वर्गप्राप्ति-नीस्ति², यादृशी मांसवर्जनेन ॥ ७७ ॥

मां स भक्षयितामुत्र यस्य मांसिमहाद्मचहम्। एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः॥ ७८॥

³इति श्रीविष्णुस्मृतौ एकपश्चाशत्तमोऽध्यायः

मांसपदिनरुक्तिमाह । 'इहास्मिन् लोके यस्य मांसम् अहम् अग्नि, अमुत्र परलोके मां स भक्षयिता' इति मांसपदप्रवृत्तिनिमित्तं मनीषिणः प्राहुः । ततोऽपि मांसं त्याज्यमिति ॥ ७८ ॥

^⁴इति श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिवर्माविकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज⁵श्रीनन्द-पण्डितापरनामधेयविनायकपण्डितकृतौ विष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामेकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ मेध्यै: for दिव्यै:—ज, ठ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्तप्रकरणमेकपञ्चारीम्—ज, ठ.

⁴ इति विष्णुस्मृतिविवृतौ एकपञ्चारात्तमोऽध्यायः—घ, च.

² न—्ग.

⁵ श्री omitted in ग.

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्याय:

सुवर्णस्तेयकृद्राज्ञे कर्माचक्षाणो सुसलमर्पयेत् ॥ १ ॥

कमप्राप्तं सुवर्णस्तेयप्रायश्चितं द्विपञ्चाशत्तमेनाह । अत्र सुवर्णशब्दः जातिवचन इति पञ्चित्रिशे साधितम् । तत्परिमाणापेक्षायां तु " ऊर्ध्वं प्राणान्तिकम् " इत्यनेन सुवर्णाधिकत्वमुपतिष्ठते । "पञ्चनिष्कप्रमाणं तु " इति भविष्यवचनं तु तत्रैव विशेषसमर्पकम् । निष्कश्चात्र व्यावहारिको दीनार एव ; प्रथमोपस्थितत्वात् । तच्च ब्राह्मणस्वामिकमेव ; 'ब्राह्मणसुवर्णहरणम् " इत्युपक्रमात् । तस्य स्तेयं शास्त्रपरिगणितस्वत्वहेतुं विनोप्पादानम् । तद् यः करोति, स कर्म स्वकृतं 'सुवर्णस्तेयं मया कृतम् " इत्याचक्षाणो राज्ञे स्ववधाय मुसलं समर्पयेत् । तेन च मुसलेन राजा तं सकृदेव हन्यात् । अत्र विशेषमाह शृङ्खः—" सुवर्णस्तेनः प्रकीर्णकेश आर्द्रवासा आयसं मुसलमादाय राजानमुपतिष्ठेत् 'इदं मया पापं कृतम् , अनेन मुसलेन घातयस्व " इति । मुसलं वधसाधनोपलक्षणम् । यथाह मनुः—

" स्कन्त्रेनादाय मुसलं लगुडं वापि खादिरम् । असिं वोभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव वा ॥ "

इति । हननं च सकृत् कार्यम् ; "गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यातु तं स्वयम् " इति मानवात् । राजो हननाशक्तो तु विसष्ठः — " स्तेनः प्रकीर्णकेशो राजानमभियाचेत, ततस्तस्मै राजोदुम्बरं शस्त्रं द्यात् , तेनात्मानं प्रमापयेत् , मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते " इति । उदुम्बरं ताम्रम् । इदं च ब्राह्मणस्याप्यपहर्तुः , न क्षत्रियादेरेव । " सुवर्णस्तेयकृद्धिपः " इत्युपक्रम्य " सकृद्धन्यास्तु तं स्वयम् " इति सर्वनामा विप्रस्यापि मनुना वशेपदेशात् । यस्तु " न जातु ब्राह्मणं हन्यात् सर्वपापेष्वपि स्त्रियम् " इति वधनिषेधः, स दण्डतयाः न प्रायश्चित्ततयेतिः ; " वधेन शुध्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव च " इति मानवात् । एवकारश्च वधदण्डाभावप्रतिषेधार्थः । यत्तु ,

"यदेतद्वचनं वीर ब्राह्मणस्तपसैव वा । अत्रैवकारकरणात् ब्राह्मणस्य सुराधिप ॥ तप एवेत्यनेनैव प्रतिषंधो वधस्य च । न दण्डप्रतिषेधोक्तिर्बाह्मणस्य कदाचन ॥" इति भविष्यवचनं वधनिषेधकमिति प्रतीयते, तत् अत्रेवकारकरणात् ब्राह्मणस्य वधप्रतिषेधः, तप एवेत्यनेनैव ब्राह्मणस्य दण्डप्रतिषेधोक्तिश्च कदाचन नेति व्याख्येयम् । अन्यथा चकारोक्तसमुच्चयानुपपितः । न च वधदण्डा-भावप्रतिषेधकरवेनास्य व्याख्याने प्रतिषेध्याप्रसिद्धिः ; "षड्भिः परिहार्यो राज्ञा अवध्यश्चावन्ध्यश्चादण्ड्यश्चा-परिवाद्यश्चापरिहार्यश्चावहिष्कार्यश्चेति " इति गौतमीये ब्राह्मणस्य वधदण्डाभावस्मरणेन प्रतिषेध्यप्रसिद्धेः। यदिष,

"वाशब्दब्रहणाद्वीर तपो वा ब्राह्मणस्य ¹च । दण्डो वा कीर्तितस्तज्ज्ञैर्वयस्तु न कदाचन ॥ "

इति भविष्यवचनम्, तत् बहुश्रुत्त्राह्मणविषयमुक्तगौतभवाक्याद्वचाख्येयम् । तस्मात् सुवर्णस्तेये वधदण्डा-विष ब्राह्मणस्येति सिद्धम् । विषयदं च सर्ववर्णोपलक्षणम् ; "क्षत्रादयस्त्रयो वर्णाः" इति भविष्यवचनात् । वर्णपदं चानुलोमादीनामप्युपलक्षणम् ; "प्रायश्चित्तीयते नरः" इति तेषामपि निषेपाधिकारात् । इदं चोभयोः सगुणयोः । सगुणस्वामिकस्य निर्गुणेनापहारे तु विद्योषो भविष्ये—

> "श्रेष्ठविप्रसुवर्णं तु प्रभूतमपहत्य च । सविदोषानुबन्धं च ब्राह्मणो चूतवल्लभः ॥ प्रायश्चित्तमिदं कुर्यान्त्रिबोध गदतो मम । निष्कालको घृताभ्यक्त आत्मानं पावके दहेत् ॥"

इति । प्रभूतम् ; पञ्चनिष्काधिकपरिमाणम् ; अधस्तात् प्रायिधित्तान्तराम्नानात् । विशेषानुबन्धो यागाद्यर्थं किल्पितत्वम् । द्यूतम् ²असत्कर्मोपलक्षणम् । तेन सगुणस्वामिकं प्रभूतं यागाद्यपकिल्पतं वा हत्वा निर्गुणस्येदं प्रायिधित्तमित्यर्थः । निर्गुणस्य सगुणेनापहारेऽपि तत्रैय—

" विप्रस्य गुणवान् विष्रो निर्गुणस्यापहृत्य तु । चतुर्थकाले भुञ्जानस्त्रिर्भिवैवैविगुध्यति ॥ "

इति । क्षत्रियस्यापहर्तुस्तत्रेव-

" अपहृत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य सुराधिप । पञ्चनिष्कप्रमाणं तु राजानं क्षत्रियो व्रजेत् ॥ तस्मादौदुम्बरं शस्त्रं प्राप्यात्मानं हनेद्गृह । निमीलिताक्षो जठरे स्वश्वस्या मरणाच्छ्चिः ॥ "

इति । इदमुभयोः सगुणत्वे । निर्गुणत्वे तु तत्रेय—

" निर्गुणस्तु यदा विप्रोऽपहर्ता ³क्षत्रियस्य च ।

गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यातु तं स्वयम् ॥ "

इति । अस्य पाक्षिकमरणेन निर्गुणविषयत्वात् निश्चितमरणस्य पूर्वस्य सगुणविषयत्वं युक्तम् । तेन च नामधारकब्राह्मणविषयत्वं पतितब्राह्मणविषयत्वं वास्येति निरस्तम् । पाक्षिकमरणत्वं चास्यानुपदं स्पष्टियिष्यामः । ¹सगुणस्वामिकस्य निर्गुणैरपह।रेऽपि तत्रैव—

> " क्षत्रादयस्त्रयो वर्णा निर्गुणा चूततत्पराः । गुणाट्यस्य तु विषस्य पञ्चनिष्कान् हरन्ति ये ॥ निष्कालकादिविधिना दम्ध्वात्मानं तु पावके । शुध्येयुर्मरणाद्वीर तन्निर्यात्य तु तस्य वै ॥"

इति । तत् अपहृतं द्रव्यं निर्यात्य स्वामिने दत्त्वेत्यर्थः । अत्र विशेषं वक्ष्यामः । इदं च कामतोऽपहारे ; " कामतस्तु कृतं यत् स्यान्नान्यथा वधमहिति " इति शातातपस्मरणात् । मरणासंभवे अश्वमेधस्तीर्थानुसरणं चतुर्विशतिवार्षिकं त्रतं चेत्यादि पूर्ववत् कल्पनीयम् । अकामतस्तु वक्ष्यति । परिमाणभेदेन प्रायश्चित्तभेदः पर्तिशन्मते—

" वालाग्रमात्रेऽपहते प्राणायामं समाचरेत् लिक्षामात्रेऽपि च तथा प्राणायामत्रयं बुधः ॥ राजसर्षपमात्रे च प्राणायामचतुष्ट्यम् । गायन्यष्टसहस्रं च जपेत् पापविशुद्धये ॥ गौरसर्षपमात्रे तु सावित्रीं वै दिनं जपेत् । यवमात्रे सुवर्णस्य प्रायश्चित्तं दिनद्वयम् ॥ सुवर्णकृष्णलं ह्येवमपहत्य द्विजोत्तमः । कृच्छं सांतपनं कुर्यात् तत्पापस्य विशुद्धये ॥ अपहृत्य सुवर्णस्य माषमात्रं द्विजोत्तमः । गोम्त्रयावकाहारिस्त्रिभिर्मासैर्विशुध्यति ॥ सुवर्णस्यापहरणे वत्सरं यावकी भवेत् । ऊर्ध्वं प्राणान्तिकं ज्ञेयमथवा ब्रह्महत्रतम् ॥"

इति । ऊर्ध्वम् ; पञ्चनिष्कप्रमाणमित्युक्तम् । सार्धद्विनिष्कस्तेये षडब्दम् ;

" षडब्दं वा चरेत् कृच्छ्रं यजेद्वा कतुना द्विजः । तीर्थानि वा अमन् विद्वांस्ततः स्तेयाद्विमुच्यते ॥"

¹ सगुणस्यापि—घ.

इति अत्रिस्मरणात् । कतुः स्वर्जिदादिः । तीर्थानि त्रीणि ; बहुवचनात् । पादोनचतुर्निण्कहेमस्तेये नवाञ्दम् ; "एतदेव त्रतं स्तेनः पादन्यृनं समाचरेत् " इति व्यासस्मरणात् । यदा तु स्तेयानन्तरमेव जातानुतापः प्रत्यपयिति, तदा त्रैवार्षिकम् । यथाह अङ्गिराः— "महापातकसंयुक्ता वर्षैः ग्रुध्यन्ति ते त्रिभिः" इति । इदं च कामतः । अकामतस्तु वार्षिकमेव ; "स्तेयं कृत्वा सुरां पीत्वा कृच्छ्रं संवत्सरं चरेत् " इति आपस्तम्बीयात् । मानसापहारे तु सुमन्तुः— " सुवर्णस्तेयी द्वादशरात्रं वायुभक्षः पूतो भवति " इति । रसवेधाद्यापादित- सुवर्णभावस्य ताम्रादेः स्तेये न महापातकम् ; मुख्यजातिसमवायाभावादिति प्राञ्चः । असुवर्णं सुवर्ण- अमेणापहरतोऽपि न महापातकम् ; अपहारकर्मणोऽसुवर्णत्वात् । पारदोपित्रप्तसुवर्णं रजतबुद्ध्या अपहरतस्तु भवत्येव महापातकम् ; वास्तवसुवर्णापहारत्वात् । सुवर्णसंसृष्टताम्रादिहरणेऽपि सुवर्णस्तेयमेव ; पृषदाज्य इवाज्यत्वस्य संसृष्टेऽपि सुवर्णत्वानपायादित्याद्युद्धम् । क्षत्रियादिसुवर्णस्तेयस्योपपातकत्वात् तत्प्रायिधतं तत्रैव वक्ष्यामः ॥ १॥

वधात् त्यागाद्वा प्रयतो भवति ॥२॥ महाव्रतं द्वाद-

मुसलार्पणस्य प्रयोजनमाह । वधात् राजकृतमुसलप्रहारजन्यात् प्राणवियोगात् पूतो भवति । अथ तेन प्रहारेण न म्रियते, तथापि शुध्यत्येव ;

> " नि:शङ्केनापि चेद्राज्ञा हतो न म्रियते गुह । पूयत्येव न संदेहो यदि जीवति स द्विजः ॥"

इति भविष्यस्मरणात्; "मृतकल्पः प्रहारातों जीवन्निष विशुध्यति " इति योगिस्मरणाच । यदि पुनरुत्पन्नकरुणेन राज्ञा 'पुनरेवं मा कार्षीः' इत्यनुशिष्याहत एव त्यज्येत, तदापि शुध्यति; "हतः शुद्धि-मवामोति राज्ञासौ मुक्त एव वा " इति शातातपस्मरणात् । "शासनाद्वा विमेक्षाद्वा स्तेनः स्तेयाद्विमुच्यते" इति मानवाच । न चाकारणिकशुद्धश्चापातः; राजवचनस्यैवाशौच इवात्रापि शोधकत्वात् । यतु "अन्नन्नेनस्वी राजा " इति गौतमीयं, तद्वाज्ञ एवाहनने प्रत्यवायं बोधयति, न राजमुक्तस्य शुद्धश्चभावमपीति ॥ २ ॥

अकामतः सुवर्णस्तेये आह । 'वने पर्णकुटीं कृत्वा ' इत्याद्यक्तं महात्रतम् । तदकामत उक्तपि-माणसुवर्णस्तेये द्वादशाञ्दानि कुर्यात् । वाशञ्दो व्यवस्थितविकल्पार्थः ; " ऊर्ध्वं प्राणान्तिकं ज्ञेयमथवा ब्रह्महत्रतम् " इति षट्त्रिंशन्मतात् ;

" अनिवेद्य नृपे शुंध्येत् सुरापत्रतमाचरन् । आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विमतुष्टिकृत् ॥ "

इति यो। गिस्मरणाच ब्रह्महसुरापत्रतयोर्विकरुपः । स्वतुरुयसुवर्णदानमतिधनिकविषयम् ॥ ३ ॥

निक्षेपापहारी च ॥ ४ ॥ ¹धान्यधनापहारी च कृच्छ्र-मब्दम् ॥ ५ ॥

सुवर्णस्तेयसमे प्रायश्चित्तमाह । निक्षेपः सुवर्णातिरिक्तस्य ; तस्याकामतोऽपहारी च । चकारात् अश्चरत्नादिहारी च द्वादशाब्दं महाव्रतं कुर्यात् । कामतः प्रागुक्तमश्चमेधादि ज्ञेयम् ॥ ४ ॥ उपपातकस्तेये आह । धान्यं व्रीहियवादि । धनं वक्ष्यमाणं ताम्ररजतादि । परिमाणविशेषार्थमत्रोपादानम् । चकारात् सिद्धान्नं च । ब्राह्मणस्वमेतदपहृत्याब्दं कृच्छूं चरेत् । एतच्च कामतः । यथाह मनुः

" धान्यात्रधनचौर्याणि कृत्वा कामाद् द्विजोत्तमः । सजातीयगृहादेव कृच्छाब्देन विशुध्यति ॥ "

इति । धान्यं दशकुम्भपरिमितम् ; अधिके वयस्मरणेन प्रायश्चित्तगौरवात् ; "धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः" इति मानवात् । कुम्भपरिमाणं त्वाह कात्यायनः—" दशद्रोणा भवेत् खारी कुम्भोऽपि द्रोणविंशतिः" इति । सिद्धान्नमपि तावदेव । धनं तन्मूल्यपर्याप्तम् ; न्यूनाधिकभावेन प्रायश्चित्तं- तारतम्यात् । अकामतः शृङ्कः—

" तिल्धान्यान्नवस्त्राणां शय्यानामामिषस्य च । संवत्सरार्धं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥ "

इति । क्षत्रियादिस्वामिकापहारे तु पादपादहान्या करूप्यम् । मृह्यशब्देन वक्तव्ये यद्धनशब्दोपादानं तत् ब्राह्मणव्यतिरिक्तस्वामिकसुवर्णापहारेऽपीदमेव प्रायिश्चत्तमिति बोधियतुम् । तच्च निर्गुणक्षत्रियादिस्व।मिक-सुवर्णस्य गुणवता ब्राह्मणेनापहारे वार्षिकं मूलोक्तम् ;

> " अधमस्यापहरणे मणीनां रजतस्य च । धनापहरणे चैव कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ "

इति मानवात् । अधमः ब्राह्मणापेक्षया क्षत्रियः ; द्विजोत्तमसजातीयस्य प्रागभिधानात् । धनं सुवर्णम् ; रजतादुत्कृष्टत्वात् ; "रजतं ताम्रम् " इत्युक्तत्वात् । निर्गुणस्वामिकस्य निर्गुणेनापहारे भविष्योक्तम्—

> "यदा च निर्गुणः स्वामी क्षत्रियो वैश्य एव वा । हर्ता च ब्राह्मणस्तद्वत् तदापस्तम्बभाषितम् ॥ चतुर्थकाले भुञ्जानस्त्रिकालं स्नानमाचरेत् । स्थानासनाभ्यां विहरंस्त्रिभिर्ववैविशुध्यति ॥ "

इति । वाशब्दात् शूद्रोपादानम् । इदं च पञ्चनिष्कापहारे । न्यृनापहारे तु गुणवतो निर्गुणेनैतदेव कार्यम् ; "क्षत्रादीनां गुणवतामरुपे त्वपहृते गृह ॥ अरुपानुबन्धे च तथा एतदेव भवेद्विभो ॥"

इति भविष्यात् । अल्पानुबन्धे लौकिककर्मोपयोगिनि । एतत् त्रैवार्षिकम् ॥ ५॥

¹मनुष्यस्त्रीक्र्पक्षेत्रवापीनांमपहारे वान्द्रायणम् ॥ ६॥

मनुष्यादिस्तेये आह । मनुष्यः दासः । स्त्री दासी । शेषं प्रसिद्धम् । एषां क्षत्रियादिस्वामिकानामप-कृष्टजातीयानामपहारे चान्द्रायणम् । ब्राह्मणस्वामिकापहारे³ " उत्कृष्टजातीयापहारे महापातकसमम् " इत्युक्तम् ।

> " पुरुषाणां कुळीनानां नारीणां च विशेषतः । मुख्यानां चैव रत्नानां हरणे वधमईति ॥ "

इति मानवे महापातकीयदण्डस्मरणात् । वापीकूपयोः न स्वरूपेण हरणम् ; गुप्कयोरपि तयोरपहारे प्रायश्चित्तप्रसङ्गात् । किंतु जलवतामेव ; "वापीकूपजलानां च गुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् " इति मानवात् । वाप्यादिना जलविशेषणात् वाप्यादिपरिमितत्वं गम्यते ; न कुम्भादिपरिमितत्वम् । तेन न तत्रेदं प्रायश्चित्तम् ; किं त्वन्यदेव । इदमप्यनुत्सृष्टजलविषयम् । उत्सृष्टे तु सर्वसाधारणस्वत्वान्न दोषः । क्षेत्रम् ; बीजोत्पत्तियोग्या भूः निवर्तनपरिमाणा । तदपहारे चान्द्रायणम् । तन्न्यूनाधिकापहारे प्रायश्चित्तान्तरं कल्प्यम् ॥ ६ ॥

द्रव्याणामलपसाराणां सांतपनम् ॥ ७ ॥

सीसादिस्तेये आह । अल्पसाराणि अल्पमृत्यानि त्रपुसीसकादीनि । तृणकाष्ठादीनां पृथगभिधानात् । तादृशद्वयापहारे सांतपनं द्व्यहसाध्यम् । पञ्चिवंशितपणलभ्यविषयमेतत् । अधिकमृत्यविषयेऽधिकम् ; "कांस्यायस्ताम्रसीसानामर्थं कृच्छार्धमेव च " इति जावालिस्मरणात् । अर्थं पादकृच्छः । ततोऽप्यधिकमृत्ये अर्थकृच्छः ॥ ७॥

भक्ष्यभोज्ययानराय्यासनपुष्पमूलफलानां पश्चगव्यपानम्

11611

मक्ष्यादिस्तेये आह । भक्ष्यं मोदकादि । भोज्यम् ओदनादि । पानं दुग्धादि । शय्या प्रसिद्धा । आसनं पीठादि । पुष्पं मिलकादि । मूलम् आर्द्रकादि । फलम् आम्रादि । एषामेकवारतृप्तिदभोजन-पर्याप्तानां च हरणे भोजनपरिहारेण पञ्चगव्याशनम् । द्विवारभोजनपर्याप्तहरणे त्रिरात्रम् । यथाह पैठीनसिः—

¹ मनुष्यस्त्रीक्षेत्र—ठ; वांपिकानाम् for वापीनाम्—च.

³ स्वामिकानाम्—च.

" भक्ष्यभोज्यत्यान्नस्योदरपूरणमात्रस्य हरणे एकर।त्रम् , द्विवारोदरपूरणमात्रस्य त्रिर।त्रं पञ्चगव्याहारता " इति । एकरात्रशयनार्थशय्यापहारे चैवम् । बहुमूल्यायाः " अत्यन्तार्घापहारे तु शय्यानामामिषस्य च । संवत्सरार्धं कुर्वीत " इति श्रङ्कोत्कं ज्ञेयम् । आसनेऽप्येषेव व्यवस्था । पुष्पादीनामप्येकरात्रे।पभोग्यानां हरणे पञ्चगव्या-शनम् । त्रिर।त्रबड्ठात्रोपभोग्यापह।रे तु पादार्थकुच्छ्रौ ।

" पकान्नमोषधं तैलं शय्या वास उपानहो । उदके फलमूलेषु पुष्पपर्णसुगन्धिषु । मृद्धाण्डमथ मांसेषु अर्धं कृच्छार्धमाचरेत् ॥ "

इति जाबालोक्तं ज्ञेयम् । बहुमूल्यानां चिरमपहारे तु " मूलानां कुसुमस्य च । मासार्धे तु व्रतं कुर्यात् " इति शङ्कोक्तं ज्ञेयम् ॥ ८॥

तृणकाष्टद्वमशुष्कानगुडवस्त्रचर्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत्

11911

तृणादिस्तेये आह । तृणं द्व्यहाहारो गवादेः । काष्ठं द्व्यहपाकोपयोगि । द्रुमः अनुपभोग्यफल-पुष्पः । शुष्कान्नं तण्डुलादि । गुडश्च द्व्यहाहारः । वस्त्रं कौपीनाच्छादनयोग्यम् । आमिषं द्व्यहभक्ष्यम् । एषां स्तेये त्रिरात्रमुपवसेत् । दशाहपर्याप्तापहारे मनुः—

> " ठवणानां गुडानां च मूलानां कुसुमस्य च। मासार्थं त वतं कुर्यादेतदेव समाहित: ॥ "

इति । विंशतिरात्रपर्याप्तापहारे मासम् ;

" तृणेक्षुकाष्ठतकाणां रसानामपहारकः । मासमेतद्रतं कुर्योद्गन्धानां सर्विषां तथा ॥ "

इति मानवात् । अस्यापवादमाह श्रह्धः--

" अस्तेयममये काष्ठमस्तेयं च तृणं गवे । कन्याहरणमस्तेयं यो हरत्यनसंकृताम् ॥ "

इति । अमये श्रोतस्मार्ताय । योगीश्वरोऽपि — " द्विजस्तृणेधपुष्पाणि सर्वतः स्ववदाहरेत् " इति । तदुभय-मप्येकाहपर्याप्तस्तेये ॥ ९ ॥

मणिमुक्ताप्रवालताम्ररजतायःकांस्यानां¹ द्वादशाहं कणा-नश्रीयात्॥ १०॥

¹ कांस्यापहरणे—ज.

¹मण्यादिस्तेय आह । मण्यादयः प्रसिद्धाः । तेषामेकाहमक्ष्यद्वादशगुणमूल्यरुभ्यानां स्तेये द्वादशाहं कणानश्रीयात् । कामतश्चेदम् । अकामतोऽर्धम् ; "कांस्यायस्ताम्रसीसानामर्थं कृच्छू।र्धमेव च " इति स्मरणात् । अर्धं पादकृच्छः । स तूक्तपरिमाणात् न्यूनपरिमाणे मूल्ये । गद्याणदशकन्यूनमूल्यस्तेये चतु-विश्वितमते—" रत्नानां हरणे विपृश्चरेचान्द्रायणं त्रतम् " इति । गद्याणसहस्रन्यूनमूल्यस्तेये मनुः—

" अधमस्यापहरणे मणीनां रजतस्य च । धनापहरणे चैव कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ "

इति । गद्याणसहस्राधिकमूल्यरत्नाद्यपहारे तु महापातकसाम्यम् ;

" निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ; मुख्यानां चैव रत्नानां हरणे वधमर्हति ॥ "

इति मानवात् । तच स्पष्टमुक्तं चतुर्विशतिमते-

"रूप्यं हत्वा द्विजो मोहाचरेचान्द्रायणं व्रतम् । गद्याणदशकादृध्वेमा शताद् द्विगुणं चरेत् । आ सहस्राच त्रिगुणमूर्ध्वं हेमविधिः स्मृतः ॥ "

इति ॥ १०॥

कार्पासकीटजोर्णाचपहरणे त्रिरात्रं पयसा वर्तेत ॥ ११ ॥

कार्णासादिस्तेये आह । कार्णासं तूलम् । कीटजं तसरीपट्टादि । ऊर्णा मेदादिलोम । आदिशब्दात् क्षुमादितन्तवः । एषां स्तेये त्रिरात्रं पयसा वर्तेत । इदं च पादकृच्छूत्त्वस्यात् अकामतः । कामतोऽर्धकृच्छूः ; "गुडकार्णासधान्यानि कृच्छूं कृच्छू।र्धमेव च " इति जाबा लिस्मरणात् । तूलादिग्रहणात् तत्प्रकृतिकानां वस्त्रादीनामप्येतदेव प्रायिश्चत्तं दिशतं तेन्व — " शय्या वास उपानहौ " इति । एतच द्विभीजनार्हभक्ष्य-मूल्यतूलादिविषयम् ; अधिके " तिल्धान्यान्नवस्त्राणां संवत्सरार्वं कुर्वीत " इति प्रायिश्चत्तिवयदर्शनात् ॥ ११ ॥

द्विशक्तिकशकापहरणे द्विरात्रमुपवसेत् ॥ १२ ॥ ²पक्षिगन्धौ-षधिरज्जुवैदलानामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥ १३ ॥

द्विशफादिस्तेये आह । द्विशफाः अजादयः । एकशफाः खरादयः । एषां स्तेये त्रिरात्रमुपयसेत् । इदमपि द्विमीजनाईभक्ष्यमूल्यरुम्याजादिविषयम् । अधिकेऽधिकं कल्प्यम् । गवाश्वादिषु तु,

¹ From here up to कणान missing in ख.

² This Sūtra omitted in ज.

" हिरण्यरत्नकौरोयस्रीपुंगोगजवाजिनः । देवब्राह्मणराज्ञां च विज्ञेयं द्रव्यमुत्तमम् ॥ "

इत्युत्तमत्वेनोत्तमसाहसविधानात् सुवर्णस्तेयसमत्वाच तत्प्रायिधत्तमेव ज्ञेयम् ॥ १२ ॥

पक्ष्यादिस्तेये आह । पक्षिणः शुकादयः । गन्धः कर्पृरादिः । ओषधयः गुडूच्यादयः । रज्जुः मुञ्जादिमयी वरत्रा । वैदलं वैणवशूर्णदि । एषां स्तेये एकाहमुपवासः । एतच्चैकवारभक्ष्यमूल्यलभ्यादिस्तेय-विषयम् । मूल्याधिवयेऽधिकम् ; " ¹मासमेकं व्रतं कुर्याद् गन्धानां सर्पिषां तथा । " इति शुङ्कस्मरणात् ॥ १३ ॥

दत्त्वैवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः। प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कल्मषस्यापनुत्त्तये॥ १४॥

स्तेयप्रायश्चित्तविधिशेषमाह । धनस्वामिनोऽपहृतं द्रव्यं साक्षादेव दत्त्वा, रुज्जादिना साक्षाहाना-शक्तावुपायान रेण यौतकादिमिषेणापि दत्त्वेव प्रायश्चित्तं कार्यम् ; द्रव्यदानस्यापि प्रायश्चित्तवदेव पाप-क्षयहेतुत्वात् । न च विकल्पः ; दत्त्वेति क्त्वाप्रत्ययेन दानस्य पूर्वाङ्गताबोधनात् । तच्चैकादशगुणं देयम् ;

> " स्तेये ब्रह्मस्वभूतस्य सुवर्णादेः कृते पुनः । स्वामिनोऽपहृतं देयं हर्त्रा त्वेकादशाधिकम् ॥ "

इति स्मरणात् । तदशक्ती चतुर्गुणं देयम् ; "हृत्वा चतुर्गुणं दक्त्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् " इति चतुर्विश्वितमतात् । तदशक्ती सममिप ; "यदस्यापहृतं द्वव्यं तत्तस्यव विनिर्दिशेत् " इति भविष्यात् । तन्नाशे तत्प्रतिरूपम् ;

" प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात् तत्प्रतिरूपकम् । तस्यानुरूपं मृत्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥ "

इति पाराशर्यात् । तस्याप्यसंभवे चतुर्गुणं व्रतं कार्यम् ; "अभावे काञ्चनस्य स्याद् व्रतमेतचतुर्गुणम् " इति वैष्णवात् । तत्राप्यशक्तौ तत्तुष्टिमेवोत्पादयेत् ;

> " यो यस्य हिंस्याद् द्रव्याणि ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा । स तस्योत्पादयेत् तुष्टिं राज्ञे दद्याच तत्समम् ॥"

इति स्मरणात् । दण्डदाने च विशेषो भविष्ये---

" आनीयते बलाद्यस्तु स्तेनो वै पार्थिवं प्रति । प्रायश्चित्तं तु तस्योक्तं दण्डश्च सुरसत्तम ॥ स्वयं गमनपक्षे तु ब्राह्मणस्य नृपं प्रति । दण्डदानस्य चाशक्तौ विज्ञेयं तु तपो गुह । तपः कर्तुमशक्तश्चेद् दण्डेनैव विशुध्यति ॥ "

इति ॥ १४ ॥

यचत् परेभ्यस्त्वादचात् पुरुषस्तु निरङ्कुशः। ¹तेन तेन विहीनः स्याचत्र यत्राभिजायते॥ १५॥

स्तेयस्यैहिकं फलमाह । रागाभिभवेन निषेधमतिकम्य यद्यत् द्रव्यमण्हरति, तेन तेनैव विहीनः तत्तत्कर्यारब्धासु तासु वासु योनिषु जायते ; स्तेयपायश्चित्तानां निषेवातिकमनिमित्तत्वेन तत्सापेक्षत्वात् ॥१५॥

जीवितं धर्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ । तस्मात् सर्वप्रयक्षेन धनहिंसां विवर्जयेत् ॥ १६॥

तमेवाह । यतो जीवितं प्राणगारणमाहारादिसाधनतया, धर्मः दानादिकर्मतया, कामश्चोपभोगविषयतया वनेनैव साध्यन्ते, अतः धनापहारे परकीयप्राणवर्मकामनाशात् सर्वेण कायवाञ्चनोजन्येन व्यापारेण धनस्य हिंसां स्तेयं वर्जयेत् ॥ १६ ॥

प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा। महद् दुःखमवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः॥१७॥

इति ^३श्रीविष्णुस्मृतौ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

प्राणिधनहिंसकयोर्धनहिंसकाधिक्यमाह । यतः प्राणिहिंसायां प्राणमात्रस्यैव नाशः, धनहिंसायां तु प्राणधर्मकामानां त्रयाणां नाशः, अतः प्राणहिंसकात् धनहिंसको गरीयान् ॥ १७ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज⁵श्रीनन्द-पण्डितापरनामधेयविनायकपण्डितऋतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ तेन तेनैव हीन: स्यात्—ठ.

² प्रतिष्ठितम्—ड.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्तप्रकरणं द्विपञ्चाशम्—ज ; वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्तप्रकरणं द्वापञ्चाशम्—ठ.

⁴ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः—घ, च.

⁵ श्री omitted in ग.

त्रिपञ्चारात्तमोऽध्यायः

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाब्दं चीरवासा वने प्राजापत्यं कुर्यात् ॥ १ ॥

क्रमप्राप्तं गुरुतलपप्रायिधतं त्रिपञ्चाशत्तमेनाह । यद्यपि स्वपत्नीव्यतिरिक्ताः सर्वा अपि स्त्रियोऽगम्या एव, तथाप्यत्र क्रमेण गुरुतलपपरत्वमगम्याशब्दस्याध्यवसीयते । तत्र मातृगमनस्यातिपातकत्वात् तत्प्रायिधितं प्रागेव निरूपितम् । इदानीं तत्सपत्नीगमनस्य महापातकत्वात् तत्प्रायिधित्तमाह । तत्र अगम्या शूद्रा पितृभार्या । तस्यामकामतो गमने पूर्वोक्तमहात्रतिविधानेन वनं वसन् अब्दं प्राजापत्यमुक्तव्रतं कुर्यात् । यथाह मनुः—

" खट्टाङ्गी चीरवासा वा इमश्रुलो ²निर्जने वने । प्राजापत्यं चरेत् कृच्छूमञ्दमेकं समाहितः ॥ "

इति । कामतस्तद्गमने **याज्ञवल्कयः**—" प्राजापत्यं चरेत् कृच्छूं समा वा गुरुतल्पगः " इति । समाः वर्षत्रयम् । इदमेव वैश्यायामकामतो गमने ;

" गमने गुरुभार्यायाः पितृभार्यागमे तथा । अञ्दत्रयमकामातु कृच्छ्रं नित्यं समाचरेत् ॥ "

इति **चृद्धमनु**स्मरणात् । कामतो वैश्यागमने षड्वार्षिकम् ; " ब्राह्मणीपुत्रस्य वैश्यायां षड्वार्षिकम् " इति पुलस्त्यस्मरणात् । इदमेव क्षत्रियायामकामतो गमने ; कामतो गमने द्वादशवार्षिकविधानात् । यथाह शङ्कः—

" अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः । एककालं समक्षन् वै वर्षे तु द्वादशे गते ॥ रुक्मस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः । व्रतेनैतेन शुध्यन्ति महापातकिनस्त्वमे ॥ " इति । एतदेवाकामतो ब्राह्मणीगमने । ¹कामतो मरणान्तिकम् ;

" पितृभार्यों तु विज्ञाय सवर्णों योऽधिगच्छति । जननीं चांप्यविज्ञाय नामृतः शुद्धिमामुयात् ॥ "

इति षट्त्रिंशन्मतात् । मरणप्रकारं त्वाह योगीश्वरः—" तप्तेऽयःशयने सार्धमायस्या योषिता स्वपेत " इति । स्वापश्च स्वकर्म विख्याप्य कार्यः ; " गुरुतल्प्यभिभाष्येनः " इति मानवात् । एतच्चोभयेच्छातः प्रवृत्तौ । स्त्रीच्छया तु गौतमः—" तप्ते छोहशयने गुरुतल्पगः शयीत ; सूर्मी वाश्चिष्येज्ज्वरुन्तीम् " इति । अत्रेच्छया विकल्पः । सूर्मी छौही शैली मृन्मयी वा स्त्रीप्रतिमा ; " गुरुतल्पगो मृन्मयीमायसीं वा स्त्रीप्रति-कृतिम् " इति हारीतस्मरणात् ; "गुरुतल्पी शिलां तप्ताम् " इति अङ्गिरः स्मरणात् । आलिङ्गनं चोप्तलोमकेरोन घृताभ्यक्तेन कार्यम् ; " निष्कालको घृताभ्यक्तस्तप्तां सूमीं परिष्वज्य मरणात् पूतो भवति " इति **वासिष्ठात् ।** स्वेच्छया प्रवृत्तावि स एव—" लिङ्गं वा सवृषणमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणां प्रतीचीं व्रजेत् अजिह्य-माशरीरपातम्² " इति । दक्षिणां प्रतीचीं वेत्यर्थः ; "गुरुतरूपगो दक्षिणाप्रतीच्योरन्यन्तरेण गच्छेत् " इति बोधायनस्मरणात् । नैर्ऋतीमिति वा ; "नैर्ऋत्यां चोत्सृजेत् तनुम् " इति स्मरणात् । उत्तरां वा ; " उत्कृत्य वृषणौ वापि प्रविद्योद्दिशमुत्तराम् " इति **अङ्गिर:**स्मरणात् । लिङ्गादिच्छेदश्च स्वयं कार्यः ; " स्वयं वा शिक्षवृषणौ " इति मानवात् । गच्छेचानीक्षमाणः ; " अनीक्षमाणो गच्छेत् " इति शङ्कस्मरणात् । धावन् गच्छन् कूपादि न परिहरेत् ; " यत्रैव प्रतिहतस्तत्रैव तिष्ठेदा प्रलयात् " इति वासिष्ठात् । यदि स्वयं न करोति, तदा राज्ञा कार्यम् ; "शिश्वस्योत्कर्तनात् तत्र नान्यो दण्डो विधीयते " इति नारद-स्मरणात् । तावता विशुध्यति ; " दण्डेनैव विशुध्यति " इति **भविष्यात्** । धनदण्डे प्रायश्चित्तं पृथक् कार्यम् ; " प्रायश्चित्तं तु तस्योक्तं दण्डश्च सुरसत्तम " इति भविष्यात् । इदमेव क्षत्रियायां कामतोऽभ्यासे अण्डरहितशिश्रोत्कर्तनम् ;

> " मत्या गत्वा पुनर्भायां गुरोः क्षत्रसुतां द्विजः । अण्डाभ्यां रहितं लिङ्गमुत्कृत्य स मृतः शुचिः ॥ "

इति कण्वस्मरणात् । अकामतोऽभ्यासेऽण्डमात्रच्छेदः ⁴ ;

" गुरोः क्षत्रसुतां भार्यां पुनर्गत्वा त्वकामतः । अण्डमात्रं समुत्कृत्य शुध्येज्जीवन् मृतोऽपि वा ॥ "

¹ कामत**र**तु—ग.

³ आ मरणात्—ख, ग.

² निपातात्—ख, ग.

⁴ अभ्यासे omitted in घ; मात्र omitted in घ.

इति जातूकर्ण्यसारणात् । वैक्यायां कामतोऽभ्यासे लिङ्गाप्रच्छेदः ;

" गुरोर्भार्यां तु यो वैदयां गत्वा गच्छेत् पुनः पुनः । लिङ्गाग्रं छेदयित्वा तु ततः शुध्येत् स किल्बिषात् ॥ "

इति लोगाक्षिरमरणात् । अकामतो ¹मरणान्तिकं ब्रह्मचर्यम् ;

" अभ्यस्य विष्रो वैदयायां गुरोरज्ञानमोहतः । षडङ्गं ब्रह्मचर्यं च स चरेद्यावदायुषम् ॥ "

इति हारीतस्मरणात् । शूद्रायां कामतोऽभ्यासे द्वादशवार्षिकम् ;

" पुनः श्द्रां द्विजो गत्वा बुद्धचा विषः समाहितः । ब्रह्मचर्यमदुष्टात्मा चरेद् द्वादशवार्षिकम् ॥ "

इति उपमन्युस्मरणात् । अकामतोऽभ्यासे षडब्दम् । प्रातिलोम्येन व्यवाये योगीश्वरः—" प्रातिलोम्ये वधः पुंसो नार्याः कर्णादिकर्तनम् " इति । वयप्रकारश्च वासिष्ठो ज्ञेयः । स यथा— राद्वादीनां ब्रह्मणीगमने वीरणलोहितदर्भरारपत्रैर्यथाकमं वेष्टियत्वामौ प्रासनं ब्राह्मण्या वपनं सर्पिषाभ्यञ्चनं कृष्णगौरश्वेतखरारोपणं महापथप्रवाजनं चेति । एवं वैदयस्य राजन्यायां राद्वस्य राजन्यवैद्ययोः क्षत्रियावैद्याराद्वाणां चेति । कामतः प्रवृत्तस्य रेतःसेकादवीक् निवृत्तौ पुलस्त्यः—" ब्राह्मणीपुत्रस्य क्षत्रियायां मातरि गमने पादहान्या द्वादश्वार्षिकम् ; एवमन्यवर्णासु " इति । अयमर्थः— यस्यां कामतो गमने यद्वतं, तदेव तत्र रेतःसेकादवीक् पादोनम् । ततश्च कामतो भ्वाह्मणस्य ब्राह्मण्यामष्टादशाब्दिकम् ; मरणवैकल्पिकचतुर्विशतिवार्षिकस्य पादन्यन्त्वात् । एवं क्षत्रियायां नवाब्दम् । वैद्यायां सार्धचतुर्वार्षिकम् । राद्वायां सपादद्विवार्षिकमिति । एवमेवा-कामतोऽपि प्रवृत्तस्य रेतःसेकादर्वाक् निवृत्तौ ज्ञेयमित्याद्व्ह्यम् ।

सर्व चैतत् प्रायश्चित्तजातं सहृत्तागमनविषयम् । दुर्वृत्तागमने तु विशेषः । तत्र गुरुपत्यां सवर्णीयां दुर्वृत्तायामकामतः सकृद्गमने याज्ञवल्कयः—" चान्द्रायणं वा त्रीन् मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् " इति । अभ्यासे द्विगुणम् । तत्रैव कामतः सकृद्गमने तूश्चाना—" गुरुतल्पाभिगामी संवत्सरं ब्रह्महत्रतं षण्मासान् वा तप्तकृच्छूं चरेत्" इति । तत्र सकृद्गमने षण्मासाः, अभ्यासेऽब्दिमिति ज्ञेयम् । तादृश्यामेव क्षत्रियायां कामतः सकृद्गमने व्याद्यः—

" क्रच्छ्रं चैवातिक्रच्छ्रं च तथा क्रच्छ्रातिक्रच्छ्रकम् । चरेन्मासत्रयं विप्रः क्षत्रियागमने गुरोः ॥"

³ कामत: omitted in घ.

इति । तत्रारोहतो मासं कृच्छुः । रेतःसेकादवीक् निवृत्तौ मासद्वयमितकृच्छुः । संपूर्णिकियानिर्वृत्तौ मासत्रयं कृच्छातिकृच्छुः । तत्रैवाकामतः सकृद्गमने कृण्वः—

" चान्द्रायणं तप्तकृच्छ्रमतिकृच्छ्रं तथेव च । सकृद्गत्वा गुरोर्भार्यामज्ञानात् क्षत्रियां द्विजः ॥ "

इति । तत्रारोहणार्वोङ्निवृत्तिसंपूर्णिक्रियानिर्वृत्तिषु तप्तकृच्छ्रातिकृच्छ्रचान्द्रायणानि । ताद्दयामेव वैदयायां कामतः सक्कद्गमने स एव—

> " तप्तकृच्छूं पराकं च तथा सांतपनं गुरोः । भार्यो वैश्यां सकृद्धत्वा बुद्धचा मासं चरेद् द्विजः ॥ "

इति । अत्रापि आरोहणमात्रे तप्तकृच्छूः । अर्वाङ्निवृत्तौ पराकः । प्रयाननिर्वृत्तौ मासं सांतपनम् । तत्रैवाकामतः सकृद्गमने प्रजापतिः—

" पञ्चरात्रं तु नाश्रीयात् सप्ताष्टी वा तथैव च । वैश्यां भार्या गुरोर्गत्वा सकृदज्ञानतो द्विजः ॥ "

इति । अत्राप्यारोहणार्वाङ्निवृत्तिप्रधाननिवृत्तिषु पञ्चसप्ताष्टरात्रमनशनम् । तादृश्यामेव श्द्रायां कामतः सक्रद्गमने जाबालिः—

" अतिक्वच्छ्रं तप्तकृच्छ्रं पराकं च तथेव च । गुरोः शूद्रां सकृद्गत्वा बुद्धचा विप्रः समाचरेत् ॥"

इति । अत्राप्यारोहणार्वाङ्निवृत्तिप्रधाननिर्वृतिषु तप्तकृच्छ्रातिकृच्छ्रपराकाः क्रमेण ज्ञेयाः । तत्रैवाकामतः सक्रुद्गमने दीर्घतमाः—

" प्राजापत्यं सांतपनं सप्तरात्रोपवासकम् । गुरोः शुद्धां सकृद्धत्वा चरेद्विपः समाहितः ॥ "

इति । अत्राप्यारोहणार्वोङ्निवृत्तिप्रधाननिर्वृत्तिषु क्रमेण सांतपनप्राजापत्यसप्तरात्रोपवासा ज्ञेयाः । स्त्रीणामप्यत्रैतदेव प्रायश्चित्तम् ;

> " एष दोषश्च शुद्धिश्च पतितानामुदाहृता । स्त्रीणामपि प्रसक्तानामेष एव विधिः स्मृतः ॥ "

इति कात्यायनस्मरणात् । ¹एष इति कामतो मरणम् । अकामतो द्वादशाब्दम् ।

¹ From here up to योगिमनुस्मरणात् omitted in ख.

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

" छित्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिय।स्तथा । एतदेव व्रतं कार्यं योषित्सु पतितास्त्विति ॥ "

इति ¹योगिमनुस्मरणात् । एतदेवार्धक्लप्त्या ब्रह्महत्यादिषु त्रिषु ; "स्त्रीणामर्धं प्रदातव्यम् " इति स्मरणात् । व्यभिचारे तु नार्धक्लिप्तिः ; "यत् पुंसः परदारेषु तच्चेनां चारयेद्रतम् " इति नियमात् । साधारणस्त्रिया न गुरुतल्पत्वम् ;

" जात्युक्तं पारदार्थं च कन्यादूषणमेव च । साधारणस्त्रियो नास्ति गुरुतल्पत्वमेव च ॥ "

इति च्याघ्रस्मरणात्।

अगम्येति सामान्योपादानमनुपातकेप्वप्येतदेव प्रायिधत्तमिति बोधियतुम् । तत्र वर्णभेदेनोक्तमेव प्रायिधत्तमुक्तव्यवस्थया व्यवस्थाप्यम् ।

> " रेतः सिक्त्वा कुमारीषु स्वयोनिप्वन्त्यजासु च । सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते ॥ "

इति यमः । योगीश्वरोऽपि--

" पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि । मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा ॥ आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः । छित्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि ॥ "

इति । नारदः-

" माता मातृष्वसा श्वश्रूमीतुलानी पितृष्वसा । पितृव्यसिविशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी स्तुषा ॥ दुहिताचार्यभार्या च सगोत्रा शरणागता । राज्ञी प्रव्रजिता धात्री साद्यी वर्णोत्तमा च या ॥ आसामन्यतमां गच्छन् गुरुतल्पग उच्यते । शिश्वस्योत्कर्तनात् तत्र नान्यो दण्डो विधीयते ॥"

इति । मातात्र असवर्णसपत्नमाता । एतच कामतः । आकामतस्तु द्वादशाब्दम् । यथाह जात् कृर्णः—
" आचार्यादेस्तु भार्यासु गुरुतल्पव्रतं चरेत् " इति । संवतीऽपि—

¹ योगिस्मरणात्—गं.

" पितृब्यदारगमने अतृभार्यागमे तथा । गुरुतल्पत्रतं कुर्यान्नान्यथा निष्कृतिर्भवेत् ॥ "

इति । ¹मनुरापि---

" गुरुतल्पत्रतं कुर्याद्रेतः सिक्त्वा स्वयोनिषु । सस्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ॥"

इति । व्याघ्रोऽपि-

" आश्रितस्यापि विदुष आहिताग्नेश्च योगिनः । आचार्यस्य च गोप्तुश्च भार्यो प्रव्रजितां तथा ॥ धात्रीं पुत्रीं च पौत्रीं च सखीं मातुस्तथैव च । पितुः सखीं तथा गत्वा गुरुतल्पव्रतं चरेत् ॥ "

इति । एतास्वेव कामतो रेतःसेकादर्वाक् चान्द्रायणम् ;

" गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वस्रुतां पितुरेव च । तस्या दुहितरं चैव चरेचान्द्रायणं व्रतम् ॥ "

इति संवर्तस्मरणात् । अकामतस्तु पराकः ।

" सनाभिनीं मातुलानीं स्नुषां मातुः सनाभिनीम् । गच्छन्नेताः स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥"

इति । अत्रोभयत्रापि गुरुतल्पसमानानामुपलक्षणम् । सर्वासां पराकः । यथाह पराश्चरः— " ²कृत्वा स प्राकृतं कृच्छ्रं पादं कुर्यात् ततः पुनः । कुमारीगमने विप्रश्चरंश्चान्द्र।यणं त्रतम् ॥ "

इति । ³एतान्यपि वचनान्युक्तविषय एव संबन्धतारतम्येन व्यवस्थाप्यानि ॥ १ ॥

परदारगमने च॥२॥

उपपातके पारदार्थमाह । गुरुतल्पतत्समन्यतिरिक्तस्वस्वजातिपरदारगमनेऽपि संवत्सरं प्राजापत्यं कार्यम् ; स्वजातिप्रक्रमे " ब्राह्मणादीनां संवत्सरं ब्रह्मचर्यम् " इति **बोधायनीयात् ।** गुणदोषहीन- ब्राह्मणीगमने नारदः—" मातुराप्तां भ्रातृजां च प्राजापत्यत्रयं चरेत् " इति । चतुर्विशातिमतेऽपि—

" मातुश्च स्वस्तियां गत्वा पितृव्यतनयां तथा । तप्तकृच्छ्रं प्रकुर्वीत षड्रात्रं तत्सुतासु च ॥

¹ मनुस्तु—घ.

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

भागिनेयीं द्विजो गत्वा चरेचान्द्रायणं व्रतम् ।
मातुलस्य सुतां गत्वा पितुश्च स्वित्रयां तथा ॥
प्राजापत्यं प्रकुर्वीत हारीतवचनं यथा ।
मातुश्च स्वित्रयां चैव भार्यां गत्वा तु कामतः ॥
पितृन्यतनयस्यैव सपादं कृच्लूमाचरेत् ।
दौहित्रीं पुत्रतनयां चरेचान्द्रायणं व्रतम् ॥
तत्सुतां च स्नुषां गत्वा पराकं तु समाचरेत् ।
संबन्धिनः स्त्रियो गत्वा सपादं कृच्लूमाचरेत् ॥
विधवागमने कृच्लूमहोरात्रसमन्वितम् ।
सिलिभार्याः समारुद्ध ज्ञातिस्वजनयोनिषु ॥ "

इति । ब्राह्मणस्येदम् । अग्निहोत्रिण्यादिब्राह्मणीगमने द्विवार्षिकम्; "द्वे परदारे" इति गौतमीयात् । तादृग्विधश्रोत्रियपत्नीगमने व्यव्दम्; "त्रीणि श्रोत्रियमार्यायाम् " इति गौतमीयात् । वर्णभेदेन वैषां व्यवस्था; "वैश्यायामवकीर्णः संवत्सरं ब्रह्मचर्यं त्रिषवणं चानुतिष्ठेत् । क्षत्रियायां द्वे वेषे । त्रीणि ब्राह्मण्याम् । वैश्यावच्च शूद्धायां ब्राह्मणपरिणीतायाम् " इति शङ्क्षस्मरणात् । ब्राह्मणपरिणयः शूद्धाया एव विशेषणम्, न वैश्यादीनाम्; ब्राह्मण्या व्यवधानात् । विद्वशेणत्वे च व्यवच्छेद्याभावेन वैयर्थ्यात् । तत्रश्चानेनेवोत्कर्षेण कामात् 'वैश्यावत् ' इत्यतिदेशोपपत्तिः । एतच्च कामतः । अकामतस्त्वर्धम् । अभ्यासे द्वेगुण्यादि । एतच्च ब्राह्मणस्येव । क्षत्रियस्य तु क्षत्रियावैश्याशूद्धासु द्विवार्षिकवार्षिकषाण्मासिकानि । वैश्यस्य वैश्याशूद्द्योवीर्षिकषाण्मासिकानि । वैश्यस्य वैश्याशूद्द्योवीर्षिकषाण्मासिके । शूद्धस्य शूद्ध्यां षाण्मासिकम् । यथाह् प्रजापतिः—

" विष्रो नृपस्य भार्यायां यत् करोति समागमे । तदेव क्षत्रियेणापि कार्यमंत्रैव संगमे ॥ "

इति । ईषद्वयभिचरितासु तु व्याघ्रः—

" ब्राह्मणो ब्राह्मणी गच्छेदकामां यदि कामतः । कृच्छूचान्द्रायणे कुर्यादर्धमेव प्रमादतः ॥ अर्धमेव सकामायां तप्तकृच्छ्ं सकृद्धतौ । अर्धमेव नृपादीनां दारेषु ब्राह्मणश्चरेत् ॥ एतद्वतं चरेत् सार्धं श्रोत्रियस्य परिग्रहे । अश्रोत्रियश्चेद् द्विगुणमगुप्तामर्धमेव च ॥ "

¹ योषित:—घ.

³ तु omitted in न.

² तद्विशेषणे च-ख.

⁴ परिग्रहम्—घ.

इति । अत्र सक्वदिति विशेषणात् पूर्वमसक्वद्विषये इति गग्यते । अकामतश्चेदम् । कामतोऽपि स एव—
" विभेणेव निविष्टाश्च चातुर्वर्ण्यप्रसृतयः ।
क्रमेण पादशो हीनं व्रतं तासु गतश्चरेत् ॥ "

इति । ब्राह्मणोपभुक्तासु चातुर्वर्ण्यस्त्रीषु ब्राह्मणो यदि गच्छेत् , तदा संवत्सरव्रतमेव पादपादहीनं क्रमेण कुर्यात् । अकामतः ¹प्रातिकोम्येन गमने तु प्रचेताः—

> " शृद्धस्य ब्राह्मणीं मोहात् गच्छतः शुद्धिमिच्छतः । पूर्णमेव व्रतं देयं माता यस्माद्धि तस्य सा । पादहान्यान्यवर्णासु गच्छतः सार्ववर्णिकम् ॥ "

इति । पूर्णं द्वादशाब्दं ब्राह्मण्यां सर्वेषाम् । अन्यासु पादहानिः । कामतो वयः ; "प्रातिलोम्ये वयः पुंसो नार्याः कर्णादिकर्तनम् " इति स्मरणात् । स्वैरिणीगमने तु शृङ्कः—" स्वैरिण्यां वृषल्यामवकीर्णः सचैलं स्नात्वा उदकुम्भं दद्यात् । वैश्यायां वृष्कालाहारो ब्राह्मणान् भोजयेत् । क्षत्रियायां त्रिरात्रोपोषितः यवादकं दद्यात् । ब्राह्मण्यां व्यहमुपोप्य घृतपात्रं दद्यात् " इति । बन्धकीगमने पर्तिश्चान्मतम्—

" ब्राह्मणीं बन्धकीं गत्वा किंचिद्द्याद् द्विजातये। राजन्यां तु धनुर्द्द्याद् वैश्यां गत्वा तु चैलकम्। शूद्रां गत्वा तु वै विष्ठ उदकुम्भं द्विजातये॥"

इति । तल्लक्षणं च स्मृत्यन्तरे—'' चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता पञ्चमे वन्धकी भवेत् '' इति । एतास्वेव प्रातिलोम्येन गमने संवर्तः—

> " कथंचिद् ब्राह्मणीं गच्छेत् क्षत्रियो वैश्य एव च । कृच्छं सांतपनं वा स्यात् प्रायिश्चत्तं विशुद्धये ॥ शूद्धस्तु ब्राह्मणीं गच्छेत् कथंचित् काममोहितः । गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुध्यति ॥ "

इति । गर्भोत्पत्तौ तु तत्तदेव द्विगुणम् ; "गमने तु व्रतं यत् स्याद् गर्भे तद् द्विगुणं भवेत् " इति औशन-सात् । शृद्ध्यां तु चतुर्विशतिमते —" वृष्ण्यामभिजातस्तु त्रिभिवेषैविशुध्यति " इति ॥ २ ॥

गोव्रतं गोगमने च॥३॥

गोगमने प्रायिधात्तमाह । गोगमने पूर्वोक्तं 'मासमेकं कृतवापनः' इत्यादि गोवधोक्तं³ व्रतं कुर्यात् । कामतश्चेदम् । अकामतः प्राजापत्यम् ; "गोष्ववकीर्णः प्राजापत्यं चरेत्" इति शङ्कस्मरणात् । अभ्यासे चतुर्विशतिमते—" नरो गोगमनं कृत्वा चरेचान्द्रायणं त्रतम् " इति । अत्यन्ताभ्यासे तु गौतमः—" गवि च गुरुतलपसमम् " इति । चकारात् वैदयागमनेऽपि गोत्रतम् । तचात्रे वक्ष्यते ॥ ३ ॥

पुंस्ययोनावाकादोऽप्सु दिवा गोयाने च सवासाः स्नान-माचरेत्॥४॥

पुरुषादिगमन आह । पुंसो गुदद्वारे, स्त्रीणां चायोनौ मुखमेहनयोः, आकारोऽन्तिरक्षे करव्यापारादिना, अप्यु जलमध्ये, दिवा दिवसे, गोयाने गोयुक्ते शकटे च मैथुनं कृत्वा सचैलं स्नानं कुर्यात् । चकारात् खरादियाने च । इदं च नैमित्तिकं स्नानं वान्तादिष्विव । न प्रायश्चित्तम् ; पुंसि मैथुनस्य जातिभ्रंशकरत्व- मुक्त्वा,

" जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतममिच्छया। चरेत् सांतपनं कृच्छूं ¹प्राजापत्यमनिच्छया॥"

इति पृथक् प्रायश्चित्तस्मरणात् । पुंग्रहणं षण्ढागमने " पण्ढायामवकीर्णः पलालभारं सीसकमाषकं च दद्यात् " इति शङ्कोक्तप्रायश्चित्तान्तरकल्पनाय² । अयोनिगमने प्रायश्चित्तमाह बोधायनः—" अथ कूरमाण्डेर्जुहुचात् योऽपूत इवात्मानं मन्येत यथा भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनो रेतः सिञ्चति " इति । अत्रैव औशनसो विरोषः — "यस्तु पुनर्बाह्मणोऽधर्मात् अमुखमैथुनं सेवते स दुप्यति प्रजापत्येन शुध्यति " इति । आकारो रेतःस्कन्दने योगीश्वरः—

" यन्मेऽच रेत इत्याभ्यां स्कन्नं रेत्।ऽभिमन्त्रयेत् । स्तनान्तरे भ्रुवोर्मध्ये तेनानामिकया स्पृशेत् ॥ "

इति । अकामतश्चेदम् । कामतो यमः---

" गृहस्थः कामतः कुर्याद्रेतसः स्कन्दनं भुवि । सहस्रं तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ॥ "

इति । अप्सु मैथुने शङ्कलिबितौ—''रेतोमूत्रपुरीषाण्युदके कृत्वा त्रिरात्रोपोषित इदमापः प्रवहतेति जपेत् '' इति । कामतश्चेदम् । अकामतो **मनुः**—

> " मैथुनं तु समासेव्य गोयानेऽप्सु दिवापि वा । स्नात्वा ऋचो ⁴जपित्वाप्याः प्राणायामेन शुध्यति ॥ "

¹ प्रायश्चित्त—ख.

 $^{^2}$ ख्यापनाय \longrightarrow ग.

³ पत्नीमुख—ख, ग.

⁴ जिपत्वाय:---घ.

इति । दिवा मैथुने तु शृह्धः —

" दिवा च मैशुनं गत्वा नयः स्नात्वा तथाम्भसि । नयां परस्त्रियं दृष्टा दिनमेकं व्रती भवेत् ॥ "

इति । दिवाष्रहणात् संध्याया अपि निषेधः ; 'र्वर्मण्डलोपलञ्ध्या दिवसावान्तरभेदत्वात् ;

" चत्वार्येतानि कर्माणि "संध्यायां परिवर्जयेत् । आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायं च चतुर्थकम् ॥ "

इति निषेधाच्च³ । तत्प्रायश्चित्तमाह कर्यपः—'' उदयास्तमययोः स्कन्दित्वा अक्षिस्पन्दने नेत्रकर्णकोशने चित्यारोहणे पूयसंस्पर्शने च सचैलं स्नात्वा पुनर्मामिति जपेत् महाव्याहृतिभिश्च सप्ताज्याहुतीर्जुहुयात् '' इति । कामतो गोयाने मैथुनकरणे यमः—

> " यदि गोभिः समायुक्तं यानमारुख वै द्विजः । मैथुनं कुरुते तत्र मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ त्रिरात्रं क्षपणं कृत्वा सचैलं स्नानमाचरेत् । गोभ्यो यवाढकं दद्याद् घृतं प्रास्य विद्युध्यति ॥ "

इति ॥ ४ ॥

चण्डालीगमने क्तस्साम्यमाप्तुयात्॥ ५॥ अज्ञानतश्चान्द्रा-यणद्वयं क्रयति॥ ६॥

कामतश्चण्डालीगमने आह । अत्र चण्डालीशब्दः स्वसमानधर्माणां श्वपचादीनामप्युपलक्षणार्थः;

" चण्डालः श्वपचः क्षता स्तो वैदेहकस्तथा। मागवायोगवौ चैव सप्तेतेऽन्त्यावसायिनः॥"

इति अङ्गिरःस्मरणात् । एतासां प्रत्येकं गमने तत्साम्यं तत्समानधर्मत्वं भवति । गमनं च भोजनप्रतिप्रहो-पलक्षणम् । एतच्च ज्ञानतः । अज्ञानतस्तु पातित्यम्⁵;

> " चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृद्य च । पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् साम्यं तु गच्छति ॥ "

इति मनुस्मरणात् । पातित्ये द्वादशाब्दम् । साम्ये मरणान्तिकम् ;

¹ खण्ड—ग.

² संध्याकाले विवर्जयेत्—ख.

³ निषेधाच omitted in ख.

⁴ गमनेन—ठ,

⁵ पातित्यम् omitted in ख.

"रेतः सिक्त्वा कुमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजासु च । सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते ॥"

इति यमस्मरणात् । इदं चात्यन्तानवच्छिन्नाभ्यासे । एकर।त्राभ्यासे तु वक्ष्यति ॥ ५ ॥

अकामतस्तत्रैवाह । अज्ञानतश्चण्डाल्यादिगमने चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् । इदं च चतुरभ्यासे । कामतश्चतुरभ्यासे तु कृच्छू।ब्दम् ;

> " चण्डालपुरुकसानां तु गत्वा भुक्त्वा च योषितः । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ "

इति यमस्मरणात्। अकामतो द्विरभ्यासे चान्द्रायणम् ; " चण्डाठीं पुल्कसीं म्लेच्छीं गत्वा चान्द्रायणं चरेत् " इति यमस्मरणात्। अकामतः सक्वद्गमने तु आपस्तम्बः—

> '' चण्डालमेदश्वपचकापालव्रतचारिणाम् । अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥ ''

इति । गर्भोत्पत्तौ तूशना—" चण्डाल्यां गर्भमारोप्य गुरुतल्पव्रतं चरेत्" इति । व्रतं द्वादशाब्दम् । एतचाकामतः । कामतो मरणान्तिकम् ; " अन्त्यजायां प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते " इत्युक्तेः । निष्कृतिर्वतस्य । अन्त्यजागमने तु संवर्तः—

" रजकव्याधशैॡषवेणुचर्मोपजीविंनाम् । एतास्तु ब्राह्मणो गत्वा चरेच्चान्द्रायणद्वयम् ॥ "

इति । अन्त्यजांस्त्वाह आपस्तम्बः—

" रजकश्चर्मकारश्च निर्दो बुरुड एव च । कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तेते त्वन्त्यजाः स्मृताः ॥ "

इति । कामतश्चेदम् । अकामतः संवर्तः--

" रजकव्याधरे। त्रुषवेणुचर्मोपजीविनाम् । स्त्रियो विषो यदा गच्छेत् कृच्छुं चान्द्रायणं चरेत् ॥ "

इति । अकामतोऽभ्यासे द्वादशाब्दम् । कामतो मरणान्तिकम् । गर्भोत्पत्तौ तु पूर्वोक्तमेव । कापािलकस्त्रीगमने तूशना—–

" कापालिकान्त्रभोक्तृणां तन्नारीगामिनां तथा । ज्ञानात् कृच्छृब्दमुद्दिष्टमज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ "

¹ From here up to अङ्यजा: स्मृता: missing in घ.

इति । म्लेच्छीगमने तु आपस्तम्यः--

"म्लेच्छी नटी चर्मकारी रजकी बुरुडी तथा। ृएतासु गमनं ऋत्वा चरेचान्द्रायणद्वयम्॥"

इति । कामतश्चेदम् । अकामतोऽर्धम् ॥ ६ ॥

पशुवेद्यागमने 1च प्राजापत्यम् ॥ ७॥

पशुवेश्यागमने आह । पशवः अश्वादयः । वेश्या ; वेशो भृतिः, तदृवृत्तिः ; "वेश्याख्या पञ्चमी जातिः पञ्चनूडासमुद्भवा '' इति **स्मरणाच** । पशुगमने **पराशरः**—

" पशुवेरयाभिगमने महिष्युष्ट्रीकपीस्तथा । खरीं च स्करीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ "

इति । कामतश्चेदम् । अकामतो जाबालः—" इतरेषां पश्नां तु क्रच्छ्रपादो विधीयते " इति । शुनीगमने चतुर्विशिनिमते—" शुनीं चैव द्विजो गत्वा अतिक्रच्छ्रं समाचरेत् " इति । अजादिगमने तु शङ्कः— " तिर्यग्योनिषु गोवर्जं संचैलं स्नातो यवसभारं गोभ्यो दद्यात् " इति । वैदिकस्यात्र कूश्माण्डहोमः ; " अमानुषीषु गोवर्जं स्नीकृते कूश्माण्डेर्धनहोमः " इति स्मरणात् । वेश्यागमने यमः—

" वेदयागमनजं पापं व्यपोहन्ति द्विजातयः । पीत्वा सकृत् सकृत्तप्तं सप्तरात्रं कुशोदकम् ॥ "

इति । अकामतश्चेदम् । कामतः प्राजापत्यम् । अत्यन्ताभ्यासे तु लोगाक्षिः—

" अभ्यासेऽहर्गुणा वृद्धिर्मासादर्गाग्विधीयते । ततो मासगुणा वृद्धिर्यावत् संवत्सरं पिवेत् । ततः संवत्सरगुणा यावत्यापं समाचरेत् ॥ "

इति । अनेन वचनेन प्रतिनिमित्तनैमित्तिकन्यायमपोद्य अहर्माससंवत्सरावृत्तौ नैमित्तिकी वृद्धिर्विधीयते । तेन चैकस्मिन् दिवसेऽनेकावृत्तावप्येकमेव प्रायश्चित्तम् । एवमेकसिन् मासे एकसिन् संवत्सरे च द्रष्टव्यम् । कामतश्चेदम् । अकामतश्चतुर्विद्यातिमते—

> " सक्कत् कृते तु यत् प्रोक्तं त्रिगुणं तत् त्रिभिर्दिनैः । मासात् पञ्चगुणं प्रोक्तं षण्मासाद् दशधा भवेत् ॥ संवत्सरात् पञ्चदश व्यब्दाद् विंशद्भुणं भवेत् । ततोऽप्येवं प्रकरुप्यं स्याच्छातातपवचो यथा ॥ "

¹ ㅋ omitted in ♂.

इति । मासादित्यादावाङ्कोपञ्छान्दसः । तेन आ मासादित्यादि ज्ञेयम् । अनुक्ताभ्यासे तूपपातकेऽप्ययमेव न्यायः । यावर्ज्ञावाभ्यासे गुरुतल्पत्रतम् ;

> " गुरुत त्पत्रतं केचित् केचिचान्द्रायणवतम् । गोन्नस्येच्छन्ति केचिच केचिदेवावकीर्णिनः ॥ "

इति यमस्मरणात् । अत्र यद्यपि वेदयायां सामान्येन प्राजापत्यमुक्तम्, तथाप्यनवरुद्धास्विदं द्रष्टय्यम् । अवरुद्धासु तु परदारवदेव देषः । यथाह **नारदः**-—

> " स्वैरिण्यब्राह्मणी वेक्या दासी निष्कासिनी तथा। गम्याः स्युरानुलोम्येन स्त्रियो न प्रतिलोमतः॥ आस्वेव तु भुजिष्यासु दोषः स्यात् परदारवत्। गम्यास्विप हि नोपेयाद्यताः परपरिग्रहाः॥"

इति । निष्कासिनी अनवरुद्धा । गम्यत्वं च दण्डाभावमिभेषेत्य ; न तु प्रायश्चित्ताभावम् ; तस्यां पातित्यस्यो-क्तत्वात् । भुजिप्याः नियतपुरुषगृहीताः । इदमपि गर्भानुत्पादे । तत्र तु कण्वः—

> " प्रस्तो यस्तु वेश्यायां भैक्ष्यभुङ् नियतेन्द्रियः । शतं सहस्रमभ्यस्य सावित्रीमेति शुद्धताम् ॥ "

इति । रजस्वलागमने संवर्तः—

" रजस्वलां तु यो गच्छेद् गर्भिणीं पतितां तथा। तस्य पापविशुद्धचर्थमतिकृच्छो विशोधनः॥"

इति । तत्रैव दिनविशेषः चतुर्विशतिमते—

" रजस्वलां द्विजो गत्वा पराकं तु समाचरेत्। सांतपनं द्वितीयेऽह्वि प्राजापत्यं परेऽहिन ॥ "

इति । गर्भिण्यां विशेषमाह अत्रि:---

"षण्मासान् कामयेन्मत्यों गर्भिणीं स्त्रियमेव हि । आ दन्तजननाद्ध्वेमेवं धर्मो न हीयते ॥ "

इति । गर्भिणीं षण्मासानेव गच्छेत् । नातः परम् । ऊर्ध्वं प्रसृतेः । आ दन्तजननात् ; बालस्य दन्तजननमारभ्य ; न प्रागित्यर्थः ॥ ७ ॥

सकृद् दुष्टा 'च स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्वतं कुर्यात् ॥ ८ ॥

¹ ਚ omitted in ਡ.

स्त्रीणां व्यभिचारे आह । सक्टदेकवारं व्यभिचिरिता स्त्री पुरुषपारदार्योक्तमेव व्रतं कुर्यात् । सवर्णगमने चेदम् ;

" यत् पुंसः परदारेषु समानेषु व्रतं स्मृतम् । व्यभिचाराच भर्तुः स्त्री तदशेषं समाचरेत् ॥ "

इति **बार्हस्पत्यात् ।** समानेषु सवर्णेषु । सकृदिति ¹वचनादभ्यासे अहर्गुणा वृद्धिरिति कल्प्यम् । बलाद्गमने तु ऋष्यशृद्धः—

> " बलेन कामिता नारी सवर्णेन कथंचन । प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं वै तस्याः ग्रुद्धचर्थमादिशेत् ॥ "

इति । बन्दीकृतायाः द्विरभ्यासे चण्डालादिसंपर्के पराशरः--

" बन्दीम्राहेण भुक्ता या हत्वा बद्धा बलाच यत् । कृत्वा सांतपनं कृच्छ्रं शुध्येत् पाराशरोऽब्रवीत् ॥ "

इति । सकृत् संपर्केऽपि स एव---

" सक्कद्भुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः । प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुपस्रवणेन च ॥ "

इति । सगर्भायां विशेषमाह स एव---

"अन्तर्वती तु या नारी समेताक्रम्य कामिता । प्रायश्चित्तं न सा कुर्याद्यावद्गमों न निःस्तः ॥ जाते गेभे व्रतं ²कुर्यात् पश्चान्मासं तु यावकम् । न गर्भदोषस्तत्रास्ति संस्कार्यः स यथाविधि ॥"

इति । प्रातिलोम्यगमने तु प्रचेताः-

" विषा श्र्देण संप्रका न चेत् तस्मात् प्रस्यते । प्रायिश्वतं स्मृतं तस्याः कृच्छूं चान्द्रायणत्रयम् ॥ चान्द्रायणे द्वे कृच्छूश्च विष्राया वैश्यसंगमे । कृच्छूचान्द्रायणे स्यातां तस्याः क्षत्रियसंगमे ॥ क्षत्रिया श्र्द्रसंपेके कृच्छूं चान्द्रायणद्वयम् । चान्द्रायणं सकृच्छूं तु चरेद्वैश्येन संगता ॥ शूद्धं गत्वा चरेद्वैश्या कृच्छ्ं चान्द्रायणोत्तरम् । आनुरु,म्येन कुर्वीत कृच्छ्ं पादावरोपितम् ॥ "

इति । अकामतश्चेदम् । कामतो महापातकोक्तं वासिष्ठं ब्राह्मण्यादीनां शूद्रादिगमने नझीकरणं वापनं कृष्णादिखरारोहणं सर्पिषाभ्यञ्जनं महापथप्रव्राजनं चेत्यादि । कामतः आनुलोम्येन व्यवाये तु पादपादन्यूनं कृष्ण्यम् । यथा क्षत्रियाया विप्रगमने त्रिपादकृष्ट्यम् । वैश्याया विप्रक्षत्रियगमने अर्धत्रिपादकृष्ट्यो । शृद्राया विप्रक्षत्रियविद्गमने पादार्धत्रिपादकृष्ट्या इति । अकामतः षट्त्रिश्चनमतोक्तम्—"क्षत्रियगोषितां ब्राह्मण-सेवायां कृष्ट्यादकृष्ट्यार्थम् । शृद्धयोषितां ब्राह्मणराजन्य-वैश्यसेवायां ह्यहोरात्रं त्रिरात्रं कृष्ट्यार्थम् " इति । एतेन स्त्रीणामपि सवर्णानुलोमव्यवाये पुरुषोक्तमेवेति निरस्तम् । प्रातिलोम्येन बलादुपभोगे तु संवर्तः—

" बलात् प्रमथ्य भुक्ता चेद् दह्यमानेन चेतसा । प्राजापत्येन शुद्धिः स्थात् तत् तस्याः पावनं परम् ॥"

इति । ब्राह्मणगर्भोत्पत्तौ चतुर्विश्वितमते—

" विप्रगमें पराकः स्यात् क्षत्रियस्य तथैन्दवम् । ऐन्दवं च पराकश्च वैश्यस्याकामकारतः ॥ श्द्रगमें भवेत् त्यागश्चण्डाको जायते यतः । गर्भस्रावे धातुदोषेश्चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ "

इति । एवं क्षत्रियावैश्ययोः विपादिचतुष्टयगर्भक्रमेण पराकादयस्त्यागान्ताश्चत्वारः । एवं श्र्द्धायास्त्रैवर्णिकगर्भे पराकादयस्त्रयः । श्र्द्धगर्भे तु पराक एवेति ज्ञेयम् । अकामवचनात् कामतो द्विगुणं द्विजातिस्त्रीणाम् । श्र्द्ध-गर्भप्रसवे तु प्रायश्चित्ताभावः ;

" ब्राह्मणक्षत्रियविशां भार्याः शृद्धेण संगताः । अप्रजाता विशुध्यन्ति प्रायश्चित्तेन नेतराः ॥"

इति वसिष्ठसारणात् । चण्डालाद्यन्त्यावसायिगमने तु स्मृत्यन्तरे—

" चण्डालं पुल्कसं म्लेच्छं श्वपाकं पतितं तथा। ब्राह्मण्यकामतो गत्वा चान्द्रायणचतुष्टयम् ॥"

इति । कामतस्तु ऋष्पशृङ्गः—'' संपृक्ता स्यादधान्त्यैर्या सा कृच्छ्राव्दं समाचरेत् '' इति । रजकाद्यन्त्यज-गमनेऽपि स्मृत्यन्तरे—

¹ चान्द्रायणत्रयम्—ग.

" रजकव्याधशैत्रुषवेणुचर्मोपजीविनाम् । ब्राह्मण्येतान्यदाः गच्छेदकामादैन्दबद्वयम् ॥ "

इति । कामतो द्विगुणम् । कामतोऽत्यन्ताभ्यासे तु मरणम् :

" अन्त्यजेन तु संपेके गमने मैथुने कृते । प्रविशेत् संपदीप्तेऽमौ मृत्युना सा विशुध्यति ॥ "

इति **उरानः**स्मरणात् । अकामतो द्वादशाव्दम् । गर्भेऽप्येतदेव । कामतो गर्भे मरणमेव । सगर्भाया व्यभिचारे तु ऋष्पशृङ्गः—

> " अन्तर्वत्नी तु युवतिः संप्रक्ता यान्त्ययोनिना । प्रायश्चित्तं न सा कुर्याद्यः वद्गमीं न निःसृतः ॥ न प्रचारं गृहे कुर्यान्न चाङ्गेषु प्रसाधनम् । न शयीत समं भन्नी न वा भुङ्गीत बान्धवैः ॥ प्रायश्चित्तं गते गमें विधि कृच्छ्।व्दिकं चरेत् । हिरण्यमथवा धेनुं द्द्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ "

इति ॥ ८॥

यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद् द्विजः। तद्भैक्ष्यभुग्जपन्¹ नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति²॥९॥

इति ^अश्रीविष्युस्मृतौ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

एकरात्राभ्यासे चण्डालीगमने आह । वृषली चण्डाली; " चण्डाली बन्धकी वेश्या रञ्जस्था या च बन्यका । ऊढा या च सगोत्रा स्याद् वृषल्यः पञ्च कीर्तिताः ॥ "

इति **स्मरणात्** । नन्वेवं नानार्थे वृषलीशब्दे कथं चण्डाल्येवात्रोच्यते ? सत्यम् ; अन्यासां गमनस्याल्प-प्रायश्चित्तत्वेनैतत्त्रायश्चित्तविषयत्वासंभवात् । तच्च तत्र तत्रैवावधेयम् । तद्गमनात् यदेकरात्रेणापुण्यमर्जयति तद्भैक्षं

¹ जपेत्—घ.

² विशुध्यति----घ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे परदारप्रकरणं त्रिपञ्चाशम्—ज, ठ.

⁴ अल्पप्रायश्चित्त for एतत्प्रायश्चित्त—ख.

भुञ्जानो गायत्रीं जपन् त्रिभिर्विषै: पापं नुद्ति । इदं चैकरात्रं गमनाभ्यासे ; 'एकरात्रेण ' इत्यत्यन्तसंयोगा-पवर्गवाचितृतीयादर्शनात् । अत्यन्तसंयोगश्चाष्टवाराभ्यासेन ; अष्टयामन्याप्तेः ॥ ९ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-² श्रीनन्दपण्डितापरनामधेयविनायकपण्डितकृतौ³ विष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ From श्रीमन्महा up to पण्डितकृतौ omitted in घ, च.

² श्री omitted in ग.

चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥१॥

कमप्राप्तं संसर्गप्रायिश्चतं चतुष्पञ्चाशत्तमेनाह । उद्दिष्टेषु अतिपातकादिप्रकीर्णकान्तेषु पातकेषु आत्मा देहो यस्य सः ; तथाभूतः यो येनाशुद्धेन संवत्सरं संसुज्यते, स संसुष्टः तस्यैव पापात्मनः प्रायिश्चित्तं कुर्यात् ; तत्पापभागित्वात् । अत एव मनुः—" एनिस्विभिरिनिर्णिक्तर्नार्थं कंचित् समाचरेत् " इति । सामान्येनैवैनिस्वमात्रसंसर्गो निषिध्यते ;

"यो येन पतितेनेषां संसर्गं याति मानवः। स तस्येव व्रतं कुर्यात् तत्संसर्गविशुद्धये॥"

इत्युक्तत्वात् । 'पापात्मना ' इति तृतीयान्तो वा पाठः । प्रायश्चित्तपदेन व्रतं मरणं चोच्यते । तत्र कामतोऽकामतश्चातिपातिकसंसर्गे मरणमेव ; 'स तस्यैव प्रायश्चित्तं कुर्यात् ' इत्यभिधानात् ; कामतोऽकामत-श्चातिपातिकनां मरणस्यैवाभिधानाच्च । महापातिकनामकामतः संसर्गे द्वादशाब्दं व्रतम् ; ''स तस्यैव व्रतं कुर्यात् " इति मानवात् । तस्य महापातिकनो व्रतं द्वादशाब्दम् ,

" अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः । एककालं तु भुञ्जानो वर्षे तु द्वादशे गते ॥ रुक्मस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः । ब्रतेनैतेन शुध्यन्ति महापातकिनस्त्विमे ॥"

इति शङ्कोक्तम् । कामतः संसर्गे तु मरणमेव ; '' तीर्थे पुण्यतमे यथावदेहन्यासात् ब्राह्मणो महापातकान्मुच्यते '' इति देवलेन सामान्यःभिधानात् ;

> " ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । कृत्वा तैश्चापि संसर्गं ब्राह्मणः कामकारतः ॥

कुर्यादनशनं विपः पुण्यतीर्थे समाहितः । ज्यलन्तं वा विशेद्भिं ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ॥ "

इति कू**र्मपुराणे** विशेषाभिधानाच । एतेन द्वादशाब्दस्य कामतो महापातिकनः संसर्गविषयत्वं परास्तम् ; कामतः संसर्गे **छागलेयेन**—

> " ज्ञात्वा करोति संसर्गं निष्कृतिर्न विशीयते । प्रायश्चित्तमकामानां कामावासो न विद्यते ॥"

इति व्रतरूपनिष्कृत्यभावाभिधानात् । एतच साक्षात् पतित संसर्गिणः । संसर्गिसंसर्गिणस्तु पादोनम् । यथाह

" यो येन संवसेद्वर्षं सोऽपि तत्समतामियात् । पादहीनं चरेत् सोऽपि तस्य तस्य व्रतं द्विजः ॥ "

इति । एवं चतुर्थस्य षडव्दं, पञ्चमस्य ²व्यब्दमिति ज्ञेयम् । न षष्ठादेः ; पतितस्य पञ्चमपर्यन्तमेव शुद्धिविधानात् । यथाहतुः गौतमदेवलौ——" पतितचण्डालस्तिकोदवयाशवस्पृष्टितत्स्पृष्ट्युपस्पर्शने सचैलसौतः शुध्येत् ",

> " उपस्पृक्ष्याशुचिस्पृष्टं तृतीयं वापि मानवः । हस्तौ पादौ च तोयेन प्रक्षाल्य।चम्य शुध्यति ॥ "

इति । तृतीयोऽत्र पतितापेक्षया चनुर्थः । तत्स्पर्शी पञ्चमः । तस्याचमनात् । ऊर्ध्वं तु तस्याप्यभाव इति । एतेन,

> " ये तदन्नाशिनो विपाः कृच्छ्रं तेषां विधीयते । तद्भोजिनोऽर्धकृच्छ्रेण तदन्नादाश्च पादतः ॥ "

इति चण्डालसंकरप्रकरणीयव्यासवाक्यस्थलिङ्गदर्शनात् संसर्गित्रितयपर्यन्तमेव प्रायिश्चित्तमिति प्राच्यप्रलिपित-मपास्तम्; ³आपञ्चमं शुद्धिदर्शनात् । अकामतश्चेदम् । कामतो मरणवैकल्पिकं चतुर्विशतिवार्षिकं पादोनेत्यादि-कल्पनया योज्यम् । अकामतो वर्षन्यूनसंसर्गे तु पराश्चरः—

> " संसर्गमाचरन् विप्रः पतितादिप्वकामतः । पञ्चाहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा ॥ मासार्धं मासमेकं वा मासत्रयमथापि वा । अञ्दार्धमञ्दमेकं वा भवेदृध्वं तु तत्समः ॥

त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्माचरेत्। चरेत् सांतपनं कृच्छ्ं तृतीये पक्ष एव तु॥ चतुथे दशरात्रं स्थात् पराकः पञ्चमे ततः। षष्ठे चान्द्रायणं दुर्यात् सप्तमे त्वैन्दबद्धयम्। अष्टमे च तथा पक्षे षण्मासान् कृच्छ्माचरेत्॥"

इति । कामतः संसर्गे स्मृत्यन्त्रम्¹—

" पश्चाहे तु चरेत् कृच्छ्ं दशाहे तप्तकृच्छ्रकम् । पराकरत्वर्धमासे स्थान्मासे चान्द्रायणं चरेत् ॥ मासत्रये तु कुर्वीत कृच्छ्ं चान्द्रायणोत्तरम् । षाण्मासिके तु संसेंगे कृच्छ्ं त्वब्दार्धमाचरेत् । संसेंगे त्वाब्दिके कुर्यादब्दं चान्द्रायणं नरः ॥ "

इिंद्धे । आ ईषन्न्यूनोऽब्द आब्दः । तत्र भवः आब्दिकः । किंचिन्न्यूनाब्दिक इत्यर्थो व।च्यः ; अन्यथा वेषेण पातित्ये न्यूनप्रायश्चित्तानुपपत्तेः। एवमनुपातिकःसंसर्गिणामप्येषेव दिक्—अकामतो द्वादशाब्दं कामतो मरणमिति । तथोपपातकादिसंसर्गेऽपि कामाकामाभ्यां तत्तद्वतमेव ज्ञेयम् । इदं च तत्तद्वतविधानं समानपातक-विषय एव ; यथा कामतो महापातिकनः कामतः संसर्गे मरणम् ; कामकृतत्वेन ²पातिकसमानपातकोत्पत्तेः। कामतो महापातिकनोऽकामतः संसंगे तु न तद्रतम्; अकामकृतत्वेन तावत्पातकाभावात् । किं त्वकामविहितं द्वादशाब्दमेव । तथा अकामतो महापातिकनोऽकामतश्च संसर्गे न द्वादशाब्दम् ; अकामकृतत्वेन ताव-त्पातकाभावात् । किं त्वकामविहितं षडब्दमेव । एवमन्यपातकेष्व यूह्यम् । स्त्रीणामकामतः पतितसंसर्गे पतित-प्रायश्चित्तार्थम् । एवं बालवृद्धातुराणामपि कामतोऽर्थम् ; अकामतः पादः । अनुपतितानां कामतः पादोनम् ; अकामतोऽर्धपाद इत्याचू ह्यम् । पतितयौनसंसर्गप्रतिषेथस्य प्रतिप्रसवमाह **याज्ञवल्क्यः**—'' कन्यां समुद्धहे-देषां सोपवासामिकंचनाम् '' इति । एषां पतितानां कन्यां पतितावस्थोत्पन्नां सोपवासां कृततत्संसर्गोचितप्राय-श्चित्ताम् अकिंचनाम् अगृहीतिपतृवस्त्रालंकार।दिधनामुद्वहेत्। उद्वहेदिति वरन्यापारदर्शनात् द।तृन्यापारो निवर्त्यते । तदाह हारीत:-- "पतितस्य कुमारीं विवस्नामहोरात्रे। पितां प्रातः शुक्केनाहतेन वाससाच्छादितां 'नाहमेतेषां, न ममैते ' इति त्रिरुचैरभिद्धानां तीर्थे स्वगृहे वोद्वहेत् '' इति । एतेषामिति बहुवचनात् अपतितानामपि पतितश्रात्रादीनां कन्यादानाधिकारा नावो गम्यते । कन्योपादानात् पुंनपुंसकापत्ययोरव्यवहार्यत्वं गमयति । यथाह वसिष्ठः--- ''पतितोत्पन्नः पतितो भवति, अन्यत्र स्त्रियः ; सा हि परगामिनी ; ताम-रिक्थामुपेयात् " इति । विद्योषान्तरमुपरिष्टात् वक्ष्यामः ॥ १ ॥

¹ स्मृत्य गतरे—ग.

मृतपश्चनखात् कूपादत्यन्तोपहताचोदकं पीत्वा ब्राह्मणिस्तरात्रमुपवसेत् ॥२॥ द्वचहं राजन्यः॥३॥ एकाहं वैद्यः॥४॥ द्यूद्रो नक्तम्॥५॥ सर्वे चान्ते व्रतस्य पश्चगव्यं पिबेयुः॥६॥

निषद्धजलपाने प्रायश्चित्तमाह । मृताः पञ्चनखाः ¹नरकुक्कुराद्यः यस्मिन् तथा । तस्मादत्यन्तोपहताच्च रेतोम्,त्रपुरीषादिमलदूषितात् कृपात् जलं पीत्वा विप्रस्व्यहमुपवसेत् ॥ २ ॥ क्षत्रियस्तत्र द्व्यहमुपवसेत् ॥ ३ ॥ वैश्यस्तत्रेकाहमुपवसेत् ॥ ४ ॥ श्रद्धस्तत्र नक्तं कुर्यात् ॥ ५ ॥ व्रतोत्तराङ्गमाह । सर्वे त्रैवर्णिकाः उक्त-व्रतन्ते पञ्चगव्यं पिबेयुः । न शृद्धः वक्ष्यमाणतिन्निषेधात् । मृतपदोपादानादनुच्छूनादिशवविष्यमेतत् । उच्छूने तु तस्मिन् हारीतः—

" क्रिन्ने भिन्ने शवे तोयं तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् । शुद्धेय चान्द्रायणं कुर्यात् तप्तक्रच्छ्रमथापि वा ॥ "

इति । कामाकामाभ्यामुभयव्यवस्था ।

" यदि कश्चित् ततः स्नायात् प्रमादेन द्विजोत्तमः । जपंस्निषवणस्नायी अहोरात्रेण शुध्यति ॥"

इति । मानुषशवविषयमेतत् । अमानुषे तु देवलः---

" क्लिनं भिन्नं शवं चैव कूपस्थं यदि दश्यते । पयः पिवेत् त्रिरात्रं तु मानुषे द्विगुणं स्मृतम् ॥ "

इति । अत्यन्तोपघातश्चण्डालादिकूपस्याय्युपलक्षणम् । यथाह आपस्तम्बः---

" चण्डालकूपभाण्डस्थं नरः कामाज्जलं पिवेत् । प्रायश्चित्तं कथं तत्र वर्णे वर्णे विधीयते ॥ चरेत् सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु भूमिपः । तदर्धे तु चरेद् वैश्यः शूद्धे पादं विनिर्दिशेत् ॥ "

इति । अकामतस्तु,

" यस्तु चण्डालभाण्डस्थमज्ञानादुदकं पिवेत् । स तु व्यहेण शुध्येत शूद्रस्त्वेकेन शुध्यति ॥ ''

इति देवलोक्तम् । कूपः वाप्युपलक्षणम् ;

" जलाशयेष्वथाल्पेषु स्थावरेषु महीतले । कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु तु न दृषणम् ॥ "

¹ नरमार्जारादय:—ख.

इति विष्णुस्मरणात् । न दूषणम् ; तथेति शेषः ;

" म्लेच्छादीनां जलं पीत्वा पुष्करिण्यां हदेऽपि वा । जानुदन्नं शुचि ज्ञेयमधस्तादशुचि स्मृतम् ॥ तत् तोयं यः पिबेद्विपः कामतोऽकामतोऽपि वा । अकामान्नक्तभोजी स्यादहोरात्रं तु कामतः ॥ "

इति आपस्तम्बसरणात् ॥ ६ ॥

¹पश्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत्। उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम्॥ ७॥

सर्वशब्दसंकोचे निमित्तमाह । यथा ब्राह्मणस्य सुरापाने रौरवनरकपातः, तथा शृद्धस्य पञ्चगव्यपान इति तात्पर्यार्थः । शृद्धः स्त्रिया अय्युपलक्षणम् ; "स्त्रीणां होमो न दातव्यः पञ्चगव्यं तथैव च " इति निषेधात् । पञ्चगव्यं जपहोमयोरप्युपलक्षणम् ;

> " ²तसाच्छूद्रं समासाद्य सदा धर्मपथे स्थितम् । प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं जपहोमविवर्जितम् ॥ "

इति अत्रिस्मरणात् ॥ ७ ॥

पर्वानारोग्यवर्जमृतावगच्छन् पत्नीं त्रिरात्रमुपवसेत् ॥ ८॥

स्त्रीषु ऋतावगमने आह । पर्वाणि

" चतुर्दरयष्टमी चैव अमावास्था च पूर्णिमा । पर्वाण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥"

इत्युक्तानि । अनारोग्यम् अकल्यता । तदुभयव्यतिरेकेण ऋतुकाले पत्नीमगच्छन् त्रिरात्रमुपवसेत् । तथाच बृहस्पतिः—" ऋतौ न गच्छेचो भार्या सोऽपि कृच्छार्धमाचरेत् '' इति । अकामतश्चेदम् । कामतो द्विगुणम् । अगच्छन्नित्युद्देस्यगतिलङ्काविवक्षया स्त्रीणामपि प्रायश्चित्तं सिध्यति । अत एव पराश्चरः—

> " ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपगच्छति । सा मृता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥"

¹ This verse omitted in 3.

इति स्रीणामिप प्रत्यवायमाह । तचार्धम् ; "अर्धं स्त्रीणां प्रदातय्यम् " इति वचनात् । पर्वादिपर्युदासश्च दोषश्रवणात् । तथाच विष्णुपुराणम्—

> " तैलस्त्रीमांससंभोगी पर्वस्वेतेषु यो नरः । विण्यूत्रभोजनं नाम नरकं प्रतिपद्यते ॥"

इति । तत्र शायश्चित्तं स्मृत्यन्तरे—

" अष्टम्यां च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनम् । कृत्वा संचैलः स्नात्वा च वारणीभिश्च मार्जयेत् ॥"

इति । अकामतश्चेदम् । कामतस्तु " शेषेषूपवसेदहः " इत्युपवासः । अकल्यपर्युदासस्तु " ऋतुस्नातां तु यो भार्यां स्वस्थः सन्नोपगच्छति¹ " इति स्वस्थस्यैव विधानात् ॥ ८ ॥

कूटसाक्षी ब्रह्महत्यावतं चरेत् ॥ ९ ॥

कौटसाक्ष्ये आह । यो मिथ्यासाक्ष्यं ददाति, स ब्रह्महत्याव्रतं द्वादशाब्दं कुर्यात् । कूटसाक्षित्वं महापातकसमानानामनुपातकसंज्ञानां सर्वेषामुपलक्षणम् ; 'अश्वमेधेन शुध्यन्ति ' इत्यादिसमानपायिधित्त-दर्शनात् ; द्वादशाब्दपक्रमे,

" कौटसाक्ष्यं तथा कृत्वा निक्षेपमपहृत्य च । एतदेव व्रतं कुर्याद्धत्वा च शरणागतम् ॥ "

इति शङ्कस्मरणात् । कौटसाक्ष्यं चात्र ब्राह्मणादिवधसंपादकं मिथ्यावचनम्; तद्वयनिवारणाय मिथ्यावचनस्या-भ्यनुज्ञानात् । तथाच मनु:—

> " शूद्रविट्क्षत्रविप्राणां यथोक्तौ तु भवेद्वधः । तत्र वक्तव्यमनृतं तद्धि सत्याद्विशिष्यते ॥ "

इति ॥ ९ ॥

अनुदकम्त्रपुरीषकरणे² ³सचैलं स्नानं ⁴महाव्याहृति-होमश्च⁵॥ १०॥

प्रकीर्णकेप्वाह । यः श्रीचार्थं जलमनपेक्ष्यैव मूत्रपुरीषे करोति, स सचैलं स्नातः महाव्याहृतिभिः सप्तभिराज्यं जुहुयात् । चकारात् गवालम्भः ;

¹ नोपसर्पति—ग.

² पुरीष omitted in ज.

³ सचैल**स्नानं**—ठ.

⁴ महाव्याहृतिभि:—च.

⁵ च omitted in ख, ग.

" विनाद्भिरप्सु वाप्यार्तः शारीरं संनिषेव्य च । सचैलो बहिराप्लुत्य गामालभ्य विशुध्यति ॥ "

इति मानवात् । शारीरं मूत्रपुरीषादि । आलभ्य स्पृष्ट्या । अकामतश्चेदम् । कामतो यमः

" आपद्भतो विना तोथं शारीरं यो निषेव्यते । एकाहं क्षपणं कृत्वा सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ "

इति । अनुदक्तवम् अभ्यक्तस्यास्नातत्वोपलक्षणम् । तत्र आपस्तम्बः—

" तैलाभ्यक्तस्तथास्नातः इमश्रुकर्मणि मैथुने । मूत्रोचारं यदा कुर्यादहोरात्रेण शुध्यति ॥ "

इति । अभ्यङ्गलक्षणम् आयुर्वेदे—

" मूर्धि दत्तं यदा तैलं भवेत् सर्वोङ्गसंगतम् । स्रोतांसि तर्पयेद्घाह् अभ्यङ्गः स उदाहृतः ॥ "

इति । तथा अनुदकत्वमयज्ञोपवीतित्वस्याप्युपलक्षणम् । तथाच स्मृत्यन्तरे—

" विना यज्ञोपवीतेन यद्यच्छिष्टो भवेद् द्विजः । प्रायश्चित्तमहोरात्रं गायञ्यष्टशतं तु वा ॥ "

इति । ऊर्ध्वाधरोच्छिष्टभेदात् भक्षणपानादावुपवासः, मूत्रपुरीषादौ गायत्रीजप इति भेदः । कामतश्चेदम् । अकामृतः तत्रैव—

> " पिबतो मेहतश्चैव भुञ्जतोऽनुपवीतिनः । प्राणायामत्रिकं षट्कं नक्तं च त्रितयं क्रमात् ॥ "

इति । आपोऽशनं विना भोजने स्मृत्यन्तरे—

" आपोऽशनमृकृत्वा तु यो भुङ्क्तेऽनापदि द्विजः । भुञ्जानस्तु तथा ब्रूयाद्गायन्यष्टशतं जपेत् ॥ "

इति । उत्तरापोऽशनं विनोत्थानेऽपि तत्रैव---

" यद्युच्छिष्टस्त्वनाचान्तो मुक्तवानासनं ततः । सद्यः स्नानं प्रकुर्वीत सोऽन्यथाप्रयतो भवेत् ॥"

इति ॥ १० ॥

सूर्याभ्युदितनिर्मुक्तः सचैलस्नातः सावित्र्यष्टशतमावर्तयेत्।। ११॥

किंच यिसन् सुप्ते सूर्योऽभ्युदेति स सूर्याभ्युदितः ; यिसिश्च सुप्तेऽस्तमेति स सूर्याभिनिर्मुक्तः ; " सुप्ते यिसन्निस्तमेति सुप्ते यिसमन्नुदेति च । अंग्रुमानभिनिर्मुक्ताभ्युदितौ तौ यथाक्रमम् ॥ "

इति त्रिकाण्डीस्मरणात् । तावुभौ सचैलं स्नात्वा अष्टाधिकशतसंख्यया गायत्रीं जपेताम् । ¹प्रत्यादित्यमेहनादौ यमः—

" प्रत्यादित्यं न मेहेत न पश्येदात्मनः शक्कत् । दृष्ट्या सूर्यं निरीक्षेत ब्राह्मणं गामथापि वा ॥"

इति । सूर्यदर्शनं चात्रोदयादिन्यतिरेकेण ।

" नेक्षेतोद्यन्तमादित्यं नास्तं ^१यन्तं कदाचन । नोपरक्तं न वारिस्थं न मध्यं नमसो गतम् ॥"

इत्यत्र तु '' स्नातकवतलोपे तु प्रायश्चित्तमभोजनम् '' इति ज्ञेयम् । इदमेव च प्रायश्चित्तम्

" सूर्येन्दुतारका दृष्टा येरुच्छिष्टेस्तु कामतः । तेषां याम्येनरेरक्षिण्यस्तो विद्वः समिध्यते ॥ "

इति मार्कण्डेयोक्तनिषेधातिकमेऽपि ज्ञेयम्; "नाशुची राहुतारकाः " इति स्नातकव्रतत्वात् ॥ ११ ॥

³श्वसृगालविड्वराहलरवानरवायसपुंश्चलीभिर्देष्टः स्रवन्ती-मासाच षोडरा⁴ प्राणायामान् कुर्यात् ॥ १२ ॥

श्वादिदंशेष्वाह । श्वादयः प्रसिद्धाः । तैः दष्टः पुमान् समुद्रगां नदीं गत्वा तत्र स्नात्वा जले षोडश प्राणायामान् कुर्यात् । घृतं च पिवेत् । अत्र चाङ्गभेदेन प्रायश्चित्तभेदो व्यवस्थाप्यः । स यथा पाददंशे मनुः—

" श्वस्रगारुखरैर्द्छो प्राम्यैः कव्याद्भिरेव च । ⁵नराश्चोष्ट्वराहैश्च प्राणायामेन शुध्यति ॥ "

इति । तद्ध्विमाजानु दंशे सुमन्तुः—'' श्वस्रगालमहिषाजाविखरकलभनकुलमार्जारमूषिकास्रवकाकपुरुषदष्टाना-मापोहिष्ठादिभिः स्नानं प्राणायामत्रयं च '' इति । जानुध्विमानाभि दंशे अङ्गिराः—

> " ब्रह्मचारी शुना दष्टस्व्यहं सायं पयः पिवेत् । गृहस्थश्चेद् द्विरात्रं तु एकाहं योऽभिहेत्रयःन् ॥ "

¹ संमुखा—्घ.

² यान्तं—घ.

³ श्वसृगालिबडाल—ज, ठ.

⁴ षोडश omitted in च.

इति । मूलोक्तं चामिहोत्रिविषयमेवावतिष्ठते ; षोडशपाणायामानामेकाहपयोभक्षणस्य च क्रच्छ्द्वादशांशत्वात् ; प्राणायामशतद्वयस्य क्रच्छ्रपत्याम्नायत्वात् । नाभेरूर्ध्वदंशे तु स्व एव—

> " नाभेरूध्वें तु दष्टस्य तदेव द्विगुणं भवेत् । स्यादेतत् त्रिगुणं वक्त्रे मस्तके तु चतुर्गुणम् ॥ "

इति। यतु वासिष्ठम्,

" ब्राह्मणस्तु शुना दृष्टो नदीं गत्वा समुद्रगाम् । प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्रास्य विशुध्यति ॥ "

इति, तत् नाभेरधो दंश एवं ज्ञेयम् ; त्रिरात्रोपवासपाणायामशतयोरधकुच्छ्पत्यान्नायत्वात्। सृद्धस्याप्याह अङ्गिराः —
" सृद्धाणां चोपवासेन शुद्धिर्दानेन वा पुनः ।
गां च दत्त्वा वृषं चैकं ब्राह्मणाय विशुध्यति ॥ "

इति । स्त्रीणां दंशे त्वाह पराशरः-

" ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जम्बूकेन वृकेण वा। उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्या सद्यः शुचिभेवेत्।। "

इति । व्रतस्थायां विशेषः तत्रैव--

" त्रिरात्रमेवोपवसेच्छुना दष्टा तु सत्रता । सन्दतं यावकं भुक्त्वा त्रतरोषं समापयेत् ॥ "

इति । रजस्वलायां पौलस्त्यो विशेषः—

" रजस्वला यदा दष्टा शुना जम्बुकरासभैः । पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगन्येन शुध्यति ॥ ऊर्ध्वं तु द्विगुणं नाभेवेक्त्रे तु त्रिगुणं तथा । चतुर्गुणं समृतं मूर्धि ¹दष्टेऽन्यत्राप्लुतिभेवेत् ॥ "

इति । अन्यत्र ; अरजस्वलायाम् । श्वाघाणे तु शातातपः— " शुनाघातावलीढस्य ²नखैर्विलिखितस्य च । अद्भिः प्रक्षालनं शौचमिमना चोपचूलनम् ॥ "

इति । उपचूलनं तापनम् । तत्रैव त्रणे क्रिम्युत्पादे मनुः—

" ब्राह्मणस्य त्रणद्वारे पूयशोणितसंभवे ।

किमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥

चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

गवां मृत्रपुरीषेण त्रिसंध्यं स्नानमाचरेत् । त्रिरात्रं पञ्चगव्याशी त्यधो नाभ्या विशुध्यति ॥ नाभिकण्ठान्तरोद्भृते त्रणे चोत्पद्यते क्रिमिः । ¹षड्रात्रं तु तदा प्रोक्तं प्राजापत्यं विशोधनम् ॥"

इति । कण्ठादूर्ध्वं प्राजापत्यं ज्ञेयम् ॥ १२ ॥

वेदाग्न्युत्सादी त्रिषवणसाय्यधःशायी संवत्सरं सकुद्रैक्ष्येण वर्तेत ॥ १३॥

वेदामित्यागे आह । वेदोत्सादी अधीतवेदविस्मर्ता । अम्युत्सादी आहितानाममीनां श्रोतस्मार्तानां त्यक्ता । स प्रत्येकं त्रिषवणसायी अधःशायी खट्वादिपरिहारेण शयानः मैक्ष्येण सक्चद्भुक्तेन संवत्सरं वर्तेत । तत्र वेदोत्सादो द्विविधः—अनुपातकम् उपपातकं चेति । तत्रानुपातके कामतोऽध्यमेधादि ; अकामतो द्वा-दशाब्दिमित्युक्तं कौटसाक्ष्ये । उत्सादो निन्दोपलक्षणम् ; " ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा " इति प्रागमिधानात् । सा च त्रिविधा । बौद्धादिशास्त्रामिनिवेशेनाप्रामाण्यबुद्धिरेका ; प्रामाण्यबुद्धाविप हैतुकशास्त्रामिनिवेशेनावज्ञानं द्वितीया । अत एव मनुः—

" योऽवमन्येत ते तूमे हेतुशास्त्रार्थवादतः । स साधुमिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ "

इति । वैदिककर्मफलेषु अश्रद्धा तृतीया । तत्राद्यमनुपातकम् । तत्र प्रायश्चित्तं कामतोऽश्चमेधादि ; अकामतो द्वादशाब्दमिति सर्वत्रानुपातके ज्ञेयम् । अपरे द्वे तूपपातके । तत्रोपपातके तु निमित्तकालभेदेन प्रायश्चित्त-तारतम्यं वाच्यम् । तच्चामिसाहचर्यात् तत्त्यागोक्तमेव । तत्र दिसष्टः— " ब्रह्मोज्झः कृच्छ्ं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनरुपयुक्षीत वेदमाचार्यात् " इति । एतच्च नास्तिक्येन त्यागे ; " योऽग्निं त्यजित नास्तिक्यात् प्राजापत्यं चरेद् द्विजः" इत्यमित्यागे नास्तिक्यश्रवणात् । इदं च मासद्वयत्यागे । मासद्वये प्राजापत्यम् । मासचतुष्टये-ऽतिकृच्छः । षण्मासे पराकः । अब्दे मासं पयोत्रतम् । अब्दानन्तरं त्रैमासिक्तमिति नास्तिक्ये । प्रामादिक-त्यागे तु प्राणायामशतम् आत्रिरात्रम् । तदूर्ध्वमेकोपवासः आविंशतिदिनम् । तदूर्ध्वम् आमासद्वयं त्रिरात्रोप-वासः । तदूर्ध्वमाब्दं प्राजापत्यम् । मासचतुष्टयेऽतिकृच्छः । षण्मासे पराकः । तदूर्ध्व यथान्यायम् ह्यमिति । आलस्येन त्यागे आद्वादशाहं त्रिरात्रोपवासः । तदूर्ध्वमामासं द्वादशाहम् । तदूर्ध्वमावर्षं मासोपवासः, प्रयोमक्षणं वा। तदूर्ध्वम् आद्विवर्षं चान्द्रायणम् । तदूर्ध्वम् आन्यबदं चान्द्रायणं सोमायनं च । तदूर्ध्वं त्वब्दकृच्छो धनिनो गोदानं चेति संक्षेपः ।

¹ षड्रात्रे— ग.

तमेतमखिलमर्थं सारणसौकर्याय संज्ञ्याह संग्रहकार:—

"कृच्छ्रो मासद्वयं चेत् त्यजित हुतवहं तचतुष्केऽतिकृच्छ्र-स्तत्वर्के स्यात् पराकस्तत उपिर पयो मासमाब्दात् त्रिमासम् । नास्तिक्ये तत्प्रमादेऽप्यसुनियमशतं प्राक् त्रिरात्रात् परं च कुर्यादेकोपवासं त्रिदिनमुपवसेद्विंशतेरूर्ध्वमब्दम् ॥ षष्टेरूर्ध्वं तु कृच्छ्रः शरद उपिर चेदृह्यमालस्यतोऽग्नि-स्यक्तश्चेद् द्वादशाहे त्रिदिनमुपवसेद् द्वादशाहं तु मासे । मासं चाब्देऽथ चान्द्रं तदिष भवति सोमायनं चाब्दयुग्मे स्यादूर्ध्वं ¹त्वब्दकृच्छ्रो यदि भवति धनी गां च दद्याद् द्विजाय ॥"

इति । तदेवं मूलोक्तमब्दक्रच्छ्ं व्यब्दादूर्ध्वं वेदितव्यम् । इदमेव चामित्यागे ; समानयोगक्षेमतया निर्देशात् । तथाच जाबालः—

" यस्य वेदश्च वेदी च विच्छियते त्रिपूरुषम् । स वै दुर्बाह्मणो नाम सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ "

इति ; दौर्त्राह्मण्यपरिहारार्थमाश्विनपशुविधानस्य च तुल्यत्वात् । एतन्मूलवाक्यानि भारद्वाजगृह्यात् अवगन्तव्यानि ; विस्तरभयानेहोदाहृतानि²। इदं चौपासनाग्नित्यागे । त्रेताग्नित्यागे तु मनुः—

> " अग्निहोत्र्यपविध्यामीन् ब्राह्मणः कामकारतः । चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तत् ॥ अग्निहोत्र्यपविध्यामीन् मासादृर्ध्वं तु कामतः । क्रुच्छ्रं चान्द्रायणं चैव कुर्यादेवाविचारयन् ॥ "

इति । इदं च कामतः । अकामतो हारीतः—" संवत्सरोत्सन्नेऽमिहोत्रे चान्द्रायणं कृत्वा पुनरादध्यात् । द्विवर्षोत्सन्ने सोमायनं चान्द्रायणं कुर्यात् । त्रिवर्षोत्सन्ने संवत्सरं कृच्छ्मभ्यस्य पुनरादध्यात् " इति । ऊर्ध्वे तु कृष्य्यम् । यथोक्तप्रायश्चित्तानन्तरमन्तरितहोमद्रव्यं दत्त्वा पुनरादध्यात् । यथाह जातूक्रण्यः—

" अतीतकारुं जुहुयादमौ विषाय वा स्वयम् । गतेऽमौ विधित्रद् दद्यात् दत्त्वादध्यात् पुनर्द्विजः ॥ "

इति । स्मार्ताभित्याग एवेदमित्येके । त्यागः अनध्ययनानाधानयोरप्युपलक्षणम् । तथाच स्मृत्यन्तरे —
" योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् ।
स जीवक्रेव शूद्धत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ "

इति । तत्र प्रायश्चित्तमाह गोत्मः—" अभ्युत्सादिनिराक्टर्युपपातकेषु चैवम् " इति । अभ्युत्सादी व्याख्यातः । निराकृतिः शक्ताविष वेदाध्ययनशून्यः । स भसंवत्सरं ब्रह्मचर्यं दुर्योदिति । प्रतिषिद्धाना-मध्यापने तेभ्योऽध्ययने तैः सहाध्ययने च स एवाह—" प्रतिषिद्धमन्त्रसंयोगे सहस्रवाकश्चेत् " इति । प्रतिषिद्धाः पतिताद्यः । तैः सह मन्त्रसंयोगः अध्ययनाध्यापनसहाध्ययनयाजनादिसंबन्धः । तत्र भसंवत्सरं प्राकृतं ब्रह्मचर्यम् । स चेन्मन्त्रसंयोगः सहस्रपद्युक्तो भवति । अर्वाक् तु कल्प्यम् । अकामतश्चेदं माससंयोगे ; प्राण्मासिके षडब्दाभिधानात् , संवत्सरे द्वादशाब्दाभिधानात् , कामतः पातित्याचेति । पतितादिश्रावणे तु विस्तृः—"पतितचण्डालशावस्त्तिश्रावणे तु त्रिरात्रं वाग्यता आसीरन् सहस्रपरमं वा तदभ्यस्यन्तः यूता भवन्तीति विज्ञायते । भएतेनेव गर्हिताध्यापक्याजका व्याख्याताः, दक्षिणात्यागाच्च पूता भवन्तीति विज्ञायते " इति । एवमन्तरा गमनेऽनध्यायाध्ययनेऽपि गौत्मः—" अन्तरा गमने पुनरुपसदनम् । धनकुलसर्पमण्डूकन्मार्जाराणां व्यहमुपवृासो विष्रवासश्च । प्राणायामा घृतप्रश्चानं चेतरेषाम् । स्मशानाभ्यध्ययने चैवम् " इति । इमशानमित्यनध्यायमात्रोपलक्षणम् ; " इमशानपतितान्तिके " इति स्मर्णात् । अनाहिताद्यित्वे तु काष्णाितिनिः—

" काले त्वाधाय कर्माणि कुर्याद्विपो विधानतः । तदकुर्वैस्त्रिरात्रेण मासि मासि विशुध्यति ॥ "

इति ।

" अनाहितामौ पित्रादौ यक्ष्यमाणः सुतो यदि । स हि त्रात्येन पशुना यजेत् तन्निष्कयाय तु ॥ "

इति । एवं त्रेतानाधाने वर्षं षट् प्राजापत्याः, प्रतिवर्षं चान्द्रायणम् । आवसथ्यानाधानेऽपि स एव---

" कृतदारो गृहे ज्येष्ठो यो नादध्यादुपासनम् । चान्द्रायणं चरेद् वर्षं प्रतिमासमहोऽपि वा ॥ "

इति । कृतदारो ज्येष्ठ इत्यनेनाधानाधिकारे सतीत्युक्तम् । यात्रद्वर्षं प्रतिमासमेकोपवासः । तद्वर्धं प्रतिवर्षं चान्द्रायणमिति । सत्यमो तत्राहोमे मनो ज्योतिषा आज्याहुतिराद्वादशाहम् । नष्टे पुनस्तस्मिन् आद्वादशाहम् अयाश्चेत्यनेनाहुतिः । तद्वर्धं स्थालीपाकत्रये वातिकान्तेऽमिनाशः । ततो यथास्वगृह्यमुद्वाहरीत्या पुनः संधानम् । अत्राप्याह सकलमर्थं संग्रहकारः—

" तत्रायाश्चेति वहिर्भवति पुनरिहाद्वादशाहं तथामो होमश्चेन्नास्ति तस्मिन् स हि भवति मनो ज्योतिषा द्वादशाहे ।

 $^{^{1}}$ संवत्सरे—ग.

³ अभ्यस्येतः—ग.

² संवत्सरं omitted in ग.

⁴ From एतेनैव up to विज्ञायते omitted in ख.

याते त्विष्टित्रये वा स्मृतमथ पुनरावानमुद्वाहरीत्या यद्वायाश्चेति तत् स्याच्छ्रुतिसमभिहिताधानसंभारलाभे ॥ ''

इति । स्थालीपाकातिक्रमादौ तु आश्वलायनः—

" स्थालीपाके ¹त्वथापने ह्यासी तु स्वयं यजेत्। स्वासावन्यो यजेदाद्वा कार्यः पथिकृतश्चरुः॥"

इति । श्रोते तु पुनराधानम् । पर्वणि होमळोपे मरीचि:---

" होमलोपे ह्यमावास्यां पर्वस्वाययणादिषु । कुर्यादिष्टिं पावमानीं गुचिस्तां तु यथाविधि ॥ "

इति । पर्वोपस्थानलोपे चृहस्पतिः---

" आहितामिरुपस्थानं न कुर्याद्यदि पर्वणि । ऋतौ न गच्छेद्धार्यां यः सोऽपि कृच्छ्रार्धमाचरेत् ॥"

इति । अभिमुत्सुज्य प्रवासे **हारीतः**—" उत्सृज्याभि प्रवसन् वैश्वानर्या यजेत " इति । प्रवासोऽत्र तीर्थाद्यर्थम् ; न ²धनाद्यर्थम् ;

> " धनान्यर्जयितुं युक्तः प्रवासो ह्यझिहोत्रिणः । धनैरिज्यादिकार्याणि तीर्थाद्यर्थं न तु त्रजेत् ॥"

इति स्मरणात् । सांवत्सरिकपशुसोमाद्यकरणेऽपि स एव—" सांवत्सरिकाणां पशुसोमानामिज्यानामसंभवे च " इति । मनुरपि—

> " इष्टिं वैश्वानरीं नित्यं निर्वपेदव्दपर्यये । क्छप्तानां पशुसोमानां निष्कृत्यर्थमसंभवे ॥ "

इति । कृतसंकल्पस्यायजने हारीतः—"यो यक्ष्य इत्युवत्वा न यजेत् महान्तं क्रतुमभिसमीक्ष्याल्पेनेष्ट्रा न सर्वे प्रयुनक्ति, तत्र त्रैवातव्या प्रायश्चित्तः " इति । संकल्पितस्य व्रतादेरन्यथाकरणाकरणयोरिष स एव—- "यस्तूपेत्य यथार्थं तपस्यन्यथा वा चरत्यसमाप्तिः को वा तस्यामयों हिविश्चान्द्रायणं वा " इति । वेदामित्यागयोरेकयोगनिर्दिष्टत्वात् पितृमातृसुतदारबान्धवत्यागेष्वप्येतदेव सामान्यपायश्चित्तेन सह जातिशक्ति- सक्चदभ्यासाद्यपेक्षया योज्यम् । अन्यान्यि श्रौतपायश्चित्तानि तत्तद्यन्येभ्य एवावगन्तव्यानि ॥ १३ ॥

समुत्कर्षानृते गुरोश्चालीकिनविन्धे ¹तदाक्षेपणे च मासं पयसा वर्तेत ॥ १४ ॥ नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतवः कूटव्यव-हारी ब्राह्मणवृत्तिव्रश्चेते ²संवत्सरं भैक्ष्येण वर्तेरन् ॥ १५ ॥ •

उत्कर्षानृतवादिप्वाह । उद्देश एव पदद्वयार्थो व्याख्यातः । तदाक्षेपणं गुरुतिरस्कारः । तद्द्वैविध्यं च प्रागुक्तम् । तत्रानुपातकेप्वेतेषु कामतेऽश्वमेधादि । अकामतो द्वादशवार्षिकमित्युक्तम् । उपपातकेषु पुनः मासं पयःपानम् । गुर्वनभिमतानुष्ठाने तु "प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्येव विशुध्यति " इति योग्युक्तं ज्ञेयम् । प्रसादनानन्तरं चे।पवासः ;

" गुरुं हुंकृत्य त्वंकृत्य विष्रं निर्जित्य वादतः । बद्धा वा वाससा क्षिपं प्रसाद्योपवसेद् दिनम् ॥ "

इति तस्यैव समरणात् ॥ १४ ॥

नास्तिकादिष्वाह । नास्तिको व्याख्यातः । नास्तिकवृत्तिः बाह्याचारोपजीवी । नास्तिकभ्यो वृत्तिर्जीवनं यस्येति वा । कृतमुपकारं द्वेषण नाशयतीति कृतन्नः । कृटव्यवहारी ; कूटेन कपटेन तुलामानादिकृतेन कथिकयकर्ता । ब्राह्मणवृत्तिनः राजादिदत्तशासनाद्यपहर्ता । चकारात् मिथ्याभिशंसीत्येते संवत्सरं भैक्ष्येण वर्तेरन् । यथाह शृङ्खः—" नास्तिको नास्तिकवृत्तिः कृतन्नः कूटव्यवहारी मिथ्याभिशंसी चेत्येते पश्च ब्राह्मणगृहेषु संवत्सरं भैक्षं चरेयुः " इति । इदं चाभ्यासेन । सकृत्करणे तु वसिष्ठः—" नास्तिकः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा विरमेन्नास्तिक्यात् नास्तिकवृत्तिस्वतिकृच्छ्रम् " इति । संवत्सरं वृत्त्यपहारप्रायश्चित्त-मल्पवृत्त्यपहारे । कृटुम्बपोषणपर्याप्तवृत्त्यपहारे तु तत्तद्वर्णवधोक्तमेव । तथाच शृङ्खः—

" यस्य यस्य तु वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् । तस्य तस्य वधे प्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ अपहृत्य च वर्णानां विप्रो भूमिं प्रमादतः । प्रायश्चित्तं वधपोक्तं ब्राह्मणानुमतश्चरेत् ॥ "

इति ॥ १५॥

परिवित्तिः परिवेत्ता च यया च परिविद्यते ³दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्यात् ⁴ ॥ १६ ॥

परिवित्त्यादिष्वाह । परिवित्त्यादयः पञ्चापि चान्द्रायणं कुर्युः । पञ्चानामपि कामतः प्रवृत्ताविदम् । अकामतस्तु विसिष्ठः—'' परिविविदानः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा तस्मै दत्त्वा पुनर्निविशेत तां चैवोपयच्छेत् ''

¹ तदाक्षारणे—3.

³ तद्दाता--- ठ.

 $^{^2}$ पञ्चसंवत्सरान्— ${f z}$.

⁴ कुर्यु:---ज, ठ.

इति । परि विवेदेत्यसौ परिविविदानः । लिटि कानच् । परिवेत्तेति यावत् । असौ कृच्छ्रातिकृच्छ्रो कृत्वा तां स्वोढां ज्येष्ठाय निवेद्य पुनस्तामेव ज्येष्ठानुज्ञातामुद्रहेदित्यर्थः । यथा हारीतः — " तां कन्यां ज्येष्ठायो-पपादयेयुः स तामनुमान्यान्यया निविद्योतैवं धर्मो न लुप्यते " इति । स ज्येष्ठः तां कनिष्ठोपनीताम् अनुमान्य किनिष्ठायाभ्यनुज्ञाय अन्यां स्वयं परिणयेत् ; न किनिष्ठोपनीतामिति । अत्रैव विषये यमः —

" ऋच्छ्रो द्वयोः परिवेद्य कन्यायाः ऋच्छ्र एव च । अतिकृच्छ्रं चरेद्दाता होता चान्द्रायणं चरेत् ॥ "

इति । होता याजकः । अभ्यासे तु शृङ्खः---'' परिवित्तिः परिवेत्ता च संवत्सरं ब्राह्मणगृहेषु भैक्षं चरेयाताम् " इति । ननु

> " अभिहेत्रं विवाहं च प्रयोगे प्रथमे स्थितम् । न कुर्याज्जनके ज्येष्ठे सोद्रे चाप्यकुर्वति ॥"

इति स्मरणात् प्रथमिववाहादेरेव परिवेदनादिनिमित्तत्वावगमेन द्वितीयादिविवाहाद्यनिषेधादभ्यासोऽनुपपन्न इति चेत्; मैवम्; तात्पर्यानवगमात् । तथाहि——न ह्यत्र प्रथमाग्निहोत्रविवाहयोः प्रतिषेधः, येन द्वितीया- द्यनिषेधः स्यात् । किंतु प्रथमविवाहाद्यकुर्वति ज्येष्ठे कनिष्ठस्य विवाहनिषेधः । स च प्रथमद्वितीयादिसाधारण इति तदितक्रमावृत्तौ परिवेदनाद्यभ्यासोपपत्तः । अन्वयश्चायमित्थमेव । अन्यथा द्वितीयादिविवाहमकुर्वत्यपि ज्येष्ठे कनिष्ठस्य परिवेदनापत्तेः । तस्मात् ब्रह्महत्यादिनिषेधातिक्रमाभ्यासे ब्रह्महत्याद्यभ्यास इवात्राप्यभ्यासो नानुपन्नः । न चैवम् " ज्येष्ठेऽनिविष्ठे कनीयान्निविश्चमानः परिवेत्ता भवति । परिवित्तो ज्येष्ठः । परिवेदिनी कन्या । परिदायी दाता । परियष्टा याजकः । ते सर्वे पतिताः संवत्सरं प्राजापत्येन कृच्छ्रेण पावयेयुः " इति हारीत्वाक्ये कन्यायाः परिवेदिनीत्वाभ्यासासंभवात् संवत्सरप्रायश्चित्तानुपपत्तिरिति वाच्यम् ;

" नष्टे मृते प्रत्रजिते क्कीवे च पतिते पतौ । पञ्चस्वापत्यु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥"

इत्याद्यभ्यनुज्ञातपुनर्विवाहायाः तदभ्याससंभवात् । तसात् संवत्सरं कृच्छ्ं परिवेत्तृत्वाद्यभ्यासविषयम् । पर्याहितादिप्वप्येतदेव । यथाह गौतमः—" परिवित्तिपरिवेत्तृपर्याहितपर्याधात्रप्रेदिधिषूपतिदिधिषूपतीनां संवत्सरं प्राकृतं ब्रह्मचर्यम् " इति । अकृतायाने ज्येष्ठे कनिष्ठेनाधाने ज्येष्ठः पर्याहितः, कनिष्ठः पर्याधाता । अभेदिधिप्वादिलक्षणं स्मृत्यन्तरे—

" ज्येष्ठ,यां यद्यनूढायां कन्यःयामुद्धतेऽनुजा। या साम्रेदिधिषूः प्रोक्ता पूर्वा तु दिधिषूः स्मृता॥"

इति । तत्राह विसिष्ठः — "अग्रेदिधिषूपतिः क्रुच्छ्ं द्वादशरात्रं चरित्वा निविशेत तां चैवोपयच्छेत् । दिधिषूपतिः क्रुच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा तस्मै दत्त्वा पुनर्निविशेत्" इति । अग्रेदिधिषूपतिः कनिष्ठापतिः

कृच्छ्रं कृत्वा तां ज्येष्ठाम् अन्योढां स्वयमुद्धहेत् । दिधिषूपतिज्येष्ठापतिः स्वोढां ज्येष्ठां किनष्ठापतये दत्त्वा स्वयमन्यामुद्धहेदिति ॥ १६ ॥

प्राणिभृपुण्यसोमविकयी तप्तकृष्ट्रम् ॥१७॥ ¹आर्द्रौषधिगन्ध-पुष्पफलमूलचर्मवेत्रविदलतुषकपालकेशभस्मास्थिगोरसपिण्याक-तिलतैलविकयी प्राजापत्यम् ॥ १८ ॥

अविक्रेयिवक्रयेष्वाह । प्राणिनः गोमहिप्यादयः । भूः गृहक्षेत्रादिका² । पुण्यं यागादिजन्यो धर्मः । सोमः सोमलता । अएतेषां विक्रेता तप्तकृच्छ्रं कुर्यात् ॥ १७ ॥ किंच आर्द्रम् आर्द्रकम् । ओषधयः यवत्रीह्यादयः । गन्धाः चन्दनादयः । पुण्पाणि मिलकादीनि । फलम् आम्रादि । मूलं मूलकादि । चर्म अजिनादि । वेत्रं वञ्जुलः । विदलं वंशत्वङ्निर्मितं शूर्पव्यजनादि । तुषं यवादीनाम् । कपालं घटादेर्मण्डकादि-साधनम् । केशाः चमरादीनाम् । भरम शुष्कादेः मुद्गादिरक्षणसाधनम् । अस्थि कूर्मादेः कङ्कणादिसाधनम् । गोरसः दिधक्षीरादिः । पिण्याकं खिलः । तिलाः श्वेताः स्थामाश्च । तैलं तिलादिस्नेहः । एषां प्रत्येकं विक्रयी प्राजापत्यं कुर्यात् ॥ १८ ॥

श्रैष्मजतुमधूच्छिष्टशङ्खशुक्तित्रपुसीसकृष्णलोहौदुम्बरखङ्ग-पात्रविक्रयी वान्द्रायणं कुर्यात् ॥ १९ ॥ रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्ध-गुडमधुरसोर्णाविक्रयी त्रिरात्रमुपवसेत्॥ २०॥

किंच श्रेष्मण इमानि श्रेष्माणि श्रेष्मातकफलानि । जतु लाक्षा । मधूच्छिष्टं सिक्थकः । शङ्क्ष्युक्ती प्रसिद्धे । त्रपुसीसे धातुविशेषो । कृष्णलोहमायसम् । औदुम्बरं ताम्रम् । खड्गपात्रं खड्गशृक्तमयं पात्रं पितृत्विणसाधनम् । एषां प्रत्येकं विक्रयी चान्द्रायणं कुर्यात् ॥ १९ ॥ किंच रक्तवस्त्रं मिष्ठिष्ठादि-रिक्षतम् । रङ्गं धातुविशेषः । रलं पद्मरागादि । गन्धाः कर्पूरादयः । गुडः प्रसिद्धः । मधु क्षोद्रम् । रसाः गुडलवणादिव्यतिरिक्ताः तिक्तकटुकादयः । ऊर्णा मेषादिलोम्, तिन्निर्मितं कम्बलादि च । तेषां विक्रयी त्रिरात्र-मुपवसेत् । अकामतश्चेदम् । कामतः पैठीनिसः—" अथाविक्रयाणि ब्राह्मणस्य लवणं पकान्नमधुक्षीरदिधिष्टत-मुदकं सर्वगन्धलाक्षारसवासो गुडतैलं प्राम्यपश्चामेकशफाः केशिनः सर्वे चारण्याः पश्चो विद्या पूर्तिमष्टं गावः शङ्कश्चोणी चेति विक्रयणे तेषामेकेकसिन् प्राजापत्यं चरेत् " इति ॥ २०॥

¹ आद्रौषिधमूल—ज; आद्रौषिधपुष्पमूल—ठ; वेणु for वेत्र—ज, ठ.

³ एवां—्घ.

⁵ कुर्यात् omitted in ठ.

² क्षेत्रादि:---घ.

⁴ महासांतपनं—ज, ठ.

⁶ साध्यम्—घ.

मांसलवणलाक्षाक्षीरविकयी चान्द्रायणं कुर्यात् ॥ २१ ॥ तं च भूयश्चोपनयेत् ॥ २२ ॥ उष्ट्रेण खरेण वा गत्वा नग्नः स्नात्वा ²सुप्त्वा भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्यात् ॥ २३ ॥

किंच मांसं भक्ष्यमपि । लवणं शम्भलादि । लाक्षा जतु । क्षीरं माहिषादि ; गोरसानां प्रागभिधानात् । एषां विक्रये चान्द्रायणं कुर्यात् । मांसं सुरोपलक्षणम् ;

> " आममांससुरासोमलाक्षालवणसर्पिषाम् । विक्रये सर्वेपण्यानां द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ "

इति शातातपस्मरणात् ॥ २१ ॥ अपण्यविक्रये नैमित्तिकं पुनरुपनयनमाह । तं प्राण्याद्यपण्यविक्रयिणं भूयः पुनरुपनयेत् । चकारात् वक्ष्यमाणखरे। ष्ट्रादियानेप्वपि ;

" रासभं महिषं मेषं बलीवर्दं क्रमेलकम् । आरुह्य ब्राह्मणो मोहात् पुनः संस्कारमहीति ॥ "

इति हारीतस्मरणात् । पुनश्चकारः प्रायश्चित्तसमुच्चयार्थः ; प्रायश्चित्तस्य पापक्षयार्थतया पुनरुपनयनस्य च विच्छिन्नसंस्कारसंधानार्थतया भिन्नकार्यत्वात् ॥ २२ ॥ निषिद्धयानादिष्वाह । खरोष्ट्राचारुह्य गमने नमस्य स्नानशयनभोजनेषु च सचैलस्नानानन्तरं प्राणायामत्रयं कुर्यात् ;

" प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः । नम्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्नियम् ॥ "

इति योगिस्मरणात् । इदं च कामतः । अकामतस्तु स्नानमेव । पुनरुपनयनं तूभयत्रापि । वाशब्दो गवादिसंग्रहार्थः ; "गवां च यानं पृष्ठेन सर्वथैव विगर्हितम् " इति मानवात् । पृष्ठेन सर्वथैवेति वचनात् तद्युक्तरथादियानमपि विगर्हितमेव । अत् एव मनुः—

" उष्टयानं समारह्य खरयानं च कामतः । सवासा जलमाप्छत्य प्राणायामेन शुध्यति ॥"

इत्येकमेव प्राणायामं तद्युक्तयाने अभिहितवान् । यत्तु "गोयुक्तं रथमुपसंयग्य " इत्यादि वचनं, तत् समावर्तनादिकमीविधिशेषतयेति न विरोधः । यमोऽपि—

> " रासभं महिषं मेषं बर्ळ.वर्दं क्रमेलकम् । आरुद्य ब्राह्मणो मोहात् पुनः संस्कारमर्हति ॥ "

इति ॥ २३ ॥

¹ ㅋ omitted in 3,

जिपत्वा त्रीणि सावित्याः सहस्राणि समाहितः। मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिब्रहात्॥ २४॥

असत्प्रतिग्रहेप्वाह¹ । प्रतिग्रहासत्त्वं दातृदेशकालदेयद्रव्यासत्त्वात् । तत्र दात्रसत्त्वं जात्या कर्मणां च ; यथा चण्डालादेः । देशकालासत्त्वं यथा कुरुक्षेत्रोपरागादेः । द्रव्यासत्त्वं यथा मेषीकृष्णाजिनादेः । तत्राद्य चृद्धहारीतः—

> " राज्ञां प्रतिग्रहं कृत्वा मासमप्सु सदा वसेत्। षष्ठे काले पयोभक्षः पूर्णे मासे प्रमुच्यते॥ तर्पयित्वा द्विजान् कामैः सततं नियतव्रतः। तपसा चेज्यया चैव राजपापात् प्रमुच्यते॥"

इति । एतच उच्छास्त्रवर्तिराजपरम् ; " न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाल्छन्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः " इति तस्यैव निषेधात् । न्यायवर्तिनस्तु न दोषः ;

> " धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य रक्षार्थं शासतोऽशुचीन् । मेध्यमेव धनं प्राहुस्तीक्ष्णस्यापि महीपतेः ॥ "

इति देवलस्मरणात् । सुभन्तुरापि — " सौकरिकःयाधनिषादरजकबुरुडचर्मकारा अभोज्यान्ना अमित-प्रहयोग्याश्च, चान्द्रायणं चरेत् " इति । सौकरिकः सूकरपालकः । यमोऽपि —

> " रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च । कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तेते त्वन्त्यजाः स्मृताः ॥ एतेषां च स्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् साम्यं तु गच्छति ॥ "

इति । साम्यमन्यवहार्यत्वम् । मनुरपि---

" चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥ "

इति । च्यासः---

" द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत् प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः । अपि वा क्षत्रियाद्वैस्यान्न तु शृद्धात् कदाचन ॥ "

¹ प्रतिग्रहे आह—ग.

इति । तत्रापि चान्द्रायणम् ; अपात्रीकरणत्वात् । द्वितीये मतस्यपुराणम् —

" तस्मात् तीर्थे न गृह्णीयात् पुण्येष्वायतनेषु च । निमित्तेषु च सर्वेषु न प्रमत्तो भवेद् द्विजः ॥"

इति । निमित्तमुपरागादि । तृतीये यमः-

" तिरुधेनुर्गजो वाजी प्रेतान्नमजिनं मणिः । सुरभिः सूयमाना च घोराः सप्त प्रतिग्रहाः ॥ "

इति । ¹एतेषु द्वयोः द्वयोः समवाये मासं गोष्ठे वसन् पयोमात्राहारः प्रत्यहं त्रीणि त्रीणि सहस्राणि गायञ्या जपन् असत्प्रतिप्रहान्मुच्यते । प्रत्येकनिमित्ते चान्द्रायणविधानात् द्वयोः समवाय इदम् ; नवतिसहस्रगायत्री-जपस्याधिकत्वात् । एवं त्रयाणामपि समवायेऽधिकं कल्प्यम् । न्यूने आहितामिश्चान्द्रायणवैकल्पिकीष्टिः । यथा चतुर्विश्वतिमते—

" पवित्रेष्ट्या विशुध्यन्ति सर्वे घोराः प्रतिम्हाः । ऐन्द्वेन मृगारेष्ट्या कदाचिन्मित्रविन्दया । देव्या रुक्षजपेनैव शुध्यन्ते दुष्परिम्रहाः ॥ "

इति । देवी गायत्री । महादानप्रतिष्रहे तु अरुणस्मृतौ —

" गायज्या दशलक्षाणि प्राणायामैः सहस्रशः । नश्यन्ति पापसंघाताः महादानप्रतिग्रहात् ॥ "

इत्यायुन्नेयमसात्कृतात् समृति।सन्धोः । सर्वत्र द्रव्यत्यागपूर्वकं प्रायश्चित्तम् ;

" यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् । तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसा तथा ॥"

इति वक्ष्यमाणत्वात् । इदं त्वतिधनवतः । दरिद्रस्य तु³ चतुर्थाशदानम् ,

" प्रतिग्रहचतुर्थोशं विणग्लाभतृतीयकम् । कृषेः षष्ठं च विप्रेभ्यो दत्त्वा पापात् प्रमुच्यते ॥ "

इति पाराशयात् । अतिदरिद्रस्य षष्टांशदानम् ; "प्रतिग्रहेषु सर्वेषु षष्टांशं परिकल्पयेत् " इति चतुर्विश्वातिमतात् । ⁴ऋणशोधनार्थं प्रतिग्रहे तदमोग एव । यथाह हारीतः-—"पतितदुःकृतेभ्यः प्रति-गृहीतमस्वर्ग्यमयज्ञियं न तेन पुण्यार्थानामोति ; आदेशवादाभ्यामात्मार्थे ब्राह्मणमभिजित्य तामसम् ; अन्यस्मै

¹ एषु--च.

³ तु omitted in घ.

² अधिकारत्वात्—ख, ग.

 $^{^4}$ ऋणपरिद्योधनार्थ—स्त्रः

प्रतिगृह्णानः तस्य दुष्कृतमाम्नोति ; आनृण्यार्थे प्रतिगृह्य तस्योपभोगात् स्तैन्यम् ; एते प्रतिग्रह्णेपसर्गाः यैः प्रतिगृह्णन् निरयाय कल्पते '' इति । आदेशः, अभिचारः वशीकरणादिः ॥ २४ ॥

अयाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च । अभिचारमहीनं च त्रिभिः ¹कृच्छ्रैव्यपोहति ॥ २५ ॥

अयाज्ययाजनादिष्वाह । अयाज्या याजनान्हीः । ते द्विविधाः—जात्या शूद्धप्रतिलोमादयः ; कर्मणा पातित्योपपातकादियुक्ताः । तेषां याजनम् । परेषाम् असपिण्डादीनाम् । अन्त्यं प्रेतकर्म । अभिचारः परमार-णाद्यथे दृष्टोपायः श्येनयागादिः । अहीनः अनेकसुत्याको यागः द्विरात्रादिद्वादशाहान्तः । एषामन्यतमं कृत्वा त्रिभिः कृच्ल्रेः शुध्यति । तत्र सुमन्तुः——"शूद्धयाजकः सर्वद्रव्यपरित्यागात् पूतो भवति प्राणायाम-सहस्रेषु दशधाभ्यस्तेषु " इति । सर्वं शूद्धयाजनलब्धम् । सहस्राणां त्रयाणां दशधाभ्यासः त्रिंशत्सहस्रसंख्या-संपादनम् । तस्य "कृच्ल्रे। देव्ययुतं चैव प्राणायामशतद्वयम् " इति न्यायेन सार्वशतं कृच्ल्रा भवन्ति । तच्च कामतः तुलापुरुषाद्याचार्यत्वे ज्ञेयम् ; गुरुत्वात् । शूद्धपौरोहित्ये तु² यमः—

" पुरोधाः शूदवर्गस्य ब्राह्मणो यः प्रवर्तते । स्रोहादर्थप्रसङ्गाद्वा तस्य कृच्छ्रं विशोधनम् ॥ "

इति । कामतः सकृत् पञ्चमहायज्ञादाविदम् । अभ्यासे तु यमः---

" एतेषामेव सर्वेषां प्रत्यापत्ति तु मार्गताम् । भैक्ष्यात्रमुपयुज्जानो द्विजश्चान्द्रायणं चरन् ॥ धनं नागहृदे तोये भावयेदिवभावितम्³ । अत्रोत्सर्गेण मन्त्रान्ते तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ॥ अक्षारस्रवणां रूक्षां पिवेद् ब्राह्मीं सुवर्चस्राम् । तस्योपनयनं कृत्वा व्यवहार्यस्तदा भवेत् ॥ "

इति । नागहृदे ; गजमज्जनयोग्ये हृदे⁴ । अविभावितम् अन्यानुपलक्षितं त्यजेत् । उत्सर्गानन्तरं चान्द्राय-णान्ते ब्राह्मीं पिबेत् । मधुपर्काङ्गके चण्डालादियाजनेऽज्ञानात् पातित्यम् ; ज्ञानतः साम्यम् ; भोजन-याजनयोस्तुल्यत्वस्मरणात् । अन्यत्र कल्प्यम् । पतितादियाजने तु पातित्यप्रायश्चित्तानन्तरं चान्द्रायणमधिकम् ; "पतितानां गृहं गत्वा भुक्त्वा च " इति स्मरणात् । उपपातक्यादियाजने तु ⁵पातित्यप्रायश्चित्तानन्तरं

¹ वर्षे:---ज.

² तु omitted in घ.

³ अविभाविते—ग.

⁴ हदे omitted in घ.

⁵ पातित्यप्रायश्वित्तानन्तरं omitted in घ.

बोधायनः—"वहु अप्रतिप्राह्यस्य वा प्रतिगृह्य अयाज्यं वा यःजियत्वा अनास्यस्य वान्नमिशत्वा तरत्ममं-न्दीयं जपेत्" इति । "अनादेशे शतम्" इति परिभाषणात् शतवारम् । ब्राह्मणस्य सकृद्याजने योगीश्वरः—"त्रीत् कृच्छ्रानाचरेद्रात्ययाजकोऽभिचरन्निष् " इति । असिपण्डान्त्यकर्मणि प्रेतिविशेषेण विशेषः । तत्र ब्राह्मणस्य सवर्णान्त्यकर्मणि कृच्छ्रत्रयम् । क्षत्रियान्त्यकर्मणि षट् । वैश्यान्त्यकर्मणि नव । शृद्धान्त्यकर्मणि द्वादश । ब्राह्मणेन ब्राह्मणादीनामन्त्यकर्मकरणे दाहमात्रे करुप्यम् । प्रेतारुंकारमात्रे शृङ्खः—

> " क्रुच्छ्रपादोऽसपिण्डस्य प्रेतालंकरणे कृते । अज्ञानादुपवासः स्यादशक्तो स्नानमिप्यते ॥ "

इति । स्पर्शेऽपि सुमन्तुः -- " प्रेतस्पर्शिनामसंबन्धिनां कृच्छ्पादः " इति । रोदने वसिष्ठः --

" दाहादिस्नानपर्यन्तं रुदन् कृच्छ्रं विधीयते । पादहीनं सपिण्डस्य वर्णानुगमनेऽपि च ॥ "

इति । निर्हरणे मनुः--

" असिपण्डं द्विजं प्रेतं विप्रं निर्हत्य बन्धुवत् । विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बान्धवान् ॥ "

इति । बन्धुवत् स्नेहादिना । धर्मार्थमनाथप्रेतनिर्हरणे तु अङ्गिराः—

'' यः कश्चिन्निहरेत् प्रेतमसिपण्डः कथंचन । स्नात्वा संचैलं स्पृष्टामिं तस्मिन्नेवाहि शुध्यति ॥ ''

इति । दुर्मृत।न्यकर्मणि पराशरः --

"गोभिर्हतं तथोद्घद्धं ब्राह्मणेन च घातितम् । संस्पृशन्ति च ये विप्रा वोढारश्चामिद्राश्च ये ॥ ये चान्येऽप्यनुगच्छन्ति ये चान्ये पाशभेदकाः । सर्वे ते पापकर्माणस्तेषां वक्ष्यामि निष्कृतिम् ॥ तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति कुर्युर्बाह्मणभोजनम् । अनुद्वत्सहितां गां च द्युर्विपाय दक्षिणाम् ॥"

इति । दहनादिसमुचये इदम् । प्रत्येककरणे तु तप्तक्रुच्छ्मात्रम् । तथाच स एव--

" एषामन्यतमं प्रतं यो वहेत दहेत वा । कटोदकिकयां कृत्वा तप्तकृच्छूं समाचरेत् ॥"

इति । कटः प्रेतशिबिका । आत्मघातिनि वसिष्ठः--

" य आत्मघातिनः वुर्यात् सेहात् पेतिकयां द्विजः । स तप्तकृच्छुसहितं चरेचान्द्रायणवतम् ॥ "

इति । शवानुगमने याज्ञवल्क्यः-

" ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूदो न द्विजः कचित् । अनुगम्याम्भसि स्नात्वा स्प्रष्ट्वाधि घृतभुक् शुचिः ॥ "

इति । ननु,

" श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीः कुर्यादित्यभिचारयन् । वाक् शस्त्रं वै ब्र.ह्मणस्य तेन हन्यादरीन् द्विजः ॥ "

इति मनुना अभिचारस्याभ्यनुज्ञानात् कथमभिचारे प्रायिधित्ताभिधानमिति चेत्; सत्यम् । फलांशे विध्य-स्पेशेन निषेयस्पर्शात् फलतो निषिद्धत्वेन प्रायिधित्तापपत्तेः । अस्त्वेवमिभचारे; अहीने तु कथम् ? "द्वादशाहेन प्रजाकामं याजयेत्" इत्यादिफलतोऽप्यनिषेधादिति चेत्; मैवम् । कृत्वेति कृतिमात्रयोगिताया निमित्तत्वावगमात् तस्याश्च ऋत्विङ्मात्रनिष्ठत्वेन प्रायिधित्तस्यापि तन्मात्रविषयत्वात् । अत एव "न्यस्त-मार्त्विज्यमकार्यम्, अहीनस्य नीचदिक्षणस्य व्याधितस्यातुरस्य " इत्यार्त्विज्यनिषेधस्तान् प्रत्येव । तथा सोम-प्रवाकं प्रति "किचद्वाद्यी न" इति प्रश्लोऽपि तेषामेवेति ॥ २५ ॥

येषां द्विजानां सावित्री नान् च्येत यथाविधि। तांश्चारियत्वा त्रीन् कृच्छान् यथाविध्युपनाययेत्॥ २६॥

त्रात्यान् प्रत्याह । द्विजाः द्विजननयोग्याः त्रैविणिकाः मूर्धाविसक्तादयोऽनुलोमजाश्च । तेषां यथाविधि देशकालकर्तृशाखासृत्राद्यनतिक्रमेण चेत् सावित्री नानूच्येत नानुवाचनविषयीक्रियेत, तान् त्रीन् प्राजापत्यां-श्चारियत्वा यथाविध्युपनाययेत् । गायन्युपदेशरूपोपनयनप्रवर्तकाधीहि भो सावित्रीं भो अनुबूहीति प्रैषप्रवक्तृन् कुर्यादाचार्यादिः । णिजन्तात् णिज्विवक्षयेतत् । अन्यथा उपनेयव्यापारमात्रविवक्षायां तांश्चारियत्वेति कृच्ल्रोपनायनयोः समानकर्तृत्वासिद्धेः । यित्कंचिदुपनयनाङ्गहानेऽप्येतदेवः ; 'नानूच्येत यथाविधि ' इति सामान्येनाभिधानात् । न चेदं पुनरुपनयनम् ; विधिवैगुण्येनाद्यसंस्कारस्यैवानुपपत्तेः । ततश्चात्र कालाद्यनादरो न । अत एव वात्याधिकारे हारीतः—" तेषां प्रायश्चित्तं मासं पयोमक्षं गामनुगच्छेत् यश्चीर्णप्रायश्चित्तः तं विशिष्टवतरुपनयेयुः यथा ऋतुच्छन्दोऽविशेषात् " इति । ऋतुः वसन्तादिः । छन्दः स्वशाखा । तयोः अविशेषाद्विशेषानभिधानात् प्रकृत्येवोपनयेत् । इदं चाष्टमवर्षादिमुख्यकालातिकमे । गौणकालातिकमे चु

" आ षोडशादा द्वाविंशाचतुर्विशाच वत्सरात् । ब्रह्मक्षत्रविशां काल औपनायनिकः परः ॥ अत ऊर्ध्वं पतन्त्येते सर्वधर्मबहिष्कृताः । सावित्रीपतिता बात्या बात्यस्तोमादते कृतोः ॥ "

इति । अत्र आङभिविधो, न मर्यादायामित्युक्तम् । तत्रैव वैकल्पिकमाह वासिष्ठः—" पतितसावित्रीक उद्दालकत्रतं चरेत् । द्वौ मासौ यावकेन वर्तयेत् । मासं पयसार्धमासमामिक्षयाष्टरात्रं घृतेन षड्रात्रमयाचितेन त्रिरात्रमञ्भक्षोऽहोरात्रमुपवसेदश्चमेधावभृथं वा गच्छेत् त्रात्यस्तोमेन वा यजेत " इति ॥ २६ ॥

प्रायिश्चनं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः। ब्राह्मण्याच परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिहोत्॥ २७॥

क्षत्रियादिवृत्त्युपजीवने आह । विपरिवृत्तं कर्म विकर्म ; ब्राह्मणादेः क्षत्रियादिवृत्तिः । तत्र तिष्ठन्तीति तत्स्थाः, तत्कारिणः । तेषाम् ¹आपद्विगमेनानुतापेन वा प्रायश्चित्तचिकीर्षायामेतदेव कृच्छ्त्रयमादिशेत् । एतच संवत्सराभ्यन्तरे । तदृर्ध्वं तु प्रचेताः——" ब्राह्मणस्यापत्काले क्षत्रोपनिवेशः । तत्र संवत्सरमनुप्राप्तो चान्द्रायणं चरेत्² वत्सराभ्यन्तरे । तदृर्ध्वं ⁴तु अर्धार्धं वा आपद्विगमे कल्प्यम् " इति । तदनन्तरं स्ववृत्त्येव जीवेत् ; न पुनस्तथेव ;

" क्षात्रेण कर्मणा जीवेद्विशां वाप्यापदि द्विजः । निस्तीर्य तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥ "

इति योगिस्मरणात् । वैश्यवृत्तावप्येतदेव ; याज्ञवल्कीये साहचर्याश्रयणात् । परं तु वृहस्पत्युक्तमत्राधिकम्---

" वणिक् कुसीदी दद्यातु वस्त्रगोकाञ्चनादिकम् । कृषीवलोऽन्नपानानि यानशःयासनानि च ॥ पण्येभ्यो विंशकं दत्त्वा पशुम्वणीदिकं शतम् । वणिक् कुसीद्यदोषः स्याद् ब्राह्मणानां च पूजनात् ॥ "

इति । आपदि इतस्ततो भोजने याज्ञवल्कयः---

" आपद्गतः संप्रगृह्णन् भुङ्गानोऽपि यतस्ततः । न लिप्येतैनसा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ "

¹ आपद्विगमनेन—ग.

³ वत्सरान्तरे—घ,

² कुर्यात्—घ.

⁴ तदूर्ध्वं तु omitted in घ

इति । ये च ब्राह्मण्यात् , ब्रह्मणो वेदस्यायमधिकारीति ब्राह्मणः त्रैवर्णिकः, तस्य भावो ब्राह्मण्यं वेदः, तस्माद्विरोधिरुक्षणया तदनध्ययनात् शिष्टैः परित्यक्ताः तेषामप्येतदेव कृच्छूत्रयमादिरोत् । इदमेकस्य पुरुषस्य । पुरुषत्रयमनध्ययने तु आश्विनः पद्युः प्रागुक्तः ॥ २०॥

यद्गहितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् । तस्योत्सर्गेण द्युध्यन्ति जप्येन तपसा तथा ॥ २८॥

परावृत्तिविपरिवृत्तिप्रायश्चित्ते पूर्वकर्तव्यमाह । गर्हितेन शास्त्रनिषिद्धेन क्षत्रादिकर्मणा यद्धनमर्जयन्ति, तन् परित्यज्येव जपतपसी कुर्युः । गर्हितपदोपादानात् निषिद्धप्रतिग्रहादावप्येतदेव¹ ज्ञेयम् । तच्चोक्तमेव प्राक् ॥ २८ ॥

वेदोहितानां नित्यानां कर्मणां समितिकमे। स्नातकवतरोपे च प्रायिश्वसमभोजनम्॥ २९॥

संध्यादिनित्यलेषेषु प्रकीर्णकेप्वाह । वेदः स्मृत्युपलक्षणः । तेन श्रौतस्मार्तसंध्यास्नानादिनित्यकर्मलेषे उपवासः कार्यः । स च दर्शपूर्णमासादिलोपोक्तपथिकृदिष्ट्यादिभिः समुचीयते । उपवासाशक्तावेकब्राह्मणभोजनं कार्यम् ;

"अनिर्वर्त्य महायज्ञान् यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही । अनातुरः सति धने कृच्छृभिन स शुध्यति ॥"

इति स्मरणात् । संवत्सरमकरणे विष्णुपुराणम् —

" संवत्सरं क्रियाहानिर्यस्य पुंसः प्रजायते । तस्यावलोकनात् सूर्यो निरीक्ष्यः साधुभिः सदा । स्पृष्टे स्नानं सचैलं तु शुद्धिहेतुर्महामते ॥ "

इति । तत्र ³द्वचहं करूप्यम् ; न्यहे अर्धकृच्छ्राम्नानात् । महायज्ञाः नित्यकर्मोपलक्षणम् । स्नातकव्रतानि "नेक्षेतोद्यन्तमादित्यम्" इत्यादीनि । तल्लेपेऽप्यभोजनम् । ऋतुस्तु अन्यथाह—" एतेषामाचाराणामेकैकस्य व्यतिक्रमे गायन्यष्टशतजपं कृत्वा पूतो भवति " इति ॥ २९ ॥

अवग्रं चरेत् कुच्छ्मतिकुच्छं निपातने । कुच्छातिकुच्छं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ॥ ३०॥

¹ एव omitted in ग.

किंच विप्रजिधांसया दण्डाद्युद्यमोऽवगूरणम् । तत् कृत्वा कृच्छूं प्राजापत्यम् । तस्यैव दण्डादेः निपातने शरीरोपरि संयोगे अतिकृच्छूम् । तेनैव प्रहारेण शोणितपाते कृच्छ्रातिकृच्छूं चरेत्। पुनः ' कुर्वीत ' इति क्रियावचनं शोणितविषयमेव । ततश्चान्तरपि शोणितोत्पत्तौ कृच्छूं चरेत् ; " कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते '' इति योगिस्मरणात् । बृहस्पतिस्तु विशेषमाह—

" काष्ठादिना ताडयित्वा त्वग्मेदे कृच्छ्रमाचरेत् । अस्थिभेदेऽतिकृच्छ्रः स्यात् पराकस्त्वज्ञकर्तने ॥ "

इति। पादप्रहारे तु यमः-

" पादेन ब्राह्मणं स्पृष्ट्या प्रायश्चित्तविधित्सया । दिवसोपोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ "

इति । वादेन ब्राह्मणं जित्वाह योगीश्वरः—

" गुरुं हुंकृत्य त्वंकृत्य विष्रं निर्जित्य वादतः । बद्धा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद् दिनम् ॥ "

इति । अभ्यासे तु यमः--

" वादेन ब्राह्मणं जित्वा प्रायश्चित्तविधित्सया । त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसाद्येत् ॥ "

इंति ॥ ३० ॥

एनस्विभरनिणिक्तेर्नार्थं कंचित् समाचरेत्। कृतनिणेजनांश्चेतान् न जुगुप्सेत धर्मवित्॥ ३१॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रायश्चित्तप्रयोजनमाह । एनिस्वनः अतिपातकादिप्रकीर्णकान्तान्यतमपातिकनः । तैः अनिर्णिक्तेः अकृतप्रायश्चित्तेः कमिप संलापादिकमर्थं नाचरेत् । कृतप्रायश्चित्तान् पुनः धर्मवित् कृत्रापि लौकिकवैदिककार्येषु न जुगुप्सेत, न परिहरेत् । औद्धत्यादिना प्रायश्चित्ताप्रवृत्तस्य त्यागं वक्ष्यति । अत्यक्ते च कृतप्रायश्चित्ते परिग्रहप्रकारमाह गौतमः—" यस्तु प्रायश्चित्तेन शुध्येत तस्मिन् शुद्धे शातकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमात् हदात् पूरियत्वा स्रवन्तीभ्यो वा तत एनमप उपस्पर्शयेयुः " इति । शातकुम्भं सुवर्णम् । ततः विपात्राद् गृहीताभिरद्धिरेनं स्नापयेयुर्ज्ञातयः । " अथास्मै तत्पात्रं द्युः, तत्संप्रतिगृह्य जपेत् , शान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिवमन्तिरक्षं यो रोचनस्तिममं गृह्णमीत्येतैर्यज्ञिभः पावमानीभिस्तरत्समन्दीभिः कृदमाण्डैश्चाज्यं जुहुयात् । हिरण्यं ब्राह्मणाय दद्यात् गां वाचार्याय च " ; " एतदेव शान्त्युदकं सर्वेषूप-

¹ पात्राहृताभि:—घ.

चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

पांतकेषु '' इति । अत्र वसिष्ठः — "अभिषिक्तस्य प्रत्युद्धारः पुत्रजन्मना व्याख्यातः " इति । पूर्वोक्ता-भिषेकानन्तरं पुत्रजन्मवत् जातकर्माद्यपनयनान्तैः संस्कारैः संस्कार्य इत्यर्थः । योगिश्वरस्तु अन्यथाह —

> " चरितव्रत आयाते निनयेरन्नवं घटम् । जुगुप्सेरन्न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ " " घटेऽपवर्जिते ज्ञातिमध्यस्थो यवसं गवाम् । प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सिक्तया ॥ "

इति । गोभिः संस्कारमाह हारीतः—" स्विश्रसा यवसमादाय गोभ्यो दद्यात् । यदि ताः प्रतिगृह्णीयुर्थेनं प्रवर्तयेयुः " इति । यद्यपबन्धात् अन्यथा नेति सिद्धम् । तदा च पुनः प्रायश्चित्ताचरणमर्थसिद्धमेव । एतानिति पुंस्त्वाविवक्षया स्त्रीणामप्येतत् देयम् । यथाह योगीश्वरः—

" पतितानामेष एव स्त्रीणां चैव विधिः स्मृतः । वासो गृहान्तिके देयमत्रं वासः सरक्षणम् ॥ "

इति । त्यक्तानामपि वासादिदानं विशेषः । स्त्रीणां पातित्यहैत्वन्तरमप्याह स एव---

" नीचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम् । विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ "

इति । आत्यन्तिकत्याज्या आह वसिष्ठः—

" चतस्रस्तु परित्याज्याः शिष्यगा गुरुगा च या । पतिन्नी च विशेषेण जुङ्गितोपगता च या ॥ "

इति ॥ ३१ ॥

बालवांश्च कृतवांश्च विद्युद्धानिप धर्मतः। शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संबसेत्॥ ३२॥

कृतनिणेजनात्र जुगुप्सेतेत्यस्यापवादमाह । बालः ऊनषोडशवर्षः ; तं घन्तीति बालघाः । कृतसुपकार्रं घन्त्यपकारेण नाशयन्ति, ते कृतघाः । शरणागतं स्त्रियं च ये घन्ति, तान् धर्मतः धर्मशास्त्रोक्तप्रायश्चित्तेन शुद्धानिप न संवसेत् न व्यवहरेदिति वाचिनकोऽयं निषेधः । जातिगुणविशेषानादरेणैतत् ; बालादि सामान्योपादानात् , विशेषविवक्षायां प्रमाणाभावाच ॥ ३२ ॥

अज्ञीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडकाः। प्रायश्चित्तार्धमहीनित स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३॥

उक्तमःयश्चित्तस्याधिकारिविद्योषेऽर्धतामाह । अशीत्यव्दो वृद्धः, ऊनपोडशो वालः, स्त्री रोगी चेत्येते जातिविद्योषानादरेणोक्तप्राथश्चित्तार्धमहीन्ति । द्वादशाव्दादौ षडव्दादीनीति सर्वत्र कल्प्यम् । ऊनपोडशोऽप्युपनीतः ; अनुपनीतस्य " पादो बालस्य दातव्यः सर्वपापेप्वयं विधिः । इति स्मर्णात् । स्त्रियोऽपि युवत्यः । बालवृद्धयोस्तु पादः ;

" अर्वाक्तु द्वादशाद्वर्षादशीतेरूध्वेमेव वा । अर्वमेव भवेत् पुंसां तुरीयं तत्र योषिताम् ॥ "

इति स्मरणात् । वर्णविशेषेणाप्यर्धादिकरूपनं चतुर्विशतिमते—

" प्रायश्चित्तं यदाञ्चातं ब्राह्मणस्य महर्पिमिः । पादोनं क्षत्रियः कुर्यादर्धं वैश्यः समाचरेत् । शृद्धः समाचरेत् पादमशेषेष्वपि पाष्मसु ॥ "

इति । एतच प्रातिलोम्यानुष्ठितचतुर्विधसाहसातिरिक्तविषयम् ; तत्र ह्रैगुण्य। द्यभिधानात् । यथाह योगीश्वरः---

" प्रातिलोम्यापवादेषु द्विगुणत्रिगुणा दमाः । वर्णानामानुलोम्येन तस्मादर्घार्थहानितः ॥"

इति । विशेषान्तरं ब्रह्महत्यापायश्चित्तप्रकरण एवोक्तम् ॥ ३३ ॥

अनुक्तनिष्कृतीनां तु पापानामपनुक्तये। शक्तिं चावेक्ष्य पापं च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥ ३४॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतौ चतुष्पश्चाशत्तमोऽध्यायः

ननूहिष्टानुहिष्टेषु येषु निमित्तेषु प्रायश्चित्तं नाभिहितं, तत्र कथमित्यत आह । उद्दिष्टानि पलाश-द्=तधावनानि ; तन्त्रिषेधाभिधानात् । अनुद्दिष्टानि,

> " क्षौरं च तीर्थयात्रां च श्राद्धमोजनमेव च । मासातु सप्तमादृध्वं वर्जयेद् गुविंणीपतिः ।। "

इत्यादीनि ; तिन्निषेयानिभधानात् । तेषु पापेषु प्रायिश्चत्तं प्रकरुपयेत् । करूपना चेत्थम्—अत्राश्चतं समृत्य-न्तरादुपदिशेत् । तत्राश्चतमुपपातकत्वादिसामान्यदर्शनेन तत्र तत्र सामान्यतो विहितसुपदिशेत् ; " उपपातक-शुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन वा" इत्यादि । यत्र तृपपातकत्वादिसामान्यमपि न निश्चीयते तत्तद्गणेप्वपाठात् ,

¹ वैष्णवधर्मशास्त्रे प्रकीर्णशायश्चित्तप्रकरणं चतुष्पञ्चाशम्—ज, ट.

यथा सिपण्डापरिणयादौ; तत्र सगोत्रसप्रवरादिपरिणयप्रायश्चित्तं करूप्यम्; "असिपण्डामसमानार्षगोत्रजाम् " इत्यादिनिषेधसामान्यात् । यत्र तु निषेधसामान्यमि न दृश्यते, तत्र "प्राणायामशतं कार्यं
सर्वपापापनुत्तये " इति करूप्यम् । नन्वेतेषां व्रतानां प्रत्यक्षविधानादेव क करूपनावसर इति चेत्; सत्यम्;
तथापि विविक्षितविषयविशेषेषु विशेषतोऽनिभधानात् तत्तद्विशेषसिद्धवर्धमस्त्येव करूपनावसर इति । न केवलं
विषयविशेषेप्वेव करूपना, किंतु शक्त्याद्यपेक्षयापि सा कार्या । द्वादशवार्षिकादिपायश्चित्तशक्तस्याप्यनुबन्धिविशेषात् पापतारतम्येणापि प्रायश्चित्तं करूप्यम् । यथा—

" आत्मनश्च परित्राणे दक्षिणानां च संगरे । स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च व्रन् धर्मेण न दुष्यति ॥ "

इत्यादावर्धं प्रायश्चित्तम् । चकारात् देशकालाचपेक्षया च ;

" देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः । प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥"

इति योगिस्मरणात् ॥ ३४ ॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि³श्रीरामपण्डितात्मज-³श्रीनन्दपण्डितापरनामधेयविनायकपण्डितकृती श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ गोत्रववराम्—ग.

³ श्री omitted in ग्र.

² From श्रीमन्महा up to पण्डितकतो omitted in घ, च.

⁴ नन्दपण्डितकृतौ—ग.

पञ्चपञ्चारात्तमोऽध्यायः

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति ॥ १ ॥

द्विविधं पापम्—प्रकाशं रहस्यं च । प्रकाशं लोकविदितम् । रहस्यं कर्नृमात्रज्ञातम् । ¹तत्र प्रकाशे पायश्चित्तम् । इदानीं रहस्ये तत् पञ्चपञ्चाशत्तमेनाह । अथ प्रकाशपायश्चित्तामिधानानन्तरं रहस्यपाय-श्चित्तानि वक्तव्यानि भवन्ति ;

" विख्यातदोषः कुवींत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् । अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ "

इति योगिस्मरणात्। अनेन विख्यात एव दोषे पर्षदोऽङ्गत्वं, न रहस्ये इत्युक्तम् । तर्हि ²पर्षदोऽभावे कथं तत् ज्ञेयमिति चेदुच्यते—कर्तुर्धर्मशास्त्रनेपुण्ये तत एव तज्ज्ञानसंभवः । तदनेपुण्येऽन्यापदेशेन विद्वत्पक्षा-दिति । ततश्च पर्षदभावे पर्षदक्षिणामात्रस्येव लोपः, नाङ्गान्तरस्य । रहस्यत्वात् शुद्धिपकाशनमपि न ॥ १ ॥

स्रवन्तीमासाद्य स्नातः प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् सलक्ष-णान् कृत्वेककालं हविष्याशी मासेन ब्रह्महा पूर्तो भवति ॥ २॥ कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं गां दयात्॥ ३॥

तत्र ब्रह्महत्यायामाह । स्रवन्ती नदी । तामासाद्य गत्वा तत्र स्नात्वा मासं प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् सलक्षणान् कृत्वा एकवारमेव हविष्यभुक् ब्रह्महा शुध्यति । स्रवन्तीग्रहणात् तडागादिनिवृत्तिः । प्रत्यहमिति स्नानैककालाभ्यामपि संबध्यते । इदं नित्यस्नानात् पृथगेव कर्माङ्गं स्नानम् ॥ २ ॥

उक्तस्य कर्मणः समाप्ती प्रचुरपयसं गां दद्यात् । अन्त इत्येव वक्तव्ये कर्मोपादानं वक्ष्यमाण-कर्मस्विप गोदानप्राप्त्यर्थम् , "गौदेया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी " इति योगिस्मरणात् । एभिः महापातिकिभिः पृथक् प्रत्येकं गौदेयेति । कामतश्चेदम् । अकामतो मनुः—

> " सव्याहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश । अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ॥ "

¹ तत्र omitted in घ.

³ प्राणायामं कृत्वा एककालहविष्याशी—जि.

 $^{^2}$ पर्घदभावे—ग.

⁴ गो omitted in ठ.

इति । अकामतोऽभ्यासे गौतमः—" तद्रत एव वा ब्रह्महत्यासुरापानस्तेयगुरुतरुपेषु प्राणायामेस्तान्तो-ऽघमर्पणं जपेत् सममधमेधावभृथेन " इति । " पयोत्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमद्भिस्तृतीयं दिवादि-प्वेकभक्तिको जलक्किन्नवासाः " इति पूर्वोक्तम् । यावद्भिः प्राणायामैः तान्तः क्किष्टो भवति, तावतः कृत्वा अविशिष्टे काले अधमर्पणं जपेत् । मासमिति शेषः । तद्रतः पयोत्रतः । द्वितीयं दशरात्रम् । एवं तृतीयम् । दिवादिषु प्रातःकालेषु पयःप्रभृतीनामेकवारं भोजनम् । कामतोऽभ्यासे मनुः—

> " महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्गाः समाहितः । अभ्यस्याब्दं पावमानीभैक्ष्याहारो विशुध्यति ॥ "

इति । पित्रादिहनने मनुः—

" मन्त्रैः शाकलहोमीयैरब्दं कृत्वा घृतं द्विजः । सुगुर्वप्यपहन्त्येनो जप्त्वा वा नम इत्युचम् ॥ "

इति । शाकलहोमीयाः "देवकृतस्यैनसः " इत्यादयोऽष्टौ मन्त्राः । नम इति "नम इदुमं नम आ विवासे " इत्युक् । अनुमाहकादिविषये यमः—

> " व्यहं तूपवसे युक्तस्त्रिरहोऽभ्युपयन्नपः । मुच्यते पातकैः सर्वेसिर्जप्त्वा चाघमर्षणम् ॥ "

इति । निमित्तविशेषे हारीतः — " महापातकातिपातकोपपातकानामेकतमसंनिपाते चाघमर्षणमेव त्रिर्जपेत्" इति । एवमन्येप्वपि विषयविशेषेषुह्यम् ॥ ३ ॥

व्रतेनाघमर्षणेन ²च सुरापः पूतो भवति ॥ ४ ॥

क्रमप्रप्ति सुरापने आह । त्रतेन ; 'स्रवन्तीमासाद्य ं इत्यादिना 'मासेन ' इत्यन्तेन । तेन।त्रापि देशकालसंख्याशनानामुक्तानामेव प्राप्तिः । ततश्च नद्यां स्नातः अधमर्षणेन मासं प्रत्यहं षोडश-वाराभ्यस्तेनैककालं हिविप्याशी सुरापः पूतो भवति । अनुवृत्ताविष पुनः पूतत्ववचनमग्रेऽप्यनुषङ्गार्थम् । प्राणायामस्थानेऽत्राधमर्षणम् । तच्च जले स्थित्वा कार्यम् । तथाच ³त्रिंशद्रात्रव्रतोपक्रमे गोतमः— "अन् अर्जले वाधमर्षणं त्रिरावर्तयन् सर्वपापेभ्यो विमुच्यते " इति । एतच्च पष्ट्यादित्रिविधसुरापाने ज्ञेयम् । कामतश्चेदम् । अकामतो योगीश्वरः— "त्रिरात्रोपोषितो हुत्वा कूश्माण्डीभिर्धृतं शुचिः " इति । 'सुरापोऽपि विशुध्यति ' इति शेषः । अकामतोऽभ्यासे भनः—

" कौत्सं जप्त्वाप इत्येतद्वासिष्ठं च प्रतीत्यृचम् । माहित्रं शुद्धवत्यश्च सुरापोऽपि विशुध्यति ॥ "

¹ जित्वाघम—घ.

³ त्रिंशद्रात्रवतो भवति—घ.

² च omitted in ज, ठ.

⁴ सुमन्तु:---घ.

इति । मासं षोडशवारं प्रत्यहम् "अप नः शोशुचद्यम् " इति कौत्सम् । "प्रतिस्तोमेभिरुप्सं वसिष्ठाः " इति वासिष्ठम् । "महित्रीणामवोऽस्तु " इति माहित्रम् । "एतो न्विन्दं स्तवाम " इति शुद्धवत्यश्चेत्योना समुचितानि जप्त्वा शुध्यति । कामतोऽभ्यासे " महापातकसंयुक्तः " इत्यब्दं पावमानीजपः ॥ ४ ॥

गायत्रीदशसाहस्रजपेन¹ सुवर्णस्तेयकृत् ॥ ५ ॥

सुवर्णस्तेये आह । 'व्रतेन' इत्यत्रापि संबध्यते । ततश्च नद्यां स्नातः हविष्यभुक् मासं प्रत्यहं दशिभरिधिकेन सहस्रगायत्रीजपेन सुवर्णस्तेयकृत् पूयते । तथाच त्रिंशद्रात्रव्रनोपक्रमे गोत्मः—" गायत्रीं वा सहस्रकृत्व आवर्तयेत् पुनीते हैवात्मानम् " इति । वक्ष्यति च 'सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य ' इति । यद्वा 'त्रिरात्रोपोषितः ' इत्यव्रेतनेन संबन्धात् त्रिरात्रमुपोष्य प्रत्यहं दशसाहस्रगायत्रीजपेन सुवर्णस्तेयकृत् पूतो भवतीति । कामतश्चेदम् । अकामतो मनुः—

" सक्रुज्जप्त्वास्यवामीयं शिवसंकल्पमेव च । सुवर्णमपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्मलः ॥ "

इति । "अस्य वामस्य पिलतस्य होतुः " इति द्विपञ्चाशद्यं स्कम् अस्यवामीयम् । " यज्जायतो दूरमुदेति दैवम् " इति षडृचं शिवसंकल्पम् । अकामतोऽभ्यासे गौतमीयं त्रिंशद्रात्रं व्रतपूर्वकं प्राणायामाधमर्षणजपा- तमकम् । कामतोऽभ्यासे " महापातसंयुक्तः " इत्यब्दं पावमानीजपः ॥ ५ ॥

त्रिरात्रोपोषितः ³पुरुषसूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः ॥ ६ ॥

गुरुतल्पगमने आह । त्रिरात्रविधानात् मासमात्रनिवृत्तिः, न प्रत्यहादेः । " पौरुषं सूक्तमावर्त्य मुच्यते सर्विकिल्बिषात् " इति यमविहितावृत्तौ संख्य।पेक्षायां पूर्वोक्ता । षोडशर्चेन तेनैव हुत्वा गुरुतल्पगः पूयते । कामतश्चेदम् । अकामतो मनुः—

" हविष्पान्तीयमभ्यस्य न तमंह इतीति च । जप्त्वा च पौरुषं सूक्तं मुच्यते गुरुतरुपगः ॥ "

इति । "हिविष्पान्तमजरं स्विविदि " इति हिविष्पान्तीयम् । " न तमंहो न दुरितम् " इति न तमंहः । "इति वा इति मे मनः " इति इतीति । " सहस्रशीषी " इति पौरुषम् । अभ्यासः त्रिरात्रं त्रिवारम् । अकामतोऽभ्यासे गौतमीयं—" मासं प्राणायामैस्तान्तोऽघमर्षणं जपेत् " इति ज्ञेयम् । कामतोऽभ्यासे " महापातकसंयुक्तः " इति मानवीऽब्दं पावमानीजपः । इदं च सवर्णसपलमातृगमने । साक्षान्मातृगमने तु पर्त्रिशन्मते—

" महाव्याहृतिभिर्होमस्तिलैः कार्यो द्विजन्मना । महापातकसंयोगे लक्षहोमेन शुध्यति ॥ "

¹ ਚ added in ਨ.

² सावित्रीं—ग, घ.

इति । महापातकशब्दोऽत्र अतिपातकपरः ; प्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वात् । असवर्णमातृगमने तु यमः---

" जपेद्घाप्यस्यवामीयं पावमानीरथापि वा । कुन्तापं वालखिल्यांश्च निवित्प्रैषान् वृषाकपिम् । होतृन् रुद्रान् सकुज्जप्त्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ "

इति । कुन्तापम् "इदं जना उपश्रुत " इत्यादयः । वालिक्तित्याः "अभि प्र वः सुरायसम् " इत्यादयः । निविदः "अभिदेवेद्धः " इत्यादयः । प्रेषाः "होता यक्षदिभ्रं सिमधा " इत्यादयः । वृषाकिषः "वि हि सोतोरसक्षत " इत्यादि सूक्तं त्रयोविंशर्चम् । होतारः पञ्च ; प्रथिवी होतेति चतुर्होता ; अभिर्होतेति पञ्चहोता ; वाग्वोतेति षड्ढोता ; महाहविर्होतेति सप्तहोता ; चित्तिः सुक् चित्तमाज्यिमिति दशहोता । रुद्राः रुद्रानुवाकाः "नमस्ते रुद्र " इत्यादयः । संसर्गिपायिधित्तमाह भन्नुः—

" यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः । स तस्येव व्रतं कुर्यात् तत्संसर्गविशुद्धये ॥ "

इति । महापातकसमेप्विप महापातकोक्तमेव ; 'अनुपातिकनस्त्वेते महापातिकनो यथा ' इति महापातक-साम्यात् ; 'अश्वमेधेन ग्रुध्यन्ति तीर्थानुसरणेन वा ' इति प्रायश्चित्ततौल्याच ॥ ६ ॥

यथाश्वमेघः क्रतुराट् सर्वपापापनोदकः । तथाघम्रषेणं सूक्तं सर्वपापापनोदक्रम् ॥ ७॥

उपपातकादिष्वाह । "तरित सर्व पाप्मानं तरित श्रूणहत्यां योऽश्चमेधेन यजते " इति श्रुत्या अश्चमेधस्य यथा सर्वपापापनोदक्त्वं, तथा अश्चमर्षणः ऋषिरस्य "ऋतं च सत्यम् " इति सूक्तस्यापि सर्वपापापनोदकत्वमध्यवसेयम् ; सर्वपातकेषु विनियोगदर्शनात् । यथाह बोधायनः — " प्रामात् प्राचीं वोदीचीं दिशमुपनिष्कम्य स्नातः ⁵शुचिवासा उदकान्ते स्थण्डिलमुपलिप्यासकृत् क्किन्नवासाः सकृत् पूर्णेन पाणिना आदित्याभिमुखोऽधमर्षणं स्वाध्यायमधीयीत ; प्रातः शतं मध्याहे शतमपराहे शतमपरिमितं वा ; उदितेषु नक्षत्रेषु प्रस्तयावकं प्राक्षीयात् ; ज्ञानकृतेम्योऽज्ञानकृतेभ्यश्चोपपातकेभ्यः सप्तरात्रात् प्रमुच्यते ; द्वादशरात्रात् महापातकेभ्यो ब्रह्महत्यां सुवर्णस्तैन्यं सुरापानमिति वर्जयित्वा ; एकविंशतिरात्रण तान्यपि तरित " इति । षट्त्रिशन्मते—

" महान्याहृतिभिहोंमि(तर्छैः कार्यो द्विजन्मना । उपपातकशुद्धवर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥ "

¹ नोदन:—ज, ठ.

² नोदनम्---ज, ठ.

³ यजति—्घ.

⁴ पातके--ग.

⁵ शुचि: शुचिवासा:—ग.

इति । संकरीकरणादिषु यमः-

" ¹ ज्यहं तृप्रवसेद्युक्तस्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नपः । मुच्यते पातकैः सर्वेस्त्रिजीपित्वाघमर्षणम् ॥ "

इति ॥ ७ ॥

प्राणायामं द्विजः कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये। दह्यन्ते सर्वपापानि प्राणायामैद्विजस्य तु॥८॥

प्रायश्चित्तान्तरमाह । सर्वेप्विप पापेषु द्विजः प्राणायामं कुर्यात् ; प्राणायामानां सर्वेपापदाहकत्वात् । तदुक्तं कोर्मे—

" दह्यन्ते ध्मायमानानां धातूनां हि यथा मलाः । तथेन्द्रियाणां दह्यन्ते दोषाः प्राणविसंयमात् ॥ "

इति । पापिवरोषे संस्याविरोषो बोधायनोक्तः—" अपि वाक्चक्षःश्रोत्रत्वग्राणमनोव्यतिक्रमेषु त्रिभिः प्राणायामैः ग्रुध्यितः रह्नस्थ्रीगमनान्नमोजनेषु पृथक् सप्ताहं "सप्त सप्त प्राणायामान् धारयेत् ; अमक्ष्यान्मोज्यामेध्यारानेषु तथा चापण्यविक्रयेषु मधुमांसघृततैल्लाक्षाल्वणरसान्नवर्जितेषु यच्चान्यद्प्येवं युक्तं स्यात् द्वाद्शाहं द्वादश प्राणायामान् धारयेत् । अथ पातकपतनीयवर्जं यच्चान्यद्प्येवं युक्तं स्यात् अर्धमासं द्वादश द्वादश प्राणायामान् धारयेत् । अथ पातकपतनीयवर्जं यच्चान्यद्प्येवं युक्तं स्यान्मासं द्वादश द्वादश प्राणायामान् धारयेत् । अथ पातकवर्जं यच्चाप्यन्यदेवं युक्तं स्यात् व्वादश द्वादश प्राणायामान् धारयेत् । अथ पातकवर्जं यच्चाप्यन्यदेवं युक्तं स्यात् व्वादश द्वादश प्राणायामान् धारयेत् । अथातिपातकेषु द्विसंवत्सरं द्वादश द्वादश द्वादश प्राणायामान् धारयेत् । अथातिपातकेषु द्विसंवत्सरं द्वादश द्वादश द्वापायामान् धारयेत् । अथातिपातकेषु द्विसंवत्सरं द्वादश द्वादश द्वापायामान् धारयेत् । अस्यार्थः—वागादिव्यतिक्रमेषु प्रकीर्णकेषु त्रयः प्राणायामाः ; राद्वश्वीगमनाद्यपपातकेष्वचेकोनपञ्चाशत् प्राणायामाः ; अम्यय्वारिरादिषिक्रयतं प्राणायामाः ; पातकोपपातकवित्रेषु चतुर्षु साशीतिशतं प्राणायामाः ; पातकोपपातकवित्रेषु चायायामाः ; पातकविषक्रयत्तिकेषु विश्वर्यक्षकरातत्रययुक्तचनुःसहसं प्राणायामाः ; अतिपातकेषु व्वतिपातकेषु व्यवरिश्वर्यादिष्ठ व्वतः प्राणायामाः कर्तव्या इति । उक्ताति-रिक्तेषुप्रातकेषु तु शतं प्राणायामाः ;

¹ त्र्यहे—्घ.

³ पातक omitted in घ.

⁵ द्वादश मासान्—घ.

² सप्त प्रणायामान्—ग.

⁴ द्वादश प्राणायामान्—घ.

⁶ तु omitted in घ.

" प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये । उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ "

इति योगिसमरणात्।

सब्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह। ¹त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥ ९॥

प्राणायामरुक्षणमाह । व्याहृतयः भूराद्याः सप्त । प्रणवः ओंकारः । तदुभयोपेताम् ; "ओमागे ज्योती रसोऽमृतम् " इत्यादिशिरसा युक्तां गायत्रीं "तत् सिवतुर्वरेण्यम् " इत्यादिकां ²मुखनासिका-संचारिणं वायुं निरुध्य त्रिः पठेत् । स प्राणायामः । यद्यप्यत्र गायच्या एव प्रणवयोगः श्रूयते, न व्याहृतिशिरसोः, तथापि शिरसा व्याहृतिभिः सह सप्रणवाम् इति विशिष्टान्त्रयेन त्रिष्वपि प्रणवान्त्रयः सिध्यति । अत एव शृङ्खः—" आयतप्राणः सप्रणवसप्तव्याहृतीः " इति ॥ ९ ॥

अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः। वेदत्रयात्रिरदुहद् भूर्भुवः खरितीति च ॥ १०॥

तामाह । ऐतरेयब्राह्मणे ; "प्रजापितरकामयत " इत्युपकम्य, त्रयाणां लोकानां तेभ्यस्त्रयाणां देवानामित्रवायुसूर्याणां तेभ्यस्त्रयाणां वेदानामृग्यजुःसाम्नां तेभ्यस्तिसृणां भूर्भुवः स्वरिति व्याहृतीनां ताभ्य-स्त्रयाणां वर्णानामकारोकारमकाराणामुत्पत्तिमिभधाय ; "तानेकधा समभरत् तदेतदोम् " इति व्याहृतिप्रणवो-त्पत्तिरिमिहिता । तद्भिप्रत्याह । प्रजापितिस्त्रभयो वेदेभ्यः ऋग्यजुःसामभ्यो भूर्भुवः स्वरिति तिस्रो व्याहृतीः, ताभ्यश्च प्रणवावयवान् अकारोकारमकारान् निरदुहत् सारभूतान् दुग्धवत् निश्चकर्ष । इतिकारान्तरं महर्जन-स्तपः सत्यमिति व्याहृत्यन्तरसूचनाय ॥ १० ॥

त्रिभ्य एव तु वेदेभ्यः पादं पादमदृदुहत्। तदित्यृचोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः॥ ११॥

जपयज्ञविध्यर्थं गायत्रीं प्रशंसति । परमे ब्रह्मणि तिष्ठतीति परमेष्ठी प्रजापितः परमात्मा, सावित्र्याः सिवितृदेवताकायाः "तत् सिवतुर्वरेण्यम् " इत्यस्याः ऋचः त्रीनिप पादान् त्रिभ्यो वेदेभ्यः ऋगादिभ्यः अदृदुहत् दोहयामास हिरण्यगर्भेण । यद्यपि प्रतीकदेवते "तत् सिवतुर्वृणीमहे " इत्यस्या अपि समाने, तथापि वेदत्रयात् पादत्रयाभिधानोपकमात् 'त्रिपदा चैव ' इत्युपसंहाराच्च तद्भ्युदासेन प्रसिद्धाया एव प्रहणम् ॥ ११॥

एतदक्षरमेतां च जपन् व्याहृतिपूर्विकाम् । ¹संध्ययोर्वेदविद्विप्ते वेदपुण्येन युज्यते ॥ १२॥

प्रणवादित्रिकस्य प्रसङ्गात् नित्यजपे विनियोगमाह । एतत् पूर्वोक्तं प्रणवाख्यमक्षरम् ; न क्षरतीत्यक्षरम् , क्रूटस्थनित्यम् । एताम् अनुपदौक्तां 'तत् ' इत्यृचं च । व्याहृतयः भूराद्याः पूर्वं यस्याः तादृशीं पूर्वापरयोः संध्ययोजप्त् विप्रः अनधीतवेदोऽपि वेदविद्भवति । गायन्युपदेशकालानन्तरं कालान्तरे वेदाध्ययनोपक्रमात् तत ऊर्ध्वं गायत्रीजपस्य वेदप्राप्तिरेव फलम् । तत्रश्च वेदविदोऽयं गायत्रीजपविधिरिति निरस्तम् । गायत्रीजपेन वेदप्राप्तौ हेतुमाह । वेदानां त्रयाणामप्यध्ययनेन यत् पुण्यं तेन युज्यते ; त्रयीसारत्वात् गायत्र्याः । अनेन 'सप्रणवन्याहृतिकां गायत्रीं जपेत् ' इति विधिः कल्पनीयः । इदं च नित्यजप-स्यानुषङ्गिकं फलम् ॥ १२ ॥

सहस्रकृत्वस्त्वभयस्य बहिरेतत् त्रिकं द्विजः। महतोऽप्येनसो मासात् त्वचेवाहिर्विमुच्यते॥ १३॥

फलान्तरमाह । मासं प्रामाद् बहिः सप्रणवन्याहृतिकां गायत्रीं सहस्रसंख्यया जप्त्वा महापातकात्, अपिशब्दात् उपपातकादेश्च, सर्प इव जीर्णत्वचा विमुच्यते ॥ १३ ॥

²एतत्त्रयविसंयुक्तः काले च क्रियया स्वया। ³विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणां याति साधुषु॥ १४॥

गायन्या जपस्य नित्यत्वे प्रमाणमाह । यः त्रैवर्णिकः गायन्यादित्रिकं न जानाति, जानन्निप वा संध्याकाले स्वां कियां गायत्रीजपरूपां न करोति, स साधुषु वैदिकेषु गर्हणां निन्दां प्राप्नेति । यद्वा—साधुषु श्रौतस्मार्तकर्मसु गर्हणाम् । एतयर्चा इति मानवः पाठः ॥ १४ ॥

औंकारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः⁴। त्रिपदा चैव ⁵गायत्री 'विज्ञेया ब्रह्मणो मुखम्॥ १५॥

अस्यैव त्रिकस्य वेदाध्ययनाङ्गत्वमप्याह । प्रणवपूर्विकाः तिस्रो व्याहृतयः गायत्री च ब्रह्मणो वेदस्य मुख्म ; आदौ प्रयोज्यत्वात् । तदाह आश्वलायनः—" ओंपूर्वा व्याहृतयः सावित्रीं च त्रिरभ्यस्य वेदादि-

¹ संध्ययोहभयो:--ज, ट.

² एतयर्चा—ट.

³ विप्रक्षित्रयविङ्योनिः—उ.

⁴ यथा—घ.

⁵ सावित्री—घ.

⁶ विज्ञेयं—ट.

मारभेत् '' इति । तिस्र इति सप्तानां निरासः । अन्यया इति गायन्यप्रयोगेऽपि न्याहृतय एव प्रयोज्या इत्येवमर्थम् । यथाह योगीश्वरः—

> " उपनीय गुरुः शिप्यं महाय्याहृतिपूर्वकम् । वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिक्षयेत् ॥ "

इति । गायऱ्याः त्रिपदात्वे सिद्धे पुनर्वचनं संन्यासिजप्यस्य " परो रजसे सावदोम् " इति चतुर्थपादस्य निरासार्थम् ॥ १५ ॥

योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः। स ब्रह्म परमभ्येति वायुभ्तः ¹खमूर्तिमान्॥ १६॥

गायत्रीजपस्य मोक्षफलकतामाह । यः वर्षत्रयम् अतन्द्रितः अनलसः प्रत्यहं प्रणवन्याहृतिपूर्विकां गायत्रीं सहस्रकृत्वो जपति स वायुभूतः दृश्यरूपरहितः कामचारी खमूर्तिमःन् अकाशवत् निर्लेपः लिङ्गशरीरनाशेन शुद्धस्वरूपः ; " ब्रह्मेव सन् ब्रह्माप्येति " इति श्रुतेः ; परं ब्रह्माभ्येति ॥ १६ ॥

एकाक्षरं परं ब्रह्म 'प्राणायामाः परं तपः। सावित्र्यास्तु परं 'नान्यन्मोनात् सत्यं विशिष्यते॥ १७॥

प्रणवादित्रयार्थवादमाह । एकाक्षरं ब्रह्म प्रणवः । स सर्वेभ्योऽपि वेदेभ्यः पर उत्कृष्टः ; सर्ववेदम्लत्वात् । प्राणायामाः पूर्वोक्ताः कृच्छादिभ्यः परम् उत्कृष्टं तपः ; सर्विकर्माङ्गत्वात् । साविज्याः पूर्वोक्तायाः परम् उत्कृष्टम् अन्यत् नास्ति ; वेदमानृत्वात् । मौनात् वाक्संयमात् सत्यम् अवितथभावणं विशिष्यते विशिष्ट- फलकं भवति, " न सत्यात् परमो धर्मो नानृतात् पातकं परम् " इति स्मरणात् ॥ १७ ॥

क्षरिन्त सर्वा वैदिक्यो जहोतियजतिकियाः। अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा⁴ चैव प्रजापितः॥ १८॥

पणवेऽक्षरपदप्रवृतौ निमित्तमाह । श्रुतिस्मृतिविहिताः यागदानहोमजपादिक्रियाः स्वस्वकरुं जनयित्वा नस्यन्ति । फलानि च तासां स्वर्गादीनि तत्तत्यकृतोपरमे विरमन्तीति क्षराः । अक्षरम् ; प्रणवस्तु कूटस्थनित्य-तया, तज्जपफलं च ब्रह्मैक्यतया न क्षरतीत्यक्षरं ब्रह्मैव ज्ञेयम् । तथा ब्रह्मा स्रष्टा । प्रजाः पातीति प्रजापतिः विण्णुः । चकारात् रुद्ध । प्रणवस्तद्वाचकः ; अकारोकारमकारात्मकत्वात् । ततश्च प्रणवेन ब्रह्माद्यन्यतम-

¹ स्वमूर्तिमान्—घ; स मूर्तिमान्—ठ.

³ नास्ति—ज, ठ.

² प्राणायाम:—ठ.

⁴ ਕ਼ਬ----- ਰ.

सगुणस्वरूपोपासने तत्तत्त्वरूपावाप्तिरेव फल्म् । निर्भुणोपासने तु कैवल्यमित्युभयमप्यक्षरब्रह्मादिविद्योषणाभ्याम-भिहितम् । ब्रह्मेति नपुंसकलिङ्गपाठे तु चशब्दो हेतौ । यसात् प्रणवः ब्रह्म अभिन्यापकतया ब्रह्मप्रापकतया च । प्रजानां सर्गस्थितिसंहारहेतुत्वेन पतिः स्वामिभूतं ब्रह्मेवेत्यर्थः ॥ १८ ॥

विधियज्ञाज्ञपयज्ञो विशिष्टो दश्यभिर्गुणैः। उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो यानसः स्मृतः॥ १९॥

उक्तस्य जपविधेरर्थवादपूर्वकं फलविशेषाय गुणविशेषमाह । विधीयन्त इति विधयः द्रव्यदेवतामन्त्रे-तिकर्तव्यतादयः ; तन्मयो यज्ञः विधियज्ञः, ज्योतिष्टोमादिः । तस्मात् यथाकथंचित् कियमाणोऽपि जपयज्ञः दशगुणाधिको भवति । स एव "करणवदशब्दममनःप्रयोगमुपांशु " इत्युपांशु कियमाणः तस्माच्छत-गुणाधिकः । स एव मनसा कियमाणः तस्मात् सहस्रगुणाधिकः स्मृतः पूर्वैः ॥ १९ ॥

ये पाक्रयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः। ते सर्वे जपयज्ञस्य कलां नाईन्ति षोडशीम्॥ २०॥

विधियज्ञाज्जपयज्ञाधिक्ये हेतुमाह । ये अहरहःसंपद्यमानस्नापञ्चकोत्पन्नदुरितनिवर्तकतया पाकाः प्रशस्ताः ब्रह्मयज्ञान्विताः चत्वारः देवभूतिपतृमनुष्ययज्ञाः विधियज्ञैरुक्तलक्षणैः ज्योतिष्टोमादिभिः सहिताः, सर्वे जपयज्ञस्य षोडशांशसमाना अपि न भवन्ति ; अन्येषां विनश्चरस्वर्गोदिफलकत्वात् ; अस्य च ब्रह्मसायुज्यफलक्तवात् । ब्रह्मयज्ञस्य पाकयज्ञत्वेऽपि जपयज्ञत्वेन पृथम्भावः भफ्लान्तरसंयोगार्थः ॥ २०॥

जप्येनैव तु संसिध्येद् ब्राह्मणो नात्र संशयः। कुर्यादन्यत्र वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते॥ २१॥ इति थ्रीविष्णुस्मृतौ पश्चपश्चाग्रत्तमोऽध्यायः

तदेवाह । जप्यशब्दो लक्षणया जपिकयामाह । एवकारो विधियज्ञव्यावृत्त्यर्थः । तेन तिकरपेक्षस्यैव सावनत्वं चित्तराद्धौ । न मोक्षे ; "ज्ञानादेव तु कैवल्यम् " इति श्रुते: । कः पुनर्बाक्षण इत्यत्राह—मैत्र इति । ब्राह्मणस्यासाधरणो धर्मो मैत्री स्वाभाविकः प्राणिमात्रे अद्वेषः । तद्वान् ब्राह्मणः । स पुनः अन्यत् ब्राह्मणाभिव्यञ्जकं वैदिकं कर्म करोतु, मा वा । नात्राद्वेषमात्रं ब्राह्मणलक्षणम् ; क्षत्रियादिप्विप संभवात् । स्वाभाविकाद्वेषस्य तु ब्राह्मणमात्रनिष्ठत्वात् स्वाभाविकी मैत्री ब्राह्मणलक्षणम् । यस्तु क्षत्रियादिप्वप्यद्वेषः,

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे रहस्यपायश्चित्तप्रकरणं पञ्चपञ्चाशम्—ज, ट.

स प्राक्तनशुभकर्मजन्य इति न स्वाभाविकः । योऽपि ब्राह्मणेषु द्वेषः, सोऽपि प्राक्तनाशुभकर्मजन्य इति न कापि अन्याप्त्यतिन्याप्तिप्रसङ्ग इति सिद्धम् । स्वाभाविकत्वं च ब्राह्मण्यारम्भकगुणविशेषत्वम् । यद्वा जपादिकमप्यन्यत् वैदिकं नित्यनैमित्तिकादि करोतु, न करोतु वा । अन्यथापि मैत्रत्वेन श्रोतस्मार्तयज्ञार्थ-पशुबीज। चिहंस्रत्वेनैव ब्राह्मणो ब्रह्मसंबन्धीत्युच्यते ॥ २१ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृती³ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ From श्रीमन्महा up to पण्डितकृती omitted in घ, च.

² श्री omitted in ग.

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹अथातः सर्ववेदपवित्राणि अवन्ति ॥१॥ येषां जप्येश्च होमैश्च द्विजातयः पापेभ्यः प्यन्ते ॥२॥

एवं रहस्यप्रायश्चित्तान्युक्त्वा तत्रापेक्षितानि सूक्तादीनि षट्पञ्चाशत्तमेनाह । अथ रहस्यप्रायश्चित्तो-क्त्यनन्तरं यतस्तत्रापेक्षितानि, अतः सर्वेषु चतुर्विपि वेदेषु यानि पवित्राणि सूक्तादीनि तानि वक्तव्यानि भवन्ति ॥ १ ॥ तत्प्रयोजनमाह । येषां सूक्तादीनां जपेः होमैश्च त्रैवर्णिकाः पापेभ्यो मुच्यन्ते ॥ २ ॥

थियमर्पणम् ॥ ३॥ देवकृतम् ॥४॥ शुद्धवत्यः ॥५॥ तरत्समन्दीयम् ॥६॥ क्र्इमाण्ड्यः ॥७॥ पावमान्यः ॥८॥ दुर्गासावित्री ॥९॥ अतीषद्गाः ॥१०॥ पदस्तीमाः ॥११॥ क्रिमानि च्याहृतयः ॥१२॥ भारुण्डानि ॥१३॥ चन्द्रसाम् ॥१४॥ पुरुषव्रते सामनी ॥१५॥

तान्याह । "ऋतं च सत्यं च " इति तृचमघमर्षणाख्यम् ॥ ३ ॥ " देवकृतस्यैनसोऽवयजनमिस " इत्यादयो मन्त्राः ॥ ४ ॥ " एतो न्विन्द्रं स्तवाम " इति तृचं स्क्तम् ॥ ५ ॥ " तरत्समन्दी धावति " इति चतुर्ऋचम् ॥ ६ ॥ " यदेवा देवहेडनम् " इत्यनुवाकत्रयम् ॥ ७ ॥ " पावमानीः स्वस्त्ययनीः " इत्यादिकाः ॥ ८ ॥ " जातवेदसे सुनवाम सोमम् " इत्येषा ऋक् ॥ ९ ॥ " पुरोजिती वो अन्धसः " इति सामत्रयम् ॥ १० ॥ अष्टेडादिसामचतुष्टयं " धर्ता दिवः पवते " इत्यस्यामृचि गीयमानम् ॥ ११ ॥ व्याहृतिसामानि भूरादीनि पञ्च ॥ १२ ॥ " यत्ते कृष्णः शकुन आ तुतोद पिपीलः सर्पः " इत्यादीन्येकविंशतिसंख्याकानि सामानि शराणायनानां प्रसिद्धानि ॥ १३ ॥ " अत्राह गोरमन्वत " इत्यस्यामृचि गीयमानं चन्द्रसाम ॥ १४ ॥ " सहस्रशीर्षा पुरुषः " " त्रिपादूध्वे उदेत् " इत्येतयोगींयमाने सामनी ॥ १५ ॥

¹ अत: omitted in घ, च.

³ अभिषङ्गाः—ठ.

⁵ सामानि omitted in ज, ठ.

⁷ पुरुषत्रतम् । देवनतम् । भासम् । अब्लिङ्गाः—ज, ठ.

² अघमर्षणार्पकम्—ख.

⁴ पदस्तोभाः--ठ.

⁶ ड्याहृतय: and Sūtra 13 omitted in ख.

⁸ सामगानाम्—घ; सामगानां राणायनानां—चः

अन्तिङ्गम् ॥ १६ ॥ बाईस्पत्यम् ॥ १७ ॥ गोसूक्तम् ॥ १८ ॥ अश्वस्क्तम् ॥ १९ ॥ व्यामनी चन्द्रसूक्ते च ॥ २० ॥ शतरुद्रियम् ॥ २१ ॥ २१ ॥ अथर्वशिरः ॥ २२ ॥ त्रिसुपर्णम् ॥ २३ ॥ महाव्रतम् ॥ २४ ॥ नारायणीयम् ॥ २५ ॥ पुरुषसूक्तं च ॥ २६ ॥

"अपो हि ष्ठा" इत्यृचि गीयमानम् ॥ १६॥ "सोमं राजानं वरुणम् " इत्यस्यां गीयमानम् ॥ १७॥ "यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व" इत्यस्यामृचि गीयमानं साम ॥ १८॥ इदमपि तस्यामेव गीयमानं साम ॥ १८॥ इदमपि तस्यामेव गीयमानं साम ॥ १८॥ "एतो न्विन्द्रं स्तवाम " इत्यस्यामृचि गीयमाने । चकारात् गायत्ररैवते त्राह्ये । "गायत्रं रैवतं तथा" इति वासिष्ठात् । गायत्रम् ; "तत् सिवतुर्वरेण्यम् " इत्यस्यां गीयमानम् । "रेवतीर्नः सधमादः" इत्यस्यां गीयमानं रैवतम् ॥ २०॥ "नमस्ते रुद्र मन्यवे " इत्येकादशानुवाकाः तैत्तिरीयप्रसिद्धाः ॥ २१॥ "ब्रह्मा देवानां प्रथमः संवभ्व " इत्यादि ॥ २२॥ "ब्रह्म मेतु माम् , मधु मेतु माम् " इत्याद्यनुवाकत्रयं तैत्तिरीयप्रसिद्धम् ॥ २३॥ "सोमं राजानम्" इत्यस्यां गीयमानं साम॥ २४॥ नारायणोपनिषत् तैत्तिरीयप्रसिद्धाः "अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये " इत्यादिः ॥ २५॥ "सहस्रशीर्षा पुरुषः " इति षोडशर्चं सूक्तम् । चकारात् वाक्सूक्तमध्वनां ग्रहणम् । "वाक्सूक्तं मध्वचस्तथा " इति वासिष्ठात् । वाक्सूक्तम् ; "बृहस्पते प्रथमं वाचो अग्रम्" इति बह्वृचप्रसिद्धम् । मध्वृचः ; "मधु वाता ऋतायते " इति तिसः ॥ २६॥

त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरं च अग्निवृतं वामदेव्यं बृहच्च । ⁵एतानि गीतानि पुनाति जन्तृन् जातिश्मरत्वं लभते यदीच्छेत्⁶ ॥ २७ ॥

इति रश्रीविष्णुरुमृतौ षट्पश्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ वाक्स्क्रम added in ठ.

² मध्दचः। ऐन्द्रशुद्धे सामनी—ज, ठ; सामनी चेन्द्रशुद्धे—ख, ग.

³ शतरद्रीयम्—घ.

⁴ ਚ omitted in ज, ਠ.

⁵ एतान्यधीतानि—च, ठ.

⁶ य इच्छेत्—ज, ठ.

⁷ वैष्णवे धर्मशास्त्रे विशुद्धीकरणं प्रकरणं षट्पञ्चाशम्—ज ; वैष्णवे धर्मशास्त्रे पवित्रीकरणं षट्पञ्चाशं प्रकरणम्—ठ.

विष्णुस्मृतिः

"मूर्घीनं दिवो अरितं पृथिव्याम् " इत्यस्यामृचि गीयमानं सामत्रयमाज्यदे।हानि । "अभि त्वा शूर नो नुमः" इत्यस्यामुत्पन्नं रथन्तरम् । अग्निन्नतम् ; "अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत् " इत्यस्यामुत्पन्नं साम । वामदेव्यम् ; "कया नश्चित्र आ भुवत् " इत्यस्यामृच्युत्पन्नं साम । "त्वामिद्धि हवामहे " इत्यस्यामृच्युत्पन्नं बृहत्साम । एतेषां साम्नां गानं प्रस्तावादिनिधनान्ताभिः पञ्चभक्तिभिः ; "पञ्चविधं सामोपासीत " इति श्रुतेः पापेभ्यः त्रैवर्णिकान् पुनन्तीति निमित्तसंयोगः । कामनायां जातिस्मरत्वं भवतीति कामसंयोगः ॥ २७॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावंतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविचृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुरुमृतिविदृतौ वैजयन्त्यां षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः—घ, ज.

² श्री omitted in ग.

सप्तपञ्चारात्तमोऽध्यायः

अथ त्याज्याः ॥ १॥ ब्रात्याः ॥ २॥ पतिताः ॥ ३॥ ¹त्रिपुरुषं मातृतः पितृतश्चाद्युद्धाः ॥ ४॥

उक्ताः पातिकनो द्विविधाः--अनुतापिनः, अननुतापिनश्च । तत्रानुतापिनां प्रायश्चित्तमुक्तम् । अननु-तापिनां त्यागं सप्तपञ्चाशत्तमेनाह । अथ अनुतापिप्रायश्चित्ताभिधानानन्तरं² ये अननुतापेन प्रायश्चित्तानहीः, ते त्याज्याः अभिधीयन्ते ॥ १ ॥ तानाह । त्रात्याः पूर्वोक्ताः यथोक्तप्रायश्चित्ताकरणे त्याज्याः ॥ २ ॥ पतिताः ब्रह्महादयः पातिकसंयोजकान्ताः प्रागुक्ताः ॥ ३ ॥ मातृतः मातृदोषेण, पितृतः पितृदोषेण ये अशुद्धाः पातित्यादि-दोषदुष्टमातृपितृतद्वयवारब्धाः, ते त्याज्याः ; " पतितोत्पन्नः पतितो भवति, अन्यत्र स्त्रियाः " इति वसिष्ठस्मरणात्; " स्विपत्रोरात्मनः शुद्धिविहीनस्तं च वर्जयेत्" इति ब्राह्माच । न केवलं त एव, किंतु त्रिपुरुषम् ; पतितोत्पन्नेन सह त्रीन् पुरुषानभिव्याप्य ; पतितस्य पुत्रपौत्रप्रपौत्रा इति यावत् । तेऽपि त्याज्याः । यतु येषां मातृतः मातृकुले त्रिपुरुषमशुद्धाः पातित्यादियोगेन ; यथा मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः मातामहीप्रमातामहीवृद्धप्रमातामह्य इति, तथा पितृतः पितृकुले त्रिपुरुषं पितामहप्रपितामहवृद्धप्रपितामहाः पितामहीप्रपितामहीवृद्धप्रपितामह्यः, ते त्याज्या इति ; तन्न सुन्दरम् ; पतितोत्पन्नाया अपि मातुः " अन्यत्र स्त्रियाः '' इत्यनेन पातित्याभावबोधनात् तदपत्यस्य त्यागानुपपत्तेः । चकारात् राजघातकादयोऽपि । यथाह गौतमः —'' त्यजेत् पितरं राजघातकं शूद्रयाजकं वेदविष्ठावकं भ्रूणहनं यश्चान्त्यावसायिभिः सह संवसेत् अन्त्यावसायिन्या वा '' इति । पितृग्रहणं कैमुतिकन्यायेनान्येषामपि त्यागार्थम् । शूद्रयाजकः उपपातकमात्री-पलक्षणम् । भ्रूणहा महापातकानाम् । ननु पतितोत्पन्नानामपि पतितत्वात् पूर्वसूत्रेणैव तत्त्यागसिद्धौ पृथक्सूत्रा-रम्भो व्यर्थ इति चेत् ; अत्र ब्रूमः--पिततानां प्रायश्चित्ताकरणे त्यागः । पिततोत्पन्नानां तु प्रायश्चित्तापनोद्य-दुरिताभावेन प्रायश्चित्ताभावात् जन्मनैव त्रिपुरुषं त्यागविधिना त्याग इत्यर्थं सूत्रारम्भ इति । युक्तं चैतत् ;

> " विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् । अनिम्रहाचेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ "

¹ त्रिपुरुषं omitted in ठ.

इत्यादियाज्ञवल्कीयादिवाक्ये त्रयाणामेव पापोत्पत्तिनिमित्तता प्रतीयते। न चैषामन्यतमस्यात्रोपलम्मः। भनुष्याधिकारत्वाच्छास्रस्य ' इति न्यायेनाशरीरात्मानं प्रति विधिनिषेधयोरप्रवृत्तेः न शरीरप्रहणोत्तरकालं पातित्यनिमित्तोपलम्मः। किंच यदा उत्पन्नस्य न्यूनपञ्चवर्षस्य पातित्याभावो विधीयते "अतो न्यूनतरस्यास्य नापराधो न पातकम् " इति, तदा कथमिवाशरीरस्य पातित्यं ब्रूयाच्छास्त्रम् । यदि चाशरीरस्यापि अशुचिशुक्रसंयोग एव पातित्यहेतुः, तदा शरीराविज्ञन्नस्याप्यात्मनोऽनेकाशुचिद्रव्यसंयोगेन मनुष्यमात्रस्य नित्यपातित्यापत्तेः। ¹न च 'पतितोत्पन्नं शरीरं न ब्राह्मम् ' इति निषेधोऽस्ति । न च पतितोत्पन्नशरीर-ष्राप्तिफलकं जन्मान्तरीयं दुरितं प्रायश्चित्तनिमित्तमित्यपि² शक्यं वृक्तम् ; तस्य तादशशरीरोत्पादमात्रेणेव नष्टत्वात् ; तच्छरीरावस्थापकस्य तस्य शरीरनाशनाश्यत्वेन प्रायश्चित्तानाश्यत्वेत् । तस्मात् चण्डालादिशरीरवत् पतितोत्पन्नं शरीरमेवाशुचि, न तु तच्छरीरसंबन्ध्यात्मसमवेतं प्रायश्चित्तनाश्यं दुरितं किंचिदिति सिद्धम् ।

न च शरीरं प्रायश्चित्तनाश्चम्। येन च देहान्तिकेन तन्नाश्यं तन्न तद्व्यवहारं साययित, शरीरस्येव नष्टलात्। किंच "पतितोत्पन्नः पतितो भवति " इत्यनेनाविशेषेणापत्यमात्रस्य पातित्यमिनिहितम्, तच्च "अन्यत्र स्त्रियाः " इत्यनेन स्त्रीप्वपेद्यते । तत्र हेतुः "सा हि परगामिनी " इति । परगामित्वं च अपस्यवहार्यत्वपर्यवसन्त्रम् । तेन चोत्सर्गापवाद्यरेकिविषयत्वान्यथानुपपत्त्या पुमपत्ये पातित्यापरपर्यायमन्यवहार्यत्वमेव पर्यवस्यति । न चेदमकृतप्रायश्चित्तविषयमन्यवहार्यत्वम् ; प्रायश्चित्ता-पनोद्यपापामावेन प्रायश्चित्ताभावस्योक्तत्वात् । ननु "अद्युचिद्यक्रोतपत्रानां तेषाभिच्छतां प्रायश्चित्तः पतनीयानां तृतीयोंऽशः ; स्त्रीणामंश्चरतृतीयः " इति वोधायनीयप्रायश्चित्ताः यथानुपपत्तिरेव दुरितसद्भावे प्रमाणम् , श्चादिदंशिनिमित्तपायश्चित्तविदिति चेत् ; न ; दृष्टान्तवैषम्यात् ; "सर्वत एवात्मानं गोपायेत् " इत्यादिविध्यतिक्रमस्य तत्र प्रत्यक्षत्वात् ; पकृते तृत्पादकाभावेन दुरितानुत्पत्तेरुक्तत्वात् । प्रायश्चित्तविधानं तु न पतितोत्पन्नान् प्रति ; "इच्छताम् " इत्यस्य वैयर्थापत्तेः । न द्यनिच्छत् पाश्चित्ताचरणं संभवति ; च्च्छाप्र्वेक्त्वात् 'पन्नतेः ; इच्छताम् " इत्यस्य वैयर्थापत्तेः । न द्यनिच्छत्ता पाश्चित्ताचरणं संभवति ; च्च्छाप्र्वेक्त्वात् 'पन्नतेः ; इच्छत्वायायाम् प्रहान् गृद्धीयात् " इतिवत् निमित्तस्यापिक्षिक्त्वात् । तस्मात् पतितोत्पन्नान् ये इच्छत्ति, तेषामिदं प्रायश्चित्तमिति वक्तव्यम् । तेषामिति च कर्मणि षष्ठी । अग्रचित्रकेतिन्यत्वत्वं च तद्वयवहर्तृणां प्रायश्चित्ताचरणहेतुः " एवमग्रचि ग्रुक्रं यन्निर्वरते न तेन सह संप्रयोगो विद्यते " इति पूर्वोक्तनिषधस्मारणाय ।

अत एव "अथ पितताः समवसाय धर्म चरेयुः इतरेतरयाजकाः इतरेतराध्यापकाः मिथो विवहमानाः पुत्रान् संनिष्पाद्य ब्रूयुः विषव्रजतास्मत्तः एवमार्यानिप संप्रतिपत्स्यथेति । अथापि न सेन्द्रियः पति । तदेतेन वेदितव्यमङ्गहीनो हि साङ्गं जनयतीति । मिध्यैतदिति हारीतः दिधधानीसधर्माः

¹ From न च up to निषेधोस्ति omitted in ख.

² अपि omitted in घ.

³ पर omitted in ग.

स्त्रियः स्यः। यो हि दिधिधान्यामप्रयतं पय आतच्य मन्थित न तिच्छिष्टा धर्मकृत्येषूपयोजयन्ति । एवमशुचि शुक्रं यित्रविर्तते न तेन सह संप्रयोगो विद्यते " इति पूर्वोत्तरपक्षम् ङ्ग्या पिततोत्पन्नानामव्यवहार्यत्वं वोधायन एव स्वयं सिद्धान्तयित सा। आपस्तम्बोऽपि अनयेवानुपूर्व्या अमुमेव सिद्धान्तमङ्गीचकार । पुनरिप विभाग-प्रकरणे वोधायन एव पिततोत्पन्नव्यवहारं निषेवित—" अतीतव्यवहारान् ब्रासाच्छादनैर्विभृयुः, अन्धवधिरक्की-वव्यसिनव्याधितादींश्चाकर्मिणः पितततज्ञातवर्जमः; न पिततेः संव्यवहारो विद्यते ; पिततामिप मातरं विभृयादन-भिभाषमाणः " इति । अत्रापि पिततमहणेनैव तज्ञातप्राप्तौ पृथगुपादानमात्यन्तिकाव्यवहार्यत्वाभिप्रायेणेति मन्तव्यमः; अन्यथा ब्रासाच्छादनिष्धानुपपत्तेः ।

हारीतोऽपि—"पतितस्य कन्यां विवस्नामाष्ठाव्याहोरात्रोपोषितां प्रातः शुक्केन वाससाच्छाद्य 'नाहमेतेषां न ममेते ' इति त्रिरुचैरिमद्यानां तीर्थेषु गृहेषु वोद्वहेत् " इति । याज्ञवल्क्योऽपि—" कन्यां समुद्वहेदेषां सोपवासामिकेंचनाम् " इति कन्यामात्रस्येव व्यवहार्यत्वं वदन् पुमपत्यादीनामव्यवहार्यत्वमेवाह । अभ्युपगतं चैतत् विज्ञानेश्वराचार्यरिपि—" कन्यां समुद्वहेदेषाम् इति वचनात् स्नीव्यतिरिक्ततदीयापत्यस्य संसर्गानर्हतां दर्शयति " इति । पुनरिप तैरेव ; " एवमेनः शमं याति बीजगर्भसमुद्भवम् " इत्येतस्य व्याख्याने "बीजगर्भसमुद्भवम् ; शुक्रशोणितसंबद्धं गात्रव्याधिसंकान्तिनिमित्तम् ; न तु पतितोत्पन्नत्वादि " इत्यिमिहतम् । यत् पुनः तैरेव रहस्यप्रकरणे " द्वादशरात्रं पतितोत्पन्नश्च " इति वृद्धविष्ठवाक्येन प्रस्वतियावकत्रतमुक्तं, तत् पतितायां रहस्यमुत्पादितापत्यस्येत्यिमिप्रायेण ; "वृष्वत्यामिमजातस्तु " इतिवत् पतितोत्पन्नव्याख्यानात् । अनुमतमेतद्परार्केणापि " क्लीबोऽश्य पतितस्तज्ञः " इत्यस्य व्याख्याने—" यद्यपि पतितम्रहणेनैव तज्जमहणं सिद्धम् , तथापि तस्य पृथम्महणं कार्यम् ; अन्यथा 'औरसाः क्षेत्रज्ञास्तेषाम् " इति वाक्येन मागार्हता स्थात् " इति । अयमाशयः—" पतितत्तज्ञातवर्जम् " इति बोधायनेन श्रासाच्छादनयोरिप निषेधात् दूरापास्ता विभागार्हतेति । तस्मास् पतितोत्पन्नानां न व्यवहार्यतेति सिद्धम् ।

त्यागप्रकारं चाह गौतमः—"तस्य विद्यागुरून् योनिसंबन्धांश्च संनिपात्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणि कुर्युः" इति । उदकादीनीत्यनेन दाहनिषेधः ; शरीरसत्त्वेन छप्तप्रयोजनत्वात् । तेन यत्रापि जलाभिपातादौ वैधी शरीरप्रतिपत्तिः, तत्रापि दाहलोपः ; तेनैव शरीरसंस्कारात् । तदाह स एव — " यस्य तु प्राणान्तिकं प्रायश्चित्तं स मृतः शुध्येत् ; तस्मिन् मृते उदकादीनि सर्वाणि प्रेतकर्माणि कुर्युः " इति । आदि शब्दात् एकोद्दिष्टादीनां ग्रहणम् ; न सपिण्डीकरणस्य ; प्रेतमात्रोद्देश्यकत्वाभावात् । प्रेतकर्मत्वादाशौचप्राप्तिः ;

" दासी घटमपां पूर्णं पर्यस्येत् प्रेतवत् पदा । अहोरात्रमुपासीरन्नाशौचं बान्यवै: सह ॥ "

इति मानवात्। बान्धवैः सहः; सिपण्डा इति शेषः; "पतितस्योदकं कार्यं सिपण्डेर्बान्धवैः सह " इत्युदकदानसाहित्यात्। किंच "पात्रं चास्य विपर्यस्येयुः"; अस्य त्याज्यस्य विपर्यासोऽधोमुखीकरणेनानुदकी-

¹ अशुचियुक्तै:—ख.

करणम्। तत्र प्रकारः—" दासः कर्मकरो वा अवकरादमेध्यपात्रमानीय दासीघटात् पूरियत्वा दक्षिणामुखः पदा विपर्यस्थेत् अमुमनुदकं करोमीति नामग्राहम् " इति । अवकरः अमेध्यस्थानम् । पदा सन्येन । तत्र 'अमुम् ' इत्यादिर्मन्त्रः । योगिश्वरस्त्वन्यथाह—" दासीकुम्भं बहिर्गामान्निनयेरन् स्ववान्धवाः " इति । अत्र मानवो विशेषः—" निन्दितेऽहनि सायाह्वे " इति । निन्दिताहः रिक्ता तिथिः । ज्ञातिकृत्यमाह—" ते सर्वेऽन्वा- क्योरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तशिखाः " इति । अन्वालम्भः स्पर्शः । किंच " विद्यागुरवो योनिसंबद्धाश्च वीक्षेरन् " इति । न संस्पृशेयुः । तदनन्तरम् " अप उपस्पृश्य ग्रामं प्रविश्वान्ति " इति प्रवेशवचनात् बहिर्गामे तद्भम्यते । त्यागश्चायं बन्धुपरितस्यापि प्रायश्चित्ताकरणे गुरोः बन्धवानां राज्ञश्च समक्षे दोषानिमस्त्याप्यानुभाष्य दुरितप्रायश्चित्ताचरणानन्तरं कार्यः ;

" पतितः पातयेद्वंस्यान् जीवतोऽपि मृतानपि । अतस्तस्य हि संत्यागः कर्तव्यः शुद्धिमीप्युभिः । प्राजापत्यं चरित्वा च प्रत्येकं बान्धवैः सह ॥"

इति स्मरणात् ॥ ४ ॥

सर्व एवाभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः ॥ ५॥

त्यक्तधर्मानाह । त्यक्ताः सर्वेऽपि अभोज्याः ; न भोज्यं भोजनार्हमत्रं येषां तादशाः । अप्रतिष्राद्याः ; न प्रतिष्रहार्हे धनं येषां ते तथा । चकारात् असंभाष्याश्च । तदाह गौतमः—" अत ऊर्ध्व तेन संभाष्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमज्ञानपूर्वम् ; ज्ञानपूर्वं त्रिरात्रम् " इति । अज्ञातेरप्येतत् । कार्याकार्यविचारे चेदम् । मार्गादिपश्चे तु पराश्चरः—" पतितानां च संभाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् " इति । शङ्कोऽपि— " अपपात्रितस्य रिक्थपिण्डोदकानि व्यावर्तन्ते । संभाषणासनव्यवहारान् न तेन सह कुर्यात् " इति ।

ननु पतितेन सहैकशयनासनभोजनानि प्रागेव निषिद्धानीति कथं पुनरत्र निषिध्यन्ते ? त्यक्तस्यापि पितत्त्वाविशेषादिति चेत्; उच्यते—पिततेन सह भोजनादिनिषेधो यावत्प्रायश्चित्ताचरणमेव, नोध्वम्; "न जुगुप्सेत किर्वित् " "संवसेयुश्च सर्वशः" इति जुगुप्सावर्जनपूर्वकव्यवहारिविधानात् । त्यक्तेन सह तिन्निषेधस्तु त्यागोत्तरं प्रायश्चित्ताचरणेऽप्यव्यवहार्यत्वप्रदर्शनायेव । दोषाधिक्याय ²संभाषणादिनिषेध-पुनरुक्तिरिति चेत्; न; पिततापिवद्धस्त्यक्तः; तस्य रिक्थादिनिपेधपौनरुक्तये तदसंभवाच । अत्राहुः—नायमपूर्वः संभाषणादिनिषेधः; किंतु पूर्वोक्तस्यैवानुवादः सक्रत्संभाषणे प्रायश्चित्तविशेषविधानार्थः; तत्र प्रायश्चित्तस्य प्रागनभिधानात् । रिक्थादिनिषेधस्तु त्यक्तोपपातक्यभिप्रायेण । न हि उपपातिकनस्त्यक्तस्य

[ੀ] ਚ added in—ਰ.

² बहुषु संभाषणादि—घ; संभाषणादिनिषेधः, किंतु पूर्वोक्तस्यैव पुनरुक्तिः—खः

रिक्थादिनिषेधोऽस्ति प्राक् । एतेनोदकपिण्डादिनिषेधोऽपि व्याख्यात इति । अत्र ब्रमः---उपपातिकनस्त्यःगे उपपातिकमात्रेऽतिप्रसङ्गात् "पतितस्य बहिः कुर्युः" इत्येव वाच्यम् । "त्यजेत् पितरं राजघातकम्" इत्यादिविषयपरिगणनं न कार्यम् , पातित्याभावेन परिगणनानर्थक्यादिति चेत् ; न ; भेदात् । तथात्वेऽपि परिगणनस्य नियमार्थत्वेनैकवावयत्वात् । नन्वेवं मन्वादिबहुस्मृतिषु महापातकादि-प्रायश्चित्तमुक्त्वा औद्धत्यादिना तदकारिणश्च त्यागं विधायान्ते परिग्रहविध्यभिधानात् उभयशेषत्वसिद्धचा प्रायश्चित्तकरणे परिग्रह इति बहुनिबन्धनस्वरसो भज्येतेति चेत्; न; त्यागपरिग्रह-विध्योरन्तरा त्यागविधिशेषतया रिक्थव्यवहारादिनिषेधाभिधानेन विरोधात् परिग्रहविधेरुभयशेषत्वासंभवेना-त्यक्तचीर्णप्रायश्चित्तमात्रशेषतासिद्धेः । न च त्यागविध्यनन्तरमेव सर्वस्मृतिषु परिग्रहविध्यभिधाननियमः ; बोधायनेन त्यागविधेः प्रागेव महापातकावकीर्णिप्रायश्चित्तानन्तरं परिग्रहविध्यभिधानात्—" अथास्य ज्ञातयः परिषद्यदपात्रं निनयेयुस्तमसावहमित्थंभूत इति चरित्वापः पयो घृतं मधु छवणमित्यारब्धवन्तं ब्राह्मणा ब्रूयुश्चरितं त्वयेति । ओमितीतरः प्रत्याह । चरितनिर्वेशं सवनीयं कुर्युः " इति । अत एव वसिष्ठादिस्मृतिषु " पति-तानां चरितव्रतानां प्रत्युद्धारः " इति पतितशब्दः श्रूयते, न कापि त्यक्तशब्द इति । तेन च " गुर्वीसर्खीं गुरुसखीमपपात्रां पतितां च गत्वोपपातकम् '' इति **बोधायनीयं** '' पतितापविद्धचण्डाल '' इति **मार्कण्डेयं** च पृथग्वचनं कृतप्रायश्चित्ताभिप्रायेणैव संभवति, नान्यथा ; पतितग्रहणेनैव सिद्धेः। किंच " पुनः पुनराचारं लभस्य " इत्यादि प्रायश्चित्तप्रवर्तनं न दृष्टार्थं भवति, त्यक्तस्यासंप्राह्यत्वात् । त्यक्तस्यापि कृतव्रतस्य संप्रहे तत् दृष्टार्थकं स्यात् । वस्तुतस्तु त्यक्तस्य प्रायश्चित्तानुष्ठाननिषेधेनैवाव्यवहार्यत्वं स्पष्टमाह वासिष्ठः--- "गृहेषु स्वैरमापचेरन् । अत ऊर्ध्वं न तं धर्मयेयुः । तद्धर्माणस्तं धर्मयन्तः '' इति । अस्यार्थः---त्यागानन्तरं सपिण्डाः स्वस्वगृहेषु स्वैरं कृतपापसंसर्गपुनस्तत्परिग्रहभयशून्या भवेयुः । त्यक्तस्यापि कृतव्रतस्य परिग्रहे को दोष इत्यत आह । अतस्त्यागादूर्ध्व ते सपिण्डाः तं त्यक्तं न धर्मयेयुः । धर्मै करोत्याचष्टे वा धर्मयति ; " तत्करोति तदाचष्टे " इति णिच् । धर्मयन्तं प्रेरयन्तीति धर्मयन्ति ; चोरयन्तं प्रेरयन्तीतिवत् । स्वार्थणजन्तात् प्रयोजक-णिजन्त इति प्रयोज्यप्रयोजकसमभिज्याहारेण गम्यते । ततश्च विध्यर्थत्वात् धर्मस्य यावद्विधिविहितार्थ-विषयकप्रवर्तन।निषेधेन प्रायश्चित्ताद्यनुष्ठापनावगमात् ; तस्य च " एतया निषादस्थपतिं याजयेत् " इति-वदननुष्ठापनिनषेधार्थत्वात् । उक्तनिषेधार्थवादमाह । तद्धार्माणस्तं धर्मयन्त इति । तस्मात् त्यक्तस्यापि कृतवतस्य संग्रह इति निरस्तम् ॥ ५ ॥

अप्रतिग्राह्येभ्यश्च प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत् ॥ ६ ॥ प्रतिग्रहेण वश्चार्यानां ब्राह्मं तेजः प्रणक्यिति ॥ ७ ॥ द्रव्याणां वाविज्ञाय प्रतिग्रहविधि यः प्रतिग्रहं कुर्यात् स दात्रा सह निमज्जिति ॥ ८॥

¹ विप्राणाम्—ठ.

प्रतिग्रहसमर्थश्च यः प्रतिग्रहं वर्जयेत् स दातृलोकमवाप्नोति ॥ ९॥ एघोदकमृलफलाभयामिषमधुशय्यासनगृहपुष्पदिधशाकांश्चा -भ्युचतान् न निर्णुदेत्॥ १०॥

प्रसङ्गादाह । अप्रतिग्राह्याः पूर्वोक्ताः । तेभ्यः प्रतिग्रहाभ्यासो न कार्यः । प्रसङ्गवचनात् आपदि सकृत् प्रतिग्रहे न दोष इत्युक्तं भवति ;

" आपद्गतः संप्रगृह्धन् भुञ्जानोऽपि यतस्ततः । न लिप्येतैनसा विष्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ''

इति योगिस्मरणात् ॥ ६ ॥ प्रतिग्रहवर्जने हेतुमाह । ब्राह्मं ब्रह्मलोकार्हम् । ब्राह्मयमिति पाठे वेदाग्यासजन्यः तेजोविशेषः प्रतिग्रहतारतम्येन प्रणश्यति ॥ ७ ॥ प्रतिग्रहविध्यज्ञाने दोषान्तरमाह । द्रव्याणां गवाश्वादीनां प्रतिग्रहविधिम् " अनुमन्त्रयेत प्राण्यभिमृशेदप्राणि " इत्यादिकमजानतः प्रतिग्रहे दात्रा सह नरकपातः ॥ ८ ॥ दानं विनेव दानफलोपायमाह । प्रतिग्रहे सामर्थ्यं तपोविद्याचाराः । तद्वानिप यस्तु प्रतिग्रहपराङ्मुखो भवति, स तद्दानजन्यं लोकमाम्रोति ॥ ९ ॥ प्रतिग्रहनिषेधापवादमाह । एषः काष्ठम् । उदकं जलम् । मूलं कन्दादि । फलम् आम्रादि । अभयं भयात् त्राणम् । आमिषं भक्ष्यं मांसम् । मधु क्षौद्रम् । शय्या खट्टा । आसनम् और्णादि । गृहं वेश्म । पुष्पं मिल्लकादि । दिधे प्रसिद्धम् । शाकं वास्तुकादि । वकारात् कुशादीन् अभ्युद्यतान् दातुमानीतान् न निर्णुदेत् प्रत्याचक्षीत । यथाह योगिश्वरः—

" कुशाः शाकं पयो मत्स्या गन्धाः पुष्पं दिध क्षितिः । मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥"

इति। मनुराप-

" शय्यां गृहान् कुशान् गन्धानपः पुष्पं मणीन् दिध । मत्स्यान् धानाः पयो मांसं शाकं चैव न निर्णुदेत् ॥ "

इति ।

" एघोदकं मूलफलमन्नमभ्युद्यतं च यत् । सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्याज्याभयदक्षिणाम् ॥ "

इति च। क्षितिः उद्घृतमृत्तिका। सर्वतः ; निषिद्धादिष। वसिष्ठोऽषि——" एथोदकयवसक्तुकुशलाजाभ्युद्यत-यानावसथशफरीप्रियङ्गुस्रगन्धमधुमांसानीत्येतेषां प्रतिगृह्धियात् " इति। ननु गृहशय्यादिप्रतिग्रहे प्रायश्चित्ता-म्नानान् कथमत्राभ्यनुज्ञेति चेत् ; सत्यम् ; अत्राभ्युद्यतत्विशेषेण प्रायश्चित्तस्य याचितादिविषयत्वकल्पनात् ॥ १०॥

आहूयाभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादनुचोदिताम्। ¹याद्यां प्रजापतिमेंने अपि दुष्कृतकर्मणः॥ ११॥

किंच 'गृहाण भो: इमां भिक्षाम् ' इत्याह्य पुरस्तादानीताम् । दुष्कृतकर्मणो यथोक्तसंध्या-द्यकारिणोऽपि, न तु पतितादे: ; प्रजापतिर्प्याद्यामाह ॥ ११ ॥

नाश्निनित पितरस्तस्य दश वर्षाणि पश्च च। न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ १२॥

तत्प्रत्याख्याने दोषमाह । अयाचितोपस्थितभिक्षाप्रत्याख्याने पञ्चदश वर्षाणि देवपितृकर्माणि विफलानि भवन्तीत्यर्थवादकल्प्यो दोषः ॥ १२ ॥

गुरून् भृत्यानुज्ञिहीषुरिचिष्यन् पितृदेवताः'। सर्वतः प्रतिगृहीयात्र तु तृष्येत् खयं ततः॥ १३॥

प्रतिग्रहिनवृत्तेरपवादान्तरमाह । गुरवः मातृपित्रादयः । भृत्याः भार्यादयः । तान् आपद्गतानुज्ञिहीर्षुः मुमोचियषुः पितृन् सांवत्सिरिकादौ देवताः कुलधर्मादाविचिष्यन् अर्चनेच्छुश्च सर्वतो निषिद्धादिपि प्रतिगृह्णीयात् । परं तु तादृशात् प्रतिगृह्णीतात् धनात् स्वतृप्त्युपायं न कुर्यात् , अनापन्नश्चेत् । आपदि तु स्वयमि तेन वर्तेतः ; " सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्त्यर्थमेव वा " इति योशिस्मरणात् ॥ १३ ॥

एतेष्वपि च कार्येषु 'समर्थस्तत्प्रतिग्रहे। नादचात् कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः॥ १४॥

अत्रैवापवादमाह । एतेषु पूर्वोक्तेषु मातृपितृभरणादिप्विप कर्तव्येषु प्रतिग्रहसमर्थोऽपि सर्वतः प्रतिग्रहं न कुर्यात् । कुलात् कुलम् अटतीति कुलटा स्वैरिणी । षण्ढो नपुंसकः । षड्विधाः पतिताः महापातवयादयः । द्विट् शत्रुः । तथाशब्दात् चिकित्सकादेर्प्रहणम् ;

" चिकित्सकस्य मृगयोर्वेश्यायाः कितवस्य च । षण्डसूनकयोश्चेव उद्यतामपि वर्जयेत् ॥ "

इति यमस्मरणात् । कितवो चूतकृत् । सनको हिंसकः ॥ १४ ॥

¹ मेने प्रजापतिग्रीह्याम्—ज, ठ.

³ निषिद्धादनिषिद्धादपि—ग.

 $^{^2}$ देवतातिथीन्—ज, ठ.

⁴ समर्थोऽपि प्रतिग्रहे—ठ.

गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन्। आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन् गृहीयात् साधुतः सदा॥ १५॥

गुर्वांचर्यं सर्वतः प्रतिग्राह्म । स्वार्यं तु कथिमत्यत आह । गुरुषु पूर्वोक्तेषु अतीतेषु मृतेषु, जीवद्भिरिप तैर्विना वा वसन् गृहस्थः आत्मजीवनाय साधुभ्यः त्रैवर्णिकेभ्य एव प्रतिगृह्णीयात्, न सूद्रादिभ्यः ; "प्रशस्तानां स्वकर्मशुद्धानां द्विजातीनां ब्राह्मणो भुङ्गीत प्रतिगृह्णीयाच्च " इति गौतमस्मरणात् ॥ १५ ॥

अधिकः कुलमित्रं च दासगोपालनापिताः। एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत्॥ १६॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतौ सप्तपश्चाशत्तमोऽध्यायः

अर्ध क्षेत्रफलं यो राज्ञे समर्पयिति² सः अर्धिकः ; " अर्धसीरिणः " इति योगिरमरणात् । कुल-परंपरया मित्रं कुलमित्रम् । दासः गृहदासः । गोपालः आभीरः । नापितः केशवप्ता । यश्च 'तवाहम् ' इत्यात्मानं निवेदयित । एते श्र्द्रेषु भोज्यान्नाः । भोजनार्हमन्नं येषां ते³ तथेति प्राश्चः । वस्तुतस्तु ⁴पराशरोक्तलक्षणा दासादयो ज्ञेयाः । यथा—

> " दासनापितगोपालकुलिमत्रार्धसीरिणः । एते श्रूदेषु भोज्यात्रा यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ श्रूद्धकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः । संस्कारातु भवेद्दासः असंस्कारातु नापितः ॥ क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सुतः । स गोपाल इति ख्यातो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥ वैदयाच्छूद्रस्य कन्यायामुत्पन्नः कुलिमत्रकः । वैदयक्रन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः । सोऽध्यर्धिक इति ज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥ "

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे भोज्याभोज्यप्रकरणं सप्तपञ्चाद्यम्—ज.

³ ते omitted in क.

² प्रयच्छति---ख, ग.

⁴ पराशरेणोक्त-क.

इति । यद्यप्येतेषां द्विजोत्पन्नत्वेन न शूद्रत्वम् , तथापि कन्याशब्दसामर्थ्योदिववाहितोत्पन्नत्वेन शूद्रसमान-त्वात् शूद्रत्वव्यपदेशः ; ''शूद्राणां तु सधर्माणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः '' इति स्मरणात् । चकारात् कुम्भकारोऽपि ; ''गोपनापितकुम्भकारकुलमित्रार्धिकनिवेदितात्मानो भोज्यान्नाः '' इति वचनात् ॥ १६ ॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीव।सिधर्माधिकारि³श्रीरामपण्डितात्मज-³श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ प्रमाणात्—क.

² श्रीविष्णुस्मृतिविवृतो श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्याय:—घ, च.

³ श्री omitted in ग.

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

अथ गृहाश्रमिणस्त्रिविघोऽथीं भवति ॥ १॥ ²शुक्तः द्याव-लोऽसितश्च ॥ २॥ शुक्तेनार्थेन यदौर्ध्वदेहिकं करोति तेनास्य देवत्वमासादयति ॥ ३॥ यच्छबलेन तन्मानुष्यम् ॥ ४॥ यत् कृष्णेन तत् तिर्यक्त्वम् ॥ ५॥

वक्ष्यमाणगृहस्थधमीणामर्थसाध्यतया अर्थविवेकं तावदष्टपञ्चाशत्तमेनाह । अथेति अर्थनिर्णया-विकारः । गृहस्थस्यार्थो धनं वक्ष्यमाणप्रकारेण त्रिविधं भवति । गृहाश्रमिण इत्याश्रमान्तरनिरासाय ; धनार्जनस्य गृहस्थप्रकरण एवामिधानात् ;

> " त्रतिना स्नातकेनापि कार्या ग्रुद्धेषु याचना । गुरोरर्थपदानाय कन्यालाभाय चात्मनः । यात्रामात्रादृते नित्यं यतीनां च न शस्यते ॥ "

इति अत्रिस्मृतौ भिक्षाकन्यातिरिक्तयाचननिषेधात्। न व्रतस्थस्यापि; "नित्यं दद्यान्न प्रतिगृह्णीयात्" इति प्रतिग्रहणिधात्; "अनंशास्त्वाश्रमान्तरगाः" इति विस्तिष्ठन रिक्थनिषेधात्; याजनाध्यापननिषेधाच व्रह्मचार्यादीनाम्। त्रिविध इति विधान्तरिनरासः॥ १॥ ता विधा आह्। शुक्कादिलक्षणं वक्ष्यति। प्रवृत्तिनिमित्तं तु शुद्धिः मिश्रिता अशुद्धिश्चेति॥ २॥ तासां प्रयोजनमाह्। मृतस्य पित्रादेः पुत्रादिः यत् शुक्केन धनेन और्ध्वदेहिकं पारलौकिकं पिण्डोदकदानादि करोति, तेनास्य देवत्वं संपादयति॥ ३॥ शबलेन धनेन कृतेऽसिन् मानुष्यं नयति॥ ४॥ कृष्णेन धनेन कृतेऽसिन् ⁴तित्तर्यक्तवं पश्चतां नयति॥ ५॥

स्ववृत्त्युपार्जितं सर्वेषां शुक्कम् ॥ ६ ॥ अनन्तरवृत्त्युपात्तं शबलम् ॥ ७ ॥ ^६एकान्तरितवृत्त्युपात्तं च ⁷कृष्णम् ॥ ८ ॥

¹ त्रिविधं धनं—ज, ठ.

³ तत् देवत्वमासाद्याश्राति—ज.

⁵ उपात्तं—ज, ठ.

[🤊] राबलमेव । उत्तमकृत्युपात्तं च कृष्णम्—ज, ठ.

² शुक्तं शबलमसितं च—ज, ठ.

⁴ तत् omitted in घ.

⁶ एकान्तर--- घ.

असाधारणं शुक्कादिलक्षणमाह । स्ववृत्तयः ब्राह्मणादीनां प्रतिप्रहादयः ; ताभिः आर्जितं शुक्कमुच्यते । सर्वेषामिति अनुलोमप्रतिलोमजानामपि उक्तवृत्त्यार्जितं शुक्कं ज्ञेयम् ॥ ६ ॥ ब्राह्मणस्य क्षत्रवृत्तिः, क्षत्रियस्य वैश्यवृत्तिः, वैश्यस्य शूद्भवृत्तिः अनन्तरा ; तया तैरार्जितं शबलम् ॥ ७ ॥ एकान्तरितया वृत्त्या आर्जितं कृष्णमुच्यते । यथा ब्राह्मणेन वैश्यवृत्त्या, क्षत्रियेण शूद्भवृत्त्या वेति ॥ ८ ॥

क्रमागतं प्रीतिदायं प्राप्तं च सह भार्यया। अविदोषेण सर्वेषां धनं ग्रुक्कमुदाहृतम्॥ ९॥

साधारणानि तल्रक्षणान्याह । पितृपितामहादिक्रमेण यद्दायरूपतया प्राप्तम्, यच प्रीत्या मित्रादिभ्यो रुब्धम्, यच विवाहकाले भार्यया सह श्वशुरादिभ्यो रुब्धम्, तत् सर्वेषां वर्णानामनुस्रोमजप्रतिस्रोमजाना-मविशेषेण शुक्कमुक्तम् ॥ ९ ॥

उत्कोचग्रुल्कसंप्राप्तमविकेयस्य विकयैः। कृतोपकारादाप्तं च शबलं 'समुदाहृतम्॥ १०॥

उत्कोचः लञ्चः। शुल्कं घट्टादिदेयं कन्यादिमूल्यं च। अविकेयं लाक्षालवणादि, तद्विकयेण यल्रब्धम्। यच पूर्वोपकृतात् लब्धम्। तत् सर्वेषां शबलमुच्यते॥ १०॥

²पार्श्विकचूतचौर्याप्तप्रतिरूपकसाहसैः। व्याजेनोपार्जितं यच तत् कृष्णं समुदाहृतम्॥ ११॥

पार्श्वे स्थित्वा चामरचालनादि पार्श्विकम् । चूतम् अक्षादिकीडनम् । तत् समाह्वयस्याप्युपलक्षणम् । समाह्वयो मेषादिभिः क्रीडनम् । चौर्यं प्रसिद्धम् । आप्तं मैक्ष्यकर्म । प्रतिरूपकमन्यप्रदर्शनेन स्वयं दानादिप्रहणम् ; क्रुत्रिमसुवर्णादिकरणं वा । साहसं पणपूर्वकं गिरिवृक्षाचारोहणम् । व्याजम् अन्यद्रव्य-प्रदर्शनेनान्यद्रव्यम् । तत् कृष्णमित्युक्तम् । नारदोऽपि—

" पार्ष्णिकचूतचौर्यार्तिपतिरूपकसाहसैः । व्याजेनोपार्जितं यच तत् कृष्णं समुदाहृतम् ॥ "

इति । पार्षणकं पृष्ठेऽनुयानम् । आर्तिः परपीडाकरणम् , दैन्यातिशयो वा ११ ॥

¹ धनमुच्यते—ज, ठ.

यथाविधेन द्रव्येण यर्तिकचित् कुरुते नरः। तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेख चेह च॥ १२॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतौ अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

और्ध्वदेहिकन्यायमन्यत्राप्यतिदिशति । उक्तविधद्रव्यमध्ये यादशेन शुक्कादिना द्रव्येण यत् ऐहिकामुष्मिकफलसाधनं कर्म करोति, तादशमेवोत्कृष्टापकृष्टमध्यमाद्येहिकमामुष्मिकं वा फलं प्राप्नोति ॥ १२ ॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि श्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ ³श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे धनशुद्धिप्रकरणमष्टपञ्चाशम्—ज, ठ.

² श्रीविष्णुस्मृतिविदृतौ वैजयन्त्यामष्ट्रपञ्चाशत्तमोऽध्याय:

³ श्री omitted in ग.

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

गृहाश्रमी वैवाहिकाग्नौ पाकयज्ञान् कुर्यात्॥१॥ सायं वैवातश्रामित्राच्या । २॥ देवाताभ्यो जुहुयात्॥३॥

एवं गृहाश्रमोपयुक्तमर्थं निर्णीय प्रकृतान् गृहाश्रमधर्मान् एकोनषष्टितमेनाध्यायेन वक्तुं वक्ष्यमाणेषु श्रीतस्मार्तकर्मसु अग्निनिर्णयं तावदाह । गृहस्थः विवाहकालाहृते दायकालाहृते गृहपतिप्रापणकालाहृते वाग्नी, पाकाः प्रशस्ताः अल्पेतिकर्तव्यताकत्वेन ये यज्ञाः वैश्वदेवस्थालीपाकश्रवणाकर्मादयः, तान् कुर्यात् । गृहस्थप्रहणमाद्यन्ताश्रमिनिवृत्त्यर्थम् ; तयोः पकान्नस्वामित्वात् ; "यतिश्च ब्रह्मचारी च पकान्नस्वामिनावुभी" इति स्मरणात् । न स्नातकवानप्रस्थविधुरनिवृत्त्यर्थम् ; "स्नातकेनापि तत् कार्यं पृथक् पाको भवेद्यदि " इति शौनकस्मरणात् ; "वानप्रस्थो जिटलः" इत्युपक्रम्य "दद्याद् देवपितृमनुष्येभ्यः" इति वासिष्ठस्मरणात् ;

" ³अनिमकस्तु यो विषः सोऽन्नं व्याहृतिभिः स्वयम् । हुत्वा शाक्रलमन्त्रैश्च शिष्टाद् भूतबिलं हरेत् ॥ "

इति तस्यैव स्मरणात् । अनिश्चकः श्रीतस्मार्ताग्निरहितो विधुरः । विवाहाश्चः छौकिकस्याप्युपलक्षणम् ;

" औपासने तु होतव्यं शालाभी वा विजानता । विकल्पात्त्विच्छया कार्यो नास्त्येवात्र व्यवस्थितिः ॥"

इति तस्यैव स्मरणात्। यद्यपि "त्रयः पाकयज्ञाः हुता अम्रो ह्रयमानाः, अनम्रो प्रहुताः, ब्राह्मणभोजने ब्रह्मणि हुताः" इति आश्वलायनोक्तानां न सर्वेषामिमसाध्यत्वम्, तथापि "प्राणभृत उपद्धाति" इतिवत् लिङ्गसमवायात् पाकयज्ञशब्दः अमिसाध्यं पाकयज्ञमाह ॥ १॥ एवं स्मातेषु अमिनिर्णयमुक्त्वा श्रोतेष्वाह । सायमुपक्रमात् पाक् सायनिर्देशः । सूर्यास्तानन्तरमस्पष्टनक्षत्रदर्शनः कालः सायम् । उदितानुदित-व्यवस्थया सूर्यरेखादर्शनादर्शनात्मकः कालः पातः । तत्रामिहोत्रं नाम कर्म कुर्यात् । श्रोतस्मार्तकर्मणोः श्रोतस्मार्तामिनियमेन स्मातेषु गृह्यामिनिधानात् श्रोतेषु श्रोतामिसिद्धिरर्थसिद्धैवेति न पृथम्वचनम् ।

¹ वैवाहिकेऽमी--ठ,

² प्रातरिम—ठ.

³ From अनिमन: up to ₹मरणात् omitted in ख.

⁴ उपक्रमत्वात्—ग, च.

तच स्पष्टमुक्तं योगीश्वरिक् "श्रीतं वैतानिकामिषु" इति ॥ २ ॥ तदसंसव आह । अभिहोत्रासंसवे अमिहोत्रदेवताभ्यः अमये सूर्यायोभयत्र प्रजापतये च गृह्यामौ जुहुयात् ; सायंप्रातरनुवर्त्य " तस्यामिहोत्रेण प्रादुष्करणहोमकालौ व्याख्यातौ " इति आश्वलायनस्मरणात् । सोऽयं नित्यविधिः ॥ ३ ॥

चन्द्रार्कसंनिक्कषिविष्ठकषेयोर्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेता ॥ ४॥ प्रत्ययनं पद्युना॥ ५॥ रारद्ग्रीष्मयोश्चाग्रयणेन ॥ ६॥ व्रीहियवयो-र्वा पाके॥ ७॥ त्रैवार्षिकाभ्यधिकान्नः॥ ८॥ प्रत्यब्दं सोमेन ॥ ९॥ वित्ताभावे इष्ट्या वैश्वानर्या॥ १०॥

पक्षान्तविधिमाह । चन्द्रार्कयोः संनिकर्षः अमावास्या । तयोः विप्रकर्षः पौर्णमासी । तयोः यथाकमं दर्शपौर्णमाससंज्ञकाभ्यां कर्मभ्यां यजेत । आहिताम्रिक्षेतायाम् ; अनाहिताम्रिगृद्ध इति कमः । यद्यपि संनिकर्षविप्रकर्षयोरिति सामान्येनोक्तम् , तथापि आत्यन्तिकयोस्तयोः प्रतिपत्संथावेव संधिदिने प्रधानयागः ; तत्पूर्वेद्युश्चान्वाधानमिति विवेक्तव्यम् ² ; "अन्वाधानं पूर्वदिने यागः संधिदिने भवेत् " इति स्मरणात् । विरोषान्तरं स्मृतिसिन्धो उक्तमस्माभिस्तत एवावगन्तव्यमिति ॥ ४ ॥ अयनमयनं प्रतीति प्रत्ययनम् । वर्यः कर्कसंकान्तिदक्षिणमयनम् ; मकरसंक्रान्तिश्चोत्तरमयनम् । तयोः निरुद्धपशुवन्धेन यजेत । उभयप्रक्रमेऽपि श्रीत एवायम् ; श्रीतामो विधानात् ॥ ५ ॥ शरद्ग्रीप्मो ऋतू । तयोराम्रयणेन नवान्नेष्ट्या स्थालीपाकेन वा श्रीतस्मार्ताम्नो यजेत, क्रमेण शरदि शारदानां त्रीहीणां, ग्रीप्मे यवानाम् ; देशविरोषे ग्रीप्म एव यवसिद्धेः वेणुयवाभिप्रायेण ; " यथर्तु वेणुयवैरिति विज्ञायते " इति आपस्तम्बस्मरणात् । चकारात् वर्षाग्रहणम् । " वर्षासु श्यामाकैः " इति तस्यैच स्मरणात् ॥ ६ ॥ पक्षान्तरमाह । हेमन्ते त्रीहिपाकः । वसन्ते यवपाकः । तत्र वाग्रयणं कर्तत्यम् । शरदि त्रीह्यनुत्रितौ हेमन्तिकानां त्रीहीणामाग्रयणमिदम् । चतुर्थम् ॥ ७ ॥ त्रिषु वर्षेषु पूर्यत इति त्रैवार्षिकम् । ततोऽभ्यधिकमन्त्रं यस्य स तथाविधः सोमेन यजेत ; " त्रैवार्षिकाधिकान्नो यः स हि सोमं पिवेद् द्विजः " इति योगिस्मरणात् । काग्यसोमाभिप्रायमेतत् ;

" अतः स्वरुपीयसि द्रव्ये यः सोमं पिबति द्विजः । स पीतसोमपूर्वोऽपि तस्य नामोति तत्फलम् ॥ "

इति ⁴स्मरणात् ॥ ८ ॥ अब्दसामान्यश्रवणेऽपि " वसन्ते वसन्ते ज्योतिषा यजेत " इति श्रुत्या प्रतिवसन्तं सोमेन यजेतेति नित्यविधिः ॥ ९ ॥ सोमादिपत्याम्नायमाह । पशुसोमचातुर्मास्यादिपर्याप्तवित्तामावे वैश्वानर्येष्ट्या यजेत; " एषामसंमवे कुर्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः " इति योगिस्मरणात् ॥ १० ॥

¹ यजेत्—ग ; जुहुयात्—ठ.

⁸ From here up to विधानात् corrupt in ख.

² वक्तव्यम्—घ.

⁴ योगिस्मरणात्—च.

¹यज्ञार्थं ³भिक्षितस्याप्तमर्थं सकलमेय वितरेत्॥ ११॥

यज्ञोद्देशेनार्जितम्, ' अनेनार्जितधनेनाहं यज्ञमेव करिष्यामि ' इति संकल्पितम् ; न तु ' यज्ञार्थं मह्यं धनं देहि ' इति भिक्षितम् ; " क्रियामुद्दिश्य याचकः " इति निषेधात् । तादृशं रुज्यमर्थं सर्वमेव प्रतिपादयेत् । न किंचिदपि तस्मात् स्वयमुपयुक्जीत ; " यज्ञार्थं रुज्यमदद् भासः काकोऽपि वा भवेत् " इति योगिस्मरणात् । अवाप्तमिति विशेषणात् पूर्वमाश्रावितमपि पश्चादुपगतं न सर्वं वितरेत् ॥ ११ ॥

'सायं प्रातवेंश्वदेवं जुहुयात् ॥ १२॥ भिक्षां च भिक्षवे दसात् ॥ १३॥ अचितिभक्षादानेन गोदानफलमाप्रोति ॥ १४॥ भिक्षव-भावे 'ग्रासमात्रं गवां दसात् ॥ १५॥ वहाँ वा प्रक्षिपेत् ॥ १६॥ भुक्तेऽप्यन्ने विस्त्राने न भिक्षुकं प्रसावक्षीत ॥ १७॥

वैश्वदेवकालमाह । सायं संध्योपासनहोमानन्तरं प्रातमध्याहे च विश्वदेवसंबन्धि हविर्जुहुयात् ;

" मध्याहे त्वथ संप्राप्ते बिंछ कृत्वात्मनो गृहे । देविषिपतृमनुष्याणां यज्ञान् कुर्वीत वाग्यतः ॥ "

इति स्मरणात् ॥ १२ ॥ सायं प्रातः भिक्षवे संन्यासिने भिक्षां " प्रासमात्रा भवेद् भिक्षा " इत्युक्तपरिमाणां ⁷दद्यात् । चकारात् ब्रह्मचारिणे च ; " दद्याच भिक्षात्रितयं परित्राड्ब्रह्मचारिणाम् " इति प्राञारस्मरणात् ।। १३ ॥ तत्रेव गुणफलमाह । आद्यन्तयोः भिक्षादानस्य जलदानमर्चनम् । तद्युक्तभिक्षादाने गोदानफलं भवति ;

> " यतिहरूते जलं दचाद् भैक्ष्यं दचात् पुनर्जलम् । तद्भेक्ष्यं भेरुणा तल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ "

इत्यर्थवादातिशयात् ॥ १४ ॥ भिक्ष्वभावे त्वाह । संन्यासिब्रह्मचार्याद्यभावे प्रासमात्रं गोभ्यो द्यात् ॥ १५ ॥ गवाभाव आह । अमो वा प्रासमात्रं प्रक्षिपेत् । अनेन भिक्षादानस्य नित्यतोक्ता भवति ॥ १६ ॥ भिक्षादाने भोजनप्राक्कालतापवादमाह । गृहपतिभोजनानन्तरमपि पूर्वशिष्टेनान्नेन भिक्षवे भिक्षा देयैव । यत्तु— "दंपत्योर्भक्तशिष्टं च" इत्यभक्ष्यत्वमस्योक्तम्, ⁸तदेकभाजनाभिप्रायेणेति मन्तव्यम् । विद्यमानप्रहणात् भिक्षार्थं पुनः पाको नास्तीति गम्यते । अतिथिभोजनार्थं त्वस्त्येव ;

¹ भूद्रानं यागे परिहरेत् added in ख, ग, ज, ठ and Jolly's edition.

³ अनेनार्जितेन—ग

⁵ भिक्षुका—ज ; भिक्षुकाभावे चान्नाग्रं गवे दद्यात्—ठ.

⁷ दद्यात् omitted in ख.

² धनमवाप्तं भिक्षितं सकलमेव—ठ.

⁴ सायं प्रातश्च—ठ.

⁶ तन्मात्रं—ग.

⁸ तदेकभोजना—ग.

"वैश्वदेवे तु निर्वृत्ते यद्यन्योऽतिथिरात्रजेत् । तस्मा अत्रं यथाशक्ति पदचान्न बिलं हरेत् ॥"

इति मानवात् ॥ १७ ॥

¹क्षण्डनी पेषणी चुल्ली 'उदक्रम्भ उपस्कर इति पश्च स्ता गृहस्थस्य ॥१८॥ तनिष्कृत्यर्थं ३च ब्रह्मदेवभूतिपतृनरयज्ञान् कुर्यात् ॥१९॥ स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः॥ २०॥ होमो देवः॥ २१॥ णितृतर्पणं पित्र्यः॥ २२॥ बलिभौतः॥ २३॥ न्यज्ञश्चातिथि-पूजनम् ॥ २४॥

पञ्चमहायज्ञकरणे निमित्तमाह । कण्डनी तण्डुलादिकण्डनशाला । पेषणी गोधूमादिपेषणशाला । चुली अधिश्रयणी । उदकुरमः जलमणिः । उपस्करः अवस्करः । एतानि पञ्च सूनाः प्राणिहिंसास्थानानि गृहस्थस्यावस्थंभावीनि । गृहस्थग्रहणं ब्रह्मचारिसंन्यासिन्यावृत्त्यर्थमित्युक्तम् ॥ १८॥ अत्र नैमित्तिकमाह । तासां प्राणिहिंसानां निष्कृतिः दुरितोपश्चमः । तदर्थं ब्रह्मादियज्ञान् कुर्यात् । चकारो नित्यविधिसिद्धचर्थः । तेन च नैमित्तिकानामप्येषां नित्यत्वं गम्यते ; "पञ्चयज्ञित्रधानं तु गृही नित्यं समाचरेत् " इति शृह्धसरणात् ॥ १९॥ तानाह । स्वाध्यायः वेदः । तस्य च क्रियाविशेषानुपादानात् अध्ययनमध्यापनं वा ब्रह्मयज्ञः ; "यत् स्वाध्यायमधीते स ब्रह्मयज्ञः " "अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः " इति च स्मर्णात् ॥ २०॥ होमोऽत्र वैश्वदेवार्थः । स देवयज्ञः ॥ २१॥ पितृणां पित्रादीनां यत् तर्पणं नृप्तिसंपादनं स पितृयज्ञः । तच्च तर्पणाद्वा पितृविलिभिर्वा भवतीत्यन्यतरः ; "पितृयज्ञस्तु तर्पणम् । श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात् पित्र्यो बल्रिरथापि वा गः इति क्यात्यायनस्मरणात् ॥ २२॥ वैश्वदेवहोमावशिष्टान्तेन भूमो यत् बिल्दानं स भूतयज्ञः ; "देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद्भत्तविले हरेत् " इति योगिरमरणात् ॥ २३॥ 'एकरात्रं हि निवसन्' इत्यादिना वक्ष्यमाणोऽतिथिः । तस्य वक्ष्यमाणलक्षणं पूजनं मनुष्ययज्ञः ॥ २४॥

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः। न निर्वपति पश्चानामुच्छ्नस्त्र स जीवति॥ २५॥ ब्रह्मचारी यतिभिक्षुर्जीवन्त्येते गृहाश्रमात्। तस्मादभ्यागतानेतान् गृहस्थो ⁴नावमानयेत्॥ २६॥

¹ खण्डनी---ठ.

³ च omitted in इ.

 $^{^2}$ कुम्भोपस्कर:—ठ.

 $^{^4}$ न विमानयेत्—ठ.

पञ्चमहायज्ञवत् देवपूजादीनामि पञ्चानां नित्यत्वयाह । देवतानां हरिहरादीनाम् । अतिथीनां वैश्वदेवागतातिरिक्तानामि । भृत्यानां पुत्रकलत्रादीनाम् । पितॄणां पित्रादीनां क्षयाहादौ । आत्मनः अहरहः सायं प्रातः यः न निर्वपति । निर्वापोऽत्र पूजनभरणश्राद्धाभ्यवहाराः । तान् न करोति, स जीवन्निप मृतप्राय एव ; अकरणे प्रत्यवायश्रवणात् ॥ २५ ॥

किंच ब्रह्मचारी प्रथमाश्रमी। यतिः संन्यासी। भिक्षुः भिक्षामात्रोपजीवी अन्योऽपि विद्यार्थ्यादिः ;

" ब्रह्मचारी यतिश्चेव विद्यार्थी गुरुपोषकः । अध्वगः क्षीणवृद्धिश्च षडेते भिक्षुकाः स्मृताः ॥ "

इति व्यासोक्तेः। एते गृहस्थगृहानीतभिक्षयैव जीवन्ति। तस्मात् एतान् अभ्यागतान् भिक्षाकाले प्राप्तान् गृहस्थो गृहाश्रमी नावमानयेत्। यत्किंचिद् दत्त्वा मानमात्रं रक्षेत्; नातिथिवत् भोजयेदेव;

> " दद्याच भिक्षात्रितयं परित्राड्ब्रह्मचारिणाम् । इच्छया च ततो दद्याद् विभन्ने सत्यवारितम् ॥"

इति पराशरस्मरणात् ॥ २६॥

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्त व्यते तपः। पददाति गृहस्थश्च तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी॥ २०॥ ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा। आशासते क्रदृम्बिभ्यस्तथाच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी॥ २८॥

गृहस्थस्यार्थवादमाह । यज्ञेषु गृहस्थस्यैवाधिकारः ; भार्यासाध्यत्वात् तेषाम् । तपःसु क्रच्छ्चान्द्रान् यणादिषु गृहस्थ एवाधिकियते ;

> " गृहस्थस्तु यदा पश्येद् वलीपलितमात्मनः । अपत्यस्येव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ ''

इति तस्यैवारण्याश्रयणेन तपोविधानात् । आश्रमसमुच्चये चैतत् । दानेष्वपि गृहस्य एवाधिकारी ; तस्यैव धनसंग्रहिवशेषात् । यद्यपि ब्रह्मचारिणोऽपि रिक्थादिसंभवेन दानमस्त्येव, तथाप्यत्र भिक्षादानातिथिभोजनादौ गृहस्य एवाधिकारीति तदिभप्रायोऽत्र दानशब्द इति न विरोधः । तस्मात् सर्वाश्रमिभ्यो गृहस्थः श्रेष्ठः ॥ २७ ॥

ऋषयः वानप्रस्थाः ; " प्रामादाहृत्य वा प्रासानष्टौ भुङ्गीत वाग्यतः " इति स्मरणात् । पितरः श्राद्धे । देवा यज्ञादौ । भूतानि श्रादीनि ;

" शुनां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणाम् । वायसानां किमीणां च शनकैर्निक्षिपेद् भुवि ॥ "

इति मानवात् । अतिथयः वक्ष्यमाणाः । एते सर्वे कुटुम्बिभ्यो गृहस्थेभ्य एव स्वस्ववृत्तिमाशासते । तस्मात स श्रेष्ठः ॥ २८ ॥

त्रियगैसेयां सततात्रदानं
सुराचेनं ब्राह्मणपूजनं च।
स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणं च
कृत्वा गृही ¹राक्रपदं प्रयाति ॥ २९॥

इति ^२श्रीविष्णुस्मृतौ एकोनषष्टितमोऽध्यायः

यथोक्तगृहस्थधमिनुष्ठाने फलमाह । धर्मार्थकामाः त्रिवर्गाः ; तस्य सेवां यथाकालमनुष्ठानम् ; "न प्रातमिध्यंदिनापराह्णानफलान् कुर्यात् धर्मार्थकामेभ्यः " इति गौतमस्मरणात् । सततं नित्यम् । अन्नदानं यथाशक्ति । सुराणां हरिहरब्रह्मादीनां यथावासनम्चनम् । ब्राह्मणानां वेदशास्त्राभिज्ञानां यथागुणमभ्यर्चनम् । स्वाध्यायस्य वेदस्य सेवा अध्ययनाध्यापनार्थजिज्ञासाः । पितृतर्पणं नित्यनैमित्तिकश्राद्धानुष्ठानम् । एतानि यथोक्तविधिना कृत्वा गृहस्थ इन्द्रलोकं प्राप्तोति ॥ २९ ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराज⁴श्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁴श्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्द्पण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकोनषष्टितमोऽध्यायः

¹ शकपुरं—ठ。

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे गृहस्थ प्रकरण मेकोनषष्टम् — ज, ठ.

³ श्रीविष्णुरमृतिविवृतौ श्रीमत्यां बैजयन्त्यां नवपञ्चाशत्तमोऽध्यायः— घ, च.

⁴ श्री omitted in ग.

षष्टितमोऽध्यायः

ब्राह्मे सुहूर्ते उत्थाय मूत्रपुरीषोत्सर्ग कुर्यात्॥ १॥

प्रतिज्ञातेषु गृहस्थर्भेष्वाहिकं षष्टितमेनाह । रात्रेः पश्चिमो यामः ब्राह्मो मुहूर्तः ; "रात्रेस्तु पश्चिमो यामो मुहूर्तो ब्राह्म उच्यते " इति पितामहस्मरणात् । राज्युपान्त्यो वा मुहूर्तो ब्राह्मः , " ब्राह्मो नाभस्वतश्चैव मुहूर्ताः क्रमशो निशि " इति स्मरणात् । तत्रोत्थाय जागरित्वा ; तत्र निद्रानिषेधात् ;

" ब्राह्में मुह्तें या निद्रा सा पुण्यक्षयकारिणी । तां करोति तु यो मोहात् पादकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ "

इति प्रायश्चित्तस्मरणात् । पूर्वकालतामात्रे क्त्वा ; न तत्कालाव्यवधाने ; "समानकर्तृकयोः पूर्वकाले " इत्यनुशासनात ; "उपनीय वेदमध्यापयेत् " इति व्यवधानेऽपि प्रयोगदर्शनाच्च । तेन च अगवन्नामस्मरण-दर्पणदर्शनादिव्यवधानेऽपि न दोषः । तेन च यत् स्मृत्यन्तरोक्तं तत्कृत्वा मौनी ष्ठीवनोच्छ्यासवर्जितः प्रावृतिशराः संवीताङ्गो नभोभूस्यन्तरं पश्यन् मूर्भि पृष्ठे दक्षिणकर्णे वा यज्ञोपवीतं कृत्वा मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् । तदाह क्रात्यायनः—

" वाचं नियम्य यत्नेन ष्ठीवनोच्छ्यासवर्जितः । शिरः प्रावृत्य कुर्वीत संवीताङ्गोऽवगुण्ठितः ।। नमोभूम्यन्तरं पश्यन् कृत्वा मूध्न्युपवीतकम् । कृत्वा यज्ञोपवीतं वा पृष्ठतः कण्ठलम्बितम् । विण्मूत्रं तु गृही कुर्योद्यद्वा कर्णे तु दक्षिणे ॥ "

इति । एकवस्त्रश्चेत् कर्णे, अन्यथा मूर्घि पृष्ठे वा कुर्यात् ; "यद्येकवस्त्रो यज्ञोपवीतं कर्णे कृत्वा मूत्रपुरीषोत्सर्गे कुर्यात् " इति शाङ्खायनसूत्रात् । कर्णश्च दक्षिणः ; "पवित्रं दक्षिणे कर्णे कृत्वा विष्मृत्र- मृत्रपुजेत् " इति हारीतस्मरणात् । द्वान्द्वान्ते श्रुतस्योत्सर्गस्य प्रत्येकं संबन्धादेकैकोत्सर्गेऽप्युक्तो विधिज्ञयः ॥१॥

दक्षिणाभिमुखो रात्रौ दिवा ¹चोदङ्मुखः संध्ययोश्च ॥ २ ॥

¹ 퍽 omitted in ♂.

तत्र कालविशेषेण दिङ्नियममाह । दक्षिणाभिमुखो भूत्वा रात्री, दिवा संध्ययोश्चोत्तराभिमुखो मूत्राद्युत्सुजेत् । दिवाशब्दोऽत्र मध्याह्नपरः । ततश्च पूर्वाह्वापराह्नयोदिंगन्तरं चकारेण समुचीयते । तदाह यसः—

> " प्रत्यङ्मुखस्तु पूर्वाह्नेऽपराह्ने प्राङ्मुखस्तथा । उदङ्मुखस्तु मध्याह्ने निशायां दक्षिणामुखः ॥ "

इति । अस्यापवादमाह मनुः---

" छायायामन्त्रकारे वा रात्रावहनि च द्विजः । यथासुखमुखः कुर्यात् प्राणबाधाभयेषु च ॥"

इति ॥ २ ॥

नाप्रच्छादितायां भूमौ ॥ ३॥ न फालकृष्टायाम् ॥ ४॥ न छायायाम् ॥ ५॥ न चोषरे ॥ ६॥ न द्याद्वले ॥ ७॥

तत्र व्यतिरेकेण देशिवशेषमाह । तृणादिभिरनाच्छादितायां भूमी मूत्रपुरीषोत्सर्गं न कुर्यात् । एवमुत्तरत्राप्यनुषद्गः । तेनाच्छादनं गमयति । तदाह यमः—"तिरस्कृत्योचरेत् काष्ठं पत्रं छोष्टतृणानि वा " इति । तृणेषु विशेषः तस्येव—"अयज्ञियरनार्देश्च तृणेः संच्छाद्य मेदिनीम्" इति ॥ ३ ॥ फालो हलाम्रपोतं लोहम् । तेन कृष्टा "अवदारिता या भूस्तस्यामपि न ॥ ४ ॥ छाया यज्ञियवृक्षाणाम् ; "न यज्ञियानां वृक्षाणामधस्तात्" इति हारीतस्मरणात् ॥ ५ ॥ ऊषरम् ईरिणम् ; अनिष्फला भूमिरिति यावत् । चकारात् नदीपर्वतमस्तकदेवायतनादिम्रहणम् ;

"न फालकृष्टे न जले न नद्यां न च पर्वते । न जीर्णदेवायतने न च पर्वतमस्तके ॥"

इति मानवात् ॥ ६ ॥ शाद्वलं हरिततृणप्रदेशः ॥ ७ ॥

न ससच्वे ॥ ८॥ न गर्ते ॥ ९॥ न इल्झीके ॥ १०॥ न पथि॥ ११॥ न रथ्यायाम् ॥ १२॥

सत्त्वानि किमयः ; तद्युक्ते देशे ॥ ८॥ गर्तः श्वभ्रम् । तत् विरुख्याप्युपरुक्षणम् ; " वर्जयेद् वृक्षमूरुनि चैत्यश्वभ्रविरुनि च " इति याम्यात् ॥ ९ ॥ वरुनीकं वामरुरः ; सर्पस्थानिमिति यावत् ॥ १० ॥ पन्थाः जनसंचारमार्गः ॥ ११ ॥ रथ्या राजमार्गः । पथः पृथम्बचनं दण्डपायश्चित्तगौरवार्थम् ॥ १२ ॥

¹ ਚ omitted in ਰ.

⁸ निष्फलभूमिरिति—घ, च.

² अवदारितायां भूमावपि—चः

⁴ This Sūtra omitted in 3.

न पराशुचौ ॥ १३॥ नोद्याने ॥ १४॥ ¹नोद्यानोदकसमीपयीः ॥ १५॥ न अस्मनि ॥ १६॥ ²नाङ्गारे ॥ १७॥

³परकीयमूत्रपुरीषादौ ॥ १३॥ उद्यानं फलपुष्पाद्यारामः ॥ १४॥ उद्यानमुक्तम् । उद्दर्क जलाशयः कूपतडागादिः । तयोः समीपे ॥ १५॥ भस्म रक्षा । तेन श्मशानमप्युपलक्ष्यते ; "राजमार्ग-श्मशानानि क्षेत्राणि च खलानि च" इति याम्यात् ॥ १६॥ अङ्गारः दग्धकाष्ठम् । तत्समूहः आङ्गारम् । तत् तुषकपालयोरप्युपलक्षणम् ; "तुषाङ्गारकपालानि देवतायतनानि च" इति याम्यात् ॥ १७॥

न गोमये ॥ १८ ॥ न गोत्रजे ॥ १९ ॥ नाकादी ॥ २० ॥ नोदके ॥ २१ ॥

गोमयं गोशक्रत् । तेन महिप्यादिशक्रतो न दोषः ॥ १८ ॥ गोत्रजः गोष्ठम् ॥ १९ ॥ आकाशः अन्तरिक्षम् ; अद्वालिकादि ॥ २० ॥ उदकम् उदकाधारः कूपतडागादिः ॥ २१ ॥

न प्रत्यनिलानलेन्द्रकेस्त्रीगुरुब्राह्मणानाम् ॥ २२ ॥ नैवानव-गुण्ठितशिराः ॥ २३ ॥

वाय्वभिचन्द्रसूर्यस्त्रीपित्रादिब्राह्मणानां प्रत्याभिमुख्येन । आभिमुख्यं दर्शनोपलक्ष्मणम् ;

" वाय्वझिविप्रानादित्यमपः पश्यंस्तथेव गाः । न कदाचन कुर्वीत विण्मूत्रस्य विसर्जनम् ॥ "

इति मानवात् ॥ २२ ॥ न अवगुष्ठितमाच्छादितं शिरो येनासौ तथा ; "शिरः प्रावृत्य वाससा " इति स्मरणात् । शिरोऽनवगुण्ठनम् उपानच्छत्रवारणाद्युपलक्षणम् ; "न सोपानत्पादुको वा छत्रवान् नान्तरिक्षकः " इति स्मरणात् ॥ २३ ॥

कोष्टेष्टकापरिमृष्टगुदो गृहीतिशिश्वश्चोत्थायाद्भिर्मृद्धि-श्चोद्धताभिर्गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्यात् ॥ २४ ॥

शौचिविधिमाह । लोष्टं मृत्वण्डः । इष्टका प्रसिद्धा । तयोरन्यतरेण गुदं परिमृज्य । इदं काष्ठतृणयोरप्युपलक्षणम् ; "अथापकृप्य विण्मृत्रं लोष्टकाष्ठतृणादिना " इति भारद्वाजरमरणात् । ⁵वामकर-धृतमेहनः ; चकारात् उत्क्षिप्तवासाः ; "उदस्तवासा उत्तिष्ठेद् दृढं विधृतमेहनः " इति तस्यैव स्मारणात् ।

¹ नोदक्समीपे—ठ.

² नाङ्गारेषु—ठः

³ परकीये—ग.

 $^{^4}$ लोष्टेन परिमृष्ट—ठ.

⁵ वामकरेण—ग, घ.

उत्थायेति तत्रैव शौचनिषेधः ; पुरीषादिबिन्दुभिः ऊर्वोरुपघातप्रसङ्गात् ; " विप्रुषश्च यथा न स्युर्यथा वोरू न संस्पृशेत् " इति देवल्लस्मरणात् । अप्सु बहुवचनं मृत्संख्याभिष्रायेण । तेन प्रतिमृद्श्रहणमपां ग्रहणम् ;

" आद्यन्तयोस्तु शौचानामद्भिः प्रक्षालनं स्मृतम् । सुनिर्णिक्ते मृदं दद्यान्मृदन्ते जलमेव च ॥ "

इति द्विलस्मरणात् । उद्भृताभिरित्युभयविशेषणम् । तेन जलान्तः शौचनिषेधः, "मूत्रोचारे कृते शौचं न स्यादन्तर्जलाशये" इति पैठीनसिस्मरणात् । उद्भृताभावे विवस्वान्—" रिलमात्रं जलं त्यक्त्वा कुर्याच्छोचमनुद्भृते" इति । तथा पश्चात् मृद्ग्रहणनिषेधश्च ;

" उमें मूत्रपुरीषे तु पूर्वमादाय मृत्तिकाम् । आददानस्तु वै पश्चात् सचैलो जलमाविशेत् ॥"

इति दक्षस्मरणात् । मृदो विशेषान्तरमस्मत्कृते स्मृतिसिन्धो द्रष्टव्यम् । गन्धः विष्ठायाः ; लेपः शौचार्था- पात्तायाः मृदः ; तयोः क्षयकरम् । इदं चेत्थमेव व्याख्येयम् । अन्यथा गन्धक्षयस्य लेपक्षयपूर्वकत्वात् गन्धक्षयकरमित्येवोच्येत । अत एव यौजीिश्वरः—" अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिगन्धापकर्षणात् " इति गन्धम्रहणमेव कृतवान् । कथं तर्हि सर्वस्मृतिषु गन्धलेपग्रहणिमिति चेत् ; उच्यते—गन्धलेप इति ' मशक्तार्थो धूपः ' इतिवत् विरोधिलक्षणया गन्धक्षयार्थों लेपो मृद इति व्याख्येयम् । तत्क्षयकरं शौचं कुर्यात् इति । तथा च दक्षः—" दातव्यमुदकं तावद्यावत् स्थान्मृत्तिकाक्षयः " इति । शौचं, शिक्षगुदवामकर-दक्षिणकरकरद्वयदक्षिणपादवामपादानां क्रमेण शुचिभावं कुर्यात् । तत्र हस्तनियममाह देवलः—

" धर्मविद्दक्षिणं हस्तमधः शौचे न योजयेत् । तथैव वामहस्तेन नाभेरूर्ध्वं न शोधयेत् । प्रकृतिस्थितिरेषा हि कारणादुभयकिया ॥ "

इति । कारणं व्याध्यादि ; तेनोभाभ्यामुभयक्रियेति ॥ २४ ॥

एका लिक्के गुदे तिस्रस्तथेकत्र करे दशा। उभयोः सप्त दातच्या म्हदितस्त्रस्तु पादयोः॥ २५॥

मृद्धिरिति बहुत्वेऽिप विवक्षितां संख्यामाह । लिङ्गगुदवामकरोभयकरपादेषु कमेणैकत्रिदशसप्तित्रवारं मृद्देयेति । एकत्र वामकरे ; "दश वामकरे तथा" इति स्मरणात् । अत्र च पाठकमेणेव शौचकमः ; पादयोस्तु "शौचादते वामपादम्" इति स्मृत्यन्तरीयः । उभयोत्सर्गे चैतत् । केवलम्त्रोत्सर्गे तु शातातपः —

¹ पादयोस्तिस्र एव च—ज, ठ.

षष्टितमोऽध्यायः

" एका लिङ्गे करे सन्ये तिस्रो द्वे हस्तयोर्द्वयोः ।
मूत्रशौचं समाख्यातं शुक्रे तद् द्विगुणं भवेत् ॥ "

इति । यदोक्तसंख्यया गन्धलेपक्षयो न भवति, तदा सैवावर्तनीया । नेच्छया कल्पनीया ; नियमादृष्टार्थत्वात् । एतच स्वप्नोत्सर्गे । स्त्रीसङ्गे तु पराश्चरः—

> " ऋतौ तु मैथुने स्नायाद्गर्भधारणशङ्कया । अनृतौ तु यदा गच्छेच्छीचं मूत्रपुरीषवत् ॥ "

इति । उभयोपादानमुभयशौचार्थम् । विशेषान्तरं स्मृतिसिन्धोरवधेयम् ॥ २५ ॥

एतच्छोचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणास्। ¹त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां 'तु चतुर्गुणस्॥ २६॥

इति ³श्रीविष्णुस्मृतो षष्टितमोऽध्यायः

उक्तशौचस्थाश्रमिवशेषेण व्यवस्थामाह । 'एका लिङ्के' इत्यायुक्तं शौर्चं गृहस्थानां ज्ञेयम् । ब्रह्मचारिवानप्रस्थसंन्यासिनां तु तदेव द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं च क्रमेण ज्ञेयम् । अत्र विशेषमाह दृक्षः—

> " यद्दिवा विहितं शोचं तदर्धं च निश्चा स्मृतम् । तदर्धमातुरे प्रोक्तमातुरस्यार्धमध्वनि । स्रीशुद्धयोरर्धमानं शोचं प्रोक्तं मनीषिभिः ॥"

इति । पराशरोऽपि-

" उपविस्य तु विष्मूत्रं कर्तुं यस्ते न विन्दति । स कुर्यादर्धशौचं तु तस्य शौचस्य सर्वदा । बालस्यानुपनीतस्य गन्धलेपक्षयापहम् ॥ "

इति ॥ २६ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजााधेराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपेत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज-⁵श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां षष्टितमोऽध्यायः

¹ त्रिगुणं स्याद्—ठ.

² च—ठ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे शुद्धिप्रकरणं षष्टितमम्—ज, ठ.

⁴ श्रीविष्णस्मृतिविवृतौ वैजयन्यां षष्टितमोऽध्यायः—घ, च.

⁵ श्री omitted in ग.

एकषष्टितमोऽघ्यायः

¹अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात् ॥ १ ॥ नैव² श्रेष्मातका-रिष्टविभीतकधवधन्वनजम् ॥ २ ॥ न च वन्ध्किनिर्गण्डीशियु-धितल्वितन्दुकजम् ॥ ३ ॥ न च के कोविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गद-गुग्गुलुजम् ॥ ४ ॥ न पारिभद्रकाम्लिकामोचकशाल्मली -शणजम् ॥ ५ ॥

कमप्राप्तं दन्तभावननिर्णयमेकषष्टितमेनाध्यायेनाह । अथ शौचानन्तरम् । यद्यपि शौचानन्तरं गण्डूषाचमने वक्तव्ये, तथापि आचमनं दन्तभावनानन्तरमपि वक्तव्यत्वात् तत्रैव वक्ष्यते । गण्डूषांस्त्वाह आश्वलायनः—

" कुर्याद् द्वादश गण्डूषान् पुरीषोत्सर्जने द्विजः । मूत्रोत्सर्गे तु चतुरो भोजनान्ते तु षोडश । भक्ष्यभोज्यावसाने तु गण्डूषाष्टकमिप्यते ॥ "

इति । ततो वक्ष्यमाणरीत्याचम्य दन्तधावनमद्यात् । तच्च पलाशवृक्षीत्थं न । दन्तधावनमित्युपलक्षणम् ; "पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति च वर्जयेत् " इति आपस्तम्बीयात् ॥ १ ॥ श्रेष्मातकः शेलुः । अरिष्टः फेनिलः ; न निम्बः, तस्याये विधानात् । विभीतकः कलिदुमः । धवः प्रसिद्धः । धन्यनः धन-विभीतकः । एतेभ्यो जातं नाद्यात् ॥ २ ॥ बन्धृकः बन्धुजीवकः । निर्गुण्डी इन्द्राणिका, सुवहा वा । शियुः सौभाञ्जनः । तिल्वः मार्जनः । तिन्दुकः सूर्यकः । एभ्यो जातं च न ॥ ३ ॥ कोविदारः युगपत्रकः । शमी सक्तुफला । पीलुः गुडफलः । पिप्पलः अश्वत्थः । इङ्गुदः तापसतरः । गुग्गुलुः पूरः । तेभ्योऽपि न ॥ ४ ॥ पारिभद्रकः शक्रपाद्यः । अग्लिका चिञ्चा । मोचकः शियुभेदः । शाल्मली स्थिरायुः । शणः प्रसिद्धः । एभ्यो जातं च न । शर इति पाठे शरखण्डं च न ॥ ५ ॥

¹ अथ न पालाशं दन्तधावनमद्यात्—ठ.

³ धन्व for धन्वन—घ.

⁵ च omitted in ट.

² एव omitted in ट.

⁴ तिल्कक for तिल्व--- ठ.

⁶ शहमली for शाहमली—उ.

न अधुरम् ॥६॥ नाइलम् ॥७॥ नोध्वंगुष्कम् ॥८॥ न सुषिरम् ॥९॥ न प्तिगन्धि ॥१०॥ न पिन्छलम् ॥११॥ ¹न दक्षिणापराभिमुखः ॥१२॥ अचाबोदङ्मुखः शङ्मुखो चा॥१३॥

मधुरं मधुररसं मधुयष्टिकादि ॥ ६॥ अम्लरसम् आमलक्यादि॥ ७॥ ऊर्घ्वं वृक्षशाखायामेव शुप्कम् ॥ ८॥ सुषिरं सच्छिद्रम् ॥ ९॥ पूतिगन्धि दुर्गन्धि ॥ १०॥ पिच्छिलं स्रक्षणम् ॥ ११॥ वर्ज्या दिशमाद । दक्षणा याम्या । अपरा प्रतीची । तदिममुखो नाद्यात् ॥ १२ ॥ प्राह्यदिशमाद । प्रागुदङ्मुखो वाद्यात् । चकारात् ऐशान्यादीनां ग्रहणम्; " प्राग्वोदङ्मुख आसीनः प्रागुदङ्मुख एव वा " इति आश्वलायनस्मरणात् । निषेधादेव विधिसिद्धौ पुनर्विधानमनिषिद्धाभ्रेयादिदिभ्रवृत्त्यर्थम् । विधानादेव च निषेधसिद्धौ पुनर्वचनमदृष्टविरोधे च सत्येव दृष्टफलविरोधार्थम् । यदाह् आश्वलायनः—" दक्षिणेन तथा रिष्टं पश्चिमेन पराजयः " इति ॥ १३ ॥

⁴वटासनार्कविदिकरञ्जबदरसजेनिस्वारिमेदापामार्गमालती-ककुभविल्वानामन्यतमम् ॥ १४॥ कषायं तिक्तं क्टुकं च⁵॥ १५॥

विहितं तदाह । वटः न्यमोधः । असनः जीवकम् । अर्कः मन्दारः । खदिरः दन्तधावनः । करङ्गः प्रकीर्यः । बदरः कर्कन्धः । कादरेति पाठे श्वेतखदिरः । करीरेति पाठे क्रकरः । करवीरेत्यपपाठः ; तस्योपविषत्वेनाभक्ष्यत्वात् । सर्जः सालः । निम्बः पिचुमन्दः । अरिमेदः विट्खदिरः । अपामार्गः शैखरिकः । मालती जातिपुप्पवल्ली । ककुभः अर्जुनः । बिल्वः श्रीफलः । एषामेकतमं दन्तधावनं म्राह्मम् ॥ १४ ॥ किंच उक्तातिरिक्तमि कषायादि संमाह्मम् । चकारात् जम्बूप्रक्षौदुम्बरादि स्मृत्यन्तरीयं ज्ञेयम् ॥ १५ ॥

'कनीन्यग्रसमस्थौल्यं 'सक्चं द्वादशाङ्गुलम्। 'प्रातर्भृत्वा च यतवाग् सक्षयेदन्तधावनम्॥ १६॥

तत्परिमाणाद्याह । कनीन्यग्रसमं स्थील्यं यस्य तादृशम् । सकूर्चं, न चर्वितभागेन युक्तम् । स च पर्वार्धमात्रः ; " कनिष्ठिकाग्रवत् स्थूलं पर्वार्थकृतकूर्चकम् " इति स्मरणात् । वितस्तिमतम् । तच्च विप्राणाम् ;

¹ This Sūtra omitted in 項.

³ अदृष्टाविरोधे—ग.

⁵ ਗ—-- ਨ.

⁷ सुकूर्चम्--ठ.

² ਚ omitted in ਰ.

⁴ करवीर for बदर—उ.

⁶ This verse omitted in ख.

⁸ प्रातर्भुक्त्वा—ठ.

" द्वादशाङ्गुलकं विषे काष्ठमाहुर्मनीषिणः । क्षत्रविट्शूद्रजातीनां नवषट्चतुरङ्गुलम् । दन्तानां शोधनायालं नारीणां चतुरङ्गुलम् ॥ "

इति गर्गस्परणात्। प्रातः उदयात् प्राक् ; " पुरोदयाद्रवेस्त्वद्यान्नोदितेऽस्तमिते रवौ '' इति स्मरणात्। ब्राह्ममुहूर्तानुवृत्तौ पुनः प्रातर्वचनमामध्याहं तद्विधानार्थम् ;

" मध्याह्ने स्नानवेलायां भक्षयेद् दन्तधावनम् । निराशास्तस्य गच्छन्ति देवताः पितृभिः सह ॥ "

इति याभ्ये मध्याहे निषेधात् । ¹यतवाक् मौनी । मूत्रोत्सर्गमारभ्य मौनसिद्धौ पुनर्भूत्वेति वचनं मौनान्तर-विधानेन पूर्वमौनस्याचमनान्तताबोधनाय । भक्षयेत् चर्वयेत् ; न निगिरेत् ॥ १६ ॥

प्रक्षाल्य भङ्कत्वा तज्जच्चाच्छुचौ देशे प्रयक्षतः। अमाबास्यां न चाश्रीयाद् दन्तकाष्ठं कदाचन॥ १७॥ इति अश्रीविष्णुस्मृतौ एकषष्टितमोऽध्यायः

तकालप्रतिपत्त्याद्याह । तस्य प्रक्षालनं चाद्यन्तयोः ; "प्रक्षालय भक्षयेत् पूर्वं प्रक्षाल्येव ⁴तु संत्यजेत् " इति अङ्गिरःस्मरणात् । तच्च भङ्कत्वा जह्यात् उच्छिष्टताज्ञापनार्थाय । ग्रुचौ देशे ; नैर्ऋत्यां दिशि ; "राक्षस्यां संत्यजेत् काष्ठं दिशि निर्मृज्य तच्छुचौ " इति स्मरणात् । प्रयत्नतः अविस्मरणेन । अमावास्यायां कदाचन श्राद्धकर्तन्यताकर्तव्यतयोः दन्तकाष्ठं नाश्रीयात् ; "श्राद्धे दर्शदिने चैव " इति देवलेन पृथम्महणात् । अमावास्या पौर्णमास्युपल्रक्षणम् ;

" अष्टम्योश्च चतुर्दस्योः पञ्चदस्योस्त्रिजनमसु । व्यतीपाते च संक्रान्त्यां दन्तकाष्ठं न भक्षयेत् ॥ "

इति स्मरणात् । दन्तकाष्ठग्रहणात् जिह्वोल्लेखस्यानिषेधः ; " जिह्वोल्लेखः सदैव हि " इति व्यासस्मरणात् ॥ १० ॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁶श्रीरामपण्डितात्मज-⁶श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकषष्टितमोऽध्यायः

¹ From यतवाक up to बोधनाय omitted in घ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे दन्तधावनप्रकरणमेकषष्टम्—ज, ट.

⁵ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यामेकषष्टितमोऽध्यायः—घ, च.

² कथंचन---ज.

⁴ च---ख.

⁶ श्री omitted in ग.

द्विषष्टितमोऽच्यायः

अथ ¹द्विजातीनां कनीनिकाम् छे प्राजापत्यं नाम तीर्थम् ॥१॥ अङ्गुष्टमू छे ब्राह्मम् ॥२॥ अङ्गुष्टये दैवम् ॥३॥ तर्जनीमू छे पित्र्यम् ॥४॥

दन्तधावनानन्तरमाचमनं तदर्थं तीर्थनिर्णयं च द्विषष्टितमाध्यायेनाह । अथशब्दः गण्डूषानन्तर्यार्थः ;
" कृतशौचो द्विराचम्य कृत्वादौ दन्तधावनम् ।
पश्चाद् द्वादशगण्डूषैः शुद्धिं कृत्वा द्विराचमेत् ॥ "

इति शौनकस्मरणात्। द्विजातिम्रहणं च वक्ष्यमाणे आचमने तीर्थसंख्ययोरिषकारिनियमाय। न स्वीश्रद्धयोस्तीर्थामाववोधनाय; तर्पणादौ तीर्थामावापत्तेः। कनीनिका कनिष्ठाङ्गुिलः। तन्मूले प्राजापत्यं तीर्थम्। नामेति स्मृत्यन्तरप्रसिद्धं तीर्थान्तरमि दर्शयति। तत्र विसष्ठः— "अङ्गुलिकनिष्ठिकामूले दैवम् " इति । "आर्षं कनिष्ठिकामूले " इति आश्वलायनः। तेनःत्र दैवार्षप्राजापत्यानां विकल्पः॥ १॥ मूले; आद्ये पर्वणि। नामेत्यनुवर्तते। तेन मूलोत्तरतो रेखायामिपः; "अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखा ब्रह्मतीर्थम् " इति विसष्ठस्मरणात्॥ २॥ नामेत्यनुवर्तते। तेन दैवमानुषप्राजापत्यानां विकल्पः। "अङ्गुल्यमेषु मानुषम् " इति विसष्ठः। "कायमम्राङ्गुलीषु च " इति आश्वलायनः। अमं मूल-मध्योपलक्षणम्। तेन मूले मध्येऽपि दैवम्; "अङ्गुलिमूलं दैवम् " इति वोधायनीयात्। "अङ्गुलि-पर्वणि देवम् " इति श्रङ्खस्मरणात्। अमे दैवमित्युक्त्या मध्ये अन्यदुक्तम्; "अङ्गुल्यमृषीणाम् " इति वासिष्ठात्। तेन चाङ्गुलिमध्ये दैवार्पयोविकल्पः॥ ३॥ मूले तर्जन्यङ्गुष्ठान्तराले पिन्यम्। नामेत्यनुवर्वते। तेन "अङ्गुष्ठामं पिन्यम् दिवार्पयोविकल्पः॥ ३॥ मूले तर्जन्यङ्गुष्ठान्तराले पिन्यम्। नामेत्यनुवर्वते। तेन "अङ्गुष्ठामं पिन्यम् दिवार्पयोविकल्पः॥ ३॥ मूले तर्जन्यङ्गुष्ठान्तराले पिन्यम्। नामेत्यनुवर्वते। तेन "अङ्गुष्ठामं पिन्यम्" इति वोधायनीयमिप सिद्धम्। एतानि च दक्षिणकरे अभियम् आभेयम् " इति वासिष्ठात्। तत्रैव सीम्यमिपः "मध्ये सीम्यं प्रतिष्ठितम्" इति योगियाञ्चवल्कीयात्। न च चाममे ब्राह्मस्थैव विनियोगादत्रेतराभिवानमसंगतमिति शङ्ग्यमः

¹ द्विजानां—ठ.

³ एव added in घ.

² च omitted in घ.

अभिधानासंगतिरिति—घ.

" ब्राह्मेण विप्रस्तीर्थेन नित्यकालमुपस्पृशेत्। कायत्रैदशिकाभ्यां वा न पित्र्येण कदाचन॥"

इति **भारद्वाजीय**विकल्पार्थत्वेन संगतेः । त्रित्वविधानादेव पित्र्यनिषेधसिद्धौ पृथग्वचनमनिषिद्धानां मानुषाभेयार्षाणां ग्रहणार्थम् ॥ छ ॥

अनग्नयुष्णाभिरफेनिलाभिः ¹अश्द्रैककरावर्जिताभिरक्षा-राभिरद्भिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जातु प्राङ्मुख्योदङ्मुखो वा तन्मनाः सुप्रनाश्चाचामेत् ॥ ५॥

आचमनविधिमाह । अग्निना उप्णाः अग्न्युप्णाः । न अग्न्युप्णाः अन्न्युप्णाः । अग्न्युप्णानिषेधधानातुरस्य ; "उदक्षेनातुराणां तु तथोष्णेनोष्णपायिनाम् " इति याम्यात् । ग्रुद्धिरिति होषः । उप्णपायिनः दीक्षिताः । अग्न्युप्णेनाग्न्युदकस्यापि श्रहणम् ; "न चाग्न्युदकहोषेण कुर्यादाचमनं बुधः " इति स्मरणात् । अग्न्युदकम् अग्निपरिचरणशिष्टम् । अग्निश्रहणात् अक्तेप्णसहजोष्णयोरिनषेधः । अफ्रेनिलाः फेनरहिताः । फेनो बुद्धदशहणाय ; "रहितं बुद्धदैः फेनैर्मलैरन्यैरमेध्यजैः " इति स्मरणात् । श्रूद्धकेकरुश्च ; ताभ्याम् आवर्जिता या न भवन्ति आपः, ताः । एक एव करो यस्यासावेककरः हस्तान्तरिवक्लः । एकेनैव वामकरेणानीताः । श्रूद्दोऽनुपनीतः ; "न चैवात्रतहस्तेनापरिज्ञातहस्ततः " इति पाराशर्यात् । अक्षाराः क्षाररसरिहताः । संभवे चेदम् । असंभवे तु यथालाभम् ;

" यस्मिन् देशे तु यत् तोयं या च यत्रैव मृत्तिका। सैव तत्र प्रशस्ता स्थात् तया शौचं विधीयते॥"

इति मानवात् । क्षारत्वेन रूपरसगन्धादीनि गृह्यन्ते । "अद्भिश्च प्रकृतिस्थामिहीनाभिः फेनबुद्बुदैः " इति स्मरणात् । अद्भिः द्रव्यान्तरासंस्पृष्टाभिः ; "एठाठवङ्गकर्पृरगन्धाचैर्वासितैर्ज्ञिः । नाचामेत् " इति स्मरणात् ; "आरूढपादुको वापि न ग्रुध्येत द्विजोत्तमः " इति संवर्तायाच्च । आचम्येति शेषः । स्वासीनः स्पविष्ट इत्यन्यथात्वनिषधः ; " न तिष्ठन्न प्रणतो न प्रह्वो न प्रसारितपादः " इति बोधायनीयात् । उपवेशनस्थलाभावे तिष्ठतापि कार्यम् ; "तिष्ठन्नाचामेत् प्रह्वो वा " इति शापस्तम्बीयात् । जानुनोरन्तिरित्यन्तर्जानु ; जानुनोर्भध्ये कृतकरः ; " अन्तर्रुवीररत्नी कृत्वा त्रिरपः पिबेत् " इति हारीतस्मरणात् । "दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा " इति गौतमीयात् वामस्यानियमः । स च दक्षिणः ; " निर्मलं सिललं शुद्धं दक्षिणेन करेण तु " इति स्मर्णात् । सव्यान्वारव्यश्च ; " तावन्नोपस्पृशेद्विमो यावद्वामेन न स्पृशेत् " इति याम्यात् । प्राङ्मुखश्चोदङ्मुखो वा ; चकारात् ऐशान्यभिमुखः ; "ततः प्राङ्मुख आसीनः

¹ न शुद्रैककरा—घ.

प्रागुदङ्मुख एव वा '' इति **आश्वलायन**स्मरणात्¹। समुच्चयासंभवेनैव विकल्पसिद्धौ वाशब्दो दिगन्तराभिमुख्ये प्रायश्चित्तार्थः :

" याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन कृतमाचमनं यदि । प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात् स्नानमाचमनं कमात् ॥ "

इति स्मरणात् । तास्वप्सु चक्कद्वारा मनो यस्येति तन्मनाः तन्निरीक्षकः ; " त्रिः पिवेदम्बु वीक्षितम् " इति दक्षस्मरणात् । वीक्षणासंभवे वस्नपूतं पिवेत् । " अनुप्णाफेनशीतामिः पूतामिर्वस्नचक्षुषा " इति श्रिचेतःस्मरणात् । वस्नचक्षुषोः रात्रिदिनाभिपायेण विकल्पः । सुष्ठु प्रसन्नं मनो यस्येति सुमनाः ; " कृत्वो-पवीतं सन्येंऽसे वाङ्मनःकायसंयतः " इति श्रोनकीयात् । आचामेतः ; आचमनिकयां निर्वर्तयेतः । चकारात्

" निबद्धशिखकच्छस्तु द्विज आचमनं चरेत्। सोप्णीषो बद्धपर्यङ्कः प्रौढपादश्च यानगः। दुर्देशप्रपदश्चैव नाचामन् शुद्धिमाप्नुयात्॥"

इत्यादिविधिनिषेधयोर्महणम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मेण तीर्थेन त्रिराचामेत् ॥ ६॥ द्विः प्रमृज्यात् ॥ ७॥

तत्र तीर्थादिनियममाह । ब्राह्मदैवप्राजापत्यानामन्यतमेन तीर्थेन पुण्यभागेन जलमार्गेण वा त्रिश्चतुर्वा आचामेत् ; "त्रिश्चतुर्वा " इति गौतमीयात् । अयं च तीर्थसंख्ययोर्नियमो द्विजानामेव ; "प्राग्वा ब्राह्मण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् " इति योगिस्मरणात् । स्त्रीशुद्धयोस्तु ⁵सकृदेव ; "स्त्री चैकजातिर्देवेन सकृदाचमनं चरेत् " इति देवलस्मरणात् । पुनराचमनपरामशों दन्तधावनात् प्राग्ध्वे च द्विराचमनार्थः ; "द्विराचम्यात्मानमभ्युक्ष्य दन्तान् शोधयित्वा पुनर्द्विराचामेत् " इति परिशिष्टात् ॥ ६ ॥ अनन्तरकृत्यमाह । अङ्गुष्ठमूलेन मुखमिति शेषः ; "पाणि प्रक्षाल्य स्प्रष्टाम्मसाङ्गुष्ठमूलेना-कृञ्चितोष्ठमास्यं द्विः प्रमृज्य सकृच संहतमध्याङ्गुलिभिः " इति परिशिष्टात् ॥ ७ ॥

चान्यद्भिर्भानं हृदयं स्पृशेत्॥ ८॥

खानि नाभेरूर्ध्ववर्तीनि तत्तदङ्गुलिभिः स्पृष्ट्या, अनन्तरं मूर्धानं हृदयं च स्पृशेत्। तथाच परिशिष्टे—" पाणिं प्रक्षाल्य सन्यपाणिपादौ शिरश्चाभ्युक्ष्य स्पृष्टाम्भसा संहतमध्यमाङ्गुलित्रयेणास्य-

 $^{^{1}}$ आश्वलायनीयात्—ख, ग.

³ त्रि: पीखा—ज.

⁵ सकृत् देवेन—ख, ग.

² प्राचेतसात्—ख, ग.

⁴ परिमृज्यात्—ज.

⁶ मध्यमाङ्गिलिभि:—ख.

मुपस्पृश्य साङ्गुष्ठपदेशिन्या घाणिकद्वयमनामिकया चक्षुःश्रोत्रे किनष्ठया च ¹नाभिं तलेन हृदयं सर्वाभिरङ्गुलिभिः शिरस्तदभैरंसौ चोपस्पृशेदित्याचमनम् " इति । साङ्गुष्ठत्वम् अनामिकाकनिष्ठयोरपि विशेषणम् । क्रमश्च प्रादक्षिण्येन स्मृत्यन्तरादवसेयः ॥ ८ ॥

हृत्कण्डतालुगाभिश्च यथासंख्यं द्विजातयः। शुध्येरत् स्त्री च शूद्रश्च सकृत् स्पृष्टाभिरन्ततः॥ ९॥

इति 'श्रीविष्णुस्मृतौ द्विषष्टितमोऽध्यायः

जलपाने कालपरिमाणमाह । प्रथमं पीतमुदकं यावद्भृदयं गच्छति, तावत् प्रतीक्ष्य द्वितीयं तृतीयं च पिवेत् ; तदा विप्रः शुध्येत् , न त्वरया मन्थरं वा । एवं कण्ठतालुगतं प्रतीक्ष्य क्षत्रियवैश्यौ पिवतश्चेत् शुध्यतः ; " हृदयप्रापि त्रिः पीत्वा " इति परिशिष्टात् ; " अप्सु प्राप्तासु हृदयं बाह्मणः शुद्धिमाण्नुयात् " इति स्मरणाच्च । स्त्रीशद्भयोम्तु असकृदेव पीताभिः तालुमात्रश्रष्टाभिरद्भिः शुद्धिरिति विशेषः ॥ ९ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीत्म्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज-⁵श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्विषष्टितमोऽध्यायः

¹ नाभितलेन—घ.

³ सक्तदेव पीताभि: omitted in घ.

⁵ श्री omitted in ग.

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे आचमनप्रकरणं द्विषष्टम्—च.

⁴ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यां द्विषष्टितमोऽध्यायः—चः घः

त्रिषष्टितमोऽच्यायः

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमिगच्छेत् ॥ १॥ नैकोऽध्वानं प्रपचेत ॥ २॥ नाधार्मिकेः सार्धम् ॥ ३॥ न वृष्ठैः ॥ ४॥ न द्विष्ठिः ॥ ४॥ न द्विष्ठिः ॥ ५॥ नातिप्रत्यूषित ॥ ६॥ वातिसायम् ॥ ७॥ न संध्ययोः ॥ ८॥ व मध्याहे ॥ ९॥ न संनिहितपानीयम् ॥ १०॥

गृहस्थभर्माणां धनसाध्यत्वात् तदार्जनोपायं त्रिषष्टितमेनाध्यायेनाह । अथः अष्टधा विमक्तदिनाद्य-भागद्वयविहितक्वत्यानन्तरमः "तृतीये च तथा भागे पोप्यवर्गार्थसाधनम् " इति दक्षस्मरणात् । व्युक्तमोक्तिस्तु प्रवासे "पिथ शृद्धवदाचरेत् " इति वचनात् प्रातःस्नानादीनामनावश्यकताबोधनाय । अरुव्धरुमो योगः । रुव्धपरिपारुनं क्षेमः । इष्टापूर्ते वा योगक्षेमौ ः "क्षेमं पूर्वं योगिमष्टिमित्याहुस्तत्त्वदिशंनः " इति रुर्गेगािश्व-स्मरणात् । तदर्थमीधरं राजानमन्यं वा धनिकं स्वदेशे परदेशे वा स्थितमिगच्छेत् ॥ १ ॥ निषेधमुखेन गमने गुणविधिमाह । एकोऽसहायः ः "सार्थः प्रवसतो मित्रम् " इति भारतात् ॥ २ ॥ अत्रार्मिकाः अधर्मशीलाः । तैः सार्धमः तत्सहायेन ॥ ३ ॥ वृषलाः शृद्धाः ः तेषां धार्मिकत्वेऽपि अन्नपानाद्यनर्हत्वात् ॥ ४ ॥ द्विषन्तः कृतवैराः ः " न विश्वसेदविश्वस्तम् " इति नीतेः ॥ ५ ॥ प्रत्यूषः प्रभातः

" पञ्च पञ्च उष:कालः सप्त पञ्चारुणोदयः । अष्ट पञ्च भवेत् प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः ॥ "

इत्युक्तलक्षणः । तस्मात् पूर्वकालः तदितशयः । तस्मिन् ॥ ६ ॥ दिनपञ्चमो भागः सायम् ; तमितकग्य ⁷अस्तवेलायाम् ॥ ७ ॥ उदयास्तयोः प्रागूर्ध्वं घटिकात्रयं संध्ये

> " उदयात् प्राक्तनी संध्या घटिकात्रयमिष्यते । सायं संध्या त्रिघटिका अस्तादुपरि भास्वतः ॥ "

इत्युक्तलक्षणे । तयोश्च ॥ ८ ॥ ⁸मध्याहं कुतपः ॥ ९ ॥ जलसमीपवर्तिना मार्गेण ॥ १० ॥

¹ अध्वानमधिगच्छेत्—ज, ठ; अध्वानमुपगच्छेत्—ख.

² गच्छेत्—ज, ठ.

³ न सायम्—ठ.

⁴ Sūtra-s 9 and 10 omitted in ₹

⁵ नासंनिहित—ठ.

⁶ धनसाधनसाध्यत्वात्—घ.

⁷ अस्तमय--- ध.

⁸ Commentary on Sūtra-s 9 and 10 omitted in च.

नातिलूर्णम् ॥ ११ ॥ न ¹सततं बालव्याधितातेविहिनैः ॥ १२ ॥ न हीनाङ्गैः ॥ १३ ॥ ²न दीनैः ॥ १४ ॥ न गोभिः ॥ १५ ॥ ³नादान्तैः ॥ १६ ॥

सह यातृभ्योऽतित्वरया ॥ ११ ॥ अप्रौढैः व्याध्यभिभूतैः पीडावद्भिश्च वाहनैः अश्वादिभिः सततम् अविश्रामेण न यायात् । ⁴व्यालेति पाठे दुष्टैः ॥ १२ ॥ हीनाङ्गाः काणखोडादयः ॥ १३ ॥ दीनैः दुर्बलैः ॥ १४ ॥ गोभिः बलीवर्दैः ; " गवां तु यानं पृष्ठेन सर्वथैव विगर्हितम् " इति मानवात् ॥ १५ ॥ अदान्तैः अशिक्षितैः । 'अध्वानं प्रपद्येत ' इत्यनुवर्तते ॥ १६ ॥

यवसोदके वाहनानामदत्त्वा आत्मनः श्चित्तृष्णापनोदनं न कुर्यात् ॥ १७॥ न चतुष्पथमधितिष्ठेत् ॥ १८॥ न रात्रो वृक्षमूले ॥ १९॥ न शून्यालयम् ॥ २०॥ न तृणम् ॥ २१॥ न भ्यानां बन्धनागारम् ॥ २२॥ न केशतुषकपालास्थिभस्माङ्गारान् ॥ २३॥ भ कार्णासास्थि॥ २४॥

पथिकधर्मानाह । अश्वादिभ्यः तृणोदकमदत्त्वा स्वयं न किंचिदुपभुञ्जीत ॥ १७ ॥ पथिक-निवासस्थानमाह । चतुर्णो मार्गाणां समवाये न प्रतिश्रयं कुर्यात् ॥ १८ ॥ वृक्षाधस्ताच्च रात्रौ । रात्रिप्रहणात दिवा न निषेधः ॥ १९ ॥ निर्मनुष्यं गृहम् ॥ २० ॥ सतृणप्रदेशम् ॥ २१ ॥ गवादिपशुबन्धनगृहम् । सूनाबन्धनागाराविति पाठे सूनागारं हिंसागृहम् ; बन्धनागारं बन्दीगृहम् ॥ २२ ॥ तुषाः धान्यत्वचः । कपालानि खर्पराणि । अङ्गाराः निर्वाणालातानि । रोषं प्रसिद्धम् । एतद्युक्तं प्रदेशम् ॥ २३ ॥ कार्पासास्थि कार्पासबीजयुक्तं देशं नाधितिष्ठेदिति प्रत्येकं निषेधोऽत्यादरार्थः ॥ २४ ॥

चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्यात् ॥ २५ ॥ देवतार्चा च ॥ २६ ॥ प्रज्ञातांश्च वनस्पतीन् ॥ २७ ॥

गमनकालीनान् नियमानाह । पूर्वोक्तं चतुष्पथं प्रदक्षिणीकृत्य गच्छेत् । न तन्मध्येन ; विघ्नदेवता-धिष्ठामत्वात् ॥ २५ ॥ देवताप्रतिमां च ॥ २६ ॥ प्रसिद्धान् महावृक्षान् वंशीवटादीन् ॥ २७ ॥

¹ संततम् । न व्यालव्याधिताशस्तैर्वाहनै:—ठ.

⁸ नाधिकाङ्गै:---ठ.

⁵ अप्रदाय—ठ.

[🖁] मूलम्—ठ.

⁸ सूनाबन्धनागारी--- ठ.

² नादान्तै:—ठ.

⁴ व्याधितात्मेति—ग.

⁶ अपनोदने—घ.

⁹ This Sūtra omitted in 3,

अग्निज्ञाह्मणगणिकापूर्णक्रम्भादरीच्छत्रध्वजपताकाश्रीवृक्ष-वर्धमाननन्यावर्ताश्च ॥ २८ ॥ ¹तालवृन्तचामराश्वगजाजगोदधि-क्षीरमधुसिद्धार्थकांश्च ॥ २९ ॥ ²वीणाचन्दनायुधार्द्रगोमयफल-पुष्पार्द्रशाकगोरोचनाद्वीप्ररोहांश्च ॥ ३० ॥ ³उष्णीषालंकारमणि-कनकरजतवस्त्रासनयानामिषांश्च ॥ ३१ ॥ ⁴भृङ्गारोद्धृतोवराबद्धैक-पश्चकुमारीमीनांश्च ⁵दृष्ट्वा प्रयायादिति ॥ ३२ ॥

प्रयाणे शकुनान्याह । अग्निः निर्धूमः सज्वाले वा । ब्राह्मणः सोप्णीषः ; "विप्रान् सुवेषानिष पूर्णकुम्भम् " इति स्मरणात् । गणिका वेश्या ; अन्यापि व्यभिचारिणी । पूर्णकुम्भः जलेन । आदर्शः निर्मले दर्पणः । छत्रम् आतपवारणम् । ध्वजः चतुरश्रवस्त्रयुक्तो दण्डः । पताका तिर्यक्छिन्नवस्त्रयुक्तो दण्डः । श्रीवृक्षः विल्ववृक्षः । वर्धमानः शरावकः । नन्यावर्तः राजगृहविशेषः । चकारात् गन्धदीपादिग्रहणम् ः "फलपुष्पाक्षतान् गन्धान् दीपं च ज्वलितानलम् " इति स्मरणात् ; "ध्वजगणिकाश्चाप्तजनाश्च चारुवेषाः " इति वाराहात् ॥ २८ ॥

तालवृन्तं व्यजनम् । चामरं वालव्यजनम् । अधः सपल्याणः । गजः साङ्कुशः । अजः छागः । गौः सवत्साः; " सुरिमः सवत्साः" इति स्मरणात् । दिध अनिर्मिथितम् । क्षीरं दुग्धम् । मधु माक्षिकम् । सिद्धार्थः गौरसर्षपः । एतांश्चः; चकारात् नृपमन्त्रिपुरोहितांश्चः; " विप्रांश्चतुष्पथं गाश्च नृपमन्त्रिपुरोहितान्" इति स्मरणात् ॥ २९ ॥

वीणा वलकी । चन्दनं मलयोद्भवम् । आयुधं खड्गादि । आर्द्रगोमयम् अभिनवं गोशकृत् । आर्द्रपदेन शुष्कव्युदासः । फलम् आम्रादि । पुष्पं मलिकादि । आर्द्रशाकः वास्तुकादिः, न शुष्कः । गोरोचना प्रसिद्धा । दूर्वायाः प्ररोहाः अङ्कुराः; तांश्च । चकारात् काकादींश्च ; "काकं च सायुधं शृद्रमन्यांश्चिहैः स्वकैर्युतान् " इति स्मरणात् ॥ ३०॥

उष्णीषं शिरोवेष्टः; मुकुटं वा। अलंकारः कटककङ्कणादिः। मणिः हीरकादिः। कनकरजते अघटिते; घटितयोरलंकारत्वात्। वस्रं रजकादिक्षालितमनार्द्रमकृष्णम्। आसनं भद्रपीठादि। यानम् आन्दोलिकागोरथादि; "तुरगान्दोलिकाः ग्रुभाः" इति नारदीयात्; "यानं वा गोप्रयुक्तम्" इति दक्षरमरणाच। आमिषं सरुधिरं मांसम्; "रुधिरोक्षितं च मांसम्" इति लक्करमरणात्। चकारात् मृदङ्गादींश्च;

¹ नागराज for गजाज and घृतमधु for मधु—ड.

³ रजतकनक for कनकरजत—ठ.

⁵ दृष्ट्वा प्रयायादिति omitted in ठ.

² आयुध omitted in ठ.

⁴ उर्वी for उर्वरा—ड.

" मृदङ्गतालपणवान् शङ्खान् भेरींश्च गोमुखान् । वाद्यमानानिमान् दृष्ट्या वजन् कुर्योत् पदक्षिणम् "

इति स्मरणात् ॥ ३१ ॥

भृङ्गारः कनकालुकः; सुवर्णकलश इत्यन्ये। उद्भृता उद्यमाना उर्वरा सर्वसस्याव्यमृत्तिका; नोषरा। रज्जुबद्ध एकाकी पशुः बलीवर्दादिः। सितवृषभश्चेदबद्धोऽपि "सितोक्षवस्रसुमनोविपाश्च रत्नानि च" इति स्मरणात्। कुमारी अनृद्धा कन्या। सा च श्वेताम्बरा; "कुमारी पाण्डुराम्बरा" इति स्मरणात्। मीनः अपको मत्स्यः। तांश्च। चकारात् शवादिग्रहणम्; "राजलिङ्गानि सर्वाणि शवं रुदितवर्जितम्" इति स्मरणात्। एतान् दृष्ट्या प्रदक्षिणीकृत्य प्रयायात्। अस्यापवादः स्मृत्यन्तरे—

" भरद्वाजमयूराणां चाषस्य नकुलस्य च । एतेषां दर्शनं श्रेष्ठं दर्लभं चाप्रदक्षिणम् "

इति ॥ ३२ ॥

अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा निवर्तेत ॥ ३३ ॥ वान्तविरिक्त-मुण्डजिटलवामनांश्च ॥ ३४ ॥ काषायिप्रविज्ञतमिलनांश्च ॥ ३५ ॥ तैलगुडगुष्कगोमयेन्धनतृणपलाशभस्माङ्गरांश्च ॥ ३६ ॥ १लवण-क्वीबासवनपुंसककार्पासरज्ज्ञनिगडमुक्तकेशांश्च ॥ ३७ ॥

अपशकुनान्याह । अथेति प्रकरणान्तरार्थः । मत्तः मद्यादिना । उन्मत्तः प्रहादिना । व्यक्तः विद्यादिः । एषां दर्शने निवेतेतैव ॥ ३३ ॥ वान्तः कृतवमनः । विरिक्तः अतिसारी । मुण्डः विशिखः । जिटलः अवधृतः । वामनः ह्रस्वः । एतांश्च । चकारात् रिपुप्रभृतिग्रहणम् ; "रिपुविडसितधान्यव्याधिता-भ्यक्ततकैः पतितजिटलमुण्डोन्मत्तवान्तैर्ने सिद्धिः " इति स्मरणात् ॥ ३४ ॥ काषायिणः वृथा लिङ्गधारिणः । प्रविजितः संन्यासी । मलिनः मलाकान्तदेहः कापालिकादिः । चकारात्

" विमुक्तकेशकाषायिनमैन्धनबुभुक्षिताः । कुट्जान्धवन्ध्यावधिरैर्दृष्टैः सिद्धिन जायते ॥ "

इत्युक्ता बाह्याः ॥ ३५ ॥ तैलं गुडं शुष्कगोमयम् इन्धमं तृणं दूर्वातिरिक्तं पलाशं पलाशादिपर्णम् ; न ताम्बूल-पर्णानि ; "ताम्बूलधानासनवर्धमानाः" इति वासन्तात् । भस्म रक्षा । अङ्गारः अलातम् । चकारात् सर्पचर्मादिब्रहणम् ;

² This Sütra omitted in ज, द.

" शशे दिगम्बरे सेपे गोधाशरटचर्मणि । जाहके सूकरे चोरे दृष्टे रौति च नो त्रजेत् ॥ "

इति स्मरणात् ॥ ३६ ॥ लवणं शम्भलादि । क्लीबनपुंसकयोर्लक्षणं कर्माविपाकसंग्रहे "अमेध्याशी पुमान् क्लीबो नष्टरेता नपुंसकः " इति । अमेध्यं पररेतः ; तत् भुक्त्वा यः पुमान् भवति, स क्लीब इत्यर्थः । आसवस्तु " यदपक्लीबधाम्बुभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः " इत्येवंलक्षणः । आसवग्रहणात् मद्यभाण्डसुरयोरनिषेवः ; " वेश्या स्त्री मद्यभाण्डं प्रियहितवचनं मङ्गलं प्रस्थितानाम् " इति वासिष्ठात् ; " मत्स्यमांससुराधौतवस्त्रशङ्ख- वृषध्वजाः " इति नारदीयाच्च । कार्पासः तूलम् । रज्जुः वरत्रा । निगडः पादशृङ्खला । मुक्ताः प्रकीर्णाः केशा यस्य सः । चकारात् खराद्यारूढग्रहणम् ;

" खरोष्ट्रमहिषारूढा अमङ्गल्यादिसंयुताः । कर्णनासादिभिर्हीना विकेशाः कृष्णवाससः ॥ मुक्तकेशातिकृष्णाङ्गास्तैलाभ्यक्ता रजस्वलाः । गर्भिणीविधवोन्मत्ताः क्लीबान्धबिधरा नराः । एतेषां दर्शने जाते न गन्तव्यं कदाचन ॥ "

इति नारदीयात् ॥ ३७ ॥

वीणाचन्दनार्द्रशाकोष्णीषालंकरणकुमारीस्तु प्रस्थानकाले अभिनन्दयेदिति ॥ ३८॥

प्रस्थाने अभिनन्दनीयान्याह । वीणादयो व्याख्याताः । तान् प्रस्थानकाले दृष्ट्या अभिनन्दयेत स्तुवीत । यद्वा वीणादिहस्तान् पुरुषान् दृष्ट्या दृव्यादिदानेन संतोषयेत् ॥ ३८ ॥

देवब्राह्मणगुरुबभुदीक्षितानां छायां नाकामेत्।।३९॥ निष्ठचूत-बान्तरुधिरविण्मूत्रस्नानोदकानि व ॥ ४७॥ न वत्सतन्त्रीं लङ्घ-येत्॥ ४१॥

प्रयाणे अनितंत्रमणीयान्याह । देवः देवप्रतिमा । ब्राह्मणः बहुश्रुत ; न जातिमात्रम् ; " बहुश्रुतस्य छायाम् " इति स्मरणात् । गुरुः अध्यापकः मन्त्रोपदेष्टा च । बश्रुः किपलवर्णो गौः, अन्यो वा । दीक्षितः दीक्षावस्थः । एषां छायां कामतो नाकामेत् , नोल्लङ्घयेत् अधितिष्ठेद्वा ॥ ३९ ॥ निष्ठ्यूतं थूत्कारः ।

वान्तम् उद्गीर्णम् । रुधिरम् असुक् । विण्म्त्रे पसिद्धे । स्नानोदकं स्नानवारि । एतानि नाकामेत् । चकारात् ऋत्विगादिग्रहणम् ;

> " देवर्त्विक्सातकाचार्यराज्ञां छायां परस्त्रियाः । नाकामेद्रक्तविण्म्त्रष्ठीवनोद्वर्तनानि च ॥ "

इति **योगिस्मरणात् ; "श्रेष्मिनिष्ठ**यूतवान्तानि नाधितिष्ठेत कामतः " इति **मानवाच** ॥ ४०॥ वत्सतन्त्री वत्सवन्त्रनी रज्जुः । वत्स्यहणं गोमात्रोपलक्षणम् ; जातिसाम्यात् ॥ ४१॥

¹प्रवर्षति ²न घावेत्॥ ४२॥ ³न वृथा नदीं तरेत्॥ ४३॥ न देवताभ्यः पितृभ्यश्चोदकमप्रदाय ॥ ४४॥ न बाहुभ्याम् ॥ ४५॥ न भिन्नया नावा॥ ४६॥ न कूलमिधितिष्ठेत्॥ ४७॥ न कूपमव-लोकयेत्॥ ४८॥ न लङ्घयेत्॥ ४९॥

प्रयाणे अकर्तव्यान्याह । प्रकृष्टवृष्टिमध्ये न धावेत् ॥ ४२ ॥ साक्षात् परंपरया वा समुद्रगो जलप्रवाहो नदी । तां वृथा अनन्यथासिद्धकारणमन्तरेण न तरेत् , न तत्पारं गच्छेत् । वृथावचनात् आवश्यककार्यतरणे न दोषः ॥ ४३ ॥ देवतापितृतर्पणमकृत्वा च नदीं न तरेत् ॥ ४४ ॥ बाहुभ्यां बाहुमात्रेण । नौकादिसाधने तु न दोषः ॥ ४५ ॥ भिन्नया जलसाविण्या नावा न तरेत् । भिन्नेति सांशयिक्यपि गृह्यते ; " नावं च सांशयिकीम्" इति आपस्तम्बीयात् ॥ ४६ ॥ नद्यादिकृतं नाश्रयेत् । कृत्रनिषेधात् दर्भच्छायादिनिषेधोऽप्यर्थसिद्ध एव ; दृष्टादृष्टदोषस्योभयत्र तुरुयत्वात् ॥ ४० ॥ कृपान्तर्न पश्येत् । अन्तर्निषेधात् मुखादिद्दर्शनमपि निषध्यते ; " नेक्षेन्मुखं जले कृपे नयने चैव चात्मनः " इति स्मरणात् । दर्शननिषधात् अवरोहणनिषधेऽपि ; " न कृपमवरोहेत् " इति सूत्रात् ॥ ४८ ॥ न कृपमुत्प्रवनेन लङ्घयेत् । कृपवहणं विषमोपलक्षणम् ; "विषमारोहणावरोहणानि वर्जयेत् " इति आपस्तम्बीयात् ॥ ४९ ॥

वृद्धभारिन्दपस्नातंस्त्रीरोगिवरचिकणाम् । पन्था देयो न्दपस्त्वेषां मान्यः ⁵स्नातश्च भूपतेः ॥ ५० ॥

इति ⁶श्रीविष्णुस्मृतो त्रिष्टितमोऽध्यायः

¹ न वर्षति धावेत—ठं.

³ From here five Sūtra-s omitted in ज.

⁵ स्नातस्तु—ठ.

 $^{^{2}}$ नेयात्—घ.

⁴ न तरेत् omitted in ग.

⁶ वैष्णवे धर्मशास्त्रे आचारप्रकरणं त्रिपष्टितमम्—ज, ठ.

वृद्धः अशीत्यवरः । भारी भाराक्रान्तः । नृपः अभिषिक्तः क्षत्रियः । नृपोपादानादन्योऽपि पालना-धिकृतः । स्नातः विद्यात्रतोभयस्नातः त्रैवर्णिकः । स्त्री जातिमात्रम् । रोगी रोगाक्रान्तः यः कश्चित् । वरः वरयात्रास्थितः । चक्री शाक्रिटिकः । एषामन्यतमेन समवाये अन्येन पन्था देयः । एषामन्योन्यसमवाये वृद्धतरादिभ्यो देयः । नृपेण सहैषां समवाये नृपायैवैतैः ; नृपेणापि स्नातकाय ब्राह्मणायेति । चकारात् अन्यादिभ्योऽपि ; "अन्धवधिरगर्भिणीगोभ्यश्च गजदुर्बलदुर्वारपशुमत्तोन्मत्तत्वरितपतितनिन्दितोदक्याभ्यः पथोऽ-पक्रमेत् " इति शृङ्खस्मरणात् ॥ ५०॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावंतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेश्वनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां त्रिषष्टितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्यां त्रिषष्टितमोऽध्यायः—घ.

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

¹परिनपानेषु न स्नानमाचरेत् ॥ १ ॥ ²आचरेत् पश्च पिण्डा-नुद्धृत्यापस्तदापिद् ॥ २ ॥ ⁴नाजीणें ॥ ३ ॥ न चातुरः ॥ ४ ॥ न नग्नः ॥ ५ ॥ ⁵न रात्रो ॥ ६॥ राहुदर्शनवर्जम् ॥ ७ ॥ न संध्ययोः ॥ ८॥

एवं भागत्रयमुक्त्वा चतुर्थभागीयं मध्याह्स्तानं चतुःषष्टितमेन वक्तुमादौ स्नाने परिहार्यमाह । परकीयेषु अनुत्सृष्टेषु जलाशयेषु न स्नायात् । आत्मीयेष्वप्यसंकृतेषु । तथाच मरीचिः—

" अनुत्सृष्टेषु न स्नायात् तथैवासंस्कृतेषु च । आस्मीयेप्वपि न स्नायात् तथैवाल्पजलेषु च ॥ "

इति । परकीयत्वमन्त्यजकृतस्याप्युपलक्षणम् ;

" अन्त्यैरिप कृते कूपे सेतौ वाप्यादिके तथा। तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्रायश्चित्तं समाचरेत्"

इति शातातपीयात् ॥ १ ॥ प्रतिप्रसवमाह । जलान्तराभावे सप्त पञ्च चतुरः त्रीन् वा मृत्पिण्डान् कूपात् घटत्रयं जलं चोद्धृत्य परकीयेप्विप स्नायात् ;

> " पञ्च वा सप्त वा पिण्डान् स्नायादुङ्गृत्य तत्र तु । उद्भृत्य चतुरः पिण्डान् पारक्ये स्नानमाचरेत् ॥ उद्भृत्य चापि त्रीन् पिण्डान् स्नायादापत्सु नो सदा । निबद्धासु च मृत्पिण्डान् कूपात्तु त्रीन् घटांस्तथा ॥ "

इति पराश्चरमनुबोधायनीयात् ॥ २ ॥ व्यतिरेकेणाधिकारिण आह । अजीणें अजीणोंद्वारे ॥ ३ ॥ आतुरः ज्वराद्यभिभूतः । चकारात् रजस्वलादिः ; "रजस्वला न स्नायान्नाभ्यञ्ज्यात्" इति निषेधात् ॥ ४ ॥ नम्रोऽत्र मुख्यो गौणश्च ; द्विविधस्यापि कर्मानधिकारात् । तथाच भृगुः—

¹ न परनिपानेषु स्नान—ठ.

³ उद्गृत्यापदि—र.

 $^{^2}$ आचरेद्वा—ठ.

⁵ न राहुदर्शनवर्ज रात्री—ठ.

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

" विकच्छोऽनुत्तरीयश्च नम्रश्चावस्त्र एव च । श्रीतं स्मार्तं तथा कर्म न नम्रश्चिन्तयेदपि ॥"

इति । तत्रावस्त्रो मुख्यो नमः । विकच्छादिर्गीणः ; तेषामपि नमताभिधानात् । अन्यानाह गोभिलः—

"नमः स्यान्मलवद्वासा नमः कौशेयकेवलः। नमो द्विगुणवस्तः स्यान्नमो दग्धपटस्तथा॥ नमश्च स्यूतवस्तः स्यान्नमो प्रथितवस्त्रकः। नमश्च बहुवस्तः स्यान्नमः कौपीनकेवलः। काषायवस्तः साक्षाच्च दश नमाः प्रकीर्तिताः॥"

इति । नमस्य कियामात्रनिषेधेऽपि पुनः स्नाननिषेधः प्रायश्चित्तवैरुक्षण्यार्थः । तच्चोक्तं प्राक् ॥ ५॥ रात्रिः महानिशा । तथाच व्यासः—

" महानिशा च विज्ञेया मध्यमं प्रहरद्वयम् । तत्र स्नानं न कुर्वीत काम्यनैमित्तिकादते ॥"

इति । महानिशानिषेधात् पूर्वापरयामयोरनिषेधः ; " प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत् " इति पाराश्चर्यात् ॥ ६ ॥ राहुदर्शनं चन्द्रग्रहणम् । तच्च निमित्तान्तरोपरुक्षणम् ;

" श्रहणोद्घाहसंकान्तियात्रार्तिशसवेषु च । स्नानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्राविप ¹तिदिप्यते ॥ "

इति **वृद्धयाज्ञवल्कीयात्** ॥ ७ ॥ संध्यात्र अर्धास्तोदयकालो रवेः ; अन्यथा ' उषस्युषसि ' इति वक्ष्यमाण-वचनविरोधापत्तेः ॥ ८ ॥

²प्रातःस्नानशीलोऽरुणताम्रां प्राचीमालोक्य स्नायात् ॥ ९ ॥

प्रातःस्नानकालमाह । प्रातःस्नानशीलः अरुणोदयकाले स्नायात् । अनेन अरुणोदयात् प्राक् स्नानं निषिद्धम् 'न रात्रो । इत्यनेन । न तूर्ध्वमि ;

" उषस्युषसि यत् स्नानं संध्यायामुदिते खौ । प्राजापत्येन तत्तुल्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ "

इति कालान्तरश्रवणात् । तत्र पूर्वः पूर्वो मुख्यः, उत्तरोत्तरो गौण इति ध्येयम् । नित्यस्ताने चायं कालः । काम्ये माघादिस्नाने तु "किंचिदभ्युदिते रवी" इत्यादिवैशेषिक एव । अत्र चाङ्गभूतं मन्त्रतर्पणादिकं मध्याहस्नान एव वक्तव्यमित्यत्र नोक्तम् ;

¹ न दुष्यति—ख.

² प्रात:स्नायी अरुणकिरणग्रस्तां—ठ.

" अल्पत्वाद्धोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्मणः । प्रातनि तनुयात् स्नानं होमलोपो विगर्हितः ॥ "

इति कात्यायनेन कियाविस्तारनिषेधात् । यतु "पातः स्नानं मन्त्रवर्जं मध्याह्ने मान्त्रिको विधिः " इति मार्कण्डेयवचनं, तदिप मन्त्रविस्तराभिपायेण ; विस्तरस्यैव निषेधात् ॥ ९ ॥

स्नातः शिरो नावधुनेत् ॥ १० ॥ नाङ्गेभ्यस्तोयमुद्धरेत् ॥ ११ ॥ न तैलवत् संस्पृशेत् ॥ १२ ॥

स्नातधर्मानाह । स्नानानन्तरं शिरःस्थितान् केशान् करेण न कम्पयेत् ; " न च।वधूनयेत् केशान् " इति शातातपीयात् ॥ १० ॥ हस्तेन वस्नेण वाङ्गशोधनं न कुर्यात् ; " अपमृज्यान्न च स्नातो ग।त्र।ण्यम्बर-पाणिभिः " इति स्मरणात् ॥ ११ ॥ तैलाक्तं द्रव्यं किंचिदपि न स्पृशेत् । एतेन तैलस्य स्पर्शनिषेधोऽर्थसिद्ध एव ; "शिरःस्नातस्तु तैलेन नाङ्गं किंचिदुपस्पृशेत् " इति मानवात् ॥ १२ ॥

नाप्रक्षालितं पूर्वेधृतं वसनं विभृयात् ॥ १३ ॥

वस्त्रविधिमाह । परिहितं प्रावृतं वा वासः प्रक्षालनमन्त्ररेण धारणाईं न । प्रक्षालनं प्रोक्षणोपलक्षणम् ; "अभावे पूर्ववस्त्रं वा संप्रोक्ष्य प्रणवेन तु " इत्युदानःस्मरणात् । वासोग्रहणात् क्षौमादीनामनिषेधः ;

> " अलामे धौतवस्त्रस्य शाणक्षौमाविकानि च । कुतपं योगपट्टं वा द्विवासास्तु यथा भवेत् ॥ "

इति योगिसरणात् । 'पष्टक्षौमाजिनानि वा' इति पाठः । पूर्वधृतत्वेन स्त्र्यादिधौतमपि रुक्ष्यते ;

" ईषद्धीतं स्त्रिया घीतं शृद्धधीतं तथैव च । अधीतं तच्च विज्ञेयं शुष्कं दक्षिणपल्लवैः ॥"

इति स्मरणात् । अधौतत्वेन पुनः क्षालनमुच्यते ॥ १३ ॥

स्नात एव सोष्णीषे घौते वाससी विभृयात्॥ १४॥

स्नातः ; साङ्गेन स्नानविधिना । स्नात एवेत्यव्यवधानेन शुष्कवाससः स्थल एव संध्याद्यनुष्ठानस्य मुख्यपक्षतां दर्शयति ;

> " यत्राशुचि स्थलं वा स्यादुदके देवताः पितॄन् । तर्पयेतु यथाकाममप्सु सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ "

इति विष्णुना स्थलाभाव एव जले कर्मविधानात्; "व्रताद्दते नार्द्रवासा नैकवासाः स्थले जपेत्" इति योगीश्वरेण आर्द्रवाससः स्थले कर्मनिषेधाच । उष्णीषं जलापसरणःय शिरोवेष्टनम्; तेन सहिते । तच्चागाढबन्यनं शिरसि वेष्टयेत्;

> " राजहंसनिभं प्राप्य उप्णीषं शिथिलार्पितम् । जलक्षयनिमित्तं वै वेष्टयामास मूर्धनि ॥ "

इति महाभारतिलङ्गात् । यतु 'नाङ्गेभ्यस्तोयमुद्धरेत् ' इत्यिवशेषेणोक्तं, तिन्छरोव्यतिरिक्ताङ्गविषयम् । यच,

" देवाः पिबन्ति शिरसो मुखस्य पितरस्तथा । वसवोऽपि च गन्धर्वा अधस्तात् सर्वजन्तवः ॥ "

इति विशेषस्मरणं, तदिप "स्नानशाट्या न पाणिना " इत्यनेनोपसंहरणीयम् । धौते स्वयमेव ; "स्वयं धौतेन कर्तव्याः किया धर्म्या विपश्चिता " इति देवलस्मरणात् । वाससो द्वित्वं च विवक्षितम् ;

> " एकवासा न भुज्जीत न कुर्याद् देवतार्चनम् । न चार्चयेद् द्विजानामौ कुर्यादेवंविधो नरः ॥ "

इति देवलेन एकवासस्त्वनिषंधात्। बिभृयादित्यनुवृत्तौ पुनर्वचनं नियमार्थम् ; नम्रस्य कर्ममात्रनिषेयात्। न च 'न नमः ' इति निषेयादेवैतन्त्रियमसिद्धिरिति वाच्यम् , नियमादृष्टस्य विधित एव सिद्ध्या निषेधेनासिद्धेः। द्वित्ववद्व्यत्यासोऽपि विवक्षितः, "नोत्तरीयमधः कुर्याद्धस्त्यं नोत्तराम्बरम् " इति व्यासस्मरणात्। तयोश्च धारणं नान्तर्वासो विना ; "नान्तर्वासो विना जातु निवसेद्वसनं बुधः " इति तस्यैव स्मरणात्। तस्रक्षणं स्मृत्यन्तरे—

" षोडराद्वादशाष्टाभिरङ्गुलैर्विस्तृतं च यत् । विस्तृतं व्याममात्रं तु तदन्तर्वास ईरितम् ॥"

इति । वस्त्रपरिधानानन्तरं तिलक्षधारणं कार्यम् । तच्च ब्रह्माण्डपुराणे उक्तम्—

" स्नात्वा पुण्डूं मृदा कुर्याद्भुत्वा चैव च भस्मना । देवानभ्यर्च्य गन्धेन सर्वपापापनुत्तये । जलेन तिलकं कुर्याज्ञलान्तः कर्मसिद्धये ॥ "

इति । तदनन्तरं संध्यावन्दनं स्वस्वसूत्रोक्तविधिना कार्यम् । तच्चोक्तं ब्रह्मचारिप्रकरण इति नात्रोक्तम् । तदनन्तरं श्रोतसार्तीन्यतरहोमः कार्यः । सोऽपि प्रागुक्तत्वात् अत्र नोक्त इति ॥ १४ ॥

न म्लेच्छान्यजपतितैः सह संभाषणं कुर्यात्॥ १५॥

स्नानोत्तरं निषेध्यमाह् । म्लेच्छाः शबरपुलिन्दिकरातादयः । अन्त्यजाः चण्डालादयः । पतिताः महापातक्यादयः । एतैः सह स्नातो न संभावेत । संभावणे पुनः स्नायात् । असंभाषणादनवलोकनमपि गम्यते ;

> " चण्डालपतितौ दृष्ट्वा नरः पश्येतु भास्करम् । स्नातस्त्वेतान् समाभाष्य सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ "

इति व्याससरणात् ॥ १५ ॥

स्तायात् ¹प्रस्नवणदेवखातसरोवरेषु ॥ १६॥ उद्धृतात् भूमिष्ठ-मुदकं पुण्यं, स्थावरात् प्रस्नवत्, तस्मान्नादेयं, तस्मादिष स्नाधु-परिगृहीतं, सर्वत एव गाङ्गम् ॥ १७॥

स्नानीयजलान्याह । प्रस्तवणं निर्झरः । देवखातं पुष्करादि । सरोवरं मानससरोवरादि । एषु स्नायात् ॥ १६ ॥ उत्तरोत्तरप्रशस्तजलान्याह । उद्भृतं घटादिना जलाशयात् पृथक् कृतम् । तस्मात् तडागादिभूमिष्ठं जलं पवित्रम् । स्थावरात् प्रस्रवत् ; प्रस्रवणादिगतम् । तस्मादिप नादेयं नदीसंबन्धि । तस्मादिप साधुमिः विस्ष्ठादिभिः परिगृहीतम् ; यथा विस्ष्ठपाची विश्वामित्रप्राचीत्यादि । उत्तिभ्यः सर्वभ्योऽपि गङ्गोदकं पुण्यतमम् । तथाच यमदेवली—

" क्षेत्रस्थमुद्भृतं वापि शीतमुष्णमथापि वा । गाङ्गेयं हरते पापमाजन्ममरणान्तिकम् ॥ "

इति । ब्रह्माण्डेऽपि-

" रात्री दिवा वा संध्यायां गङ्गायां तु प्रसङ्गतः । स्नात्वाश्वमेधजं पुण्पं गृहेऽप्युद्धृत्य तज्जलैः ॥ "

इति ॥ १७ ॥

मृत्तोयैः कृतमलापकर्षोऽप्सु निमज्ज्योपविद्यापो हि छेति तिस्मिहिरण्यवर्णेति चतस्मिरिदमापः प्रवहतेति च 'तीर्थ-मिमन्त्रयेत्॥ १८ ॥

स्नानाङ्गाभिधानलाघवेन प्रातःस्नानप्रसङ्गात् मध्याह्स्नानमप्याह । यद्यप्यत्र मध्याह्नादिशब्दाभावात् स्नानान्तरस्वाप्रतीत्या प्रातःस्नान एवायं गुणविधिरिति प्रतिभाति, तथापि,

¹ देवखातप्रस्रवणनदीनदनिर्झरेषु—ठ.

" न प्रातर्मृत्तिकास्नानं न च मध्यं गते रवौ । न रात्रौ मृत्तिकास्नानं न च भौमार्कवारयोः ॥ "

इति निषेधेन प्रातःस्नाने गुणविधित्वासंभवात् स्नानान्तरस्यैव विशिष्टविधिरिति युक्तम् । तच्च माध्याहिकमेव ; "ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् " इति कौर्मात् । तत्र मृतोयैरिति बहुवचनात् गोमयमहणम् ; "त्रिधा कृत्वा मृदं तां तु गोमयं च विचक्षणः" इति शातातपीयात् । भागत्रयविनियोगमप्याह स एव—

> " अधमोत्तममध्यानामङ्गानां क्षालनं तु तैः । भागैः पृथक् पृथक् कुर्यात् क्षालने मृदसंकरम् ॥ "

इति । अनुलेपनक्रमयोः स्मृत्यन्तर्वचनम्

" आयुष्कामः शिरोलेपं मृदा कुर्याद् द्विजः पुरा । श्रीकामः पादशौचं तु मृदा पूर्वं समाचरेत् ॥ "

इति । मन्त्रोऽपि तत्रैव---

" मही चौरिति मन्त्रेण मृत्तिकामभिमन्त्रयेत् । स्योना पृथिवीति मन्त्रेण शिर आरभ्य लेपयेत् ॥"

इति । अनन्तरकार्यमपि तत्रैव---

" तोयेऽवघृष्य गात्राणि निमज्ज्योन्मज्ज्य वै शनैः । आचम्य गोमयेनापि (¹मानस्तोवया समालभेत् ॥) "

इति । एवं शारीरं मलमपाकृष्याप्सु त्रिर्निमज्ज्य तीरे उपिवश्य " आपो हि ष्ठा " इत्याद्यष्टभिर्मन्त्रैः तीर्थमभिमन्त्रयेत् । ' निमज्ज्योपस्पृशेत् ' इति पाठे निमज्जनानन्तरमाचग्य तीर्थमभिमन्त्रयेदित्यर्थः ॥ १८ ॥

ततोऽप्सु निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जपेत्॥ १९॥

पाठेनैवानन्तर्ये लब्धे तत इत्यभिमन्त्रणोत्तरकमानन्तर्यबोधनाय । तच्चोक्तं परिशिष्टे—'' तीर्थमभिन् मृश्यावगाद्य स्नातो द्विराचम्य मार्जयेत् । अम्ब यो यन्त्यध्वभित्त्यष्टाभिः, आपो हि ष्ठेति नवभिः । अथ तीर्थमङ्गुष्ठेन इमं मे गङ्ग इत्यृचा त्रिः प्रदक्षिणमालोड्य प्रकाशपृष्ठममोऽघमर्षणस्कतं त्रिरावर्तयेत् '' इति । अप्त्वत्यनुवृतौ पुनर्वचनमभिमन्त्रितास्वेवेति नियमार्थम् । निमज्जनस्य पुनर्वचनं यावज्जपसमाप्ति निमज्जनप्राप्त्यर्थम् । अन्यथा ल्यपा जपपूर्वकालतामात्रमेव निमज्जनस्यापद्येत । तच्च 'प्रकाशपृष्ठतयैव

¹ The portion within brackets is missing in all MSS. It is supplied from the Krtyakalpataru, Vol. III, p. 62. (Gaekwad's Oriental Series, 1950).

निममस्त्रिर्जेपेत् ' इत्यनेन सकृत्रिममस्त्रिरावर्तयेत् ; न प्रत्यावर्तनं निमज्जनम् । अघमर्पणम् ; अघमर्पणिषिदृष्टम् " ऋतं च सत्यं च " इति तृचं सूक्तम् । जपश्च मनसैव ; संभवात् । अत एव च्यासः—

> " अङ्गुष्ठाङ्गुलिभिश्चेव श्रोत्रदृङ्नासिकामुखम् । निष्पीङ्यान्तः प्रतिस्रोतस्त्रिः पठेद्घमर्पणम् ॥ "

इति ॥ १९ ॥

तद्विष्णोः परमं पदमिति वा ॥ २० ॥ द्वुपदां सावित्रीं च ॥ २१ ॥ युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा ॥ २२ ॥ पुरुषसूक्तं वा ॥ २३ ॥

पक्षान्तराण्याह । अधमर्षणस्थाने "तद्विष्णोः" इत्यृचं वा जपेत् । त्रिरित्यनुवर्तते ॥ २०॥ "द्रुपदादिवेन्मुमुचानः" इति यजुर्वेदप्रसिद्धा ; तां वा त्रिर्जपेत् ;

"द्रुपदा नाम गायत्री युजुर्वेदे प्रतिष्ठिता । अन्तर्जले त्रिराष्ट्रत्य मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥"

इति योगिस्मरणात् ॥ २१ ॥ "युञ्जते मन उत युञ्जते धियः" इति संहितोक्तमारण्यकोक्तं वानुवाकं सकुज्जपेत्; सकुन्निमज्जने त्रिजेपस्याशक्यत्वात् ॥ २२ ॥ "सहस्रशीर्षा" इति पोडशर्चं पुरुषदेवताकं स्क्कं वा सकुज्जपेत् । ऐच्छिकोऽयं विकल्पः ॥ २३ ॥

स्नातश्चाद्रवासा देविपतृतर्पणमम्भःस्य एव कुर्यात् ॥ २४॥

अधमर्षणानन्तरमाह । अधमर्षणानन्तरं पुनः स्नानार्थं स्नात इति ; "अधमर्षणं त्रिरावृत्य निमज्ज्योन्मज्ज्यादित्यमवलोकयेत् " इति स्मर्णात् । चकारादिभिषिक्तश्च ; " ततोऽभिषिञ्चेन्मन्त्रेश्च वारुणेस्तु यथाक्रमम् " इति स्मर्णात् । 'आर्द्रवासा अम्भःस्थ एव ' इत्यत्र आर्द्रवासा एव जल इति नियमात् शुक्कवाससो जले निषेवः । आर्द्रवासा जल एवेति नियमादार्द्रवाससः स्थले च निषेवः सिध्यति ;

> " शुष्केणान्तर्जले नैव बहिरप्यार्द्रवाससा । स्नानं दानं जपो होमः कर्तव्यं पितृत्र्पणम् ॥ "

इति लिश्वितस्मरणात् । देविपत्रोरेवोपादानमृषिपिरहाराय ; तेषामञ्जले तीर्थामावेन तर्पणासंभवात् । तथाहि "आर्षे कानिष्ठिकामूले " इत्युक्तलक्षणस्य दक्षिणकरम्थस्य ऋषितीर्थस्य "तौ युतावञ्जलि: पुमान् " इत्युक्तलक्षणेऽञ्जले वामकरसंयोगेन तिरोहिततया जलनिर्गमाक्षमत्वात् । वियोजनेनान्तर्निर्गमने अञ्जलित्व-

¹ वा omitted in ख.

व्याघातात् । तस्मत् अञ्जलिना देवपित्रेरेव¹ तर्पणम् ; तत्तत्तीर्थसद्भावात् । न ऋषीणाम् ; तीर्थामावात् । अत एव व्याघ्रपादः—

> "स्नानाङ्गत्वेनाञ्जलिना तर्पयेत् पितृदेवयोः। काम्ये नित्ये विशेषेण तत्र कुर्यात् प्रयत्नतः॥"

इति देवपित्रोरेव तर्पणमाह । काष्णीजिनिरपि-

" देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलाञ्चली.न् । असंस्कृतप्रमीतानां स्थले दद्याज्जलं सकृत् ॥"

इति । कचित् देविषिपितृतर्पणिमिति पाठः । स चाग्रेतनवाक्यविरोधाच्चिन्तः । यतु ऋषीणामिष कचिदञ्जिलिना तर्पणश्रवणं, तत् "अङ्गुल्यमृषीणाम्" इत्यङ्गुलिमध्यस्थितऋषितीर्थामिप्रायेणेति मन्तव्यम् । स्नानाङ्गतर्पण-प्रकारश्च स्मृत्यन्तरे—" ब्रह्मादयो ये देवास्तान् देवांस्तर्पयामि ; भूर्देवांस्तर्पयामि ; भुवदेवांस्तर्पयामि ; स्वदेवांस्तर्पयामि । कृष्णद्वैपायनादयो ये ऋषयस्तान् ऋषींस्तर्पयामि ; भूः ऋषींस्तर्पयामि ; भूर्यवःस्वदेवांस्तर्पयामि ; स्वः ऋषींस्तर्पयामि ; भूर्भुवःस्वः ऋषींस्तर्पयामि । प्राचीनावीती, अग्नि-कव्यवाहनादयो ये पितरस्तान् पितॄंस्तर्पयामि ; भूः पितॄंस्तर्पयामि ; भुवः पितॄंस्तर्पयामि ; स्वः पितॄंस्तर्पयामि ; भूर्भुवःस्वः पितॄंस्तर्पयामि ; स्वः पितॄंस्तर्पयामि ; भूर्भुवःस्वः पितॄंस्तर्पयामि ; स्वः पितॄंस्तर्पयामि ; भूर्भुवःस्वः पितॄंस्तर्पयामि ; इति ॥ २४ ॥

परिवर्तितवासाश्चेत् 'तीर्थमुत्तीर्य ॥ २५ ॥ अकृत्वा देविपतृ-तर्पणं स्नानशाटीं न पीडयेत् ॥ २६ ॥

अशक्तं प्रत्याह । यस्तु स्नात्वा जले स्थातुमशक्तः शुष्कं वासः परिधत्ते, स तीर्थाद्वहिरागत्य स्थल एव स्नानाङ्गं तर्पणं कुर्यात् ;

> " आर्द्रवासा जले कुर्यात् तर्यणाचमनं जपम्। शुप्कवासाः स्थले कुर्यात् तर्पणाचमनं जपम्॥"

इति हारीतस्मरणात् ॥ २५ ॥

तर्पणोत्तराङ्गं व्यतिरेकेणाह । परिवर्तितवासा अपि देवपितृतर्पणात् प्राक् स्नानवस्त्रं न निष्पीडयेत् । यथाह योगीश्वरः—

" यावहेवानृषींश्चैव पितृंश्चापि न तर्पयेत् । तावन्न पीडयेद्वस्त्रं येन स्नातो भवेद् द्विज: ॥ " इति । एतेन वस्ननिष्पीडनस्य तर्पणोत्तराङ्गत्वं गम्यते ;

" निष्पीडयति यो वस्त्रं स्नानं कृत्वा ह्यतर्पिताः । निराशाः पितरों यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥"

इत्यन्यथा करणे दोषश्रवणात् । अत एव---

" ये के चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः। ते गृह्णन्तु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकम्॥"

इति मन्त्रोऽपि तत्र समर्थते । नित्यतर्पणेऽप्येतत् समानम् ; स्नानाङ्गनित्यतर्पणयोर्मध्ये पाठात् ; दोषश्रवणाः विरोषाच ॥ २६ ॥

स्तात्वाचम्या विधिवदुपस्पृदोत् ॥ २७ ॥

स्नानेऽन्यद्प्युत्तराङ्गमाह । वस्निनिष्पीडनान्तस्नानिवध्यानन्तर्ये द्विराचमनस्य गमयितुं पुनः स्नानपरामर्शः । अन्यथा मज्जनमात्रानन्तरमेव स्यात् । यद्वा स्नानमात्रविधेः वस्निनिष्पीडनान्तताबोधनाय । अन्यथा मध्याह्स्नान एव स्यात् ; प्रकरणात् । विधिवत् इन्द्रियस्पर्शनान्तमाचम्य पश्चात् द्वितीयवारं तथैवाचामेत् । एतेन यत्र सामान्यतोऽपि द्विराचामेत् इत्युच्यते, तत्रापि साङ्गाया एवाचमनभावनाया द्विरावृत्तिः, न प्रधानमात्रस्य । 'आवृत्तिस्तन्त्रेणाङ्गानि ' इति न्यायोऽप्यत्रानुगृहीतः ;

" स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे । आचान्तः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥ "

इति योगिस्मरणात् ॥ २७ ॥

पुरुषसूक्तेन प्रत्युचं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात् ॥ २८ ॥ उदकाञ्जलीश्च ॥२९॥ आदावेव दैवेन तीर्थेन देवानां तर्पणं कुर्यात् ॥ ३०॥ तदनन्तरं पित्र्येण पितृणाम् ॥३१॥

मध्याह्मानाङ्गमाह । "सहस्रशीर्षा " इत्यादि षोडशर्चं पुरुषसूक्तम् । तस्य षोडशिम: ऋग्भिः जलशायिने विष्णवे षोडश पुष्पाणि ॥ २८॥ तदभावे जलमेव वा दद्यात् एकैकमञ्जलिमिति ॥ २९॥ तच्चोपवीतिनैव ; " उपवीतं देवानां निवीतं मनुष्याणां प्राचीनावीतं पितॄणाम् " इति श्रुतैः । कुशाप्रैश्च ;

" कुशाभ्रेस्तर्पयेदेवान् मनुष्यान् कुशमध्यतः । द्विगुणीकृत्य मूलाभ्रेः पितृन् संतर्पयेद् द्विजः ॥ "

¹ स्नात्वा च विधि—ड... ² पितॄन्—ग.

इति स्मरगात्। तच प्रागप्रेषु ;

" प्रागमेषु सुरास्तप्यी मनुष्याश्चोदगमतः । पितरो दक्षिणामेषु चैकद्वित्रिजलाञ्जलीन् ॥ "

इति आग्नेयात् । ¹तत्र तिलेषु गोभिलः—

" शुक्केस्तु तर्पयेदेवान् मनुष्याञ्छबलेस्तिलेः । पितृंस्तु तर्पयेत् कृष्णेस्तर्पयन् सर्वशो द्विजः ॥ "

इति । कात्यायनः —

" पातयेद्दक्षिणं जानुं देवान् परिचरन् सदा । पातयेदितरं जानुं पितृन् परिचरन्नपि ॥ "

इत्याचन्यतोऽवगन्तव्यम् ॥ ३० ॥ देवतर्पणानन्तर्यवचनं स्मृत्यन्तरीयमध्यस्थितर्षितर्पणनिरासाय ; अञ्जलावृषि-तीर्थस्य विरोधात् । तेषामपि तर्पणं चेत् अङ्गुलिमध्यस्थर्षितीर्थनेत्युक्तमेव ॥ ३१ ॥

तत्रादौ खवंइयानां तर्पणं कुर्यात् ॥ ३२ ॥ ततः 'संबन्धि-वान्धवानाम् ॥ ३३ ॥ ततः सुहृदाम् ॥ ३४ ॥

तत्र पितृणां क्रममाह । तत्र पितृगणे प्रथमं स्वान् साक्षात् संबन्धिनः पितृमातृमातामहांस्तद्नन्तरं वंश्यान् पितृन्यश्रातृमातुलादींस्तर्पयेत् ; " संतर्प्यं स्वान् पितृन् पूर्वं पश्चादन्यांश्च तर्पयेत् " इति योशि-स्मरणात् । तर्पणानुवृतौ पुनर्वचनमञ्जलिसंख्याभेदप्रदर्शनाय । क्रियानुवृत्तौ पुनर्वचनं तु प्राचीनावीतित्वादिष्क्त-गुणभेदप्रदर्शनाय । गुणान्तरमप्याह यमः—

" संबन्धनामगोत्रेण स्वधान्तेन नमोऽन्ततः । वस्वादिरूपं निर्दिश्य तर्पयेत् पितृपूर्वकम् ॥ "

इति ॥ ३२ ॥ किंच संबन्धिनः भागिनेयश्वशुरश्यालादयः । बान्धवाः पैतृःवस्रेयमातृष्वस्रेयमातुलादयः । तांस्तर्पयेत् ॥ ३३ ॥ किंच सुहृदः मित्रगुर्वाचार्योपाध्यायादयः । तांश्च तर्पयेत् । ³एते च संगृहीताः स्मृत्यन्तरे—

" पितृमातृमातामहाः पितृव्या आतरस्ततः । पितृष्वसा मातुलश्च तद्भगिन्यः स्वजामयः ॥ भार्या पुत्राश्च पौत्राश्च आतृपुत्रास्तथैव च ।

¹ तत्र च---ग, घ.

दुहिता श्वशुरश्चेव भावुका गुरवस्तथा ।। आचार्याः सुहृदः स्याला उपाध्यायश्च पोषकः । स्वामिनश्च सखायश्च मातापित्रेश्च बान्धवाः ॥ आत्मनो बान्यवाश्चेव एवं ज्ञाता यथाकमम् । तर्पणे च गयाश्चाद्धे तीथे चैव महालये ॥"

इति । अत्र पित्रादिशब्दाः पित्रादित्रयपराः । यथाह **हारीतः**—" पित्रादीन् मात्रादीन् मातामहादीन् पितृत्र्यांस्तत्पत्नीः ¹ज्येष्ठआतृंस्तत्पत्नीस्तर्पयेत्" इति ॥ ३४ ॥

एवं नित्यस्नायी स्यात्॥ ३५॥

स्नानविधिमुपसंहरति । उक्तेन विधिना प्रत्यहं स्नायात् । अनेन च तर्पणानन्तरं स्नानोपसंहारेण तर्पणस्यापि विष्णुपूजनवत् संदंशान्तःपातित्वात् स्नानाङ्गत्वं गमयति । नित्यवचनादकरणे प्रत्यवायं गमयति । "अस्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किंचन" इति श्रवणात् । यद्यपि "यथाहिन तथा प्रातिनित्यं स्नायादनातुरः" इति वचनात् स्नानद्वयस्यापि नित्यत्वं गग्यते, तथाप्यनातुरं प्रत्येव द्वयोर्नित्यत्वम् । सर्वान् प्रति तु—

> " अस्नातस्तु पुमान्नाहों जपामिहवनादिषु । प्रातः स्नानं तदर्थं तु नित्यस्नानं प्रकीर्तितम् ॥ "

इति श्रोङ्क्षेन प्रातःस्नानस्यैव सर्वकर्माङ्गत्वाभिधानान्नित्यत्वम् । स्नाननित्यत्वे च तदङ्गस्य तर्पणादेरपि नित्यत्वं सिध्यति । यत्तु तर्पणे फलश्रवणं तन्नित्यकाम्यताबोधनाय । यथाह शृङ्कः—

> " स्नातः संतर्पणं ऋत्वा पितॄणां तु तिलाम्भसा । पितृलोकमवामेति प्रीणाति च पितृंस्तथा² ॥ "

इति ॥ ३५ ॥

खातश्च ³पवित्राणि यथाशक्ति जपेत् ॥ ३६ ॥ विशेषतः साबित्रीम् ॥ ३७ ॥ पुरुषसूक्तं च ॥ ३८ ॥ नैताम्यामधिकमस्ति ॥ ३९ ॥

एवं तर्पणानन्तरमुक्तरीत्या विष्णुं संपूज्य तदनन्तरमाह । स्नानविधेः विष्णुपूजनान्तताप्रदर्शनाय पुनः स्नानपरामर्शः । पवित्राणि पावमानानि तरत्समन्द्यादीनि अनियतसंख्यानि जपेत् ॥ ३६ ॥ किंच

¹ मातुलंश्तत्पत्नीः—ख.

² तया पितॄन्—ग.

पूर्वोक्तजपसंख्यापेश्चया अधिकसंख्यया गायत्रीं जपेत् । यद्वा स्कान्तरजपोऽस्तु मा वा ; सावित्रीं त्ववस्यं जपेदिति ॥ ३७ ॥ किंच "सहस्रशीर्षा " इति षोडशर्चं स्कृतं च विशेषतो जपेत् ॥ ३८ ॥ विशेषतो जपेत् ॥ ३८ ॥ विशेषतो जपेत् ॥ गायत्रीपु त्वस्कृततोऽधिकफलसाधनमन्यद्यतो नास्ति ; "गायत्र्यपासिता येन तेनोपास्तं जगत्त्रयम् " ²इति स्मरणात् । अयं च पृथगेव मध्याहस्रानाङ्गं वा जपः, न मध्याहसंध्याङ्गम् । तस्या द्वयपदोपादानेन प्रागेवानङ्गत्वस्य बोधनात् ॥ ३९ ॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्मणि। पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिबोधिते ॥ ४०॥

स्नानस्य नित्यत्वे हेतुमाह । यतः दैवे वैश्वदेवादौ; पित्र्ये नित्यश्राद्धादौ; जप्ये ब्रह्मयज्ञादौ; दाने अतिथिपूजादौ; विधिगोधिते देवपूजादौ नित्ये । तथाशब्देन नैमित्तिके ब्रह्शान्त्यादौ; चशब्दात् काम्ये गोदानादौ च स्नातस्यैवाधिकारः । अतः अनारभ्याधीतमपि स्नानं नित्यकर्मापेक्षितत्वाक्तित्यम् ॥ ४०॥

अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम्। अन्मात्रेणाभिषिक्तस्य नइयन्त इति धारणा॥ ४१॥

तस्यैव नैमित्तिकत्वे हेतुमाह । अरुक्ष्मीः निर्ऋतिः । कालकर्णी दुःसहदुहिता । चकारात् कलहादयः । दुःस्वमं स्वमे खराद्यारोहणम् । दुर्शिचिन्तितम् अशुभविचिन्तितम् । एतानि उद्भृतेनानुद्भृतेन वा तीर्थातीर्थन् साथारणेन जलेन यः स्नानशीलः पुमान् तस्य नश्यन्शीति नियमः । तेन नैमित्तिकमपि ॥ ४१ ॥

याम्यं हि यातनादुः वं नित्यस्तायी न पश्यति । नित्यस्तानेन पूयन्तं येऽपि पापकृतो नराः ॥ ४२॥

इति ⁵श्रीविष्णुस्मृतौ चतुःषष्टितमोऽध्यायः

तस्यैवा काम्यत्वमाइ । नित्यह्मानशीलः पुमान् ⁶यमलोकं स्वं च ⁷परकीयमपि यातनादुःखं न पर्स्यति । किं पुनः स्वीयमनुमविष्यति । तस्मात् अकाम्यम् । पापक्षयार्थत्वमप्यस्याह । यानि पुनः अनिर्दिष्ट-

¹ जगहेतु--च.

 $^{^3}$ विधिनोचिते—ग.

⁵ वैष्णवे धर्मशास्त्रे स्नानविधिप्रकरणं चतु:पष्टितमम्—ज, ठ.

⁶ यमलोकीयं—च.

² इत्यादिस्मरणात्—ख, ग.

⁴ जना:---ठ.

⁷ परलोकीयमपि—चः

- 60E

प्रायश्चित्तांनि पापानि, तान्यपि नित्यस्नानेन नश्यन्तीति । यद्वा महापातक्यादयोऽपि नित्यस्नानेन पूताः प्रायश्चित्तानुष्ठायिनो भवन्तीति प्रायश्चित्ताङ्गत्वमप्यस्येति ॥ ४२ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकभेत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुःषष्टितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिवित्रतो वैजयन्त्यां चतुःषष्टितमोऽध्यायः----घ, च.

² श्री omitted in ग.

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

¹अथातः सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः खाचान्तो देवतार्चायां ²स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्च-येत्॥१॥

मध्याह्मानानन्तरं विष्णुपूजनं पञ्चषितमाध्यायेनाह । पाठादेवानन्तर्यसिद्धौ अथशब्दः निरञ्जनध्यान-सूर्यावलोकनोपस्थानमुखमार्जनादिस्मृत्यन्तरोक्तकर्मानन्तर्यार्थः । तानि च योगयाज्ञवल्कीये प्रसिद्धानि । यतो देवपूजाकरणे

> " ³यो मोहाद्थवालस्यादकृत्वा देवतार्चनम् । भुङ्क्ते स याति नरकान् क्रिमिर्भूत्वेह जायते ॥ "

इत्यादिदोषः श्रूयते, अतो हेतोः । सुस्नात इति वारुणस्नानवत एव देवताचीयामधिकारं गमयति ;

" वारुणेनैव संशुद्धो जपामिहवनादिषु । अधिकारी भवेन्मर्त्यों देवतानां च पूजने ॥ "

इति शङ्खस्मरणात्। प्रक्रमात् प्राप्ताविष पुनः स्नानवचनं प्रातःस्नानानन्तरमिष देवपूजाप्राप्त्यर्थम् ; "प्रात-र्मध्यंदिने सायं विष्णुपूजां समाचरेत् " इति शौनकस्मरणात्। सुप्रक्षालितपाणिपाद इति ;

> " स्रवन्त्यादिष्वथाचग्य सोपातत्को ह्यसंस्पृशन् । आगतः सोदपात्रस्तु यत्नेन शुचिरेव सः ॥ "

इति योगिना सोपानत्कागमनविधानात् पादानुपहत्या प्रक्षालनाप्राप्तौ नियमार्थमुच्यते । सुप्राभ्याम् " उभयोः सप्त दातव्यास्तिस्रस्तिस्त्त् पादयोः " इति करपादयोः मृत्संख्यात्रापि विधीयते । स्वाचान्त इति आचमनानुकल्पनिरासाय । देवतार्चा देवप्रतिमा । स्थलं स्थण्डिलम् । वाशब्दात् अग्न्यादिषु च ;

" अप्त्वमौ हृद्ये चैव स्थण्डिले प्रतिमासु च । विप्रेषु च हरे: सम्यगर्चनं मनुना स्मृतम् ॥ "

¹ अत: omitted in ठ ; अथ स्नात:—ज.

² जले वा---ठ.

इति नारदस्मरणात् । एतेषु सालग्रामो मुख्यः ;

" पूजार्थमुत्तमं स्थानं सालग्रामं तदुच्यते । द्वारकाजातचकाङ्का शिला श्रेष्ठा तथैव च । तयोश्च संगमं कृत्वा पूजयन्मुक्तिभाग्भवेत् ॥"

इति स्कान्दात् । भगवन्तम् अष्टगुणैश्वर्ययुक्तम् । अनादिनिधनं जन्ममरणरहितम् । एताभ्यां विशेषणाभ्या-मस्य देवतान्तरादुत्कर्षोऽभिहितः । वासुदेवं सर्वभूताधारम् ; "वासुदेवः सर्वम् " इति स्मरणात् । तमिभमुखीकृत्य अर्चयेत् ॥ १॥

अश्विनोः ¹प्राणस्तौ त इति जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मन इत्यनुवाकेनावाहनं कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्यात् ॥ २ ॥

तत्प्रकारमाह । "अधिनोः प्राणस्तो ते " इति काठकीयमन्त्रेण च यष्टन्यजीवस्य भगवतः ; "जीवो विनयिता साक्षी " इति स्मर्गात् । आदानम् ; ध्यानेनान्तः करणे संनिधानं कृत्वा " युञ्जते मन उत युञ्जते धियः " इति तैत्तिरीयसंहितारण्यकान्यतरपिठतेनावाइनं स्थण्डिलादिष्वसतः संनिधानं कृत्वा जानुद्वयमनाच्य भूमावञ्जलि कृत्वा तदुपरि शिरसा प्रणमेत् । चकारात् मनसा वाचा च 'ओं नमो भगवते वासुदेवाय ' इति । आवाहनं च स्थण्डिलादिविषयम् ;

> "'उद्घासावाहने न स्तः स्थिराय स्तूद्भवार्चने । अस्थिरायां विकल्पः स्यात् स्थण्डिले तु द्वयं भवेत् ॥"

इति भागवतात् । साल्यामे तु नैव ;

" साल्यामशिलायां तु नावाहनविसर्जने । साल्यामशिलायां तु नित्यं संनिहितो हरिः ॥"

इति स्कान्दात् । कथं तर्हि षोडशोपचारक्लिपिति चेत् ; सत्यम् , पुप्पाङ्गिलेनेति ब्रूमः ।

" आवाहनऋचा दद्यात् पूर्वं पुष्पाञ्जिलं हरेः । तस्यैवोन्मुखतां प्राप्ते यागे चोद्वासने ऋचा । अन्ते पुष्पाञ्जिलं दद्याद्यागसंपूर्तिसिद्धये ॥"

इति अनुष्टुब्विधानात् ॥ २ ॥

¹ प्राणेसवीत—घ, च.

आपो हि छेति तिस्रिभिरद्यं निवेदयेत्॥ ३॥ हिरण्यवर्णा ¹इति चतस्रिभः पाद्यम् ॥ ४॥ शं न आपो धन्वन्या इत्याच-मनीयम् ॥ ५॥ इदमापः प्रवहतेति स्नानीयम् ॥ ६॥ ²रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे इत्यनुरुपनारुंकारौ ॥ ७॥ युवा सुवासा इति वासः ॥ ८॥ पुष्पावतीरिति पुष्पम् ॥ ९॥ धूरसि धूर्वेति धूपम् ॥ १०॥ तेजोऽसि शुक्रिमित दीपम् ॥ ११॥ दिधकाव्ण इति मधुपर्कम् ॥ १२॥ १२॥ विकाव्ण इति मधुपर्कम् ॥ १२॥ १२॥

"आपो हि ष्ठा मयो भुनः" इति तृचेनार्ध्य करशुद्धिकरं वारि निवेदयेत्। निवेदनं नामाप्रतः स्थापनम् ॥ ३ ॥ "हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः" इत्यारभ्य " मिय वर्चो बलमोजो निनत्त " इत्यन्तेन ऋक्चतुष्टयेन पाद्यं पादशौचकरं वारि निवेदयेदिति प्रत्येकं संबध्यते। यद्यपि "पाद्यं तृतीयया चैव चतुर्थ्यार्ध्यं प्रदापयेत्" इत्यत्र पाद्यार्ध्ययोर्विपर्यासः श्रूयते, तथाप्यसौ पुरुषस्केनार्चन एव। अत्र तु यथोक्त एव क्रमः;

" आपो हि ष्ठेति तिस्रभिस्ततोऽर्घ्यं विनिवेदयेत् । हिरण्यवर्णेति च तथा पाद्यं चतस्रभिद्धिंज ॥ "

इति विष्णुधर्मोत्तरात्।

" प्रथमां विन्यसेद्वामे द्वितीयां दक्षिणे करे। तृतीयां वामपादे च चतुर्थौ दक्षिणे तथा॥"

इति न्यासे करयोः प्राथम्याच ॥ ४ ॥ " शं न आपो धन्वन्याः " इति कठशाखीययैकर्चा आचम-नार्हे जलमाचमनीयम् ॥ ५ ॥ " इदमापः प्रवहत " इत्येकयर्चा स्नानीयं स्नानार्हे जलम् ॥ ६ ॥ " रथे अक्षेषु " इति कठशाखीयैः चतुर्भिः अनुलेपनं चन्दनम् ; अलंकारः कटकमुकुटादिः ॥ ७ ॥ " युवा सुवासाः " इत्येकयर्चा वासः वस्त्रम् । यद्यपि " षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रमेव च " इति स्मृत्यन्तरे स्नानानन्तरमेव वस्त्रदानं श्रूयते, तथापि तत् पुरुषसूक्तेनार्चन एव । अत्र तु यथोक्त एव कमः ;

> " इदमापः प्रवहत स्नानमन्त्रः प्रकीर्तितः । रथे अक्षेषु च तथा चतस्रस्वनुरुपने । युवा सुवासा इति च मन्त्रो वाससि कीर्तितः ॥"

¹ इति omitted in घ.

² रथेष्वक्षेषु वृषभराजा----क, घ, च and Jolly's edition,

³ This Sutra omitted in 頃,

इति विष्णुधर्मोत्तरात् ॥ ८॥ "पुष्पावतीः प्रस्वतीः" इति तैत्तिरीयर्चा पुष्पम् ॥ ९॥ "धूरसि धूर्व धूर्वन्तम् " इति तैत्तिरीययज्जुषा धूपम् ॥१०॥ "तेजोऽसि शुक्रम् " इति कठशाखीययैकर्चा दीपम् ॥ ११॥ "दिधि काव्णो अकारिषम् " इत्येकयर्ची मधुपर्कम् ; मधुसंप्रक्तं दिधि ॥ १२॥ "हिरण्यगर्भः समवर्तत" इत्यारभ्य "यश्चिदापो महिना" इत्यन्ताभिरष्टाभिः ऋग्मिः नैवेद्यं निवेदयेदिति प्रत्येकं संबध्यते ॥ १३॥

¹चामरं व्यजनं मात्रां छत्रं यानासने तथा। सावित्रेणैव तत् सर्वं ²देवाय विनिवेदयेत्॥ १४॥

चामरव्यजने प्रसिद्धे । मात्रा आदर्शः ; " चामरव्यजनादर्शांश्व्यत्रं यानासने तथा " इति विष्णुधर्मोत्तरात् । यानं शिबिकादि । आसनं सिंहासनादि । तत्सर्विमित्यनेन शुद्धाचमनकरोद्धर्तनताम्बूल-नीराजनादीनां ग्रहणम् । एतानि सावित्रेण गायन्या भगवते निवेदयेत् । यथा गारुडे—

" अथ भुक्तवते दद्याच्छुद्धाचमनमम्भसा । पुनराचमनं दद्यात् करोद्वर्तनमेव च । सकर्पूरं च ताम्बूळं कुर्यात्रीराजनं तथा ॥ "

इति । अनुवृत्ताविप पुनर्निवेदनवचनमुक्तसंख्योपचारतो न्यूनाधिकसंख्योपचारान्तरप्रदर्शनार्थम् । यथोक्तं पुराणसमुचये——

> " पञ्च वा दश वा कार्यास्तथा वै षोडशापि वा। उपचारा भगवते चतुःषष्टिरथापि वा।।"

इति । ते चासत्कृते स्मृतिसिन्धौ द्रष्टव्याः ॥ १४ ॥

एवमभ्यच्ये तु जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः। तेनैव चाज्यं अनुहुयाद्यदीच्छेच्छाश्वतं पदम्॥ १५॥

इति 4श्रीविष्णुस्मृतौ पश्चषष्टितमोऽध्यायः

¹ चामरव्यजने छत्रं मात्रां—ठ.

³ जुहुयाद्य इच्छेत्—ठ.

 $^{^{2}}$ देवताभ्यो निवेदयेत्— 2 .

⁴ वैष्णवे धर्मशास्त्रे अर्चनप्रकरणं पञ्चषष्टितमम्—ज, ठ.

पूजोत्तराङ्गमाह । एवमुक्तैः षोडशोपचारैः भगवन्तं संपूज्य षोडशर्चं पुरुषसूक्तं जपेदेवेति वैशब्दात् नित्यमङ्गम् । ततः जपानन्तरं शाधतपदकामश्चेत् तेनैव सूक्तेन प्रत्यृचं लोकिकेऽम्रो इध्माधानाद्याज्यभागान्तं वक्ष्यमाणविधिना कृत्वा आज्यं जुहुयादिति काम्यमङ्गम् ॥ १५ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः

¹ विष्णुस्मृतिविवृतौ पञ्चषष्टितमोऽध्याय:—घ, च,

षट्षष्टितमोऽघ्यायः

न नक्तं ¹गृहीतेनोदकेन ध्देविपतृकर्म कुर्यात्॥१॥

उक्तोपचारद्रव्यविवेचनं षट्षष्टितमेन कर्तुमादौ जलनिर्णयमाह । दैवं देवपूजादि । पिर्श्यं श्राद्धादि । पर्युषितेन जलेन गङ्गोदकव्यतिरिक्तेन न कुर्यात् ;

> " जरुं पर्युषितं त्याज्यं पत्राणि कुसुमानि च । तुरुस्यगस्त्यविल्वानि गाङ्गं वारि न दुप्यति ॥ "

इति स्मरणात् ॥ १ ॥

⁸चन्दनमृगमददारुकर्पूरकुङ्कमजातीफलवर्जमनुलेपनं न दचात्⁴॥२॥न वासो नीलीरक्तम्⁵॥३॥

चन्दनं मलयजम् । मृगमदः कस्तूरी । दारु सुगन्धिदेवदारुः । कर्पूरः चन्दः । कुङ्कुमं केसरम् । जातीफलं तद्वृक्षकाष्ठम् । एतान्येवानुलेपनाथे देयानि ; नान्यानि तुलसीकाष्ठागरवर्जितानि ;

> "क्लो यच्छन्ति ये विष्णोस्तुलसीकाष्ठचन्दनम् । विष्णुप्रीतिकरं मर्त्या उत्तरां यान्ति ते भुवम् ॥ "

इति विष्णुधर्मोत्तरात् ; "गन्धेभ्यश्चन्दनं पुण्यं चन्दनादगरुर्वरः " इति याम्यात् ॥ २ ॥

नीळीरागेण रक्तं वस्तं न देयम् । वासोग्रहणात् पट्टवस्त्राद्यनिषेधः ; " उर्णायां पट्टवस्त्रे च नीळीदोषो न विद्यते " इति स्मरणात् । इदं चान्यस्याय्युपळक्षणम् ;

" आखुदष्टानि दग्धानि जीर्णान्यन्यैर्धृतानि च । क्रिमिदष्टानि शीर्णानि स्थूलान्यपहृतानि च ॥

¹ गृहीतोदकेन—घ.

³ चन्दनकुङ्कमागरुकर्पूरमृगमद्जातीफल—ठ.

⁵ नीलरक्तम्— इ.

 $^{^2}$ देवकर्म—ठ.

⁴ कुर्यात्-ज.

⁶ पाद्मे--ख.

षट्षष्टितमोऽध्यायः

दुष्कर्मसु प्रयुक्तानि देवताभिष्टतानि च । स्यूतान्यन्यायलब्धानि न स्युः शस्तानि जातुचित् ॥ "

इति भारद्वाजसरणात् । शस्तान्यप्याह स एव---

"श्रेष्ठानि पट्टवस्त्राणि देववासांसि सर्वदा । एषामलामे कार्पासवासांसि प्रयतानि च ॥"

इति ॥ ३ ॥

न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूपमलंकरणम् ॥ ४ ॥

कृत्रिममणिसुवर्णादिनिर्मितमलंकारं न दद्यात् । अलंकाराश्च नारसिंहे---

" सुवर्णाभरणैदिंव्यैर्हारकेयूरकुण्डलैः । मुकुटैः कनकाबैश्च यो विष्णुं पूजयेन्नृप ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वभूषणभूषितः । इन्द्रलोके वसेच्छ्रीम।न् यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ "

इति ॥ ४ ॥

¹नोग्रगन्धि ॥ ५ ॥ नागन्धि ॥ ६ ॥ न कण्टिकिजम् ॥ ७ ॥ ²कण्टिकजमपि ग्रुक्कं ³सुगन्धिकं तु दद्यात्⁴ ॥ ८ ॥

उत्रः घ्राणग्लानिकरः गन्धो यस्येति तत् धत्त्रादि ॥ ५ ॥ गन्धशृन्यं गिरिकर्णिकादि । " कोशातक्यकेधत्त्रशाल्मली गिरिकर्णिका । कपित्थं लाङ्गली शिमुकोविदारौ शिरीषकम् । अज्ञानात् पूजयेद्विष्णुं नरो नरकमामुयात् ॥"

इति ॥ ६ ॥ कण्टिकृत्रक्षोद्भवं कण्टकारिकादि ;

" कण्टकारिकया शोकं ⁶कुटजैर्दुःखसंगमः । शाल्मलीकुसुमारोपे स्वपापैरनुलिप्यते ॥ "

इति पुष्पसारसारणात् ॥ ७ ॥ तस्यापवादमाह । कण्टिकजमिष केतकादि शुक्कं सुगन्धि च देयम् ;

¹ नागन्धि । नोप्रगन्धि । न दुर्गन्धि । पुष्पं न कण्टकिजम्—ज, ठ.

² This Sūtra omitted in ख.

⁴ देयम्—ग.

⁵ म्लानिकर:--ग.

³ तु यत् तत्—ज, ठ.

⁶ कुजन्यै:—घ.

" एकया वापि केतक्या यदा संपूज्यते हरिः । पूजितो द्वादशाब्दं तु केशक्तेन निश्चितम् ॥ "

इति तत्त्वसागरस्मरणात् । पुनर्दचादिति वचनं निषेधानुषङ्गनिरासाय ॥ ८ ॥

¹रक्तमपि ²कुङ्कमं जलजं च दद्यात्॥ ९॥

कुङ्कुमं केसरम् । ³जलजं रक्तोत्पलम् । चकारात् करवीरादिः ;

" करवीरकपुष्पेण रक्तेनःथ सितेन वा । मुचुकुन्दस्य चैकेन पूजयित्वा दिवं व्रजेत् ॥ "

इति स्मरणात् । जलजत्विविशेषणात् अरक्तमपि । तत्त्वसागरे—

" वैष्णवान्यथ पुष्पाणि संक्षेपेण निवोध मे । पद्मं गन्धोत्पलं चान्यदुत्पलं नीलमेव च ॥ श्वेतं चैव तथा रक्तमुत्पलं कुमुदं तथा । पुष्पाण्येतानि राजेन्द्र शस्तानि जलजेप्वपि ॥ "

इति । अनेन विहितरक्तातिरिक्तरक्तं निषिद्धमिति गम्यते । पुनर्दचादिति वचनं पुष्पसंख्यातिरेकेण फलातिशय-चोतनाय । तच्च रुक्षपूजायां सिद्धम् ॥ ९ ॥

न धूपार्थे जीवजातम् ॥ १०॥ न ⁴घृततैलं विना किंचन दीपार्थे ॥ ११॥

प्राण्यक्तं नेखशृङ्कादि धूपत्वेन न देयम् । सर्जरसादि च वृक्षरसो धूपत्वात् देयम् । ⁵रत्नकोशे—
" गुग्गुलुं चागरं चैव सकोष्ठं चैव चन्दनम् ।
उशीरं च गुडं चैव घृतकर्पूरकैर्युतम् ॥"

इति ॥ १०॥ घृतम् ; गोमिहिप्यजानां निर्दशाहानाम् ; "गोमिहिप्यजानामिनिर्दशाहानाम् " इति विसिष्ठ-स्मरणात् । पयोनिषेधे तद्विकाराणामिप निषेधः । अन्येषाम् "औष्ट्रमैकशफं स्त्रेणमारण्यकमथाविकम् " इति विकारमात्रस्यैव निषेधः । तैलं तिलोद्भवम् ;

¹ न रक्तं दद्यात् । रक्तमपि--ठ.

³ जलजं omitted in ग.

⁴ घृततेलैविंना किंचित्—ट.

² कुङ्कमजं---ज, ट.

⁵ तरलकोशे—-घ, च.

षट्षष्टितमोऽध्यायः

" तैलं तिलोद्भवं चैव वार्क्ष तैलं तथैव च । कापिलादिघतं चैव दीपद्रव्यमिति स्मृतम् ॥"

इति वचनात् । आदिपदान् वनतिरुजानां ग्रहणम् ;

" ग्राम्येण वापि तैलेन वनजन्येन वा नरः । दीपं ¹दत्त्वा महाविष्णोर्विष्णुलोकमवाष्नुयात् ॥ "

इत्युक्तेः। एतदुभयातिरिक्तं दीपं न देयम् ; "करञ्जं चापि चिञ्चं च एरण्डादीनि वर्जयेत् " इति स्मरणात् ॥११॥

नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं ॥ १२॥

अमध्यपकरणे कं सर्वम् ' अनर्चितं वृथा मांसम् ' इत्यादि नैवेद्ये न देयम् । बृहन्नारदीये —

" शाल्योदनं दिव्यमाज्ययुक्तं चैव सशर्करम् । नैवेद्यं देवदेवाय विष्णवे विनिवेदयेत् ॥ संस्कृतं चान्नमाज्याचैर्दिधिक्षीरमधूनि च । फलमूलव्यञ्जनानि मोदकं च निवेदयेत् ॥"

इति । भरद्वाजोऽपि---

" परमान्त्रमतिश्रेष्ठं श्रेष्ठमन्नं तु केवलम् । अपूपा मण्डकाद्यास्तु नवगोधूमपिष्टजाः ॥"

इति ॥ १२ ॥

न भक्ष्ये ²अष्यजामहिषीक्षीरे ॥ १३ ॥

मक्ष्येप्विप विशेषमाह । अजामहिष्योः श्राम्यारण्ययोः क्षीरे मक्ष्ये अपि न देये;

" गवां प्रशस्तं त्रितयं पीयृषद्धिसर्पिषाम् । अन्यजीवभवानां तु न प्रशस्तमिति स्मृतम् ॥"

इति स्मरणात् ॥ १३ ॥

^³पश्चनखमत्स्यवराहमांसानि च ॥ १४ ॥

मांसेप्वाह । पञ्चनखाः शशादयः पञ्च । मत्स्याः सिंहतुण्डकाद्यः । वराहः आरण्यः । एते भक्ष्या अपि न देयाः ;

¹ हष्ट्वा---ग.

" भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधाकच्छपशस्यकाः । शश्च मत्स्येप्विप हि सिंहतुण्डकरोहिताः । तथा पाठीनराजीवसशस्याश्च द्विजातिभिः ॥ "

इति योगिस्मरणात् । भक्ष्यनिषेधादभक्ष्याणां सुतरां निवृत्तिः ; 'नामक्ष्यं नैवेदार्थे ' इति निषेधात् ॥ १४॥

¹प्रयतश्च शुचिर्भूत्वा सर्वमेव निवेदयेत्। तन्मनाः सुमना भूत्वा ²त्वराक्रोधविवर्जितः॥ १५॥

इति ³श्रीविष्णुस्मृतौ षट्षष्टितमोऽध्यायः

कर्तृनियमानाह । प्रयतः बाह्यशौचवान् । सुस्नातत्वाद्य नुवृत्ताविष पुनर्वचनं पञ्चविधशुद्धिप्राप्त्यर्थम् । यथा मन्त्रकोशे—

> " प्रथमं देहशुद्धिः स्यात् स्थानशुद्धिरनन्तरम् । पात्रशुद्धिस्तृतीया च आत्मशुद्धिश्चतुर्थिका । पञ्चमी चित्तशुद्धिः स्थाच्छुद्धयः पञ्च वै स्मृताः ॥ "

इति । आत्मा अन्तःकरणम् । चित्तं तद्वृत्तिः । शुचिः ; तीर्थाभिषेकादिना । यथाह शौनकः---

" तीर्थाभिषेकप्तातमा कृत्वा चैवोध्वेपुण्ड्रकम् । भूषणाचैरलंकृत्य दुकूलादींश्च धारयेत् ॥ मौक्तिकानि प्रवालानि पद्माक्षांस्तुलसीमणीन् । जपपूजनवेलायां धारयेद्यः स वैदिकः ॥ धारयेदक्षमालां वा सौवर्णीमथवापि वा । पवित्रपाणिः पृतातमा पद्मस्थः स्वस्तिकासनः । कुर्यादाराधनं विष्णोदेवदेवस्य चिकणः ॥ "

इति । तीर्थम् ; भगवचरणोदकम् । ऊर्ध्वपुण्ड्ं शङ्खचकाद्युपलक्षणम् ;

" अङ्कितः शङ्खचकाभ्यामुभयोर्बाहुमूलयोः । समर्चयेद्धरिं नित्यं नान्यथा पूजनं भवेत् ॥ "

² रागकोधविवर्जितः—ज, ठ.

¹ प्रयतः सुशुचिर्भूत्वा—ठ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चोपचारप्रकरणं षट्षष्टितमम्—उ.

षट्षष्टितमोऽध्यायः

इति स्कान्दात् । तन्मनाः भगवन्मनाः, सुमनाः प्रसन्नचित्तो भूत्वा व्यासङ्गान्तरपरिहारेण त्वराक्रोधाभ्यां विशेषतो रहितः सर्वं पूर्वोक्तानुपचारान् निवेदयेत् ॥ १५ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधमीधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां³ षट्षष्टितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिवितृतौ षट्पष्टितमोऽध्याय:—घ, च.

² श्री omitted in ग्.

सप्तषष्टितमोऽघ्यायः

अथाग्निं परिसमुद्य ¹पर्युक्ष्य ²परिस्तीर्य परिषिच्य सर्वतः पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात् ॥ १ ॥

देवपूजानन्तरं वैश्वदेवाद्यभिधातुं सप्तषष्टितमेनादौ पूजोत्तराङ्गं होममाह । अथशब्दः पुरुषसूक्त-जपानन्तर्यार्थः । तेन परिसमूहनादीतिकर्तव्यतानन्तर्यमाज्यहोमस्य सिध्यति । अन्यथा अन्नहोम एव स्यात् । अत एव शौनकः—

> " आवाहनादिकान् कृत्वा वैष्णवािमं समर्चयेत् । जुहुयात् पुरुषसूक्तेन षोडशाज्यतिलात्रकेः ॥ "

इत्युभयसाधारण्येन तन्त्रक्छिसमाह । अग्नं लेकिकं परिसमुद्य पाणिना सोदकेनाग्नेः समन्तात् परिमार्ज्यं, पर्युक्ष्य अग्नेः समन्तात् जलेनाभ्युक्ष्य, परिस्तीर्य अग्नेः समन्तात् दर्भानास्तीर्यं, परिषच्य परितो दर्भानिभिष्टिय । एतावदुपादानादङ्गान्तरनिष्टृत्तिः, गृहमेधीये "आज्यभागौ यजति" इतिवत् । भागवते तु इज्यादानादिकमुक्तम्—" ध्यायन्त्रभ्यर्च्यं दारूणि हविषाभिष्टृतानि च" इति । हविषाभिष्टृतानि घृताभिष्टारि-तानि । सर्वत इत्यहविष्यस्याप्यभ्यनुज्ञानाय ; 'भक्षोपभक्षाभ्याम् ' इति वक्ष्यमाणत्वात् ;

" मुद्गा निष्पावका माषास्तुवर्यश्चणका अपि । पञ्चेतेऽतिपशस्ताः स्युर्निवेद्या दोषवर्जिताः ॥ "

इत्यहिवष्याणामपि निवेद्यत्वाच ; होमस्य च निवेद्यशेषद्रव्यकत्वात् । पाकादित्यपक्रपरिहाराय ;

" अतिपकं च ³दुप्पकं यत् पकं क्रिमिसंयुतम् । दुर्भाण्डस्थमसद्यस्कं दुर्गन्धमशुभं स्मृतम् ॥ "

इति चृहकारदीयात् । सद्यस्कमत्युष्णम् । अग्रम् अष्टाचत्वारिंशद्ग्रासपरिमितमन्नम् ;

" प्रासमात्रा भवेद्भिक्षा पुष्करुं तच्चतुर्गुणम् । हन्तेति तैश्चतुर्भिः स्यादमं तत् त्रिगुणं भवेत् ॥ "

¹ पर्युक्ष omitted in ठ.

इति ञातातपीयात् । उद्भृत्य ; पाकपात्रात् पात्रान्तरे कृत्वा पर्यक्षिकरणादिना संस्कृत्य पाणिना जुहुयात् ; "द्रवं हिवः सुवेणैव पाणिना कठिनं हिवः" इति स्मरणात् ॥ १ ॥

¹बासुदेवाय संकर्षणायं प्रसुन्नायानिरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय ¹बासुदेवाय ॥ २॥

होमदेवता आह । 'वासुदेवाय ' इत्यादिभिर्मन्त्रैः अष्टावन्नाहुतीः जुहुयात् । द्वावेतौ आज्यान्नहोमौ पृजाङ्गभूतौ ॥ २ ॥

अथाग्नये, सोमाय, भित्राय, वरुणाय, इन्द्राय, इन्द्राग्निभ्यां, विद्वेभ्यो देवेभ्यः, प्रजापतये, अनुसत्ये, घन्वन्तरये, वास्तो-प्यतये, अग्नये स्विष्टकृते च ॥ ३॥

कठशाखानुसारेण वैश्वदेवमाह । अथेति आनन्तर्यनियमाय । अन्यथा "तमेनं वैश्वदेवहुतशेषेण पृथगन्नेन वा कुर्यान्नास्य शेषेण वैश्वदेवम् " इति स्मृत्यन्तरेण नैवेद्यात् प्रागपि स्यात् । तेन चोक्तेवेति- कर्तव्यता । तत्रापि तन्त्रेणोपकरोति प्रयाजादिवत् आमयादित्रिके ; " हविरिष तदेवम् " इति स्मृन्यन्तरे परिसम्हनादिवत् प्रकरणेनात्रोद्धरणस्याप्युभ्यार्थत्वात् ;

" नैवेद्यार्थं पृथग्भाग्डे स्नाता पत्नी पचेत् तथा । वैश्वदेवार्थमन्यस्मिन् व्यञ्जनानि पृथक् पृथक् ॥ एकस्मिन् वाप्यशक्तश्चेत् सर्वं विष्णुनिवेदनम् । वैश्वदेवं ततः शिष्टाद् व्यासस्य वचनं यथा ॥ "

इति व्यासस्मरणाच । ततश्च तेनैव न्नेनाम्यादिभ्यो द्वादशभ्यो द्वादशाहुतीर्जुहुयात् । चकारात् हे मान्तेऽपि परिसमूहनम् ; " आदौ च कर्मणोऽन्ते च वहेः परिसमूहनम् । पर्युक्षणं च कर्तव्यम् '' इति शौनकीयात् ॥ ३॥

ततोऽन्नरोषेण बलिमुपहरेत्॥ ४॥

भूतयज्ञमाह । तत इति होमानन्तर्याय । अन्यथा कर्मान्तरत्वेन कालान्तरेऽपि स्यात् । अन्नस्य हुतस्य रोषोऽवशिष्टम् ; तेन वक्ष्यमाणदेवताभ्यो बिलं दद्यात् ; "देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद् भूतबिलं हरेत् " इति योगिस्मरणात् ॥ ४ ॥

² अष्टभिर्मन्त्रैः—ग.

¹ ओं श्रीवासुदेवाय—ठ.

³ ओं अग्नये—ठ.

¹अक्षोपअक्षाभ्याम् ॥ ५॥

तत्र विशेषमाह । भक्षम् ओदनादि । उपभक्षं शाकादि । सर्वत इत्यनुवृत्तौ पुनर्वचनं वैश्वदेवहोमे सिद्धहिविष्यज्ञापनाय ; "सिद्धस्य हिविष्यस्य जुहुयात्" इत्याश्वलायनीयात् ; "वर्जयत्वा विशेषात् । यद्यात् । इत्याश्वलायनीयात् ; "वर्जयत्वा विशेषात् । यद्योप्यत्वा । तेन वैष्णवहोमविष्ठहरणयोदेव सर्वान्नसाध्यतेति सिद्धम् ॥ ५ ॥

अभितः पूर्वेणाग्निम् ॥६॥ अस्या नामासीति, दुला नामासीति, वितन्ती नामासीति, वुपुणीका नामासीति सर्वासाम् ॥ ७॥

तत्र देशमाह । हुतस्यामेः पूर्वादिचतुर्दिक्षु ॥ ६॥ तत्र मन्त्रानाह । 'अम्बा ' इत्यादिभिः चतुर्भिमेन्त्रैः पूर्वादिचतस्रणां दिशां बिलं दद्यात् । षष्ठीनिदेशेन दिशां बिलसंबन्धावगमात् देवतात्वं गम्यते ; '' रक्षसां भागोऽसि " इतिवत् । तेन च अम्बादिशब्दैः पूर्वादिदिश एवाभिधीयन्ते ॥ ७॥

निद्नि सुभगे 'सुमङ्गलि 'अद्रंकरीति 'स्वभिष्विभिषद्क्षि-णम् ॥ ८॥ स्थूणायां भ्रुवायां श्रिये हिरण्यकेर्ये वनस्पतिभ्यश्च ॥ ९॥ 'धर्माधर्मयोद्वरि मृत्यवे च॥ १०॥

किंच 'नन्दिनि ' इत्यादिभिः चतुर्भिर्मन्त्रैः स्वश्रिषु आग्नेयादिकोणेषु प्रादक्षिण्येन बिंह दद्यात् ॥ ८॥ किंच ध्रुवा गृहाधारभूता स्थूणा सकर्णस्तम्भः, तस्यां 'श्रिये ' इति द्वाभ्याम् । हिरण्यकेशीति श्रीविशेषणम् ॥ ९॥ धर्मादिद्वाभ्यां गृहद्वारे । धर्माधर्मयोः मिलितयोः देवतात्वम् , अग्नीषोमवत् ॥ १०॥

उद्धाने वरुणाय ॥ ११ ॥ विष्णय इत्युत्स्वछे ॥ १२ ॥ मरुद्भय इति ह्लिह् ॥ १३ ॥ उपरि शरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च ॥ १४॥ इन्ह्राचेन्द्रपुरुषेभ्यश्चेति पूर्वाधें॥ १५॥

उद्धानं जलशाला । तत्र 'वरुणाय ' इत्येकेन ॥ ११ ॥ उत्युखलं कण्डनशाला । तत्र 'विष्णवे ' इत्येकेन ॥ १२ ॥ दषत् पेषणशाला । तत्र 'मरुद्भ्यः ' इत्येकेन ॥ १३ ॥ शरणं गृहम् । तदुपरि अहालिकायां 'वैश्रवणाय ' इति द्वाभ्याम् । राज्ञे इति वैश्रवणविशेषणम् ॥ १४ ॥ शरणे इत्यनुवर्तते । तस्य पूर्वस्मिन् अर्धभागे 'इन्द्राय ' इति द्वाभ्याम् । चकारः प्राक्संस्थताये ॥ १५ ॥

¹ तक्षायोपतक्षायेति—ज, ठ.

² निवष्णी—3.

³ क्षिप्रणिका—घ.

⁴ अभ्रयन्ती नामासि । मेघ्यन्ती नामासि । वर्षयन्ती नामासि added in ट.

⁵ सुमङ्गलेषु—ठ.

⁶ भद्रकालीति—्घ.

[&]quot; स्विवथषु—खः ; स्वास्थिषु—गः

⁸ धर्मायाधर्माय--- ठ.

यमाय यमपुरुषेभ्य इति दक्षिणार्थे ॥ १६॥ वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इति पश्चार्थे ॥ १७॥ सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्त-रार्थे ॥ १८॥ ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति सध्ये ॥ १९॥ उध्वेमाका-रााय ॥ २०॥ ध्यण्डिले दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इति दिवा ॥ २१॥ नक्तंचरेभ्य इति नक्तम् ॥ २२॥

गृहस्य दक्षिणार्धमाने 'यमाय' इति द्वाभ्याम् ॥ १६ ॥ गृहस्य पश्चिमार्धनाने 'वरुणाय' इति द्वाभ्याम् ॥ १० ॥ गृहस्य उत्तरार्धनाने 'सोमाय' इति द्वाभ्याम् ॥ १८ ॥ गृहस्य मध्ये 'ब्रह्मणे ' इति द्वाभ्याम् ॥ १८ ॥ गृहस्य मध्ये 'ब्रह्मणे ' इति द्वाभ्याम् ॥ १९ ॥ ऊर्ध्वं ²भूमेः 'आकाशाय' इत्येकेन् ॥ २० ॥ स्थण्डिलम् अङ्गणमध्यवर्ती चत्वरः । तत्र दिवसे 'दिवाचरेभ्यः ' इत्येकम् ॥ २१ ॥ रात्रौ वैश्वदेवे कियमाणे 'नक्तंचरेभ्यः ' इत्येकम् । अनेन सायंप्रातर्वेश्वदेवकर्तव्यतोक्ता भवति ; "अथ सायं प्रातः सिद्धस्य हिवण्यस् गृहस्थस्य प्रातरारम्भणं भवेत् " इति ज्योग्वद्धीयात् ॥ अत्र सायमिति प्रथमोपादानेऽपि दिवैवोपक्रमः ; "वैश्वदेवे गृहस्थस्य प्रातरारम्भणं भवेत् " इति ज्योग्वद्धीयात् ॥ २२ ॥

ततो दक्षिणग्रेषु दर्भेषु पित्रे पितासहाय प्रिपतासहाय मात्रे पितासही प्रिपतासही 'नासगीत्राभ्यां च पिण्डिनिर्वापणं कुर्यात् ॥ २३ ॥

पितृयज्ञमाह । तत इत्यानन्तर्ये । तेन च देवभूतपितृयज्ञानां क्रमः सिद्धः । " वैश्वदेवं ततः कुर्याद् बिलकर्म तथैव च । ततः पितृमखं कुर्यात् " इति नारिसंहात् । पितृकर्मत्यात् दक्षिणायता दर्भाणाम् ; " पितृंस्तु दक्षिणाय वा " इति परिभाषणात् । पित्रादित्रयोपादानमेकोद्दिष्टतापरिहाराय । मात्राद्यपादानं मातामहादिपरिहाराय । यत्तु,

" नित्यश्राद्धं तु यन्नाम दैवहीनं तदुच्यते। तच्च षारृपुरुषं ज्ञेयं दक्षिणापिण्डवर्जितम्॥"

इति मातामहाभिप्रायेण षाट्पुरुषत्वं, तत् शाखान्तराभिप्रायम् ; पिण्डवर्जनसाहचर्यात् । एतेन

" नित्यश्राद्धेऽपि गन्याचैर्द्धिजानभ्यच्ये शक्तितः । सर्वान् पितृगणान् सम्यक् सदैवोद्दिस्य भोजनम् ॥ " इत्यिप व्याख्यातम् । नामगोत्राभ्याम् ; चकारात् वस्वादिरूपस्वधाकाराभ्यां च पिण्डदानं कार्यम् । पिण्डयहणात् ब्राह्मणभोजनिवृत्तिः ; "पितृनुद्दिश्यैकं ब्राह्मणं भोजयेत् , अपि वा दिक्षणेनामिं दिक्षणायान् दर्भान् संस्तीर्य तेषु पिण्डं ददाति " इति बो वायनेन पिण्डब्राह्मणभोजनयोर्विकल्पाभिधानात् । ततिश्च ब्राह्मणभोजने न पिण्डदानम् ; पिण्डदाने च न ब्राह्मणभोजनमिति पिण्डवर्जनेनाविरोधः ॥ २३ ॥

पिण्डानां चानुलेपनपुष्पधूपनैवेद्यादि¹ दद्यात् ॥ २४ ॥ उदककलशामुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाचयेत् ॥ २५ ॥ श्वकाक-श्वपचानां भुवि निर्वपेत् ॥ २६ ॥

षण्णामपि पित्रादिपिण्डानां गन्धादिचतुष्टयं दद्यात्। आदिशब्दात् ताम्बूलदक्षिणयोर्भ्रहणम् ॥ २४॥ समीपे पित्रुदेशेन जलपूर्णं कलशं निधाय 'स्त्रस्ति त्वं ब्रूहि ' इति यं कंचित् ब्राह्मणं वाचयेत् । तं ब्राह्मणाय दद्यादित्यर्थः ; "अत्रं पितृमनुप्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम् " इति योगिस्मरणात् ॥ २५॥ बल्यन्तरमाह । श्वादीनामथे किंचिदन्नमङ्गणभुवि निक्षिपेत् ;

" शुनां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणाम् । वायसानां किमीणां च शनकैर्निक्षिपेद् भुवि ॥ "

इति मानवात्॥ २६॥

भिक्षां च दद्यात् ॥ २७ ॥ अतिथिपूजने च परं यत्नमातिष्ठेत² ॥ २८ ॥ ³सायमतिथिं प्राप्तं प्रयत्नेनार्चयेत् ॥ २९ ॥ अनादाित-मितिथिं गृहे न वासयेत् ॥ ३० ॥

मनुष्ययज्ञानुकल्पमाह । भिक्षां प्रासमात्रां च दद्यात् । चकारात् ब्राह्मणं च भोजयेत् ; "अहरह-ब्रीह्मणेभ्योऽन्नं दद्यात् " इति बोधायनीयात् । इदं च वक्ष्यमाणातिथ्यभावे ;

> " ततो गोदोहमात्रं वा कालं तिष्ठेद् गृहाङ्गणे । अतिथिमहणार्थाय तदूर्ध्वं वा यथेच्छया ॥ "

इति विष्णुपुराणात् । ततः श्वादिबलिदानानन्तरम् । तदभावे मार्कण्डेगः-

" ⁵भोजनं हृन्तकारं वाप्यग्रं भिक्षामथापि वा । अदत्त्वा नैव भोक्तव्यं यथाविभवमात्मनः ॥ "

¹ नेवेद्यम्—ज, ठ.

² आचरेत्—ज.

³ सायमपि—जि.

⁴ आशयेत्—ठ.

⁵ From here three lines missing in ख, ग.

इति । अत्रः ग्रां ग्रासचतुष्ट्यमानं ज्ञेयम् । पूर्वा नावे चोत्तरोत्तरम् । भिक्षेति सामान्येऽपि तिस्रो देयाः ;

" दद्याच भिक्षात्रितयं परित्र ड्ब्रह्मचारिणाम् । स्वेच्छया च ततो दद्याद्विभवे सत्यवारितम् ॥ "

इति ¹पाराशर्यात् ॥ २०॥ मुख्यं मनुष्ययज्ञमाह । वक्ष्यमाणस्यातिथेः वक्ष्यमाणेन प्रतिश्रयादिना पूजने, चरारात् मोजने च परं कायवाच्यनोभिर्यतं कुर्यात् ; " चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाः दद्याच्च सूनृताम् । अप्यात्मनः प्रदानेन तोषयेत् " इति व्यासस्मरणात् ॥ २८॥ वक्ष्यमाणस्यातिथेद्वेविध्यं वक्ष्यति । तत्र सायमतिथेर्विनशोषमाह । सायं वैश्वदेवान्ते प्राप्तमतिथिम् ²अन्नाद्यनावे वाग्मूतृणोदकैरभ्यर्चयेत् ; " अप्रणेद्योऽतिथिः सायमपि वाग्मृतृणोदकैः " इति योगिस्मरणात् । यत्नवचनमसत्कारे दोषाधिवयज्ञापनाय ;

" दिवातिथो तु विमुखे गते यत् पातकं नृप। तदेवाष्ट्रगुणं पुंसां सूर्योढे विमुखे गते॥"

इति विष्णुपुराणात् ; "सायं समागतो योऽसौ सूर्योदः सोऽतिथिः स्मृतः " इति प्राचेतसात् ॥ २९ ॥ किंच अनाशितम् अभोजितमतिथिं स्वयमशक्त्या विना पूजनेन स्वगृहे न स्थापयेत् ; " नास्यानश्चन् गृहे वसेत् " इति मानवात् ॥ ३० ॥

यथा वर्णानां ब्राह्मणः अभुर्यथा स्त्रीणां भर्ता तथा गृहस्थ-स्यातिथिः ॥ ३१ ॥ तत्पूजया स्वर्गमामोति ॥ ३२ ॥

अतिथिपशंसामाह । यथा क्षत्रियादयस्त्रयोऽपि वर्णाः ब्राह्मणायत्ताः धर्मोपदेशकत्वात् तस्य, यथा च स्त्रियो भेत्रेकदेवताः, तथा गृहस्थोऽतिथिदैवतः ;

> " राजन्या विपदैवत्या भार्याश्च पतिदेवताः । गृहस्थोऽतिथिदैवत्यस्तसात्तं पूजयेत् सदा ॥ "

इति स्मरणात् ॥ ३१ ॥ तत्पूजाफलमाह । स्वर्गः देशकालविषयाविशिष्टः सुखिवशेषः तत्पूजाफलम् ॥ ३२ ॥

अतिथियेस्य भग्नाशो 'गृहात् प्रतिनिवर्तते । तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतं तु प्रयच्छति ॥ ३३ ॥

एवं काम्यत्वमुक्त्वा नित्यत्वमाह । असत्कृतस्य अतिथैः परावर्त्तने गृहस्थस्य सुकृतनाशः, तद्दुष्कृत-माप्तिश्चेति अतिथिसत्कारो नित्यः ॥ ३३ ॥

¹ पराशरीयात्—ख, ग.

² All the MSS. except ख omit from here up to दुष्कृतमाप्तिश्चेति on Sūtra 33.

⁸ प्रभु: omitted in ज.

⁴ गृहस्थस्य तु गच्छति—ज.

एकरात्रं हि¹ निवसक्तितिथिक्रिक्षणः स्मृतः । अनित्यं हि रिथनो यस्मात् तस्मादितिथिरुच्यते ॥ ३४॥

अतिथिलक्षणं तत्प्रवृत्तिनिमित्तं चाह । यः ब्राह्मणः देशान्तरं गच्छन् एकरात्रं मध्ये यस्य गृहे वसित, नस्यासावितिथिज्ञेयः ;

> " क्षुधार्तस्तृषितश्चैव श्रान्तो गृहमुपागतः । प्रयत्नेन हि संपूज्यः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ "

इति वैष्णवात् । हिराब्दो रुक्षणान्तरमपि सूचयति । यथाह पराश्ररः—

" दूराध्वोपगतं श्रान्तं वैश्वदेव उपस्थितम् । अतिथिं तं विजानीयात्रातिथिः पूर्वमागतः ॥ "

इति । 'नातिथिः पूर्वमागतः ' इति वैश्वदेवोपिश्वतस्य प्राशस्त्याय ; "काले वाप्यथवाकाले नास्यानश्चन् गृहे वसेत् " इति मानवात् । कालः वैश्वदेवस्य । अकालोऽन्यः कालः । यमोऽपि—" वती यतिर्वेकरात्रं निवसन्नुच्यतेऽतिथिः " इति ।

यतु त्रतियत्योरेवातिथित्वं, न गृहस्थवनस्थयोः, ब्राह्मणपदस्य तत्रैनोपसंहारादिति ; तन्न ;

" यतिर्वत्यिमिहोत्री च तथा च मखकृद् द्विजः । सदैतेऽतिथयः प्रोक्ता अपूर्वाश्च दिने दिने ॥ अपूर्वः सुत्रती विप्रो ह्यपूर्वश्चातिथिः सदा । वेदाभ्यासरतो "निख्यमपूर्वे हि दिने दिने ॥"

इति प्राज्ञार्वचोविरोधात् । ब्राह्मण इति अब्राह्मणनिरासाय ; " नैकयामीणमितिथि विन्द्यान्नाब्राह्मणं तथा " इति विष्णुधर्मोत्तरात् । तत्र च प्रवृत्तिनिमित्तमनित्यिस्थितिकत्वम् ; एकरात्रनिवासात् । तेन च द्वितीयवासे नातिथित्वमित्युक्तं भवति । शब्दस्वरूपं त्वनित्या स्थितिर्यस्येत्यस्मिन्नथे मध्यमपदलोपेन वर्णविपर्ययवर्णनाशाभ्यां च सिध्यति । हिशब्देन स्थित्या आगमनाक्षेपात् , " अनित्यमागतो यस्मात् तस्मादितिथिरुच्यते " इत्यपि भवृत्तिनिमित्तं सूचितम् । तत्राह याष्यः—

" तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना । सोऽतिथिः सर्वभूतानां रोषानभ्यागतान् विदुः ॥ "

इति । तिथिः प्रतिपदादिः । पर्व संक्रान्त्यादिः । उत्सवः विवाहादिः । एतेषु यो नियमेन ³नायाति, सोऽिथिः इत्यनेन न विद्यते तिथिर्यस्येत्युक्तं भवति ॥ ३४ ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः

नैक्रग्रामीणमितिथें विप्रं सांगतिकं तथा। उपस्थितं गृहे विन्याद्वार्या यत्रामयोऽपि वा॥ ३५॥

उक्तेऽतिथिरुक्षणे अन्वयव्यितिरेकमुखेन विशेषान्तराण्याह । एकग्रामे भव एकग्रामीणः; तादृशं विश्रम् । तथा ग्रामान्तरस्थमि, संगतिः पूर्वपरिचयो विद्यते येनासौ सांगतिकः; तं च । यत्र भार्या अग्निहेत्त्रं वा अस्त ; तादृशेऽपि निवासे उपस्थितम् अतिथिं न जानीयात् । गृहविशेषणोपादानात् प्रवासे यथोक्तिविशेणवतोऽपि नातिथित्वम् । यथाह बौधायनाः—

" प्रवासं गच्छतो यस्य गृहे कर्ता न विद्यते । पञ्चानां महतामेष सह यज्ञैः स गच्छति ॥ प्रवासे कुरुते चैतान् यदान्नमुपपद्यते । न चेदुत्पद्यते चान्नमद्भिरेतान् समाचरेत् "

इति ; गृहकर्तव्यतासंभवे प्रवासे पाक्षिककर्तव्यतादर्शनात् । एतेन ग्रामान्तरवासी, पूर्वापरिचितः, भार्या पतिगृहे, दूरादागतः, एकरात्रवासी, ब्राह्मणः, अतिथिरित्यतिथिरुक्षणमुक्तं भवति ॥ ३५ ॥

यहि त्वतिथिधमेंण क्षत्रियो गृहमागतः। ¹भुक्तवत्सु च विषेषु कामं तमपि भोजयेत्॥ ३६॥

अतिथिप्रसङ्गेनाह । अतिथियर्मः अतिथिलक्षणम् । तद्युक्तः क्षत्रियोऽपि चेत् गृहमायाति, तदा असावपि विप्रातिथिभोजनानन्तरमिच्छया भोजनीयः । कामग्रहणात् अभोजनेऽप्रत्यवायतां च दर्शयति ॥ ३६ ॥

वैद्यश्रुविष प्राप्तौ कुरुम्बेऽतिथिधर्षिणौ। भोजयेत् सह भृत्येस्तावावृद्यांस्यं प्रयोजयन्॥ ३७॥

²यद्यतिथिवदेव वैश्यश्द्रावि कुटुम्वे निवासमागच्छतः, तदा तावप्यनिविधित्वख्यापनाय भृत्यैविक्ष्य-माणेः सह भोजनीयो, न त्वतिथिधर्मणार्चनीयो ; अब्राह्मणस्यातिथित्वाभावात् ; "ब्राह्मणस्यानिथिरब्राह्मणः" इति गौनमीयात् । यतु "अतिथित्वे तु वर्णानां देयं शक्त्यानुपूर्वशः" इति वर्णत्रयस्यातिथित्वस्मरणं, तद्भोजनीयत्वाभिप्रायेण, न त्वप्रत्याख्येयत्वेन ; शक्तिकामाद्युपवन्धदर्शनात् ॥ ३०॥

इतरानिप सक्यादीन् संपीत्या गृहमागतान्। अयुक्तानं यथाशक्ति भोजयेत् सह भाषेया॥ ३८॥

¹ भुक्तवत्स्वपि—- ह. From here up to the end of the first half of verse 38 missing in ज.

² यद्यतिथित्वेन—्ग. ³ सत्कृत्यान्नं — ठ.

किंच वैश्वदेवकाले प्रीत्यितशयेन यथे, कलक्षणेन गृहं प्राप्तान् इतरान् मूर्धाविसक्तादीन् सिखसंबिन्धिनश्च शक्तौ सत्यां प्रकृतं यथे। पपादितमेवानं रार्यामोजनकाले मोजयेत्। यथाह योजिश्विरः — "मोजयेचागतान् काले सिखसंबिन्धिनः न्यान् " इति। सखा मित्रम्। संबिन्धिनः वैवाहिकाः। बान्धवाः पैतृष्वस्रयादयः। भार्यामोजनकालश्च पितमोजनानन्तरम्;

" अङ्क्ते अक्ते पतौ या तु स्वासीना चापि वासिते । विनिद्धिते विनिद्धाति प्रथमं परिबुध्यते ॥"

इति मानवात् । इदं च भार्यया सह भोजनं पतिभोजनानन्तरमागतानाम् । पूर्वागतानां तु पत्येव सह भोजनम्, औचित्यात् । दंपतिभोजनानन्तरमागतानां तु पाकान्तरेणैव ; न तद्भुक्तरोषेण ; " दंपत्योर्भुक्तरोषं तु सक्तवा चान्द्रायणं चरेत् " इति निषेधात् ॥ ३८॥

खवासिनीं कुमारीं च रोगिणीं 'गुर्विणीं तथा। अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन्॥ ३९॥

अतिथिभोजनात् प्राक् अन्यो न भोजनीय इति वक्ष्यति । तस्यापवादमाह । उद्धा पितृगृहस्थकन्या स्ववासिनी । सुवासिनीति पाठे नवोढा कन्या स्नुषा च । कुमारी अविवाहिता । रोगिणी ज्वराद्यभिभूता । गुर्विणी गर्मिणी । तथेति अचिरप्रसूता ; "स्वगृह्याणां कुमारीबालवृद्धतरूणप्रजाताः " इति बासिष्ठात् । तरुणप्रजाता नवप्रजाता । एतान् अतिथिभ्यः पुरैव भोजयेत् ; एतेषां बुभुक्षासिहण्णुत्वात् । किमतिथिभ्योऽग्रे एते भोजनीयाः, न वेत्यविचारयन् ; प्रधानाविरोधस्याभ्यर्हितत्वात् । एतानिति पुंस्त्वेन बालवृद्धादीनिष परामृशति । यथाह योगीश्वरः—

" बालस्ववासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यकाः । संभोज्यातिथिभृत्यांश्च दंपत्योः शेषभोजनम् ॥ "

इति । अनेन च पाठक्रमेण 'अग्ने अनन्तरम् ' इति व्याख्या निरस्ता । 'अन्तरक् ' इति मालयः पाठः । तत्र सहेत्यर्थ इति मेघातिथि: ॥ ३९ ॥

अदत्त्वा 'यस्तु एतेभ्यः पूर्व सुङ्क्तेऽविचक्षणः।
'सुञ्जानो न स जानाति श्वगृष्ठेर्जिग्धिमात्मनः॥ ४०॥
सुकतवत्सु च विधेषु स्वेषु भृत्येषु चैव हि।
सुञ्जीयातां ततः पश्चादविशष्टं तु दंपती ॥ ४१॥

¹ ਗਸਿੰਗੀ— **ਠ**.

⁸ स भुझानो न जानाति—ह.

² तु य एतेभ्य:—ग, ठ.

^⁴ गृहस्थः शेषभुग्भवेत्—ज。

अतिथ्यादिभ्यः प्राक् भोजने प्रतिषेवमाह । अतिथिमारभ्य ¹रत्रवासिन्याद्यन्तानभोजयित्वा यो धर्मोनभिज्ञः स्वयमेव प्रथमं भुङ्क्ते । भुञ्जान इति णिच् विभावनीयः ; अन्यान् वा भोजयित ; स श्वभिः गृष्टेश्च करिष्यमाणा-मात्मनो जिथ् भक्षणिक्रयां न जानाति ॥ ४०॥ भोजनीयभोजकभोजने क्रममाह । विप्राः अतिथयः । चकारात् अतिथिवदागता अभ्यागताः क्षत्रियाश्च । स्वाः सिक्संबन्धिबान्धवाः । भृत्याः भरणीयाः मातापित्रादयः ;

" माता पिता गुरुभीयी प्रजा दीनाः समाश्रिताः । अभ्यागतोऽतिथिश्चामिः पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ "

इति दक्षस्मरणात् । चकारात् दासीदासाः । एतान् भोजयित्वैव, नाभोजयित्वा । पश्चात् अनन्तरम् ; न सह । ततः तद्भुक्तात् अवशिष्टं, न पकान्तरं, भार्योपती भुङ्गीयाताम् ॥ ४१ ॥

देवान् पितृन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः। पूजियत्वा ततः पश्चाद् गृहस्यः होषभुग्भवेत्॥ ४२॥

दंपत्योभींजने क्रममाह । देवादीन् तत्तचज्ञेषु । चकारात् सख्यादीन् । भृत्यान् उक्तलक्षणान् । गृह्या देवताः पश्चादयः । चकारात् श्वकाकादयश्च । एतान् तत्तदन्नभागेन तर्पयित्वा, अनन्तरं ततः महायज्ञभृत्य-भरणान्नादवशेषं गृहस्थो भुङ्गीत । अर्थात् पत्नी पतिभोजनानन्तरं भुङ्गीतेति सिद्धम् ;

> " सेवेत भर्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नफलादिकम् । महाप्रसाद इत्युक्त्वा प्रीतिदत्तं प्रतीच्छिति ॥ "

इति मान त् । उक्तानामि देवयज्ञादीनां पुनर्वचनं देवयज्ञात् प्राक् मनूक्तिपितृयज्ञनिरासाय ; मनुष्ययज्ञा-नन्तरमि मनूक्तभूतयज्ञविधानाय च । तथाच मनुः—" दचादहरहः श्राद्धम् " इति पितृयज्ञमुक्त्वा, " वैश्वदेवस्य सिद्धस्य " इति देवयज्ञमाह ।

> " स्वाध्यायेनार्चयेतर्षीन् होमदेवान् यथाविधि । पितृञ्ज्राद्धेऽतिथं नन्नेर्भृतानि बलिकर्मणा ॥ "

इति मनुष्ययज्ञानन्तरं भूतयज्ञं चाह ॥ ४२ ॥

अघं स केवलं भुङ्के यः पचत्यात्मकारणात्। यज्ञशिष्टाशनं स्थेतत् सतामन्नं विधीयते॥ ४३॥

पश्चयज्ञाकर्तुर्भोजने ²प्रत्यवायमाह । यस्तु आत्मार्थमेवान्नं पक्त्वा आत्मनेत्र मुङ्क्ते, पश्चयज्ञान् नानुतिष्ठति, स केवलमघमेव मुङ्क्ते; "केवलाघो भवति केवलादी" इति श्रुतै: । तत्र हेतु:—यतो ¹ स्ववासिन्याद्यन्तान् न भोजयित स श्वभि:—घ. यज्ञेभ्यः देवयज्ञादिभ्यः शिष्टमवशिष्टम्; अस्यत दृत्यद्यानं भोज्यम्; सतामक्रमसुं योग्यं विश्वीयते शास्त्रेष्ठ, तस्मात् पञ्चयज्ञाननुष्ठायैव भोक्तन्यम् ; नान्यथेति ॥ ४३ ॥

स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा तथा।

न चाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपूजनात्॥ ४४॥

सायं प्रातस्त्वतिथये प्रद्यादासनोदके।

अतं चैव यथाशकत्यां सत्कृत्य विधिपूर्वकम्॥ ४५॥

प्रतिश्रयं तथा शस्यां पादाभ्य संस्विपकम्।

अतंयकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम्॥ ४६॥

इति ³श्रीविष्णुस्मृतौ सप्तपष्टितमोऽध्यायः

अतिथिमोजने अर्थवादमाह । गृहस्थः अतिथिपृजनेन यादशान् लोकान् प्राम्नोति, तादशान् वेदा-ध्ययनाग्निहोत्रहोमयज्ञतपोभिनैति ॥ ४४ ॥ उक्तस्यातिथेर्द्वेविध्यं तत्पृजने प्रकारिवशेषं चाह । सायं प्रातः कालभेदेन आगतः अतिथिरपि द्विविधः । तस्मै अत्रं द्याच । विधिपृर्वकम् ; मधुपर्कविधिना । आसनोदके ; आसनं विष्टरः ; उदकं पाद्याध्यीचमनीयानि दत्त्वैव । चकारो वाक्यभेदप्रदर्शनाय । यथाशक्त्या ; अभिमुखं प्रत्युद्गमनादिना सत्कृत्य मधुपर्कादि दत्त्वैवेत्युक्त एवातिथिभोजने गुणविधिः ॥ ४५ ॥ किंच प्रतिश्रयः निवासः । शय्या खट्टा तूलिका वा । पादयोः प्रक्षालनपूर्वकं घृतादिनाभ्यञ्जनम् । दीपः निवासोद्योताय । तथाशब्देन गात्राभ्यङ्गव्यजनस्नानानुलेपनादीनां विष्णुधर्मोत्तरोक्तानां श्रहणम् । ⁴एषां प्रत्येकदानेन गोः प्रकृष्टदानफलसमं फलं प्रामोति । प्रतिश्रयादिषु द्वितीयानिदेशात् प्राप्तिकर्मतापि सिध्यति । तेनेह लोके प्रतिश्रयादिदानेन प्रतिश्रयादि प्रामोति । परत्र च गोदानफलमिति ॥ ४६ ॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि श्रीरामपण्डितात्मज-⁶श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्तषष्टितमोऽध्यायः

¹ यथाशक्ति-ज. ठ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्र पञ्चयज्ञयकरणं सप्तपष्टितमम्—ज, ठ.

⁵ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतो वैजयहयां सप्तषष्टितमोऽध्यायः—घ, च.

² प्रत्येकदानादाघ्रोति—ठ.

⁴ प्रत्येकसेपां दानेन—ग.

⁶ श्री omitted in ग.

¹अष्टषष्टितमोऽध्यायः

चन्द्राकोपरागे नाश्रीयात् ॥ १॥ स्नात्वा मुक्तयोरश्रीयात् ॥ २॥ अमुक्तयोरस्तं गतयोः स्नात्वा रष्ट्रा चापरेऽहि ॥ ३॥

उक्ते भोजने विधिनिपेधावष्टपष्टितमेनाह । चन्द्रसूर्यग्रहणकाले ग्रहणप्रहरात् पूर्वं यामत्रयं यामचतुष्टयं च नाइनीयात् । तथाच व्यासः—" ग्रहकाले च नाइनीयात् " इति । बुद्धगौतमोऽपि—

> '' सूर्यग्रहे तु नाश्नीयात् पूर्वं यामचतुष्टयम् । चन्द्रग्रहे तु यामां श्लीन् बालवृद्धातुरैर्विना ॥ ''

इति । चन्द्रार्कयोः सर्वे यहे यामचतुष्टयम् । ²खण्डयहे यामत्रयमित्यर्थः ;

" चन्द्रार्कसर्वयासे तु नाचाचामचतुष्टयम् । खण्डमहे तु यामांस्त्रीन् पाग्भुजिं परिवर्जयेत् ॥ "

इति ब्रह्मवैवर्तात् । बालादिषु तु विशेषमाह मार्कण्डेयः--

" सायाहे यहणं चेत् स्यादपराहे न भोजनम् । अपराहे न मध्याहे मध्याहे न तु सङ्गवे । भुञ्जीत सङ्गवे चेत् स्यान्न ³पूर्वभुजिमाचरेत् ॥ "

इति ॥ १ ॥ यदा तु न पूर्वं भोजनकालस्तदाह । मुक्तेः पूर्वं स्नानवचनं मुक्तिस्नानताश्रमनिरसाय । तेन मुक्तिस्नानानन्तरं भोजनाङ्गतया स्नात्वाश्रीयात् ; "अस्नाताशी मलं भुङ्क्ते" इति भोजनाङ्गस्नानश्रवणात् । तिस्मिश्च मुक्तिस्नानानन्तरमेवाधिकारात् ;

> " आशीचं जायते नॄगां ब्रहणे चन्द्रसूर्ययो: । राहुस्पेशे तयो: स्नात्वा स्नानादी कल्पते नरः ॥ "

इति ब्रह्माण्डपुराणात् ॥ २ ॥ अस्तास्ते विशेषमाह । अमुक्तयोरित्यादि कर्मणि षष्ठी । तेन राहुअस्तावेव अस्तं गर्नो चन्द्रार्को परेऽह्नि अर्थादुदितौ दृष्ट्रा, चकारात् मुक्तिनिमित्तं स्नात्वा ; पुनः स्नात्वा अक्षीयात् । मुक्तिदर्शनोत्कर्षात् स्नानस्याप्युत्कर्षः ; तदायुत्कर्षन्यायात् । दर्शानात् प्राक् स्नानवचनं तूक्तप्रयोजनमेव । ततश्च रविष्यस्तास्ते अहोरात्रं, चन्द्रप्रस्तास्ते अहर्मात्रं नाश्रीयादिति सिद्धम् । तथाच भृगुः—

> " यस्तावेवास्तमानं तु रवीन्दू प्राप्नुतो यदि । परेयुरुदये दृष्ट्या स्नात्वाभ्यवहरेन्नरः ॥ "

इति । दर्शनं शास्त्रीयज्ञानोपलक्षणम् ;

" मेघमालादिदोषेण यदि मुक्तिने दश्यते । आकल्ज्य ततः कालं स्नात्वा भुज्जीत वाग्यतः ॥ "

इति स्मृत्यन्तरात् । प्रस्तोदये तु वातिष्ठः---

" प्रस्तोदये विधोः पूर्वं नाहर्भोजनमाचरेत् । रविप्रस्तोदये पूर्वरात्रो च भुजिवर्जनम् ॥"

इति॥ ३॥

न गोब्राह्मणोपरागेऽश्रीयात् ॥ ४ ॥ न राज्ञो व्यसने ॥ ५ ॥

गोब्राह्मणयोरुपरागो बन्दीकरणम् । तिह्ने नाश्चीयात् । अनुवृत्ताविष पुनः क्रियावचनं यावह्रन्दीकरण-मुपवासस्याशक्यत्वावगमाय ॥ ४ ॥ राज्ञो व्यसनम् आपदुपगमो मरणं वा । तिह्नेऽिष नाश्चीयात् ॥ ५ ॥

प्रवसिताग्निहोत्री यदाग्निहोत्रं कृतं सन्यते तदाश्मीयात्।। ६॥ यदा कृतं सन्येत वैश्वदेवसपि॥ ७॥ पर्वणि च यदा कृतं सन्येत पर्व॥ ८॥

आहितामेः प्रवासे विशेषमाह । देशान्तरादागत आहितामिः यावता कालेन नित्यहोमं कृतं मन्येत, तावति कालेऽतीते द्वादश्यां प्रातः नित्यं च सायमश्रीयत् । पुनः क्रियावचनं भोजननियमाय ;

> " आहितामिरनड्रांश्च ब्रह्मचारी च ते त्रयः । अक्षन्त एव सिध्यन्ति नैषां सिद्धिरनक्षताम् ॥ "

इति स्मरणात् । अग्निहोत्रवचनं स्मार्ताभेरिनयमाय ॥ ६ ॥ किंच प्रवासी आहितामिः यावता कालेन वैश्वदेवमिष कृतं मृत्येत, तावत्कालात्यये अश्नीयात् । वैश्वदेवशब्देन देवभूतिपतृयज्ञा उच्यन्ते ; " देवभूतिपतृयज्ञा वैश्वदेवः " इति प्राचितसात् । अपिशब्दान्मनुष्ययज्ञमिष ; " भार्या यत्राभयोऽपि वा " इत्यनेन तस्यापि ¹प्रत्यहकर्तव्यत्वात् ॥ ७ ॥ किंच दर्शपूर्णमासयोः पर्वणोः , चकारात् प्रतिपदोश्च अन्वाधानिपण्डिपतृयज्ञान्वाहार्यकादि यदा कृतं मन्येत तदाश्नीयात् ॥ ८ ॥

¹ श्रत्यह corrupted in घ.

नाश्रीयाद्याजीणें ॥ ९ ॥ नार्धरात्रे ॥ १० ॥

किंच अर्जः पृमेद्वारे, चकारात् श्राद्धदशमीद्वादश्यादि गोजने च पुनर्नाश्नीयात्; "पुनर्भोजन-मध्वानम्" "एकादशीं समासाद्य त्यजेद्धक्तचतुष्टयम्" इत्यादिष्ट्मरणात् ॥ ९॥ अर्धरात्रं निशीथः; "निशीथो घटिकाद्वयम्" इति रूमरणात् । मुहूर्तद्वयमित्यन्ये; द्विरशनोपक्रमे "अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्धप्रथमयामान्तम्" इति कात्यायनस्मरणात् । अत्र महानिशाप्युपरुक्ष्यते "महानिशा च विज्ञेया गमध्यमं प्रहरद्वयम्" इति । तत्र नाश्नीयात् । तथा अर्धरात्रे व्यतीतेऽपि;

> " अर्धरात्रे व्यतीते वाप्यर्धरात्रे महानिशि । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो भुक्त्वा सांतपनं चरेत् ॥"

इति स्मरणात् ॥ १० ॥

न मध्याहे ॥ ११ ॥ न संध्ययोः ॥ १२ ॥ नाईबासाः ॥ १३ ॥ नैकवासाः ॥ १४ ॥ न नग्नः ॥ १५ ॥ व्नोदके ॥ १६ ॥ नोत्कुटकः अ ॥ १७ ॥

मध्याहः कुतपः ॥ ११ ॥ सायंपातःसंध्ययोः ॥ १२ ॥ क्रिन्नवस्त्रः ; " नार्द्रवासा नार्द्रशिराः " इति **ब्राह्मात्** ॥ १३ ॥ एकवासा अनुत्तरीयः, अनुपर्वाती च ; " सोत्तराच्छादनश्चैव यज्ञोपवीती भुज्जीत " इति **आपस्तम्वीयात् । ब्राह्मेऽपि**—

" नैकवस्त्रो द्रष्ट्रमध्ये सोपानत्कः सपादुकः । न चर्मोपरिसंस्थश्च चर्मावेष्टितपार्श्ववान् ॥ "

इति ॥ १४ ॥ नमो दशविधः प्रागुक्तः ॥ १५ ॥ "जलस्थो नौकास्थो वा न भुझीत " इति आपस्तस्वी-यात् ॥ १६ ॥ उत्कटकः ऊर्ध्वजानुः ॥ १७ ॥

न भिन्नासनगतः ॥ १८॥ न च दायनगतः ॥ १९॥ न भिन्नभाजने ॥ २०॥ नोत्सङ्गे ॥ २१॥ न भुवि॥ २२॥ न पाणौ ॥ २३॥

भिन्नं स्फुटितं भिन्नजातीयं वा आसनद्वयम् ; तत्रोपविष्टः ॥ १८ ॥ शयनं शय्या ; तद्भतः । भूमाविष शियत्वा वा ; ब्राह्मे—" नावसिक्थकसंस्थश्च न च पर्यक्किशस्थितः " इति । पर्यक्किश मिश्चका

¹ मध्यस्थं—घ.

² This Sūtra omitted in ख, ग.

॥ १९॥ स्फुटिते भिन्नजातीयैः कृते वा पात्रे । ताम्रादिव्यतिरेकेणेतत्; "ताम्ररजतसुवर्णानां भिन्ने च न दोषः" इति पैठीनसिस्मरणात् ॥ २०॥ उत्सङ्गे उपस्थे पात्रं संस्थाप्य । भोजनं भक्ष्यभक्षणस्याप्युपलक्षणम् ; "न मक्ष्यानुत्सङ्गे भक्षयेत्" इति गौतमीयात् । उत्सङ्गः आसन्द्यपलक्षणम् ; "न चासन्दीस्थिते पात्रे " इति विष्णुपुराणात् ॥ २१॥ पत्रावल्याद्यनन्तर्हितायां भूमौ ; अकृत्रिमायां वा ; "कृतभूमौ च भुञ्जीत " इति आपस्तस्वीयात् ॥ २२॥ पाणौ पाणितले ;

"करे कर्पटके चैव शिलायां ताम्रभाजने । वटाकिश्वत्थपत्रेषु गृही भुक्तवैन्दवं चरेत् ॥ "

इति शातातपीयात्। तथा ब्राह्मेऽपि-

" यस्तु पाणितले भुङ्क्ते प्रसृताङ्गुलिभिश्च यः । यस्तु फूत्कारसंयुक्तं ¹तस्य गोमांसवच्च तत् ॥ "

इति ॥ २३ ॥

खवणं च यत्र द्यात् तन्नाश्रीयात् ॥ २४ ॥ न बालकान् निर्भत्सेयन् ॥ २५ ॥ नैको ऋष्टम् ॥ २६ ॥ नोद्धृतस्तेहम् ॥ २७ ॥ न दिवा घानाः ॥ २८ ॥ न रात्रौ तिलसंबन्धम् ॥ २९ ॥ न दिघसक्त्न् ॥ ३० ॥

यसिन् द्रव्ये पाकानन्तरं रुवणं दीयते तत्; "प्रत्यक्षरुवणं च यत्" इति भविष्णात्। चकारात् द्विपकऋजीषपकादि च; "पुनः पकमृजीषपकम्" इति वासिष्ठात्॥ २४॥ स्वपङ्क्ती भुञ्जानान् बारुकान् विक्कुर्वन् कुत्सयंश्च । ब्राह्मेऽषि—" अन्नस्य जन्मकाद्धप्यं दुप्पक्तिं च न कुत्सयेत्" इति । जन्मकाद्धप्यं, दुर्देशोत्पत्त्यादि । दुष्पक्तिः दुष्पाकः ॥ २५ ॥ एकोऽन्यरहितः अन्यपङ्क्ती च मिष्टान्नम् ॥ २६ ॥ उद्भृतः स्नेहः नवनीतं यस्मात् तत् तक्रम् । उद्भृततेरुं तिरुक्त्रुकं च । गौत्याः— " उद्भृतस्नेहिवरुयनपिण्याकमिथतप्रभृतीनां चात्तवीर्याणि नाक्षीयात्" इति । उद्भृतस्नेहस्येवायं प्रपञ्चः । विरुथनं नवनीतमरुम् । मिथतं निर्जेरुं तक्रम् । प्रभृतिशब्देन उपात्तरसे दिषपयसी ॥ २७ ॥ दिवसे मृष्टयवान् नाद्यात् । दिवसम्रहणात् रात्रावनिषेधः ;

" दिवा धानासु वसति रात्रो च दिधसक्तुषु । अरुक्ष्मीः कोविदारेषु कपित्थेषु सदैव हि ॥ "

¹ तच-- घ.

इति ब्राह्मात् ॥ २८॥ तिर्छैः संबन्धो यस्य तत् रात्रौ । रात्रिग्रहणात् दिवा अनिषेधः । तिल्संबन्धि-निषेधात् तिल्निषेधोऽर्थसिद्ध एव ॥ २९ ॥ रात्रौ दिध च सक्तूंश्च नाद्यात् । सक्तवः भृष्टयविपष्टानि ।

> " आयुष्कामो न कुर्वीत रात्रौ च दिधमोजनम् । धाना दिध च सक्त्रंश्च श्रीकामो वर्जयेन्निशि । भोजनं तिरुसंबद्धं स्नानं चैव विचक्षणः ॥ "

इति पृथङ् निषेधात् नात्र साहित्यविवक्षा । मधुनोऽप्यत्रोपलक्षणम् ;

" अपि प्रस्थानसमये रात्रौ न प्रारायेन्मधु । मधुपर्कप्रदानं तु वर्जियत्वा तु कामतः ॥"

इति ब्राह्मात् । अत्रैव वाक्ये दधीत्यपि पाठः पुराणान्तरे ॥ ३०॥

न कोविदारवरिपपलकाणिकाकम् ॥ ३१ ॥

कोंविदारः काञ्चनारः । शेषं प्रसिद्धम् । एषां ¹कलिकाफलपत्राणां शाकम् । एतेन कुसुम्भादीन्यु-पलक्ष्यन्ते ; '' कुसुम्भनालिकाशाकं वृन्ताकं पातिकां तथा '' इति उज्जानः स्मरणात् ॥ ३१॥

नाद्रचा ॥ ३२ ॥ नाहुत्या ॥ ३३ ॥

यत् देवद्विजादिभ्यो न दद्यात् तन्न भक्षयेत् ॥ ३२ ॥ यस्य होमार्हस्य न होमः क्रियते, तन्नाद्यात् ; " यस्यामो न क्रियते यस्य चाग्रं नं दीयते न तद्भेक्तन्यम् " इति आएएस्तम्बीयात् ॥ ३३ ॥

नानाह्यादः ॥ ३४ ॥ नानाह्यरमुख्या ॥ ३५ ॥

न आर्द्री पादी यस्यासी तथा ॥ ३४ ॥ करी च मुखं च तयोः समाहारः करमुखम् । न आर्द्र तद्यस्यासी तथा ; "प्राङ्मुखोऽन्नानि भुझीत पञ्चाद्री बाग्यतः ग्रुचिः" इति याम्यात् । वकारात् अद्भिहदयंगमाभिराचमनं गम्यते, "सुपक्षालितपाणिपादोऽप आचम्य ग्रुचौ संवृतदेशेऽन्नमुपसंगृद्ध काम-क्रोधलोभमेहानपहृत्य सर्वाभिरङ्गुलीभिः शब्दमकुर्वन् प्राक्षीयात्" इति द्वेवलस्मरणात् ॥ ३५ ॥

नोच्छिष्टश्च चृतमादचात् ॥ ३६॥

प्राणाहुत्यनन्तरं यावत्समाप्ति पूर्वमगृहीतं घृतं न गृह्वीयात् । तेन भोजनारस्भात् प्रागेत्र घृतप्रहणं सिद्धम् ; '' न भुर्ज्जीताघृतं नित्यं गृहस्थो भोजनं स्वयम् " इति हैचल्छेन अघृतभोजननिषेधात् । प्रहणवत् त्यागोऽपि निषिद्धो वक्ष्यते । हस्तदत्तस्यापि निषेधः प्रशाशियो— " माक्षिकं फाणितं शाकं गोरसं लवणं घृतम्। हस्तदत्तानि भुक्त्वा तु दिनमेकमभोजनम्॥"

इति ॥ ३६ ॥

न चन्द्रांकितारका निरीक्षेत ॥ ३७॥ न सूर्घानं स्पृशेत्॥ ३८॥ न ब्रह्म कीर्तयेत्॥ ३९॥

उच्छिष्टः चन्द्रादीन् न पश्येत् । राहुं च ; "नाशुची राहुतारकाः " इति योगिस्मरणात् । निः बुद्धिपूर्वकर्तां गमयति ॥ ३७ ॥ उच्छिष्टः मस्तकं न स्पृशेत् । शिरः पादोपलक्षणम् ;

> " न स्पृशेद्वामहस्तेन भुङ्जानोऽन्नं कदाचन । न पादौ न शिरो वस्ति न पदा भाजनं स्पृशेत् ॥ "

इति बाहिस्पत्यात्। स्पर्शनं वेष्टनोपलक्षणम्; "यद्भङ्क्ते वेष्टितशिराः सर्वे विद्यात् तदासुरम् " इति स्मरणात् ॥ ३ ॥ उच्छिष्टः वेदं नोचारयेत्। उपलक्षणमिदम्; "नाशुचिदेवपितृनामानि कीर्तयेत् " इति गौतमीयात् ॥ ३९ ॥

प्राङ्मुखोऽश्रीयात् ॥ ४० ॥ दक्षिणामुखो वा ॥ ४१ ॥

पूर्वीभिष्ठुखो भुङ्गीति नियमविधिरयं नित्यः ॥ ४०॥ अयमपि नित्यविधिरेव । वाशब्दात् काम्योऽपि ;

" आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः। श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः॥"

इति मानवात् । यतु वामनपुराणे—" भुङ्गीत नैवेह च दक्षिणामुखो न च प्रतीचीमिष भोजनी यम् । " इति, यच हारीतेन—" नोदङ्मुखो न चाधिशयनासनः " इति, " न कदाचिदुदङ्मुखः " इति च ; तत्र दिक्षणाभिमुखतानिषेधो जीवन्म तृक्षविषयः, " वाग्यतो दिक्षणामुखो मुङ्गीत । अनायुप्यं त्वेवंमुखस्य भोजनं मातुरित्युपदिशन्ति " इति आपस्तम्बीयात् । प्रत्यगुदङ्मुखनिषेधस्तु निष्कामविषयः ॥ ४१ ॥

अभिपूज्यात्रम् ॥ ४२ ॥ सुमनाः स्रव्यनुलिप्तश्च ॥ ४३ ॥ न निःशेषकृत् स्यात् ॥ ४४ ॥ अन्यत्र दिधिमधुसिरिःपयः-सक्तुपलमोदकेभ्यः ॥ ४५ ॥ भोजनार्थमुपकल्पितमन्नं सच्याहृतिकगायच्या प्रेक्ष्य "सत्यं त्वर्तेन परिषिच्च।मि " इति परिषिच्य, "अमृतोपस्तरणमिस " इत्याचम्य, प्राणादिपञ्चाहुतीर्भुक्त्वा, वाग्यतः अन्नम् अकुत्सयन् सरोषं भुक्त्वा, "अमृतापिधानमिस " इत्याचग्य, आचमनरोषं दक्षिणपादाङ्गुष्ठाग्रे निनयेत्। अन्नप्रहणात् भक्ष्यादा-वनियमः ; "भक्ष्यापूपकन्दमूलफलमांसेप्वेके " इति प्राचेतसात् ॥ ४२ ॥ प्रसन्नचेताः पुष्पमालानु-लेपनादिभूषितो भुञ्जीत । चकारात् पीठोपविष्टो मण्डलस्थापितपात्रश्चेत्यादिः ; " शुचिः पीठमधिष्ठितः " इति देवलीयात् ;

> " चतुरश्रं त्रिकोणं च वर्तुरुं चार्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्व्येण बाह्मणादिषु मण्डलम् ॥ "

इति **ब्राह्मात्** ॥ ४३ ॥ परिविष्टमत्रं निःशेषं नांचात् ; " सर्वं सशेषमश्रीयात् " इति **स्मरणात् ॥ ४**४ ॥ अस्यापवादमाह । सर्पिः घृतम् । पळं मांसम् । मोदकाः लड्डुकाः । शेषं प्रसिद्धम् । जलाचुपलक्षणमेतत् ।

" पानीयं पायसं सर्पिर्मधुसक्तुदधीन्यपि । निरस्यं शेषमेतेषां न प्रदेयं तु कस्यचित् ॥ "

इति भारतात् । निरस्यं नितरां रसनीयम् ॥ ४५ ॥

नाश्रीयाद्भार्यया सार्धं नाकाशे न तथोतिथतः। बहुनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् बहुवस्तथा॥ ४६॥

भार्या असवर्णा ; तया सह नाश्नीयात् ; सवर्णया सहाभ्यनुज्ञानात् ;

" ब्राह्मण्या वा सहाश्रीयादुच्छिष्टं वा कदाचन । न तस्य दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ उच्छिष्टमितरस्त्रीणां योऽश्रीयाद् ब्राह्मणः कचित् । प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः संकीर्णो मृढचेतनः ॥ "

इति आङ्गिरसात् । सवर्णयापि सह विवाहमार्गयोरेव ;

" ब्राह्मण्या भार्यया सार्धं कचिद् भुङ्गीत चाध्विन । असवर्णस्त्रया सार्धं भुक्त्वा पति तत्क्षणात् ॥ "

इति ब्राह्मात् । कचित् विवाहे । भार्यैत्युपलक्षणम् ;

"माता वा भगिनी व।पि भार्या वान्याश्च योषितः। ¹ नैताभिः सह भोक्तव्यं भुक्त्वा सांतपनं चरेत्।। "

इति व्यासस्मरणात् । सार्धमिति दर्शनोपलक्षणं वक्ष्यति । नाकाशे ; आकाशम् अनावृतप्रदेशः, अन्तरिक्षं वा, तत्र । भोजनानुवृत्तौ आश्वलायनः—" राद्वाद्यैः प्रेक्षितश्चेक्षन्नान्तरिक्षे जपेन्मनृन् " इति । आपस्तम्बी-ऽपि—" न नावि मुर्ज्ञात तथा प्रासादे " इति । न तथोत्थितः ; उत्थितः तिष्ठन् । तथाशब्दार्थः स्मृत्यन्तरे—" नाहारमुपभुज्ञीत तिष्ठन् गच्छन् हसन्नपि " इति । बहूनामिति ; बहुषु सामिलाषं प्रेक्षमाणेषु नाक्षीयात् ; " नैकवस्त्रो द्रष्टृमध्ये " इति ब्राह्मात् । नैकस्मिन् प्रेक्षमाणे बहवोऽक्नीयुः, किंतु तमिप भोजयेयुः ; " पुनः प्रदायेक्षमाणेभ्यः " इति हारीतात् ॥ ४६ ॥

शून्यालये वहिगृहे देवागारे कंथंचन । पिबेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत्॥ ४७॥

शून्यं निर्जनं यदालयं गृहं तत्र । वहीनां गार्हपत्यादीनां गृहे शालायाम् । देवानां शिवविष्ण्वा-दीनाम् अगारे पूजास्थाने । कथंचन आपद्गतोऽपि नाश्नीयात् । श्मशानाद्युपलक्षणमेतत् । तोयं पेयमात्रोपलक्षणम् ; "पेयं नाञ्जलिना पिबेत् " इति शृङ्खस्मरणात् । अतिशयेन सौहित्यं तृप्तिं च न कुर्यात् ; अजीर्णहेतुत्वात् ॥ ४७ ॥

न तृतीयमथाश्रीत न चापथ्यं कथंचन । नातिप्रगे नातिसायं वन सायं प्रातराशितः ॥ ४८॥

" सायं प्रातस्त्वन्नमभिपूजितमनिन्दन् भुङ्जीत " इति गौतमोक्तकालद्वयातिरिक्ते तृतीये काले नाश्रीयात् । अथशब्दो निषेधातिरिक्तं काम्यविधानमपि गमयति ;

> " अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥"

इति बोधायनीये सदोपवासफलश्रवणात् । अपथ्यं वाताद्युत्पादकमन्नम् । कथंचन ; तद्रसलोलुपतयापि । अतिप्रगे ; अनुदिताँके । अतिसायम् ; अस्तमयसमीपे च नाइनीयात् । अनेन पृथङ्निषेधेन ' न संध्ययोः' इत्यत्र

" उदयात् प्राक्तनी संध्या घटिकात्रयमिष्यते । सायं संध्या त्रिघटिका अस्तादुपरि भास्वतः ॥ "

¹ न ताभि:---ग

इति कालो विषयीकृतः । द्वितीयभोजनापवादमाह । प्रातराशितः प्रातर्भोजनेनैवातितृप्तः सायं नाश्रीयात् ॥४८॥

न भावदुष्टमश्रीयात्र भाण्डे भावदृषिते । रायानः प्रौदपादश्च कृत्वा चैवावस्विथकाम् ॥ ४९ ॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतो अष्टषष्टितमोऽध्यायः

यस्मिन् दृष्टे विचिकित्सा भवति, तद्भावदुष्टम् । तच जातिदुष्टादेरुपलक्षणम् ;

" जातिदुष्टं कियादुष्टं कालाश्रयविदूषितम् । संसर्गतश्च यद् दुष्टं सह्रहेखं स्वभावतः ॥ "

इति भविष्यात् । तल्लक्षणान्यपि तत्रैव--

" लगुनं गुञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च । वृन्ताकनालिकालाबु ह्यवेयाज्ञातिदूषितम् ॥ "

इति । हिराब्दात् सन्धिनीक्षीरादि । " न भक्षयेत् कियादुष्टं यद् दृष्टं पतितैः पृथक् " इति । पुनःपाक-हस्तदानादिकियया वा दुष्टम् । " कालदुष्टं तु विज्ञेयं ह्यस्तनं चिरसंस्थितम् " इति । ह्यस्तनं पर्युषितं पक्षमोद-नादि । चिरसंस्थितम् अपकमि काञ्जिकादि ।

> " सुरालशुनसंसृष्टं पीयूषादिसमन्वितम् । संसर्गदुष्टमेतद्धि शृद्धोच्छिष्टवदाचरेत् । अभोज्यात्रं विजानीयादन्नमाश्रयगर्हितम् ॥ "

इति । अभोज्याः कद्र्येलुब्धाद्यः ।

" विचिवित्रसा तु हृद्ये अने यस्मिन् प्रजायते । सह्रेष्ठेखं तु तज्ज्ञेयं पीयूषं तु स्वभावतः ॥ "

इति । इदमेव भावदुष्टं पीयृषादि । एवं सप्तविधमभोज्यं भावेन चित्तवृत्त्या दूषितम् । म्लेच्छादिभाण्डसदृशे दुर्बाह्मणादिभोजनदुष्टे च भाण्डे ; " न भिन्नावकीणें " इति हारीतात् । शयानः भूमावि तिर्यग्भूतः ; शयनगतस्य प्रागेव निषेधात् । प्रोढपादः आसनारूढपादः । अवसिक्थका आसनवन्यः ; तद्वांश्च नाक्षी-

¹ विष्णुस्मृतौ भोजनिषधिनिषेधप्रकरणमष्टषष्टितमम्—ज.

विष्णुस्मृतिः

यादिति प्रत्येकं संबध्यते । चकारात् प्रसारितपादोऽपि ; " न प्रसारितपादोऽपि पादारोपितपाणिमान्" इति ब्राह्मात् ॥ ४९ ॥

इति ^२श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय - श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि श्रीरामपण्डितात्मज-^३श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् अष्टषष्टितमोऽध्यायः

¹ संबन्ध:—ख, च.

³ श्री omitted in ग.

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

नाष्ट्रमीचतुर्दशीपश्चदशीषु स्त्रियमुपेयात् ॥ १ ॥

एवं दिनकर्तव्यमुक्त्वा रात्रिकृत्ये स्त्रीसंगमे निषेधविषयमेकोनसप्ततितमेनाह । "ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् " इति गोतमोक्त्या ऋतौ अनृतौ वा यदा स्त्रियं गच्छेत्, तदा अष्टमीचतुर्दशी-पौर्णमास्यमावास्या वर्जयेत् ;

" अमावास्यामष्टमीं च पौर्णमासीं चतुर्दशीम् । ब्रह्मचारी भवेत्रित्यमप्यृतौ स्नातको द्विजः ॥ "

इति मानवात् । अपिशब्दात् अनृतौ । स्नातको गृहस्थः ; स्नातकधर्माणां गृहस्थसाधारण्यात् । उपलक्षणमिदं संकान्त्यादेरपि ;

" अष्टम्यां च चतुर्दस्यां पञ्चदस्यां त्रिजन्मसु । व्यतीपाते च संक्रान्त्यां नोपेयाज्ञातु योषितम् ॥ "

इति आश्वलायनस्मरणात् ॥ १ ॥

न श्राद्धं भुक्त्वा ॥२॥ न दत्त्वा ॥३॥ नोपनिमन्त्रितः श्राद्धे ॥४॥ न व्रती ॥५॥ न दीक्षितः ॥६॥

श्राद्धमोजनानन्तरम् ॥ २ ॥ श्राद्धकरणानन्तरम् ॥ ३ ॥ श्राद्धे निमन्त्रणस्वीकारानन्तरम् । उपशब्देन पूर्वेद्युस्तनमेव निमन्त्रणं गृद्यते, न कालान्तरीयम् ; " निमन्त्रयीत पूर्वेद्युब्बिद्याणानात्मवाञ्छुचिः " इति स्मरणात् ॥ ४ ॥ व्रतं श्राद्धदिनात् पूर्वेद्युस्तनमेकादस्यादिकं च । तद्वान् ;

" श्राद्धं करिष्यन् कृत्वा वा भुक्त्वा वापि निमन्त्रितः । उपोप्य च तथा भुक्त्वा नोपेयाच ऋतावपि ॥"

इति आश्वलायनस्मरणात् । उपोप्य ; एकादश्याद्यपवासनियमं कृत्वा । भुक्त्वा ; पारणं कृत्वा ॥ ५ ॥ दीक्षितः ; अवभृथेष्टिं यावत् दीक्षासंस्कारवान् ॥ ६ ॥

¹ कुला omitted in ग.

न देवायतनइमशानशून्यालयेषु ॥ ७ ॥ न वृक्षसूलेषु ॥ ८ ॥ न दिवा ॥ ९ ॥ न संध्ययोः ॥ १० ॥ न मलिनाम् ॥ ११ ॥ न मलिनः ॥ १२ ॥ नाभ्यक्ताम् ॥ १३ ॥ नाभ्यक्तः ॥ १४ ॥ न रोगार्ताम् ॥ १६ ॥

देवगृहिषितृवनसून्यगृहेषु ॥ ७ ॥ विशेषाविवक्षया वृक्षमात्रम्ले । बहुवचन।त् गुल्मलतादिष्रहणम् ॥ ८ ॥ दिवा; सूर्योपलक्षिते काले ॥ ९ ॥ संव्ययोः; उक्तलक्षणयोः सायंप्रातःसंध्ययोः ॥ १० ॥ मिलनां मिलनां क्रवस्त्रम् ; "न मिलनवाससा सह संवसेत् " इति वासिष्ठात् । रजस्वलेपलक्षणमिदम्; "न रजस्वलया" इति तस्येव स्मरणात् ॥ ११ ॥ मिलनः अपरिष्कृताङ्गवस्त्रः ॥ १२ ॥ अभ्यक्तां तैलाद्यभ्यज्या-स्नाताम् ॥ १३ ॥ अभ्यक्तः तैलादिमिरभ्यक्तोऽस्नातः ॥ १४ ॥ रोगार्ताम् ; रोगेण ज्वरादिना दुःखिताम् ; "नाकल्यां नारीमिमरमयेत् " इति गौतमीयात् । अकल्या अस्वस्था ॥ १५ ॥ रोगार्तः ज्वराद्यमिभूतः ; "ऋतुस्नातां तु यो मार्या स्वस्थः सन्नोपगच्छति " इति स्वस्थस्यैवोपदेशात् ॥ १६ ॥

न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोऽधिकाम् । नोषेयाद् ¹गुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ १७ ॥ इति ²श्रीविष्णुस्मृतो एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

जन्मत एव हीनं हस्तपादाङ्गुल्यादि³ यस्यास्ताम् । तथैव अधिकमङ्गम् अङ्गुल्यादि यस्यास्ताम् । स्वापेक्षया वयसाधिकां, वृद्धां वा । अपगतरजस्कां वा । गुर्विणीं गर्भिणीं च दीर्घायुष्कामो नोपेयात् । आश्वलायनोऽणि—

" नोषेयादात्मनो भार्यामसतीं च बहुप्रजाम् । स्त्रीप्रजाबहुलां वन्ध्यां द्वेषिणीं च रजस्वलाम् ॥ ऋशां विवर्णों नोषेयात् गतप्रत्यागतामपि । पतितां च परित्यक्तामभिशस्तां च रोगिणीम् । क्षुत्क्षामां नातिभुक्तां वा स्वयं चैतैर्गुणैर्युतः ॥ "

इति । गर्भिणीं सप्तमासादृध्वेम् ;

" क्षौरं च तीर्थयात्रां च श्राद्धभोजनमेथुने । मासात्तु सप्तमादृध्वं वर्जयेद् गुर्विणीपतिः 1। "

¹ गिंभणीम्—ज.

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे स्त्रीप्रयोगप्रकरणमेकोनसप्ततितमम्—ज.

³ पाद। द्यङ्खल्यादि — क.

⁴ गर्भिणीपतिः—ग.

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

इति यमस्मरणात् । हीनाङ्गचादिविवाहनिषेधेनैव गमननिषेधसिद्धौ पुनर्वचनमितकान्तनिषेधस्योद्घाहेऽपि विवाहा-नन्तरमपि वा हीनाङ्गत्वादौ गमननिषेधार्थम्। यथाह आश्वलायनः—"पत्नीमप्यनृतौ नेयादियद्धाभ्यर्थि-तस्तया" इति । गमनकालमप्याह स एव—

> " पत्नीमृतुमतीं स्नातां तृप्तां रोगविवर्जिताम् । उपयान्मध्यरात्रान्ते जीर्णेऽन्ने तृप्तमानसः ॥ "

इति ॥ १७ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माविकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामेकोनसप्ततितमोऽध्याय:----घ, च.

² श्री omitted in ग.

सप्ततितमोऽच्यायः

नार्द्रपादः सुप्यात् ॥ १ ॥ नोत्तरापरिवाराः ॥ २ ॥ न नग्नः ॥ ३ ॥ नानुवंदाम् ॥ ४ ॥ नाकादो ॥ ५ ॥ न पालादो वायने ॥ ६ ॥

शयने निषेधविषयं सप्ततितमाध्यायेनाह । "सुप्रक्षालितचरणः स्वाचान्तः सुप्यात् " इति हारीतोक्तचरणक्षालनोत्तरमार्द्रताप्राप्तावनार्द्रपादतोच्यते । "नार्द्रवासा न चाशुचिः " इति मार्कण्डेयः । "न तैल्लाभ्यक्तशिराः" इति उश्चना । स्वपेदिति शेषः ॥ १ ॥ अपरा पश्चिमा ; "न तिर्यगुदक्पत्यक्शिराः " इति हारीतात् । तिर्यक् कोणः । प्राग्दक्षिणयोरभ्यनुज्ञानमनेन ; "प्राग्दक्षिणशिराः सुप्यान्नोदक्पत्यक्शिराः किचित् " इति स्मरणात् । तस्य व्यवस्था—

" स्वगृहे प्राक्शिराः सुप्याद्धचायुप्ये दक्षिणाशिराः । प्रत्यक्शिराः प्रवासे तु न कदाचिदुदक्शिराः ॥ "

इति गार्गीयात् ॥ २ ॥ नमः परिधानहीनः । नमस्य स्वापनिषेधात् स्वापानन्तरं निद्रया नमतायां न दोषः । आश्वलायनः—" उत्तानवक्षा न शयेन्नाधोवक्षाश्च कर्हिचित् " इति ॥ ३ ॥ वंशः मेढी । तद्वैध्यमनु ॥ ४ ॥ आकाशः अनाच्छन्नो देशः ॥ ५ ॥ पालाशो ब्रह्मतरुः । च्यवनः—" मृतदन्तमये विद्युद्ग्धे देभे पलाशजे न शयीत" इति । मृतस्य दन्तिनो दन्तेन कृतः । अनेन " न च दन्तमयीं शय्यामधितिष्ठेदनास्तृताम् " इति व्याख्यातम् ॥ ६ ॥

न पश्चदारुकृते ॥७॥ न ¹गजभग्नकृते ॥८॥ न विद्युद्दग्धकृते ॥९॥ न भिन्ने ॥१०॥ नाग्निपृष्ठे ॥११॥ न घटासिक्तद्रुमजे ॥१२॥

पश्चिमिर्दारुमि: कृते एकस्मिन् शयने । अन्ये तु पश्च दारूणि

" पश्च दारूणि चोक्तानि चूतजम्बृदुमास्तथा। अञ्चनपीठोत्थितां श्चेव घटसिक्ततरूं स्तथा। किरममकृते चैव न शयीत कचित्ररः॥"

इति विष्णुपुराणोक्तान्याहुः। वक्ष्यमाणानि पञ्च दारूणीत्यपरे ॥ ७॥ गजेन भमस्य तरोः काष्ठेन कृते ॥ ८॥ विद्युता दम्धस्य तरोः काष्ठेन कृते ॥ ९॥ भिन्ने शीर्णादयवे ; "न शीर्णखट्वाय.म्" इति "पैठीनिस्सिरणात् ॥ १०॥ विद्युद्धिन्ननाप्यमिना दम्धे ॥ ११॥ घटैः आ सर्वदा सिक्तस्य तरोः काष्ठेन कृते ॥ १२॥

न इमशानशून्यालयदेवतायतनेषु ॥ १३ ॥ न चपलमध्ये ॥ १४ ॥ न नारीमध्ये ॥ १५ ॥ न धान्यगोगुरुहुताश्चनसुराणामु-परि ॥ १६ ॥

पितृवनश्रत्यगृहदेवगृहेषु । मार्कण्डेयः---

" शून्यालये स्मशाने च नैकवृक्षे चतुष्पथे । महादेवगृहे वापि मातृवेस्मनि न स्वपेत् । न यक्षनागायतने स्कन्दस्यायतने तथा ॥ "

इति ॥ १३ ॥ चपलो दुर्व्यसनी ; हस्तपादादिविश्लेष्ता वा ॥ १४ ॥ नार्यः स्त्रियः ;

" मात्रा स्वस्ना दुहित्रा वा नैकशय्यासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियप्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ "

इति मानवात् ॥ १५ ॥ धान्यं त्री ह्यादिः । गवादिशब्देन तच्छाला उच्यते ; धान्यवत् साक्षात् तदुपरि शयनःसंभवात् । तेषामुपरि । मार्कण्डेयः—

" कूलच्छायासु च तथा शर्कराळोष्ट्रपांसुषु । धान्यगोविप्रदेवानां गुरूणां च तथोपरि ॥ "

इति । यद्वा धान्यःदीन् पादप्रदेशे कृत्वा न शयीतेन्युपरिशब्दार्थः ॥ १६ ॥

नोच्छिष्टो न दिवा सुप्यात् संध्ययोर्न च भस्मिन । देशे न चाशुचौ नार्द्रे न च पर्वतमस्तके ॥ १७ ॥

इति ^२र्श्र विष्णुस्मृतौ सप्ततितमोऽध्यायः

¹ पैठीनसीयात्—ग.

उच्छिष्टः ऊर्ज्याथरोच्छिष्टवान् । दिवसे, संध्ययोः उक्तळक्षणयोः, मस्मिन रक्षादौ ; "केशमस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम् " इति योगिस्मरणात् । अशुचौ मूत्रविष्ठाग्रुपहते देशे, आद्रें जलप्राये, पर्वतस्य
मस्तके शिरोभागे । चकारात् नान्यपूर्वे शयने । "नार्श्मपीठोपधाने । नादीक्षितः कृष्णचर्मणि सुप्यात् "
इति पैठीनसीयं ज्ञेयम् ॥ १७ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकशेत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्ततितमोऽध्यायः

² श्री omitted in

एकसप्ततितमोऽध्यायः

अथ न कंचनावमन्येत ॥ १ ॥

एवं गृहस्थधर्मानुक्त्वा इदानीं स्नातकधर्मान् एकसप्ततितमाध्यायेनाह । स्नातकधर्माणामपि केषांचित् गृहस्थादिसाधारण्यमानन्तर्येण स्पष्टियतुमथशब्दः । ते च द्विजानामेव ; न शृद्धस्य ; मानवे " चतुर्थमायुषो भागमुपित्वाद्यं गुरो द्विजः " इत्युपकम्य " स्नातको द्विजः, व्रतानीमानि धारयेत् " इत्युपसंहारात् । व्राह्मणक्षत्रिययोरेवेत्येके ; " स विधि गूर्वे स्नात्वा " इति गोत्मिये तच्छब्देन तयोरेव परामशीत् । तेन तयोरेव तल्लेपे प्रायश्चित्तम् ;

> " स्नातकत्रतालोपे तु शायश्चित्तं विधीयते । राजबाह्मणयोरेव नेतरेषां कथंचन ॥ "

इति स्मरणात् । ब्राह्मणस्यैवेत्यन्ये : मानवे " विमो जीवेदनापदि " इत्युपक्रमात् । कंचन ; सममुत्कृष्टमपकृष्टं वा नावजानीयात् । नायं निषंधः ; " तस्य व्रतम् " इति श्रुतौ व्रतोपक्रमात् । किंतु पर्युदासः । ततश्चास्मिन् प्रकरणे सर्वेप्वपि नञ्युक्तेषु वाक्येषु तत्तदकरणसंकल्पा रुक्षणीयाः । ते चोभयसाधारणाः ; " गृहस्थ इमान् धर्माननुकर्षेत् , स्नातकश्च " इति गोतमीयात् ॥ १ ॥

न च ¹हीनाधिकाङ्गान् मूर्खान्² धनहीनानवहसेत्॥ २॥

हीनाङ्गाः काणादयः । अधिकाङ्गाः षडङ्गुल्यादयः । मूर्खाः वेदशास्त्राद्यनभिज्ञाः । धनहीनाः दरिद्राः । चकारात् रूपहीनादींश्च नावहसेत् । अवहासः अवक्षेपः ;

> " हीनाङ्गानतिरिक्ताङ्गान् विद्याहीनान् वयोऽधिकान्। रूपद्रविणहीनांश्च ³जातिहीनांश्च नाक्षिपेत्॥"

इति मानवात्॥ २॥

न हीनान् सेवेत ॥ ३॥ स्वाध्यायविरोधि कर्म नाचरेत्॥ ४॥

हीनाः स्वापेक्षया हीनजात्यादयः; तान् न सेवेत । वेतनग्रहणेन तदाज्ञाकरणं सेवा; "वर्णाना-मानुरुोम्येन दास्यं न प्रतिरुोमतः" इति योगिस्मरणात् ॥ ३॥ स्वःध्यायः वेदाध्ययनाध्यापनिक्रया । तद्विरोधि कृषिरुोक्यात्राद्यर्थसाधनमपि कर्म नाचरेत्,

> " सर्वान् परित्यजेदर्थान् स्वाध्यायस्य विरोविनः । यथा तथाध्यापयंस्तु सा तस्य कृतकृत्यता ॥ "

इति मानवात् ॥ ४ ॥

वयोऽनुरूपं वेषं कुर्यात् ॥ ५ ॥ श्रुतस्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च ॥ ६ ॥

वयसः बाल्यवार्धकादेः अनुरूपो यो वेषः उप्णीपादिः, तं कुर्यात् । एतेन वालस्य वृद्धवेषः, वृद्धस्य बालवेषो वा न भवति ॥ ५ ॥ श्रुतं विद्या । अभिजनः कुलम् । धनं सुवर्णादि । देशो जनपदः । चकारत् बुद्धचादि । एषामनुरूपं वेषमाचरेत् ; "वेषवाग्वुद्धिसारूप्यमाचरन् विचरेदिह " इति माननात् ;

" वयोबुद्धचर्थवाग्वेषश्रुताभिजनकर्मणाम् । आचरेत् सदृशीं वृत्तिभजिह्यामशठां तथा ॥ "

इति योगिसरणाच । वृत्तिराचरणम् ॥ ६ ॥

नोद्धतः ॥ ७॥ नित्यं 'दाास्त्राचवेक्षी स्यात्॥ ८॥

उद्धतः निर्मर्थादो न स्यात् ॥ ७ ॥ शास्यते धर्मो येस्तानि स्मृतिमीमांसादीनि । आदि ग्रव्दात् धनबुद्ध्यारोग्यादिप्रतिपादकानि च । तेषां नित्यमेवेक्षणशीलः स्यात् । यथाह **मनुः**—

> " बुद्धिवृद्धिकराण्याशु धन्यानि च हितानि च । नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत निगमांश्चेव वैदिकान् ॥ "

इति ॥ ८॥

सित विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यात्॥ ९॥ न नास्तीत्य-भिभाषेत ॥ १०॥ न निर्गन्धोग्रगन्धि रक्तं च माल्यं विभृयात्॥ ११॥ विभृयाज्ञलजं रक्तमपि॥ १२॥

¹ नोड्तम्—ड.

एकसप्ततितमोऽध्यायः

विभवः धनम् । तिस्मन् सित जीर्णं विशीर्णं मिलनं च वस्त्रं न धारयेत् । विभवविशेषणेन् दरिद्रस्य न दोषः ॥ ९ ॥ गृहे इन्धनाद्यभावेऽपि नास्तिशब्दं नोच्चारयेत् । किंतु पूर्णमिति ब्रूयात् ॥ १० ॥ निर्मन्त्रं किर्णकारादि । उम्रगन्धि धत्त्रादि । रक्तं करवीरादि । चकारात् क्ष्यत्विज्ञं च माल्यं न धारयेत् । 'न कण्टिकजम् १ इति प्राक् निषेयात् । माल्योपादानात् सुत्रणस्रगाद्यनिषयः ; " नागन्धां स्रजं धारयेदन्यत्र हिरण्यस्रजः १ इति गोभिलीयात् ॥ ११ ॥ अस्य प्रतिप्रतवमाह । रक्तोत्पलं तु धारयेत् ॥ १२ ॥

यष्टिं च वैणवीम् ॥ १३ ॥ कमण्डलुं च सोदकम् ॥ १४ ॥ कार्णासमुपवीतम् ॥ १५ ॥ रौक्मे च कुण्डले ॥ १६ ॥

वंशनिर्मितां यष्टिमाधारयोग्याम् । चकारादन्तर्वासश्च । अन्तः उत्तरीयाधरीययोर्मध्ये वस्यत इति अन्तर्वासः । तथान्यदुत्तरीयं प्रावारः ; "अथ स्नातकः सान्तर्वासाः सोत्तरीयं वैणवं दण्डं धारयन् " इति बोधायनी गत् । एवं च वस्त्रत्रयधारणं नित्यं भवति । इतोऽधिके वस्त्रे बहुवस्त्रता । जीवित्तृ कर्य तु,

"पादुके चोत्तरीयं च तर्जन्यां रौप्यगरणम् । न जीवत्पितृकः कुर्योज्ज्येष्ठभ्रातर्यथापि वा ॥ "

इत्युत्तरीयमेव निषिद्धम् । नान्तर्वासः ॥ १३ ॥ कमण्डलुः मृन्मयः करकः, तम् ; "सोदकं च कमण्डलुम् " इति मनुस्मरणात् ॥ १४ ॥ कार्णासवचनं शाणाविकयोर्निवृत्त्यर्थम् । तेनौपनायनिकयोः शाणाविकयोः यावस्नानमेव धारणं सिध्यति, नोपरिष्टात् ; स्नातकस्य कार्णासनियमात् । तयोश्च तत्तद्दण्डाजिनादिसाहचर्यनियमेन ब्रह्मचारिमात्रधर्मत्वाच । अत एव योगिश्वरः—"दण्डाजिनोपवीतानि मेखलां चैव धारयेत् " इति ब्रह्मचारिण एव तत्तद्दण्डादिनियममाह । न च ब्राह्मणमात्राभिप्रायेण कार्णासव्चनम् ; उपनयनप्रकरणोक्त-कार्पासववनेन पौनस्कत्यापत्तेः । तस्मात् यथोक्तमेव साधु । उपवीतमुण्णीषाद्युपलक्षणम् ; "यज्ञोपवीती उपणीषमजिनमुत्तरीयमुपानहो छत्रं च " इति बोधायनीयात् । अजिनमुत्तरीयं वस्नामावे ॥ १७ ॥ रौक्मे सौवणे ; " शुभे रौक्मे च कुण्डले " इति मान्यात् । चकारात् वेदं च । वेदो दर्भमुष्टिः । विभृयादिति सर्वत्रानुवर्तते ॥ १६ ॥

नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत ॥ १७ ॥ नास्तं यान्तम् ॥ १८ ॥ न वाससा तिरोहितम् ॥ १९ ॥ न चादर्शजलमध्यस्थम् ॥ २० ॥ न मध्याहे ॥ २१ ॥

¹ कण्टिकतं—ज.

 $^{^2}$ प्रतिषेधात्—ज.

³ गौतमीयात्—घ.

⁴ धारणनियममाह—ख, ग.

⁵ भिप्रायं—ख, ग.

⁶ उपानच्छत्रं च—घ.

⁷ नोपरक्तम् added in ठ.

⁸ जलाद्युपगतम्—ज, ठ.

उद्यन्तमादित्यं न पश्येत् । आदित्यग्रहणात् चन्द्राद्यनिषेधः ॥ १७ ॥ अस्तमयेऽपि आदित्य नेक्षेतेति सर्वत्र संबन्धः ॥ १८ ॥ वस्नान्तरितमपि ॥ १९ ॥ जलादर्शयोः प्रतिबिम्बितम् । चकारात् उपरक्तमपि । " नोपरक्तं न वारिस्थम् " इति मानवात् ॥ २० ॥ मध्याहः कृतपः ॥ २१ ॥

न कुद्धर्य गुरोर्मुखम् ॥ २२ ॥ न तैलोदकयोः ²स्वां छायास् ॥ २३ ॥ न मलवत्यादर्शे ॥ २४ ॥

कुद्धः कोधाकान्तः गुरुः श्रेयान् ; "न श्रेयसः कुद्धस्य " इति प्राचिततात् ॥ २२ ॥ तैले जले च स्वप्रतिबिम्बम् । वैद्यकेऽपि "तैले जले स्वे मूत्रे वा नेक्षेत लपनं सुधीः " इति । तैलप्रहणात् घृता-निषेधः ; "स्वमात्मानं घृते पश्येद्यदीच्छेच्चिरजीवितम् " इति ब्राह्मात् ॥ २३ ॥ मलकान्ते दर्पणे ॥ २४ ॥

[°]न पत्नीं भोजनसमये॥ २५॥ ⁴न स्त्रियं नग्नाम्॥ २६॥

स्वस्य पत्न्या वा भोजनकाले पत्नीं न पश्येत् ; " न भार्यादर्शनेऽश्लीयात् " इति योगिसारणात् ;

" नाश्रीयाद्वार्यया सार्धं नैनामीक्षेत चाश्वतीम् । क्षुवन्तीं जृम्भमाणां च न चासीनां यथासुखम् ॥ नाञ्जयन्तीं स्वके नेत्रे न चाभ्यक्तामनावृताम् । प्रसवन्तीं च नेक्षेत तेजस्कामो द्विजोत्तमः ॥ "

इति मानवाच ॥ २५ ॥ स्वीयां परकीयां वा नमां स्त्रियम् । स्त्रीग्रहणं पत्नीव्यावृत्त्या जातिमात्रप्राप्त्यर्थम् । "न नमां स्त्रियमीक्षेतान्यत्र मैथुनात् ⁵ " इति आश्वलायनीयात् । कृतमैथुनामनमामपि ; "न च संस्रष्ट-मैथुनाम् " इति स्मरणात् । नमदर्शनं च न प्रातः ;

" पापिष्ठं दुर्भगं मद्यं नम्रमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थाय यः पश्येत् तत्कलेरुपलक्षणम् ॥ "

इति कात्यायनीयात् ॥ २६ ॥

न कंचन मेहमानम् ॥ २७ ॥ न चालानभ्रष्टं कुञ्जरम् ॥ २८ ॥

¹ अर्कं—ख, ग.

² ख=छायाम्—घ.

³ Sūtras 25 and 26 are read in inverted order in 3.

⁴ न नम्रां स्त्रियम्—ठ.

⁵ मैथुनं विना—ख, ग, घ, च.

एकसप्ततितमोऽध्यायः

मूत्रपुरीषे कुर्वाणं यं कंचन । मूत्रपुरीषे च ; "न च मूत्रपुरीषं च " इति स्मरणात् ॥ २७ ॥ बन्धनच्युतं गजम् । चकारात् त्याघ्रादींश्च ;

" न व्याघ्रं न गजं नाश्चं न वृषं महिषं तथा । बन्धनात् प्रतिमुक्तं न वीक्षितं पुरतो त्रजेत् ॥ "

इति ब्राह्मात् ॥ २८ ॥

न 'च विषयस्थो वृषादियुद्धम् ॥ २९ ॥ नोन्मत्तम् ॥ ३० ॥ न मत्तम् ॥ ३१ ॥

विषमे जनसंमर्दादौ पलायनायोग्ये देशे स्थितः वृषगजमहिषादियुद्धम् । चकारात् शरशक्त्यादिपातं च ॥ २९ ॥ उन्मत्तो वातादिग्रस्तः ॥ ३० ॥ मत्तो मद्यादिना ॥ ३१ ॥

नामेध्यमग्रौ प्रक्षिपेत् ॥ ३२ ॥ नासृक् ॥ ३३ ॥ न विषम् ॥ ३४ ॥ अम्भस्यि ॥ ३५ ॥

अमेध्यं ष्ठीवनादि अम्रो ज्ञानपूर्वं न प्रक्षिपेत् । अमेध्यनिषेधात् तिष्ठिसस्यापि निषेधः ; "अमेध्य- िलसमन्यद्वा " इति मानवात् ॥ ३२ ॥ अस्रक् रक्तम् । अमेध्यात् पृथ्यवचनं मेध्यस्यापि छागादिरुधिरस्य निषेधार्थम् ॥ ३३ ॥ विषं वत्सनाभादि नाम्रो प्रक्षिपेत् इति प्रत्येकं संबन्धः ॥ ३४ ॥ अमेध्यादि अम्भस्यपि न प्रक्षिपेत् । यथाह योगीश्वरः — "ष्ठीवनास्रक्शकुन्मूत्ररेतांस्यप्यु न निक्षिपेत् " इति । शङ्कोऽपि — "तुषकेशकरीषभस्मास्थिश्रेष्टमन्यल्लोमान्यप्यु न विक्षिपेत् । न पादेन पाणिना वा जलमिनहन्यात् " इति ॥ ३५ ॥

नाग्निं लङ्घयेत् ॥ ३६ ॥ न पादौ प्रतापयेत् ॥ ३७ ॥ न कुदौषु परिमृज्यात् ॥ ३८ ॥ न कांस्यभाजने धावयेत् ॥ ३९ ॥ न पादं पादेन ॥ ४० ॥

लङ्घनम् उपरिष्ठःत् गमनम् । देवादिच्छायामपि ;

" देवतानां गुरो राज्ञः स्नातकाचार्ययोस्तथा । नाक्रामेत् कामतञ्चायां बञ्जुणो दीक्षितस्य च ॥ " इति मानवात् । बभुः नकुरुः । नपुं नकिनिर्देशात् गे ब्राह्मणयोः एपि कपिरुयोः ; " न गो ब्राह्मणयोः कपिरुयोः " इति स्मरणात् । छायारुङ्घनिनिषेधात् रुङ्घनं निषिद्धमेव । मुखोपधमनाद्यपि वर्ज्यम् ;

> " नामिं मुखेनोपधमेन्नमां नेक्षेत च स्त्रियम् । नामेध्यं प्रक्षिपेदम्भो न च पादौ प्रतापयेत् ॥ अधस्तान्नोपदध्याच्च न चैनममिलङ्क्षयेत् । न चैनं पादतः कुर्यान्न प्राणाबायमाचरेत् ॥ "

इति मान्यात् ॥ ३६ ॥ अमाविति दोषः । प्रकर्षः सुखातिशयः । प्रचयशिष्टेयं संख्या नावच्छेदिका ॥ ३७ ॥ कुशैः कुशेषु वा पादतलं न शोधयेत् ॥ ३८ ॥ कांस्यपात्रे अभोजनीयेऽपि पादौ न प्रक्षालयेत् । स्वार्थे णिच् । स्वनिषेधात् प्रयोजकतापि निष्ध्यते ॥ ३९ ॥ धावयेत् ॥ ४० ॥

न भुवमालिखेत् ॥ ४१ ॥ न लोष्टमर्दी स्वात् ॥ ४२ ॥ न तृणच्छेदी स्वात् ॥ ४३ ॥ न दन्तैर्नखलोमानि छिन्दात् ॥ ४४ ॥

काष्ठादिभिः ॥ ४१ ॥ करेण मृत्पिण्डसर्दनज्ञीलो न स्यात् ॥ ४२ ॥ नखदन्तादिभिनृतृणच्छेदनज्ञीलो न स्यात् । पुनः स्याद्रचनं निष्फलकर्मवर्जनार्थम्; "न कर्म निष्फलं कुर्यान्नायत्यामसुखेदयम् " इति मानवात् ॥ ४३ ॥ नखान् करपादजान्, लेमानि इमध्वादीनि, दन्तैर्ने छिन्द्यत्; नोत्पाटयेच्च; "न छिन्द्यान्नखलोमानि दन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् " इति मानपात् । तेन कर्तनमभ्यनुज्ञायते ; "क्लप्तकेशनखरमथ्रः " इति मानवात् । न मुण्डनम् ; "न समावृत्ता मुण्डेरन्नन्यत्र विहारत् " इति आपस्तम्बीयात् । विहारो दर्शादिः ; "औपासनो दर्शपूर्णमासौ पर्वसु च केशरमश्रुलोमनखवःपनम् " इति बोधायनीयात् । औपासनः स्मार्तीग्रमान् । दर्शपूर्णमासौ च कुर्वाणः श्रौताग्रिमान् । तावुमावपि पर्वसु केशाद्यावपनं कुर्यातःमिति ॥ ४४ ॥

द्यूतं च वर्जयेत् ॥ ४५ ॥ ²वालातपसेवां च ॥ ४६ ॥ वस्त्रो-पानहमाल्योपवीतान्यन्यधृतानि न धारयेत् ॥ ४७ ॥

चूतं पणपूर्विका कीडा । प्राणिभिरप्राणिभिर्वा तां वर्जयेत् ॥ ४५ ॥ बालातपः प्रातरातपः । संगवातप इत्यन्ये । शारदातप इत्यपरे । तत्सेवां वर्जयेत् । चकारात् प्रेतधूमादि च ; " बालातपः प्रेतधूमो वर्ज्यं भिन्नं तथासनम् " इति मानवात् ॥ ४६ ॥ वस्त्रादीनि गुरोरन्येन धृतानि न धार्याणि ; " उच्छिष्टमगुरोः " इति वासिष्ठात् । अलंकारकरकावि ; " उपवीतमलंकारं स्रजं करकमेव च " इति मानवात् । अन्यालामे तान्यपि प्रक्षाल्य धार्याणि ; " निर्णिज्याशक्तौ " इति गौतमीयात् ॥ ४७ ॥

¹ स्यात omitted in ज, उ.

न श्रूराय स्रतिं दयात् ॥ ४८ ॥ ¹नोच्छिष्टहविषी ॥ ४९ ॥ न तिलान् ॥ ५० ॥ न चास्योपदिशेद्धर्मस् ॥ ५१ ॥ न व्रतम् ॥ ५२ ॥

मितं दृष्टार्थकर्मनीतिविषयां शूद्राय न द्यात् ॥ ४८ ॥ उच्छिष्टं भुक्तावशिष्टम् । हविः पुरोडाशादि-रोषः ; "नेहाब्राह्मणस्य " इति श्रुते: । शूद्रोऽत्र दासव्यतिरिक्तः ; " उच्छिष्टमन्नं दासार्थम् " इति मानवात् ; " द्विजोच्छिष्टं च भोजनम् " इति दासधर्माच । गृहस्थो वा,

> " उच्छिष्टमन्नं दातन्यं शूद्रायागृहमेधिने । गृहस्थाय तु दातन्यमनुच्छिष्टं दिने दिने ॥ "

इति व्याघस्मरणात् ॥ ४९ ॥ तिलान् श्वेनान् कृष्णांश्च राह्मय न दद्यात् ॥ ५० ॥ धर्मोपदेशश्च राह्मस्य न कार्यः । चतुर्थ्ये नृवतौ पुनः षष्ठग्रुपादानं राह्मासाधारणधर्मोपदेशवर्जनार्थम् । कथं तर्हि तस्यानुष्ठानम् ? ब्राह्मणेन ब्राह्मणमन्तरा कृत्वोपदिष्टेनेति ॥ ५१ ॥ वतं प्रायश्चित्तं साक्षान्नोपदिशेच्छूदाय । किंतु ब्राह्मणमन्तरा कृत्वा ;

" तथा शूद्रं समासाद्य सदा धर्मपथे स्थितम् । अन्तरा ब्राह्मणं कृत्वा प्रायश्चित्तं समादिशेत् ॥ "

इति अङ्गिरः सरणात् । त्रतादोपादानात् एकादश्यादित्रतमपि प्राह्यम् ;

" यो ह्यस्य धर्ममा नष्टे यश्चेनादिशति व्रतम् । सोऽसंवृतं नाम तमः सह तेनैव मज्जति ॥"

इति मानवात्॥ ५२॥

न संहताभ्यां पाणिभ्यां विशर उदरं च कण्डूयेत्॥ ५३॥

युगपत् हर द्वियेनात्मनो नोदरिशारसोः कण्डूयनं कार्यम् ; " न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेतात्मनः शिरः " इति मानवात् । चकारात् कूर्चस्य च ; " न संहताभ्यां पाणिभ्यां नरः कूर्चमुपस्पृशेत् " इति मानवात् । अश्राहान् प्रहारांश्च सदा शिरसि वर्जयेत " इति मानवात् ॥ अश्र ॥

न दिधसुमनसी प्रत्याचक्षीत ॥ ५४ ॥ नात्मनः स्त्रजमप-कर्षेत् ॥ ५५ ॥

¹ नोच्छिष्ठं न हविष्कृतम्—ज, ठ.

सुमनसः पुष्पाणि । समासात् कुशादि चोपस्थितं न प्रत्याचक्षीत । यथाह योगीश्वरः—

" कुशाः शाकं पयो मत्स्या गन्त्राः पुष्पं दिधि क्षितिः ।

मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥ "

इति । "मणीन् दिष " इति मनुः । यद्यपि सप्तपञ्चाशत्तमेऽध्याये 'एधोदक' इत्यादिवाक्ये दिषपुप्पयो-रप्यप्रत्याख्येयत्वमुक्तमेव, तथापि तत्रास्य गृहस्थधर्मत्वेन स्नातकेप्वप्राप्त्या अत्र पुनर्वचनं युक्तम् । तिर्हं अत्रैव तद्वचनमस्तु ; स्नातकधर्माणां गृहस्थसाधारण्यादिति चेत्—मैवम् ; प्रायश्चित्तार्थमुभयत्र वचनात् । तथाहि गृहस्थप्रकरणोक्तनिषेधातिकमस्य प्रकीर्णकत्वेन तत्प्रायश्चितं गृहस्थानाम् ; स्नातकव्रतरोपे तु अभोजनं स्नातकानामिति उभयत्रवचनमर्थवत् ॥ ५४ ॥ स्वधृतां पुष्पस्रजं नापकर्पयेदित्यन्तर्भावितो ण्यथों द्रष्टव्यः । अन्यथा "शीर्ष्णः स्नजमिवोन्मुच्य " इति श्रोतिलिङ्गविरोधः स्यात् । तेन नान्यानपनाययेत् । कितु स्वयमेवापनयेत् । यतु "नात्मनोऽपहरेत् स्नजम् " इति मानवं, तत्राप्यन्तर्भावितो ण्यथों द्रष्टव्यः ; अन्यथा "शीर्ष्णः स्नजमिवोन्मुच्य " इति श्रोतिलिङ्गविरोधापत्तेः । उपहरेदिति वात्र छेदः । तेनात्मना प्रथितां स्नजमात्मना नोपहरेत्;

> " स्वहस्तिलितिं स्तोत्रं स्वघृष्टमि चन्दनम् । स्वहस्तम्रथिता माला शकस्यापि श्रियं हरेत् ॥ "

इति स्मरणात् ॥ ५५ ॥

¹सुप्तं न प्रबोधयेत् ॥ ५६ ॥ न रक्तं विरागयेत् ॥ ५७ ॥ नोदक्यामभिभाषेत ॥ ५८ ॥ न म्लेच्छान्सजान् ॥ ५९ ॥

स्वापेक्षया विद्यादिमिरिधकं शयानं न प्रबोधयेत्; "श्रेयांसं न प्रबोधयेत्" इति मानवात् ॥ ५६ ॥ आत्मन्यनुरक्तं रूक्षभाषणादिभिनं विरक्तं कुर्यात् । "न च रक्तो विरावयेत्" इति मनुः । स्वयं यस्मिन् सानुरागः, तं प्रति न विरुद्धभाषणं कुर्यात् । रक्तानिति वा पाठः । विरावयेदिति वा ॥ ५७ ॥ उद्दवया रजस्वला । अभिराभिमुख्ये । तेन तदभिमुखीभूय भाषणिनिषेधः, नान्तरितस्य । एवं स्तिकामिप, रजस्वलात्वात् ॥ ५८ ॥ म्लेच्ला यवनादयः । अन्त्यजाः रजकादयः । तानिप साक्षात् न संभाषेत ॥ ५९ ॥

अग्निदेवब्राह्मणसंनिधौ दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ॥ ६०॥

अग्निः श्रोतः स्मार्तश्च । देवो विष्ण्वादिनितमा । ब्राह्मणो गुर्वादिः । तेषां परिचरणे दक्षिणं बाहुं कण्ठपावृतादुत्तरीयात् बहिः कुर्यात् ; "गुरुदर्शने कण्ठपावृतादि वर्जयेत्" इति गौतमीयात् । गौष्ठादिष्विप ;

¹ न धर्म मतिबोधयेत्—ज, ठ.

एकसप्ततितमोऽध्यायः

" अम्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानां च संनिधौ । स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ॥ "

इति मानवात् ॥ ६० ॥

न परक्षेत्रे चरन्तीं ग़ामाचक्षीत ॥ ६१ ॥ न पियन्तं वत्स-कम् ॥ ६२ ॥ नोद्धतान् श्रहर्षयेत् ॥ ६३ ॥

परकीये यवादिक्षेत्रे विरूढं धान्यं भक्षयन्तीं गां परस्मे नाचक्षीत । परग्रहणात् स्वीये, गोम्रहणात् महिष्यादि चाचक्षीतेति गम्यते । पिबन्तीं च नाचक्षीत, न वारयेच्च ; "न वारयेद्धयन्तीं गां न चाचक्षीत कस्यचित्" इति मानवात् ॥ ६१ ॥ परशब्दोऽनुषज्यते । गोस्तन्यं पिबन्तं च वत्सं गोस्वामिने नाचक्षीत ॥ ६२ ॥ उद्धतान् उन्मार्गवर्तिनः तदनुकूरु।चरणेन नोत्साहयेत् ॥ ६३ ॥

न शूद्रराज्ये निवसेत् ॥ ६४॥ नाधार्मिकजनाकीर्णे ॥ ६५॥ वैन संवसेद्वैयहीने ॥ ६६॥ नोपसृष्टे ॥ ६७॥ न चिरं पर्वते ॥ ६८॥

यत्र शूद्रो राजा, तस्मिन् देशे नात्यन्तं वसेत् । शूद्रग्रहणात् म्लेच्छादिराज्यं दूरापास्तम् ॥ ६४ ॥ अधार्मिकाः धर्मिविरोधिनः पाषण्डादयः पतितादयो वा । तत्समूह्य्याप्ते राज्ये ग्रामे वा न निवसेत् ; " न पाषण्डजनाकान्ते नोपसृष्टेऽन्त्यजैर्नृभिः " इति, " नाधार्मिके वसेद् ग्रामे " इति च मानवात् ॥ ६५ ॥ वैद्यो भिषक् । तद्रहिते देशे ग्रामे वा न संवसेत् । पुनः क्रियोपादानमन्येषामपि निषेधार्थम् । तथाच स्मृतिः—

" धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तथैव च । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ "

इति ॥ ६६ ॥ उपस्पृष्टो व्याध्यमिभूतः । तस्मिन् देशे ग्रामे वा न संवसेत् । " न व्याधिबहुले भृशम् " इति मानवात् ॥ ६७ ॥ पर्वते विन्ध्यादौ बहुकालम् ॥ ६८ ॥

न वृथाचेष्टां कुर्यात् ॥ ६९ ॥ न च्ल्यगीते ॥ ७० ॥ ⁵नास्फोट-नम् ॥ ७१ ॥ नाश्चीलं कीर्तयेत् ॥ ७२ ॥ ⁶नाच्तम् ॥ ७३ ॥ नाप्रियम् ॥ ७४ ॥

¹ वंत्सम्—ठ.

 $^{^2}$ नोत्पातान्—ठ.

³ न सांवत्सरवैग्रहीने—ठ.

⁴ न सर्पावृते added in ज, ठ.

⁵ नास्फोटम्—ठ.

⁻⁶ Sūtra-s 73 to 79 omitted in ज.

दृष्टादृष्ट्यार्थश्चन्यो व्यापारो वृथाटनादिः वृथाचेष्टा ॥ ६९ ॥ अशास्त्रीये नृत्यर्गाते न कुर्यात् ; शास्त्रीययोर्मोक्षसा नत्वात् । यथाह् योगीश्वरः—

" वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः । तारुज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ "

इति । समासात् वादित्रवादनं च ; "न च नृतयेन्न गायेच न वादित्राणि वादयेत् " इति मानदात् ॥ ७०॥ दिक्षणांसारोपिते वामबाहौ दक्षिणपाणिना शब्दकरणमास्कोटनम् ; तन्न कुर्यात् । न च क्ष्वेडनम् ; "नास्कोट-येन्न च क्ष्वेडेत् " इति मानवात् । क्ष्वेडनं सिंहनादः ॥ ७१॥ अश्लीलम् असभ्यम् ॥ ७२॥ अनृतं मिथ्यावचनम् । तच द्वेया—शब्दार्थाभ्याम् । तत्र शब्दानृतम् अनाचकेनासाधुना वा । अर्थानृतम् अन्यथा मित्रपादनम् । तन्न कार्यम् ॥ ७३॥ अपियम् उद्वेगकरम् ॥ ७४॥

म ¹कंचिन्मर्भणि स्पृशेत् ॥ ७५ ॥ नात्मानमवजानीयाद्² दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ ७६ ॥

मर्माणि प्राणायतनानि ;

" नाभिरोजो गुदं शुक्रं शोणितं शङ्क्षको तथा ।
मूर्धा सकण्ठहृद्यं प्राणस्यायतनानि तु ॥ "

इति वक्ष्यमाणानि । तत्र कचिदपि न स्पृशेत् नाभिहन्यात् । कस्यचिदपि मर्म दुश्चरितं न प्रकाशये-दित्यन्ये ॥ ७५ ॥ दीर्घायुष्कामः आत्मनोऽवज्ञां न कुर्यात् । तथा विप्रादीनामपि ; " विप्रा हि क्षत्रियःत्मानो नावज्ञेयाः कदाचन " इति योगिस्मरणात् ॥ ७६ ॥

चिरं संध्योपासनं कुर्यात् ॥ ७७ ॥ न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत् ॥ ७८ ॥ अनिमित्ततः खानि न स्पृशेत् ॥ ७९ ॥

दीर्घायुष्कामो दीर्घकालं संध्यामुपासीत ; "ऋषयो दीर्घसंध्यत्वाद् दीर्घमायुरवाष्नुयुः" इति मानवात् ॥ ७७ ॥ सर्पो विषधरः । शस्त्राणि खड्गादीनि । बहुवचनादन्यैरिप मृत्युहेतुभिः व्याव्रादिभिर्न च क्रीडेत् ॥ ७८ ॥ स्वस्थो मलापसरणं विना चक्षुरादीनीन्द्रियाणि न स्पृशेत् ।

" अनातुरः स्वानि खानि न स्पृशोदनिमित्ततः। रोमाणि च रहस्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत्॥"

इति मानवात् ॥ ७९ ॥

 $^{^{1}}$ कंचन—ठ.

² न स्तुयात् added in ठ.

³ नानिमित्ततः स्वानि खानि ₹२शेत्—ठ.

परस्य दण्डं नोचच्छेत् ॥ ८० ॥ शास्यं शासनार्थं ताडयेत् ॥ ८१ ॥ ²तं वेणुदलेन रज्ज्वा वा पृष्ठे ॥ ८२ ॥

परताडनार्थं दण्डलोष्टादि नोत्थापयेत्, न पातयेच ; "परस्य दण्डं नोद्यच्छेत् कुद्धो नैनं निपातयेत्" इति मानपात् ॥ ८० ॥ अस्यापवादमाह । शासनार्हं शिष्यपुत्रादिकं शिक्षार्थमेव ताडयेत्, न कोधादिना, यदि वाङ्मात्रेण शिक्षितुं न शक्यते । "शिष्यशिष्टिरवचेन " इति गौतमीयात् ॥ ८१ ॥ ताडनसाधनं चाह । पाटितस्य वेणोरर्धं दळं; रज्जुः वरत्रा; तयोरन्यतरेण सूक्ष्मेण तं शास्यमेव पृष्ठे अधोभागे वा ताडयेत् । नान्यत्रान्यमन्येन ; "अशक्तौ रज्जुवेणुविदलाभ्यां तनुभ्याम् । अन्येन प्रन् राज्ञा शास्यः" इति गौतभीयात् ;

" अधोभागे शरीरस्य नोत्तमाङ्गे न वक्षसि । अजोऽन्यथा तु प्रहरन् पापयुक्तो भवेन्नरः ॥ "

इति रुमरणात् ॥ ८२ ॥

देवब्राह्मणशास्त्रमहात्मनां परिवादं परिहरेत् ॥ ८३ ॥ धर्मविरुद्धौ चार्थकामौ ॥ ८४ ॥ लोकविद्विष्टं च धर्ममपि ॥ ८५ ॥

देवाः विष्ण्वादयः । ब्राह्मणाः जातिमात्रेग । शास्त्रं स्पृत्यादि । तद्ग्रहणात् ³तन्त्र्लम् वदस्यापि ग्रहणम् । महात्मानः ऋषयः । तेषां निन्दां च वर्जयेत् ;

" नास्तिक्यं वेदिनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् । हेषं दम्भं च मानं च क्रोधं तैक्ष्ण्यं च वर्जयेत् ॥ "

इति **मानवात्** ॥ ८३ ॥ धर्मविरुद्धोऽर्थः अयाज्ययाजनाद्यर्जितः । धर्मविरुद्धः कामः ⁵पर्त्रश्लीगमनादि । चकारात् एतत्वयविरुद्धो मोक्षश्च :

> " अनधीत्य द्विजो वेदाननुत्पाद्य तथा सुतान् । अनिष्टा चैव यज्ञैस्तु मोक्षमिच्छन् पतत्यधः ॥ "

इति मानवात् ॥ ८४ ॥ धर्मं विहितमपि छोकनिन्दितं मधुपर्कीयगोत्रधादिकं च वर्जयेत् । अतिथ्यादि-प्रीतिजनकत्वेनामीषोमीयादिवदस्वर्ग्यत्वात् । तदेव हेतुगर्भविशेषणेनाह योगीश्वरः—" अस्यर्गं छोकिबिद्धिष्टं

¹ नोपयच्छेत्—घ, च.

⁴ विवर्जयेत्—ग.

² तं च—घ, च, ठ.

³ तन्मूलभूतस्य—ग.

⁵ परस्त्री---घ.

धर्म्यमप्याचरेत्र तु " इति । चकारात् अष्ठुखोदकै च ; "धर्म चाप्यष्ठुखोदकम् " इति मानवात् । वातुल-स्योदवासादिरसुखोदकीः ॥ ८५ ॥

पर्वसु च ज्ञान्तिहोमान् कुर्यात् ॥ ८६ ॥ न तृणमिष छिन्चात् ॥ ८७ ॥ अलंकृतश्च तिष्ठेत् ॥ ८८ ॥ एवमाचारसेबी स्यात् ॥ ८९ ॥

" अथ क्रमाण्डैर्जुहुयात् " इत्युपकम्य " अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा " इति **बोधायनीयात् ।** गायत्रीजपांश्च ; " सावित्रान् शान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वेषु नित्यशः " इति **मानवात्** ॥ ८६ ॥ पर्वेषु ^{*}तृणम् , अपिशब्दात् वृक्षादींश्च न छिन्द्यात् ;

> " तुरीयं ब्रह्महत्याया धाता वृक्षेप्ववास्त्रजत् । ततस्तान् पर्वणि च्छित्त्वा ब्रह्महत्यामवासुयात् ॥ "

इति ब्रह्महत्यास्मरणात् ॥ ८७ ॥ स्रक्चन्दनादिभिरलंकृतो भवेत् । चकारात् "मङ्गलाचारयुक्तः स्यात् " इति मानवं ज्ञेयम् ॥ ८८ ॥ उक्तत्रतानां नित्यतामाह । एवमुक्तानामाचाराणां नित्यं सेवनशीलो भवेत् ; "स्नातकवतलोपे तु प्रायश्चित्तमभोजनम् " इति भानवे प्रायश्चित्तदर्शनात् ॥ ८९ ॥

³श्रुतिस्मृत्युदितं धर्म्यं साधुभिश्च निषेवितम्। तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेन्द्रियः॥ ९०॥

अनुष्ठेयमाचारं विशिनष्टि। "मातुलस्येव योषा" इत्यादिश्रुतिलिङ्गावगतोऽपि मातुलकन्यागरिणयो नानुष्ठेयः; स्मृतिनिषेशिवरोधात्। ततश्च समृःयुपसंङ्गमेत्र श्रीतिलङ्गाचतुमापकम्, नानुपसंहतम्; "योषा जारिमव प्रियम्" इत्यादावपि स्मृतिकल्पनाप्रसङ्गात्। "आं कल्पयत् " इत्यादिस्मृतिविहितोऽपि मधुपर्कग्वालस्मः "मा गामनागामदितिं विष्ठष्ट " इति श्रुतिविरोधादननुष्ठेयः। श्रुतिस्मृतिविहितोऽपि स्येनाद्यभिचारः दृष्टार्थत्वात् धर्माजनक इति नानुष्ठेयः। श्रुतिस्मृतिविहितं धर्मजनकं च दर्शपूर्णमासयोः विष्ठित्याप्रस्तिविहितं धर्मजनकं च दर्शपूर्णमासयोः विष्ठितस्याप्रस्तिस्याजनं शिष्टापरिग्रहादननुष्ठेयमिति श्रुतिस्मृतिभ्यां विहित्रमदृष्टसाधनं शिष्टागुष्ठितमाचारं संध्यास्नानादिकं दृष्टार्थानीन्द्रयाणि तत्परिपन्थीनि जित्वा कुर्वतिति ॥ ९०॥

¹ पर्वसु शान्तिहोमं—घ, च.

² मानवे omitted in घ.

³ श्रुतिस्मृत्युदितो यश्च साधुभिर्यश्च सेवितः—ड.

⁴ Refer to आप. श्री. सू., III. 8. 10 and कात्या. श्री. सू., VI. 212., Chow. edition.

एकसप्ततितमोऽध्यायः

आचाराह्मभते चायुराचारादीप्सितां गतिम् । आचाराद्धनमक्षयमाचाराद्धन्त्यलक्षणम् ॥ ९१ ॥

इदानीं तत्तत्फलसाधनीभ्तकमीङ्गतया आचारस्य नैमित्तिकत्वमाह । दीर्घायुप्यस्वर्गादीप्सितगत्यक्षय्यधन-दुर्रुक्षणसृचितदु:खध्वंससाधनानां कर्मणामाचारानुगृहीतानामेव तत्तत्फलनिप्पादकत्वम् ; नान्यथा । चकारात् संजितसाधनत्वमपि ; "आचारादीप्सितां प्रजाम् " इति मानजात् । न च साक्षादेवाचारस्य तत्तत्साधनत्वं साधु ; आचाराभावे फलस्यैवासिद्धचा तत्तत्फलश्रवणविरोधात् । यथा—

> "दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः। दुःखभागी च सततं व्याधितोऽरुपायुरेव च ॥"

इति ॥ ९१ ॥

सर्वलक्षणहीनोऽपि ³यः सदाचारवान्नरः। श्रद्धधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ ९२॥

इति ⁴श्रीविष्णुस्मृतौ एकसप्ततितमोऽध्यायः

आचारानुगृहीतेनापि तत्साधनेन कर्मणा न तिसिद्धिः, प्राचीनादृष्टस्पसहकार्यभावादित्यत आह । आयुरादिफलसूचकलक्षणरहितस्यापि आचारादनीर्प्याद्यङ्गानुगृहीतायुरादिसाधनकर्मजन्यैहिकादृष्टनैवायुष्यःदि-फलिसिद्धेः न प्राचीनादृष्टापेक्षेति । यद्वा आचारवत् श्रद्धानसूययोरिप सर्वकर्माङ्गत्वमाह—सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदैति ; "यच्छ्द्रया करोति तदेवास्य वीर्यवत्तरं भवति " इति श्रुतेः ॥ ९२ ॥

इति ⁶श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीचसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशदनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁷श्रीरामपण्डितात्मज-⁷श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकसप्ततितमोऽध्यायः

¹ प्रजाम्—ज.

² आचारो हन्त्यलक्षणम्—ठ.

^ब वैष्णवे धर्मशास्त्रे आचारप्रकरणमेकसप्ततितमम्—ज, ठ.

⁶ श्रीविष्णुस्मृतिविवतौ वैजयन्त्यामेकसप्ततितमो\$ध्याय:—घ

³ समुदाचारवान्—ज, ठ.

⁵ इत्य,दि—ग.

⁷ श्री omitted in ग.

द्विसप्ततितमोऽध्यायः

¹दमयमेन तिष्ठेत्॥१॥दमश्चेन्द्रियाणां ²प्रकीर्तितः॥२॥ दान्तस्यायं लोकः परश्च ॥३॥ नादान्तस्य क्रिया काचित् समृध्यति॥४॥

एवं गृहस्थसाधारणं स्नातकधर्ममिनाय, आश्रमचतुष्टयसाधारणं धर्मं द्विसप्ततितमाध्यायेनाह । दमः अन्तःकरणनियमः । यमः बाह्येन्द्रियनियमः । समाहारेण ब्रह्मचर्यादयो गृह्यन्ते ;

" ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता । अहिंसास्तेयमाधुरे³ दमश्चेति यमाः स्मृताः ॥ "

इति योगिसरणात्। तेनान्वितो भवेत्।। १।। अन्तः करणनियमेन चक्षुरादीन्द्रियाणामपि नियमः प्रसिद्ध एवः तद्धीनप्रवृत्तिकत्वात् तेषाम्।। २।। दमफलमाह। ऐहिकामुप्मिकफलसाधनानां कर्मणां दमेनैव फलसिद्धः।। ३।। व्यतिरेके अनिष्टमाह। ऐहिकी पारलौकिकी वा किया दमं विना फलं न साधयति।। ४।।

⁴दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः। दमेन सर्वमामोति यत्किंचिन्मनसैच्छति⁵॥ ५॥

पवैः पापात् त्रायते इति पवित्रम् । मङ्गल्यं मङ्गलकारणम् । मनोऽभिलवितं यितःचित् ऐहिकं पारलैकिकं वा तत्सर्वं दमेनामोति ॥ ५॥

> दशार्धयुक्तेन रथेन यातो मनोवशेनार्धपथानुवर्तिना। तं चेद्रथं नापहरन्ति वाजिन-स्तथा गतं नावजयन्ति शत्रवः॥६॥

¹ दमे यत्नमातिष्ठेत—ज, ठ.

² अप्रकीर्णता—ठ.

³ मास्तिवयं—ध.

⁴ This verse omitted in ख, ग, च, ज.

⁵ मनसेप्सितम्—ट

यमं स्तौति । दशाधेन पञ्चभिरिन्द्रियलक्षणैर्वाजिभिर्युक्तेन प्रज्ञालक्ष्मणेन रथेन मनोलक्षणसारिथना वशीकृतेन सत्पथगामिना यो याति, तं तथा वर्तमानं, शत्रवः कामकोधादयः नावजयन्ति ; यदि तं रथं ते वाजिनः सारिथना अनुगृहीताः न अपथे प्रवर्तयन्ति । यथेकं भगवता—

" इन्द्रियाणां विचरतां यन्मनोऽनुविधीयते । तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नोविमवाम्भसि ॥ "

इति ॥ ६ ॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविद्यान्ति चद्वत्। तद्वत् कामा यं प्रविद्यान्ति सर्वे स द्यान्तिमाप्नोति न कामकामी॥ ७॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतौ द्विसप्ततितमोऽध्यायः

शान्तिप्राप्त्युपायमाह । अद्भिः आपूर्यमाणमपि अचलतया अविक्षोभिततया² प्रतिष्ठा यस्य तम् अविक्रियं सन्तं समुद्रं सर्वतो गता आपः यथा प्रविशन्ति, तथा सर्वे कामाः विषयेच्छाविशेषाः विषय-संनिकर्षेऽप्यविकुर्वन्तं यं प्रविशन्ति अन्तरेव प्रलीयन्ते, स एव शान्ति तितिक्षाम् एति प्राम्नोति । तस्रक्षणं च स्मृत्यन्तरे—

" आकुष्टोऽभिहतो वापि नाकोशेन्न च ताडयेत्। अदुष्टो वाङ्मन:कायैः सा तितिक्षा क्षमा स्मृता ॥"

इति । नेतरः कामकामी ; काम्यन्त इति कामाः विषयाः, तान् कामयितुं शीलमस्य ॥ ७ ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीव।सिधर्माधिकारि श्रीरामपण्डितात्मज-⁴श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्विसप्ततितमोऽध्यायः

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे दमप्रकरणं द्विसप्ततितमम्—ज, ठ.

³ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यां द्विसप्ततितमोऽध्याय:—घ, च.

² अविक्षुभितम्—ग.

⁴ श्री omitted in ग.

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

अथ आदेष्सुः पूर्वेद्यब्रीह्मणानामन्त्रयेत् ॥ १॥

गृहस्थधमेषु श्राद्धं विवक्षुः त्रिसप्ततितमाध्यायमारभते । अथेति त्रयोदशभिरध्यायैः श्राद्धपस्तावः । तत्र ब्राह्मणनिमन्त्रणकालमाह । श्राद्धं चिकीषुः श्राद्धदिन।त् पूर्वदिने वक्ष्यमाणलक्षणसंख्यान् ब्राह्मणान् आमन्त्रयेत् श्राद्धभोजनमङ्गीकारयेत् । तत्र श्राद्धं नाम ²पित्रुद्देशेन ब्राह्मणेभ्योऽन्नादिदानम् ;

> " देशे काले च पात्रे च श्रद्धया विधिना च यत्। पितृनुद्दिस्य विप्रेभ्यो दत्तं श्राद्धमुदाहृतम्॥"

इति ब्राह्मात् । तच नित्यं नैमित्तिकं काम्यं चेति त्रिधा । यतु विश्वामित्रेण--

" नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सिपण्डनम् । पार्वणं चेति विज्ञेयं गोष्ठचां शुद्धचर्थमष्टमम् ॥ कर्माङ्गं नवमं प्रोक्तं दैविकं दशमं स्मृतम् । यात्रास्वेकादशं प्रोक्तं पृष्टचर्थं द्वादशं स्मृतम् ॥ "

इति द्वादशविधत्वमुक्तं, तत् तस्यैव प्रपञ्चाय; न विधान्तरोपदर्शनाय । तत्र नित्यम् अहरहः क्रियमाणम् । यथाह कात्यायनः—

" मृताहेऽहरहर्दशें श्राद्धं यच महालये । तन्नित्यमुदितं सद्भिनित्यवत् तद्विधानतः ॥ "

इति । नैमित्तिकं संक्रान्त्यादौ । यथा गालवः--

" प्रेतश्राद्धं सिपण्डान्तं संक्रान्तिग्रहणेषु च । संवत्सरोदकुम्भं च वृद्धिश्राद्धं निमित्ततः ॥ "

इति । काम्यं प्रतिपदादितिथिषु । यथाह स एव---

" तिथ्यादिषु च यच्छ्र।द्धं मन्वादिषु युगादिषु । अलभ्येषु च योगेषु तत्काम्यं समुदाहृतम् ॥ "

¹ निमन्त्रयेत्—ठ.

² पित्राद्यदेशेन—ख, ग.

इति । आदिशब्दात् नक्षत्रवारयोगकरणानां ग्रहणम् । तत्र नैमित्तिकं द्विविधम्—एकोहिष्टं, पार्वणं च । एकमुिह्स्य क्रियमाणमेकोहिष्टम् । त्रिपुरुषोहेशेन पार्वणमिति । पूर्वेद्युः असंभवे सद्योऽपि निमन्त्रयेत् , "असंभवे परेद्युर्वा ब्राह्मणांस्तु निमन्त्रयेत् " इति देवलीयात् । ब्राह्मणान् , न क्षत्रियादीन् , "राजन्य-वैन्य्रयोश्चेव नैतत् कर्म प्रचक्षते " इति मानवात् ॥ १॥

द्वितीयेऽहि शुक्कपक्षस्य पूर्वाहे कृष्णपक्षस्यापराहे विप्रान् सुस्नातान् स्वाचान्तान् यथाभूयो ¹वयःक्रमेण कुशोत्तरे-ष्वासनेषूपवेशयेत्॥ २॥

श्राद्धाहःकृत्यमाह । निमन्त्रणदिनात् द्वितीयं श्राद्धीयमहः ; तस्मिन् शुक्कपक्षसंबन्धिनि कुतपस्य पूर्वघिटकायां कृष्णपक्षसंबन्धिनि उत्तरघिटकायाम् उपक्रग्य तैलोद्धर्तनादिना सम्यक् स्नातान् ; " तैलमुद्धर्तनं विषे दद्यात् पूर्वाह्न एव तु " इति प्राचेतसात् । स्वाचान्तानिति नियमेन आचमनप्रतिनिधिनिरासः । स्वयं गोमयमण्डलयोः कृतपादप्रक्षालनवान् ;

" प्राङ्गणे मण्डले कुर्याद् दैवे पिच्ये च गोमयै: । विप्राणां क्षालयेत् पादांस्तत्र भक्त्या यथाक्रमम् ॥ "

इति मात्स्यात् । यथाभ्यः यथावयोबाहुल्यं पित्रर्थब्राह्मणाद्धिकवयसं पैतामहे, ततोऽप्यधिकं प्रपेतामह इति । कुशा उत्तरे येषां तेषु कुशाच्छन्नेषु । तत्र विशेषो देवलीयः—

" द्रौ दभौं प्राङ्मुखौ दैवे पिज्ये त्रीन् दक्षिणामुखान् । आसनेषु नियुक्षीत प्रोक्षितेषु तिस्रोदकैः ॥ "

इति ! मुखम् ; अग्रम् । आसनानि वक्ष्यन्ते ; तेषूपवेशयेत् । "आसध्विमिति तान् ब्रूयादासनं संस्पृशन्ति " इति स्मरणात् ॥ २ ॥

द्रो देवे प्राङ्मुखो त्रींश्च पिन्ये उदङ्मुखान् ॥ ३॥ एकैक-मुभयत्र वेति ॥ ४॥

ब्राह्मणसंख्याद्याह । दैवे देवस्थाने द्वो विघो प्राङ्मुखो । पित्र्ये पित्रादिस्थाने त्रीन् उदङ्मुखानुपवेशयेत् । चकारात् संख्यान्तरमपि प्रदर्श्यते ; "एकैकमेकैकस्य द्वो द्वो त्रीस्त्रीन् वा । वृद्धौ फलभूयस्त्वम् " इति आश्वलायनीयात् । द्वो द्वाविति दैवे । त्रीस्त्रीनिति पित्र्ये ॥ ३ ॥ अनुकल्पमाह । उभयत्र दैवपित्र्ययोः एकैकं

¹ विद्याक्रमेण--Jolly's edition.

वा । वेत्यनुकरुपे ; न विकरुपे, तुरुयवलत्वाभावात् । इतिः पक्षसमाप्तो । नोभयत्रेकम् ; " न त्वेवैकं सर्वेपाम् " इति आश्वलायनीयात् । अत एव वासिष्ठः—

" यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत् । अत्रं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥ देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तयेत् । प्रास्येद्भौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥ "

इति पृथक्पात्रप्रयोगमाह । इदमपि सपिण्डीकरणं विना ; "काममनाचे " इति आश्वलायनीयात् । आद्यं सपिण्डीकरणम् ॥ ४ ॥

आमश्रादेषु काम्येषु च प्रथमपञ्चकेनाग्निं हुत्वा ॥ ५ ॥ पशुश्रादेषु मध्यमपञ्चकेन ॥ ६ ॥ अमावास्यासूत्तमपञ्चकेन ॥ ७ ॥ आग्रहायण्या ऊर्ध्वं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथममध्यमोत्तम-पञ्चकैः ॥ ८ ॥

श्राद्धविद्दोषे काठकानुसारेणेतिकर्तव्यताविद्दोषमाह । "कृणुष्य पाजः" इति रक्षेष्ठं पञ्चदशर्च स्त्तं काठके प्रसिद्धम् । तस्य आद्येन पञ्चकेन आमश्राद्धकाम्यश्राद्धयोः वैश्वदेविकपूजानन्तरं पित्रावाहनात् पूर्वमेव अग्निहोमः कार्यः । अनुक्तद्रव्यकत्वादाज्यहोम इति प्राञ्चः ॥ ५ ॥ पश्चद्रव्यके श्राद्धे मध्यम-पञ्चकेनोक्तकाले होमः ॥ ६ ॥ बहुवचनं द्वादशामिप्रायेण । उत्तमपञ्चकेनावाहनात् पूर्वं होमः ॥ ७ ॥ आग्रहायणी मार्गशीषीं पौर्णमासी । सा च पौषीमाध्योरुपलक्षणम् । ताभ्य अर्ध्वं यास्तिस्रः कृष्णाष्टकाः कृष्णपक्षाष्टम्यः, तासु यथाक्रमं प्रथममध्यमोत्तमपञ्चकेरुक्तकाले होमः ॥ ८ ॥

अन्बष्टकासु च ॥ ९॥

ताभ्योऽष्टमीभ्यः अनु पश्चात् जाताः नवम्योऽन्वष्टकाः; तासु । चकारात् पूर्वेद्यर्भवासु सप्तमीषु च यथाकमं पञ्चकिर्त्रकेण होमः । तत्र प्रथमाष्टकायां सप्तम्यादिदिनत्रयेऽप्याद्यपञ्चकेन; द्वितीयाष्टकायां दिनत्रयेऽपि द्वितीयेन; तृतीयाष्टकायां दिनत्रयेऽप्यन्त्येनेति । यद्यप्यत्रानेकानि श्राद्धानि प्रकान्तानि, तथापि दर्शश्राद्धमेवात्र प्रकृतिः; श्राद्धकालेऽपि प्रथमममावास्याया निर्देशात्; स्मृत्यन्तराच्च ॥ ९ ॥

ततो ब्राह्मणानुज्ञातः पितृनावाहयेत् ॥ १० ॥

काठकीयश्राद्धप्रयोगमाह । ततः होमानन्तरं वक्ष्यमाणरीत्या यातुधानान् अपसार्य ब्राह्मणान् 'पिनॄन् भवत्य आवाहयिप्ये ' इत्यनुज्ञाप्य 'आवाहय ' इति तैरनुज्ञातः पितॄनावाहयेत् । पितृग्रहणात् देवावाहना-चाच्छदनान्ते कृते होम इति सिध्यति ॥ १० ॥

अपयन्त्वसुरा इति द्वाभ्यां तिलैः यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा॥ ११॥ एत पितरः सर्वास्तानग्र आ मे यन्त्वेतद्वः पितर इत्यावाहनं कृत्वा, कुशितलिमिश्रेण गन्धोदकेन यास्तिष्ठन्त्यमृता वागिति यन्मे मातेति च पायं निवेद्य, अर्धं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं कृत्वा 'कुशितलवस्त्रपुष्पालंकारधूपदीपैर्धथाशक्त्या विपान समभ्यर्च्य 'घृतसुतमन्नमादाय आदित्या रुद्रा वसव इति वीक्ष्य, अग्रो करवाणीत्युक्त्वा तच्च विषेद्रः कुर्वित्युक्ते आहुतिन्त्रयं द्यात्'॥ १२॥

⁸यदावाहनमुक्तं तिर्हेन कृत्वेत्यत आह । उक्तहोमसमाप्त्यनन्तरम् "अपयन्तु " इति मन्त्रद्वयेन तिर्हेः श्राद्धविन्नकर्तृन् यातुवानान् अपसार्यावाहयेत् ॥ ११ ॥ समन्त्रावाहनक्रममाह । उक्तप्रतीकेन मन्त्रेणान्वाहनमुक्तप्रतीकाभ्यां मन्त्राभ्यां पाद्यासनादिभिरध्यं संपाद्य निवेद्य गन्त्रादिभिः ⁹ नैवेद्यान्तैर्यथोक्तप्रकारेण शक्त्या देविपतृत्राह्मणान् संपूज्य गृहीतमन्त्रम् ; "आदित्याः " इति मन्त्रेणावेक्ष्य, पृष्टुा, उत्तरे रुठ्धे ; "आदित्यभ्यो रुद्रेभ्यो वयुभ्यः " इति मन्त्रत्रयेण " सोमाय पितृमते स्वधा नमः ; यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः ; अमये कृत्यवाहनाय ¹⁰स्त्रधा नमः " इति मन्त्रत्रयेणाहुतित्रयं जुहुयात् ॥ १२ ॥

ये मामकाः पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञ इति च हविरनु-मन्त्रणं कृत्वा यथोपपन्नेषु पात्रेषु विद्येषाद्रजतमयेष्वत्रं नमो विश्वेभ्यो देवेभ्य इत्यन्नमादौ प्राङ्मुखयोर्निवेदयेत् ॥ १३॥

अन्नसंकल्पमाह। " ये मामकाः " " एतद्वः पितरः " " अयं यज्ञः " इति न्निभिर्मन्त्रैरन्नमनुमन्त्र्य, यथामिलितेषु सौवर्णेषु दैवे राजतेषु पित्र्ये वा " नमः " इति मन्त्रेण वैश्वदेविकयोर्बोह्मणयोः प्रथमं

¹ यातुधानविसर्जनं—ठ.

³ अनुलेपनं कृत्वा omitted in Jolly's edition.

⁵ घृतण्डुतमन्नमादाय omitted in ग.

⁷ अनुज्ञातश्च विषे: प्राग्वत् वह्नौ आहुतित्रयं हुःवा—ट.

⁹ दीपान्तै:--ग.

² निर्वत्य added in Jolly's edition.

⁴ कुशतिल omitted in घ.

⁶ तत्र—Jolly's edition.

⁸ एबमावाह—घ.

¹⁰ स्वधा omitted in घ.

निवेदयेत् । तच्चेपवीतिना कार्यम् ; "उपवीतं देवानां प्राचीनावीतं पितॄणाम् " इति श्रुतैः । तच्च प्रादिक्षण्येन ; "प्रदिक्षणं तु देवानां पितॄणामप्रदिक्षणम् " इति कात्यायनीयात् । तच्च ऋजुद्भैः ; "देवानामृजवो दर्भाः पितॄणां द्विगुणाः स्मृताः " इति स्मर्णात् । विश्वभ्यो देवेभ्यः इति सामान्यवचनेऽपि तत्तत्संज्ञकेभ्य इति वाच्यम् । संज्ञाश्चाह शृङ्कः—

" इष्टिश्राद्धे कतुर्दक्षः सत्यो नान्दीमुखे वसुः । नैमित्तिके कालकामी काम्ये च धुरिलोचनी¹ । पुरूरवार्दवी चैव पार्वणे समुदाहृती ॥ "

इति । ततश्च 'पुरूरवार्द्रवसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः ' इत्यादिना सर्वत्रे। ह्या १३ ॥

थित्रे पितामहाय प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्-मुखेषु ॥ १४ ॥

तदनन्तरं पित्र्यमाह । यद्यपि-

" गोत्रसंबन्धनामानि इदमन्नं ततः स्वथा । पितृक्रमादुदीर्थेति स्वसत्तां विनिवर्तयेत् ॥ "

इति अत्रिणा गोत्रसंबन्धानन्तरं नामोक्तं, तथापि काठकानुसारित्वान्त्र्लस्मृतेः तद्भिप्रायोऽयं क्रम इति ध्येयम् । ततश्च 'अमुकशर्मणेऽस्मित्पित्रेऽमुकगोत्राय वसुरूपायेद्मन्नं स्वया नमः ' इति वाक्यप्रयोगेणान्नं विवेदयेत् । चकारात् मातामहेभ्यश्चापि ;

" पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि । अविशेषेण कर्तव्यं विशेषान्नरकं त्रजेत् ॥"

इति स्मरणात् । वक्ष्यति च 'मातामहानामप्येवम् ' इत्यादिना ॥ १४ ॥

तददत्सु ब्राह्मणेषु यन्मे प्रकामादहोरात्रैर्यद्वः क्रव्यादिति जपेत् ॥ १५ ॥

तिन्नवेदितमन्त्रम् अदत्यु³ ब्राह्मणेषु देविपतृब्राह्मणेषु ; '' यन्मे प्रकामात् '' ⁴इत्यादिमन्त्रजातं जपेत् । इतिकरणादन्यानप्य।ह कात्यायनः—'' अक्षत्यु जपेद्वचाहृतिपूर्वो गायत्रीं सप्रणवां सकृत् त्रिवी रक्षोधीः

¹ लोचने---ग.

³ भुञ्जानेषु added in ग.

² तत: पित्रे—ज, ठ.

⁴ इत्यादिमन्त्रान् पुरुषसूक्तं—ख, ग

पिःयान् मन्त्र।न् पुरुषस्क्तमप्रतिरथमन्यानि च पवित्राणि " इति । मात्स्येऽपि — " इन्द्रेशसोमस्कानि पावमानीश्च शक्तितः " इति ॥ १५ ॥

¹इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति ॥ १६ ॥

इतिहासाः ²महाभारताद्याः। पुराणानि ब्राह्मादीनि। धर्मशास्त्राणि मानवादीनि। यथाह योगीश्वरः—

> " श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद्यः श्राद्धे श्रावयिष्यति । पितृणां तस्य तृप्तिः स्यादक्षय्या नात्र संशयः ॥ "

इति । जमदािशः--

" अपसन्येन कर्तन्यं सर्वे श्राद्धं यथाविधि । सूक्तस्तेत्रजपं मुक्त्वा विप्राणां च विसर्जनम् ॥ "

इति ॥ १६॥

उच्छिष्टसंनिधौ दक्षिणाग्रेषु कुरोषु पृथिवी दर्विरक्षिता इत्येकं पिण्डं पित्रे निदध्यात्॥ १७॥

पाणिहोमपक्षे उच्छिष्टसंनिधौ उच्छिष्टपात्रात् अरितमात्रम् अरितत्रयं वोत्सृज्य, " पृथिवी " इत्यादिमन्त्रेण पितृपिण्डं दद्यात् । तदाह प्रचेताः—

> " अरितमात्रमुत्सुज्य पिण्डांस्तत्र प्रदापयेत् । यत्रोपस्पृशतां वापि प्रामुवन्ति न बिन्दवः ॥ "

इति । अत्रिः—

" पितॄणामासनस्थानाद्यतस्त्रिष्वरत्तिषु । उच्छिष्टसंनिधानं तन्ने।च्छिष्टासनसंनिधौ ॥"

इति । यथावकाशमयं विकल्पः । एकमिति वचनात् द्विपितृकेणाप्युभयोरेक एव पिण्डो देयः ; "यदि हि द्विपिता स्यात् एकेकिस्मन् पिण्डे द्वौ द्वावुपलक्षयेत् " इति आपस्तम्बीयात् । एकविभक्तिनिदेशाच्चोभयनामान्ते एकेव विभक्तिः ⁵प्रयोक्तत्र्या ; अमुकामुकशर्मभ्यामिति । पिण्डद्रव्यं च मुक्तशेष एव ;

¹ इतिहासधर्मशास्त्रे पुराणानि चेति—ध.

³ दर्भेषु—Jolly's edition,

⁴ अक्षता—Jolly's edition.

भारतादय:—घ.

⁵ प्रयोज्या—ग.

" सर्वमन्त्रमुपादाय सितलं दक्षिणामुखः । उच्छिष्टसंनिधौ पिण्डान् दद्याद्वै पितृयज्ञवत् ॥ "

इति योगिस्मरणात् । सर्वं माषवर्जम् ;

" माषा: श्राद्धेषु वै श्राह्या वर्जियत्वाग्निपिण्डयो: । ब्राह्मणेषु यथा मद्यं तथा माषोऽग्निपिण्डयो: ॥"

इति व्याघ्रस्मरणात् ॥ १७ ॥

अन्तरिक्षं दर्विरक्षिता इति द्वितीयं 'पिण्डं पिनामहाय ॥ १८ ॥ यौर्दिवरिक्षिता इति तृतीयं प्रपितामहाय ॥ १९ ॥ वे अत्र पितरः प्रेता इति वासो देयम् ॥ २० ॥ वीरान्नः पितरो धत्त इत्यन्नम् ॥ २१ ॥

द्वितीयमित्यिप एकशब्दवत् । तेन च पितामहद्वित्वेऽप्येक एव पिण्डः ॥ १८ ॥ तृतीयमित्यप्युक्ता-र्थम् ॥ १९ ॥ "ये अत्र पितरः" इति मन्त्रेण पिण्डोपरि वस्त्रं दद्यात् ॥ २० ॥ "वीरान्नः" इति मन्त्रेण पिण्डरोषमन्त्रं पिण्डोपरि दद्यात् ॥ २१ ॥

अत्र पितरो मादयध्वं ⁴यथाभागमिति दर्भमूले करावघर्ष-णम् ॥ २२ ॥ ऊर्जं वहन्तीरित्यनेन सोदकेन प्रदक्षिणं पिण्डानां विकिरणं कृत्वा अर्घपुष्पधूपालेपनाञ्चादिभक्ष्यभोज्यानि निवेद-येत् ॥ २३ ॥ उदकपात्रं ⁵मधुद्यतिलैः संयुक्तं च ॥ २४ ॥

"अत्र पितरः " इति मन्त्रेण पिण्डाधःस्थितदर्भमूले करलेपावघर्षणं कुर्यात् ॥ २२ ॥ " ऊर्जम् " इति मन्त्रेण सोदकेन पिण्डरोषेण प्रादक्षिण्येन पिण्डानां परितो विकिरणं सेचनं कृत्वा अर्घादीन् पञ्च भोज्यान्तान् निवेदयेत् ॥ २३ ॥ जलपूर्णं करकं मध्वादियुक्तं च निवेदयेत् ॥ चकारात् अञ्जनाभ्यञ्जनादीनि ; " पिण्डेष्वञ्जनाभ्यञ्जने वासः " इति आश्वलायनीयात् ॥ २४ ॥

भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमागतेषु, मा मे क्षेष्ठेत्यन्नं सतृण-मभ्युक्ष्यात्रविकिरसुच्छिष्टाग्रतः कृत्वा, तृप्ता भवन्तः संपन्नमिति

⁷ प्रत्येत्य added in ठ.

¹ अक्षता—Jolly's edition.

² विण्डं omitted in घ and Jolly's edition.

³ ये omitted in घ.

⁴ यथाभागमानृषयध्वमिति—Jolly's edition.

⁵ मधुतिलाभ्यां—ट.

⁶ विकरणम् for विकिरम्—ठ.

च पृष्ट्वा उदङ्मुखेष्वाचमनमादौ ¹दन्वा, ततः प्राङ्मुखेषु दन्वा, ²ततश्च सुपोक्षितमिति अशाद्धदेशं संप्रोक्ष्य, दर्भपाणिः सर्व कुर्यात्॥ २५॥

तृत्यन्तं भुक्तवत्यु "मा मे " इति मन्त्रेण श्राद्धशेषमन्नं सतृणं कुशसहितं जलेन।भ्युक्ष्य, तस्यान्नस्य ब्राह्मणोच्छिष्टाग्रतो विकिरणं कृत्वा, ब्राह्मणतृप्तिं श्राद्धसंपत्तिं च प्रष्ट्या, पित्र्येष्वादौ आचमनं दत्त्वा, पश्चाद्दैवेषु, अनन्तरं "सुप्रोक्षितम् " इति मन्त्रेण श्राद्धदेशं प्रोक्षेत् । इदं च सर्वं दर्भपाणिना कार्यम् ॥ २५ ॥

ततः ⁴प्राङ्मुखाग्रतो यन्मे ⁵राम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येल च, यथाशक्ति दक्षिणाभिः समभ्यच्यं, अभिरमन्तु भवन्त इत्युक्तवा, ⁶तैरुक्तेऽभिरताः स्म इति, देवाश्च पित्रस्थे-त्यभिजवेत्॥ २६॥

ततः सुप्रोक्षितानन्तरं दैवविप्रायतः "यन्मे ⁷रामः" इति मन्त्रेण प्रदक्षिणमावृत्य, प्रत्यावृत्य च, स्वशक्त्या दक्षिणां दत्त्वा, "अभिरमन्तु" इति मन्त्रेण ब्राह्मणान् विसृज्य, "अभिरताः स्मः" इति तैरप्युक्ते "देवाश्च" इति तद्भिमुखीभूय जपेत् ॥ २६॥

अक्षरयोदकं च नामगोत्राभ्यां दक्त्वा विश्वे देवाः प्रीयन्ता-मिति प्राङ्मुखेभ्यस्ततः प्राञ्जलिरिदं तन्मनाः सुमना याचेत ॥२७॥

यत् दत्तमन्नोदकादि, तत् 'अक्षय्यमस्तु ' इति दैवे पि॰ये च नामगोत्राभ्यामुदकं दत्त्वा, ' विश्वे देवाः प्रीयन्ताम् ' इति देवे चोदकं दत्त्वा, अनन्तरमञ्जिले कृत्वा प्रसन्नचेताः ब्राह्मणेषु दत्तचित्तः आशिषो याचेत ॥ २७ ॥

दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च। श्रद्धा च नो मा व्यगमद्वहु देयं च नोऽस्त्विति॥ २८॥

 $^{^1}$ दद्यात्—घ $_{ullet}$

² From here the further portion of this Sūtra missing in ज.

³ श्राद्धदेशे—घ.

⁴ प्राङ्मुखेषु—ज,

⁵ नाम—घ.

⁶ तैरुक्त:—घ.

⁷ नाम---घ.

ता एवाह । नः अस्माकं कुले दातारः दानशीलाः पुरुषाः वेदाश्च अध्ययनाध्यापनाविच्छेदेन वर्धन्ताम् । संतितश्च पुत्रपौत्रपरंपरा वर्धताम् । श्रद्धा श्राद्धविषया आस्तिक्यबुद्धिः मा व्यगमत् अपयातु । देयं च अन्नपानादि अस्माकं कुले बहुलमस्त्विति याचेत ॥ २८॥

¹तथास्त्वित ब्र्युः ॥ २९ ॥ अत्रं च नो बहु भवेदितथींश्च लभेमि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन ॥ ३० ॥ इत्येताभ्यामाशिषः प्रतिगृद्ध ॥ ३१ ॥ वाजे वाजेति च ततो ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् । पूजियत्वा यथान्यायमनुब्रज्याभिवाच च ॥ ३२ ॥

इति ^अश्रीविष्णुस्मृतौ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

ते च याचिताः तथास्त्वित प्रतिब्र्युः ॥ २९ ॥ किंच अन्नम् अदनीयम् अस्माकं बहु भ्यात् । अतिथींश्च अपेक्षितकाले लभेमिह । याचकाश्च अस्माकं बहुवः सन्तु । वयं च कंचनापि मा याचिष्म ॥ ३० ॥ इत्येताभ्याम् अमिहिताम्यां मन्त्राम्यामुक्ता आशिषः तथास्त्वित प्रतिवचनेन प्रतिगृह्य विप्रान् विसर्जयेत् ॥ ३१ ॥ आशिषः प्रतिगृह्य प्रियवचनैर्थथायथं संतोष्य आसीमान्तमनुत्रज्य, " वाजे वाजे " इति मन्त्रेण पितृब्राह्मणपूर्वकं विसर्जयेत् ; " पितृपूर्वं विसर्जनम् " इति योगिस्मरणात् ॥ ३२ ॥

इति ⁴श्रीमन्महाराजाघिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय • श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁵श्रीरामपण्डितात्मज-⁵श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां त्रिसप्तितमोऽध्यायः

¹ Sūtra-s 29 to 31 omitted in ज; Sūtra-s 29, 30 omitted in ठ.

[ै] वाज इति—Jolly's edition. ³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे श्राद्ध प्रकरणं त्रिसप्ततितमम्—ज, ठ.

[🕯] श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयभ्त्यां त्रिसप्ततितमोऽध्यायः — घ, च.

⁵ श्री omitted in गृ.

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

¹अष्टकासु दैवपूर्वे शाक्रमांसापूपैः श्राद्धं कृत्वान्वष्टकास्वष्ट-कावद्वहो ²हत्वा दैवपूर्वमेव³ मात्रे पितामहो प्रपितामहो च पूर्ववद्वाह्मणान् भोजियत्वा 'दक्षिणाभिश्चाभ्यच्यानुव्रज्य विसर्ज-येत्॥१॥

एवं प्रकृतिभूतमन्त्रश्राद्धं निरूप्य तद्धिकृतिभूतमष्टकाश्राद्धं चतुःसप्ततितमेनाह । वक्ष्यमाणाः । दैवपूर्वमिति ; प्रकृतिप्राप्तानामपि देवानां पुनर्वचनमदैवत्वश्रमनिरासाय । यथाह मार्कण्डेयः---'' वैश्वदेवविहीनं तु केचिदिच्छन्ति सत्तमाः '' इति । तासु यथाकमं शाकमांसापूपैः ;

> " ऐन्द्यां तु प्रथमायां तु शाकैः संतर्पयेत् पितृन् । प्राजापत्यां द्वितीयायां मांसै: राद्धेश्च तर्पयेत । वैश्वदेव्यां तृतीयायामपूपेश्च यथाक्रमम् ॥ "

इति ब्राह्मात्। अनेन च,

" आद्यापूषैः सदा कार्या मांसैरन्या भवेतथा। शाकै: कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधि: ॥ "

इति वायवीयः कमो निरस्तः। यथोक्तविधिना श्राद्धं कृत्वा, परेद्युरन्वष्टकासु अष्टकावत् यस्यामष्टकायां येन पञ्चकेन होमः, तेनैवान्वष्टकास्वपि होमः । पुनर्देववचनं मातृश्राद्धे पृथग्विधेदेवप्राप्त्यर्थम् ; " मातृश्राद्धं सदैवं तु पृथगन्वष्टकासु तु " इति हारीतीयात् । मात्रादिप्वेकवचनं मात्रादिद्वित्वेऽपि एकपिण्डपाप्त्यर्थम् । चकारात् पित्रादित्रिकं मातामहादित्रिकं च गृह्यते । तेन च " अन्वष्टकासु नवभिः पिण्डैः श्राद्धमुदाहृतम् " इति स्मृतिरनुगृह्यते । पूर्ववत् ; प्रकृतिवत् । ब्राह्मणभोजनादि विसर्जनान्तं कुर्यात् । दक्षिणादीनां पुनर्वचनं क्रमनियमाय । ततश्च भोजनानन्तरं दक्षिणावचनात् "यन्मे ⁵रामः" इति प्रदक्षिणप्रत्यावर्तनयोर्निवृत्तिः.

¹ अथाष्ट्रकासु—ठ.

² देवपूर्वमेवं हुत्वा—Jolly's edition.

⁵ नामेति—ख: माता—च.

दक्षिणानन्तरमनुत्रजनविधानाच्च " अभिरमन्तु " इत्याद्यान्तरालिकतन्त्रनिवृत्तिः । अनुत्रजनानन्तरं विसर्जन-विधानाच्च पूजनाभिवादनयोर्निवृत्तिः ॥ १॥

ततः कर्ष्ः क्वर्यात् ॥ २ ॥ तन्मूले वागुदगग्न्युपसमाधानं कृत्वा पिण्डनिर्वपणम् ॥ ३ ॥ कर्षूत्रयमूले पुरुषाणां कर्षूत्रयमूले स्त्रीणाम् ॥ ४ ॥

वैशेषिकधर्मानाह । ततो विसर्जनानन्तरं कर्षः गर्तान् नव चतुरङ्गुलविस्तृतान् चतुरङ्गुलखातान् वितस्त्यायतान् कुर्यात् ; नवानां पूरणश्रवणात् ॥ २ ॥ तासां कर्षूणां मूले प्रागुदग्देशे ऐशान्याम् अभिमाधाय पिण्डान् निर्वपेत् ॥ ३ ॥ पिण्डदेशमाह । एकैककर्षूमूले एकैकं पिण्डं पुरुषेभ्यः स्त्रीभ्यश्च दद्यात् । पुरुषाणामिति सामान्यवचनं मातामहप्राप्त्यर्थम् । तेन पितृपिण्डानन्तरं मातृपिण्डान् दत्त्वा मातामहपिण्डा देयाः ;

" केवलास्तु क्षये कार्या वृद्धावादौ प्रकीर्तिताः । अन्वष्टकासु मध्ये च नान्त्याः कार्यास्तु मातरः ॥ "

इति स्मरणात्। अन्ये तु "अन्यष्टकासु ⁴क्रमशो मातृपूर्वं तदिष्यते" इति ^⁵ब्राह्मवावयात् मातृपूर्वकत्विमच्छन्ति ॥ ४॥

पुरुषकर्षृत्रयं सान्नेनोदकेन पूरयेत्॥५॥ स्त्रीकर्षृत्रयं सान्नेन पयसा॥६॥

यासां संनियो पितृपिण्डा दत्ताः, ताः पुरुषकप्र्वः । तासां त्रयमन्नसिहतेनोदकेन पूर्येत् । यद्यपि मातामहकप्र्वोऽपि पुरुषकप्र्वः, तथापि तासां पृथगुपादानात् पितृपर एव।त्र पुरुषशब्दो ज्ञेयः । सहयोगाचान्नस्य गुणत्वम् ॥ ५ ॥ यत्संनियो मातृपिण्डा दत्ताः, ताः स्त्रीकप्र्वः । तत्त्रयमन्नसिहतेन दुग्धेन पूर्येत् ॥ ६ ॥

दश्ना मांसेन पयसा⁶ प्रत्येकं ⁷कर्षूत्रयम् ॥ ७ ॥ पूरियत्वा जिपेदैतद्भवद्भचो भवतीभ्योऽस्तु चाक्षयम् ॥ ८ ॥ इति ⁸श्रीविष्णस्मृतौ चतुःसप्तितिनोऽष्यायः

¹ षट् कर्षू:-ग, ज, ठ.

² प्राग्वदग्न्युपसमाधानं कृत्वा हुत्वा च पिण्डनिर्वापणं प्रत्येकस्मिन् कर्षूम्ले कुर्यात्—ह.

³ कर्षूत्रयं पुरुषाणां स्त्रीणां त्रयं च—ठ.

⁴ क्रमतो----घ.

⁵ वसुवाक्यात्—घ.

⁶ पयसा च---ग.

⁷ कर्षृत्रयं omitted in ठ.

⁸ वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टकाप्रकरणं चतु:सप्ततितमम्—ज, ठ.

मातामहर्काष्ट्रत्रयं प्रत्येकं दध्यादीनामेकैकेन पूर्येत्। यद्यप्यत्र मातामहराब्दो न श्रूयते, तथापि अन्वष्टकानां ¹नवदैवत्यत्वावगमात् मातृपिण्डकर्ष्णां मध्येऽभिधानात् स्थानप्रमाणाच्च पारिरोप्यान्मातामह-विषयत्वमासां सिध्यति। न च पूर्वोक्तानामेव षण्णां दध्यादिभिरपि पूरणमिति ²मन्तव्यम् ; तासां ³द्रव्यान्तरावरोधेन नैराकाङ्क्यात् ; षट्संख्यावरोधेन त्रित्वसंख्यानहित्वाच्च ॥ ७॥ एवं नवापि कर्ष्रसत्तद्द्वत्येण पूर्यित्वा, "एतद् ⁴भवद्भवः " इत्यादिमन्त्रं जपेत् ॥ ८॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁶श्रीरामपण्डितात्मज-⁶श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

 $^{^{\}mathbf{1}}$ नवदैवत्यावगमात्—ध.

³ द्रव्यान्तराविरोधेन—घ.

⁵ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ चतुःसततितमोऽध्यायः—घ, च

 $^{^2}$ सभ्यम्—ग.

⁴ भवतीभ्यो यद्धद्रम्—ग.

⁶ श्री omitted in ग.

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

पितिर जीवित यः 'श्राद्धं कुर्यात्, स येषां पिता कुर्यात् तेषां कुर्यात्॥ १॥

उक्ते श्राद्विवधौ देवतानिर्णयाय पञ्चसप्ततितममध्यायमारभते । तत्र जीवत्पितृककर्तव्यश्राद्धे तमाह । जीवत्पितृकस्य

> " उद्घाहे पुत्रजनने पित्र्येष्ट्यां सौमिके मखे । तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीवतः पितुः ॥ "

इत्यादौ यत्र यत्र श्राद्धं प्रामोति, तत्र तत्रासौ पितृकर्तृकश्राद्धदेवताभ्यः कुर्यात् । पितुरेव पितरो मातरो मातामहाश्च जीवित्पतृककर्तव्यश्राद्धे ³देवता इत्यर्थः । यत्तु,

> " सिपतुः पितृकृत्येषु अधिकारो न विद्यते । न जीवन्तमतिकम्य किंचिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ "

इति कात्यायनीयं, तत् " उद्घाहे " इत्यादिमैत्रायणीयपरिशिष्टादिपरिगणितनिमित्तव्यतिरिक्तविषयम् । यच्न,

> " अष्टकासु च संक्रान्तौ मन्वादिषु युगादिषु । चन्द्रसूर्यप्रहे पाते स्वेच्छया पूज्ययोगतः ॥ जीवित्पता नैव कुर्यात् ⁴काम्यं श्राद्धं तथाखिलम् । दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकम् । न जीवित्पितृकः कुर्यात् तिलैः कृष्णेश्च तर्पणम् ॥ "

इति क्रंतुलोगाक्ष्योः विशेषपरिगणनं, तत् निषिद्धातिरिक्तमातृसपिण्डनैकोदिष्टाद्यभ्यनुज्ञानाय । अन्यथा

" अन्वष्टक्यं गयापाप्ती सत्यां यच मृतेऽहिन । मातृश्राद्धं ततः कुयोत् पितर्यपि च जीवित ॥ "

¹ श्राद्धे---घ.

⁸ श्राद्धदेवता—घ.

² श्राद्धमेवाह—घ.

⁴ श्राद्धं काम्यं—ग.

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

इत्यनेन मृताहादिश्राद्धमेवापद्येत, न नवश्राद्धादि ; प्रतिप्रसवाभावात् । तस्मात् यथोक्तमेव साधीयः । न जीवत्येवेति नियमः ; पतिते पितरि मृतेऽपि पितामहादीनामेव देवतात्वस्मरणात् । यथाह कात्यायनः—

" वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते ताते च पतिते सित । येभ्य एव पिता दद्यात् तेभ्यो दद्यात् स्वयं सुतः ॥"

इति । पतितश्चात्र अपपात्रितः ; अनपपात्रितस्य तु

" गोब्राह्मणहतानां तु पतितानां तथैव च । अर्ध्वं संवत्सरात् वृर्यात् सर्वमेवीध्वेदेहिकम् ॥"

इत्यादिना श्राद्धविधानात् । तथा ब्राह्मणादिहतेऽपि ;

" ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते । व्युक्तमाच मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥"

इति स्मरणात्। अस्यार्थः—ब्राह्मणादिहते पितरि संवत्सरानन्तरं तदौर्ध्वदेहिकविधानात् तेन सह पितामहादिश्राद्धासंभवात् तावत्कालं पितामहश्राद्धलोपप्रसक्तौ पौत्रेण तद्धिकारप्राप्तं श्राद्धं स्वयं कर्तव्य-मित्युच्यते। एवमपपात्रिते पितिते पितिर जीवित पूर्वोक्तन्यायेन पितामहश्राद्धं कर्तव्यम्। मृते तु तस्मिन् देवलमते तत्स्थाने विष्णुमुच्चार्य ततः पराभ्यां द्वाभ्यां श्राद्धं कर्तव्यम्। यथाह स एव—"माता म्लेच्छत्वमापन्ना पिता चापि कदाचन " इत्युपकम्य,

" पितरं विष्णुमुच्चार्य तदूर्ध्वं च पितामहम् । तृतीयं च ततो ब्रूयात् पिण्डान् दद्यात् पृथक् पृथक् ॥"

इति । कात्यायनमते तु "येभ्य एव" इति बहुत्वश्रवणात् पितामहादिभ्य एव त्रिभ्य इति । अनपपात्रिते तु तस्मिन् प्रायिश्चतं चिकीर्षित कुर्विति वा तच्छुद्धिपर्यन्तं तदिधिकारप्राप्तां पौत्रेण श्राद्धं न कर्तव्यम् । गुद्धचनन्तरं मृते तु तस्मिन् तस्यैव । एवं संन्यस्ते पितिर जीवित तदिधिकारप्राप्तं सर्वेश्वाद्धं पौत्रेण कर्तव्यम् । मृते तु तस्यैव । एवं व्युत्कममृते सपिण्डनामावपक्षे प्रेतत्वानपायेन वृद्धिश्राद्धाचयोभ्यतया पुत्रजन्मादौ वृद्धिश्राद्धादिलोपे प्राप्ते प्रिपतामहादीनामेव श्राद्धं प्रपौत्रेण कार्यम् । मृते तु पितामहे तेन सह पितुः सपिण्डनात् तस्यैव श्राद्धमित्येवमर्थवदेव वचनम् । अन्यथा उक्तनिमित्तेषु पितामहादीनामेव श्राद्धं कर्तव्यमिति नियमे तत्तच्छ्राद्धप्रतिपादकानेकवचनित्रोधः स्यात् । तेषु तावत् "गोत्राह्मणहतानाम् " इत्येकमनन्तरमेवोदाहृतं षद्त्रिश्चन्मतीयम् । तत्र गवादिहृते पितिर पितामहस्यैव श्राद्धकरणे संवत्सरानन्तरं तदीर्ध्वदेहिकविधानमनर्थकमापद्येतः । श्राद्धक्षप्रयोजनाभावात् । तथा

विष्णुस्मृतिः

" संन्यासिनोऽप्याव्दिकादि पुत्रः कुर्याद्यथाविधि । महालये तु यच्छूाद्धं द्वादस्यां पार्वणेन तत् ॥ "

इत्य**परं वायुपुराणीयं वचनम् ।** तथा सपिण्डीकरणपक्षे 'यस्य पिना प्रतः स्यात् ' इत्यादि तृनीयं मूल एव स्पष्टमित्यलम् ।

'यः कुर्यात् ' इत्यनेन पक्षान्तराणि स्चयित । तत्र पित्रादित्रिकेऽन्यतरस्यापि जीवत्त्वे नाधिकार एवेत्येकः । तथाच निगमे --- " एकस्मिन्नपि जीवत्यदानमिति कात्यायनः '' इति । जीवन्तमुहङ्ध्ये-तरेभ्यस्त्रिभ्यो दद्यात् इति द्वितीयः । स च मूल एवाभिहितः । मृतमात्रस्यैव जीवदितिक्रमेण दद्यादिति तृतीयः । तथाच भविष्यतपुराणे —

" जीवमानेन देयं स्याद्यसाद्भरतसत्तम । तस्माज्जीवित्पता कुर्याद् द्वाभ्यामेव न संशयः ॥ "

इति । जीवदनुज्ञया ततोऽन्येषामिति चतुर्थः ; "कामं वा तदनुज्ञातः " इति मनुस्मरणात् । जीवन्तं भोजयित्वा परयोरिति पञ्चमः ; "पितरं भोजयित्वा तु पिण्डो निष्टणुयात् परौ " इति यज्ञपाश्चेपरिशिष्टात् । पितरमित्युपरुक्षणम् । तेन पितामहं वा जीवन्तं भोजयित्वान्ययोः पिण्डो देयौ ; "यो जीवित पितॄणां तं भोजयेत् स्वपितृस्थान इत्येके " इति निगमात् । त्रीन् पिण्डान् निरुप्य जीवतः पिण्डं तेनैवादयेदिति षष्टः । तथाच यज्ञपार्श्वः—

" त्री.न् वा पिण्डान् समारोप्य मध्यमं तेन भोजयेत् । द्वौ पिण्डौ ब्राह्मणे दद्याद्यावम्भसि वा क्षिपेत् ॥ उभौ यदि त्यतीतौ तु जीवेच प्रपितामहः। पिण्डौ निष्टुणुयात् पूर्वौ भोजयेत् प्रपितामहम्॥"

इति । मध्यम इति प्रथमस्याप्युपलक्षणम् ; द्वौ पिण्डाविति लिङ्गात् । जीविति होमान्तं कृत्वा अन्येषां कुर्यादिति सप्तमः । तथाच यज्ञपार्थः—

> "होमान्तः पितृयज्ञः स्याज्जीवे पितरि नामतः । पितरं भोजयित्वा वा पिण्डो निपृणुयात् परौ ॥ "

इति । जीवतो होममात्रं पाणौ नाम्ना कार्यम् । नाम्नोत्सर्गपिण्डदानादि । परयोस्तु पिण्डादि सर्वं कार्यमिति । विशेषान्तरं च श्राद्धकल्पलतायाम् अस्माभिः प्रपश्चितमिति नेहोच्यते ॥ १॥

¹ करणं सूचयति । तत्रादित्रिके — ख, ग.

³ मानवात्—ख, ग.

² विष्णुपुराणे—- घ.

⁴ योजयेत्—घ.

पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः ॥ २ ॥ पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव क्रयीत् ॥ ३ ॥

किंच जीवित्वतृपितामहकः पितामहकर्तृकश्राद्धदेवताभ्यों दद्यात् । तत्रापि पितामहस्यैव पितरो मातरो मातामहाश्च यथायथं ज्ञेयाः ॥ २ ॥ पितरि जीवतीत्यस्यापवादमाह । अयमभिसंधिः— पितुर्जीवित्पतृपितामहकत्वे पितामहीयपितृपितामहप्रपितामहानामेव श्राद्धदेवतात्वेन चतुर्थादिष्वपि 'येषां पिता ' इति वचनात् तेषामेव श्राद्धप्राप्ताविदमुच्यते । पित्रादिषु त्रिषु जीवत्सु श्राद्धमेव न कुर्यात् । किंतु यत्र श्राद्धप्राप्तिस्तत्र तानेवार्चयेत् ॥ ३ ॥

यस्य पिता घेतः स्यात् ¹स पित्रे पिण्डं निधाय पिता-महात् परं द्वाभ्यां दद्यात् ॥ ४ ॥ यस्य पिता पितामहश्च घेतौ स्यातां स ताभ्यां ²पिण्डौ दक्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् ॥५॥ ³यस्य पितामहः घेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं द्वाभ्यां दद्यात् ॥ ६ ॥

व्युक्तममृते त्वाह । मृतिपतृको जीविषतामहकश्च पितृपिण्डं दत्त्वा प्रिपतामहनुद्धप्रिपतामहाभ्यां पिण्डं दद्यात् । पितृमात्रस्थैव वा दद्यात् ; "पितामहोऽपि जीवेद्वै पितर्थेव समापयेत् " इति हारीतीयात् ॥ ४ ॥ मृतिपतृपितामहको जीवत्प्रिपतामहकश्च पितृपितामहयोः पिण्डौ दत्त्वा वृद्धप्रिपतामहाय पिण्डं दद्यात् ॥ ५ ॥ यो जीविष्पतृपितामहकः स पितामहिष्ण्डं दत्त्वा वृद्धप्रपितामहत्तिसत्रोः पिण्डं द्यात् ॥ ६ ॥

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः। मन्त्रोहेण यथान्यायं दोषाणां मन्त्रवर्जितम्॥ ७॥

इति 'श्रीविष्णुस्मृतौ पश्चसप्ततितमोऽध्यायः

पूर्वोक्तविध्यतिदेशमाह । येन विधिना यत्राष्ट्रकादौ व्युक्तममृतौ च यथा पित्रादिश्राद्धमुक्तम् , तथैव तत्र तेन क्रमेण यातामहानामपि श्राद्धं कुर्यात् । तद्यथा—" पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि " इति

¹ वितामहः प्रवितामहश्च जीवेत् स वित्रे विण्डं निधाय प्रवितामहात्वरं—ठ. ² विण्डं—घ.

³ यस्य पितामहः प्रेतः प्रपितामहो जीवेत् स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परमेकस्मै पिण्डं दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां पितामहो जीवेत् स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहादूर्ध्वे द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पितामहो द्वाभ्यां पितामहश्च प्रेतौ स्यातां पिता प्रपितामहश्च जीवेत् स पितामहाय पिण्डं निधाय प्रपितामहाद्यरं द्वाभ्यां दद्यात्—ठ.

⁴ वैष्णवे धर्मशास्त्रे श्राद्धयुक्तिप्रकरणं पञ्चसप्ततितमम्—ज, ठ.

वचनेन जीवदजीवित्पितृकयोरिविशेषेण मातामहश्राद्धं प्राप्तम् । तत्र सर्वे पूर्वोक्तं विश्वेदेवादिविसर्जनान्त-मितिदिश्यते । मातामहे जीवित तिपितृणामेव । मातामहप्रमातामहयोर्जीवतोः प्रमातामहिपितृणाम् । त्रिषु जीवत्यु नैव श्राद्धम् । किंतु पूजनभोजनयोरन्यतरिदत्याद्युन्नेयम् । एवमन्त्रष्टकावृद्धचादौ यत्र मातृश्राद्धं पृथक् प्राप्तं, तत्रान्यतरस्या जीवित्वे अयमेव प्रकारस्तुल्यन्यायत्वादित्याहुः । बहुवचनं त्रित्वाभिप्रायेण । यथाह पुलस्त्यः—

" मातुः पितरमारभ्य त्रयो मातामहाः स्मृताः । तेषां तु पितृवच्छाद्धं कुर्युर्दहितृसूनवः ॥ "

इति । पितृवत् ; नित्यं पार्वणं चेत्यर्थः ;

"पार्वणं कुरुते यस्तु केवलं पितृकारणात्। मातामहं न कुरुते पितृहा स प्रजायते॥"

इति ब्राह्मात् । अस्यापवादमाह कात्यायनः —

" कर्षूसमन्वितं मुक्त्वा तथाद्यं श्राद्धघे।डशम् । प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः ॥ "

इति । कर्ष्समन्वितं सपिण्डीकरणम् । पुत्रिकापुत्रे विशेषमाह मनुः —
" मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकासुतः ।

द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः ॥ "

इति । विशेषान्तरमाह जातूकर्ण्यः—

" प्रत्यब्दं पार्वणेनैव विधिना क्षेत्रजौरसौ । कुर्यातामितरे कुर्युरेकोहिष्टं सुता दश ॥ "

इति । तच्च यत्र नाममन्त्रेषु वैदिकमन्त्रेषु वा 'पितॄनावाहियण्ये ' " शुन्धन्तां पितरः " इत्यादौ पितृशब्दः तत्र यथान्यायं प्रथमान्ते प्रथमान्ते द्वितीयान्ते द्वितीयान्तिमित्यादिपकारेण मातामहशब्दस्योहेन कार्यम् । उन्हापवादमाह । शेषाणां पितृव्यमातुल्रश्रात्रादीनां श्राद्धममन्त्रकमेव ; पितृपदवन्मन्त्ररहितमेव कुर्यात् । तेन च " शुन्धन्तां पितरः " इत्यादिमन्त्रसाध्यं क्रियामात्रमेव कार्यम् ; न मन्त्रप्रयोग इति ॥ ७ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतस्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशावनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

² भ्री omitted in ग.

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ पञ्चसप्ततितमोऽध्याय:—घ, च.

षट्सप्ततितमोऽध्यायः

अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका माघी प्रौष्टपद्यूर्धं कृष्णत्रयोदशी वीहियवपाको चेति ॥ १ ॥ ¹एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः । श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ इति थीविष्णुस्मृतो षट्सप्ततितमोऽध्यायः

श्राद्धकालान् षट्सप्ततितमाध्यायेनाह । अमावास्याः द्वादश । तिस्र इति "हेमन्तिशिशिरयोः चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीप्वष्टकाः " इति शास्त्रान्तरीयचतुष्टुनिराकरणार्थम् । तत्र च फाल्गुनकृष्णपक्षीया निरस्यते ; " अर्ध्वमाप्रहायण्यास्तिस्रोऽष्टकाः " इति कात्यायनीयात् । अष्टकानामनु भवाः अन्वष्टकाः नवम्य इति । अनेनैव त्रित्वसिद्धौ पुनर्वचनं तिस्रणां सप्तमीनां ग्रहणार्थम् ; " पूर्वेद्युः पितृभ्यो दद्यात् " इति आश्वलायनीयात् । माधीति आषाढीकार्त्तिकीवैशाखीनामुपलक्षणम् ;

" आषाढीकार्त्तिकीमाघीवैशाखीषु नराधिप । श्राद्धं कुर्यात् प्रयत्नेन तदनन्तफरुं स्मृतम् ॥ "

इति **ब्राह्मात्** । अन्ये तु माघीति प्रौष्ठपद्यूर्ध्वं कृष्णत्रयोदशीविशेषणमाहुः । तत्र माघी मघायुक्तेत्यर्थः । प्रौष्ठपद्याः पौर्णमास्या उर्ध्वं कृष्णा त्रयोदशी केवलैव ; 'प्रावृट्कालेऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ' इति वक्ष्यमाणत्यात् । मघायोगे तु फलविशेषः ; **ब्राह्मे** " आश्चयुज्यां च कृष्णायां त्रयोदश्यां मघासु च " इत्युपक्रम्य "यत्र साक्षातु पितरो गृह्णन्त्यमृतमक्षयम् " इत्यभिधानात् । तत्र हस्तसंस्थे रवौ गजच्छायेति ;

" यदेन्दुः पितृदेवत्ये हंसश्चेव करे स्थितः । याग्या तिथिर्भवेत् सा हि गजच्छाया प्रकीर्तिता ॥"

¹ एतानि श्राद्धकालानि—ज, ठ.

² बैष्णवे धर्मशास्त्रे नित्यश्राद्धप्रकरणं षद्सप्ततितमम्—ज, ठ

इति स्मरणात् । त्रीहिपाकः शरत् । यवपाको वसन्तः । तत्र नवाभ्यां त्रीहियवाभ्यां श्राद्धं नित्यम् ; " त्रीहिपाके च कर्तव्यं यवपाके च पार्थिव । न तान्द्युर्महाराज विना श्राद्धं कथंचन ॥"

इति विष्णुधर्मोत्तरात् । चकारात् महालयापरपक्षादीनां ग्रहणम् ; " शाकेनाप्यपरपक्षं नातिकामेत् " इति स्मरणात् ।

¹अत्रैव पाठान्तरमप्याहु:—" तिस्रोऽष्टकास्तिस्रः पूर्वेद्युः प्रोष्ठपदे हेमन्तिशिशिरयोरप्यपरपक्षेषु त्रयोदशी त्रीहिमिर्यवैर्वा योगे " इति । हेमन्तिशिशिरयोस्त्रिप्वपरपक्षेषु तिस्रोऽष्टका इत्याद्यन्वयः । प्रोष्ठपदे त्रयोदशी त्रविश्वास्त्रयः । यद्यपि प्रोष्ठपदेनाप्यष्टकान्वयः संभवति, संनिधानात् शास्त्रान्तरदर्शनाच्च ; तथापि नासाविभिष्रतः, त्रित्विवरोधात् । योगः; त्रीहियवयोः प्राप्तिः । अन्ये पुनरन्यथा पठन्ति—" माधीपौर्ण-मासीपौष्ठपद्यूर्ध्वकृष्णत्रयोदशी मघात्रयोदशी त्रीहिमिर्यवैर्वा यागः² " इति । यागः ; आग्रयणेष्टिः । तदनन्तरं श्राद्धमित्यर्थः ॥ १ ॥

एषां नित्यत्वमाह । एतान् पूर्वोक्तान् अमावास्यादीन् श्राद्धविषयान् प्रजापतिः परमात्मा प्राहेति प्रसिद्धौ । तत्र हेतुमाह—एतेषु कालेषु श्राद्धमकुर्वन् नरकमाप्नोति इति । यथाह मनुः—

> " न निर्वपति यः श्राद्धं प्रमीतिपत्तृको द्विजः । इन्दुक्षये मासि मासि प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥

इति । ⁴एवमन्यत्राप्यकरणे प्रत्यवाय उद्धाः ॥ २ ॥

इति ^⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁶श्रीरामपण्डितात्मज-⁶श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां षट्सप्ततितमोऽध्यायः

¹ तत्रैव---ख.

² योग:---घ.

³ आ**मु**यात्—ङ.

⁴ This passage omitted in घ.

⁵ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ षद्सततितमोऽध्यायः—घ, च.

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

आदित्यसंक्रमणम् ॥ १ ॥ विषुवद्द्रयम् ॥ २ ॥ विशेषेणायन-द्रयम् ॥ ३ ॥ व्यतीपातः ॥ ४ ॥ जन्मर्क्षम् ॥ ५ ॥ अभ्युदयश्च ॥ ६ ॥

नित्यश्राद्धकालानुक्त्वा नैमित्तिकश्राद्धकालान् सप्तसप्ततितमाध्यायेनाह । आदित्यस्य राशेः राश्यन्तर-गमनं संक्रमणम् । अदित्यग्रहणं चन्द्रादिसंक्रमणनिवृत्त्यर्थम् ; तत्र जैभिनिना

" नक्षत्रराख्यो रिवसंक्रमे स्युर्त्वाक् परत्रापि रसेन्द्रनाड्यः (१६) ।
पुण्यास्तथेन्दोस्त्रिधरापर्लेर्युगेकैव नाडी (१/१३) मुनिभिः शुभोक्ता ॥
नाड्यश्चतस्रः सपलाः कुजस्य (४/१) बुधस्य तिस्रो मनवः पलानि (३/१४) ।
सार्धाश्चतस्रः पलसप्तयुक्ताः (४१/७) गुरोश्च शुक्रे सपलाश्चतस्रः (४/१) ॥
द्विनागनाड्यः पलसप्तयुक्ताः (८२/७) शनैश्चरस्याभिहिताः सुपुण्याः ।
आद्यन्तभागे जपदानहोमं कुर्वन्नवामोति नरेन्द्रधाम ॥ "

इति कालत्रयेऽपि कर्मत्रयाभिधानेन श्राद्धकालाभावात् ॥ १ ॥ विषुवतोस्तुलामेषयोर्द्धयम् । यद्यपि संक्रमणेनैव प्राप्तिः, तथापि ¹फलातिशयाय प्रथङ् निर्देशः ; "अनन्तं विषुवे श्राद्धम् " इति स्मरणात् ॥ २ ॥ अयनयोर्भकरकर्कटयोर्द्धयं विशेषेण श्राद्धकालः ; " अयने चाक्षयं स्मृतम् " इति स्मरणात् ॥ ३ ॥ व्यतीपातः ; सप्तदशो योगः । पारिभाषिको योगविशेषो वा ; यथाह **युद्धमनुः**—

" श्रवणाश्विधनिष्ठाद्गीनागदैवतमस्तके । यद्यमा रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते ॥ "

इति । नागदैवतम् आश्रेषा । मस्तकं मृगशिरः । परिभाषान्तरमप्याह नरसिंहः—

" पञ्चाननस्थौ गुरुभूमिपुत्रौ मेषे रविः स्यादिति शुक्कपक्षे । पाशाभिधाना करभेण युक्ता तिथिव्यंतीपात इतीह योगः ॥ "

इति । पञ्चाननः सिंहः । पाशामिधाना द्वादशी । करभं हस्तः ॥ ४ ॥ आत्मनः पुत्रस्य भार्यायाश्च जन्मनक्षत्रम् ; "आत्मपुत्रकलत्राणां जन्मक्षे श्राद्धमाचरेत् " इत्या**दिपुराणात्** । यद्यपि जन्मर्क्षे इति

¹ फललिप्सया—ग.

सामान्येनोक्तं, तथापि दुष्टग्रहपीडित इति द्रष्टव्यम् ; "जन्मक्षे ग्रहपीडायां सर्वमानन्त्यमञ्जुते " इति मानवात् ; तद्वचितरेकेण जन्मक्षे श्राद्धनिषेधात् । यथा महाभारते—" नक्षत्रे च न कुर्वीत यस्मिन् जातो भवेत्वरः" इति ; श्राद्धमित्यनुवर्तते ॥ ५॥ अभ्युद्यः ; पुत्रजन्मादिः । यथाह गार्ग्यः—-

"गर्भाधाने पुंसवने सीमन्तोन्नयने तथा। जातकर्माननालोकनामनिष्क्रमणादिषु॥ अन्नप्राश्चान्युडासु तथोपनयनेऽपि च। वेदन्नते समावृत्तौ विवाहे पुत्रकाम्ययोः॥ गृहप्रवेशे चाधाने यज्ञे नव्यान्नभोजने। देवारामतडागादिप्रतिष्ठास्त्रसवेषु च॥ महादानेषु सर्वेषु पाक्यज्ञित्यासु च। आश्रमग्रहणे चैव होमेष्ट्यारम्भयोरपि॥ वैश्वदेवारम्भणे चोपाकर्मोत्सर्गयोरपि। दीक्षादिषु च सर्वेषु नान्दीश्राद्धं समाचरेत्॥"

इति । चकारात् क्षयाहादीनां ग्रहणम् ;

" मातापित्रोः क्षयाहे च श्राद्धार्हद्रव्यविप्रयोः । कृष्णपक्षे श्राद्धरुचौ श्राद्धं दुर्यात् प्रयत्नतः ॥"

इति स्मरणात् ॥ ६ ॥

¹एतांस्तु श्राद्धकालान् वै काम्यानाह प्रजापितः। श्राद्धमेतेषु ²यद्दनं तदानन्त्याय कल्पते॥ ७॥

एषां नैमित्तिकत्वमाह। एते संक्रान्त्यादयः कालाः काग्याः। काम इच्छा श्राद्धरुचिः ; तामनु-सरन्तीति काग्याः। यथा श्राद्धेच्छायां सत्यामैच्छिकं श्राद्धमनुष्ठीयते, तथा संक्रान्त्यादिकालपाप्ता-वपीदमनुष्ठेयमित्येषां नैमित्तिकत्वं वाच्यम्। अत एवैपामिच्छासमभिव्याहारेण नैमित्तिकत्वं स्पष्टीकृतं मार्कण्डेयेन—

> " विशिष्टब्राह्मणप्राप्तौ सूर्येन्दुग्रहणेऽयने । विषुवे रविसंकान्तौ व्यतीपाते च पुत्रक ॥

¹ एतानि—ठ.

सप्तमप्तितमोऽध्यायः

श्राद्धार्हद्रव्यसंपत्ती तथा दुःस्वमदर्शने । जन्मर्क्षमहपीडासु श्राद्धं कुर्वीत चेच्छया ॥"

इति । यथा श्राद्धेच्छारूपे निमित्ते श्राद्धं क्रियते, तथा ग्रहणादिनिमित्तेष्विप कार्यमित्यर्थः ; अन्यथा अकरणे प्रत्यवायश्रवणानुपपत्तेः । तथाच लिङ्कपुराणे —

> " सर्वस्वेनापि कर्तव्यं श्राद्धं वै राहुदर्शने । अकुर्वाणस्तु तच्छ्राद्धं पङ्के गौरिव सीदिति ॥"

इति । यद्वा नैमित्तिककाम्यत्वमेषाम् ; जातेष्टिवत् संवलिताधिकारत्वात् । तदेव च स्पष्टीकृतं कूर्मपुराणे —

" नैमित्तिकं तु कर्तव्यं श्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥ काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते श्रहणादिषु । अयने विषुवे चैव व्यतीपातेऽप्यनन्तकम् ॥ संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि । नक्षत्रेषु च सर्वेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ॥"

इति । तत्प्रशंसामाह । एतेषु संक्रान्त्यादिकालेषु यद्दां श्राद्धं तदनन्तनृप्तिकं भवति ॥ ७ ॥

संध्यारात्र्योने कर्तव्यं आदं खलु विचक्षणैः।

¹तयोरिप च कर्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम्॥८॥

राहुदर्शनदत्तं हि आद्धमाचन्द्रतारकम्।

गुणवत्सर्वकामीयं पितृणामुपतिष्ठते॥९॥

इति 'श्रीविष्णुस्पृतौ सप्तसप्तितमोऽध्यायः

श्राद्धे निषिद्धकारुमाह । विचक्षणैः निषेधशास्त्रविद्धिः संध्यायां रात्रौ च श्राद्धं न कार्यम् । संध्यानिषेधात् संध्यासामीप्यमपि निषिध्यते ; " सायाह्वेऽप्यथवा कुर्युर्नातिसंध्यासमीपतः " इति स्मरणात् । गौणकारुतया तु तस्यापि ब्रहणम् ; " स्वकारुतिकमे कुर्योद्दात्रेः पूर्वतया विधिः " इति स्मरणात् । आरम्भवत् समापनमपि निषिद्धम् ; " न च नक्तं श्राद्धं कुर्वीत ; आरब्धे चामोजनमा समापनात् "

र्वेष्णवे धर्मशास्त्रे काम्यश्राद्धप्रकरणं सप्तसप्ततितमम्—ज, ट.

इति आपस्तम्बीयात् । अस्यार्थः — श्राद्धे समारब्धे कुतश्चित् कारणात् विलम्बे मध्ये यदि सूर्यास्तमयस्तदा श्राद्धकर्तुरभोजनमुपवासो यावत् परेद्युः पिण्डदानं भवति ; न तु रात्रौ समापनमिति । प्रतिप्रसवमाह । संध्यायां रात्रौ वा यदि सूर्याचन्द्रमसोर्थहणं भवति, तदा तिन्नमित्तं श्राद्धं भवत्येव । राहुदर्शनं पुत्रजन्मनोऽ-प्युपलक्षणम् ;

" पुत्रजन्मिन यज्ञे च तथा चात्ययकर्मणि । राहोश्च दर्शने श्राद्धं प्रशस्तं नान्यदा निशि ॥ "

इति स्मरणात् ॥ ८॥

महणश्राद्धं प्रशंसित । राहुदर्शनं चन्द्रस्योपरागः । तत्र कृतं श्राद्धं पितॄणां यावचन्द्रतारकावस्थान-मुपतिष्ठते । कर्तुश्च गुणातिशयवत्सर्वकामसाधनं भवतीति ॥ ९ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्तसप्तितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यां सप्तसप्ततितमोऽध्याय:—घ, च.

अप्टसप्ततितमोऽध्यायः

सततमादित्येऽहि श्रादं कुर्वनारोग्यमामोति ॥१॥सौभाग्यं चान्द्रे ॥२॥ समरविजयं कोजे ॥३॥ सर्वान् कामान् वोधे॥४॥ विद्यामभीष्टां जैवे ॥५॥ धनं शोके ॥६॥ जीवितं शनैश्वरे ॥७॥

कमप्राप्तान् काम्यश्राद्धकालान् अष्टसप्ततितमाध्यायेनाह । आदित्यवारे श्राद्धं सार्वकालिका-रोग्यहेतुः ॥ १॥ चन्द्रवारे सौभाग्यं जनप्रियत्वम् ॥ २॥ भौमवारे संग्रामे शत्रुजयम् ॥ ३॥ बुधवारे धनपुत्रादिकामान् ॥ ४॥ गुरुवारे स्वाभीष्टां विद्याम् ॥ ५॥ शुक्रवारे ²धनं सुवर्णादि ॥ ६॥ शनिवारे दीर्घमायुः शामोतीति प्रत्येकं संबध्यते । बवादिकरणेष्वप्येतान्येव फलानि ज्ञेयानि ;

> " सूर्यादिवासरे यद्यच्छ्राद्धकृष्ठभते फलम् । बवादिकरणेऽप्येतच्छ्राद्धकृष्ठभते फलम् ॥ "

इति बाईस्पत्यात् ॥ ७ ॥

स्वर्गं कृत्तिकासु ॥८॥ अपत्यं रोहिणीषु ॥९॥ ब्रह्मवर्षस्यं सौम्ये॥१०॥ कर्मसिद्धं 'रौद्रे॥११॥ भुवं पुनर्वसौ॥१२॥ पुष्टिं पुष्ये॥१३॥ श्रियं सार्पे॥१४॥ सर्वान् कामान् पैष्यं ॥१५॥ सर्वान् कामान् ॥१७॥ काति-

नक्षत्रःण्याह । स्वर्गम् इन्द्रादिलोकसुखम् ॥ ८ ॥ अपत्यं पुत्रादि ॥ ९ ॥ सौम्यं मृगशिरः ; तस्मिन् ब्रह्मवर्चस्यं ब्रह्मतेजः । ओजो वा ॥ १० ॥ कर्मणःम् ऐहिकानां सिद्धिः फलप्राप्तिः । शौर्यं वा । रौद्रम् आर्द्रा ॥ ११ ॥ भुवम् ; क्षेत्र,दिरूपाम् ॥ १२ ॥ पुष्टिः ; अवयवोपचयः । बलं वा ॥ १३ ॥

⁴ पित्र्ये—ठ.

¹ सौभाग्यहेतु: added in ख.

³ रौद्रे कर्मणां सिद्धिम्---ज, ठ.

² सुवर्णादिधनम्—ख, ग.

सार्पम् आश्रेषा । तत्र शोभां संपदं च । पुत्रं वा ॥ १४ ॥ पैत्र्यं मघा ; ¹तस्मिन् सर्वान् कामान् । श्रेष्ठयं वा ॥ १५ ॥ भाग्यं पूर्वफल्गुनी । सौभाग्यं व्याख्यातम् ॥ १६ ॥ आर्यमणम् उत्तरफल्गुनी । तत्र धनं समृद्धिं वा ॥ १७ ॥ ज्ञातिषु सपिण्डेषु श्रेष्ठत्वम् ॥ १८ ॥

रूपवतः सुतांस्त्वाष्ट्रे॥ १९॥ वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ॥ २०॥ कनकं विशाखासु ॥ २१॥ मित्राणि मैत्रे॥ २२॥ राज्यं शाके ॥ २३॥ कृषिं मूळे॥ २४॥ समुद्रयानसिद्धिमाप्ये॥ २५॥ सर्वान् कामान् वैश्वदेवे॥ २६॥

त्वाष्ट्रं चित्रा । रूपवतः सुन्दरान् । शुभं वा ॥ १९ ॥ वाणिज्यं कयविकयो । तयोः सिद्धिः फल्प्राप्तिः । अप्रतिहताज्ञतां वा ॥ २० ॥ कनकं सुवर्णम् । वाणिज्यकृषिकुसीदगोरक्षा वा ॥ २१ ॥ मैत्रम् अनुराधा । तत्र मित्राणि सुहृदः । अरेगित्वं वा ॥ २२ ॥ शाकं ज्येष्ठा । तत्र राज्यम् । यशो वा ॥ २३ ॥ कृषिं कृषिफलम् । निःशोकतां वा ॥ २४ ॥ समुद्रयानं पोतः । तत्कलप्राप्तिः आप्ये पूर्वाषादासु । ब्रह्मलोकप्राप्तिं वा ॥ २५ ॥ वैश्वदेवम् उत्तराषादा । तत्र सर्वान् कामान् । धनं वा ॥ २६ ॥

श्रैष्ठचमभिजिति ॥ २७ ॥ सर्वान् कामान् श्रवणे ॥ २८ ॥ कैटवणं वासवे ॥ २९ ॥ आरोग्यं वारुणे ॥ ३० ॥ कुप्यद्रव्यमाजे ॥ ३१ ॥ गृहमाहिर्बुध्न्ये ॥ ३२ ॥ गाः पौष्णे ॥ ३३ ॥ अतुरङ्ग-मानाश्विने ॥ ३४ ॥ जीवितं याम्ये ॥ ३५ ॥

अभिजित् उत्तराषाढायाश्चतुर्थः पादः श्रवणस्याद्यं घटीचतुष्टयम्। एवमेकोनविंशतिदण्डात्मकः संधिमागः । तत्र श्रेष्ठत्वम् ॥ २७ ॥ स्पष्टार्थम् । वेदान् वा ॥ २८ ॥ वासवं धनिष्ठा । रूवणं रूवणिकियासिद्धिः । "सौन्दर्यनिदानं वा । औषधफलावाप्तिं वा ॥ २९ ॥ वारुणं शतिमिषक् । तत्रारोग्यम् । कुप्यं वा ॥ ३० ॥ आजं पूर्वा भाद्रपदा । तत्र कुप्यं ताम्रपित्तलादि । गा वा ॥ ३१ ॥ आहिर्बुध्न्यम् उत्तरा भाद्रपदा । तत्र गृहम् । अजा वा ॥ ३२ ॥ पौष्णं रेवती ; तत्र गाः । अवीन् वेति योगीश्वरः ॥ ३३ ॥ आश्विनम् अश्विनी ॥ ३४ ॥ याम्यं भरणी । जीवितम् आयुः । आमोतीति प्रत्येकमत्रापि सबध्यते । विष्कम्भादियोगेप्वप्येतान्येव फलानीति न पृथगिमधानम् । यथाह मरीचिः—

¹ तत्र—ग,

⁸ तुरङ्गम्—Jolly's edition; तुरगान्—ड.

⁵ च—ख.

² ਕਲਂ—ਯ, ਠ.

⁴ संविभाग:--ख.

⁶ सीदर्य—घ.

" कृतिकादिषु ऋक्षेषु श्राद्धे यत् फलमीरितम् । विष्कम्भादिषु येगेषु तदेव फलमश्नुते ॥ "

इति ॥ ३५ ॥

तिथीराह । गृहं वास्तु हुन्दरीर्भार्याश्च प्रतिपच्छ्राद्धेनामेति । कन्या वा ; योगिस्मरणात् । सुरूपान् पुत्रान् वा ; मानवात् ॥ ३६ ॥ वरदाम् ; अभीष्टदां कन्याम् । जामातृन् वा ॥ ३० ॥ सर्वे कामाः पशुपुत्रादयः । पशून् वा ; योगिस्मरणात् । वन्दिनः ; मानवात् ॥ ३८ ॥ पशून् ; अजादीन् क्षुद्रान् । सत्सुतान् वा ॥ ३० ॥ सुन्दरःन् पुत्रान् । द्यूतजयं वा ॥ ४० ॥ द्यूतमक्षादिभिः । तत्र ग्लहविजयम् । कृषिफलं वा ॥ ४१ ॥ कृषिम् ; कृषिफलम् । वाणिज्यं वा ॥ ४२ ॥ वाणिज्यम् ; क्रयविक्रयक्तलम् । द्विशकान् वा ॥ ४३ ॥ पशून् ; एकशकान् अश्वादीन् ; " एकशकांस्तथा" इति योगिस्मरणात् ॥ ४४ ॥

वाजिनो दशम्याम्॥ ४५॥ 10 पुत्रान् ब्रह्मवर्चस्विन एका-दश्याम् ॥ ४६॥ कनकरजतं 11 द्वादश्याम् ॥ ४०॥ सौभाग्यं त्रयोदश्याम्॥ ४८॥

वाजिनः अश्वान् । ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान् वा ; योगिस्मरणात् । द्विखुरान् वा ; मानदात् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मतेजोयुतान् पुत्रान् । स्वर्णरूप्ये वा ; योगिस्मरणात् । केवलं रूप्यं वा ; मानवात् ॥ ४६ ॥ कुप्यं वा ; योगिस्मरणात् । ब्रह्मवर्चस्वनः पुत्रान् वा । ¹²स्वर्णरूप्ये वा ; मानवात् ॥ ४७ ॥ सौभाग्यं ज्ञातिश्रष्टयम् ; योगिस्मरणात् ॥ ४८ ॥

¹ मृहे---ठ.

 $^{^2}$ कन्यावरं—ठ.

³ यश:—ज, ठ.

⁴ श्रियं पञ्चम्याम्—है.

⁵ सूत--ज.

⁶ पुष्टिं—ज, ट.

⁷ वा सुखहेतु—ख, ग.

⁸ कृषिफलं वा added in ख, ग.

⁹ ग्लह्विषयम्—घ.

¹⁰ ब्रह्मवचस्विन: पुत्रान्—Jolly's edition; ब्रह्मवर्चस्विनस्तु—ठ.
11 रजतं omitted in ज: रजते—ठ.

¹² स्वर्णहप्यं—ख, ग.

¹सर्वान् कामान् पश्चदर्याम् ॥ ४९ ॥

सर्वे कामाः पूर्वोक्ताः । पञ्चदरयमावास्या । यद्यप्यविशेषण मासपक्षौ गम्येते, तथापि माघभाद्र-पदयोः कृष्णपक्षोऽवधेयः ;

> " कालतः पूजितौ मासौ माघप्रेष्ठपदावुभौ । ²पक्षयोरुभयोः पक्षो बहुलः श्राद्धपूजितः ॥ "

इति देवलस्मणात् । यस्तु,

" नन्दायां भागविदिने त्रयोदस्यां त्रिजनमि । एषु श्राद्धं न कुर्वात ³गृही पुत्रधनक्षयात् ॥ प्राजापत्ये च पौष्णे च पित्रयक्षे मार्गवे तथा । भरणीं कृतिकां चैव सर्प चैव विद्योषतः । यस्तु श्राद्धं प्रकुर्वीत तस्य पुत्रो विनस्यति ।"

इत्यादिना तिथिवारक्षविशेषे गार्गीय: श्राद्धनिषेधः, स सपिण्डकश्राद्धविषयः ;

" भानो भौमे त्रयोदस्यां नन्दाभृगुमघासु च । पिण्डदानं मृदा स्नानं न सुर्यात् तिरुतर्पणम् ॥"

इति तस्यैव वचनात् । स चायं निषेधः तत्तन्निमित्तक एव श्राद्धे ; नान्यनिमित्तके ;

" तिथिवारर्क्षयुक्तोऽयं दोषो यः समुदाहृतः । स तिन्निमित्तके श्राद्धे नान्यश्राद्धे कदाचन ॥ "

इति अत्रिस्मरणात् ॥ ४९ ॥

रास्त्रहतानां ⁴श्राद्धकर्मणि चतुर्दशी शस्ता॥ ५०॥

⁵चतुर्दशीश्रःद्वविषयमाह । शस्त्रमपमृत्युमात्रप्रदर्शनाय ;

'' वृक्षारोहणलोष्टाचैर्वियुज्ज्वालाविषादिभिः । निखदंष्ट्रिविपन्नानां तेषां शस्ता⁶ चतुर्दशी ॥ ''

¹ सर्वकामान्—Jolly's edition.

³ गृहे — ग.

⁵ चतुर्दश्यो:--ग.

² पक्षयो: श्राद्धपक्षो हि—ग.

⁴ श्राद्धकर्मणि omitted in ज.

⁶ चैव—्घ.

इति प्राचेत्सात् । कर्मपदम् एकोद्दिष्टतापदर्शनाय ;

" चतुर्दश्यां तु यच्छ्राद्धं सिपण्डीकरणात् परम् । एकोहिष्टविधानेन तत् कार्यं शस्त्रघातिनः ॥ "

इति पाराञ्चर्यात् । चतुर्दस्याः प्राशस्त्येनान्यतिथावप्यभ्यनुज्ञायते ;

" तेषां प्रत्याव्दिकं श्राद्धं स्मृत्युक्तं पार्वणं भवेत् । प्रतपक्षे चतुर्दस्यामेकोद्दिष्टविधानतः ॥ "

इति समरणात् । तचैकोदिष्टमपि सदैवम् ;

" दैवयुक्तं तु तच्छ्राद्धं पितॄणामक्षयं भवेत् । तच्छ्रःद्धं दैवहीनं चेत् पुत्रदारधनक्षयः ॥ "

इति स्मरणात्। शस्त्रहतानामिति बहुवचनात् द्वयोस्त्रयाणां वा शस्त्रघाते एकोदिष्टद्वयं त्रयं वा कार्यम् ; "एकस्मिन् द्वयोर्वेकोदिष्टविधिः" इति शङ्कस्मरणात् ; "त्रिप्वपि शस्त्रहतेषु पृथगेकोदिष्टम्" इति देवस्यामिवचनाच । केचितु पार्वणमाहुः ;

> " पित्रादयस्त्रयो यस्य शस्त्रघातैर्मृताः क्रमात् । स भूते पार्वणं कुर्यादाब्दिकानि पृथक् पृथक् ॥ "

इति पाराशर्यात् । अनुमतं चैतत् अपरार्केणापि—'' त्रयाणां तथात्वे पार्वणमेव '' इति ॥ ५० ॥

अपि 'पितृगीते गाथे भवतः ॥ ५१ ॥
अपि जायेत सोऽसाकं कुले कश्चित्ररोत्तमः ।
प्रावृट्कालेऽसिते पक्षे त्रयोदइयां समाहितः ॥ ५२ ॥
मधूत्कटेन यः श्राद्धं पायसेन समाचरेत् ।
कार्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च ॥ ५३ ॥

इति ⁵श्रीविष्णुस्मृतो अष्टसप्ततितमोऽध्यायः

² पितृगाथे—ध

 $^{^{1}}$ एकोहिष्टत्रयम्—ग.

³ कार्त्तिके सकलं वापि—ज ; कार्त्तिकं सकलं वापि*—*ठ.

⁵ वैष्णवे धर्मशास्त्रे काम्यविशेषश्राद्धप्रकरणमष्टसप्ततितम्— ज, ठ.

⁴ छायं---ज.

त्रयोदशीश्राद्धपाशस्त्ये संमतिमाह । पितृभिः अग्निप्वात्तादिभिः गीते पठिते गाथे श्लोको ॥ ५१ ॥ ते आह । स कश्चित्ररोत्तमः अस्मत्कुले पुत्रादिषु दौहित्रादिषु वा जायेतापि, यो वर्षायु कृष्णपक्षे त्रयोदस्याम् अवहितः सन् उत्कटमधुयुक्तेन पायसेन श्राद्धं कुर्यात् । कुल्प्रहणात् मातामहश्राद्धं नित्यमाह ;

" श्राद्धं न चैकवर्गस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत् । न तृप्तास्तस्य ये यस्य प्रजां हिंसन्ति तत्र ते ॥ "

इति कार्ष्णाजिनिसरणात् । न च " पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि " इत्यनेनैव सिद्धौ पुनरारम्भो व्यर्थ इति वाच्यम् ; असादेव ज्ञापकादन्यत्रानियमसिद्धेः वृत्तिकारिवज्ञानेश्वराभ्यामभ्युपगमात् ॥ ५२ ॥

किंच सकलं कार्तिकं मासं मधुना पायसेन यः श्राद्धं दद्यात्, सोऽप्यसात्कुले जायेतेति कालान्तरमि पित्रमीष्टमुक्तम् । विध्यन्तरमिदम् । न पूर्वस्य गौणकालविधिः ; मेदप्रत्यायकचकारानुपपत्तेः । द्वितीययैव साकल्यावगतौ सकलपदं दर्शान्तस्य पूर्णिमान्तस्य चोपादानाय । देशविशेषमप्याह—पाक्छाये कुक्करस्य चेति । कुक्करस्य गजस्य प्राक्छाये प्राची छाया प्राक्छायम् ; " विभाषा सेनासुराच्छायाशाला- निशानःम् " इत्यनेन ¹पाक्षिकी नपुंसकता । प्राक्छाया च² अपराक्षे भवति । तत्रापि पितरो मधुपायसेन श्राद्धमिच्छन्ति । न चायं कालविशेष एव गजच्छायापर्यायः ; " हस्तिच्छायासु विधिवत् कर्णव्यजनवीजितम् " इति भारतीयकर्णव्यजनेतिविशेषणानुपपत्तेः ॥ ५३ ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंदाव संश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीके ग्रदनायकपोत्साहितश्री द्वाराणसीवासिधर्माधिकारि श्रीरामपिडतात्मज-⁴श्रीनन्दपिडतकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् अष्टसप्ततितमोऽध्यायः

 2 वा—्घ.

¹ पाक्षिकनपुंसकता—ध.

⁸ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यामष्टसप्ततितमोऽध्यायः—घ, च.

⁴ श्री omitted in ग.

एकोनाशीतितमोऽध्यायः

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन श्राद्धं कुर्यात्॥१॥

श्राद्धोपकरणानि एकोनाशीतितमाध्यायेनाह । तत्र वज्योंदकमाह । अथेति उपकरणप्रस्तावाय । राज्य-न्तरितेन जलेन श्राद्धं न युर्यात् । यद्यपि पूजाप्रकरणे इदमुक्तमेव, तथापि तस्य नित्यप्रकरणाम्नानात् नैमित्तिककाम्ययोरप्राप्त्या तत्प्राप्त्ये पुनरारम्भः । गङ्गोदकं विनैतदित्युक्तमेव । अनेनान्यदपि निषिध्यते ;

> " दुर्गिन्ध फेनिलं क्षारं पङ्किलं पल्वलेदकम् । न लभेचत्र गौस्तृप्तिं नक्तं यचैव गृह्यते ॥ यच सर्वार्थमुत्सृष्टं यचाभोज्यं निपानजम् । तद्वज्यं सलिलं सर्वे सदैव श्राद्धकर्मणि ॥ "

इति मार्कण्डेयात् । सर्वार्थमुत्सृष्टं प्रपादि ॥ १ ॥

कुशाभावे कुशस्थाने काशान दूर्वां वा दद्यात्॥ २॥

" भुवं तु शिथिलीकृत्य खनित्रेण त्रिचक्षणः । आदद्यात् पितृतीर्थेन पठन् हुंफट् सकृत् सकृत् । अच्छिन्नाम्रानशुष्कामान् हुस्वांश्चेव प्रमाणतः ॥ "

इत्यादिरमृत्यन्तरोक्तलक्षणकुशाभावे कुशस्थाने कुशक,ये काशान् दूर्वा वा नियुञ्ज्यात् । काशाभावे बल्बजा प्राह्याः ; " कुशाभावे तु काशाः स्युस्तदभावे तु बल्बजाः " इति स्मरणात् ॥ २ ॥

¹वासोऽर्थे कार्पासोत्थं सूत्रम्॥३॥ दशां विसर्जयेत् ययप्यहतवस्त्रजा³ स्यात्⁴॥४॥

¹ वाससोऽर्थे—ठ.

³ वस्त्रजाम---ठ.

² कार्पासोर्णासूत्रे—ठ.

⁴ स्यात् omitted in—ह.

" कौरोयं क्षोमकार्पासं दुकूलमहतं तथा। श्राद्धेप्वेतानि देयानि कामानामेति पुष्कलान्॥"

इत्युक्तवासोऽभावे तत्कार्ये कार्पाससंभवं सूत्रं देयम् । कार्पासत्वेन क्षौमादिस्त्रनिवृत्तिः ॥ ३ ॥ अहतवस्त्रो-द्भवामपि दशां प्रान्तभागं वर्जयेत् । अनेन " दशामूर्णास्तुकां वा " इति शास्त्रान्तरीयदशा निवर्त्यते । अत एवास्वरसात् पक्षान्तरोत्कीर्तनम् 'ऊर्णास्तुकां वा ' इति ॥ ४ ॥

उग्रगन्धीन्यगन्धीनि कण्टिकजानि च पुष्पाणि ॥ ५॥ ²शुक्कानि सुगन्धीनि कण्टिकजान्यपि जलजानि रक्तान्यपि दयात्॥ ६॥

व्याख्यातमेतत् पूजाप्रकरणे । पुनर्वचनं प्रकरणःन्तरप्रापणाय । चकारात्

" कदम्बं बिल्वपत्रं च केतकीं वकुल तथा। बर्बरीकृष्णपुष्पाणि श्राद्धकाले विवर्जयेत्॥"

इत्यादीनि गृह्यन्ते । वर्जयेदिति संबन्धः ॥ ५ ॥ प्रतिप्रसवमाह । स्पष्टार्थम् । अपिशब्दात्

"तुल्लसी शतपत्रं च भृङ्गराजं तथैव च । मरुवं मिल्लका चैव पितृणां दत्तमक्षयम् ॥"

इत्यादीनां ग्रहणम् ॥ ६ ॥

'वसां मेदं च ⁵दीपार्थे न दद्यात्॥७॥ 'घृतं तैलं वा दद्यात्॥८॥

वसामेदौ प्राण्यङ्गरसौ दीपार्थे न देयौ। चकारात् सार्षपादितैलमि ; " घृताद्वा तिलतैलाद्वा नान्यद्रव्यात्तु दीपकम् " इति स्मरणात् ॥ ७॥ तैलं तिलोद्भवन् । वाशब्दात् ओषशीरसम् ; " घृतेन दीपो दातव्यस्तथा वाप्योषधीरसै: " शङ्कासरणात् ॥ ८॥

जीवजं सर्वं धूपार्थं न दद्यात्॥ ९॥ मधुगृतसंयुक्तं गुग्गुकुं दद्यात्॥ १०॥

¹ रक्तानि added in ख, ठ.

² From ग्रुक्तानि up to जलजानि omitted in ज; सितानि—ठ.

³ जलजानीति—ख.

⁵ दीपार्थ—ग.

⁴ वसामजाद्यं—ठ.

⁶ तैलघृते—उ.

एकोन:शीतितमोऽध्यायः

जीवजं नखशृङ्गादि । सर्वे पशस्तापशस्तपाणिजम् ।

" घृतं न केवलं दद्याद् दुष्टं च तृणगुग्गुलुम् । बुष्टं चन्दनरालं च आज्यं गुग्गुलुधूपितम् ॥ "

इत्यादि वा ॥ ९ ॥ संयुक्तम् ; न पौर्वाययेण ; "तुरुष्कं गुग्गुलुं चैव घृताक्तं युगपद्देत् " इति स्मरणात् ॥ १० ॥

चन्दनकुङ्कुमकर्प्रागरुपद्मकान्यनुलेपनार्थे ॥ ११ ॥ ¹न प्रत्यक्षलवणं दचात् ॥ १२ ॥ हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि² ॥ १३ ॥

कुङ्कुमं केसरम् । पद्मकं पद्मकाष्ठम् । दोषं प्रसिद्धम् । दद्यात् इति दोषः ॥ ११ ॥ रुवणं विनापि पके शाकादो तत्संस्काराय प्रत्यक्षरुवणं न देयम् । किंतु तत्रैव मेरुयेत् ॥ १२ ॥ घनीभूतं घृतं व्यक्षनं च । आदिशब्दाद् दिषपायसादि च हस्तेन न देयम् ; किंतु दर्ब्यादिना ॥ १३ ॥

तैजसानि पात्राणि दचात् ॥१४॥ विशेषतो राजतानि ॥१५॥

तैजसानि कांस्यताम्राणि । न पित्तलादीनि ;

" नायसान्यि कुर्वीत पैत्तलानि न चैव हि । न च सीसमयानीह शस्त्रन्ते त्रगुजान्यि ॥ "

इति शातातपीयस्मरणात् । ताम्रं यतिविषयम् ;

" करे कपटके चैव शिलायां ताम्र । जने । वटार्काश्वरथपत्रेषु गृही भुक्तवैन्दवं चरेत् ॥ "

इति गृहिणो निषेधात् ॥ १४ ॥ फलविशेषाय राजतानि पात्राणि कार्याणि । तानि च पित्र्ये । दैवे उ सौवर्णानि : "भोजने हैमरोप्याणि दैवे पित्र्ये यथाक्रमम् " इति **याम्यात्** ॥ १५ ॥

ंखड्गकुतपकृष्णाजिनतिलसिद्धार्थकाक्षतानि 'च पवित्राणि' रक्षोग्नानि च निद्ध्यात्॥ १६॥

¹ प्रत्यक्षलवणं न—ठ.

³ खड्ग omitted in ज. ट.

² व्यञ्जनानि—ठ.

⁴ 코 omitted in 3.

⁵ पवित्राणि omitted in जि.

खड्गः खड्गपात्रम् । कुतपः मध्याह्यद्यष्टविधः ;

" मध्य हः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः । रोप्यं दर्भास्तिला गावो दौहित्रः कुतपाः स्मृताः ॥ "

इति । ऋष्णमृगाजिनम् । तिलाः प्रसिद्धाः । सिद्धार्थकाः सर्षपाः । अक्षताः यवाः । चकारात् बृस्यादि :

" उप रूलं सक्चल्खनान् कुशांस्तत्रोपकल्पयेत् । यवांस्तिलान् वृसी कांस्यमापः शुद्धैः समाहताः ॥ पार्गराजतताम्राणि पात्राणि स्युः समिन्मधु । पुष्पं धूपं सुगन्धादि क्षौमं सृत्रं च मेक्षणम् ॥ "

इति स्मृत्यन्तरात् । एतानि पवित्राणि रक्षोघ्नानि । अजादीनि वक्ष्यमाणानि । चकारात् —

" उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं वान्तं च मृतकर्पटम् । श्रोद्धे सप्त पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः ॥ ''

इति कार्ष्णाजिन्युक्तानि । उच्छिष्टं पयः । शिवनिर्माल्यं गङ्गे.दकम् । वन्तं मधु । मृतकर्पटम् कौशेयम् । दौहित्रो दुहितृष्ठतः ;

" दुहित्रं खड्गमृगस्य ललाटे यत् प्रदृश्यते । तस्य शृङ्गस्य यत् पात्रं दौहित्रमिति कीर्तितम् ॥ "

इति शातातपीयं वा ;

" अमावास्यां गते सोमे यत् तृणं गौस्तु खादति । तस्या गोर्यद्भवेत् क्षीरं तद् दौहित्रमुदाहृतम् ॥"

इति स्मृत्यन्तरीयं वा । एतानि श्राद्धभूमौ निदध्यात् ॥ १६ ॥

पिष्णलीमुक्तन्दकभूरतृणशिग्रुसर्षणसुरसासर्जकसुवर्चल-क्रुश्माण्डालावुवार्ताकपालक्योपोदकीतण्डुलीयककुसुम्भपिण्डा-लुक्रमहिषीक्षीराणि वर्जयेत्॥ १७॥

पिप्पली कणा। तस्यां विकल्पः ; '' 'पिप्पली मिरचं चैत्र पटोलं बृहतीफलम् '' इति वायवीया-भ्यनुज्ञानात्। 'अमुकुन्दकः कुन्दुरुः , विम्बीफलमिति यावत्। भूस्तृणं पत्रशाकविशेषः। शिग्रुः सौभाञ्जनः।

¹ तृणासुर for तृणिशुयु—ठ ; सर्जकसुवर्चल and उपोदकी omitted in ठ : पिण्डमृलक for पिण्डालुक—ग.
² पिप्पलीमरिचे—घ. ³ कुमुदक;—ख. ⁴ कुन्दर;—ग.

सर्षपः सिद्धार्थकः। राजसर्षप इत्येके ; " कुसुम्भं राजसर्षपम् " इति इमरणात् । सुरसा निर्गुण्डी । सर्जकः अर्जुनः । अर्जक इति पाठे श्वेतपर्णासः । सुवर्चठं विड्रुवणम् । कूरमाण्डं प्रसिद्धम् । अरुगु वर्जुलगुम्बी । वार्ताकं वृन्ताकं श्वेतं कृष्णं च ।

" वृन्ताकं श्वेतवृन्ताकं मूलकं रक्तमूलकम् । अलाबुं वर्तुलाकारं भुक्त्वा सांतपनं चरेत् ॥ "

इति देवलस्मरणात् । पालक्या ; गाङ्गेयः पत्रशाकः । उपोदकी कलम्बी । तण्डुलीयकः अल्पमारिषः । कुसुम्नं ¹महाराजनम् , तस्य पत्रशाकम् । पिण्डालुकम् ; सुस्तनीति भाषायाम् । महिषी निषिद्धीपलक्षणम् ;

" आविकं मार्गमीष्ट्रं च सर्वमैकशफं च यत् ।
माहिषं चामरं चाजं पयो वर्ज्यं विजानता ॥"

इति ब्रह्माण्डात् । पयोग्रहणात् तद्विकाराणामपि निषेयः ; सर्वशब्दग्रहणात् । माहिषे तु द्धिपयसी । "तण्डुर्लियकदानं च माहिषं च पयो द्धि " इति भारद्वाजीयात् । न घृतम् ; "महिषीणां घृतं प्राहुः श्रेष्ठं न तु पयः कचित् " इति सोमन्तवात् ॥ १७ ॥

राजमाषमसूरपर्युषितकृतलवणानि च ॥ १८॥

राजमात्राः श्वेतमाषाः । मसूरः मङ्गर्यकः । पर्युषितं मक्ष्यमपि । कृतं कृत्रिमं लवणम् । चकारात् चणकार्दाश्च ;

> " कुद्धश्रश्राधणकाः श्राद्धे तथा निष्पावकोद्रवाः । कृष्णधान्यानि सर्वाणि वर्जयेच्छाणशियुकान् । न वर्जयेत् तिलांश्चेव मुद्गमाषां स्त्रथेव च ॥ "

इति स्मरणात्॥ १८॥

कोपं परिहरेत् ॥ १९ ॥ नाश्च पातयेत् ॥ २० ॥ न त्वरां क्रुर्यात् ॥ २१ ॥

क्रिजीदिधर्मानाह । कर्ता भोक्ता च कोधं परिहरेत्² ॥ १९ ॥ अश्रुपातः रोदनम् ; तन्न कार्यम् ॥ २० ॥ अर्जाद्यनुष्ठाने कर्जा भोजने च भोक्त्रा त्वरा न कार्या ॥ २१ ॥

¹ महारजतम्—ख, ग.

घृतादिदाने तैजसानि पात्राणि खड्गपात्राणि 'फल्गुपात्राणि च' प्रशस्तानि ॥ २२ ॥ अत्र च श्लोको भवति ॥ २३ ॥ सौवर्णराजताभ्यां च खड्गेनौदुम्बरेण वा । दत्तमक्षय्यतां याति फल्गुपात्रेण चाष्यथ ॥ २४ ॥

इति ³श्रीविष्णुस्मृतौ एकोनाशीतितमोऽध्यायः

परिवेषणादिपात्राण्याह । आदिशब्दात् व्यञ्जनद्धिपायसादि । तेषां दाने तैजसानि ताम्रपित्तलादीनि ; न लौहानि ; "कालायसं विशेषेण निन्दितं पितृकर्मणि " इति आदित्यपुराणात् । पितृकर्मणीति सामान्योपादानात् पाकादिप्वपि निषेधः ;

"न कदाचित् पचेदन्नमयःस्थालीषु पैतृकम्। अयसो दर्शनादेव पितरो विद्ववन्ति हि॥"

इति तत्रैवाझानात् । अस्यापवादस्तत्रैव---

" फलानां चैव शाकानां छेदनार्थानि यानि तु । महानसेऽपि ⁴शस्तानि तेषामेव तु संनिधिः ॥ "

इति । खड्गपात्राणि खड्गश्रङ्गनिर्मितानि । फल्गुपात्राणि दारुमयानि ;

" पकान्त्रस्थापनार्थं तु शस्यन्ते दारुजान्यपि । दर्ज्यार्दःन्यपि कार्याणि यज्ञियैरपि दारुभिः ॥ "

इति आहित्यपुरागात् । चकारात् पाकार्घयोर्घहणम् । आदित्यपुराणे —

" पचेदन्न:नि सुस्नातः पात्रेषु शुचिषु स्वयम् । स्वर्णादिधातुजातेषु मृन्मयेष्वपि वा द्विजः ॥ अच्छिद्रेष्वविलिप्तेषु तथानुपहतेषु च । पूर्वं कृतोपये,गेषु मृन्मयेषु न तु कचित् ॥"

¹ फल्गुपात्राणि omitted in उ.

⁸ वेष्णवे धर्मशास्त्रे श्राद्धोपकरणप्रकरणमेकोनाशीतितमम्—ज, ठ.

² बा—ह.

⁴ संस्थानि—ह.

इति । उक्तार्थे बैजवापः —

" खादिरोदुम्बराण्यर्घ्यपात्राणि श्राद्धकर्मणि । अप्यञ्ममृन्मयानि स्युरपि पर्णपुटानि वा ॥ "

इति ॥ २२ ॥ उक्तार्थे संमतिमाह । स्पष्टम् ॥ २३ ॥ तमेवाह । औदुम्बरं ताम्रम् । फल्गुपात्रं यज्ञियवृक्ष-निर्मितम् । रोषं प्रसिद्धम् ॥ २४ ॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्री.वसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपेत्साहितश्रीवाराणसीवासिवर्माधिकारि³श्रीरामपण्डितात्मज-³श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकोनाशीतितमोऽध्यायः

¹ वृक्षकाष्ठमयम्—ख.

² श्रीविष्णुरुमृतिविवृतौ वैजयर्यामेकोनाशीतितमोऽध्याय:—घ, च.

³ श्री omitted in गृ.

अशीतितमोऽध्याय:

तिलैबीहियवैर्माषेरद्भिम्लफ्लैः शाकैः श्यामाकैः प्रियङ्गुभि-नीवारेमुद्गेगीधूमैश्च मासं प्रीयन्ते ॥ १ ॥ द्वौ भासौ मत्स्यमांसेन ॥ २ ॥ त्रीन् हारिणेन ॥ ३ ॥ चतुरश्चौरभ्रेण ॥ ४ ॥ पश्च शाक्किन ॥ ५ ॥ षट् छागेन ॥ ६ ॥ सप्त रौरवेण ॥ ७ ॥ अष्टौ पार्वतेन ॥ ८ ॥ नव गावयेन ॥ ९ ॥ दश माहिषेण ॥ १० ॥ एकादश तूपरेणाजेन ॥ ११ ॥ संवत्सरं गव्येन पयसा तद्विकारैर्वा ॥ १२ ॥

अथ द्रव्यविशेषेण तृप्तिविशेषमशीतितमाध्यायेनाह । तिलादिषु तृतीयया नैरपेक्ष्यात्रगमात् द्रव्या-न्तराभावेन यदा तावन्मात्रेण श्राद्धं क्रियते, तदैदं फलं बोध्यम् । संविलितैः करणे तु फलःन्तरं कल्प्यम् । तत्र जलमात्रेण श्राद्धं स्मृत्यन्तरेऽभिहितम्—

> " तृणादि वा गवे दद्यात् पिण्डान् वापि विनिर्वपेत् । तिलेदकैः पितृन् वापि तपेयेद्विधिपूर्वकम् ॥ "

इति । शाकैः श्राद्धीयैः । ते च वायवीये---

" कालशाकं महाशाकं द्रोणशाकं तथाईकम् । बिश्वामलकमृद्रीकापनसाम्रातदाडिमम् । भव्यपारेवताक्षोटखर्जूरं च करोरुकम् ॥ "

इत्यादयः । शेषं प्रसिद्धम् ॥ १ ॥ मत्स्याः सिंहतुण्डकादयः । तन्मांसेन मासद्वयम् ॥ २ ॥ हरिणः कृष्णमृगः ; तस्येदं हारिणम् । तेन त्रीन् मासान् । एवं सर्वत्र ॥ ३ ॥ उरभः मेषः ॥ ४ ॥ शकुनः पक्षी स्वतित्तिरादिर्भक्ष्यः ॥ ५ ॥ छागः अजः ॥ ६ ॥ रुरुः शम्बरः । "रौरवेण नवैव तु" इति मनुः ॥ ७ ॥ एषतः बिन्दुमान् मृगः । "पार्षतेनेह सप्त वै" इति "अष्टावैणेयमांसेन" इति च मनुः ॥ ८ ॥

¹ मुद्रै: omitted in च.

³ मांसी omitted in ज, ठ.

² प्रीयन्ते omitted in घ.

⁴ आपस्तम्बीये—घ.

गवयः गोसहशो मृगः ॥ ९ ॥ महिषो वन्यः । तथा वन्यवाराहेणापि ; "दश मासांस्तु तृप्यन्ति वराह-महिषामिषैः " इति मानवात् ॥ १० ॥ तृपरः शृङ्गहीनः । तथा शाशकौर्माभ्यामि ; "शशकूर्मयोस्तु मांसेन मासानेकादशैव तु " इति मानवात् ॥ ११ ॥ गव्येन गोसंभवेन । मांसश्रमनिरासायाह—पयसेति ; "पायसेन पयसा गव्येन" इति उस्मनःस्मरणात् । मांसपरत्वे पयसो निर्विशेषणतया निषद्धव्यावृत्त्ये गव्यपदावृत्तिः स्यात् ; "पयो दिध घृतं चैव गत्रां श्राद्धेषु पावनम् " इति सौमन्तवेन भिन्नवाक्यतापत्तेश्च । तस्य पयसो विकारैः दध्यादिभिश्च संवत्सरं प्रीयन्त इति प्रत्येकमन्त्रयः ॥ १२ ॥

> अत्र ¹पितृगीता गाथा भवति ॥ १३ ॥ कालकाकं महाक्तरं मांसं वाधीं गसस्य च । विषाणवज्यों ये ³वड्गा आसूर्यं ³तांस्तु सुङ्क्ष्महे ॥ १४ ॥

इति ⁴श्रीविष्णुस्मृतो अज्ञीतितमोऽध्याय:

उक्तेऽर्थे संमितिमाइ। पितृभिः अभिन्वातादिभिः गीता गाथा श्लोकः ॥ १३॥ तामाह। कालशाकः दीर्घ १त्रोऽतितिक्तः शाकविशेषः। महान्ति शल्कानि शुक्त्याकाराणि देहे यस्य स महाशल्कः मत्स्यविशेषः। वाधीणसमाह निगमः—

" ⁵त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वार्श्रीणसमिति पाहुर्योज्ञिकाः पितृकर्मणि ॥ "

इति । पक्षिविशेषो वा ;

" ऋष्णश्रीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः । स वै वार्श्रीणसः प्रोक्त इत्येषा नैगमी श्रुतिः ॥ "

इति निगमात्। तस्य मांसम्। विषागवर्ज्याः शृङ्गरहिताः ये खड्गाः, तांश्च यावत्सृर्यप्रलयं भुङ्क्षमहे ; चकारात् लोहामिषादीन् ;

¹ पितृगाथा—ज.

² खड्गास्तांस्तु भक्षामहे सदा—Jolly's edition.

³ तानशीमहे—ठ.

⁴ वैष्णवे धर्मशास्त्रे मांसस्तुतिप्रकरणमशीतितमम्—ज, ठ.

⁵ पिबतो यस्य त्रोणि कर्णो जिह्ना च जलं स्र्शन्ति, स त्रिभि: पिबतीति त्रिपिब इति कल्पतरु: (टिप्पणी).

विष्णुस्मृति:

" खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च । छोह।मिषं कालशाकं मांसं वःधीणसस्य च । यददाति गयास्थश्च सर्वमानन्त्यमश्नुते ॥ "

इति योगिस्मरणात् ॥ १४ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतस्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेश्वनायक्ष्रवोत्साहितश्रीवाराणस्।वासिवर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुम्मृतिविवृतौ ²श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् अशीतितमेऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामशीतितमोऽध्यायः—घ, च

² श्री omitted in ग.

एकाशीतितमोऽध्यायः

नान्नमासनमारोपयेत्॥१॥ न पदा स्पृहोत्॥२॥ नावश्चतं कुर्यात्॥३॥ तिलैः सर्वपैर्वा यातुधानान् विसर्जयेत्॥४॥ संवृते च श्राद्धं कुर्यात्॥५॥ न रजस्वलां पहयेत्॥६॥ न श्वानम्॥७॥ न विड्वराहम्॥८॥ न ग्रामकुक्कुटम्॥९॥ प्रयत्नात् श्राद्धमजस्य दर्शयेत्॥१०॥

श्राद्धभोजनधर्मान् एकाशीतितमाध्यायेनाह । आसनम् आसन्दिका । उक्तानां पुनर्वचनं श्राद्धाक्रता-वगमाय । तेन तद्वैगुण्ये न पुरुषपत्यवायमात्रम् ; किंतु श्राद्धवैगुण्यमपीति ध्येयम् ॥ १ ॥ अन्नसित्यनुवर्तते ॥ २ ॥ अवश्चतम् अपस्पृष्टम् ॥ ३ ॥ "अपहता असुरा रक्षांसि पिशाचाः" इति मन्त्रेण तिलैः सर्षपैर्वा रक्षःपिशाचान् अपसारयेत् ॥ ४ ॥ संवृते परित आच्छन्ने । चकारात् दक्षिणाप्रवणे च ; "दक्षिणाप्रवणं देशं यत्नतः परिकल्पयेत्" इति स्मरणात् ॥ ५ ॥ कर्ता भोक्ता च उदक्यां न पश्येद्यथा, तथा कुर्यात् ॥ ६ ॥ श्वा कुक्कुरः ॥ ७ ॥ विद्वुराहः ग्रामसूकरः ॥ ८ ॥ ग्रामपदेनारण्यनिरासः ॥ ९ ॥ प्रयत्नात् असतः संपादनेनापि अजस्य दृष्टिविषये श्राद्धं कुर्यात् । यथाह देवलः—

" तिलानविकरेत् तत्र सर्वतो बन्धयेदजान् । असुरोपहतं सर्वं तिलैः सुध्यत्यजेन च ॥ "

इति ॥ १० ॥

अश्रीयुर्वाह्मणाश्च वाग्यताः ॥ ११ ॥ न वेष्टितिशरसः ॥ १२ ॥ न सोपानत्काः ॥ १३ ॥ न पीठोपहितपादाः ॥ १४ ॥ न हीनाङ्गा अधिकाङ्गाः श्राद्धं पद्येयुः ॥ १५ ॥ न शृद्धाः ॥ १६ ॥ न पतिताः ॥ १७ ॥ न महारोगिणः ॥ १८ ॥ कत्कालं ब्राह्मणं

¹ From here up to तथाच মন্ত্র: in the commentary on Sūtra 23 missing in জ, ম.

² सोपानत्क:—घ, च. ⁴ तत्काले—ठ.

ब्राह्मणानुमतेन भिक्षुकं वा पूजयेत् ॥ १९ ॥ ¹हविर्गुणान् न ब्राह्मणा ब्र्युर्दात्रा पृष्टाः ॥ २० ॥

मौनेन ब्राह्मणा भुङ्गीरन् । चकारार्थमाह अत्रि:---

" असंकल्पितमन्नाचं पाणिभ्यां यदुपस्पृशेत् । अभोज्यं तद्भवेदन्नं पितृणां नोपतिष्ठते ॥ "

इति । भरद्वाजोऽपि-

" पितॄणामन्नमादाय बिंठं यस्तु प्रयच्छित । स्वीयेन ब्राह्मणस्वेन हस्तेन स्तेयकृद्भवेत् ॥ "

इति ॥ ११ ॥ वेष्टितमुर्णीषादिना शिरो येस्ते ॥ १२ ॥ उपानद्भगं पादुकाभ्यां च सहिताः ॥ १३ ॥ पीठं मिक्किमदि ; तदारोपितपादाः नाभीयुरिति ॥ १४ ॥ चतुःषडङ्गुलादिदृष्टिविषये श्राद्धं न कुर्यात् ॥ १५ ॥ श्रद्धपतितमहारोगिरजस्वलादिदृष्टिविषयेऽपि ॥ १६-१८ ॥ श्राद्धकाले समागतं ब्राह्मणं संन्यासिनं वा नियुक्ताश्चेदनुमन्येरन्, तदा तमपि भोजयेत् ॥ १९ ॥ श्राद्धकर्त्रा पृष्टेऽपि विष्राः श्राद्धीयद्रव्यगुणान् क्षाराम्लादीन् न ब्र्युः ॥ २० ॥

यावदृष्मा भवत्यन्ने यावदश्नन्ति वाग्यताः। तावदश्नन्ति पितरो यावन्नोक्ता हविर्गुणाः॥ २१॥ सार्ववणिकमन्नायं संनीयाप्लाव्य वारिणा। समुत्सुजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरन् भुवि॥ २२॥

अत्र हेतुमाह । यावद्रत्रस्योष्णत्वं मौनं हिवर्गुणावचनं च तावदेव पितरो भुञ्जते ; नान्यथा । तस्मादेतत्त्रयं ³कर्तव्यम् ॥ २१ ॥ सार्ववर्णिकं सर्वजातीयमन्नम् । आद्यशब्दात् शाकादिकमपि आद्यय जलेनाप्छाव्य भुक्तवतामग्रे भुवि, न पात्रे ; ⁴विकिरन् ; न पिण्डत्वेन ⁵पातयन् ॥ २२ ॥

> असंस्कृतप्रमीतानां 'त्यागिनां कुलयोषिताम्। उच्छिष्टं भागधेयं स्याद् दभेषु विकिरश्च यः॥ २३॥

¹ न हविर्गुणान् ब्राह्मणाः—ज.

³ न कर्तब्यम्—च.

⁵ पातयेत्—घ.

 $^{^2}$ भुञ्जन्ति—घ, च.

 $^{^4}$ विकिरेत्—घ.

⁶ रोगिणाम् —घ.

एकाज्ञीतितमोऽध्यायः

उच्छेषणं भूमिगतमजिह्यस्याशठस्य च । दासवर्गस्य तत् पित्र्ये भागधेयं प्रचक्षते ॥ २४ ॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतो एकाशीतितमोऽध्यायः

विकिरे देवता आह । योऽयमुक्तो विकिरः, यच भोजनावशिष्टं विप्राणां, तदुभयमनुपनीतानां मृतानां, कुरुस्रीणां च त्यक्तानां भागधेयम् । तथाच मन्त्रः—

" असंस्कृतप्रमीता ये त्यागिन्यो याः कुलस्त्रियः । दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्त्रं ताभ्यश्च पैतृकम् ॥ "

इति ॥ २३ ॥

उच्छिष्टे देवतान्तरमप्याह । मोजनपात्रात्² भूमो पतितमुच्छिष्टम् अकपटस्यावश्चकस्य दासीदास समूहस्य भागधेयं पूर्वर्षयो वदन्ति । तथाच मन्त्रः——

" यजमानकुले जाता दासा दास्योऽन्नकाङ्क्षिणः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मया दत्तेन भूतले ॥ "

इति ॥ २४ ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁴श्रीरामपण्डितात्मज
⁴श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम्

एकाशीतितमोऽध्यायः

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाशीतितमं श्राद्धभोजनधर्मप्रकरणम् — ज, ठ.

³ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामेकाशीतितमोऽध्याय:—घ, च.

² भोजनात्—घ.

⁴ श्री omitted in ग.

द्वचशीतितमोऽच्यायः

¹दैवे कर्मणि ²ब्राह्मणं न परीक्षेत ॥ १ ॥ ³प्रयतात् पिच्ये परीक्षेत ॥ २ ॥

अथ ⁴श्राद्धानर्हान् ब्राह्मणान् द्वयशीतितमेनाह । दैविके कर्मणि ; "विषेषु च हरेः सम्यगर्चनं मनुना स्मृतम्" इत्यनेन विहिते ब्राह्मणे हरिपूजनकर्मणि ब्राह्मणपरीक्षणं न कर्तव्यम् । न दैविकमात्रे ; तुलादानादौ परीक्षाम्नानविरोधात् । नापि श्राद्धाङ्ग वैश्वदेविके ; "श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि दातृभिः" इत्युभयत्र परीक्षाश्रवणात् ॥ १॥ श्राद्धे तु दैविकपैतृकयोः प्रयत्नेन विष्रं परीक्षेत ;

" संपरीक्ष्य तु यो दद्याच्छ्राद्धभोजनमास्थितः । तस्य तुप्यन्ति पितरो देवताश्च न संशयः ॥ "

इति स्कान्दात् ॥ २ ॥

हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत्'॥३॥ विकर्मस्थांश्च ॥४॥ वैडालव्रतिकान्शा ५॥ वृथालिङ्गिनः॥६॥ नक्षत्रजीविनः॥७॥ देवलकांश्चशा ८॥

चतुःषडङ्गुलादीन् विपान् विशेषतो वर्जयेत् ॥ ३ ॥ श्रुतिस्मृतिविरुद्धं कर्म विकर्म । तत्र तिष्ठन्तीति विकर्मस्थाः । चकारात् स्मृत्यन्तरोक्तान् सगोत्रप्रवरादींश्च ;

> " न सगोत्रे हिवर्दचात् समानप्रवरे तथा । न चाज्ञातकुले दद्याद्यथा कन्या तथा हिवः ॥ "

इति अन्निस्मरणात् ॥ ४ ॥ विडालस्येव व्रतं येषां ते तथा ;

" धर्मध्वजी सदा लुब्धश्लाधिको लोकदम्भकः । वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसंधकः ॥ "

¹ दैवकर्मणि—घ.

⁴ ब्राह्मणान् श्राद्धानर्हान्—ग.

⁷ वर्जयेत्—ज, ठ.

² ब्राह्मण्यं — ठ.

⁵ परीक्षा न कार्या---ग.

⁸ व्रतान् ज.

³ पित्र्ये प्रयत्नात्—ज, ठ.

⁶ श्राद्धमार्जवमारिथत:---च.

⁹ च omitted in ट.

इति मन्क्लक्षणाः ॥ ५॥ वृथा शास्त्रातिक्रमेण लिङ्गं संन्यासाश्रमादिचिह्नं येषां ते वृथालिङ्गिनः ; वृथाश्रमिण इति यावत् ; "वृथा मुण्डांश्च जटिलान् सर्वान् कार्पटिकांस्तथा " इति वायवीयात् ॥ ६॥ नक्षत्रैः ये जीवन्ति, ते तथा ; ज्योतिर्विदः ॥ ७॥ देवद्रव्योपजीविनः ;

" देवार्चनपरो विघो वित्तार्थी वत्सरत्रयम् । स वै देवलको नाम हव्यकव्येषु गर्हितः ॥ "

इति स्मरणात् । चकारात् स्तेनादींश्च ;

" ये स्तेनाः पतिताः क्लीबा ये च नास्तिकवृत्तयः । तान् हव्यकव्ययोर्विपाननर्होन् मनुरब्रवीत् ॥ "

इति स्मरणात् । स्मृतिसंग्रहेऽपि--

" संवत्सरत्रयं कुर्यात् परार्थे देवतार्चनम् । संवत्सरं च गायत्रीं षण्मासं रुद्रमेव च । प्रणवं वा दिनं चैकं स च पातित्यमाप्नुयात् ॥ "

इति ॥ ८॥

चिकित्सकान् ॥ ९ ॥ अनूहापुत्रान् ॥ १० ॥ तत्पुत्रान् ॥ ११ ॥ बहुयाजिनः ॥ १२ ॥ ग्रामयाजिनः ॥ १३ ॥ ग्राह्मयाजिनः ॥ १४ ॥ अयाज्ययाजिनः ॥ १५ ॥ व्वात्यान् ॥ १६ ॥ तद्याजिनः ॥ १७ ॥ पर्वकारान् ॥ १८ ॥ सूचकान् ॥ १९ ॥ भृतकाध्यापकान् ॥ २० ॥ भृतकाध्यापितान् ॥ २१ ॥

वैद्यवृत्तीन् ॥ ९ ॥ अनृद्धा कन्यका । तत्पुत्राः कानीनाः ; तान् ॥ १० ॥ तेषां कानीनानां पुत्रान् ॥ ११ ॥ बहून् ये याजयन्ति तान् ॥ १२ ॥ ग्रामयाजकान् ॥ १३ ॥ श्रूद्धयाजकान् ॥ १४ ॥ अयाज्याः पतितादयः । तेषां याजकान् ॥ १५ ॥ संस्कारहीनान् ॥ १६ ॥ त्रात्ययाजकान् ॥ १७ ॥ पर्व ; धनुःशराणां संधिः । तत्कर्तृन् ; "धनुःशराणां कर्ता च " इति समरणात् ॥ १८ ॥ राजसु पैशुन्यवक्तृन् ॥ १९ ॥ भृतिपूर्वाध्यापकान् ॥ २० ॥ भृतिपूर्वाध्यापितान् ॥ २१ ॥

शृद्धात्रपुष्टान् ॥ २२ ॥ पतितसंसर्गान् ॥ २३ ॥ अनधीया-नान् ॥ २४ ॥

¹ This Sūtra omitted in ज.

² Sūtra-s 16 to 19 omitted in ज, ट.

³ संयुक्तान्—ज, ठ.

निरन्तरं श्ट्रान्त्रमोजिनः ॥ २२ ॥ पितताः ; महापातक्यादयः । तैः संस्रज्यन्त इति संसर्गाः । तान् ; "ब्राह्मैयौनैश्च संबन्धेः संयोगं पिततिर्गतः '' इति स्मरणात् । संसर्गिनिषेधात् पिततिनिषेधोऽर्थसिद्ध एव ;

" काणाः ¹कुटजाश्च षण्ढाश्च कृतन्ना गुरुतल्पगाः । न्नसन्नाश्च सुरापाश्च स्तेना गोन्नाश्चिकित्सकाः ॥ "

इति याम्यात् । श्राद्धे पतितनिषेधः कृतेऽपि प्रायश्चित्ते ; तद्भावे संभाषणादिनिषेधेनैव प्राप्त्यभावात् ॥ २३॥ ये अधीतमंपि वेदं प्रत्यहं नाधीयते, तान् ॥ २४॥

संध्योपासनभ्रष्टान् ॥ २५ ॥ राजसेवकान् ॥ २६ ॥ नग्नान् ॥ २७ ॥ पित्रा विवदमानान् ॥ २८ ॥ वितृमातृगुर्वग्निस्वाध्याय-त्यागिनश्च ॥ २९ ॥

संध्यानामुपासनं कर्तव्यता ; तया रहितान् । यद्वा संध्यया उपासनेन अभिपरिचरणेन च अष्टान् ॥ २५ ॥ राज्ञो भृतिग्रहणेन आज्ञाकारिणः ॥ २६ ॥ मलवद्वासःप्रभृतीन् दशविधान् पूर्वोक्तान् । यद्वा,

> " ब्राह्मणाद्याश्च ये वर्णाः स्वधर्मादन्यतोमुखम् । यान्ति ते नमसंज्ञा हि हीनकर्मस्ववस्थिताः ॥ "

इति **वैष्णवो**क्तरुक्षणान् ॥ २७ ॥ धनाद्येथे पित्रा सह करुहकर्तॄन् ॥ २८ ॥ पित्रादीनां त्यागो नाम अपोषणम् । अग्नेस्त्यागः अपरिचरणम् । चकारात् औरभ्रिकार्दांश्च ;

> " औरश्रिको माहिषिको परपूर्वापतिस्तथा । प्रेतनिर्यातकश्चैव वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ "

इति स्मरणात् ॥ २९ ॥

ब्राह्मणापदादा ह्येते ³कथिताः पङ्क्तिदृषकाः । एतान् ⁴विवर्जयेचलाच्छाद्धकर्मणि पण्डितः ॥ ३०॥

इति ⁵श्रीविष्णुस्मृतों द्वचशीतितमोऽध्यायः

¹ বেক্সাপ্স ক্রাপ্স--- ঘ.

 $^{^4}$ विसर्जयेत्—च.

² न पितृ—ज.

³ पतिता:—ठ.

⁵ वैष्णवे धर्मशास्त्रे पङ्क्तिदूषकप्रकरणं द्वयशीतितमम्—ज, ट.

उक्तनिषेधे हेतुमाह । ब्राह्मणेभ्यः ये अपशदाः बहिष्कृताः, अत एव पङ्क्तिदूषकाः कथिताः पूर्विर्षिभिः । एतान् पण्डितः दोषज्ञः श्राद्धे वैशेषिकेन यत्नेन वर्जयेत् । पुनरेतच्छब्दोऽन्येषामिप स्मृत्यन्तरनिषिद्धानां संब्रहाय । यथाह शालङ्कायनः—

" अविद्धकर्णैर्यद् भुक्तं लम्बकर्णैस्तथैव च । दग्धकर्णैश्च यद्भुक्तं तद्वै रक्षांसि गच्छति ॥ "

इति । लम्बकर्णलक्षणमाह गोभिलः—

" हनुमूलाद्धः कर्णौ लम्बौ तु परिकीर्तितौ । द्वयङ्गुलौ व्यङ्गुलौ शस्तौ तेन शातातपोऽब्रवीत् ॥ "

इति ॥ ३० ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्वयशीतितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्वयशीतितमोऽध्याय:—च.

5यशीतितमोऽध्यायः

अथ पङ्क्तिपावनाः ॥ १ ॥ त्रिणाचिकेतः ॥ २ ॥ पश्चाग्निः ॥ ३ ॥ उपेष्ठसामगः ।। ४ ॥ वेदपारगः ॥ ५ ॥ वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः ॥ ६ ॥ पुराणेतिहास्रव्याकरणपारगः ॥ ७ ॥ व्धर्मज्ञास्त्रस्याप्येकस्य पारगः ॥ ८ ॥

अथ पङ्क्तिपावनान् ³ व्यशीतितमाध्यायेनाह । अनन्तरं वक्ष्यमाणाः पङ्क्तिपावना ज्ञेयाः ॥ १ ॥ विर्नाचिकेतं चयनं कृतवानसौ त्रिणाचिकेतः । त्रिणाचिकेतसंज्ञं यजुर्वेदभागं तद्त्रतपूर्वकं योऽधीते, स वा ॥ २ ॥ सभ्यावसध्याभ्यां सह त्रेताग्निमान् । पञ्चाग्निविद्याध्यायी, पञ्चाग्निसाधको वा ॥ ३ ॥ ज्येष्ठसाम सामविशेषः ; तं यो गायत्यसौ ॥ ४ ॥ मन्त्रब्राह्मणयोः पारम् अन्तं यो गच्छत्यसौ ॥ ५ ॥ शिक्षा कल्पः व्याकरणं निरुक्तं छन्दः ज्योतिषं चेत्येषां वेदाङ्गानामन्यतमस्यापि पारगः ॥ ६ ॥ पुराणं ब्राह्मादि । इतिहासः महाभारतादि । व्याकरणं पाणिनीयादि । अङ्गेषु व्याकरणं प्रातिशाख्यमित्यपौनरुक्त्यम् । एषामन्यतमस्य पारगः ॥ ७ ॥ सप्तपञ्चाशतां स्मृतीनामन्यतमायाः पारगः ॥ ८ ॥

ैतीर्थपूतः ॥ ९ ॥ यज्ञपूतः ॥ १० ॥ [°]तपःपूतः ॥ ११ ॥ सत्यपूतः ॥ १२ ॥ मन्त्रपूतः ॥ १३ ॥ गायत्रीजपनिरतः ॥ १४ ॥ ब्रह्मदेयानुसंतानः ॥ १५ ॥ [°]त्रिसुपर्णः ॥ १६ ॥

तीर्थैः वाराणस्यादिभिरनुसृतैः पिनित्रितः ॥ ९ ॥ यज्ञैः अग्निष्टोमादिभिः पूतः ॥ १० ॥ तपसा चान्द्रायणादिना पूतः ॥ ११ ॥ सत्येन यथार्थवाक्येन पूतः ॥ १२ ॥ मन्त्रैः विष्ण्वादिदैवत्यैः नित्यं जप्तैः पूतः ; वेदमन्त्राणां प्रागेवाभियानात् ॥ १३ ॥ "तत् सवितुर्वरेण्यम् " इत्यस्या जपे तत्परः

¹ सामा—- ट.

² एकस्यापि धर्मशास्त्रस्य—ज, ठ.

³ त्र्यशीतितमेनाह—ख.

⁴ Sūtra-s 9 and 10 are read in reverse order in ज, ट.

⁵ तपसा पूत: । दानपूत: । गायत्रीजपनिरत:—ज, ठ.

⁶ त्रिसौपर्णः—ठ.

ज्यज्ञीतितस्रोऽध्यायः

॥ १४ ॥ ब्रह्मदेयं ¹वेदाध्यापनम् ; तदुपलक्षितः संतानः परंपरा यस्येति ; त्रिपुरुषाध्यापक इति यावत् ॥ १५ ॥ त्रिष्ठपर्णं यजुर्भागविशेषमधीतेऽसौ तथा । त्रिः ²सुपर्णचितिं कृतवःन् असौ वा ॥ १६ ॥

जामाता ॥ १७॥ दौहित्रश्चेति ³पात्रम् ॥ १८॥ विद्येषेण च धोगिनः॥ १९॥

ब्राह्मणा नुकल्पमाह । दुहितुः पतिः ॥ १७ ॥ दुहितुः पुत्रः । चकाराद् भागिनेयादयः ; " स्दर्ख य-ऋत्विग्जामातृयाज्यश्वशुरमातुलाः " इति योगिस्मरणात् । इतिशब्दः प्रकारवचनः । एवंप्रकारा अन्येऽपि श्राद्धदाने पात्रं भवन्ति :

> '' त्रिणाचिकेतदौहित्रशिष्यसंबन्धिबन्धवान्यवाः । कर्मनिष्ठास्त्रपोनिष्ठाः पञ्चा अर्बह्मचारिणः । पितृनातृ राश्चेव बाह्मणाः श्राद्धसंपदः ॥ "

इति योगिस्मरणात् ॥ १८ ॥ योगाभ्यासनिष्ठाः विद्योवेणान्येभ्यः पात्रं भवन्ति । चकारात् संन्यासिनोऽपि । वायवीये---

> " गृहस्थानां सहस्रेण वानप्रस्थशतेन च । ब्रह्मचःरिसहस्रेण यतिरेको विका यते ॥ "

इति ते च त्रिदण्डिन: । ब्रह्मवैपतं —

इति ॥ १९ ॥

" मुण्ड न् जटिलकाषायान् श्राद्धवाले विवर्जयेत् । शिलिभ्यो धातुरक्तेभ्यस्त्रिदण्डिभ्यः प्रदावयेत् ॥ "

अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥ २०॥ अपि स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेचस्तु योगिनम् । विषं आदे प्रयतेन येन तृष्यामहे वयम् ॥ २१ ॥

इति वशीविष्णसम्भा ज्यशीनितमोऽष्यायः

 $^{^{1}}$ वेदाध्ययनम्—ख.

² सुपर्ण---ग. च.

³ एते पवित्राः--ज, ठ. ⁶ योगिन:—ख.

⁴ च omitted in ज, ट.

⁵ जन्तु:—ज.

⁷ वैष्णवे धर्मशास्त्रे पङ्क्तिपावनप्रकरणं त्र्यशीतितमम्—ज, ठ.

विष्णुस्मृतिः

स्वोक्तार्थे संमतिमाह । व्याख्यातं प्राक् ॥ २०॥ तामाह । अस्माकं कुले पुत्रदौहित्रादिसंततौ स कोऽपि भवेत्, यो योगनिष्ठं विपं प्रयत्नेन बुद्धिपूर्विकमानीय श्राद्धे मोजयेत् । येन योगिनोजनेन वयं तृष्यामहे अतिशयितनृप्तिमन्तो भवेम ॥ २१॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपेत्साहितश्रीवाराणसीवःसिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतो श्रीमत्यां वैजयन्त्यां व्यशीतितमोऽध्यायः

चतुरशीतितमोऽध्यायः

न म्लेच्छविषये आहं कुर्यात् ॥१॥ न गच्छेन्म्लेच्छ-विषयम्॥२॥

अथ श्राद्धे वर्जान् देशान् चरुरशीतितमेनाह । वक्ष्यमाणलक्षणे म्लेच्छदेशे श्राद्धं न कुर्यात् ॥ १ ॥ प्रासिक्षकमाह । तीर्थयात्रां विना म्लेच्छदेशं न गच्छेत् । यथाह देवलः—

" सिन्धुसौर्वारसौराष्टांस्तथा प्रत्यन्तवासिनः । अङ्गवङ्गकलिङ्गांश्च मगधान् मालवांस्तथा । तीर्थयात्रां विना गच्छन् पुनः संस्कारमहीति ॥ "

इति॥ २॥

परनिपानेष्वपः पीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति ॥ ३ ॥

किंच परे चातुर्वर्ग्यबहिष्कृता ¹ म्लेच्छाः ; तेषां निपाने जलाशये स्नात्वा पीत्वा च तत्साम्यं प्राप्तोति । इतिशब्दात् एवंविधानामन्येषामि चण्डालादीनां जलाशयेऽप्येवम् । साम्यं च यावज्जीवा-भ्यासविषयम् । सकृत् कामाकामाम्याम् ²आपस्तम्बेनोक्तं ज्ञेयम्—

" म्लेच्छादीनां जलं पीत्वा पुष्करिण्यां ह्रदेऽपि वा । जानुदशं शुचि ज्ञेयमधस्तादशुचि स्मृतम् ॥ तत्तोयं यः पिबेद्विपः कामतोऽकामतोऽपि वा । अकामान्नक्तभोजी स्यादहोरात्रं तु कामतः ॥ "

इति ॥ ३ ॥

चातुर्वण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते । ⁸स म्लेच्छदेशो विज्ञेय आर्यावर्तस्तनः परः ।। ४ ॥

इति ^६श्रीविष्णुस्मृतौ चतुरशीतितमोऽष्यायः

¹ बहिर्भूता:---ग.

² आपस्तम्बोक्तं—ग.

³ तं म्लेच्छदेशं जानीयात्— ट.

⁴ अतः परम्—ज, ठ.

⁵ वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमं प्रकरणम्—ज, ठ.

म्लेच्छदेशं लक्षयति । ¹चतुर्वर्णसंवन्धिधर्मव्यवस्था यत्र देशे नास्ति, स म्लेच्छदेशः । चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं कुशादीनामुपलक्षणम् । तथाच **आदित्यपुराणे**²—

> " कृष्णसारैर्यवैर्देनेश्चातुर्वर्ण्याश्रमेस्तथा । समृद्धो धर्मदेशः स्मादाश्रयेरन् विपश्चितः ॥ "

इति । एतैर्विहीनो म्लेच्छदेश इत्यिभिशयः । अतेऽन्यस्तद्वानायोवर्त इति प्रासिक्षकं लक्षणं वक्ष्यमाण-विध्यर्थम् । मनुस्तु अन्यथाह—

> " आ समुद्रातु वै पूर्वादा समुद्रातु पश्चिमात् । तयोरेवान्तरं गिर्योरार्यावर्तं प्रचक्षते ॥ ''

इति । इदं च लक्षणकरणं तद्वासिनो देशविशेषनमननिषेधाय । तथाच ³आदि यपुरा े—

" ⁴आर्योवर्तसमुत्पन्नो द्विजो वा यदि वाद्विजः । नर्मदासिन्धुपारं च करते यां न लङ्घयेत् ॥ आर्यावर्तमतिकम्य विना तीर्थिकियां द्विजः । आज्ञां चैव तथा पित्र रेन्दवेन विश्रध्यति ॥ "

इति ॥ ४ ॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकभोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिव रिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुरशीतितमें ऽध्यायः

¹ संबन्धि omitted in घ.

³ आदिपुराणे—घ.

² पुराणम्—ख, ग.

⁴ This verse is omitted in स्त्र.

⁵ श्रीविष्णुरमृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुरज्ञीतितमोऽध्याय:—घ, च.

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः

अथ पुष्करेष्वक्षपं श्राद्धम् ॥१॥ जप्यहोमतपांसि च ॥२। पुष्करे स्नानमात्रात् सर्वपापेभ्यः पूर्वो भवति॥३॥

अथ पञ्चाशीतितमेन श्राइताहीन् देशानाह । अथेति श्राइदेशप्रस्तावः । "त्रीण पुष्कराणि " इति वचनात् बहुवचनम् । तेषां ज्रोष्ठनध्यमकनिष्ठगुष्तराणीति संज्ञ । भारते—

" प्रथमं ब्रह्मदैशस्यं द्विश्यं विश्वदैश्तम् । तृतीयं रुद्रदैवस्यं त्रयो 'देशास्त्रिता इति ॥ "

इति । तेषु त्रिषु कृतं श्राद्धमक्षयं भवति । प्रत्येकं श्राद्धे फलान्तरं कल्प्यम् ॥ १ ॥ प्रातङ्किकमाइ । जप्यं मन्त्रस्य । होमः तिलादेः । तपः उपवासः । चकारात् दानेत्सर्गादि पुष्करेप्वक्षयं भवति' ॥ २ ॥ किंच, एकत्वेन पुनः पुष्करपरामर्शः प्रत्येकस्नानेऽप्येतत्फलसंबन्धावगमाय । मात्रशब्दो जपहोमादिकियानार- नैरपेक्ष्याय ॥ ३ ॥

एवमेव गयाशीर्षे ॥४॥ वटे ॥५॥ अमरकण्टकपर्वते ॥६॥ ²वराहपर्वते ॥७॥ यत्र कचन नर्मदातीरे ॥८॥ यमुनातीरे॥९॥

उक्तमर्थमितिदिशति । "पञ्चकोशं गयाक्षेत्रं कोशमेकं गयाशिरः" इत्युक्तरुक्षणे गयाशिषेऽयेवमेव फलमवधेयम् । एवमग्रेऽपि ॥ ४ ॥ तत्रैव अक्षयवटे ॥ ५ ॥ अमरकण्टकेन तीर्थेनोपरुक्षिते पर्वते मेकरा-भिधे विन्यपादे । पर्वतप्रहणं तीर्थातिरिक्तेऽपि भागे तुल्यफलतावगमाय ॥ ६ ॥ वराहाकारे पर्वतिवशेषे ॥ ७ ॥ तीर्थविशेषानादरेण नर्मदातीरमात्रे । तत्परिमाणं च पुराणे —

" उत्तरे नवगव्यृतिर्दक्षिणे योजनत्रयम् । गङ्गागोदावर्र,रेवातीरमाहुर्मनीषिणः ॥ " इति ॥ ८॥ 'यत्र कचन ' इत्यनुवर्तते । तच नर्भदावत् यमुनायाः तीरपरिमाणविशेषानाञ्चानात् तटद्वयान्तर्भाग एव तीरं ज्ञेयम् । "पार तीर कर्मसमाप्ती " इति धातोः प्रवृद्धप्रवाहपरिच्छेदकस्यैव भागस्य तीरत्वाव-गमात् ॥ ९ ॥

गङ्गायां विद्रोषतः ॥ १० ॥ ¹कुद्यावर्ते ॥ ११ ॥ थिबन्दुके ॥ १२ ॥ नीलपर्वते³ ॥ १३ ॥ कनखले³ ॥ १४ ॥ कुब्जाम्रे ॥ १५ ॥

गङ्गायां यत्र कवन श्राद्धमन्यतीर्थात् विशेषतोऽक्षयम् ॥ १०॥ कुशार्वतः व्यन्वकगिरिस्थो गोदावरी-म वः ॥ ११ ॥ बिन्दुकः दक्षिणदेशस्थः तीर्थविशेषः । बिज्वक इति पाठेऽपि तत्रेव मः ॥ १२ ॥ नीरुपर्वतः उत्करुदेशस्थः पुरुषोत्तमस्थाने ॥ १३ ॥ कनखरुम् उत्तरपर्व स्थं व्यम्बव स्थ वा ॥ १४ ॥ कुब्ज.मम् उत्करुदेशस्थं क्षेत्रं गङ्गाद्वारस्थं वा ॥ १५ ॥

भृगुतुङ्गे ॥ १६ ॥ केदारे ॥ १७ ॥ महालये ॥ १८ ॥ ⁴नडन्ति-कायाम् ॥ १९ ॥ सुगन्धायाम् ॥ २० ॥ शाकंभर्याम् ॥ २१ ॥ फल्गुतीर्थे ॥ २२ ॥ महागङ्गायाम् ॥ २३ ॥ ⁵त्रिहलिकायामे ॥ २४ ॥

भृगुतुङ्गः अमरकण्टकसमीपस्थः विन्ध्यादः ॥ १६ ॥ केदारः ⁶उत्तरपर्वतस्थः ॥ १७ ॥ महालयः पर्व विशेषः ॥ १८ ॥ नडन्तिका नदी अभियुक्तिभ्यो ज्ञेया ॥ १९ ॥ सुगन्या नदी सौगन्यिकनगसमीपस्था ॥ २० ॥ शाकंभरीदेवीस्थानं मरुदेशे, यत्र लवणं भवति ॥ २१ ॥ फल्गुतीर्थं गयास्थम् ॥ २२ ॥ महागङ्गा अलकनन्दा ॥ २३ ॥ त्रिहलिकाग्रामः शालग्रामः ; तण्डुलिकाश्रम इति वा पाठः ॥ २४ ॥

कुमारघारायाम् ॥ २५ ॥ प्रभासे ॥ २६ ॥ यत्र कचन सरस्वत्यां विशेषतः ॥ २७ ॥ ^१गङ्गाद्वारे ॥ २८ ॥ प्रयागे च ॥ २९ ॥

गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे। सततं नैमित्रारण्ये वाराणस्वां विशेषतः॥

¹ गङ्गाद्वारे। प्रयागे च। गङ्गासागरसंगमे। These are inserted between Sutra-s 10 and 11 in ज, ठ.

² बिल्वके—ज,

³ च added in—उ.

⁴ लाडति—ठ.

⁵ तण्डुलिकाश्रमे—ज, ठ.

⁶ उन्नत—-ज.

⁷ Sūtra-s 28 to 30 are inserted between Sūtra-s 10 and 11 in জ, ত. In Jolly's edition Sūtra-s 28 to 32 are read as a stanza:

काइमीरदेशे क्रीञ्चपर्वते कुमारशक्तिप्रहारेण जलधारा निर्गतास्ति: सा कुमारधारा; तस्याम् । दक्षिणसमुद्रे इषुपातक्षेत्रे वा ॥ २५ ॥ द्वारकासमीपे प्रभासतीर्थम् ॥ २६ ॥ स्रक्षप्रस्रवणमारभ्य सरस्वती-विनशनपर्यन्तं यत्र कुत्रापि सरस्वत्यां श्राद्धं विशेषतोऽन्यतीर्थेभ्यः अक्षयम् । यत्र कचनेति पुनर्वचनं पूर्वस्य गङ्गायमुनयोरेवानुषङ्गः, नोत्तरत्रेति ज्ञापनाय ॥ २७ ॥ गङ्गाद्वारं हरिद्वारम् ;

> '' केचिद्चहीरेद्वारं मेक्षद्वारं जगः परे। गङ्गाद्वारं च केऽप्याहः केचिन्मायापुरीं पनः ॥ "

इति स्कान्दात् ॥ २८ ॥ प्रयागः गङ्गायमुनासंगमः । चकारात् तद्वियोगो भिन्नप्रयागार्यः ; "गङ्गा-यमुनयोयोंगे वियोगे चाक्यं भवेत् " इति आह्मात् ॥ २९ ॥

गङ्गासागरसंगमे ॥ ३० ॥ सततं नैमिषारण्ये ॥ ३१ ॥ वाराणस्यां विद्येषतः ।। ३२॥ अगस्याश्रमे ॥३३॥ ²कण्वाश्रमे ॥३४॥

यद्यपि ''सीता चालकनन्दा च नक्षुर्भद्रा च वै क्रमात् '' इति चतसृणामपि गङ्गानां चतुर्विपि सागरेषु चत्वारः संगमाः, तथाप्यत्र पूर्वसागरभागीरथ्ये रेव संगमी विविक्षितः, मनुष्यगम्यत्वात् ॥ ३० ॥ नैमिषारण्य र उदग्दिगवस्थितं क्षेत्रम् । तत्र कालविद्योषानादरेण ॥ ३१ ॥ वाराणसी काञ्यन्तर्गता नगरी । तस्यां देशकालविशेषानादरेण ॥ ३२ ॥ अगस्त्याश्रमः पुष्करसमीपे सरस्वतीतीरे ; " महिमानं सरस्वत्या अगस्त्याश्रमवर्णनम् " इति भारतात् । दक्षिणदेशे स्वामिस्थाने वा ॥ ३३ ॥ कण्वाश्रमे मालिनीतीरे ॥ ३४॥

कौशिक्याम् ॥ ३५ ॥ सरयूतीरे ॥ ३६ ॥ शोणस्य ³ज्योतिषायाश्च संगमे ॥ ३९॥ श्रीपर्वते ॥ ३८॥ कालोदके ॥ ३९॥

कौशिकी उत्तरपर्वतोद्भवा नदी॥ ३५॥ अयोध्याधोवाहिनी सरयूः। तत्तीरे॥ ३६॥ शोणो नदः । ज्योतिषा नदी । तयो: संगमो विन्ध्यमध्ये । शोणज्योतीरथयोरिति पाठेऽपि तत्रैव ॥ ३७ ॥ श्रीपर्वतः दक्षिणदेशस्थः श्रीशैलः मिलकार्जुनस्थानम् ॥ ३८ ॥ कालोदकं यामुनः तीर्थविशेषः । वामनपुराणे—

> '' देवीविरहसंतप्तो महादेवो जगद्गुरुः। ततः पपात देवेशः कालिन्दीसरितं मुने ॥

¹ विशेषत: omitted in उ. 2 This Sutra omitted in उ.

निममे शंत्र रे त्वापो दग्धाः कृष्णत्वमागताः । ततः प्रभृति कालिन्द्यां हृदः कालोदकाभिधः ॥ "

इति ॥ ३९ ॥

उत्तरमानसे ॥ ४० ॥ बडवायाम् ॥ ४१ ॥ मतङ्गबाप्याध्य ॥ ४२ ॥ सप्तार्षे ॥ ४३ ॥ विष्णुपदे ॥ ४४ ॥ स्वर्गमार्गपदे ॥ ४५ ॥

उत्तरमानसं केदारे.त्तरपर्वतस्थम् ॥ ४० ॥ बडवा तीर्थविद्रोषो दक्षिणदेशस्थः ॥ ४१ ॥ मतङ्गवापी गयादक्षिणनारस्था ॥ ४२ ॥ सप्तार्षे सप्तार्षितीर्थम् ॥ ४३ ॥ विष्णुपदं गदामध्यस्थितम् ॥ ४४ ॥ स्वर्गमार्गः रथमार्ग इति पदशालापूर्वभागे प्रसिद्धः ॥ ४ ॥

गोदावर्याम् ॥ ४६ ॥ गोमलाम् ॥ ४७ ॥ वैत्रवलाम् ॥ ४८ ॥ विपाशायाम् ॥ ४९ ॥ वितस्तायाम् ॥ ५० ॥ ¹शतद्भृतीरे ॥ ५१ ॥ चन्द्रभागायाम् ॥ ५२ ॥ ²इरावत्याम् ॥ ५३ । सिन्धोस्तीरे ॥ ५४॥

गोद।वरी गौतम नी ॥ गङ्गा ॥ ४६ ॥ गोमती नैमिपारण्यप्रनवा नदी ॥ ५७ ॥ वेत्रदती अहिच्छत्रगता नदी ॥ ५८ ॥ विपादाद्यः ५ श्च नद्यः सिन्युनद्ष्ष्ठाः कुरुक्षेत्रात् पश्चिमदेशे पश्चनद्मिति प्रसिद्धाः ॥ ४९- ४ ॥

दक्षिणे पश्चनदे॥ ५५ ॥ ³औसजे॥ ५६ ॥ एवमादिष्वधाः न्येषु ⁴ तीर्थेषु ॥ ५७ ॥ सरिद्वरासु ॥ ५८ ॥ ⁵सर्वेष्वपि स्वभावेषु ॥ ५९ ॥ पुलिनेषु ॥ ६० ॥

कृष्णावेणातुङ्गामद्राकोणानां पञ्चानां नर्दानां समाहारदेशे ॥ ५५ ॥ ६ औसजं शूर्गरकं दक्षिण-देशस्थं तीर्थम् ॥ ५ ॥ तीर्थानामानन्त्येन प्रत्येक्तव त्रनाशक्त्या अतिदेशमाह—अथेति । उक्ता-तिरिक्तेष्वेवमाकारकेष्दन्येष्विप तीर्थेषु अयोध्यामश्चर दिषु श्राह्मक्षयं ज्ञेयम् ॥ ५७ ॥ अन्यास्विप तापीपयोष्णीगण्डक्यादिषु नर्द् श्रेष्ठ सु ॥ ५८ ॥ स्वभावाः रत्रुनाथश्च कृष्णादीनां जन्मस्थानानि । तेष्विप सर्वेषु ॥ ५९ ॥ पुरुनानि सैकतानि ॥ ६० ॥

¹ शतरद्रातीरे— ठ.

² ऐरावत्याम्—ठ.

³ ओजसे—ठ.

⁴ अथान्येषु omitted in ज.

⁵ सङ्गमेषु प्रभवेषु—ठ.

⁶ ओजसं शूर्पारकम्—ख.

प्रस्नवणेषु ॥ ६१ ॥ पर्वतेषु ॥ ६२ ॥ निकुञ्जेषु ॥ ६३ ॥ वनेषु ॥ ६४ ॥ उपवनेषु ॥ ६५ ॥ गोमयेनोपलिप्तेषु गृहेषु ॥ ६६ ॥ वनोज्ञेषु ॥ ६७ ॥

³प्रस्नवणं निर्झरः ॥ ६१ ॥ पर्वताः विन्ध्यादयः ॥ ६२ ॥ निकुञ्जाः वृन्दावनवर्तीनि भगवत्क्रीडा-स्थानानि लतागृहाणि ॥ ६३ ॥ वनानि वृन्दावनतालवनमधुवनादीनि द्वादश ॥ ६४ ॥ वाराणस्यादि-परिसरभवेषु हरिकेशवनादिषु ॥ ६५ ॥ गोमयेने।पलिप्तेष्विति गृहाणामेव विशेषणम्; न पृथिग्वशेष्यम्; "गृहं मार्जनलेपनात्" इति स्मरणात्; अन्यथा निषिद्धदेशेप्वतिप्रसङ्गात् ॥ ६६ ॥ मनोज्ञाः तुल्सी-चत्वरादयः ॥ ६७ ॥

अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति ॥ ६८ ॥ कुलेऽस्माकं स जन्तुः स्याचो नो दचाज्ञलाञ्जलीन् । नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः ॥ ६९ ॥ अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चित्ररोत्तमः । गयाशीषें वटे श्राद्धं यो नः कुर्यात् समाहितः ॥ ७० ॥ एष्टन्या बहवः पुत्रा यचेकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सुजेत् ॥ ७१ ॥

इति 'श्रीविष्णुस्मृतो पश्चाशीतितमोऽध्यायः

⁵उक्तेऽथें संमितिमाह । स्पष्टेंऽथेंः ॥ ६८ ॥ ता आह । जलाञ्जलीन् , तर्पणस्य | बहुतोयाः नित्यप्रवाहाः । शीतलाः हिमवत्प्रभवाः ॥ ६९ ॥ किंच गयाशीषे प्रागुक्ते । तत्र यो वटः अक्षयसंज्ञः, तत्र च ॥ ७० ॥ किंच बहूनां पुत्राणां मध्ये एकेनापि गयाश्राद्धकरणे पितृमुक्तिर्भवत्येवेत्यवगमियतुं बहुपुत्रःशंसनम् । तत्र चाविभक्तानामप्यिधकारः ;

" एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः । तेषां वै समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ "

¹ Sūtra-s 62 and 63 are formed into one Sūtra as पर्वतिनिकुञ्जेषु — ठ.

² मनोहरेषु—ज. ठ.

³ प्रस्रवणाः निर्झराः—ख, ग.

⁴ तैष्णवे धर्मशास्त्रे तीर्थप्रकरणं पञ्चाशीतितमम्—ज, ठ.

⁵ उक्तार्थे—ग, च.

इति ब्राह्मात् । यद्यप्यश्वमेधः क्षत्रियस्यैवेति न सर्ववर्णपितृसाधारणमिदमाशंसनं, तथापि दिव्यपितॄणां सर्ववर्णसाधारण्येन तत्संततौ क्षत्रियाणामपि संभवात् तदभिप्रायमिदमित्यवधेयम् । नीलः अनन्तरवक्ष्यमाण- लक्षणः । तं वक्ष्य गणविधिना चोत्सृजेदिति त्रितयमपि प्रत्येकं मुक्तिहेतुः ॥ ७१ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेतः नायकपोत्साहिःश्रीः राणसीवासित्रमीधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिि वृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चाशीतितमे,ऽध्यायः

[े] श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ पञ्चाशीतितमोऽध्याय:—घ, च ; धर्माधिकास्सिमपण्डितात्मजनन्दपण्डितकृतौ—ग.

षडशीतितमीऽच्यायः

अथ वृषोत्सर्गः ॥ १ ॥ कात्तिक्यामाश्वयुज्यां वा ॥ २ ॥ तत्रादावेत्र वृषभं परीक्षेत ॥ ३ ॥

षडशीतितमेन वृषोत्सर्गमाह । अथेति ¹श्राद्धप्रकरणविच्छेदार्थः । वृषोत्सर्गो वक्ष्यते ॥ १ ॥ तत्र कालमाह । कृत्तिकया अश्विन्या वा युक्तायां पौर्णमास्याम् । कृत्तिकादियोगः संभवाभिपायेण । वाशब्दात् माध्यादिष्वपि । यथा मात्स्ये—

> "कार्तिक्यामाश्चयुज्यां वा माध्याषाड्योत्थापि वा । फाल्गुन्यां वापि चैन्न्यां वा वैशाख्यां वा तथैव च ॥ वैश्वतौ वा न्यतीपाते मन्वादिषु युगादिषु । दिनच्छिद्रेऽर्कसंक्रान्तौ क्रान्तिसाम्ये तथैव च ॥ मातापित्रोः क्षयाहे च म्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । अयनद्वितये चैव विषुवद्वितये तथा । अष्टकास च कर्तन्यः प्रेतस्यैकादशाहिकः ॥"

इति । तत्रैकादशाहे नित्यः ; अन्यत्र काम्यः ;

" एकादशाहे पेतस्य यस्य नोत्सुज्यते वृषः । पेतत्वं सुस्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥"

इति स्मरणात्। एवम्,

" यथोक्तविधिना यस्तु नीलं वृषभमुत्सृजेत्। यावत् तद्रोमसंख्यानं तत्संतितकुलेषु च। तावयुगसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥"

इति फलश्रवणाच ॥ २ ॥ आदौ कर्मोपकमात् प्राक् । एवकारेग कर्मामध्यव्यावृत्तिः ॥ ३ ॥

¹ प्रकरणाविष्छेदार्थः—ग.

जीवद्वत्सायाः पयस्विन्याः ¹पुत्रम् ॥ ४ ॥ सर्वलक्षणोपेतम् ॥ ५ ॥ नीलम् ॥ ६ ॥

तमाह । जीवन्तो वत्साः यस्याः । तेन पुंवत्सत्वमप्युक्तम् । पयस्विनी प्रचुरदुभ्या । तस्याः पुत्रम् अषण्ढम् ॥ ४ ॥ लक्ष्यन्त इति लक्षणानि अङ्गानि । तैः सर्वैः युक्तम् । तेन व्यङ्गनिवृत्तिः । लक्षणानि च मात्स्ये—

"धेनोः सुतं परीक्षेत सुरूपं लक्षणान्तितम् । ²उद्यत्कन्धं सककृदं चोन्नतायतकम्बलम् ॥ महाकटितटस्कन्धं वैडूर्यमणिसंनिभम् । ³सुशृङ्गं सुखुरं चैव प्रलम्बस्वस्णवालिधम् ॥"

इति ॥ ५ ॥ नीलः सर्वश्वेतः । स च ब्राह्मणजातिः । यथा मात्स्ये-

" चातुर्वर्ण्यं परीक्षेत ब्राह्मणादिप्रभेदतः । श्वेतवर्णो भवेद्विपो लोहितः क्षत्रियः स्मृतः । पीतवर्णो भवेद्वैस्यः कृष्णः सूद्रो बुधैः स्मृतः ॥"

इति । तेषां व्यवस्थापि तत्रेव — '' यथावर्णं समुत्सृज्यो वर्णेस्तु ब्राह्मणादिभिः '' इति । अस्यैव रुक्षणान्तरो-पेतस्य नीरुत्वमप्युक्तं तत्रेव —

> " यस्तु श्वेतेन वर्णेन कृष्णः पुच्छे मुखे खुरे । इन्द्रनीलिनेमः श्रेङ्गे स नीलः पञ्चवर्णकः ॥ "

इति । पञ्चसु स्थानेषु वर्णा यस्येति व्याख्येयम् । पञ्च वर्णा यस्येति लक्षणान्तरं वा । लक्षणान्तरमपि त्रियः—

" ⁴पशुः श्रङ्गाम्रनयनश्चेतवर्णो भवेद्यदि । शफै: प्रवालसदशो नास्ति धन्यतरस्ततः ॥ "

इति ॥ ६ ॥

लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशुक्कम् ॥ ७॥

¹ वत्सम्—ज, ट.

² उचस्कन्धं—ख, ग.

³ सश्डूडं—घ.

⁴ शफ——घ.

⁵ सर्व for शृङ्ग—ज ; गुक्नं सर्वलक्षणोपेतम्—ट ; गुक्नमर्धगुक्नं वा—ज.

षडशीतितमोऽध्यायः

मुखाद्यष्टाङ्गशुक्तं लोहितवर्णं वा । अन्ये त्वेवमेव नीलमाहुः,
"'लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पाण्डुरः ।
श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ॥"

इति शौनकीपात्। मात्स्ये तु लक्षणान्तरमपि---

" सर्वाङ्गजोहितो यस्तु पृष्ठे पुच्छे तु कापिलः । ललाटे तिलकोपेतः स वै नीलः स्मृतो बुधैः ॥ "

इति । अस्य च ²सर्ववर्णसाधारण्यात् पश्चादुपन्यासः । तथाच मात्स्ये— " अथवा रु.वेर्ज्णम्तु सर्वेषःमेव शस्यते " इति । वाशव्दात् वर्णान्तरमपि प्राह्मम् ; " नीलं बभ्रुं कपिलं कृष्णं पिङ्गलं लोहितं व. जीवद्वत्तः य.ः पयस्विन्याः पुत्र द्विहायनमेकहायनमुत्सुजेत् " इति शङ्क्षस्मरणात् । मात्स्येऽपि—

> "धन्यः कपोतवर्णाभो धन्यो मणिनिभेक्षणः। धन्यो मार्जारपादस्तु धन्यस्तित्तिरिसंनिभः॥ एकवर्णो द्विवर्णो वा सर्वः कापिल एव वा। एवंविधो वृषो मोच्यो न च धार्यो गृहे भवेत्॥"

इति॥ ७॥

यूथस्याच्छादकम् ॥ ८॥ ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य पौष्णं चरुं पयसा श्रपियत्वा पूषा गा अन्वेतु न इह रितिरिति च हुत्वा 'वृषमयस्कारस्त्वङ्कयेत् ॥ ९॥ एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापरिसम् पार्श्वे चूलेन ॥ १०॥

गोयृशस्य आच्छादकं निषेक्तारम् ॥ ८ ॥ ततः परीक्षानन्तरम् । गवां मध्ये गोष्ठे इति देशविधिः ; "गृहे गोष्ठे तथा तीर्थे पुग्यक्षेत्रे शिवालये" इति मात्स्यात् । तत्र च कुण्डमण्डपविधानं मात्स्यात् अवगन्तव्यम् । सुसमिद्धं प्रज्विलितमिशं लौकिकं दर्भैः परिस्तीर्थ पृषदेवताकं निर्वापप्रोक्षणपूर्विकं स्थालीपाकतन्त्रण पयिस चरुं श्रपित्वा आधाराज्यभागौ "पूषा गा अन्वेतु नः" " इह रितः " इति च द्वाभ्यां मन्त्राभ्या-माहुतिद्वयं हुत्वा, अनन्तरं वृषं लोहकारः अङ्कयेत् । तुशब्दः अङ्कने होमकर्तुर्व्यावृत्त्यर्थः । अन्यथा क्त्वानिर्देशेन अयस्कारस्येव होमकर्तव्यत्वानतेः ॥ ९ ॥ अङ्कनप्रकारमाह । दक्षिणबाहौ चकेण, वामस्फिचि त्रिश्हलेनेति पार्श्वद्वयवस्था ॥ १० ॥

¹ सर्वाङ्गलोहितो यस्तु—ख.

⁸ च added in 3.

² सर्वसाधारण्यात्—ग.

⁴ बुषभम्—ड.

अङ्कितं च हिरण्यवर्णेति चतस्रिभः दां नो देवीरिति च स्नापपेत् ॥ ११ ॥ स्नातमलंकुतं स्नातालंकुताभिश्चतस्रिभवेत्स-तरीभिः सार्धमानीय 'रुद्रान् पुरुषसूक्तं कूइमाण्डीश्च जपेत् ॥१२॥

अङ्कनानन्तरं "हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः" इति चतस्रभिः ऋग्निः "शं नो देवीरभिष्टये " इति पश्चम्या च तं स्नापयेत् ॥ ११ ॥ स्नातं तूक्तविधिना, अलकृतं मथुपर्शयास्त्रालंकरणेः, स्नाताभिः वृषेण सहैवोक्तमन्त्रेः, अलंकृताभिः दानकालीनेः वस्नालंकरणेः, वत्सतरीभिः न्यूनवयस्व भिः, रुद्रान् "नमस्ते रुद्र मन्यवे " इत्येकादशानुवाकःन् , पुरुषसूक्तं "सहस्रशीर्भ" इति षोडशर्चं, कृश्माण्डीः "यद्दवः देवहेडनम्" इत्यनुवाकत्रयं च जपेत् ॥ १२ ॥

पिता वत्सानाधिति² वृष मस्य दक्षिणे कर्णे पठेत्॥ १३ । इसं च ॥ १४ ॥

वृषो हि भगव।त् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः।
वृणोमि तमहं अक्तया स मे रक्षतु सर्वतः॥ १५
एतं युवानं पितं वो ददाम्यनेन कीडन्तिश्चरत प्रियेण।
मा हासाहि प्रजया मा तत्र्भिमा रधाम द्विषतं सोम राजन्॥ १६॥

"पिता वत्सानाम्" इति काठकीयो मन्त्रः । तं वृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत् ॥ १३ ॥ इमं वक्ष्यमाणम् ॥ १४ ॥ तमेवाह । धर्मस्य वृषरूपत्वात् चतुप्पात्त्वम् । मे माम् ॥ १५ ॥ मो वत्सतर्यः, वः युष्मभ्यम् उएतं युवानं तरुणं पतिम् अहं ददामि । अनेन प्रियेण मनोऽनुकूलेन पत्या सह कीडन्तीः कीडन्त्यो यूयं चरत । हे राजन् सर्वापेक्षया विराजमान सोम्य, वयं प्रजया संत्या तन् भिः तच्छरीरैश्च मा हास्मिह मा त्यक्ता नवेम । द्विषते रात्रवे च मा रधाम मा वश्या भवेम ॥ १६ ॥

वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद् दिशि। होतुर्वस्त्रयुगं दयात् सुवर्णं कांस्यमेव च॥ १७॥

अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेप्सितम् । भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥ १८॥

ताभिः वत्सतरीभिः युक्तं तं वृषभम् ऐशान्यां दिशि कारयेत् सेवकद्वारा नाययेत् । होतुराचार्यस्य वस्त्रयुगं सुवर्णम् उक्तपरिमाणं कांस्यपःत्रं च दद्यात् । अनेन प्रःगेवाचार्यवरणं गमयति ॥ १७ ॥

अङ्कयितु: लोहकारस्य अनीष्टं तोषकं वेतनं ¹प्रभूतघृतभोजनं च दद्यात् । एतत्कर्मसाद्गुण्याय त्रीन् ब्राह्मणान्, चकारात् सुहृदश्च भोजयेत् ॥ १८॥

> उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिबत्यथ जलाशये। जलाशयं तत् सकलं पितृंस्तस्योपतिष्ठति ॥ १९ ॥ श्रृङ्गेणोल्लिखते अभि यत्र कचन दर्पितः। पितृणामन्नपानं² तत् ³प्रभूतमुपतिष्ठति ॥ २० ॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतौ षडशीतितमोऽध्यायः

उक्तकर्मणः फलमाह । यस्मिन् यस्मिन् जलाशये तडागादौ उत्सृष्टः वृषभः जलं पिबति, स सकलेऽपि जलाशयः तत्पानानन्तरमेव तस्य उत्स्रष्टुः पितॄन् उपतिष्ठति तर्पयति ॥ १९ ॥

किंच यत्र कापि नर्दक्लारण्यादौ दर्पातिशयेन उत्सृष्टः वृषभः शृङ्गः प्रेण भूमिम् उल्लिखित, तदैवोल्लिखनम् उत्सृष्टुः पितृणां प्रभूतम् अन्नपानं भूत्वा उपतिष्ठति ॥ २०॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशद्दनायकभोत्साहितश्रीचाराणसीवासिधर्माविकारि श्रीरामपण्डितात्मज-⁶श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीदिष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां षडशीतितमोऽध्यायः

¹ प्रभूतघृतं भोजनं—ख, ग.

² मन्नदानं तत्—ठ.

³ प्रभृतमधि तष्ठति—घ.

⁴ वैष्णवे धर्मशास्त्रे वृदोत्सर्गप्रकरणं षडशीतितमम्—ज, ठ.

⁵ श्रीविष्णुस्मृ तिविवृतौ षड्शीतितमोऽध्याय:--घ, च.

⁶ श्री omitted in ग.

सप्ताशीतितमोऽध्यायः

अथ वैशाख्यां पौर्गमास्यां किष्णाजिनं सखुरं सश्रृङ्गं 'सुवर्णश्रृङ्गं रौप्यखुरं मौत्ति कलाङ्ग्लभूषितं कृत्वा आविके च वस्त्रे असारयेत्॥१॥ कतिस्तिलैः प्रच्छादयेत्॥२॥

अथ सप्तभिरध्यायैः दानप्रकरणमारभते । तत्र सप्ताशीतितमेन कृष्णाजिनदानमाह । अथिति दानप्रस्तावः । वैशाखमाससंबन्धिन्यां विशाखायोगिन्यां वा पौर्णमास्याम् । पौर्णमासीग्रहणं माध्यादिप्रान्त्यर्थम् ;

" पौर्णमासी तु या माघे आषाढी कार्त्तिकी तथा। उत्तरायणं द्वादशी वा ग्रहणं शशिसूर्ययो: ॥"

इति मात्स्यात् । कृष्णमृगस्य अजिनं खुरैः चतुर्भिः शृङ्गद्वयेन चावियुक्तं दशसौवर्णिकहेमघटितशृङ्गद्वयं पञ्चपलरौप्यघटितचतुःखुरम् ; "दशसौवर्णिके शृङ्गे खुराः पञ्चपलान्विताः" इति मात्स्यात् । खुरा दन्तोपलक्षणम् ; "कर्तत्र्यं स्वमशृङ्गं ⁵तद् भुग्नदन्तं तथैव च " इति मात्स्यात् । मुक्तिकानामिदं मौक्तिकं दाम । तेन लाङ्ग्ले पुच्छे भृषितं कृत्या, आविके वस्ने कम्बले, चकारात् गोमयोपिलिप्ते कुरास्तीर्णे देशे च प्रसारयेत् ;

" गोमयेने पिलेप्ते तु शुचौ देशे नराधिप । कुशास्तीणे समास्तीर्य शोभनं वस्त्रमाविकम् ॥ "

इति मात्स्यात् । प्रकर्षं चाह पुरस्त्य — "अनार्मासं बहिर्लोम ⁶प्राग्नीवं स्यात " इति ॥ १॥ तत आस्तरणान्तः रं तत् तिलैः प्रकर्षण याजिननागो न दृश्यते, तथा अन्च्छादयेत् । तिलेच्चता तूपविष्ट-यजमानसमा ; "तिलैरात्मसमं स्वा वाससाच्छादयेद् बुधः " इति मात्स्यात् । तदशक्तौ "तिलद्रोणान्वितं च तत् " इति कालिकापुराणीयम् । तत्राप्यशक्तौ "प्रस्था द्यष्टौ तिलस्य वै " इति आदित्यपुराणीयं प्राह्यम् ॥ २ ॥

¹ कृष्णमृगाजिनं सुवर्णशृङ्गं—Jolly's edition.

² सुवर्णशृङ्कं omitted in घ.

⁴ Sūtra-s 2 and 3 found in inverted order—3.

⁵ तद्द्रव्यदन्तं तथैव च-ग.

³ प्रसारिते प्रस्तारयेत्—ठ.

⁶ प्राग्नीवं omitted in ख, ग.

सप्ताशीतितमोऽध्यायः

सुवर्णनाभि च कुर्यात् ॥ ३॥ अहतेन ¹वासोयुगेन प्रच्छादयेत्॥ ४॥ सर्वगन्धरतेआलंकृतं कुर्यात्॥ ५॥

सुवर्णपरिमितेन हेम्ना तस्य नाभिं कुर्यात् । चकारात् नेत्रे च ; " सुवर्णनाभिं नेत्रे च कुर्यादल-समन्विते " इति स्कान्दात् ॥ ३ ॥

> " ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्न धारितम् । अहतं तद्विजानीयात् सर्वकर्मसु पावनम् ॥ "

इत्युक्तलक्षणेनाहतेन वस्त्रयुग्मेनापादशृङ्गं छादयेत् ॥ ४ ॥ "कर्पूरं चन्दनं दर्पं कुङ्कुमं च समांशकम् ॥ सर्वगन्थमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्लभम् ॥ "

इति गारुडोक्तेः सर्वगन्धेः,.

" कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकम् । एतानि पञ्च रत्नानि रत्नशास्त्राविदो विदुः ॥ "

इति सर्वरते: ; चकारात् पुष्पमालःदिभिश्चालंकुर्यात् ॥ ५ ॥

चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसानि पात्राणि क्षीरदिधमधु-धृतपूर्णानि निधायाहिताग्रये ब्राह्मणायालंकृताय 'वासोयुगेन प्रच्छादिताय देणात्॥ ६॥

पूर्वादिचतुर्दिक्षु तेजसानि ताम्ररोप्यकांस्यसोवर्णानि पुरुस्त्योक्तानि मत्स्योक्तानि कांस्यपात्राणि वा क्रमेण क्षीरादिभिश्चतुर्मिः पूर्णानि निधाय अभिहोत्रिणे विप्राय वस्त्रयुग्मेनाच्छादितायोदकपूर्वे च पुच्छे दद्यात् ;

> " दद्यात् कृष्णाजिनं पुच्छे गां पुच्छे करिणं करे । केसरेषु तथैवाश्चं दासीं शिरसि दापयेत् ॥ "

इति स्मरणात् । दक्षिणा च।स्य गारुडे-

" शतनिष्कसमोपेतं तद्धीर्धमथापि वा । अतो न्यूनं न दातव्यमधिके फलमूर्जितम् ॥ "

इति ॥ ६ ॥

अत्र उच गाथा भवन्ति ॥ ७ ॥

² वासोयुगोप=छादिताय—ठ.

¹ वासोयुगलेन सर्वगन्धैः रत्नेश्वालंकुर्यात्—ज, ठ.

³ च omitted in ठ.

यस्तु कृष्णाजिनं दचात् सख्रं शृङ्गसंयुतम् । तिलैः प्रच्छाच बासोभिः ¹सर्वरतेरलंकृतम् ॥ ८॥ ससमुद्रगुहा तेन सरोलवनकानना । चतुरन्ता अवेद् दत्ता पृथिवी नात्र संद्रायः ॥ ९॥ कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा ²हिरण्यं अधुसर्पिषी । ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरित दुष्कृतम् ॥ १०॥ इति ³श्रीविष्णुस्मृतो सप्ताशीतितमोऽध्यायः

अस्य फलवचनाय संमतिमाह ॥ ७॥ तामाह । उक्तविधिना कृष्णाजिनदाने चतुरुद्धिवेला-वलयितपृथ्वीवलयदानफलसमं फलं भवतीति निःसंदिग्धम् ॥ ८, ९॥

पापक्षयार्थे तस्मिन् विधिविशेषमाह । सर्वपापक्षयार्थे कृष्णाजिनदाने न पूर्वोक्तो विधिः । किंतु प्रतिपदोक्त एव । कृष्णाजिनं तिलैः संपूर्य हिरण्यमधुष्टृतयुक्तं दद्यादिति । यद्यपि 'सर्व तरित दुष्कृतम् ' इति सामान्येनोक्तम् , तथापि महापातकव्यतिरिक्तमिति ध्येयम् ; तत्र आर्द्रकृष्णाजिनदानस्य विष्णु-धर्मोक्तरेऽभिधानात् । तिद्विधिस्तु गोमयेनोपलिप्तायां पावपवणायां भूमो हरितदर्भानास्तीर्य तत्रार्द्रं साङ्गं कृष्णाजिनं प्राग्नीवसुक्तरलोमास्तीर्य, संप्रदानतया वृतस्य पादो प्रक्षाल्य, कृष्णे वाससी परिधाप्य, कृण्डलसुद्रि-काभ्यामलंकृत्य, स्नगादिभिः संपूज्य, तमजिनशृङ्गमध्ये प्राङ्मुख्नमवस्थाप्य, दशसुवर्णेः शृङ्गे विभूष्य, कृष्णितिलैः विप्रं सिश्चरस्तं प्रच्छाद्य, तिलेषु तिन्छरिस मग्ने यजमानः स्वकृतं महापातकं ध्यात्वा, गायत्रीं मूलमन्त्रं वा जपेत् । ततो नाभिपर्यन्तं तिलानपसार्य, पुनित्तिलैः प्रच्छाद्य, पूर्ववन्मन्त्रं जप्त्वा, पुनित्तिलान्नाभिं यावदपसार्य, पुनित्तिलैः प्रच्छाद्य, मन्त्रं जप्त्वा, तिलमम् एव विभे दाता मनसा पात्रमुद्दिश्य ⁴जले जलं क्षिप्त्वा 'विश्वारमा प्रीयताम् ' इति ⁵त्यक्त्वा सौवर्णनिष्कसहस्रं दक्षिणां दद्यात् । एवं महापातकेभ्यो मुक्तः परमं स्थानं प्राम्नोतीति ॥ १०॥

इति ⁶श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि⁷श्रीरामपण्डितात्मज-⁷श्रीज्ञन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्ताशीतितमोऽध्यायः

¹ सर्ववस्त्रै:—घ.

² सुवर्ण-ज, ठ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे कृष्णाजिनप्रकरणं सप्ताज्ञीतितमम्—ज, ट.

⁴ अञ्जली जलं—- घ.

⁵ **ड**क्वा—घ.

⁶ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ सप्ताशीतितमोऽध्यायः—ग, घ, च.

⁷ श्री omitted in ग.

अष्टाशीतितमोऽध्यायः

अथ प्रस्यमाना गौः पृथिवी भवति ॥ १॥ तामलंकृतां ब्राह्मणाय¹ दन्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति ॥ २॥

अष्टाशीतितमेनोभयतोमुखीदानं वक्तुं फलातिशयाय तत्प्रशंसामाह । यदा वत्सस्य पादद्वयं मुखं च गोः योनिमण्डले दश्यते तदासौ पृथिवी भवति । यथाह योगीश्वरः—

> " यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योन्यां च दश्यते । तावद्गौः पृथिवीतुल्या² यावद्गर्भ न मुऋति ॥ "

इति ॥ १॥ ताम् उभयतोमुखीम् । प्रकान्तपरामर्शः प्रसवकालस्यैव दानकालस्ववचनाय ; " उभयशिरसं दद्यात् । तस्याः प्रदानकालः प्रसवकालो नान्यं कालं प्रतीक्षेत " इति च्यवनस्मरणात् । अलंकृतां स्वर्णशृङ्गादिभिः । यथा मात्स्ये—

" स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां³ मुक्तालाङ्ग्लभूषिताम् । कांस्योपदोहां राजेन्द्र सूयमानां तु गां ददेत्⁴ ॥ "

इति । अलंकरणं ब्राह्मणेऽप्यन्वेति । तस्याः सकुशतिलोद्कं पुच्छं ब्राह्मणहस्ते दत्त्वा ⁵पृथिवीदानफलसमं फलमामोति । अत्र दक्षिणामाह **देवलः**—

> " अलंकृत्योक्तविधिना सुवर्णत्रिपलान्विता । दातच्या द्विपला मध्या पलाट्या त्वधमा मता ॥ "

इति । सैव चेत् कपिला, तदा वाराहोक्ता दक्षिणा ;

" सुवर्णस्य सहस्रेण तद्धेनापि वा पुनः । तस्याप्यर्धे रातं वापि पञ्चाराच ततोऽर्धकम् ॥ "

¹ विशाय—ज, ठ.

² जेया—ख, ग.

 $^{^3}$ खुरीं—घ.

⁴ ददत्—च.

इति । महोभयमुखीदाने तु च्यवनः—" परिकरोऽस्याः सुवर्णं रजतं रत्नानि क्षेत्राणि ग्रामा वा धान्यानि वस्नाणि रसा लवणाद्याश्चन्दनाद्या गन्धाः शतं गवां तदर्धं वा सर्वस्वं वा ¹सह तया ब्राह्मणाय दद्यात् पातकमुक्तये " इति ॥ २ ॥

अत्र गाथा भवति ॥ ३ ॥ सवत्सारोमतुल्यानि ²युगान्युभयतोमुखीम् । दक्ता स्वर्गमवामोति श्रद्धानः समाहितः ॥ ४ ॥

इति ³श्रीविष्णुस्मृतौ अष्टाशीतितमोऽध्यायः

फलान्तरवचने संमतिमाह ॥ ३॥ तामाह । सवत्साया गोर्यावन्ति रोमाणि तत्समसंख्यानि युगानि उभयतोमुखीं दत्त्वा स्वर्गमामोति । अनन्यमनस्कः श्रद्द्यानश्चेत् ॥ ४॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् अष्टाशीतितमोऽध्यायः

¹ सहानया—घ.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टाशीतितमं प्रकरणम्—ज, ठ.

⁵ श्रीविष्णुरमृतिविदृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामष्टाशीतितमोऽध्याय:—च, च.

² कुलानि—ज, ठ.

⁴ चरेत्-ध.

एकोननवतितमोऽध्यायः

¹मासः कात्तिकोऽग्निदेवत्यः² ॥ १॥ अग्निश्च सर्वदेवानां मुखम् ॥ २॥ तस्मात्तु कार्त्तिकं मासं बहिःस्नायी³ गायत्री-जपनिरतः सकृदेव⁴ हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति ॥ ३॥

एकोननवितिनमेन कार्त्तिकस्नानिधि वक्तुं तत्प्रशंसामाह । क्रुत्तिकोपलक्षितपौर्णमासीयुक्तो मासः कार्त्तिकः । कृत्तिकानां चामिदेवत्यत्वात् मासस्याप्यमिदेवत्यत्वम् ॥ १ ॥ " अम्रमुखा वै देवाः " इति श्रुतेः अम्नः सर्वदेवानां मुख्नम् ; अम्रिहुतस्य सर्वदेवतागामित्वात् ॥ २ ॥ विधेयांशमाह । तस्मादिति । सर्वदेवमुखामिदेवत्यत्वं पापक्षये हेतुतया परामृत्यते । तुशब्दोऽवधारणे । कार्त्तिकं मासमिति द्वितीयया अत्यन्तसंयोगेन कृष्णप्रतिपदमारभ्य पौर्णमासीपर्यन्तता स्नानस्य सिध्यति । पुराणे तु—

" इषस्य शुक्कैकादश्यां प्रारभ्य स्नानमाचरेत् । निशातुर्योशशेषे तु यावदुद्वोधिनी भवेत् ॥ "

इत्युक्तम् । बहिः ; अनुद्धृतोदकेन । स्नायी ; स्नानविधिना स्नानशीलः । गायत्रीजपे निरतः अविच्छिन्नारब्ध-संख्यानिर्वाहेण तत्परः । सकृत् ; द्वितीयभोजनपरिहारणैव प्रारब्धनियमाभङ्गेन हविष्याशनशीलः । हविष्याणि च **पाद्मे**—

> " हैमन्तिकं ⁵सितास्वित्रं धान्यं मुद्गा यवास्तिलाः । कलायकङ्गुनीवारा वास्तुकं हिल्मोचिका ।। षष्टिका कालशाकं च मूलकं केमुकेतरत् । कन्दः सैन्धवसामुद्रे गव्ये च दिधसिपिषी ।। पयोऽनुद्भृतसारं च पनसाम्रहरीतकी । तिन्त्रिणी जीरकं चैव ⁶नागरक्षं च पिप्पली ॥

¹ मासश्च— ठ.

³ स्यात् added in ठ ; जितेन्द्रिय: added in घ.

⁵ सिताश्वेतं — ख, ग.

² अग्निश्च सर्वदैवत्य: added in उ.

⁴ एव omitted in उ.

⁶ नागरागं—घ.

कदली ¹लवली धात्री फलान्यगुडमैक्षवम् । अतैलपकं मुनयो हविष्यात्रं प्रचक्षते ॥ "

इति । हेमन्ते भवं हैमन्तिकम् । सिता वालुकाः; तालु पकम् । गङ्गातीरसिकतोद्भवं तद्देमन्तिकमि ; शाल्य इति यावत् । धान्यं वक्ष्यमाणमेव; न पृथक् । केमुकं पिण्डम्लकम् ; तदितरत् दीर्घम्लकमिति यावत् ; "दीर्घम्लकमेव च " इति वायवीयात् । कन्दः; स्रणः; " अशोंन्नः स्रणः कन्दः" इति त्रिकाण्डीस्मरणात् ; "वर्जयेद्रक्तकन्दं तु कार्त्तिके स्रणं विना " इति नारदीयात् । नागरङ्गं शुण्ठी । लवली द्राक्षेति केचित् । संवत्सरेण षष्ट्यधिकशतत्रयाहोरात्रसमृहेन यत्कृतं पापं तस्मान्मुक्तः पूतो भवति ॥ ३ ॥

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्वायी जितेन्द्रियः। जपन् हविष्यसुरदान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ ४॥

इति ⁴श्रीविष्णुस्मृतौ एकोननवतितमोऽध्यायः

तस्यैव गुणविद्योषेण संयोगान्तरमाह। सकलम्; चान्द्रं सौरं वा; "तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायी भवेत्नरः" इति स्मरणात्। नित्यम् अविच्छेदेन अरुणोद्ये स्नानशीलः वाह्येन्द्रियजयी गायत्रीं जपन् हिविष्याशी मनोनिम्रहवान् महापातकातिपातकातिरिक्तैः प्रकाशैः तैरिप रहस्यैश्च मानसापनोद्येः पापैः प्रमुक्तो भवति॥ ४॥

इति ⁵श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्पणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकोननवतितमोऽध्यायः

¹ लपली—ख, ग.

² राजय:—ख.

वैष्णवे धर्मशास्त्रे कार्त्तिकव्रतप्रकरणमेकोननवतितम्—ज, ठ.

⁵ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ एकोननवतितमोऽध्याय:—घ, ज.

नवतितमोऽध्यायः

मार्गचीर्षगुक्रपश्चद्यां ¹सगिशसा युक्तायां ²चूर्णित-लवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदापयेत्³॥१॥ अनेन क्रमणा रूपसीभाग्यवानभिजायते ॥ २॥

नवतितमेन प्रकीर्णकदानान्याह । मार्गशीर्त्यां पौर्णमायां मृगशिरोनक्षत्रयोगे पिष्टस्य ठवणस्य प्रस्थं षोडशप्रुं, सुवर्णः षोडशमाषः नाभो मध्ये यस्य तं चन्द्रोद्यकाले विषाय विधिना दद्यात् ॥ १ ॥ अस्य फलमाह । तेन च रूपं सौनदर्यं सौमाग्यं सुभगत्वमाप्नोति ॥ २ ॥

पौषी चेत् पुष्ययुक्ता स्यात्, तस्यां गौरसर्षपकल्कोद्वितिन् शारीरो गन्यचृतपूर्णकुम्मेनाभिषिक्तः सर्वोषधिभः सर्वगन्धेः सर्ववीजेश्व स्नातो चृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापियत्वा ⁴गन्धपुष्प-धूपदीपनैवेद्यादिभिरभ्यच्ये वैष्णचेः शाक्रेबाहिस्पत्येश्व भन्त्रैः ⁵पावके हुत्वा ससुवर्णेन चृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् ॥ ३॥ पौष्यां पुष्ययोगे श्रेतसर्पपनूणेन शरीरसद्वर्य गोवृतेन कुम्भपरिमितेनाभिषकः सर्वोषधिभः,

> " मुरा मांसी वचा कुछं शैलेयं रजनीद्वयम् । शठी चम्पकमुस्ता च सर्वेषिधिगणः स्मृतः ॥ "

इत्युक्ताभिः, सर्वगन्धैः "कर्पूरचन्दनकस्तृरीकुङ्कुमैः, सर्वबीजैः,

" यवगोधूमधान्यानि तिलाः कङ्गुस्तथैव च । स्यामाकं चीनकं चैव सप्तधान्यमुदाहृतम् ॥ "

 $^{^{1}}$ मृगद्यीर्पयुनायाम्—ठ.

⁴ पुष्पगन्धनैवेद्यादिभि:—ठ.

⁶ भोजयित्वा added in ज, ठ.

² चूर्णितलवणप्रस्थं—ठ.

³ प्रतिपादयेत—ज.

⁵ यावकं—-ठ.

⁷ कर्पूर omitted in घ.

इत्युक्तिः ; चकारात् जलेश्च स्नातः, वृतेन गव्येन पञ्चविंशतिपलेन,

" देवानां प्रतिमा यत्र वृताभ्यङ्गक्षमा भवेत् ।

पलानि तस्यै देयानि श्रद्धया पञ्चविंशतिः ॥ "

इति स्मरणात्, भगवन्तं वासुदेवं संस्नाप्य गन्धादिपञ्चभिः, आदिशब्देन ताम्बूलेन चाभ्यर्च्य, वैप्णवैः " इदं विप्णुर्विचक्रमे " इत्यादिभिः, शाकैः " त्रातारमिन्द्रम् " इत्यादिभिः, बाईस्पत्यैः " बृहस्पते अति यदर्यः " इत्यादिभिः, चकारात् स्वष्टकृत्मन्त्रेण चामौ हुत्वा ससुवर्णघृतं त्रिभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् । ते च स्वस्तीति प्रतिगृह्णियुः ॥ ३ ॥

वासोयुगं कर्त्रं दचात्॥ ४॥ अनेन कर्मणा पुष्यते॥ ६॥ माघी मघायुता चेत्, तस्यां तिलेः श्राद्धं कृत्वा 'पूतो भवति॥ ६॥ फाल्गुनी फल्गुनीयुता चेत्, तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं निवेद्य भार्यां मनोज्ञां 'रूपवर्तीं द्रविणवतीं चामोति॥ ९॥ नार्यपि भर्तारम्॥ ८॥

होमकर्त्रे वस्त्रयुग्मं देयम् । अनेन होमकर्ता अतिरिक्तो गम्यते ॥ ४॥ तेन च पृष्टिभाग्भवति ॥ ५॥ माध्यां मघायोगे तिलमात्रमोज्येन श्राद्धं कृत्वा पवित्रो भवति ॥ ६॥ फाल्गुन्यामुत्तरफल्गुनीयोगे पट्टपट्टिकादिसंवीतं शुभास्तरणं शयनं विषाय दत्त्वा मनोहरां सुन्दरीं धनवतीं भार्यो प्राप्नोति । चकारात्,

" तस्यां संस्थापयेद्धैमं हिरं लक्ष्म्या समन्वितम् । उच्छीर्षके घृतभृतं कलशं परिकल्पयेत् ॥ ताम्ब्लकुङ्कुमक्षोदकर्पूरागरुचन्दनम् । दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनम् ॥ शयनस्थस्य भवति यदन्यदुपकारकम् । भृङ्गारकरकाद्यं च पञ्चवर्णवितानकम् । शय्यामेवंविधां कृत्वा बाह्मणायोपपादयेत् ॥ "

इत्यादि ज्ञेयम् ॥ ७॥ नार्यपि चेत् उक्तविधिना शय्यां ददाति, तदा उक्तगुणविशिष्टं भर्तारं प्राप्नोति ॥ ८॥

चैत्री चित्रायुता चेत्, तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्य-मामोति ॥ ९ ॥ वैद्याखी विद्याखायुता चेत्, तस्यां ब्राह्मणसप्तकं

¹ च added in ज.

² भवति पूत:—घ.

³ पक्षवर्ती—ठ.

⁴ विप्राय omitted in घ.

⁵ वैशाख्यां पौर्णमास्यां ब्राह्मण—ठ.

क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः संतर्ष्य धर्मराजानं प्रीणियत्वा पापेभ्यः पूती भवति ॥ १०॥

चैत्र्यां ¹चित्रायोगे वस्त्रं दत्त्वा सौभाग्यभाग्भवति ॥ ९ ॥ वैशाख्यां विशाखायोगे सप्त विष्ठान् धर्मराजपीतये मधुमिश्रान् तिलान् भोजयित्वा पापेभ्यो मुच्यते ॥ १० ॥

ज्येष्ठी ज्येष्ठायुता चेत् स्यात्, तस्यां छत्रोपानहप्रदानेन ²गवाधिपत्यं प्राप्नोति ॥ ११ ॥ आषाख्यामाषाढायुक्तायामन्न-पानदानेन ³तदेवाक्षय्यमाप्नोति ॥ १२ ॥ आवण्यां अवणयुक्तायां⁴ जलधेनुं सान्नां वासोयुगाच्छादितां दक्त्वा ⁵स्वर्गमाप्नोति ॥ १३ ॥ प्रौष्ठपद्यां ⁶प्रोष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो² भवति ॥ १४ ॥

ज्येष्ठ्यां ज्येष्ठायोगे छत्रोपानहो दत्त्वा गोमान् भवति ॥ ११ ॥ आषाख्याम् उत्तराषाढायोगे अन्नपाने दत्त्वा अक्षय्यं तत् आमोति ॥ १२ ॥ श्रावण्यां श्रवणयोगे जरुधेनुं विष्णुधर्मोत्तरोक्तिविधिना सान्नामष्टा-दशधान्ययुताम्; "रलगर्भमशेषेस्तु प्राम्यधान्यैः समन्विताम्" इति स्मरणात्; वस्त्रयुगाच्छन्नां दत्त्वा स्वर्गमामोति ॥ १३ ॥ भाद्रपद्यामुत्तरभाद्रपदायोगे यथोक्तविधिना गां दत्त्वा महापातकातिपातकातिरिक्तैः पापैर्मुच्यते ॥ १४ ॥

आश्वयुज्यामिश्वनीगते चन्द्रमिस घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा °दीप्ताग्निभेवति॥१५॥ °कार्त्तिकी कृत्तिकायुता
चेत् स्यात्, तस्यां सितमुक्षाणमन्यवर्णं वा द्याद्याङ्कोदये सर्वसस्यरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं न पद्यति
॥१६॥ ¹ºवैद्याखद्यक्कृतृतीयायामुपोषितोऽक्षतेः ¹¹श्रीवासुदेवमभ्यच्यं तानेव हुत्वा दत्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति॥१७॥
यच तस्मिन्नहनि प्रयच्छति ¹²तदक्षय्यतामाप्नोति॥१८॥

¹ चित्रायोगे omitted in घ.

² नगराधिपत्यं---ठ.

³ अक्षय्यं तत् प्राप्नोति—ग.

⁴ श्रवणयुतायां—ठ.

⁵ स्वर्गलोकमाप्नोति—ग, ज.

⁶ तद्युतायां—ठ.

⁷ सर्वपापमुक्त:---ठ.

⁸ दीप्ताज्ञ:---ठ.

⁹ कार्त्तिकी चेत् कृत्तिकायुता स्यात्—ठ.

¹⁰ वैशाखे मासि तृतीयायाम्—ज; वैशाखे तृतीयायाम्—ठ.

¹¹ श्री omitted in घ.

¹² तदक्षयमाप्रोति— ठ.

अधिन्याम् अधिनीयोगे घृतपूर्णं षोडशपरुं कांस्यपात्रं दत्त्वा दीप्तोदर्यामिर्मवति । अधिनीगते चन्द्रमसीत्यनेन यस्मिन् काले अधिनीगौणमासीयोगः, तस्मिन् काल इत्युक्तं भवति ॥ १५ ॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे श्वेतमन्यवर्णं वा वृषमं चन्द्रोदये सर्वसस्यैः सर्वरत्तैः सर्वगन्धेश्च पूर्वोक्तिर्युतं पार्श्वयोः दीपान् प्रज्वाल्य विप्राय दत्त्वा दुर्गमे वर्त्मीन भयं नामोति ॥ १६ ॥ अक्षयतृतीयायाम् उपवासं संकल्प्य अखण्डितैः यवैः भगवन्तं संपूज्य यवानेव वासुदेवद्वादशाक्षरेणाष्टोत्तरसहस्रं शतं वा हुत्वा ब्राह्मणाय च दत्त्वा उक्तभ्यः पापेभ्यो मुच्यते ॥ १७ ॥ यच सुवर्णरजतादि तिह्ने दद्यात्, तदक्षय्यं भवति । इदमेव चास्या अक्षयतृतीयात्वे निमित्तम् ॥ १८ ॥

पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वाद्यां सोपवासस्तिलैः स्नातिलोदकं दत्त्वा तिलेवीसुदेवमभ्यच्ये नतानेव हृत्वा दत्त्वा सुक्त्वा च पापेभ्यः पूतो भवति॥ १९॥ माध्यां समतीतायां कृष्णद्वाद्यां सोपवासः अवणं प्राप्य अशिवासुदेवाग्रतो महा-वितद्वयेन दीपद्वयं द्यात्॥ २०॥

पौष्यनन्तरकृष्णद्वादस्याम् उपवासं संकल्प्य तिलैः स्नात्वा तिलैः पितृंस्तर्पयित्वा तिलैदेवं संपूज्य तिलानेवोक्तरीत्या हुत्वा दत्त्वा भुक्त्वा च उक्तपापेभ्यो विमुच्यते ॥ १९ ॥ माध्यनन्तरकृष्णद्वादस्यां श्रवणयोगे उपवासं संकल्प्य देवांग्रे वक्ष्यमाणलक्षणवर्तिद्वयेन दीपद्वयं कृत्वा भगवते दद्यात् ॥ २० ॥

दक्षिणपार्श्वे महारजनरक्तेन समग्रेण वाससा घृततुला-मष्टाधिकां दक्ता॥ २१॥ वामपार्श्वे तिलतेलयुतां साष्टां दक्ता श्वेतेन समग्रेण वाससा॥ २२॥ एतत् कृत्वा यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् कुले तत्रोज्ज्वलो भवति॥ २३॥

दीपस्थानं द्रव्यवर्तिपरिमाणं चाह । देवस्य दक्षिणभागे महारजनं मिल्लिष्ठं, तेन रक्तेन समग्रेण सदशेन वाससा परिधानयोग्येन अष्टोत्तरशतपरुपरिमितघृताष्ठावितेनैकं दीपयेत् ॥ २१ ॥ देवस्य वामभागे अष्टोत्तरशतपरुपरिमितिरुतैरु। वित्तर्यं वामभागे अष्टोत्तरशतपरुपरिमितिरुतैरु। अस्य फरुमाह। उक्तदीपद्वयदानेन यत्र यत्राभिजायते तत्रतत्रोद्धरभोगवान् भवति ॥ २३ ॥

आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः ¹प्रत्यहं घृतं प्रदायाश्विनौ
प्रीणियत्वा ²रूपभागभवति ॥ २४ ॥ ³तिसमन्नेव मासि प्रत्यहं
गोरसैर्ब्राह्मणान् भोजियत्वा राज्यभागभवति ॥ २५ ॥ प्रतिमासं
रेवतीयुते जनद्रमसि ⁴मधुघृतयुतं ⁵पायसं रेवतीप्रीत्ये परमान्नं
ब्राह्मणान् भोजियत्वा रेवतीं प्रीणियत्वा रूपस्य भागी
भवति ॥ २६ ॥

चान्द्रं सौरं वा आधिनमासं विषेभ्योऽन्वहं घृतमिधनोः प्रीत्ये दत्त्वा रूपवान् भवति ॥ २४ ॥ आधिन एव मासि अन्वहं दिधदुग्धादिभिर्गव्यैर्विपत्रयं संभोज्य राज्यमाम्नोति ॥ २५ ॥ द्वादशस्विप मासेषु रेवतीचन्द्रयोगे मधुघृतयुतं पायसं रेवतीपीत्ये परमान्नं ⁶ब्राह्मणान् मोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा ⁷रूपस्य भागी भवति ॥ २६ ॥

माघे मास्यग्निं प्रत्यहं तिलैहित्वा सघृतं कुल्माषं ब्राह्मणान् भोजियत्वा दीप्ताग्निभैवति ॥२७॥ 'सर्वा चतुर्दशीं नदीजले स्नात्वा 'धर्मराजानं पूजियत्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति ॥ २८॥

यो वा माघमास्यन्वहममौ तिलान् हुत्वा सघृतान् कुल्माषान् त्रीन् विप्रान् भोजयित, स दीप्तौ-दर्यामिर्भविति ॥ २७॥ सर्वा कृष्णां शुक्कां च चतुर्दशीं नद्यां स्नात्त्रा धर्मराजम्; समासान्तविधेरनित्यत्वात् धर्मराजानमिति; संपूज्य सर्वपापेभ्यो मुच्यते ॥ २८॥

> ¹⁰यदी छेद्रिपुलान भोगांश्चन्द्रसूर्यमहोपगान्¹¹। प्रातःस्नायी भवेक्तित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ ॥ २९ ॥

> > इति 12श्रीविष्णुस्मृतौ नवतितमोऽध्यायः

¹ प्रत्यहं omitted in उ.

³ This Sūtra omitted in 3.

⁵ पायसं रेवतीप्रीत्ये omitted in ग.

⁷ रूपभाक्—ग.

⁹ धर्मराजं प्रीणयित्वा—ठ.

¹¹ सूर्यचम्द्रप्रहोपगान्—ज.

² रूपस्य भागी—ठ.

⁴ दिधमधुयुतं—ठ.

⁶ त्रीन् विप्रान्—घ.

⁸ This Sūtra omitted in ग.

¹⁰ य इच्छेत्—ठ.

¹² वैष्णवे धर्मशास्त्रे दानविधिपकरणं नवतितमम्—ज, ठ.

चन्द्रसूर्यो गृह्णातीति चन्द्रसूर्यग्रहः तदवस्थानकालः; तमुपगच्छन्तीति तदुपगाः; तदवस्थायिनो विविधान् भोगान् यदीच्छेत्, तदा माघफालगुनौ द्वौ मासौ प्रातःस्नानशीलो भवेत् ॥ २९ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेश्ववनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां नवतितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां नवतितमोऽध्याय:—ङ, घं.

² श्री omitted in ग.

एकनवतितमोऽध्यायः

¹अथ कूपकर्तुस्तत्प्रवृत्ते पानीये 'दुष्कृतस्यार्धे विनइ्यति॥१॥

एकनवितमेन कूपारामतडागादिदानमाह । अथेत्यवान्तरप्रकरणारम्भाय । यः कूपं खानयित तस्य तिस्मन् कूपे जलोत्पत्तावेव पापार्धं विनश्यित । इदं च निष्यन्दरूपतोयप्रवृत्तौ । मुसलधाराष्ट्रवृत्तौ तु सर्वभेव पापं विनश्यित ; "कूपः प्रवृत्तपानीयः सर्वं हरित दुष्कृतम्" इति विष्णुधर्मोत्तरात् । संस्कारे तु त्रश्रैव ; "कूपकृत् स्वर्गमासाद्य सर्वान् भोगानुपाश्नुते " इति । कूपलक्षणं चाह गर्गः—

" कुर्यात् पञ्चकरादूर्ध्वं पञ्चविंशत्कराविध । कूपं वृत्तायतं प्राज्ञः सर्वभूतसुखावहम् ॥"

इति । स एव पञ्चकरादर्वाक् अवट इत्युच्यते ; "अवटोऽर्वाक् स पञ्चभ्यः " इति त्रस्थैव स्मरणात्। तहानं च स्कान्दे—

> " अवटं यो नरः कुर्यादपां पूर्णं सुशोभनम् । पितृंस्तारयते पश्चात् तं दत्त्वा स नरोत्तमः ॥ "

इति । स एव सोत्तारो वापीत्युच्यते ;

" वापी दण्डत्रयादूर्ध्वे दशवर्गा नृपोत्तम । कर्तव्या सर्वतोत्तारा द्वित्रिश्चेकमथापि वा ॥ "

इति दैवीपुराणात् । दशवर्गा ; शतदण्डेति यावत् । दण्डो दशहस्तः ॥ १ ॥

तडागकृत्रित्यतृप्तो वारुणं लोकमरनुते ॥ २ ॥ जलबदः सदा तृप्तो भवति ॥ ३ ॥

" तलखातं तडागं तु विपाली चैष्टिकी मता । शोभाट्या दीर्घिका प्रोक्ता चतुरश्रा तु वापिका । कूपः पादविहीनश्च सपादोत्तरणान्विता ॥ "

¹ The whole of chapters 91 to 93 and Sûtra-s 1 to 9 of chapter 94 missing in 3.

² दुष्कृतं सर्वे—जि.

इति देवीपुराणोक्तरुक्षणं तडागादि यः करोति, स नित्यं पिपासारहितो वरुणलोकं प्राप्नोति ॥ २ ॥ तृषिताय जलदाता स्वेभे युगशतं वितृष्णो भवेत् ;

" योऽपि कश्चित् तृषातीय जलपानं प्रयच्छति । स नित्यतृप्तो भवति स्वर्गे युगशतं नरः ॥ "

इति विष्णुधर्मोत्तरात् ॥ ३ ॥

वृक्षारोपियतुर्वृक्षाः परलोके पुत्रा अवन्ति ॥ ४ ॥ वृक्षप्रदो वृक्षप्रस्तेर्देवान् प्रीणयति ॥ ५ ॥ फलैआतिथीन् ॥ ६ ॥ छायया चाभ्यागतान् ॥ ७ ॥ देवे वर्षत्युदकेन पितृन् ॥ ८ ॥

¹वृक्षाणामश्वत्थादीनाम् आरोपयितुः त एव वृक्षाः परलोके नरकिनवारणेन सुपुत्रकार्यकरा भवन्ति । यथोक्तम्—

" अश्वत्थमेकं पिचुमन्दमेकं न्यमोधमेकं दश तिन्त्रिणीश्च । कपित्थविरुवामलकत्रयं च पञ्चाम्रवापी नरकं न पश्येत् ॥ "

इति ॥ ४ ॥ पुष्पवृक्षं फलवृक्षं ²वा यो ददाति, तस्य दत्तवृक्षपस् नैदेवाः पीयन्ते ॥ ५ ॥ वृक्षपदो दत्तवृक्षफलेरतिथीन् पीणयति ॥ ६ ॥ वृक्षपदो दत्तवृक्षच्छायया आश्रितान् पीणयति ॥ ७ ॥ दत्तवृक्षोपरि वृष्टी जायमानायां यत् वृक्षपणेभ्यो जरुं पतति, तेन वृक्षपदः पितॄन् पीणयति ॥ ८ ॥

सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति ॥ ९ ॥ देवायतनकारी यस्य देवस्या-यतनं करोति तस्येव लोकमाप्नोति ॥ १० ॥

वृष्टी जायमानायां निम्नाभिमुखस्य जलस्य प्रतिबन्धको वपः सेतुः । तं यः करोति स स्वर्गमाभौति ।। ९ ।। यो यस्य देवस्य हरिहरादेरायतनं करोति, स तस्यैव देवस्य लोकं प्राप्नोति ।। १० ।।

ैसुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते ॥ ११ ॥ विचित्रं कृत्वा गन्धर्वलोक्तमामोति ॥ १२ ॥ पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति ॥ १३ ॥ अनुरुपनप्रदानेन कीर्तिमान् ॥ १४ ॥ दीपप्रदानेन चक्षुष्पान् सर्वत्रोडच्चलक्ष ॥ १५ ॥

¹ From बुक्षाणाम् up to भवन्ति missing in ख.

³ सुधासितम्—घ.

² ব্য omitted in ঘ্.

⁴ भवति added in Jolly's edition.

अन्यकृतमि देवायतनं सुधयानुलिप्य यशस्वी भवति ॥ ११ ॥ यो देवायतनं विरुपीतादि-वर्णेश्चित्रयति, स गन्धर्वाणां लोकमामोति ॥ १२ ॥ मिल्लकादिपुप्पदानेन विश्वीमान् भवति ॥ १३ ॥ कस्तूरिकाद्यनुलेपनादिदानेन उत्कटा कीर्तिः; "मृगद्पेपदानेन यशस्वी सुवि जायते" इति विष्णु-धर्मोत्तरात् । अनुलेपनग्रहणमन्येषामिप फलविशेषाणामवगमाय । यथा तत्रैव—-" अनुलेपनदानेन रूपवानभिजायते" इत्यादि ॥ १४ ॥ देवे द्विजे वा दीपं दत्त्वा चक्षुःपाटववान् सर्वत्रोद्धरभोगवांश्च भवति ॥ १५ ॥

अन्नप्रदानेन बलवान् ॥ १६ ॥ देवनिर्माल्यापनयनात् गोदान-फलमाप्नोति ॥ १७ ॥ देवगृहमार्जनात् तदुपलेपनात् ब्राह्मणो-चिछ्छमार्जनात् पादशौचादकल्यपरिचरणाच ॥ १८ ॥

भक्ष्यभोज्याद्यन्नं दत्त्वा बलवान् भवित ॥ १६ ॥ हरिहरादिदेवनिर्माल्यापनेता गोदानसमफल-भाग्भवित ॥ १७ ॥ हरिहरादिदेवगृहस्य मार्जन्यादिना पांस्वपसारणात्, तस्यैव गोमयादिना उपलेपनात्, विप्रोच्छिष्टपात्रं प्रक्षाल्य ⁷तत्स्थानानुलेपनात्, तस्यैव पादधावनात्, अस्वास्थ्ये शुश्रूषाकरणाच प्रत्येकं गोदानफलमामोति ॥ १८ ॥

कूपारामतडागेषु देवतायतनेषु च । पुनः संस्कारकर्ता च लभते मोलिकं फलम् ॥ १९॥

इति ⁹श्रीविष्णुस्मृतौ एकनवितमोऽध्यायः

जीर्णकूपाद्युद्धर्तुः फलमाह । कूपादीनाम् उपहतानां यथावत् करणं पुनः संस्कारः । तत्कर्ता मौलिकम्^९ आद्यकर्तुरेव फलं लभते । इदं तु यथावस्थितकरणे । विशिष्टकरणे¹⁰ तु शतगुणम् । यथोक्तम्—

¹ नीलपीतादिभि:—घ.

³ अनुलेपनदानेन—ग.

⁵ ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जनात् omitted in ज.

⁷ तत्स्थलानुलेपनात्—ख, ग.

⁹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकनवतितमं प्रकरणम्—ज.

² श्रीभेवति—ग.

⁴ विष्णुधर्मीयात्—ख, ग.

⁶ परित्राणात्—घ.

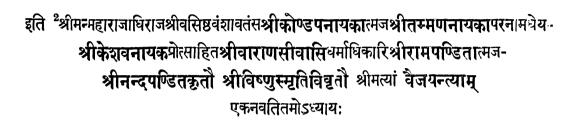
⁸ मौक्तिकं—च.

 $^{^{10}}$ करणेन—ग.

विष्णुस्मृति:

" नष्टं कूळं भिन्नतडागकूपं प्रश्रष्टराज्यं वसुधाधिपं च । देवालयं विशगृहं च नष्टं य उद्धरेत् ¹पूर्णशताधिकं फलम् ॥ "

इति ॥ १९ ॥

पर्व--घ

श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यामेकनवतितमोऽध्यायः—घ, च.

द्दिनवतितमोऽध्यायः

¹सर्वेदानाधिकमभयप्रदानम् ॥१॥ तत्प्रदानेनाभीप्सितं लोकमामोति॥२॥

द्विनवतितमेनाभयादिदानमाह । चोरव्याघादिभ्यो भीतानामभयदानं सर्वदानेभ्योऽधिकम् ; देशकाल-पात्रविध्यनपेक्षणात्² ;

> " चोरप्रस्तं नृपप्रस्तं रिपुप्रस्तं विमोक्षयेत् । व्यालप्रस्तं तथा विप्राः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ "

इति विष्णुधर्मोत्तरात् ॥ १॥ तस्याभयस्य प्रदानेन, प्रकर्षो वधान्धीकरणाङ्गच्छेदबन्धनताडनादिविविध-व्यथापाकरणेन रक्षणम् ; तेनेप्सितमिन्द्रब्रह्मस्हादिलोकानां विष्णुधर्मोत्तरोक्तानामन्यतमं प्राप्नोति ॥ २ ॥

³भूमिदानेन च ॥ ३॥ गोचर्ममात्रामपि सुवं प्रदाय सर्व-पापेभ्यः पूतो भवति ॥ ४॥

प्रादेशमारभ्य गोचर्मपर्यन्तां भूमिं दत्त्वा तल्लोकानामन्यतममिष्टं लोकमामोति ॥ ३ ॥ संयोगान्तरमाह—

" दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशहण्डा निवर्तनम् । दश तान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥"

इत्युक्तलक्षणगोचर्मपरियाणां भुवं दत्त्वा ब्रह्महत्यादिभ्यो महापातकेभ्यो मुच्यते ; यथा कोर्मे —-

" मुच्यते ब्रह्महा गोघ्नः पितृघो गुरुतल्पगः।
भूमिं सर्वगुणोपेतां दत्त्वा पापात् प्रमुच्यते॥"

इति ॥ ४ ॥

गोप्रदानेन 'स्वर्गलोक्समाप्रोति ॥५॥ दशधेनुपदी गोलोकान् ॥६॥

¹ सर्वदानानामभयदानेनाभीष्टलोकमाप्नोति—ज.

³ भूमिप्रदानेन—ख, ग, च, Jolly's edition.

² पात्र omitted in घ.

⁴ स्वर्गमाम्नोति--ज.

गां जातिमात्रं दोग्धीमदोग्धीं वा नीरोगामदुर्बलामुक्तविधिना दत्त्वा स्वर्गलोकमाप्नोति ;

" यथा कथंचिद् दत्त्वा गां धेनुं वाधेनुमेव वा । अरोगामपरिक्किष्टां दाता स्वर्गे महीयते ॥"

इति योगिसरणात् ॥ ५ ॥ यथोपस्कराः दश धेनुः ¹सवत्सा दत्त्वा गोलोकानामोति । बहुवचनात् नानात्वं लोकानां गमयति । वर्णविशेषानादरेणेदम् । दशवर्णधेनुदाने तु तत्तत्फलमेव । यथा **ब्राह्मे**—

> "भोगसौख्यपदा श्वेता घूम्राभा पापनाशिनी । कृष्णा स्वर्णपदा ज्ञेया गौरी च कुरुवर्धिनी ॥ रक्ता रुद्रपदा ज्ञेया पीता दारिद्रचनाशिनी । पुत्रपदा कृष्णसारा नीला धर्मविवर्धिनी । कपिला सर्वपापन्नी नानावर्णा च मोक्षदा ॥"

इति । तत्रीय वृषभाधिकये फलान्तरम् —

" वृषभैकादशा दत्त्वा गा विषाय समाहितः । शिवलोकमवामोति शिवाय प्रतिपाद्य च ॥ "

इति॥६॥

वातधेनुषदो ब्रह्मलोकान् ॥ ९॥ सुवर्णशृङ्गी 'रौष्यखुरां मुक्तालाङ्ग्लां कांस्योपदोहां वस्त्रोत्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसंख्यानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाभोति ॥ ८॥

शतं सवत्सा धेनूर्द्क्त्वा नानाविधान् ब्रह्मलोकानामे।ति । अवान्तरभेदाभिपायेण बहुवचनम् ॥ ७ ॥ सवर्णशृङ्गीविधिमाह—

" दशसौवर्णिके शृङ्गे खुराः पञ्चपलान्विताः । पञ्चाशत्पलिकं ताम्रं कांस्यं स्यात् तावदेव तु ॥ "

इति । उक्तपरिमाणसुवर्णादिशृङ्गादिमतीं मुक्तादामलाङ्ग्लां कांस्यमय उपदोहो दोहनपात्रं यस्याः। ताम्रपृष्ठामपि ;

" वामीकरमये शृङ्गे शुभे रौप्यमयाः खुराः । कांस्यजं दोहनं पृष्ठं ताम्रं वस्त्रयुगान्वितम् ॥

² रौप्यखुरीं—म, Jolly's edition.

¹ सवत्सा omitted in ख.

पुष्पमालावृता पट्टघण्टाचामरभूषिता । दातन्या पुच्छदेशे तु श्रद्धया दक्षिणान्विता ॥ "

इति देवलसारणात् । सुशीला क्षीरिणी च ;

" हेमशृङ्गी शफै रोप्यैः सुशीला वस्त्रसंवृता । सकांस्यपात्रा दातन्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ "

इति योगिस्मरणात् । तां दत्त्वा गोरोमसमसंख्याकान् वत्सरान् स्वर्गमामोति ॥ ८॥

¹विद्योषतः क्रिपलाम् ॥ ९॥ दान्तं धुरंघरं दन्वा दशधेनु-प्रदो भवति ॥ १०॥

किपिला चेत् हेमशृङ्गादियुता दीयते, तदा विशेषत आसप्तमं कुलं स्वर्गं नयति ; "किपला चेत् तारयति भ्यश्चासप्तमं कुलम्" इति योगिस्मरणात् ॥ ९॥ दान्तं सुशिक्षितं घुरंघरं भारोद्वहनक्षमं गोदानविधिना विशेषविधिना च ; "यो ददाति बलीवर्दमुक्तेन विधिना शुभम्" इति स्कान्दात् ; "उभयोः पार्श्वयोर्दत्त्वा छत्रोपानहकम्बलम्" इति ब्राह्माच्च । उक्तेन स्वर्णशृङ्गादिना दोहनपात्रवर्जं दत्त्वा दशधेनुदानफलमामोति ; "दशधेनुपदानाच यत्फलं तत्समद्दुते " इति अविष्योत्तरात् । देवलः —

'' वृषयुग्मं वृषं वापि दत्त्वा गत्वेश्वरालयम् । अङ्क्ते मन्वन्तरं भोगान् द्विगुणान्² युग्मलाङ्गली ॥ ''

इति ॥ १० ॥

अश्वदः सूर्यसालोक्यमाम्रोति ॥ ११ ॥

यथोक्तलक्षणमधं यथोक्तविधिना दत्त्वा सूर्यसालोक्यमामोति³ । यथा आहित्यपुराणी—

" परिपूर्णाङ्गमुदितमुदासीनसमप्रभम् । सुविभक्तं सुकेशान्तं मुख्क्षामं सुशोभनम् ॥ सर्वालंकारशोभाढ्यं दिव्यस्रगनुलेपनम् । सर्वोपकरणैर्युक्तं सर्वलक्षणशोभितम् ॥ "

सर्वोपकरणानि खळीनपल्याणादीनि ।

" दन्तेषु मुक्तिकास्तस्य प्रवालमधरोष्ठयोः । दद्याद् वज्रं तु नेत्राभ्यां वैद्वर्यं वाप्यसंभवे । हेमरूप्ये च हस्ताभ्यां ताम्रं पादौ तु विन्यसेत् ॥" हम्ती अग्रेतनी पादी । पादी पश्चात्तनी ।

" अण्डो चैवाण्डजैर्वस्त्रेविचित्रैः परिवेष्टयेत् । "

अण्डजैः कौरोयैः ।

" आदित्याभिमुखं कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत्।"

इति । तस्यैव श्वेतत्वे विशेषो गारुडे-

" श्वेतमश्वं शुभं स्नातं हेमपल्याणम्षितम् । रीप्यैस्तु कटकैः शुद्धैः करिदन्तोपशोभितम् ॥ वज्रनेत्रं खुरैस्ताम्रेः क्षोमपुच्छं सुवाससम् । शुभ्रेण पट्टकेनैव संयुतं स्वायुधान्वितम् ॥ धान्यरत्नोपरिस्थं तु बद्धकच्छं सुपट्टकम् । "

पट्टकः गलपट्टः।

" एवं सुतेजसं चाश्वं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ "

इति ॥ ११ ॥

वासोदश्चन्द्रसालोक्यम्॥१२॥ सुवर्णदानेनाग्निसालोक्यम्॥१३॥

बस्नं सामान्यं दत्त्वा चन्द्रसालोक्यं भजते । विशेषतस्तत्तत्फलं यथा—

" दत्त्वा कार्पासिकं वस्त्रं स्वर्गलोके महीयते । दत्त्वा सरोमं तत्रापि फलं दशगुणं भवेत् ॥"

इत्यादि ज्ञेयम् ॥ १२ ॥ सुवर्णशब्दोऽत्र जातिवचनः ; रूप्यसाहचर्यात् । ततश्च गुञ्जार्धमारभ्य ¹शतभारपर्यन्तं दाने अग्निसालोक्यं फलम् । विशेषस्तु तत्र तत्रोक्त एव स्कान्दे । यथा—गुञ्जागुञ्जार्धदाने शिवलोकः । सुवर्णदाने स्वर्गलोकः । सुवर्णद्वितीये अक्षया गतिः । सुवर्णशते ब्रह्मलोकः । यावज्जीवनिर्वाहक्षमे सर्वे लोकाश्च । शतमाने सर्वमायुरित्यादि ज्ञेयमस्मत्कृतात् स्यृतिसिन्धोर्दानकाण्डात् ॥ १३ ॥

रूप्यदानेन क्षम् ॥ १४॥ तैजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्रीभवति सर्वकामानाम् ॥ १५॥

¹ हातपर्यन्तं—घ.

परिमाणविशेषानादरेण जातिमात्रं रूप्यं दत्त्वा रूपवान् भवति । परिमाणविशेषेण तु पापक्षयाद्यपि स्कान्दे —

" यः प्रयच्छिति विपाय रजतं चापि निर्मेलम् । स विधूयाशु पापानि ¹स्वेगे लोके महीयते । रूपवान् सुभगः श्रीमानिह लोके च जायते ॥ "

इति ॥ १४ ॥ स्वर्णरूप्यादिपात्रदानेन धनपुत्रादिकामानां पात्रं भवति । स्कान्दे —

" भाजनं यः प्रयच्छेत हैमं रत्नविभूषितम् । सोऽप्सरःशतसंकीणे विमाने दिवि मोदते ॥ राजतं यः प्रयच्छेत विषेभयो भाजनं शुभम् । स गन्धर्वपुरं प्राप्य उर्विस्या सह मोदते ॥ ताम्रं यो भाजनं दद्याद् ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः । स भवेद्यक्षराजस्य प्रभुर्वेलसमन्वितः ॥ "

आयसेऽप्येतदेव ;

" ताम्रायसानां भाण्डानां दाता यक्षाधिपो भवेत् । यानि पापान्यनेकानि कामोत्थानि कृतानि च । कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्त मे सदा ॥ "

इति । पित्तलस्याप्येतदेव ; ताम्रयोनित्वात् । त्रपुसीसक्तयोस्तु मूलोक्तमेव फलम् । पात्रग्रहणादघटितदानेऽपि फलविशोषः । स च यथाधातु । महाभारते---

" ताम्रदः पुरुषो लोके भोगमाप्तोत्यनुत्तमम् । लोहारकूटयोर्दानात् कुप्यमाप्तोत्यसंशयम् । त्रपुसीसकयोर्दानाद् वहिवृद्धिमवाप्त्रयात् ॥ "

इति । कुप्यं धनम् । आरकूटं कांस्यपित्तलादि ॥ १५ ॥

घृतमधुतैलप्रदानेनारोग्यम् ॥ १६ ॥ औषधप्रदानेन ॥ १७ ॥

घृतादिदानेनारोग्यम् ; अनागतरोगानुत्पत्तिः उत्पन्नस्य नाशश्चेति । संवर्तः —

" ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति घृतं मधु गुडं द्धि । चक्रवाकप्रयुक्तैस्तैर्विमानैर्यान्ति वै दिवस् ॥ "

¹ स्वर्गलोके—घ.

विष्णुस्मृतिः

इति ॥ १६॥ औषधमः , रसकाथादि । तहानेनापि आरोग्यम् । चकारात् पथ्यप्रदानेन च । नन्दिपुराणे ----

" सम्यगारोग्यशालायामीषधेः स्नेहपाचनैः । व्याधितं नीरुजीकृत्य अप्येवं करुणान्वितः । प्रयाति ब्रह्मसद्नं कुलसप्तकसंयुतः ॥ "

इति ॥ १७ ॥

स्वणदानेन च सावण्यम् ॥ १८ ॥ धान्यप्रदानेन तृप्तिम् ॥ १९ ॥ सस्यप्रदानेन च ॥ २० ॥ ¹अन्नदः सर्वम् ॥ २१ ॥

लवणं शम्भलसैन्धवादि दत्त्वा सौन्दर्यातिशयमामोति । देवीपुराणे—

" त्रवणं च घृतं तैरुं गुडं हिङ्गुं च भारत ।
क्रमाण्डं जीरकं चैव पत्रशाकं च शोभनम् ।
दत्त्वा स्वर्गमवामोति द्विजवर्याय भक्तितः ॥ "

इति ॥ १८॥ धान्यं वार्षिकं इयामाकादि दत्त्वा सार्वकालिकीं तृप्तिमामोति ॥ १९॥ सस्यानि हैमन्तिकवासन्तिकानि शालिगोधूमादीनि च दत्त्वा सार्वकालिकीं तृप्तिं लभते। सामान्यफलमिदम्। विशेषफलं विष्णुधमोत्तिरे—" रक्तशालिदः सूर्यलोकम् । सुगन्यशालिदो गन्धर्वलोकम् । महाशालिदो वसुलोकम् । वैकाष्ठशालिदोऽलकावासम् । व्रीहिदः स्वर्गवासम् । यवदः शकलोकम् । गोधूमदो वसुलोकम् । पियङ्गुदो लोकप्रियः । मुद्रदः शकलोकम् । माषदो यमलोकम् । षष्टिकादो निर्ऋतिलोकम् । चीनचणकदो वरुणलोकम् । मसूरराजमाषदो वायुलोकम् " इत्याद्यन्नेयम् ॥ २०॥ अन्नम् अदनार्हमोदनादि । तदः सर्वं पूर्वोक्तं लोकं प्रामोति । विष्णुधर्मोत्तरे—

" अत्रं हि जीवितं छोके पाणाश्चान्ननिबन्धनाः । अन्नदः प्राणदो छोके सर्वदश्च तथान्नदः ॥

भक्ष्यदः स्वर्गलोकम् । भोज्यदः शकलोकम् । लेह्यदोऽप्सरसाम् । चोप्यदो वस्नाम् । पानदो वारुणम् । पानकदः सर्वसमृद्धः । पायसदः क्षुत्पिपासारहितो गोलोकम् । गुडदः आरोग्यम् । शर्करादः वाञ्छितं कामम् । फाणितदः तृप्तिम् । खण्डदः सौभाम्यम् । द्राक्षेक्षुदः परं सौभाग्यम् । सक्तुदः तृप्तिम् '' इत्यादि ॥ २१ ॥

धान्यप्रदानेन सौभाग्यम् ॥ २२ ॥ तिलप्रदः प्रजामिष्टाम् ॥ २३ ॥ इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निभेवति ॥ २४ ॥ संग्रामे च किवज्यमाप्नोति ॥ २५ ॥

अनुक्तधान्यदाने फलमाह । यानि अनुक्तानि धान्यानि कुलुत्थकोद्रवमण्डूकादीनि, तेषां दाने सौभाग्यमामोति ; "अकीर्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवामुयात्" इति स्मरणात् ॥ २२ ॥ श्वेतान् कृष्णान् वा तिलान् दत्त्वा अभिलिषतां संतितमामोति ; "यथेष्टं लोकमामोति तथा विप्रस्तिलप्रदः" इति स्मरणात् ॥ २३ ॥ इन्धनं काष्टादि । तद्दाने दीप्तौदर्यामिभवति ; " जाङ्गलं चामिमान्यके " इति तुलाप्रकरणे ।

" यस्तापनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वार्थास्तस्य सिध्यन्ति तेजस्वी चैव जायते ॥ "

इति कात्यायनः ॥ २४ ॥ इन्धनदानेन युद्धे जयं चाम्रोति ॥ २५ ॥

आसनप्रदानेन स्थानम् ॥ २६॥ ³हारयाप्रदानेन सार्याम् ॥ २७॥

आसनं पीठास्तरणीयादि । तद्दाने राज्यस्थानमाप्नोति ;

" आसनं यः प्रयच्छेत संवीतं ब्राह्मणाय वै ।

स राज्यस्थानमाप्नोति तेजस्वी विगतज्वरः ॥ "

इति स्क्रान्दात् ॥ २६ ॥

" तस्माच्छय्यां समासाद्य सारदारुमयीं दढाम् । दन्तपत्रचितां रम्यां ⁴हेमरत्नाद्यलंकृताम् ॥ हंसतूलीप्रतिच्छन्नां शुभगण्डोपधानकाम् । प्रच्छादनपटीयुक्तां धूपगन्धाधिवासिताम् ॥ "

इति । ' तस्यां संस्थापयेद्धैमम् ' इत्यादिपूर्वोक्तविधिना शय्यां दत्त्वा उक्तलक्षणां भार्यो विन्देत ।

" यथा न कृष्ण शयनं शून्यं सागरजातया । शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ "

इति मन्त्रलिङ्गात् ॥ २७ ॥

¹ शश्चजयम्-ज.

³ शय्यादानेन---ज.

² मण्टकादीनि—घ.

⁴ हेमपट्टैरलंकृतम्—ख, ग.

उपानत्प्रदानेनाश्वतरीयुक्तं रथम् ॥ २८ ॥ छत्रप्रदानेन स्वर्गम् ॥ २९ ॥ तालवृन्तचामरप्रदानेनाध्वसुखित्वम् ॥ ३० ॥ वास्तु-प्रदानेन नगराधिपत्यम् ॥ ३१ ॥

चर्ममय्यो उपानहो दत्त्वा वामीयुक्तरथमाप्तेति । लेंङ्गे—

" द्ह्यमानाय विषाय यः प्रयच्छत्युपानहो ।

न तस्य मानसो दाहः कदाचिदपि जायते ॥ "

इति । काष्ठपादुकादाने तु विशेषः—

" ब्राह्मणाय सुशीलाय यो दद्यात् काष्ठपादुके । स वाहनेन दिञ्येन दिवं गच्छति भोगवान् ॥ "

इति ॥ २८ ॥ वंशशलाकादिनिर्मितं छत्रं दत्त्वा स्वर्गमाप्नेति । लैंक्ने---

" वर्षामु छत्रदानेन तथा श्रीप्मे च नारद । सर्वोह्वादयुतास्ते स्युः सर्विकामैश्च संयुताः ॥ "

इति ॥ २९ ॥ तालवृन्तं व्यजनम् । चामरं वालव्यजनम् । ते दत्त्वा मार्गे सुखी भवति । विष्णुधर्मोत्तरे—

" प्रदाय व्यजनं वांशं वंशे महित जायते । चार्मणं कर्मणां सिद्धिं दत्त्वा व्यजनमञ्जते ॥ तथैव दत्ते मायूरे नायुरेतस्य हीयते । पात्रे सपत्रतामेति वास्त्रे च स्त्रणवहःभः ॥ "

इति । पात्रं पत्रमयम् । वास्रं वस्त्रमयम् । भारते —

" यस्तु भक्त्या द्विजाग्र्याय दद्याच्चामरमुज्ज्वलम् । स नृपत्वमवाभोति निःशोषावनिमण्डले ॥ "

इति ॥ ३० ॥ वास्तु गृहम् । तत् दत्त्वा नगरप्रभुत्वमामोति । मात्स्ये---

" पकेष्ठकामयं कृत्वा शैलजं वापि दारुजम् । मृन्मयं वापि भवनं शुभलक्षणसंयुतम् ॥ सप्राकारप्रतोलीकं कवाटार्गलयान्वितम् । सुधावलिप्तं चतुरं विस्तीर्णाङ्गणशोभितम् ॥

¹ प्रदानेनादु:खित्वम्—ज.

श्रभप्रवेशनिष्काममुपकार्यादिसंयतम् । मत्तवारणशोभाढ्यं गवाक्षादिविभूषितम् ॥ "

चतुरं चतुरश्रम् । मत्तवारणं गोपानसी ।

"गृहं दीपप्रमोद्द्योतशयनासनभाजनैः। उपस्करैश्च संपूर्णं सर्वधान्यप्रपूरितम् ॥ "

इति । उपस्कराः गृहस्थमञ्चकादयः लोकप्रसिद्धाः ॥ ३१ ॥

यद्यदिष्टतमं लोके यचास्ति दियतं गृहे । तत्तद् गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ३२॥

इति ²श्रीविष्णुस्मृतौ द्विनवतितमोऽध्यायः

प्रतिवस्तु दानवचनाशक्त्याह। यत् यस्य लोके प्रियं, गृहे स्वस्य पुत्रदारादीनां वा यदभीष्टं, तत्तदेव 'अक्षय्यमिदं मेऽस्तु ' इति कामनया पात्रभूताय विप्राय देयम् ॥ ३२ ॥

इति ^अश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकभोत्साहितश्रीवाराणसीवासिश्रीधर्माधिकारि⁴श्रीरामपण्डितात्मज-^⁴श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां द्विनवतितमोऽध्यायः

¹ यचास्त्युपहितं गृहे—ज.

³ श्रीविष्णुस्मृतिवित्रृतौ वैजयन्त्यां द्विनवतितमोऽध्याय:—्घ, च. 4 श्री omitted in ग.

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विनवतितमं प्रकरणम्—ज

त्रिनवतितमोऽध्यायः

अन्नास्त्रणे दनं तत्सममेव पारलोकिकम् ॥१॥ द्विगुणं न्नास्त्रणन्नुवे ॥२॥ भसहस्रगुणं प्राधीते ॥३॥ अनन्तं वेद-पारणे॥४॥

त्रिनवतितमेन पात्रविशेषेण फलविशेषमाह । अबाह्मणाः शातातपोक्ताः—

" अब्राह्मणास्तु षट् प्रोक्ता ऋषिः शातातपोऽब्रवीत् । आद्यो राजभृतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयी ॥ तृतीयो बहुयाज्यः स्याचतुर्थो प्रामयाजकः । पश्चमस्तु भृतस्तेषां प्रामस्य नगरस्य च ॥ अनागतां तु यः पूर्वी सादित्यां चैव पश्चिमाम् । नोपासीत द्विजः संध्यां स षष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः ॥ "

इति । तस्मिन् यावत् दत्तं तावदेव परलोके उपतिष्ठते । न त्वब्राह्मणः क्षत्रियादिः ; समत्वायोगात् । यथा बृहरूपतिः—

> " शूद्धे समगुणं दानं वैश्ये तु द्विगुणं स्मृतम् । क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहुः षड्गुणं ब्राह्मणे स्मृतम् ॥ "

इति ॥ १ ॥ आत्मानं ब्राह्मणं ब्रूत इति ब्राह्मणब्रुवः । तल्रक्षणमाह शातातपः—

" गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथौपनयनेन च । न कर्मविन्न चाधीते स भवेद् ब्राह्मणब्रुवः ॥ "

इति । तस्मिन् दानमब्राह्मणदानाद् द्विगुणं परलोके भवित ॥ २ ॥ प्रकृष्टमधीतं यस्य यस्माद्वा असौ प्राधीतः ; श्रोत्रिय आचार्यो वा । तस्मिन् अब्राह्मणदानात् सहस्रगुणं परलोके भवित ; "श्रोत्रिये चैव साहस्रम् " इति बाईस्पत्यात् ; " सहस्रगुणमाचार्ये " इति दक्षस्मरणात् ॥ ३ ॥

" उत्पत्तिं प्रस्रयं चैव भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां च स भवेद् वेदपारगः ॥ "

इति शातातपोक्तरुक्षणे वेदपारगे दत्तं परत्रानन्तं भवति । अभिहोत्रिणि च ; "आत्मज्ञे शतसाहस्रमनन्तं चाभिहोत्रिणि " इति **बार्हरूपत्यात्** ॥ ४ ॥

पुरोहितस्त्वात्सन एव पात्रम् ॥ ५॥ स्वसा ¹दुहितृजामा-तरश्च ॥ ६॥

आत्मपुरोहित एव पात्रम् ; न परपुरोहितः ;

" पुरोहिते च यहत्तं यहत्तं श्रामयम्जके । सेवकेषु च यहत्तं तद् वृथा दानमुच्यते ॥ "

इति निन्दाश्रवणात् ॥ ५ ॥ स्वस्नादयोऽपि स्वस्यैव पात्रम्; न परस्य; स्वस्नादिशब्दानां संवन्धि-शब्दत्वात् ॥ ६ ॥

> न वार्यपि प्रयच्छेत बैडालव्रतिके द्विजे। न वकत्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित्॥ ७॥ धर्मध्वजी सदा लुब्धइछाद्मिको लोकदाम्भिकः। वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसंधकः॥ ८॥ अधोद्दष्टिनैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः। राठो मिथ्याविनीतश्च बक्रवतपरो द्विजः॥ ९॥

निषिद्धानाह । वक्ष्यमाणलक्षणे वैडालव्रतिके वक्षवृत्तौ पापे धर्मापदेशेन प्रायश्चित्तानुष्ठातिर अवैदिविदि द्विजलिङ्गधारिणि शूद्धे धर्म जानन् जलमपि न दद्यात् । किं पुनर्गोभूमिहिरण्यादि ॥ ७ ॥

तलक्षणमाह । लोके ख्यात्यर्थं धर्मानुष्ठाता धर्मध्वजी । निषिद्धेऽपि लिप्सावान् लुब्धः । सर्वत्र कपटानुवर्ती छाद्मिकः । लोकानां दम्भेनानुरञ्जकः लोकदाम्भिकः । हिंस्रः निर्दयः । सर्वद्रोग्धा सर्वाभिसंधकश्च वैडालव्यतिकः बिडालस्येव व्रतं यस्यासौ तादृशो ज्ञेयः ॥ ८ ॥

किंच, अधः विषयान्तरनिवृत्तेव दृष्टिः यस्यासी तथा । निकृतिः पर्रपाडनं तद्यस्यासी नैकृतिकः । यथाकथंचित् पर्रपीडनेन स्वार्थसाधने निरतः । शठो वञ्चकः । मिश्या पर्प्रतारणायैव विनयवान् बकवृत्तिर्ज्ञेयः ॥ ९ ॥

¹ दुहितृपुत्रजामातरश्च—ज

ये बकवितनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः।
ते पतन्त्रन्धतामिस्रे तेन पापेन कर्मणा॥ १०॥
न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत्।
व्रतेन पापं प्रच्छाच कुर्वन् स्त्रीशृद्धदम्भनम्॥ ११॥

तयोर्निन्दात्वे हेतुमाह । ये बकवृत्तयः, ये च बैडालव्रतिकाः, ते सर्वेऽपि अन्धतामिस्रे नरके तेनैव कर्मणा पतन्तीति निन्द्याः ॥ १० ॥

व्यतिरेकमुखेन पापं रुक्षयति । यः पापं कृत्वा तित्रिमित्तं प्रायिश्चित्तं धर्मापदेशेन धर्मव्याजेन करोति, न¹ प्रायिश्चित्तव्यपदेशेन, स तेन व्रतेन प्रायिश्चित्तेनापि तत् पापं प्रच्छादयत्येव ; न नाशयति । कृत इत्यत आह । यतः स्त्रीश्द्रद्वादीनामज्ञानामिदं दम्भनं प्रतारणमेव ; न पापोच्छेदकम् । अतः असी पापोऽवधेयः ॥ ११ ॥

प्रेत्येह चेह्यो विम्नो गर्छते ब्रह्मवादिभिः। छद्मनाचरितं यच व्रतं रक्षांसि गच्छति॥ १२॥ अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण यो वृत्तिमुपजीवति। स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्यग्योनौ प्रजायते²॥ १३॥

तत्रैव हेत्वन्तरमाह । ईदशः धर्मच्छलेन प्रायश्चित्तकर्ता विष्रः वैदिकवर्यैः इहामुत्र गर्ह्यते । तच धर्मच्छद्मना आचरितं प्रायश्चित्तं व्रतं रक्षांसि गच्छतीति न तत् तथा कुर्यात् ॥ १२ ॥

अवेदिवदं रुक्षयित । न विद्यन्ते शिखासूत्रादीनि त्रैवणिंकिलिङ्गानि यस्यासौ अलिङ्गी शृद्धः लिङ्गिनामुक्तिलङ्गवतां त्रैवणिंकानां शिखासूत्रादिधारणेन वृत्तिं जीवनोपायमुपजीवित, तस्यैवैनः प्राप्तोति ; तिर्यन्योनिं च प्राप्तोतीत्यसौ अवेदिवित् अवधेयः । यद्यप्यत्र अवेदिविदिति विशेष्यं नोपात्तं, तथापि स्थानप्रमाणेन तस्यैवेदं रुक्षणमिति पर्यवस्यति ॥ १३ ॥

न दानं यशसे दद्यात्र भयात्रोपकारिणे। न दत्यगीतशीलेभ्यो धर्मार्थमिति निश्चितम् ॥ १४॥

इति ⁴श्रीविष्णुस्मृतौ त्रिनवतितमोऽध्यायः

¹ न omitted in ग.

³ निश्चयः--ज.

² च जायते—ज.

⁴ बैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिनवतितमं प्रक णम् — ज.

निषिद्धान्तरमाह । यशसे यशःकारिणे स्तावकाय, भयाद् भयकारिणे शत्रवे, उपकारिणे मित्राय, वृत्त्यर्थं नर्तनगानपरेभ्यश्च धर्मसाधनं न दद्यादिति शास्त्रेषु निश्चितमेव । धर्मासाधनत्वात् ठौकिककीर्त्यादिन साधनत्वमवगम्यते । तदिदं निषिद्धान्तरेऽपि समानम् ॥ १४ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविद्यतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां त्रिनवतितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजद‡्यां त्रिनवितितमोऽध्यायः—घ, च; श्रीधर्माधिक।रिरामपण्डितात्मजनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यां त्रिनवितितमोऽध्यायः—ज.

चतुर्नवतितमोऽघ्यायः

गृही वलीपलितदर्शने बनाश्रयो अवेत् ॥ १॥ अपत्यस्य चापत्यदर्शने वा॥ २॥

एवं गृहस्थधर्मानुकत्त्वा इदानीं चतुर्नवितितमेन क्रमप्राप्तान् वानप्रस्थधर्मानाह । गृहीित गार्हस्थया-नन्तर्यनियमायाधिकारिनिर्देशः । एतच्चाश्रमसमुच्चयाभिप्रायेण ; "तेषु सर्वेषु यथोपदेशमञ्ययो वर्तमानः स्रोमं गच्छिति " इति ²आप्यस्तम्बस्मरणात् । विकल्पे तु "अविप्छतब्रह्मचर्यो यमिच्छेतु तमावसेत् " इति ध्येयम् । अत्रोभयत्रापि यत्तच्छब्दाभ्याम् आश्रमस्येव परामर्शः । वलीपिलतदर्शने इति कालिनयमः । वनाश्रय इति देशनियमः ; "प्रामं च न प्रविशेत् " इति गौतमीयात् ॥ १ ॥ कालान्तरमप्याह । अपत्यं पुत्रः । तस्यापत्यं पौत्रः । तस्य दर्शने वा । चकारात् आयुषस्तृतीयभागे वा ; " वनेषु तु विहत्यैवं तृतीयं भागमायुषः " इति सानवीयात् ॥ २ ॥

पुत्रेषु भार्या निक्षिप्य तयानुगस्यमानो वा॥३॥तत्रा-प्यसीनुपचरेत्॥४॥

तत्राधिकारिविद्योषणमाह । पुत्रे पुत्रयोः पुत्रेषु वा भार्या सवर्णामसवर्णा वा अवस्यभरणीयामदत्तस्त्रीधनां अरणार्थं निक्षिप्य; दत्तस्त्रीधनां तु पारतन्त्र्याय । यद्यपीदं द्वयमि प्राप्तमेव, तथापि
नियमार्थं पुनर्वचनम् । निक्षेपश्चायं भार्यानुमतो । अननुमतो तु तयानुगम्यमानः सहितो वा वनं गच्छेत् ।
तयेति कुदुम्बोपलक्षणम् ; "गृहान् हित्वा सदारः सप्रजः सहाग्निभिबिहिर्ग्रामाद्वसेत् " इति आपस्तम्बीयात् ।
सप्रजः ; यस्यापत्यस्य मातरं विना जीवनासंभवः, तेन सहित इत्यर्थः । जीवद्वार्यस्येदम् । मृतभार्यस्य तु केवलस्यैव वनवासः ; "एको वा " इति आपस्तम्बीयात् ॥ ३ ॥ तत्र अरण्येऽपि । अग्रीन्
श्रीताग्निम् औपासनं वा । तदुभयाभावे " ऊर्ध्व पञ्चभ्यो मासेभ्यः श्रामणकेनाग्निमाधाय " इति
विश्वित्तिक्तिक्तिक्वेत्वानसविधिना आहितं वा, सायंप्रातहोंमेन दर्शपूर्णमासादीष्टिभिश्च परिचरेत् । यथाह मनुः—

¹ भवति—ज.

[🎖] मानवात्—खः

² अभ्यस्तम्बीयात्—ग.

⁴ बसिष्ठोक्तविधिना—घ.

चतुर्नवतितमोऽध्यायः

" वैतानिकं च जुहुयादिमहोत्रं यथाविधि । दर्शमस्कन्दयन् पर्व पौर्णमासं च शक्तितः ॥ ऋक्षेष्ट्याग्रयणं चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् । तुरायणं च कमशो दक्षस्यायनमेव च ॥ वासन्तशारदैर्मध्येर्मन्यत्रैः स्वयमाहतैः । पुरोडाशांश्चरूंश्चेव ¹विधिना निर्वपेत् पृथक् ॥ "

इति । योगीश्वरोऽपि--" श्रौतं सार्तं फलक्षेहैः कर्म कुर्यात् कियास्तथा " इति ॥ ४ ॥

अफालकृष्टेन पश्च यज्ञान हापयेत्॥ ५॥

तत्र द्रव्यमाह । न विद्यते फालकृष्टं यस्मिन्नन्ने तद्फालकृष्टम् । अकृष्ट इत्यनेन सिद्धौ फालग्रहणं कुद्दालाद्युपलक्षणाय । तादरोन नीवारवेणुक्यामाकादिना पञ्च यज्ञान् अग्निपितृदेवतातिथिभृत्यभरणरूपान् न हापयेत् । यथाह योगीश्वरः—

" अफालकृष्टेनामींश्च पितृन् देवातिर्थानिष । भृत्यांश्च तर्पयेच्छ्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ "

इति । कुर्यादिति वक्तव्ये अत्यागवचनं सोमादित्यागार्थम् ; तेषां प्राग्यद्रव्यसाध्यत्वात् ; याग्याणां च "संत्यज्य याग्यमाहारं सर्वं चैव परिच्छदम् " इति मनुवचनात् वानप्रस्थेन त्यक्तव्यत्वात् । तदाह आपस्तम्बः—" कर्माण्यारभते सोमावराध्यानि " इति । अवराध्यम् अर्वाचीनम् । न ब्रह्म-यज्ञादीन् ; ब्रह्मयज्ञस्यान्नसाध्यत्वाभावात् । ऋष्यभिप्रायं वा पञ्चप्रहणम् ; "देविषतृमनुष्यभूतिर्षपूजकः " इति गौतमीयात् । देवादिद्रव्यविधानादात्मनोऽपि तद्द्रव्यत्वभेव ; दोषभोजननियमात् । यथाह सन्दुः—

" देवताभ्यस्तु तद्भुत्वा वन्यं मेध्यतरं हविः। रोषमात्मनि युञ्जीत छवणं च स्वयं कृतम्॥"

इति ॥ ५ ॥

²स्वाध्यायं च न जह्यात् ॥ ६ ॥ ब्रह्मचर्यं पालयेत् ॥ ७ ॥

स्वाध्यायः वेदाध्ययनम् । तन्न त्यजेत् । अध्ययनात्यागेनाध्यापनं त्याजयितः ; तस्य वृत्त्यर्थत्वात् ; वृत्त्यर्थानां च त्यागात् । अनेन याजनादित्यागोऽपि गम्यते । अत एव योजीश्वरः—" निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् " इति चकारेण तत् समुचितवान् । चकारात् दानं च न त्यजेत् ; " स्वाध्यायवान् दानशीरुः "

¹ विधिवत्—ख, ग.

इति स्मरणात् ॥ ६ ॥ ब्रह्मचर्यं स्व्यनभिगमनम् । पालयेत् ; यावज्जीवमनुवर्तयेत् ; " ऊर्ध्वरेताः क्षपाशयः " इति वासिष्ठात् । ब्रह्मचर्यवचनात् मध्वाद्यपि वर्जयेत् ;

> " वर्जयेन्मधुमांसानि भौमानि कवकानि च । भूस्तृणं शियुकं चैव श्लेप्मातकफलानि च ॥ "

इति मानवात् । मांसवर्जनं संभवे । असंभवे तु गौतमः—" प्रतिषिद्धवर्जं बैष्कमप्युपयुङ्गीत '' इति । बिष्का व्याघादयः ; तैंईतं बैष्कम् ॥ ७ ॥

चर्मचीरवासाः स्यात् ॥ ८ ॥ जटाइमश्रुलोमनखांश्च विभृयात् ॥ ९ ॥ त्रिषवणस्नायी स्यात् ॥ १० ॥

चर्म कृष्णाजिनादि । चीरं वल्कलम् । दर्भादिनिर्मितं वासः, जीर्णवस्त्रखण्डो वा ; "जीर्णानि चैव वासांसि " इति मानवात् । तानि वसीत । तत्र चर्म उत्तरीयांथे ॥ ८ ॥ जटाः शिरसि । श्मश्रु मुखे । लोमानि कक्षोपस्थयोः । नखान् हस्तपादयोः । चकारात् अङ्गमलं च विभृयात् ; " अप्रयत्नः सुखार्थेषु " इति मानवात् ॥ ९ ॥ त्रिषवणं प्रातर्मध्याह्मपराह्मेषु स्नानशीलः स्यात् । पुनः क्रियावचनम् अशक्तौ स्नानद्वयावबोधनाय ; "प्रातर्मध्यंदिने स्नानं वानप्रस्थगृहस्थयोः " इति कात्यायनीयात् । यतु " सायं स्नायात् प्रगे तथा " इति मानवं, तत् होमाङ्गस्नानप्राप्त्यर्थम् ; " अभिषिक्तश्च जुहुयात् " इति आपस्तम्बीयात् ॥ १० ॥

कपोतवृत्तिर्मासनिचयः संवत्सरिनचयो वा ॥११॥ संवत्सर-निचयी पूर्वनिचितमाश्वयुज्यां ज्ञह्यात् ॥१२॥

कपोतस्येव वृत्तिर्यस्यासौ तथा; अश्वस्तन इति यावत्। मासं निचयो यस्यासौ तथा; त्रिंशिह्न-भोज्यात्रसंचयवानिति। संवत्सरं निचयो यस्यासौ तथा; द्वादशमासभोज्यात्रसंचयवानिति। वाशब्दात् षण्माससंचयवानिप स्यात्;

> " सद्यः प्रक्षालको वा स्यान्माससंचियकोऽपि वा । षण्मासनिचयो वा स्यात् समानिचय एव वा ॥"

इति स्मरणात् ॥ ११ ॥ विद्योषमाह । यः वर्षमोज्यमन्नं संचिनोति, असौ पूर्वसंचितमन्नमाश्चयुज्यां पौर्णमास्यां सर्वं संत्यज्यान्यदुपाददीत ; " नातिसंवत्सरं भुङ्जीत " इति गौतमीयनिषेधात् ॥ १२ ॥

¹ बैष्कमुपयुङ्जीत--- घ.

ग्रामादाहृत्य वाश्रीयादष्टी ग्रासान् वने वसन् । 'पुटेनैव पलाहोन पाणिना राकलेन वा ॥ १३॥

इति ²श्रीविष्णुस्मृतौ चतुर्नवतितमोऽध्यायः

उक्तासमर्थं प्रत्याह । वानप्रस्थः प्रामादष्टी प्रासानाहृत्याइनीयात् । वाशब्दात् अष्टभिर्जीवनासंभवे षोडशापि ; "अष्टी प्रासा मुनेर्भक्ष्या वानप्रस्थस्य षोडश " इति स्मरणात् । प्राम्यविधानादेव वन्य-नियमोऽर्थछप्तः । इदं च वनवासिषु भिक्षासंभवे ;

> " तापसेष्वेव विषेषु पात्रिकं मैक्ष्यमाचरेत्। गृहमेधिषु वान्येषु द्विजेषु वनवासिषु॥"

इति **भानवात् ।** भोजनपात्रमाह । पुटं पर्णद्रोणः । पलाशम् अस्यूतमेव पर्णम् । पाणिः पाणितलम् । शकलं घटादिकपालम् । तेन वा अश्रीयात् ॥ १३ ॥

इति ³श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्यणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां चतुर्नवितितमोऽध्यायः

¹ प्रतिगृह्य पुटेनैव—ज.

² वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्नवतितमं प्रकरणम्—ज, ठ.

³ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्या चतुर्नवितितमोऽध्यायः—प्र. च : श्रीधर्माधिकारिरामपण्डितात्मजनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ वैजयन्त्यां चतुर्नवितितमोऽध्यायः—ग्.

पञ्चनवतितमोऽध्यायः

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत् ॥१॥ ग्रीष्मे पश्चतपाः स्यात् ॥२॥ व्याकाशशायी प्रावृषि ॥३॥ आर्द्रवासा हेमन्ते॥४॥

पञ्चनवितमेनाविशिष्टान् वानप्रस्थधर्मानाह । उक्तरुक्षणो वानप्रस्थो वक्ष्यमाणेन तपसा शरीरं शोषयेत् कृशीकुर्यात् ॥ १ ॥ तप एवाह । " त्र्यृतुः संवत्सरः " इति श्रुतेः चैत्राद्याषाढान्तचतुर्मासात्मके प्रीष्मे पञ्च तपांसि कायसंतापा यस्यासौ तथा भवेत् ; पञ्चामिसेवनं कुर्यादित्यर्थः ; " प्रीष्मे पञ्चामिमध्यस्थः " इति स्मरणात् ॥ २ ॥ श्रावणादिकार्त्तिकान्तचतुर्मासात्मके वर्षती अनाच्छने देशे शयनशीरुः स्यात् ॥ ३ ॥ मार्गशीर्षादिफाल्गुनान्तचतुर्मासात्मके हेमन्ते आर्द्रवस्रधरः स्यात् ॥ ४ ॥

नक्ताशी स्यात्॥५॥ ^३एकान्तरद्वयन्तरत्र्यन्तराशी वा स्यात्॥६॥

भोजनकालमाह । दिवाहतस्यापि नक्तमेव भोजनशीलः स्थात् ; " नक्तं चात्रं समश्रीयाद् दिवा वाह्रत्य शक्तितः " इति मानवात् ॥ ५॥ एकं द्वे त्रीणि वा दिनान्यन्तरा त्यक्त्वा नक्तं भुझीत ; " चतुर्थकालिको वा स्याद्यद्वाप्यष्टमकालिकः " इति मानवात् । चतुर्थाष्टमयोरन्तरा षष्टकालिकोऽपि । वाशब्दात् पक्षाद्यन्तरेऽपि ; " पक्षे गतेऽथवाश्रीयान्मासे वाहनि वा गते " इति योगिस्मरणात् । पूर्वपूर्वाभ्यासे उत्तरोत्तरारम्भः ॥ ६ ॥

युष्पाशी ॥ ७ ॥ फलाशी ॥ ८ ॥ शाकाशी ॥ ९ ॥ पर्णाशी बा ॥ १० ॥ ध्यवान्नं पक्षान्तयोवी सकुदश्रीयात् ॥ ११ ॥

भोज्यान्तरमाह । पुष्पाण्येव तिन्त्रिण्यादीनामशितुं शीलमस्यासौ तथा भवेत् ॥ ७॥ फलानि बदरादीन्यश्रीयात् ॥ ८॥ शाकमारण्यं द्रोणपुष्पादि ॥ ९॥ पर्णानि बिल्वादीनाम् । वाशब्दात् कन्द-

¹ उपशोषयेत्—ज, ठ.

² This Sūtra read after Sūtra 5 in ज.

³ एकान्तराशी वा-ज, ठ.

⁴ मूलाशी added in ज, ठ.

मूलानि ; "पुष्पमूलफलेर्वापि " इति सानवात् । पुष्पादीनि च कालपकानि स्वयं शीर्णानि ; "कालपकेः स्वयं शीर्णैः " इति तस्यैव स्मरणात् ॥ १०॥ यवान्नं यवागूः । तां पौर्णमास्यमावास्ययोवी सक्रदश्रीयात् नक्तम् ; "पक्षान्तयोवीप्यश्रीय। चवागूं कथितां सकृत् " इति सानवात् ॥ ११॥

चान्द्रायणैर्वा वर्तेत ॥ १२ ॥ अञ्मकुद्दः ॥ १३ ॥ दन्तो-लूखिको वा ॥ १४ ॥

चान्द्रायणेः उक्तलक्षणेः । बहुवचनम् अनेकोक्तविधोपसंग्रहार्थम् । तैर्वतेतः ; कालं नयेत् । वाशब्दः कृच्छ्रोपसंग्रहार्थः ; "चान्द्रायणेर्नयेत् कालं कृच्छ्रेर्वा वर्तयेत् सदा " इति योगिस्मरणात् ॥ १२ ॥ अश्ममयेन येन केनापि कुष्ट्रयति वितुषीकरोति इत्यश्मकुष्टः स्यात् ॥ १३ ॥ दन्ता एव उत्स्त्वलं वैतुप्यसाधनं यस्यासौ ; तथा स्यात् । वाशब्दात् अभिपकाशी कालपकाशी वा स्यात् ; "अभिपकाशनो वा स्यात् काल-पकाशनोऽपि वा " इति मानवात् । तस्य धर्मान्तरमप्याह योगिश्वरः—

" स्वय्याद्भूमौ शुची रात्रौ दिवा संप्रपदेर्नयेत् । स्थानासनविहारेर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ अभीन् वाप्यात्मसात्कृत्वा वृक्षावासो मिताशनः । वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदा वर्ष्मसंक्षयात् ॥ "

इति ॥ १४ ॥

तपोम्लिमिदं सर्व देवमानुषिकं जगत्।
'तपोमध्यं तपोऽन्तं च तपसा च तथा भृतम्।। १५॥
'यदुश्चरं यदुरापं यद्रं यच दुष्करम्।
सर्व तत् तपसा साध्यं तपो हि दुरतिकमम्॥ १६॥

इति 'श्रीविष्णुस्मृतो पश्चनवतितमोऽध्यायः

तपः प्रशंसति । दैविकस्य मानुषस्य वा जगतः स्थावरजङ्गमात्मकस्य विश्वस्योत्पत्तिस्थितिप्ररूयाः स्थितौ व्यवहारक्षमता च तपसैव निप्पद्यन्त इति ॥ १५ ॥

¹ देवमानुष्रजं—घ.

² This and the next line omitted in ज.

³ यद् दुस्तरं दुरापं यत् यद् दुर्गे यद्य दुष्करम्—ठ.

⁴ वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चनवतितमं प्रकरणम्—ज, ठ.

किंच यत् दुश्चरं दुर्ज्ञेयं संकल्पयितुमशक्यम् ; यत् संकल्पितमपि बहुतरान्तरायच्छन्नत्वात् प्राप्तुः मशक्यम् ; यच असमानदेशकालतया दूरम् ; यच दुःखकृतिसाध्यतया दुष्करम् ; तत् सर्वमपि तपसः साध्यते । यतस्तपः फलस्यातिक्रमार्हे न भवति । सति तपसि न फलमित्यसंभवीति ॥ १६ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकशेत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां पञ्चनवितिमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ पञ्चनवतितमोऽध्याय:—घ, च

षण्णवतितमोऽध्यायः

अथ त्रिष्वाश्रमेषु 'पक्षकषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा सर्ववेदसं दक्षिणां 'दत्त्वा 'प्रव्रज्याश्रमी स्यात् ॥ १ ॥

वनस्थपमींक्त्यनन्तरं क्रमप्राप्तान् संन्यासिधर्मान् षण्णवितितमाध्यायेनाह् । संन्यासिधर्मप्रस्तावाय अथशब्दः; आनन्तर्यस्य पाठेनैव सिद्धः । त्रिष्वाश्रमेष्वित्यनेन आश्रमसमुच्चयोऽभिष्ठतः । तत्र विषयदोषदर्शनेन पक्रकषायः निवृत्तविषयवासनः । अनेन आश्रमविकल्पोऽपि द्योतितः ; ब्रह्मचर्यादावपि वैराग्येण विषयवासना-निवृत्तिसंभवात् । तदेतदुभयं जाबालश्रुतौ श्रूयते—"ब्रह्मचर्यं परिसमाप्य गृही भवेद् । गृही भूत्वा वनी भवेद् । वनी भूत्वा प्रव्रजेत् । यदि वेतस्था ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् गृहाद्वा वनाद्वाः" इति । प्रजापित-देवताकामिष्टिं कृत्वा प्राजापत्यं स्थालीपाकं वा; "य एवाहितामेः पुरोडाशः, स एवानाहितामेः स्थालीपाकः" इति परिशिष्टवचनात् । तस्यां च सर्वं वेदः इति सर्ववेदसं सर्वं धनं दक्षिणां दत्त्वा बोधायनाद्युक्तविधिना प्रवर्ज्याश्रमी संन्यासी स्यात् ; प्रपरिपूर्वस्य व्रजतेः त्यागार्थत्वात् । अत्र च ब्राह्मण-स्यवाधिकार इति मनुः—"आत्मन्यग्निं समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात्" इत्युपक्रम्य "एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः " इत्युपसंहारात् । " त्रयाणां वर्णानां वेदमधीत्य चत्वार आश्रमाः " इति सत्रवचनात् त्रैवर्णिकानामित्यन्ये । त्रैवर्णिकस्त्रीणामपीति बोधायनः ; " स्त्रीणां चैके " इति स्मरणात् ॥ १ ॥

आत्मन्यग्रीनारोप्य भिक्षार्थ ग्रामियात्॥२॥ सप्ता-गारिकं भैक्षमाच्रेत् ॥३॥

इष्टिदक्षिणान्ते श्रोतान् सार्तं वाझिमात्मन्यारोप्य संन्यासप्रेषं त्रिरुचार्य भिक्षार्थमेव ग्रामं प्रविद्यत् , नान्यथा ॥ २ ॥ सप्तस्वगारेषु भवं सप्तागारिकं भेक्षं भिक्षासमूहम् ; " ग्रासमात्रा भवेद्धिक्षा " इति समरणात् सप्तग्राससमूहं गृह्णियात् । अशक्तो अष्टौ ग्रासान् ; " अष्टौ ग्रासा मुनेभेक्षम् " इति समरणात् । शक्तो न्यूनमपि ;

¹ परिपक्क---ज.

⁸ ब्रह्माश्रमी—ज, ठ.

² दस्वा omitted in ठ.

⁴ समारोप्य-ज.

⁵ आदद्यात्—ज, ठ.

" अष्टी प्रासान् समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा । अद्भिः प्रक्षाल्य ताः सर्वोस्ततोऽश्रीयाच वाग्यतः ॥ "

इति संवर्तीयात्। तान्यप्यसंकल्पितानि ; "सप्तागाराण्यसंकल्पितानि चरेक्कैक्ष्यम् " इति वास्पिष्ठात्। मनुरपि,

" न तापसैर्जीहाणैर्वा वयोभिरथवा श्वभिः । आकीर्णे भिक्षुकैरन्यैरगारमुपसंत्रजेत् ॥ "

इति ॥ ३ ॥

अलाभे न व्यथेत ॥ ४॥ न भिक्षुकं भिक्षेत ॥ ५॥ मुक्तवित जने अतीते पात्रसंपाते भैक्षमादद्यात्॥ ६॥

सप्तानामि मध्ये यत्र गृहे मिक्षा न लभ्यते, तत्र दुःखं क्रोधं वा न कुर्यात् । अलाभे दुःखनिषेधात् लाभे सुखस्यापि निषेधोऽर्थसिद्धः ; "अलाभे न विषादी स्यालाभे चैव न हर्षयेत् " इति मानवात् ॥ ४ ॥ मिक्करेव मिक्ककः यतिः । तद्भिक्षतं नादचात् । मिक्कनिषेधात् अश्रम्यनुज्ञायते । प्राधान्येन गृहस्थः ॥ ५ ॥ गृहस्थस्य परिजने भुक्तवि पाकपात्राणां संपाते प्रक्षाल्य म्युब्जीकरणे च कृते, अस्य वा शिष्टादन्नात् भैक्षं याचेत । यथाह मनुः—

" विधूमे सन्नमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । वृत्ते शरावसंपाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥ "

इति । अनेन सायाह्ये रुक्ष्यते ;

" अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्वेऽनिमरुक्षितः । रहिते भिक्षुकैर्यामे यात्रामात्रमरोखुपः ॥ "

इति योगिरमरणात्। ततोऽर्थात् सकृत्वं सिध्यति ;

" एककालं चरेद्रिक्षां प्रसजेन तु विस्तरे । भैक्षप्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जते ॥ "

इति मानवात् । अशक्तौ सायं प्रातः ; '' ब्राह्मणकुले 'यल्लमेत , तद्भुङ्गीत सायं प्रातर्मधुमांसवर्जम् '' इति बासिष्ठात् ॥ ६ ॥

¹ भेक्षुकमनुभिक्षेत्—ठ.

⁸ प्रतिषेधात्—ग.

² भिक्षाम्—ज, ठ.

⁴ यावत्—गः

¹मृत्यये दारुपान्नेऽलाबुपान्ने वा ॥ ७ ॥ तेषां च तस्याद्भिः शुद्धिः स्यात्² ॥ ८ ॥

भिक्षापात्राण्याह । मृन्मयं शरावादि । दारुपात्रं काष्ठमयम् । अलावुः तुम्बी ; तन्मयम् । वाशब्दात् वेणुमयं च ; "यतिपात्राणि मृद्धेणुदार्वलाबुमयानि च " इति योगिस्मरणात् । अलाबुः विल्वनारि-केलादीनामप्युपलक्षणम् : "गोवालैः फलसंभुवाम् " इति शुद्धिसाम्यात् ॥ ७ ॥ तेषां पात्राणां, तस्य भैक्षस्य च अद्भिः पक्षालनाच्छुद्धिः । चकारः पात्रशुद्धौ गोवालसमुच्चयार्थः ; " असिलेलैः शुद्धिरेतेषां गौवालै-श्चावघर्षणम् " इति स्मरणात् ; भैक्षस्य च प्रणवाभिमन्त्रणसमुच्चयार्थः ; " तद्भिः प्रक्षाल्य प्रणवेनाभिमन्त्र्या-श्चीयात् " इति स्मरणात् ॥ ८ ॥

अभिपूजितलाभादुद्विजेत ॥ ९ ॥ ज्ञून्यागारिनकेतनः स्यात् ॥ १० ॥ शृक्षपूरुनिकेतनो वा ॥ ११ ॥ न ⁴ग्रामे द्वितीयां रात्रि-भावसेत् ॥ १२ ॥

अभिपृजितं मिष्टान्नम् ; तल्लाभात् उद्वेगवान् भवेत् ; न संतुष्येत् ; "अभिपूजितलाभैस्तु यतिर्मुक्तोऽपि बध्यते " इति मानवात् ॥ ९ ॥ यन्निर्जनं गृहं तत्र वसेत् । शून्यत्वाभियानात् गृहागह्वराद्युपलक्ष्यते ॥ १० ॥ वृक्षमूलेष्वेवावतिष्ठेत ; "अनिमरिनिकेतः स्यात् " इति मानवात् । वाशब्दात् एकाकी भवेत् ; "एकारामः परिवज्य " इति योगिस्मरणात् ॥ ११ ॥ वर्षाभ्योऽन्यत्र व्रामे एकरात्रं वसेत् । नगरे पश्चरात्रम् ;

" एकरात्रं वसेद् ग्रामे नगरे पञ्चरात्रकम् । वर्षाभ्योऽन्यत्र वर्षासु मासांस्तु चतुरो वसेत् ॥"

इति कण्वस्मरणात् । इदं चाशक्तौ । शक्तौ तु मासद्वयमेव ; '' ऊर्व्व वार्षिकाभ्यां मासाभ्यां नैकस्थानवासी '' इति शङ्कसरणात् ॥ १२ ॥

कौपीनाच्छादनमात्रमेव वसनमादयात्॥ १३॥

कौ़पीनं गुदम् । तदाच्छाद्यते यावता तावत्येव मात्रा परिमाणं यस्य तत् तथा ; तावदेव वस्त्रं गृह्णीयात् , नाधिकम् । शक्तस्येदम् ; अशक्तस्य तु " एकशाटो स्यात् " इति स्मृत्यन्तरोक्तं ज्ञेयम् । एवकारेण परिम्रहान्तरनिवृत्तिः ; " अनिचयो भिक्षः" इति गौतमीयात् । तत्र देवलीयो विशेषः—

¹ मृन्मयेऽलाबुपात्रे दारुपात्रे वा—ठ.

³ From सिललैं: up to समुचयार्थ; omitted in ख.

² स्यात् omitted in ठ.

⁴ ग्रामं--- घ, च.

"काषायी मुण्डस्त्रिदण्डी कमण्डल्लपवित्रपादुकासनकन्थामात्रः" इति । काषायी गैरिकारक्तवसनः । मुण्डः ; "मुण्डः शिखी वा" इति गौतमीयात् विकल्पः । त्रिदण्डी एकदण्डी वा ; "एकदण्डी त्रिदण्डी वा " इति बोधायनीयात् । यज्ञोपवीतमपि वैकल्पिकम् ;

> " यज्ञोपवीते द्वे धार्ये गृहिमिर्वनिमिस्तथा। एकमेव समुद्दिष्टं यतीनां व्रतिनां तथा।। "

इति स्मरणात् ; "केशान् यज्ञोपवीतं च त्यक्ता गूढश्चरेन्मुनिः" इति बाष्क्रतस्मरणाच । पवित्रं वस्त्रखण्डो जलपावनार्थः । रोषं प्रसिद्धम् । एषां च व्यवस्था एकदण्डत्रिदण्डसंन्यासाभिप्रायेण ;

" सिशखं वपनं कृत्वा बिहः सूत्रं त्यजेद् बुधः । एकदण्डं गृहीत्वा च भिक्षुधर्मं समाचरेत् ॥ शिखी यज्ञोपवीती च यद्वा ज्ञानप्रबोधितः । त्रिदण्डग्रहणं कृत्वा भिक्षुधर्मं समाचरेत् ॥ "

इति ¹स्मृत्यन्तरात् ॥ १३ ॥

² दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम् ॥ १४ ॥ वस्त्रपूतं जलमादचात् ॥ १५ ॥ सत्यपूतं वदेत् ॥ १६ ॥ मनःपूतमाचरेत् ॥ १७ ॥ भ

दृष्ट्या अवेक्ष्य पादन्यासं कुर्यात्; अन्यथा कीटादिवधप्रसङ्गः ॥ १४ ॥ वस्त्रेण पावितं जलं गृह्णीयात्; नापावितम्, उक्तदोषावसरात् ॥ १५ ॥ यथार्थप्रतिपादनेन पवित्रितं वाक्यं वदेत्; न मिथ्याम् । "नानृतं वदेत्" इति सामान्यनिषेधेऽपि पुनर्वचनं प्रायश्चित्तचातुर्गुण्यार्थम्; "यतीनां ³तु चतुर्गुणम् " इति स्मरणात् ॥ १६ ॥ वैकल्पिके सांशयिके वा शुद्ध्यादौ यत्र मनःप्रसादः तदाचरेत् ॥ १७ ॥

'मरणं नाभिकामयेत जीवितं च॥१८॥ अतिवादां-स्तितिक्षेत ॥१९॥ न कंचनावमन्येत ॥२०॥ निराश्तीः स्यात् ॥२१॥ निर्नमस्कारः॥२२॥

¹ स्मरणात्—घ.

² Sūtra-s 14 to 17 read in ग, ठ as a single verse: दृष्टिपूर्त न्यसेत् पादं वस्त्रपूर्त पिबेजलम् । सत्यपूर्त वदेदाक्यं मन:पूर्त समाचरेत् ॥

⁴ मरणं च---ठ

¹जीवनमरणविषयिणीं कामनां न कुर्यात् 'चिरं जीवेयम्, क्षिपं म्रियेय ' इति ॥ १८ ॥ वादमतिकान्ता अतिवादाः अवचनीयानि । तान्यपि परोक्तानि तितिक्षेत क्षमेत ॥ १९ ॥ न कस्या-प्यवमानं कुर्यात् ॥ २० ॥ नमस्कृतोऽपि आशिषं न प्रयुक्तीत ; किं तु नारायणस्मरणं कुर्यात् ;

> " नमो नारायणायेति गृहस्थः प्रणमेद्यतिम् । ब्रूयुर्नारायणेत्येव यतयो ह्यभिवादिताः ॥ "

इति । भिक्षार्थमाशिषं न प्रयुक्जीतेत्यन्ये,

" ²न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया । नानुशासनवादाभ्यां ³भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥ "

इति मानवात् ॥ २१॥ नमस्कृतो न नमस्कुर्यात्, किं तु नारायणं स्मरेदित्युक्तम् । भिक्षार्थं प्रणतिं न कुर्यादित्यन्ये ॥ २२॥

वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः। नाकल्याणं न कल्याणं तयोरिष च चिन्तयेत्॥ २३॥

तर्हि की दक् स्यादित्यत आह । वासी काष्ठतक्षणसाधनमस्त्रम् । तया य एकं बाहुं तक्षति, यश्चापरं चन्दनेन उक्षति, तयोरुभयोरपि शापानुप्रहो न कुर्योत् ॥ २३ ॥

⁴ प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात् ॥ २४ ॥

प्राणानामन्तः संचारिणां वायूनामायामो निरोधः पञ्चदशमात्रापरिमितः । ते त्रयो धारणाः । तास्तिस्रो योगः बाह्यविषयचित्तवृत्तिनिरोधः । तेन आत्मध्यानं वक्ष्यमाणम् । तानि प्राणायामादीनि नित्यानि आवस्यकानि यस्य स तथोक्तः स्यात् । तदुक्तं योगशास्त्रे—

> " ⁵संभ्राम्य छोटिकां दद्यात् करात्रं जानुमण्डले । मात्राभिः पश्चदशिभः प्राणायामोऽधमः स्मृतः ॥ मध्यमो द्विगुणः श्रेष्ठस्त्रिगुणो धारणा स्मृता । त्रिभिस्त्रिभिः स्मृतैकैकैस्ताभिर्योगस्त्रथैव च ॥ "

¹ जीवित—च.

³ भिक्षार्थं प्रणतिं न च—ख, ग.

⁴ यमनियमप्राणायाम—ज, ठ.

² न चोत्पत्ति—घ.

⁵ संभाष्य—ख, ठ.

इति । योगीश्वरोऽपि¹-

" तर्त्रो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृद्ये दीपवत् प्रभुः । धारयेत् तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बुधः ॥"

इति ॥ २४ ॥

संसारस्यानित्यतां पद्येत् ॥ २५ ॥ दारीरस्याशुचिभावश् ॥ २६ ॥ जरया रूपविपर्ययम् ॥ २७ ॥ वदारिरमानसाग न्तुक-व्याधिभिश्चोपनापम् ॥ २८ ॥ सहजैश्च ॥ २९ ॥

बः ह्यविषयेभ्यश्चित्तनिवृत्त्युपायमाह । संसरन्ति प्राणिनोऽस्मिन्निति संसारो लोकः ; तस्य स्वर्गमर्त्य-पातालादेरनित्यतां विनाशं पश्येत् शास्त्रेणानुभवेन च । यथाह योगीश्चरः—

> " गन्त्री वसुमती नाशमुद्धिर्दैवतानि च । फनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ "

इति ॥ २५ ॥ शुक्रशोणिताद्यारब्धत्वेन मलम्त्राद्यशुचिद्रव्यसंपिद्वितेन चाशुचित्वं देहस्यानुचिन्तयेत् वैराग्यजननाय ॥ २६ ॥ जरा तुरीयावस्था; तया रूपस्य यौवनीयशर्रारदार्ह्यादेः विपर्ययः वलीपिलता-द्यभिभवः; तं च पश्येदिति सर्वत्र संबन्धनीयम् ॥ २७ ॥ शारीराः व्याध्यः अर्शःश्रीहादयः । मानसाः मनोविक्षेपादयः । आगन्तुकाः वातपित्तोद्रेकादयः । चकारात् आध्यश्च । तेऽपि शरीरविषयत्वेन शारीराः । मनोमात्रजन्यत्वेनार्थकामादिविषया मानसाः । आगन्तुकाः शत्रुकृतभयकोधादिजन्या मनःपीडादयः ; तैरुपतापः संज्वरः ; तम् ॥ २८ ॥ सहैव शरीरेण जायन्त इति सहजाः अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्च क्षेशाः ; तैश्चोपतापम् । चकारात् नानायोनिषु संसरणम् ; " भवे। जातिसहस्रेषु " इति योगिस्मरणात् ॥ २९ ॥

निव्यान्धकारे गर्भे वस्तिम् ॥३०॥ मूत्रपुरीषमध्ये च ॥३१॥ तत्र च जीतोष्णदुःखानुभवनम् ॥ ३२॥ अन्मसमये योति- संकटनिर्गमनात् महदुःखानुभवनम् ॥ ३३॥

चन्द्रसूर्याद्युद्द्योताभावेन नित्यमन्थकारो यस्मिन् ; तादृशे गंभे वसितम् ॥ ३०॥ मूत्रपुरीषाशययोर्मध्यस्थे गर्भाशये वसितम् । चकारात् करपादसंयमनाधोमुखत्वादि च ॥ ३१॥ तत्र गर्भाशये ⁵मातृभुक्तपीत-शीतोष्णान्नपानादिजन्यं शीतोष्णानुभवदुःखं च ॥ ३२ ॥

¹ योगीश्वरीयेऽपि—ग.

² शारीरमानसागन्तुभिश्च-ज。

³ अनुभवम्—ठ.

⁴ This Sutra omitted in ज, ठ.

⁵ भुक्त omitted in ग.

" चतुर्विशाङ्गुरुं योनिमण्डरं जायते स्त्रियाः । परीणाहश्च गर्भस्य प्रसन्ने पञ्चविशकः ॥ तेन निर्गमने दुःखं योनेर्गर्भस्य जायते । प्रसुतिवातैः स बलाचोनेर्निष्कास्यते चिरात् ॥ "

इति आदिपुराणात् जन्मकाले योनेः संकीर्णतया निर्गमे महतो गर्भस्य दुःखानुभवः ॥ ३३ ॥

बाल्ये मोहं गुरुपरवर्गताम्॥ ३४॥ अध्ययनादनेकक्केशस् ॥ ३५॥ यौनने च विषयापाप्तायमार्गेण तदश्रामे विषयसेवनान्नरके पतनम्॥ ३६॥ अप्रियैर्वसितं प्रियेश्च विषयोगम्॥ ३७॥ नरके च सुमहद्वः सम्॥ ३८॥ संसारसंस्त्री तिर्यग्योनिषु च॥ ३९॥

बाल्यमा पञ्चमाद्वर्षात् । तत्र मोहं हिताहितापरिज्ञानम् । तत ऊर्ध्व कर्तव्याक्रित्यादौ गुरूणां मातापित्रादीनां परा अनितक्रमणीया वश्यता अधीनता, ताम् ॥ ३४ ॥ तत उपनीतस्य विद्याध्ययने गुरुगुश्रूषाध्ययनावधानाद्यनेकक्केशम् ॥ ३५ ॥ तारुण्ये पुनः सक्चन्दनवनिताद्यनेकविषयाप्राप्तावनेकक्केशं, तेषामेव विषयाणां निषेधातिक्रमेण प्राप्तानां सेवनेन नरकपातं च । तद्विषयशब्दयोः विग्रहवाक्ये षष्ठ्यन्ततया सामानाधिकरण्यम् ॥ ३६ ॥ अप्रियैः मनोदुःखकरैः सह वासः ; प्रियैः पुत्रकल्लादिभिश्च वियोगः ॥ ३७ ॥ निषद्धकर्मणा पूर्वोक्ते नरके सुतरां सांसारिकादितशयेन महिच्चरकालानुगतं दुःखम् । चकारात् याम्यमार्गोद्धवं च ॥ ३८ ॥ नरकभोगानन्तरं दुरितशेषेण संसारप्राप्तौ जायमानासु श्वसुगालादियोनिषु वर्तमानं दुःखम् । चकारात् वृक्षगुल्मादियोनिषु च ॥ ३९ ॥

एवमस्मिन् सनतयायिनि संसारे न किंचित् सुख्य ॥ ४० ॥ यदिप किंचित् दुःखाभावापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनिताम् ॥ ४१ ॥ ³तत्सेवाज्ञक्तावलाभे वा सहदुःखम् ॥ ४२ ॥

उपसंहरति । एवं संसाराद्यनित्यतादिदर्शने अस्मिन् वर्तमानेऽपि प्रतिक्षणमुपचीयमानतया सततयायिनि संसारे लोके न किंचित् सुखम् अनुकूलवेदनीयम् ॥ ४०॥ संसारे पारमार्थिकसुखामावात् यत् किंचित् दुःखामावापेशया सुखत्वेन व्यवहियते, तदिप न नित्यम् ; न सततम् ; क्षणिकत्वात् ॥ ४१॥ तेषां वैषयिकसुखानां रोगादिना विषयसेवाशक्तो, शक्ताविप द्रारिद्रयेण विषयालाभे वा महदेव दुःखम् ॥ ४ ॥

¹ च omitted in उ.

श्रीरं चेदं सप्तधातुकं पश्येत्॥ ४३॥ वसारुधिरमांसमेदी-ऽस्थिमज्जाशुकात्मकम् ॥ ४४॥ चर्मावनद्धम् ॥ ४५॥ दुर्गन्धि च ॥ ४६॥ मलायतनम् ॥ ४७॥ सुखशतैरपि वृतं विकारि॥ ४८॥

इदानीं शारीराहंकारनिवृत्तये शरीरमेव विवृणोति । इदम् अहंभावेनात्मतयाभिमन्यमानं, शीर्यत इति शरीरं शरणस्वभावं, वक्ष्यमाणाः सप्त धातवो वसादयो यस्मिन्निति सप्तधातुकं पश्येत् । अनुवृत्ताविप पुनर्वचनं शास्त्रनैरपेक्ष्येणैव प्रत्यक्षीकरणाभिप्रायेण ॥ ४३ ॥ सप्त धातृनाह । वसा मांसरनेहः । रुधिरम् असृक् । मांसं पल्लम् । मेदः मांसरसः । अस्य कीकसम् । मज्जा अस्थिनालिकान्तर्वर्ती रसः । शुकं रेतः । एतान्येव आत्मा स्वरूपमारम्भकं यस्य तत् तथा । कार्यकारणयोरभेदप्रतिपत्त्या आत्मत्वव्यपदेशः । नातिरिक्त-द्रव्योपादानकमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ चर्मणा त्वचा अवनद्धं पिनद्धम् : तेन विना वसादीनामावरणासंभवात् ॥ ४५ ॥ स्वेदादिजननेन दृष्टगन्धवत् । चकारात् अस्पृश्यादिस्पर्शे अस्पृश्यं च ॥ ४६ ॥ मलानां पूर्वोक्तानां वसादीनामायतनं स्थानम् ॥ ४० ॥ पानभोजनादिजन्यैः सुखशतैर्युक्तमिप पानभोजनादिभिरेव विकारि ; तत्तद्धरुल्खुभावेन श्रेष्माजीर्णादिदुःखशताकुलमित्यर्थः ॥ ४८ ॥

प्रयत्नाद्धृतमपि विनाशि ॥ ४९ ॥ कामकोधलोभमोहमद-मास्सर्यस्थानम् ॥ ५० ॥ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मकम् ॥ ५१ ॥ अस्थिसिराधमनीस्नायुयुतम् ॥ ५२ ॥ रजस्वलम् ॥ ५३ ॥ षट्-त्वचम् ॥ ५४ ॥ अस्थां त्रिभिः शतैः षष्टचिधकैर्धार्यमाणम् ॥ ५५ ॥

रसायनादिप्रयत्तेश्चिरधृतमि विनाशशीलमेव ॥ ४९ ॥ कामः स्व्यमिलाषः । कोधः अमर्षः । छोमः लिप्सातिशयः । मोहः अज्ञानम् । मदः दर्षः । मात्सर्यम् ईर्ध्या । एषां षणां स्थानमाधारः ॥ ५० ॥ पृथिवी मांसास्थ्यादिः । आपः रुधिरम् । तेजः जाठरचाञ्चषादि । वायुः पञ्च प्राणाः । आकाशः कर्णमुखोदराद्यवकाशः । एतानि आत्मा स्वरूपमारम्भकं यस्य तत् तथा ॥ ५१ ॥ अस्थीनि कीकसानि । सिराः वातिपत्तश्चेष्मवाहिन्यो नाड्यः । धमन्यः प्राणवायुवाहिन्यः । स्नायवः अक्रमत्यक्षसंधायिन्यः । तैर्युतम् ॥ ५२ ॥ बाह्यवायुसमुद्भूतरजःकीर्णतया रजोगुणाङ्गत्वेन च रजस्वलम् ॥ ५३ ॥ षट्संख्याः त्वचः रक्तमांसाच्याच्छादिका अतिसूक्ष्मवस्त्रप्रायाः एकैकोपरिभावेन अवस्थिताः चर्मपेश्यो यस्य तत् तथा ॥ ५४ ॥ अक्षप्रत्यक्षसंस्थितानां स्थूलस्यूक्ष्माणामस्थां त्रीणि शतानि षष्टिश्च, तत्संख्यातैः शरीरं धार्यते ॥ ५५ ॥

² मदेष्यांस्थानम्-ज, ठ.

तेषां विभागः ॥ ५६ ॥ सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशनाः ॥ ५७ ॥ विश्वातिर्नेखाः ॥ ५८ ॥ पाणिपादशलाकाश्च ॥ ५९ ॥ षष्टिरङ्गलीनां पर्वाणि ॥ ६० ॥ द्वे पाष्ण्योः ॥ ६१ ॥ चतुष्टयं गुल्फेषु ॥ ६२ ॥

ननु अन्यान्यिप अग्रे गणनीयानि ; तत्कथिमयं संख्येत्यत आह । वक्ष्यमाणो विभागस्तेषामेवावधेयः ; नातिरिक्तानाम् ॥ ५६ ॥ सूक्ष्माणि दन्तमृलभूतानि स्थालाख्यानि द्वात्रिंशत् । तावन्त एव तदुत्पन्ना दन्ताः । तैः सह चतुःषष्टिर्भवन्ति ; "स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्ताः" इति योगिस्मरणात् ॥ ५७ ॥ हस्तपादस्था नखा विंशतिः ॥ ५८ ॥ करपादयोः पृष्ठे शलाकाकाराणि अङ्गुलिमूलभूतानि विंशतिरेवास्थीनि ॥ ५९ ॥ मत्येकं विंशत्यङ्गुलीनां त्रीणि त्रीणि पर्वाणीत्येवं षष्टिः पर्वास्थीनि ॥ ६० ॥ पार्ष्णः पादपश्चाद्धागः । तयोरस्थिनी द्वे ॥ ६१ ॥ गुल्फौ घुटिके जङ्घापादमन्थी । तौ च प्रत्येकं पादयोः द्वौ द्वावित्येवं चत्वारो गुल्फाः । तेषु चत्वार्यस्थीनि ॥ ६२ ॥

चत्वार्यरत्न्योः ॥ ६३ ॥ चत्वारि जङ्घयोः ॥ ६४ ॥ द्वे द्वे जानुकपोलयोः ॥ ६५ ॥ ऊर्वंसयोः ॥ ६६ ॥ अक्षतात्व्रषकश्रोणि-फलकेषु ॥ ६७ ॥ भगास्थ्येकम् ॥ ६८ ॥ पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंदा-द्वागम् ॥ ६९ ॥ पञ्चदद्वास्थीनि ग्रीवा ॥ ७० ॥ जञ्चेकम् ॥ ७१ ॥

अरिक्तः अरिक्तमान् बाहुः । तत्र प्रत्येकं द्वे द्वे इत्येवं चत्वारि ॥ ६३ ॥ जङ्घा जङ्घावान् पादः । तयोः प्रत्येकं द्वे द्वे इत्येवं चत्वारि ॥ ६४ ॥ जङ्घोरुसंधिः जानु । कपोलः गण्डः । तयोः प्रत्येकं द्वे द्वे इत्येवं चत्वारि ॥ ६४ ॥ अर्क्षः कर्णनेत्रयोर्मध्यभवः शङ्घात्रोभागः । ताळषकं काकुदम् । श्रोणिफलकं किटः । एतेषु त्रिष्विप प्रत्येकं द्वे द्वे इति वद् ॥ ६० ॥ भगः उपस्थः । तत्रैकमस्थि ॥ ६८ ॥ पृष्ठास्थि पृष्ठवंशोऽपि पञ्चचत्वारिशदस्थिकम् । ॥ ६९ ॥ ग्रीवा शिरोधरा । तस्यां पञ्चदशास्थीनि ॥ ७० ॥ वक्षोंऽसयोः संधिः जत्रु । तयोः प्रत्येकमेकेकम् । एवं द्वे जत्रुणी ॥ ७१ ॥

ैतथा हनुः ॥ ७२ ॥ तन्मूले च द्वे ॥ ७३ ॥ द्वे ललाटाक्षि-गण्डे ॥ ७४ ॥ नासा घनास्थिका ॥ ७५ ॥ अर्बुदैः स्थालकैश्व

¹ विंशति: शलाका: । द्वौ बाहू । अस्द्वयम् । जानुद्वयम् । षष्टिरङ्खलीनाम् । द्वे पार्णी । चतुष्टयं गुरुफेतु—ज, ठ.

² अरह्य:—ठ.

³ ऊर्वंसयोश्च—ठः

⁴ अक्षस्तालोषकयोश्च । श्रोणिफलकेषु चैवमेव—ठ.

⁵ चैवमेव added in ज.

⁶ This Sūtra omitted in ज.

⁸ हनुश्च---ज.

सार्चे द्वासप्ततिः पार्श्वकाः ॥ ७६॥ उरः सप्तद्रशः ॥ ७७॥ द्वौ शङ्ककौ ॥ ७८॥ चत्वारि कपालानि शिरसञ्जेति ॥ ७९॥

हनुः चिबुकम् । तत्रैकमस्थि ॥ ७२ ॥ तस्या हनोः मूलभूते द्वे अस्थिनी ॥ ७३ ॥ ललाटं भालम् । अक्षि चक्षुः । गण्डः कपोलाक्ष्णोर्मध्यभागः । तेषां समाहारः ललाटाक्षिगण्डम् । तत्र प्रत्येकं द्वे द्वे अस्थिनी इत्येवं षट् ॥ ७४ ॥ नासा नासिका ; ⁴सा च घनसंज्ञकेकास्थिमती ॥ ७२ ॥ पार्श्वकाः वङ्कयः । प्रत्येकं पार्श्वयोः त्रयोदश त्रयोदशित षड्विंशतिस्तासाम् । वक्षसि संध्यस्थिन्यर्बुदान्युभयतो दश दशेति विंशतिः ; षण्णां पार्श्वकाणां परस्परावारतयेवावस्थानेनार्बुदानपेक्षत्वात् । तासामेव पृष्ठतः संध्यस्थीनि स्थालका उभयतस्त्रयोदश त्रयोदशेति षड्विंशतिरित्येवं स्थालकार्बुदसिहताः पार्श्वकाः द्विसप्तिः ॥ ७६ ॥ उरः वक्षः । तत् सप्तदशास्थिकम् ॥ ७७ ॥ श्रूकर्णयोरन्तरवर्तिनी अस्थिनी शङ्कको द्वो ॥ ७८ ॥ श्रिसश्चत्वारि कपालानि । चकारः समुच्चितानामुक्तसंख्यापूरकत्वद्योतनार्थः । इतिः विभागसमाप्तो ॥ ७९ ॥

'शरीरेऽस्मित् सप्त सिराशतानि ॥ ८० ॥ नव स्नायुशतानि ॥८१॥ धन्नीशते हे ॥८२॥ पत्र पेशीशतानि ॥८३॥ क्षुद्रधमनीना-मेकोनित्रश्कक्षाणि नवशतानि 'षर्पत्राशसमन्यः ॥ ८४॥

अश्वयवान्तराण्याह । अस्मिन् स्थूले शरीरे सिराणां वातिपत्तादिवाहिनीनां नाडीनां सप्त शतानि ।। ८० ।। स्नायवः अङ्गप्रत्यङ्गसंबन्धिन्यो नाड्यः ; तासां नव शतानि ।। ८१ ।। धमन्यः प्राणवायुवाहिन्यः नाड्यः । तासां द्वे शते ॥ ८२ ।। बाह्याभ्यन्तराणां मांसपेशीनां पञ्च शतानि ॥ ८३ ।। धमनीनामेव शाखासंख्यामाह । रस्थूलधमनीनां शाखाः क्षुद्रधमन्यः । तासामिप प्रशाखावमन्यः ; तासामिति । ता एकेन न्यूनानि त्रिंशस्त्रक्षाणि नवशतानि षट्पञ्चाशच्च भवन्ति ॥ ८४ ॥

सक्षत्रयं इमभुकेशकूपानाम् ॥ ८५॥ सप्तीत्तरं मर्मशतम् ॥ ८६॥ संधिज्ञते हे ॥ ८७॥ चतुष्पत्राशहोमदोख्यः सप्तषष्टिश्च सक्षाणि॥ ८८॥

मुखस्थानि रोमाणि इमश्रूणि । शिरोजाः केशाः । कूषाः रोमकूषाः स्वेदस्रवणसुषिराणि । तेषां मिलितानां रुक्षत्रयं संख्या ॥ ८५ ॥ मर्माणि मृत्युक्केशहेतुस्थानानि । तेषां सप्ताधिकं शतम् ॥ ८६ ॥

¹ पार्श्वका:—ठ.

² सप्तद्शास्थीनि—ठ.

³ शिरश्चेति---ध.

⁴ सा च omitted in घ.

⁵ शरीरके—ठ.

⁶ षर्पञ्चाशच—ज, ठ.

⁷ सरल—्व.

⁸ Here ends the MS.—3.

परिगणितानाम् अस्थां संधयः शतद्वयम् ॥ ८७॥ उद्दिष्टकोटिसंख्याकानां रोग्णां सूक्ष्मतरा भागाः सम्भुकेश-स्वेदच्छिद्धैः सह चतुष्पञ्चाशत्कोट्यः सप्तषष्टिलक्षाणि पञ्चाशत्सहस्राधिकानि वायुवेगैः पृथक् कृतानि योगिभि-र्गण्यन्ते । यथाह योगिश्वरः—

> " रोग्णां कोट्यस्तु पञ्चाशचतस्रः कोट्य एव च । सप्तपष्टिस्तथा लक्षाः सार्धाः स्वेदायनैः सह । वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ॥ "

इति । मूले तु सार्धत्वानुक्तिः स्थूलमर्यादयेति न विरोधः ॥ ८८ ॥

¹नाभिरोजो गुदं शुक्रं शोणितं शङ्कको सूर्धा कण्ठो हृद्यं चेति प्राणायतनानि ॥ ८९॥ बाहुद्वयं जङ्घाद्वयं सध्यं शीर्षिसिति षडङ्गानि ॥ ९०॥

ओजः प्राणादिपञ्चवायुपेशी । तत उत्पन्ना वायवः तत्तत्स्थानं व्याप्नुवन्ति । तत्त्वरूपं च स्मृत्यन्तरे—
" हदि तिष्ठति यच्छुद्धमीषद्रक्तं सपीतकम् ।
ओजः शरीरे संस्यातं तन्नाशान्नाशमृच्छिति ॥"

इति । रोषं प्रसिद्धम् । एतानि नाभ्यादीनि नव प्राणसमुदायस्य आयतनानि स्थानानि । यद्यपि---

" हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिसंस्थितः । उदानः कण्ठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरगः ॥ "

इति पञ्चानां स्थाननियम एव सार्यते, तथाप्युक्तस्थानाभिधानेन पञ्चानामप्युत्क्रमणाभिपायेण स्थानत्वोक्तिः ॥ ८९ ॥ बाह्याङ्गान्याह । मध्यमुदरम् । रोषं प्रसिद्धम् ॥ ९० ॥

वसा वपा अवहननं नाभिः क्लोमा यकृत् ग्रीहा श्रुद्रान्त्रं वृक्कतौ वस्तिः पुरीषाधानम् आमादायः हृदयं स्थूलान्त्रं गुदम् उदरं गुदकोष्ठम् ॥ ९१॥

आन्तराण्याह । वसा मांसस्तेहः । वपा मांसखण्डः । अवहननं फुप्फुसः । नाभिः प्रसिद्धः । क्कोमा मांसपिण्डः । यकृत् कालखण्डः । तौ च दक्षिणकुक्षिस्थौ । फ्रीहा मांसपिण्डः अवहननं च सन्यकुक्षिस्थौ । क्षुद्रान्त्रं सूक्ष्मान्त्रम् । वृक्कभौ हृदयसमीपस्थौ मांसपिण्डौ । बस्तिः मूत्राशयः । पुरीषाधानं मलाशयः ।

¹ नव छिद्राणि अभिस्तेजो गुदं--ज.

आमाशयः अपकान्तस्थानम् । हृदयं हृत्पुण्डरीकम् । स्थूलान्त्रं दीर्घान्त्रम् । गुदं पायुः । उदरं प्रसिद्धम् । गुदकोष्ठं बाह्यात् गुदवलयात् अन्तर्गुदवलये द्वे । एकत्वं जात्यभिप्रायेण । एष आन्तरो विस्तारः ॥ ९१ ॥

कनीनिके अक्षिक्तरे शष्कुली कणों कर्णपत्रको गण्डौ भुवौ राङ्गौ दन्तवेष्टौ ओष्ठौ ककुन्दरे वङ्क्षणौ वृषणौ वृक्षौ श्रेष्मसंघातिकौ स्तनौ उपजिह्ना स्फिचौ बाहू जङ्घे ऊरू पिण्डिके ताल्द्रदं बस्तिशीषों चिवुकं गलशुण्डिके अवदुश्चेत्यस्मिन् शरीरे स्थानानि॥ ९२॥

अङ्गान्तराण्याह । कनीनिके अक्षितारे । अक्षिक्टे पक्ष्मणी । नेत्रनासासंघी इत्यन्ये । शष्कुळी कर्णशप्कुल्यो । कर्णो कर्णसुषिरे । कर्णपत्रको कर्णपाशो । गण्डो शङ्को च प्रागुक्तो । भ्रुवो प्रसिद्धे । दन्तवेष्टो दन्तपाल्यो । ओष्ठो दशनवसने । ककुन्दरे नितम्बकूपको । वङ्क्षणो जघनोरुसंधी । वृषणो अण्डकोशो । वृङ्को पूर्वोक्तो ; तावेव श्रेष्मसंघातप्रवृद्धो । स्तनाविति स्त्रीणामुच्येते । इदमित्थमेव व्याख्येयम् । अन्यथा बाह्याङ्गाभिधानप्रस्तावे अन्तरङ्गयोर्वृङ्कयोः पुनरिभधानमसंगतं स्यात् । उपजिह्वा घण्टिका । स्फिचो किटिपोथो । बाह्य भुजो । जङ्को जान्वधोभागो । ऊरू जानूपरिभागो । पिण्डिके जङ्कोवोर्मांसलो भागो । तालदरम् ; तालु मुखान्तरुध्वभागः, तस्योदरं मध्यप्रदेशः । बित्तशीर्षो ; बस्तेः मूत्राशयस्य शीर्षावुपरि स्थितो नलो । चिबुकं हनुः । गलशुण्डिके अवदुपार्श्वस्थो नलो । अवदुर्घाटा । इत्येतानि बाहुद्वयमारभ्य अवदुन्तान्यस्मिन् शरीरे प्राणस्थानानि । चकारात् अक्षिकर्णनखिळद्वादि च । यथाह योगीश्वरः—

" अक्षिकर्णचतुष्कं च पद्धस्तहृदयानि च । नव छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि च ॥ "

इति ॥ ९२ ॥

शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाश्च विषयाः ॥ ९३ ॥ ¹नासिका-लोचनत्विज्ञिह्नाश्चोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि ॥ ९४ ॥ हस्तौ पादौ पायूपस्थं जिह्नेति कर्मेन्द्रियाणि ॥ ९५ ॥ मनो बुद्धिरात्मा चाव्यक्त-मितीन्द्रियातीताः ॥ ९६ ॥

इन्द्रियविषयानाह । शब्दादयः पुरुषस्य विषयाः बन्धनहेतवः । " षिञ् बन्धने " इत्यस्माद्धातोः निष्पन्नस्य विसिन्बन्तीति व्युत्पत्त्या विषयशब्दस्य बन्धनार्थत्वात् ॥ ९३ ॥ इन्द्रियाण्याह । नासिका

¹ जिह्नात्वक् for त्विग्जह्वा—ज.

नासाग्रस्थं व्राणेन्द्रियम् । लोचने कनीनिकाग्रस्थं चक्षुरिन्द्रियम् । त्वक् त्वगग्रवर्ति त्विगिन्द्रियम् । जिह्वा जिह्वाग्रवर्ति रसनेन्द्रियम् । श्रेत्रं 'कर्णसुषिरान्तर्वर्ति श्रेत्रेन्द्रियम् । एतानि व्राणादीनि गन्धादि-विषयबुद्धिजनकत्वाद् बुद्धीन्द्रियाणि यथायथं ज्ञेयानि । बुद्धीन्द्रियत्वेन च तत्तत्त्तंवित्ताधनत्या अनुमेयत्वं गमयति ॥ ९४ ॥ किंच पायुः गुदम् । उपस्थं मैथुनसाधनम् । जिह्वा शब्दाभिव्यञ्जकिमिन्द्रियम् । रोषं प्रसिद्धम् एतानि ब्रहणचलनहदननिधुवनवचनादिकर्मसाधनत्वात् कर्मेन्द्रियाणि । बुद्धिकर्मेन्द्रियनिदेशेनैवोभयात्मकस्य मनसोऽपि निर्दिष्टत्वात् न पृथक् निर्देशः ; "मनश्चेवोभयात्मकम् " इति योगिस्मरणात् । मनःप्रवृत्तिं विना उभयोरप्यप्रवृत्तेरुभयात्मकत्वम् ॥ ९५ ॥ ननु वैराग्योत्पत्तौ शरीरानित्यतां पश्येदित्युक्तम् । तदनुपपन्नम् ; शरीरातिरिक्तयोः द्रष्टृकरणयोरभावादित्यत आह् । मनः अन्तःकरणम् । बुद्धिः अर्थप्रकाशः । आत्मा द्रष्टा । अव्यक्तं प्रधानम् । चकारात् इन्द्रियाणि । एते इन्द्रियागोचरत्वात् श्रुत्यनुमानादिगम्या इति नानुपपर्त्तिद्रष्टृकरणयोः ॥ ९६ ॥

इदं शरीरं वसुधे क्षेत्रमित्यभिधीयते। एतचो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः॥ ९७॥

क्षेत्रज्ञज्ञानविधानाय क्षेत्रक्षेत्रज्ञौ विविनक्ति । हे वसुधे, इदं प्रपिश्चतं शरणस्वभावं शरीरं संसारफलककर्मरूपबीजयोगितया क्षेत्रमित्युक्तम् । तत् यो महीतुं त्यक्तुं च जानाति, तमात्मानम् आत्मविदो योगिनः क्षेत्रज्ञमित्याहुः । यथाह योगीश्वरः—

" स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते । पञ्च धातून् स्त्रयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ "

इत्यारभ्य, " सिद्धे ये गे त्यजन् देहममृतत्वाय कल्पते " इत्यन्तेन ॥ ९७ ॥

क्षेत्रज्ञमपि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि । क्षेत्रक्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं मुमुक्षुणा ॥ ९८ ॥

इति ²श्रीविष्णुस्मृतौ षण्णवतितमोऽध्यायः

कोऽसौ क्षेत्रज्ञः ; किंच तन्निरूपणेन ? इत्यत आह । भावः शास्त्रोक्तौ विश्वासः विद्यते यस्याः सा भाविनी ; तत्संबोधनं, हे भाविनि । सर्वेषु जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिजातिवाहिकया ननार्थेषु षड्विधेप्विप क्षेत्रेषु मामेव

¹ कर्णान्तर्वतिं—घ.

क्षेत्रज्ञं जानीहि। यद्यप्यविद्योपाधिभेदभिन्नानामेव क्षेत्रज्ञत्वं, न परमात्मनः ; तथापि तयोः पारमार्थिकभेदा-भावात् मामित्यभेदव्यपदेशः। यस्तु—

> " निःसरन्ति यथा छोहपिण्डात् तप्ताः स्फुलिङ्गकाः । सकाशादात्मनस्तद्वदात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ "

इति योगीश्वरीयो भेदनिदेशः, सोऽप्यविद्योपाधिक एवेति न विरोधः। यदेतत् पूर्वं प्रपिश्चतं क्षेत्रक्षेत्रज्ञ-द्वयं, तस्य हानोपादानयोः विज्ञातृत्वात् विज्ञानं ब्रह्म जीवात्मरूपम् ; तदेतन्मुमुक्षुणा पुरुषेण नित्यं नियमतो ज्ञातन्यमः ; तदितिरिक्तस्य मोक्षोपायस्याभावात् । तथाच श्रुतिः—" तमेव विदित्वा अतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय " इति ॥ ९८ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माविकारि²श्रीरामपण्डितात्मज-²श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां षण्णवतितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुरुमृतिविवृतौ वैजयन्त्यां षण्णवतितमोऽध्यायः—घ, च.

² श्री omitted in ग.

सप्तनवतितमोऽच्यायः

ज्ञस्योत्तानचरणः सव्ये करे करिमतरं न्यस्य तालुस्थां-चलजिह्नो दन्तैदैन्तानसंस्पृशन् स्वं नासिकाग्रं पश्यन् दिश-श्चानचलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विशत्मा तन्त्रैव्धतीतं चिन्तयेत्॥१॥

मोक्षार्थमात्मा ज्ञातव्य इत्युक्तम् । तत्रापेक्षितं ज्ञानोपायं सप्तनवतितमेनाह । ऊरुस्थौ उत्तानौ चरणौ यस्य स तथोक्तः ; बद्धपद्मासन इति यावत् । यथोक्तं भगवता—

> " गुचौ देरो प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः । नारयुच्छ्रितं नातिनीच चैळाजिनकुशोत्तरम् ॥ "

इति । तथा उत्ताने सन्ये करे दक्षिगकरमुत्तानं न्यस्य । तथा " उत्तानं किंचिदुन्नस्य मुखं विष्टभ्य चौरसा " इति पूर्वोक्तप्राणायामार्थं योगिश्वरोक्तं च कृत्वा । अचला जिह्वा यस्य स तथोक्तः । तथा दन्तैः दन्तान् असंस्पृशन् । स्वनासिकाग्रं दृग्द्वयेन पश्यन् । इदमिवधेयम् ; मनसस्तन्नेव समाधानापातात् । किंतु चक्षुर्वृत्तिसंनिपातेनान्तःकरणसमाधानम् ; आत्मचिन्तनविधानात् । इदमेव दिगनवलोकनेऽपि शेयम् । दृगन्न्वलाभ्यां पूर्वापरादिदिशः, चकारात् पुरोऽवस्थितं विषयं चानवलोकयन् । विभीः चोरव्याघ्रादिजनितभय-रहितः । प्रशान्तः रागद्वेषादिरहितः आत्मा अन्तःकरणं यस्य स तथाभूतः चतुर्विशतितत्त्वातीतं पुरुषं चिन्तयेत् । चतुर्विशतितत्त्वानि च—

" मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥ "

इति सांख्योक्तानि । अस्यार्थः — सत्त्वरजस्तमसां गुणानां साम्यावस्था मूलप्रकृतिः । अध्यवसायहेतुर्महत्तत्वम् । अभिमानहेतुरहंकारः । शब्दस्पर्शस्त्रपरसगन्नात्मकानि पञ्च तन्मात्राणि । एकादशेन्द्रियाणि । पञ्च महाभूतानि च विकारभूतान्येवेति चतुर्विशतितत्त्वानि । एतेभ्योऽतिरिक्तः अप्रकृतिविकृतिस्वपश्चिदात्मकः पुरुषः पञ्चविशः । तस्य चिन्तनं नाम तदाकाराविच्छिन्नचित्तवृत्तिपरंपरावस्थापनम् । तत्र यत्नवान् स्यात् ॥ १ ॥

नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरूपरसगन्धातीतं क्विब-ज्ञमतिस्थूलम् ॥ २॥

तस्य तत्त्वातीतत्वे किं प्रमाणमित्यत आह । एतानि विशेषणानि पुरुषस्य व्यतिरेकहेतुतया तत्त्वभेद-प्रतिपादकानि । तथा हि—नित्यत्वातीन्द्रियत्वाभ्यां महत्तत्त्वाहंकारतो भेदसिद्धिः ; प्रकृतिकार्ययोस्तयो-राविभीवितरोभावरूपानित्यत्वात् , मनोग्राह्यत्वेनैन्द्रियिकत्वाच । अगुणत्वेन प्रकृतिभेदः ; तस्यास्त्रिगुणत्वात् । शब्दाचतीतत्वेन पञ्चभ्यस्तन्मात्रेभ्यः पञ्चभ्यो महाभूतेभ्यो भूतप्रकृतिकभ्यो दशभ्य इन्द्रियेभ्यश्च भेदसिद्धिः । सर्वज्ञत्वेन पर्वग्राहकत्वेन मनोभेदसिद्धिः ; तस्यात्माग्राहकत्वात् ; "यतो वाचो निवर्तन्ते । अप्राप्य मनसा सह " इति श्रुतेः । अतिस्थूल्त्वेन परममहत्परिमाणवत्त्वेन वृद्धिभेदसिद्धिः, तस्याः विषयपरिमाणत्वात् ॥ २ ॥

सर्वगमतिसूक्ष्मम् ॥३॥ सर्वतःपाणिपादं सर्वतोऽक्षि-शिरोमुखं सर्वतः सर्वेन्द्रियशक्तिम्॥४॥

नन्वेवमस्तु तत्त्वभेदः; स्वरूपं तु तस्य किमित्यत आह । सर्वगं व्यापकम् । अतिसृक्ष्मं निराकारम् ॥ ३ ॥ निवदमाकाशादिसाधारणमित्यत आह । सर्वतः सर्वसिन्नपि प्रदेशे पाणिपादाक्षिशिरोमुखेः व्याप्तम् । तथा सर्वतः सर्वेष्वपि शब्दादिषु विषयेषु सर्वेषां चक्षुरादीन्द्रियाणां शक्तिः ग्रहणसामध्ये यस्य तादृशम् । अयमर्थः—नास्मदादिवत् चक्षुरादीनां रूपादिनियतविषयग्राहकत्वमेव; किंतु चक्षुःश्रवोवत् शब्दादिग्राहकत्वमपि । एवं सर्वेषामिन्द्रियाणां भर्मविषयग्राहकत्वमविरुद्धम् । नन्वेवं पाणिपादादिमत्त्वे निराकारत्वमसंगतिमिति चेत्; सत्यम्; नात्र पाणिपादादिमत्त्वं स्वरूपेणास्तीत्युच्यते । किंतु तत्तच्छक्ति-मत्त्वेनित न विरोधः । तथाच श्रुतिः—" अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स श्रुणोत्यकर्णः " इति ॥ ४ ॥

एवं ध्यायेत्॥ ५॥ ध्याननिरतस्य च संवत्सरेण योगा-विभीवो भवति॥ ६॥

उक्ते चिन्तने प्रकारमाह । एवं चित्तवृत्तेः निरालम्बनतया निराकारीकरणेन ³ध्यायेदित्युक्तानुवादः । । ५ ॥ ध्यानस्यानुषङ्गिकं फलमाह । प्राणायामधारणापूर्वके ध्याने यो निरतोऽभियोगवान्, स संवत्सरेण योगसिद्धिं लभते । यथाह योगिश्वरः—

² सर्वग्राहकत्वम्—घ.

³ ध्यायंदित्यनुवाद:—घ.

सप्तनवतितमोऽध्यायः

" अन्तर्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा । निजं शरीरमुत्स्रज्य परकायप्रवेशनम् । अर्थानां छन्दतः सृष्टियोगसिद्धेस्तु लक्षणम् "

इति ॥ ६ ॥

अथ निराकारे लक्षवन्धं कर्तुं न शकोति, तदा पृथिव्यप्तेजो-वाय्वाकाशमनोबुद्धश्चात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र लब्धलक्षः ¹तत्परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत् ॥ ७ ॥

निर्वीजयोगाशक्तस्य सबीजयोगक्रमेण तमाह । यदा निराकारे ब्रह्मणि रुक्षे प्राह्मे बन्धम् अन्तःकरणस्थैर्यं कर्तुं न शक्तोति, तदा पृथिव्यादिपुरुषान्तानां दशानां मध्ये पूर्वस्मिन् पूर्वस्मिन् ध्यानपरिपाकेनान्तःकरणस्थैर्य-विषयतामानीते, तत्तरपरिहारेणापरमपरमन्तःकरणस्थैर्यविषयतामानयेत् । तत्र पृथिव्यादिपञ्चकं प्रसिद्धम् । मनः अन्तःकरणं संकल्परुक्षणम् । बुद्धिः विज्ञानात्मकं महत्तत्त्वम् । आत्मा अहंकारः । अव्यक्तं प्रधानम् । पुरुषः षड्विंशः । यथा यमः—

" मनो बुद्धिरहंकारः खानिलाग्निजलानि भूः । एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराः षोडशापरे ॥ श्रोत्राक्षिरसनाष्ट्राणत्वचः संकल्प एव च । शब्दरूपरसस्पर्शगन्त्रवाक्पाणिपायवः ॥ पादानुपस्थ इति ते विकाराः षोडश स्मृताः । चतुर्विशकमित्येतज्ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥ पञ्चविंशकमञ्यक्तं षष्ट्विंशः पुरुषोत्तमः । एतज्ज्ञात्वा विमुच्यन्ते यतयः शान्तबुद्धयः ॥"

इति ॥ ७ ॥

एवं पुरुषध्यानमारभेत ॥ ८॥ वतत्राप्यसमर्थः स्वहृदय-पद्मस्यावाङ्मुखस्य मध्ये दीपवत् पुरुषं ध्यायेत्॥ ९॥

उक्तमर्थमुपसंहरति । एवम् उक्तेन क्रमेण पुरुषस्य निराकारस्य निरालम्बचित्तवृत्तिविषयतां नयेत्³ ॥८॥ तत्राप्यसमर्थस्य प्रकारान्तरमाह । तत्र पृथिव्यादिध्यानक्रमेणात्मध्यानेऽप्यसमर्थोऽस्थिरचित्तवृत्तिः तस्यैवाधोमुखः

¹ तं तं परिहरेत्—ज.

² This Sūtra and commentary omitted in ख; अत्रापि—Jolly's edition.

⁸ आरभेत्---घ.

हृद्यक्रमरुकर्णिकायां निवातस्थदीपवत् ¹देदीप्यमानं निष्प्रकम्पं पुरुषमात्मानं ध्यायेत् । तदेव च तस्य ध्येयत्वं, यिचत्वत्तृत्तेः बहिर्विषयावभासितरस्कारेणात्मप्रवणता नाम । यथा शरावसंपुटनिरुद्धप्रभाप्रतानप्रसरस्य ध्येयत्वं दीपैकनिष्ठत्वम् ॥ ९ ॥

तत्राप्यसमधी भगवन्तं वाखुदेवं किरीटिनं कुण्डलिन-मङ्गदिनं अीवत्साङ्गं वनमालाबिभूषितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं राङ्कचक्रगदापदाधरं चरणमध्यगतसुवं ध्यायेत्॥ १०॥

⁴ध्यानयोगासमर्थस्य भक्तियोगमाह । तत्र क्षेत्रज्ञध्यानेऽप्यसमर्थो भगवन्तमचिन्त्यगुणैश्वर्यं वासुदेवं सकलभुतावासभूमिं दिव्यरत्नस्वचितिकरीटथरं विविधमणिमण्डितकुण्डलभूषितश्रवणयुगलं द्युमणिप्रद्योतिवद्योत-वितानललामगणाङ्गदशोभमानबाहुपरिषं वक्षःस्थललक्ष्यमाणश्रीवत्साङ्कं विचित्रकुसुमग्रथितापादलम्बिवनमाला-विभूषितोरस्कं स्मितललितवद्यनताविभावितसौम्यरूपं पुरुषार्थचतुष्टयातिसर्गन्यग्रभुजचतुष्टयं तदालम्बितासद्यध्वनि-विध्वंसितासुरसैन्यपाञ्चजन्यदितितनयाहितदर्शनसुदर्शनसुरिनवहमोदकरकौमोदकीसहचरितेन्दिरासद्मप्रफुलपद्मनालं चरणकमलयुगलाराधनतत्परवसुंधरं श्रीधरं ध्यायेत् ॥ १०॥

यद् ध्यायति तदाम्रोतीति ध्यानगुद्यम् ॥ ११ ॥ तस्मात् सर्वमैव क्षरं त्यक्तवा अक्षरमेव ध्यायेत् ॥ १२ ॥

उक्तध्यानतारतम्येन फलतारतम्यमाह । अनवरतध्यानजनितसंस्कारपाटवेनान्तकालेऽपि ध्यायमानस्यैव विषयस्य सारणात् तदाकारचित्तवृत्त्या त्यक्तदेहस्य तत्सायुज्यमेव भवतीति ध्यानानां निगूढं तत्त्वम् । यथोक्तं भगवता—

" यं यापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् । तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ "

इति ॥ ११ ॥ निर्गिलितमर्थमुपसंहरति । यसात् यद् ध्यायति तदामोतीति तत्त्वं, तस्मात् सर्वमेव पृथिन्यादि क्षरम् उत्पत्तिविनाशयोगि त्यक्त्वा अनादृत्य अक्षरं निर्विकारं कूटस्थमेव ध्यायेत् , येन तदेवामोति । यथाह् भगवान्—

" द्वाविमौ पुरुषो लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ "

¹ देदीप्यमानं निष्प्रकम्पं omitted in ज.

⁸ श्रीवःसाङ्कं omitted in ज.

² प्रतान omitted in घ.

⁴ ज्ञानयोगा—ग.

सप्तनवतितमोऽध्यायः

इति । निन्वदं पूर्वं पूर्वं त्यक्त्वा परं परं ध्यायेदित्यत्रेत्रोक्तत्वात् पुनरुक्तमिति चेत्; न; प्रयोजनभेदात् । तथाहि—चञ्चलचित्तस्यात्मिन चित्तस्थैर्यजनकाभ्यासिवधानं तत्रोच्यते । अत्र तु निर्गुणध्यानमेव मुक्तिसाधनं, नानुकल्पीभूतसगुणध्यानमित्युच्यत इति न पौनरुक्त्यम् ॥ १२ ॥

न च पुरुषं विना किंचिदप्यक्षरमस्ति॥ १३॥ तं प्राप्य सुक्तो भवति॥ १४॥

किं तदक्षरिमत्यत आह । पुरुषोऽत्र षड्विंशः ; पञ्चविंशस्य मुमुक्कुत्वेन ध्यानोपदेशात् । अत एव यमः — "षड्विंशः पुरुषोत्तमः " इति । भगत्रानिंगि — "उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः " इति । तं च विना किमप्यक्षरं न ; सर्वस्याप्युत्पत्तिविनाशयोगात् ॥ १३ ॥ कुतस्तस्यायमुत्कर्ष इत्यत आह । तं पिंडुंशं पुरुषं प्राप्य ध्यानयोगेनाभिन्नत्वेन प्रतिपद्य पञ्चविंशो मुक्तः सायुज्यभाग्भवति । अनेन परमात्मसायुज्यं जीवस्य मुक्तिरिति मुक्तिरुक्षणमप्युक्तं भवति ; "यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्भाम परमं मम " इति भगवत्स्मरणात् ॥ १४ ॥

पुरमाकम्य सकलं होते यस्मान्महाप्रभुः। तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः॥ १५॥ प्राग्रात्रापररात्रेषु योगी नित्यमतन्द्रितः। ध्यायेत पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पश्चविंदाकम्॥ १६॥

पदप्रवृत्तिनिमित्ताभिधानेनैव पुरुषं रुक्षयित । सकरुं स्थावरजङ्गमात्मकं पुरं भूतम्राममन्तर्यामित्वेना-कम्याभिव्याप्य महाप्रभुः परमात्मा यस्मात् शेते अधितिष्ठति, तस्मात् आत्मतत्त्वचिन्तकैः अध्यात्मविद्भिः असौ पुरुष इत्युच्यते ॥ १५ ॥

उक्ते ध्याने कालविधिमाह । प्राम्रात्रः रात्रेः प्रथमो यामः । अपररात्रः रात्रेः पश्चिमो यामः । तयोः प्रत्यहमालस्यमुदस्य योगशीलः, विष्णुं व्यापकं निर्गुणं त्रिगुणातीतं पञ्चविंशकं चतुर्विंशतितत्त्वव्यतिरिक्तं पुरुषम् अन्तर्यामिषड्विंशपरमात्माभेदेन ध्यायेत् ॥ १६ ॥

¹तत्त्वात्मानमगम्यं च सर्वतत्त्वविवर्जितम्। ²अञ्चत्तं सर्वभृचैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च॥ १७॥

¹ तत्त्व।त्मानं ज्ञानगम्यं सर्वतत्त्वविवर्जितम् । सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।—ज.

² असक्तम्—घ.

पुरुषमेव चतुर्भिः श्लोकैविशिनष्टि । तत्त्वानां प्रकृत्यादीनामात्मा आश्रयः ; "प्रकृतिः पुरुषं श्लिता '' इति स्मरणात् ; "प्रकृतिं स्वामिषष्ठाय " इति भगवत्स्मरणाच । अगम्यं चक्षुरादिपमाणागम्यम् । सर्वैः पूर्वोक्तैः प्रकृत्यादितत्त्वैविविजितं प्रकृतिविकृतिभावेन । अशक्तम् ; शक्तिः प्रकृतिः, माया वा ; तदवशीकृतम् । असक्तमिति पाठे प्रकृत्यादौ आसक्तिरहितम् । सर्वै भूतादिग्रामं विभर्तीति सर्वभृत् ।

" ये चैव स्नात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये । मत्त एवेति तान् विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ "

इति भगवत्स्मरणात् । निर्गुणम्; गुणैः सत्त्वादिभिः शून्यम् । गुणानां सत्त्वादिकार्याणां ज्ञानसुखादीनां भोकृ साक्षिभूतमपि तद्वत्तया व्यपदिश्यमानम् । स्त्रीपुंच्यञ्जकलिङ्गानावात् नपुंसकनिर्देशस्तस्य ॥ १७ ॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च।
सूक्ष्मत्वात् तदिविज्ञेयं दृरस्थं चान्तिके च तत्¹॥ १८॥
अविभक्तं च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम्।
भूतभव्यभवद्रूपं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च॥ १९॥

किंच भूतानां प्राणिनां बिहः भोग्यरूपेण, अन्तः भोक्तृरूपेण च स्थितम् । अचरं वृक्षशैलादि-रूपम् । चरं जलपवनादिरूपम् । सूक्ष्मत्वात् अप्रकारत्वात् जिज्ञासाया अप्यगोचरम् । दूरस्थं बुद्धचा-द्यविषयम् ; "यो बुद्धेः परस्तस्तु सः" इति भगवत्सारणात् । अन्तिके हृत्पङ्कजमध्ये स्थितम् । तदिति विशेष्यपरामर्शः ॥ १८ ॥

पृथिव्युपादानकस्य घटस्य पृथिवीत इव ब्रह्मोपादानकस्य भूत्रशामस्य ब्रह्मणोऽप्यभेदात् भूत्रशामेणा-विभक्तम् आत्यन्तिकभेदरिहतम्। कार्याणां प्रातिभासिकभेदेन च भिन्नमिवावभासमानम्। भूतम् अतीत-कालम् ; भव्यम् भविष्यत्कालम् ; भवत् वर्तमानकालम् ; तेषां समाहारो भृतभव्यभवत् ; तद्रूपम् । जगतः श्रसिष्णु संहारकम् । प्रभविष्णु उत्पादकं चेति विज्ञेयम् ॥ १९ ॥

ज्योतिषामि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते । ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥ २० ॥

ज्योतिषां चन्द्रसूर्यादीनां परप्रकाशकानामपि ज्योतिः प्रकाशकम् ; "तस्य भासा सर्विमिदं विभाति " इति श्रुतेः । अत एव तमसः अज्ञानात् परं तिन्नवृत्तौ प्रकाशमानम् ; "आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् " इति श्रुतेः । ज्ञानम् ; ज्ञानरूपम् , चिद्रूपत्वात् । तदेव च घटपटाद्याकारेण ज्ञेयम् । ज्ञान-

¹ यत्—घ,

गम्यम् ; ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं योगः, तेन गम्यत इति । तदेव विश्चिनष्टि । सर्वस्य प्राणिमात्रस्य हृत्पमे धिष्ठितं व्यवस्थितम् ; " सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टः " इति स्मृते: । छान्दसोऽकारलेपः ॥ २० ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः। मद्गक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपचते॥ २१॥

इति ¹श्रीविष्णुस्मृतौ सप्तनवतितमोऽध्यायः

यदुक्तम् 'क्षेत्रक्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं मुमुक्षुणा ' इति, तत्फल्रसंयोगायोपसंहरति । इति ' शरीरं चेदम् ' इत्यारभ्य ' इदं शरीरं वसुधे ' इत्यन्तेन पूर्वोक्तेन प्रकारेण क्षेत्रम् । तथा ; ' ऊरुस्थोत्तानचरणः ' इत्यारभ्य ' तत्त्वैर्व्यतीतं चिन्तयेत् ' इत्यन्तेन तेनैव प्रकारेण ज्ञानम् । ज्ञायते अनेनेति व्युत्पत्त्या ज्ञानसाधनं योगः । ज्ञेयम् ; 'नित्यमतीन्द्रियम् ' इत्यारभ्य ' हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ' इत्यन्तेन निर्गुणं तदनुकल्पत्या सगुणं ध्येयमिति समासतः संक्षेपेणोक्तम् । एतच सर्वं मदुक्तं विशेषेण ज्ञात्वा मद्भक्तो मद्भावाय उपपद्यते योग्यो भवतीति ॥ २१ ॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां सप्तनवित्तमोऽध्यायः

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमं प्रकरणम्—ज.

² From श्रीमन्महा up to पण्डितकृतौ omitted in घ, च.

अप्टनवतितमोऽध्यायः

इत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं कृत्वोवाच॥१॥

एवं भगवन्मुखादाकणितसकलधर्मया² धरण्या³ गुरुपूजार्थं यत्कृतं नितस्तुत्यादि, तदिभधायेवाष्ट्रनवित-तमेन शास्त्रमुपसंहरित । एवं द्वितीयाध्यायमारभ्य सप्तनवितिमाध्यायान्तेनोक्तप्रकारेण भगवता स्वय-मिक्लमिप धर्मजातमभिहितेति कारणाद् वसुमती जानुद्वयेन शिरसा च भूमिसंलग्नेन भगवन्तं प्रणग्य वक्ष्यमाणमुवाच । अनेन च स्त्रीणां नमस्कारप्रकारोऽप्यभिहितः ;

> " व्यक्तः स्त्रीणां नमस्कारः पुंसामष्टाङ्ग ईरितः । जानुयुग्मस्य शिरसो भूसङ्गात् व्यङ्ग इप्यते ॥ उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा । पद्भग्रां कराभ्यां कर्णाभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः ॥ "

इति स्मरणात् ॥ १ ॥

भगवन्, त्वत्समीपे सततमेवं चत्वारि भृतानि कृतालयानि आकाशः शङ्खरूपी, वायुश्चक्ररूपी, तेजश्च गदारूपि,
अम्भोऽम्भोरुहरूपि। अहमप्यनेनैव रूपेण भगवत्पादमध्ये
परिवर्तिनी भवितुमिच्छामि॥२॥

वचनमेवाह । पञ्चानामपि महाभूतानां भगवदेकाधारतायामिवशेषात् आकाशादीनां चतुर्णौ शङ्कादि-चतुष्टयरूपेण भगवत्यवस्थानसिद्धौ ममैव किमिति वैरुक्षण्यमिति तत्परिहाराय मयापि त्वय्येवावस्थेयमिति प्रार्थना ॥ २ ॥

¹ च added in घ.

³ भ्ररण्यपि--- घ.

² धर्मकलापा—घ.

⁴ इ. — घ, च.

इत्येवमुक्तो भगवांस्तथेत्युवाच ॥ ३ ॥ वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे ॥ ४ ॥ देवदेवं च तुष्टाव ॥ ५ ॥

प्रतिवचनमाह । एवमुक्तरीत्या पृथिज्या प्रार्थितो भगवान् इति पूर्वोक्तहेतोः तथेत्यक्रीचकार ॥ ३ ॥ पृथिज्याः प्रार्थिताक्रीकारमाह । भगवत्पतिवचनमाकण्यं पूर्णकामा पृथिज्यपि तथेवान्वतिष्ठत् ॥ ४ ॥ संतोषा- भिज्यञ्जकमाह । देवानां हिरण्यगर्भादीनां देवः पूज्यः ; " देवतं देवतानां च " इति स्मरणात् । तं वक्ष्यमाणया स्तुत्या तुष्टाव ॥ ५ ॥

ओं ¹नमस्ते ६; देवरेव ७; वासुदेव ८; आदिदेव² ९; कामदेव १०; कामपाल ११; महीपाल १२; अनादिमध्यनिधन १३; प्रजापते १४; सुप्रजापते १५; महाप्रजापते १६; ऊर्जस्पते १७;

तामेवाह । अवित अन्तरात्मीभूय जगदिति ओम् । तस्मै जगद्भूषिणे ते तुभ्यं नमः ; "ओमिति ब्रह्म । ओमितीद् सर्वम् " इति श्रुते: ॥ ६ ॥ देवा इन्द्रादयः दीव्यन्ति भासन्ते अनेनेति ; " तस्य भामा सर्व-मिदं विभाति " इति श्रुते: ॥ ७ ॥ वसित सर्वभूतेषु, वासयित वा सर्वाणि भूतानि आत्मनीति वाषुः । दीव्यिति कीडिति विजिगीषते व्यवहरित द्योतते स्तूयते कामयते गच्छतीति वा देवः । वासुश्चासौ देवश्चेति ;

" सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः । ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपठ्यते ॥ "

इति वैष्णवात् ॥ ८ ॥ देवानामादिः उत्पत्तिस्थानमित्यादिदेवः ॥ ९ ॥ कामैः अभिलाषैः सृष्टिस्थितिसंहारविषयैः दीव्यतीति कामदेवः । अधर्मादिपुरुषार्थचतुष्टयं वाञ्छद्भिः काम्यत इति कामः । स चासौ देवश्चेति
वा ॥ १० ॥ काममभिलाषं भक्तानां पालयति पूर्यतीति कामपालः ॥ ११ ॥ महीं कूर्मीभूय पृष्ठे, रोषीभूय
मस्तके च पालयतीति । राजा वा ; "नराणां च नराधिपः" इति स्मरणात् ॥ १२ ॥ देशतः कालतश्च
आदिमध्यान्तरिहतः ॥ १३ ॥ प्रजानां देवासुरमनुष्यादीनां पतिः अन्तर्यामी ॥ १४ ॥ शोभना प्रजा संततिः
येषां कश्यपादीनां, तेषां पतिः पाता ॥ १५ ॥ महती प्रजा संततिः यस्य स चतुर्मुखः, तस्य पतिः स्वामी
॥ १६ ॥ ऊर्जसः तेजसः प्राणबलस्य वा पतिः अधिष्ठाता ॥ १७ ॥

वाचस्पते १८; जगत्पते १९; दिवस्पते २०; वनस्पते २१; पयस्पते २२; पृथिवीपते २३; सिललपते २४; दिक्पते २५; महत्पते २६; मरुत्पते २७; लक्ष्मीपते २८; ब्रह्मरूप २९;

[ा] नमोऽस्तु ते—ज.

² महादेव added in ज.

वागिन्द्रियप्रवर्तकः ; वेदवाचां वा पतिः । अलुक्समासः ॥ १८ ॥ जगतां जङ्गमानां पतिः चल्रनादिक्रियाहेतुः ॥ १९ ॥ दिवः स्वर्गस्य पतिः दाता ॥ २० ॥ वनस्य वृक्षादिसमूहस्य पतिः प्ररोहकः ॥ २१ ॥ पयसः बाल्रादिजीवनहेतोः स्तन्यस्य पतिः प्रवर्तकः ॥ २२ ॥ पृथिन्याः पतिः बीजप्ररोहणशक्तिः ॥ २३ ॥ सिल्लप्रतिः वर्षुकः ॥ २४ ॥ दिशां दशानां पतिः प्रागादिन्यवहारहेतुः ॥ २५ ॥ महतः महत्तत्त्वस्य पतिः द्रष्टा ॥ २६ ॥ मरुतः वायोः पतिः प्रवहणशक्तिः ॥ २७ ॥ लक्ष्म्याः पतिः प्रदाता ॥ २८ ॥ ब्रह्म अनिर्वचनीयं रूपं यस्य ॥ २९ ॥

ब्राह्मणप्रिय ३०; सर्वग ३१; अचिन्त्य ३२; ज्ञानगम्य ३३; पुरुहूत ३४; पुरुष्टुत ३५; ब्रह्मण्य ३६; ब्रह्मप्रिय ३७; ब्रह्मकायिक ३८; महाकायिक ३९; महाराजिक ४०;

ब्राह्मणाः वेदिविदः प्रिया दियता यस्य " 1न ब्राह्मणान्मे दियतं रूपमेतच्चतुर्भुजम् " इति भगवित्स्मरणात् । ब्राह्मणानां वा प्रियः ॥ ३०॥ सर्व स्थावरजङ्गमं गच्छिति व्याप्नोतीति ॥ ३१॥ ध्येयाकारशृत्यः ॥ ३२॥ ज्ञानेन निराकारेण गम्यतेऽसौ ॥ ३३॥ पुरुभिः बहुभिः यज्ञैः हृतः आहृतः ॥ ३४॥ पुरुभिः बहुभिः वेदैः स्तुतः ॥ ३५॥ ब्रह्म वेदादिः ; तस्मै साधुः हितो वा ; " तपो वेदाश्च ज्ञातिश्च ज्ञानं च ब्रह्मसंज्ञितम् । तेभ्यो हितत्वाद् ब्रह्मण्यः " इति स्मरणात् ॥ ३६॥ वेदानां प्रियः ; वेदाः प्रिया यस्येति वा ॥ ३७॥ वेदैकशरीरः ॥ ३८॥ अपरिच्छिन्नमूर्तिः ॥ ३९॥ महती राजिः परंपरा संसारप्रवाहो यस्य सः ॥ ४०॥

चतुर्महाराजिक ४१; भास्वर ४२; महाभास्वर ४३; सप्त ४४; भहाभाग ४५; स्वर ४६; अतुषित ४७; भहातुषित ४८; अपरिनिर्मित ५०; अपरिनिर्मित ५१;

चतुर्गुणं महाराजिकं यस्य ; "त्रिपादूर्ध्व उदैत् पुरुषः पादोऽस्येहाभवात् पुनः " इति श्रुतैः ॥ ४१ ॥ तेजोमयमूर्तिः ॥ ४२ ॥ तेजसामपि प्रकाशकः ॥ ४३ ॥ अग्रेतनभागपदानुषङ्गात् सप्तभाग इति पदम् ॥ सप्त भागाः भक्तयो यस्येति सप्तभक्तिकं साम । यद्वा सप्त लोका ऊर्ध्वमधश्च यस्येति अर्श आदित्वादच् ॥ ४४ ॥ महान् भागो भाग्यं यस्य ॥ ४५ ॥ सुष्ठु ऋच्छतीति स्वरः । " ऋ गतौ " ; गतिः ज्ञानं प्राप्तिर्वा

¹ From न ब्राह्मणात् up to भगवत्स्मरणात् omitted in ख.

² महाभास्वर-ज.

⁴ महाभूषित—ज.

⁵ भूषित--ज.

⁵ This Sūtra omitted in জ.

॥ ४६ ॥ तोषणं तुर्। तुषितः ; भक्तसमितिः कर्मभिः ॥ ४७ ॥ कर्मव्यतिरेकेणापि नित्यतुष्टः ॥ ४८ ॥ प्रलये सर्वान् लोकान् प्रकर्षेण तर्दति तृणत्तीति वा। " तर्द हिंसायाम् " ॥ ४९ ॥ परितः प्रपञ्चा-कारेण निर्मितः ॥ ५० ॥ अकृत्रिमः ॥ ५१ ॥

वशवर्तिन् ५२; ¹यज्ञ ५३; महायज्ञ ५४; यज्ञयोग ५५; यज्ञगम्य ५६; यज्ञनिधन ५७; अजित ५८; वैकुण्ठ ५९; अपार ६०; पर ६१; ²पुराण ६२; छेल्य ६३; प्रजाधर ६४; चित्रशिखण्डधर ६५;

भक्तानां वरो वर्तितुं शीलमस्य ॥ ५२ ॥ "यज्ञो वै विष्णुः " इति श्रुतेः । इज्यतेऽसौ यज्ञ इति वा ॥ ५३ ॥ महान् यज्ञो यस्य ; "देवा यज्ञमतन्वत " इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धः ॥ ५४ ॥ यज्ञेषु योगः कर्मकौशलं यस्य ; "योगः कर्मसु कौशलम् " इति भगवत्स्मरणात् ॥ ५५ ॥ यज्ञानां गम्यो निवासस्थानम् ॥ ५६ ॥ यज्ञानां निधनं समाप्तिः यस्मिन् समर्पणेन ; "तत् कुरुष्व मदर्पणम् " इति स्मरणात् ॥ ५७ ॥ सुरासुरेः न जितः ॥ ५८ ॥ विकुण्ठा माया । तस्या अयं प्रवर्तक इति वैकुण्ठः । विकुण्ठा माता वा कस्मिश्चदवतारे ; "विकुण्ठायां यतो जज्ञे वैकुण्ठस्तेन कीर्त्यते " इति भारतात् ॥ ५९ ॥ देशतः काल्रतो वा न विद्यते पारम् उत्तरावधिर्यस्य ॥ ६० ॥ मनोबुद्धीन्द्रियातीत ;

" इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धियों बुद्धेः परतस्तु सः ॥ "

इति रूमरणात् ॥ ६१ ॥ पुराणि शरीराणि अणित प्रामोतीति ॥ ६२ ॥ लेखेभ्यो देवेभ्यो हितः ; " तस्मै हितम् " इति यत् ॥ ६३ ॥ प्रजां संतितं लोकान् वा धरतीति ॥ ६४ ॥ चित्रान् ³त्रिपञ्चादिसंख्याकान् शिखण्डान् काकपक्षान् धरतीति ॥ ६५ ॥

यज्ञभागहर ६६; 'पुरोडाशहर ६७; बिश्वेश्वर' ६८; विश्वेश्वर ६९; शुचिश्रवः ७०; अच्युतार्चन ७१; शृनार्चिः ७२; खण्डपरशो ७३; पद्मनाभ ७४; पद्मधर ७५; पद्मधाराधर ७६; ह्यीकेश ७७; एकशृङ्ग ७८; महावराह ७९; द्वहिण ८०;

¹ Sūtra-s 53 to 58 omitted in ज.

² This Sūtra omitted in ज.

⁴ पुरोडाशभागहर—ज.

³ त्रिपञ्चसंख्याकान्—ख.

⁵ विश्वहर—ज.

यज्ञभागान् उपांशुयाजादिभागान् हरति ॥ ६६ ॥ पुरे। डाशं वैष्णवं हरतीति ॥ ६० ॥ विश्वस्य ईश्वरोऽन्तर्यामी ॥ ६८ ॥ विश्वं धरित आधारीभूयेति ॥ ६९ ॥ शुची श्रुत्याकर्णनशीले श्रवसी यस्य । शुचीनि श्रवांसि नामानि यस्येति वा ॥ ७० ॥ न च्युतम् अर्चनं देवासुरमनुप्येभ्यो यस्य । न च्युतो भवित अर्चनादस्येति वा ॥ ७१ ॥ घृतेन अर्चिस्तेजो यस्येति ॥ ७२ ॥ खण्डः खण्डितः परशुः कुठारः यस्य शिवरूपस्य । खण्डनात् दैत्यानां क्षत्रियाणां वा खण्डः परशुः यस्य जामदम्न्यरूपस्य वा ॥ ७३ ॥ पद्मं ब्रह्मयोनिः नाभौ यस्य । पद्मस्य हृत्पुण्डरीकस्य नाभिः मध्यगत इति वा । पद्ममिव नाभिर्यस्येति वा ॥ ७४ ॥ पद्मं करे धरतीति ॥ ७५ ॥ पद्मानां धारा स्रक्; तां धरतीति ॥ ७६ ॥ हृषीकाणाम् विषयेन्द्रियाणाम् ईशः क्षेत्रज्ञः । हृषः हर्षकाः केशाः "रश्मयः यस्येति वा । पृषेदरादिः ॥ ७७ ॥ एकं च तत् श्रृङ्गं चेति ; "शृङ्गं प्राधान्यसान्वोश्च " इति कोशात् । एकं श्रृङ्गं मत्स्यावतारे यस्येति ॥ ७८ ॥ महान् धरोद्धरणक्षमदेहः वराहावतारः ॥ ७९ ॥ द्रुह्मतिं असुरेभ्यो अधार्मिकेभ्यो वेति द्रुहिणः ॥ ८० ॥

अच्युत ८१; अनन्त ८२; पुरुष ८३; महापुरुष ८४; किपल ८५; सांख्याचार्य ८६; विष्वक्सेन ८७; धर्म ८८; धर्मद ८९; धर्माङ्ग ९०; धर्मवसुप्रद ९१; वरप्रद ९२; विष्णो ९३; जिष्णो ९४; सहिष्णो ९५.

न च्युतः स्वपदात् षड्भाविकारराहित्याद्वा ॥ ८१ ॥ देशतः कालतश्चान्तशः ॥ ८२ ॥ पुरि सुषुम्नायां देहे वा शेत इति । "पुर अग्रगमने " इत्यस्मादुषिन कृते अग्रगामीति च ॥ ८३ ॥ महान् अपिरिच्छन्नः पुरुषः ॥ ८४ ॥ किपलः वर्णतो नामतश्च महामुनिः । किप वराहं लातीति ; "किपवराहः श्रेष्ठश्च " इति भगवद्वचनात् ॥ ८५ ॥ सांस्त्र्यं शुद्धात्मतत्त्वविज्ञानम् ; "शुद्धात्मतत्त्व-विज्ञानं सांस्त्र्यमित्यभिधीयते " इति व्यासस्मरणात् । तस्याचार्यः प्रवर्तकः ॥ ८६ ॥ विष्वक् समंततः सेना यत्य ॥ ८७ ॥ अभ्युदयिनःश्रेयसे साधनीभ्य धारयतीति ॥ ८८ ॥ धर्ममपूर्वविशेषं विभवारणेन ददाति साधयतीति ॥ ८९ ॥ धर्मस्य ज्योतिष्टोमादेः अङ्गम् ; आद्यन्तयोः स्मरणीयत्वात् ;

" ईश्वरो नित्यकालात्मा चिन्तनीयः स कर्मसु । यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञकियादिषु । न्यूनं संपूर्णतां याति "

² इमथ्रूणि—ख.

¹ नरेभ्य:—ख, ग.

³ योगाचार्य added in ज; This Sûtra omitted in ख.

इति स्मरणात् ॥ ९०॥ धर्मं च वसु द्रव्यं च प्रकर्षेणाल्पादिष कर्मणः अतिशयेन ददातीति ॥ ९१॥ वरमभिलितं भक्तेभ्यो ददातीति ॥ ९२॥ वेवीष्टीति विष्णुः । व्याप्तिवचनात् विषेः नुप्रत्यये रूपम् । विशति भूतान्यसी, विशन्ति भूतान्यसिन्निति विशतेः नुप्रत्यये वा रूपम् ॥ ९३॥ सर्वत्र जयशीलः ॥ ९४॥ सहनशीलो जगत्कष्टस्येति ॥ ९५॥

¹कृष्ण ९६; पुण्डरीकाक्ष ९७; नारायण ९८; परायण ९९; जगत्परायण १००; नमोनम इति ॥ १०१॥ ²स्तुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा। उवाच संमुखं देवीं लब्धकामा वसुंधरा॥ १०२॥

इति ³श्रीविष्णुस्मृतौ अष्टनवतितमोऽध्याय:

" कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । विष्णुस्तद्भावयोगाच कृष्णो भवति शाश्वतः ॥ "

इति व्यास: । कर्षतीति कृष्ण इति वा ;

" कृषामि पृथिवीं पार्थ भूत्वा कार्ष्णायसो हरुः । कृष्णो वर्णश्च मे यस्मात् तस्मात् कृष्णं विदुर्जनाः ॥"

इति स्मरणात् ॥ ९६ ॥ हृदयपुण्डरीकमइनुते व्यामोतीति, तत्र उपरुक्ष्यत इति वा ; पुण्डरीकवत् अक्षिणी यस्येति वा ; पुण्डरीकस्थाने समर्पितं शिवायाक्षि येनासाविति वा ॥ ९७ ॥ नरः आत्मा ; " नयतीति नरः प्रोक्तः परमात्मा सनातनः " इति व्यासस्मरणात् । तस्माज्जातान्याकाशादीनि कार्याण नाराणि । तानि अयनं स्थानं यस्य ;

" यच्च किंचिज्जगत्यस्मिन् दृश्यते श्रूयतेऽपि वा । अन्तर्बिहिश्च तत्सर्वे व्याप्य नारायणः स्थितः ॥ "

इति श्रुते:;

" नराज्जातानि तत्त्वानि नाराणीति ततो विदुः । तान्येव चायनं तस्य तेन नारायणः स्मृतः ॥ "

¹ वासुदेवकृष्ण—ज.

² ततस्त्वेवं प्रसन्नात्मा पृथिवीमभ्यनन्दत । उवाच च सुखं देवी तृप्तकामा वसुंधरा ॥—ज.

³ वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टनवतितमं प्रकरणम्—ज.

विष्णुस्मृतिः

इति स्पृतेश्व;

"आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः। अयनं तस्य ताः पूर्वे तेन नारायणः स्मृतः॥"

इति मानवाच ॥ ९८ ॥ परमुत्कृष्टमयनं पुनरावृत्तिरंहितं स्थानम् ॥ ९९ ॥ जगतां चराचराणां परमयनं स्थानम् ॥ १०० ॥ नम्यन्त इति नमसः ब्रह्मादयः । तैः नम्यत इति नमोनमः । कर्मण्ययुनि कृते साधुः । इतिः स्तुतिसमाप्तौ ॥ १०१ ॥

भगवत्स्तुत्यनन्तरं तच्छक्तेः रुक्ष्म्याः स्तुतिं प्रस्तौति । भगवनमुखात् स्विज्ञासितधर्माकर्णनेन पूर्णकामा, अत एव वसुंवरा धर्महेतुधनपूर्णा, अत एव पृथिवी सर्वापेक्षया महती, प्रसन्नेन चेतसा एवं षण्णवत्यध्यायोपदेष्टारं महागुरुं भगवन्तं षण्णवत्येव नामिभः स्तुत्वा भगवतीं रुक्ष्मीं संमुखं यथा भवति तथा वक्ष्यमाणमुवाच ॥ १०२ ॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् अष्टनवितितमोऽध्यायः

¹ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यामष्टनवितिमोऽध्यायः—घ, च; धर्माधिकारिनन्दपण्डितकृतौ विष्णु-स्मृतिविवृतौ श्रीमत्यामष्टनवितिमोऽध्यायः,—गः

एकोनशततमोऽध्यायः

हष्ट्रा श्रियं देवदेवस्य विष्णोगृहीतपादां तपसा ज्वलन्तीम् । ¹सुतप्तज्ञाम्बूनदचारुवणाः पप्रच्छ देवीं वसुधा प्रहृष्टा ॥ १ ॥

पूर्वाध्यायान्ते प्रकृतां रुक्ष्मीस्तुतिमेकोनशततमेनावतारयति । श्रयन्त्येनां सर्वे जना इति श्रीः ; ताम् । देवदेवस्य विष्णोः गृहीतपादां संवाहितचरणकमरुगम् । भगवतो यावद्योगनिद्रमनशनरूपेण तपसा देदीप्य-मानाम् । स्वभावत एव द्रवीकृतसुवर्णवर्णाम् । अत एव देवीं दीव्यन्तीं दृष्ट्या प्रसन्नान्तःकरणा वसुधा वक्ष्यमाणं पप्रच्छ ॥ १॥

ङ्गिद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये ङ्गिद्रकोकनदनाभिगृहीतपादे²। ङ्गिद्रकोकनदसद्मसदास्थितीते ङ्गिद्रकोकनदमध्यसमानवर्णे॥२॥

प्रश्नार्थं तां संबोधयति । उन्निद्धं विकसितं यत् कोकनदं रक्तोत्पर्छं, तेन तद्वद्वा चारु करत्र यस्याः । वरेण्ये वरवर्णिनि । तादशस्येव तस्य नाभिना कर्णिकया स्वोपरिशायितचरणकमले । तादश एव तस्मिन्नेव समानि सदा नित्यं स्थितिमिते प्राप्ते । तादशस्येव तस्य मध्येन वराटकेन समानो वर्णः कान्तिर्यस्याः । तदेवमनेकैः संबोधनैरादरातिशयो चोत्यते ॥ २ ॥

नीलाब्जनेत्रे तपनीयवर्णे शुक्काम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि । चन्द्रानने सूर्यसमानभासे महाप्रभावे जगतः प्रधाने³ ॥ ३ ॥

विष्णुरमृतिः

किंच ¹-नीलोत्पलवंक्षेत्रे । तपनीयं सुवर्णं तद्वद्वर्णः । श्वेतम् अम्बरम्² । रलैः विभूषितम् अङ्गम् । चन्द्रवत् आननम् । सूर्येण समाना भासा । "आपं चैव हलन्तानाम् " इत्याप् । महान् प्रभावः सामर्थ्यं यस्या इति सर्वत्र बहुत्रीहिः । जगतो विश्वस्य प्रधाना प्रथमोदेश्या प्रसवित्री प्रकृतिवैति ॥ ३ ॥

त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना
लक्ष्मीर्धृतिः श्रीविरतिर्जया च ।
कान्तिः प्रभा कीर्तिरथो विभूतिः
सरस्वती वागथ पावनी च ॥ ४ ॥

एवं संबोध्य तां स्तौति । ³निद्रा; निर्गता द्रा कुस्सिता ⁴मितः यस्याः सा, मुक्तिः सुषुप्तिर्वा । जगतः चतुर्ण्वेषि पुरुषार्थेषु प्रधाना मुख्योद्देश्या । रुक्ष्यते प्रयोजनतया सर्वकर्मसु संसारिभिः रुक्ष्मीः । धृतिः भयादिहेतुषु धीरता । श्रयति पुरुषोत्तमं, श्रयन्त्येनां सर्वे जना इति वा श्रीः । विरतिः मुमुक्षया विषयसुखेषु वैराग्यम् । जया रणेषु जयश्रीः । कान्तिः स्त्रीपुरुषादिशरीरेषु सुन्दरता । प्रभा सूर्याचन्द्रमसो-दींपिः । कीर्तिः सत्कर्मप्रभवा समाख्या । विभूतिः धनधान्यादिसमृद्धिः । सरस्वती विदुषामर्थकरूपनाशक्तिः । वाक् अर्थप्रतिपादनशक्तिः । पावनी प्रायश्चित्तादैः पापनाशनशक्तिश्च त्वमेव ॥ ४ ॥

खधा तितिक्षा वसुधा प्रतिष्ठा स्थितिः सुदीक्षा च ⁶तथा सुनीतिः। ख्यातिर्विशाला च तथानसूया खाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः॥ ५॥

किंच स्वधा पितृतृप्तिः । तितिक्षा विरक्तानां द्वन्द्वसहनशक्तिः । वसुधा धनधारणशक्तिः । प्रतिष्ठा स्थापनशक्तिः । स्थितिः स्थानशक्तिः । सुदीक्षा यज्ञाधिकारसिद्धिः । सुनीतिः सामाद्युपायसिद्धिः । स्थातिः विशाला सार्वजनीनप्रसिद्धिः । अनस्या परोत्कर्षे संतोषिता । स्वाहा देवतृप्तिः । मेथा शब्दार्थधारण-शक्तिः । बुद्धिः अवबोधशक्तिश्च त्वमेव ॥ ५ ॥

¹ नीलोत्पलनेत्रे—घ.

³ निद्रा omitted in घ.

⁵ प्रतिपादनी शक्ति:—घ.

² अम्बरे—- घ.

⁴ गति:—ख.

⁶ तथा च नीति:—घ.

आक्रम्य सर्वं तु यथा त्रिलोकीं तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताक्षि। तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि एच्छाम्यहं ते वसतिं ¹विभूतेः॥ ६॥

एवं संबोध्य स्तुत्वा च विविक्षितं पृच्छिति । यथा त्रैलोक्यव्यापको भगवान् , तथा तच्छक्तेस्तवापि त्रैलोक्यव्यापकत्वं सिद्धमेव, शक्तिशक्तिमतोरविनाभाषात् अभेदाद्वेति यद्यपि, तथापि तव ²विभृतेः वसितं निवासस्थानम् अहं पृच्छामि ॥ ६ ॥

> इत्येवमुक्ता वसुधां बभाषे लक्ष्मीस्तदा देववराग्रतःस्था। श्वदा स्थिताहं अधुसूदनस्य देवस्य पार्थे तपनीयवर्णे॥ ७॥

प्रश्लोत्तरमाह । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण, ⁴उक्ता संबोध्य स्तुत्वा पृष्टेति हेतोः भगवद्रमे स्थित्वा रुक्ष्मीः वसुषां बभाषे । यद्दं तपनीयवर्णे सुवर्णवत् द्योतमाने भगवतो मधुसूदनस्य पार्थे नित्यं तिष्ठामि । अत्र नित्यमित्यभिधानाद्दन्यत्रानित्या वसतिरुक्ता भवति । तपनीयवर्णे इति न संबोधनम् ; '' धरण्या च ⁵दूर्वाङ्क्रर- इयामरुङ्गा '' इति धरण्याः इयामरुव्स्मरणात् ॥ ७॥

⁶अस्याज्ञया यं मनसा स्मरामि
श्रिया युतं तं प्रवदन्ति सन्तः।
संस्मारणे चाप्यथ यत्र चाहं
स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि॥८॥

यदि भगवत्येव वसितः, तिर्हं कथमन्त्रेषां श्रीमत्त्वव्यवहार इत्यत आह । ' 'एतं संभावय ' इत्यस्य भगवतो निदेशेन यमेवाहं मनसा स्मरामि, तमेव सन्तः श्रीमन्तं प्रवदन्ति । स्मरणस्य मानसत्वेऽपि मनसेति वचनं कायिकवाचिकव्यापारनेरपेक्ष्याभिधानाय । संस्मारणे संस्मरणहेतौ भगवन्निदेशे च सित, यत्राहं तिष्ठामि तदिप हे लोकधात्रि शृणु ॥ ८ ॥

[।] प्रकृत्याः--- ज.

² विभत्या:--ग.

³ इयं--- ज.

⁴ उक्ता omitted in ग; उबस्वा—घ.

⁵ दूर्वादल—घ.

⁶ यस्या—ग.

⁷ एवं----ਬ.

वसाम्यथार्के च निशाकरे च तारागणाढचे गगने विमेघे। मेघे तथा लम्बपयोधरे च शकायुधाढचे च तडित्प्रकाशे॥ ९॥

वासस्थानान्येवाह । चन्द्रसूर्ययोः, विमलतारके निर्मेघे गगने, लम्बं पतनेन्मुखं पयः पानीयं धरतीति ताहरो शकधनुर्भूषिते स्फ्ररद्विद्युति मेघे चाहं वसामि । चकारः तथाशब्दश्च प्रत्येकं वासस्थानता-मिधानाय ॥ ९ ॥

तथा सुवर्णे विमले च रूप्ये रतेषु वस्त्रेष्वमलेषु भूमे। ¹प्रासादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु॥ १०॥

किंच है भूमे, निर्मलयोः सुवर्णरजतयोः, अमलयोः वस्त्ररत्नयोश्च, सुधाधवलितासु प्रासादपरं-परासु, ध्वजभूषितेषु देवालयेषु चाहं तिष्ठामि ॥ १०॥

> ैसचः कृते चाष्यथ गोमये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे। वृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रे तथेवाध्ययनप्रपन्ने॥ ११॥

किंच गोभिः सद्यो विस्रष्टे गोमये, प्रश्च्योतन्मदे गजेन्द्रे, प्रहृष्टे हेषारवपुष्टे तुरगे, हप्ते वृषे, वैदाध्यायिनि विषे चाहं निवसामि ॥ ११ ॥

सिंहासने चामलके च बिल्वे
 छत्रे च हाक्के च तथैव पद्मे।
दीप्ते हुताहो विमले च खड़
 आदहीबिम्बे च तथा स्थिताहम्॥ १२॥

¹ प्योदमालास—घ. 2 Verse 11 and commentary thereon omitted in घ.

किंच सिंहेर्युक्तमासनं सिंहासनं भद्रासनम्, तत्र; आमलके धात्रीवृक्षे; बिल्वे श्रीफलवृक्षे; छत्रे आतपवारणे; शङ्के वाद्ये; पद्मे विकसिते; दीप्ते ज्वालाकुले वह्नौ; निधीतमले खड्गे; ताद्दशे आदर्शे चाहं तिष्ठामि ॥ १२ ॥

¹पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु सतालवृन्तेषु विभूषितेषु। भृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु मृदि स्थिताहं च नवोद्धृतायाम्॥ १३॥

किंच पूर्णमुदकं येषु ते पूर्णोदाः ; ते च ते कुम्भाश्च ; तेषु । चामरं वालव्यजनं, तालवृन्तं व्यजनं, ताभ्यां सिहतेषु । साहित्यं चात्र वासाभिप्रायेण, न वैशिष्ट्याभिप्रायेण ; शकुनाध्याये केवलयोरेव प्राशस्त्य- श्रवणात् । विभूषितेषु विचित्रितेषु प्रदेशेषु । भृङ्गारः कनकालुकः ; पात्राणि स्थालादीनि ; तेषु । मनोहरेषु अन्येप्वपि शयनासनादिषु । अभिनवोद्धतायां मृदि चाहं वसामि ॥ १३ ॥

क्षीरे तथा सर्पिषि शाद्वले च क्षीद्रे तथा दिश पुरिधिगात्रे। देहे कुमार्याश्च तथा सुराणां तपस्विनां यज्ञहुतां च देहे॥ १४॥

किंच दिविक्षीरसिर्पःक्षोद्रेषु; तथाशब्दात् शर्करायां च; पञ्चामृतत्वोपदेशात्। शाद्वले हिरततृण-प्रदेशे। पुरंधिः सभ्रतृका स्त्री; तदेहे। कुमारी अविवाहिता कन्या; तदेहे। सुराः देवप्रतिमाः। तपस्विनः कृच्छ्रिकारिणः। यज्ञे जुह्नतीति यज्ञहुतः ऋत्विजः; यजमानानां दीक्षयैव ग्रहणात्। ³एषां देहे तिष्ठामि ॥ १४॥

शरे च संग्रामिविनिर्गते ⁴च
⁵स्थिता मृते स्वर्गसदःप्रयाते ।
वेदध्वनौ चाप्यथ शङ्खशन्दे
स्वाहास्वधायामथ वाद्यशन्दे ॥ १५ ॥

¹ Verses 13 to 18 and commentary thereon omitted in ज.

³ एतेषां—घ.

⁴ स्थिता---- घ.

² चित्रितेषु—ग.

⁵ मृते नरे स्वर्ग—घ.

किंच शरे ; चकारात् धनुषि । संप्रामं जित्वा विनिर्गते पुरुषे, संप्रामभूमावेव मृते पतिते शवभूतेऽपि स्वर्गसभां प्रयाते जीवे च, वेदशङ्खवीणादिवाद्यध्वनिषु च, स्वाहास्वधयोः दैविकपैतृककर्मणोश्चाहं स्थिता ॥ १५ ॥

¹राज्याभिषेके च तथा विवाहे यज्ञे वरे स्नातिशरस्यथापि। पुष्पेषु शुक्केषु च पर्वतेषु फलेषु रम्येषु सरिद्वरासु॥ १६॥

किंच राज्याय अभिषेके; विवाहे मण्डपदेवतास्थापनादिविसर्जनान्ते काले; यज्ञे दीक्षणीया-युदवसानीयान्ते; वरे विवाहोद्यते; अपिशब्दात् तादृश्यां कन्यकायामपि; शिरसा स्नातः स्नातिशराः, तस्मिन्; श्वेतपुष्पेषु; पर्वतमस्तके; फलेषु भक्ष्येषु; रम्येषु प्रदेशेषु पुलिनादिषु; सरिद्वरासु महानदीषु चाहं स्थिता ॥ १६॥

सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु
सशाद्वलायां भुवि पद्मखण्डे।
वने च वत्से च शिशौ प्रहृष्टे
साधौ नरे धर्मपरायणे च ॥ १७ ॥

किंच जलपूर्णेषु सरः सु ; निर्मलेषु जलेषु ; हरिततृणाच्छन्नप्रदेशायां भुवि ; पद्मखण्डे पद्माकरे ; फल-पुष्पवित वने ; वत्से अभिनवजाते ; शिशौ स्तनंधये ; प्रहृष्टे हर्षयुते ; साधौ अपकारानभिज्ञे ; धर्मपरायणे धर्मेणैव परमयनं मोक्षो यस्य, तस्मिन् ॥ १७ ॥

आचारसेविन्यथ शास्त्रनित्ये²
विनीतवेषे च तथा सुवेषे ।
सुशुद्धदान्ते मलवर्जिते च
मृष्टाशने चातिथिपूजके च ॥ १८ ॥

साधुमारभ्य पुरुषिवशैषानाह । आचारः स्नानसंध्यादिः, तत्सेवनशीलेः; नित्यमसंदिग्धं शास्त्रं यस्यासौ शास्त्रनित्यः; विनीतः अनुद्धतः वैषो वस्त्राभरणादिधारणं यस्यासौ ; तथा शोभनः अकुत्सितः वेषो 1 राजाभिषेके—घ, Jolly's edition.

एकोनशततमोऽध्यायः

यस्य ; सुशुद्धः जितबाह्येन्द्रियः ; दान्तः जितमनस्कः ; मलवर्जितः निप्पापः ; मृष्टाशनः शुद्धान्नभोक्ता ; अतिथिप्रियः ; तस्मिन् निवसामि ॥ १८॥

स्वदारतुष्टे निरते च धर्में 'धर्मोत्कटे 'चात्यशनाद्विसुक्ते । सदा सपुष्पे ससुगन्धिगात्रे ' सुगन्धित्रे च विश्विषते च ॥ १९ ॥

स्वदारेप्वेव तुष्टः परदारिवमुखः ; धेमैं निरतः धर्मैकिनिष्ठः ; ⁵धर्मोत्कटः अर्थकामाद्यपेक्षया अति-शायिधर्मः ; अत्यशनात् त्रिचतुर्वारगोजनात् रहितः ; सर्वदा पुष्पैर्युक्तः ; सुगन्धि गात्रं येषां, तैः सहितः ; स्वयं च सुगन्धिलप्तः ; विभूषितः कटककुण्डलादिभिः ; तस्मिश्च ॥ १९ ॥

सत्ये स्थिते भूतहिते निविष्टे क्षमान्विते कोधविवर्जिते च। किस्वकार्यदक्षे परकार्यदक्षे कल्याणचित्ते च सदा विनीते॥ २०॥

किंच सत्यवक्तारि ; भूतानामिवशेषेण हितः आयत्यां श्रेयस्करः ; निविष्टः गृहस्थः ; क्षमा सिहप्णुत्वं, तद्युक्ते ; क्रोधः असिहप्णुत्वं, तद्रहिते ; स्वपरकार्योद्युक्ते ; कल्याणं मङ्गलाशंसि चित्तं यस्य ; सदा परस्याविनयेऽपि स्वयं विनीतः ; तिसंभध्य ॥ २०॥

नारीषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु । अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु बलिप्रियासु ॥ २१ ॥

⁷नारीविशेषानाह । नानाविधम्षणभूषितासु नारीषु, पतित्रत्तपरासु, प्रियवचनशीलासु, वलया-च**श्**न्यहस्तासु व्ययपराङ्मुखीषु वा, पुत्रवतीषु, गृहमाण्डगोपनपरासु, गृहाङ्गणादी रङ्गविञ्चकासु च ॥ २१॥

¹ कर्मोत्कटे—घ.

³ पात्रे---ज.

⁵ कर्मोत्कट:—घ

⁶ सुसंयताक्षे—ज.

 $^{^2}$ वात्यशनात्—घ.

⁴ नित्यानुलिप्ते—ज.

⁷ अवशिष्टानाह—ध.

संसृष्टवेदमासु जितेन्द्रियासु
किव्यपेतास्वविलोकुपासु ।
धर्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु
स्थिता सदाहं मधुसूदने च ॥ २२ ॥
निमेषमात्रं च विना कृताहं
न जातु तिष्ठे पुरुषोत्तमेन ॥ २३ ॥
इति 'श्रीविष्णुस्मृतौ एकोनशततमोऽध्यायः

किंच संमृष्टानि मार्जनलेपनादिभिः संस्कृतानि वेश्मानि याभिस्ताः ; जितेन्द्रियाः बाह्याभ्यन्तरेन्द्रिय-संयिमन्यः ; कल्रहपराङ्मुख्यः ; नित्यनृप्तस्वभावाः ; धर्मे विशिष्टा अपेक्षा यासां ताः ; दयया भूतकृपया युक्ताः ; ताहशीषु यावदुक्तनिमित्तसद्भावमेव अहं स्थिता । मधुसूदने तु सदाः नित्यमेव ॥ २२ ॥ तत्र हेतुमाह । एवं च पुरुषोत्तमरहिता कदाप्यहं निमेषमात्रमपि न तिष्ठामि ॥ २३ ॥

इति ²श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीविसष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकभोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारि³श्रीरामपण्डितात्मज-³श्रीनन्दपण्डित्कृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकोनशततमोऽध्यायः

¹ वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनशततमं प्रकरणम्—ज.

² श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्याम् एकोनशततमोऽध्यायः—ध, च.

³ श्री omitted in ग.

शततमोऽध्यायः

धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं खयं देवेन भाषितम्। ये द्विजा धारियण्यन्ति तेषां 'खर्गं गतिः परा॥ १॥

भगवदुपदिष्टस्य शास्त्रस्याध्ययनादौ फलिवरोषं शततमेनाह । मन्वादिप्रणीतेषु अष्टादशसु ²धर्मशास्त्रेषु, जाबाल्यादिप्रणीतेषु अष्टादशसु, विसष्ठादिप्रणीतेषु एकविंशितधर्मशास्त्रेषु इदं धर्मशास्त्रं श्रष्ठं सर्वोत्कृष्टम् ; यतः देवेन भगवता विण्णुना स्वयमेव³ साक्षात् भाषितम् उपदिष्टम् ; नान्यद्वारा मनुनेव भृगुमुखेन । अयमाशयः—मन्वादीनां मनुष्यत्वेन भगवदायत्तत्या पराधीनस्फूर्तिकत्वात् न स्वातन्त्र्येण सर्वज्ञत्वम् । भगवतस्तु नित्यनिर्दोषावबोधरूपस्यापरोक्षसर्वश्रुतिकस्यासंदिग्धाविपर्यस्ततत्तात्पर्यविवेकस्य स्वत एव सार्वज्ञ्यमिति तत्प्रणीतस्यास्य शास्त्रस्यान्येभ्योऽतिशयितत्वं युक्तमेव । अतश्च तच्छास्त्रं ये द्विजाः त्रैवर्णिकाः, ⁴न शद्धाः, स्वयमन्यैर्वा धारियष्यन्ति, तेषां स्वर्लेके यागादिजन्यस्वर्णात् परा अतिशयिता गितः स्थितिः भवित ॥ १ ॥

इदं पवित्रं मङ्गल्यं खर्यमायुष्यमेव च। ज्ञानं चैव यशस्यं च ⁶धनसोभारयवर्धनम् ॥ २॥

फलान्तराष्याह । पवेः वज्रात् ⁷नरकरूपात् त्रायत इति पवित्रं पावनम्; पापक्षयकरमिति यावत् । मङ्गलं कल्याणम्; तद्धेतुः । स्वर्ग्यं स्वर्गजनकम् । आयुष्यम् आयुर्वर्धनम् । ज्ञानम्; ज्ञायते पुरुषार्थ-⁸चतुष्टयमनेनेति । यशस्यं यशोजनकम् । धनसौमाग्ययोर्वर्धनम् अतिशयहेतुः । एषां फलानां साधनमिदमिति फलद्वारा स्तुतिरपि ॥ २ ॥

अध्येतव्यं धारणीयं ⁹श्राव्यं श्रोतव्यमेव च । श्रादेषु श्रावणीयं च श्रुतिकामैर्नरैः सदा ॥ ३॥

¹ धर्मे गतिध्रवा—ज.

³ एव omitted in घ.

⁵ मर्यादास्थिति: added in घ.

⁷ नरकादि—ख, ग, च.

⁸ चतुष्कम्—घः

² धर्म omitted in घ.

⁴ न शूद्रा: omitted in घ.

⁶ बल for धन—ज.

⁹ ग्राद्यं—ज。

किंचास्य अध्ययनधारणश्रावणश्रवणानि सर्वाधिकभूतिसाधनानीति पुरुषार्थत्वम् ; श्राद्धे श्रावणीयत्वेन कत्वर्थत्वं चेति । यद्वा अध्ययनादीनि फलाश्रवणात् नित्यानि । श्राद्धे श्रावणेन भूतिस्तु काग्यफलम् ।। ३ ॥

> थ इदं पठते नित्यं भृतिकामो नरः सदा। इदं रहस्यं परमं कथितं ³च धरे तव॥४॥ मया प्रसन्नेन जगद्धितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं यशस्यम्⁴। दुःस्वमनाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं शाश्वतधर्मशास्त्रम्॥५॥

> > इति ⁵श्रीविष्णुस्मृतौ शततमोऽध्यायः

इदानीं तस्यैव नित्यकाम्यत्वमाह । यो नरः त्रैवर्णिकः पुमान् ; न स्त्री, इदं शास्त्रं नित्यं पठित, स सदा भूतिभिः काम्यते । फलवाक्यानामि शास्त्रान्तर्भावात् पुनः इदंशब्देन परामर्शः । इदं शाश्वतं क्रूटस्थतया प्रवाहेण वा नित्यं धर्मप्रतिपादकं शास्त्र ⁶परमम् अत्यन्तं रहस्यं गोपनीयं जगतां हिताय प्रसन्नेन मया, हे धरे, तव तुभ्यं कथितम् ॥ ४॥

शास्त्रान्तरेभ्योऽतिशयाय विशिनष्टि । परमं सौभाग्यं सौभाग्यहेतुः यशस्यं यशोजनकं दुःस्वप्ननाशनं बहुना पुण्येन धर्मेण प्रतिपाद्येन युक्तं, बहुपुण्यजनकं वा, शिवस्य कल्याणस्यालयं स्थानमिति ॥ ५॥

> श्रीमत्केशवनायकक्षितिपतिमोत्साहितेनारचि श्रीमद्रामस्तेन नन्द्विदुषा धर्माधिकाराश्रयात् । श्रीविष्णुस्मृतिगृदभाविवृतिः श्रीवैजयन्ती सुदे श्रीविष्णोर्ह्दयंगमास्तु सततं विद्वद्भिरत्यादता ॥ १ ॥ धर्माधिकारिकुलकेरवकाननेन्दुः

श्रीरामपण्डितसुतः स्मृतिवैजयन्तीम् । श्रीनन्दपण्डितकृती विवृतिं मनोज्ञां विष्णुस्मृतेरकृत केशवकीर्तिकामः ॥ २ ॥

¹ गुणफलम्—ख, ग.

² Verses 4 and 5 omitted in ज.

³ वसुघे—घ

⁴ पवित्रम्---घ

⁵ श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे परमरहर्वे शततमोऽध्यायः—प, च; वैष्णवे धर्मशास्त्रे शततमं प्रकरणम्—ज.

⁶ परं—घ.

शततमोऽध्यायः

स्मृतिगुणमनु विष्णोर्वेजयन्ती विचित्रे-विविधवचनपुष्पैर्गिमता साधु भक्त्या। बुधमधुकरसंधैः कृष्णभूषायितेषा जनयतु मुदमन्तः श्रीहरेः श्रीरिवान्या॥ ३॥ उच्चावचेषु विषयेषु परिश्रमन्ती गौश्चेदियं स्वलति कुत्रचिद्प्यगाधे। सन्तः स्वधर्ममनुरुध्य निरुध्य चेप्यी-मुद्धर्तुमेव तिदमां तरसा यतध्वम्॥ ४॥ भो सन्तः सहसा मयाञ्जलिखं बद्धोऽस्ति वः प्रार्थने शीलं स्वं न जहाति दूषणकृते यस्मात् खलानां मनः। तत् तद्दूषणदूषणाय बहुधा मद्भूषणाय स्वकं चेतो धावदलं भवद्भिरमलं नावर्तनीयं मनाक्॥ ५॥

इति ¹श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय - श्रीकेशवनायकपोत्साहितश्रीवाराणसीवासिधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविष्ठतौ श्रीमत्यां वैजयन्त्यां श्रीततमोऽध्यायः

भ्रमिकारिरामपण्डितात्मजनन्दपण्डितकृती विष्णुस्मृतिविवृती श्रीमत्यां वैजयन्त्यां शततमोऽध्यायः समाप्तः पराशरस्मृतिटीका विद्वन्मनोहरा स्मृतिसिन्धः । श्राद्धकल्पलता चैता नन्दपण्डितकृतटीकाः ॥ श्रीविष्णुस्मृत्युत्तरार्थः समाप्तोऽयम् — ख, ग.

¹उत्तरचरितम्

इयदवधि भवद्भिः पण्डिता जीवनोत्थं कृतुकममृतधारासारभागन्वभावि । शिवशिवशिवभावे जायमाने यदासीत् कलयत तदिदानीं कौतुकं कैश्वरूय ॥ १ ॥ श्रीमत्केश्चवनायकस्य कविभिर्माग्यं कियद्वर्ण्यतां यन्मोक्षावसरे सुरै: सुरतरुद्भृतै: प्रसूनै: शुभै: । आकीर्णा मणिकर्णिका सक्लका तीरे सनीरे जनैः प्रत्यक्षेण विभाविता वदति तत्कर्णे शिवे तारकम् ॥ २ ॥ नैवैतद्वामदेवे प्रविशति परमं ब्रह्म चित्रं शुके वा जैगीषव्ये मुनौ वा जनकसनकयोवीप दृष्टं श्रुतं वा। वाराणस्यां यदासीत् सुरसरिति मणीकर्णिकायां गिरीशे कणे ब्रह्मोपदेशं विदधति सहजानन्दिनः केञ्चकस्य ॥ ३ ॥ विद्वांसः परिभावयन्त् मनसस्तोषाय पोषाय च स्वेष्टानां जनुषार्जितस्य सकलस्याघस्य शोषाय च । कोशाय।द्भतहेमरत्ननिवहस्यामूळदारिद्रचरु-म्मोषाय क्षितिरत्नकेश्वतनुत्यागोद्भवं कौतुकम् ॥ ४ ॥ द्राक्षातोऽपि सितारसादपि सुधासारादपि प्रायशो वैलक्षण्यमतीव केश्ववकथामाधुर्य उन्नीयते। यजामित्वमिदं तनोति सततं संसेव्यमानं त्रयं स्वादं स्वादमनारतं पुनरमुत्रौत्कण्ड्यमुज्जूम्भते ॥ ५ ॥ औदार्यं पञ्चतेमाममरपरिवृदस्यौचितीं वापि स्त्रेके त्रैलोक्यस्याधिपत्यं वहति मखमुखेष्वग्र्यतां पूज्यतां यः।

¹ The MSS. ख and ग add the following portion (pp. 898 to 901) after the coleophon of the 100th chapter of the Vaijayanti.

येनाशेषापि पृथ्वी जलनिधिपरिखा पूरिता स्वर्णवृष्ट्या
त्रम्भण्णास्यास्य मुक्तावुपदिशति हरे पुप्पवर्ष चकार ॥ ६ ॥
विद्वांसः सुभगत्वमस्य जनुषो दृष्टं यदद्यावधि
प्राप्तं यन्मणिकर्णिकापरिसरः श्रेयश्च विश्वेश्वरात् ।
स्पर्धेते तदुभे परस्परमदोधन्यत्वनिर्णायकं
न्याय्यं वापि वचोऽपि वा स्मृतिगतं सम्यक् समालोच्यताम् ॥ ७ ॥
आत्मानं बहुमन्यतेऽस्य मरणाद्धर्मार्थकामार्जनैराकल्पं क्षितिमण्डले च यशसो विस्तारणाज्जीवनम् ।
कैवल्यप्रतिपादनेन मरणं संस्राघते जीवनात्
तम्मण्णास्य बुधा वधार्य गुरुता निश्चीयतामेतयोः ॥ ८ ॥
धर्मो येन जगत्सु षोडशमहादानादिकैः संचितो
येनार्थस्य समर्थतापि गदिता तैरेव दानैः परा ।
कामो वावरसाक्रणप्रभृतिभिः पुत्रैः शुभैः ख्यापितो
मोक्षः श्रीमणिकर्णिकाभुवि तनुत्यागेन संपादितः ॥ ९ ॥

इति श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीत्यमणनायकाप्रनामघेय-श्रीकेशवनायकपोत्साहित¹श्रीवाराणसीवासिधमंधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविवृतौ श्रीमत्यां ²केशववैजयन्त्याम् ³एकशततमोऽध्यायः

प्रकीर्णकम्

विद्वांसः स्मृतिशास्रतत्त्वमिक्छं ज्ञात्वा क्चोिभः स्मृतेव्यास्यां मे यदि दूषयेयुरमछां तद्भूषणं मत्कृतेः ।

युद्धे चेत् परवीरशस्त्रविहितान् गाढप्रहारांस्तनौ
प्रामोति क्षतशत्रुरुद्धटभटः शोभैव सा तत्तनोः ॥ १ ॥

द्वित्राश्चेदीर्ष्या मत्कृतिममछपदामर्थसंदोहगुवीं
नेक्षिष्यन्ते तदानीं मम वदत बुधाः का क्षतिस्तत्क्षतिः सा ।

नेक्षन्ते चेदुत्कृजाः सकळजनतमःस्तोमविध्वंसदीपं
मार्तण्डं दीप्तिभाण्डं ननु भवति तदा का क्षतिः सप्तसप्तेः ॥ २ ॥

तीर्थं काशीसमानं त्रिभुवनविषये नापरं भूपतिर्वा
मूळोके केश्वस्य श्रयति न तुरुनां नापि चिष्णुस्मृतेर्वा ।

शास्त्रं धर्मीभिधायि त्रयमपि जयतादार्कमाचन्द्रतारं
श्रीमान् धर्मीधिकारी तदनु विजयतां पण्डितो नन्द्श्मां ॥ ३ ॥

अथ ताराचन्द्रचक्रवर्तिनः—

पूर्व तम्मणभावतो न विधिवद् दत्ता द्विजेभ्यो मया

भूतिर्भूतपतिर्विचिन्त्य किमिति प्रादुर्वमौ भूतले ।

रूक्ष्मीं वेदविधानतः प्रतिदिनं विषेषु संपादयन्

श्रीमान् वावरसाभिधो विजयते साक्षादयं शंकरः ॥ १ ॥

करो वावरसादन्यो वदान्यो न महीतले ।

श्रीनन्दपण्डितादन्यो विद्वान् गण्यो न जातुचित् ॥ २ ॥

यथा विष्णोर्न तुरुनामेति कोऽपि सुरोत्तमः ।

तथैतयोर्न तुरुनामेति कोऽपि नरोत्तमः ॥ ३ ॥

दातृत्वं यदनन्त्रस्य पाण्डित्यं नन्द्र्शर्मणः ।

एतयोर्जन्यगमित्वे दुर्निवारा जनश्रुतिः ॥ ४ ॥

तत् कृतं यन्न केनापि तद् दत्तं यन्न केनचित् । काश्यां वावरसाख्येन दात्रा दीनार्तिहारिणा ॥ ५ ॥ भारतस्य यथा कर्ता व्यासो दुण्ढिश्च लेखकः । तथैतस्याः स्मृतेः कर्ता लेखकश्च विभाव्यताम् ॥ ६ ॥

वर्षे विक्रमभास्करस्य गणिते नन्दाद्रिषड्भूमिभिः (१६७२)
पूर्णे कार्त्तिकमासि वृश्चिकगते भानौ वृषस्थे विधौ ।
काश्यां केशवनायकस्य नृपतेराज्ञामवाप्य स्मृतेविष्णोर्व्याकृतिमाचकार विमलां श्रीनन्दशर्मा सुधीः ॥ ७ ॥

इति श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीवसिष्ठवंशावतंसश्रीकोण्डपनायकात्मजश्रीतम्मणनायकापरनामधेय-श्रीकेशवनायकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवासिश्रीधर्माधिकारिश्रीरामपण्डितात्मज-श्रीनन्दपण्डितकृतौ श्रीविष्णुस्मृतिविष्टतिः श्रीमती केशववैजयन्ती समाप्ता

इति श्रीविप्णुस्मृतिव्याख्या वैजयन्ती

INDEX I

स्त्राणामनुक्रमणी

	वृष्ठाङ्क:		विष्ठाङ्कः		দুন্তাঙ্ক:
अंशग्राहिभिस्ते	२६८	अङ्कितं च हिरण्य	८२०	अत्र च गाथा भवन्ति	८१३
अकारं चाप्युकारं च	६४९	अङ्गुल्यग्रे देवम्	६८३	अत्र च पितृगीता गाथा:	८१५
अकुटिला: सत्वचश्च	४२६	अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम्	६८३	अत्र च श्लोको भवति	७९४
अकृतानं शल्यक:	५०७	अचिन्त्य	८८३	अत्र पितरो मादयध्वम्	७६६
अकृतामपि वत्सराति	986	अच्छेद्योऽयमदाह्य:	३४४	अत्र पितृगीता गाथा ७९:	७, ८०७
अकृतेऽस्थिसंचये	३७०	अच्युत	668	अत्राप्नीकरणम्	इ ४८
अकृत्वा देवपितृ	७०१	अच्युतार्चन	८८३	अत्रिगोत्रां वा नारीम्	षप३
अकृत्वा भैक्षचरणम्	४३९	अजानान: प्रकाशं य:	934	अत्रैव परानो हिंस्याः	षु८५
अक्रव्यादमृगवधे	५६१	अजाव्यपहारी	908	अथ कर्मभिरात्मकृतैः	५३६
अक्षतांश्चामी क्षिपेयु:	३२८	अजाश्वं मुखतो मेध्यम्	३८९	अथ कूपकर्तुस्तत्पवृत्ते	८३५
अक्षता भूय: संस्कृता:	346	अ जित	663	अथ कुच्छ्राणि भवन्ति	488
अक्षताॡषकश्रोणि	८६७	अज्ञानतश्चान्द्रायण	६०८	अथ कोश:	२४४
अक्षय्योदकं च नाम	७६७	अत ऊर्ध्व त्रयोऽप्येते	४२६	अथ गृहाश्रमिण:	६ ६ ६
अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयम्	449	अतस्त्वभ्येति तानेव	३३ ९	अथ चान्द्रायणम्	439
अक्षार्धमेव सचतुः	४४	अतिकमं व्रतस्याहु:	836	अथ चेच्छुद्रवर्जम्	३१३
अगस्त्याश्रमे	८१३	अतिथिपूजने च	७२२	अथ त्याज्याः	६५७
अग्नये कव्यवाहनाय	३४७	अतिथिभ्योऽग्रे	७२६	अथ त्रिष्वाश्रमेषु	८५९
अमि बक:	400	अतिथिर्यस्य भगाराः	७२३	अथ द्वादश पुत्राः	<i>ર પ</i> ર
अग्निजिह्वो दर्भरोमा	94	अतिपातकिनस्त्वेते	४६५	अथ द्विजातीनाम्	६८३
अभितुण्डैर्भक्ष्यमाणाः	५०३	अतिपातकिनाम्	५०५	अथ घट:	२२ १
अभिदेवब्राह्मण	७५३	अतिवादांस्तितिक्षेत	८६२	अथ न कंचन	७४५
अप्रिना दह्यमानाश्च	५०२	अतीन्द्रिय सुदुष्पार	રેહ	अथ न नक्तम्	७८९
अविपितृमातृसुत	४८३	अतीपङ्गा:	६५४	अथ नरकाः	५००
अमिब्राह्मणगणिका	६७९	अतो न रोदितव्यं हि	3 3 6	अथ निराकारे	८ ७५
अभिश्च सर्वदेवानाम्	८२७	अत्यन्तोपहतं सर्वम्	369	अथ पङ्क्तिपावना:	608
अर्घ स केवलं भुङ्को	७३७	अत्यन्तोपहतस्य	3 6 9	अथ पापात्मनां नरकेषु	५०५
अधमर्घणम्	६५४	अत्यन्तोपहतानां च	३९७	अथ पालाशं दन्त	660
अघेयमद्ययोघीतिः	A 6 8	अत्र गाथा भवति	628	अथ पुत्रस्य पौत्रेण	909

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्ग:		দৃষ্টাঙ্ক:
अथ पुरुषस्य काम	४६३	अथोदकम्	२३६	अनियुक्तः शपथ	998
अथ पुष्करेष्वक्षयम्	۷۹۹	अदत्त्वा यस्तु	७२६	अनिर्देशाहानि तानि	५८०
अथ प्रस्यमाना गौ:	८२५	अदन्तजाते बाले	३६०	अनिर्दिष्टश्च गुरुणा	४३४
अथ ब्रह्मचारिणाम्	४२८	अदुष्टां दुष्टामिति	९५	अनिर्दिष्टस्तु साक्षित्वे	१ ९६
अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य	३१५	अदृष्टमद्भिर्निणिक्तम्	३९१	अनिर्देश्यपरीमाणम्	३४
अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मण	३ १४	अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति	३ ७९	अनिवेदितविज्ञातस्य	५०
अथ ब्राह्मणस्य वर्णानु	३९८`	अद्याचोदङ्मुख:	६८१	अनुक्तद्रव्याणाम्	906
अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान्	६९०	अधः शय्या	४३१	अनुक्तनिष्कृतीनां तु	६४२
अथ महापातकिन:	७९	अधर्मेण च य: प्राइ	४४२	अनुक्तमृगवधे	५६१
अय योगक्षेमार्थम्	६८७	अधीतस्य च त्यागः	४८३	अनुक्तानां द्विगुणा	१७४
अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि	ÉRR	अधोद्दृष्टिनेंकृतिकः	८४९	अनुदकमूत्रपुरीष	६२१
अथ राजधर्माः	३८	अध्ययनादनेक	८६५	अनुपन्नन् पितृद्रव्यम्	३२ १
अथर्वशिर:	& MM	अध्येतव्यं धारणीयम्	८९५	अनुपातिकनश्च	५०१
अथ लेख्यं त्रिविधम्	990	अनग्न्युष्णाभिः	६८४	अनुपातकिनस्त्वेते	४८३
अथ विषम्	२४१	अनधीयानान्	८०३	अनुपातिकनां पिक्ष	م ه م
अथ वृषोत्सर्गः	८१७	अननुज्ञातश्चान्यस्मात्	४५१	अनुमन्ता विशसिता	460
अथ वैशाख्याम्	८२२	अननुज्ञातां दुहन्	923	अनुलेपनप्रदानेन	८३६
अथ शुद्रापुत्रावुमी	३२०	अनन्त	668	अनुलोमासु मातृ	३ ७ ३
अथ श्राद्धेप्सुः	७६०	अनन्तं वेदपारगे	282	अनूढानां स्ववित्त	२६६
अथ समयक्रिया	२०६	अनन्तरवृत्युपात्तम्	६६	अन्ढापुत्रान्	८०३
अथ साक्षिण:	996	अनभ्यर्च्य पितृन्	५८७	अन्दाश्च दुहितर:	३१६
अथ स्त्रीणां धर्माः	४११	अनभ्यसूया च तथा	३७	अनृतवचनमुत्कर्षे	४८३
अथागम्यागमने	५९९	अनर्चितं वृथा मांसम्	५७३	अनेकपितृकाणां तु	३०९
अथायये सोमाय	७१९	अनवाप्य च स्वकोशात्	49	अनेन कर्मणा पुष्यते	८३०
अथामि परिसमुह्य	590	अनस्थ्रां चैव	५६३	अनेन कर्मणा रूप	८२९
अथाग्नि:	२२ ९	अनातुर: सप्तरात्रम्	* 3 8	अनेन क्रमेणान्यत्रापि	३२०
अथाचान्तो नाभिम्	५३७	अनादिमध्यनिधन	८८१	अनौरसेषु पुत्रेषु	₹ € €
अथात: सर्ववेद	848	अनादृत्यास्तु यस्यैते	४५५	अन्तरस्थेन हरिणा	२ ३
अथात: युस्तात:	909	अनाद्यन्तत्वात्	३३६	अन्तरिक्षं दर्विरक्षिता	७६६
अथाशी चन्यपगमे	રે ૪૫	अनावृते च	१२६	अन्तवृद्धी प्रविष्टायामपि	१७१
अथाष्टी विवाहाः	४०५	अनाशितमतिथिम्	७१२	अन्त्यागमने वध्य:	९३
अथासाक्षिण:	984	अनाहितामिता	४८९	अन्धकारेषु तिष्ठन्ति	५०३
अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य	₹9€	अनिःयं हि स्थितः	७३४	अन्धतामिस्रम्	400
अर्थेतेषां वृत्तयः	₹ €	अनिधायैव तद् द्रव्यम्	३९५	अन्नं च नो यहु	७६८
अथोत्तमणॉ ऽधमणीत्	9 & 9	अनिमित्ततः स्वानि	<i>७५</i> ४	अनं चैव यथाशक्या	७२६

सूत्राणामनुक्रमणी

	पृष्ठाङ्कः		विद्योद्धः		<u> বিষ্ঠাঞ্জ:</u>
अन्नद: स्वर्गम्	८४४	अप्सु प्रास्य विनष्टानि	४२७	अयाज्ययाजिन:	८०३
अन्नद्धिघृतमधु	३४८	अफालकृष्टेन पञ्च	८५३	अयोग्यकर्मकारी	998
अन्नप्रदानेन वलवान्	८ ३ ७	अब्मात्रेणाभिषिक्तस्य	७०५	अरिष्टकै: कुतपानाम्	३८५
अन्नाद्यजानां सत्त्वानाम्	५६४	अब्राह्मणे दत्तं तत्	282	अचिंतभिक्षादानेन	६७१
अन्नापहारकस्त्वामयावी े	५१०	अव्लिङ्गम्	६५५	अर्थे दुष्परिहार्येऽस्मिन्	३३८
अन्यत्र दिधमधु	४१७	अमक्ष्यस्याविक्रेयस्य	988	अर्थेऽविशेषिते	966
अन्यत्र दैवोपघातात्	939	अभक्ष्येण ब्राह्मणस्य	999	अर्ध वैश्यवधे	५५३
अन्यत्र भृतकपोषात्	933	अभिचारबलकर्मसु	828	अधिंक: कुलमित्रं च	668
अन्यत्र राजाशक्ते:	८५	अभिचारमहीनं च	६३५	अर्बुदै: स्थालकैश्चेव	< 6 W
अन्यत्राकुलीनराज	४७	अभित: पूर्वेणामिम्	७३०	अर्वाक् सपिण्डीकरणम्	343
अन्यत्रागामिकाल	२०९	अभिपूजितलाभात्	८६१	अर्वाक् सिपण्डीकरणात्	338
अन्यत्रापि वध्यकर्मणि	८२	अभिपूज्या न्न म्	७३४	अलंकृतश्च तिष्ठेत्	७५६
अन्यत्रोपहतः	३७३	अभिमन्त्र्यास्य करयोः	२ ३४	अलक्ष्मीं कालकर्णी च	५३६
अन्यथावादिनो यस्य	२०४	अभियुक्तश्च दिव्यम्	२ ९ २	अलक्ष्मी: कालकर्णी च	6 0 6
अन्यथा ह्यविशुद्धः स्यात्	२३८	अभियुक्तोऽप्यनध्याये	४४९	अलाभे न व्यथेत	८६०
अन्वष्टकासु च	७६३	अभियोक्ता वर्तयेत्	२१२	अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण	८५७
अप: समुद्धरेत् सर्वाः	३९०	अभिहितगुणसंपन्न:	986	अलिसंघालकां ग्रभ्राम्	३ ०
अपत्यं रोहिणीषु	७८३	अमोज्यान्नामक्ष्य	४८३	अल्पकालम्	१२६
अपत्यस्य चापत्य	७५२	अमोज्यान्नामध्याशी	५० ६	अल्पानां च	३८४
अपयन्त्वसुरा इति	७६३	अभ्युदयश्च	७७९	अवगूर्य चरेत् कृच्छ्रम्	६३९
अपराधानुरूपं च	68	अमरकण्टकपर्वते	699	अवशर्धयिता	۷ ک
अपराधेषु चान्येषु	१६४	अमांसारानाश्च	३३०	अवश्यं याति तिर्यवःवम्	406
अपरिनिर्मित	८८२	अमावास्यां न चाश्रीयात्	६८२	अविकेयविकय:	४८३
अपविद्वस्त्वेकादशः	२६०	अमावास्यासूत्तम	७६ ३	अविज्ञातां गतिं याते	98
अपात्रीकरणं कृत्वा	४९५	अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकाः	৬ ৬৩	अविभक्तं च भूतेन	८७८
अपार	८८३	अमुक्तयोरस्तं गतयो:	७२९	अविभक्तैः कृतमृणम्	१८३
अपालायाः स्वामी	9 २ ५	अमुक्तहस्तता	४११	अविशेषेण सर्वेषाम्	६६७
	८१५	अमुक्तहस्तासु	८९३	अवीचि	400
अपि पितृगीते गाथे	७८७	अमेध्यभुजश्च	460	अवीरस्त्रीसुवर्ण	५७३
अपि स स्यात् कुले	८०७	अमेध्यानि दशैतानि	३ ७६	अव्यक्तनिधनान्येव	३४३
अपुत्रधनं पत्न्यभिगामि	२८७	अम्बा नामासीति	æ३°	अव्यक्तादीनि भूतानि	३४३
अपुत्ररिक्थस्य या गतिः	३ 9६	अम्भस्यपि	७४९	अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयम्	१४४
अप्रतियाह्येभ्यश्च	9 6 9	अयस्कारस्य दातन्यम्	८२१	अन्याप्तं चेदमेध्येन	३९०
अप्रियैर्वसितम्	८६५	अयाज्ययाजनं कृत्वा	ह बुष	अशक्तं सर्वभृचेव	८७७
अप्सु दण्डवन्मज्जनम्	४३९	अयाज्ययाजनम्	863	अशक्तो दशग्रामाध्यक्षाय	ફ ૬

	দুষ্টাঙ্ক:		पृष्ठाङ्गः		নি নাম নি
अशीतिर्यस्य वर्षाणि	६४१	अहतेन वासोयुगेन	८२३	आदित्यसंक्रमणम्	७७९
अशृतं श्रप्यमाणम्	५३६	अहमप्यनेनैव रूपेण	660	आदिदेव	669
अश्रीयुर्वाह्मणाश्च	७९९	अहिंसागुरुगुश्रूषा	3 0	आदिदेवो महायोगी	90
अरमकुट्ट:	८५७	अहिंसामेव तां विद्यात्	6,68	आदिष्टी नोदकं कुर्यात्	३७८
अश्ममयानां चमसानाम्	३८२	अहोरात्रेक्षणो दिव्य:	94	आद्यद्वाराणि नोन्छिन्द्यात्	86
अश्वं व्यावः	400			आद्यौ तु वितये दाप्यौ	964
अश्वद: सूर्यसालोक्यम्	683	आकरशुल्कतरनाग	80	आ द्वाविंशात् क्षत्रवन्धोः	४२६
अश्वमेधसहस्रं च	२०३	आकरेभ्य: सर्वमादद्यात्	86	आधर्य कार्यवशात्	988
अश्वमेधसहसाद्धि	२०३	आकाराशायी प्रावृषि	८५६	आध्युपभोगे वृद्धचभाव:	989
अश्वमेघेन शुध्यन्ति	४८२	आक्रम्य सर्वे तु यथा	668	आप: सुराभाण्डस्था:	४०४
अश्वमेधेन ग्रुध्येयु:	804	आक्रम्य सर्व: कालेन	३३८	आपद्यनन्तरा वृत्तिः	₹ €
अश्वसारथ्यं स्तानाम्	२७७	आक्रोशयिता च	66	आपद्यपि च कष्टायाम्	368
अश्वसूक्तम्	६५५	आखुर्घान्यहारी	40६	आपूर्यमाणमचल	648
अश्वस्त्रृष्ट्रो गर्दभो वा	934	आगच्छत: प्रत्युद्गम्य	४३३	आपो हि ष्ठेति तिसृभि:	600
अश्वापहारकः पङ्गः	490	आगामिनमनर्थे हि	३४३	आप्यायन अपां स्थान	79
अधिनो: प्राणस्तौ	90€	आग्रहायण्या ऊर्ध्वम्	७६२	आमश्राद्वाराने त्रिरात्रम्	462
अष्टकासु दैवपूर्वम्	७६९	आचरेत् पञ्च पिण्डान्	६९४	आमश्राद्धेषु काम्येषु	७६२
अष्टौ ग्रासान् प्रतिदिवसम्	433	आचारसेविन्यथ	693	आयसीषु च वट्यन्ते	403
अष्टी पार्पतेन	७९६	आचाराद्धनमक्षय्यम्	७७,७	आयु: सा हरते भर्तु:	४१६
असंस्कृतप्रमीतानाम्	600	आचाराह्रभते चायुः	७५७	आयुष्ये कर्मणि क्षीणे	188
असंस्कृतान् पद्मन् मन्त्रैः	468	आचार्यं स्वमुपाध्यायम्	३७७	आरण्यपशुघाती	36
असंस्तुतापि परपत्नी	840	आचार्यपत्नीपुत्र	३६६	आरोग्यं वारुणे	968
असच्छास्त्राभिगमनम्	868	आचार्यस्त्वस्य यां जातिम्	४५२	आर्जवं लोभग्ज्यत्यत्वम्	३ ७
असत्प्रतिग्रहश्च	808	आचार्ये मातामहे च	३६४	आर्द्रवासा हेमन्ते	383
असपिण्डे स्ववेशमनि	366	आज्यनासः सुवतुण्डः	94	आद्रीषिधगन्धपुष्प	६३१
असमग्रदाने लेख्य	908	आततायिनमायान्तम्	989	आषींपुत्रश्च सप्त	800
असवर्णावेदने	३९८	आत्मत्यागिनः पतिताश्च	368	अर्षिण वैष्णवम्	806
असिद्धस्यानस्य	१८७	आत्मत्यागिनां संस्कर्ता	३े ४०	आशासते कुटुम्बिभ्यः	६७३
असिपत्रवनम्	400	आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन्	६६४	आशौचव्यपगमे	४२२
अस्यकायानृजवे	४४३	आत्मन्यवीनारोप्य	649	आशीचापगमे	340
अस्थन्वतां तु सत्त्वानाम्	463	आत्मानं च पश्ंश्रीव	464	आशीचे होमदान	3 44
अस्थिसिराधमनी	666	आत्मार्थे क्रियारम्भः	868	आश्रमाचारसंयुक्तान्	\$ 5
अस्थनां त्रिभिः रातैः	688	आथर्वणेन हन्तारम्	963	आश्वयुज्यामश्विनी	639
अस्पृश्यः कामकारेण	993	आददीत यतो ज्ञानम्	849	आश्विनं सकलं मासम्	633
अस्याज्ञया यं मनसा	668	आदावेव देवेन	405	आषाढ्यामाषाढा	619
					4

सूत्राणासनुक्रमणी					९०७
	নিয়াঞ্জ:		पृष्ठाङ्क:		पृष्ठाङ्कः
आ षोडशाद् ब्राह्मणस्य	४२६	उग्रानुग्रेषु	४०	उन्मत्तोऽग्निदः	५१०
आसनप्रदानेन	८४५	ह्यान् देवान् समभ्यर्च्य	२४४	उपधिकृतानि	988
आसनाईस्यासनम्	१०९	उन्छिष्टं भाग घेयं स्यात्	600	उपधि दे विनाम्	959
आसीनस्य स्थितः कुर्यात्	४३३	उच्छिष्टसं निधावेकम्	३४६	उपपातकयुक्ते	6.0
आहर्ता लभते तत्र	१५८	उच्छिष्टसंनिधौ दक्षिणाग्रेषु	७६५	उपपातिकनश्चतुर्युगम्	५०१
आहूताध्ययनम्	४२९	उच्छिष्टसंनिधी पिण्ड	३४९	उपपातकिनस्त्वेत <u>े</u>	४९१
आहूय गुणवते	४०५	उच्छिष्टेन तु संस्पृष्ट:	३९५	उपपातकिनां जलज	५०५
आहूयाभ्युचतां भिक्षाम्	६६३	उच्छेषणं भूमिगतम्	८०१	उपरि शरणे वैश्रवण	७२०
		उत्कोचशुल्कसंप्राप्त	६६७	उपवने षु	८१५
इतरानपि सख्यादीन्	७२५	उत्भोचोपजीविनाम्	५ ५ इ	उपिथतं गृहे विद्यात्	<i>७३५</i>
इति क्षेत्रं तथा ज्ञानम्	८७९	उत्क्रोशन्तमनभि	१०२	उपस्पृशंस्त्रिषवणम्	४३९
इति जातिभ्रंशकराणि	४१२	उत्क्षेपकानां च	929	उपांशुः स्याच्छतगुणः	६५३
इति दर्भान् बधाति	५३७	उत्तमर्णश्चेद्राजानम्	१७५	उपाकर्मेष्टिरुचिर:	90
इति मलावहा नि	४९६	उत्तरमानसे	८१४	उपानत्प्रदानेन	८४६
इतिहासपुराण	७६५	उत्पवनेन द्रवाणाम्	३८६	उभयनेत्रभैदिन म्	909
इत्यघमर्पणम्	498	उत्पादकब्रह्मदात्रो:	४५१	उभयपक्षद्वादशी षु	<i>ब</i> ४०
इत्युपपातकानि	४८९	उत्पादयति सावित्र्या	४५२	उभयो: सप्त दातव्या:	६७८
इत्येताभ्यामाशिप:	७६८	उत्सर्जनोपाकर्मणोः	४४४	उभौ तौ नरकं यात:	६२०
इत्येवमुक्ता वसुधाम्	८८९	उत्सृष्टवृषभस्र्तिका	१२६	उर : सप्तदश	८६६
इत्येवमुक्ता वसुमती	660	उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन्	८२१	उवाच तां वरारोहे	३ ३
इत्येबमुक्ता संपूज्य	غ غ	उदककलशमुपनिधाय	७२२	उवाच संमुखं देवी	664
इत्येवमुक्तो भगवान्	669	उदकपात्रं मधु	७६६	उष्ट्रेण खरेण वा	६३३
इदं पवित्रं मङ्गल्यम्	८९५	उदकसक्तूनां	५,१७	उष्णीत्रालंकारमणि	६८९
इदं मया न कृतम्	२४४	उदकाञ्जलीश्च	७०३		
इदं रहस्यं परमम्	८९६	उद्धाने वरुणाय	७३०	ऊनां चेत् षोडश	9 44
इदं शरीरं वसुधे	103	उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्ग:	9 \$	ऊरुखोत्तानचरणः	८७३
इदमाप: प्रवहतेति	७०९	उद्दिष्टसाक्षिणि मृते	999	ऊर्ज वहन्तीरित्यनेन	હ ફ ફ
इन्द्रनीलकडाराट्यम्	२ ३	उद्देशतस्ते कथित:	१६४	ऊर्जस्पते	669
इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यः	७३०	उद्गृतात् भूमिष्ठम्	६९८	ऊर्ध्व नामेर्यानि खानि	રૂ જ રૂ
इन्धनपदानेन दीति:	८४५	उद्भृता पृथिवी देवी	96	ऊर्धमाकाशाय	৬ ব ৭
इमं च	८२०	उद्भृताहं त्वया देव	ર પ	ऊर्वंसयो:	૮૬ ં
इमं लोकं मातृभक्ता	844	उद्भृत्य निश्चले स्थाने	96	ऊषै: कौशेयाविकयो:	રૂ ૯ ૬
इरावत्याम्	८१४	उद् रुधनमृतस्य	३७०		
		उद्यतासिविषामिं च	963	ऋक्ष: स्त्रियम्	५०७
उग्रगन्धीन्यगन्धीनि	490	उन्निद्रकोकनद	669	ऋणमस्मिन् संनयति	३७१

	দুষ্ঠাঙ্ক:		पृष्ठाङ्गः		पृष्ठाङ्कः
ऋणिकस्तं प्रतिभुवे	966	एत एव त्रयो वेदा:	४५४	एवं पुरुषध्यानम्	८७५
ऋतुत्रयमुपास्यैव	४०९	एतच्छीचं गृहस्थानाम्	६७९	एवं मृताहे प्रतिमासिकम्	३४८
ऋतुत्रये व्यतीत तु	४०९	एतत् कृत्वा यस्मिन्	८३२	एवं यज्ञवराहेण	96
ऋते शिलाफलक	४३४	एतत्त्रयविसंयुक्तः	६५०	एवं वराहो भगवान्	98
ऋते हिमाचलोद्भवात्	२४१	एतत् सांतपनम्	५१९	एवंविधेनाहोरात्रेण	३३६
ऋबीसम्	५००	एतदक्षरमेतां च	६५०	एवंवृत्तस्य नृपते:	७ २
ऋषयः पितरो देवाः	६७३	एतद् गोव्रतं गोवधे	५५७	एवं वेदं वेदी वेदान्	४३५
ऋषीश्च सप्त धर्मज्ञान्	9	एतद्यो वेत्ति तं प्राहु:	८७१	एवं सा निश्चयं कृत्वा	98
		एतन्महाव्रतम्	488	एवं हि साक्षिण: पृच्छेत्	२०४
एकं बहूनां निघ्नताम्	१०२	एतन्मांसस्य मांसत्वम्	466	एवमभ्यर्च्य तु जपेत्	७१०
एकं शुद्र:	३१४, ३१५	एत पितर: सर्वान्	७६३	एवमस्मिन्निरालम्बे	३३६
एकयानभोजन	४७२	एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते	४३९	एवम िं मन् सतत	८६५
एकरात्रं हि निवसन्	७२४	एता एव क्रिया: स्त्रीणाम्	४२४	एवमाचारसेवी स्यात्	७५६
एकषन्मन्त्रानूहेत्	३४६	एतानि गीतानि पुनन्ति	६५५	एवमादिष्वथान्येषु	८१४
एकव्यूहं चतुर्बाहुम्	₹ 9	एतानि मानस्थानानि	४५९	एवमुक्तस्तया देव्या	३५
एकशफविकयी	499	एतांस्तु श्राद्धकालान् ७५५,	७८०	एवमुक्तस्तु दैवेश:	३२
एकशफोभयदन्त	९७७	एतान् विवर्जयेद्यतात्	८०४	एवमुक्ता वसुमती	२६
एकशृङ्ग	663	एतावदेव कर्तव्यम्	३४०	एवमेव गयाशीर्षे	८११
एकश्चासाक्षी	986	एतेनेव तेषां द्विजत्वम्	४३६	एवमेव पञ्चदशीष्वपि	480
एकस्मिन् पार्श्वे	<95	एते शूद्रेषु भोज्यानाः	६६४	एष चान्द्रायणः	५३१
एकहायनमनड्वाहम्	५५९	एतेषां पूर्व: पूर्व:	२६३	एष प्राजापत्य:	५१४
एकाक्षरं परं ब्रह्म	६५१	एतेषां प्रक्षालनेन	४०६	एष शौचस्य ते प्रोक्तः	३७९
एकादश तूपरेण	७९६	एतेषामेव जन्तूनाम्	4,06	एष्टच्या बहवः पुत्राः	८१५
एकान्तरद्यन्तर	८५६	एतेष्वकृतप्रायश्चित्ताः	400		
एकान्तरितवृत्त्युपात्तम्	६६६	एतेष्वपि च कार्येषु	६६३	ओंकारपूर्विकास्तिल्ल:	६५०
एकार्णवजलभ्रष्टाम्	9 ৩	एतेष्वाद्याश्चत्वारो धर्म्याः	४०४	ओं नमस्ते	869
एका लिङ्गे गुदे तिस्रः	\$ 06	एतेरेव शीतै: शीत	५१७	ओषध्य: परावो वृक्षा:	५८५
एका शुद्रस्य	३९७	एघोदकमूलफल	६६२		
एकासनोपवेशी कट्या	7 60	एनस्विभिरनिर्णिकै:	६४०	औषधप्रदानेन	८४३
एकाहं वैश्य:	६ 9 ९	एवं कर्मविशेषेण	499	औसजे	८१४
एकैकमुभयत्र वेति	७६ १	एवं चरति यो विप्र:	836		
एकोढानामप्येकस्याः	१६९	एवं ध्यायेत्	८७४	कण्टकशाल्मलि:	400
एकोऽभीयाचदुत्पन्नम्	946	एवं नि:संशयं ज्ञानम्	२२६	कण्टकिजमपि शुक्कम्	७१३
एतं युवानं पतिम्	८२०	एवं नित्यस्नायी स्यात्	४०४	कण्टेषु दत्तपादाश्च	५०४
एत एव त्रयो लोकाः	४५४	एवं पातकिनः पापम्	५°४	कण्डनी पेषणी चुस्नी	६७३

सूत्राणामनुक्रमणी

	पृष्ठाङ्क:		দুষ্ঠা₹:		নুষ্ঠাঞ্জ:
कण्वाश्रमे	८१३	कामान्माता पिता चैवम्	४५२	कुशीलवता	४८९
कनकं विशाखासु	७८४	कारयेत् सर्वदिव्यानि	२ ९ ९	कुष्ठयतिपातकी	५०९
कनकरजतं द्वादश्याम्	७८५	कार्त्तिकं सकलं मासम् ७८	७, ८२८	कूटलेख्यकारां श्च	८२
कनखले	८१२	कार्त्तिकी कृत्तिकायुता	८३१	क् टशासनकर्तृश्च	८२
कनीनिके अक्षिक्टे	८७०	कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा	८१७	कूटसाक्षिणां सर्वस्व	343
कनोन्यग्रसमस्थौल्यम्	६८१	कार्पासकीटजोर्णादि	५९६	कूटसाक्षी ब्रह्महत्या	६२९
कन्यां वरदां द्वितीयायाम्	७८५	कार्पासतान्तवं कीञ्चः	you	कूटागारप्रमाणैश्च	५०४
कपिल	८८४	कार्पासमुपवीतम्	७४७	कूपवत् कथिता शुद्धिः	३ ९ ૧
क्पोतवृत्तिर्मासनिचय:	८५४	कार्पासशाणाविकानि	४२५	कूपारामतडागेषु	८३७
कमण्डलुं च सोदकम्	७४७	कालद्वयमभिषेक	४२९	क्रमाण्ड्य:	६५४
कम्युकण्ठीं संहतोरूम्	२०	कालशाकं महाशल्कम्	<i>७</i> ०,७	क्रच्छ्राण्येतानि सर्वाणि	५२२
करपाददन्तभङ्गे	900	कालसूत्रम्	400	कुच्छ्रातिकुच्छ्रं कुर्वीत	६३९
करौ विमृदितबीहे:	२३४	कालोदके	693	कृच्छातिकृच्छु: पयसा	५१७
क र्मकारनिषाद [्]	५ ७ ३	काषायिप्रव्रजित	६९०	कृच्छातिकृच्छमथवा ४९	३, ४९६
कर्मणोऽन्ते पयस्विनीम् ५१	४,६४४	काष्ठेन प्रथमसाहसम्	900	कृतचूडे त्वसंस्कृते	३६१
कर्मपाशवशो जन्तुः	३३८	किंचिदेव तु विप्राय	५६३	कृतजातिभ्रंशकरणाः	409
कर्मसिद्धिं रौद्रे	७८३	किण्वकार्पाससूत्र	१७४	कृतजातिभ्रं शकराणाम्	ष०प
कर्षूत्रयमूले	99 0	कीटाशने दिनमेकम्	५७७	कृतनिर्णेजनांश <u>्च</u> ेतान्	६४०
कर्षृत्रयसंनिकर्षे	३४९	कीटोपघाती च	॰.६	कृतपातकिन: पापा:	५०२
कर्षृसमीपे चामित्रयम्	३४७	कुटुम्बार्थे कृतं च	968	कृतमलिनीकरण	५०५
कलविङ्कप्रवचकवाक	५७६	कुड् मलम्	400	कृतमलिनीकर णाश्च	409
कषायं तिक्तं कटुकं च	६८१	कुण्डाशी भगास्य:	499	कृतसंकरीकर ण	مر ہ مر
काककङ्कवकादीनाम्	५०३	कुप्यद्रव्यमाजे	७८४	कृतसंकरीकरणाश्च	५०९
काकोलम्	400	कुब्जाम्ने	८१२	कृ तसंध्योपासनश्च	४३१
काणखङ्जादीनाम्	८९	कुमारधारायाम्	८१२	कृतान्नं सेधा	५०७
काणश्च दीपनिर्वापक:	490	कुर्यादन्यन वा कुर्यात्	६५२	कृ तापात्रीकरण	५०५
कानीन: पश्चम:	३ ५७	कुर्वाणां प्रभया देवीम्	२१	कृतापात्रीकरणाश <u>्</u> च	ه ه ۹
कान्ति: प्रभा कीर्ति:	666	कुर्वाणां वीक्षितै:	२ १	कृतोपकारादाप्तं च	६६७
कामं तु गुरुपत्नीनाम्	४५९	कुलजा वृत्तवित्त	१९८	कृषिं मूले	७८४
काम: क्रोधस्तथा लोभ:	868	कुलान्येव नयन्त्याशु	४१९	कृषिं सप्तम्याम्	७८५
कामक्रोधलोभमोह	८६६	कुलेऽस्माकं स जन्तुः	८१५	कृषिगोरक्षवाणिज्य	₹ €
कामतः पदा स्पृष्टम्	५७३	कुरापलाशोदुम्बर	५२१	कृष्टजानामोषधीनाम्	५ ६ ४
कामतो रेतसः सेकम्	४३८	कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः	३४२	कृ ष्ण	८८५
कामदेव	८८१	कुशाभावे कुशस्थाने	७८९	कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा	८३४
कामपाल	668	कुशावर्ते	८१२	केदारे	693
		•		•	•

•			OFFICE.		
	विष्ठाङ्कः		विद्याङ्कः		ବିଛାଛ:
केशान्तललाटनासा	४२६	क्षत्रियापुत्रस्त्रीन्	३१२	गरदाभिदप्रसह्य	८४
कोपं परिहरेत्	७९३	क्षत्रियाशीचे ब्राह्मणः	३५७	गर्भद्वादशे विश:	४२५
कोशवर्जं चतुर्गुणे	२०९	क्षमा सत्यं दम: शौचम्	३७	गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने	४२९
कोशस्थाने ब्राह्मणम्	२११	क्षरन्ति सर्वा वैदिक्यः	६५१	गर्भाष्टमेऽब्दे ब्राह्मणस्य	४३५
कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः	860	क्षान्त्या ग्रुध्यन्ति विद्वांसः	३७८	गर्भेकादशे राज्ञ:	850
कौपीनाच्छादनमात्रम्	८६१	क्षीरे तथा सर्पिषि	८९१	गवां कण्डूयनं चैव	३९७
कौशिक्याम्	८१३	क्षीरोदे वसतिस्तस्य	२२	गवां ग्रासप्रदानेन	₹ € ∕9
कौरोयं हृत्वा भवति	५०७	क्षुत्वा सुप्त्वा भुक्त्वा	३७३	गवां हि तीर्थे वसतीह	३९७
क्रकचै: पाट्यमानाश्च	५०२	क्षुद्रधमनीनामेकोन	८६८	गा: पौष्णे	७८४
क्रमागतं प्रीतिदायम्	६६७	क्षुघया व्यथमानाश्व	408	गान्धर्वेण गन्धर्वलोकम्	806
कयेणासुर:	४०६	क्षेत्रक्षेत्रज्ञदेवेश	२७	गान्धर्वोऽपि राजन्यानाम्	४०७
क्रव्यादमृगपक्षि	५७६	क्षेत्रक्षेत्रज्ञविज्ञानम्	८७१	गायत्रीज9निरतः	८०६
क्रव्यादमृगवघे	५६१	क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि	८७१	गायत्रीदशसाहस्र	€8€
कव्याद्भिश्च हतस्यान्यैः	३९२	क्षेत्रापणगृहासक्तम्	३४ १	गाव: पवित्रमङ्गल्यम्	३९५
क्रिमिकीटानां च	४९६	क्षौमं दर्दुर:	५०७	गावो वितन्वते यज्ञम्	३९७
क्रिमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च	५०३			गुडादीनामिक्षुविकाराणाम्	३८६
क्रीतमक्रीणतो या हानि:	999	खं च सत्येन	२०३	गुणवरसर्वकामीयम्	950
<i>न्नीतल</i> ब्धारानाश्च	३३०	खङ्गकुतपकुष्गाजिन	७९१	गुरुं वा बालवृद्धौ वा	9 ६ 9
क्रीतश्च नवमः	२६०	खण्डपरशो	८८३	गुरुकुलवर्जे गुणवत्सु	४ ३९
क्रौञ्चं त्रिहायनम्	469	खरोष्ट्रकाकमांसाशने	م دوم	गुरुतल्पगो दुश्चर्मा	५०९
कचिच्छीतेन बाध्यन्ते	५०३	खान्यद्भिर्मूर्धानम्	६८५	गुरुदारेषु कुवींत	४५९
कचित् क्षिप्यन्ति बाणीघैः	५०३	ख्यातिर्विशाला च	666	गुरुदारेषु सवर्णेषु	४३८
कचित् तैलेन काध्यन्ते	५०३			गुरुपत्नी तु युवति:	४५८
क्वचिद्भूतेन ताड्यन्ते	५०३	गङ्गाद्वारे	८१२	गुरुपत्नीनां गात्रोत्सादन	४५७
कचिद्रान्तमथाश्रन्ति	५०३	गङ्गायां विशेषत:	८१२	गुरुशुश्रूषया त्वेव	४५५
क्कचिद्धिष्ठां कचिन्मांसम्	५०३	गङ्गायाः सिकता धाराः	३३ ६	गुरुषु त्वभ्यतीतेषु	६६४
धत्रविद् यूद्रगोवधः	४८३	गङ्कासागरसंगमे	८ १ ३	गुरूनाक्षियन्	८ %
क्षत्रियं दूषितु:	999	गजं कूर्म:	400	गुरून् भृत्यानुजिहीर्षु:	६६३
क्षत्रियवर्जं सप्तधा	393	गजं हत्वा पञ्च नील	५ ५७	गुरोः पूर्वोत्थानम्	४३१
क्षत्रियश्चतुर्थमंशम्	४९	गजगणिकास्तेन	५७१	गुरो: प्रतिकूलोऽपस्मारी	५१०
क्षत्रियस्य क्षत्रिया	३१४	गजाश्चोष्ट्रगोघाती	९६	गुरो: प्रियहिताचरणम्	४२९
क्षत्रियस्य क्षितित्राणम्	₹ €	गणद्रव्यापहर्ता	१३६	गुरो: प्रेतस्य शिष्यस्तु	३ ७ ७
क्षत्रियस्य राजन्यवैदयौ	₹9€	गणान्नं गणिकान्नं च	• ५३७	गुरोगुरी संनिहित	४३४
क्षत्रियस्य विद्शुद्रयो:	३५८	गतिचेष्टाभाषिताद्यम्	४३४	गुरोश्चालीकनिर्वन्धः	४८३
क्षत्रियस्य शस्त्रनित्यता	3 6 6	गयाशीर्षे वटे श्राद्धम	694	गुर्वनुज्ञातं भैक्ष्याभ्यव	४३९
	,	•		•	

	पृष्ठाङ्कः		নুষাঙ্ক:		দুষ্ঠাঙ্ক:
गुर्विणीं रजस्वलां वा	५५ १	गोमूत्रं गोमयं सर्विः	३९७	चण्डालान्नं भुक्त्वा	५८३
गुरुमवल्लीलतानां च	५६ ३	गोभूत्रादिभि: प्रत्यहम्	५२०	चण्डालीगमने	806
गृहं सुरूपा: स्त्रिय:	७८५	गोमूत्रेण स्नायात्	448	चतसृषु दिक्षु चत्वारि	८२३
ग्रहकार्युप स ्करम्	400	गोरसैश्च वर्तेत	4 4 6	चतु:कृष्णलोने	२०८
गृहभूकुड्याद्युपभेत्ता	993	गोवाल: फल्संभवानाम्	३८५	चतु:सुवर्णको निष्कः	७४
गृहमाहिर्बुध्न्ये	७८४	गोव्रतं गोगमने च	६०६	चतुरन्ता भवेदत्ता	८२४
गृहस्थ एव यजते	६७३	गोऽश्रोष्ट्रगजापहारी	१०४	चतुरश्चौरभ्रेण	७९६
गृहाश्रमिण्स्त्रिविधोऽर्थ:	६६६	गोस्कम्	६५५	चतुरोंऽशान् ब्राह्मणः	३१४
गृहाश्रमी वैवाहिकामी	६६९	गौडी मार्ध्वा च पैष्टी च	३७४	चतुर्गुणानि कृतयुगम्	३३५
गृहीतधनप्रवेशार्थम्	१ ७२	गीरसर्षपै: क्षीमाणाम्	३८५	चतुर्थे दिवसेऽस्थिसंचयनम्	३२८
गृहीतमूल्यं यः पण्यम्	996	गौश्चेत् तदर्धम्	१२५	चतुर्थे मास्यादित्यदर्शनम्	४२३
गृही वलीपलित	८५२	ग्रन्थिभेदकानां च	929	चतुर्दश विनश्यन्ति	३३७
गृहे गुरावरण्ये वा	4.5€	ग्रामदे शयोश्च	9	चतुर्महाराजिक	८८२
गृहे च गूढोत्पन्न:	३५८	ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्ष:	३९	चतुर्युगसहस्रम्	३३५
गृहे पीडाकरं द्रव्यम्	993	ग्रामयाजिन:	८०३	चतुर्युगाणामेकसप्ततिः	३३५
गृह्णातीह यथा वस्त्रम्	३४३	ग्रामादाहृत्य वाश्रीयात्	८५५	चतुर्हस्तोच्छित:	229
गृह्णात्येवं नवं देही	३४३	ग्रामान्निष्कम्याशीचान्ते	३३१	चतुष्टयं गुल्फेषु	८ ६ ७
गोगमने च	९ ३	ग्राम्यपशुघाती	९६	चतुष्पञ्चाशद्रोमकोट्यः	८६८
गोन्नस्त्वन्धः	490	ग्राम्यपशुपीडाकरा:	903	चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुर्यात्	६८८
गोचर्ममात्राधिकाम्	944	ग्राम्यारण्यानां पश्चनाम्	४९३	चत्व।रि कपालानि	८६८
गोचर्ममात्रामपि	८३९	ग्रासानविकारानश्रीयात्	५३९	चत्वारि जङ्घयोः	८६७
गोचर्ममात्रा सा क्षोणी	948	ग्राह्यां प्रजापति में ने	६६३	चत्वार्यरत्न्योः	ر دون
गोऽजामहिषीवर्जम्	५६०	ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्यात्	८५६	चन्दनकुङ्कुमकर्पूर	७९१
गोदावर्याम्	८१४	`	•	चन्दनमृगमद	٠٩٠
गोधा गाम्	400	घाण्टिक: स्तेन:	५९९	चन्द्रभागायाम्	८१४
गोधोऌ्ककाक	५६0	घृतं तैलं वा दद्यात्	७९०	चन्द्रसाम	દ્ધય
गोनिहारमुक्तानाम्	५३८	घृतं नकुल:	406	चन्द्रानने सूर्य	660
गोपशौण्डिकशैॡष	968	घृतं यवा मधु यवाः	५३६	चन्द्रार्कसंनिकर्ष	६७०
गोपदानेन स्वर्गलोकम्	८३९	घृतमधुतैलप्रदानेन	८४३	चन्द्राकींपरागे	७२९
गोबीजकाञ्चनैवैंश्यम्	२०२	घृतादिदाने तैजसानि	७९४		३८ ३
गोब्राह्मणनृपमित्र	8 €	घृतार्चि:	૮૯ રૂ	चरुसुक्षुवाणाम् चरेत् सांतपनं कृच्छूम्	४९३
गोमत्याम्	८१४	S 44	•••	चर्रत् सातम इन्छ्रम् चर्मचीखासाः	०३२ ८५४
गोमयेनोवलितंषु	८१५	चण्डालम्लेच्छसंभाषणे	ই ও ই	चमचारवाताः चर्मावनद्धम्	
गोमिथुनग्रहणेनार्षः	४०५	चण्डालवैदेहकसूताश्च	ર હ ષ્	चनावनञ्जम् चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानम्	८६६
गोमूत्रं गोमयं क्षीरम्	५१९	चण्डालानां बहिर्गाम	३७७	चाछुनण्यन्यनस्यानम् चान्द्रायणैर्वा वर्तेत	८०९
**	• • •	न संस्थात मार्थात	100	नाक्षानगना नतत	८५७

	पृष्ठाङ्गः		पृष्ठाङ्कः		বিপ্তান্ত্র:
चामरं व्यजनं मात्राम्	७९०	जप्येनैव तु संसिध्येत्	६५२	ज्योतिषामपि तज्ज्योतिः	202
चिकित्सकान्	८०३	जरया रूपविपर्ययम्	८६४		
चिताधूमसेवने	१०६	जलबीडारुचि ग्रुभम्	٩	तं च भूयश्चोपनयेत्	६३२
चित्रशिखण्डधर	£33	जलप्रद: सदा तृप्त:	८३५	तं चापर: पुरुष:	२३७
चिरं संध्योपासनम्	<i>ف</i> 48.	जलहुज्जलाभिप्नव:	५०६	तं चेदभ्युदियात् सूर्यः	४३९
चेष्टामोजनवाब्रोषे	909	जलारायं तत् सकलम्	८२१	तं चेद्रथं नापहरन्ति	७५८
चैत्री चित्रायुता चेत्	८३०	जलारायेष्वथारुपेषु	३९१	तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्यम्	₹ ૪
चैत्रे मार्गशीर्षे वा	४५	जातमृते मृतजाते	३६०	तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षम्	इ ५
चौरद्धतं धनमवाप्य	49	जातस्य हि धुवो मृत्यु:	३३८	तं प्राप्य मुक्तो भवति	८७७
चौरस्यानं नवश्राद्धम्	५३८	जातिभ्रंशकरं कर्म	४९१	तं मन्येत पितरम्	४.४ इ
		जातिभ्रंशकरस्य	988	तं वेणुदलेन रज्ज्वा	مهرم
छत्रप्रदानेन स्वर्गम्	CAE	जातिभ्रंशकरेषु	* 6 8	तक्षकानं चर्मकर्तुश्च	५७२
छत्राककवकाशने	406	जाते च दारके	४२२	तक्षणेन दारवाणाम्	३८५
छद्मनाचिरतं यच	८५०	जात्यपहारिणा शतम्	999	तच तेषां दद्यात्	920
छायया चाभ्यागतान्	८३६	जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये	२०३	तच्च योजयेत्	993
छायापत्नीसहायो वै	90	जानुभ्यामवनि गत्वा	२५	तचापास्यात्	993
छु खुन्दरिगेन्धान्	400	जामाता	600	तडागकृत्रित्यतृप्त:	८३५
		जायावर्जे हि सर्वस्य	३४०	ततः कर्ष्यः कुर्यात्	990
जगन्गाम लोकानाम्	98	जालस्थार्कमरीचिगतम्	७४	तत: परं यथाईम्	२०८
जगतोऽस्य समग्रस्य	२८	जिष्णो	८८४	तत: परं यथोक्तकालेन	369
जगत्पते	669	जीवजं सर्वे धूपार्थे	७९०	ततः परं स्नानेन	\$ & &
जगत्परायण	664	जीवद्वत्सायाः पयस्विन्याः	८१८	तत: प्राङ्मुखस्य	२३०
जगाम कश्यपं द्रष्टुम्	98	जीवितं धर्मकामी च	५९८	ततः प्राङ्मुखाग्रतः	७६७
जघनं च घनं मध्यम्	39	जीवितं याम्ये	७८४	तत: प्रेतिपिण्डं	३४९
जहुं विरोमे सुसमे	२ 9	जीवितं शनैश्चरे	७८३	ततः संबन्धिबान्धवानाम्	४०३
जटा इमश्रुलोमनखांश्च	७५४	जुगुप्सितं श्रूद्रस्य	४२२	तत: सप्तमं मण्डलम्	535
जञ्बेकम्	€ ६ ७	जैह्मथम्	४९२	ततः सुहृदाम्	७०३
जननमरणान्तरे	२०३	ज्ञातिश्रेष्ठयं हस्ते	५८३	ततस्तत्रामिवर्णम्	इ ई ०
जननाशी चमध्ये	३६२	ज्ञानं चैव यशस्यं च	684	ततस्तिलै: प्रच्छादयेत्	८३३
जन्मकर्भवतोपेताः	48	ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यम्	८७८	ततस्तेषामभिहित	906
जन्मर्श्वम्	७७९	ज्ञानं तपोऽमिराहारः	३७६	ततस्तेषामुःसर्गम्	888
जन्मसमये योनिः	668	ज्ञानगम्य	८८२	ततस्त्वारोपयेच्छिक्ये	२२६
जपन् इविष्यभुग्दान्तः	८२ ७	ज्येष्ठसामगः	८०६	ततो गवां मध्ये	८१९
अपित्वा त्रीणि सावित्र्याः	§ 3 3	च्येष्ठाय श्रेष्ठमुद्धारम्	३१८	ततो गुरुकुल एव	४ ३ ८
जन्यहोमतपांसि च	699	ज्येष्ठी ज्येष्ठायुता चेत्	८३१	ततो दक्षिणाग्रेषु	458

सूत्राणामनुक्रमणी

	দুষাঙ্ক:		पृष्ठाङ्कः:		पृष्ठाङ्क:
ततोऽन्नरोषेण बलिम्	७१९	तत्राप्यग्नीनुपचरेत्	८५२	तदर्धे शूद्रवधे	५५३
ततोऽप्सु निमग्नस्त्रः	६९९	तत्राप्यसमर्थ: स्वहृदय	८७५	तदर्धमजाविकम्	924
ततो ब्राह्मणानुज्ञातः	७६ २	तत्राप्यसमर्थो भगवन्तम्	८७६	तदश्रुपातकारी च	३७०
ततो वेदाङ्गानि	४३५	तत्रास्य माता सावित्री	४३६	तदष्टकं लिक्षा	७४
तत्कालं ब्राह्मणम्	७९९	तत्त्रट्कं यव:	७४	तदादानमस्य ब्रह्मस्तेयम्	849
तत्तत्कार्य निवर्तेत	२०४	तत्त्रोडशकं धरणम्	७६	तदित्यृचोऽस्या:	6 88
तत्तद् गुणवते देयम्	८४७	तत्संयोगश्च	४६८	तदूनमेकादशगुणम्	१०६
तत्त्रयं कृष्णलम्	७४	तरसंविदं यश्च लङ्घयेत्	936	तदेनं संशयादस्मात् २२५	۹,
तत्त्रयं गौरसर्षप:	७४	तत्समकालं च	२३७	२३४, २३९	, २४२
तत्त्रयं राजसर्षपः	४४	तत्सेवाशक्तावलाभे वा	८६५	तदेवाप्नोत्ययत्नेन	466
तत्त्रिंशता मासः	₹ ₹ ४	तथाघमर्षणं सूक्तम्	६४७	तद्दूषकांश्च हन्यात्	४४
तत्त्वात्मानमगम्यं च	८७७	तथा देहान्तरप्राप्तिः	३४३	तद्दोषेण यद्भिनश्येत्	939
तत्पञ्चकं माषः	७४	तथा पूर्वकृतं कर्म	३१३	तद्द्वादशकमक्षार्धम्	७४
॰तत्पावनाय क्रमाण्डीभि:	२००	तथा विदितवेद्यानाम्	३०	तद्बलात्कारितमप्रमाणम्	982
तत्पुत्राः पैतामहेऽपि	२६८	तथाविधमवाप्नोति	६६८	तद्भैक्ष्यभुग्जपन्नित्यम्	६१४
तत्पुत्रान्	८०३	तथा सुवर्णे विमले	८९०	तद्याजिन:	८०३
तत्पूजया स्वर्गम्	७२३	तथारि वति ब्र्यु:	७६८	तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति	७५९
तत्प्रदानेनाभीप्सितम्	८३९	तथा स्थिता त्वं वरदे	८८९	तद्विष्णो: परमं पदम्	७००
तत्प्रसवमरणे चेत्	३६२	तथा हनु:	८६७	तनिष्कृत्यर्थे च ब्रह्म	६७३
तत्र कृष्णलोने श्र्म	२०८	तथैव द्वादशी गुक्रा	५४२	तन्मध्ये यो न दृश्येत	२३८
तत्र च यहचोऽधीते	४५०	तदक्टे क्टवादिनश्च	996	तन्मनाः सुमना भूत्वा	७१६
तत्र च शीतोष्णदु:ख	८६४	तदतिक्रमे निराहार:	४५७	तन्मूले च द्वे	८६७
तत्र चैकस्मिन् शिक्ये	२२२	तददत्सु ब्राह्मणेषु	७६४	तन्मूले प्रागुदगन्नि	७७०
तत्र धन्वनृमहीवारि	३९	तदध्ययनेनायुष:	४४९	तपःपूतः	८०६
तत्र ब्राह्मणीपुत्र:	३१२	तदनन्तरं पित्र्येण	७०२	तपनम्	५००
तत्र विद्या न वक्तव्या	४४२	तदभावेऽग्निशुश्रूषुः	४३८	तपोमध्यं तपोऽन्तं च	८५७
तत्र वैश्यापुत्र: शुद्रेण	२७५	तदभावे दुहितृगामि	३ ९०	तपोमूलमिदं सर्वम्	८५७
तत्र शानिंत कृत्वा	३३२	तदभावे पितृगामि	२ ९३	तमशुद्धं विजानीयात्	३४५
तत्र सारवृक्षोद्भवा	२२ १	तदभावे बन्धुगामि	२९४	तमाचारं निषेवेत	७५ ६
तत्रस्थश्च स्वस्वग्रामाधिपान्	३९	तदभावे ब्राह्मणधन	२९५	तमादाय नातिद्वतम्	२३ २
तत्राचार्ये प्रेते गुरुवत्	४३८	तदभावे भ्रातृगामि	२९३	तयोरन्यतर: प्रैति	४४२
तत्रादावेव वृषभम्	८९७	तदभावे भ्रातृपुत्र	२९३	तयोरपि च कर्तव्यम्	७८१
तत्रादौ स्ववंश्यानाम्	७०३	तदभावे मातृगामि	२९ २	तरत्समन्दीयम्	६५४
तत्राधुना हि देवेश	વ પ્	तदभावे सकुल्यगामि	२९४	तरिक: स्थलजं शुल्कम्	920
तत्रानाभि मयस्य	२३६	तदभावे सहाध्यायिगामि	२९४	तर्जनीमूले पित्र्यम्	६८३
	• •		• • -		4-4

	पृष्ठाङ्क:		पृष्ठाङ्ग:		নিমাঞ্জ:
तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्यम्	३४०	तावती चास्य रात्रिः	३३५	तेनायमाकान्त:	४६३
तस्मानु कार्त्तिकं मासम्	८२७	तावत्येवास्य निशा	३३६	तेनैव चाज्यं जुहुयात्	७१०
तस्मात् पुत्त्र इति प्रोक्तः	२७१	तावदश्रन्ति पितर:	600	ते पतन्त्यन्धतामिस्रे	८५०
तस्मात् पुरुष इत्येवम्	८७७	तावन्मृद्वारि देयम्	३८८	तेऽपि कालेन नीयन्ते	३३७
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ५११	, ५९८	तासां शीतादित्राणम्	५५५	तेभ्यो लब्धेन मैक्षेण	४३९
तस्मात् सर्वमेव क्षरम्	८७६	तासां समन्त्रको विवाह:	४२४	तेषां गङ्गाम्भसि प्रक्षेपः	३२८
तस्मात् सुकृतमादाय	७२३	तासां सवर्णावेदने	३९८	तेषां च तस्याद्धिः	८६ 🎗
तस्मादनध्यायवर्जम्	४४९	तास्वासीनास्वासीत	५५५	तेषां च धर्मा:	३५
तस्मादभ्यागतानेतान्	६७२	तित्तिरिं तिलद्रोणम्	५६१	तेषां चौरसा: पुत्रा:	२६७
तस्मादेवं विदित्वैवम्	३४४	तिचिरिकपिञ्जल	५७७	तेषां नित्यमेव ग्रुश्रृषुणा	४५४
तस्मिन्नव मासि प्रत्यहम्	८३३	तिर्यक्षु प्रथमम्	१४५	तेषां निषेकाद्य:	३४
तस्मिन् प्रेते न वाच्योऽसी	946	तिर्थग्योनौ प्रपद्यन्ते	५०४	तेषां प्रियहितमाचरेत्	४५४
तस्य च कन्यादानम्	४८७	तिलप्रद: प्रजामिष्टाम्	८४५	तेषां मुञ्जजयाबल्बज	४२५
तस्य च चक्षुविंषये	४३३	तिलै: प्रच्छाद्य वासोभि:	८२४	तेषां विभागः	८६७
तस्य च ब्रह्महत्यायाम्	6 ع	तिलै: सर्षपैर्वा	७९९	तेषामाचा द्विजातय:	38
तस्य च भावनास्तिल्नः	१७६	तिलैवींहियवैर्माषै:	७ ९६	ते सर्वे जपयज्ञस्य	६५२
तस्य च यवसतकम्	२४१	तिष्ठन्नासीन: शयान:	४३३	ते हि राज्ञो धर्मकरा:	४२
तस्य च व्यत्यस्तकरः	४३२	तिस्र: क्षत्रियस्य	३९८	तैजसानां पात्राणाम्	८४२
तस्यां दानोपवासाद्यम्	482	तीर्थपूत:	८०६	तैजसानि पात्राणि	७९१
तस्यान्ते महाकल्पः	३३६	तुरगं वास:	५५७	तैरेव शुक्रतां चन्द्रे	२३
तस्याप्यनं सोदकुम्भम्	३५१	तुरङ्गमानाश्चिने	७८४	तैलं तैलपायिक:	५०६
तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति	६३९	तुलाधारं च	२२२	तैलगुडशुष्कगोमय	६९०
तस्योपहतमात्रम्	३८७	तुलाधारस्य ते लोकाः	२२५	त्यक्तप्रवज्यो राज्ञ:	१२८
तां च बिभृयात्	९५	<u>तु</u> लामानकूटकर्तुश्च	998	त्रपुचामरसीसक	499
तां च सुवर्णकार	२२२	तुरितो यदि वर्धेत	२२६	त्रय: पुरुषस्यातिगुख:	848
तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ	وقع	तुषित	८८२	त्रयो वा कार्षापणा:	९२
ताश्चारयित्वा भीन्	६३७	तुष्टेषु तुष्टाः सततम्	३३३	त्रायन्त मृत्युनोपेतम्	३४२
तादृग्विधेन लेखनेन	983	मृणकाष्ठद्वमंशुष्क	५९५	त्रि: पठेदायतप्राण:	६४९
तादृशमेव वा कुर्यात्	909	मृणकाष्ठशुष्कपलाशानां च	३८४	त्रि: प्रतिस्नानमप्सु	५१४
तानि च करद्वय	२३०	तृ णच्छेद्येकम्	९.८	त्रिकृष्णलोने	२०८
तामलंकृतां ब्राह्मणाय	૮ રે પ	तृ णशायी च स्यात्	488	त्रिगुणं तु वनस्थानाम्	६७९
तामिस्नम्	400	तृतीयेऽब्दे चूडाकरणम्	४२३	त्रिगुणानि त्रेता	३३५
ताम्रकार्षिकः कार्षापणः	હદ્	ते कूटसाक्षिणां पापै:	२०३	त्रिगुणे राजन्यस्य	२०९
ताम्ररीतित्रपुसीस	364	तेजोऽसि शुक्रमिति	७०९	त्रिणाचिकेत:	८०६
	688	तेन तेन विहीन: स्यात्	५९६	त्रिपदा चैव गायत्री	६५७
	•	•			

सूत्राणामनुक्रमणी

	দুষ্টাঙ্ক:		দুষ্টাঙ্ক:		দূষাঙ্ক:
त्रिपुरुषं मातृत:	६५७	दक्षिणं दक्षिणेन	४३२	दान्तं धुरंधरं दत्त्वा	८४१
त्रिभिरेव तु या भुक्ता	१६०	दक्षिणपार्श्वे महारजन	८३२	दान्तस्यायं लोकः	७५८
त्रिभ्य एव तु वेदेभ्य:	६४९	दक्षिणाभिमुखो रात्रौ	६७५	दारवं मृन्मयं च	३८९
त्रिरात्रं मेधार्थी	५३७	दक्षिणामुखो वा	४६७	दासवर्गस्य तत्पित्र्ये	८०१
त्रिरात्रोपोषित:	६४६	दक्षिणायनं रात्रिः	३३४	दाहेन च भुव: ग्रुद्धिः	કુ ૬ ષ્ડ
त्रिवर्गसेवां सततान्न	६७४	दक्षिणाहृदयो योग	9 0	दिक्पत	622
त्रिविधं नरकस्येदम्	४६४	दक्षिणे पञ्चनदे	८१४	दिनमेकं चोदके	५८ १
त्रिषवणं स्नायात्	५४३	दण्डं प्रकल्पयेद्राजा	१६४	दिश्व स्पते	695
त्रिपवणस्तायी स्यात्	८५४	दण्ड्यं प्रमोचयन्	9 ६ ५	-दिवा पशूनां वृकादि	९२३
त्रिसुपर्ण:	<0 §	दत्तकश्चाष्टमः	२५९	दिवा स्थितस्तिष्ठेत्	498
त्रिसुपर्णम्	६५५	दत्तमक्षय्यतां याति	७९४	दिव्ये च शुद्धं पुरुषम्	२४५
त्रिहलिकाम्रामे	८१२	दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति	८२६	दीपनदी	५००
त्रीणि देवा: पवित्राणि	३ ९ १	दत्त्वैवापहृतं द्रव्यम्	५९७	दोपप्रदानेन चक्षुष्मान्	८३६
त्रीण्याज्यदोहानि	۾ نع نع	ददाति यस्तु विपाय	८२४	दीपापहारकश्च	५१०
त्रीनंशान् क्षत्रिय:	३१५	दद्यादपहरेचांशम्	२९६	दीप्ते हुतारी विमले	८९०
त्रीन् राजन्य:	३१४	दधिकाण्ण इति मधु	७०९	दीयमानं प्रयुक्तमर्थम्	१७३
त्रीन् हारिणेन	७९६	दिध बलाका	५०इ	दु:स्रान्वितानां मृत	3 3 3 3.
त्रैवार्षिकाभ्यधिकान्न:	ξ .9 0	दधिवर्जं केवलानि	480	दु:स्वप्ननाशं बहुपुण्य	८९६
त्रैविद्यवृद्धानां क्षेपे	९१	दभा मांसेन पयसा	७७०	दुर्गन्धि च	८६६
त्र्यहं नाश्रीयात्	498	दन्तजाते त्वकृतचूडे	३६९	दुर्गासावित्री	६५४
त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रात:	५१४	दन्तोॡखलिको वा	८५७	दुष्टांश्च हन्यात्	४४
त्र्यहमुष्णाः पिबेदप:	५१६	दम: पवित्रं परमम्	७५८	दूरस्थस्यान्तिकम्	४३३
त्र्यहाभ्यस्तैश्चातिस ां तपनम्	५२१	दमयमेन तिष्ठेत्	७५८	दूषितं केशकीटेश्च	३८6
त्वं गतिः सर्वदेवानाम्	३ ९	दमश्चेन्द्रियाणाम्	७५८	रूपितकमं दु ष्टसाक्षि	१९२
त्वत्तोऽहं श्रोतुभिच्छामि	२६	दमेन सर्वमान्नोति	७५८	दृश्येते सहितौ यस्याम्	५४३
त्वममे भूतानाम्	२३४	दर्पेण धर्मोपदेश	66	दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम्	८६३
त्वमम्भः सर्वभूतानाम्	२३९	दर्शने प्रत्यये दाने	१८५	दृष्टा लोकमनाकन्दम्	३४०
त्वमेव धट जानीषे	२२५	दशधेनुप्रदो गोलोकान्	८३९	ट्ट दृष्टा श्रियं देवदेवस्य	८८७
त्वमेव निद्रा जगत:	666	दशनच्छदोपहनश्च	३७३	देवकृतम्	६५४
त्वमेव विष जानीषे	२४२	दश माहिषेण	હ	देवगृहमार्जनात्	८ ३ ७
त्वमेवाप्ते विजानींप	२३४	दशां विसर्जयेत्	७८९	दवतातिथिभृत्यानाम्	६७३
त्वमेवाम्भो विजानीषे	२३९	दशाध्यक्षान्	ક	देवताभ्यो जुहुयात्	६६९
खां धरे धारयिष्यन्ति	ર પ	दशार्धयुक्तेन	ن. ی. ^{۱۵} و	देवतार्ची च	६८६
	-	दह्यन्ते सर्वपापानि	६४८	देवत्वे यातनास्थाने	व् व्
दंष्ट्राग्रेण समुद्रृत्य	919	दानारो नोऽभिवर्धन्ताम्	७६७	देवदेव	669

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्क:		विश्वाङ्कः
देवदेवं च तुष्टाव	८८१	द्वपदां सावित्रीम्	900	द्वे ललाटाक्षिगण्डे	८६७
देवनिर्माल्यापनयनात्	८३७	द्रमगु ल्मवल्ली	866	द्वे वैश्यस्य	३९८
देवब्राह्मणगुरु	६९१	द्र हिण	८८३	द्रौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च	७६१
देवब्राह्मणशास्त्र	७५५	द्रोणाभ्यधिकं सिद्धम्	३८७	द्वौ मासौ मस्यमांसेन	७९६
देवब्राह्मणाक्रोशक:	५९०	द्रोहेण च नामजाति	66	द्दी शङ्खकी	८६८
देवब्राह्मणान् सततम्	६५	द्वयोः सकामयोः	४०६	द्वचहं राजन्य:	६१९
देविषिपितृऋणानाम्	४८९	द्वयोर्विवदमानयो:	9 ९ ९		
देवलकांश्च	८०२	द्वादशरात्रेण पूर्व	५३७	धटं च समयेन	२२३
देवा: परोक्षदेवा:	३ ३२	द्वादश वर्षशतानि	३३५	धनं शौके	७८३
देवान् पितॄनमनुष्यांश्च	७२७	द्वादश वर्षसहस्राणि	३३५	धनग्राहिणि प्रेते	१७८
देवा ब्रह्मर्घयश्चैव	३३७	द्वादशाहं राजन्यस्य	३५३	धनमार्यमणे	७८३
देवायतनकारी	८३६	द्वारदेशगवाक्षेषु	४१३	धनोपेतं वैश्यस्य	४२२
देवे वर्षत्युदकेन	८३६	द्वावंशी वैश्य: ३११	४, ३१५	धमनीशते द्वे	८६८
देशाचाराविरुद्धम्	१९२	द्वावंशी वैश्यापुत्र:	३१२	धरिममेयानाम्	८४
देशाध्यक्षांश्च	३९	द्धिः प्रमृज्यात्	६८५	धरे तव विशालाक्षि	३ २
देशाध्यक्षोऽपि सर्वात्मना	३९	द्विकं त्रिकं चतुष्कम्	१६७	धर्म	८८४
देशे न चाग्रची नार्द्रे	५४३	द्रिकं शतं पशुहिरण्येभ्यः	४१	धर्म एकोऽनुयात्येनम्	३४१
देहिनोऽस्मिन् यथा देहे	३४३	द्विकृष्णलोने तिलकरम्	२०८	धर्मद	८८४
देहे कुमार्याश्च तथा	८९१	द्विगुणं ब्राह्मणबुवे	686	धर्मध्वजी सदा छुब्ध:	८४९
दैविप्त्रियातिथेयानि	४१९	द्विगुणानि द्वापरम्	३३५	धर्मपर्यायवचनै:	३३ ५
दैवराजोपघातात्	१६९	द्विगुणेऽर्थे यथाभिहिता:	२०९	धर्ममेकं सहायार्थम्	३४०
दैवीपुत्रश्चतुर्दश	४०७	द्विज: शूद्रवेतानुगमनम्	३७१	धर्मव सुप्रद	८८४
दैवे कर्मणि ब्राह्मणम्	८० २	द्विजप्रेतस्याष्ट्यतम्	३७१	धर्मविरुद्धी चार्थकामी	७५५
दैवेन स्वर्गम्	806	द्विजस्य भार्या ग्लूद्रा तु	४१९	धर्मव्यपेक्षासु	८९४
दोषमनाख्याय	९५	द्विजातीनां शुद्रस्त्वेकः	३१६	धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठम्	684
दौहित्रश्चेति पात्रम्	600	द्विजानां यजनाध्ययने	३ ५	धर्मशास्त्रस्याप्येकस्य	608
दौहित्रोऽपि ह्यपुत्रं तम्	२७१	द्वितीयमपराधं	yo.	धर्मसत्यमय: श्रीमान्	94
यूतं च वर्जयेत्	७५०	द्वितीयमर्धं कोशे	86	धर्माङ्ग	828
द्यूतिवजयं षष्ठग्राम्	७८५	द्वितीयमुपवसेत्	५१९	धर्माधर्मज्ञ धर्माङ्ग	३ ८
चू ते क्टाक्षदेविनाम्	939	द्वितीयेऽह्नि ग्रुक्रपक्षस्य	७६९	धर्माधर्मयोद्वरि	७२०
चौर्दविंरक्षितेति	७६६	द्विराफैकराफापहरणे	५९६	धर्मार्थी यत्र न स्याताम्	४४२
द्रव्यवत् कृतशौचानाम्	₹ 6 €	द्वीपानामुदधीनां च	96	धर्मिष्ठान् धर्मकार्येषु	४०
द्रव्याणां प्रतिरूप	998	द्वे कृष्णले समधृते	७६	धान्यचौरोऽङ्गहीन:	५९०
द्रव्याणां वा विज्ञाय	6 5 9	द्वे द्वे जानुकपोलयोः	८६७	धान्यधनापहारी च	५९३
द्भव्याणामस्पसाराणाम्	488	द्वे पाष्ण्योः	८६७	धान्यप्रदानेन तृप्तिम्	६४४

सूत्राणामनुक्रमणी

	पृष्ठाङ्गः		पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
धान्यप्रदानेन सौभाग्यम्	८४५	न गोमये	६७७	न चैवास्य परीवादम्	४५८
धान्यस्य त्रिगुणा	१७३	न गोवजे	६७७	न चोषरे	६७६
भान्याजिनरज्जुतान्तव -	३८४	नमान्	८०४	न छायायाम्	६७६
धान्यापहारी	१०४	न ग्रामकुवकुटम्	७९९	नडन्तिकायाम्	८१२
धूरसि धूर्वेति	७०९	न ग्रामे द्वितीयां रात्रिम्	689	न तं भजेरन् दायादाः	३०९
ध्याननिरतस्य च	८७४	न घटासिक्तः दुमजे	७४२	न ततोऽग्री जुहुयात्	५३६
ध्यानयोगेन चार्वङ्कि	२२	न घृततैलं विना	७१४	न तत् पुत्रभंजेत् सार्धम्	३२२
ध्यायेत पुरुषं विष्णुम्	< 99	न च कोविदारशमी	६८०	न तत् फलमवाप्नोति	466
ध्रुवाक्षर सुसूक्ष्मेश	२९	न च गुरूणा सह	846	न तद्भूतं प्रपश्यामि	३३६
		न च गुरूणां त्वमिति	84,0	न तादृशं भवत्येन:	ष८५
न कंचन मेहमानम्	966	·न च तान् जह्यात्	993	न तिलान्	७५१
न कंचनावमन्येत	८६२	न चतुष्पथमधि	666	न तु पतितस्य	१६७
न कंचिन्मर्मणि स्पृशेत्	७५४	न चन्द्रार्कतारका	४६७	न तृणच्छेदी स्यात्	<i>৩</i> ५०
न कण्टकिजम्	७१३	न चपलमध्ये	७४३	न तृणम्	६८८
न कांस्यभाजने	७४९	न च पुरुषं विना	८७७	न तृणमपि छिन्द्यात्	હષ દ્
न कारूणां कारकर्मणि	३६८	न च प्राणिवधः स्वर्ग्यः	4,60	न तृतीयमथाश्रीत	७३६
न कार्पासास्थि	६८८	न च बन्धूकनिर्गुण्डी	६८०	न तैरननुज्ञात: किंचित्	ጻለጻ
न कालस्य प्रिय:	३४१	न च भविष्याणाम्	३३६	न तैलवत् संस्पृशेत्	६९६
न कुरोषु परिमृज्यात्	७४९	न च विषमस्थो वृषादि	७४९	न तैलोदकयो: स्वाम्	७४८
न कुष्ठिपैत्तिक	२१५	न च व्याधिताम्	४०४	न त्वरां कुर्यात्	<i>७९</i>
न कुष्ठयसमर्थलोह	३ १ ५	न च शयनगतः	७३१	न त्वेव द्विज: ग्रूद्रया	ধ ९ ९
न कूपमवलोकयेत्	६९२	न च हव्यं वहत्यग्निः	६६३	न दक्षिणापराभिमुख:	६८१
न कूलमधितिष्ठेत्	६९२	न च हीनाधिकाङ्गान्	७४५	न दग्ध: सर्वथा यस्तु	२३३
न केशतुषकपाल	६८८	न चातुर:	६९४	न दत्त्वा	७३९
न कोविदारवटिप्पल	७३३	न चात्र बलिकर्म	५३६	न दद्याल्लोभतः पश्चात्	964
नक्तंचरेभ्य इति	७२१	न चादर्शजलमध्य	७४७	न दिधसक्तून्	७३३
नक्ताशी स्यात्	८५६	न चानभिष्रेतम्	४५८	न द्धिसुमनसी	७५१
न कुद्धस्य गुरोर्मुखम्	७४८	न चान्योऽपि सत्कर्म	६ ६	न दन्तैर्नखलोमानि	७५०
नक्षत्रजीविन:	८०२	न चाप्नोति गृही लोकम्	७२८	न दानं यशसे दद्यात्	८५०
निखनां शृङ्गिणां चैव	9 ६ 9	न चालानभ्रष्टं कुञ्जरम्	७४८	न दिवा	७४०
न गच्छेनम्लेच्छविषयम्	८०९	न चास्य केवलं नाम	४३३	न दिवा धानाः	৬
न गजभम्रकृते	७४२	न चास्य विषये ब्राह्मण:	€ €	न दीक्षितः	७३९
न गर्ते	६७६	न चास्योपदिशेद्धर्मम्	७५१	न दीनै:	866
न गोब्राह्मणोपरागे	७३६	न चिरं पर्वते	७५३	नदीषु बहुतोयासु	694
न गोभिः	ECC	न चैनं क्लेदयन्त्यापः	३४३	न देवताभ्यः पितृभ्यः	६९३

ç	म्बाङः .		पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः:
न देवतायतनश्मशान	४४७	न पारिमद्रिकाम्लिक	६८०	नमस्ते देवदेवेश	३ ६
न देवप्रतिष्ठाविवाहयो:	३६९	न पालारो शयने	७४३	न महारोगिण:	७९९
न देवायतनश्मशान	७४०	न पिच्छिङम्	६८१	न मूर्धानं स्पृशेत्	७३४
न देशविभ्रमे	३६९	न पिता पुत्रकृतम्	9 < 9	नमोनम इति	664
न देशे व्याधिमरक	२९५	न पिबन्तं वत्सकम्	७५३	न म्लेच्छविषये श्राद्धम्	८२९
न द्विजं वितरमपि	३२६	न पीठोपहितपाद:	४४७	न म्लेच्छान्यजपतितै:	६९७
न द्विषद्धिः	६८७	न पीठोपहितप।दा:	७९९	न म्लेच्छान्यजान्	७५२
न धर्मस्यापदेशेन	८५०	न पूर्तिगन्धि	६८९	नरकाभिभूतदु:खानाम्	५०९
न धान्यगोगुरु	७४३	न प्रत्यक्षलवणम्	७९१	नरके च सुमहत्	<i>د ډ د</i> .
न धूपार्थे जीवजातम्	७१४	न प्रत्यनिलानल	६७७	न रक्तं विरागयेत्	७५२
न नक्तं गृहीतेन	५ १२	न फालकृष्टायाम्	६ ७ ६ ,	न रजस्वलां पश्येत्	७९९
न नमः ६९४, ७३१,	७४२	न बकव्रतिके पापे	८४९	न रथ्यायाम्	६७६
न नारीमध्ये	७४३	न बालकान्निर्भःर्सयेत्	७३२	न राजकुलमुच्छिन्द्यात्	४७
न नास्तिकेभ्यः क्रोशः	२१५	न बाहुभ्याम्	६९३	न राजश्रोत्रियगोब्राह्मण	886
न नास्तीत्यभिभाषेत	७४६	न ब्रह्म कीर्तयेत्	७३४	न राजश्रोत्रियप्रवित	१९५
न नि:शेषकृत् स्यात्	४६७	न ब्राह्मणस्य कोशम्	२०९	न राजाज्ञाकारिणाम्	३६९
न निर्गन्धोग्रगन्धि	GAÉ	न मक्षयति यो मांसम्	५८७	न राज्ञां राजकर्मणि	३६८
न निर्वपति पञ्चानाम्	६७२	न भक्ष्ये अप्यजा	७१५	न राज्ञो व्यसने	ও ই ০
न निवारियतुं शक्तः	३४२	न भसानि	६७७	न रात्रौ	६९४
न नृत्यगीतशीलेभ्यः	८५०	न भावदुष्टमश्रीयात्	७३७	न रात्री तिलसंबन्धम्	७३३
	७५ ३	न भिक्षुकं भिक्षेत	८६०	न रात्री वृक्षमूले	६८८
	७२०	न भिन्नभाजने	७३१	न रोगार्त:	७४०
नन्वसारे नृलोकेऽस्मिन्	३४१	न भिन्नया नावा	६९२	न रोगार्ताम्	৩ ४७
न पञ्चदारुकृते	७४२	न भिन्नासनगतः	७३ १	नर्त्वन्तरग्रहसूतके	४४५
न पञ्चनखान्तरा	886	न भिन्ने	७४२	न लङ्घयेत्	६९३
न पतिताः	७ ९९	न भुवमालिखेत्	७५०	न लोष्टमदीं स्या त्	७५०
न पर्ती भोजनसमये	७४८	न भुवि	७३१	नव गावयेन	७९६
न पथि	६७ ६	न भूकम्पोल्कापात	४४६	न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत्	६९१
न पदा स्पृशेत्	७९९	न मणिसुवर्णयो:	৬ 9 ই	न वल्मीके	६७६
न परक्षेत्रे चरन्तीम्	७५३	न मत्तम्	68S	नव स्नायुशतानि	686
न पराशुची	& \(\sigma \)	न मधुरम्	६८१	न वाचाटाम्	४०४
न पद्मनां बन्धनागारम्	866	न मध्याह्ने ६८७, ७३१,	७४७	न वाति चण्डपबने	४४५
1	৩ ই প	न मलवत्यादर्शे	७४८	न वादित्रशब्दे	৵ ४७
°	७४९	न मलिन:	७४ ०	न वान्तः	ልዪራ
न पादी प्रतापयेत्	୬ ୫ <i>९</i>	न :मलिनाम्	980	न वार्यपि प्रयच्छेत	૯૪૬

सूत्राण,यनुक्रमणी

	विश्वाङ्कः		विष्ठाङ्कः		নিমাঞ্জ:
न वाससा िरोहितम्	७४७	न सत्रिणां सत्रे	३६८	नातिप्रगे नातिसायम्	३ ह
न वासो नीलीरक्तम्	७१२	न सर्पशस्त्रै: कीडेत्	७५४	नातिप्रत्यूषसि	६८७
न विड्वराहम्	७९९	न ससत्त्वे	६७६	नातिसायम्	६८७
न विद्युद्ग्धकृते	७४२	न सामध्वनौ	४४८	नात्मन: स्रजमपकर्षेत्	<i>ه ب</i> و
न विरिक्त:	४४७	न साहसिकदण्डन्नौ	१६५	नात्मानमवजानीयात्	0 10' R
न विषम्	७४९	न सुषिरम्	६ ८.१	नादस्वा	७३३
न वृक्षमूलेषु	৬ ४०	न सोपानत्काः	७९९	नादद्यात् कुलटाषण्ढ	६६३
न वृथाचेष्टां कुर्यात्	७५३	न स्त्रियं नग्नाम्	७४८	नादान्तस्य किया	७५८
न वृथा नदीं तरेत्	६९२	न स्त्रीकृतं पतिपुत्री	969	नादान्तै:	€ ८ ८
न वृष्लै:	६८७	न स्त्री पतिपुत्रकृतम्	969	नादित्यमुद्यन मीक्षेत	ত ধ ও
न वेष्टितशिरसः	७१,९	न स्थावरमाधिमृते	909	नाधार्मिकजनाकीर्णे	৬ ৭ ই
न व्रतम्	७५१	न हस्त्यश्वोष्ट्रनौगोयानेषु	४४७	नाधार्मिकै: सार्धम्	६८७
न व्रतिनां व्रते	३६८	न हि प्रतीक्षते मृत्यु:	३४१	नाधिकाङ्गीम्	४°४
न व्रती	७३९	न हीनाङ्गा अधिकाङ्गा:	७९९	नाधीयीताहोरात्रम्	ል ዩ <i>ለ</i>
न शस्त्रसंपाते	४४७	न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीम्	७४०	नाध्यापयेत्	४४३
न शाद्वले	६७६	न हीनाङ्गीम्	४०४	नानाच्छन्दोगतिपथ:	9 0
न शारीरो ब्राह्मणस्य	७९	न हीनाङ्गै:	६८८	नानार्द्रकरमुखश्च	৩ ই ই
न ग्रूद्रं द्विजेन	₹ ₹ €	न हीनान् सेवेत	७ ५ ६	नानार्द्रपाद:	७३३
न श्रूद्रपतितयो:	880	न ह्यन्या निष्कृतिः	४६५	नानाविधानां द्रव्याणाम्	ষ্ট ৬ ৎ
न सूद्रराज्ये निवसेत्	હ્યુ ફ	नाकल्याणं न कल्याणम्	८६३	नानुवंशम्	७४३
न श्द्राः	७९९	नाकालवर्षविद्युत्	४४६	नानृतम्	७५३
न शुद्राय मतिम्	७५१	~ ~ `	, ७४२	नान्ःशवे ग्रामे	४४६
न श्रून्यालयम्	६८६	नाकुलीनाम्	४०४	नान्न मासनमारोपयेत्	७९९
न रमशानशून्यालय	७ ४३	नाकृत्वा प्राणिनां हिंसाम्	५८७	नापररात्रमधीत्य	४४९
न रमश्रूणि गतान्यास्यम्	३९४	नागन्धि	७१३	नापरीक्षितं याजयेत्	४४३
न श्राद्धं भुक्तवा	७३९	नामिं लङ्घयेत्	७४९	नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात्	& e ,
न श्हेष्मव्याध्यर्दितानाम्	२ ९५	नाविष्ठष्ठे	७४३	नापात्रवर्षी स्यात्	86
न श्वसृगालगर्दभ	४ ४७	नाङ्गारे	६७७	नाप्रक्षालितं पूर्वभृतम्	६९६
न श्वानम्	७९९	नाङ्गेभ्यस्तोयम्	६९६	नाप्रच्छादितायां भूमौ	\$ 9 \$
न संध्ययो: ६८७,६९४,७३	१,७ ४.	नाजीर्णी	.840	नापासकालो म्रियते	३ ४ २
न संनिहितपानीयम्	६८७	नार्जाणें	६९४	नाप्रियम्	७५३
न संवसेद्वैद्यहीने	18 p	नातः परमनिच्छुभिः	906	नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थे	७१५
न संहताभ्यां पाणिभ्याम्	9 NO	नाततायिवधे दोषः	969	नाभिरोजो गुदम्	८ ६ ९
न सगोत्रां न समान	३९९	नातिकपिलाम्	४०४	नाभैरधस्तात्	३७३
न सततं बालव्याधित	६७८	नातित्र्णेम्	\$ 6 6	नाभ्यक्तः	0.A. 6

	पृष्ठाञ्च:		पृष्ठाङ्कः	5	विष्ठाङ्कः
नाभ्यक्ताम्	०४७	निकुञ्जेषु	८१५	नीलपङ्कजपत्रक्षीम्	२ ०
नामेध्यमग्नी प्रक्षिपेत्	७४९	नि केतथितुश्च	१०९	नीलपर्वते	८१२
नाम्लम्	६७१	निक्षेपर तेयेषु	३०६	नीलम्	696
नारायण	664	निक्षेपापहारी च	५९३	नीलाब्जनेत्रे तपनीयवर्णे	८८७
नारायण जगन्नाथ	२६ ·	निक्षे पापहार्यर्थ	१३६	नृपतिवधे महाव्रतम्	५५३
नारायणीयम्	६५५	नित्यं त्रिषवणस्त्रायी	५२२	नृ यज्ञश्चातिथि	६७२
नारीषु नित्यं सुविभूषितासु	८९३	नित्यं शास्त्राद्यवेक्षी	७४६	नेत्रकन्धराबाहु	909
नार्थदूषणं कुर्यात्	*6	नित्यं शुद्ध: कारुहस्त:	३९२	नेन्द्रययाणे	४४४
नार्द्रपाद: सुप्यात्	७४२	नित्य: सर्वगत: स्थाणु:	३४४	नै कग्रामीणमतिथिम्	७३५
नार्द्रवासाः	P : v	नित्यमतीन्द्रियमगुणम्	८७४	नैकवासा:	७३१
नार्धरात्रे	७३९	नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणाम्	३९२	नैकोऽध्वानं प्रपद्येत	६८७
नार्यभि भर्तारम्	८३०	नित्यस्नानेन पूयन्ते	७०५	नैको मृष्टम्	७३२
नावक्षुतं कुर्यात्	७९९	नित्यान्धकारे गर्भे	८६४	नैताभ्यामधिकमस्ति	४०४
नावेदविहितां हिंसाम्	५८६	निधिं ब्राह्मणो लब्ध्वा	४९	नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि	३४३
नाशौचे कस्यचिदन्नम्	३५५	निधि लब्ध्वा तदर्ध	86	नैव श्लेष्मातकारिष्ट	६८०
नार्श्वन्ति पितरस्तस्य	६६३	निन्दितभयो धनादानम्	४९५	नैवानवगुण्ठितशिरा:	६७७
नाश्रन्ति पितृदेवास्तु	४१९	निपुणानर्थकार्येषु	٨o	नोग्रगन्धि	७१३
नाश्रीयाचाजीर्णे	७३१	निमन्त्रयित्वा भोजन	१०९	नोच्छिरं कुर्वते मुख्या:	३९४
नाश्रीयाद्भार्यया सार्धम्	७३५	निमन्त्रितस्तथेत्युक्तवा	909	नो च्छिष्टमश्रीयात्	४३४
नाश्च पातयेत्	७९ ३	निमेषमात्रं च विना	८९४	नोचि उष्टश्च घृतमादद्यात्	७३३
नाश्टीलं कीर्तयेत्	७५३	निम्लोचेद्वाप्यविज्ञानात्	४३९	नोच्छिष्टह्विषी	७५१
नाष्टमीचतुर्दशी	७३९	नियुक्तश्चाप्यदण्ड्यानाम्	9	नोच्छिष्टो न दिवा सुप्यात्	६४७
नासा घनास्थिका	८६७	नियुक्तायां सपिण्डेन	२ ५३	नोत्कृटक:	१६७
नासिकालोचनत्वक्	600	निराशी: स्यात्	८६२	नोत्तरापरशिरा:	७४३
नासृक्	७४९	निराहारस्य द्वादशाहेन	५१८	नोत्स <i>ङ्गे</i>	१६७
नास्तं यान्तम्	७४७	निर्णोद: सर्वपापानाम्	५३८	नोत्सर्गे	४४८
नास्तिकता	४८९	निर्दोषां परित्यजन्	१३३	नोदकान्त:	४४७
नास्तिको नास्तिक	६२९	निर्धनस्य स्त्रीग्राही	969	नोदके ६७७,	१६७
नास्ति राज्ञां समरे	४६	निर्नेमस्कार:	८६२	नोदक्यामभिभाषेत	<i>७५</i> ३
नास्ति स्त्रीणां पृथक्	४१६	निर्मोकभिव रोषाहे:	२४	नोद्धत:	७४६
नास्फोटनम्	७५३	निर्हृत्य च बान्धवम्	३२६	नोद्धतान् प्रहर्षयेत्	७५३
नास्य पादी प्रक्षालयेत्	४ ३ ४	निर्हृत्य तु वती प्रेतान्	ৰু 	नोद्गृतस्नेहम <u>्</u>	હ ફ્રેંફ
नास्यामिसंस्कारः	३६०	निवण्गा भव वामोरु	३२	नोद्याने	६७७
नास्यकासनो भवेत्	8 3 8	निष्ठीव्यौष्ठद्वयविहीनः	69	नोद्यानोदकसमीप	६ऽ७
नाहुत्वा	७३३	निष्ठयूतवान्तरुधिर	६९१	नोन्मत्तम्	७४९

सूत्राण।मनुक्रमणी

	पृष्ठाङ्क:		विद्याङ्कः		বৃষ্টাঙ্ক:
नोपकुर्यान्नरः शोचन्	३४०	पत्नीं च	933	परस्य दण्डं नोयच्छेत्	७९५५
नोपनयेत्	४४३	पत्नीनां दासानाम्	340	परस्य पतनीयाक्षेपे	90
नोपनिमन्त्रितः श्राद्धे	७ ३ ९	पत्न्य एतेषाम्	४५६	परस्य व्यसने वा	84
नोपसृष्टे	<i>હ</i> ષ રૂ	पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिः	३०९	परस्वा ग्हरणम्	४८३
नोपाकर्मणि	४४८	पत्यौ जीवति या योषित्	896	पराकं च तथा कुर्युः	४९१
नोपेयाद् गुविंणीं नारीम्	080	पत्रशाकं बहीं	५०७	पराङ्मुखस्याभि मु खः	४३३
नोर्ध्वशुष्कम्	६८१	पथि ग्रामे विवीतान्ते	१२६	परान्नपानं लिप्सन्तः	५०३
नौषधानि न मन्त्राश्च	३४२	पथ्युद्यानोदकसमीपे	992	परायण	८८५
न्यङ्गतायुक्ते क्षेपे	59	पदन्यासैर्वसुमतीम्	२ 9	परिग्रहमसङ्गात्	863
		पदस्तोमाः	६५४	परिनिर्मित	८६२
पकान्नानां च	१०६	पद्मधर	८८३	परिवर्तितवाससश्च	३२७
पक्षिगन्धीषधि	५९६	पद्मधाराधर	८८३	परिवर्तितवासाश्चेत्	७०१
पक्षिघाती मत्स्यघाती	38	पद्मनाभ	६८३	परिवित्ति: परिवेत्ता	६२९
पक्षिजग्धं गवा	३८८	पद्मनाभ हृषीकेश	२६	परिवित्तितानुजेन	४८४
पक्षिणां जलचराणां	४९६	पद्माक्षेर्मृगलोमिकानाम्	३८५	परिवेदनम्	860
पक्षिवधे नक्ताशी	५६३	पद्माक्षेर्वा	५१७	परेणाभियुक्तश्च	४५
पङ्काशैवालदुष्ट	२३६	पन्था देयो नृपस्त्वेषाम्	६९३	पर्णाशी वा	८५६
पञ्चकृष्णलोने	३०८	पन्थानश्च विशुध्यन्ति	३८९	पर्वकारान्	८०३
पञ्चगव्यं न्यसेत्	३९०	पय: काक:	५०६	पर्वणि च यदा कृतम्	७ ई ७
पञ्चगव्यं पिबेत्	६२०	पयस्पते	669	पर्वतेषु	८१५
पञ्चदशास्थीनि	८६७	पर	८६३	पर्वसु च शान्तिहोमान्	७५६
पञ्चदशाहं वैश्यस्य	£ 12 E	परगृहेष्वनभिगमनम्	४१३	पर्वानारोग्यवर्जम्	620
पञ्चनखमत्स्य	७१५	परचक्रोपघातांश्च	५२	पल्वलेषु च पाल्वल्य:	96
पञ्चनखविण्मूत्र	५८२	परदत्तां च भुवम्	§ 6	पवनक्षोभसंजात	२ ३
पञ्च पेशीशतानि	८६८	परदारगमने च	608	पवित्राणां तथा जप्ये	७०५
पञ्च शाकुनेन	७९६	परदाराभिगमनम्	४८३	पवित्राणि जपेन्नित्यम्	५२ ९
पञ्चामि:	८०६	परदेशपण्याच	४ ३	पशुगमने कार्षापण	€ ≸
पणशतं च राजनि	9 ३ ३	परदेशावाप्ती	४५	पशुपक्षिमृगाद्यं श्च	98
पणानां द्वे शते	७७	परनिपानेषु न	६९४	पशुवेश्यागमने च	६१०
पतनीये कर्मणि	३६७	परनिपानेष्वप:	609	पशुश्रादेषु मध्यम	७६३
पतिं शुश्रूपते यत्तु	४१६	परनिहितं स्वनिहितम्	ષ્ય ૧	पशुपु मैथुनाचरणम्	४९३
पतितक्कीबाचिकितस्य	२६६	परपीडाकरो दीर्घ	499	पशुस्वामिने तन्मूल्यम्	९ ६
पतितसंसर्गान्	८०३	परपूर्वासु भार्यासु	३६६	पश्चंश्चतुथ्यीम्	७८५
पतितस्य दासी	३६९	परवृत्तिन्नो दरिद्र:	५११	पश्चनां पुंस्त्वोपघात	१ १ '५
पतिताः	६५७	पररूपरमथाश्रन्ति	ल ० ब्र	पश्चन् १५४:	५०७

7	मुष्ठाङ्कः		দৃষ্টাঙ্ক:		টুষ্ঠাক্ক:
पश्चन्नवम्याम्	७८५	पिसृव्यमातामह	४८०	पुरुषस्कं च ६५	१५, ७०४
पाठीनरोहितराजीव	408	पितृष्वसृमातृष्वसृ	४८०	पुरुषस्कं वा	900
पाणिपादशलाकाश्च	८६६	पितृणाम न्न पानम्	८२१	पुरुषस्केन प्रत्यृचम्	७०२
पाण्डुरं खगमागम्यम्	२ ३	पित्रा भुक्तं तु यद् द्रव्यम्	946	पुरुष्टुत	८४२
पातालसप्तकं चक्रे	96	पित्रा मात्रा च परित्यक्तः	२६०	पुरुहूत	८८३
पादकेशांशुककर	900	पित्रा विवदमानान्	८०४	पुरोडाशहर	८८३
पादेन विंशितम्	900	पित्रे पितामहाय	७६४	पुरोहितस्त्वात्मन:	८४९
पादोनं क्षत्रियवधे	५५३	पिपीलिकामध्यो वा	५ ३ २	पुलिनेषु	८१४
पारजायी सवर्णी	९३	पिप्यलीमुकुन्दक	७९३	पुल्कसमागधौ	३ ७ ५
पार्श्विकद्यूतचौर्याप	६६७	पिबेन्नाञ्जलिना तोयम्	७३६	पुष्करे स्नानमात्रात्	८११
पालादाखादिरौदुम्बर	४२५	पिशाचोरगगन्धर्व	98	पुष्टिं पुष्ये	७८३
पावमान्य:	648	पि शुनानृ तवादि	५७२	पुष्पधूपानुलेपन	480
पाषाणेन मध्यमम्	900	पीड्यमान स्तथा यन्त्रै:	408	पुष्पप्रदानेन श्रीमान्	८३६
पिण्डानां चानुलेपनम्	७३२	पीतवाससमक्षोभ्यम्	<i>3</i> ,8	पुष्पहरितगुरुमवल्ली	908
पिण्याकाचामतक	५३१	पुंश्चलीदाम्भिक	५७३	पुष्पावतीरिति पुष्पम्	७०९
पितरं मातरं च	३२६	पुंसि च	४९२	पुष्पाशी	C 00, E
पितरि जीवति यः	७७३	पुंस्ययोनावाकाशे	६०७	पुष्पेषु शुक्लेषु	८९३
पितरि पितामहे च	৩ ৩ <i>৬</i>	पुटेनैव पलाशेन	८५५	पुष्पोगगमद्गमच्छेदी	96
पितरि पितामहे प्रपिता	७७५	पुण्डरीकाक्ष	66'9	पूजियत्वा ततः पश्चात्	. ৩ই৩
पिता गाईपत्योऽप्रि:	४५४	पुत्र: पितृवित्तालाभे	२६ ९	पूजियत्वा यथान्यायम्	७६८
पिता चेत् पुत्रान् विभजेत्	२८०	पुत्रान् ब्रह्मवर्चस्विनः	७८५	पूजाईमपूजयंश्च	१०९
पिता पितामही भ्राता	४०८	पुत्रिकापुत्रस्तृतीय:	3 1414	पूतिनास: पिशुन:	490
पितापुत्रविरोधे	994	पुत्रिकाविधिं विनापि	३५५	पूतिगृत्तिकम्	400
पिता पुत्रस्य जातस्य	३७१	पुत्रेण लोकान् जयति	হ ও ৭	पूर्तिवक्त्रः सूचकः	490
पितापुत्रौ विजानीयात्	४६०	पुत्रेषु भार्यी निक्षिप्य	८५३	पूयद्योणितगन्धेन	५०२
पिता वत्सानामिति	८२०	पुन: पाकेन मृन्मयानाम्	३७६	पूरियत्वा जपेदेतत्	66 6 /
पितृगृहे असंस्कृतया	३५ ७	पुनः संस्कारकर्ता च	८३७	पूर्णविंशतिवर्षेण	४५८
पितृतर्पणं पित्र्यः	६७३	पुनस्तं हारयेछोहम्	व इ इ	पूर्णे चानस्यनस्थ्रां तु	483
पितृपुत्राचार्ययाज्य	993	पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्	३७१	पूर्णोदकुम्भेषु सचामरे	षु ८२१
पितृमातृगुर्विप्न	608	पुरमाकम्य सकलम्	८७७	पूर्वा संध्यां जपेत्तिष्ठन	. ४३८
पितृमातृसुतभ्रातृ	३० ३	पुराण	८८३	पूर्वाभावे प्रकृतिस्थः	४०८
पितृलोकगतश्चान्नम्	३३९	पुराणे₁िहासब्याकरण	८०६	पृच्छामि कश्यपं गत्वा	१९
पिनृलोकगतस्यास्य	રૂ રૂ જ	पुरुष	८८४	पृथक्शायिनश्च	३३०
पितृविभक्ता विमाग	१८६	पुरुषकर्षृत्रयम्	७७०	पृथिवीपत	669
पितृवेश्मनि या कन्या	¥ @ %	पुरुषवते सामनी	& 04 R	पृथिव्यप्ते जोवायु	666

	पृष्ठाङ्क:		দুষ্টাঙ্ক:		विद्याङ्कः
ष्टृथिव्यां सर्वतीर्थानाम्	४७५	प्रतिश्रयं तथा शय्याम्	७१८	प्राणिनामथ सर्वेषाम्	३ ९०
पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारि	८ ६ ३	मतिश्रुतस्या मदायी	9 8 49	प्राणिभू पुण्यसोम	१३१
पैतामहे त्वर्थे पितृ	२८४	प्रतोदो वैश्यकन्यया	३९८	प्राणिहिंसापरो यस्तु	५९८
पैतृकं तु यदा द्रव्यम्	8 5 5	प्रत्यब्दं सोमेन	<i>6</i> 6 9 9	प्रात:स्नानशील:	६९५
वैतृकमृणमविभक्तानाम्	१८२	प्रत्ययनं पशुना	\$40	पात:स्नायी भवेन्नित्यम्	८ ई ३
षौत्रदौहित्रयोर्लोके	२७१	प्रत्यहं च त्रिषवणम्	५१४	प्रातर्भूत्वा च यतवाक्	६८९
पौनर्भवश्चतुर्थः	३५५ ६	प्रत्येकं विक्रीणतां च	990	प्रातिवेश्य ब्राह्म ण	909
पौरुषेयाणामहोरात्र	३३६	प्रत्येकदानेनामोति	७२८	प्राप्तवन्तः परं स्थानम्	५३५
पौर्णमासी तु महती	485	पददाति गृहस्थश्च	६७३	प्राप्तार्थश्चोत्तमर्णः	908
पौषी चेत् पुष्ययुक्ता	८३९	मपन्नास्मि जगन्नाथ	३ ०	प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति	६३८
वीष्यां समतीतायाम्	८३२	प्रभाते दिनत्रयेण	३६२	प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात्	ياو به
प्रकाशं वाप्रकाशं वा	969	प्रभायुता नखास्ताम्राः	२ १	प्रायश्चित्तं बुधः कुर्यात्	४९८
प्रकीर्णकेषु प्रकीर्णाः	५०६	प्रभासे	८१२	प्रायश्चित्तमहाघोणः	94
प्रकीर्णपातिकनश्च	409	प्रयतश्च शुचिर्म्त्वा	७१६	प्रायश्चित्तार्घमईन्ति	६४१
प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा	४९८	प्रयत्नात् पित्रये परीक्षेत	८०२	प्रार्थितप्रदानेन	४०५
प्रकृतान्नं यथाशक्ति	७३५	प्रयतात् श्राद्धमजस्य	७९९	प्रावृद्कालेऽसिते पक्षे	७८७
प्रकृष्टवर्त्मापहारी -	voş	प्रयत्ना द्भृतमपि	८६६	प्रावृषि च	११५
प्रक्षात्य भङ्कत्वा तज्जह्यात्	६८२	प्रययो केशवं द्रष्टुम्	२ ३	पादयाज्ञातं सूनास्थम्	ષ
प्रच्छन्नपापा जप्येन	३७८	प्रयागे च	८१२	प्रासादमालासु	८९०
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा	२७९	प्रयुक्तमर्थे यथाकथंचित्	9 64	प्रेतलोकगतस्या न्न म्	339
प्रजाधर	८८३	प्रवर्षति न धावेत्	६९२	प्रेतस्य श्राद्धकर्तुश्च	३४०
प्रजापते	८८१	प्रवसितामिहोत्री	७३०	मेतस्योदकनिर्वपणम्	३२७
प्रजापरिपालनम्	₹ ८	प्रसमीक्ष्य निवर्तेत	५८७	प्रे ^{नाहारै} : समं तत्र	३७७
प्रज!भ्यो बल्यर्थम्	४१	प्रसवे च ग्रुचिर्वत्स:	३ ९ २	मेत्येह चेहशो विषः	640
प्रजासुखे सुखी	৬ ই	प्रसद्य तस्कराणाम्	८५	प्रेषितस्याप्रदाता च	993
प्रजास्तत्र विवर्धन्ते	७१	प्र स वणेषु	८१५	प्रोक्षणेन संहतानाम्	३८६
प्रज्ञातांश्च वनस्पतीन्	666	प्राग्दछदोषे स्वरुपे	२	मीष्ठपद्यां मोष्ठपद्युक्तायाम्	८३१
प्रणवश्च व्याहर्तव्य:	840	प्राग्रात्रापररात्रेषु	699	नाठाया नाठासुरणगास्	• ()
प्र तर्द् न	८८ ३	प्राग्वंशकायो द्युतिमान्	9 6	एवं गर्भ वा गर्वन.	५ ० ७
प्रतिग्रहसमर्थश्च	६६२	प्राङ्मुखोऽश्रोयात्	७ १४	फलं पुष्पं वा मर्कटः फलदानां तु वृक्षाणाम्	ષ્ ફ ફ
प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानाम्	६६१	पा ड्यो ञ्जीबन्धनात्	४३६	फलपुष्तेद्धवानां च	५६४ ५६४
प्रतिमानपुरुषौ	२ २२	प्राजापत्यश्चतुरः	४०७	▼ .	
प्रतिमासं रेवती	८३३	प्राजापत्येन देवलोकम्	४०८	फलम्लाशनैदिंग्यै: फलावलीसमुद्भूत	99°n
प्रतिलोमासु स्त्रीशु च	२६८	प्रणायामं द्विज: कुर्यात्	६४८	फलाशी फलाशी	₹ ₹
प्रतिलोमास्वार्यविगहिंता :	ર હવ	माणायामधारणा			<i>૯</i> ધ્લુ
• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	• •	0. 0. 0.5.417.11	६६३	फलैश्चातिथीन्	હ કું ઉ

	দুষ্ঠাঙ্ক:		ূচাঙ্ক:		पृष्ठाङ्कः
फलोपगमद्रमच्छेदी	96	ब्रह्मचर्ये पालयेत्	८५३	ब्राह्मणानां प्रसादेन	३३३
फल्गुतीर्थे	८१२	ब्रह्मचर्याश्रमी श्राद	५८१	ब्राह्मणान्तरितं मैक्ष्यम्	३९२
फाल्गुनी फल्गुनीयुता	८३०	ब्रह्मचारिणा मुण्डेन	४३७	ब्राह्मणापरादा ह्येते	८०४
	-	ब्रह्मच।रिवानप्रस्थ	१२०	ब्राह्मणाभिहितं वाक्यम्	३३३
बडबायाम्	८१४	ब्रह्मचारी यतिर्भिक्षुः	६७३	ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा	३ ७९
बलवत् क्षत्रियस्य	४२२	ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य	४'५ १	ब्राह्मणार्थी ब्राह्मणानाम्	३९५
बलिमीत:	६७२	ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य:	७२१	ब्राह्मणाशीचे राजन्य:	3 MO
बहबश्चेत् प्रतिभुव:	966	ब्रह्मण्य	८८२	ब्राह्मणेभ्यः करादानम्	४२
बहिरन्तश्च भूतानाम्	८७८	ब्रह्मदेयानुसंतानः	८०६	ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान्	६८
बहुत्वं प्रतिगृह्णीयात्	२०४	ब्रह्मप्रिय	८८२	ब्राह्मणेभ्यश्च भुवम्	६ ६
बहुयाजिन:	८०३	ब्रह्मभूतममावास्याम्	489	ब्र:ह्मणैलींका धार्यन्ते	३३२
बहूनां च	३८३	ब्रह्मरात्र्यां व्यतीताया म्	٩	ब्राह्मणोिच्छष्टाशने	५८२
बहूनां प्रेक्षमाणानाम्	७३५	ब्रह्म <i>रू</i> प	669	ब्राह्मण्याच परित्यक्ताः	६३८
बहूनीन्द्रसहस्राणि	३३७	ब्रह्मवर्चस्यं सौम्ये	७८३	ब्राह्मादिषु चतुर्षु	३०६
बान्धवानामशौचे तु	३३९	ब्रह्महत्या सुरापानम्	४६८	ब्राह्मीपुत्रः पुरुपान्	800
बान्धवैस्तस्य किं कार्यम्	३३८	ब्रह्महा यक्ष्मो	५०९	ब्राह्मेण तीर्थेन त्रिः	864
बा ईस्पत्य म्	६५५	ब्रह्मा देवानां पदवी:	५३६	ब्राह्मेण विवाहेन कन्याम्	४०८
बालघांश्च कृतघांश्च	६४१	ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः	३१६	ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय	६७५
बालधूर्तमधर्मे च	५३९	ब्राह्मणं दशवर्षे च	४६०	ब्राह्मो दैव आर्ष:	४०५
बालातपसेवां च	उष०	ब्राह्मणं हत्वा द्वादश	484	ब्रूहि में भगवन् धर्मान्	३ 9
बालानाथस्त्रीधनानि	५१	ब्राह्मण: क्षत्रियो वैश्य:	źĸ	ब्रू हीति ब्राह्मणं पृच्छेत्	३०२
बाले समानवयसि	४३४	ब्राह्मण: सूद्रोच्छिष्टाशने	५८२		
बाल्ययौवनवार्घकेषु	४१४	ब्राह्मणप्रिय	८८२	भक्ष यित्वोपविष्टेषु	१२६
बाल्ये मोहं गुरुपरवश्यताम्	८६५	ब्राह्मणमनाथं ये	३२६	मक्षोपभक्षाभ्याम्	७३०
बाहुद्रयं जङ्घाद्रयम्	८६९	ब्राह्मणवर्जं षड्धाकृतम्	३१३	मक्ष्यभो ज्यपानशय्या	५९४
बिडालकाकनकुल	469	ब्राह्मणस्य क्षत्रविट्	३५८	मक्ष्यवर्ज पञ्चनख	३७१
बिन्दुके	८१२	ब्राह्मणस्य चतुषु वर्णेषु	३१२	भगं गुरुतल्पगमने	6 ٩
बिभृयाजलजं रक्तम्	७ ४ ६	ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणम्	860	भगवन् त्वत्संमीपे	660
बिल्वाभ्यवहारेण	496	ब्राह्मणस्य याजन	३६	भगास्थ्येकम्	८६७
विसाभ्यवहारेण	496	ब्राह्मणस्य रुजः करणम्	४९२	भन्नपृष्ठिशिरोग्रीवाः	७,०४
बृहतां बृंहणाजेय	२८	ब्राह्मणस्य सपिण्डानाम्	३५३	भयाद्वा पातयेद्यस्तु	२३३
बैडालव्रतिक:	68S	ब्राह्मणस्याध्यापनम्	३ ५	भयेभ्यश्च रक्षेत्	ष्पष
बैडालव्रतिकान्	८०२	ब्राह्मणांश्व स्वाचान्तान्	३४९	भर्तरि प्रवसिते	४१३
ब्रह्मकायिक	८६३	ब्राह्मणादीनामशीचे	રૂ બ બ	भर्तुः समानव्रतचारित्वम्	899
ब्रह्मन्नां ये स्मृताः	ર રૂ પ્લ	ब्राह्मणानां परीवादम्	५३९	भवदाद्यं भवन्मध्यम्	४३६

७३०

486

466

माषे मास्यमि प्रत्यहम्

माध्यां समतीतायाम्

मलानां मद्यानां च

मलायतनम्

₹९.३

मक्षिकाविपुषरछाया

८३०

८३३

८३३

	দৃষ্টাঙ্ক:		पृष्ठाङ्कः		विद्याङ्कः
मातरः पुत्रभागानुसारेण	३१६	मृते भर्तरि ब्रह्मचर्यम्	४१४	यज्ञार्थे पराव: सृष्टा:	الارد لام
माता पिता आचार्यश्र	४५४	मृते भर्तरि साध्वी	४१६	यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तम्	६७१
मातापित्रोरग्रुशूषाम्	५३८	मृते स्वामिन्यातमीयम्	३५७	यज्ञार्थेषु पशुन् हिंसन्	५८५
मातामहानामप्येवम्	७७५	मृतोऽपि बान्धवः शक्तः	३४०	यज्ञो हि भूरये सर्वस्य	4,64
मातुः(ग्रे विजननम्	४३६	मृत्तोयै: कृतमलापकर्ष:	६९८	यत् करोत्येकरात्रेण	६१४
मातृगमनं दुहितृ	४६५	मृत्तोयै: ग्रुध्यतं शोध्यम्	३७९	यत् ऋष्णेन तत् तिर्यवस्यम्	६६६
मातृतस्वा पञ्चमात्	३९९	मृद्री कारसमाध्वीके	३७६	यत्ते ब्र्युस्तत् कुर्यात्	848
मातृयुक्ते तूत्तमम्	९ 9	मृन्मये दारुपात्रे	८६१	यत् पुराणेतिहास	४५०
मातृष्वसा पितृष्वसा	४५६	मृष्टाश्येकाकी वातगुल्मी	५११	यत्र क्रचन नर्मदातीरे	د ۹ ۹
माधूकमैक्षवं टाङ्कम्	३७६	मेखलादण्डाजिन	४२९	यत्र क्रचन येन केनचित्	989
मानुष्ये च तथाप्नोति	३३९	मेखलामजिनं दण्डम्	४२७	यत्र कचन सरस्वत्याम्	८१२
मारुतेनैव शुध्यन्ति	३८९	मेघे तथा लम्बपयोधरे	690	यत्र कचनोत्पादितः	२६ ⊚
मार्गवैयाघ्रवास्तानि	४३५	मेघेन्द्रचापशम्पाद्यान्	98	यत्रणीं धनिको वापि	१९३
मार्गशीर्पशुक्लपञ्चदश्याम्	८२९	मेषाजवधे च	षुपष	यत्र रयामो लोहिताक्ष:	ও গ
मार्गशीर्यग्रेक्कैकादश्याम्	480	मैथुने दु:स्वप्ने	309	यत्रास्य निन्दापरिवादी	४१४
मार्जनोपाञ्जनैर्वेश्म	३९५	म्रियते तत्र तह्हेख्यम्	१९३	यत् सामानि तेन पयसा	४५०
मासं गोष्ठे पय: पीत्वा	€ ₹ 3			यथाकथंचित् षष्टयोनाम्	५३४
मासं पीत्वा सर्वपापानि	५३८	य: कन्यां पूर्वदत्ताम्	933	यथाकालमुत्तमवर्णाक्षेपे	९१
मासं ग्रुद्रस्य	३५३	य: पापातमा येन सह	६१६	यथा घेनुसहस्रेषु	३४३
मास: कार्त्तिकोऽभिदैवत्य:	८२७	य आवृणोत्यवितथेन	४५२	यथा वर्णानां ब्राह्मणः	७२३
मासतुल्यैरहोरात्रै:	३५९	य इदं पठते नित्यम्	८९६	यथाविधेन द्रव्येण	६६८
मासमेकं कृतवापनः	ष्पष	यच तस्मित्रहनि	८३१	यथाश्वमेघ: कतुगट्	६४७
मासा द्वादश वर्षम्	३३४	यच्छबलेन तन्मानुष्यम्	६६६	यथास्थानं विभज्यापः	96
मा हास्महि प्रजया	८२०	यजेत वाश्वमेधेन	८३५	यथैवैका तथा सर्वा	३७४
मित्रं वा	५५३	यज्ञ	८८३	यदनुक्तं तत् प्रकीर्णकम्	४९८
मित्र।णि मैत्रे	४३७	यज्ञकर्मणि यज्ञपात्राणाम्	३८२	यदपि किंचित् दुःखाभाव	८६५
मिश्रचोरोऽतिरिक्ताङ्गः	५१०	यज्ञगम्य	८७३	यदा कृतं मन्येत	७३०
भिश्रासु च कनिष्ठया	४१९	यज्ञनिधन	८८३	यदाथर्वणं तेन	840
मुकुटेनार्कवर्णेन	३४	यज्ञपूत:	606	यदि त्वतिथिधर्मेण	७ ३५
मूत्रपूरीवमध्ये च	618	यज्ञभागहर	८८३	यदि द्वी ब्राह्मणीपुत्री	३२०
मूलकियास्वनभिरतिः	४१३	यज्ञयाजी च	६५	यदीच्छेद्रिपुलान् भोगान्	८३३
मृगयाक्षस्त्रीपान	86	यज्ञयोग	६८३	यदुत्तरायणं तदहः	३३४
मृणालकोमली बाहू	३ १	यज्ञशिष्टाशनं ह्येतत्	७२७	यद्गर्हितेन।ज्यन्ति	६३९
मृतं द्विजं न श्रुद्रेण	३२६	यज्ञस्यऋत्विजे दैव:	४०५	यद् दुश्चरं यद् दुरापम्	८५७
मृतपञ्चनखात् कूपात् ३९	0, 6 9 S	यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः	46'4	यद् ध्यायति तदाभ्रोति	६७६
· •					

सूत्राणामनुक्रमणी

	पृष्ठाङ्कः		विष्ठाङ्कः		<u> বিষ্ঠাই্ক:</u>
यद् ध्यायति यत् कुरुत	ष८६	यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु	२०४	ये अत्र पितर: प्रेता:	७ ६ ६
यद् ब्राह्मणास्तुष्टतमाः	333	यस्य चोरः पुरे नास्ति	१६५	ये च धान्यं दशभ्य:	68
यद्यज्ञि तेन मधुना	४५०	यस्य तल्पजस्तस्यासौ	२५८	ये चाकुलीना राज्यम्	64
यद्यत् परेभ्यस्त्वादद्यात्	५९८	यस्य पश्येद् द्विसताहात्	२ ४५	ये तु त्वां धारयिष्यन्ति	३ २
यद्यदिष्टतमं लोके	683	यस्य पिता वितामहश्च	७७५	ये देवा मनोजाता:	५३७
यद्यप्रकाशं हीनमूल्यम्	934	यस्य पिता प्रेत: स्यात्	५७५	ये द्विजा धारयिष्यन्ति	८९५
यद्यस्य विहितं चर्म	४२७	यस्य पितामहः प्रेतः	७७५	ये पाकयज्ञः श्चरवारः	६५३
यद्वा तद्वा परद्रव्यम्	406	यस्य पौर्णमासी सः	५३२	ये बकव्रतिनो लं।के	८५०
यमर्थे प्रतिभूर्दचात्	966	यस्य भुक्तिः फलं तस्य	१५६	ये महापातिकनां लोकाः	२०३
यमस्य पुरुषेधीरैः	५०२	यस्य यत् पैतृकं रिक्थम्	३०९	ये मामकाः पितरः	७६३
यमाय यमपुरुषेभ्यः	७२ ९	यस्यामावःस्या मध्ये	५३ इ	येषां च प्रतिपाद्येत्	€ €
यमायाङ्गिरसे स्वधा	३४७	यस्योचुः साक्षिणः सत्याम्	२०४	येषां जप्येश्च होनेश्च	६५४
यमुनातीरे	693	या गर्भिणी संस्क्रियते	२५८	येषां देय: पन्था:	१०९
यमेव विद्या: ग्रुचिम्	४४ ३	यागस्थं क्षत्रियं वैश्यम्	५५१	येषां द्विजानां सावित्री	६३७
ययोनिक्षित आधिस्तौ	१५६	यागस्थस्य क्षत्रियस्य	४७८	ये समर्था जगत्यस्मिन्	३३७
यवगोधू मपयो विकारम्	५७९	याचितारश्च न: सन्तु	७६८	योगक्षेमं प्रचारश्र	३२२
यवसोदके वाहनानाम्	६८८	याजनं च	४८७	योगभूतं परिचरन्	489
यवान्नं पक्षान्तयोर्वा	د لا ق	यादृशं भवति प्रेत्य	५८५	यो गृहीत्वा ऋणं सर्वम्	964
यवोऽसि धान्यराजोऽसि	५३८	यानमुष्ट्र:	v, o v	यो दण्डो यच्च वसनम्	४३७
यद्योवित्तहरानन्यान्	9	यान्यधस्तान्यमेध्यानि	३९३	योऽधीतेऽहन्यहन्येताम्	६५१
यश्च विद्यया यशः	849	याम्यं पन्थानमासाद्य	५०३	योऽन्ने शुचि: स हि शुचि:	३७८
यश्च विद्यामासाद्य	४५१	याम्यं हि यातनादु:खम्	७०५	यो बन्धनवधक्केशान्	५८६
यश्च.निक्षितं निक्षितम्	936	यावजीवं कृत्वा विष्णुलोकम्	480	यो यस्य यज्ञकर्माणि	४४२
यश्चार्थहर: स पिण्डदायी	२६ ९	यावजीवं कृरवा श्वेतद्वं पम्	५४०	यो हस्तयो: क्वचिद्य्धः	२३३
यिं च वैणवीम्	6.85	यावज्जीवं तथा कुर्यात्	३५१	योऽहिंसकानि भूतानि	५८६
यस्तयोश्रान्तरे स्यात्	994	यावत्संख्यमस्थि	३२८	यौनस्रोवमुख्यैः	४७३
यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात्	८२४	यावदाशौचं तावत्	३२९.	यौवने च विषयाप्राप्ती	८६५
यस्तूत्तमवर्णान् दास्ये	१२८	यावदूषमा भवत्यन्ने	600		
यस्तूपनीय व्रतादेशम्	४४९	यावन्ति पशुरोमाणि	468	रक्तमपि कुङ्कुमम्	७१४
यस्ते न दुह्येत् कतमच	४४३	यावन्नापैत्यमेध्याक्तात्	३८८	रक्तवस्त्ररङ्गरत	६३१
यस्त्वनधीतवेद:	४३५	या वेदविहिता हिंसा	4,66	रक्तवासांसि जीवजीवकः	५०७
यस्त्वस्याः पुत्रः	२५५	युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा	900	रङ्गावतरणमायोगवानाम्	२७७
यस्त्वेनं मूल्येनाध्यापयेत्	889	युद्धहरणेन राक्षस:	४०६	रजसा स्त्री मनोदुष्टा	३७९
यस्मात्तस्माद्धारयन्तम्	२३	युवा सुवासा इति	७०९	रजस्वलम्	८६६
यस्मादनध्यायाधीतम्	४४९	यूथस्याच्छादकम्	८१९	रजस्वलां शिफाभिः	993
		•			

	দুষ্ঠাঙ্ক:		দুষাঙ্ক:		<u> বিষ্ঠাই:</u>
रजस्वला चतुथेंऽह्नि	३७२	रिकथग्राहिभिस्ते	२६६	वधात् त्यागाद्वा प्रयतः	५९२
रजस्वलासहोपपति	५७३	रिपुमित्रार्थसं निध	१९६	वध्यघाटिखं चण्डालानाम्	२ <i>७</i> ७
रजस्वला हीनवर्गाम्	३७२	स्वमस्तम्भनिभावृक्	२१	वध्येष्वि न भृकुटीम्	& &
रजो भूर्वीय मिश्र	₹ . ₹	<i>रू</i> यौवनसंपन्नाम्	३ १	वनस्पते	۲۵۹
रत्नापहायुत्तमसाहस म्	906	रूपवत: सुतांस्त्वाष्ट्रे	७८४	वने च वत्से च शिशौ	८९३
रत्यर्थमव सा तस्य	४१९	रूप्यदानेन रूपम्	८४२	वने पर्णवुटीं कृत्वा	५४३
रथे अक्षेत्र वृषभस्य	७०९	रूप्यमाषं वा दद्यात्	५६२	वनेषु	८१५
रथ्याकर्दमतोया नि	368	रोगान्वितास्तथान्धाश्च	499	 वपनमेखलादण्ड	469
रसं श्वा	५०६	रोगोऽभिर्ज्ञातिमरणम्	२४५	वयोऽनुरूषं वेपम्	७४६
रसस्याष्ट्रगुणा	१७३	रौक्मे च कुण्डले	७४७	वरदोवं विना	933
राजगामि पैशुन्यम्	४८३	रौरवम्	५००	वरप्रद	668
	२६, २१ ५			वराहं हत्त्रा घृतकुम्भम्	५६१
राजनि,षिद्वं विक्रीणत:	998	लक्षत्रयं इमश्रुकेश	८६८	वराहपर्वते	۷۹۹
राजन्य: शुद्रोच्छिष्टाशी	\$ 3.0	लक्ष्मी: वरीषे प्रणती	३९७	वराह भीम गोिन्द	ə v
राजन्यश्चव वश्यश्च	३७६	लक्ष्मीपते	669	वरुणाय वरुणपुरुषेभ्यः	७२१
राजन्यो,च्छष्टाशने	५८२	ल्वणं च यत्र दद्यात्	७३ २	वरेण्यानघ जीमूत	26
राजमाषमसूर	७९३	लवणं चीिवाक्	५०६	वर्णसंकररक्षणार्थम्	४६
राजर्तिवक्श्रोत्रिय	४५६	लवणं वासवे	958	वर्णानामाश्रमाणां च	२६
राजर्पयश्च बह्वः	३३७	लवण ऋी बासव	६९०	वर्णानुक्रमेण चतुः	393
राजसाक्षिकं ससाक्षिकम्	१९०	ल्वणदानेन च	688	वर्णाश्रमाचाररताः	۲ · ۱ ۲ <i>ب</i>
राजसेवकान्	८०४	लशुनपल,ण्डुगञ्जन	400	वर्णा ३माणां स्वे स्वे	3 6
राजा च ज,ङ्गलम्	३८	लिखितार्थे भविष्टे	१७६	वर्णिनां यत्र वध:	200
राजा च प्रजास्यः	४२	लेख्य	663	वणश्च तःकृतेश्चिह्नै:	993
राजा च सर्वकार्येषु	६५	लेख्याभावेऽपि तां तत्र	9 ६ ०	वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन	466
राजाधिकरणे	999	लोकविद्विष्टं च धर्मम्	رونع نع	वल्लीगुल्मलता-छेदी	96
राजा परपुराव सौ	४७	लोलिजि.ह्यो गरद:	490	वशवर्तिन्	٤٥٤
राज्ञा च पणशतम्	996	लोष्ट्रकापरिमृष्ट	६७७	वसनदशान्त: शुद्र	३९८
राज्ञा चौरवरछास्य:	936	लोहचारकमिति -	نږه	वसां मद्गु:	4 . 5 4 . 6
राज्ञे च पणशतम्	939	लोहशङ्कः	4,00	वसां मेदं च दीपार्थ	७९०
राज्यं शाके	७८४	लोहितं वा मुखपु - छ	٥ ٩ ٥	वसाम्यथार्के च	८९०
राज्याभिषेके च तथा	८९२	लौकिकं वैदिकं वापि	४५१	वसारुधिरमांस	८ ६ <u>६</u>
रात्र,वासीन:	498		- 11	वसा वपा अवहननम्	८६९
रात्रिशेषे दिनद्वयेन	३६२	वक्त्रोपहतस्तु	३७३	वसा गुक्रममृङ्यजा	308
राहुदर्शनदत्तं हि	900	वटासनाई खदिर	& < 9	वसुधा चिन्तयामास	99
राहुदर्शनवर्जम्	688	वटे	699	वसुधापि लब्धकामा	669
					001

सूत्राणामनुक्रमणी

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः		দূষাঙ্ক:
वस्त्रं पत्रमलंकार:	३ २२	वास्यैकं तक्षतो बाहुम्	८६३	विषमपन्थाः	५००
वस्त्रपृतं जलमादद्यात्	८६२	विंशतिर्नखाः	८६६	विषाणवर्ज्या ये खह्गाः	७९७
वस्त्रस्य चतुर्गुणा	१७३	विकर्मजीवनम्	४८३	विषाण्यदेयानि सर्वाणि	२४९
वस्त्रापहारक: श्वित्री	५१०	विकर्मस्थांश्च	८०२	विषुवद्द्यम्	७७९
वस्त्रोपानहमाल्य	७५ ०	विचित्रं कृत्वा गन्धर्व	८३६	विष्णव इत्युद्खले	७२०
वह्नित्रज्वालनं कुर्यात्	३९०	वितस्तायाम्	८१४	विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि	9
वह्रौ वा प्रक्षिपेत्	६७१	वित्तं बन्धुर्वय: कर्म	४५९	विष्णुपदे	८१४
वाक्पारुष्यदण्डपारुष्ये	४८	वित्ताभावे इष्ट्या वैश्वानर्या	६७०	दिष्णो	668
वः । तिपन्नं नः देयम्	968	विद्यातवोभ्यां भूतात्मा	३७९	विष्ववमन	823
वाक्यैस्तु यैभूमि तव	३३३	विद्यामभीष्टां जवे	७८३	विष्ववसेनामृत व्योम	२८
वागपहारको मूक:	490	विद्या ह वै ब्राह्मणम्	४४३	विस्तीर्यत यश:	<i>७</i> २
वाचस्पते	c 6 9	विधियज्ञ.जपयज्ञ:	६५२	वीचोहरतै: प्रचिति:	5 3
वाचा कृतं कर्मकृतम्	५३८	विधिवद्बन्दनं कुर्यात्	४५९	वीण।चन्दनायुष	६८९
वाजिनो दशम्याम्	७८५	विनष्टव्रुमूल्यम्	9 2 3	वीणाचन्दन र्द्रशाक	६९१
वाजे वाजेति च ततः	७६८	विनष्टानी इकालेन	३३७	वीराहः पितरो धत्त	७६६
वाणिज्यमष्टम्याम्	७८५	विपाशायाम्	८१४	वृक्,वो गमास द्य	5 8 8
वाणिज्यसिद्धि स्वातौ	७८४	विप्रं श्राद्धे प्रयत्नेन	600	वृक्षः दो वृक्षः स्नै:	८३६
वानप्रस्थधनमाचार्यः	२९५	विपक्षत्रियविद्जाति:	६५०	वृक्षमूल नि केतन:	८६१
वानप्रस्यस्तपसा	८५६	विप्राणां ज्ञ.नतो ज्यैष्ठयम्	860	वृक्षारोप4ितुर्वृक्षाः	2 3 E
वान्तविरिक्तमुण्ड	£ 9.0	विष्रोष्य पादग्रहणम्	8.6	वृणोमि तमहं भक्त्या	८२०
वामना बिघरा मूका:	५११	विभक्ताः सह जीवन्तः	३२१	वृथा पशुन्न: प्राप्नोति	458
वामपार्श्वे तिलतेल	८३२	त्रिभक्ताश्च दायानुरूपम्	१८२	वृथालम्मेऽनुग र्छेद्गा म्	n 6 8
वायु: कर्मार्ककाली च	३७८	विम सविक्रयी च	९६	वृथालिङ्गिन:	८०२
वाराणस्यां विशेषत:	८१३	विरेजतु: स्तनी यस्या:	२१	बृद्धभारि नृपस्तात	६०२
वाराहमास्थितो रूपम्	9	विशुद्धं तमिति ज्ञाला	२४२	वृद्धस्वी भवेत्	દ પ
वार्धुषिककदर्य	५७२	विशेषत: कपिलाम्	८४१	वृषं वत्सत्रीयुक्तम्	८२०
वार्धुषिको भ्रामरी	499	विशेषत: सावित्रीम्	७०४	वृषे तथा दर्पसमन्वित	८९०
वाल्गुदो गुडम्	५०७	विशेवतो राजतानि	७९१	वृषो हि भगवान् धर्मः	८२०
वासुदेव	< < 9	विशेषेण च योगिन:	८०७	वेत्रवत्याम्	८१४
वासुदेवं महात्मानम्	३१	विशेषेणायनद्वयम्	७७९	वेदत्रयान्निरदुहत्	६४९
वासुदेवाय संकर्पणाय	७१९	विश्वधर	663	वेदध्वनो चाप्यथ	८९.9
वासोदश्चन्द्रसालोक्यम्	८४२	विश्वेश्वर	८८३	वेदनिन्दा	६ > ४
व सोयुगं कर्त्रे दद्यात्	८३०	विषं वेगक्लमापेतम्	२ ४ २	वेदपादो यूपदंष्ट्रः	94
वासोऽर्थे कार्पासोत्थम्	७८९	विषष्ठा,गद्मन्त्रधारी	६९	वेदपारगः	608
वास्तुप्रदानेन नगराधिपत्यम्	८४६	विषरव,द्विषमत्वाच	२४२	वेदस्वीकरणादूर्ध्वम्	४ ई ४

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्गः		मुष्ठाङ्क:
वेदाग्न्युत्सादी त्रिषवण	६२५	वश्चनामेध्यप्रभवा न्	409	शाकमूलफलपुष्पाणाम्	३८४
वेदाङ्गस्याप्येकस्य	८०६	बात्यता	866	शाकमूलफलानां च	१०६
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धः	१६	त्रात्याः	६५७	शाकाशी	८५६
वेदेतिहासधर्मशास्त्र	५३	त्रात्यान्	603	शान्तिस्वस्त्ययनोपायै:	५२
वेदोदितानां नित्यानाम्	६३९	त्रीहियवयोर्वा पाक	६७०	शारीरमानसागन्तुक	८६४
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रहिफक्	9 ६			शारं।रैर्मलै: सु ।भि:	३८९
वैकुण्ठ	८८३	शं न आपो धन्वन्याः	७०९	शाल्कवृथाकृसर	५७९
वैशाखशुक्रतृतीयायाम्	८३१	शक्ति चावेक्ष्य पापं च	६४२	शास्यं शासनार्थम्	७५५
वैशाखी विशाखायुता	८३०	शक्या गणिवतुं लोके	३३६	शिक्यच्छेदाक्षमङ्गेषु	२२६
वश्यं दृष्यितुः	999	शकेमकुम्भसंकाशौ	२ ९	शिल्पिन: कर्मजीविनश्च	४३
वैश्यः सूद्रोच्छिष्टाशी	५८३	शटो मिथ्याविनीतश्च	८४९	शिष्येण ब्रह्मारम्भ	४५०
वैश्यवर्जमष्ट्या कृतम्	३१३	शत द्र तीरे	८१४	शिष्यो वा	२९५
वैश्यग्र्द्रमायं च	३८	शतधेनुपद:	८४०	शीतकुच्छेण वा भूय:	४९५
वैश्यस्द्राविप प्राप्ती	७२५	शतरुद्रियम्	 	शुकं द्विहायनवत्सम्	५६१
वैश्यश्च ब्राह्मणाशीचे	३५७	शताध्यक्षान्	३९	शुक्तवाक्याभिधाने	९२
वैश्यस्तु चतुर्थमंशम्	४९	श्त्रुमित्रोदासीन	४५	ग्रुक्त: शबलोऽसितश्च	६६६
वैश्यस्य पशुपालनम्	३५	शब्दस्पर्शरूपरस	600	गुक्तानि सुगन्धीनि	७९०
वैश्यस्य वैश्यः	३१६	शयनयानासनानां च	३८३	शुक्लेनार्थेन यदौर्ध्वदेहिकम्	६६६
वैश्यस्य ग्रुद्रेषु	३५८	शयान: प्रौढपादश्च	७३७	ग्रुचिश्रव;	८८३
वैश्यानां धान्यधनतः	¥ § 0	शयानस्य प्रणम्य	४३३	ग्रुचीन ु ब्धानवहितान्	५ ३
वैश्याशीचे ब्राह्मणः	३५७	शय्याप्रदानेन भार्याम्	684	गुद्धवत्य:	६५४
वैश्याशौचे राजन्यश्च	३५७	रारणागतहन्तृंश्च	६४१	गुध्येरन् स्त्री च श्द्रश्च	६८६
वैदयोच्छिष्टाराने	५८२	शरद्ग्रीष्मयोश्च	२१५	गुनां मांसाराने च	५७७
वैश्यो.च्छिष्टाशी त्रिरात्रम्	५८३	शरद्ग्रीष्मयोश्चाग्रयणन	६७०	गुल्कस्थानादपाकामन्	४३
व्यतीतेऽशौचे संवत्सरान्तः	३६४	शरीरं चेदं सप्तधातुकम्	८६६	ग्रुश्रुवे वैष्णवान् धर्मान्	३२
ध्य तीपातः	७७९	शरीरधारिभि: शस्त्रै:	२ ५	ग्र्द्रं दूपथितु:	999
ब्यवहारदर्शने	५४	शरीरस्याशुचिभावम्	८६४	ग्र्द्र: प्रेतानुगमनम्	३७१
व्यवहाराभिशस्तोऽयम् २२	` {}	शरीरेऽस्मिन् सप्त	446	श्द्र: श्द्रस्य	३१६
२३ ४, २३९		शरे च संग्रामविनिर्गते	८९१	शृद्र: शूद्राशीच स्नात:	३५७
व्याजेनोपार्जितं यम्ब	६६७	शवस्पृशं च स्पृष्ट्वा	३७ 9	शूद्र एक।हिकं गोदशकस्य	२०१
व्याधता पुल्कसानाम्	२७७	शशकशल्यकगोधा	५७१	ग्रूद्र प्रविज्ञतानाम्	998
वतमेतत् पुरा भूमि	५३५	शशाङ्कशतसंकाशम्	28	श्द्रयाजिन:	८०३
वतमेतत् संवत्सरम्	480	शस्त्रहतानां श्राद्धकर्मणि	७८६	शूद्रश्च द्विजाशीच	३५७
वतेन पापं प्रच्छाद्य	८५०	शस्त्रेणोत्तमम्	900	शूद्रश्चावातं द्वादशधा	४९
बतेनाघम र्घणेन	६४५	शाकंभयीम्	693	गृद्रस्य द्विजातिशुश्रुषा	ع در
•	•		· •		٠,

सूत्राणामनुक्रमणी

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
श्रूद्रस्य सर्वशिल्पानि	३६	श्रुतदेशजातिकर्मणाम्	८९	संकरे जातयस्त्वेताः	२७९
शुद्र ात्रपुष्टान्	८०३	थ्रुतस्याभिजनस्य श्रुतस्याभिजनस्य	७४६	संग्रामे च सर्वजयम्	८४५
शूद्रापुत्रस्वेकम्	392	ञ् श्रुतिस्मृत्युदितं धर्म्यम्	ره لاږ چ	संघात क म्	५००
शूद्राशीचे द्विजो भुक्त्वा	३७७	श्रुत्वा देशान्तरस्थ:	३६४	संजीवनम्	400
शूद्रो नक्तम्	६१९	श्रेष्ठयमभिजिति	७८४	संतित: स्त्रीपश्र्नाम्	१७४
शून्यागारनिकेनन ः	८६१	श्रोत्रियत्विगुपाध्याय	860	संदिग्धं साधयेलेख्यम्	9 6' \$
ग्रुन्यालये विह्नगृहे	७३६	श्चीपद्मवकीर्णी	499	संघिविग्रह्यानासन	84
शूरान् संग्रामकर्मसु	80	श्टेष्माश्रु दूषिका स्वेदः	३७४	संधिशते द्वे	८६८
शृङ्गदन्तास्थिमयम्	३८१	श्लैष्मजतुमधू च्छिष्ट	६३१	संध्ययोर्वेदिदिप्र:	۾ يم ه
शृङ्गास्थिदन्तमयानाम्	३८५	श्व: कार्यमद्य कुर्वीत	३४१	संध्यःद्वयोपासनम्	४२८
शृङ्गेनो:छिखते भूमिम्	८२१	श्वकाकश्वपचानाम्	७२२	संध्यारात्र्योर्न कर्तव्यम्	७८१
शृङ्गोदकं गवां पुण्यम्	३९७	श्वजीविशौण्डिक	५७३	संध्योपासनभ्रष्टान्	८०४
शृणु देवि धरे धर्मान्	३२	श्वपदं स्तये	د ۹	संप्रतापनम्	4.00
शृतं च तमश्रीयात्	५३७	श्वभि: सृगालै: कव्यादै:	५०३	संभूतिं तस्य तां विद्यात्	४५३
शेषपर्भङ्कगं तस्मिन्	२४	श्वभिईतस्य यन्मांसम्	३९२	संभूय वणिजां पण्यम्	११७
शेषाहिफगरतांशु	२४	श्वशुरपितृव्यमातुल	४५७	संमार्जनेन।ञ्जनेन	ई ९ ५
शेषेपु च पिता हरेत्	३०६	श्वश्रूश्वज्ञुः गुःदेवता	४११	संमृष्टवेश्मासु	८९४
शैल्प्तन्तुवायकृतम	५७३	श्वस्करावलीढं च	५३८	संवःसरं गव्येन	હ
शोचन्तो नोपकुर्वन्ति	३३८	श्वसृगालविड्वराह	६२३	संवत्सरनिचयी	<i>لابا</i> ئ
शोणस्य ज्योतिपायाश्च	६१३	श्वानं हत्वा त्रिरात्रम्	५६०	संवत्सरान्ते प्रेताय	३४६
शोणितेन विना दु:खम्	900	श्वोच्उष्टाशने दिनमेकम्	५८२	संवत्सराभ्यन्तरे	३५०
रमश्रुकर्मणि कृते च	३७१			संवत्सरेण पतति	४७३
इयेनो गृधाणाम्	५३७	षट् छागेन	७ ९६	संवत्सरोऽहोरात्र:	३३४
श्रद्धधानोऽनस्यश्च	७५७	षर्त्वचम्	८६६	संवाह्यमानाङ्घियुगम् 	<i>ર પ</i>
श्रद्धा च नो मा व्यगमत्	७६७	षडङ्गमेतत् परमम्	३९७	संवृते च श्राद्धं कुर्यात्	७९९
श्रप्यमाणे रक्षां कुर्यात्	५३६	पड़ात्रं पापऋत्	५३७	संसारसंसृतौ तिर्यक्	८६५
श्राद्धकृतलवणशुक्त	४३०	पण्ढं हत्वा पलाल	ب ۾ ع	संसारस्यानित्यताम्	८६४
श्राद्धमेतेषु यद्दत्तम्	96 0	पण्डान् स्त्रीपु	४०	संसृजतु त्वा पृथिवी	३४९
श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणः	७७७	पष्टिरङ्गुलीनां पर्वाणि	८६७	संसृष्टिनस्तु संसृष्टी	३९६
श्राद्धेषु श्रावणीयम्	८९५	पष्ठेऽन्नप्राशनम्	४२३	संस्कर्ता चोपहर्ा	५८७
श्रावण्यां श्रीष्ठपद्यां वा	४४४	पष्ठेऽष्टमे वा मासि	४२२	संस्कृतासु स्त्रीपु न	३६९
श्रावण्यां श्रवणयुक्तायाम्	८३१	षोटशाङ्गलं तावदन्तरम्	२२ ९	संस्मारण चाप्यथ	669
श्रियं सार्पे	७८३	n · wa · w · · · · · · · · · · · · · · ·		स एव दायहर:	१६३
श्रीपर्वते	८१३	संकरसंकराश <u>्च</u>	<i>३७५</i>	स कीर्तियुक्तो लोकेऽस्मिन्	
श्रीफलैरंग्रुपद्दानाम्	३८५	संकरीकरणं कृत्वा	४९३	सङ्ख्रेण।नुकारेण	५०२
A (4 2 -1	Onderes Som	- , 4	5 × 1.3 m×1	1 - 1

पृ	ষ্টাঙ্ক:		মূমান্ত্র:		টিয়াই:
सकृद् दुष्टा च स्त्री यत्	६११	सपुत्रस्य वाप्यपुत्रस्य	१७८	सर्वकर्मस्वस्वतन्त्रता	४१४
स गःछत्युत्तमं लोकम्	४३८	सप्त	८८२	सर्वग	८८२
स च पाणिग्राहस्य २५७,	२५८	सप्तरात्रं पीत्वा	७,३७	सर्वगन्धरत्नेश्र	८२३
स च पितामहस्याहः	३३५	सप्त रौरवेण	७९६	सर्वगमतियुष्मम्	८७४
स च मातापितृभ्याम्	२५९	सप्तशीर्पाध्वरगुरो	२९	सर्वजलजमांसाशने	५७४
स च यस्योपगतः	२६०	सप्तागारं चरेद्भैक्षम्	४३९	सर्वत: पाणिपादम्	८७४
स च येन क्रीत:	२६०	सप्तागारिकं भेक्षम्	८५९	सर्वत: प्रतियह्णीयात्	६६३
स च येन गृहीत:	२६०	सप्तार्षे	८१४	सर्वतस्त्वात्मानम्	६८
स चान्यान् बिभृयात्	२६३	सप्तोत्तरं मर्मशतम्	८६८	सर्वत्र स्वामिने	१२६
स चैलसातमाहूय	२ १९	स ब्रह्म परमभ्येति	६५१	सर्वदानाधिकम्	८३९
स जीवंश्च मृतश्चैव	५८६	समक्षदर्शनात् सःक्षी	२००	सर्वमहापातकैस्तु	२०२
सतः नैमिषारण्ये	८१३	समयभेत्ता खल्वाटः	५११	सर्वलक्षणहीनोऽपि	७५७
सततमादित्येऽह्नि	७८३	समरविजयं कौजे	५८३	सर्वलक्षणोपेतम्	८१८
सति विभवे न जीर्ण	७४६	समवर्णाक्रोशने	९ 9	सर्वेलवणानां च	३८६
स ते वक्ष्यत्यशेषेण	२२	समस्तत्र विभागः स्यात्	३२१	सर्वलोकप्रधानाश्व	३३७
सत्यं ब्रूहीति राजन्यम्	२ ०२	समानवर्णाः पुत्राः	३१८	सर्वसस्येभ्यश्च	४१
सत्यपूतं वदेत्	८६२	समानवर्णाया अभावे	४१९	सर्वस्यैव प्रेतस्य	३७०
सत्यपूत:	८०६	समानवर्णासु पुत्रा:	२७३	सर्वो चतुर्दर्शां नदीजले	८३३
सत्येन देवा:	२०३	समाप्ते तूदकं कृत्वा	३७३	सर्वाकरेष्वधीकार:	866
सत्येन भाति चन्द्रमा:	२०३	समीपमागतां दृष्ट्वा	२२	सर्वान् कामांस्तृतीयायाम्	७८५
सत्येन भूर्घारयति	२०३	समुत्कर्षानृते गुरो:	६२९	सर्वान् कामान् पञ्चदश्याम्	७८६
सत्येन यज्ञाः	२०३	समुत्पत्तिं च मांसस्य	4,60	सर्वान् कामान् पैत्र्ये	७८३
सत्येन वाति पवन:	२०३	समुत्मृजेद्भुक्तवताम्	600	सर्वान् कामान् वौधे	५८३
सत्येनाग्निः	२०३	समुद्रगृहभेदकश्च	998	सर्वान् कामान् वैश्वदेवे	७८४
सत्येनादित्यस्तपति	२०३	समुद्रयानसिद्धिमाप्ये	७८४	सर्वान् कामान् श्रवण	७८४
सत्येनापस्तिष्ठन्ति	२०३	समेषु च गुणोत्ऋष्टान्	२०४	सर्वापल प्येकदेश	१७६
सःये स्थिते भूतहिते	८९३	सम्यग्दण्डप्रणयनम्	69	सर्वे च तत्स्वामिनाम्	9,6
सत्सु विदितं सचरितम्	२१२	स म्लेच्छदेशो विशेय:	८०९	सर्वे च पुरुपपीडाकराः	१०२
सदा सपुष्पे ससुगनिधगात्रे	८९३	सर:सु पूर्णेषु तथा	८९२	सर्वे चान्ते व्रतस्य	६१९
सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य	669	सरयूतीरे	८१३	सर्वे तस्यादृता धर्माः	844
सद्यः कृते चाप्यथ	८९०	सरिद्वरासु	८१४	सर्वे पुनीत मे पापम्	५३८
सन्नां चोद्धरेत्	فرفرفع	सर्प हत्वाभ्रीं कार्ष्णायसीम्	५६१	सर्वे वर्णा वा स्वप्नति	9 & 6
सिण्डता च पुरुषे	રૂપ રૂ	सर्वे तत् तपसा साध्यम्	८५७	सर्वेपां च समानजातिभिः	३ ७ ७
सपिण्डीकरणं मासिका	३५ ०	सर्व एव वा	४२६	सर्वेषामपराधानाम्	958
सपिण्डीकरणं स्त्रीणाम्	३ ५ १	सर्व एवाभोज्याश्र	६ ६०	सर्वेषामेव शौचानाम्	३७८

सूत्राणामनुक्रमणी

	দৃষ্টাङ्क:		দুষ্ঠাঙ্ক:		पृष्ठाङ्कः
सर्वेषु शवशिरोध्वजी	५५५	साध्यमानश्चेद्राजानम्	१७५	सुरासुरगुरुं देवम्	३ 9
सर्वेष्वपि स्वभावेषु	८२४	सामनी चन्द्रस्के च	६५५	सुरूपान् सुतान् पञ्चम्याम्	७८५
सर्वेष्वेतेषु द्विजानाम्	५७१	सामानि व्याहृतय:	६५४	सुवर्णकुष्णलमुष्ट्रवधे	५५९
सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु	३७१	सामुद्रयश्च समुद्रेषु	96	सुवर्णदानेनाग्निसालो व यम्	८४२
सर्वेष्वेव प्रस्तायाम्	३०७	सःयं पातवेश्वदेवम्	६७१	सुवर्णनाभि च कुर्यात्	८२३
सर्वेष्वेवार्थजातेषु	२०८	सायं प्रातश्चतुर:	५३३	सुवर्णरजतवस्त्राणाम्	9०६
स लिङ्गिनां हरत्येन:	८५०	सायं पातश्चामिहोत्रम्	इंइ९	सुवर्णशृङ्गीं रीप्यखुराम्	८४०
सलिलपते	669	सायं प्रातस्त्वतिथये	७३८	सुवर्णस्तेयकृद्र। शे	469
स होके प्रियतां याति	الا کی ا	सायमतिथिं प्राप्तम्	७२२	सुवर्णस्तैन्यमबात्यम्	ध ३९
सवत्सारोमतुल्यानि	८२६	सार्ववर्णिकमन्नाद्यम्	600	सुवर्णहारी कुनखी	५०९
सवर्णस्याशौचे द्विज:	३५७	सावित्रीपतिता त्रात्याः	४२६	सुवर्णाधोंने कोश:	२०८
सवर्णामधिकवर्णा वा	३ ७२	सावित्रेणैव तत् सर्वम्	७९०	सुशुद्धदान्ते मलविजंते	८९२
सवर्णासु वहुभार्यासु	४१९	स वित्र्यास्तु परं नान्यत्	६५१	सुसंस्कृतोपस्करता	४११
सब्याहृतिं सप्रणवाम्	६४९	सिंहासने चामलके	८९०	सुस्क्मशुक्कवसनाम्	२१
ससमुद्रगुहा तेन	8 6 2	सिद्धं भुक्तवा पराकः	५८३	सुहत्स्वजिह्यः स्त्रिग्धेषु	७१
स सर्वस्य हितप्रेप्सुः	५८६	सिन्धोस्तीरे	८१४	सूक्ष्मःवात् तदि शेयम्	८७८
सस,क्षिकमाप्तम्	१७६	सीमाभेत्तारमुत्तम	980	सूक्ष्मै: सह चतु:ष्रष्टि:	८६६
सस्यप्रदानेन च	८४४	सुकृतं दुष्कृतं चोभौ	३३८	सूचकान्	८०३
सस्यापहारी च	१०४	सुखरातेरपि वृतम्	८६६	स्त्रकार्पासगोमय	१०६
सहजैश्र	८६४	सुखासीना निबोध खम्	३२	सूर्याभ्युदितनिर्मुक्तः	६२२
सह शेणितेन	900	सुगन्धायाम्	८१२	सेतुकृत् स्वर्गम, मोति	८३६
सहस्रङ्गत्वस्त्वभ्यस्य	६५०	सुगुमभाण्डता	४११	संतुभेदकांश्व	૮५
सहस्रगुणं प्राधीते	686	सुतप्तजाम्बूनद	669	सोऽप्यशक्तः शताध्यक्षाय	३९
सिंहणो	833	सुदर्शन भ स्यात्	६८	सोऽःयशक्तो देशाध्यक्षाय	३९
सहोढ: सतम:	346	सुधासितं कृत्वा यशसा	८३६	सोमप: सुरापस्य	५७४
सांख्याचार्य	823	सुप्तं न प्रकोधयेत्	ه ٠٠٠	सोमाय पितृमते	३४७
सा कन्या वृपली जेया	४०९	सुप्तप्रमत्ताभिगमनात्	४०६	सोमाय सोमपुरुषेभ्य:	७ २ १
स,क्षिणश्च श्रावयेत्	२०३	सुप्रजापते	6 69	सौभाग्यं चान्द्रे	६२७
सःक्षिणश्च सत्येन	२००	सुब्रह्मण्यमनाधृष्यम्	ફ o	सौभाग्यं त्रयोदश्याम्	७८५
साक्षिणश्चाहूय	२० २	सुभूं सुस्क्मदशनाम्	२ ०	सौभाग्यं भाग्वे	७८३
सागमेन तु भोगेन	966	सुमनाः स्रग्टयनुलिप्तश्च	७३४	सौवर्णराजताब्जमणि	३८२
सा च न वाति वायौ	२१५	सुरया वध्य:	999	सौवर्णराजताभ्यां च	७९४
सा ददर्शामृ ।निधिम्	२३	सुराध्वज सुरापाने	 د ع	स्तुतिक्रिया मागधानाम्	२ ७ ७ २ ७ ७
साधारणापलापी च	993	सुरापः स्यावदन्तकः	५०९	रकुताकमा मागपामाम् स्तुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन	८८५
साधूनां पूजनं कुर्यात्	* *	सुराप: सर्वकर्मवर्जित:	4 & 4,	स्तेन: स्येन:	५०६
•		• • • • •	• • • •	20110 24110	106

	वृष्ठाङ्कः		বৃষ্ঠাঙ্ক:		विष्ठाङ्कः:
स्तेना: सर्वमपहृतम्	906	स्यन्दिनं सन्धिनी	460	स्वाध्यायसेवां पितृ	६७४
स्तेयसाहसवाग्दण्ड	१९६	स्वन्तीमासाद्य	६४४	स्वाध्यायेनामिहोत्रण	७२८
स्त्रियमशक्त भर्तृकाम्	८५	खं च नामास्याभि	४३२	स्वाध्यायो ब्रह्मयत्तः	६७२
स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन	५०८	स्वकर्भ चाचक्षाण:	488	स्वाभी चेत् भृतकम्	933
स्त्रीकर्षूत्रयं सान्नेन	७७०	स्वकार्यदक्षे परकार्य	८९३	स्वामी द्रव्यमा <u>प्</u> यंयात्	१३५
स्त्रीणां विवाह: संस्कार:	3 4 9	स्वक्षेत्रे संस्कृतायाम्	२ ५३	स्वाम्यमात्यदुर्गकोश	86
स्त्रीबालास्व न्त्रमत्त	१९२	स्वदारतुष्टे निरते	८९३		
स्त्रीबालाद्यवपत्ती च	२७९	स्वदेश(ण्याच	४३	हंस: कंस्यापहारी	408
स्त्रीब्राह्मणविकलासमर्थ	२१५	स्वदेशराजिन च	३६६	हंसवकवलाका	५६१
स्त्रीरक्षा तजीवनं च	२७७	स्वदेशाह्राह्मणम्	८१	हत्वा जलचरमुपवसेत्	ष ६ २
स्त्रीश्रूद्रपितानां च	५२९	स्वधर्ममपालयन्	৬০	हत्वा मूषकमार्जार	५६०
स्त्र्याजीवनम्	866	स्वधा नितिक्षा	666	हविगुंणान् न ब्राह्मणाः	< 0 °
स्थण्डिलशायिन:	३३०	स्वनिहिताद्राज्ञे	40	हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि	७९१
स्थण्डिले दिवाचरेभ्य:	७२१	स्वपितृवित्तानुहरणम्	२७७	हस्ते नोद्ग् रयिता	900
स्थानत्रये च प्राग्वत्	३४८	स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी	४३९	हस्ती पादी पायूपस्थम्	८७०
स्थानपाल.न् होकपालान्	99	स्वभावविकृती	२०१	हस्त्यश्वानां तथान्येषाम्	9 & 9
स्थितासु स्थि ^न श्च स्यात्	بربربع	स्वमांसं परमांसेन	460	हिम व च्छतसंकाशम्	२ ३
स्थूणायां धुवायाम्	७३०	स्वयमं हितलब्धम्	३२१	हिरण्यकेश विश्वाक्ष	₹ ७
स्नात: दिशि नावधुनेत्	६९६	स्वयमुपगतो दशम:	२६०	हिरण्यगर्भ इति	७०९
स्नात एव सोर्घ्यांषे	६९६	स्वयमेव व्यवहारान्	48	हिरण्यस्य परा वृद्धिः	१ ७ ३
स्नातक्ष्मतलोपे च	६३९	स्वर	८८२	हिरण्यवर्णा इति	ુ ∘ ૯,
स्नातमलंकृतम्	८२०	स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयो:	४४	हीनजातिं स्त्रियम्	४१९
स्नातश्च पवित्राणि	७०४	स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः	৬ 9	हीनवर्णाक्रोशने	९ १
स्नातश्रार्द्रवासा:	900	स्वर्गे कृत्तिकासु	७८३	हीनवर्णागमने	९ ३
स्नाता: पीता भवत	५३७	स्वर्गे गन्छत्यपुत्रापि	४१६	हीनवर्णानां गुरुपत्नीनाम्	४५७
स्नातोऽधिकारी	७०५	स्वर्गमार्गप दे	८१४	हीनवर्णानामधिक	306
स्नात्वार्कमर्चयित्वा	४३९	स्ववासिनीं कुमारीं च	७२६	हीनवर्णोऽधिकवर्णस्य	८७
स्नात्वाचम्य विधिवत्	७०२	स्ववृत्त्युपार्जितम्	६६६	हीनाधिकाज्ञान्	८०२
स्नात्वा मुक्तयो:	७२९	स्वसा दुहितृजामातर:	८४९	हृत्कण्ठतालुगामिश्च	६८६
स्नायात् प्रसवण	६९८	स्वसुः संख्याः संगोत्रायाः	४८०	हृषीकेश	८८३
स्पन्दनात् पुरा पुंसवनम्	४२९	स्वस्थाने स्थापिग	२ '५	हेमन्वशिशिरयोश्च	३१५
स्पृशन्ति बिन्दवः पादी	३९४	स्वहस्तलिखितम्	१९१	होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात्	८२०
रूफयशुप्शकट	३८२	स्वाध्यायं च न जह्यात्	८५३	होनो देव:	६७३
स्मितपूर्वाभिभाषी	Ę %	स्वाध्यायविरोधि कर्म	७४५		
•					

INDEX II

¹सौत्रपदानामनुक्रमणी

	अ. सू.	अ. स्.	अ. स्.
अंशग्राहिन्	१५. ३९	अमीकरण २१. १३	अदेय १३ २
अंशद्वय	३. ६१	अधमर्पण २२. १०; ४६. ५,	अधःखात २१ ४
अंशप्रकल्पना	१७. २३	९; ५१. २५; ५५. ४, ७;	अध:शय्या २८. १२
अंशुपट्ट	२३. २१	५६. ३; ६४. १९	अधमर्ण ६.१,२०
अकल्य	९१. १८	अचिकित्स्यरोग १५. ३२	अधर्मप्रतिषेधिन् ३२. १
अकालवर्ष	₹0. ८	अचिन्त्य १. ५३	अधिकवर्ण ५ १९
अकुटिला	२७. २४	अच्युतार्चन ९८. ७१	अधिकाङ्की २४. १३
अक्ट	५. १२३	अजगर ५०. ३१	अधोभुवनवर्ती १. ३७
अकृतचृड	२२. २९	अजाविक ५. १४५	अध्यग्न्युपागत १७. १८
<u> একু শ</u>	Ę. Y	अजान्यपहारिन् ५. ७८	अध्वरगुरु १. ५६
अकव्याद	५०. ४१	अतिकृच्छ्र ३९. २; ५४. ३०	अनन्तरवृत्त्युपात्त ५८. ७
अक्ष	३. ५०; ९६. ६७	अतिगुरु ३१. १	अनस्थिन् ५०. ४६, ४७
अक्षता	१५. ८	अतिथिपूजन २५.३; ५९. २४	अनाकन्द २०. ३८
अक्षमङ्ग	१०. १३	अतिपातक ३३. ३; ३४. १	अनादिनिधन ६५. १
अक्षय्योदक	२१. ४; ७३. २७	अतिपातकिन् ४३. २३	अनादिमध्यनिधन ९८. १३
अक्षार्घ	४. ८, ९	अति १गे ६८. ४८	अनावृत ५. १४९
अक्षिक्ट	९६. ९२	अतिप्रत्यूषसि ६३. ६	अनाशक २२. ४७
अगम्यागमन	५३. १	अतिवाद ९६. १९	अनाशित ६७. ३०
अगरु	७९. ११	अतिसांतपन ४६. २१	अनिःर्णिक्त ५४. ३१
अगस्त्याश्रम	८५. ३३	अतीन्द्रिय १. ५१	अनिर्देशाह ५१. ३९
अमिजिह्य	१. ३	अतीषङ्ग ५६. १०	अनिर्मोच्य ५. १८२
अभितुण्ड	४३. ३४	अत्यन्तोपहत ५४. २	अनुपातक ३३. ३
अभिद	५. ११	अत्रिगोत्रा ३६. १; ५० ९	अनुपातिकेन् ३६.८;४३.२५
अभिहोत्र	५९. २; ६८. ६	अथर्वशिःस् ५६. २२	अनुलोमा १६ २
अप्रिहोत्रिन्	६८. ६	अदन्तजात २२. २७	अनुवंश ७०. ४

¹ This Index contains only some selected words of the Sūtra-s.

	अ.	सू.		अ.	सू.		अ.	सू.
अन्दापुत्र	८२.	१०	अभिपूजितलाभ	९६.	९	अ र्धिक	५ ७.	१६
अनौरस	२२.	४३	अभिष्ठव	४४.	१६	अर्बुद	९ ६.	. \ ૭ દ્
अन्तवृद्धि	Ę.	৩	अभिमन्त्रित	१२.	ą	अ लाबु	७९.	१७
अन्तर्जानु	६२.	4	अभियुक्त ३.	४३; ९.	२१;	अलाबुपात्र	९६.	ં
अन्तर्वत्नी	₹€.	१		₹0.	२८	अलिङ्गिन्	९३.	१३
अन्त्यकर्मन्	५४.	२५	अभिवादन	३२.	१५	अलीकनिर्वन्ध ३	७. ३; ५४	. १४
अन्त्यागमन	५.	४३	अभिशस्त ८. २;	१३. ७; ५	१. ९	अवकीर्णिवत	२८.	५२
अन्धतामिस्र	४३.	३	अभिहितश्रोतृ	८.	१२	अवक्षुत २३.	३८; ५१.	१८;
अन्नप्राशन	२७.	११	अभोज्य	५७.	ų		८१.	Ę
अन्यथावादिन्	८.	३९	अभ्यागत ५९	. २६; ९	१. ७	अवगूर्य	48.	३०
अन्वष्टका ७३.	९;७४. १;।	9 ६. १	. अभ्युद्यत	५७.	१०	अवटु	९६.	९२
अन्वाधेयक	१७.	१८	अमरकण्टकपर्वत	८५.	६	अवलीढ	५१.	१७
अन्वारोहण	२५.	१४	अभ्रि	५٥.	३४	अवशर्धयितृ	५.	२२
अपतितत्यागिन्	(५.	११३	अमांसाशन	१९.	१५	अवसिवयका	६८.	४९
अपथदायिन्	ч.	९१	अमात्य	₹.	३३	अवहनन	९६.	९१
अपरीक्षित	₹.	८८	अमावास्या ६१.	१७; ७३.	. ७ ;	अवीचि	४३.	९
अपविद्ध	१५.	२४		७६.	१	अवीरस्त्री	५१.	११
अपात्रवर्षिन्	₹.	५४	अमु क्तहस्तता	૨ ૫.	ų	अशक्तभर्तृका	۷.	१८
अपात्रीकरण	३३. ४; ४०	›. የ;	अमृतनिधि	₹.	३४	अशृत	86.	8
	४३	. २९	अमेध्यभुज	५१.	४१	अश्मकुट्ट	९५.	१३
अपांभार्ग	६१.	१४	अम्युजीविन्	۶.	२९	अश्वतरी	९२.	२८
अपुत्रधन	१७.	४	अयनद्वय	७७.	ą	अस्पृश्य	٧.	१०४
अपूप	७४.	१	अयस्कार	८६. ९,	१८	अहीन	५४.	२५
अप्रच्छादित	ξ٥.	३	अयाज्ययाजन	48.	२५	अहोरात्रेक्षण	₹.	8
अप्रतिकर्म	२५.	۶,	अयाज्ययाजिन्	८२.	१५			
अप्रतिग्राह्य	५७.	५, ६	अयोग्यकर्मकारिन्	٧. ۶		आकर ३ १६	, ५५; २३.	. ४८
अपाप्तकाल	२०.	४४	अरित	९६ .	६३	आकाशशायिन्	९५.	ą
अफालकृष्ट	९४.	ų	अरिमेद अरिमेद	٠ ٠ ६ १.	१४	आक्रोशियमृ	ų .	२३
अफेनिल	६२.	ų		. २०; ६१	-	आग्रयण	49.	દ્
अब्लिङ्ग	५६.	१६	आर्चितमिक्षा	. <i>५</i> ९.	१४	आग्रहायणी	٠٠ وع.	6
अमध्य	५. १७४,		अर्थकार्य	₹.	१८	आचार्यपत्नी	२२.	४४
अभयप्रदान	९२.	१	अर्थकुराल	₹.	90	आचार्यवत्	३२.	8
अभागिन्	१५.	३७	अर्थदूषण	₹.	42	आच्छादक	ر کو.	6
अभिचार	३७.	२६	अर्थप्रमाण	۶.	`` ``	आज	٠ ٧	३ १
अभिजित्	७८.	२७	अर्थहर	१५.	٧٥	आज्यदोह	५ ફ.	२ ७
•		•	-1.44	1.1		77 7 77 8	٠,	, -

सौत्रपद्।नामनुक्रमणी

	अ.	सू.		अ.	सू.		अ.	सू.
आज्यनास	۲.	४	आहितामि	८७.	Ę	उद्धार	१८.	३७
भा ततायिन्	५. १८९	९ -९१	आहिर्बुध्न्य	७८.	३२	उद्दन्धनमृत	२२.	५८
आदित्यदर्शन	२७.	१०				उपजिह्ना	९६.	९२
आदित्यसंक्रमण	ग ७७.	१	इङ्कद	६१.	४	उपताप	९६.	२८
आदिदेव	१.	११	इन्द्रचाप	१.	१७	उपधि दे विन्	ų. :	१३५
आदिष्टिन्	२२.	८७	इन्द्रप्रयाण	₹0.	٠ ६	उपपातक	५. ३०; ३३	. ३;
आद्यार	₹.	५३	इरावती	८५.	५ ३	ą	७. ३४; ४३.	२६
आधर्य	८.	११	इष्टका	६. १६; ६०	. २४	उपपातकि न्	८.	२५
	९. १८५; ६. ५	६, ८	इष्टि	५९. १०; ९	६. १	उपराग	६८.	8
आधिवेदनिक	१७.	१८	इहामुत्र	₹0.	२९	उपस्कर	२५. ४; ५९.	१८
आधीकृत		१८२				उपांशु	५५.	१९
आध्यात्मिक	₹0.	४३	उ ग्रगन्धि	६६. ५; ७१.	११;	उपाकर्म	३०. ३,	२४
आध्युपयोग	۶.	ч		७९.	ų	उपाकर्मोष्ठरुचिर	۲.	Ċ
आनृशंस्य	६७.	३७	उच्छेषण	८१.	२३	उपाञ्जन	२३.	५ ६
आप्यायन	۶.	५६	उत्कुटक	६८.	१७	उपोदकी	७९.	१७
आप्य	७८.	२५	उत्कोच	५८.	१०	उभयत:शि क् य	१०.	ą
आप्राव्य	८१.	२२	उत्काचोपजीवि	न् ५.	१८१	उभयतोमुखी	८८.	४
आयतप्राण	५५.	९	उःक्षेपक	ч.	१३७	उर्वरा	६ ३.	३२
आरण्यपशुघाति	न् ५.	47	उत्तमर्ण १	. १, ६, १०,	२०,	उल्रुक	40.	३२
आर्द्रपाद	৩০.	१			, २६	उल्र्खल	२३.	88
आर्द्रवासस्	६८. १३; ९५	१. ४	उत्तमवर्णाक्षेप	٧.	३७	उल्कापात	₹0.	8
आर्यमण	७८.	१७	उत्तमसाहस ४.	१४; ५. ४०,		उष्णीष	६३. ३१,	
आर्यावर्त	ሪሄ.	४		, १५२, १७३,			,,,,,,	•
आर्ष(विवाह)	२४. १८,	२१	उत्तरमानस	८५.	٠ . ٧٥	ऊर्जस्पति	९८.	१७
आर्षीपुत्र	२४.	३१	उत्तरायण	२०.	१	ऊर्ध्वशुष्क	Ę ę .	6
आलानभ्रष्ट	७१.	२८	उत्था नव् यय	۷.	હપ	ক্ত প	₹₹.	१९
आविक	२३. १९; ८७	٠. १	उत्पवन	२ ३ .	₹0	ऊषर	२९. ८; ६०	
आशित	६८.	ሄሪ	उदककुच्छ्र	४६.	१४		· · · ·	•
आश्वयुजी ८	६. २; ९०. १	१५;	उदकक <u>ि</u> या	२ २.	२८	ऋणिक	٤.	४३
	९४.	१२	उदकुम्भ	49.	१८	ऋ बीस	•	१७
आश्विन	९०.	२४	उद क् या	५ १.	१७	10 11 11	\ *-	• -
आषाढी	90.	१२	उद्धान	६ ७.	११	एककर	ų .	७८
आसन	₹.	३९		' ६. २३; ५४.		एककरपाद	ų. 8C,	
आसव	६३.	३७	उद्गानत्र	₹.	Ę	एक दे शविभावित		२२
आसुर(विवाह)	२४. १८,		उद्गूरियतृ	ų .	६०	एकशृङ्क		७८
•	• •	•	. e/	1.	, -	7" U AI	, -	

	अ.	सू.		अ.	सू.		अ. सू.
एकाक्षर	५५.	१७	कांस्योपदोहा	९२.	6	कूटलेख्यकार	५. १०
एकान्तरवृत्ति	५८ .	6	काकोल	४३.	१३	कूटवादिन्	५. १२३
एकार्णवगत	१.	१०	कामदेव	९८.	१०	कूटव्यवहारिन	८ ५४. १५
एकाहिक	८.	१७	कामपाल	९८.	११	क् टशासनवःर्तृ	५. ९
			कायस्थ	७.	₹	कूटसाक्षिन्	५. १८०; ८. १८
ऐक्षव	२२.	८३	कार्पास	५. ८३; ६.	१६;	२५,	३७, ४१; १०. ९;
			२३. १	४; २७.	१९;		३६. २; ५४. ९
ओंकार	५५.	१५	५२. ११;	७१. १५; ७९	र. ३	क् टाक्ष दे विन्	५. १३४
ओष्ठद्वयविहीन	r ५.	२१	कार्पासास्थि	६३.	२४	क्टागार	४३. ४४
4			कार्घापण ४	८ १३; ५. २१	₹-८,	कूरमाण्डी	८. १६; ५६. ७;
औदुम्बर	२७. २१; ७९	. २४	३३, ३८,	४४, ५०, ५३	२-४,	:	८६. १२
औरस	१५. २	, ३४	५७	, ६०, ९१,	१४०	इ. च्छ्	३९. २; ५४. २५,
और्घ्वदेहिक	५८.	₹	कार्णायस	40.	३४		२६, ३०
औसज	८५.	५६	कालकर्णी	६४.	४१	कृ च्छ्र,तिकु- छ्र	४६. १३;५४. ३०
			कालशाक	८٥.	१४	कृ तयुग	२०. ९
ककुन्दर	९६.	९२	कालसूत्र	४३.	Ę	कृ तलवण	२८. ११; ७९. १८
ककुभ	६१.	१४	कालोदक	८५.	३९	क्र णल	४. ६; ५. ८५
कडार	₹.	३८	काश	७९.	२	कृष् णलोह	५४. १९
कण्टकशाल्मलि	४३.	१९	काषायिन्	६३.	३५	कृष्णाजिन	७९. १६; ८७. १,
कण्टिकिज (६६. ७, ८; ७	९. ५	किण्व	Ę .	१६		८, १०
कण्डनी	५९.	१८	कीटज	५२.	११	क सर	५०. ३१; ५१. ३७
कण्वाश्रम	८६.	३४	कुङ्कुम	६६. २; ७९.	११	केदार	८५. १७
क नखल	८५.	१४	कुड्मल	४३.	१४	कोविदार	६१. ४
कपिञ्जल	५१.	३ १	कुड्य	٧. ٤	06	कोश(दिब्य)	९. १०, १४, १५,
कपोतवृत्ति	९४.	११	कुण्डाशिन्	४५.	२४		१७, ३१; १४. १
कम्बुकण्ठी	१.	२३	कुतप २	३. २०; ७९.	१६	कौज	७८. ३
करञ्ज	Ę ? .	१४	কু •জাম্ন	८५.	१५	कीपीन	९६. १३
करादान	₹.	२६	कुमारधारा	८५.	२५	कौल	२२. ८३
कर्णपत्रक	९ ६.	९२	कुल्माघ	९०.	२७	को शिकी	८५. ३५
कर्णविट्	२२ .	८१	कु शावर्त	८५.	११	कौशेय	२३. १९
कर्मकार	4 8.	१४	कुशीलवता	३७.	३२	क्रकच	४३. ३५
कलिङ्क	49.	२९	कुष्ठिन्	९. २५,	२७	क्रतुदन्त	१. ३
कलियुग	२०.	Ę	कुसीद जीवन	४ 0.	8	कव्याद २	३. ५०; ५०. ४०;
कवक	५१.	३४	कुसीदयोन <u>ि</u>	₹.	१३		५१. २८
कइयप १. २	०, २१, ३०,		क्टकर्तृ	५. १	२२	क्रीतल ब्ध शन	१९. १४

सौत्रपदानामनुक्रमणी

	अ.	सू.		अ.	सू.		अ. स्.
দ্দীস্ত্র	۷٥.	३९	गोनिहार	४८ .	१६	<u> </u>	४४. ३१
क्लोमा	९६.	९१	गोमती	८५.	४७	जननाशौच	२२. ३५
क्षुद्रधमनी	९६.	۷٧	गोरोचना	ξ ξ.	३०	जपयज्ञ	५५. १९, २०
क्षुद्रान्त्र	९६.	९१	गोविन्द	१.	५१	जलाभिप्रव	४४. १६
क्षेत्रज	१५.	ą	गोवत ५०.	२४; ५३	₹. ₹	जलौक	१२. २
क्षेत्रज्ञ १.५२;	९६. ९७,	९८	गोसव	३७.	३५	जाङ्गल्	₹. ४
			गोसूक्त	५६.	.४८	जातकर्मन्	२७. ४
खञ्जरीट	५१.	२९	गौडी	२२.	८२	जातमृत	२२. २६
खङ्गपात्र	५४.	१९	गौरसर्पप ४.	४; २३.	. २२	जातिभ्रंशकर ५.	१७४; ३३. ४;
खण्डपरशु	९८.	७ ३	ग्रन्थिभेदक	५.	१३६	३८. ६	६, ७; ४३. २८
खदिर	६१.	१४	ग्रामयाजिन्	८२.	१३	जातीफल	६६. २
खल्बाट	४५.	२८	ग्राम्यपशुघातिन्	५.	५०	जीवदान	६५. २
खाण्डव	५१.	३५				जीवितरक्षण	३. ४५
खार्जूर	२२.	८३	घाण्टिक	४५.	२५	जैव	७८. ५
			घृत िचंस्	९८.	७२	ज्येष्ठसाम ग ्	८३. ४
गङ्गाद्वार	८५.	२८				ज्येष्ठी	९०. ११
गङ्गासागरसंगम	८५	३०	चन्द्रभागा	८५.	५२		
गया	८५.	७१	चन्द्रसामन्	५ ξ.	१४	टाङ्क	२२. ८३
गयाशीर्ष	८५. ४,	७०	चन्द्रसूक्त	५ ξ.	२०		
गर्भद्वादश	२७.	१७	चमस	२३.	6	तण्डुलीयक	७९. १७
गर्भाष्ट्रम	२७.	१५	चर्मावनद्ध	९६.	४५	तन्तुवाय	५१. १३
गर्भैकादश	२७.	१६	चातुर्युग	४३.	२६	तपन	४३. १०
गान्धर्व(विवाह) २४	. १८, २३,	२८	चान्द्र	७८.	2	तप्तकुच्छ्र ४६.	११; ५१. २८;
गुगगुलु ६१.	४; ७९.	१०	चान्द्रायण ३७. इ	الر; لار	-		५४. १७
गुदकोष्ठ	९६,	९१	३; ५१. २, ३			तरिक	५. १३१
गुरुतल्पग	५५.	६	५३. ६; ५४.	१६, १९	, २१	तामिस्र	४३. २
गुल्फ	९६.	६२	चारचक्षुस्	₹.		ताम्रकार्षिक	४. १३
गूढोत्पन्न	१५.	१३	चितीमुख	₹.	₹	ताम्रपष्ट	३. ८२
गृहकारिन्	88.	३६	चिद्रक	९६.	९२	ताॡषक	९६. ६७
ग् हीतधनप्रवेश	Ę.	९	चुह्री	૫	१८	•	२६; ५०. ३७;
गोघातिन्	५.	४८	चूडाकरण चूडाकरण	२७.	१ २		५१. ३१
गोचर्ममात्रा ५	. १८२, १	८४	चैत्री	९०	· ` ` ` ` `	तिन्दुक	६१. ३
गोदावरी		४६		-	-	तिलक ल् क	१९. १८
गोधा ४४. २९	; 40. =	₹ ;	छत्राक	५१.	<i>38</i>	तिल्व	६१. ३
		, દ્	छायापत्नी	₹.	` ९	<u>तुलाधार</u>	१०.८,९
	• •	•	· •	•	•	~ · · ·	

	अ. सू.	अ. स्.	अ. सू.
तुलांपु रु ष	४६. २२	देवतायतन ३०. १५	पञ्चतपस् ९५. २
तुलामानकूट ^क र	તું	देवताची ६३. २६	पञ्चनद ८५. ५५
<u>तु</u> षित	९८. ४७	देवप्रतिमा ५. १७५	पञ्चामि ८३. ३
तूपर	८०. ११	देवलक ८२. ८	पण ४. १४; ५. ३५, ६५,
तैलिक	५१. १५.	देशाध्यक्ष ३. १०, १४, १५	६६, १०६, १२८, १३१,
त्यक्तप्रव्य	५. १५३	दैव (तीर्थ) ६२. ३	१५५, १५९
त्रसरेणु	૪.	दैव (विवाह) २४. १८, २०	पतितसंसर्ग ८२. २३
त्रिणाचिकेत	८३. २	द्रुपदास,वित्री ६४. २१	पदस्तोम ५६. ११
त्रिवर्गसेवा	५९. २९	द्वापर २०. ७	पयस्पति ९८. २२
त्रिषवण	२८. ५०; ४६. ३;	द्वैधीभाव ३. ३९	परदेशपण्य ३. ३०
५०. २; १	५४. १३; ९४. १०		परमान्न ९०. २६
त्रिसुपर्ण '	५६. २३; ८३. १६	धमनी ९६. ८४	पराक ३७. ३५; ४६. १८;
त्रिहलिकामाम	८५. २४	धरण ४. १२	५१, ५८
त्रेता	२०. ८	धरिम ५. १३	परिवित्ति ३७. १५; ५४. १६
त्वाष्ट्र	७८. १९	धव ६१. २	परिसमुह्य ६७. १
		797-7-90-7	परोक्षदेव १९. २०, २३
दक्षिणायन	२०. २	नक्षत्रजीविन् ८२. ७	पर्णकुच्छु ४६. २३
दक्षिणाहृदय	१. ८	नडन्तिका ८५. १९	पर्वकार ८२. १८
दण्डपारुष्य	३. ५१	नन्द्यावर्त ६३. २८	पलाण्डु ५१. ३
दत्तक	१५. १८	नर्मदातीर ८५. ८	पाकयज्ञ ५५. २०; ५९. १
दन्तजात	२२. २९	नागवन ५. १६	पातालसप्तक १. १५
दन्तवेष्ट	९६. ९२	नारायणीय ५६. २५	पारिभद्रक ६१. ५
दन्तोॡखलिक	९५. १४	निक्षेपापहारिन् ५. १७०	पालक्या ७९. १७
दर्दुर	४४. २७	निमन्त्रणातिक्रमण ५. ९४	पावमानी ५६. ८
दर्भरोमन्	१. ३	निर्गुण्डी ६१. ३	पिण्डालुक ७९. १७
दर्शपूर्णमास	५९. ४	निष्क ४. १०	पिण्डिका ९६. ९२
दशग्रामाध्यक्ष	३ १ २	नीलपर्वत ८५. १३	पितृमेध २२. ८५
दात्यूह	५१. २९	नीलवृषभ ५०. २५	पित्र्य(तीर्थ) ६२. ४
दायाद	१७. २२	नैमिषारण्य ८५. ३१	पिपीलिकामध्य ४७. ४
दारुपात्र	९६. ७	न्यङ्गता ५. ३३	पीछ ६१. ४
	१८, २१; १४. ५	पक्ककषाय ९६. १	पुंस्त्वोपघातकारिन् ५. ११९
दीपनदी	४३. २०	पङ्क्तिदूषक ८२. ३०	पुत्रिकापुत्र १५. ४
दुर्गासावित्री	५६. ९	पङ्क्तिपावन ८३. १	
	६३. ३०; ७९. २	पष्ट्रगच्य २२. १८; ५१. ४७;	
देवखात	ξ ૪.	५२. ८; ५४. ६, ७	पुरुषवत ५६. १५

अ. सू.		अ. सू.		અ.	सू.
पुरुषसूक्त ५५. ६; ५६. २६;	बभु	६३. ३९	मध्यमसाहस	٧.	१४
६४. २८; ८६. १२	बल्बज	२७. १८	मन्बन्तर २	०, ११; ४३.	२४
पुरोडाशहर ९८. ६७	बस्ति	९६. ९१, ९२	मरकोपसृष्ट	۶.	३२
पुल्कस १६. ५	बाईस्पत्य	५६. १७	मलिनीकरण	४३.	३०
पुष्कर ८१. १	बिन्दुक	८५. १२	महाकल्प	२०.	१७
पुष्पोगगमद्भम ५. ५६	बिल्व	६१. १४	महागङ्गा	۷4.	२३
पैशाच (विवाह) २४. १८, २६	बृंहण	१. ५५	महानरक	४३.	9
ष्टुश्चिगर्भ १. ५९	<u> </u>	७८. ४	भहापातक	५. १; ३५	
वौनर्भव १५. ७	ब्रह्मदेयानुसंतान	८३. १५	•		、 も、 と
पौषी ९०. ३, १९	ब्रह्मरात्रि	१. १	महापातकिन्	८. २५; ४३.	
पंहेंग ७८. ३३	ब्रह्मसुवर्चला	५१. ३२, ४६	महारजन	९०.	` २ १
प्रकीर्णभातिकेन् ४३. ३१	ब्रह्महत्या	५. ४; ३५. १	महारीरव	४३. ५; ५ [.]	
प्रतर्दन ९८. ४९	ब्रह्मायुस्	२०. १५, १६	महालय	ે ૮૫.	१८
प्रतिभू ६. ४२, ४३	ब्राह्म(तीर्थ)	६२. २	-	. ५, ११; ५ २	-
प्रतिरूप ५. १२४; ५८. ११;	ब्राह्म(विवाह)	२४. १८, १९	× 1 1 .	् ५३. १; ५६.	
ξξ. Υ	ब्राह्मणब्रुव	९३. २	महाशल्क	۷۰.	१४
प्रत्यक्षदेव १९. २०	ब्राह्मणापशद	८२. ३०	महासांतपन	४६.	२ ०
प्रत्यक्षलवण ७९. १२	ब्राह्मी पुवर्चला	४६. २३	माघी	७६. १; ९०.	
प्रथमसाहस ४. १४; ५. ३२,			भात्रा	ξų.	१४
६२, १०३, १७९	भारुण्ड	५६. १३	माधू क	۲٦. ۲۶.	人 3
प्रभास ८५. २६	भार्यातिक्रमिन्	५. १९३	माध्वी	२२.	<i>2</i> ۲
प्रवर्ग्य १. ८	भास	५०. ३३	माध्वीक	२२. २२.	رج ح
प्राग्वंश १. ७	भिषक् (मिध्याच		गान्त्रानः मार्जारलिङ्गिन्		१०
प्राजापत्य(तीर्थ) ६२. १	भूस्तृण	७९. १७	माष	४. ७; ५. १	
प्राजापत्य(विवाह) २४. १८, २२	भृगुतुङ्ग	८५. १६	मासनिचय		
प्रातिवेश्य ५. ९४	भृङ्गार	६३. ३२	माराम प्रय मिश्रचीर	<i>९४.</i> ४५.	११ १०
प्रियङ्ग ८०. १	भृ तकाध्यापक	८२. २०			
प्रौ ष्ठपदी ७६. १; ९०. १४	भृतकाध्यानित	८२. २१	मुकुन्दक गुरु	७९. २.	१७
प्रीहा ९६. ९ १	भौत(यज्ञ)		मु झ	२७.	१८
	भूगन्न	• •	_	२३. ११; ४३.	
फलोपगमद्रम ५. ५५	£	५१. १७	मूलकृ च्छ	४६.	१५
फल्गुतीर्थ ८५. २२	मजा २२.	/9.06 👐	मूलिकया	२५.	૭
. ,	मणिशृङ्ग	८१; ९६ ४४	मृगमद	ξξ.	२
बकव्रतिक ९३.७,१०	मत ङ्ग वापी	₹. ९	मृतजात ————	२२.	२६
बन्धूक ६१. ३	मद्गु मद्गु	८५. ४२	मृद् <u>ध</u> ीकारस ~		८३
~) ' 1	. 44	५० ३३	मेद	७९.	Ø

	अ.	सू.		અ.	सू.		अ. सू.
मेदस्	९६.	४४	विह्नतुण्ड	४३.	४०	शीतऋ च्छ्र	४६. १२
मैत्र	७८.	२२	वानप्रस्थ	५. १३२; ९	५. १	ग्रुचिश्रवस्	९८. ७०
मैरेय	२२.	८३	वार्ध्धिषक	४५. २६; ५		शुद्धवती	५६. ५
म्लेच्छदेश	८४. १,	२, ४	वार्घ्रीणस	८٥.	१४	शुल्क	१७. १८
			व,ल्गुद	88.	३०	शैॡष	५१. १३
यश्रमूर्ति	₹.	५२	वितस्ता	८५.	५०	হাীক	७८. ६
यज्ञवराह	१.	१२	विदल	48.	१८	शौण्डिक -	५१. १५
यतिचान्द्रायण	४७.	৩	विपाशा	८५.	४९	शौल्किक	५. १३२
यमुनातीर	८५.	९	विभीतक	६१.	२	इयामाक	८०. १
यवमध्य	४७.	३	विवीत	ч.	१४८	श्रीपर्वत	८५. ३८
			विश्वधर	९८.	६९	श्रीफलकुच्छ्र	४६. १६
रङ्गावतरण	१६.	6	विश्वाक्ष	१.	५२	श्रीवृक्ष	६३. २८
रङ्गावतारिन्	५१.	१४	विषु व त्	७७.	२	श्रेष्मातक	६१. २
रज्जुदाल	५१.	२९	विष्गुप द	८५.	४४		
रथंतर	५६.	२७	वृक	९६. ९१	, ९२	संकरीकरण ३३.	४; ३९. १, २;
रसविक्रयिन्	५१.	१ २	वेत्रवती	८५.	४८		३. २७; ४४. ७
रहस्यप्रायश्चित्त	५५.	१	वैकुण्ठ	९८.	५९	संघातक	४३. १२
राजमात्र	७९.	१८	वैण	५१.	१४	संजीवन	४३. ८
राजसर्पप	٧.	₹	वैदेहक	१६.	६	संप्रतापन	४३. ११
राजसाधिक	৩.	२, ३	वैशाखी	९०.	१०	संयाव	५१. ३७
ग्राम	७३.	२६	वैश्वानरी	५९.	१०	संवत्सरनिचय	९४. ११
रिपुत्रय	₹₹.	१	व्यतीपात	७७.	४	संवत्सरनिचयिन्	९४. १२
रूप्यमापक	٧.	११				संसृष्टिन्	१७. १७
रीरव	४३. ४; ८	.o. 9	शकुल	५१.	२१	सप्तक्षीर्ष	१. ५६
			হাঙ্ক্ক	९६. ७८, ८९	, ९२	सप्तागारिक	९६. ३
लशुन	५१.	₹	शतद्रू	८५.	५१	सप्तार्ष	८५. ४३
लावक	५१.	₹ १	शतरुद्रिय	५६.	२१	समयिका ६.	२३; ९. १, १२
लिक्षा	٧.	२	शताध्यक्ष	३. ९	, १३	समानार्षप्रवरा	२४. ९
लेख्य ७. १, १	२, १३; ९८	८. ६३	शल्यक	४४. ३४; ५	१. ६	सरयूतीर	८५. ३६
लोकदाम्भिक	९३.	6	शाकंभरी	८५.	२१	सरस्वती	८५. २७
लोहरा ङ्क	४३.	१६	शार्ङ्ग(विष)	१३.	३	सर्ज ६१.	१४; ७९. १७
			शाल्क	५१.	३७	सर्ववेदस	९६. १
वह्क्षण	९६.	९२	शाल्मली	' ६१.	ų	सर्घपकल्क	१९. १८
व राहपर्वत	८५.	૭	हि ।ग्रु	६१. ३; ७९	. १७	सहोढ	१५. १५
वसुषेग	₹.	५९	शिशुचान्द्राय	यण ४७.	4	सांख्याचार्य	९८. ८६

	अ.	सू.		अ.	सू.		अ.	सू.
सातपन	३८. ७; ४६.	१९;	सूचीकण्ठ	४३.	४४	स्बहस्त	9.	१३
	५१. ३४; ५	२. ७	सेधा	88.	३३	स्वाध्यायत्यागिन्	८२.	२९
सामान्यचानद्राय	मण ४७.	9	सोमविक्रयिन्	48.	१७	स्वास्तीर्ण	९०.	૭
सार्प	७८.	१४	सीम्य	७८.	१०			
सिंहतुण्ड	५१.	२१	स्त्रीधन	₹.	६५	हरित	५.	८५
सुगन्धा	८५.	२०	स्थालक	९६.	७६	हविष्यभुक्	८९.	४
सुगुप्तभाण्डता	२५.	Ę	स्रायु	९६. ५२,	८१	हारिण र	८٥.	₹
सुवर्ण	٧.	9	स्रीव	३५.	ų	हिमाचलोद्भव(विष)	१३.	₹
सुवर्णकृष्णल	५०.	२९	स्वदेशपण्य	₹.	२९	हिरण्यकेश	₹.	५२
सुवर्णनाभ	९०.	१	स्वयमुपागत	१५.	२२	हीनाधिका ङ्ग	८२.	3
सुवर्णनाभि	८७.	3	स्वर्गमार्गपद	۷٤.	४५	हृषीकेश	१.	५०
सुवर्णमापक	५.	९६	खिलिवित	ς.	२६	-		

INDEX III

स्त्रोदाहृतमन्त्राणामनुक्रमणी

	अ.	सृ.		अ.	सू.		अ.	स्.
अग्नये कव्यवाहनाग	२१.	૭	तेजोऽसि शुक्रम्	६५.	११	य:स्तिष्ठन्ति	७३.	१२
अत्र पितरो मादयध्वम	[७३.	२२	दधिकाव्णः	६५.	१२	युञ्जते मनः ६४.	२२; ६५	. २
अःतरिक्षं दविंरिक्षता	७३.	१८	दातारो नोऽभिवर्धन्ताम्	्७३.	२८	युवा सुवासा:	६५.	6
अन्नं च नो बहु भवेत	(७३.	३०	दुला नामासि	६७.	৩	ये अत्र पितर:	७३.	२०
अपयन्त्वसुरा:	७३.	११	देवाश्च पितरश्च	७३.	२६	ये देवा मनोजाता:	४८ .	6
अमृता वाक्	७३.	१२	द्यौर्दविंरक्षिता	७३.	१९	ये मामकाः पितरः	७३.	१३
अम्बा नामासि	६७.	৬	धूरसि धूर्व	६५.	१०	रथे अक्षेषु वृषभस्य	६५.	૭
अर्थं यज्ञ:	७३.	१३	नमो विश्वेभ्यो देवेभ्य:	७३.	१३	वाजे वाजे	७३.	३२
अश्विनोः प्राणस्तौ	६५.	२	नितन्ती नामासि	६७.	৩	विश्वेदेवा: प्रीयन्ताम्	७३.	२७
अहोरात्रै:	७३.	१५	पिता वत्सानाम्	८६.	१४	वीरान्नः पितरो धत्त	७३.	२१
आदित्या रुद्रा वसव:	७३.	१२	पुनर्मामैत्विन्द्रियम्	२८.	५१	शं न आपो धन्वन्याः	६५.	4
	१८; ६५	. ₹	पुष्पावती:	६५.	९	शं नो देवी:	८६.	११
आ मे यन्तु	७३.	१२	पूषा गा अन्वेतु नः	८६.	9	श्येनो गृधाणाम्	४८.	Ę
इदमाप: प्रवहत ६४.	१८; ६५	५. ६	पृथिवी दविंरक्षिता	७३.	१७	श्रद्धाचनो मा	७३.	२८
इह रति:	८६.	9	ब्रह्मा देवानां पदवी:	४८.	६	संसृजतु त्वा पृथिवी	२१.	१४
ऊर्ज वहन्ती:	७३.	२३	मा मे क्षेष्ठाः	७३.	२५	समानी व:	२१.	१४
एतं युवानं प िम्	८६.	१६	मा हास्महि व्रजया	८६.	१६	सर्वोस्तानमे	७३.	१२
एतत्ते तत	२१.	१०	यद्द: कव्यात्	७३.	१५	सुप्रोक्षितम्	७३.	२५
एतद्भवद्भयो भवतीभ्य	. ૪૯	6	यन्मे प्रकामात्	७३.	१९	सोमाय पितृमते	२१.	Ę
एतद्रः पितरः ७	३. १२,	१३	यन्मे माता	७३.	१२	स्त्राताः पीता भवत	४८.	१०
एत पितर:	७३.	१२	यन्मे रामः	७३.	२६	हिरण्यगर्भ:	६५.	१३
चुपुणीका नामासि	६७.	હ	यमायाङ्गिरसे	२१.	6	हिरण्यवर्णाः शुचयः	६४.	१८,
तद्भिष्णोः परमं पदम्	६४.	२०	याचितारश्च नः सन्तु	७३.	३०	६५.	४; ८६.	११
ता अस्मभ्यमनमीवाः	४८ .	१०						

INDEX IV

च्याख्योदाहतप्रमाणानां नामानुक्रमणी

अग्निस्मृतिः, ३६३

अङ्गिरा:, ९५, ३२७, ३२९, ३५३, ३५६, ३६१, उज्ञाना, ५३, ८२, १२६, २५४, ३२८, ३८३, ४९९, ५४८-५१, ५५४, ५५५, ५६६, ५८२, ५८४, ५९२, ६००, ६०८, ६२३, ६२४, ६३६, ६८२, ऋष्यशृङ्गः, ४१२, ६१२-४ ७३५, ७५१

अत्रि:, २५९, ४२८, ४२९, ५१३, ५२८, ५९२, कण्व:, ६००, ६०२, ६११, ८६१ ६११, ६२०, ६६६, ७६४, ७६५, ७८६, ८००, कर्मविपाकसंग्रहः, ६९१ 603

अनुष्ट्वविधानम् , ७०८

अपरार्क:, ५०, २२८, ३०२, ४७०, ६५९, ७८७

अरुण:, ६३४

आमेयम् , ७०३

आदित्यपुराणम् , ७९४, ८१०, ८२२, ८४१

आदिपुराणम् , २९, ३०, ७७९, ८६५

आपस्तम्बः, ५३, ७६, ८२, ८८, २८०, २८२, २९५, २९९, ३१७, ३३२, ३५५, ३६८, ३७२, ३७३, ३८४, ४२५, ४२९, ४३२, ४३४, ४३६, ४३७, ४४६-९, ४६८, ४७३, ५१४, ५१५, ५२९, ५४३-६, ५५१, ५५८, ५५९, ५६९, ५८३, ५८४, ५९२, ६०९, ६१०, ६१९, ६२०, ६५९, ६७०, ६८०, ६८४, ६९२, ७३१-४, ७३६, ७५०, ७६५, ७८२, ८०९, ८५२-४

आयुर्वेद:, ३७५, ६२२

आश्वलायन:, ३३१, ३४६, ३४८, ३६२, ४०६, ४२३, कालिकापुराणम् , २०७, २७०, ८२२ ४२५, ४२७, ४२९, ४३९, ४४१, ५७१, ६२८, कुमारः, ५६९ ६५०, ६६९, ६७०, ६८३, ७२०, ७२१, ७३६, क्रमेपुराणम्, ३३६, ३५६, ३६३, ४७४, ४७५, ६१७, ७३९-४२, ७४८, ७६१, ७६२, ७६६, ७७७

उपमन्युः, ६०१

३६८, ४७६, ४८१, ४८२, ५१३, ५२२-७, ५३६-९, ५६५, ५६६, ६०१, ६०६, ६०७, ६०९, ६१४, ६९६, ७३३, ७४२, ७९७

ऐतरेयब्राह्मणम्, ६४९

कश्यपः, ४७६, ५५६, ५५७, ५६१-३, ६०८

काठकगृह्यसूत्रम् , ३५०

कात्यायनः, ३५, ५५-८, ६०-२, ७१, ७५-८, ८२, ८३, ८५, ९७, ९८, १००, १०२, १०३, १०७, ११०, ११२, ११३, ११७, १२५, १२९, १३०, १३६, १३८-४२, १४४, १४५, १४७, १५१-३, १५५, १५७, १५९, १६०, १६२, १६४, १६८-७०, १७३-७, १७९**-**८८, १९२-४, १९७, १९८, २०७, २१२-४, २१६, २१९, २२८, २३४, २४६, *२४७, २६५, २६८, २८१-३, २८९, २९१, २९२,* ३००-६, ३०८, ३१०, ३१८, ३२२, ३२३, ३४६, ३५०, ४१७, ४२५, ४२७, ४२९, ४३२, ४६५, ४६६, ४८६, ५०१, ५९३, ६०२, ६७५, ६९६, ७०३, ७३१, ७४८, ७६०, ७६४, ७७२, ७७३, ७७६, ७७७, ८४५, ८५४

कार्ष्णाजिनिः, ३६२, ४०३, ६२७, ७०१, ७८८, ७९२

६४८, ६९९, ७८१, ८३९

क्रत्यकल्पतरुः, २८४ केदारखण्डः, ४९६ कोश:, ३१, ८८४ कतुः, ६३९, ७७२ खादिरगृह्यसूत्रम् , ४३७ गरुडपुराणम् , ७१०, ८२३, ८४२ गर्गः, ४२४, ६८२, ८३५ गर्भोपनिषत् , ४८४ गार्चः, ४८६, ५२९, ७४२, ७८०, ७८६ गालव:, ७६० गोभिलः, ३५०, ४४६, ६९५, ७०३, ७४७, ८०५ गौतमः, ३५-७, ४१, ४४, ५०, ५३, ७०, ८९, ९९, १०८, १३१, १४९, १५३, १६१, २००, २०३, २१२, २५४, २५५, २६४, २६८, २७४-६, २८०, २८९, २९१, २९४, २९५, ३०३, ३०६, ३०७, ३१९, ३२३, ३२९, ३३१, ३५१-४, ३६३, देवस्वामी, ३६२, ७८७ ३६७, ३७७, ३९४, ३९५, ४०६, ४११, ४१४, देवीपुराणम् , ८३५, ८३६, ८४४ ४२१, ४२५, ४२६, ४२९-३१, ४३३, ४३७-४०, धनुर्वेदः, ३५ ४४५-८, ४५७, ४७२, ४७३, ४८५, ४८९, ५१५, ५१७, ५३१, ५३२, ५४४, ५४५, ५४८, ५५३, ५५५, ५६३, ५७१, ५८०, ५९०, ५९२, नरसिंह:, ७७९ ६००, ६०७, ६१७, ६२७, ६३०, ६४०, ६४५, ६४६, ६५७, ६५९, ६६०, ६६४, ६७४, ६८४, ६८५, ७२५, ७३२, ७३४, ७३६, ७३९, ७४०, चतुर्विंशतिमतम्, ३४९, ३६४, ४०१, ४६६ ५५२, ५८०, ५९६, ५९७, ६०४, ६०६, ६०७, ६१०, ६११, ६१३, ६३४, ६४२ च्यवनः, ४७१, ४७६, ७४२, ८२५, ८२६ छागलेयः, ६१७ जमदिमः, ३९१, ७६५ जातूकण्यः, ४२१, ५६९, ६०१, ६०३, ६२६, ७७६ जाबाल:, ५५८, ६१०, ६२६ जाबालश्रुति:, ८५९ जाबालिः, २५५, २५९, ५२०, ५२१, ५२७, ५२८, ५५७, ६०२

जैमिनि:, ७७९ तत्त्वसागरः, ७१४ तैत्तिरीयश्रुति:, ३७२ त्रिकाण्डमण्डन:, ४८७ दक्षः, ४९, १३०, १५१, ३९८, ५४३, ५४६, ६७८, ६७९, ६८५, ६८७, ६८९, ७२७ दीर्घतमाः, ६०२ देवल:, ३६, २५२, २६२, २६४-७, २८४, २८७, २९१ २९२, २९४, ३०३, ३१६-८, ३२०, ३३२, ३६३-५, ३८३-५, ३८९-९१, ३९६, ४३७, ४५६, ४६९, ४७१-३, ४७६, ५४७, ५६१, पद्दप, ५७०, ५८७, ६१६, ६१७, ६१९, ६३३, ६७८, ६८२, ६८५, ६९७, ६९८, ७३३, ७३५, ७६१, ७८६, ७९३, ७९९, ८०९, ८२५, ८४१, ८६१ धन्वन्तरिः, ३७५, ५६७ नन्दिपुराणम् , ८४४ नरसिंहपुराणम् , ७१३, ७२१ नामलिङ्गानुशासनम् (त्रिकाण्डी), ७५, ७६, २८३, ३९०. ४७०, ४७१, ५७०, ६२३ ७४५, ७५०, ७५२, ७५५, ८५२-४, ८६१, ८६२ नारदः, ३६, ५१, ५५, ५८-६१, ६३, ६४, ७४, ७८, ७९, ८४, ८५, ८७, ८८, ९२, ९३, ९५, ९६, १०२, १०४, १०७, १०८, ११८-२०, १२१. १२२, १२४-३२, १३४-६, १३८-४०, १४२. १४६, १४८-५०, १५६, १५८, १५९, १६७. १६९, १७०, १७६, १७८-८४, १८६, १९१-३, १९५-८, २००, २०२, २०६, २११, २१४-२३. २२५-९, २३१, २३३-९, २४१, २४३-५, २६६, २८०-२, २८९-९१, २९८-३०२, ३०५, ३२३. ३२४, ४०५, ४०७, ४०९, ४२२, ४२४, ४४६, ४६७, ४८१, ४८९, ६००, ६०३, ६०४, ६११,

६६७, ६८९, ६९१, ७०८

नारदपुराणम् , ८२८ नारायणोपनिषत् , ६५५ निगमः, ७७४, ७९७ निघण्डः, ५२२

पद्मपुराणम् , ८२७

पराशरः, १९, ९७, १०४, २९१, ३२७, ३६९, ३७१, बृहन्मनुः, ३१२, ३६०, ४०३, ४०४, ४८१ ३७३, ३७८, ३८३, ३८७, ३८८, ३९१, ३९४, बृहस्पितः, ४४, ५१, ५५-७, ५९, ६०, ४३५, ४५०, ४६६, ४७२, ४७३, ४७५, ४९४, ८०, ८७, ८९, ९१-३, ९९, १०१, १०५ ५१५, ५२२, १२५, १३५-४५, १४७, १५५, ५२२, १२५, १३५-४५, १४७, १५५, ५६२, १५८, ५७०-४, १५५, ६१२, ६१७, ६२०, ६२४, ६३४, ६३६, ६६०, १८८, १८८, १८५-७, १९०, १९२, १६६, ६६४, ६७१, ६७१, ६७३, ६७४, ६८४, ६९४, ६९५, १९८, २००, २०४, २०६-११, २७२३, ७२४, ७३३, ७८७

परिशिष्टम् , ३२८, ३३०, ३४६, ३५२, ४०७, ४२१, ४२२ ६८५ ६८६, ८५९

पाणिनीयम् (अष्टाध्यायी), ४३२, ८०६

पारस्कर:, ३२९, ३५६, ३६०, ४०४, ४२२, ४२६ पितामह:, १८९, २०६, २१०, २१२, २१४-२३, २२६-९, २३१-३, २३६-९, २४१-३, २४५-५० पुराणम्, १७

पुराणसमुचय:, ७१०

पुलस्त्यः, ३७४, ३७७, ५६९, ५९९, ६०१, ६२४, ८२२

पुष्पसार:, ७१३

पैठीनसि:, ३०६, ३५०, ३५३, ४०७, ४२५, ४५१, ४६३, ४६८, ४९३, ५६६, ५९४, ६३१, ६७८, ७३२, ७४३, ७४४

प्रचेता:, ३२७, ३२८, ३३०, ३७३, ४०७, ४१४, ४३१, ४४७, ४९०, ५५१, ५५२, ५५५, ५५७, ५६५, ५६६, ५७५-७, ६०६, ६१२, ६३८, ६८३, ६८५, ७२३, ७३०, ७३५, ७४८, ७६१, ७६५, ७८६

म्रजापति:, २८९, ३०२, ३६६, ४२८, ६०२, ६०५ प्रभासखण्डः, ४७५

四國:, १७६, ६६४, ७६२

बाष्कलः, ८६२

बुधः, ४०२
बृहत्पराशरः, ७७, ३६७
बृहद्यमः, ४६७, ४८१
बृहद्याश्चव्हक्यः, ५६८, ६९५
बृहन्नारदीयपुराणम्, ३७६, ४१६, ७१५, ७१८
बहन्मनः, ३१२, ३६०, ४०३, ४०४, ४८१

बृहस्पतिः, ४४, ५१, ५५-७, ५९, ६०, ७१, ७५-७, ८०, ८७, ८९, ९१-३, ९९, १०१, १०४-६, १०९, १२२, १२५, १३५-४५, १४७, १५०, १५५, १५६, १६०-३, १६८, १७०-४, १७७, १७९, १८०, १८२, १८५-७, १९०, १९२, १९३, १९७, १९८, २००, २०४, २०६-११, २१३, २२७, २४६, २४९, २५०, २५२, २६१, २६५, २६९, २८१-३, २८५, २८६, २८८-९२, २९५-८, ३००, ३०१, ३०४, ३०५, ३०८-१२, ३१८-२२, ३२४, ३४६, ३५८, ३६५, ३९२, ४१२, ४१३, ४१६, ४२४, ४३६, ४७३, ४७४, ४७८, ४९२, ५१८, ५५८, ५५८, ६२०, ६३८. ६४०, ७३४, ७८३, ८४८, ८४९

बैजवाप:, ७९५

बोधायन:, ४३, ८०, ८१, २५३, २५७, २६७, २७३, २७७, २८७, २९२, २९५, ३०६, ३४९, ३५४, ३६३, ३८१, ३८४, ३८७-९, ३९२, ३९९, ४०३-५, ४०९, ४१६, ४३२, ४४४, ४४७, ५६६, ५६७, ६००, ६०४, ६०७, ६३६, ६४७, ६४८, ६५८, ६५९, ६८३, ६८४, ६९४, ७२२, ७२५, ७३६, ७४७, ७५०, ८५९, ८६२

ब्रह्मगर्भः, ५५४, ५५५

ब्रह्मपुराणम्, २५५, २६४, ३२९, ३३१, ३५१, ३५५, ३५८, ३७०, ३७१, ३९०, ३९१, ४१०, ४३१, ४३५, ४४६, ४५०, ५१६-८, ५२०, ५३०, ५४६, ५५३, ५६९, ५७५, ५७९, ६५७, ७३१-३, ७३५, ७३६, ७३८, ७४८, ७४९, ७५१, ७६०, ७६९, ७७६, ७७७, ८०६, ८१३, ८१६, ८४०, ८४१

ब्रह्मवैवर्तपुराणम्, ५४२, ७२९, ८०७ ब्रह्माण्डपुराणम्, ३८२, ६९७, ६९८, ७२९, ७९३ भगवद्गीता, ३७८, ७५९, ८७३, ८७६-८, ८८३ भगवान्, ८८४ भरद्वाजः, ४१४-६, ४३२, ५८२, ६२६, ६७७, ६८४,

भरद्वाज:, ४१४-६, ४३२, ५८२, ६२६, ६७७, ६८४, ७१३, ७१५, ७९३, ८००

भवदेव:, १६२

भविष्यपुराणम्, ३२, ८४, १६२, ३४८, ४६६, ४६९-७१, ४७५, ४७७, ५४५-७, ५४९, ५५३, ५६५-९, ५८९, ५९०, ५९२-४, ५९७, ६००, ७३२, ७३७, ७७४

भविष्योत्तरपुराणम् , ८४१

भागवतम्, ७०८, ७१८

भृगु:, ४४८, ६९४, ७३०

मत्स्यपुराणम् , १११, १४०, १६४, ६३४, ७६१, ७६५, ८१७-९, ८२२, ८२३, ८२५, ८४६

मदनपारिजातम् , ४८२

मनुः, १५, २७, ३६, ३७-५५, ५७, ६५, ६६, ६८-७०, ७२, ७४-९०, ९३-९५, ९७, ९८, १००, १०१, १०३-१०, ११२-४, ११७-२५, १२७, १२८, १३०, १३२-४, १३७, १४०-२, १४५, १५१, १५३, १५४, १६२, १६५, १७०, १७३, १७५, १८५, १९८, २०१, २०३, २४७, २५३, २५४, २५६-६४, २६६, २६७, २७०, २७२, २७३, २७५-९, २८१, २८२, २८५, २८६, २९२, २९३, २९५, २९७, ३०१, ३०६-८, ३१०, ३११, ३१३, ३१७, ३१९, ३२०, ३२४, वै२६, ३४५, ३५४, ३६०, ३६१, ३६५, ३६८, ३७५, ३७९, ३८४, ३९०, ४००, ४०५-८, ४११, ४१३, ४१४, ४१७, ४२१, ४२३, ४२५, ४२६, ४३०, ४३२-७, ४३९, ४४१, ४४२, ४४५-५०, ४५७-६०, ४६८, ४७०, ४७१, ४७९, ४८०, ४८४, ४८८-९१, ४९३, ४९५-७, ५१५, ५१६, ५२९, ५३३, ५४३, ५४५, ५४७, ५५१, ५५४, ५६५, ५७०, ५७२, ५७३, ५७५, ५७६, ५७८, ५८१, ५८९, ५९२-६, ५९९, ६००, ६०३,

६०४, ६०७, ६०८, ६१६, ६२१, ६२१-६, ६२८, ६३२, ६३३, ६३६, ६३७, ६४४-७, ६५९, ६६०, ६७२, ६७४, ६७६, ६७७, ६८४, ६८८, ६९२, ६९४, ६९६, ७२२-४, ७३९, ७४३, ७४५-५७, ७७४, ७७८, ७८०, ७८५, ७९६, ७९७, ८०३, ८१०, ८५२-७, ८५९-६१, ८६३,

मन्त्रकोश: ७१६

मरीचि:, १३५, ३४५, ३६६, ४००, ६२८, ६९४, ७८४

महाभारतम्, ५३, ५४, २०१, २९६, ३१४, ३१५, ४५०, ४८४, ६८७, ६९७, ७३५, ७८०, ७८८, ८०६, ८११, ८४३, ८४६, ८८३

माधव:, १४७

मानवसूत्रम्, ४५५

मार्कण्डेय:, २७०, ४१७, ५१७, ५१८, ५३४, ६२३, ६६१, ६९६, ७२२, ७२९, ७४२, ७४३, ७६९, ७८०, ७८९

मिताक्षरा (विज्ञानेश्वरः) ५०, १७०, १९९, ३९७, ४२२, ५१७, ५४३, ६५९, ७८८

मेधातिथि:, ३७८, ७२६

मैत्रायणीयपरिशिष्टम् , ३३२, ७७२

मोक्षधर्मः, २७

यज्ञपार्श्व:, ५५८, ७७४

यज्ञपार्श्वपरिशिष्टम् , ७७४

यम:, ८१, ८७, ३०२, ३५६, ३७५, ३८२, ३९०, ३९२, ३९४, ३९६, ४१६, ४२३, ४२६, ४२७, ४२९, ४३०, ४४८, ४४९, ४७५, ४८१, ४८४, ५१७, ५२०-२, ५३३, ५३४, ५४५, ५५१, ५५६, ५७८, ५६३, ५६६, ५७१, ५७२, ५७४, ५७७, ५७८, ५८१, ५८२, ६०७-११, ६२२, ६२३, ६३०, ६३२-५, ६४०, ६४५-८, ६६३, ६७६, ६७७, ६८२, ६८४, ६९८, ७०३, ७१२, ७२४, ७३३, ७४१, ७९१, ८०४, ८७५, ८७७

याज्ञवत्क्य: (योगी; योगीश्वर:), ३६, ३८, ४२, ४३, ४५, ४६, ५०, ५२, ५४-७, ६५, ६७, ६८, ७०,

लक्षः, ६८९

७१, ७५ ७, ८०, ८३-६, ८८-९२, ९४-१०५, १०८, ११०, ११२-७, ११९, १२०, १२२, १२४-६, १३०, १३२-९, १४३, १४५, १४८, १५४-६, १५९, १६५, १६६, १६८, १७०-३, १७५, १७६, १७८, १८२-५, १८७, १८९, १९१, १९२, १९८, १९९, २०१, २०२, २०५, २०६, २१२, २१४, २१५, २१८, २२०, २२७, २३२, २३४, २३५, २४०, २४१, २४३, २५३, २५४, २५६-८, २६२, २६५.७, २७४, २७६, २७९, २८२-४, २८६, २९२, २९३, २९५, २९६, ३००, ३०६, ३०७, ३१७, ३१८, ३२१, ३२८, ३३०, ३३८, ३४७, ३४८, ३५३, ३६८, ३७३, ३७९, ३८३, ३८९, ३९५, ४००, ४०४, ४१०, ४११, ४१३, ४२१, ४२९, ४३०, ४३२, ४३८, ४४०, ४४१, ४४३, ४४४, ४४६-८, ४५८, ४६०, ४६७, ४६९, ४७०, ४७९, ४८०, ४८३, ४८४, ४८७, ४८८, ४९०-२, ४९८, ५०७, ५१०, ५१३, ५१५, ५१७, ५२०-२, ५३१, ५३३, ५३५, ५४६, ५५२, ५५३, ५५५, ५५७, ५६०-३, ५६५, ५७०, ५७३-५, ५७७, ५७८, ५८०, ५८१, ५९२, ५९५, ५९९, ६००, ६०१, ६०३, ६०७, ६१८, ६२९, ६३६-८, ६४०, ६४१-५, ६४९, ६५१, ६५८-६०, ६६२-४, ६७०-२, ६७८, ६८५, ६९२, ६९६, ६९७, ७००, ७०१, ७०७, ७१६, ७१९, ७२२, ७२३, ७२६, ७३४, ७४४, ७४६-९, ७५२, ७५४, ७५५, ७५८, ७६५, ७६६, ७६८, ७८४, ७८५, ७९८, ८०७, ८२५, ८४०, ८४१, ८५३, ८५६, ८५७, ८६०, ८६१, ८६४, ८६७, ८६९-७४

यास्कः, ३९९ योगयाज्ञवल्कयः, ५१८, ६८३, ७०७ योगशास्त्रम् , ८६३ योगसूत्रम् (पातञ्जल), २२ रत्नकोशः, ७१४ रत्नपिक्षा, ३८१ रत्नावली ४१५ स्रुष्ठिण्यः, ५३० लिखित:, ५८०, ६०७, ७०० लिङ्गपुराणम् , ३९२-४, ७८१, ८४६ लीगाक्षि:, ३२३, ३६०, ५५४, ६०१, ६१०,६८७,७७२ वराहपुराणम्, ६८९, ८२५ वसिष्ठ:, ३६, ४७, ४९, ५०, १६३, १६५, १९०, २५३-७, २५९, २६०, २६३, २६५-८, २७१, २७२, २८३, २८४, २८७, ३०७, ३३१, ३५१, ३५३, ३५४, ३६२, ३६८, ३७३, ३७९, ३९५, ४००, ४०७, ४१२, ४२५, ४२६, ४२९, ४३०, ४३२, ४३६, ४३९, ४४८, ४६६, ४७८, ४८५, ५१५, ५१७, ५२९, ५३०, ५३२, ५४७, ५४८, ५५१, ५५४, ५६०, ५७१, ५८०, ५८४, ५८९, ६००, ६०१ ६१३, ६१८, ६२४, ६२५, ६२७, ६२९, ६३०, ६३६-८, ६४१, ६५५, ६५७, ६६१, ६६२, ६६६, ६६९, ६८३, ६९१,७१४,७२६,७३० ७३२, ७४०, ७५०, ७६२, ८५२ ८५४, ८६०

वाचर्सात: (शब्दाणंवे) ३७७
वाजसनेयकम्, ३८
वामनपुराणम्, ७३४, ८१३
वायुपुराणम्, ७६९, ७७४ ८०३, ८०७, ८२८
वायुसंहिता (शिवपुराणे), ३६७
वासन्तम्, ६९०
विवस्तान्, ६७८
विश्वामित्रः, ४७०, ७६०
विष्वतन्त्रम्, २४२

विष्णु:, २९६, ३६५, ३६९, ४००, ४२२, ४६८, ५२४, ५२६, ५२८, ५५९, ५६०, ५८३, ५९७, ६९७, ७२४

विष्णुगुप्तः, ७६

विष्णुधर्मोत्तरम्, ५४६, ५५२, ७०९, ७१०, ७१२, ७२४, ७२८, ७७८, ८२४, ८३५, ८३७, ८३९, ८४४, ८४६

विष्णुपुराणम्, १८, २०, ३१, ३४, ३८, २९७, ३३५, ३६५, ४००, ४६९, ६२१, ६३९, ७२२, ७२३, ७३२, ७४३, ८०४, ८८१

वृत्तिकार:, ७८८

वृद्धकात्यायन:, ३०७

वृद्धगीतमः, ७२९

बुद्धपराशरः, ३५३

बृद्धप्रचेता:, ३२९, ५५८

बुद्धमनु:, १३२, १४३, २७०, २८७, ३५४, ४८६, 499, 669

बृद्धयाज्ञवल्क्यः, ३१०, ३७५

वृद्धवसिष्ठ:, १६४, ३५९, ३६५, ६५९

वृद्धहारीत:, २९६, ३०२, ६३३

वैद्यकम्, ५६७

वैशम्पायनः, ५२९

व्यामः(व्यामपादः), ३५६, ३६०, ६०१, ६०३-५, ग्रुनःपुच्छः, ३३० ७०१, ७५१, ७६६

व्यासः, २६, २९, ३७, ५२, ५६, ६७, ७६, ९१, ६८३, ६८५, ७०७, ७१६, ७१८-२१, ८१९ ९३, १०७, १२४, १३९, १४३, १४८, १४९, श्रीघर:, ३२० १५१, १५८, १६०, १६७, १७०-२, १८६, श्रुति:, १८, २६, २७, ३०, ३१, ५३, ६९, १६३, १८७, .१९०, २८४, ३०३, ३१८, ३१९, ३२२, ४१२, ४२७, ४५१, ४७३, ४७६, ५४६, ५५५, ५५९, ५९२, ६१७, ६३३, ६७३, ६९५, ६९७, ६९८, ७००, ७२३, ७३६, ८८४, ८८५

शंकरगीता, ५४२

হাক্স:, ७१, १२६, १९६, २५४, २६९, २७४, २८०-२, २९६, ३१८, ३२२, ३२८, ३२९, बड्शीति:, ३६१, ३६४, ३६६, ३६९ ३६२, ३६४, ३६७, ३८४, ३९०, ४१३, ४१७, संग्रह:, ६२६, ६२७ ४२४, ४२५, ४४१, ४४८, ४७०, ४७८, ५१४, संवर्तः, ९५, १६९, ३२९, ३५५, ३९६, ४४०, ४६५, ५२०, ५२९-३१, ५३८, ५४४, ५४५, ५५०, ५९३, ५९५, ५९७, ५९९, ६००, ६०५-८, ६०६, ६०९, ६११, ६१३, ६८४, ८४३, ८६० ६१०, ६१६, ६२१, ६२९, ६३०, ६३६, ६४९, सत्यव्रतः, ३४६ ६६०, ६७२, ६८३, ६९३, ७०४, ७०७, ७३६, सांख्यकारिका, ८७३ ७४९, ७६४, ७८७, ८६१

शङ्खलिखिती, ५२, ५४, ९०, ९९, १०५, १०८, सुमन्तुः, १६२, ३६७, ४०४, ४६९, ४७४, ४७९, ४१३, ५१५, ५२८, ५४५, ५४७, ५६१-३, ६०७ ६३५, ६३६, ७९३, ७९७

शाङ्खायनसूत्रम् , ६७५

शाण्डिल्य:, ४३८

शातातपः, ३४६, ३५५, ३६३, ३६८, ३८६, ४२७,

४३१, ४८५, ५०९, ५११, ५१२, ५२४, ५२५,

५२७, ५२९, ५४५, ५५६, ५५८, ५७७, ५८१,

५८२, ५९१, ५९२, ६२४, ६३२, ६७८, ६९४, ६९६, ६९९, ७१९, ७३२, ७९१, ७९२, ८४८, ८४९

शारीरकम् (वैद्य), ४२१

शार्ङ्गधर:, १७४

शालंकायन:, ८०५

शिक्षा, ४५०

शिवधर्मः, ५०५

शौनकः, ४०८, ४२१, ४२६, ४३०, ४४४, ६६९,

२५६, २७१, ३८०, ३९९, ४००, ४५५, ४७५, ७२७, ७५१, ७५७, ८७२, ८७४, ८७८, ८८१, ८८३, ८८५

षट्त्रिंशन्मतम्, ३८५, ४६६, ४७०, ५३०, ५४७, ५६१, ५८२, ५९१, ५९२, ६००, ६०६, ६१३, ६४६, ६४७, ७७३

४६७, ४७२, ४७४, ४८१, ५४३, ५४४, ५५६, ५६३, ५७०, ५७२, ५७४-९, ५८१-३, ५८९, ५५७, ५५९, ५६२, ५७८, ५७९, ६०३, ६०४,

सिद्धान्तः, ३३४

११४, ११६, ११८, १२६, १२७, १४४, २३४, ४८१, ५१७, ५२६, ५४८, ५६२, ५७०, ५७२, २८३, २८४, ३०८, ३१३, ३६२, ३६९, ४११, ५७४, ५७६, ५७७, ५८४, ५९२, ६२३, ६३३, सूत्रम्(मानव?), ८५९

स्कान्दपुराणम् , ४११, ४१२, ४१४, ४१५, ५४०, हरदत्तः, ४२, २५५, ३१७, ३६३, ४६० ७०८, ७१७, ८०२, ८१३, ८२३, ८३५, ८४१, हरिवंश, १६ ८४२, ८४३, ८४५

रुमृतिचन्द्रिका, १८९, २२३, २२८, २३५, ३१८ स्मृतिसंग्रहः, ८०३

रमृत्यन्तरम् , ६८, ७६, १२१, १४८, १५२, १६०, ४६६, ४७४, ४८४, ४८७, ४९०, ५२५, ५२७, ३७२, ३८८, ३९२, ४४५, ४४७, ४४८, ४६०, ७०९, ७१९, ७३०, ७३६, ७५९, ७९२, ७९६ू, ७३७, ७४२ ७६९, ७७५ ८६२, ८६९

स्वयंभू:, ४०२, ४०४

हारी:, ४०, ६२, ६३, ८०, १५३, २६३, २६४, २८२, २८४, २९६, ३५८, ३५९, ३७४, ३८७, ४१२-५, ४२२, ४३०, ४४५, ४६३, ४६५, २०९, २१३, २२३, २७०-२, ३५६, ३६०, ५३२, ५३४, ५३६, ५५४, ५५५, ५६९, ५७५, ५७७, ६००, ६०१, ६१८, ६१९, ६२६, ५७७, ६०६, ६१३, ६१८, ६२१, ६२२, ६२६, ६२८, ६३०, ६३२, ६३४, ६३७, ६४१, ६४५, ६३०, ६७८, ६९०, ६९७, ६९९, ७०१, ७०३, ६५९, ६७५, ६७६, ६८४, ७०१, ७०४, ७३४,

INDEX V

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

अंशं श्रुद्रासुतो हरेत्	२५३,		अकृत्वा वपनं तेपाम्	५२७	परा., 9. 54
२६३	, ३९३	मनु., 9. 153	अक्लृपलोमकेशनख:	४३७	देव.
अंग्रमानभिनिर्मुक्ता	६२३	त्रिकाण्डी., 2. 7. 55	अक्रमोढासुतश्चैव	२६८	कात्या., 862
अकल्यबालस्थविर	40	कात्या., 96	अक्रमोढासुतस्त्वृक्थी	२६८	कात्या., 863
अकल्यादीनपि शनै:	५८	कात्याः (शुक्रः, 4. 5.	अक्रूरहृदय: शान्त:	२३८	नारः पिताः
		106)	अक्षता च क्षता चैव	२५७	याज्ञ., 1. 67
अकामऋते ब्रह्मवधे	५४५	शङ्खलि. ($ABORI$,	अक्षतो त्राह्मणो व्रजेत्	८२	मनु., १. 124
		vol. 8, p. 117)	अक्षवध्ररालाकाचै:	१२१	नार., 214. 1
अकामत: सुरां पीत्वा	५६६	भवि.	अक्षस्य परिमाणं स्यात्	२२२	नार₊ पि∃ा.
अकामत: सुरापाने	५६५	भवि.	अक्षाः सबोजाः कुरुकाः	१२१	
अकामत: स्त्रियं हरवा	५५५	व्यास.	अक्षारलवणां ₹क्षाम्	६३५	यम.
अकामत: स्त्रियो गत्वा	६०९	आप.	अक्षारलवणान्नाः स्युः	३३०	बृह स् पः आश्रौ., 19
आकामतस्तु राजन्यम्	५५३	मनु., 11. 127	अक्षारा: कथिता ह्येते	३३०	
अकामतो यदा हन्यात्	५४७	भवि.	अक्षिकर्णचतुष्कं च	८७०	याज्ञ., 3. 99
	१७२	कात्या., 525	अक्षीणाश्चेव गोपानात्	३९०	देव.
अकामान्नक्तभोजी ६२०,	८०९	आप.	अक्षोभ्याणि तडागानि	३९१	देव.
अकामे पितरि रिक्थम्	२८०	হান্ত্র. (cf. ABORI,	अगुप्ते वैश्यराजन्ये	९४	मनु., 8. 385
		vol. 8, p. 105)	अगुप्तावङ्गसर्वस्वै:	९४	मनु., 8. 374
अकारणे च विकोश	१०३	याज्ञ., 2. 234	अगृहीत समं दाप्य:	१३२	याज्ञ., 2. 292
अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते	४३२	मनु., 2. 125	अप्तये पावकायेति	२३०	पिता.
अकार्यक।रिगस्तेषाम्	४६८		अग्नि प्रजापति चेष्ट्वा	२५५	ज;बा.
	•		अग्निं प्रविश्य शुध्येयुः	४७५	यम.
अ कीतिंतानामन्येषाम्	८४५		अग्निकार्ये च भिक्षाया:	४२९	यम.
अकुर्वाणस्तु तच्छाद्धम्	७८१	लिङ्ग.	अभिदं गरदं चैव	१६४	मत्स्य., 227. 118
अकृटं कृटकं ब्रूते	११६	याज्ञ., 2. 241	अग्निदो गरदश्चेव	१६३	वसि., 3. 16
अकृत: षड्विधस्तेषाम्	१९८	नार., TSS,	अमिपकाशनो वा स्यात्	८५७	मनु., 6. 17
•		57. 128	अप्रिमुखा वै देवा:	८२७	आश्व. ए., 4. 8. 6
अकृता वा कृता वापि	२७२	मनु., 9. 136	अमिर्देवेदः	६४७	ऋ.सं. खिल., 5. 5. 1
	र६३ अंग्रुमानभिनिर्मुक्ता अकल्यादोनिष रानैः अकामकृते ब्रह्मवधे अकामकृते ब्रह्मवधे अकामतः सुरापाने अकामतः स्त्रियो गत्वा अकामतः स्त्रियो गत्वा अकामतः स्त्रियो गत्वा आकामतन्त्रग्ञातम् १७०, अकाममननुज्ञातम् १७०, अकाममननुज्ञातम् १७०, अकाममननुज्ञातम् १७०, अकाममननुज्ञातम् १७०, अकाममननुज्ञातम् १७०, अकाममननुज्ञातम् १७०, अकाममननुज्ञातम् १७०, अकाम पितरि रिक्थम् अकारथास्य नाम्नोऽन्ते अकार्यमस्य नाम्नोऽन्ते अकार्यमन्यत् कुर्याद्वा अकार्यमन्यत् कुर्याद्वा अकार्यमन्यत् कुर्याद्वा अकार्यमन्यत् कुर्याद्वा अकुर्यं कूरकं ब्रूते अकृतः षड्विधस्तेषाम्	रहर, ३९३ अंग्रुमानभिनिर्मुक्ता ६२३ अकल्यबालस्थिवर ५८ अकल्यादीनिय शनैः ५८ अकामकृते ब्रह्मवर्षे ५४५ अकामतः सुरापाने ५६५ अकामतः स्त्रियं हत्या ५५५ अकामतः स्त्रियं हत्या ५५५ अकामतः स्त्रियं गत्या ६०९ आकामतः स्त्रियं गत्या ६०९ आकामतः स्त्रियं गत्या ६०९ आकामतः स्त्रियं गत्या ६०९ आकामतन्त्रातम् १७०, १७२ अकाममनन्त्रातम् १७०, १७२ अकाममनन्त्रातम् १७०, ८०९ अकाम पितिर रिक्थम् २८० अकारथास्य नाम्नोऽन्ते ४३२ अकारथास्य नाम्नोऽन्ते ४६८ अकार्यमन्यत् कुर्याद्वा ४६९ अकुर्याणस्तु तच्छाद्वम् ७८१ अकुरं कृटकं ब्रूते ११६ अकृतः पड्विधस्तेषाम् १९८	स्हर, ३९३ मनु., 9. 153 अंग्रुमानभिनिर्मुक्ता ६२३ त्रिकाण्डी., 2. 7. 55 अकल्यवालस्थिवर ५८ कात्या., 96 अकल्यादोनिष शनैः ५८ कात्या. (ग्रुक., 4. 5. 106) अकामकृते ब्रह्मवर्षे ५४५ शङ्खलिः (ABORI, vol. 8, p. 117) अकामतः सुरां पीत्वा ५६६ भवि. अकामतः ल्लियं हत्वा ५५५ न्यास. अकामतः ल्लियं हत्वा ५५५ न्यास. अकामतः ल्लियं हत्वा ५५५ मनु., 11. 127 अकामतो यदा हत्यात् ५४७ भवि. अकाममननुज्ञातम् १७०, १७२ कात्या., 525 अकामान्नक्तानिष् १८०, १७२ कात्या., 525 अकामान्नक्तानिष् १८०, ८०९ आप. अकारणे चिकोष्टा १०३ यात्र., 2. 234 अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते ४३२ मनु., 2. 125 अकार्यकारिणस्तेषाम् ४६८ पैठीः अकार्यमन्यत् कुर्याद्वा ४६९ मनु., 11. 96 अकीरितानामन्येषाम् ८४५ अकुर्वाणस्तु तच्छाद्वम् ७८१ लिङ्गः अकृतः पड्विधस्तेषाम् १९८ नार., TSS, 57. 128	र६३, ३९३ मनु., 9. 153 अक्ल्प्रलोमकेशनखः अंग्रुमानमिनिर्मुक्ता ६२३ त्रिकाण्डी., 2. 7. 55 अक्रमोढाग्रुतश्चेय अक्ल्यवालस्थिर ५८ कात्या. (शुक्र., 4. 5. 106) अक्षता च क्षता चैव अक्षमकृते ब्रह्मवधे ५४५ शङ्खलि. (ABORI, अक्षता च क्षता चैव अक्षमतः ग्रुरां पीत्या ५६६ भवि. अक्षसर परिमाणं स्यात् अक्षमतः ग्रुरां पीत्या ५६६ भवि. अक्षसर परिमाणं स्यात् अक्षमतः ग्रुरां पीत्या ५६६ भवि. अक्षसर परिमाणं स्यात् अक्षमतः ग्रुरां पीत्या ५६६ भवि. अक्षाः सयोजाः कृष्काः अक्षमतः श्रुरां पीत्या ६०९ आप. अक्षारल्यणानाः स्युः आकामतः श्रियं हत्या ५५५ व्यास. अक्षारल्यणानाः स्युः आकामतः श्रियं गत्या ६०९ आप. अक्षारल्यणानाः स्युः आकामता वित्यं हत्या ५४७ भवि. अक्षारल्यणानाः स्युः अक्षामतो यदा हत्यात् ५४७ भवि. अक्षामता वित्यं हत्या ५४७ भवि. अक्षामानन्त्रातम् १७०, १७२ कात्या., 525 अक्षीणाश्चेव गोपानात् अकामतो पतिर रिक्थम् २८० आप. अक्षार्णा क्ष्यां विष्कां च अक्षारणा विकोशः १०३ यात्र., 2. 234 अग्रुते वैरयराजन्य अकारश्चास्य नाम्रोऽन्ते ४३२ मनु., 2. 125 अप्रये पावकायिति अकार्यकारिणस्तेषाम् ४६८ पैठी. अग्रुते वेर्ययः अभ्रुते च मिक्षायाः अक्षां मन्यत् कुर्यादा ४६९ मनु., 11. 96 अग्रिय पावकायिति अञ्चां च मिक्षायाः अक्षतं कृर्यं च मिक्षायाः अक्षतं कृर्यं च मिक्षायाः अक्षतं कृर्यं च मिक्षायाः अक्षतं कृर्यं कृर्यं कृर्यं कृर्यं कृर्यं विष्का १९८ नार., TSS, अग्निपकाशनो या स्यात् अग्नित् वेदवाः वेदवाः विष्ठाः विष्वा वेदवाः विष्ठाः वि	स्वर, ३९३ मनु., 9. 153 अक्ल्प्रतलोमकेशनस्तः ४३७ अंग्रुमानिर्मिन्तुंक्ता ६२३ त्रिकाण्डी., 2. 7. 55 अक्रमोढाखुतश्चेव २६८ अक्ल्यावालस्यविर ५८ कात्या., 96 अक्रमोढाखुतस्वृत्वयी २६८ अक्ल्यावानिर्ष शत्तेः ५८ कात्या. (ग्रुक., 4. 5. अक्र्रहृद्धयः शान्तः २३८ १०६ अक्षामकृते ब्रह्मवर्षे ५४५ शङ्खलि. (ABORI, अक्षतां च क्षतां चैव २५७ अक्षामतः सुरां पीत्या ५६६ भिव. अक्षामतः सुरांपाने ५६५ भिव. अक्षामतः सुरांपाने ५६५ भिव. अक्षाःस्योजाः कृरकाः १२१ अकामतः स्त्रियं हत्वा ५५५ व्यास. अक्षारल्वणां रूक्षाम् ६३५ अकामतः स्त्रियं गत्वा ६०९ आप. अक्षारल्वणां रूक्षाम् ६३५ अकामतः स्त्रियं गत्वा ६०९ आप. अक्षारल्वणां रूक्षाम् ६३५ अकामताः स्त्रियं गत्वा ६०९ आप. अक्षारल्वणां रूक्षाम् ६३५ अकामताः स्त्रियं गत्वा ६०९ आप. अक्षारल्वणां रूक्षाम् ६३५ अकामता यदा हन्यात् ५५७ १७२ कात्या., 525 अक्षाणाञ्चेव गोपानात् ३९० अकामान्नत्रातम् १७०, १७२ कात्या., 525 अक्षाणाञ्चेव गोपानात् ३९० अकामान्नत्रातम् १७०, १७२ वात्य. अस्त्रत्वा व्याच्ये १९० अकामान्नत्रातम् १८०, ८०९ आप. अक्षार्याणि तडागानि ३९१ अकारणे च विक्रोष्टा १०३ यात्र., 2. 234 अश्वीतं तमं दाष्यः १३२ अन्नर्याचामित्रत्वाम् ४६८ वेटी. अन्नर्य पावकार्यति २३० अक्षार्यान्त्रत्वाम् ४६८ वेटी. अन्नर्य पावकार्यति २३० अक्षार्यान्त्रत्वाम् ४६८ वेटी. अन्नर्य पावकार्यति २३० अन्नर्यानम्यत्वाम् ४६८ वेटी. अन्नर्य पावकार्यति २३० अन्नर्यानम्यत्वाम् ४६८ वेटी. अन्नर्य पावकार्यते १६४ अन्नर्योगस्त्वान्याम् ४६५ लङ्गः सुते १६६ वात्र., 2. 241 अन्नर्य गरदश्चेवः १६४ अन्नर्यं गरदश्चेवः १६४ अन्नरं कृत्रकृत्वाम् १९८ लङ्गः पावत्वान्याने १९८ अन्नरं गरदश्चेवः १६४ अन्नरं गरदृविधस्तेषाम् १९८ त्याः, TSS, अनिग्वहाःने वेद्याः ८५७

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

अग्निर्मूर्घा दिव:	६५६	ऋ. सं., 8. 44. 16	अङ्कुल्यग्रेषु मानुषम्	६८३	वसि., 3. 66
अमिवर्ण ततश्चोर:	२५०		अङ्गुल्यमृषीणाम्	६८३	
अग्निवर्णं न्यसेत् पिण्डम्	२३२	-	अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतः	६८३	_
अमिवर्णमय:पिण्डम्	२३१		अङ्गुष्ठाग्रं पित्र्यम्	६८३	_
अग्निवर्णमय:पिण्डम्	२३१	पिता.	अङ्गुष्ठाङ्गुलिभिश्चैव	900	व्यास.
अमिहोत्रं जुहोति	२९२	तै. सं., 1. 5. 9. 1	अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन	२४८	पिता.
अग्निहोत्रं विवाहं च ४८५	9, ६३०	त्रि. म., 1. 66	अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन	२४९	बृहस्प., 8. 72
अभिहोत्र्यपविध्यामीन्	६२६	मनु., 11. 41	अच्छिद्रेष्वविलिप्तेषु	७९४	आदित्य.
अग्नीन् वाप्यात्मसात्कृत्वा	८५७	याज्ञ., 3. 54	अन्छिन्ना यानशुष्का यान्	७८९	
अमीषोमीये संस्थित	४००	cf. शाबर., 1. 3. 3	अञ्छन्नान् धारयेन्नित्यम्	४२७	आश्व. स्मृ., 2. 63
अमेः पश्चिमदिग्भागे	२२४	पिता.	अजा गावो महिष्यश्र	३९०	देव.
अम्ने: शिशिरहेमन्ती २१६	, २१७	पिता.	अजातदन्तासु पित्रो:	३६२	হাঙ্ক্ল. (ABORI,
अमेर्विधि प्रवक्ष्यामि	२२९	पिता.			vol. 8, p. 115)
अग्न्यगारायुधागार	१०५	मनु.	अजातदन्तासु पित्रो:	३६२	काष्णी.
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे	७५३	मनु., 4. 58	अजातश्चास्मि तस्काले	६१	कात्या., 169
अग्न्यादिलोकपालांश्च	558	पिता.	अजाती जातिकरणे	११७	याज्ञ., 2. 246
अग्न्याघेयं पाकयज्ञान्	४४२	मनु., 2. 143	अजानन्नौपधं तन्त्रम्	१४५	बृहस्प.
अग्न्युत्सादिनिराकृति	६२७	गीत., 22. 36	अजावयो गृहं च	२८४	वसि., 17. 44
अग्रेदिधिपृपति:	६३०	वसि., 20. 9	अजाविके तु संरुद्धे	१२३	मनु., 8. 235
अघं स केवलं भुङ्क्ते	४८९	मनु., 3. 118	अजाविकेऽपहृत	१०५	शङ्खलि. (ABORI,
अघमर्पणं त्रिरावृत्य	900	आश्व. परि., p. 145			vol. 8, p. 111)
अघमर्पणं देवकृतम्	५२९	वसि., 28. 11	अजाविरेणुसंसर्ग	३९३	
अघानां यौगपद्ये	३६३	देव.	अजीवन्त: स्वधर्मेण	३६	वसि., 2. 22
अन्ननस्वी	५९२	गौत., 12. 42	अजैकपादहिर्बुध्न्य:	२२४	पिता.
अङ्कित: राङ्खचकाभ्याम्	७१६	स्कान्द.	अजो हस्ती रणे छत्रम्	३९४	यम.
अङ्गच्छेदे तदर्धे तु	७८	कात्या., 964	अज्ञातं च सदा शुचि:	५७५	
अङ्गप्रत्यङ्गसंपूर्णे अङ्गप्रत्यः	५५८	परा., 9. 16	अज्ञातांश्च मृगद्धिजान्	५७५	याज्ञ., 1. 174
अङ्गवङ्गकलिङ्गांश्च अ 	८०९	देव.	अज्ञानात् पूजयेद्विष्णुम्	७१३	
अङ्गहीनस्तु कर्तव्यः ९७,		याज्ञ., 2. 297	अज्ञानादथवा मोहात्	४७४	कूर्म., 660
अङ्गारतुषकेशास्थि	३९६	देव.	अज्ञानादुपवास: स्यात्	६३६	গন্ধ. (ABORI,
अङ्गावपीदनायां च	१०४	मनु., 8. 287			vol 8, p. 115)
अङ्गलिकनिष्ठिकामू ले		वसि., 3. 64	अज्ञानाद् द्वे राते पूर्णे	१५४	मनु., 8. 121
अङ्ग्रिलिपर्वाणि दैवम्	६८३	হান্ধু. (ABORI,	अज्ञानाद् बाल्भावाच	१५४	मनु., 8. 118
		vo 1.7, p. 113)	· -	५८३	आप
ङ् ड लिम्लं देवम्	६८३	बोधा., cf. 1. 5. 13	अज्ञानाद्वारुणीं पीरवा	३७५	यम.
अङ्गुली ग्रन्थिभेदस्य	१२३	मनु., 9. 277	अज्ञानाद्वारुणीं पीत्वा	५६७	भवि.

-		_			
अज्ञानान्मचपानं तु	५६८	भवि.	अ़ीते मातृकं विद्यात्	३५५	
अण्डमात्रं समुत्कृत्य	६००	जातू.	अतैलपकं मुनय:	८२८	पाद्म.
अण्डाभ्यां रहितं लिङ्गम्	६००	कण्व.	अतोऽन्तरा धनं दत्त्वा	१७२	व्यास. (IC, vol. 9,
अण्डो चैवाण्डजैर्वस्रै:	८४२	आदित्य.			p. 85)
अतः परं पुराणं स्यात्	३५२	आश्व. गृ. परि., AL,	अतोऽन्यथा तु प्रहरन्	७५५	
		20. 2	अतोऽन्यथानंशभाजः २९७	-३०१	नार., TSS, 153.23
अतः परं प्रवक्ष्यामि	२४१	नार.	अतोऽन्यथा भवेद्दोष:	५२५	परा., 6. 56
अत: परं प्रवक्ष्यामि	२४४	नार., 124. 327	अतो न्यूनं न दातव्यम्	८२३	गहड.
अत: स्वल्पीयसि द्रव्ये	६७०	मनु., 11. 8	अतो न्यूनतरस्यास्य	६५८	
अत ऊर्ध्व तु छन्दांसि	४४५	मनु., 4. 98	अनेऽन्येषु च कार्येषु	२१९	कात्या., 435
अत ऊर्ध्वं तेन संभाष्य	६६०	गौत., 20. 8	अतो बालतरस्यास्य	५५०	হান্ধ্ৰ. (ABORI,
अत ऊर्ध्वं पतन्त्येते	६३८	याज्ञ., 1. 38			vol. 8, p. 120)
अत ऊर्ध्वं पितुः पुत्राः	१८३	नार., cf. 46. 2	भतो ब्राह्मणराजन्यौ	३७५	मनु., cf. 11. 93
अत ऊर्ध्व प्रवक्ष्यामि	५२२	अङ्गि. उ ., 2. 1	अतोऽस्मि लोके वेदे च	२८	गीता., 15. 18
अन ऊर्ध्वं सकुल्य: स्यात्	२८५	मनु., 9. 187	अत्यन्तार्घापहारे तु	५९५	शङ्ख.
अतश्च कैश्चिद्द्यमीष्वपि	३३४		अत्यन्तोपहतानां तु	३८२	यम.
अतस्तस्य हि संत्याग:	६६०		अत्यर्थे निर्गुणो विप्र:	५४९	सुम.
अतस्वं दर्शयात्मानम्	२३९	पिता.	अत्याज्या माता तथा	११४	शङ्खलि. ($ABORI$,
अतिकृच्छ्रं चरेद्दाता	६३०	यम.			vol. 7, p. 111)
अतिकुच्छ्रं तप्तकुच्छ्रम्	६०२	जाबा.	अत्यारात् परकुड्यस्य	१४४	बृहस्प., 19. 49
अतिकामन्ति ये पापा:	१४३	वृ. मनु.	अत्र पितर:	७६६	आश्व. श्रौ., 2. 7. l
अतिथिं तं विजानीयात्	७२४	परा., 1. 41	अत्रास्य माता सावित्री	३४	विष्णु(T)., 28. 38
अतिथिग्रहणार्थीय	७२२	वि. पु., 3. 11. 56	अत्राह गोरमन्वत	६५४	ऋ सं., 1. 84. 15
अतिथित्वे तु वर्णानाम्	७२५	याज्ञ., 1. 107	अत्राहममुक: साक्षी	१९१	याज्ञ., 2. 87
अतिदाहातिवाहाभ्याम्	५५९	आप. स्मृ., 1. 23	अत्रिगोत्रोद्भवां नारीम्	४७९	सुम.
अतिपक्कं च दुष्पक्कम्	७१८	बृ. नार.	अत्रैवकारकरणात्	५८९	भवि.
अतिपातकयुक्तानाम्	४६६	भवि.	अत्रोत्सर्गेण मन्त्रान्ते	६३५	यम.
	२९	आदि. पु.	अथ ऋतुमत्याः प्राजापत्य	४२१	आश्व. परि., p. 152
अ तिपातकिनस्त्वेते	४६६	कात्या.	अथ ऋत्विजि वृते यदि		-
अतिबालामतिकृशाम्		बृहरूप.			vol. 8, p. 109)
अिरिक्तं न दातव्यम्	५५९	व्यास.	अथ कश्चित् प्रमादेन	३६८	_
अतिरिक्तर्विपत्तिश्चेत्	५५९	व्यास.	अथ काम्यानि सप्तमे		आप. ध., 1. 1. 20
अतिवृद्धानभायीश्च	४८६		अथ क्रमाण्डेर्जुहुयात्		बोधा., 3. 7. 1
	५२१	यम.	अथ चेत् प्रतिभूनीस्ति		
अतीतकाल जुहुयात्		जातू.	अथ चेत् प्रतिषिद्धः प्रवास		
अतीतव्यवहारान् २६७,			`		vol. 8, p. 109)
	` ' '				

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

अथ चेदनृतं ब्रूयुः	१४२	नार., 165. 7	अदग्धं तं विदुर्देवाः	२३४	कात्या., 441
अथ दायादबन्धूनाम्	२६३	वसि., 17. 26	अदग्धश्चेच्छुद्धिमियात्	२५०	बृहस्प., 8. 79
अथ देयमदेयं च	१४६	नार., 137. 2	अदण्ड्यागन्तुकी गौश्च	१२८	मनु.
अथ दैवविसंवाद:	२४६	कात्या., 456	अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा	५५	मनु., 8. 128
अथ पञ्चत्वमापन्नः	१९४	कात्या., 285	अदण्ड्याश्चोत्सवे गाव:	१२८	मनु.
अथ पतिता: समवसाय	६५८	बोधा., 2. 1. 49	अदण्ड्या हस्तिनोऽश्वाश्च	१२६	उश.
अथ पशुकल्प:	४३९	आश्व. ए., l. ll. l	अदण्ड्या हस्तिनो ह्यश्वा:	१२८	मनु.
अथ प्रागेव दत्तं स्यात्	१५३	कात्या., 649	अदण्ड्यो काणकुण्ठौ च	१२८	मनु.
अथ भुक्तवते दद्यात्	७१०	गरुड.	अदण्ड्यो मातापितरी	७१	হান্ধ্ব. (ABORI,
अथ भ्रातॄणां दायविभाग:	२८७	वसि., 17. 40			vol. 8, p. 103)
अथ यदि दशरात्रात्	३६३	बोधा., 1. 5. 104	अदत्तं तु भयक्रोध	१४६	नार., 138. 9
अथ राजधर्माः	७२	विष्णु $(\mathrm{T}).,\ 3.\ 1$	अदत्ता चेत् समूढा तु	३०८	बृहस्प., 26. 31
अथर्वहन्ता तेजोघ्न:	१६४	वृ. वसि.	• •	४८४	हारी.
अथवा मनसि ध्यात्वा	४१२	स्कान्द., 4. 4. 23	अदत्त्वा तु मृते दाप्य:	१५३	कात्या., 566
अथवा रागद्वेपात्	५२६	सुम.	अदत्त्वा नैव भोक्तव्यम्	७२२	मार्क.
अथवा ग्रुद्धभावेषु	२३१	नार. पिता.	अददिब समाप्नोति	५२	याज्ञ., 2. 36
अथवा सर्ववर्णस्तु	८१९	मत्स्य.	अदास इति चोक्तवा त्रिः	१३१	नार., 150. 43 ⁻
अथ सपिण्डीकरणम्	३४८	આશ્વ. गૃ. વર્રિ., AL,	अदुष्टश्चेद्वरो राज्ञा	१३४	नार., 177. 32
		22. 1	अदुष्टां परिगृह्यापि	१३४	नार.
अथ सप्ताश्वत्थपर्ण	२३४	शङ्खलि. ($ABORI$,	अदुष्टां लभते त्यक्तुम्	९६	देव.
		vol. 8, p. 104)	अदुष्टो वाझ्मन:कायै:	७५९	
अथ सायं प्रात: सिद्धस्य	७२१	आश्व. ग ., 1. 2. 1	•	५२५	शाता.
अथ सीमन्तोन्नयनम्	४२२	पार., 1. 15. 1	अदेयं यश्च गृह्णाति १५१,		मनु. (शुक्र. 4.5.311)
अथ स्नातकः सान्तर्वासाः	७४७	बोधा., 1.3.1	अदेयान्याहुराचार्याः	१४६	नार., 137. 5
अथ हास्य वेदमुपशृज्वत:	८९	गौत., 12. 4	अदेशकालभाषाभि:	९३	व्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,
अथात: संप्रवक्ष्यामि	२४९	पिता.			p. 94)
अथापकृष्य विण्मूत्रम्	६७७	भर.	अदेशकालेऽविधिना	४४२	उश.
अथापरं त्र्यहं न	५१५	गौत., 26. 4	A : -	३५२	गोभि.
अथापरं भ्रूणहत्यायाम्	५४७	वसि., 23. 38	_ ``	३७८	परा., 5. 6
अथाविक्रेयाणि	६३१	ਧੈ ਠੀ.		् ६२४	शाता.
अथास्मै तत्पात्रम्	६४०	गीत., 20. 11	अद्भि: प्रक्षाल्य ता: सर्वा:		संब.
अथास्य ज्ञातयः परिषत्	६६१	बोधा., 2. 1. 35		६८४	याज्ञ., 1. 20
अथैतमपि चोद्दिश्य	३६७	शिवपु. वायुसं. उ.,	अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचम्		मनु., 5. 118
		29. 211		१८	तै. उ., 1. 2. 1
अथो खल्वाहुरभ्यञ्जनं वा	३७२		_	३३१	बृहस्प. आशी., 1)
अथोपेतपूर्वस्य	५७१	সাধ্ব. ए ., 1. 22. 22	अध:शायी जटाधारी ५९९,		হাঙ্ক্ল., 17. 1
•	•	•		• • •	4 ,

अवसंस्वापहरणे ५१३, ५९६ मतु. अवसंतापहरणे ५१३, ५९६ मतु. अवसंता भारताही स्वात् १२९ नार., 145. 23 अनापत्यस्य पुत्रस्य ५१३ मतु., 9. 217 अवसंता भारताही स्वात् १२९ नार., 145. 23 अनामित्त वृयामाताम् ५१४ मतु., 8. 304 अनिर्वेत वृयामाताम् ५१४ अक्षि. 3. 300 अवसंति वृद्धमागः १२९ मतु., 9. 249 अनवितिरात्तृतिः ५१४ अक्षि. 3. 7. 5 अवस्तान्नोपदण्याच ७५० मतु., 4. 54 अनवितिरात्तृतिः ५१८ अक्षि. 3. 7. 5 अवस्तान्नोपदण्याच ७५० मतु., 4. 54 अनवितिरात्तृतिः ५१८ अक्षि. 3. 7. 5 अवस्तान्नोपदण्याच ७५० मतु., 4. 54 अनवितिरात्तृतिः ५१८ जावा. अविकार प्रवृत्ता १३३ मति. अनाक्षारितमण्युण्यम् १६२ नार., 77. 108 अवितान्निकित्व देवात् ३०३ अनाम्वरात्त्रमृत्यं ११४ मतु., 77. 108 अवितान्निकित्व देवात् १०३ सति. अनाक्षारितमृत्यं यः ११४ मतु. अधीत्त्र व्यात्व ११६ वर्षः वर	अधनस्य ह्यपुत्रस्य १८१	नार., 53. 22	अनन्तवीर्यामितविक्रम २९	. गीता., 11. 40
अधमो मारवाही स्थात	_		अनपत्यस्य धर्मोऽयम् २९७-९	बृहस्प., 26. 108
अधमो मारवाही स्यात् १२९ नार., 145. 23 अनिभस्यातदोषस्तु ६४४ याज्ञ., 3. 300 विष्णु(T)., 51. 20 अधमोदित बहुमागः ४२ मनु., 8. 304 अनिवितं हृयामायम् ७१५ विष्णु(T)., 51. 20 अधमोदित बहुमागः ४२ मनु., 4. 54 अनिवतं हृयामायम् ७१५ अङ्गि. उ., 7. 5 अधमोदित महेन्यः ७०७ मनु., 4. 54 अनहीं एव पुत्राः २८२ सङ्गः जावा. अधिकारो मवेन्यः ७०७ मनु., 4. 54 अनहीं एव पुत्राः २८२ सङ्गः जावा. अधिकारो मवेन्यः १६९ मार्., 82. 124 अनिकारो वर्षे पणः ५६३ मुन. नार., 77. 108 अधिकार्य द्वापा ३०३ कात्या.(याज्ञ., 2.148) अनाकारुम्यत्वः १९९ नार., 77. 108 अधिकार्य द्वापामायम् ४६६ विः अनाकारुम्यत्वः १९९ नार., 147. 26 कात्या. याजामायमाम् ४६६ विः अनाकारुम्यत्वः १९९ नार., 147. 26 कात्या. विषयः भूषे याज्ञ. 1. 66 स्थानां वर्षे याज्ञ. 1. 66 स्थानां वर्षे याज्ञ. 1. 66 स्थानां वर्षे याज्ञ. 1. 68 स्थापानं महायञ्चः ३५, ६७२ कात्या. सम्., 13. 3 मनु., 2. 208 अनाङ्गः स्वात् वर्षे पणः भूषे परा., 12. 33 अध्यापमन् गुरुद्धतः ४३५ परा., 12. 33 अनादरे सावान ३२६ मनु., 4. 144 परा., 3. 39 क्यापान्य मितः ४४३, ४८८ वाज्ञ., 1. 28 अनाङ्गः सावान वर्षात्र १२९ मनु., 4. 144 परा., 3. 39 अध्यापम् क्षीण्युति ६६३ स्थापः (अन्निः, 165) अनादे सावान ३२६ क्री. वाजः विकार्यः १५९ मनु., 6. 43 अनाङ्गः सावानं वर्षात्र १२९ मनु., 6. 43 अनाङ्गः विद्वने शादम् ७५५ मनु., 6. 37 अनादितामे पत्रां प्रमुन्ते ४४५ अनाङ्गः विद्वने शादम् ७५९ अनान्यां प्रमुन्ते १२० मनु., 6. 37 अनाद्वां वर्षां मित्रः ५५९ मनु., 6. 37 अनाद्वां वर्षां मित्रः १५९ मनु., 6. 37 अनाद्वां वर्षां मित्रः ५५९ मनु., 6. 37 अनाद्वां वर्षां मात्रः १५९ मनु., 6. 37 अनाद्वां वर्षां प्रमुन्ते १५० मनु., 8. 412 अनिवयो मित्रः ५६०, २८५ मनु., 6. 37 अनाद्वां वर्षां व			अनपत्यस्य पुत्रस्य २९३	मनु., 9. 217
अधर्मारित वह्मागाः		नार., 145. 23	अनभिख्यातदोषस्तु ६४४	याज्ञ., 3. 300
अधर्मो रुपतेर्दृष्टः १६५ मनु., 9. 249 अनिर्धेतरमाहृतैः ५२४ अङ्गि. उ., 7. 5 अध्वसान्नोपदण्याच ७५० मनु., 4. 54 अनहां एव पुत्राः २८२ राङ्गि. जाया. अधिकारी मनेन्सर्थः ७०७ राङ्गि. अनिर्धमतां वधे वणः ५६३ सति. अनिर्धमतां वधे वणः ५६३ सत., 77. 108 अधितन्निष्ठिये द्यात् ३०३ कात्या. (याज्ञ., 2.148) अनाकार-सत्तद्वत् १२९ नार., 77. 108 अधितन्निष्ठिये द्यात् १३६ वित. अनाधारितपूर्णिम् १६९ नार., 147. 26 अधीला द्यालामात्मीयाम् ४३६ वित. अनाधतां तु यः पूर्वम् ८४८ आधीतं तव्य विदेशमः ३५५ वित. अनाधतां तु यः पूर्वम् ८४८ साता. (AL MS., р. 28) अभागां द्यापत्रम् १६५ कात्या. 804 याज्ञ., 1. 66 साता. (AL MS., р. 28) अभायापनं महस्यकः ३५, ६७२ कात्या. समृ., 13. 3 अध्यापत्रम् महस्यकः ३५, ६७२ कात्या. समृ., 13. 3 अनातुरः सति धने ६३९ अनाव्याप्य प्रदेशमाः १५, ६७२ कात्या. 896 अनाव्यः सात्रमां मेतम् ३२७ क्याय. (अत्रितं. अन्यावः क्षीणद्यति ६७३ चात्य. (अत्रितं. अनादेशे मगवान् ३३६ कृमं. व्याय. (अत्रितं.) अनादेशे मगवान् ३३६ कृमं. व्याय. (४६१ मन्य., 6. 43 अनाद्रित्य मगवान् २३६ मनु., 6. 43 अनाद्रित्य मगवान् २३६ मनु., 6. 43 अनाद्रित्य मगवान् ४६५ मनु., 6. 43 अनाद्रित्य मगवान् ४६५ मनु., 6. 43 अनाद्रित्य मगवान् ४६५ मनु., 6. 37 अनाद्रित्य मनु. ४५५ मनु., 6. 37 अनाद्रित्य मनु. ४५५ मनु., 6. 37 अनाद्रित्य मनु. ६५० मनु., 3. 219 अनम्याथेख्यथमे ४४५ अनम्यथेख्यथमे ४४५ अनम्यथेव्यथमे ४४५ अनम्यथेव्यथमे ४४५ अनम्यथेव्यथमे ४४५ अनम्यथेव्यथमे ४४५ अनम्यथेव्यथमे ४५० अनम्यथेव्यथमे ४५० अनम्यथेव्यथमे ४५० अनम्यथेव्यथमे ४४५ अनम्यथेव्यथमे ४५०	•	मनु., 8. 304	अनर्चितं वृथामांसम् ७१५	विष्णु(T)., 51. 20
अधिकारी मिनेन्सर्थः ७०७ शङ्ख. अनर्शा एव पुत्राः २८२ शङ्ख. जावा. अधिकारी मिनेन्सर्थः ७०७ शङ्ख. अनर्शन् जलमध्यस्थः ५१८ जावा. अधिकार महत्त्ती यः ३३ मिव. अनिक्ष्यमतां वधे पणः ५६३ सुम. अधिकिष्ठिवर द्यात् ३०३ काता.(वाज.,2.148) अनाकाल्यतसद्यत् १२९ नार., 77. 108 अधिविष्ठिवरे द्यात् ३०३ काता.(वाज.,2.148) अनाकाल्यतसद्यत् १२९ नार., 147. 26 अधीव श्रावसासिमीयाम् ४३६ वि. अनाध्याय ददशेषम् १६ कात्या., 804 अधीत वाखासासीयाम् ४३६ वि. अनाध्याय ददशेषम् १६० व्याज., 1. 66 अधुना संमवस्थाि १५० कात्या. स्म., 13. 3 अध्यापन मृहसुतः ४३५ मनु., 2. 208 अनादुरः स्वि धने ६३९ अध्यापन मृहसुतः ४३५ मनु., 2. 208 अनादुरः स्वि धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज., 1. 28 अनादुरः स्वानि लानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहिनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनाद्यः मानाम्य ३२७ परा., 3. 39 अध्याद्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज., 1. 28 अनादिरेष मगवान् ३३६ कृतं. अध्याः श्रीणवृत्तिव ६७३ व्यास. (अत्रितं., अनादेश मानाद्यः १५, ११६ वृहस्य., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० परा., 12. 33 अनादिरेष मगवान् ३३६ कृतं. अभ्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० परा., 15. 3 अध्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० विता. अनादेश मनेवादः ६५, ११६ वृहस्य., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० अङ्गः अन्यादेष मन्दादः १५०, ११६ वृहस्य., 1. 135 अभ्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० अङ्गः अनाद्वर्थे सत्त् स्व त्वात्रे १२० अङ्गः अनाहितामिश्रेदय्यम् ४१५ वृहस्य., 1. 135 अभितत्वत्ताः स्वात् ८६१ अङ्गः अनाहृत्वत्वम् ११० अनाह्रत्वत्वां ११० अनाह्रत्वां पत्तुद्वव्यम् ११५ वृहस्य., 1. 140 अन्यद्याये मृङ्गित ४४५ अन्यवाये मृङ्गित ४४५ अनाहितामिश्रेदय्यम् ११५ हारि. (MPP, vol., अन्यवाये मृङ्गित ४४५ अन्यवाये मृङ्गित ११० अन्यवाये मृङ्गित ११०, १८० अन्यवाये मृङ्गित ४४५ अन्यवाये मृङ्गित ४४० अन्यवाये मृङ्गित ४४० अन्यवाये मृङ्गित ४४० अन्यवेत्व १६० अन्यवाये मृङ्गित ४४० अन्यवाये मृङ्गित ४४० अन्यवेत्व १६० अन्यवेत्व १६० अन्ववेत्व १६० अन			अनर्थितैरनाहूतैः ५२४	अङ्गि. उ., 7. 5
अषिकारी मनेग्मर्थै: ७०७ शङ्ख. अनश्रम् जलमध्यस्य: ५१८ जावा. अषिकत्य प्रद्वत्ते य: ३३ मिव. अनिस्थमतां वधे पण: ५६३ सुम. अधिकत्यत इत्याषि: १६९ नार., 82. 124 अनाकारितमप्यूर्ण्यम् १६९ नार., 77. 108 अधिविवक्षिये दद्यात् ३०३ कात्या.(याज्ञ.,2.148) अनाकाल्भतस्वद्वत् १२९ नार., 147. 26 अधीव क्षेत्रं विमेन्यः ३५ धनुर्वेदः अनाधारितपूर्वं य: १६४ कात्या., 804 अधीव साखामात्मीयाम् ४६६ वित. अनाध्याय दद्दोषम् ९६ याज्ञ., 1. 66 अधुना संप्रकथ्याि २५० वित. अनाण्यां वु यः पूर्वम् ८४८ साता. (AL MS., р. 28) अधीतं तब विज्ञेयम् १६९ कात्या. स्मृ., 13. 3 अध्यापन गुरुष्ठतः ४३५ मनु., 2. 208 अनावुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावद्विनेकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनावुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावद्विनेकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनावृरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्याद्याः धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनावृरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्याद्यां प्रमृतं १७० व्यास. (अत्रितं., अनादेश सावान् ३३६ कृत्ये. वितः) अध्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० विता. अनादेश सतम् ६३६ वृद्धस्य., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० वितः अनावृर्वः व क्षात्राः १५०, १९६ वृद्धस्य., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यर्थुः ११० वितः अनावृत्वत्वत्वत्वः १५०, १९६ वृद्धस्य., 1. 135 अभ्वरेषु यथाध्यर्थुः ११० वितः अनावृत्वः व क्षात्राः १५०, १८० अङ्गः अनावृत्वत्वः १५० वितः, गनः, 6. 43 अनावृत्वत्वः व क्षात्रः १२० अङ्गः अनावृत्वत्वः १५० अनाव्वः व क्षात्रः ११० अनाव्वः १६० अनाव्वः व क्षात्रः ११० अनाव्वः १६० अन्यः १६० अनाव्वः १६० अनाव्वः १६० अनाव्वः १६० अन्यः १६० अन्यः १६० अन्यः १६० अनाव्वः १६० अन्यः १६० अनाव्वः १६० अन्यः १६० अन			अनहीं एवं पुत्रा: २८२	शङ्ख.
अधिकृत्य प्रवृत्तो यः ३३ मिति. अनिक्षमतां वधे पणः ५६३ सुम. अधिकृत्य दृत्याधिः १६९ नार., 82. 124 अनाकारितमप्यूर्धम् १६९ नार., 77. 108 अधिकृतिक्षित्रे दृद्धात् ३०३ कात्या.(याज्ञ.,2.148) अनाकारितमप्यूर्धम् १६९ नार., 147. 26 अधीत्य वेदं विमेम्यः ३५ धनुवेदः अनाक्षारितपूर्वो यः १६४ कात्या., 804 अधीत्य शाखामात्मीयाम् ४३६ विति. अनाग्वां तु यः पूर्वम् ८४८ द्याञ्च., 1. 66 अधुना संप्रवृद्धाम् १५० पिता. अनाग्वां तु यः पूर्वम् ८४८ द्याञ्च., 1. 66 अधुना संप्रवृद्धाम् १९६ कात्या. (AL MS., p. 28) अयापनं ब्रह्मयकः ३५, ६७४ कात्या. स्मृ., 13. 3 p. 72) अध्यापनं ब्रह्मयकः ३५, ६७४ कात्या. स्मृ., 13. 3 अध्यापनं ब्रह्मयकः ३५, ६७४ वाञ्च., 1. 28 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहिनेक नाम ३०३ कात्या. अ96 अनाद्यः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 परा., 12. 33 अनादिरेप मगवान् ३३६ कृत्ये. अयाद्योऽप्येकदेदाः ४५० परा., 12. 33 अनादिरेप मगवान् ३३६ कृत्ये. अनादेशक्षित्रः ६५, ११६ वृहस्प., 2. 32 वृहस्प., 10. 135 अध्यरेषु यथाध्वर्धुः ११९ पिता. अनादेशे वातम् ६३६ अनाद्यः वित्राक्ष्यान् १६६६ विसे., 17. 52 अनाद्यः वित्राक्ष १२९ मनु., 6. 43 अनाद्वाद्धानि वित्राक्ष ११५ मनु., 6. 43 अनाद्वाद्धानि वित्राक्ष ११५ मनु., 6. 43 अनाद्वाद्धान्ति वित्राक्ष १६५ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति अध्य पक्ष्यां पक्ष्यां पक्ष्यां १४५ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति भ्रात्वे १२६ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति भ्रात्वे १२६ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति भ्रात्वे १२६ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति १६६ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति भ्रात्वे १२५ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति भ्रात्वे १२६ मनु., 6. 37 अनाद्वाद्धान्ति भ्रात्वे १३० मनु., 3. 11 मनु., 8. 412 अन्ययायेष्ट्ययमे ४४५ अन्ययायेष्ट्ययमे ४४९ अन्वयायेष्ट्ययमे ४४९ अनियामागती यस्मात् १२६ मनु., 8. 412 अन्ययायेष्ट्यरम् १८०, अनियामागती यस्मात् १२४ वृहस्प., 10. 49	अधिकारी मवेन्मर्त्यः ७०७		अनश्रन् जलमध्यस्थ: ५१८	जावा.
अधिवित्रक्षिये दद्यात् १०३ कात्या.(याज्ञ.,2.148) अनाकाल्य्युतस्तहात् १२९ नार., 147. 26 अपीत्य व्रेदं विग्रेभ्यः १५ धनुर्वेदः अनाधारितपूर्वो यः १६४ कात्या., 804 याज्ञ., 1. 66 याज्ञ., 1. 28 याज्ञ., 1. 28 याज्ञ., 2. 208 याज्ञ	अधिकृत्य प्रवृत्तो यः ३३	मवि.	अनस्थिमतां वधे पण: ५६३	सुम.
अधीत्य श्रेदं विग्रेम्यः १५ धनुर्वेदः अनाक्षारितपूर्वो यः १६४ कात्या., 804 अधीत्य श्रालामात्मीयाम् ४३६ वित. अनाग्तां तु यः पूर्वम् ८४८ याज्ञ., 1. 66 अधुना संग्रवस्यामि २५० विता. अनागतां तु यः पूर्वम् ८४८ याज्ञ., 1. 66 अधोगोगे शरीरस्य ७५५ अधौतं तच्च विज्ञेयम् ६९६ अनाग्तां तु यः पूर्वम् ८४८ याज्ञ., 1. 28 अध्याप्यन गुरुस्तः ४३५ मनु., 2. 208 अनान्तरः स्वित धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनान्तरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनार्वरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यानः श्रीणवृत्ति ६७३ व्यास. (अत्रितं., अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 2. 32 अध्येतः श्रीणवृत्ति ६७३ व्यास. (अत्रितं., अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यर्थुः २१९ विता. अनार्थेशे भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यर्थुः २१९ विता. अनार्थेशे भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अम्प्रतेतिकतः स्वात् ८६६, ६६६ विते. अनाष्ट्रिता कात्रते २२० अनाष्ट्रित वित्राते २२० अनाष्ट्रित वित्राते २२० अनाष्ट्रित वित्राते १२० अनाष्ट्रित वित्राते २२० अनाङ्गते वित्रात्ते १२० अनाष्ट्रित वित्राते १२० अनाधीत्व वित्राते १४५ मनु., 6. 43 अनाहिताक्रिक्षेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. अन्यायेध्वध्ययने ४४९ अनिःतः ममुःवेन १२० गीतः, 3. 11 अनस्यायेध्वध्ययने ४४९ अनन्तरः सिण्डाद्यः १८०, २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिग्रंते द्वादे १०१ वृहस्प., 10. 49	अधिकियत इत्याधि: १६९	नार., 82. 124	अनाकारितमप्यूर्धम् १६९	नार., 77. 108
अधीत्य श्रालामात्मीयाम् ४३६ वसि. अनाख्याय ददहोषम् ९६ याज्ञ., 1. 66 अधुना संम्रवस्थामि २५० पिता. अनागतां तु य: पूर्वम् ८४८ श्राता. (AL MS., अधोमागे शरीरस्य ७५५ अधौतं तच्च विज्ञेयम् ६९६ अनाङ्केश्चमनाहार्यम् ६७ व्यास. (IC, vol. 9, p. 72) अध्यापयम् गुरुषुतः ४३५ मनु., 2. 208 अनातुरः सति धने ६३९ अध्यापयम् गुरुषुतः ४३५ मनु., 2. 208 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनादिरेष मगवान् ३२६ कृमं. अध्याः क्षीणवृत्तिश्च ६७३ व्यास. (अत्रिसं., अनादेरोष मगवान् ३२६ कृमं. अध्याः क्षीणवृत्तिश्च ६७३ व्यास. (अत्रिसं., अनादेरोष मगवान् ३२६ कृमं. अभ्यतेष्य यथाध्यशुं: २१९ पिता. अनादेशे मनेद्वादः ६५, ११६ बृहस्प., 1. 135 अभ्यतेषु यथाध्यशुं: २१९ पिता. अनादेशे सतम् ६३६ अनाम्रत्तिकतः स्वात् ८६६, ६६६ वित. अनावृतं च तत्रारो १२७ अनिप्रतिकतः स्वात् ८६१, ६६६ अनावृतं च तत्रारो १२७ अनिप्रतिकतः स्वात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताम्रिश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. अनुस्तिहतां गां च ६३६ पर., 4. 6 अन्तराति द्वो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताम्री पित्रादौ ६२७ काण्णा. अनम्यायं प्रकृशीत ४४५ नार. अनिया मिश्चः ८६१ गीत., 3. 11 अनम्यां प्रकृशीत ४४९ अनियो मिश्चः ८६१ गीत., 3. 11 अनम्याः सिण्डाद्यः १८०, अनियमागतो यस्मात् ७२४ अनम्यतः सिण्डाद्यः १८०, अनियमागतो यस्मात् ७२४ अनम्यतः सिण्डाद्यः १८०, अनियमागतो यस्मात् ७२४ अनम्यतः सिण्डाद्यः १८०, अनियमागतो यस्मात् ७२४ अनम्वतः स्विण्डाद्यः १८०, अनियमागतो यस्मात् ७२४ अनम्वतः सिण्डाद्यः १८०, अनियमोगतो यस्मात् ७२४		कात्या.(याज्ञ.,2.148)	अनाकालभृतस्तद्वत् १२९	नार., 147. 26
अधुना संप्रवस्थामि २५० पिता. अनागतां तु य: पूर्वम् ८४८ शाता. (AL MS., अधोमागे शरीरस्य ७५५ प्रता. विवेशम् ६९६ अनाः छेद्यमनाहार्यम् ६७ व्यास. (IC, vol. 9, अध्यापन महायः ३५, ६७२ कात्या. स्मृ., 13. 3 प्रताप्या धर्मतः ४३५, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनादिरेष मगवान् ३३६ कृमं. अध्याः क्षीणवृत्तिश्च ६७३ व्यास. (अन्निसं., अनादेयो सवेहादः ६५, ११६ वृहस्प., 2. 32 अनादेयो मवेहादः ६५, ११६ वृहस्प., 2. 32 अनादेयो सवेहादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अनादेयो सवेहादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अनादेयो सवेहादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अनावित्रेय याण्यश्चः २१९ पिता. अनावत्रेये रातम् ६३६ अनावितः वतन्नारो १२७ अनावितः स्वान् ८६१ मनु., 6. 43 अनावितः स्वान् ८६१ मनु., 6. 43 अनावितः स्वान् ८६१ मनु., 6. 37 अनाविताः स्वान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाविताः प्रतान् ४६५ अनावितः वतन्ताः ६५० काण्णां. अनियहाचेन्द्रयाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनम्यायं प्रकृवीतः ४४५ मनु., 6. 37 अनावितः ममुल्वेन १३० काण्णां. अनियहाचेन्द्रयाणाम् ६५७ योज्ञ., 3. 11 अन्यारे ख्यां प्रकृवीतः ४४५ अन्तरः सिण्ण्यः १८०, अनन्यतः सिण्ण्यः १८०, अनियमागतो यस्मात् ७२४ अनियमागतो यस्मात् ७२४ अन्तरः सिण्ण्यः १८०, २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनियमागतो यस्मात् ७२४ वृहस्प., 10. 49	अधीत्य वेदं विप्रेम्य: ३५	धनुर्वेद:	अनाक्षारितपूर्वो यः १६४	कात्या., 804
अधोमां शरीरस्य ७५५ अनान्छेद्यमनाहार्थम् ६७ व्यास. (IC, vol. 9, अध्यापन ब्रह्मयन, रू. १३६ कात्या. स्मृ., 13. 3 प्रत्यापन ब्रह्मयन, रू. १३५ मनु., 2. 208 अनात्यरः स्विनि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यापन प्रस्तः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यापन हिनकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनार्य ब्रह्मणं प्रेतम् ३२७ परा., 3. 39 अध्येतव्योऽप्येकदेशः ४५० परा., 12. 33 अनादिरेष मगवान् ३३६ कृ.मं. अध्याः क्षीणनृतिश्च ६७३ व्यास. (अत्रितं., अनादेशे मनेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 2. 32 अनादिशे प्रवासः हिण्वात्यं प्राप्तिश्च विष्ठः व्यास. (अत्रितं., अनादेशे मनेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अम्बरेषु यथाध्यर्थुः २१९ पिता. अनादेशे रातम् ६३६ अनाप्तत्यं प्रमानतर २६६,६६६ वि. अनाप्ततं च तन्नारो १२७ जात्र., 171. 40 अनिप्रतन्नेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाप्तिग्वेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाप्तिग्वेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 37 अनाहिताम्रिश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. अन्धुत्तिहां गां च ६३६ परा., 4. 6 अनाप्तां प्रमुवीतं ४४५ मनु., 6. 37 अनाहिताम्रिष्टेदन्यम् १५७ अन्यायं प्रमुवीतं ४४५ मनु., 6. 37 अनाहिताम्रिष्टेदन्यम् ६५७ मनु., 6. 37 अनाहिताम्रिष्टेदन्यम् ६५७ मनु., 6. 37 अनाहिताम्रि पित्रादे ६२७ काण्यां. अन्ययायं प्रमुवीतं ४४५ मनु., 6. 37 अनिव्यो मिश्चः ८६१ गीत., 3. 11 मनु., 3. 219 अनन्तरः सिण्ण्याः १८०, २८०, २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिन्यागतो यस्मात् ७२४ अनन्तरः सिण्ण्याः १८०, २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिन्यागतो यस्मात् ७२४ वृहस्प., 10. 49	अधीत्य शाखामात्मीयाम् ४३६	वसि.	अनाख्याय दददोषम् ९६	
अधीतं तच विजेयम् ६९६ अनाच्छेद्यमनाहार्यम् ६७ व्यास. (IC, vol. 9, अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः ३५, ६७२ कात्या. स्मृ., 13. 3 p. 72) अध्यापन् गुरुषुतः ४३५ मनु., 2. 208 अनातुरः स्ति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्ति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्ति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्ति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्ति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्ति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनाद्ये ब्रह्म स्वरः ३० परा., 3. 39 अध्यतव्योऽप्येकदेशः ४५० परा., 12. 33 अनादिरेष मगवान् ३३६ कृमं. अध्याः क्षीणवृत्तिथ ६७३ व्यास. (अत्रिसं., अनादेशे प्रतम् ६३६ अनादेशे प्रतम् ६३६ अनादेशे प्रतम् ६३६ अनादेशे प्रतम् ६३६ अनाद्ये प्रतम् ६३६ अनाद्यः व्यासः ६३६ वर्स., 17. 52 अनाद्ये प्रतम् ६३६ अनावृत्वः तात्राशे १२७ नार., 171. 40 अनिप्रता विज्ञा यो विप्रः ६६९ वर्सि. अनाह्यतं च तात्राशे १२७ नार., 171. 40 अन्वत्याप्रत्मे ४६५ अङ्गिः अनाहिताग्रिश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (MPP, vol. अनाध्याये प्रकुर्वात ४४५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्री पित्रादौ ६२७ काण्यां. अनिध्याये प्रकुर्वात ४४५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्री पित्रादौ ६२७ गोतः, 3. 219 अनन्याये प्रकुर्वात ४४५ अस् अनन्यां प्रकुर्वेत ४४९ अनिव्यो पित्रुः ८६१ गौतः, 3. 11 अनन्व्याः १८०, २८०, र८५ मनु., 9. 187 अनित्ये त्यार्वेत १३० वृहस्पः, 10. 49		पिता.	अनागतां तु यः पूर्वम् ८४८	হাানা. (AL MS.,
अध्यापम गुरुषुतः १३५ मनु., 2. 208 अनातुरः सित धने ६३९ अध्याप्यम गुरुषुतः १३५ मनु., 2. 208 अनातुरः सित धने ६३९ अध्याप्यम धर्मतः १४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्वानि स्वानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहिनेकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनादिरेष मगवान् ३३६ कृमं. अध्याः क्षीणवृत्तिश्व ६७३ व्यास. (अत्रिसं., अनादेयास्तु ते सर्वे ६० वृहस्प., 2. 32 अनादेयो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 2. 32 अनादेयो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यप्रुः २१९ पिता. अनादेयो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अनादेयो स्वामन्तर २६६,६६६ वित., 17. 52 अनावृत्तं च तन्न।शे १२७ नार., 171. 40 अनाव्रित्तं कान्निमत उत्कानतेः ३२८ अङ्गि. अनाव्रित्तं पितृद्वव्यम् २८१ अनाव्रितं स्वान् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताव्रिव्यम् १८९ अनाव्रितं कान्निमत दिन्नो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताव्री पित्रादौ ६२७ कान्यायं प्रकुर्वात ४४५ मनु., 6. 37 अनाहिताव्री पित्रादौ ६२७ कान्यायं प्रकुर्वात ४४५ मनु., 6. 37 अनाव्रताव्री १४९ अनाव्रताव्री १२७ जोत., 3. 11 अनन्यायेष्यय्यये ४४९ अनन्या पिश्चः ८६१ गीत., 3. 11 मनु., 8. 412 अनन्तरः सिपण्डाचः १८०, २८०, २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनित्री दशाहेतु १७१ बृहस्प., 10. 49	- 11			p. 28)
अध्यापयन् गुरुबुतः ४३५ मनु., 2. 208 अनातुरः सिति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहिनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनायं ब्राह्मणं प्रेतम् ३२७ परा., 3. 39 अध्येतव्योऽप्येकदेशः ४५० परा., 12. 33 अनादिरेप मगवान् ३३६ कृ.मं. व्हस्प., 2. 32 व्यास. (अत्रिसं., अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यथुंः २१९ पिता. अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अन्वराह्मत्वाश्रमान्तर २६६,६६६ विसं., 17. 52 अनाष्ट्रच्छन् हि एह्यानः १९,१०५ वृहस्प., 22. 25 अनिप्रकस्तु यो विष्रः ६६९ विसं. अनाद्वतं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिप्रतिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाश्रित्य पितृद्रव्यम् २८१ अनिप्रतिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्रीश्रेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. अनुदुत्तहितां गां च ६३६ परा., 4. 6 अनधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्री पित्रादौ ६२७ काण्णां. अनियां मिश्चः ८६१ गीत., 3. 11 अन्वरां विषुवे श्राह्म ७७९ अनन्तरः सप्रिव्वादः १८०, सनु., 9. 187 अनियंगो यस्मात् ७२४ वृहस्प., 10. 49 वृहस्प., 10. 49			अनाच्छेद्यमनाहार्यम् ६५	, व्यास. (IC, vol. 9,
अध्यापयन् गुरुष्ठतः ४३५ मनु., 2. 208 अनातुरः सिति धने ६३९ अध्याप्या धर्मतः ४४३, ४८८ याज्ञ., 1. 28 अनातुरः स्वानि खानि ७५४ मनु., 4. 144 अध्यावहिनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनायं ब्राह्मणं प्रेतम् ३२७ परा., 3. 39 अध्येतव्योऽप्येकदेशः ४५० परा., 12. 33 अनादिरेप भगवान् ३३६ कृ.मं. अध्याः क्षीणवृत्तिश्च ६७३ व्यास. (अत्रिसं., अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ बृहस्प., 2. 32 वृहस्प., 2. 32 अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ बृहस्प., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यथुंः २१९ पिता. अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ बृहस्प., 1. 135 अनादेशो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 22. 25 अनिप्रकस्तु यो विष्रः ६६९ विसं., 17. 52 अनावृत्त्व्यम् १८० अनिप्रतिकेतः स्यात् ८६१, विसं. अनावृत्तं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिप्रतिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाव्रिताविष्रश्चेदन्यम् १८९ अनिप्रतिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताविष्रश्चेदन्यम् १८९ अनिप्रतिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 37 अनाहिताविष्रश्चेदन्यम् १८९ अनिप्रतिकेतः १४५ मनु., 6. 37 अनाहिताविष्रश्चेदन्यम् ६५७ मनु., 6. 37 अनावित्वाविष्ठः ६६९ मनु., 6. 37 अनिप्रतिकेतः १५० मनु., 3. 219 अनिप्रति १६७ अनिप्रति १६० अनिप	अध्यापनं ब्रह्मयज्ञ: ३५, ६७२	कात्या. स् मृ., 13. 3		p. 72)
अध्यावहनिकं नाम ३०३ कात्या., 896 अनाथं ब्राह्मणं प्रेतम् ३२७ परा., 3. 39 अध्येतव्योऽप्येकदेशः ४५० परा., 12. 33 अनादिरेष भगवान् ३३६ कुर्म. अध्याः क्षीणवृत्तिश्च ६७३ व्यास. (अत्रितं., अनादेयास्तु ते सर्वे ६० वृहस्प., 2. 32 वृहस्प., 1. 135 अमादेशे प्रविद्धाः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अमादेशे यथाध्वर्धुः २१९ पिता. अनादेशे रातम् ६३६ अनाध्रस्वाश्रमान्तर २६६,६६६ वित., 17. 52 अनाष्ट्रच्छन् हि ६क्षानः १९०,१०५ वृहस्प., 22. 25 अनिप्रकस्तु यो विप्रः ६६९ वित. अनावृतं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिप्रतिकेतः स्यात् ८६१ मतु., 6. 43 अनाहिताग्रिश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol., अनदुत्सिहतां गां च ६३६ परा., 4. 6 अनाहिताग्रिश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol., अनध्यायं प्रकुर्वात ४४५ मतु., 6. 37 अनाहिताग्री पित्रादी ६२७ काण्णां. अनथ्यायं प्रकुर्वात ४४५ नार. अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ यात्र., 3. 219 अनन्यायं प्रकुर्वात ४४९ अनन्य। मिश्चः ८६१ गीतः, 3. 11 भनुः, विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनन्यः प्रभुत्वेन १३० मनुः, 8. 412 अनन्यः सिण्डायः १८०, २८०, २८५ मनुः, 9. 187 अनिर्यते दशाहे तु १७१ वृहस्प., 10. 49			अनातुर: सित धने ६३९	\$
अध्येतन्योऽप्येकदेशः ४५० परा., 12. 33 अनादिरेष भगवान् ३३६ कुर्म. अध्याः श्लीणवृत्तिश्च ६७३ न्यास. (अत्रिसं., वि.) 165) अनादेयो भवेद्वादः ६५, ११६ बृहस्प., 1. 135 अध्यरेषु यथाध्यपुः २१९ पिता. अनादेशे शतम् ६३६ अनंशास्त्वाश्रमान्तर २६६,६६६ विस., 17. 52 अनाष्ट्रन्छन् हि दृह्णानः ९९,१०५ बृहस्प., 22. 25 अनिष्ठकस्तु यो विष्रः ६६९ विस. अनावृतं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिष्ठमत उस्कान्तेः ३२८ अङ्गि. अनाश्रित्य पितृद्रव्यम् २८१ अनिष्ठतिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्रिश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol., अनदुत्तिहितां गां च ६३६ परा., 4. 6 अनधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्री पित्रादौ ६२७ काण्णां. अनध्यायं प्रकुर्वति ४४५ नार. अनिष्ठहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याञ्च., 3. 219 अनम्यायेष्यध्ययने ४४९ अनन्यो मिश्चः ८६१ गीत., 3. 11 अनम्तरः सिण्डाचः १८०, २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्यते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	अध्याप्या धर्मत: ४४३, ४८८	याज्ञ., 1. 28	अनातुर: स्वानि स्वानि ७५३	४ मनु., 4. 144
अध्याः क्षीणवृत्तिश्च ६७३ व्यासः (अत्रिसं., 165) अनादेयास्तु ते सर्वे ६० वृहस्प., 2. 32 वृहस्प., 165) अनादेयो भवेद्वादः ६५, ११६ वृहस्प., 1. 135 अभ्वरेषु यथाध्यर्थुः २१९ पिताः अनादेशे शतम् ६३६ अनाप्ट्रन्छन् हि एह्णानः १९,१०५ वृहस्प., 22. 25 अनिप्रेमस्तु यो विष्रः ६६९ विषः. अनाप्ट्रन्छन् हि एह्णानः १९,१०५ वृहस्प., 22. 25 अनिप्रेमस्तु यो विष्रः ६६९ विषः. अनाष्ट्रतं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिप्रेमतिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहितामिश्चेदन्यम् २८१ अनाष्ट्रितामां च ६३६ परा., 4. 6 अनाष्ट्रितामो पित्रादौ ६२७ काण्याः. अनिप्रहाचेन्द्रयाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनम्यायं प्रकुर्वीत ४४५ नारः अनिप्रहाचेन्द्रयाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनम्द्रां विषुवे श्राह्म ७७९ अनम्द्रां प्रमुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिण्डाद्यः १८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिग्रं दशाहे तु १७१ वृहस्प., 10. 49	अध्यावहनिकं नाम ३०३	कात्या., 896	अनाथं ब्राह्मणं प्रेतम् ३२५	परा., 3. 39
अभ्वरेषु यथाध्वर्युः २१९ पिता. अनादेशे भवेद्वादः ६५, ११६ बृहस्प., 1. 135 अभ्वरेषु यथाध्वर्युः २१९ पिता. अनादेशे शतम् ६३६ अनंशास्त्वाश्रमान्तर २६६,६६६ विस., 17. 52 अनाष्ट्रन्छन् हि दृह्णानः,९९,१०५ बृहस्प., 22. 25 अनिष्रकस्तु यो विप्रः ६६९ विस. अनाष्ट्रन्तं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिष्रमत उत्कान्तेः ३२८ अङ्गि. अनाश्रित्य पितृद्रन्यम् २८१ अनिष्रारिनिकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्निश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. 63, p. 178) अनुस्तिहतां गां च ६३६ परा., 4. 6 अन्धीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्नी पित्रादौ ६२७ कार्णा. अनम्थायं प्रकुर्वित ४४५ नार. अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनम्थायं प्रकुर्वित ४४५ नार. अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ गौत., 3. 11 अनम्यायं प्रकुर्वेत ४४९ अनिचयो मिश्चः ८६१ गौत., 3. 11 अनन्तरः सिपण्डाद्यः १८०, अनिग्रतो दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	अध्येतव्योऽप्येकदेश: ४५०	परा., 12. 33		६ कूर्म.
अध्वरेषु यथाध्वर्युः २१९ पिता. अनादेशे शतम् ६३६ अनाग्नास्त्वाश्रमान्तर २६६,६६६ विस., 17. 52 अनाग्नच्छन् हि दृह्णानः,९९,१०५ बृहस्प., 22. 25 अनिम्नस्तु यो विप्रः ६६९ विस. अनाग्नतं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिम्नत उत्कान्तेः ३२८ अङ्गि. अनाश्रित्य पितृद्रव्यम् २८१ अनाग्नरिनेकेतः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्निश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. अनाद्धत्तिं गां च ६३६ परा., 4. 6 अनाहिताग्निश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. अनाद्धत्तिं गां च ६३६ परा., 4. 6 अनाहिताग्निष्मेदन्यम् ४१५ वित्रु काण्णां. अनाधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्नी पित्रादी ६२७ काण्णां. अनिध्यायं प्रकुर्वीत ४४५ नार. अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनिच्यो मिश्चः ८६१ गीत., 3. 11 अनन्तं विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिण्डाद्यः १८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिग्ते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	अध्वगः क्षीणवृत्तिश्र ६७३	व्यास. (अत्रिसं.,		
अनंशास्त्वाश्रमान्तर २६६,६६६ वि., 17. 52 अनाष्ट्रच्छन् हि ६ह्णानः १९,१०५ बृहस्प., 22. 25 अनिष्ठकस्तु यो विष्रः ६६९ वि. अनाष्ट्रतं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिष्ठमत उत्कान्तेः ३२८ अङ्गि. अनाश्चित्य पितृद्रव्यम् २८१ अनिष्ठतिः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्निश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol., 63, p. 178) अनाहिताग्ने पित्रादो ६२७ काण्णां. अनिष्ठवाते ४४५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्नो पित्रादो ६२७ काण्णां. अनिष्ठवाते ४४५ नार. अनिष्ठवाने १५७ याज्ञ., 3. 219 अनन्यो मिश्चः ८६१ गौत., 3. 11 अनन्नः विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्या पित्रादो यस्मात् ७२४ अनित्रमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्या देशो तु १७१ बृहस्प., 10. 49		165)	अनादेयो भवेद्वादः ६५,११	६ बृहस्प., 1. 135
अनिष्ठस्तु यो विप्र: ६६९ विस. अनावृतं च तन्नारो १२७ नार., 171. 40 अनिष्ठमत उत्कान्ते: ३२८ अङ्गि. अनाश्चित्य पितृद्रव्यम् २८१ अनिष्ठमत उत्कान्ते: ३२८ अङ्गि. अनाश्चित्य पितृद्रव्यम् १८९ अनाष्ट्रतिनेक्तः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्निश्चेदन्यम् १८५ हारी. (NPP, vol.) अन्दुत्सिहतां गां च ६३६ परा., 4. 6 अनधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्नी पित्रादौ ६२७ कार्ष्णाः अनध्यायं प्रकुर्वीत १४५ नार. अनिप्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनस्यायं प्रकुर्वीत १४९ अनिच्यो मिक्षुः ८६१ गौतः, 3. 11 अनन्ःं विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिगिते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	अध्वरेषु यथाध्वर्युः २१९	पिता.	अनादेशे शतम् ६३	द
अनिमित उत्कान्ते: ३२८ अङ्गि. अनाष्ट्रतं च तन्नाशे १२७ नार., 171. 40 अनिमित उत्कान्ते: ३२८ अङ्गि. अनाश्रित्य पितृद्रव्यम् २८१ अनिम्रितनेकेत: स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्निश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol.) अनिद्धत्तितां गां च ६३६ परा., 4. 6 63, p. 178) अनिधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्नी पित्रादी ६२७ कार्ष्णाः. अनिध्यायं प्रकुर्वीत ४४५ नार. अनिम्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनिध्यायेष्वध्ययेन ४४९ अनिचयो मिक्षुः ८६१ गीत., 3. 11 अनन्तं विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्याते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	अनंशास्त्वाश्रमान्तर २६६,६६६	वसि., 17. 52	- ,	५ बृहस्प., 22 . 25
अनिक्रत: स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताब्रिश्चेदन्यम् ४१५ हारी. (NPP, vol. अनिद्धतितां गां च ६३६ परा., 4. 6 63, p. 178) अनधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताब्री पित्रादी ६२७ कार्ष्णां. अनध्यायं प्रकुर्वीत ४४५ नार. अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनध्यायेष्वध्ययने ४४९ अनिच्यो भिक्षुः ८६१ गीत., 3. 11 अनम्तः विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिपण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	_	_	अनावृतं च तन्न।शे १२५	७ नार., 171. 40
अनिक्रंतिः स्यात् ८६१ मनु., 6. 43 अनाहिताग्निश्चेदन्यम् ४१५ हारीः (NPP, vol.) अनुद्धतिः गां च ६३६ परा., 4. 6 अनधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताग्नो पित्रादौ ६२७ काष्णाः अनध्यायं प्रकुर्वित ४४५ नारः अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञः, 3. 219 अनध्यायेष्वध्ययने ४४९ अनिच्यो मिक्षुः ८६१ गौतः, 3. 11 अनन्तरः विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्पः, 10. 49	अनिप्रमत उत्कान्ते: ३२८	अङ्गि.	अनाश्रित्य पितृद्रव्यम् २८	8
अनुद्धति गां च ६३६ परा., 4. 6 अनुधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनुधीत्य प्रकुर्वित ४४५ नार. अनिम्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनुध्यायं प्रकुर्वित ४४९ आनुच्यो भिक्षुः ८६१ गीत., 3. 11 अनुच्यो भिक्षुः ४६९ अनिच्यो भिक्षुः ८६१ गीत., 3. 11 अनुन्तरः सिण्डाद्यः १८०, अनुन्तरः सिण्डाद्यः १८०, २८५ मनु., 9. 187 अनुग्ति दशहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49			अनाहितामिश्चेदन्यम् ४१	५ हारी. (NPP, vo),
अनधीत्य द्विजो वेदान् ७५५ मनु., 6. 37 अनाहिताझौ पित्रादौ ६२७ कार्ष्णा. अनध्यायं प्रकुर्वीत ४४५ नार. अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनध्यायेष्वध्ययने ४४९ अनिचयो भिक्षुः ८६१ गौत., 3. 11 अननः विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिपण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	•			63 , p. 178)
अनध्यायं प्रकुर्वीत ४४५ नार. अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५७ याज्ञ., 3. 219 अनध्यायेष्वध्ययने ४४९ अनिचयो भिक्षुः ८६१ गौत., 3. 11 अननः विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिपण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	·		अनाहितामौ पित्रादौ ६२	७ काष्णी.
अनिचयो भिक्षुः ८६१ गौत., 3. 11 अनन्तं विषुवे श्राद्धम् ७७९ अनिच्छातः प्रभुत्वेन १३० मनु., 8. 412 अनन्तरः सिपण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49			अनिग्रहाचेन्द्रियाणाम् ६५	७ याज्ञ., 3. 219
अनन्तरः सिपण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	,		अनिचयो भिक्षुः ८६	१ गौत., 3. 11
अनन्तरः सिपण्डाद्यः १८०, अनित्यमागतो यस्मात् ७२४ २८०, २८५ मनु., 9. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	•		अनिच्छात: प्रभुत्वेन १३	o मनु., 8. 412
२८०, २८५ मनु., १. 187 अनिर्गते दशाहे तु १७१ बृहस्प., 10. 49	_		अनित्यमागतो यस्मात् ७२	8
	• •	मनु., 9. 187	अनिर्गते दशाहे तु १७	१ बृहस्प., 10. 49
	2	_	अनिर्गते दशाहे तु ३६	५ बृहस्प. आशी., 32

व्याख्योद।हतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

अनिर्णीते तु यद्यर्थे १५५ कात्या., 70 अनृतं तु वदन् दण्ड्य: ५१ मनु., 8. 36 अनिर्दशाहां गां स्ताम् १२८ मनु., 8. 242 अनृतवाक् तस्कर: ४९० प्रचे. अनिर्दिष्टं तु सौवर्णम् ७८ कात्या., 491 अनृत्तीतं ब्राह्मणीं हत्वा ५५५ प्रचे. अनिर्दिष्टम् १५७ कात्या., 519 अनृतौ तु यदा गच्छेत् ६७९ परा. अनिर्वर्त्य महायज्ञान् ६३९ अनेकपदसंकीर्णः ६० कात्या., 136 अनित्रत्ते सिपण्डत्वे १६१ बृहस्य., 7. 43 अनेकानि सहस्राणि ४१७ मनु., 5. 159 अनिवेदितिविज्ञातः ५० याज्ञ., 2. 35 अनेकार्थाभियुक्तेन १७६ कात्या., 473 अनेकार्थाभियोगे तु १७६ कात्या., 473	
अनिर्दिष्टं तु सौवर्णम् ७८ कात्या., 491 अनृतुमतीं ब्राह्मणीं हत्वा ५५५ प्रचे. अनिर्दिष्टाच निर्दिष्टम् १५७ कात्या., 519 अनृतौ तु यदा गच्छेत् ६७९ परा. अनिर्वर्त्य महायज्ञान् ६३९ अनेकपदसंकीर्ण: ६० कात्या., 136 अनिवृत्ते सिपण्डत्वे १६१ बृहस्प., 7. 43 अनेकानि सहस्राणि ४१७ मनु., 5. 159 अनिवृदितिविज्ञात: ५० याज्ञ., 2. 35 अनेकार्थाभियुक्तेन १७६ नार.	
अनिर्वर्त्य महायज्ञान् ६३९ अनेकपदसंकीर्णः ६० कात्या., 136 अनिवृत्ते सपिण्डत्वे १६१ बृहस्य., 7. 43 अनेकानि सहस्राणि ४१७ मनु., 5. 159 अनिवेदितविज्ञातः ५० याज्ञ., 2. 35 अनेकार्थाभियुक्तेन १७६ नार.	
अनिर्वर्त्य महायशान् ६३९ अनेकपदसंकीर्णः ६० कात्याः, 136 अनिवृत्ते सपिण्डत्वे १६१ बृहस्पः., 7. 43 अनेकानि सहस्राणि ४१७ मनुः., 5. 159 अनिवेदितिविशातः ५० याशः., 2. 35 अनेकार्थाभियुक्तेन १७६ नारः	
अनिवेदितिवृज्ञातः ५० याज्ञ., 2. 35 अनेकार्थामियुक्तेन १७६ नार.	
अनिवेद्य रुपे ग्रुध्येत् ५९२ याज्ञ., 3. 258 अनेकार्थामियोगे तु १७६ कात्या., 473	
अनिषेद्धा क्षमो यश्च १०३ कात्या., 834 अनेन विधिना कार्य: २१६ नार., 121. 30	7
अनिष्ट्वा चैव यर्जेश्च ७५५ मनु., 6. 37 अनेन सर्वपालानाम् १२५ नार., 153. 1	
अनीक्षमाणो गच्छेत् ६०० शङ्खः (cf. ABORI, अनेनैव क्रमेणेषाम् २६२ देवः	
vol. १, p. 118) अन्त:शवमन्तश्चण्डालम् ४४७ आप. ध., 1. ९	١.
अनीशा: पूर्वजा: पित्र्ये २८६ बृहस्प., 26. 55	
अनीशास्ते हि जीवतो: २८२ मनु., 9. 104 अन्तरं च तयोईस्तौ २२२ नार. पिता.	
अनुकूलामदुष्टां च १३४ नार., 186. 95 अन्तरप्रभवानां च ५५४, ५५५ ब्रह्मगर्भः	
अनुक्त्वापि वच: किंचित् २९७ वि. पु. अन्तरागमने पन: ६२७ गीत 1. 63	
अनुगम्याम्भासे स्नात्वा ६३७ याज्ञ., 3. 26 अन्तरा प्रातराशं च ७३६ बोधा., 2. 7.	26
अनुग्रहार्थे विप्राणाम् ५१५ वसि., 23. 43 अन्तरा ब्राह्मणं कृत्वा ७५१ अङ्गि. उ., 5.	2
अनुज्ञानं वा वेदवित् ७० गौत., 12. 49 अन्तरूवींररत्नी कृत्वा ६८४ हारी. (NPP,	vol.
अनुत्सृष्टेषु न स्नायात् ६९४ मरी. 63. p. 17	3)
अनुपस्थापयन्मूलम् १३६ कात्या., 619 अन्तरे च तयोर्थ: स्यात् ११५ याज्ञ., 2. 239	
अनुपाताकनस्त्वतं ५५३, ६४७ विष्णु (T) ., $36.~8$ अन्तर्जलगतं सम्यक २३९ नार् 122 3	1
अनुपेतस्तु यो विप्रः ४६९, ५६९ जात्. अन्तर्जलगतं सम्यक् २३९ पिता.	
अनुभाविनां च ३३२ आप. ध., 1. 10. 6 अन्तर्जले त्रिरावृत्य ७०० यो. याज्ञ., 7. 1	B1
अनुमर्ताऽस्य नमस्कारः ३५१ गौत., 10. 63 अन्तर्जले वाघमर्पणम् ६४५ गौत., 24. 14	
अनुमन्त्रयेत प्राणि ६६२ आश्व.श्री.,5.13.15 अन्तर्धनं तु यद् द्रव्यम् ३०२ प्रजा.	
अनुमान साध्य एवं १७७ बृहस्प., 7. 35 अन्तर्धानं स्मृतिः कान्तिः ८७५	
अनुमानाद् गुरुः साक्षी १७७ बृहस्प., 7. 34 अन्तर्बिहश्च तत्सर्वम् २६, ८८५ तै. आ., 10. া	1. 5
अनुयोगप्रदानन ४८८ हारी. अन्तर्मांसं बहिलोंम ८२२ पल.	
अनुलेपनदानेन ८३७ विष्णुधर्मी.,3.311.14 अन्तर्वत्नी तु या नारी ६१२ परा.	
अनुलामा अनन्तर २७४ गोत., 4. 16 अन्तर्वत्नी तु युवति: ६१४ ऋष्य.	
अनुष्णाफनशातामः ६८५ प्रचे. अन्तर्वरन्याः पतिः ४९८	
अन् <i>ढाश्च</i> दुहितरः २६६ विष्णु (\mathbf{T}) ., 18 . 35 अन्तिमाद्यावदुच्छासात् ५४६	
अनूदकमधूर्व च ३४६ आश्व. ग्र. परि., AL, अन्तिमा स्वैरिणीनां या १८१ नार., 55. 24	
20. 5 अन्ते पुष्पाञ्जलिं दद्यात् ७०८ अनुष्टुब्विधानम्	
अनृतं च समुत्कर्षे ४७९ मनु., 11. 55 अन्तेवासी ऋत्विग्वा हरेत् २९५ शङ्क.	

अन्त्यजायां प्रसूतस्य	६०९		अन्येषां चैवमादीनाम्	१०७	मनु., 8. 329
अन्त्यजेन तु संपर्के	६१४	उश.	अन्येष्वपि च कालेषु	४६	मनु., 7. 183
अन्त्यस्यार्यागमे वधः	९५	याज्ञ., 2. 294	अन्येष्वपरिपूतेषु	१०७	मनु., 8. 330
अन्त्यानामाश्रितानां च	३३१	ब्रह्म.	अन्योदर्यस्तु संसृष्टी ३००,	३०१	याज्ञ., 2. 139
अन्त्याभिगमने त्वङ्क्य:	९५	याज्ञ., 2. 294	अन्वष्टकासु क्रमशः	०७७	ब्रह्म., 220. 52
अन्त्यावसायिनामन्नम्	५८४	अङ्गि.	अन्वष्टकासु नविभ:	७६९	
अन्त्यैरि कृते कृपे	६९४	शाता.	अन्वष्टकासु मध्ये च	७७०	
अन्धवधिरगर्भिणी	६९३	হাঙ্ক্ল.	अन्वष्टक्यं गयाप्राप्ती	७७२	
अनं पात्रे समुद्धृत्य	७६२	वसि., 11. 30	अन्वाधानं पूर्वदिने	६७०	
अन्नं पितृमनुष्येभ्यः	७२२	याज्ञ., 1. 104	अन्वाधेयं तु यद् दत्तम्	३०७	मनु., 9. 195
अन्नं हि जीवितं लोके	८४४	विष्णुधर्मो., 3.315.4	अन्वाहितं च निक्षेप:	१५१	दक्ष., 3. 19
अन्नद: प्राणदो लोके	ሪ४४	विष्णुधर्मो., 3.315. 4	अन्वाहितं याचितकम्	१४६	नार., 137. 4
अन्नपानेन्धनादीनि	४०	मनु., 7. 118	अप उपस्पृशन्	५२९	मनु., cf. 11. 216
अन्नपारानचृडासु	७८०	गार्ग्य.	अप उपस्पृश्य ग्रामैम्	६६०	गौत., 20. 7
अन्नसत्रप्रवृत्तानाम्	३६८		अपतिरपत्यलिप्सुः	२५४	गीत., 18. 4
अन्नस्य जन्मकालुष्यम्	७३२	त्रहा.	अपत्यजनने पितुः	२९२	बोधा., cf.
अन्नार्थे तण्डुलप्रस्थम्	२८९	बृहस्प., 26. 84			1. 5. 107
अन्यं संश्रावयेत् तं तु	२००	बृ हस्प., 5. 13	अपत्यलोभाद्या तु स्त्री	४१७	मनु., 5. 161
अन्यग्रामात् समाचिछद्य	१४३	व्यास.	अपत्यस्यैव चापत्यम्	६७३	मनु., 6. 2
अन्यजीवभवानां तु	७१५		अप न: शोशुचदघम्	६४६	ऋ. सं., 1. 97. 1
अन्यत्र ब्राह्मणात् किंतु	२८९	बृहस्प. सं., 518	अपपात्राश्च कर्तव्याः	२७८	मनु., 10. 51
अन्यत्र मलवद्वासः	४१२	व्यास.	अपपात्रितस्य रिवथ	६६०	হান্ধ্ৰ. (cf. ABORI,
अन्यत्र रजकव्याध	१८४	नार., 52. 19			vol. 8, p. 108)
अन्यत्र स्त्रियाः ६५७,	६५८	वसि., 13. 51	अपमृज्यान्न च स्नातः	६९६	•
अन्यथाशास्त्रकारी च	२८०	नार., 194. 16	अपयन्तु	७६३	काठ. गृ., 63. 3
अन्यथा ह्यविशुद्धः स्यात्	२३९	नार., 120. 312	अपराह्ने न मध्याह्ने	७२९	मार्क.
अन्यथा ह्यविशुद्धः स्यात्	२३९	पिता.	अपरयता कार्यवशात्	५५	याज्ञ., 2. 3
अन्यदेशमृतं ज्ञातिम्	३६५	बृहस्प. आशी., 32	अपसब्येन कर्तव्यम्	७६५	जम.
अन्यस्मिन् हि नियुञ्जानाः	२५४	मनु., 9. 64	अपसव्ये वासोयज्ञोपवीते	३२९	হান্ধ্ৰ. (ABORI,
अन्यस्मै विधिवद्देया	४०७	वसि., 17. 73			vol. 8, p. 113)
अन्यायवादिनः सभ्याः	१५५	बृहस्प., 22. 14	अपहता असुरा रक्षांसि	७९९	आप. श्री., 1. 7. 13
अन्यायेनापि तं यान्तम्	५७	कात्या., 75	अपहृत्य च निक्षेपम्	४७९	मनु., 11. 88
अन्यार्थमर्थहीनं च	६०	नार., 29. 8	अपहृत्य च वर्णानाम्	६२९	হান্ধ্ব. (ABORI,
अन्याश्रितेषु दारेषु	३६६	प्रजा.			vol. 8, p. 120)
अन्येन कारयेद् दिव्यम्	२१४	कात्या., 436	अपहृत्य सुवर्णं तु ४७१,	५९०	भवि.
अन्ये वा ये पुरग्राम	६०	बृहस्प., 2. 32	अपहृत्य सुवर्णस्य	५९१	ष. त्रि.
			•	•	

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

अपां पिबेत्तु त्रितयम्	५१६	परा.	अप्रजायामतीतायाम्	३०६	याज्ञ., 2. 144
अपाणिपादो जवन:	८७४	श्वे. उ., 3. 19	अप्रजायामतीतायाम्	३०६	मनु., 9. 196
अपात्रीकरणं कृत्वा	४९५	मनु.	अप्रजायामतीतायाम्	३०७	न्न. कात्या. , 919
अपात्रे पात्रमित्युक्ते	१४६	नार., 139. 11	अप्रज्ञायमानं वित्तम्	५०	वसि., 3. 13
अपामर्थं यतीनाम्	४०३	ऋ. सं., 1. 158. 6	अप्रणोद्योऽतिथिः सायम्	७२३	याज्ञ., 1. 107
अपामुपस्पर्शनमेके	४३७	गौत., 2. 14	अप्रतिग्राह्यमादाय	५३६	हारी.
अपित्र्यं तद्धनं प्राप्तम्	२६८	कात्या., 865	अप्रतानां स्त्रीणाम् ३५४,	३६२	वसि., 4. 18
अपि प्रस्थानसमये	७३३	ब्रह्म.	अप्रतायास्तु दुहितुः	३०८	
अपि भ्राता सुतोऽध्यों वा	७१	याज्ञ., 1. 358	अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा	५५५	याज्ञ., 3. 269
अपि भ्रूणहनं मासात्	६४४	मनु., 11. 248	अप्रवन्नापि सा दाप्या	१८२	कात्या., 547
अपि वाक्चक्षु:श्रोत्र	६४८	बोधा., 4. 1. 5	अप्रमत्तश्चरेद् भैक्षम्	८६०	याज्ञ., 3. 59
अपि वा क्षत्रियाद्वैरयात्	६३३	व्यास.	अपयतः सुखार्थेषु	८५४	मनु., 6. 26
अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन	(५६३	गौत.	अप्रसिद्धं निराबाधम्	६०	बृहस्प., 2. 8
अपीडिता यूपवक्त्रा:	४२६	गौत., 1. 27	अप्राणिभिर्यत् क्रियते	१२१	मनु., 9. 223
अपुत्रधनं परन्यभिगाभि	३१७	विष्णु(T)., 17.4	अपाप्तव्यवहारं च	१६५	याज्ञ., 2. 243
अपुत्रधनं भ्रातृणाम्	३०२	अपरा.	अप्रियं चास्य वक्तार:	८५	कात्या., 955
अपुत्रपौत्रसंताने २७२,	२८७		अप्सु प्रवेशने यस्य	२३९	नार. पिता.
अपुत्रमृतस्य कुमारी	२९१	परा.	अप्सु प्राप्तासु हृदयम्	६८६	
अपुत्रस्य तु कन्या स्वा	२९१	देव.	अप्स्वय्नों हृदये चैव	७०७	नार.
अपुत्रस्य पितृन्यस्य	२७०	बृ. परा., 7. 45	अफालकृष्टेनामींश्च	८५३	याज्ञ., 3. 46
अपुत्रस्यापि कुलजा	२९२	कात्याः, 927	अवन्ध्यं यश्च बद्गाति	१६५	
अपुत्रा पुत्रवत् पत्नी	४१५	रत्नावली	अवान्धवं रावं चैव	२७७	
अपुत्रा योषितश्चैषाम्	२६७	याज्ञ., 2. 142	अबुद्धिपूर्वे पुंस: स्यात्	५५८	वृ. प्रचे
अपुत्रा शयनं भर्तुः २७०,	२८७	वृ. मनु.	अब्दत्रयमकामात्तु	५९९	
अपुत्रा शयनं भर्तुः	४०६	कात्या., 921	अब्दार्धमब्दमेकं वा ४७२	, ६१७	
अपुत्रेण परक्षेत्रे २५४,	२६२,		अब्भक्षस्तृतीय:	५१७	वसि.
	२६५	याज्ञ., 2. 127	अब्राह्मणास्तु पट् प्रोक्ताः	८४८	शाता., AL MS.,
अपुत्रेणैव कर्तव्यः २५९,	२६०	अत्रिसं., 52			p. 28
अपूपा मण्डकाद्यास्तु	७१५	भर.	अब्राह्मणोऽप्याख्याता	५०	गौत., 10. 44
अपूर्व: सुव्रती विप्र:	७२४	परा., 1. 49	अभक्ष्यमथव।पेयम्	११२	मनु.
अप्यकार्यशतं कृत्वा	५८५	मनु., 11. 11	अभक्ष्याणामपेयानाम्	५६९	आप., 9. 5
अप्यरममृन्मयानि स्युः	७९५	बैज.	अभक्ष्यास्ते द्विजातीनाम्	५७०	देव.
अप्यात्मनः प्रदानेन	७२३	व्यास.	अभक्ष्येण द्विजं दूष्य	१११	याज्ञ., 2. 296
अप्रगल्भभयातीनाम्	१९३	बृहस्प., 6. 52	अभावे पूर्ववस्त्रं वा		उ श .
अप्रजाता विशुध्यन्ति	६१३	वसि., 21. 12	अभावेंऽशहरा ज्ञेया: ३००		
अप्रजायां मृतायां तु	३०६	मनु., 9. 135	अभावे काञ्चनस्य स्यात्	५९७	विष्णु.

अभावे ज्ञातयस्तेषाम्	४१४	याज्ञ., 1. 85	अभ्यासात् कामतः पीत्वा	५६८	यम.
अभावे तदपत्यानाम्	३०६	कात्या., 920	अभ्यासे त्वमुरापाने	५६९	भवि.
अभावे त्वन्यगेहानाम्	४३०	मनु., 2. 184	अभ्यासेऽपि सुरापः	५६६	वसि., cf. 20. 22
अभिगन्तास्मि भगिनीम्	९२	याज्ञ., 2. 205	अभ्यासेऽहर्गुणा वृद्धिः	६१०	लौगा.
अभिघाते तथा छेदे	११३	याज्ञ., 2. 223	अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन	२५०	पिता.
अभिचारं च कुर्वाणम्	१६४	मत्स्य., 227. 118	अभ्युपेत्य तु शुश्रुपाम्	१२८	नार., 141. 1
अभिचारमहीनं च	४८९	.मनु., 11. 197	अभ्रातृकां प्रदास्यःमि २५५	,२५६	वसि., 17. 17
अभि त्वा ग्रूर नोनुम:	६५६	零. 点., 7. 32. 22	अभ्रातृका पुंस: पितृन्	२५६	वसि., 17. 16
अभिपूजितलाभैस्तु	८६१	मनु., 6. 58	अभ्रातृको हरेत् सर्वम्	३१७	याज्ञ., 2. 134
अभि प्र वः सुराधसम्	६४७	秀. सं., 8. 49. 1	अभ्रातेव पुंस एति	२५६	零. सं., 1. 124. 7
अभियुक्तं च नान्येन	६३	याज्ञ., 2. 9	अमत्या तु सुरापाने	५६७	बोधा., 2. 1. 18
अभियुक्तं तु यत्तेन	२४६	कात्या., 456	अमत्या वारणीं पीत्वा	५६७	बोधा., 2. 1. 20
अभियुक्तस्तयोश्चैवम्	२५१	पिता.	अमत्यैतानि षड् ५७०,	५७८	मनु., 5. 20
अभियुक्ताय दातव्यम्	२१४	कात्या., 244	अमन्त्रस्य तु श्रूद्रस्य	३५१	ब्रह्म.
अभियुक्ताय दातव्यम्	२१४	पिता.	अमात्य: प्राङ्विवाको वा ७०	, ८३	मनु., 9. 234
अभियोक्ता शिर:स्थाने	२१४	पिता.	अमानुषीषु गोवर्जम्	६१०	गौत., 22. 38
अभियोगमनिस्तीर्य	६३	याज्ञ., 2. 9	अमावास्यां गते सोमे	७९२	
अभियोगापह्नवश्च	६१	कात्या.	अमावास्यामष्टमीं च	७३९	मनु., 4. 128
अभियोगेऽथ साक्ष्ये वा	२०२	याज्ञ., 2. 15	अमावास्यायां पौर्णमास्याम्	<u>र</u> ७५६	बोधा., 3. 7. 6
अभिरमन्तु	७६७	काठ. गृ., 63. 20	अमितं ब्रह्मचारिणः	४३०	वसि., 6. 20
अभिरम्यतामिति वदेत्	३४७	याज्ञ., 1. 252	अमृतापिधानमसि	७३५	एका., 2. 10
अभिलेख्यात्मनो वंश्यान्		याज्ञ., 1. 319	अमृतोपस्तरणमसि	७३५	एका., 2. 10
अभिवाद्य द्विजो मोहात्	४५७	शाता.	अमेध्यं शोधयित्वा तु	११२	कात्या., 758
अभिवाद्यो नमस्कार्यः	४३२	शाता. AL MS.,	अमेध्यलितमन्यद्वा	७४९	मनु., 4. 56
,		p. 28	अमेध्यशवशूद्रान्त्य	४४७	याज्ञ., 1. 148
अभिषिक्तश्च जुहुयात्	८५४	आप. ध., 2. 22. 12	अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः	३८९,	
अभिषिक्तस्य प्रत्युद्धारः	६४१	वसि., 15. 21		६७८	याज्ञ., 1. 191
अभिसंधिमात्रात्	२५५	गौत., 28. 19	अमेध्याशी पुमान् क्लीयः	६९१	कर्मविपाकसंग्रह:
अभोज्यं तद्भवेत् सर्वम्	५७०	देव.	अम्बष्ठ: श्रृद्यां निपाद:	२७४	याज्ञ., 1. 91
अभोज्यं तद्भवेदन्नम्	600	অ রি .	अम्बार्थनद्योर्हस्वः	५३५	अष्टा., 7. 3. 107
अभोज्यभोजनं कृत्वा	५७९	संव.	अम्भस्य पारे	६५५	तै. आ., 10. 1. 1
अभोज्यभोजनाजातम्	५४१	स्कान्द.	अयं मया जित: पूर्वम्	६१	कात्या.
अभोज्यानं विजानीयात्	७३७	भवि.	अयं यज्ञ:	७६३	काठ. सं., 35. 3
अभ्यस्य विश्रो वैश्यायाम्		हारी.	अयज्ञियैरन।द्वेश्च	६७६	यम.
अभ्यस्याब्दं पावमानी:	६४५	मनु., 11. 257	अयनं तस्य ता: पूर्वम् २७	, ८८६	मनु., 1. 10
अभ्यागतोऽतिथिश्चामिः	७२७	दक्ष., 2. 36	अयनद्वितये चैव	८१७	मत्स्य.
		· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·			

अयने चाक्षयं स्मृतम्	७७९		अर्घसीरिण:	६६४	याज्ञ., 1. 166
अयने विषुवे चैव	७८१	कूर्मे., p. 593	अर्धस्यार्धे तु सलिलम्	२१२	पिता.
अयशो महदाप्रोति	५५	मनु., 8. 128	अर्धास्तमयवेलादि:	४२९	अत्रि.
अयसो दर्शनादेव	७९४	_	अर्घो वा एष आत्मन:	२९०	श. ब्रा. (मा),
अयाचितं त्वेकमहः	५१५	परा., 8. 37			5. 2. 1. 10
अयाज्ययाजनं कृत्वा	५३६	उश.	अर्वाक्तु द्वादशात् ५५०	, ६४२	
अयाज्ययाजनाद्यच	५४१	स्कान्द.	अर्वाक् त्रिपक्षात् त्रिनिशम	र् ३६५	वि. पु.
अयुक्तं शपथं कुर्वन्	११५	याज्ञ., 2. 235	अर्वाक् त्र्यब्दाद्धरेत् स्वार्म	रे ५०	मनु., 8. 30
अयोनौ गच्छतो योषाम्	४९२	याज्ञ., 2. 293	अर्वाक् प्रसूतेरूतम्	४७८	बृहस्प. सं., 16
अरक्तानां नवानाम्	३८५	ष. त्रि.	अर्शोवः सूरणः कन्दः	८२८	त्रिकाण्डी.,
अरक्ष्यमाणाः कुर्वन्ति	४२	याज्ञ., 1. 337			2. 4. 157
अरण्ये निर्जले देशे	५०७	याज्ञ., 3. 212	अहीवभोजयन् विप्रः	११०	मनु., 8. 392
अरण्ये वृक्षमूले वा	३२९	ब्रह्म.	अलंकारो भार्यायाः	२८२	आप. ध., 2. 14. 9
अरिबद्धयमुत्सृज्य	१४४	बृह्ह्य., 19. 50	अलंऋतश्च संपश्येत्	६९	मनु., 7. 222`
अरितमात्रमुत्सृज्य ३४६	६, ७६५	अत्रि•	अलंकृतां हरेत् कन्याम्	१०८	याज्ञ., 2. 287
अराजदैवकेनापि	१३८	कात्या., 598	अलंकुत्योक्तविधिना	८२५	देव.
अराजदैविकं नष्टम्	१३३	याज्ञ., 2. 197	अलक्ष्मीं कालकर्णीम्	५३९	उदा.
अरिर्मित्रमुदासीन:	४५	याज्ञ., 1. 345	अलक्ष्मी: कोविदारेषु	७३२	ब्रह्म.
अरेश्च विजिगीषोश्च	४५	कामन्द., 8. 18	अलभ्येषु च योगेषु	७६०	गाल.
अरोगामपरिक्लिष्टाम्	८४०	याज्ञ., 1. 208	अलखुं वर्तुलाकारम्	७९३	देव.
अरोगिणीं भ्रातृमतीम्	४८६	गहड. पू., 95. 3	अलागुदारपात्राणाम्	३८२	यम.
अर्घ चेदवहीयेत	११९	नार., 158. 5	अलाभे धौतवस्त्रस्य	६९६	याज्ञ.
अर्घावरं च मूल्येन	88	बृहस्प.	अलाभे न विपादी स्यात्	८६०	मनु., 6. 57
अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृत्	११४	याज्ञ., 2. 232	अलाभे सर्ववर्णानाम्	५१९	परा.
अर्चयेतु घटं पूर्वम्	२२५	पिता.	अङ्ब्धे र्शनशीलैश्च	२६	
अर्जुनस्तिन्दुकः सारः	२२१	नार. पिता.	अल्पं वा बहु वा यस्य	४२८	मनु., 2. 149
अर्थानां छन्दत: सृष्टि:	८७५	याज्ञ., 3. 203	अल्परगा द्धो मकालस्य	६९६	कात्या. स्मृ.
अर्थिना संनियुक्तो वा	५७	कात्या., 91			₹ मृ. संद., 12. 6
अर्धे स्त्रीणां प्रदातव्यम्	६२१		अल्पधानगपहरणे	१०७	व्यास. (IC, vol. 9,
अर्धत्रयोदशवण:	१२४	याज्ञ., 2. 165			p. 93)
अर्धभाग्रक्षणाद्राजा	४९	मनु., 8. 39	अल्पपाप: समो ज्ञेय:	२२७	पिता.
अर्घमेव नृपादीनाम्	६०५	व्याघ्र.	अल्पशीचा भवत्रोते	३८४	देव.
अर्धमेव भवेत् ५५०			अल्पाक्षरस्वसंदिग्धः	६०	बृहस्प., 2. 15
अर्धमेव सकामायाम्	६०५	व्याघ्र.	अल्यानुबन्धे च तथा	५९४	भवि.
अर्धरात्रे व्यतीते वा	७३१		अल्पेऽप्युपभोगे	१७०	मिता., 2. 59
अर्धशाणीपक्षमघोनाभि	५४३	आप. ध., 1.124. 11	अवकीणीं तु काणेन	४३९	मनु., 11. 118

अवगोरणनि:शङ्क	८७	नार., 209. 5	अशुद्धघटहस्तां ताम्	३७०	त्रह्म.
अवचनेऽन्यथावचने	२००	गौत., 13. 7	अगुभं कर्म विजेयम्	१२८	नार., 142. 7
अवटं यो नरः कुर्यात्	८३५	स्कान्द.	अग्रुमं दासकर्मोक्तम्	१२८	नार., 141. 5
अवटोऽर्वाक् स पञ्चभ्यः	८३५	गर्ग.	अग्रुश्रूपाभ्युपेत्यैतत्	१२८	नार., 141. 1
अवनिष्ठीवतो दर्पात्	८८	मनु., 8. 282	अश्वत्यु जंपद्वचाहृति	७६४	कात्या.
अवमूत्रयतो मेद्रम्	८८	मनु., 8. 282	अश्वन्त एव सिध्यन्ति	७३०	आप. घ., 2. 9. 13
अवलम्बी च कर्तव्यौ	२२२	नार. पिता.	अरमनोऽस्थीनि गोवालान्	१४१	मनु., 8. 250
अवरोनापि यन्नास्ति	३०	वि. पु., 6. 8. 19	अरमपीठोहिथतांश्चेव	७४२	वि. पु.
अवष्टब्धस्योत्तरेण	६१	नार.	अश्रिहीनं समं तस्मिन्	२३०	पिता.
अविक्रेयाणि विक्रीणन्	१४५	मनु. (नार., 65. 67)	अश्रोत्रियश्चेद् द्विगुणम्	६०५	व्याघ्र.
अविज्ञाताश्रयात् क्रीतम्	१३६	बृहस्प. , 12. 10	अश्रीलं न्यङ्गसंयुतम्	९१	नार. 209. 3
अविज्ञाता हि गर्भाः	४२४	वसि., 20. 24	अश्वतरगजवाजिन:	१२६	शङ्ख. ($ABORI$,
अविद् कर्णेर्यद्धक्तम्	८०५	शालं.	•		vol. 8, p. 109)
अविप्छुतब्रह्मचर्य: ४००,	८५२	याज्ञ., 1. 52	अश्वत्थमेकं पिचुमन्दमेकम्	८३६	बृ. परा., 10. 379
अविभक्तं स्थावरं यत्	३०२	यम.	अश्वमेघावसृथं गत्वा	484	হান্ধ্ৰ. (ABORI,
अविभक्तविभक्तानाम् २८४	, २८७	देव.			vol. 8, p. 118)
अविभक्ता विभक्ता वा	१८३	नार., 46. 2	अश्वमेधेन शुध्यन्ति ६२१	, ६४७	विष्ण्(T)., 36. 8
अविभक्ते सुते प्रेते २८३,	३१०	कात्या., 855	अश्वरत्नमनुष्यस्त्री	४८०	याज्ञ., 3. 230
अविभक्तै: कुटुम्बार्थे	१८३	याज्ञ., 2, 45	अश्विनो: प्राणस्तौ ते	७०८	काठ. सं., 11. 7
अविभक्तेस्तु १४७,	१४८	cf. बृहस्प., 26. 18	अष्टकासु च कर्तव्य:	८१७	मत्स्य.
अविभाज्ये च ते शेके	३२४	लौगा.	अष्टकासु च संकान्तौ	७७२	कतु.
अविलीनं तथा सर्पिः	३८६	शाता.	अष्टगवं धर्महलम्	४०	हारी. (cf. अत्रिसं.,
अविशुद्धागमो भोग:	१५८	नार., 70. 85			222)
अविरोषेण कर्तव्यम्	७६४		अष्टधा तु भवेत् कार्यम्	३१४	म हाभार. अनु.,
अवीक्य बीजं कार्या स्यात्	१३१	नार.			82. 49
अव्याख्यागम्यमित्येतत्	६१	नार.	अष्ट पञ्च भवेत् प्रात:	६८७	
अव्यायच्छन्नविक्रोशन्	१२४	नार., 152. 13	अष्टमं फालमित्युक्तम्	२०७	बृहस्प., 8. 4
अब्याहतं लेख्यभोग्यम्	१७७	बृहस्प., 7 . 35	अष्टमं मण्डलं गत्वा	२३२	
अव्याहता त्रिपुरुषी	१७७	बृहस्प., 7. 34	अष्टमे च तथा प्राप्ते	६१८	
अन्याहते त्रिपुरुषे	१७७	कात्या.	अष्टम्यां च चतुर्दश्याम्	६२१	न्. हारी., 6. 302
अव्र णानभिदूषिता:	४२६	मनु., 2. 47	अष्टम्यां च वतुर्दश्याम्		
अशक्ती रज्जुवेणु	७५५	गौत., 2. 50			5. 271
अश ब्दमस्पर्शम्	२७	कठ. उ., 3. 15	अष्टम्योश्च चतुर्दश्योः	६८२	
अशीतिर्यस्य वर्षागि	440	विष्णु(T)., 54. 33	_	४८६	
अशीतेस्तु विनाशे वै	२०८		अष्टाङ्कुलं भवेद् दीर्घम्	२५०	बृ हस्प., 8. 80
अग्रुचिग्र कोत्पन्नानाम्	६८८	बोधा., 2. 1. 51			
•	•	-		, , ,	

अष्टावरानष्ट परान्	४०८	शौन. (आश्व. ए., l.	असपिण्डा च या मातु:	४०१	च. वि.
		6. 1)	असपिण्डाम्	६४३	याज्ञ., 1. 52
अष्टावष्टी समभीयात्	५३३	मनु., 11. 218	असमानायां तु शूद्रात्	२७५	गौत., 4. 27
अष्टावैणेयमःसेन	७९६	मनु., 3. 269	असमानार्पगोत्रजाम् ३९९	,६४३	याज्ञ., 1. 53
अष्टाशीतिगौरसर्पपा:	७६	अर्थशास्त्रम् , 2. 19.	असमाप्तवतस्यापि	४३१	ब्रह्म.
	·	37	असमाहार्यमूलस्तु	१३६	कात्या., 618
अष्टाहेन तु श्रूद्रस्य	३५९	मरी.	असवर्णस्त्रिया सार्धम्	७३५	ब्रह्म.
अष्टी ग्रासान् समादाय	८६०	संव.	असवर्णस्त्रीजातानाम्	३१३	হান্ধ্ৰুন্তি. (ABORI,
अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्षः	५३३				vol. 8, p. 106)
अष्टौ ग्रासा मुनेभेंक्षम्	८५९	आप. ध., 2. 9. 13	असवर्णास्तु संपूज्या:	४५७	मनु., 2. 210
असंकरिगतम न्ना यम्	٥٥٥	अत्रि.	असाक्षिगस्ते दुष्टत्वात्	१९५	नार., 94. 159
असंकान्तेऽपि कर्तव्यम्	३५१	वसि.	असाक्षिणस्ते वचनात्	१९५	नार., 93. 158
असंख्यातमविज्ञातम्	१३८	नार.	असाक्षिणो ये निर्दिष्टाः	१९७	नार., 101. 188
असंबद्धकृतश्चैव	६४	याज्ञ., 2. 32	असाक्षिमत् साक्षिमच	१९३	नार., 86. 135
असंबद्धा भवेद्या तु	४०४	वृ. मनु.	असाक्ष्यपि हि शास्त्रेषु	१९५	नार., 93. 157
असंबन्धेन यः कश्चित्	४६९	भवि.	असाध्यं वा विरुद्धं वा	६०	बृहस्प., 2. 8
असंभवे परेद्युर्वा	७६१	देव.	असावहभिति ब्रुवन्	४३२	याज्ञ., 1. 26
असंभूय सुतान् सर्वान् १४	७,२८३	बृहस्प., 26. 38	असावहमिति ब्रूयात्	४५७	मनु., 2. 130
असंविज्ञातोपसंगमनात्	४०६	गौत., 4. 13	असिं वोभयतस्तीक्ष्णम्	५८९	मनु., cf. 8. 315
असंसृष्टिविभाग:	२९४	गौत., 28. 28	असुतास्तु पितुः पत्न्यः	३१८	व्यास.
असंसृष्ट्यपि चादद्यात्	३००	याज्ञ., 2. 139	असुरामद्यपाने तु	५ ६७	भवि.
असंस्कृतप्रमीतानाम्	908.	काष्णी. (लिखि., 8)	असुरोगहतं सर्वम्	७९९	देव. (उश. स्मृ. संद.,
असंस्कृतानां भूमौ	३३०	प्रचे.			5. 18)
असं स् कृतामनतिसृष्टाम्	२५७	बोधा., 2. 2. 24	असोमयाजित्वं च	४८७	,
असंस्कृतास्तु संस्कार्याः	२६६,		अस्तेयममये काष्ठम्	५९५	হান্ত্ৰ.
	३१८	याज्ञ., 2. 124	अस्थितेश्च शरीरस्य	३५०	गरुंड. उ., 16. 13
असंस्कृतो निराहार:	५३०	लघुविष्णु:	अस्थिभेदेऽतिकृच्छुः स्यात		
असगोत्रः सगोत्रो वा	३३०	आश्व. गृ. परि. AL,		•	
		20. 10	अस्थिसंचयनं कार्यम्		संव.
असगोत्रमबन्धुं चं	३२७	परा., 3. 43	अस्नातस्तु पुमान्नाई:	७०४	
असच्छास्त्राधिगमनम्	४८९	याज्ञ., 3. 242	अस्नाताशी मलं भुङ्क्ते	७२९	4
असतश्च सतश्चेव	२९	महाभार.उद्यो.,69.11	- •	७०४	दक्ष., cf. 2. 10
असत्सङ्गे विशेषेण	४१३	बृहस्प., 25. 9	अस्पृश्यस्पर्शनाद्य च	५४१	स्कान्द.
असत्स्वन्येषु तद्गामी २८५	9, YoY	बोधा., 1. 5. 97	अस्पृश्याधमदासानाम्	२१३	
असपिण्डं द्विजं प्रेतम्	६३६	मनु., 5. 101	अस्माकं चैव सर्वेषाम्	५२४	
असपिण्डा च या मातुः	800	मनु., 3. 5	अस्य च फलम्	१५६	
		-	•	• • •	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·

विष्णुरमृति:

अस्य वामस्य पलितस्य	६४६		आकुष्टस्ताडितो वःपि	४६८	विष्णु.
अस्यां यो जायते २५५	, ३०६	वसि., 17: 17	आकुष्टस्तु तमाक्रोशन्	९३	बृहस्प., 21. 19
अस्वतन्त्राः पितृमन्तः	२८१	হান্ধ্ৰ. (cf. <i>ABORI</i> ,	आकुष्टोऽभिहितो वापि	७५९	2.
		vol. 8, p. 105)	अक्रोशकस्तु विप्राणाम्	८९	बृहस्प., 20. 18
अखर्ये होकविद्विष्टम्	७५५	याज्ञ., 1. 156	आक्षारयन् शतं दाप्यः ९०	, १०९	मनु., 8. 275
अस्वर्गा ह्याहुति: सा स्यात	(३२६	मनु., 5. 104	आक्षिप्तचतुरंशस्तु	५९	नार.
अस्वामिविकयं दानम्	48	बृहस्प. (कात्या., 61,2)	अ.खुदष्टानि दग्धानि	७१२	भर.
अस्वामिविकयं दानम्	१५१	व्यास.	आग:सु ब्राह्मणस्यैषु	८२	मनु., 9. 241
अस्वाम्यं हि भवेदेषाम्	२८१	देव.	आगत: सोदपात्रस्तु	७०७	याज्ञ.
अहं गर्भमदघाम्	२५२	雅. सं., 10. 183. 3	आगतस्तु शरग्राही	२३९	नार., 122. 311
अहंपूर्विकया प्राप्ती	५९	बृहस्प., 3. 25	आगतस्तु शरग्राही	२३९	पिता.
अहः पराकं तत्रैकम्	५१५	वसि., 23. 43	आगमस्तु कृतो येन	१५९	याज्ञ., 2. 28
अहः प्रातरहर्नक्तम्	५१५	वसि., 23. 43	आगमेन विशुद्धेन	१५८	नार., 70. 85
अह: संत्रत्सरादर्वाक्	३६५	वि. पु.	आगमेऽपि वलं नैव	१५६	याज्ञ., 2. 27
अहतं तद्विजानीयात्	८२३		आग।मिभद्रनृपति	६७	याज्ञ., 1. 318
अहनि च तथा तमस्वन्याम्	(७३१	कात्या. स्मृ. (स्मृ.	आग्नेयं मण्डलं त्वाद्यम्	२२९	पिता.
		संद.) 13. 9	आ चतुर्थाद् भवेत् साव:	३५९	मरी.
अहरह: संध्यामुपासीत	४२८		आचम्य गोमयेनापि	६९९	
अहरहर्बोह्मणेभ्य:	७२२	बोधा., 2. 6. 5	आचम्याग्न्यादि सलिलम्	३२८	याज्ञ., 3. 13
अहश्च रात्रिश्च उमे च	२२५	पिता.	आचम्यात: परं मौनी	५२८	विष्णु.
अहस्तु नवमादर्वाक्	३६५	वृ. वसि.	आचरेत् सदृशीं वृत्तिम्	७४६	याज्ञ., 1. 123
अहिंसां सत्यमक्रोधम्	५२९	मनु.	आचान्तः पुनराचामेत्	३७३,	
अहिंसा सत्यमस्तेयम्	२७९	याज्ञ., 1. 122	•	७०२	याज्ञ., 1. 196
अहिंसास्तेयमाधुर्ये	७५८	याज्ञ., 3. 312	आचाममथ पिण्याकम्	५२१	यम.
अहोरात्रं तु गायत्र्याः	५८३	आप., 5. 6	आचामेत् द्रव्यमभ्युक्ष्य	३९५	
अहोरात्रमनू चाने	88८		आचारादी फ़्तितां प्रजाम्	७५७	मनु., 4. 156
अहोरात्रमुपासीरन्	६५९	मनु., 11. 183	आचार्य च प्रवक्तारम्	१६२	मनु., 4. 162
अहोरात्रोषित: स्नात्वा	५५४	परा., 6. 21	आचार्यः शिक्षयेदेनम्	१३१	नार., 144. 17
अहो एत्रोषितस्तिष्ठेत्	५६२	संव., 147	आचार्यपत्नीं स्वसुताम्	४६७,	
			४८१,	६०३	याज्ञ., 3. 233
आकरा: ग्रुचय: सर्वे	३९२	बोधा., 1. 5. 50	आचार्यपुत्रशिष्यभार्यासु	४७१	वसि., 20. 15
आकलस्य ततः कालम्	०६७		आचार्यशाचार्यसमवाये	४३४	आप. ध., 1. 8. 19
आकारणे रक्षणे च	५७	व्यास.	आचार्यश्च ततो नित्यम्	४३४	ब्रह्म.
आकालिकमनध्यायम्	४४६	मनु., 4. 103	आचार्यस्तु पिता ज्येष्ठ:	४७१	देव.
आकाराभूतमादध्यात्	१५७	कात्या., 520	आचार्यस्य च गोप्तुश्च	६०४	व्याघ.
आकीर्ण भिक्षुकैरन्यै:	८६०	मनु., 6. 51	आचार्यस्य वसेदन्ते	१३१	नार., 144. 16

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

आचार्या: सुहुद: श्याला: ।	४०७		आत्मशुद्धिपराणां च	२१५	पिता.
	६०३	जातू.	आत्मसंस्तवनाद्यच	५४१	स्कान्द.
आचितो दशभारा: स्यु:	७७	त्रिकाण्डी., 2. 9. 87	आत्मानं घातयेद्यस्तु	३६८	मनु. (अत्रिसं., 218)
आ चोत्तमाद्वा निश्वासात् प	५४५	भवि.	आत्मानं चेकविंशकम्	४०८	शाता. (मनु., 3. 37)
आच्छाद्य चाईयित्वा च	४०५	मनु., 3. 27	आत्मानं धर्मकृत्यं च	५७२	मनु.
आजन्मनस्तु चौलान्तम्	३६१	ब्रह्म.	आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै	२६०	मनु., 9. 177
आजीवन् स्वेच्छया दण्ड्य:	१३८	याज्ञ., 2. 67	आत्मीयेष्वपि न स्नायात्	६९४	मरी.
आजीवस्तानाभ्यञ्जन ४	४२९	वसि., cf. 7. 15	आददानस्तु वै पश्चात्	६७८	दक्ष.
आज्ञां चैव तथा पित्रोः 🔾	८१०	अदित्य.	आददीत द्विजेभ्यस्तु	३५	धनुर्वेद:
-	१९०	वसि.	आददीताथ पड्भागम्	४२	मनु., 8. 33
	१३४	याज्ञ., 1. 76	आदद्यात् पितृतीर्थेन	७८९	
	२६१	बृहस्प., 26. 78	आ दन्तजननादूर्ध्वम्	६११	अन्त्रिसं., 166
	७१८	तै. ब्रा., 1. 6. 9. 2	आदाय दापयेच्छ्राद्धम्	२८८	बृहस्प., 26. 97
	२२५	पिता.	आदित्यचन्द्रावनिलः	२२५	पिता.
	१२८	অন্না.	आदित्यमवलोक्रयेत्	३७८	
	२८९	प्रजा.	आदित्यवर्णे तमसः	८७८	श्वे. उ., 3. 8
आततायिनमायान्तम् १	४६९	वि. पु. (मनु.,	आदित्यस्य तु यत् तोयम्	२१०	•
		8. 350)	आदित्याभिमुखं कृत्वा	२४५	नार.
	१६१	बृहस्प., 23. 18	आदित्याभिमुखं कृत्वा	८४२	भवि.
	१६२	कात्या., 801	आदौ च कर्मणेऽन्ते च	७१९	शौन.
	५२६	परा., 8. 30	आदौ तु कारणं दानम्	१५९	नार.
आत्मज्ञानं तितिक्षा च	३३	भवि.	आद्यन्तभागे जपदान	१७७	जैमि.
आत्मज्ञानं तिनिक्षा च	३७	व्यास.	आद्यन्तयोस्तु शौचानाम्	६७८	देव.
	८४९	बृहस्प., 14. 12	आद्यमध्योत्तमान् दण्डान्	९१	न्यास. (IC, vol.
	१९२	याज्ञ., 3. 258			9, p. 91)
आत्मत्राणे वर्णसंसर्गे	४७	वसि., 3. 24	आद्यापूर्वै: सदा कार्या	७६९	वायु. उ , 19. 3
	२४५	नार.	आद्येऽब्दे कुर्वते केचित्	४२४	
आत्मन एवांशं तस्याः	३१७	हर. (on आप. ध.,	आद्यो राजभृतस्तेषाम्	८४८	शाता., AL MS.,
		2. 14. 1)			p. 28
आत्मनश्च परित्राणे ४७, ६	६४३	मनु., 8. 349	आद्यौ तु वितथे दाप्यौ	१८६	बृहस्प., 10. 78
आत्मनस्त्यागिनां नास्ति	०७६		आधानं विकयं वापि	११५	याज्ञ., 2. 247
आत्मनाम गुरोर्नाम	४३३		आधानं विकयो दानम्	१५७	कार्या., 518
आत्मनो बान्धवाश्चैव ए	४०९		आधाने सोमपाने च	३३२	मै. परि.
आत्मनो यदि वान्येषाम् ५	१५६	परा., 8. 33	आधि राज्ञो निवेद्याय	१७१	बृहस्प., cf. 10. 51
आत्मन्यमि समारोप्य ८	८५९	मनु., 6. 38	आधिः प्रणक्येद् १७०,	२८८	याज्ञ., 2. 58
आत्मपुत्रकलत्राणाम् ए	७७९	आदि.	आधिः साधारणं च यत्	१४८	नार., 137. 4
			·		

आधिमेकं द्वयोर्यस्तु	१५५	कात्या., 517	आमश्राद्धे तथा भुक्त्वा	५८२	भर.
आधिरन्योऽथ कर्तव्य:	१७०	नार., cf. 84. 130	आमश्राद्धे तदर्धं तु ५८१,	५८२	यम. ष. त्रि.
आधिस्तु द्विविधः प्रोक्तः	१५६	नार., 87. 139	आयतप्राण: सप्रणव	६४९	शङ्ख.
आधिस्तु भुज्यते तावत्	१७२	याज्ञ., 2. 90	आयसं द्वादशपल	२५०	बृहस्प., 8. 79
आधे: स्वीकरणात् सिद्धिः		याज्ञ., 2. 60	आयु: प्रजां धनं तिद्याम्	३४०	याज्ञ., 1. 270
आधौ प्रतिग्रहे क्रीते ६४,	१५६,		आयुष्काम: शिरोलेपम्	६९९	
	१९९	याज्ञ., 2. 23	आयुष्कामो न कुर्वीत	७३३	
आन न्त्यात् कुलधर्माणाम्	३५०	गरुड. उ., 16. 13	आयुष्कामो न गृह्णीयात्	४३३	
आनीयते बलाद्यस्तु	५९७	भवि.	आयुष्मान् भव सौम्येति	४३२	मनु., 2. 125
आनुलोम्येन कुर्वीत	६१३	प्रचे.	आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते	७३४	मनु., 2. 52
आनुलोम्येन संभूता:	२७३	मनु., 10. 5	आरब्धफ लपापना शे	५१२	मिता., 3. 216
आनृशंस्यमहिंसा च	३७	व्यास.	आरभ्य चार्तवदिनात्	४७८	बृहस्प. सं., 19
आपं चैवं हलन्तानाम्	کاک	सि. की. अव्यय.	आरम्भकृत् सहायश्च	१०३	कात्या., 832
आपः सुराभाजनस्थाः	५७४	सुम.	आरम्भे प्रथमं दण्ड्यः	८२	कात्या., 960
आपत्काले कुटुम्बार्थे	१५२		आरम्भे सर्वकृच्छ्राणाम्	५२८	जाबा.
आपत्काले ब्राह्मणस्य	३५	गीत., 7. 1	आगमायतनग्राम	१४३	याज्ञ., 2. 154
आपत्स्वपि न देयानि	१५१	दक्ष., 3. 20	आरुह्य ब्राह्मणो मोहात्	६३२	हारी.
आपत्स्वपि हि कष्टासु	१४६	नार., 137. 5	आरुह्य ब्राह्मणो मोहात्	६।३.२	यम.
आपद्गत: संप्रयह्मन् ६३८,	६६२	याज्ञ., 3. 41	आरूढपतिनापत्यम्	२७३	
आपद्गतस्तथा वृद्धः	११२	मनु., 9. 283	आरूढपादुको वापि	६८४	संव., 21
आपद्रतो विना तोयम्	६२२	यम.	आर्तस्तु कुर्यात् स्वस्थः सन्	१३२	मनु., 8. 216
आपद्धर्भेषु यत् प्रोक्तम्	५२५	अङ्गि. उ., 3. 7	आर्तानां मार्गमाणानाम्	५२४	अङ्गि. उ., 7. 1
आपद्यपि च कष्टायाम्	३६९		आर्तो जिज्ञासुरथीयी	३०	गीता., 7. 16
	८८६	मनु., 1. 10	आर्द्रवासा जले कुर्यात्	७०१	हारी.
आपो वे नरर, नवः	२९	मन्., 1. 10	आर्द्रामलकमात्रास्तु	५३१	হান্ধ্ব. (ABORI,
आपोऽरानिकयापूर्वम्	४३०	याज्ञ.			vol. 8, p. 129)
आपोऽशनमकृत्वा तु	६२२		आर्यप्रायमनाविलम्	३८	मनु., 7. 69
आपो हि ष्ठा २०१, ६५५,	६९९,		आर्यावर्तमतिक्रम्य		आदित्य.
	७०९	% . सै., 10. 9. 1	आर्यावर्तसमुत्पन्न:	८१०	आदित्य.
आपो हि छेति तिसृमिः	७०९	विष्णुधर्मो., 2. 90. 2	आर्षं कनिष्ठिकामूले ६८३,	७००	आश्व. स्मृ., 4. 51
आप्यायस्वेति च क्षीरम्		परा., 11. 32	आषोंढाज: सुतस्त्रींस्त्रीन्	४०८	मनु., 3. 38
आभीरोऽम्बष्ठकन्यायाम्		मनु., 10. 15	आईतसौगतानां तु	१३७	कात्या., 681
आमन्त्रितस्तु यो विप्रः		मत्स्य., 227. 8	आवसथ्यं तथाधानम्	४८४	गार्ग्य.
आमन्त्र्य पूजयेद् गम्धैः		पिता.		२२५	पिता.
आममांससुरासोम	६३२	शाता., AL MS.,	आवाहनं तु देवानाम्	२३०	पिता.
		p. 7	आवाहनऋचा दद्यात्	७०८	अनुष्टुब्बिधानम्

व्याख्योद हितप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

आवाहनामीकरण	३४७	याज्ञ., 1. 251	आसामन्यतमां गन्छन्	४६७,	
आवाहनादिकान् कृत्वा	७१८	शीन.		६०३	नार., 182. 75
आवाहनादिपूर्व तु	२४७	पिता.	आसिद्धस्तं परासेधम्	५९	नार., 19. 49
आवाहयेत् ततो देवान्	२५०	पिता.	आसीत गुरुणा सार्धम्	४३४	मनु., 2. 204
आवाह्य तु घटे धर्मम्	२२४	पिता.	आसुरादिषु यल्लब्धम्	३०६	कात्या., 920
आविकं मार्गमीष्ट्रं च	७९३	ब्रह्माण्ड. उपो.,	आ सेतुदर्शनात् पूतः	४७६	च्यव.
	- , ,	14. 27	आसेधकाल आसिद्धे	५९	नार., 20. 51
आविशेत् सिल्ले नित्यम्	२३६	पिता.	आसेधयेद् विवादार्थी	५९	नार., 19. 47
आवी वैश्यस्य'	४२५	आश्व. ए ., 1. 9. 11	आस्वेव तु भुजिष्यासु	६११	नार., 183. 79
आवृत्तानां गुरुकुलात्	६५	मनु., 7. 82	आहारं मैथुनं निद्राम्	६०८	হান্ত্ৰ:
आवेदयति चेद्राजे	પ <u>્</u>	याज्ञ., 2. 5	आहार्यं वर्जयेन्नित्यम्	२३६	पिता.
आशितार: स्वयं कार्या:	११२	मनु.	आहिण्डको निषादेन	२७८	मनु., 10. 37
आशौचं जायते नृणाम्	७२९	ब्रह्माण्ड.	आहिताग्निरनड्डांश्च	७३०	आप. ध.,.2. 9. 13
अ!शौचं शुद्धिमायाति	३६४	षड., 23	आहिताभिरुपस्थानम्	६२८	बृहस्प. प्रा., 48
आशोचान्ते ततः सम्यक्	३४५	मरी.	आहितामिर्द्विजो भुक्त्वा	५८०	लिखि. (ABORI,
आशौचान्ते पुन: क्रिया	३४५	जाबा. (कृत्य. क.		•	vol. 8, p. 131)
	•	गुद्धि., p. 22)	आहिताप्त्रिश्चेत् प्रमीयेत	४१५	हारी. (<i>NPP</i> , vol.
आश्रमग्रहणे चैव	७८०	गार्ग्य.		• •	63, p. 163)
आश्रमत्वं समाश्रित्य	३२	भवि., 1. 181. 12	आहिताभेर्द्धि जाग्रयस्य	५५१	अङ ্ গি
आश्रमे वृक्षमूले वा	५४३	मनु., 11. 78	आहूतप्रपलायी च	५९	बृहस्प., 3. 10
आश्रय: शस्त्रदाता च	१०३	कात्या., 832	आहूतश्चाप्यधीयीत	४५१	याज्ञ., 1. 27
आश्रय: शस्त्रदाता च	४६८	पैठी.	आहू •स्त्ववमन्येत	42	कात्या., 100
आश्रितस्यापि विदुषः	६०४	व्याघ्र.	आह्य श्रावयेदेक:	५२५	अङ्गि. उ., 3. 9
आश्वयुज्यां च कृष्णायाम्	७७७	ब्रह्म.	आहैको दर्शयामीति	१८६	बृहस्प., 10. 74
आश्विनो दशमो गृह्यते	२९२	काठ. सं., 27. 5		, ,	
आषाढीकार्त्तिकीफाल्गुनी	४४५		इको गुणवृद्धी	४७०	अ ष्टा., 1. 1. 3
आषाढी कार्त्तिकी माघी	७७७	ब्रह्म.	इङ्गिताकारचेष्टाज्ञम्	५४	मनु., 7. 63
आ पोडशादा द्वाविंशात्	६३८	याज्ञ., 1. 37	इच्छत: श्रद्दधानस्य	२४४	नार.
आ संस्काराद्धरेद्धागम्		नार., 196. 27	इच्छन्ति पितरः पुत्रान्		
आसध्वमिति तान् ब्रूयात्		·	(3,,, 3,,	४८९	नार., 47. 5
आसनं यः प्रयच्छेत		स्कान्द.	इच्छया च ततो दद्यात्	६७३	
आसनाच्छयनाद्यानात्	४७३	परा., 12. 79	इच्छया विभजेत् सुनन्		•
आसनेषु नियुङ्जीत		देव.	इच्छयेषाममेध्यानि	५८२	_
आ सप्तमात् रिक्थविन्छित्ति		स्वयंभू.	इतरे कृतवन्तस्तु	۷۵	मनु., 9. 242
आ समुद्रातु वै पूर्वात्		मनु., 2. 22	इतरेण निधौ लब्धे	५०	याज्ञ., 2. 35
आ सहस्राच त्रिगुणाम्			इतरेषां तु देवानाम्	२४४	नार.
- ,	•		•	•	

	45	डश.	ईशानस्तु भवेद्रक्तः	२२४	पिता.
इतरेषां तु वर्णानाम्	८२		ईशास्ते स्वधनस्य हि		नार., 201. 43
इतरेषां पश्चनां च	६१०	जाबा. मनु., 3. 41	ईश्वरो नित्यकालात्मा २८,		नारः, २०१. २५
इतरेषु च शिष्टेषु	४०८	ऋ. सं., 10. 119. 1	ईपद्गीतं नवं श्वेतम्	८२३	
इति वा इति में मनः	६४६		ईपद्यौतं स्त्रिया धौतम्	८२२ ६९६	
इति संश्रुत्य गच्छेयुः	३२८	याज्ञ., 3. 12	र्वसारा स्त्रना पाराम्	474	
इत्येतद्भाषणं यत्तत्	४३२	भर. ०	उक्ता पञ्चगुणा शाके	१७४	बृहस्प., 10. 17
इत्येते द्वादशादित्याः	२२४	पिताः	उक्त्वा चैवानृतं साक्ष्ये	४७९	मनु., 11. 88
इदं जना उपश्रुत	६४७	ऋ. सं. खिल., 5. 8	उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यम्	७९२	कार्ण्याः (अङ्गिः पू.,
इदं विष्णुविंचक्रमे	८३०	死. ң., 1. 22. 17	`	·	905)
इदं शरीरं वसुधे	८७९	विष्णु(T)., 96. 97	उच्छिष्टमगुरो: ५८४,	७५०	वसि., 14. 20
् इदमाप: प्र व हत	७०९	程. सं., 1. 23. 22	उच्छिष्टमन्नं दातव्यम्	७५१	व्याघ्र.
'इदमाप: प्रवहत	७०९	विष्णुधर्मी., 2. 90. 3	उच्छिष्टमन्नं दासार्थम्	७५१	मनु., 10. 125
इन्दुक्षये न भुञ्जीत	५३२	वसि., 27. 21	उच्छिष्टमितरस्त्रीणाम्	७३५	अङ्ग <u>ि</u> .
इन्दुक्षये मासि मासि	७७८	मनु., CSS, 3. 123	उच्छिष्टसंनिधानं तत्	७६५	अत्रि.
इन्द्रं पूर्वे तु संस्थाप्य	२२४	पिता.	उच्छिष्टसंनिधौ पिण्डान्	७६६	याज्ञ., 1. 242
इन्द्र: पीतो यम: श्याम:	२२४	विता .	उच्छीर्षके घृतभृतम्	८३०	गहड. ड., 24. 53
इन्द्रनीलनिभ: श्रङ्गे	८१८	मत्स्य•	उत्कृत्य वृषणी वापि	६००	अङ्गि.
इन्द्रलोके वसेच्छ्रीमान्	७१३	नर., p. 126	उत्कृष्टं चापकृष्टं च	३६	नार., 63. 58
इन्द्रस्थानेऽभिशस्तानाम्	२१९	कात्या., 434	उत्कृष्टजातीयापहारे	५९४	
इन्द्रस्य दक्षिणे भागे	२२४	पिता.	उत्कोचजीविनो द्रव्य	१५५	याज्ञ., 1. 339
इन्द्रियाणां विचरताम्	७५९	गीता., 2. 67	उल्क्रम्य तु वृतिं य: स्यात्	१२७	नार., 169. 28
इन्द्रियाणि पराण्याहुः	८८३	गीता., 3. 42	उत्क्रान्तिवैतरण्यादि	३६९	पड., 79
इन्द्रेशसोमसूक्तानि	७६५	मत्स्य., 17. 38	उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ	१२३	याज्ञ., 2. 274
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च	२२४	पिता.	उत्तमं चेति शास्त्रेषु	७९	नार., 204. 3
इन्धनार्थमशुष्काणाम्	४८८	मनु., 11.64	उत्तम: पुरुषस्त्वन्य: २९,	८७७	गीता., 15. 17
इमं मन्त्रविधि कृत्स्नम्	२२५	पिता.	उत्तमणीधमणेभ्यः १८०,		नार., 47. 5
इमानप्यनुयुञ्जीत	१४२	मनु., 8. 259	उत्तमणीनि देविपं	४८९	•
इरावती इदं विष्णु:	५१९	परा., 11. 35			p. 314
इषस्य गुक्रैकादश्याम्	७२७		उत्तमश्रास्थिभेदे तु	१०१	बृहस्प., 21. 11
इषुं न प्रक्षिपेद् विद्वान्	२३८	नार. पिता.	उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्र	१२९	नार., 145. 23
इषे कृष्णचतुर्दश्याम्	४४६	ब्रह्म.	उत्तमस्याधिक: प्रोक्त:	९२	बृहस्प., 20. 8
इष्टकाभस्मपाषाण	२२३	नार.	उत्तमेषु च सर्वेषु	२०७	कात्या., 230
इष्टिं वैश्वानरीं नित्यम्	६२८	मनु., 11. 27	उत्तमे साहसे दण्ड:	८०	नार., 205. 8
इष्टिश्राद्धे कतुर्दक्षः		হান্ধ্ন. (ABORI,	उत्तमो वाधमो वापि	८४	याज्ञ., 2. 277
		vol. 8, p. 98)	उत्तरं तत्र तज्ज्ञेयम्	६२	हारी. (व्यास., <i>IC</i> ,
इह रति:	८१९	बाज. सं., 8. 51			vol. 9, p. 70)

उत्तरायणं द्वादशी वा	८२२	मत्स्यः	उदूर्णे हस्तपादे तु	१००	याज्ञ., 2. 216
उत्तरे नव गन्यूति:	८११	पुराण.	उद्दिश्य कुपितो हत्वा	४६९	विष्णु.
उत्तरी तु विसंवादे	१८६	बृहस्प., 10. 78	उद्धृत स्त्रे हविलयन	७३२	गीत., 9. 58
उत्तानं किंचिदुन्नम्य	८७३	याज्ञ., 3. 198	उद्भृताश्चापि शुध्यन्ति	३९०	देव.
उत्तानवक्षा न शयेत्	७४२	আশ্ব.	उद्धृत्य चतुर: पि ^{ण्डा} न्	६९४	परा. मनु. बोधाः
उत्थाय मातापितरौ	४३४	ब्रह्म.	उद्भय चापि त्रीन् पिण्डान्	६९४	परा. मनु.
उत्पत्ति प्रलयं चैव	२०	वि. पु., 6. 5. 78	उद्भृत्य चापि त्रीन् पिण्डान्	६९४	बोधा., 2. 3. 7
उत्पत्तिं प्रलयं चैव	८४९	शाता.	उदृत्य वै कुम्भशतम्	३९१	परा., 7. 4
उत्पर्यवार्थे स्वामित्वात्	२८०	गौत.	उद्यतानां तु पापानाम्	१६२	कात्या., 800
उत्पन्ने त्वौरसे पुत्रे	२६५	कात्या., 857	उद्यतासि: प्रियाधर्षी	१६४,	वृ. वसि.
उत्पादकब्रह्मदात्रो:	४३५	मनु., 2. 146	उद्यत्स्कन्धं सककुदम्	८१८	मत्स्य., 207. 13
उत्पादयेत् पुनर्भूत्वा	२५७	मनु., 9. 175	उद्वहेत द्विजो भार्याम्	४००	मनु., 3. 4
उत्पाद्यते गृहे यस्तु	२५८	मनु., 9. 170	उद्वहेत्तु द्विजो भार्याम्	४००	वि. पु., 3. 10. 24
उत्सर्जनं पौषमासे	४४५		उद्वहेत् सप्तमादूर्ध्वम्	४०१	च. वि.
उत्सादनं च गात्राणाम्	४३५	मनु., 2. 209	उद्वासावाहने न स्तः	७०८	भाग., 11. 27. 13
उत्सृज्यामिं प्रवसन्	६२८	हारी.	उद्वाहे पुत्रजनने	७७२	मै. परि., p. 236
उदकं च प्रदातब्यम्	२२३	नारः पिताः	उद्वेजनकरैदिण्डै:	४७	मनु., 8. 352
उदकं चैव दासश्च	३२३	कात्या., 882	उन्मत्त: पतित: क्लीब:	१३४	नार., 177. 3 7
उदकेनातुराणां तु	६८४	यम.	उन्मत्तजडबालानाम्	१९३	बृहस्प., 6. 52
उदके फलमूलेषु	५९५	जाबा.	उपगच्छेद्वधूमेवम्	४२१	शौन.
उदक्यां स्तिकां श्र्द्राम्	४५७	शाता.	उपचारिक्रया केलिः	९३	मनु., 8. 357
उदक्यास्पृष्टसंघुष्टम्	५७३	याज्ञ., 1. 168	उपचारा भगवते	७१०	पुराणसमुच्चय:
उदङ्मुख: प्राङ्मुखो वा	२४२	नार.	उपच्छन्नानि चान्यानि	१४१	मनु., 8. 249
उदङ्मुखस्तु मध्याह्न	६७६	यम.	उपजिह्वाताङुपाती	२४८	पिता.
उदङ्मुखान् प्राङ्मुखान् व	१०२	नार. (कात्या., 344)	उपजीव्यद्वमाणां च	९८	याज्ञ., 2. 227
•	४७३	आप. ध., 1. 31. 1	उपतिष्ठतामक्षय्य	३४७	याज्ञ., 1. 252
उदयात् प्राक्तनी ६८७	, ७३६		उपधाभिश्च यः कश्चित्	१३९	मनु., 8. 193
उदयास्तमययोः	६०८	कारय.	उपनीत्या सहैवेति	४२४	
उदरस्थे रसे तस्मिन्	४२१	शौन.		६५१	याज्ञं., 1. 15
उदस्तवासा उत्तिष्ठेत्	६७७	भर.	उपनीय तु यः शिष्यम्		
उदान: कण्ठदेशस्थ:	८६९	त्रिकाण्डी., 1. 1. 63	उपनीय ददद्वेदम्	४४१	-
उदितं ग्रहनक्षत्रम्	६२४	परा., 5. 7	उपनीय वेदमध्यापयेत्	•	cf. मनु., 2. 140
उदित्यृचा वा वारण्या	२०१	मनु., 8. 106	उपपत्तिमवस्थां च	३८८	
उदुत्तमं वरुण पाशम्	२०१	邪. सं., 1. 24. 15	उपपातकजातानाम् ४९८,	-	
उद्गूरणे तु हस्तस्य	१००	कात्या., 785	उपपातकमभ्यस्तम्	४७५	•
उद्गूर्णे प्रथमो दण्ड:	१००	याज्ञ., 2. 215	उ पपातकयुक्तोऽपि	९१	याज्ञ., 2. 210
			~	•	•

उपपातकशुद्धिः स्यात्	४९१,		उ पे यान्मध्यरात्रान्ते	७४१	आश्व. स्मृ., 5. 268
	६४२	याज्ञ., 3. 265	उपोपितं तत: स्नातम्	२४९	पिता.
उपपातकशुद्धचर्थम्	६४७	ष. त्रिं. (संव., 212)		७३९	आश्व स्मृ., 5. 172
उपपातकसंज्ञं च	५४०	स्कान्द.	उपोष्य द्वादशःहं वा	५७१,	
उपपाते तुरीयं स्यात्	५०१	कात्या.	५७७,	५८२	यम. (कूर्म., p. 684)
उपपापेषु पञ्चारात्	५२३	अङ्गि. उ., 7. 7	_	३५६	यम.
उपपापोद्भवं पञ्च	५०९	शाता.	उभयशिररकं दद्यात्	८२५	च्यव.
उपप्रविनिमित्तं च	१८५	कात्या., 542	उभयाभ्यर्थित न ेतत्	१९१	याज्ञ., 2. 88
उपमूलं सक्कल्छ्नम्	७९२		उभयो: पार्श्वयोद त्वा	८४१	व्रह्म.
	६, ७२	मनु., 7. 195	उभयो: प्रतिभूर्गाह्य:	६३	याज्ञ., 2. 10
उपलिप्ते ग्रुची देशे	२५०	पिता.	उभयो: सप्त दातव्या:	७०७	
उपवासेन चैकेन	५१५	याज्ञ., 3. 318	उभयोरप्यसौ रिक्थी २५४,	२६२,	
उपवासो वृतं होम:	४९४	परा., 6. 54	•	२६५	याज्ञ., 2. 127
उपविश्य तु विण्मूत्रम्	६७९	परा.	उभावपि हि तावेव	९४	मनु., 8. 377
उपविष्टा तु वामेन	०७६	ब्रह्म.	उमे मूत्रपुरीषे तु	६७८	दक्ष.
उपवीतं देवानाम् ७०२	, ७६४	तै. सं., 2. 5. 11. 1	उमे संध्ये तु कर्तव्ये	४२८	अत्रि.
उपवीतमलंकारम्	७५०	मनु., 4. 66	उभौ चार्थानुसारेण	१५८	वसि.
उपसंग्रहणं कुर्यात्	४५९		उभौ मध्वासवक्षोबी ३७५,	५६८	महाभार. उद्यो.,
उपसर्गमृतौ चैव	३६९	परा. (बृ. परा., 8.19)			47. 21
उपसर्जनं प्रधानस्य	३६ [°] ९ २९२	परा. (बृ. परा., 8.19) मनु., 9. 121	उ भौ यदि व् यतीते तु	४७७	47. 21 याज्ञ.
			उभौ यदि व्यतीते तु उभौ वा श्रोत्रियौ ज्ञतौ	७७४ १९७	
उपसर्जनं प्रधानस्य	२९२	मनु., 9. 121			याज्ञ.
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करैश्च संपूर्णम्	२९२ ८४७	मनु., 9. 121 मत्स्य.	उभी वा श्रोत्रियी ज्ञाती	१९७ ८८ ०	याज्ञ.
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करैश्च संपूर्णम् उपस्थमुदरं-जिह्ना	२९२ ८४७ ७९	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125	उभी वा श्रोत्रियी ज्ञती उरसा शिरसा दृष्ट्या	१९७ ८८ ०	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थमुदरं-जिह्वा उपस्थानं तत: कुर्यात्	२९२ ८४७ ७९ ४४०	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282	उभी वा श्रोत्रियी राती उरसा शिरसा दृष्ट्या उद्ख्खले मुसले यच शूर्पे	१९७ ८८ ० ४५५	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थमुदरं जिह्वा उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः सीघम्	२९२ ८४७ ७९ ४४० ५२३	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अक्ति. उ., 2. 8	उभी वा श्रोत्रियी ज्ञती उरसा शिरसा दृष्ट्या उत्स्र्वले मुसले यच शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते	१९७ ८८० ४५५ ४४६	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थमुदरं जिह्वा उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थायं ततः सीघम् उपस्थितस्य मोक्तव्यः	२९२ ८४७ ७९ ४४० ५२३ १७३	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1	उभौ वा श्रोत्रियौ ज्ञतौ उरसा शिरसा दृष्ट्रया उद्ध्यले मुसले यच ग्रूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव	१९७ ८८० ४५५ ४४६ ७१४	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रलकोश:
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थमुदरं जिह्वा उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थाय ततः सीघम् उपस्थितस्य मोक्तव्यः उपस्थितो हि न्यायेन	२९२ ८४७ ७९ ४४० ५२३ १७३ ५२२	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1	उभी वा श्रोतियी ज्ञती उरसा शिरसा दृष्ट्या उद्ध्यले मुसले यच शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषसि यत्स्नानम्	१९७ ८८ ० ४५५ ४४६ ७१४ ६९५	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रलकोश:
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थानुदरं जिह्वा उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः सीघ्रम् उपस्थितस्य मोक्तन्यः उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थित्यागुः चिस्पृष्टम्	२९२ ८४७ ४४० ५२३ ५२३ ५२७ ६१७	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1 देव.	उभी वा श्रोतियी ज्ञती उरसा शिरसा दृष्ट्या उत्स्र्वले मुसले यच्च शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषसि यत्स्नानम् उष्ट्यानं समारुह्य	१९७ ८८० ४४६ ४४६ ७१४ ६९५ ६३२	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रलकोश:
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थायं ततः सीघम् उपस्थितस्य मोक्तन्यः उपस्थितो हि न्यायेन उपस्पृद्याशुचिस्पृष्टम् उपहृन्येत वा पण्यम्	२९२ ८४७ ४४० ५२७ १२७ १२७ १२०	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1 देव. नार., 158. 6	उभी वा श्रोत्रियी हाती उरसा शिरसा दृष्ट्या उत्स्रवले मुसले यच शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषिस यत्सानम् उष्ट्रयानं समारुह्य उष्णातोया महावेगा	१९७ ८८ ० ४४६ ४१४ ६९५ ६३२ ५११	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रलकोश: मनु., 11. 201
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थामुदरं जिह्वा उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थायं ततः सीघ्रम् उपस्थितस्य मोक्तव्यः उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो हि न्यायेन उपस्पृक्याशुचिस्पृष्टम् उपहन्येत वा पण्यम् उपाकर्मणि चोत्सर्गे	२९२ ८४७ ४४० ५२३ ५२७ ६१७ १२८	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1 देव. नार., 158. 6	उभी वा श्रोत्रियी हाती उरसा शिरसा दृष्ट्या उत्स्रवले मुसले यच शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषिस यत्सानम् उष्ट्रयानं समारुह्य उष्णातोया महावेगा	१९७ ८८ ० ४४६ ४१४ ६९५ ६३२ ५११	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रलकोश: मनु., 11. 201
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थामुदरं जिह्वा उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः सीघ्रम् उपस्थितस्य मोक्तन्यः उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो हि न्यायेन उपस्पृक्षाशुचिस्पृष्टम् उपहन्येत वा पण्यम् उपाकर्मणि चोत्सर्गे उपाकर्म न कुर्वन्ति उपाकृतिस्तु पञ्चम्याम् उपायनादिमारभ्य	२ ९ २ ७ ९	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1 देव. नार., 158. 6	उभी वा श्रोतियी ज्ञती उरसा शिरसा दृष्ट्या उत्स्र्वले मुसले यच्च शूपें उस्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषित यत्स्नानम् उष्ट्यानं समारुह्य उष्णतोया महावेगा उष्णे वर्षति शीते वा	१९७ ८ ४ ४ ६ ४ ५ २ १ ६ ३ १ ५ ५ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ६ १ ६ १	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रत्नकोश: मनु., 11. 201 परा., 8. 32
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थायं ततः सीघम् उपस्थितस्य मोक्तव्यः उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो वा पण्यम् उपाकर्मणि चोत्सर्गे उपाकर्म न कुर्वन्ति उपाकृतिस्तु पञ्चम्याम्	२९२ ८४७ ४४० ५२७ ६१२७ १२४ ४४४ ४४४	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1 देव. नार., 158. 6 याज्ञ., 1. 144	उभी वा श्रोतियी हाती उरसा शिरसा दृष्ट्या उरद्रखले मुसले यच शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषिस यत्सानम् उष्ट्रयानं समारुह्य उष्णातीया महावेगा उष्णो वर्षति शीते वा ऊदया कन्यया वापि ऊदा या च सगोता स्यात	१९७ ८ ४ ४ ६ ४ ५ २ १ ६ ३ १ ५ ५ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ३ १ ६ ६ १ ६ १	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रत्नकोश: मनु., 11. 201 परा., 8. 32
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थामुदरं जिह्वा उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः सीघ्रम् उपस्थितस्य मोक्तन्यः उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो हि न्यायेन उपस्पृक्षाशुचिस्पृष्टम् उपहन्येत वा पण्यम् उपाकर्मणि चोत्सर्गे उपाकर्म न कुर्वन्ति उपाकृतिस्तु पञ्चम्याम् उपायनादिमारभ्य	२ ९ २ ७ ९	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1 देव. नार., 158. 6 याज्ञ., 1. 144	उभी वा श्रोतियी हाती उरसा शिरसा दृष्ट्या उरद्रखले मुसले यच शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषिस यत्सानम् उष्ट्रयानं समारुह्य उष्णातीया महावेगा उष्णो वर्षति शीते वा ऊदया कन्यया वापि ऊदा या च सगोता स्यात	१९७ १९७ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 ते. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रत्नकोश: मनु., 11. 201 परा., 8. 32 कात्या., 901
उपसर्जनं प्रधानस्य उपस्करेश्च संपूर्णम् उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः कुर्यात् उपस्थानं ततः सीघम् उपस्थितस्य मोक्तन्यः उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो हि न्यायेन उपस्थितो हि न्यायेन उपस्ट्रियाशुचिस्पृष्टम् उपहन्येत वा पण्यम् उपाकर्मणि चोत्सर्गे उपाकर्मण चोत्सर्गे उपाकर्मन कुर्वन्ति उपाकृतिस्तु पञ्चम्याम् उपायनादिमारभ्य उपायनिविष्ठेरेषाम्	२ ८ ७ ९ ० १ १ १ १ १ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४	मनु., 9. 121 मत्स्य. मनु., 8. 125 याज्ञ., 3. 282 अङ्गि. उ., 2. 8 याज्ञ., 2. 62 अङ्गि. उ., 2. 1 देव. नार., 158. 6 याज्ञ., 1. 144 प्रजा.	उभी वा श्रोतियी हाती उरसा शिरसा दृष्ट्या उरद्रखले मुसले यच शूपें उल्काविद्युत्संनिपाते उशीरं च गुडं चैव उपस्युषिस यत्सानम् उष्ट्रयानं समारुह्य उष्णातीया महावेगा उष्णो वर्षति शीते वा ऊदया कन्यया वापि ऊदा या च सगोता स्यात	१९७ १९७ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५ १८५	याज्ञ. बृहस्प., 5. 1 तै. ब्रा., 3. 7. 6. 75 रत्नकोश: मनु., 11. 201 परा., 8. 32 कात्या., 901 शङ्ख. (ABORI,

व्याख्योद।हतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

ऊर्णायां पष्टवस्त्रे च	७१२		ऋणं देयमदेयं च	१६७	नार., 46. 1
ऊर्ध्वं तु द्विगुणं नाभे:	६२४	पुल.	ऋणं पुत्रकृतं पित्रा	१८२	बृहस्प., 10. 124
ऊर्ध्व नाभेयांनि खानि	३७९	मनु., 5. 132	ऋणं पुत्रकृतं पित्रा	१८४	कात्या., 544
ऊर्ध्व पञ्चभ्यो मासेभ्य:	८५२	वसि. cf. 9. 10	ऋणं पैतामहं पौत्र:	१८७	व्यास. (IC, vol. 9,
ऊर्ध्वं पितुः पुत्राः	२८०	गौत., 28. 1	_		p. 86)
ऊर्ध्व प्राणान्तिकं ज्ञेयम्	४७०,		ऋणं वोदुः स भजते	१८१	नार., TSS, 26. 19
५८९	, ५९१	ष. त्रिं.	ऋणं सलाभं संशोध्य	१७०	ह्यास., (<i>IC</i> , vol. 9, p. 85)
ऊर्ध्वं प्राणा व्युत्कामन्ति	१०९,		0 C	0.4-	बृह स्प. , 10. 114
	४३३	मनु., 2. 120	ऋणमात्मीयवत् पित्र्यम्	१८०	
ऊर्ध्व मासत्रयात् तस्य	१६८	कात्या., 503	ऋणमेवंविधं पुत्रान्	१७९	कात्या., 549
ऊर्ध्व यस्य त्रिसप्ताहात्	२४७	नार., 125. 331	ऋणानां चानपिक्रया	४८९	याज्ञ., 3. 234
ऊर्ध्व वार्षिकाभ्याम्	८६१	হাঙ্ক্ক. (ABORI,	ऋणिकः सधनो यस्तु	१७६	नार., 85. 132
		vol. 7, p. 128)	ऋणिष्वप्रतिकुर्वत्सु	१८६	नार., 80. 119
ऊर्ध्व विभाग।जातस्तु	२८६,		ऋणी च न लभेद् बन्धम्		बृहस्प., 10. 65
	२९७	मनु., 9. 216	ऋतं च सत्यं च ६४७,		ऋ. सं., 10. 190. 1
ऊर्ध्व संवत्सरात् कुर्यात्	७७३	•	•	900	
ऊर्ध्व संवत्सरात् तस्य	१६८	कात्या., 502	ऋताबुपेयात् ४०६		गौत., 5. 1
ऊर्ध्व सप्तमात् पितृ	३५४	गौत., 4. 3	ऋतुस्नातां तु यो भार्याम्		4 15
ऊर्ध्वमाग्रहायण्याः	७७७	कात्या.		, ৬४०	परा., 4. 15
ऊर्ध्वरेताः क्षपाशयः	८५४	वसि., 9. 5, 6	ऋतुस्नाता तु या नारी	६२०	परा., 4. 14
	- (, 5. 5, 5	ऋते ग्रीष्मादसौ युक्तः	२१६	नार., 121. 300
ऋक्षेष्ट्याग्रयणं चैव	८५३	मनु., 6. 10	ऋते महापातिकनः	५२७	
ऋग्वेदो देवदैवत्य:	४४८	मनु., 4. 124	ऋतौ तु मैथुने स्नायात्	६७९	परा
ऋचां दश सहसाणि	४५०	મશુ., ૧. 124	ऋतौ न गच्छेद्यो भार्याम्		
ऋचामशीति: पादश्च	४५०			६२८	बृहस्प. प्रा., 25
ऋजीषपकं भुक्ता च	-	7777 / ADADI 1	ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्	२२४	पिता.
नऽजानमञ्चा गुनला च	५७९	যান্ধ্ৰ.(ABORI, vol.	ऋत्विग्यदि वृतो यज्ञे	११८	मनु., 8. 206
2		8, p. 125)	ऋत्विजं यस्त्यजेद्याज्य:	११४	मनु., 8. 388
ऋज्वी धटे तुला कार्या	२२१	नार., 114. 263	ऋत्विज: समवेतास्तु	११७	मनु.
ऋज्वी घटे तुला कार्या	२२१	पिता.	ऋत्विजां दीक्षितानां च	३६८	याज्ञ., 3. 28
ऋणं तद्धमेसंयुक्तम्	१५३	हारी.	ऋषभैकसहस्रा गाः	५५३	मनु _. , 11. 127
ऋणं तयो: पतिकृतम्	१८१	नार. 55., 24	ऋषभोऽधिको ज्येष्ठाय	३१९	गौत., 28. 14
ऋणं तु दापयेत् पुत्रम्	१८०	कात्या., 557	ऋषयश्चितरे धर्मम्	४६१	मनु., 2. 154
ऋणं दद्यात् पतिस्तासाम्	१८४	याज्ञ., 2. 48	ऋषयो दीर्घसंध्यत्वात्	७५४	मनु., 4. 94
ऋणं दद्यात् पितृब्ये वा	१७९	नार., 51. 14	ऋषिर्दर्शनात्	३९९	निरुक्तम्, 2. 11
ऋणं दाप्याः प्रतिभुवः	१८७	न्यास. (IC, vol. 9,	`		
		p. 86)	एकं गोमिथुनं द्वे वा	४०५	म नु ., 3. 29

एक एव प्रमाणं स:	१९८	कात्या., 354	एकराशिगती स्याताम्	५४२	र्शं. गी. (विष्णुधर्मो.,
एक एव प्रमाणं स्यात्	१९८	बृहस्प., 5. 2			1. 60. 21)
एक एव सवर्ण: स्यात्	३१७	देव.	एकवर्णो द्विवर्णो वा	८१९	मत्स्य.
एक एवं सवर्णस्य	२८४	देव.	एकवर्षे हते वत्से	५५८	वृ. प्रचे.
एक एवीरस: पित्र्ये	२६५	बृहस्प., 26. 70	एकवासा आर्द्रवासा:	५२९	যন্ত্ৰ. (ABORI,
एक एवौरसः पित्र्ये	२६५	देव.			vol. 8, p. 128)
एककालं चरेद् भिक्षाम्	८६०	म नु ., 6. 55	एकवासा न भुञ्जीत	६९७	देव.
एककालं चरेद् मैक्षम्	५४४	यम.	एकवासाश्चरेद्धैक्षम्	५२९	गार्ग्य.
एककालं तु भुज्ञान:	६१६ -	হাজ্ব., 17. 2	एकविंशतिरात्रं तु	५१७	ब्रह्म.
एककालं समक्षन् वै	५९९	शङ्ख., 17. 2	एकविंशतिरात्रं पीत्वा	५३८	उश.
एकियानिवेशेन	१५७	कात्या., 518	एवविं शतिरात्रस्तु	५२१	यम.
एकच्छायाप्रविष्टानाम् १८७	,१८८	कात्या., 538	एकविंशतिरायाच्यम्	५१६	परा.
एकजातिद्विजातींस्तु	८८	मनु., 8. 270	एकशफांस्तथा	७८५	याज्ञ., 1. 262
एकत्र कूलपातं तु	१४३	व्यास. (बृहस्प., 19.	एकशय्यासनं पङ्क्तिः	४७३	बृहस्प. प्रा , 24
		23)	एकशाटी स्यात्	८६१	
एकत्रासनशय्याभिः	४७४	बृहस्प. प्रा., 26	एकस्मिन् द्वयोर्वा	८८७	शङ्ख.
एकदण्डं गृहीत्वा च	८६२		एकस्मिन्नपि जीवति	७७४	निगम:
एकदण्डी त्रिदण्डी वा	८६२	बोधा., 2. 10. 40	एकस्मिन्नेव वा दक्षिणम्	२८४	हारी.
एकदेशं तु वेदस्य	४४१	मनु., 2. 141	एकस्मिन् वाप्यशक्तश्चेत्	७१९	व्यास.
एकदेशमुपाध्याय:	४४१	याज्ञ., 1. 35	एकस्य बहुभि: सार्धम्	६५	बृहस्प., 1 . 135
एकपर्यङ्करायनी	३७५	cf. महाभार. उद्यो.,	एकस्यापि स्रुते जाते	२६९	`बृहस्प., 26. 79
		47. 28	एकां स्त्रीं कारयेत् कर्म	१५०	बृहस्प., 26. 2
एकपार्ध चरेद्रोधे	५५८	आप.	एका चेत् पुत्रिणी तासाम्	२६९	बृहस्प., 26. 80
एकपि ^{ण्डस्ब} धानाम्	४०३	स्वयंभू:	एका चेद्वहुभिः काचित्	५५९	आप.
एकमक्तादीनां च	५१५	शङ्खलि.	एकादशरात्रं पीत्वा	५३८	उश.
एकभक्तेन नक्तेन	५१५	याज्ञ., 3. 318	एकादशविधः साक्षी	१९८	नार., 91. 149
एकमातुपसूतानाम्	४८६	गार्ग्य. (शाता., AL	एकादशाहे प्रेतस्य	८१७	गरुड. उ., 3. 7
		MS., p. 9)	एकादशीं समासाद्य	७३१	
एकमेव समुद्दिष्टम्	८६२		एकादशी महापुण्या	५४१	स्कान्द.
एकया वापि केतक्या	७१४	तत्त्वसागर:	एकादशेऽपि वा मासि	३४८	भवि.
एकरात्रं वसेद् ग्रामे	८६१	कण्व.	एकादरोऽह्नि यच्छ्राद्मम्	३४५	
एकरात्रं हि निवसन्	६७२	विष्णु(T)., 67. 34	एका माध्वी च पैष्टी च	३७५	यम.
एकरात्रोपवास: ५७६,	५७७	सुम.	एकाराम: परिव्रज्य	८६१	याज्ञ., 3. 58
एकरात्रोपवासश्च कुच्छृ:	५२१	याज्ञ., 3. 321	एका लिङ्गे करे सब्ये	६७९	शाता.
एकरात्रोपवासश्च तप्त	५१७	याज्ञ., 3. 317	एकाहं क्षपणं कृत्वा	६२२	यम.
एकरात्रोषिताश्चापः	३९०.	देव.	एकाहमेकभक्ताशी	५१५	परा., 8. 37

एकाहस्तु सिपण्डानाम्	३६६	मरी. े	एतदेव त्र्यहाभ्यस्तम्	५२०	शङ्ख. (ABORI,
एकाहार: सदा कार्य:	४१५	प्रचे. चौन १ । इ			vol. 8, p. 128)
एके गोदानादि एकेनैव तु कार्याणि	४२९	गौत., 2. 15		६०३	যার. মন্ত. হাজ্লু. (<i>ABORI</i> ,
एकनव तु कायाण एके मुख्यान्यकेवला:	३ २८	उदा.	एतदेव व्रतं कुर्यात्	६२१	vol. 8, p. 119)
	२८३	त्रिकाण्डो., 3. 3. 16	2	\\0.0	voi. 8, p. 119) मनु., 11. 117
एकैकं कारयेत् कर्म	88	मनु., 7. 138	एते देव वृतं कुर्युः	४९१	
एकैकं ग्रासमश्रीयात्	५१७	यम. - 	एतदेव वतं स्तेन:	५९२	व्यास.
एकैकं वर्धयेत् पिण्डम् —^-	५३२	वसि., 27. 21	एतदेव शान्त्युदकम्	६४०	गीत., 20. 16
एकेकमुपवेशयेत् -केन्नेकेन	३४५	आश्व. ए., cf. 4. 7. 2	एतद्रः पितरः	७६३	
एकैकमेकैकस्य	७६१	आश्व. ए., 4. 7. 2	एतद्वतं चरेत् सार्धम्	६०५	न्याघ्र.
एकैव हि भवेद्धार्या	३१५	महाभार. अ नु .,82.5 2	एतन्मैथुनमष्टाङ्गम्	४६६	ब्रह्म. वै., 2. 19. 27
एकोदरे जीवति तु	३०२	बृ. मनु.	एतया निषादस्यपतिम्	६६१	मै. सं., 2. 2. 4
एको देवः सर्वभूता	३१	cf. श्वे. उ., 6. 11	एता: प्रकृतयस्त्वष्टी	८७५	यम.
एकोहिष्टं तु यच्छ्राद्मम्	३४६	शाता.	एता गत्वा स्त्रियो मोहात्	४६७	संव. स्मृ. संद., 159
एकोहिष्टं देवहीनम्	३४७	याज्ञ., 1. 251	एतानाकलितान् विद्यात्	४४६	मनु., 4. 105
एकोद्दिष्टविधानेन	३२७	प्रचे.	एतानार्यस्य विवाहान्	२७३	बोधा.
एकोद्दिष्टविधानेन	३४६	बृहराः श्रा., 135	एतानि पञ्च रतानि	८२३	
एकोद्दिष्टविधानेन	७८७	परा.	एतानि वै दश यज्ञायुधानि	३८३	तै. सं., 1. 6. 8. 3
एकोहिष्ठे सिपण्डे च	३४७		एतान्येव तथा पेयानि	५२१	यम.
एकोऽपि स्थावरे कुर्यात्	१५२		एतान्येव समस्तानि	477	यम.
एको वा	८५२	आप. ध., 2. 22. 9	एताभिश्वेव होतव्यम्	५१९	परा., 11. 37
एको ह्यनीश: सर्वत्र	१४९	व्यास. (<i>IC</i> , vol.	एतावदेव साध्वीनाम्	२८९	बृहस्प., 26. 85
		9, p. 97)	एतासां देवतानां तु	२२५	पिता.
एको ह्यनीश: सर्वत्र	१४९	बृहस्प., 14. 8	एतासु गमनं कृत्वा	६१०	आप.
एतच्चान्द्रायणं नाम	५३२	वसि., cf. 23. 47	एतासु ब्राह्मणी गत्वा	६०९	संव., cf. 152
एतच्छीचं गृहस्थानाम्	440	मनु., 5. 137	एतास्तु मोहितो गत्वा	४६५	परा., 10. 5
एतज्ज्ञत्वा विमुच्यन्ते	८७५	यम.	एते कर्मकरा जेया:	१२८	नार., 141. 13
एतत्कष्टतरं विद्यात्	४८	मनु., 7. 50	एते च शपथाः प्रोक्ताः	२०७	
एतत्ते तत ये च ३४७,	३४८	आश्व. श्री., 2. 6. 1 5	एते तु शपथा: प्रोक्ताः	२०९	
0.00	५३२	वसि.		88	
एतत् पूर्वापरकाल	१५७	मिता., 2. 27	एतेनैव प्रकारेण	८०	नार., 204. 5
एतत् पाट्कौशिकम् ४००,		गर्भोपनिषत्	^	४६९	याज्ञ., 3. 227
एतत् सर्वं पितापुत्रै:	३२२	`		६६४	•
एतत् सर्वे प्रदातव्यम्			~	५५° ६३३	यस.
	५३४	•	2 4 02 2	६२२ ६९ १	नार.
	468	_	5 . 0 . 5	456 6 90	411.
	•		July Add Nod	470	

एतेषां भक्षणं कृत्वा	५७८	यम.	एवं प्रयतं कुर्वीत	६८	मनु., 7. 220
एतेषामप्यलाभे तु	४२६	यम.	एवं विचारयन् राजा	२०८	कात्या., 421
एतेषामाचाराणाम् -	६३९	कतु.	एवंविधं राजऋतम्	६८	व्यास.
एतेषामुदकं पीत्वा	५६९	आप., 9. 6	एवंविधानि काष्ठानि	२२१	नार., 115. 265
एतेषामेव सर्वेषाम्	६३५	यम.	एवंविधानि काष्ठानि	२२१	पिता.
एतेषु ख्यापयन्नेनः	५४४	परा., 12. 69	एवं विधायोपिटप्य	२५०	पिता.
एतेष्वन्यतमोपायम् 	३६७	शिवपु. वायुसं. उ.,	एवंविधो वृषो मोच्य:	८१९	मत्स्य.
		29. 208	एवंत्रत्तस्य तृपतेः	७२	विष्णु(T)., 3. 97
एतेष्वेवाभियोगे <u>षु</u>	२१२	कात्या., 429	एवं व्याधितपतित	११८	হান্ত্ৰ. (ABORI,
एते साधारणा मासाः	२१६	पिता.			vol 8, p. 109)
एते हि कथिता लोके	१६४	मत्स्य., 227. 119	एवं समासत: प्रोक्तम्	२५१	पिता.
एतेरुद्रत्य होतन्यम्	५१९	परा., 11. 36	•	८४२	गरुड.
एतैरेव द्रव्यै: समस्तै:	५१७	मिता., 3. 317	एवं सोमायनम्	५३४	हारी.
एतैरेव वियुक्तानाम्	२१२	कात्या., 430	एवमशुचि शुक्लं यत्	६५८	बोधा., 2. 1. 50
एतेर्हिङ्गैर्नयेत् सीमाम्	१४१	मनु., 8. 252	एवमाह्वानिते गन्ध	३४६	कात्या.
एतो न्विन्द्रं स्तवाम	६४६,		एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गम्	२४१	याज्ञ., 2. 111
६५४,	६५५	ऋ. सं. , 8. 95. 7	एवमुद्वाहयेत् कन्याम्	४०१	च. वि.
एधोदकं मूलफलम्	६६२	मनु., 4. 247	एवमेन: शम याति	६५९	याज्ञ., 1. 13
एघोदकयवसनु,	६६२	वसि., 14. 12		२७०	कालि., 92. 16
एन: संश्रावियत्वा तु	२४५	नार.	एव एव विधिज्ञेंय: प्राणि	१२२	याज्ञ., 2. 203
एनस्विभिरनिर्णिक्तैः	६१६	मनु., 11. 189	एव एव विधिर्ज्ञेयो वर्पा	१४३	याज्ञ., 2. 154
एभि: संसर्गमायाति ४७२,	४७४	संव., 126	एव एव विधिर्देष्टः	१३९	नार., 132. 14
एभिश्र व्यवहर्ता यः ८३,	११६	याज्ञ., 2. 240	एष चान्द्रायणो मास:	५३२	गौत., 27. 16
एलालवङ्गकर्पूर	६८४	आप. AL, 2. 66	एष दोपश्च शुद्धिश्च	६०२	कात्या.
एवं कश्मलभूयिष्ठा	३९६	देव.	एष मैत्रकृत: कुच्छ्:	५२२	यम.
एवं कारयिता राजा	२२८	पिता.	एव बोऽभिहितो धर्म:	८५९	मनु., 6. 97
एवं कोश: प्रदातव्य:	२१०	पिता.	एषां तु ब्राह्मणो भुक्त्वा	५७२	यम.
एवं चतुर्विधा शेया: ३७४,	३७६	हारी. सं., 1. 19. 1	एषां त्रिरात्रमभ्यासात्	५२१	याज्ञ., 3. 322
एवं ते गर्भ दधामि	२५२	बृ. उ., 6. 4. 22	एषां मूत्रपुरीषाणि	५८२	अङ्गि.
एवं तै: समनुज्ञात:	५२४	अङ्गि. उ., 3. 5	एषामन्यतमं प्रेतम्		परा.
एवं दण्डादिकैर्युक्तम्	४३६	बृहस्प. सं., 222	एषामन्यतमाभावे १७७,	२०६	याज्ञ., 2. 22
	४६६	कात्या.	एषामपतितान्योन्य	११४	याज्ञ., 2. 237
एवं नारीकुमारीणाम्	५२७	परा., 9. 55	एषामलाभे कार्पास	७१३	भर.
एवं निष्कप्रमाणं तु	७६	व्यास.	एषामसंभवे कुर्यात् ४०१,	६७०	याज्ञ., 1. 126
एवं परंपराज्ञाने	१४२	बृहस्प., 19. 22	एषा संख्या निकृष्टानाम्	२१०,	
एवं पृष्टे स यद् ब्रुयात्	46	कात्या., 87		२११	बृहस्य., 8. 48

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यान।मनुक्रमणी

एषु श्रःद्धं न कुर्वीत	७८६	गार्ग्य.	और्णकौरोयकुतपाः	३८४	देव.
एष्ट्रव्या यहवः पुत्राः	८१५	ब्रह्म., 220. 32	औषधं लवणं चैव	५५९	व्यास.
एह्यहि भगवन् धर्म २२४,		पिता.	औष्ट्रं गव्यं तथा भुक्त्वा	५७०,	হাঙ্ক্লু $.~(ABORI,$
			••	५७७	vol. 8, p. 124)
ऐन्दवं च पराकस्य	६१३	च. वि.	औष्ट्रमेकशफं स्त्रैणम् ७१४	,५८०	याज्ञ., 1. 170
ऐन्दवेन मृगारेष्टगा	६३४	च. वि.			
ऐन्द्यां तु प्रथमायां तु	७६९	ब्रह्म.	कंधराबाहुसक्थ्रां च	१०२	याज्ञ., 2. 220
ऐश्वर्यस्य समग्रस्य	२०	वि. पु., 6. 5. 74	कक्षच्छेदे तुलाभङ्गे	२२८	नार., 118. 284
•		•	कचिद्राही न	६३७	
ओं कुल्पयत	७५६		कञ्चुकं न परीदध्यात्	४१५	स्कान्द., 4. 4. 103
ओंकारं च पुनः कृत्वा	४५०	यम.	कटकानि च देयानि	२२२	नार. पिता.
ओंकारं प्रथमं कृत्वा	४५०	यम.	कटकोऽस्त्री नितम्बोऽद्रेः	३९०	त्रिकाण्डी., 2. 3. 5
ओंपूर्वा व्याहृतय:	६५०	आश्व. यू., 3. 5. 12	कटाक्षावेक्षणं हास्यम्	९३	व्यास. (IC, vol. 9,
ओज: शरीरे संख्यातम्	८६९				p. 94)
ओमापो ज्योती रसः	६४९	तै. आ., 10. 27. 1	कटोदकक्रियां कृत्वा	६३६	परा•
ओमिति ब्रह्म	८८१	तै. उ., 1. 8	कट्यां कृताडो निर्वास्यः	66	मनु., 8. 281
ओषधीर्मन्त्रयोगांश्च	२४३	पिता.	कणान् वा भक्षयेदब्दम्	५६८	भवि.
	•		कणान् वा भक्षयेदब्दम्	५६५	मनु., 11, 92
औदुम्बर: क्षत्रियस्य	४२६	য়ীন. (आश्व. गृ.,	कण्टकारिकया शोकम्	७१३	पुष्पसार:
· ·		1. 19. 13)	कण्ठेऽक्षमालामासज्ज्य	१२२	नार., 214. 6
औपनायनिकः कालः	४२६	व्यास.	कथंचिद् ब्राह्मणीं गच्छेत्	. ६०६	संव., 167
औपासने तु होतव्यम्	६६९	वसि.	कथं नु खलु पुत्रिका	३५४	बोधा.
औपासनेनाहितामिम्	४१५	भर. (आप. पितृ.,	कदम्बं बिल्वपत्रं च	७९०	
		4. 2. 9)	कदली लवली धात्री	८२८	पद्म.
औपासनो दर्शपूर्णमासौ	७५०	बोधा., 1. 3. 6	कदाचिदपि नाध्येयम्	४४७	
औरभ्रिको माहिषिकः	८०४	मनु., 3. 166	कनकं कुलिशं नीलम्	८२३	
औरस: क्षेत्रज: पुत्रिका	२६३	হাঙ্ক্কুলি. (ABORI,	कनिष्ठिकाग्रवत् स्थुलम्	६८१	आश्व. स्मृ., 4. 28
		vol. 8, p. 108)	कन्द: सैन्धवसामुद्रे	८२७	पद्म.
औरस: पुत्रिकाबोज	२६२	देव.	कन्यकानां त्वदत्तानाम्	३१८	कात्या., 858
औरसा: क्षेत्रजास्तेषाम्	२६७,		कन्यां समुद्धहेदेषाम् ६१	८, ६५९	याज्ञ., 3. 261
	६५९	याज्ञ., 2. 141	कान्यादूषी सोमविकयी	४९०	हारी. (NPP , vol.
औरसा अपि नैतेंऽशम्	२६६	नार., 195. 21	Q .		63, p. 180)
औरसे पुनस्त्वन्ने	२६४	देव.	कन्यादोषाश्च ये पूर्वे	१३४	नार., 177. 37
औरसो धर्मपत्नीज:	२५३,		कन्याप्रदानमभ्यर्च्य	४०६	मनु., 3. 30
	२५४	याज्ञ., 2. 128	कन्यायाश्च पितृद्रव्यम्	३१८	देव.
औरसो विभजन् दायम्	२६४	•	कत्यायाश्च पितृद्रव्यात्	२९१	देव.

कन्यायास्तद्धनं सर्वम् १४८	८,३०३	च्यास., (<i>IC</i> , vol.	कर्तव्यो मध्यको दण्डः	१०१	बृहस्प., 21. 12
		9, p. 93)	कर्ता ममेदं कर्मीत	१४६	नार., 138. 10
कन्यावैवाहिकं चैव	१८५	कात्या., 543	कर्तु: शरीरसंस्थाश्च	२४३	पिता.
कन्यासंदूपणं चैव	४९०	याज्ञ., 3. 238	वर्तु: समपदं कार्यम्	२२९	पिता.
कन्याहरणमस्तेयम्	५९५	शङ्ख.	कर्पृरं चन्दनं दर्पम्	८२३	गरुड.
कपाटबीजसंयुक्ताम्	२२८	पिता.	कर्मजा हि नृणां रोगा:	५१२	शाता.
कपालं दक्षिणे पाणी	५४५		कर्मण्यभिष्रवृत्ते च	२०१	महाभार.
कपित्थं लाङ्गली	७१३		कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः	८०७	याज्ञ., 1. 221
कपिरथबिल्वामलक	ं ८३६	बृ. परा., 10. 30	कर्माकुर्वन् प्रतिश्रुत्य	१३२	नार., 151. 5
कपिर्वराह: श्रेष्ठश्च	८८४	भगवान्	कर्माङ्गं नवमं प्रोक्तम्	७६०	विश्वा. (cf. भवि.
कपिला चेत् तारयति	८४१	याज्ञ., 1. 205			1. 183. 6)
कपिलायां तु दुग्धायाम्	५२२	यम.	कर्माण्यारभते सोम	८५३	आप. ध., 2. 22. 7
कपिला सर्वपापन्नी	८४०	ब्रह्म.	कर्मारम्भं तु यः इत्या	१३२	नार. (कात्या., 657)
क्योतवङ्का चाथार्क	422	निघण्टु.	कर्षणकरणार्थ चोप	४८८	वसि., 19. 12
कया नश्चित्र आ भुवत्	६५६	ऋ. सं., 4. 31. 1	कर्षूसमन्वितं मुः त्या	७७६	कात्या. स्मृ., 24. 14
करक्कं चापि चिञ्चं च	७१५		कलयति जगदेपः	३३६	
करणवदशब्दम्	६५२	cf. हरदत्त on आप.	कलहापहृतं देयम्	१०४	याज्ञ., 2. 221
		परि. सू., 8	कलहे साहसे चैव	६४	नार., cf. 210. 8
करतालत्रये दत्ते	२३८	नारः पिताः	कल।यकङ्गुनीवारा:	८२७	पद्म.
करवीरकपुष्पेण	७१४		कलौ यच्छन्ति ये विष्णोः	७१२	विष्णुधर्मो.
कराग्रं यो न धुनुयात्	२४८	पिता.	कल्याणमेव कुर्वीत	३६७	शिवपु. वायुसं. उ.,
करिभग्नकृते चैव	७४२	वि. पु.			29. 211
करीन्द्र जीमूतवराह	३८१	रत्नपरीक्षा, p. 30	कश्चित् क्षिपति त्त्रुत्रः	३२९	ब्रह्म.
करीपमिष्टकाङ्गार	१४१	मनु., 8. 250	कश्मलाशुचिसं र गरी	३९१	देव.
करे कर्पटके चैव ७३२	, ७९१	शाता.	कांस्यजं दोहनं पृष्ठ	८४०	देव.
करौ विमृदितब्रीहे:	२३४	याज्ञ., 2. 103	कांस्यपात्रप्रदानेन	८४३	स्कान्द.
कर्क गतेऽकें हि सुगः	३३४	सिद्धान्त:	कांस्यायस्ताम्ररेहवानि	३८२	ब्रह्माण्ड.
कर्णनासाकरच्छे <mark>दे</mark>	१०१	बृहस्प., 21. 12	कांस्यायस्ताम्रसीसाना म्	५९४,	
कर्णनासादिभिहींनाः	६९१	नार.		५९६	जावा.
कर्णश्रवेऽनिले रात्री	४४६	मनु., 4. 102	कांस्योपदोहां राजेन्द्र	८२५	मंत्र्य., 205. 2
कर्णों तत्र पिधातव्यी	४३४	मनु., 2. 200	काकं च सायुधं शूद्र म्	६४९	
कर्णीष्ठघाणपादाक्षि	१०२	कात्या., 781	काकं वा चक्रवाकं वा	५७६	হাঙ্ক্ক., cf. 17.24
कर्तव्यं स्वमश्रङ्गं तत्	८२२	मत्स्य., 206. 6	काकश्वायवलीढं तु	३८८	परा., 6. 71
कर्तव्यः पावनः सम्यक्	५२९	वसि.	काकिण्यादिस्त्वर्थदण्डः	७४	नार., 229. 54
कर्तव्यमानुपूर्वेण	७३५	ब्रह्म.	काकिन्यो वर्धकाश्चैव	१२१	
कर्तव्या सर्वतोत्तारा	८३५	देवी.	काकोच्छिष्टं गवाघातम्	५८१	হাঙ্ক্ল., 17. 46
		• **		• •	87

व्याख्योद।हृतप्रमाणव।क्यानामनुक्रमणी

काको भूत्वा चिरं देवि	३७६	उमामहेश्वरसंवाद:	कायमग्राङ्गलीषु च	६८३	आश्व. स्मृ., 4. 51
काकोल्ककुक्कुट	४४८	गौत.	कायाविरोधिनी शश्वत्	१६७	नार., 76. 104
काणं वाप्यथवा खञ्जम्	९०	मनु., 8. 274	कायिका कर्मसंयुक्ता	१६८	बृहस्प., 10. 10
काणखोरकूटषण्ढाः	३१९	गौत., 28. 6	कायिका कालिका चैव	१६७	नार., 75. 102
काणा: कुब्जाश्च पण्ढाश्च	८०४	⁻थम.	कायिका कालिका चैव	१६८	बृहस्प., 10. 9
कानीनः कन्यकाजातः	२५७	याज्ञ., 2. 129	कारणं भुक्तिरेवैका	१५९	नार.
कानीनश्च सहोदश्च	२५३	मनु., 9. 160	कारयेत् खजनैस्तानि	२१३	भृगु. (कात्या., 432)
कानीनश्च सहोदश्च	२६५	बृहस्प., 26. 73	कारयेदायसं पात्रम्	२४८	पिता.
कानीनश्च सहोदश्च	२६५	देव.	कारयेद्दासकर्माणि	१२९	कात्या., 718
कान्तारगास्तु दशकम्	१६८	याज्ञ., 2. 38	कारयेन्मण्डलान्यष्टी	२२९	पिता.
कापालिकान्नभोक्तृणाम्	६०९	उश. (लघुयम., 29)	कारावरो निषादानु	२७८	मनु., 10. 36
कापिलादिघृतं चैव	७१५		कारिता च शिखावृद्धिः	१६८	बृहस्प., 10. 9
कामं भर्तुरनुज्ञया	४१७	হান্ধ্ব. (ABORI,	कारुकान् शिल्पिनश्चैव	४४	मनु., 7. 138
		vol. 8, p. 112)	कार्त्तिकीफाल्गुन्याघाढी	४४५	गीत., 16. 37
कामं वा तदनुज्ञात:	४७७	मनु., 3. 222	कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा	८१७	मत्स्य.
कामकोधास्वतन्त्रार्त १५१	, १५२	कात्या., 647	कार्पासं चोपवीतम्	४२५	पैठी.
कामतश्च यदा हन्यात्	५४७	भवि.	कार्पासं ब्राह्मणस्य	४२५	वसि.
कामतस्तु कृतं यत् स्यात्	५९१	शाता.ALMS.,p.2	कार्पासं वा सर्वेषाम्	४२५	गौत., 1. 20
कामतो द्विगुणं प्रोक्तम्	४७६,		कार्य तु साधयेद्यो वै	८३	कात्या., 954
	५६६	व्यास.	कार्य: कृतानुरूपस्तु	१०१	बृहस्प., 21. 9
कामतोऽपि च धीरत्वम्	५४७	भवि.	कार्य: परीक्षकैनित्यम्	२२२	नार. पिता.
कामतोऽपि चरेद्वीर	१६२	मित्रिः	कार्यगौरवमासाद्य	१९७	नार., 101. 188
कामतो मद्यपानं तु	५६८	भवि.	कार्यातिपातव्यस नि	40	कात्या., 96
काममनाद्ये	७६२	आश्व. ए., 4. 7. 3	कार्येष्वधिकृतो यः स्यात्	१९८	नार., TSS, 57. 129
काममपतितमश्रोत्रियम्	११४	शङ्काले. ($ABORI$,	कार्यो द्वितीयापराधे	१२३	याज्ञ., 2. 274
		vol. 8, p. 109)	कार्पापणं भवेद् दण्ड्य:	७८	मनु., 8. 336
कामयेत् तत्र सा दण्ड्या			कार्घापणस्तु विज्ञेय:	७७	मनु., 8. 136
कामाचेदपतितं याज्यम्	११४	शङ्खलि. ($ABORI$,	कार्षापणानां सा दिव्ये ७५,	२११	बृहरूप., 8. 28
		vol. 8, p. 109)	कार्पापणोऽण्डिका ज्ञेया ७५	५, ७७	कात्याः, 494
कामादिप हिराजन्य: ३७४	,३७५,		कार्पापणो दक्षिणस्याम्	७७	कात्या. (नार., 229.
	५६८	बृ. याज्ञ.			57)
कामाद्दशगुणं पूर्वम्	१५४	मनु., 8. 121	कार्ष्णायसमलंकारः	२७८	मनु., 10. 52
कामावकीर्ण इत्याभ्याम्	४४०	याज्ञ., 3. 281	काल: प्रमाणं दानं च	१५९	कात्या., 320
काम्यानि चैव श्राद्वानि	७८१	कूर्म., 593	कालकूटमलाबुं च		नार., 123. 321
काम्ये नित्ये विशेषेण	७०१	व्याघ्र.		४७९	बृह₹ा. सं., 20
कायत्रैदशिकाभ्यां वा	६८४	भर.	कालत: पूजिती मासी	७८६	देव.

कालदुष्टं तु विज्ञेयम्	७३७	भवि., 1. 186. 23	कुतपं योगपट्टं वा	६९६	याज्ञ.
कालदेशविरोधे तु	२१४	कात्या., 436	कुनखी श्यावदन्तकः	५१३	याज्ञ., 1. 222
कालपके: स्वयं शीणें:	८५७	मनु., 6. 21	कुन्तापं वालखिल्यांश्च	६४७	यम.
कालशाकं महाशाकम्	७९६	वायु.	कुबेरस्तु सुवर्णाभः	२२४	पिता.
कालायसं विशेषेण	७९४	आदित्य.	कुब्जान्धवन्ध्याबधिरै:	६९०	
काले कार्यार्थिनं पृच्छेत्	५८	कात्या., 86	कुमारीगमने विप्र:	६०४	परा.
कालेकालकृतोनश्येत्१७०	,२८८	याज्ञ., 2. 58	कुमारी पाण्डुराम्बरा	६९०	
काले तु विधिना देयम्	१७९	काल्या., 552	कुम्भो द्रोणद्वयं ज्ञेयः	८४	
काले त्वाधाय कर्माणि	६२७	कार्ष्णी.	कुरुते दानहरणे	१४३	व्यास.
कालेऽन्यस्मिन् सुशीतले	२१६	नार., 121. 300	कुरुबिस्तस्तु तत्पले	७५	त्रिकाण्डी., 2. 9. 86
कालेऽपूर्णे त्यजन् कर्म	१३२	नार., TSS, 102. 7	कुर्याचेत् प्रतिभूर्वादम्	१८९	पिता.
काले प्रतीते प्रतिभूः	१८६	कात्या., 533	कुर्याच्छुशुरयो: पाद	४११	याज्ञ., 1. 83
काले वाप्यथवाकाले	७२४	मनु., 3. 105	कुर्यातामितरे कुयुः	७७६	जात् .
काव्यादीनां कवीनां च	४२३	स्कान्द.	कुर्यात् पञ्चकरादूर्ध्वम्	८३५	गर्ग.
काषायवस्त्रः साक्षाच	६९५	गोभि.	कुर्यात् प्रत्यभियोगं च	६४	याज्ञ., 2. 10
काषायी मुण्डस्त्रिदण्डी	८६२	देव.	कुर्यात् प्रत्याब्दिकात्	३५२	गौत.
काष्ठलोष्टारमभिगीवः	५५८	यम., 48	कुर्यादध्ययने योगम्	४३०	मनु., 2. 191
काष्ठादिना ताड्यित्वा	६४०	बृहस्प. प्रा., 82	कुर्यादनशनं विप्र: ४७५,	६१७	कूर्म., 678
काष्ठे सांतपनं कुर्यात्	५५८	यम., 49	कुर्यादाराधनं विष्णोः	७१६	शौन.
किं कार्य का च ते पीडा	40	कात्या., 86	कुर्यादिष्टिं पावमानीम्	६२८	मरी.
किंचिदभ्युदिते खी	६९५		कुर्याद् द्वादश गण्डूषान्	६८०	आश्व. स्मृ., 4. 43
किंचितूनं प्रदाप्यः स्यात्	१३९	व्यास. (IC, vol. 9,	कुर्युः सांतपनं ऋच्छ्म्	५८२	अङ्गि.
		p. 87)	कुर्युरर्धे यथापण्यम्	४३	मनु., 8. 398
किं ते कार्यं वदासाभिः	५२४	अङ्गि. उ., 2. 10	कुर्युर्भयादा लोभादा	१४२	कात्या., 750
किमेतयोर्भेळीय: स्यात्	१५७	वसि.	कुर्युर्यथाईत: कर्म	११७	मनु.
कीर्तये: पतितां संशाम्	३७०	ब्रह्म.	कुर्युर्यथेष्टं तत् सर्वम्	१४९,	
कीर्तिते यदि भेदः स्यात्	१४३	कात्या., 741		३२५	नार., 201. 43
कुक् कुटाण्डप्रमाणं वा	५३१	परा., 10. 3	कुवीत कर्णमात्रं तु	२३६	नार.
कु क्कुटाण्डप्रमाणस्तु	५१६	आप.	कुर्वीत जीवनं येन	३१०	कात्या., 855
कुटिलोन्मत्तचौरांश्व	४८६	कात्या. 👯मृ., ६. ६	कुर्वीत सह पिण्डताम्	३४८	
कुदुम्बं बिभृयाद् भ्रातुः	३२३	नार., 191. 10	बुलद्वयेऽपि चोच्छिन्ने	४१४	
कुदुम्बभरणाद् द्रव्यम्	१४६	नार., 137. 6	कुलान्यकुलतां यान्ति	४०४	व्या स., 4. 36
कुदु म्बार्थमशक्तेन	१८५	कात्या., 542	कुलायनं विरोधश्व	१३८	बृहस्प., 17. 12
कुदुम्बार्थे कृतं च	१८४	विष्णु(T)., 6. 39	कुदुस्थाश्चणकाः श्रादे	७९३	
कुदुम्बिनोऽथ कायस्थान्	६७	व्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,	कुल्या: कुलविवादेषु	१९८	नार., 92. 152
		p. 72)	कुशमूलविपक्केन	५७४	यम.

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

कुशा: शाकं पयो मत्स्या:	६६२	याज्ञ., 1. 214	कृच्छातिकृच्छं कुवीत	५१७	यम.
ु कुशाग्रैस्तर्पयेद् देवान्	७०२	,	कुच्छातिकुच्छी कृत्वादी	५६८	भवि.
कुशाभावे तु काशा: स्यु:	७८९		कृच्छातिकृच्छी कृत्वा वे	५६६	भवि.
कुशास्तीणं समास्तीर्य	८२२	मत्स्य.	कुच्छातिकुच्छ्रो विहितौ	५६६	भवि.
कुशोदकं सप्तमे च	५२०	ब्रह्म.	कु च्छ्राब्दमाचरे ज्ज्ञानात्	६०९	यम., 29
कुष्ठिनां वर्जयेदिमन्	२१६	पिता.	कुन्छुं द्वयो: परिवेद्य	६३०	यम.
कुसीदवृद्धिं गुणम्	१७३	मनु., 8. 151	कुच्छो देव्ययुतं चैव	६३५	•
कुसुम्भं राजसर्षपम्	७९३	,	कुच्छोऽभ्यन्तरशोणित <u>े</u>	६४०	यज्ञा., 3. 292
कुसुम्भकुङ्कुमानां च	३८४	হাঙ্গ্ৰ., 16. 11	कुच्छ्रो मासद्वयं चेत्	६२६	संग्रहकार:
कुषुम्भकुङ्कुमे रक्तम्	३८४	হাঙ্ক্ক.	कुच्छ्रो वारुण उच्यते	५१८	ब्रह्म.
कुसुम्भनालिकाशाकम्	७३३	उश.	कृणुष्वपाजः	७६२	काठ. सं., 16. 15
कुहक: प्रत्यवसित:	१९६	नार., 100. 185	कृतं यत्रैकदिवसे	१५७	वसि.
कुहकादिभयाद्राजा	२४३	पिता.	कृतं वा यद्दणं कु ^र छू	१८२	नार., 50. 11
क्टलेख्यं तु तत् प्राहु:	१९२	बृहस्प., 6. 31	कृत: पञ्चविधस्तेषाम्	१९८	नार., 91. 149
कूटशासनकर्तृश्च	८३	मनु., १७. २३२	कृतकाकृ तयो र्मध्ये	१८	बि. पु., 2. 7. 20
क्टसाक्ष्यं तु कुर्वाणान् ८३	,१५४	मनु., 8. 123	कृतकालोपनेयश <u>्</u> र	१६९	नार., 83. 124
कूटस्वर्णव्यवहारी ९७,	११६	याज्ञ., 2. 297	कृतज्ञाद्रोहिमेधा ^व	४४३	याज्ञ., 1. 28
क्टाक्षदेविन: पापान्	१२२	नार., 214. 6	कृतदारो गृहे ज्येष्ठ:	६२७	काष्णी.
कूपं वृत्तायतं प्राज्ञ:	८३५	गर्ग.	कृतभूमी तु भुञ्जीत	७३२	आप.
कूप: पादविहीनश्च	८३५	देवीपु.	कृतमस्वामिना यच	१९३	कात्या., 270
कूप: प्रवृत्तपानीय:	८३५	विष्णुधर्मो., 3.296.7	कृतवापो वा निवसेत्	५४३	मनु., 11. 78
कूपकृत् स्वर्गमासाद्य	८३५	विष्णुधर्मो., 3.296.7	कृतशौचो द्विराचम्य	६८३	शौन.
कूपवत् कथिता शुद्धिः	६१९	वि. पु.	कृते तु केवलं स्नानम्	३७१	ब्रह्म.
कूर्पासकं च ताम्बूलम्	४१२	स्कान्द., 4. 4. 24	कृते नि:संशये पापे ४५८,	५१३,	
कूलच्छायासु च तथा	७४३	मार्क.		422	अङ्गि. उ., 2. 2
कूश्माण्डं जीरकं चैव	८४४	देवीपु.	कृते संभापणादेव	४७३	परा., 1. 26
क्रमाण्डेर्जुहुयाद् घृतम्	५२९	হাঙ্ক্ল. (ABORI,	कृतोद्धारमदत्त्वा य:	१६८	कात्या., 503
		vol. 8, p. 128)	कृत्तिकादिषु ऋक्षेषु	७८५	मरी.
क्रमाण्डैर्वापि जुहुयात्	२०१	मनु., 8. 106	कृत्रिमः पञ्चभागं तु	२६४	ब्रह्म.
कृच्छं चान्द्रायणं चैव	६२६	मनुः, 11. 177	कृत्वा कुर्या: प्रयत्नेन		अङ्गि. उ., 3. 11
कृष्ठ्रं चैवातिकृष्ठ्रं च	६०१	व्याघ्र.	कृत्वातस्य।पि संसर्गम् ४७५		
कृच्छ्रं सांतपनं कुर्यात् कृच्छ्रं सांतपनं वा स्यात्	५९१	ष. त्रि. ÷-	कृत्व।नुज्ञातस्य वा स्नानम्		_,
क्र-छचान्द्रायणे कुर्यात्		संव.	कृत्वा पापं न गूहेत	५२३	अङ्गि. उ., 2. 4
कृष्ड्यान्द्रायणं स्याताम्	६०५ ६०२	ब्याघ. प्रचे.	कृत्वा यज्ञोपवीतं वा	६७५	कात्या.
कृष्णु पार्श्वापण स्वाताम् कृष्णुपादोऽसपिण्डस्य	६१२ ६३६	স্থ হান্ধ্ৰ: (ABORI,	कृत्वा शवशिरोध्व जम्	५४५	मनु., 11. 72
e. ×	444	राञ्च. (ABORI, vol. 8, p. 115)	कृत्वा सचैल: स्नात्वा च		वृ. हारि., 6. 303
		, p. 11 0)	Section and section at	711	E. 611.1., 01 000

कृत्वा सद्य: पतन्त्येते	४७२	देव.	केशसंधारणं प्रोक्तम्	५२७	
कृत्वा सद्य: पतेजानन्	४७४	कूर्म., 659	केशसंस्कारकवरी	४१२	स्कान्द., 4. 4. 425
कृत्वा स प्राकृतं कृच्छूम्	६०४	परा.	केशाकेशिग्रहश्चेव	९३	च्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,
कृत्वा सांतपनं कृच्छुम्	६१२	परा., 10. 24			p. 94)
कृत्वैवमभियुक्तस्य -	२३१	नार. पिता.	केशानां नास्ति नारीणाम्	५२६	परा.
कृत्वोपवीतं सन्येंऽसे	६५८	शौन.	केशानां रक्षणार्थाय	५२७	परा., 9. 52
कृशां विवर्णा नोपेयात्	७४०	आश्व. स्मृ., 5. 270	केशानां वपनं कृत्वा	५२७	हारी.
कृषामि पृथिवीं पार्थ	८८५		केशान् यज्ञोपवीतं च	८६२	बाष्कल:
कृषिर्भवाचक: शब्द:	८८५	महाभार. उद्यो., 69.5	केशास्थिशवविण्मृत्र	३९०	व्रह्म.
कृषीवलो ऽन्न पानानि	६३८	बृहस्प. आप., 5	केशेषु गृह्णतो हस्ती	१०१	मनु., 8. 283
कृषे: षष्ठं च विप्रेभ्य:	६३४	परा.	केसरेषु तथैवाश्वम्	८२३	
कृष्णग्रीवो रक्तशिसः	७९७	निगम: .	कैवर्तमेदभिलाश्च	४८१	अङ्गि. (यम., 33)
कृष्णचतुर्थीमारभ्य <u> </u>	५३४	हारी.	कैवर्तमेदभिल्लाश्च	९५	संव. (यम., 33)
कृष्णधान्यानि सर्वाणि	७९३		कैवर्तभेदमि <u>ला</u> श्व	६०९	आप. (यम., 33)
कृष्णपक्षे श्राद्धरचौ	७८०		कैवर्तमेदभिछाश्च ५७२	, ६३३	यम., 33
कृष्णलेश्वोक्त एवं स्यात्	१०७	कात्या., 492	कोशः पार्रेन दातव्यः	२१८,	
कृष्णवर्णा वै रामाः	२५३	वसि., 18. 18		२१९	पिता.
कृष्णसारैर्यवैर्दभें:	८१०	आदिस्य.	कोश: शङ्कासु पञ्चम:	२१८	पिता.
कृष्णा स्वर्णप्रदा ज्ञेया	८४०	ब्रह्म.	कोश एकोऽशिरा: स्मृत:		पिता.
कृष्णो वर्णश्च मे यस्मात्	८८५		कोशमल्पेऽपि दापयेत्	२१८	नार.
बल्तकेशनखरमश्रुः	७५०	मनु., 6. 52	कोशस्तु सर्वदा देय: २१		नार.
बल्हितानां पशुसोमानाम्	६२८	मनु., 11. 27	कोशातक्यर्कधत्तूर	७१३	
केचिदूचुईरिद्वारम्	८१३	स्कान्द.	कोष्ठागारायुघागार	८६	म नु ., 9. 280
केन कस्मिन् कदा करम	ात् ५८	कात्या., 87	कौटसाध्यं तथा कृत्वा	६२१	शङ्ख., 17. 5
केवलाघो भवति	७२७	ऋ. सं., 10. 117. 6	कौटिल्यम्	४९०	याज्ञ., 3. 238
केवलानि च ग्रुक्तानि	५७९	शङ्ख., 17. 32	कौत्सं जस्वाप इत्येतत्	६४५	मनु., 11. 249
केवलास्तु क्षये कार्याः	990		कौपीनं कटिस्त्रं च		यम.
केशकीटनखं प्राश्य	५७७	•	कौरोयं क्षौमकापीसम्	७९०	741.
केशकीटपिपीलिका	३८७	हारी.	-32-0	१४४	TUE 2 20
केशकीटावधूतं च	५३९	उश.	क्रमागते गृहक्षेत्रे १४	(00	याज्ञ., 3. 38
केशकीयावपन्नं च	५७७	प्रचे. (कूर्म., 570)	। ८५५। न १०	८, ५८४	
केशकीटावपन्नं च	५७७		क्रमाद्व्याहतं प्राप्तम्		9, p. 96)
केशकीयावपन्नं च	५७८	संव.	कमायातो हट: श्रूद्र:	१८०	
केशग्रहान् प्रहारांश्च	७५१	मनु., 4. 83	. गाता ८७, सूप्र:	ष ६	
केशभस्मतुषाङ्गार	७४४	1, 1, 133	क्रमेण पादशो हीनम्	•	9, p. 68)
केशइमश्चुनखादीनाम्	488	. सुम.	क्रमेणाचार्यसच्छिष्य	६०६	
			। नानसान्छ०य	566	, याज्ञ., 2. 137

			_		
क्रय: प्रोपितनिक्षितम्	१३९	कात्या., 592	क तद्दतु साक्षित्वम्	• • •	नार., 94. 162
क्रयविकयधर्मेषु	११८	नार., 157. 2	11.1	४२२	
क्रयविक्रयानुशय: ५४,		मनु., 8. 5	क्षत्तुर्जातस्तथोग्रायाम्	२७६	मनु., 10. 19
कव्यादं कुक्कुटम् ५७०,		হাঙ্ক্ল., 17. 21	क्षत्त्रुप्रपुरुकसानां च	२७७	मनु., 10. 49
किमिकीटपतङ्गेषु	404	शिवधर्मः	क्षत्रगर्भवधे चैव	447	च. वि.
क्रिमिकीटपिपीलिका	५७७	हारी. ($\mathcal{N}PP$, vol.	क्षत्रविट्छूद्रवर्गोस्तु	१२९	कात्या., 718
[444]443114((\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\	1	63, p. 181)	क्षत्रविट्छूद्रजातीनाम्	३५५	आप.
किमिकीटवयोहत्या	४९६	मनु., 11. 70	क्षत्रविट्छूद्रजातीनाम्	३५५	ब्रह्म.
क्रिमिद्यानि शीर्णानि	७१२	भर.	क्षत्रविट्छूद्रजातीनाम्	६८२	गर्ग.
क्रिमिरत्पद्यते यस्य	६२४	मनु. (परा., 6. 48)	क्षत्रादयस्त्रयो वर्णाः ५९०	, ५९१	भवि.
क्रियते पतितानां तु	390	त्रहा.	क्षत्रादीनां गुणवताम्	५९४	भवि.
क्रियमाणोपकारें तु	४६९	याज्ञ., 3. 284	क्षत्रिययोषितां ब्राह्मण	६१३	ष. त्रि.
कियां तु कुरुते यस्तु	3 3 2 7	देव.	क्षत्रियवद् ब्राह्मणीषु	५५५	हरी. (NPP , vol.
किया न दैविकी प्रोक्ता	800	कात्या., 223			63, p. 181)
कियापरा अपि हि ते	800	मरी.	क्षत्रियश्चेदन्य र तमुपजीवेत्	३६	गौत., 10. 18
क्रियाभ्युपगमात् २५४		मनु., 9. 53	क्षत्रियस्य तदर्धं स्यात्	४२८	अत्रि.
क्रियामुद्दिश्य याचकः	, २५२ ६७१	1.3.7	क्षन्रियस्याथ वैश्यस्तु	३५९	ब्रह्म.
	२१°	पिता.	क्षत्रियस्यापि भार्ये द्वे	३१४	महाभार. अनु.,
क्रियासमूहकर्तृत्वे क्रीडां दारीरसंस्कारम्	४१३	याज्ञ., 1.84			82. 48
क्राडा शरारतस्कारम् क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थम्		मनु., 9. 174	क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायाम्	६६४	परा., 11. 23
क्रीणायाद्यस्त्यप्तायम् क्रीतराजको भोज्यान्न: ४०		(cf. शाबर., 1. 3. 3)	क्षत्रियादीनां ब्राह्मण	٥٥	बोधा., 1. 10. 19
	११९	नार., 160. 1	क्षत्रियाद्यास्तिस्रो वर्णानु	३५८	
क्रीतानुशय इत्येतत्		नार., 160. 1	क्षत्रिया मागधं वैश्यात्	२७६	याज्ञ., 1. 94
क्रीत्वा मूरुयेन यः पण्यम्		मनु., 8. 222	क्षत्रियायामगुप्तायाम्	९४	४ मनु., 8. 384
क्रीत्वा विकीय वा किंचित		नार., 121. 307	क्षत्रियाया हरेत् पुत्रः	३१४	र महाभार. अनु.,
कूरं धनु: सप्तशतम्	२३८	पिताः	, ,		82. 50
कूरं धनु: सप्तशतम्		0. 170	क्षत्रिया शूद्रसंपर्के	६१३	≀ प्रचे.
क्रेता मूल्यमवाप्नोति	१३५	e e 1	क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहुः	686	८ बृहरूप., 14. 10
क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्	86		क्षत्रियो वापि वैश्यो वा	५२:	 अङ्गि . उ., 2. 7
कोधाद्वे म्रियते यस्तु	५४९		क्षयाहं समितकम्य	४३	
कौञ्चग्रुवभासम्यूर्	५६१	•	क्षयित्वादिलक्षणकथनम्		_
क्रिन्नं भिन्नं शवं चैव	६१९	^	क्षर: सर्वाणि भूतानि	८७	
क्रिने भिन्ने शवे तोयम्	६१९		क्षात्रेण कर्मणा जीवेत्		
क्रीवातुरान् सत्त्वहीनान्	२१५		क्षिण्वन्तमपि गोविप्रम्		. <u> </u>
	२१७	नार.	क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ताः		•
क्रीवान् स्त्रीषु नियुझीत	४१	0 140	क्षुत्क्षामां नातिभुक्तां व		
क्लीबोऽथ पतितस्तजः	६५९	याज्ञ., 2. 140	2000	-	

क्षुद्रकाणां पश्नां तु	९७	मनु., 8. 297	गगन: स्पर्शनो वायु:	२२४	पिता.
क्षुधार्तस्मृषितश्चेव	७२४	विष्णु.	गङ्गा गोदावरी रेवा	८११	पुराण.
क्षुरा नौरासनं चेति	३८३	देव.	गङ्गाद्वारं च केऽप्याहु:	८१३	स्कान्द.
क्षुवतीं जुःभमाणां च	७४८	मनु., 4. 43	गङ्गायमुनयोर्मध्ये	८११	व्रह्म.
क्षेत्रं हिरण्यं गामश्वम्	४३७	मनु., 2. 246	गङ्गायां भारकरक्षेत्रे	३३२	मै. परि.
क्षेत्रक्षेत्रविज्ञानम्	८७९	विष्णु(T)., 96. 98	गन्छन्नेता: स्त्रियो मोहात्	६०४	संव. cf. 157
क्षेत्रजादीन् सुतानेतान्	२६२	मनु., 9. 180	गच्छेत् तोरणमूलं तु	२३८	नार. पिता.
क्षेत्रजाद्याः सुताश्चान्ये	२६४	बृहस्प., 26. 71	गच्छेत् तोरणमूला्तु	२३८	नार. पिता.
क्षेत्रजो गहिंत: सद्धि:	२६५.	बृहस्प., 26. 73	गच्छेद्वापि विशुद्ध्यर्थम्	५४८	सुम.
क्षेत्रजो गहिंत: सद्धि:	२६५	देव.	गजप्रासादयज्ञानाम्	४२३	स्कान्द.
क्षेत्रदारहरश्चेव	१६३	वसि., 3. 16	गणद्रव्यं हरेद्यस्तु	१३७	याज्ञ., 2. 187
क्षेत्रमेकं इयोर्बन्धे	१५६	बृहस्प., 10. 44	गणाः पाषण्डपूराश्च	१३७	कात्या., 682
क्षेत्रवेरमवनग्राम	८४	याज्ञ., 2. 282	गणिमं तुलिमं मेथम्	११८	नार., 157. 3
क्षेत्रस्थमु दृतं वापि	६९८	यम. देव.	गतेऽमौ विधिवद् दद्यात्	६२६	जातू.
क्षेत्रस्य हरणे दण्डा:	१४३	याज्ञ., 2. 155	गत्वा तु तज्जलस्थानम्	२३६	नार.
क्षेत्रादिकं यदा सुक्तम्	१७३	बृहस्प., 10. 67	गत्वा तु प्रविशेदिमम्	४६६	च. वि.
क्षेपं करोति चेद् दण्ड्यः	९०	याज्ञ., 2. 204	गत्वैतदेव कुर्वीत ४७६	, ५६६	व्यास.
क्षेता च क्षत्रियः प्रोक्तः	२३८	नार. पिता.	गद्याणदशका रूथ्वंम्	५९६	च. वि.
क्षेमं पूर्त योगमिष्टम् ३२)		लौगा.	गन्तुश्चापि न कर्तुश्च	२३८	नार. पिता.
क्षौरं च तीर्थयात्रां च ६४	२,७४०	यस.	गन्त्री वसुमती नाशम्	८६४	याज्ञ., 3. 10
			गन्धद्रव्यस्य संयोगः		. प्रचे.
खट्वाङ्गकपालपाणि:	484	गौत., 22. 3	गन्धमाल्यै: सुरभिभि:	२३७	नार.
खट्वाङ्गी गार्दभाजिनी	488	হাল্প. (ABORI,	गन्धादिकां निवेद्यान्ताम्		पिता.
		vol. 8, p. 111)		७१२	यम.
खट्वाङ्की चीरवासा वा	५९९	मनु., 11. 105	गन्धौषधिरसानां च	४२	मनु., 7. 131
खड्गादिना घातयित्वा	५५७	बृहस्प. प्रा., 41	गमने गुरुभायीयाः	499	
खद्गामिषं महाशलकम्	७९८	याज्ञ., 1. 260	गमने तु वर्तं यत् स्यात्		
खण्डग्रहे तु यामांस्त्रीन्	७२९	, ब्र. व े.	गम्यं त्वभावे दातृणाम्	४१०	
खननात् पूरणाद् दाहात	: ३९६	्यम.	गम्या: स्युरानुलोम्येन	६११	
खरवराहोष्ट्रचण्डाल	888	হান্ত্ৰ.	गम्यास्वपि हि नोपेयात्	٠.٠ ६११	
खराश्वेष्ट्रमृगेभानाम् १२	६, ४९३	१ मनु., 11.68	गयायां पिण्डदानाच	२७१	
खरीं च सूकरीं गत्वा	६१०	परा., 10. 14	गर्तसदम्	४४७	
खरोष्ट्रं महिषीसमम्	१२६	स्याज्ञ., 2. 160	गर्दभाजाविकानां च	९७	9
खरोष्ट्रमहिषारूढा:	६९	१ नार.		,,	8. 298)
खादको वित्तहीन: स्यात	•		गर्दभेनावकीणीं निर्ऋति	II X 3 0	
खादिरौदुम्बराण्यर्घ्य	98	५ बैज.	गर्भपाते विनिर्दिष्टम्	भू ०५१ ५५३	_
			inded.	114	4. 14.

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

गुरं हुंकृत्य त्वंकृत्य ४५८, गुरुणा याति संयोगम्	५४६ ६२९, ६४० ५४२	भवि. याज्ञ., 3. 291 गार्ग्य.	ग्रहक्षेत्रापहर्तारम् ग्रहजातस्तथा क्रीतः ग्रहद्वाराशुचिस्थान ग्रहप्रवेशे चाधाने	१६४ १२९ १२८ ७८०	मत्स्य., 227. 117 नार., 147. 26 नार., 142. 6 गार्ग्य.
गुरुणा लघु गुध्येत गुरुतल्पगो दक्षिणाप्रतीच्यो गुरुतल्पगो मृन्मयीम् गुरुतल्पनतं कुर्यात् ४८१ गुरुतल्पन्नतं कर्यात् गुरुतल्पन्नतं केचित् गुरुतल्पन्नतं केचित् गुरुतल्पामिगामी गुरुतल्पी क्षिलां तप्ताम् गुरुतल्पी स विज्ञेयः गुरुतल्प्यभिभाष्यैनः गुरुतल्प्यभिभाष्यैनः गुरुतल्पने कण्ठमान्नत ४३ गुरुपुत्रे तथाचार्ये गुरुणामध्यधिक्षेपः	,	देव. बोधा. हारी. (NPP, vol. 63, p. 182) संव., 159 मनु., 11. 170 यम., 39 उद्या. अङ्गि. विष्णु. मनु., 11. 103 गौत., 2. 20 मनु., 2. 207	ग्रहमागत्य या नारी ग्रहमेधिषु वान्येषु ग्रहस्थः कामतः कुर्यात् ग्रहस्थ इमान् धर्मान् ग्रहस्थश्चेत् द्विरात्रं तु ग्रहस्थश्चेत् यदा पश्येत् ग्रहस्थानां सहस्रोण ग्रहस्थाय तु दातन्यम् ग्रहस्थाय तु दातन्यम् ग्रहस्थोऽतिथिदैवत्यः ग्रहात् तोषः शदं क्षेत्रात् ग्रहान् द्विजातयः सर्वे ग्रहान् विजित्वा अध्यस्तरे	\(\frac{1}{2}\) \(\frac{1}2\) \(\frac{1}{2}\) \(\frac{1}2\) \(\frac{1}2\) \(\frac{1}2\) \(\frac{1}2\) \(\frac\	बृहस्प., 24. 16 मनु., 6. 27 यम. गौत. अङ्गि. उ., 9. 11 मनु., 6. 2 वायु. व्याघ्र. अङ्गि. अङ्गि.
गुरून पुरोहितामात्यान् गुरो: कर्मशेषेण गुरो: कुळे न भिक्षेत गुरो: कुळे न भिक्षेत गुरो: क्षत्रमुतां भार्याम् गुरो: शिष्ये पितु: पुत्रे ६ प् गुरो: श्रूद्रां सकुद्रत्या गुरो: श्रूद्रां सकुद्रत्या गुरो: श्रूद्रां सकुद्रत्या गुरोर्थपदानाय गुरोर्थपदानाय गुरोर्थाळीकनिर्वन्ध: गुर्वीसर्ज्वीं गुरुसखीम् गुल्मगुच्छक्षुपळता गृहश्चोत्तरसाक्षी च गृहं दीपपभोद्द्योत गृहं यवीयसोऽन्यत्र	\(\frac{2}{5}\) \(\frac{2}\) \(\frac{2}{5}\) \(\frac{2}\) \(\frac{2}\) \(\frac{2}\) \(\frac{2}\) \(\frac{2}\)	बृहस्प., 9. 17 गौत., 3. 6 मनु., 2. 184 जातू. जावा. दीर्घतमा: अत्रि. संव., 158 लौगा. मनु., 11. 55 बोधा., 2. 1. 44 याज्ञ., 2. 229 नार., 91. 150 मरस्य. याज्ञ., 1. 188	ग्रहान् हित्वा सदारः ग्रहीतवन्धोपस्थाने ग्रहीतवन्धोपस्थाने ग्रहीतवन्धोपस्थाने ग्रहीतवन्धोपस्थाने ग्रहीतवा मां सुवर्ण च ग्रहीत्वा गां सुवर्ण च ग्रहीत्वा वन्धकं यत्र ग्रहीत्वा वन्धकं राजा ग्रहीत्वा मुसलं राजा ग्रहीयास्तर्वितवान गोकुलेषु च सर्वेषु गोक्षीरं गोघृतं चैव गोक्षीरं सप्तरात्रं तु	८१९ ३६३ ६६१ ३०३	कूर्म., 620 वसि., 15. 14 कात्या., 898 नार., 156. 8 याज्ञ., 2. 199 पग., 12. 68

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

गोऽग्न्यर्थे तृणमेधान् ९९ गोन्नः पञ्चगव्याहारः ५५ गोन्नस्येच्छन्ति केचिच ६१ गोन्नातेऽन्ने तथा ५७७, ५८	प्रचे. (राङ्क. ABORI, vol. 8, p. 120) यम., 39 याज्ञ., 1. 189	गोमूत्रयावकाहारः ५७९, ६०६ गोमूत्रयावकाहारः ५९९ गोमूत्रवद् घृतस्योक्ताः ५१९ गोमूत्रे माषकास्त्वष्टौ ५१९ गोयुक्तं रथमुपसंयम्य ६३२ गोरक्षकान् वाणिजकान् ५०,	संव., 168 ष. त्रि. परा. परा. मनु., 8. 102
गोचोरस्य प्रदातव्यः २१ गोजग्धं गोमिना देयम् १२ गोत्रसंबन्धनामानि ७६ गोत्रणः स्नानग्रद्धाः स्युः ३६ गोपः क्षीरभृतो यस्तु १२ गोपनापितकुम्भकार ६६ गोपशौण्डकशैलूष १८ गोपस्ताङ्यस्तु गोमी १२५,१२	भार., 171. 39 अत्रिः इ. प्रजाः ४. मनु., 8. 231 १. ४. याज्ञ., 2. 48 इ. याज्ञ., 2. 161	गोरसेक्षुविकाराणाम् १०८ गोवधादिषु सर्वेषु ५२६ गोवालचीरवासाः ५६६ गोवालेः फलसंभुवाम् ८६१ गोविन्द इति तेनाहम् २७ गोवित्रमृतौ त्रिरात्रम् ४४८ गोशकृद्रसमेव वा ५६५	नार., 225. 23 परा. उश. याज्ञ., 1. 185 महाभार. शान्ति., 352. 5
गोभिराक्रमणात् कालात् ३९ गोभिरिव यतो वेद्यः गोभिर्विप्रेत्र वेदेश्च गोभिर्द्तं तथोद्वद्धम् गोभिर्द्तं तथोद्वद्धम् गोभिरतु भक्षितं सस्यम् १२ गोभयो यवादकं दद्यात् ६५ गोमयेन कृतानि स्युः २२ गोमयेन मृदा वापि २५ गोमयेनोपित्तते तु गोमहिष्यजानाम् ५८०,७१ गोमांसभक्षणे प्राजापत्यम् ५५ गोम्नूतं गोमयं क्षीरम्	vol. 8, p. 129) याज्ञ., 2. 59 ट राङ्घ. यम. ३ प. त्रि. परा., 4. 4 नार., 171. 38 ट यम. ६ पाता., AL MS., p. 5 ९ पिता. ० पिता. २ मत्स्य., 206. 4 ४ विस., 14. 35 ० सुम. ९ परा., 11. 28 ९ परा., cf. 11. 29	गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासाद ४३४ गोष्ववकीर्णः प्राजापत्यम् ६०६ गोस्वाम्यनुमते भृत्यः १२२ गोहितो गोऽनुगामी स्यात् ५५५ गौडी माध्वी च ३७६, ५६६ गौडी माध्वी तथा ३७४, ३७६ गौडी माध्वी तथा ३७४, ३७६ गौडीमाध्वयोस्तथाभ्यासे ५६६ गौरश्वो विप्रुषदन्छाया ३९ गौरसर्षपकल्केन ३३३ गौरसर्पपमात्रे तु ५९ गौदेया कर्मणोऽस्यान्ते ६४४ प्रस्तावेवास्तमानं तु ७३ प्रस्तोदये विधोः पूर्वम् ७३९ प्रहकाले च नाश्रीयात् ७२	मनु., 2. 204 राङ्ख. (ABORI, vol. 8, p. 122) सनु., 8. 231 जावा. बृ. ना., 28. 25 हारी. सं., 1. 19. 1 स्मि. अस. अस. अस. अस. अस. अस. अस. अस. अस. अस

ग्रहीता यदि नष्टः स्यात्	१८५	मनु., 8. 166	घुष्टं चन्दनरालं च	७९१	
ग्रहीतुः समभा ^{ण्} डेन	१३८	कात्या., 598	घृतं च कृष्णवर्णायाः	५१९	परा., cf. 11. 30
ग्रहीतृदोषान् <u>य</u> ष्टश्चेत्	१७०	व्यास. (IC, vol.	घृतं न केवलं दद्यात्	७९१	
		9, p. 85)	घृतस्य तत्परिमाणम्	५३१	मिता., 3. 323
ग्रामं ग्रामशताध्यक्षः	४०	मनु., 7. 119	घृतादा तिलतैलादा	७९०	
ग्रामं च न प्रविशेत्	८५२	गौत., 3. 33	घृतेन दीपो दातव्य:	७९०	হান্ত্ৰ., 14. 17
ग्रामक्षेत्र ग्रहादीनाम्	१४०	बृहस्प., 19. 1	घृतेन योजितं श्रक्ष्णम्	२४२	नार.
प्रामयोरुभयोर्यत्र	१४३	ब्यास.	ङिति हस्वश्च	१५	भएा., 1. 4. 6
पामश्च पाड्विवाकश्च	१९६,			, ,	
	१९८	नार., 92. 151	चक्रपाणिश्चतुर्भुजः	₹ १	त्रिकाण्डी., 1. 1. 20
ब्रामश्रेणिगणानां च	१३७	बृहस्प., 17. 5	चक्रवाकप्रयुक्ते स्तै:	८४३	संव.
ग्रामसीमासु च तथा	१४०	कात्या., 735	चकवृद्धिश्च शास्त्रेषु	१६७	नार., 75. 102
ग्रामस्याधिपति कुर्यात्	38	मनु., 7. 115	चक्षुर्दचान्मनो दद्यात्	७२३	व्यास.
ब्रामात् प्राचीं वोदीचीम्	६४७	बोधा., 3. 5. 2	चक्षुर्नासा च कर्णी च	७९	मनु., 8. 125
मामादाहृत्य वा प्रासान्	६७३	याज्ञ., 3. 55	चण्डालं पुल्कसं म्लेच्छं	६१३	संव., 170
ग्रामाद्वहिस्ततो गत्वा	३३१	ब्रह्म.	चण्डालः श्वपचः क्षत्ता ९५		(11)
ध्रामेष्वपि च ये के चित्	८६	मनु., 9. 271	४८२, ५८४		अङ्गि.
प्रामो पान्तेषु यत् क्षेत्रम्	१२७	नार., 171. 40	चण्डालकूपभाण्डस्थ्रम्		
म्रामारण्याश्चतुर्दश	४९३	पैठी.	चण्डालपतितौ हृष्ट्वा	६९८	व्यास.
ग्राम्येण वापि तैलेन	७१५		चण्डालपुरकसानां तु		यम., 28
प्रासपरिमाणमास्याविकारेण	1438	गौत., 27. 11	चण्डालमेदश्वपच	६०९	आप.
प्रासमात्रा भवेद्भिक्षा ६७१	,८५९	स्कान्द. काशी.,	चण्ड:लश्चोत्तमान् स्पृशन्	११२	যায়., 2. 234
		4. 35. 205	चण्डालश्वपचादीनाम्	१३७	कात्या.
प्रासमात्रा भवेद्धिक्षा	७१८	शाता.	^{चण्डालश्वपचाना} म् २७७		
मासाच्छादनमत्यन्त म्	२६७	मनु., 9 202	चण्डालाग्नि: इमशानाग्नि:	३९४	113., 10. 01
प्रासाच्छादनमत्यन्तम्	२६८	कात्या., 864	चण्डालात् पाण्डुसोपाकः	२ <i>५</i> ८	77 10 27
प्रासापचयभोजी सन्	५३२	वित., 23. 45	चण्डालादिस्पर्शे	३८४	मनु., 10. 37
प्रा से त्वदण्डः	१२७	যন্ত্ৰলি. (ABORI,	चण्डालादौस्तु संस्पृष्टम्		बोघा.
		vol. 8, p. 109)	चण्डालाध्युषितं यत्र	३८५	परा.
प्राह्येन्मुद्रिकां तां तु	388	पिता.	चण्डालान्त्यक्रियो गत्वा	३९६	•
प्राद्यं स्याद् द्विगुणं द्रव्या	7 803	कात्या., 509	चण्डालन्यस्त्रियो गत्वा	४८१	•
ग्र.च्मे पञ्चाग्रिमध्यस्यः	८५६		चण्डालान्यक्रियो गत्वा	428	सुम.
ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु	855		म अलम्बाल्या मत्त्वा	६०८,	
2.00			चण्डाळालं चन	६३३	
घटेऽपवर्जिते ज्ञाति	688	यात्र., 3. 299	चण्डालानं यदा भुक्तम्	458	आप. (अत्रिसं., 176)
षातयेद् विविधेर्दण्डैः	64		चण्डाली पुल्कसी म्लेन्छी		बृहर्ग.
		200 E	चण्डाली बन्धकी वेरया	688	

-च्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

चण्डालेन तु सोपाकः	२७८	मनु., 10.38	चतुर्भिः पितृभिर्युक्तम्	३४९	च. वि.
चण्डाल्यां गर्भमारोप्य	६०९	उश.	चतुर्विशकमित्येतत्	८७५	यम.
चतस्रस्तु परित्याज्याः	६४१	वसि.	चतुर्विशतिको दण्डः	४९२	याज्ञ., 2. 293
चतलरतु पारलाज्याः चतुःशगभियोगे च	२११	बृहस्प., 8. 30	चतुर्विंशतिरात्रं तु	480	यम.
चतु:शानवाग च चतु:शालस्यन्दनिकाः	१४३	बृहस्प., 19. 46	चतुर्विशतिरायाच्याः	५१६	आप.
चतुःशालस्यन्यानभाः चतुःसुवर्णाः षण्निष्काः	१३८	बृहस्प., 17. 14	चतुर्विशाङ्गुलं योनि	८६५	आदि.
		यम.	चतुर्विशावरः पूर्वः	७८	नार., 226. 30
चतुरः पातरश्रीयात्	५३३	मनु., 11. 219	चतुर्विधः कर्मकरः	१२८	नार., 141. 2
चतुरः प्रातरश्रीयात्	५३३	पिता.	चतुर्विधा भजनते माम्	३०	गीता., 7. 16
चतुरङ्गलतोर्ध्वं वा	२४८		चतुर्षु गोमयं क्षीरम्	420	ब्रह्म.
चतुरश्रं त्रिकोणं च	७३५	ब्रह्म. नार., 114. 263	चतुई चैकमक्ताशी	५१६	परा., 8. 40
चतुरश्रा त्रिभिः स्यानैः	२२१		चतुईस्ता तुला कार्या	२२२	नार., 114. 262
चतुरश्रा त्रिभिः स्थानैः	२२१	पिताः	चतुईस्ता तुला कार्या	२२२	पिता.
चतुरोऽस्तमिते सूर्ये	५३३	मनु., 11. 219	चतुष्पथसंक्रमोद्यानेषु	४४७	प्रचे.
चतुर्गवं नृशंसानाम्	४०	हारी. (अत्रिसं., 222)	चतुष्प्रकारः प्रतिभूः	१८६	बृहस्प., 10. 73
चतुर्गुणं स्मृतं मूर्घि	६२४	पुल.	चतुस्त्रह्येकमेवं च	२४७	कात्या., 461
चतुर्गुणोत्तमानां च २१०	, २११	बृहस्प., 8. 48	चलारो ब्राह्मणस्याद्याः	800	
चतुर्णामपि चैतेषाम्	60	मनु., 9. 236	चत्वारो वा त्रयो वापि	90	प्रा., 8. 11
चतुर्णामपि वर्णानाम्	३४५	_		६०८	निबन्धः
चतुर्थे पिण्डमुत्सृज्य	३५०	काठ. गृ., 66. 7	चत्वार्येतानि कर्माणि	७२९	वृ. गीत.,
चतुर्थे वर्षमारभ्य	३६१	ঘ্ভ., 42	चन्द्रग्रहे तु यामांस्त्रीन्		र. गालन, क्रतु. लीगा.
चतुर्थः संप्रदातैषाम्	२८५,		चन्द्रसूर्यग्रहे पाते	७७२	
	, ३५४	मनु., 9. 186	चन्द्रार्भसमकालीनम्	: ६७	व्यास. (<i>IC</i> , vol. 7,
चतुर्थकालिको वा स्यात्	८५६	मनु., 6. 19	- 2 2 2		p. 72) ब्रह्मवै.
चृतुर्थकाले भुज्जानः ५९०		भवि.	चःद्रार्कसर्वप्रासे तु	७२९	
चतुर्थपुरुषे छेदम्	४०३	काष्णीन	चरन् कुच्छ्रातिकुच्छ्रं तु	५१७	
चतुर्थमायुषी भागम्	७४५	मनु., 4. 1	चरक्रभ्यवहारेषु	३९५	•
चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण	३६	4 0	चरितवत आयाते	६४१	
	६१८	4 10	चरित्रबन्धककृतम्	१७१	
चतुर्थे दशरात्रं स्यात्	४२४		चरमेध्यसक्तुयावक	५३१	गौत., 27. 12
चतुर्थे मासि कर्तव्यम्			चरुसुक्सुवसस्बेह	३८३	याज्ञ., 1. 183
चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता	६०६		चरेत् सांतपनं कुच्छ्म	(५६२,)
चतुर्थेऽहिन कुर्वीत	३७२	0 - 0 11 115		६०७	मनु., 11. 124
चतुर्दश्यष्टमी चैव	६२०		चरेत् सांतपनं कृच्छ्म्	६१८	परा. cf. 4. 11
चतुर्दश्यां तु यच्छ्राद्धम्	७८७	वरा.	चरेत् सांतपनं विभः	६१९	आप., 4. 2
चतुर्दश्यामुपोष्याथ	420	0	चरेद्रने तथा घोरे	५४७	भविं.
चतुर्दिक्षु तथा होम:	354	0.40	चरेद् द्वादश वर्षाणि	488	भवि.
चतुर्दिनमयाची स्यात्	५१६	परा., 8. 40			

चरेन्मासत्रयं विप्रः	६०१	व्याघ्र.	चौर: श्रपाकश्चण्डाल:	५५४	परा., 6. 21
चर्वणे त्वाचमेन्नित्यम्	३९४		चौर्ये तु तण्डुला देया:	२४७	पिता.
चातुर्वर्णेरपेया सा	३७६	बृ. नार	चौलं न क्रियते यस्य	३६१	प. त्रि.
चातुर्वर्ण्यं चरेद् मैक्ष्यम्	४३०,				
	५४४	संव., 113	छत्राकं ग्रामकुक्कुटम्	५७८	याज्ञ., 1. 176
चातुर्वर्ण्यं परीक्षेत	८१८	मत्स्य.	छत्राकं विड्वराहं च ५७०,	५७८	मनु., 5. 19
चातुर्वर्ण्यस्य या स्ति:	१३७	कात्या.	छलं निरस्य भूतन	49	याज्ञ., 2. 19
चान्द्रायणं चरेत् सर्वान्	५५२	याज्ञ., 3. 262	छायायामन्धकारे वा	६७६	मनु., 4. 51
चान्द्रायणं चरेद् वर्षम्	६२७	काष्णी.	छित्त्वा तु यज्ञियं वृक्षम्	२२१	नार. पिता.
चान्द्र।यणं चरेद् विप्र:	५८४	आप. (अत्रिसं., 176)	छित्त्वा लिङ्गं वधस्तस्य ८०,	४६७,	
चान्द्रायणं चरेनमासम्	६२६	मनु., 11. 41		६०३	याज्ञ., 3. 233
चान्द्रायणं तप्तकुच्छूम्	६०२	कण्व.	छिन्ननासोष्ठकर्णो तु	८७	बृहस्प., 24. 17
चान्द्रायणं वा कुर्वीत	५४७	ष. त्रि.	छेत्तव्यं तत्तदेवास्य	८७	मनु., 8. 279
चान्द्रायणं वा त्रीन् मासान	[६०१	याज्ञ., 3. 260	छेदनं तस्य दाहो वा	३८२	यम.
चान्द्रायणं सकुच्छ्रं तु	६१२	प्रचे.	छेदने चोत्तमो दण्ड:	१०२	कात्या., 781
चान्द्रायणं समभ्यस्येत्	५६७	भवि.			2
चान्द्रायणत्रयं कुर्यात्	४६५	परा., 10. 6	जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च	५७६	मनु., 11. 152
चान्द्रायणे द्वे क्रच्छांश्च	६१२	प्रचे.	जघन्यमध्यमोत्कृष्टान्	११२	मनु.
चान्द्रायेंगैर्नयेत् कालम्	८५७	याज्ञ., 3. 50	जङ्गमं स्थावरं हेम	२८८	बृह स्प ., 26. 97
चामरव्यजनादर्शान्	७१०	विष्णुधर्मोः, 2. 90. 7	जङ्गम: स्थावरश्चैव	१६९	नार.
चामीकरमये शृङ्गे	८४०	देव.	जठरस्थो हि भूतानाम्	, , , , , ,	नारः पिताः
चार्थे द्वन्द्वः	२०८	अष्टा., 2. 2. 29	जडमूकान्धवधिर	४८६	_
चार्मणं कर्मणां सिद्धिम्	८४६	विष्णुधर्मो.	जननमरणयो: संनिपाते	४०४	बोधा., 1. 5. 103
चाषांश्च रक्तपादांश्च	५७६	याज्ञ. 1. 175	जननाद् दशरात्रे	४२२	_
चिकित्सकस्य मृगयोः	६६३	यम. (शङ्ख. <i>ABORI</i> ,		• ()	q., AL, 5. 1
		vol. 8, p. 126)	जननीं चाप्यविज्ञाय ४६६	: • • •	ष. त्रिः
चिरंतनमविज्ञातम्	१६०	कात्या., 325	जननेऽप्येवमेव स्यात्		
चीर्णवतानपि सतः	५५३	याज्ञ., 3. 298	जनन्यां च भगिन्यां च		
चेष्टाभोजनवाग्रोधे	१०२	याज्ञ., 2. 220	जनन्यां संस्थितायां तु	४६५	
चैत्यरमशानसीमासु ९५	८, ५६३		जनस्तपस्तथा सत्यम्		9 /
चैत्रो मार्गिहारश्चेव	२१६	पिता.	जनमज्येष्ठेन चाह्वानम्	१८	C
चैलं समुपहन्येत	३८२		जन्मतो मासि षष्ठे स्यात्	३२०	
चोदितो गुरुणा नित्यम्	830	मनु., 2. 191	जन्मनामपरिज्ञाने		
चोरयस्तं नृपयस्तम्	८३९	. विष्णुधर्मो.,	जन्मनो दशमे मासि	२८५	
		3. 302. 27	जन्मका पराम सामि	855	
चोरदण्डेन तं पापम्	१५९		जन्मप्रसृति पापानाम्	३६९	, षड., 79
			जन्मप्रभृतिसंस्कारै:	५५१	्यम.

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी**ः**

जन्मर्क्षग्रहपीडासु	७८१	मार्क., 31. 22	जात्यैव लोहकारो य:	२३०	पिता.
जन्मक्षं ग्रहपीडायाम्	७८०	मनु.	जानद्भिर्धर्मपन्थानम्	५२५	अङ्गि. उ., 7. 2
जपंस्त्रिपवणस्तायी	६१९		जानन्तो न प्रयच्छन्ति	५२४	अङ्गि. उ., 7. 1
जपन्नासीत सावित्रीम्	४२९	याज्ञ., 1. 24	जानन्नपि हि मेधावी	४४२	मनु., 2. 110
जपपूजनवेलायाम्	७१६	शौन.	जानुदन्नं ग़ुचि ज्ञेयम् ६२०	,८०९	आप.
जपहोमरत: कुर्यात्	५१८	बृहर्ग. प्रा., 90	जानुयुग्मस्य दिरसः	८८०	
जपहोमादि यत् किंचित्	५३०	ष. त्रि	जायते म्रियते बन्धुः	३५९	ब्रह्म.
जपेद्वा नियताहार:	५४७	भवि.	जायन्ते दुर्विवाहेषु	४०८	मनु., 3. 41
जपेद्वाप्यस्यवामीयम्	६४७	यम.	जायमानो वै ब्राह्मण:	४८९	तै. सं., 6. 3. 10. 55
जपै: सुरचितैहोंमै:	५१२	शाता.	जायात्मजेषु यद्दत्तम्	५४६	ब्यास., 4. 30
जहवा च पौरुषं सूक्तम्	६४६	मनु., 11. 251	जायापत्योर्न विभागः	३१७	आप. ध., 2. 14. 16
जलं पर्युषितं त्याज्यम्	७१२		जायाया दक्षिणे नासा	४२१	शौन.
जलक्रीडारुचिस्तत्र	१६	हरि., 3. 34. 29	जारगर्भे विशेषं: स्यात्	५५२	च. वि.
जलक्षयनिमित्तं वै	६९७	महाभार.	जालान्तरगते भानौ	७४	मनु., 8. 132
जलमध्यगतो वापि	३६७	बृ. परा	जाहके सूकरे चोरे	६९१	•
जलस्थो नौकास्थो वा	७३१	आप.	जिह्वायाः प्राप्नुयाच्छेदम्	८८	मनु., 8. 270
जलारायेष्वथारुपेषु	६१९	विष्णु.	जिह्नोलेख: सदैव हि	६८२	व्यास.
जलेन तिलकं कुर्यात्	६९७	ब्रह्माण्ड.	जीर्णानि चैव वासांसि	८५४	मनु., 6. 15
जलीघपल्वले मग्नाः	५५९	व्यास.	जीवतोर्वाक्यकरणात्	२७१	बृ. परा., 6. 196
जाङ्गलं चाप्रिमान्यके	८४५		जीवत्पिता नैव कुर्यात्	७७२	कतुः लौगाः
जातकर्माननालोक	७८०	गार्ग्य.	जीवत्यर्धशरीरे तु	२९०	बृहस्प., 26. 93
जातद्वमाणां द्विगुणः ९९	, ५६३	याज्ञ., 2. 228	जीवदानादिभिर्मन्त्रै:	२५०	पिता.
जातवेदसे सुनवाम सोमम		ऋ. सं., 1. 99 . 1	जीवद्विभागे तु पिता	२८१	
जाति: संज्ञाधिवासश्च	६०	कात्या., 127	जीवद्भिभागे तु पिता	२८३	
जातिदुष्टं क्रियादुष्टम्	७३७	भवि., 1. 186. 21	जीवन् जातो यदि मृत:	३६०	
जातिभ्रंशकरं कर्म	६०७	मनु., 11. 124	जीवन्तीनां तु तासां ये	५२	
जातिमात्रं तु यो हन्यात्		भवि.	जीवन् पुत्रेभ्यो दायम्	२८२	
जातिमात्रं यदा हन्यात्	५४६	^	जीवमानेन देयं स्यात्	७७४	
जातिमात्रे हते विप्रे	५४६	^	जीवितस्यातिकाले तु	५६६	
जातिशुद्धाः कर्मशुद्धाः	१६५	c oc 70	जीवो विनयिता साक्षी	900	•
जाते गर्भे व्रतं कुर्यात्	६१२				254. 70
जातो निवादाच्छूद्रायाम्		10 10	जुगुप्सेरन चाप्येनम्	६४१	थारा., 3. 295
जातोऽपि दास्यां शुद्रेण	३१७	0 100	जुषी प्रीतिसेवनयोः	803	
जात्यन्धपतितोनमत्त	१७९	10 110	जुहुयात् पुरुषस्केन	७१८	
जात्युक्तं पारदार्थे च	६०३		जेता लभेत सांग्रामिकम		-
जात्युतकर्षी युगे शेयः	१७४	1 00	ज्ञातव्यः सर्वदैवार्थः	830	९ परा.
211 3 1 44.	1 4	Water 1992			

ज्ञातिभिर्भागलेख्येन ३२	१४	नारं., 200. 36	0 0 0		वृ प्रचे
ज्ञातिमित्रकलत्रार्थम् ४६	,۷	विष्णु.		५७२	त्रिकाण्डी., 3. 3. 4
ज्ञात्वा करोति संसर्गम् ६१	१७	छ।ग.		७२१	
ज्ञात्वा नियोगं येऽपि स्यु: प	46	कात्या. (शुक्र.,		२८२	आप. घ., 2. 14. 10
	c 1.	4. 5. 107)	तच्छ्राद्धं दैवहीनं चेत्	७८७	
ज्ञात्वापराधं देशं च ७०, १९ ज्ञात्वा बलाबलं कार्ये ५२		याज्ञ., 1. 368	तजानीयादुपनिधिम्	१३८	नार.
	२५	हारी.	तजाया स्थावरं भुक्तवा	२८८	बृहस्प., 26. 99
ज्ञात्वा संख्यां सुवर्णानाम् २०		कात्या., 418	तडागभेदकं हन्यात्	८६	मनु., 9. 279
	४१	स्कान्द.	तडागान्युदपानानि	१४१	मनु., 8. 248
2 22	५७	हारी.	तडागारामविकय:	४९०	याज्ञ., 3. 237
2 2 2	२०	वि. पु., 6. 5. 74	तडागोचानतीर्थानि	११२	कात्याः, 758
	७८	गीता., 4. 37	तण्डुलांस्तु परित्यजेत्	३८७	
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	४१	स्कान्द.	तण्डुलानां प्रवक्ष्यामि	२४७	पिता.
ज्ञानात् कुच्छ्राब्दमुद्दिष्टम् ,६० ज्ञानादेव तु कैवल्यम् ६।		उश. (cf. यम., 29)	तण्डुलान् कारयेच्छुक्कान्	२४७	पिता.
^ '	५२	c	तण्डुलान् भक्षयित्वा तु	२४८	पिता.
	२७	विता.	तण्डुलीयकदानं च	७९३	भर.
	८१	नार., 190. 4	ततः कदाचिदुर्वश्याम्	२७०	कालिका., 92. 19
. 6:	५६		तत: पपात देवेश:	८१३	वामन., 6. 30
	१९	मनु., 9. 112	ततः परं प्रवृद्धायाम्	३६१	ब्रह्म.
-	८४	हारी.	तत: पितृमखं कुर्यात्	७२१	नर.
	३०	0	तत: पौगण्डवालानाम्	१४२	बृहस्प., 19. 21
ज्येष्ठेऽनिविष्ठे ४८७, इ	३०	हारी. (NPP, vol.	ततः प्रभृति कालिन्द्याम्	588	वामन., 6. 31
ज्येष्ठेष्यपि च तिष्ठत्सु ४.	८५	63, p. 184) शाता.	ततः प्राङ्मुख आसीनः	६८४	आश्व. र मृ., 4. 18
	८२	आप. ध., 2. 14. 6	ततः श्राद्धं प्रदातव्यम्	३४५	मरी.
2000	२७	पिता.	ततः संवत्सरगुणाः	2 (5)	नरा. लीगा.
ज्योत्स्नायां सावित्यभिमुखः ५		हारी. [*]	- 220	६१०	
ज्वरातिसारविस्फोटाः २			तत आवाहयेद्वान्	८८१	वि. पु., 1. 2. 12
ज्वलन्तं वा विशेत् ४७५, ६	919	कर्म 679		२२३	पिता.
डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् ४ः	25	रूपाः, ७७७			
		अ ष्टा., 4. 1. 13	ततश्चानेन मन्त्रेण		पिता.
~ ~ ~	८१		ततस्तं समुपादाय		नार पिता.
and the state of t	C	महाभाष्यम् , 6. 4. 155	ततस्तान् पर्वणि च्छित्वा	७५६	
		11 200	ततस्तृतीये कर्तव्यम्	858	यम.
तं कानीनं वदेन्नाम्ना २	२५७	मनु., 9. 172	ततस्ते प्रणिपातेन	428	अङ्गि. उ., 2. ⁹
तं ततोऽकारितां वृद्धिम् १	६०	कात्या., 504	ततस्वष्टा तते विष्णुः	228	पिता.
o day o of a	८७६		ततस्त्वाबाहयेत् २३७	, २४२	नार.
	,	, 0. 0	ततो गोदोहमात्रं वा	७२२	वि. पु., 3. 11. 56

ठ्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

ततोऽप्पेशं प्रकल्पं स्वात् ६१० व. ति. तत्र प्रस्पेष्ठा व. तत्र त्रस्पेष्ठा व. तत्र त्रस्पेष्ठा व. त्रस्पेष्ठा व. तत्र त्रस्पेष्ठा व. त्रस्पेष्ठ व. त्रस्पेष्य व. त्रस्पेष्ठ व. त्रस्पेष्ठ व. त्रस्पेष्ठ व. त्रस्पेष्ठ व. त्रस	ततो ध्येय: स्थितो योऽसी	158	याज्ञ., 3. 201	तत्र पूजां हुताशस्य	२३०	पिता.
ततो त्रज्ञा देवानाम् ५३७ वडा. तत्र ब्राह्मणानामेव षिण्ड तत्र स्वयंभुः विता त्रिमिधिब्रेन्मनेश्र ७०० ततो मध्याह्ममथे ६६९ क्मं., 581 तत्र मध्यमन्तम् १६९ सन्., 8. 336 तत्र मध्यमह्तमथे ६६९ क्रोगा. तत्र वक्तव्यमन्तनम् ६२९ मनु., 8. 104 तत्र वक्तव्यमन्तनम् ६२१ मनु., 9. 112 तत्र वक्तविश्चाति हत्ता ५४५ भिन्नः १६९ कात्या. 420 तत्र वामान्यतो हत्ता ५४५ भिन्नः १६९ वतोऽर्घाधिवानारे तु ००० कात्या., 421 तत्र वक्तविश्चाते प्रथम भिन्नः १६९ वतोऽर्घाधिवानारे तु ००० कात्या., 421 तत्र व्यात सहयाम् १४८, २८४ याता. वत्र वामान्यते त्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच १६९ व्यात., 23. 3 तत्र व्यात सहयाम् १४८, २८४ याता. व्यात सहयाम् १४८, २८४ याता. व्यात सहयाम् १४८, २८४ याता. व्यात सहयाम् १४८, २८४ व्यात, 2. 121 मनु., 7. 217 व्यात त्रवाधिक्तवाच चित्रवाच वित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच चित्रवाच वित्रवाच वित्रवाच वित्रवाच चित्रवाच च				तत्र प्रत्ययैकतानता	22	योगरः, त्रम्, 3.2
ततोऽप्रिशिक्षः मण्येश ७०० तत्र भेरमुंपेक्षां वा १३८ वृहस्प, 17. 14 तत्रातिऽप्रिश्चिः मण्येश ६६९ कृमै., 581 तत्र राजा भवेद् दण्ड्यः ७८ मतु., 8. 336 मतु., 8. 336 तत्र राजा भवेद् दण्ड्यः ७८ मतु., 8. 104 तत्र विद्याप्ति स्वाः ६३ याज्ञ., 2. 7 तत्र सक्षे खितो धर्मः २०६ नार. मतु., 9. 112 तत्र सक्षे खितो धर्मः २०६ नार. मति। अर्था भवेत् दण्या ५४५ भवि. तत्र सामण्यते हला ५४५ याज्ञ., 2. 121 तत्र सामण्यते हला ५४५ याज्ञ., 2. 121 तत्र सामण्यते स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 63 तत्र स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 63 तत्र सामण्यते स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 63 तत्र स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 65 तत्र स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 65 तत्र त्र त्र स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 65 तत्र त्र त्र स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 65 तत्र त्र स्वयम् ४२० याज्ञ., 2. 88 तत्र त्र वर्ष स्वयम् ४२० वर स्वयम् ४२० वर स्वयम् ४२० वर स्वयम् ४२० वर त्र स्वयम् ४२० वर स्वयम				तत्र ब्राह्मणानामेन पिण्ड	४०२	
ततो मध्याह्रसमये ६६१ कुर्से, 581 तत्र राजा भवत् देण्ड्यः ७८ सनु., 8. 104 ततो मासगुणा दृदिः ६१० लीगा. तत्र वक्तव्यसृतम् ६२१ मनु., 8. 104 ततोऽर्था लेखविन् सद्यः ६३ याज्ञ., 2. 7 तत्र सत्ये खितो धर्मेः २०६ नार. ततोऽर्था भव्यत्यस्य स्थान् १४९ कात्या., 420 तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ भविः ततोऽर्धा विवादा उ०० कात्या., 421 तत्र स्वातं च कुर्वात ६९५ व्यास. तत्र विवादानपर्यन्तम् ६६१ व्रतः तत्र स्थान् स्टद्यम् १४८, २८४ याज्ञ., 2. 121 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासमा जायते स्थयम् ४२६ याज्ञ., 2. 121 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासमा जायते स्थयम् ४२६ याज्ञ., 2. 217 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासमा जायते स्थयम् १२० मनु., 8. 238 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासमा जायते स्थयम् १२० मनु., 8. 238 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासमा जायते स्थयम् १२० मनु., 8. 238 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासमा जायते स्थयम् १२० मनु., 8. 238 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासमा जायते स्थयम् १२० मनु., 8. 238 तत्र करोति तदाचछे ६११ ति. की. (जुरादिः) तत्रासम् जायते स्थयम् १२० मनु., 8. 238 तत्र व्र याज्ञ पुत्रका प्रोक्ता तत्र वर्ष पुत्रका प्रोक्ता तत्र वर्ष प्रवित् ६२०,००० व्राप्त वर्ष प्रमुक्त वर्षक्यम् ५२२ वर्षः वर्षः २६० वर्षः तत्रवे विविद्याज्ञा तत् ते यंत्र वर्ष प्रवित् ६२०,००० वर्षाः वर्ष वर्ष कर्वाण्याः १२० वर्षः				तत्र भेदमुपेक्षां वा	१३८	
ततो मासगुणा हृद्दिः ६१० लौगा. तत्र बक्तब्यमृत्तम् ६२१ मृतु., 8. 104 त्रतिऽर्था लेखमेत् सवः ६३ याज्ञ., 2. 7 तत्र वक्तविद्धिः च ३३१ त्रतिः विद्यान्ते हृत्वः स्थानः, 420 तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ भितः तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ भितः तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ भितः वत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ भितः तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ भितः तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ स्थातः तत्र सामान्यते हत्वा ५४५ स्थातः वर्षे सामान्यते स्थानं कुर्वात दत्र सामान्यते स्थानं कुर्वात त्र स्थानं कुर्वात त्र सामान्यते सामान्यते स्थानं कुर्वात त्र सामान्यते सामान्यते स्थानं कुर्वात त्र सामान्यते सामान्य सा			<u>कर्म., 581</u>	तत्र राजा भवेद् दण्ड्य:	७८	
ततोऽर्था लेखवेत सवः ६३ याजः, 2. 7 तत्र यस्त्रविद्यद्धि च ३३१ व्रहः. ततोऽर्था श्विमाशे त्र वरः ६३ याजः, 9. 112 तत्र सत्ये स्थितो धर्मः २०६ तार. ततोऽर्थाधिवाशे त्र २०८ कात्याः, 420 तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ मितः, वत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ मितः, वत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ मितः, वत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ याजः, 2. 121 तत्र स्थात् सह्याम् १४८, २८४ याजः, 2. 121 तत्र स्थात् सह्याम् १८५, २८६ याजः, 2. 121 तत्र स्थान्य स्थात् स्यात् स्थात्	7. -		-	तत्र वक्तव्यमनृतम्	६२१	मनु., 8. 104
त्तोऽर्घ मध्यसस्य स्वात् हाताः विद्यान् त्र ११ मनु., 9. 112 तत्र सत्ये स्वितो धर्मः २०६ तार. ततोऽर्घार्धविनारो तु २०८ कात्या., 420 तत्र सामान्यतो हत्वा ५४५ सान. ततोऽर्घार्धविनारो तु २०८ कात्या., 421 तत्र स्वात् च ६९४ व्यात्ता. तत्र कावाः तत्र स्वात् च ६९४ व्यात्ता. तत्र कावाः तत्र स्वात् च १९८, २८४ यात्र., 2. 121 तत्र करोति तदाचष्टे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्तमभूतैः काल्कैः ६९ यात्र., 2. 121 तत्र करोति तदाचष्टे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्तमम् ४२० यात्र., 1. 56 तत्र क्रष्ट्य मर्पणम् ८८४ यात्र., 2. 121 तत्र करोति तदाचष्टे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्तमम् ४२० यात्र., 1. 56 तत्र क्रष्ट्य मर्पणम् ८८४ यात्र., 2. 121 तत्र करोति तदाचष्टे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्तमम् ४२० यात्र., 1. 56 तत्र क्रष्ट्य मर्पणम् ८८४ यात्र., 2. 121 तत्र करोति तदाचष्टे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्तमम् ४२० यात्र., 1. 56 तत्र क्रष्ट्य मर्पणम् ८८४ यात्र., 2. 121 तत्र करोति तदाचष्टे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्ती परिधानार्थम् ४२० यात्र., 1. 56 तत्र क्रष्ट्य पुत्रिका प्रोक्ता तत्र क्रष्ट्य पुत्रिका प्रोक्ता तत्र त्र व्यत्त करात्रम् ५२५ व्यत्र., 2. 10 तत्र त्र व्यत्र करात्रम् ५२५ व्यत्र., 2. 10 तत्र त्र वेवत् व्यत्रम् ५२०,८०० व्यत्रमः ५२५ व्यत्रमः, 11. 103 तत्र त्र वेवत् व्यत्रम् ५२०,८०० व्यत्रमः, 2. 10 तत्र त्र वेवत् व्यत्रम् ५२०,८०० व्यत्रमः, 2. 10 तत्र त्र वेवत् व्यत्रमम् ५२५ व्यत्रमः, 2. 10 तत्र व्यत्रमम् वर्गवीती चिन्तवेत् ५२०,८०० व्यत्रमः, 2. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् कर्तव्यः ४०४ व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् कर्तव्यः १२५ व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् कर्तव्यः १२५ व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् वर्गव्यः १२५ व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् वर्गव्यः १२५ व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् वर्गवः १२५ व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् वर्गवः १२५ व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् वर्गवः १२० व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र व्यत्रमम् वर्यः १२० व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र विवत्रयं व्यत्रमः, १२० व्यत्रमः, १२० व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र विवत्रयं व्यति १२० व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र विवत्रयं व्यति १२०,८० व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र विवत्रयं व्यति १२०,८० व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र विवत्रयं व्यति १२०,८० व्यत्रमः, 1. 10 तत्र त्र विवत्रयं व्यति १२०				तत्र वस्त्रविशुद्धि च	३३१	ब्रह्म.
ततोऽर्घार्घविनाशे तु २०८ कात्या, 420 तत्र सामाश्यतो हत्या ५४५ भावि. ततोऽर्घार्घविनाशे तु २०८ कात्या, 421 तत्र स्नात्या च १६४ शाता. तत्र स्नात्या च शिक्षा च १६४ शाता. तत्र स्नात्या स्टर्घम् १४८, २८४ याञ्च, 2. 121 तत्र स्त्रोत तदाच्ये १६१ ति. की. (चुरादिः) तत्र स्त्रात्म स्टर्घम् १४८, २८४ याञ्च, 2. 121 तत्र स्रोति तदाच्ये १६१ ति. की. (चुरादिः) तत्र स्रात्म स्टर्घम् १४८, २८४ याञ्च, 2. 121 तत्र स्रोति तदाच्ये १६१ ति. की. (चुरादिः) तत्र स्रात्म स्राच्ये १२० याञ्च, 1. 56 तत्रात्म स्राच्ये १८० याञ्च, 1. 56 तत्रात्म स्राण्म ४८३ त्रात्म स्राण्म १८० मनु., 8. 238 तत्र कुल्या पुत्रिका प्रोत्मा २६५ वृद्धस्य, 26. 70 त्रात्म क्षेत्र विविद्याया प्राप्त प्राप्त प्राप्त स्राप्त	•			तत्र सत्ये स्थितो धर्मः	२.0 ६	नार.
ततोऽप्रधिवानार तु १०८ कात्या. 421 तत्र स्नात्य च पीला च ६९४ याता. व्यात स्वाणि विप्राय ३४६ कात्या. तत्र स्यात् सहराम् १४८, २८४ यात्र., 2. 121 तत्र स्यात् सहराम् १४८, २८४ यात्र., 2. 121 तत्र स्यात् सहराम् १४८, २८४ यात्र., 2. 121 तत्र स्योत् सहरामे कार्योत स्वयम् ४२० यात्र., 1. 56 व्यात्र., 2. 121 तत्र स्योत् सहरामे १४० यात्र., 2. 121 तत्र स्योत् सहरामे १४० यात्र., 2. 121 तत्र स्योत् सहरामे १४० यात्र., 1. 56 व्यात्र., 2. 63 तत्र त्यात्मम् १४० यात्र., 1. 56 व्यात्र., 2. 63 तत्र त्यात्मम् १४० मनु., 8. 238 तत्र त्याद्वा प्रविका प्रोत्ता यथा ४२३ आश्व. सम्., 11. 103 तत्र त्यापि नाद्यमे १२० तत्र व्याप् प्रविका प्रोत्ता र६५ वृहस्प., 26. 70 तत्र व्याव्या विवाद १९४ व्यात्र., 3. 10 तत्र विवाद स्वयम् १२० विष्णु(T)., 97. 1 तत्र त्यापि सहरामम् १२० व्यात्र., 2. 83 तत्र स्वयाया मेवाप्यः २०१ विष्णु(T)., 97. 1 तत्र त्यात्माय निर्वाप्यः २०१ व्यात्र., 2. 83 तत्र स्वयं वद कल्याणि २०० व्यात्र., 2. 101 तत्र त्याप्या निर्वाप्यः २०१ व्यात्र., 2. 83 तत्समस्तु पुनस्तिन्यः १२० व्यात्र., 2. 101 तत्र त्याप्या स्वयं वद कल्याणि २०० व्यात्र., 2. 101 तत्यममणे १३० वृहस्प., 26. 105 वृहस्प., 27. 1 तत्यममणे १३० वृहस्प., 28. 49 तत्यमणे १३० वृहस्प., 28. 49 तत्यमणे १३० वृहस्प., 28. 49 तत्यम् १४० वृहस्प., 28. 49 तत्यमणे १३० वृहस्प., 28. 40 तत्यम् विव्यं वित्यानि १३० वृहस्प., 28. 40 तत्यमित्वाच्यं १४० वृहस्प., 28. 40 तत्यमणे १३० वृहस्प., 28. 40 तत्यमणे १३० वृहस्प., 28. 40 तत्यमणे १३० वृहस्प., 28. 105 वृहस्प., 28. 41 तत्यममणे १३० वृहस्प., 28. 40 तत्यम्यविव्यं वित्यमे १४० वृहस्प., 26. 105 वृहस्प., 28. 41 तत्यममणे १४० वृहस्प., 28. 40 तत्यममणे १४० वृहस्प., 28. 40 तत्यमम् १४० वृहस्प., 28. 40 तत्यमम्वव्यं व्यक्षयं व्				तत्र सामान्यतो हत्वा	484	भवि.
ततो वस्त्राणि विमाय ३४६ कात्या. तत्र स्वानं न कुर्वांत ६९५ व्यास. तत्र विभावनार्यक्तम् ३६१ व्रह्म. वत्रात्मभृतैः कार्ल्येः ६९ मनु., 7. 217 तत्र क्षांत्म त्रवित्तवाच्छे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्मभृतैः कार्ल्येः ६९ मनु., 7. 217 तत्र करोति तदाच्छे ६६१ ति. की. (चुरादिः) तत्रात्मभृतैः कार्ल्येः ६२० याञ्च., 1. 56 तत्र क्षांत्म त्रवित्तवाच्छे १७३ याञ्च., 2. 63 तत्राद्ये परिधानार्थम् ४२० याञ्च., 1. 56 तत्र क्षांत्म त्रवित्तवाच्छे १७३ याञ्च., 2. 63 तत्राद्ये परिधानार्थम् ४२० याञ्च., 1. 56 तत्र क्षांत्म त्रवित्तवाच्छे १९३ याञ्च., 2. 63 तत्राद्ये परिधानार्थम् १९७ मनु., 8. 238 तत्र क्षांत्म त्रवित्तवा वर्षात्म १२३ व्यास., 2. 63 तत्रापित्वा वाच्यम् १२० मनु., 8. 238 तत्रचल्या पुत्रिका प्रोत्ता १२६ वृहस्प., 26. 70 तत्रायाञ्चेति विहिः ६२७ तत्रवे विधिवद्राजा १९६ महाभार. आश्च., 20. 11 तत्र ते यत्नन कर्तव्यम् ५२६ आति. उ., 3. 10 विष्णुति ६२०, ८०९ आप. तत्रवे विधिवद्राजा १९६ विता. तत् तोयं यः पिवेत् ६२०, ८०९ आप. तत्रवे विधिवद्राजा १९८ विता. तत् तायाच मर्वा विद्वाचित्व १०३० विष्णुत्ता,, 97. 1 तत्रवित्तवाच्ये ११० विता. तत् संभ्य समुत्यानम् ११७ वृहस्प., 17. 6 वृहस्प., 26. 13 तत्रसंप्त समुत्यानम् ११७ वृहस्प., 17. 6 वृहस्प., 289 तत्स्य वद कल्याणि २२७ याञ्च., 2. 101 तत्स्य वद कल्याणि २२७ याञ्च., 2. 101 तत्स्य वद कल्याणि २२७ याञ्च., 2. 101 तत्सम्य वद्द्वव्य विश्वव्य चित्रव्य २२० वृहस्प., 26. 13 तत्सम्य वुपमसाणे १८० वृहस्प., 26. 13 तत्सम्य वुपमसाणे १८० वृहस्प., 26. 13 तत्सम्य वुपमसाणे १८० वृहस्प., 289 तत्सम्य वुपमसाणे १८० वृहस्प., 289 तत्समुत्योति ५२० वृहस्प., 289 तत्सम्य विव्ववेष्यम् ६४९, ६५५ वृहस्प., 289 तत्सम्य व्यव्ववेष्य विष्ववेष्य विष्ववेष					६९४	शाता.
तती वाग्दानपर्यन्तम् ३६१ ब्रह्म. तत्र स्यात् सहराम् १४८, २८४ याज्ञ., 2. 121 तत्रीवारम् संस्कारो मय ५६८ गीत., 23. 3 तत्रात्मभृतैः काल्जैः ६९ मनु., 7. 217 तत्रात्मभृतेः काल्जैः ६९ याज्ञ., 1. 56 तत्रात्मभृतेः काल्जैः ६२० याज्ञ., 1. 56 तत्रात्मभृतेः वान्यभृते वान्यभ्ते					६९५	न्यास.
त्तोऽस्य संस्कारो मय ५६८ गोत., 23. 3 तत्रात्मभूतैः कारुकैः ६९ मनु., 7. 217 तत् करोति तदाचष्टे ६६१ सि. की. (जुरादिः) तत्रात्मा जायते स्वयम् ४२० याज्ञ., 1. 56 तत्रात्म करोति तदाचष्टे ६६१ सि. की. (जुरादिः) तत्रात्मा जायते स्वयम् ४२० याज्ञ., 1. 56 तत्रात्म करोति तदाचष्टे ६६१ सि. की. (जुरादिः) तत्रात्मा जायते स्वयम् ४२० गोता., 9. 27 तत्तत्म्ह्र्या प्रिका प्रोत्ता थर्थ ४२३ आश्च. स्म., 11. 103 तत्रापि नाग्चमं किंचित् १२९ नार. तत्तुत्वया पुत्रिका प्रोत्ता १६५ वृहस्प., 26. 70 तत्रायाश्चेति बह्विः ६२७ संप्रहः तत्त्तेयं याः पिक्षेत् ६२०, ८०९ तत्र्वा बृह्वि तसर्वम् ५२४ आज्ञ. 3. 10 आज्ञ. उ., 3. 10 आज्ञ. उ., 2. 10 तत्र्वेषक्षमं कर्यम् १३७ वृहस्प., 17. 6 तत्त्वा बृह्वि तसर्वम् ५२४ व्याज्ञ., 2. 83 तस्त्रीक्षं कर्तव्यः १४१ नार., 133. 1 तत्त्रावनाय निर्वाप्यः २०४ व्याज्ञ., 2. 83 तस्त्रीक्षं कर्तव्यः १४१ नार., 133. 1 तत्यावनाय निर्वाप्यः २०४ व्याज्ञ., 2. 83 तस्त्रीक्षं कर्तव्यः १४१ नार., 133. 1 तत्याच विषमसमाः २०४ वृहस्प., 26. 13 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ वृहस्प., 26. 13 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ वृहस्प., 27. 1 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् ११२ वृहस्प., 27. 1 तत् प्रवित्वां विष्यानि ११२ कात्या., 433 तत् प्रसिद्धानि दिच्यानि ११२ कात्या., 433 तत् प्रसिद्धानि दिच्यानि ११२ कात्या., 433 तत् प्रसिद्धानि दिच्यानि ११२ व्रहस्प., 27. 1 तत्र सर्ववितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् स्वितुर्वरेण्यमिति ४२७ गार., 204. 1					, २८४	याज्ञ., 2. 121
तत् करोति तदाचष्टे ६६१ सि. की. (चुरादि:) तत्रारमा जायते स्वयम् ४२० याज्ञ., 1. 56 तत्रारहित तदाचष्टे ६६१ सि. की. (चुरादि:) तत्रारमा जायते स्वयम् ४२६ श्रीन. तत्र करुष्य मदर्गगम् ८८३ गीता., 9. 27 तत्रापरिवृतं घाण्यम् १२७ मनु., 8. 238 तत्र करुष्य मदर्गगम् ४२३ आश्व. स्म., 11. 103 तत्रापे नाग्चमं किंचित् १२९ नार. तत्रुल्या पुत्रिका प्रोक्ता २६५ वृहस्प., 26. 70 तत्रायाश्चेति बिह्वः ६२७ संप्रहः तत्त्र तोयं यः पित्रेत् ६२०, ८०९ आप. तत्रेव लोकपालादीन् २२८ पिता. तत्त्र तोयं यः पित्रेत् ६२०, ८०९ तत्रायाश्चेति विव्याः १३७ वृहस्प., 17. 6 तत्रायं ब्रह्मित विश्वाया १५४ आज्ञ. 3. 10 आप. तत्रेव लोकपालादीन् २२८ पिता. तत्त्र विश्वाया प्रत्या ५२५ श्राता. तत्त्र वापां शत्राधा भूखा ५२५ श्राता. तत्र त्राया विश्वायाम २६७ वेष. तत्र पुत्रा पित्रुत्रायांशम २६७ वेष. तत्र पुत्रा विश्वायां विश्वाया १२० वृहस्प., 26. 13 तत्र सममुष्यो हि लोकस्य १०० वृहस्प., 28 तत्र सममुष्यो हि लोकस्य १०० वृहस्प., 28 तत्र सम्मुष्यो हि लोकस्य १०० वृहस्प., 28 तत्र स्विवृव्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्र सविवृव्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्र सविवृव्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्र सविवृव्वरेण्यमिति ४२७ श्राता. तत्र सविवृव्वरेण्यमिति ४२७ श्राता. तत्र सविवृव्वरेण्यमिति भोकम् ७९ नार., 204. 1						
तत् कराति तियाय हित स्वीत ति विवाद स्वात हित स्वात					४२०	याज्ञ., 1. 56
तत् कुरुष्व मदर्भणम् ८८३ गीता., 9. 27 तत्रापरिवृतं धान्यम् १२७ मनु., 8. 238 तत्रावस्त्रीणां तथा तथा ४२३ आश्व. स्मृ., 11. 103 तत्रापि नाग्चमं किंचित् १२९ नार. त्रावस्त्रीणां तथा तथा ४२३ आश्व. स्मृ., 11. 103 तत्रापि नाग्चमं किंचित् १२९ नार. त्रावस्त्रीणां तथा तथा ४२३ वृहस्प., 26. 70 तत्रायाश्चेति बिहः ६२७ संग्रहः महाभार. आश्र., वृहस्य पुत्रिका प्रोक्ता २६५ वृहस्य., 26. 70 तत्रायाश्चेति बिहः ६२७ संग्रहः महाभार. आश्र., 20. 11 त्रिता वार्य पृत्रिक्त कर्तव्यम् ५२६ आहि. उ., 3. 10 वृहस्प., 17. 6 वृहस्प.	•				४२६	शौन.
तत् कुरुष्य मदेग्णम् ८८२ ताताः, उ. 2. त्राताः, व्राताः, उ. 2. त्राताः, व्राताः, व्रातः, व्र					१२७	मनु., 8. 238
तत्त्वत्या पुत्रिका प्रोक्ता २६५ वृहस्प., 26. 70 तत्रायाश्चेति विह्नः ६२७ संग्रहः तत्तुनं विधिवद्राजा २९६ सहाभार. आश्च., वित्ते यक्षेत्र कर्तव्यम् ५२६ आषि. अङ्गि. उ., 3. 10 तत्त्रेनं विधिवद्राजा २९६ महाभार. आश्च., 20. 11 तत्त्त्ते यक्षेत्र कर्तव्यम् ५२६ आषि. तत्त्रेनं विधिवद्राजा २९८ पिता. तत्त्त्वतं यं पिवेत् ६२०, ८०९ आषि. तत्त्रेनं विधिवद्राजा १३७ वृहस्प., 17. 6 वृहस्प., 17. 6 तत्त्वतं वृहिं तत्त्त्वम् ५२४ आङ्गि. उ., 2. 10 तत्त्रं तत्त्रं ममं कार्यम् १३७ वृहस्प., 17. 6 वृहस्प., 17. 6 तत्त्वतं वृहिं तत्त्वम् १२५ वृहस्प., 283 तत्त् संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ नार., 133. 1 तत्त् संभूय समुत्यानम् ११७ नार., 133. 1 तत् संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ नार., 133. 1 तत्त् संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ नार., 133. 1 तत् संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ नार., 133. 1 तत्त् संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ नार., 204. 3 तत्त्ममत्तु पुनस्तोल्यः २२७ वृहस्प., 26. 105 वृहस्प., 289 तत्त्ममणं स्मृतं सर्वम् १९१ वृहस्प., 27. 1 तत्त् प्रवित्तमन्येस्तु १२१ कात्या., 433 तत्त् सर्विद्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सिद्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्विद्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्विद्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्विद्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यमिति तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यमिति तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यमिति तत्त्त् सर्वत्वर्वरेण्यमिति तत्त्त्वर्वरेण्यमिति तत्त् सर्वत्वर्वरेण्यमिति तत्त्वस्प., 5. 82. 1 नार., 204. 1						
तत्तुल्या पुत्रिका प्रोता। २६५ देव. तत्रैनं विधिवद्राजा २९६ महाभार. आश्र., 20. 11 तत्त्त यंत्रन कर्तन्यम् ५२६ अङ्गि. उ., 3. 10 तत्रैव लोकपालादीन् २२८ पिता. तत्र्वा बृहि तत्सर्वम् ५२४ अङ्गि. उ., 2. 10 तत्रैव लोकपालादीन् २२८ पिता. तत्र्वेल्यंतीतं चिन्त्रवेत् ८७९ विष्णु(T)., 97. 1 तत्संनिकपं: कर्तन्यः ४०४ बृ. मनु. तत्संनिकपं: कर्तन्यः ४०४ बृ. मनु. तत्संनिकपं: कर्तन्यः ११७ नार., 133. 1 तत्संनिकपं: कर्तन्यः १४१ कात्या., 739 तत्संनिकपं: विष्या विषयसमाः २०१ याज्ञ., 2. 83 तत्संनिकपं कर्तन्यः १४१ कात्या., 739 तत्संनिकप्रवायायम् २०१ तत्स्पण्डा वान्यवा ये २८८ बृहस्प., 26. 105 तत्सम्पण्डा वान्यवा ये २८८ बृहस्प., 26. 105 तत्सम्पण्डा वान्यवा ये २८८ बृहस्प., 26. 105 तत्सम्पण्डा वान्यवा ये २८८ बृहस्प., 8. 49 मनु., 8. 353 तत्सम्पण्डा विषयममाः २१९ याज्ञ., 2. 89 तत्सम्पत्र पुनस्तोल्यः ४७ मनु., 8. 353 तत्सम्पत्र पुनस्तोल्यः १८१ वि. पु., 1. 3. 12 तत्स्पिण्डा वान्यवा ये २४९ स्कान्य. वत्सम्पत्र पुनस्तोल्यः २२७ वृहस्प., 8. 49 मनु., 8. 353 तत्सम्पत्र पुनस्तोल्यः १८१ वार., 144. 19 तत्स्पिण्डा वान्यवित्रं रूपम् ६४९, ६५५, त्त्सम्पत्र पुनस्तोल्यः १८१ तत्सम्पत्र पुनस्तोल्यः १८९ तत्सम्पत्र पुनस्तोल्यः १८१ तत्सम्पत्र पुनस्तोल्यः १८९ तत्सम्पत्र १८९ तत्सम्पत्र विलयम् ६४९, ह्पप्तः तत्सम्त्र विलयम् ६४९, हपप्तः वत्सम्पत्र विलयम् ६४९, हपप्तः वत्सवित्रविरंण्यम् ६४९, हपप्तः वत्सवित्रविरंण्यम् ६४९, हपप्तः वत्सव्यात्ति तत्स्यः वस्त्र स्वित्रविरंण्यम् ६४९, हपप्तः वस्त्र संत्र त्त्यात्ति तत्सवित्रविरंण्यम् ६४९, हपप्तः वस्त्र संत्र संत्र संत्र संत्य वस्त्र संत्र संत्र संति वस्त्र संत्र						संग्रह:
तत् ते यत्नेन कर्तव्यम् ५२६ अङ्गि. उ., 3. 10 तत् ते यत्नेन कर्तव्यम् ५२६ अङ्गि. उ., 3. 10 तत् तोयं यः पिवेत् ६२०, ८०९ आप. तत्नेव छोकपाछादीन् २२८ पिता. तत्त्वतो ब्रूहि तत्सर्वम् ५२४ अङ्गि. उ., 2. 10 तत्नेपशमनं कार्यम् १३७ बृहस्प., 17. 6 तत्त्ववंद्यंतीतं चिन्तयेत् ८७९ विष्णु(T)., 97. 1 तत्संनिकपंः कर्तव्यः ४०४ वृ. मनु. तत् पापं शतधा भूत्या ५२५ शाता. तत् संभूत्र समुत्थानम् ११७ नार., 133. 1 तत्मवनाय निर्वाप्यः २०१ याज्ञ., 2. 83 तत्मवनाय निर्वाप्यः २६७ देव. तत्मावनाय निर्वाप्यः २६७ देव. तत्मावनाय विव्यमसमाः ३०९ बृहस्प., 26. 13 तत्मावन्यं विव्यमसमाः ३०९ बृहस्प., 26. 13 तत्ममणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत्ममणं स्मृतं सर्वम् १९१ वृहस्प., 27. 1 तत्माविद्यं विख्यानि ११३ तत्मित्वानि दिख्यानि ११३ तत्मित्वानि दिख्यानि ११३ तत्मित्वानि दिख्यानि ११३ तत्मावा ग्रुवीत दिख्यानि ११३ तत्मावा ग्रुवीत १३१ तत्मावा ग्रुवीत १३१ तत्मावा ग्रुवीत १३१ तत्मावा ग्रुवीत १३१ तत्मावा ग्रुवीन १३९ तत्मावा ग्रुवीन १३०। तत्मावा ग्रुवीन १३०। तत्मावा ग्रुवीन १३०। तत्मावा ग्रुवीन १३०। तत्मावा ग्रुवीन १	9		_			महाभार. आश्र.,
तत् ते यत्नन कतव्यम् ५२६ आप. तत्रेव लोकपालादीन् २२८ पिता. तत् तोयं यः पिवेत् ६२०,८०९ आप. तत्रेव लोकपालादीन् २२८ पिता. तत्त्तेवं यः पिवेत् ६२०,८०९ आप. तत्रेषशमनं कार्यम् १३७ वृहस्प., 17. 6 तत्त्वेवं वंतीतं चिन्तयंत् ८७९ विष्णु(T)., 97. 1 तत्संनिकपं: कर्तव्यः ४०४ वृ. मनु. तत् पापं द्यतथा भूखा ५२५ द्याता. तत् संभूय समुत्थानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं द्यतथा मूखा ५२५ याज्ञ., 2. 83 तत्संसत्तेश्च कर्तव्यः १४१ कात्या., 739 तत्पुत्रा: पितृद्वायांशम् २६७ देव. तत्संसत्तेश्च कर्तव्यः १४० वृहस्प., 26. 105 तत्पुत्रा विपमसमा: ३०९ वृहस्प., 26. 13 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २२७ वृहस्प., 26. 105 तत् पुनस्त्रिवधं शेयम् ७९ नार., 204. 3 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २२७ वृहस्प., 8. 49 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ वृहस्प., 27. 1 तत् प्रवर्तितमन्येस्तु १२२ वृहस्प., 27. 1 तत् प्रवर्तितमन्येस्तु १२२ वृहस्प., 27. 1 तत् प्रविद्वानि दिव्यानि ११३ कात्या., 433 तत् प्रविद्वानि दिव्यानि ११३ कात्या., 443 तत्र मिद्वानि दिव्यानि १३१ नार., 144. 19 तत्र मिद्वावि प्रोक्तम् ७९ नार., 204. 1	9			Marin Cox	, , ,	
तत् तोयं यः पिवत् ६२०,८०९ अप. तत्त्वतो ब्रूहि तत्सर्वम् ५२४ अङ्गि. ड., 2. 10 तत्त्रोपशमनं कार्यम १३७ बृहस्प., 17. 6 तत्त्वतो ब्रूहि तत्सर्वम् ५२४ अङ्गि. ड., 2. 10 तत्संनिकषं: कर्तव्यः ४०४ बृ. मनु. तत् पापं शतधा भूखा ५२५ शता. तत् संभूय समुख्यानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं शतधा भूखा ५२५ शता. तत् संभूय समुख्यानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं शतधा भूखा ५२५ शता. तत् संभूय समुख्यानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं शतधा भूखा ५२५ शता. तत् सत्यं वद कल्याणि २२७ याज्ञ., 2. 101 तत्पुत्रा विपमसमा: ३०९ बृहस्प., 26. 13 तत् पुनिह्मिविधं ज्ञेयम् ७९ नार., 204. 3 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत् प्रमाणं क्ष्मे १९१ याज्ञ., 2. 89 तत् प्रवर्तितमन्येस्तु १२२ बृहस्प., 27. 1 तत् प्रवर्तितमन्येस्तु १२२ कात्या., 433 तत् प्रमिद्धानि दिव्यानि २१३ कात्या., 433 तत् प्रमिद्धानि दिव्यानि ११३ नार., 144. 19 तत्र मिद्धानी देशे ५२० शाता. तत् स्वितुर्वृशीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत् साव्या ग्रुची हेशे ५२० शाता.				तचेत लोकपालादीन	२२८	•
तस्वता ब्रीह तत्त्वम् ५२० तिस्त्रा १२० तिस्त्रा १२० विष्णु(T)., 97. 1 तत्त्तंनिकर्षः कर्तव्यः ४०४ वृ. मनु. तत्त्वंवर्यतीतं चिन्त्रायेत् ५२५ शाता. तत् संभूय समुत्थानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं शतधा भूवा ५२५ शाता. तत् संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ कात्या., 739 तत्त्वावाय निर्वाप्यः २०१ याज्ञ., 2. 83 तत्त्संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ कात्या., 739 व्हस्प., 26. 13 तत्त्सपिण्डा बान्धवा ये २८८ वृहस्प., 26. 105 तत्त्पप्रा विषमसमाः ३०९ वृहस्प., 26. 13 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २२७ वृहस्प., 26. 105 तत्त्यमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत्त्यमाणं ६मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत्त्ममुत्यो हि टोकस्य ४७ मनु., 8. 353 तत्त्यमाणं ६तेः संध्या ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत् सर्वं विलयं याति ५४१ स्कान्द. तत् प्रवित्तमन्येस्तु १२२ वृहस्प., 27. 1 तत् सवितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् सवितुर्वर्शणमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत् सावतुर्वर्शणमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत् सावतुर्वर्शणमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत् सावतुर्वर्शणमहे १४९ नार., 204. 1			0 10			
तत्त्वच्यतित चिन्तयत् २०९ स जुर्गत् तत् संभूय समुत्थानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं शतधा भूत्वा ५२५ शाता. तत् संभूय समुत्थानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं शतधा भूत्वा ५२५ शाता. तत् संभूय समुत्थानम् ११७ नार., 133. 1 तत् पापं शतधा भूत्वा ५२५ याज्ञ., 2. 83 त्तसंसत्तेश्च कर्तव्य: १४१ कात्या., 739 तत् पुत्राः पितृदायांशम् २६७ देव. तत् सत्यं वद कल्याणि २२७ याज्ञ., 2. 101 तत्पुत्रा विपमसमाः ३०९ बृहस्प., 26. 13 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २२७ बृहस्प., 8. 49 तत् पुनस्त्रितिधं शेयम् ७९ नार., 204. 3 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २२७ बृहस्प., 8. 49 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत्समुत्थो हि लोकस्य ४७ मनु., 8. 353 तत् प्रमाणं ३तैः संध्या ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत् सर्व विलयं याति ५४१ स्कान्द. तत् प्रवितिमन्येस्तु १२२ बृहस्प., 27. 1 तत् सिवृत्वर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् प्रवित्वनिमन्येस्तु १२१ कात्या., 433 तत् स्रवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् स्रवितुर्वरेण्यमिति ५४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत् स्रवितुर्वणीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत् स्रवितुर्वरीणीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1			0 0 1			
तत् पाप शतथा मृथा १२१ वाज्ञा, 2. 83 तत्संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ कात्या., 739 तत्पावनाय निर्वाप्यः २०१ याज्ञ., 2. 83 तत्संसक्तेश्च कर्तव्यः १४१ कात्या., 739 तत्पावनाय निर्वाप्यः २६७ देव. तत् सत्यं वद कल्याणि २२७ याज्ञ., 2. 101 वृहस्प., 26. 105 तत्पुत्रा विपमसमाः ३०९ बृहस्प., 26. 13 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २२७ बृहस्प., 8. 49 तत्पुत्रा विपमसमाः १९१ याज्ञ., 2. 89 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २४७ मनु., 8. 353 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः १८१ याज्ञ., 2. 89 तत्समुःथो हि लोकस्य ४७ मनु., 8. 353 तत्समुःथो हि लोकस्य ५४१ स्कान्दः तत् सवितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, त्रि. पुनस्तोल्यः १२२ वृहस्प., 27. 1 तत् सवितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, त्रि. ५२० व्रहस्प., 144. 19 तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ याज्ञाः उ०६. 10 तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ याज्ञाः उ०६. 1 तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ व्रह्मः, 5. 82. 1 तत् सवितुर्वरेण्यमिति प्रोक्तम् ७९ नार., 204. 1						
तत्मवनाय निविष्य: २६४ देव. तत् सत्यं वद कल्याणि २२७ याज्ञ., 2. 101 तत्पुत्रा: पितृदायांज्ञम् २६७ देव. तत् सत्यं वद कल्याणि २२७ याज्ञ., 2. 105 तत्पुत्रा विपमसमा: ३०९ बृहस्प., 26. 13 तत्सपिण्डा बान्धवा ये २८८ बृहस्प., 26. 105 तत्पुत्रा विपमसमा: २०९ नार., 204. 3 तत्समस्तु पुनस्तोल्य: २२७ बृहस्प., 8. 49 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत्समस्तु पुनस्तोल्य: २२७ बृहस्प., 8. 353 तत्समस्तु पुनस्तोल्य: २१७ मनु., 8. 353 तत्समस्त्यो हि लोकस्य ४७ मनु., 8. 353 तत्ममणो ३ते: संध्या ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत् सर्वि विलयं याति ५४१ स्कान्द. तत् सर्वितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् सवितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् सवितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ ज्ञाता. तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ ज्ञाता. तत् सवितुर्वरेण्यमिति ५४९ नार., 204. 1			- 0			
तत्पुत्राः पितृदायांशम् २६७ द्वः तत्सिणिण्डा बान्धवा ये २८८ बृहस्प., 26. 105 तत्सपुत्रा विषमसमाः ३०९ बृहस्प., 26. 13 तत्सिण्ण्डा बान्धवा ये २८८ बृहस्प., 26. 105 तत्सपुत्रा विषमसमाः २२७ बृहस्प., 8. 49 तत् पुनिस्त्रिविधं श्रेयम् ७९ नार., 204. 3 तत्समस्तु पुनस्तोल्यः २२७ बृहस्प., 8. 49 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याञ्च., 2. 89 तत्समुत्यो हि लोकस्य ४७ मनु., 8. 353 तत् सर्वि विलयं याति ५४१ स्कान्दः तत् सवितुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाताः तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाताः तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ तत् सवितुर्वर्गमिति प्रोक्तम् ७९ नारः, 204. 1	तत्रावनाय निर्वाप्यः		•			
तत्पुत्रा विषमसमा: ३०९ बृहस्प., 20.13 तत्पुत्रा विषमसमा: ३०९ बृहस्प., 20.13 तत्पुत्राह्मिविधं श्रेयम् ७९ नार., 204. 3 तत्प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2.89 तत्प्रमाणं स्मृतं सर्वम् ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत्प्रमाणे कतै: संध्या ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत्प्रमाणे कतै: संध्या ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत्प्रवर्तितमन्येस्तु १२२ बृहस्प., 27. 1 तत्प्रविद्धानि दिव्यानि २१३ कात्या., 433 तत्प्रविद्धानि दिव्यानि १३१ नार., 144. 19 तत्प्रवित्तर्वर्गेण्यमिति ४२७ ज्ञाता. तत्प्रवित्तर्वर्गेण्यमिति ४२७ ज्ञाता. तत्प्रवित्तर्वर्गेणमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत्प्रवित्तर्वर्गेणमहे ५४९ नार., 204. 1	तःपुत्राः पितृदायांशम्	२६७		`		
तत् पुनिस्त्रिविधं श्रेयम् ७९ नार., 204. 3 तत्समस्तु पुनिस्तालवः ५६० हृदराः, ठ. ४० तत्सम् प्रात्ते सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत्समुत्यो हि लोकस्य ४७ मनु., 8. 353 तत्समाणे ३तैः संध्या ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत् सर्वि विलयं याति ५४१ स्कान्द. तत् प्रवितिमन्येस्तु १२२ बृहस्प., 27. 1 तत् सिवृत्वरिण्यम् ६४९, ६५५, ८०६ ऋ. सं., 3. 62. 10 तत् प्रसिद्धानि दिव्यानि २१३ कात्या., 433 तत् सिवृत्वरिण्यमिति ४२७ ज्ञाता. तत् स्वितुर्वरिण्यमिति ४२७ ज्ञाता. तत् स्वितुर्वृणीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत् स्वितुर्वृणीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1	तत्पुत्रा विषमसमाः	३०९				
तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् १९१ याज्ञ., 2. 89 तत् प्रमाणं स्मृतं सर्वम् ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत् प्रवित्तग्रम्थेस्तु १२२ बृहस्प., 27. 1 तत् प्रवित्तग्रम्थेस्तु १२२ ब्रह्म्प., 433 तत् प्रवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत्र कर्म च यत् कुर्यात् १३१ नार., 144. 19 तत् प्रवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् सवितुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् सवितुर्वर्शणमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत्र गत्वा शुचौ देशे ५२० शाता.	तत पुनिस्त्रिविधं जेयम्	७९				
तत्प्रमाण इतै: संध्या ३३५ वि. पु., 1. 3. 12 तत् सव विलय पाति ५०९ रक्तर. तत् प्रवर्तितमन्यैस्तु १२२ बृहस्प., 27. 1 तत् सिवतुर्वरेण्यम् ६४९, ६५५, तत् प्रवित्तमन्यैस्तु १२३ कात्या., 433 तत् प्रसिद्धानि दिव्यानि २१३ कात्या., 433 तत् सिवतुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत्र कर्म च यत् कुर्यात् १३१ नार., 144. 19 तत् सिवतुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् सिवतुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् सिवतुर्वरेण्यमिति ४२७ नार., 5. 82. 1		१९१				
तत् प्रवर्तितमन्यैस्तु १२२ बृहस्प., 27. 1 तत् सावतुषरण्यम् ६०९, ६२९, ८०६ ऋ. सं., 3. 62. 10 तत् प्रसिद्धानि दिव्यानि २१३ कात्या., 433 तत् सिवतुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत्र कर्म च यत् कुर्यात् १३१ नार., 144. 19 तत् सिवतुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत् सिवतुर्वृणीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत्र गत्वा शुचौ देशे ५२० शाता.	,			तत् सर्व विलय यात	40	
तत् प्रसिद्धानि दिव्यानि २१३ कात्या., 433 तत्र कर्म च यत् कुर्यात् १३१ नार., 144. 19 तत् सिवतुर्वरेण्यमिति ४२७ शाता. तत्र कर्म च यत् कुर्यात् १३१ नार., 144. 19 तत् सिवतुर्वृणीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत्र गत्वा शुचौ देशे ५२० शाता.		१२३	र् बृहस्प., 27. 1	तत् सावतुवरण्यम् ६४		
तत्र कर्म च यत् कुर्यात् १३१ नार., 144. 19 तत् सिवृतुर्वृणीमहे ६४९ ऋ. सं., 5. 82. 1 तत्र गत्वा ग्रुची देशे ५२० शाता.		२१ ः	कात्या., 433	c		
तत्र गत्वा शुची देशे ५२० शाता. तत् सावध्यानार ५५, १८ का, १८०४, १८ वर्ष			144 10	तत् सावतुवरण्यामात		
				तत् सवितुतृणीमह	68	
तत्र त्याज्यानि वासांसि ३३२ दव.	तत्र त्याज्यानि वासांसि		٩	तत् साहसामातं प्रक्तिम	Į o	
तत्र त्याज्यानि वासास ३२२ ५५. तत्र त्यष्टावदेयानि १४६ नार., 137. 3 तत्सिद्धौ सिद्धिमाञ्जोति ६३ याज्ञ., 2. 8			107 9	तिसद्धी !सद्भागाति	Ę	३ यारा., २. ४

तत्सुतो च स्नुषां गत्वा तत्सुतो वा धनं तासाम् तत्स्त्रीणां जीवनं दद्यान् तत्स्त्रीणां प्रमेनां त्या तत् स्वदं नृपतिः कुर्यात् । तत् स्वदं स्तादिभिस्तेपाम् तथा तथा दमः कार्यः तथा जाविकवत्सानाम् तथा तथा दमः कार्यः तथा तथा दमः कार्यः तथा तथा दमः कार्यः तथा प्रिममेयानाम् तथा पाठीनराजीव तथा पितृव्यभार्याणाम् तथा पाठीनराजीव तथा पितृव्यभार्याणाम् तथापि मरणं द्यस्तम् तथाभिषक्तस्य प्रत्युद्धारः तथा द्यदं समासाद्य तथाभिषिक्तस्य प्रत्युद्धारः तथा द्यदं समासाद्य तथासुरो वैक्ये द्यदे च तथेन्द्रियाणां दह्यन्ते तथैकाददा पुत्रास्तु तथेव तत्सुतोऽपीष्टे तथैव तत्सुतोऽपीष्टे तथैव तिर्महितः दयामः तथेव परिपाल्योऽसौ तथैव मासिकं श्राद्धम् तथैव वामहस्तेन तथैव वामहस्तेन तथैव वामहस्तेन तथैव वामहस्तेन तथैव वामहस्तेन	१९४ १९४ १२६ ९८ १०३ ४७९	कात्या., 567 ब्रह्म. मनु., 9. 234 कात्या., 286 कात्या., 285 नार., 170. 31 मनु., 8. 285 कात्या., 787 याज्ञ., 3. 251 मनु., 8. 321 राङ्खलि. (ABORI, vol. 8, p. 110) वृहस्प., 17. 11 याज्ञ., 1. 178 अङ्गि. देव., 26. 133 वृहस्प., 26. 133 वृहस्प., 26. 15 विण्युधर्मो. पिता. याज्ञ., 1. 343 विसे. देव.	तदिक्वः प्रक्षाल्य तद्धीनकुटुम्बिन्यः तद्ध्यमिकृतं सिद्धः तद्गुज्ञां विना वापि तद्गुज्ञां विना वापि तद्गुज्ञां विना वापि तद्ग्यस्यागतस्य तद्ग्यस्यागतस्य तद्प्यकृतमेव स्यात् तद्प्यकृतमेव स्यात् तद्प्यकृतमेव स्यात् तद्प्यकृतमेव स्यात् तद्प्यकृतमेव स्यात् तद्प्यकृतमेव स्यात् तद्पावे तु दृहिता तद्भावे तु दृहिता तद्भावे पता माता तद्भावे कुद्धे सब्बच्चारिति तद्भावेऽकप्रवर्षा तद्भावेऽकप्रवर्षा तद्भावेऽष्टमे मासि तद्धं तु चरेद् वैश्यः तद्धं मध्यमः प्रोक्तः तद्धं मध्यमः प्रोक्तः तद्धं सुत्रवृत्तः तद्धामे क्षत्रवृत्तिः तद्धामे क्षत्रवृत्तिः तद्धामे प्रमुश्चीर्त्वा	\$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$	नार., 138. 9 मनु., 8. 274 कार्णा. नार., 205. 8 कात्या., 98 कात्या., 895 बृ. मनु. व्यास. मनु., 8. 393 बृहस्प., 26. 67 नार., 206. 13 नार., 59. 40 श्राता. नार., 87. 37 कात्या., 926 कात्या., 927 वोधा. नार. गीत., 3. 8 नार. आप., 4. 2 याज्ञ., 1. 366 दक्ष., 5. 13 कात्या., 420 गौत., 7. 6 विस., 17. 14 ब्रह्म. अष्टा., 5. 1. 47 गीता., 2. 67 आश्च. स्मृ., 2. 54 भिवे. कात्या., 958 नार. श्रीधर on भाग., 3, 17. 18
---	---------------------------------------	--	---	--	--

तदा माससमैस्तासाम्	३६०	ब्रह्म.	तपस्विनो दानशीला:	१९८	याज्ञ., 2. 68
तदा यायाद् वियह्यैव	४६	मनु., 7. 183	तपोवनेषु तीर्थेषु	५४४	परा., 12. 69
तदारब्धफलनाशार्थः	५१२	मिता., 3. 216	तपो वेदाश्च जातिश्च	८८२	
तदाशौचे निवृत्ते तु	३५६	कूर्म., 623	तप्तकुच्छ्रं चरन् विप:	५१६	मनु., 11. 214
तदासी गाजिमेधेन	५४९	भवि.	तप्तकुच्छ्रं तु पाषाणे	५५८	यम., 49
तदेतत् क्षत्रस्य क्षत्रम्	३८	श. ब्रा. (मा)., 14.	तप्तकुच्छ्रं पराकं च	६०२	व,ण्व.
,		4. 2. 26	तप्तकुच्छ्रं प्रकुर्वीत	६०४	च. वि.
तदेतद्वार्षिकमित्याचक्षते	४४४	হাীন. (आश्व. गृ.,	तप्तकुच्छं समातिष्ठेत्	५६८	भवि.
		3. 5. 19)	तप्तकुच्छ्रान्विते ने ह	५६७	भवि.
तदेव क्षत्रियेणापि	६०५	प्रजा.	तप्तकुच्छ्रेण शुध्यन्ति ३७१	१,६३६	परा. 4. 6
तदेवाष्ट्गुणं पुंसाम्	७२३	वि. पु., 3. 11. 105	तप्तक्षीरघृताम्बूनाम्	५१७	याज्ञ., 3. 317
तदोमिति लिखेत् सर्वम्	40	नार., 30. 18	तप्तमापकदिव्ये च	२४७	कात्या., 460
तद्गृहं चैव यो भिन्यात्	१४५	कात्या., 808	तप्तमाषस्य वक्ष्यामि	२४८	पिता.
तद्दातव्यं विविधितम्	१५०	बृहस्प., 14. 4	तप्तमासेचयेत् तैलम्	८९	मनु., 8. 272
तद्वेयमुपहत्यान्यत्	१४६	नार., 137. 6	तप्तायसेन ललाटे	८१	बोधा., 1. 10. 18
तद्बन्युवर्गस्त्वेकेन	३६२	ब्रह्म.	ततेऽय:शयने सार्धम्	६००	याज्ञ., 3. 259
तद्बन्धुसुहृदो भृत्याः	१९७	कात्या., 361	तप्ते लोहरायने	६००	गौत., 23. 9
तद्भृत्यो न्यस्तकार्यः स्यात्		वृ. मनु.	तमपीह गुरुं विद्यात्	४२८	मनु., 2. 149
तद्भैक्ष्यं मेरुणा तुल्यम्	६७१	पग., 1. 53	तमाहूयाभिशस्तं तु	२४५	नार.
तद्भैक्ष्यभुग्जपेन्नित्यम्	४१०	मनु., 11. 178	तमेतं विविदिषन्ति	३०	cf. बृ. उ., 4. 4. 22
तद्भोजिनोऽर्धकुच्छ्रेग	६१७	व्यास.	तगेनं वैश्वदेवहुतरोषेण	७१९	
तद्रागजमिति प्रोक्तम्	४७८	बृहस्प. सं., 16	तमेव चक्रे तनयम्	२७०	कालिका.
तद्वदुद्धसा नारी	३४१		तमेव विदित्वातिमृत्युम्	८७२	શ્વે. ૩., 3. 8
तद्वर्ज्यं सलिलं सर्वम्	७८९	मार्क.	तमौरसं विजानीयात्	२५३	र . नु., 9. 166
तद्वापि प्रतिसंस्कुर्यात्	८६	मनु., 9. 279	तया लब्धं धनं यत्तु	३२३	कात्या., 867
तद्धिष्णोः	900	羽. 屯., 1. 22. 20	तयो: पूर्वकृतं ग्राह्यम्	१५५	कात्या., 517
तद्विसृष्टः स पुरुषः	१५	मनु., 1. 11	तयो: पैतामहं पूर्वम्	१८०	
तद्वृत्तिजीविनो ये च	१९७	कात्या., 361	तयोरेवान्तरं गियाः	८१०	मनु., 2. 22
तद्भत एव वा ब्रह्महत्या	६४५	गौत., 24. 12	तयोर्यः पूर्वो स्रियेत	४१५	भर.
तन्नित्यमुदितं सद्भिः	७६०	कात्या.	तयोर्यग्रस्य पित्र्यं स्यात्	३१०	मनु., 9. 191
	३८६	शाता.	तयोश्च संगमं कृत्वा	७०८	स्कान्द.
तन्मात्रमुद्धृतं शुध्येत्	३८७	बोधा.	तरित सर्वे पाप्मानम्	६४७	
तन्मात्रस्यापहाराद्वा	५९८	भवि.	तरत्स मन्दी धावति	६५४	ऋ. सं., 9. 58. 1
तपः कर्तुमराक्तश्चेत्	450	भवि.	तरिक: स्थलजं ग्रुल्कम्		याज्ञ., 2. 263
तप एवेत्यनेनैव	५८ <i>५</i> ६३३	वृ. हारी.	तर्दू हिंसायाम्		धातु. (भ्वादिः)
तपसा चेज्यया चैव		ते. उ. 3. 3	तर्पणं प्रत्यहं कार्यम्	४१५	प्रचे.
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व	३८०	(1. 5. 5. 5			

तर्पणे च गयाश्राद्धे	७०४		तस्य तन्नापहर्तव्यम्	२८७	ब्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,
तर्पयित्वा द्विजान् कामैः	६३३	वृ. हारी.			p. 97)
तप्येत्तु यथाकामम्	६९६	विष्णु.	तस्य तस्य वधे प्रोक्तम्	६२९	হা <u>দ্ধ</u> ., 17. 13
तलाघातं तडागं तु	८३५	देवीपु.	तस्य तुष्यन्ति पितरः	८०२	स्कान्द.
तव योनिरस्मि	४५५	श्रुति:	.तस्य त्रिरात्रमाशीचम्	३६८	मनु. शाता. (अन्निसं.,
तवाहमिरयुपगत:	१२९	नार., 148. 34			219)
तस्मा अन्नं यथाशक्ति	६७२	मनु., 3. 108	तस्य दण्डः क्रियापेक्षः	60	नार., 204. 7
तस्माचलनादावभिप्रायम्	४२१	शारीरकम् (वैद्य)	तस्य पापविशुद्धचर्थम्	४७४,	
तरमाच्छय्यां समाताद्य	८४५	गरुड. उ., 24. 51		६११	संच., 165
तस्माच्छूद्रं समासाद्य	६२०	अत्रि.	तस्य पापःनि नश्यन्ति	५४१	स्कान्द.
तस्माज्जीवत्पिता कुर्यात्	४७७	भवि.	तस्य भासा सर्वमिदम्	८७८,	
तस्मात् तद्दद यत् सत्यम्	५२४	अङ्गि. उ., 3. 4		८८१	कठ. उ., 5. 15
तस्मात् तीर्थे न यह्नीयात्	६३४	मत्स्य.	तस्य विद्यागुरून् योनि	६५९	गीत., 20. 2
तरमातु नृपतेरर्धम्	85	याज्ञ., 1. 337	तस्य वतम्	७४५	श्रुत <u>े:</u>
तस्मात् पुंसवसंस्कारः	858	शीन.	तस्य शृङ्गस्य यत्यात्रम्	७९२	ञ्जल. शाता.
तस्मादर्थात् स हीयेत	१७५	कात्या., 589	तस्य अपणकाले रक्षाम्	५३७	रतता.
तरमादाती समासाद्य	५२५	अङ्गि. उ., 7. 2	तस्य सोऽहर्निशस्यान्ते	१५	TT 1 74
तस्मादौदुम्वरं शस्त्रम्	490	भवि.	तस्य स्याद्यस्य तल्पजः		मनु., 1. 74
तस्माद्राजा यह्यमाणः	५३	ऐ. ब्रा., 8. 24	तस्य स्वेच्छा स्वयमुपार्जिते	7	मनु., 9. 170
तस्माद्वा एतस्मादात्मनः	३०	ते. उ., 1. 2. 1	तस्यां संस्थापये द्वैमम् ८३	1 7 7 7	विष्णु(T)., 17. 1
तस्मान्मलवद्वाससा	३७२	ते. सं., 2. 5. 1. 5	तस्यां स जनयामास		गरुड. उ., 24. 53
तस्मान्मां संशयाह्रदम्	२३२	नार. पिता.	तस्या गोर्यद्भवेत् क्षीरम्	२७०	कालिका.
तसिंगश्चेत् प्रतिगृहीते	२६५	वसि., 15. 9	तस्यामिहोत्रेण	७९२	
तस्मिस्तृत्सारिते पापे	५२५			६७०	आश्व. ए., l. 9. 4
तस्मिन् गते द्वितीयेऽपि	२३८		तस्याददीत षड्भागम्	40	मनु., 8. 35
तस्मिन्नपि प्रसिद्धेऽर्थे	१५३	कात्या. 648	तस्या दुहितरं चैव	६०४	संव., 158
तस्मिन् निवेदिते कार्ये	424	अङ्गि. उ., 3. 5	तस्यानुरूपं मूल्यं वा ९७	, ५९७	परा., 9. 26
तस्मिन्नेवाहमवसम्	828	सहाभाग	तस्यापि तत् क्षुधा राष्ट्रम्	६६	मनु., 7. 134
तस्मिन् मृते न दोषोऽस्ति	४६ ९	विष्ण	तस्यापि दृष्टं त्रैविध्यम्	८७	नार., 209. 5
तिसमन् हते न दोषोऽस्ति	508	Heimir	तस्याप्यर्धे शतं वापि	८२५	वराह.
तस्मै सर्वे विधि राज्ञे	२९६	महाभार.	तस्यामप्रकृतिस्थायाम्	४०९	नार., 175. 21
तस्मै हितम्	673	अवा ५ 1 ह	तस्यामुपोषितो यस्तु	489	IRCZ
तस्य कर्मानुरूपेण	११८	मनु.	तस्यावलोकनात् सूर्यः	630	£ = 0 10 00
तस्य कुर्यान्नृपो दण्डम्	१ ६	नार १७७ ००	र गर्मा व विवासव्यक्त	36/	
तस्य कुर्यान्नृपो दण्डम्	40	कात्या १००	तस्यास्तु साधनं लेख्यम	0 : 5 : 5	
तस्य क्रुच्छ्रत्रयम् ४६	९, ५६९	जातू.	तस्यत्युक्तवतो लोहम	222	
		. 6/-	तस्येह भागिनौ दृष्टी २५	8.285	TIET 0 50
			/ /	2/44	मनु., 9. 53

ड्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

तस्यैकस्य न सर्वस्य तस्यैव मुक्तिपिण्डस्य तस्यैव तद्धवेत् पापम् तस्यैव ताहरोनेव तस्यैव वा विधानस्य तस्यैव शोधनं प्रोक्तम् तस्यैव शोधनं प्रोक्तम् तस्यैवनिमुखतां प्राप्त तस्योदनमुखतां प्राप्त तस्योदनमुखतां प्राप्त तस्योदनयनं कृत्वा तस्योद्ध प्रतिसंगृद्ध तां कन्यां ज्येष्ठःयोपपाद्य तां करोति तु यो मोहात् तां ब्रूयाद् भवतीत्येवम् तां श्वमिः खादयेद्राजा तानिपातकसंज्ञानि तानि पातकसंज्ञानि तानि संधिषु सीमायाम् तानीह हरतो लोभात् तानेकधा समभरत् तान्येव चायनं तस्य २९ तान्येवामेध्ययुक्तानि	३८५	महाभार. अनु., 186. 7 दे व.	ताबुभौ तुल्यदोषी हि ५ ताबुभौ पुण्यकर्माणी १५ तासां चेदनिरुद्धानाम् १ तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे ७	स्कान्दः बृहस्प., 8. 8 महाभारः पैठीः स्कान्दः याज्ञः, 3. 115 देवः अङ्गः याज्ञः, 1. 207 अङ्गः याज्ञः, 1. 207 अङ्गः याज्ञः, 1. 207 अङ्गः स्माञ्जः स्माञ्जः सम्जः, 8. 194 वृः परा., 8. 185 मनु., 8. 191
तान् सर्वान् घातयेद्राजा तान् सःवित्रीपरिभ्रष्टान् तान् हब्यकब्ययोर्विप्रान् तापसेष्वेव विप्रेषु तापिते तु ततः पश्चात्	१२२ ५४७ ८०३ ८५५ २३०	देव. मनु., 9. 224 मनु., 10. 20 मनु., 3. 150 मनु., 6. 27 पिता.	तिथिवारक्षंयुक्तोऽयम् ७ तिथिवृद्धया चरेत् ५३१, ५ तिथ्यादिषु च यच्छ्राद्धम् ७ तिन्त्रिणी जीरकं चैव ८ तिरस्कृतो यदा विषः ५	८६ अत्रि.
तापे तृतीये संतप्तम् तामनेन विधानेन ताम्बूलं चर्वयेयस्। ताम्बूलकुङ्कमक्षोद ताम्बूलधानासनवर्धमान।	ママママママママママママママママママママママママママママママママママママ	४ मनु., 9. 69 १ १ १ सहड. उ., 24. 54	तिर्यग्यवीदराण्यष्टी २ तिर्यग्योनिषु गोवर्जम् ६	२९ १० शङ्ख. (<i>ABORI</i> , vol. 8, p. 122) २२ कालि का.

तिलधान्या न्न	५९३, ५९६	शङ्ख. (ABORI,	तुषकेशकरीयभस्मास्थि	७४९	(4)
c - C2-E-3		vol. 8, p. 120)	_		vol. 7, p. 116)
तिलघेनुर्गजो वाजी		यम.	तुषाङ्गारकपालानि	६७७	यम.
तिलमिश्रं तु दर्भेषु		ग्रुन:पुच्छ:	त्र्णीमेवोदकं कुर्यात् ३६०	, ३६१	लौगा.
तिलव्रणिकणस्थाने		नार. पिता.	तृणं वा यदि वा काष्ठम् ९९	, १०५	बृहस्प., 22. 25
तिलानविकरेत् तत्र	७९९	देव. (उश. स्मृ. संद.,	तृणकाष्ठे ष्टकास्त्र	१७४	बृहस्प., 10. 23
C3		5., 18)	तृणगुरुमलताव <u>ल</u> ी	२३८	नारः पिताः
तिलैरात्मसमं कृत्वा		मत्स्य., 206. 7	तृ णशैवालरहिते	२३६	पिता.
तिलोदकै: पितृन् व			तृणादि वा गवे दद्यात्	७९६	
तिलोऽसि सोमदेवत्य		cf. आश्व. गृ., 4.7.8	तृणेक्षुकाष्ठतकाणाम्	484	मनु. (शङ्खः, 17. 17)
तिलौदनरसक्षारान्		याज्ञ., 3. 36	तृणै: गुष्कैस्तु संपूर्णे	२३२	याज्ञ. पिता.
तिष्ठति द्विगुणा वृद्धि	६: १७४	कात्या., 510	मृतीयं च ततो ब्रूयात्	७७३	देव.
तिष्ठनाचामेत् प्रह्वो	वा ६८४	आप. घ., 1. 16. 1	तृतीयं यज्ञदीक्षायाम्	४३६	मनु., 2. 169
तीर्थमभिमृश्यावगाह		आश्व. परि., p. 145	तृतीयं रद्रदैवत्यम्	८११	महाभार.
तीर्थयात्रां विना गर		देव.	तृतीयं वायुदैवत्यम्	२२ ९	पि ।.
तीर्थवासी कुशाच्छात	री ४७६	काश्य.	तृतीय: पञ्चमश्चैव	२८ <i>५</i>	
तीर्थानि वा भ्रमन्	वेद्वान् ५९१	अत्रि.	तृतीय: पुत्रिका २५५,	709	बृहस्प., 26. 66
तीर्थाभिषेकपूतात्मा	७१६	शीन.	E 11 314111 779,		
तीर्थे पुण्यतमे	४७६, ६१६	देव.	तृतीयां वा चतुर्थी वा	४८५	वसि., 17. 15
तीर्थे ब्राह्मण आयाते	ो ७७२	मैत्रा. परि., p. 237	रृतीयां वामपादे च	808	च. वि.
तुरगान्दोलिका: ग्रुभ	ाः ६८९	नार.	द्वीम स स्टेन	७०९	
तुरायणं च क्रमशः	८५३	मनु., 6. 10	तृतीया वा भवेच्छूद्रा	३१४	महाभार. अनु.,
तुरीयं ब्रह्महत्याया:	७५६	3, 10	7-12 ·		82. 48
तुरीयो ब्रह्महत्याया:	५५४	मनुः, 11. 126	तृतीये च तथा भागे	६८७	दक्ष , 2. 32
तुरुष्कं गुग्गुलुं चैव	७९१	3, 11, 120	मृतीये तृदकं कृत्वा	३६८	मनु. शाता.
तुलसी शतपत्रं च	७९०		0.		(अत्रिसं., 219)
तुलस्यगस्त्यविल्वानि			वृतीये त्रिगुणं प्रोक्तम्	486	मनु. देव. (वृ. हारी.,
तुलाग्न्यापो विषम्		याच ० ००	•		6. 242)
तुलापुरुष इत्येष:	478	याज्ञ., 2. 95 याज्ञ., 3. 322	तृतीयेऽब्दे शिशोर्गर्भात्	४२४	बृह स् प. सं., 115
<u>तुलामकरमेषेषु</u>	८२८	नारा., ७. ७२२	य की में केंग्र	802	श. ब्रा. (मा).,
तुलाशासनमानानाम् -		TI 0 0 10		Λ.	1. 8. 3. 6
तुला स्त्रियां पलशता	् ७७	याज्ञ., 2. 240	तृतीयो बहुयाज्यः स्यात्	ሪ४८	राता. AL MS.,
तुला स्त्रीवालवृद्धान्ध		त्रिकाण्डी., 2. 9. 87			
तुलितो यदि वर्धेत	220	याज्ञ., 2. 98	ते गृह्णन्तु मया दत्तम्	७०२	p. 28
तुल्यं वयसि सर्वेषाम्	3 6 0	नार., 118. 283	तजश्चास्मि विभावमी		The
तुल्या दुहितरो वापि	, ,	व्याघ. नेत	तेजस्तेजस्वनामहम	३०	गीता., 7. 9
9.4.14 1111	444	देव.	तंजोऽसि शक्य	३०	गीता., 7. 10
			3 "7	७१०	काठ. सं., 1. 10

तेजोऽसि ग्रुकमित्याज्यम् ते तथा तत्र जल्पेयुः ते द्वादश सुवर्णस्तु ते द्वादश सुवर्णस्तु	५१९ ५२५ ७५ ७५	परा., 11. 33 अङ्गि. ड., 3. 6 कात्या., 494 बृहस्प., 8. 10	ते सर्वे तृप्तिमायान्तु ते सर्वेऽन्वालभेरन् ते सुवर्णस्तु षोडश तैजसानां कुणपमद्यैः	८०१ ६६० ४७० ३८१	गौत., 20. 5 मनु., 8. 134 बोधा.
तेन निर्गमने दु:खम् ते नस्त्राध्वं तेऽवत तेनायुर्दधीते राज्ञः तेनार्धवृद्धिमीत्वा तेनैव संनिवेशेन तेऽपि तद्धाणिनस्तस्मात् तेभ्यो माता गरीयसी	८६५ ४०२ ४२ १७० २२७ ५७ ४५४	आदि. ऋ. सं., 8. 30. 3 मनु., 7. 136 सनु., 8. 150 कात्या., 75	तैलं तिलंद्भवं चैव तैलमुद्धर्तनं विषे तैलस्त्रीमांससंभोगी तैलानां चैव सर्वेषाम् तैलाभ्यक्तस्तथा स्नातः तैले जले स्वे मूत्रे वा तैश्चतुर्भिः पलं प्रोक्तम्	9 8 9 9 9 9 9 9 8 9 8 9 8 9 8 9 8 9	प्रचे. वि. पु., 3. 11. 116 कात्या., 511 आप. वैद्यकम् बृ. प्रा., 10. 307
तम्यो हित्रगद् ब्रह्मण्यः तथां च प्रेषितानां च तेषां तु पि गृत छू छम् तेषां तु पे गृताशीचम् तेषां तु पे गृताशीचम् तेषां पनहरो राजा तेषां न तण्डुला देयाः तषां प्रत्याब्दिकं श्राह्मम् तेषां प्राथश्चित्तं मासम् तेषां याम्यैर्नरेरक्षिणि तेषां वचनतो गम्यः तेषां व समवेतानाम् तेषां व समवेतानाम् तेषां व समवेतानाम् तेषां व पत्राः तेषां सवर्णा ये पुत्राः तेषां मामि तथा गङ्गा तेषामपि न भालः स्यात् तेषामाचि सामन्त तेषामाचम्णादानम्	\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\	नार. पिता. पुल. आप. बृहस्र., 26. 119 पिता. हारी. मार्क. गिता. ब्रह्म. देव. नार., 193. 15 बृहस्य., 26. 44 देव. नार., 52. 19 नार., 101. 190 कात्या., 737 मनु., 8. 4	तोयहुच्छ्रो जलेन तु तोय त्वं प्राणिनां प्राणः तोयपूर्णं घटं चेमम् तोयप्रवर्तनात् खेयः तोयमित्रं विषं चैव तोयेऽवघृष्य गात्राणि तोरणे च तथा कार्ये तोलियत्वा नरं पूर्वम् तो च तत्र नियोक्तव्यौ तौ युतावञ्जलेः पुमान् तोर्यत्रिकं वृथाट्या च त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशम् त्यजन् पार्यामवस्थाप्यः त्यजन् भार्यामवस्थाप्यः त्यजेत् पितरं राजघातकम् त्रपुसीसकयोदीनात् त्रयः पाकयज्ञाः त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे त्रयाणां तथात्वे	११४ १३४ १५७, ६५३ ८५३ ५२३ ७८	आश्व. गृ., 1. 1. 2 परा., 8. 27 अपरार्कः
तेषामेकोऽन्यथावादी तेषु भिप्पलपत्रेषु तेषु सर्वेषु यथोपदेशम् ते षोडश स्यः द्वरणम् ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्री ७	१९५ २३१ ८५२ ७६ ५, ७७	नार. (कात्या., 359) नार. पिता. आप. ध., 2. 21. 2 मनु., 8. 136 त्रिकाण्डी., 2. 9. 86	त्रयाणां वर्णानाम् त्रयाणामानुलोमयं स्यात् त्रयाणामिति संदेहे त्रयाणामुदकं कार्यम् २८५	१५७ ,२९४,	

त्रयोदशमभागं तु	२६४	ब्रह्म.	त्रिरात्रमेवोपवसेत्	६२४	परा.
त्रयोऽपि तद्धनं धर्म्यम्	१५८	वसि.	त्रिगत्रात् सप्तरात्राद्वा	२४६	पिता.
त्रातारमिन्द्रम्	८३०	ऋ. सं., 6. 47. 11	त्रिरात्रोपोषित: षण्ढ:	५६१	हारी.
त्रायस्वास्माद भोशापात्	२४३	याज्ञ., 2. 110	त्रिरात्रोपोषिः स्नात्वा	६४०	यम.
त्रायस्वैनं नरं पापात्	२४३	पिता.	त्रिरात्रोपोषिताय स्यु:	२१९	पिता.
त्रिंशत्समा या भुक्ता तु	१६०	बृहस्प., 7. 36	त्रिरात्रोपोषितो भृत्वा	५८३	आप.
त्रि: पिंबेदम्यु वीक्षितम्	६८५	दक्ष., 2. 22	त्रिरात्रोपोषितो हुत्वा	६४५	याज्ञ., 3. 303
त्रिकादवीक् तु पुष्पं स्यात्	२०९		त्रिविधं तत् समाख्यातम्	९३	न्यास. (IC, vol. 9,
त्रिगुणं तु वनस्थानाम्	440	मनु., 5. 137			p. 94)
त्रिणाचिकेतदौहित्र	८०७	याज्ञ., 1. 220	त्रिविध: साहसेष्वेवम्	७८	नार., 226. 21
त्रिदण्डग्रहणं कृत्वा	८६२		त्रिशते तण्डुला देया: २११,	२४६	बृहस्प., 8. 30
त्रिदिनं चैकभक्ताशी	५१५	परा., 8. 39	त्रिश्चतुर्वा	६८५	गीत., 1. 38
त्रिधा कृत्वा मृदं तां तु	६९९	शाता.	त्रिष्वपि शस्त्रहतेषु	७८७	देवस्वामी
त्रिपक्षात् परतः सोऽर्थम्	१८८	कात्या., 5़39	त्रिसंध्यं पूजयेचैतान्	२२८	पिता.
त्रिपदा चैव	६४९	विष्णु(T)., 650	त्रिस्कन्धज्योतिपाभिज्ञम्	५६	ब्यास. (IC, vol. 9,
त्रिपादूर्ध्व उदैत् पुरुष:	६५४,			1 1	p. 68)
	८८२	寒. सं., 10. 90. 4	त्रिहायने त्रिपाद: स्यात्	५५८	वृ. प्रचे.
त्रिपादे तु शिखावर्जम्	५२६	परा., 9. 14	त्रींस्त्रीन् पिण्डान् समभीयात्		यम.
त्रिपादोने च सलिलम्	२११	बृहस्प., 8. 29	त्रीणि पुष्कराणि	८११	711.
त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणम्	७९७	निगम:	त्रीणि वर्षाण्यृतुमती	809	बोधा., 4. 1. 15
त्रिपुरुषी या स्वतन्त्रा	१६०	कात्याः, 317	त्रीणि श्रोत्रियभार्यायाम्	६०५	गौत., 22. 32
त्रिपौरुषी च त्रिगुणा	१६०	बृहस्प., 7. 37	त्रीण्येव साहसान्याहु:	८७	
त्रिपौरुषी तु त्रिगुणा	१६०	च्यास. (IC, vol. 9,	त्रीन् कुच्छ्रनाचरेद्वत्य	६३६	नार., 210. 6
		p. 77	त्रीन् वा पिण्डान् समारोप्य	५२५ ७७४	याज्ञ., 3. 288
त्रिभागं क्षेत्रजो भुङ्के	२६४	ब्रह्म.	त्रैवार्षिकं व्रतं कुर्यात्		यज्ञपार्श्वः
त्रिभिस्त्रिभिः स्मृतैकैकैः	८६३	योगशास्त्रम्	वैवार्षिकाधिकान्नो यः	५४८	सुम.
त्रिरहिम्निर्निशायां च	429	मनु., 11. 223	36	६७०	याज्ञ., 1. 124
त्रिरह्नोऽभ्युपेयादपः	856	वसि., 7. 17	वैविद्यवृद्धान् विदुप:		याज्ञ., 2. 211
त्रिरात्रं क्षपणं कृत्वा	६०८	यम.	त्रीवद्यो हैतुकस्तर्की	६५	मनु., 7. 37
त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्यात्	५६३	হান্ধ্ৰ. (ABORI,	नापचा हतुकसाका	५२३	परा., cf. 8. 27
		vol. 8, p. 123)	च्यङ्गः स्त्रीणां नमस्कारः	८८०	
त्रिरात्रं पञ्चगव्याशी	६२५	मनु.	त्र्यहं चो खसेदन्त	458	जावा.
त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा	583	पिता.	न्यहं तूपवसेद्युक्तः ६४५,	६४८	यम.
त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे	६१८	परा., 4. 11	त्र्यहं त्र्यवसंद्युक्तः	488	शङ्ख.
त्रिरात्रमपि वैश्यस्य	३५९	ब्रह्म.	त्र्यहं त्र्यहं प्रयुक्षानः	५२१	यम.
त्रिरात्रमुपवासोऽस्य	468	यम.	त्र्यहं दिधि त्र्यहं क्षीरम्	420	यस.
			त्र्यहं न कीर्तयेद् ब्रह्म	४४६	मनु., 4. 110

च्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

व्यहं परं च नाश्रीयात्	५१५	मनु., 11. 211	दण्डः स्यात् पञ्चकुष्णलः	२०८	मनु. , 8. 330
त्र्यहं पिवेत् गोमूत्रम्	५२०	यम.	दण्डदानस्य चाशक्ती	५९८	भवि.
न्यहं प्रातस्त्र्यहं सायम्	५१५	मनु., 11. 211	दण्डनीत्यां च कुशलम्	५३	याज्ञ., 1. 313
त्र्यहमनक्ताश्यदिवाशी	५१४	आप. ध., 1. 27. 7	दण्डस्य पातनं चैव	४८	मनु., 7. 51
त्र्यृतुः संवत्सरः	८५६	श्रुति: (cf. निरुक्तम्,	दण्डाजिनोपवीतानि ३३	, ७४७	याज्ञ., 1. 29
53. 41.44	- ((4. 27)	दण्डेनैव विशुध्यति	६००	भवि.
रवं तुले सत्यधामासि	२२७	याज्ञ., 2. 101	दण्डो दमनादित्याहु:	90	गौत., 11. 30
त्वं देव तानि जानासि	२३२	नार. पिता.	दण्डो वा कीर्तितस्तज्ज्ञै:	५९०	भवि.
त्वं घट ब्रह्मणा सृष्टः	२२६	पिता.	दण्ड्योत्सर्गे राजैकरात्रम्	१६५,	
त्वं मुखं सर्वदेवानाम्	२३१	नारः पिताः		२१३	वसि., 19. 40
त्वं विष ब्रह्मणः पुत्रः	२४३	याज्ञ., 2. 110	दत्तं मयामुकायाद्य	६७	च्यास. (IC, vol. 9,
त्वं विष ब्रह्मणा सृष्टम्	२४३	पिता.			p. 72)
त्वं वेतिस सर्वभूतानाम्	२२६	पिता.	दत्तं सप्तविधं विद्यात्	१४६	नार., 137. 3
त्वकपुर्वं कवकं चेति	१०८		दत्त: क्रीत: स्वयं दत्त:	२६२	देव.
त्वगमुद्धांसमेदोऽस्थि	282	पिता.	दत्तः कीतकोऽपविद्धः	२६३	हारी.
त्वग्भेदे प्रथमो दण्ड:	१०१	बृहस्प., 21. 11	दत्तकीतादिपुत्राणाम्	४०३	बृ. मनु.
त्वममे वेदाश्रत्वारः	238	नार. पिता.	दत्तस्यापह्नवो यत्र	२०७	कात्या., 416
त्वमञ्च वदाश्रतारः त्वमञ्च सर्वभूतानाम्	, 4, 5 2, 3, 2	याज्ञ., 2. 104	दत्ता कन्या पितुर्गेहे	३६२	ब्रह्म.
त्वमन्न सर्वमूतानाम् त्वमन्ने सर्वभूतानाम्	२३२ २३२	नार. पिता.	दत्तादत्ते च भृत्यानाम्	१७७	कात्या., 227
	२२ <i>२</i> २७७	मनु., 10. 48	दत्तानुयोगानध्येतुः	४८८	
त्विष्टिस्त्वायोगवस्य च		ऋ. सं., 6. 46. 1	दत्ताप्रदानिकं नाम	१४६	नार., 137. 1
त्वामिद्धि हवामहे	६५६	(3. (1.)	दत्तामपि हरेत् पूर्वम्	१३४	याज्ञ., 1. 65
	500	आप. ध., 2. 29. 3	दत्ते त्वधं प्रकीतिंतम्	३१८	याज्ञ., 2. 148
दंपती धनस्येशाते	२९९	M4. 4., 4.	दत्तोऽपविदः क्रीतश्च	२६५	बृहस्प., 26. 72
दंपत्योर्भुक्तिशिष्टं च	६७१		दत्तोऽपविद्धः कीतश्च	२६५	देव.
दंपत्योर्भुक्तरोषं तु	७२६	· 1 38	दत्त्वर्णे पाटयेहरेख्यम्	१७८	याज्ञ., 2. 94
दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा	६८४	गौत., 1. ³⁸	दत्त्वा कार्पासिकं वस्त्रम्	८४२	
दक्षिणामेररणी पाणौ	४५५	मानवस्त्रम्	दत्त्वा चौरस्य वा हन्तुः	८६	याज्ञ., 2. 276
दक्षिणाप्रवणं देशम्	७९९	S. 1 11 5	दत्त्वा द्रव्यमसम्यग्यः	१४६	नार., 137. 1
दक्षिणासु नीयमानासु	४०५	बोधा., 1. 11. 5	दत्त्वा न्यायेन यः कन्याम	र १३४	नार., 177. 32
दक्षिणेन तथा रिष्टम्	६८१	आश्व.	दत्त्वा भूमिं निबन्धं वा	६७	भ्या रा., 1. 318
दग्धकर्णेश्च यद्धक्तम्	८०५	शालङ्कायनः	दत्त्वा सरोमं तत्रापि	८४२	
दण्डं कमण्डलुं वेदम्	४३०	यम.	दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति	८४४	देवीपु.
दण्डं च स्वपणं चेव ६)	४, २१३	याज्ञ., 2. 18	दयाच भिक्षात्रितयम्	६७१,	
दण्डं चैकादशगुणम्	१५३	कात्याः, 649	६७	३, ७२३	परा., 1. 52
दण्डं दद्यात् सवर्णास	१०८	याज्ञ., 2. 287	दद्यात् कृष्णाजिनं पुच्छे	८२३	
दण्डः क्षुद्रपद्मनां तु	९७	याज्ञ., 2. 225	dant e.		

दानवादिप्रतिभुवौ	१८७	व्यास.	दिवसोपोषित: स्नात्वा	६४०	यम.
दाना=छ्रेयोऽनुपालनम्	६७	भवि., 4. 164. 38	दिवा गृहीतं यत्कृत्वा	१३५	मरी.
दानाधमनविक्रये	१४८	बृहस्प., 14. 8	दिवा च मैथुनं गत्वा	६०८	হাব্ধু. (ABORI,
दाने फलविशेष: स्यात्	५४६				vol. 8, p. 127)
दाप्यः सर्वे नृपेणार्थम्	۶,۶	याज्ञ., 2. 20	दिवा चरेयु: कार्यार्थम्	२७८	मनु., 10. 55
दायादा: स्थावरे समा:	१४८	बृहस्प., 14. 8	दिवातिथौ तु विमुखे	७२३	वि. पु., 3. 11. 105
दाराविहोत्रधर्मेषु	४८५	यम.	दिवा धानासु वसति	७३२	ब्रह्म.
दाराझिहोत्रसंयोगम्	४८४	मनु., 3. 171	दिवा वक्तव्यता पाले	१२३	मनु., 8. 230
दारामिहोत्रसंयोगे	४८५	गौत. शाता.	दिवि ज्योतिरजरम्	३४१	तै. ब्रा., 3. 7. 5. 11
दारेस्तु परिवेद्य: स्यात्	४८६	कात्या.	दिव्यं प्रकल्पयेन्नैव	२१२	कात्या., 429
दास: कर्मकरो वा	६६०	गौत., 20. 4	दिव्यान्येतानि सर्वाणि	२०७	बृहस्प., 8. 4
दासत्वात् स विमुच्येत	१३०	नार., 147. 30	दिव्येषु सर्वकार्याणि	२१९	पिता.
दासनापितगोपाल	६६४	परा., 11. 21	दिव्यै: कार्ये परीक्षेत	२०८	बृहस्प., 4. 16
दासस्त्रीमातृशिष्यैर्वा	१८५	कात्या., 545	दीक्षादिषु च सर्वेषु	७८०	गार्ग्य.
दासान्तेवासिभृतकाः	३५८	बृहस्प. आशी., 35	दोक्षाप्रकृतिसंयुत:	१७	
दासीं च हर्तो मध्य:	१०८	नार., 226. 33	दीक्षितो गुरुणानुज्ञात:	२९६	वृ. हारी.
दासीकुम्भं बहिर्शामात्	६६०	याज्ञ., 3. 294	दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री	७५	त्रिकाण्डी., 3. 3. 14
दासी घटमपां पूर्णम्	६५९	मनु., 11. 183	दीनारो रूपकैरष्टाविंशत्या	७६	
दास्यं तु कारये हो भात्	१३०	मनु., 8. 412	दीपं दत्त्वा महाविष्णोः	७१५	
दास्यामि तेभ्यो विकिरम्	८०१		दीपकोपानहच्छत्र	८३०	गरुड. उ., 24. 54
दाहच्छेदिारोभेद	५५७	संव.	दीपमञ्जकयोश्च्छाया	३९३	
दाहादिस्नानपर्यन्तम्	६३६	वसि.	दीयमानं न यहाति	१२०	नार., 159. 9
दिग्लाभं वा दिगागत:	११९	नार., 158. 5	दीयमानं न गृह्णाति	१७३	याज्ञ., 2. 44
दिनं सुराणामयनम्	३३४	सि. शि. गोल.	दीर्घकुत्सितरोगार्ता	९६	नार., 177. 36
		त्रिप्रश्न., 11	दीर्घतमा मामतेयः	४०३	ऋ. सं., 1. 158. 6
दिनच्छिद्रेऽर्कसंकान्तौ	८१७	मत्स्य.	दीर्धमूलकमेव च	८२८	वायु.
दिनत्रयमयाची स्यात्	५१५	परा., 8. 38	दीर्णतकमपेयं च	५७९	ब्रह्म.
दिनद्वयं च नाश्रीयात्	484	आप.	दु:खभागी च सततम्	७५७	मनु., 4. 157
दिनद्वयं चैकभक्तः	484	परा., 8. 38	दु:खे च शोणितोत्पादे	९७	याज्ञ., 2. 225
दिनानि पशुरोमिः	468		दु:खोत्पादि ग्रहे द्रव्यम्	११३	याज्ञ., 2. 224
दिनान्ते नखरोमाणि	५२६	विष्णु.	दुराचारो हि पुरुषः		मनु., 4. 15 7
दिनैकगम्यदेशस्था	४१६	व्यास.	दुर्गन्धि फेनिलं क्षारम्	७८९	मार्क.
दिनोनमुखेऽकें दिनमेव	३३४	सि. शि. गोल.	दुर्गमध्ये गृहं कुर्यात्	40	बृहस्प., 1. 45
		त्रिपक्ष., 11	दुर्गायाः पाययेचीरान्	288	नार.
दिवं गतानि विप्राणाम्	४१७	मनु., 5. 159	दुर्गायाः स्नापयेच्छ्लम्	२४४	नार. याच १ २०५
दिवसस्यैव पूर्वाह्ने	२२०	पिता.	दुईष्टः स्र पुनर्दञ्जा	१६६	याज्ञ., 2. 305
6,1,61	, ,				

दुर्देशप्रपदश्चेव	६८५		देवखातेषु यत् तोयम्	२३६	पिता.
दुर्बलेऽनुग्रहः कार्यः	५२५	परा., 6. 55	देवतानां गुरो राजः	७४९	मनु., 4. 131
दुर्भाण्डस्थमसद्यस्कम्	७१८	वृ. नार.	देवतानां पितृणां च	७०१	कार्ष्णा. (लिखि., 8)
दुर्भिक्षे राष्ट्रसंपाते	३६९	परा. (बृ. परा., 8. 19)	देवताभ्यस्तु यद् दत्त्वा	८५३	मनु., 6. 12
दुर्नुत्तब्रह्मविट्सत्र	५५५	याज्ञ., 3. 268	देवतायतने कृत्वा	७६२	वसि., 11. 31
दुष्कर्मसु प्रयुक्तानि	७१३	भर.	देवद्विजगृहे तीर्थे	488	शाता.
दुष्टा द्विधा त्रिधा वापि	३९६	देव.	देविषतृमनुष्यभूत	८५३	गौत., 3. 29
दुहिताचार्यभायी च ४६७	, ६०३	नार., 182. 74	देवब्राह्मणपादाश्च	२०९	बृहस्प., ८. ३३
दुहिता श्वशुरश्चैव	७०४		देवब्राह्मणराज्ञां च १०५	, ५९७	नार., 206. 16
दुहितॄणां प्रस्ता चेत्	३०७	याज्ञ., 2. 145	देवभूतिपृतृयज्ञा:	७३०	प्रचे.
दुहितॄणामभावे तु	३०८	कात्या., 918	देवरवत्यामन्यजातम्	२५४	गौत., 28. 24
दुहित्रं खङ्गमृगस्य	७९२	शता.	देवर्त्वक्सातकाचार्य	६९२	याज्ञ., 1. 152
दूतं चेव प्रकुवींत	48	म नु ., 7. 63	देवर्षिपितृमनुष्याणाम्	६७१	
दूतक: खटिकाग्राही	१९८	बृहरूप., 5. 20	देवा: पिवन्ति शिरस:	६९७	
दूराध्वोपगतं श्रान्तम्	७२४	परा., 1. 41	देवानभ्यर्च्य गन्धेन	६९७	ब्रह्माण्ड.
दूर्वाप्रवालमप्तिम्	३२८	হাঙ্ক্ল. (ABORI,	देवानां प्रतिमा यत्र	८३०	
		vol. 8, p. 113)	देवानामृजवो दर्भाः	७६४	
दूर्वायाः सप्त पत्राणि	२३१	नार. पिता.	देवा यज्ञमतन्वत	८८३	ऋ. सं., 10. 90. 6
दूषणे तु करच्छेदः	१०९	याज्ञ., 2. 288	देवारामतडागादि	७८०	गार्ग्य.
दूषयंस्तु मृषा शतम्		याज्ञ., 1. 66	देवार्चनपरा विप्राः	८०३	
दूषयेचास्य सततम्		मनु., 7. 195	देवालयं विप्रगृहम्	८३८	
दूषितो गहिंत: साक्षी		बृहरूप., 6. 31	देवालयगजाश्वानाम्	४२३	
हतिं धनुर्वस्तमविम्	५५५	याज्ञ., 3. 268	देवाश्च	७६७	
इ श्यमानकारणकशिवयच्हे	डेंद २२८	स्मृ. च. व्यव.,	देवासुरमनुष्याणाम्	२२६	
		p. 111	देवीविरहसंतमः	८१३	
द श्याद्वा तद्विभागः स्यात			देवेभ्यश्च हुतादन्नात् ६।	 ७२,७१९	याज्ञ., 1. 103
दृष्ट्रप्रयोगश्चान्यत्र	२३०	पिता.	देवेशेशानयोर्मध्ये	२२४	
दृष्टश्चनानुभूतार्थात् — - २००५ २ १	२००	,	देव्या लक्षजपेनैव	६३४	
ह्या ज्योतिर्विदो वैद्यान्		, = 000	देशं कांलं च विशाय	५८	_
दृष्ट्वा स्र्यं निरीक्षेत	६२३			, ,	106)
देयं चौरहतं द्रव्यम्	43	1.30	देशं कालं तथास्मानम्	३८८	
देयं तद्धनिके द्रव्यम्	853		देशं कालं घनं संख्याम	709 709	
देयं प्रतिश्रुतं यत् स्यात	(१८४	, 011		(,0,	399)
देयं भार्याकृतमृणम्	१८इ	कात्या., 578	देशं कालं वय: शक्तिम्	६४	,
देयस्तु दशमः पिण्डः देवकतस्मैनसः	330		देशजातिकु आदोनाम्	, 40	८ नार., 209. 1
<i>वच्डाराद</i> बन्दाः ६)	४५, ६५)	र्ते. सं., 3. 2. 5. 7	देशधर्मप्रमाणत्वात् ३		्र नारः, ४०७० ×
				75, 79	० ब्रह्म.

च्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

देशविशेषे सुवर्णम्	२८२	आप. ध., 2. 14. 7	द्रोणै: घोडशभि: खारी	८४	भवि.
देशश्चेव तथा स्थानम्	६०	बृहस्प., 2. 37	द्वात्रिंशदङ्गुलान्याहुः	२२९	पिता.
देशाचारविरुदं यत्	१९३	कात्या., 270	द्वादशं तु सुरा मद्यम्	३७४	पुल.
देशाचारेण चान्यांस्तु	१७५	कात्या., 477	द्वादश द्वादशाचेभ्यः	११७	कात्या.श्री.,10.2.24
देशादिकं क्षिपन् दाप्यः	९१	बृहस्प., 20. 17	द्वादशभिवर्षेमेहापातकिन:	५६९	हारी.
देशाद्देशान्तरं याति	२०२	याज्ञ., 2. 13	द्वादशरात्रं निराहार:	५१७	सुम.
देशानुरूपतः पक्षम्	१८७	बृहस्प., 10. 76	द्वादशरात्रं पतितोत्पन्नश्च	६५९	वृ. वसि.
देशान्तरमृतं श्रुःवा	३६५		द्वादशरात्रमुदकेन	५१७	गौत.
देशान्तरस्थक्लीबैक '	४८५	कात्या. ₹मृ., 6. 4	द्वादशसंवत्सरान्	488	गौत., 22. 3
देशे काले च पात्रे च	७६०	ब्रह्म.	द्वादशाङ्गुलकं विषे	६८२	गर्गः
देहाभिमाने यत् पापम्	३८०		द्वादशाब्दं व्रतं कुर्यात्	४७९	सुम.
देहेन्द्रियविनाशे तु	१०३	कात्याः, 787	द्वादशावरान् द्वादश	४०८	হ্যীন. (आश्व. गृ.,
दैवतं देवतानां च	८८१	महाभार. अनु., 254.			1. 6. 1)
		10	द्वादशाहं तु पयसा	५७५	हारी.
दैवयुक्तं तु तच्छा इम्	७८७		0,1	. ६३७	
दैवसाध्ये पौरुषेयीम्	२०६	नार.	द्वादशे वापि कुर्वन्ति	४२४	नार.
दैविकानां युगानां च	१५	मनु., 1. 72	द्वादशेऽहनि षष्ठे वा	३४८	भवि.
दैवे कर्मणि पित्र्ये च	३७२	आप.	द्वाद्यां भाद्रगुक्रस्य	४४६	ब्रह्म.
दोष: स्यात् सर्ववर्णेषु	४८६	गार्ग्य. (शाता., AL	द्वापरे त्वन्नमादाय	४७३	
		MS, p. 9)	द्वाभ्यां सहाथ तत्पुत्राः	४०३	काष्णी.
दोषस्त्वा पञ्चमाद्वर्षात्	५६९	कुमार:	द्वारकाजातचकाङ्का	७०८	स्कान्द.
दोषै: प्रयाति जीवोऽयम्	404	याज्ञ., 3. 131	द्वाराणां चैव भेत्तारम्	११३	मनु., 9. 289
दोषोऽन्यत्र	१६२	सुम.	द्वाविंशतिः परोऽन्यस्य	४२६	
दौहित्रीं पुत्रतनयाम्	६०५	च. वि.	द्वाविमी पुरुषी लोके	८७६	
दौहित्रो विद्पतिश्चेव	५५२	विष्णुधर्मो., 3.300.9	द्विगुणं प्रतिदातव्यम्	१८९	
द्युतं निषिद्धं मनुना	१२२	बृहस्प., 27. 1	द्विगुणं सवनस्ये तु	५४६	
चूतं समाह्वयं चैव	१२२	0.001	द्विगुणास्त्तरा श्रेयाः	१४२	
चूने समाह्वये चैव	१७७	कात्या., 228	द्विगुणीकृत्य मूलाग्रैः	७०२	
द्भा तमाब्य प्य द्रवं हवि: स्रुवेगैव	७१९		द्विगुणे व्रत आचीणें	५२७	
द्रविणाहिश्च धुर्यश्च	१८०	कात्या., 557	द्विजस्रुणैधःपुष्पाणि ९९		
द्रावणाह्य युवय द्रव्यजं रज इत्युक्तम्	४७८	- 10	0	५९५	
प्रव्या रज इत्युक्तम् द्रव्यहस्त उव्छिष्टः	३९५	A 1 20	द्विजातयः सवर्णीस	५४७	
		96 13	द्विजातिकर्मभ्यो हानिः	४७२,	
द्रव्ये पितामहोपाचे २८६	र, २८२ ५६९		005	५४३ [°] ३७७	गीत., 21. 4 यम.
द्राक्षेक्षुटङ्कखर्त्र हाराज्या	900	काठ. सं., 38. 5	द्विजातिभिर्न पातव्या		
बुपदादिवेन्मुमुचानः	900	यो. याज्ञ., 7 181	द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत	, ५४३	a.41 (10
हुपदा नाम गायत्री	900	•-			

द्विजातीनां च वर्णानाम्	४७	मनु., 8. 348	धटमामन्त्रवेचैव	२२६	पिता.
द्विजातीनां श्द्रस्त्वेकः	२८९	विष्णु(T)., 18. 32	धटस्योत्तरभागे तु	२२५	पिता.
द्विजानां संनिधाने च	२४२	नार.	धटादीनि विवानतानि	२१४	पिता.
द्विजार्थे गोहितार्थे च	५५७	संव.	धटादुचतरे तन्तौ	२२२	नार. पिता.
द्विजैस्त्रिभिस्तु न ग्राह्यम्	३७५,		धटेऽभियुक्तस्तुलित:	२२७	बृह स्प. , 8. 49
	५६७	धन्वन्तरि:	धटोऽमिरुदकं चैव	२०७	बृहस्प., 8. 3
द्विजोिष्ठ्छं तु भोजनम्	५८३,		धनं तत्पुत्रिकाभर्ता	३०६	मनु., 9. 135
	७५१		धनं नागहदे तोये	६३५	यम.
द्विजोत्तमानामेवोक्तः	४७०	मवि.	धनं पत्रनिविष्टं तु	३२३	कात्याः, 882
द्वितीयं तु पितुस्तस्याः	७७६	मनु., 9. 140	धनं वा जीवनायालम्	५४६	भवि.
द्वितीयापि भवेच्छूद्रा	३१५	महाभार. अनु.,	धनं व्यपोह्य तच्छिष्टम्	२८९	बृहस्प., 26. 86
_		82. 52	धनवृद्धिप्रसक्तांश्च	४८६	
द्वितीये वा मासि	४२१	जात् .	धनस्त्रीहारि <u>पु</u> त्राणाम्	१७९	नार., 54. 23
द्वितीयेऽहिन शुध्येयु:	५७५	ब्रह्म.	धनान्यार्जियतुं युक्तः	६२८	
द्वितीये हस्तचरणी	१२३	मनु., 9. 277	धनापहरणे चैव ५९३	, ५९६	मनु. $($ शङ्खः $,ABORI,$
द्विनागनाड्य: पलसप्त	७७९	जैमि.	, , ,	, , , ,	vol. 8, p. 120)
द्विनेत्रभेदिनो राज	१०२	याज्ञ., 2. 304	धनिकः श्रोत्रियो राजा	७५३	
द्विपणे द्विशतो दण्डः	११५	याज्ञ., 2. 248	धनिकस्य धनं दाप्य:	१८९	पिता.
द्विराचम्यात्मानम्	६८५	आश्व. परि., p. 141	धनिकस्यापि वा दोषात्	,	कात्या., 273
द्विसहस्रपणो दाय:	३०४	व्यास. (IC, vol. 9,	धनिकस्येव वर्धेत	१७८	नार., cf. 79. 115
		p. 98)	धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तम्	888	11(1) 021
द्वे परदारे	६०५	गौत., 22. 31	धनी चोपगतं दद्यात् १७		याज्ञ., 2. 93
द्वेषं दम्भं च मानं च	७५५	मनु., 4. 163	धनु:शराणां कर्ता च ४८	C.C.03	मनु., 3. 160
द्रौ तु यौ विवदेयाताम्	३१०	मनु., 9. 191	धनेन चाविभक्तेन	३२८	उ श .
ह्री दभी पाङ्मुखी दैवे	७६१	देव.	धनैरिज्यादिकार्याणि	६२८	541.
ही ही पिण्डी प्रदातव्यी	३२०		धन्यः कपोतवर्णाभः	८१९	मत्स्य.
द्वौ पिण्डो ब्राह्मणे दद्यात्	७७४	यज्ञपार्श्वः	धन्यो मार्जारपादस्तु	८१९	
द्वी सपिण्डः सकुल्यो वा	३१६	देव.	धरणानि दश ज्ञेय:		
द्वयंशहरोऽर्घहरो वा	२८३	कात्या., 851	धरण्या च दूर्वाङ्कुर	७६	3 /
द्वयङ्गुली त्र्यङ्गुली शस्ती	८०५	गोभिल:	धर्ता दिव: पवते	८८९	
द्वयहाच्छुद्धिभवेत् तस्य	३६३	अग्निस्मृति:	धर्मे चाप्यसुखोदर्कम्	६५४	
		.	धर्मः साधारणश्चेव	७५६	
धकाराद्धर्ममूर्तिस्त्वम्	२२६	पिता.		३२	
घटं तु कारयेन्नित्यम्	२२३	पिता.	धर्मकृत्येषु धर्मज्ञान्	88	<i>3 %</i>
धटः सर्वर्तुकः प्रोक्तः	२१५	पिता.	धर्मशस्य कृतशस्य	६३३	
धटकोशादिभिः २१९		नार.	धर्मध्वजी सदा छुब्धः	८०२	J .
•			धर्मपर्यायशब्देन	२२६	नार., 117. 277

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

धर्मविद्दक्षिणं हस्तम्	६७८	देव.	धृष्टान्यगतभावा च	९६	नार., 177. 36
भर्मशास्त्रविचा रे ण	५७	कात्या., 52	धेनुं दद्याद् द्विजेभ्योऽथ	५२४	शाता.
धर्मशास्त्रानुसारेण	५५	याज्ञ., 2. l	धेनो: मुतं निरीक्षेत	८१८	मत्स्य., 207. 13
धर्मशास्त्रार्थकुराले:	५६	कात्या., 57	ध्यायन्नभ्यच्यं दारूणि	७१८	भाग., 11. 27. 40
धर्मार्थे चैव विशेभ्यः	६६	मनु., 7. 79	ध्यायेन्नारायणं देवम्	२८	दक्ष. (AL MS.,
धर्मार्थं यश्चरेदेतत्	५३५	याज्ञ., 3. 326			p. 5)
धर्मार्थी यत्र न स्याताम्	३६	विष्णु (T) ., 29. 8	ध्रुवो धरस्तथा सोम:	२२४	पिता.
धर्मावाहनपूर्वे तु	२५०	पिता.	ध्वजगणिकाश्चाप्तजनाश्च	६८९	वराह.
धर्मासनमधिष्ठाय	५७	मनु., 8. 23	ध्वजिनी मित्स्यनी चैव	१४१	नार.
धर्मे गृहीते शुद्ध: स्यात्	२५१	पिता.			
धर्मे चार्थे च कामे च	४०६		न कथंचन कुर्वन्ति	३७	नार., 63. 57
धर्मेण व्यवहारेण	१७५	मनु., 8. 49	न कथंचन दुर्योनि:	२७९	मनु., 10. 59
धर्मोपदेशं दर्पण	८९	मनु., 8. 272	न कदाचन कुर्वीत	६७७	मनु., 4. 48
धर्मोपदेशकर्ता च	८९	बृहस्प., 20. 18	न कदाचित् पचेदन्नम्	७९४	आदित्य.
धातार्यमा च मित्रश्च	२२४	पिता.	न कदाचिदुदङ्मुखः	७३४	हारी.
धातोर्धात्वन्तरप्राप्तिः	२४२	पिता.	न कर्म निष्फलं कुर्यात्	७५०	मनु., 4. 70
धात्रीं पुत्रीं च पौत्रीं च	६०४	व्याघ्र.	न कर्मविन्न चाधीते	८४८	शाता.
धाना दिध च सक्तूंश्च	७३३		न कश्चिदिमयोक्तारम्	२१४	कात्या., 2:14
धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यः	८४,		न कश्चिद्वदकर्ता च	१९	परा., 1. 21
१०५	, ५९३	मनु., 8. 320	न कुर्याज्जनके ज्येष्ठे ४८७,	६३०	त्रिकाण्डमण्डन:, 1.67
धान्यं वासांसि शाकं वा	४३७	मनु., 2. 246	न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य	४३५	सनु., 2. 209
धान्यगोविपदेवानाम्	७४३	मार्क.	न कुर्वीतात्मनस्त्राणम्	५५६	परा., 8. 32
धान्यमानेषु बोद्धव्याः	३८८		न कृपमवरोहयेत्	६९२	आश्व. र., 3. 9. 7
धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः	५१०	याज्ञ., 3. 211	नक्तं चान्नं समश्रीयात्	८५६	मनु., 6. 19
धान्यरत्नोपरिस्थं तु	८४२	गर्ड.	नकं गते चापररात्रमेषाम्	३३४	सिद्धान्त:
धान्यहारी दशगुणम्	१०६	बृह₹प., 22. 24	नक्षत्रराश्यो रविसंक्रमे	७७९	जैमि.
धान्यानामष्टमो भागः	४१	00	नक्षत्रे च न कुर्वन्ति	७८०	महाभार.
धान्यान्नधनचौर्याण					कूर्म., 594
	१७४	17	नखाग्रकेशनिधूत	३९३	
धारयेत् तत्र चात्मानम्		2 201	नखिदंष्ट्रिविप न्ना नाम्	७८६	प्रचे.
भारयेदक्षमालां वा	७१६	25	न गर्भदोषस्तत्रास्ति	६१२	परा.
भारयेदुत्तरे पार्श्वे	२२३	6	न गोब्राह्मणयोः कपिलयोः		
भूपोपहारमन्त्रैश्च भूपोपहारमन्त्रैश्च		नार.	नग्न: स्नात्वा च ४९८,		याज्ञ., 3. 290
रू ^{गार} ारमन्त्रश्च धूरसि धूर्व धूर्वन्तम्	1080		नग्नः स्यान्मलवद्वासाः	६९५	गोभिल:
	४९	दक्ष., 3. 18	नमश्च बहुवस्त्रः स्यात्	६९५	गोभिल:
	०ऽ २२६	पिता.	नग्रश्च स्यूतवस्त्रः स्यात्	६९५	गोभिल;
धृतो भावयसे यस्मात्	444				

					12 10
नमां परिस्त्रयं दृष्ट्वा	६०८	হান্ধ্র. (ABORI,	V-0 1/2 10 10.40. MARKETON 1/1		कात्याः स्मृ., 16. 12
	ć o t	vol. 8, p. 127)	न जुगुप्सेत कहिंचित्		मनु., 11. 189
नम्रो द्विगुणवस्त्रः स्यात्	६९५	गोभिल:	नटे चारणम्लेषु	४९	दक्ष., 3. 18
न च क्षुधास्य संसीदेत्	६६	मनु., 7. 133	न तं याज्यं विदुर्वि या:	885	उदा.
न च दन्तमयीं शय्याम्	७४२	0 17 02	न तच्छक्यमपाकर्तुम्	३०५	बृह€ा., 26. 104
न च नक्तं श्रादं कुर्वीत	७८१	आप. घ., 2. 17. 23	न तच्छक्यमपाहर्तुम्	१५९	नार., 71. 91
न च नृत्येत्र गायेच	७५४	मनु., 4. 64	न तत्र गोमिनां दण्ड:	१२५	नार., 170. 35
न च प्रापितमन्येन	५७	मनु., १. 43	न तत्र दोषः पालस्य	१२४	नार., 171. 37
न च भार्याकृतं पतिः	१८४	नार., 52. 18	न तत्र प्रणयेदण्डम्	१२७	मनु., 8. 238
न च मूत्रपुरीषं च	७४९	याज्ञ., 1. 135	न तत्र विषमं भागम्	२८२	मनु., 9. 215
न च रक्तो विरावयेत्	७५२	मनु., 4. 64	न तत्सुतस्तत्सुतो वा	१५९	याज्ञ., 2. 28
न चर्मोपरिसंस्थश्च	७३१	ब्रह्म.	न तत्सुता ऋणं दद्युः	१८७	याज्ञ., 2. 54
न च श्राइं कनिष्ठस्य	४८६	कात्या.	न तमंहो न दुरितम्	६४६	零. सं., 10. 126. 1
न च संसृष्टमैथुनाम्	७४८	याज्ञ., 1. 135	न तस्य दोषं मन्यन्ते	७३५	अङ्गि.
न च सीसमयानीह	७९१	शाता.	न तस्य निष्कृतिः शक्या	४६५	संव.
न चाग्न्युदकरोषेण	६८४	आप., AL, 2. 68	न तस्य निष्कृतिर्देश ४७	0.5	^{বন} अङ्गि.
न चाज्ञातकुले दद्यात्	८०२	अत्रि.	न तस्य मानसो दाह:	८४६	ਲਾਜ਼. ਲਿਵ੍ਹਾ.
न चान्यगोत्रान् न वदुम्	४८६	ज्योति:शास्त्रम्	न तापसैर्वाह्मणैर्वा		मनु., 6. 51
न चान्यत् कारयेत् कर्म	१३१	नार., 144. 17		८६०	
न चापि हारयेदिशम्	२१६	नार., 122. 315	न तानद्युर्महाराज	७७८	विष्णुधर्मो., 1. 142.
न चार्चयेद् द्विजानाय्वी	६९७	देव.	- 22-2		27
न चातिंमुच्छति क्षिप्रम्	२४७	मनु., 8. 115	न तिर्यगुदक्पत्यक्शिराः	७४२	
न चार्थसिद्धिरुमयोः	६२		न तिष्ठन्न प्रणतः	६८४	बोधा., 1. 5. 15
न चावधूनयेत् केशान्	६९६		न तुस्त्री पुत्रं दद्यात्	२५९	
न चासन्दीस्थिते पात्रे	७३२	_	न तृप्तास्तस्य ये यस्य	७८८	काष्णी.
न चेत् तजिह्यकारितम्	१३९	-	न तैलाभ्यक्तशिराः	७४२	उदा.
न चेदुत्पद्यते चान्नम्	७२५		न त्वज्ञभेदं विप्रस्य	८०	हारी.
न चैकस्मिन् विवादे तु	६२		न त्वेवैकं पुत्रं दद्यात्	२५९	वसि., 15. 3
न चैनं पादतः कुर्यात्			न त्वेवैकं सर्वेषाम्	७६२	आश्व. ए., 4. 7. 2
न चैवावतहस्तेन	६८४	•	न त्वेवैनमग्निहवन	४३७	गौत., 2. 8
न चोत्पातनिमित्ताभ्याम्		90 000 - 5000	न दण्डप्रतिषेधोक्तिः		_
न च्छिन्द्यान्नखलोमानि	७५०	•	न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै	₹0₹	
न जन्ममासे दिवसे	४८१	9,		, ,	2. 148)
न जातु ब्राह्मणम् ८		८ मनु., 8. 380	न दत्तं स्त्रीधनं यासाम्	३ १\	
न जीर्णदेवायतने	६७	६ मन. ४ ४६	न दद्याहणवद्दाच्यः		
न जीवत्यितृक: कुर्यात्	99	२ कतु. लौगा. (ब्याघ्र	., न दहेत् स्वामिनं तस्य	१५:	
		325)	., न दश्त् स्वामिन तस्य न दीक्षितस्यान्नमश्चाति	l: 85	
		,	ग जाजतस्यान्नसङ्गाति	80	•

-					
न राज्ञ: प्रतिगृह्णीयात्	६३३	नृ. हारी. (कूर्म., 553)	न व्याधियहुले भृशम्	७५३	मनु., 4. 60
नराणां च नराधिपः	८८१	cf. गीता., 10. 27	· 1/ 3/0 /007 01	४१७	मनु. मार्क.
न रात्रौ	६९५	विष्णु(T)., 64. 6	न शङ्कासु शिर: कोशे	२१४	कात्या., 414
न रात्रौ मृत्तिकास्नानम्	६९९		न शयीत समं भर्त्रा	६१४	ऋष्य.
नराश्वमेधौ मद्यं च	५६९	ब्रह्म.	न शारीरो दण्ड:	२०८	गौत., 12. 43
नराश्वोष्ट्रवराहैश्च	६२३	मनु., 11. 199	न श.रा तत्र दोषेण	४६९	भवि.
नरो गोगमनं ऋत्वा	६०७	च. वि.	न शीतं तोयशुद्धिः स्यात्	२१८	नार., 113. 259
नर्मदा सिन्धुपारं च	८१०	आदित्य.	न शीर्णखट्वायाम्	७४३	पैठी.
न लङ्घयेत् पद्यर्नाश्व:	१२७	नार., 172. 41	नदयन्ति पापसंघाताः	६३४	अरुणस्मृति:, 1. 1 ³⁸
न लभेद्यत्र गौस्तृतिम्	७८९	मार्क.	न श्रेयस: क़ुद्रस्य	७४८	प्रचे.
न लिप्येतैनसा विप्र: ६३८	,६६२	याज्ञ., 3. 41	न श्रोत्रियो न लिङ्गस्थ:	१९६	नार. (मनु., 8. 65)
न छुप्यते तस्य भाग:	२९८	बृहस्प., 26. 107	न श्व: श्वमुपासीत	३४१	श. ब्रा. (मा), 2.1.3.9
न लोहशिहिगनामिमम्	२१६	कात्या., 424	नष्टं कूलं भिन्नतडाग	८३८	
नव च्छिद्राणि तान्येव	८७०	याज्ञ., 3. 99	नष्टस्यान्वेपणार्थे तु	१८७	कात्या., 532
नवधा संकर: प्रोक्त:	४७३	बृह र प. प्रा., 25	नष्टस्यान्वेपणे कालम्	१८७	बृहस्प., 10. 76
नवभागं सहोदश्च	२६४	ब्रह्म.	नष्टां वै धरणीं पूर्वम्	२७	महाभार. शान्ति.,
नवमं सर्वदैवत्यम्	२२९	पिता.			352. 5
नवमैकादशे चैव	३२७	अङ्गि.	नष्टे मृते प्रव्रजिते	६३०	नार., 186. 97
न वर्जयेत् तिलांश्चैव	७९३		नष्टो देयो विनष्टश्च	१७०	याज्ञ., 2. 59
नवश्राद्धं दशाहानि	342	आश्व. गृ. परि.,	न संहताभ्यां पाणिभ्याम्	७५१	मनु., 4. 82
		AL, 20. 1	न संहतःभ्यां पाणिभ्याम्	७५१	ब्रह्म.
नवश्राद्धं सपिण्डल्वम्	३२८	उश.	न सगोत्रे हिर्दिद्यात्	८०२	अत्रि.
नवश्रादं सह दद्युः	३२८		न सत्यात् परमो धर्मः	६५१	मनु. CSS, 8. 82
नवश्राद्यममन्त्रं च	३४६	आश्व. गृ. परि.,	न समावृत्ता मुण्डेरन्	७५०	आप. ध., 1. 10. 7
		AL, 20.6	न सोपानत्यादुको वा	६७७	,,
नव सप्त पञ्च वा स्युः	१९७	बृहस्य., 5. 1	न स्त्री पतिपुत्रकृतम्	१८४	विष्णु(T)., 6. 31
नवानां वाससां प्रोज्ञणम्	३८४	आप.	न स्पृश्चनतीह पापानि		T
न वारये द्वयन्तीं गाम्	७५३	मनु., 4. 59	न स्पृशेद्वामहस्तेन	७३४	
न विष्रं स्वेयु तिउत्यु	३२६	मनु., 5. 104	न स्वातन्त्रयेण कर्तव्यम्		
न वित्रादे न कलहे	४४७	मनु., 4. 121	न हायनर्न पिलतः		मनु., 5. 147
न विश्वसेदवि धस्तम्	६८७		न हार्य राज्ञा देवब्राह्मण		मनु., 2. 154
		5. 89	ा राच राशा द्वन्नाह्मण	५२	
न वृक्षस्यो न तीर्थस्यः	४४७	आप.	न हिम्मान मर्नकरा		vol. 8, p. 108)
न वृद्धिः प्रतिदत्तानःम्	. , .		न हिस्यात् सर्वभूतानि	४३१	
न २िद्धः स्त्रीधने लाभे		संव.	न हिस्साद् ब्राह्मणान् गा	श्व १६२	
न व्याघ्रं न गर्जं नाश्वम्	७४९	. ब्रह्म.	न ही तपक्षां युद्धित्	40	कात्या., 97
			न कर्यां नारीम् मिगच्छेत	र् ७४०	ग ौत., 9. 29

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

नाकामेत् कामतरच्छायाम्	७४९	मनु., 4 130	नान्तर्वासो विना जातु	६९७	व्यास.
नाकामेद्रक्तविण्नूत्र	६९२	याज्ञ., 1. 152	नान्दीमुखं वित्राहादौ	३६९	विष्णु. (उघाश्व.,
नागन्धां स्रजं धारयेत्	७४७	गोभिलगः., 3. 5. 15			15. 74)
नामयः परिविन्दन्ति	४८६	कात्या.	नान्यस्मिन् विधवा नारी	२५४	मनु., 9. 64
नामिं मुखेनोगधमेत्	७५०	मनु., 4. 53	नापि संव्यवहारार्थम्	५१३	मिता., 3. 216
नाङ्क्या राज्ञा ललाटे स्युः	८१	मनु., 9. 240	नापृष्ट: कस्यचिद् ब्रू गात्	४४२	मनु., 2. 110
नाङ्गभ्यर रिमुद्धरेत्	६९७		नापुत्रस्य लोकोऽस्ति २७१	,४१७	ऐ. ब्रा., 7. 13
नाचामेत्	६८४	आप. AL, 2. 66	नाप्राप्तब्यवहारेण	१७९	कात्याः, 552
नःञ्जयन्तीं स्वके नेत्रे	७४८	मनु., 4. 44	नाप्सु श्ठाघमानः स्नायात्	४२९	आप. घ., 1. 2. 30
नाड्यश्चतस्रः सपलाः	७७९	जैमिनि:	नाभिकण्ठान्तरोद्भू ने	६२५	मनु., (भवि. 1.
नाततायिवधे दोषः १६२,	४६९	सुम., (<i>JOR</i> , vol.			184. 57)
		8, p. 84)	नाभिदघ्नोदकस्थस्य	२४०	याज्ञ., 2. 108
नाततायिवधे हन्ता	१६३	बृहस्प., 23. 17	नाभिमात्रे जले स्थाप्यः	२३७	नार., 122. 308
नातिविषमेणावतारयेत्	५५६	कर्य.	नाभिमात्रे जले स्थाप्य:	२३७	पिता.
नातिसंवःसरं भुङ्जीत	८५४	गौत., 3. 35	नामियोज्यः स विदुषा	२४७	नार., 125. 31
नात्मनोऽपहरेत् सजम्	७५२	मनु., 4. 55	नामिरोजो गुदं शुक्रम्	७५४	विष्णु(T)., 96.89
नात्युच्छितं नातिनीचम्	८७३	गीता., 6. 11	नाभुक्तं क्षीयते कर्म	383	ब्रह्म. वै. प्रकृ., 26. 70
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति	७१	याज्ञ., 1. 358	नाभेरूध्वे तु दष्टस्य	६२४	अङ्गि. उ., 9. 12
नादीक्षित: कृष्ण वर्मणि	७४४	पैठी.	नामजातिग्रहं त्वेषाम्	८९	मनु., 8. 271
नाधामिके वमेद्रामे	७५३	मनु., 4. 60	नामृत: शुद्धिमाप्तृयात्	५६६	अङ्गि.
नाधिकं दशमाद् दद्यात्	३१६	मनु., 9, 154	नामेध्यं प्रक्षिपेदशौ	७५०	मनु., 4. 53
नाधिरोहेदनड्वाहम्	४१५	स्कान्द., 4. 4. 103	नाम्नोऽस्य यावती शक्तिः	५४१	विष्ण्वनुस्मृति:, 99
नाधीयीत रमशानानते	४४७	मनु., 4. 116	नायसान्यपि कुर्वीत	७९१	शाता.
नाधोयीताश्वमारूढ:	४४८	मनु., 4. 120	नारं शौनं तथा मांसम्	५७८	হা <u>ল্ল</u> ., 17. 20
नानाजातिषु पारवयम्	३५५		नारिकेलप्रमाणं तु	३४७	•
नानापीरसमूहस्तु	१३६	कात्या., 678	नारी खल्वननुज्ञता	४१७	मनु. मार्क.
नानाभक्तान्नरसविन्यासैः	३४७	सत्यव्रत:	नारी स्वर्गमव मोति	४१७	मनु. मार्क.
नानायुधधरा त्राताः	१३६	कात्या., 678	नार्द्रवासा न चाराचिः	७४२	
नानुक्ता गृहान्निर्गच्छेत्	४१३	হাঙ্ক্ল. (ABORI,	नार्द्रवासा नार्द्रिहाराः	७३१	ब्रह्म.
		vol. 7, p. 115)	नार्वाक् संवत्सराद् विशात्	' १७९	नार., 51. 14
नानुरोधोऽस्त्यनध्याये	४४९	मनु., 2. 105	नावं च सांशयिकीम्	६९२	आप. ध., 1. 32. 27
नानुशासनवादाभ्याम्	८६३	मनु., 6. 50	नावसिक यकसैर्याश्व	७३१	ब्रह्म.
नानृतं वदेत्	८६२	विष्णु(T)., 71. 73	नावियानां तु वैद्येन	३२३	
नानृतवचते दोषः	200	गोत., 13. 24	नाविष्रोष्य स्त्रीणाम्		
नान्तरा यजेत	११८	शङ्खलि., ($ABORI$,	नाशुचिदेवपितृनामानि	७३४	
		vol. 8, p. 109)	नाशुची राहुतारका: ६२३	, ७३४	याज्ञ., 1. 135

विष्णुरंमृतिः

नाशुद्धिः प्रसवाशौचे	३६५	देव.	नित्यश्राद्धेऽपि गन्धाद्यै:	७२१	
	७४८	मनु., 4. 43	नित्यानि निवर्तेरन् ३४५,		पार., 3. 10. 32
नारमपीठोपधाने	७४४	पैठी.	नित्यानुवादमविधिम्	२८२	आप. ध., 2. 14. 13
नासहस्राद्धरेत् फालम्	२१२	याज्ञ., 2. 99	नित्ये नैमित्तिके कार्ये	४५०	
नासावभौमोऽश्वमेधेन	४७५		निधीनां हि पुराणानाम्	४९	मनु., 8. 39
नास्तिक: कृच्छ्ं द्वादश	६२९	वसि., 21. 29	निनीयारमनि पूर्वे तु	३२७	प्रचे.
नास्तिके दृष्टदोषे च २११	,२१८	नार., 125. 332	निन्दितार्घो गजीवनम्	४९०	याज्ञ., 3. 236
नास्तिको नास्तिकवृत्तिः	६२९	হান্ত্ৰ. (ABORI,	निन्दितेभ्यो धनादानम्	४९२	बृहस्प. प्रा., 81
		vol. 8, p. 121)	निन्दितेऽहिन सायाह्रे	६६०	मनु., 11. 182
नास्तिक्यं वेदनिन्दां च	७५५	मनु., 4. 163	निबद्धशिखकच्छस्तु	६८५	
नास्तिक्ये तत्प्रमादे	६२६	संग्रह:	निवदासु च मृत्पिण्डान्	६९४	परा. मनु. बोधाः
नास्फोटयेन च क्ष्वेडेत्	७५४	मनु., 4. 64	निमन्ने शंकरे त्वाप:	८१४	वामन., 6. 30
नास्यानश्नन् गृहे वसत्	७२३	मनु., 3. 105	निमज्ज्य प्रवते यस्तु	२३९	नार. पिता.
नास्यास्मिन् लोकं प्रत्या	५४६	आप. ध., 1. 24. 25	निमन्त्रयीत पूर्वेद्य:	७३९	याज्ञ., 1. 225
नाहारमु पभुञ्जीत	७३६		निमित्तमेकमाश्रित्य	३ ३	भवि., 1. 181. 14
नि:राङ्केनापि चेद्राज्ञा	५९२	भवि.	निमित्तेषु च सर्वेषु	६३४	मत्स्य.
नि:सरन्ति यथा लोह	८७२	याज्ञ., 3. 67	निमीलिताक्षो जठरे	५९०	भवि•
निक्षितं वा परद्रव्यम्	१३५	नार., 155. 1	नियतास्मा हविष्याशी	५३३	मनु., 11. 218
निक्षेपं वृद्धिशेषं च	१३८	कात्या., 506	नियुक्तां सर्वोङ्गघृताभ्यकाः		उश.
निक्षेप: पुत्रदाराश्च	१४६	नार., 137. 4	निरन्वये सपिण्ड तु	४३१	ब्रह्म.
निक्षेपस्य च सर्वे हि	860	याज्ञ., 3. 230	निरस्यं शेषमेतेषाम्	७३५	महाभार. अनु., 161.
निक्षेपस्यापहरणम् ४८०	, ५९६	मनु., 11. 57	_		104
निक्षेपस्यापहर्तारम्	880	मनु., 8. 190	निराधाने द्विकशतम्	१६७	व्यास. (IC, vol.),
निक्षेपो यः कृतो येन	१४०	मनु., 8. 194		•	p. 84)
निखेयोऽयोमयः शङ्कुः	८९	मनु., 8. 271	निराशा: पितरो यान्ति	७०२	,
निजं शरीरमुत्सृज्य	८७५	याज्ञ., 3. 202	निराशास्तस्य गच्छन्ति	६८२	यम.
नित्यं दद्यान प्रतिगृह्णीयात्			निरुत्साहान् व्याधिक्किष्टान		
नित्यं दिव्यानि देयानि		पिताः	निर्ऋनेरुत्तरे भागे	, ,,,, ,,,,,	
नित्यं नैमित्तिकं काम्यम्	७६०	विश्वा. (भॅवि., 1.	निर्गुणं ब्रह्मणं हत्वा		
		183. 6)	निर्गुणः सहसा क्रोधात्		
नित्यं मद्यं ब्राह्मणः ३७५	७, ४६९	गौत., 2. 26	निर्गुणस्तु यदा वित्र:		-
नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत	७४६	मनु., 4.19	निर्घात भूमिचलने		
नित्यं स व्यवहार्यः स्यात्		च. वि.	निर्णिज्याशक्ती	४४६	3
नित्यं स्नानकृतां वेणीम्	885	ऋष्य.		७५०	गीत., 3. 19
नित्यमतीन्द्रियम्	८७९	विष्णु(T)., 97. 2	निर्देश ज्ञातिमरणम् ३५ निर्दिष्टं पञ्चगव्यं तु		
नित्यश्रादं तु यन्नाम	978		निर्धनैरनपत्यैस्तु	५१९	
			ा जनरनपत्य+तु	१८१	१ कात्या., 567

निवीं जेष्यितरामियात्	२९८	नार., 196. 24	निष्कुला याश्च पतिता:	५८	कात्या., 98
निर्भागयेत्र चैवैकम्	२८१	कात्या., 843	निष्के तु सत्यवचनम्	२०९	
निर्मलं सिललं गुद्धम्	६८४			४३३	गौत., 2. 21
निर्यासानां गुडानां च	३८४	হাঙ্ক্ল., 16. 11	निष्ठुराश्लीचतीव्रत्वात्	22	नार., 209. 2
निर्यास्या कथिता परा ५६५		हारी. सं., 1. 19. 1	निष्पन्नसर्वगात्रस्तु	५५८	परा., 9. 16
निर्यासा तु विज्ञेया ३७१		हारी. सं., 1. 19. 4	निष्पीडयति यो वस्त्रम्	७०२	
िलेंपानि विशुध्यन्ति	३८२	ब्रह्मा ^{णह} .	निष्पीड्यान्तः प्रतिस्रोतः	900	व्यास.
निर्वासन वधो वःपि	२१३	बृहस्प., 9. 13	निष्फलं तु भवेत् तस्याः	४१७	मनु. मार्क.
निर्वास्या व्यभिचारिण्यः	२६७	याज्ञ., 2. 142	निस्तीर्य तामथात्मानम्	६३८	याज्ञ., 3. 35
निविंकारो दिनस्यान्ते	२३३	पिता.	निइन्युर्युगपद्वीर	५४७	भवि.
निर्विशङ्कान बीहीणाम्	२३३	पिता.	निह्नवे भावितो दद्यात् ६३	३, १७६	याज्ञ., 2. 11
निवर्तेता चतुर्दशात्	३५४	वृ. मनु.	निह्नते निर्खलं नकम्	६४	याज्ञ., 2. 20
निवृत्तश्च प्रतिग्रहात्	८५३	याज्ञ., 3 48	नीचाभिगमनं गर्भपातनम्	६४१	याज्ञ., 3. 297
निवृत्तानां यथारम्भात्	१६२	कात्या., 800	नीचै: श्द्र: प्राञ्जलि:	४३२	आप., 1. 5. 16
निवृने वापि रमणे	२८०	नार., 189. 3	नीलं बभ्रुं कपिलम्	८१९	शङ्ख.
विवेद्य गुरवेऽनुज्ञातः	४३०	गौत., 2.46	नृत्यगी नवादित्र	४४७	बोघा., 1. 2. 25
निवेद्य दद्याद् विधेभ्यः	१६५	याज्ञ., 2. 307	नृपद्रो _॰ प्रवृत्तानाम्	२१९	कात्या., 434
निवेश कालादारभ्य	.883	बृह्ह्य., 19. 45	नृपब्र:ह्मग सं निधौ	२२०	याज्ञ., 2. 97
निशाद्वयं दिवा रात्रौ	४४५	नार.	नृपाणामक्षयो ह्येष:	६५	मनु., 7. 82
निशातुर्योशशेषे तु	८२७		नृपेणाधिकृताः पूगाः	६४	याज्ञ., 2. 30
निशी विटिकाद्वयम्	७३१.		नृपे पश्यति तत्कार्यम्	१९६	नार.
निश्चितं लोकसिद्धं च	५९	बृहर्ग., 2. 14	नृशंसर।जरजककृत ध्न	५७३	याज्ञ., 1. 164
निषाद एकपुत्रस्तु	३१६	देव.	नेक्षेतोचन्तमादित्यम् ६२३	, ६३९	मनु., 4. 37
निगदस्त्री च चण्डालात्	२७८	मनु., 10. 39	नेक्षेन्मुखं जले कृपे	६९२	
निषिद्धभक्षण जैहयम्	860	याज्ञ., 3. 229	नेच्छिन्ति साधवो यत्र	२१२	बात्या., 430
निषेकादिः इमशानान्तः	४२१	मनु., 2. 16	नेत्रहग्गलरोगाश्व	२४६	कात्या., 458
निषेकादीनि कर्माणि	४७१	मनु., 2. 142	नेदमनधीयन् स्नातकः	४४१	आश्व. (ऐ. आ.,
निषेकाद्याः इमशानान्ताः	४२१	याज्ञ., 1. 10			5. 3. 3)
	५, ७६	याज्ञ., 1. 365	नेहाब्राह्मणस्य	७५१	तै. ब्रा., 3. 7. 5. 10
निष्कमात्रापहारे तु	४७०	ष. त्रि.	नैक: कुर्यात् कयं दानम्	१४९	ब्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,
निष्कारणं न गच्छेत्	१११	मरस्य., 227. 8			p. 97)
निष्कालकादिविधिना	५९१	भवि.	नैकग्रामी गमतिथिम्	७२४	विष्णुधर्मो., 2.92.27
निष्कालको घृतास्यक्तः	४६६,		नैकवस्त्रो द्रष्ट्रमध्ये	७३६	ब्रह्म.
	486	वसि., 20. 42	नैके युवतीनां व्यवहार	४५९	गौत., 2. 41
निष्कालको घृताभ्यक्तः	800	वसि. 20. 14	नैतस्यां रात्रावन्नं पचेयुः	338	সাশ্ব. য ., 4. 4. 14
निष्कालको घृताभ्यक्तः	480	भवि.	नैताभिः सह भोक्तव्यम्	७३६	व्यास.
लिनालका दुवान्त्रका	1 3	200			

• •		•			
नैती: समयमिन्वच्छेत् निमिन्तिकं तु कर्तव्यम् निमिन्तिकं तु कर्तव्यम् निमिन्तिकं कालकामी नैर्ऋतं वा चकं निपित् नैर्ऋतं वा चकं निपित् नैर्ऋतां चोत्सृजेत् तनुम् नैय शुद्धिमय मोति नैयाङ्गोदर्तनं कार्यम् नैयाशीचं प्रसज्येत नैवेद्यार्थे पृथ्यमाण्डे नैवेशिकानि च तथा नैसिपिकं कौनस्वादि नोल्छिष्टाशनस्वापन नोत्तरीयमधः कुर्यात् नोत्पादयेत् स्वयं कार्यम् नोदङ्मुखो न चाधि नोदन्वतोऽम्भिस स्वायात्	200 8 4 4 8 4 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8	मनु., 10. 53 क् मं., 593 भवि., 1. 181. 14 राङ्ख. (ABORI, vol. 8, p. 98) विस., 23. 2 याज्ञ., 3. 259 र्याता. स्कान्द., 4. 4. 79 रिावपु. वायुतं. उ., 29. 209 वृ. ना. व्यास. याज्ञ., 1. 333 मिता., 3. 216 गौत., 2. 39 व्यास. मनु., 8. 43 हारी. (NPP, vol. 63, p. 187	पकान्नस्थापनार्थं तु पकान्नानां कृतान्नानाम् पकान्नानां च सर्वेगाम् पकान्नानां च सर्वेगाम् पक्षेत्रकामयं कृत्या पक्षशेरुभयोः पक्षः पक्षस्य व्यापकं सारम् पक्षान्तयोर्याप्यश्रीयात् पक्षिश्वापदज्ञग्यस्य पक्षे गतेऽथ्याश्रीयात् पक्षेत्रदेशं यत् सत्यम् पचेदन्नानि सुस्नातः पञ्चभव्यं न्यसेत् तस्मिन् पञ्चगव्यं विवेच्छूदः पञ्चगव्यं पिवेत् प्रातः पञ्चगव्यम्चा पृतम् पञ्चगव्येन गोघाती पञ्चगव्येन संयुतम्	9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9	आदित्य. नार., 225. 24 मनु., 8. 329 मत्स्य. देव. नार. मनु., 6. 20 विष्णु. याज्ञ., 3. 50 कात्या., 188 कात्या., 189 आदित्य. अमिपु., 115. 42 ब्रह्म. विष्णु(T)., 54. 7 े जाबा. परा:, 11. 33 शाता. संव.
नोदाहरेदस्य नाम नोपरक्तं न वारिस्थम् ६२३, नोप्तंग्रहणं भ्रातृ नोपासीत द्विजः संध्याम् नोपेयादात्मनो भार्याम् नोष्यादात्मनो भार्याम् नेष्यात्विज्यमकार्यम् न्यूना धिकविभक्तानाम् न्यूनाधिकं तु दोषः स्यात् पक्कमांसमृजीषं च पक्कमांसमृजीषं च	8	नार., 113. 259 आश्व. गृ., 1. 23. 13	पञ्चगुञ्जो भवेन्मापः पञ्चतालयतं कालम् पञ्च दारूणि चोक्तानि पञ्चधा तु भवेत् कार्यम् पञ्चधात्न स्वयं प्रष्ठः ४०३ पञ्चधा वा चतुर्धा वा पञ्चनिष्कप्रमाणं तु ४७१, पञ्च पञ्च उपः कालः पञ्चमं त्विनद्भदैवत्यम् पञ्चमस्तु भवेद्धागः पञ्चमस्तु भ्रतस्तेपाम् पञ्चमात् सप्तमाद्र्धम्	3 9 E 4 8 9 9 E 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8	बृ. परा., 10. 307 नार. वि. पु. महाभार.अनु.,82.54 याज्ञ., 3. 72 देव. भिवा. पिता. महाभा.अनु., 82. 55 ज्ञाता., AL MS., p. 28 दिण्णु.
	, , /	-पनाः	**	800	याज्ञ., 1. 53

ठ्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

पतितानां ग्रहं गत्वा पतितानां चितव्रतानाम् पिततानां च संभाषे पतितानां च संभाषे पतितानां च संभाषे पतितानां मेप एव पतितां मितकुर्यात् पतितां पित्र चण्डाल पतितां प्रवाद्य चण्डाल पतितों स्पन्नः पतितः २६७, २ ६१८, ६५७, ६ पतिव्रतासु च स्त्रीषु पत्नी दुहितरश्चव २७०, द्वा भाता भ्रातृजश्च पत्नी भाता भ्रात्र भ्रा	X	मनु., 8. 28 याज्ञ., 2. 135 कात्या., 926 आश्व. स्मृ., 5. 273 आश्व. स्मृ., 5. 268 वृ. मनु. मनु., 9. 195 मनु., 7. 132 नार. पिता. गौत., 22. 4 नार., 32. 24 मनु., 8. 7 परा., 3. 39 तत्त्वसागर: आप., 9. 6 परा. देव. (क्र्मे., 682) याज्ञ., 3. 265 सुम. पद्मा.	परं च लाघवं मन्ये परं पवित्रममृतम् परगात्रेष्वभिद्रोहः परगृहरथ्यावीथी परतो व्यवहारज्ञः परदाराभिमशेषु परदाराभिशोपे च परपत्नी च या स्त्री स्थात् परभूमिं हरन कृपः परमान्नमितश्रेष्ठम् परश्यनवस्त्राभरणानि परस्परं तु सर्वपाम् परस्परं मनुष्याणाम् परस्परमनीशास्ते परस्य देण्डं नोद्य-छेत् परस्य योपितं हृत्या पराक एघ विख्यातः पराकत्रयसंयुक्तम् पराकत्रयसंयुक्तम् पराकत्रयसंयुक्तम् पराकत्रयसंयुक्तम् पराकत्रवर्धमासं स्यात् पराकत्रयसंयुक्तम् पराकत्रवर्धमासं स्यात् पराक्रम्यविद्यदे दण्ड्यः स्यात् पराक्रम्यं वर्णम् परिग्रह्या ततो भूयः परिग्रह्या ततो भूयः परिग्रह्या वर्षो भूयः परिग्रह्या वर्षो स्यात् परिग्रह्या वर्षो स्यात् परिग्रह्या वर्षो स्यात् परिग्रह्या वर्षो स्यात् परिग्रह्या स्यात् परिग्रह्या स्यात् परिग्रह्या स्यात् परिग्रह्या स्याक्षत्रम् परिभाषणमहिन्त परिभाष्य यदा क्षेत्रम् परिभोक्ता कृमिभविति परिवित्तः परिवेत्ता च	899 ८२६ ५०५ १०८ ८४१ ११२ १७३ ४५८	राङ्घ., 17. 45
---	---	---	---	--	----------------

ठ्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

			_		0.000
पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलमेकं पिबेत् सर्पिः पलाण्डुं गृञ्जनं चैत्र पलाण्डुलज्ञुनगृञ्जन पलाण्डुसहशं यत् स्यात् पलानि तस्यै देयानि	8 9 9 <td>अङ्गि. उ., 3. 8 अङ्गि. उ., 3. 7 अङ्गि. उ., 5. 7 अङ्गि. ब्रह्म. मनु., 8. 135 याज्ञ., 1. 364 परा., 4. 8 मनु., 5. 19 शर्बु. देव.</td> <td>पश्चिम्ममृणादाने पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चाम् गन्छञ्छतं दाप्यः पश्चात् कार्यानुसारेण पश्चाद् द्वादशगण्डूषैः पश्चाद्यः सोऽप्यसत्कारी ६४ पश्चिमे तोलयेत् कर्तृन् पश्चिमे तोलयेत् कर्तृन् पश्चिमे तोलयेत् कर्तृन् पश्चिमे सण्डले तिष्ठेत् पश्चम्य श्चाण्यम्य स्प्राणाम्मधीते यः पाणि प्रक्षाल्य स्प्रष्टाम्भसा पाणिमुश्चम्य वा दण्डम् पालिमुश्चम्य वा दण्डम्</td> <td>२ २ ० ६ ० ६ २ ३ ३ ३ ६ ८ ८ ८ ८ ० ६ ७ २ ० ० ० ५ ५ ६ ५ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १</td> <td>आश्व. परि., p. 141 आप. घ., 2. 14. 17 विस., 3. 67 मनु., 8. 280 कात्या., 131 गौत., 21. 2 कात्या. स्मृ., 2. 5 कात्या. स्मृ., 2. 5 मरी. गौत., 20. 3 मन्त्रकोश: नार. विष्णुधर्मी.</td>	अङ्गि. उ., 3. 8 अङ्गि. उ., 3. 7 अङ्गि. उ., 5. 7 अङ्गि. ब्रह्म. मनु., 8. 135 याज्ञ., 1. 364 परा., 4. 8 मनु., 5. 19 शर्बु. देव.	पश्चिम्ममृणादाने पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चामिने तन्मृल्यम् पश्चाम् गन्छञ्छतं दाप्यः पश्चात् कार्यानुसारेण पश्चाद् द्वादशगण्डूषैः पश्चाद्यः सोऽप्यसत्कारी ६४ पश्चिमे तोलयेत् कर्तृन् पश्चिमे तोलयेत् कर्तृन् पश्चिमे तोलयेत् कर्तृन् पश्चिमे सण्डले तिष्ठेत् पश्चम्य श्चाण्यम्य स्प्राणाम्मधीते यः पाणि प्रक्षाल्य स्प्रष्टाम्भसा पाणिमुश्चम्य वा दण्डम् पालिमुश्चम्य वा दण्डम्	२ २ ० ६ ० ६ २ ३ ३ ३ ६ ८ ८ ८ ८ ० ६ ७ २ ० ० ० ५ ५ ६ ५ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १ ६ १	आश्व. परि., p. 141 आप. घ., 2. 14. 17 विस., 3. 67 मनु., 8. 280 कात्या., 131 गौत., 21. 2 कात्या. स्मृ., 2. 5 कात्या. स्मृ., 2. 5 मरी. गौत., 20. 3 मन्त्रकोश: नार. विष्णुधर्मी.
पलं च कु इव: प्रस्थः पलं सुवर्णाश्चत्वारः ७ पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलमेकं पिबेत् सिर्पः पलाण्डुं गृज्जनं चैव पलाण्डुलग्जनगुज्जन पलाण्डुसहशं यत् स्यात्	५, ७६ ७७ ५१६ ५७० ५७० ५७० ८३०	याज्ञ., 1. 364 परा., 4. 8 मनु., 5. 19 ज्ञार्द्धः देवः व्यासः हारीः द्वानः कह्यः च. वि. महस्यः, 107. 36	पातके तु शतं पर्षत् पातकेषु सहस्रं स्यात् पातयेदितरं जानुम् पातयेदिक्षणं जानुम् पाते मातुर्यथा मासम् पात्रं चास्य विपर्यस्येयुः पात्रशुद्धिस्तृतीया च	५०१ ७०३ ३५९ ६५९ • ७१६	कात्याः कात्याः स्मृ., 2. 5 कात्याः स्मृ., 2. 5 मरीः गौतः, 20. 3 मन्त्रकोशः नारः विष्णुधर्मोः मनु., 8. 404 आप., 1. 31 याज्ञ., 2. 217 हारीः

1	पादवन्दिनकं यत्तु	३०३	कात्याः, 897	पार्णराजतताम्राणि	७९२	
	पादव्रते वस्त्रदानम्	५२४	विष्णु.	पार्वणं कुरुते यस्तु	७७६	ब्रह्म.
	पादहान्यान्यवर्णासु	६०६	प्रचे.	पार्वणं चेति विज्ञेयम्	७६०	विश्वा. (भवि., l.
	पादहीनं चरेत् सोऽपि	६१७	व्यास.			183. 6)
	पादहीनं सपिण्डस्य	६३६	वसि.	पार्वणं तेन कार्य स्यात्	२७०	बृ. परा., 7. 46
	पादहीने तु गामेकाम्	५२४	वि ^{च्} णु.	पार्पतेनेह सप्त वै	७९६	मनु., 3. 269
	पादावुपस्य इति ते	८७५	यम.	पार्षिणकद्यूतचौर्यातिं	६६७	नार., cf. 61. 47
	पादुके चोत्तरीयं च	७४७		पाल: शास्यो भवेत् तत्र	१२७	नार., 169. 28
	पादेऽङ्गरोमवपनम्	५२६	परा., 9. 14	पालग्रहे ग्रामघाते	१२४	व्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,
	पादेन प्रहरन् कोपात्	१००	मनु., 8. 280			p. 88)
	पादेन ब्राह्मणं स्पृष्ट्वा	६४०	यम.	पालदोषविनाशे तु	१२४	याज्ञ., 2. 165
	पादोनं क्षत्रिय: कुर्यात्	६४२	च. वि.	पालाशमासनं पादुके	६८०	आप. ध., 1. 32. 9
	पादोनं व्रतमुद्दिष्टम्	५५८	परा., 9. 13			तै. ब्रा., 1. 4. 8. 49
	पादो बालेषु दातव्य: ५५०	,६४२			७७९	नरसिंह:
	पाद्यं तृतीयया चैव	७०९		पाशुपाल्यं विश: स्मृतम्	३६	याज्ञ., 1. 119
	पानमक्षाः स्त्रियश्चैव	४८	मनु., 7. 50	पाषण्डनैगमादीनाम्	१३६	नार., 163. 2
	पानसं द्राक्षमाधूकम्	३७७	पुल.	पाषाणे तु पुनर्घर्षः	३८३	परा. , 7. 27
	पानाटनदिवास्वप्न	४१२	बृहस्पः, 25. 11	पापाणैरिष्टकाभिर्वा	398	जम.
	पानीयं पायसं सिपं:	७३५	महाभार. अनु., 161.	पिटकां पूरयेत् तस्मिन्	223	पिता.
			104	पिण्डं चोदकदानं च	330	(AXII)
	पापं च विविधं प्रोक्तम्	480	स्कान्द.	पिण्डं तु तापयेदमी	730	पिता.
	पापं ध्यात्वा पुण्यकृत:	३८०	श्रुति:	पिण्डगोत्रिपंतवद्धाः	२८९	गौत., 28. 21
	पापं पुनासि वै यस्मात्	२३१	नार. पिता.	पिण्डदानं मृदा स्नानम्	999	गार्यः
	पापं प्रख्यापयेत् पापी	428	परा.	^{पिण्डदा} नोचितोऽन्योऽपि	३३२	व्यास.
	पापमेवाश्रयेदस्मान् १६१,	१६२	गीता., 1. 36	^{विण्ड} दोंऽशहरश्चेति २६२,	777	2
	पापानां दर्शयात्मानम्	२४३	पिता.	पिण्डदोंऽशहरश्चेषाम्		देव.
	पापिष्ठं दुर्भगं मद्यम्	७४८	कात्या. स्मृ., 19. 10	पिण्डनिवृत्ति: सप्तमे	२६९	याज्ञ., 2. 132
	पापेन योजयन् दर्भात्	98		पिण्डयज्ञावृता देयम्		गौत., 14. 12
	पापेषु दर्शयात्मानम्	२३१		^{पिण्डश्चोदकदानं} च		याज्ञ., 3. 16
	पापोपपापवक्तारी	९१	व्यास. (IC, vol. 9,	11-5वादकदान च	३६२	शङ्खलि. ($ABORI$,
			p. 91)	विवासको कार्य		vol. 8, p. 115)
	पायसेन पयसा गव्येन	७९७	उश.	^{पिण्ड} स्थे पादमेकं तु	५५८	परा., 9. 13
	पार तीर कर्मसमाप्ती	5.85	धातु. (चुरादि:)	^{पिण्डा} नेतद्धि बालानाम्	५३३	यम.
	पारिणेयं स्त्रियो विभजेरन्	३०७	वसि., 17. 46	^{पिण्डेष्व} ञ्जनाभ्यञ्जने	७६६	आश्व. श्र ी ., 2. 7
	पारिवाज्यं गृहीत्वा तु	१३०	दक्ष., 7. 33	पिण्डौ निपृणुयात् पूर्वौ	७१४	यज्ञपार्श्व:
	पारुष्ये साहसे चैव	93	नार., 210. 8	पिण्याकं त्रा कणान् वापि	५६५	याज्ञ., 3. 254
			2 155	पिण्याकाचामतकाम्बु	५२१	याज्ञ., 3. 321

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

पितरं भोजियत्वा तु पितरं भोजियत्वा वा	४७७ ४७७	यज्ञार्श्वारिशिष्टम् यज्ञपार्श्वः	पितृद्धिट् पतित: षण्ढः पितृपुत्रस्वसृभ्रातृ	२६६ ११४	नार., 195. 21 याज्ञ., 2. 237
पितरं विष्णुमुचार्य	७७३	देव.	पितृपूर्वे विसर्जनम्	७६८	याज्ञ., 1. 247
पितर विष्णुनुस्वाय पितरि जीवति पुत्राणाम्	२८२	हारी. (<i>NPP</i> , vol.	पितृपैतामहं चैव	६०	बृह्₹ा., 2. 38
पितार जावात पुत्राणाम्	101	63, p. 183)	पितृप्रसादाद् भुज्यन्ते	२८३	दक्ष:
2 2 2 2 - 2 -		अभिपु.	पितृभार्यो तु विज्ञाय ४६६,	६००	ष. त्रि.
	७०३	MING.	पितृभ्यां चैव यद्त्तम्	२०७	वृ. कात्या. (कात्या.,
पितरो यत्र पूज्यन्ते ७६४		याज्ञ., 2. 135			919)
पितरौ भ्रातरस्तथा २९२		देव.	पितृभ्यां यस्य यद्त्तम्	२८६	याज्ञ., 2. 123
पितर्युपरते पुत्राः	२८१	दवः नार., 175. 20	पितृमा तृ पति भ्रातृ	३०४	कात्या., 902 _.
पिता दद्यात् स्वयं कन्याम्		नार., 175. 20 बृहस्प., 7. 36	पितृमातृपराश्चैव	८०७	याज्ञ., 1. 221
पिता पितामहो यस्य	१६०		पितृमातृमातामहाः	७०३	
पितापुत्रयोविंरोधे	११६	शङ्खलि. याज्ञ., 2. 239	पितृयज्ञस्तु तर्पणम्	६७२	कात्या. स्मृ., 13. 3
पितापुत्रविरोधे तु	११५		<u>पितृलोकमवाम्रोति</u>	७०४	হান্ধ্ৰ. (ABORI,
पिता प्रधानं जनने	२९२	मनु., 9. 121			vol. 7, p. 124)
पितामहेन यदत्तम्	२८७	व्यास. (IC, vol. 9,	पितृवेश्मनि कन्या तु	२५७	
		p. 97)	पितृव्यगुरुदौहित्रान्	२८८	
पितामहोऽपि जीवेद्दै	७७५	हारी.	पितृव्यतनयस्यैव	६०५	च. वि.
पितामहो भयत्राता	४५६	(IC1 0	· · · · ·	१, ६०४	संव., 159
पितामह्यश्व ता: सर्वा:	३१८	व्यास. (IC, vol. 9,	पितृव्य पुत्रसापल	४८५	शाता.
		p. 96)	पितृव्यपुत्रान् सापतान्	४८५	
पिता माता	२९२	कात्या., 927	<u>पितृ</u> व्यभातृपुत्रस्त्री	१८५	बृहस्प., 10. 121
पिता वत्सानाम्	८२०	काठ. सं., 13. 9	पितृ व्यसंखि दीष्यस्त्री	४६७	
पितु: रोषेण शुद्धि: स्यात्	३६४	शङ्ख. (ABORI,	V/	१, ६०३	नार., 182. 73
		vol. 8, p. 113)	पितृव्येणाथवा प्रीत्या	२९६	
पितुः सर्खीं तथा गत्वा	६०४	व्याघ्र.	_{पितृ} ब्येणाविभक्तेन	१८३	_} नार., 46. 3
पितु: स जठरे स्थित्वा	४८४	महाभार.	पितृशब्द: स्वसंबन्ध:	३४८	;
पितु: स्वसारं मातुश्च ८०	, ४६७,	- 227	पितृशब्दे क्षिपेत् प्रेतम्	३४९	\$
	६०३	याज्ञ., अ. 202	पितृष्वसा मातुलश्च	907	
पितुरूध्वे विभजताम् २८	१,३१७	याज्ञ., 2. 123	पितृस्थाने तु तं कृत्वा	२७०	o बृ. परा., 7. 46
पितुरेव नियोगाद्वा	१८२	नार., 50. 11	पितृंस्तारयते पश्चात्	८३५	५ स्कान्द.
पितुर्भगिन्यां मातुश्च	४५६	1-	भितृंस्तु तर्पयेत् कृष्णैः	७०३	३ गोभि.
पितुर्वरस्य च ततः	३६१	ब्रह्म.	पितृंस्तु दक्षिणाग्रे वा	७२	१ परिभाषा
	७६४	• अत्रिः	वितञ्हा दे ऽतिथीन न	७२।	
पितृकमा दुदी र्येति	१८४	, 启叨(T)., 17. 23	TIT	त् ७५	५ याज्ञ., 3. 331
पितृतोंऽशकल्पना पितृतो भागकल्पना २८		विष्यु(T)., 17. 23	वितृणामन्नमादाय	60	० भर.
पितृता भागकल्पना २०	37 378	o 118.	1.5		
पितृद्रव्याविरोघेन	, , ,				

<u> पितृणामासनस्थानात्</u>	७६५	अत्रि.	पुत्रभागानुसारेण	२९१	विष्णु(T)., 18. 34
पितृनुद्दिश्य विप्रेभ्यः	७६०	ब्रह्म.	पुत्रश्च दुहिता चोभी	२९०	नार., 202. 50
पितृनुद्दिश्यैकं ब्राह्मणम्	७२२		पुत्रस्तु नैव लभते	३०८	
पितैव वा स्वयं पुत्रान्	२८१	नार., 190. 4	पुत्राख्या दश पञ्च च		देव.
पितोत्मृजेत् पुत्रिकाम्	२५५	गौत., 28. 18	पुत्राणां च त्रयो भागाः	३१८	कात्या., 858
पित्तश्लेष्मवतां नित्यम्	२१६	पिता.	पुत्राभावे तु दुहिता २८९,	२९०,	
पित्तादिदोषवैषम्यात् <u></u>	४७८	बृह स् य. सं., 17		२९४	नार., 202. 50
पित्रभावे तु दातव्यम्	१८४	कात्या., 560	पुत्राभावे प्रत्यासन्नः	२९५	आप. ध., 2. 14. 2
पित्रणें विद्यमाने तु	१८३	कात्या., 559	पुत्रास्त्रयोदश प्रोकाः	२५२	बृहरूप., 26. 77
पित्रादयस्त्रयो यस्य	७८७	परा.	पुत्रिकायां कृतायां तु	२६४	मनु., 9. 134
पित्रादयो न यच्छन्ति	860	ब्रह्म.	पुत्रिकाया: प्रदाने तु	२५५	जावा.
पित्रादीन् मात्रादीन्	७०४	हारी.	पुत्रै: सह विभक्तेन	२८६	बृहस्प., 26. 56
पित्रा भ्रात्राथवा पत्या	३०५	कात्या., 903	पुन: पक्रमृजीपपक्राग्	७३२	वसि.
पित्रा भ्रात्रा सुतैर्न स्त्री	४१३	बृह स्य. सं. , 481	पुन: पाते दशाहात् प्राक्	३६३	देव.
पित्रा विवदमान:	१९६	शङ्ख.	पुन: पुनराचारं लभस्य	६६१	হান্ত্ৰ. (ABORI, vol.
पित्रैव तु विभक्ता ये	२८१	नार., 193. 15			8, p. 130)
पित्र्यं वापि स्वयं प्राप्तम्	१४७	बृहस्प., 14. 4	पुनः प्रदायेक्षमाणेभ्यः	७३६	हारी.
पित्र्यं वा भजते शीलम्	२७९	मनु., 10. 59	पुन: शूद्रां द्विजो गत्त्रा	६०१	उपमन्यु:
पित्र्यमेवाग्रतो देयम्	१८०	बृहस्प., 10. 113	पुन: संस्कारमईन्ति		यम. (कूर्म., 687)
पिप्पली मरिचं चैव	७९२	वायु.	पुनः संस्कृत्य चात्मानम्	460	च. वि.
पिबतो मेहतश्चैव	६२२		पुनरज्ञानतो जग्ध्वा	५७८	यम.
पिबन्तीषु पिबेत्तोयम्	५५६	परा., 8. 34	पुनगचमनं दद्यात्	७१०	गरुड.
पीडयेद्यो घनी कश्चित्	१७५	कात्या., 589	पुनर्नवाशालिपिष्टै:	५६७	नेद्यकम्
पीडाकर्षाशुकावेष्ट	१०१	याज्ञ., 2. 217	पुनर्भाजनमध्वानम्		
पीतवणों भवेद् वैश्य:	८१८	मःस्य.	पुनर्मामैत्विन्द्रियम्	७३१	लिखित., 60
पीत्वा सकृत् सकृत्तम्	६१०	यम., 38	प्रविधामः स्ट्रीन २००	४४०	तै. आ., 1. 30. 1
पुण्यात् पड्भागमादत्ते	४२	याज्ञ., 1. 335	पुनर्विभागः कर्तव्यः ३११ पुनर्विभागकरणे		
पुण्यास्तथेन्दोस्त्रिधरापलै:	७७९			२९८	
पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन्	२५९		पुनस्तं हार्यदिभिम्		नार., 120. 298
पुत्रः पत्नी च वपनम्	337	व्यास.	पुनस्तत्र निमज्जेत् सः	२३९	नार. पिता.
पुत्रः पौत्र: प्रपौत्रश्च	200	मार्क.	पुमान् विमुच्यते सद्यः	३०	वि. पु., 6. 8. 19
पुत्र: शिष्यस्तथा भार्या	४६९	भवि.	पुर अग्रगमने	८८४	धातु. (तुदादि:)
पुत्रजनमिन यही च	७८२		पुरस्तान्नवमं यत्त	२२९	पिता.
पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयम्	१८३	याज्ञ., 2. 50	पुरुपशिर: प्रतिपादनार्थम	५४५	आप. ध., 1. 28. 21
पुत्रप्रतिनिधीनाहुः	२६२	,	पुरुषाणां कुलीनानाम्	१०८,	
पुत्रपदा कृष्णसारा	680	नहा. नहा.	£\$	३, ५९४	मनु., 8 323
		21.61.	पुरूरवार्द्रवी चैव	७६४	
					(4 (1 (1 (1)))

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

वीनर्भवस्त्वेवद्रद्राम् १६४ व्रहाः प्रतिश्चादीपतिर्मुक्तम् ५१ वृहस्यः, 2. 14 वीनर्भवेन भर्ता सा १५६ मनुः, 9. 176 प्रतिश्च विवेद्वण्णान् ५१६ मनुः, 11. 214 विश्वं सक्तमावर्थं ६४६ यम. प्रतिषम् चुन्दंश्याम् ४४५ हारी. वाजः, 2. 49 वाजः, 2. 56 प्रतिभृत्तं क्षेत्रा वेद्यम् १८२, १८४ मनुः, 4. 96 प्रतिभृत्तं क्षेत्रा वेद्यम् १८२, वाजः, 2. 56 प्रतिभृत्तं क्षेत्रा वाजः, 2. 56 प्रतिभृत्तं क्षेत्रा व्रवानः, 2८५ महतः, 80. 119 प्रतिश्चेत् व्रविद्यम् ५४१ स्कान्दः प्रतिमातृ वा स्वयं ३३० गीतः, 28. 17 प्रतिविद्यमिष्टं प्रविद्यम् ५४१ प्रतिविद्यमिष्टं प्रविद्यम् १४४ प्रतिविद्यमिष्टं व्यव्यव्यव्यव्यव्यव्यव्यव्यव्यव्यव्यव्यव	पौनर्भवश्च कानीनः	२६२	देव.	प्रतिजन्म भवेन् तेपाम्	५१३	
पौत भंवेत भर्जा सा २५६ मनु., 9. 176 प्रतिच्यहं विवेदुण्णान् ५१६ मनु., 11. 214 पौरुं सक्तमायस्यं ६४६ यम. प्रतिपत्त चुदंश्याम् ४४५ हारी. योणंमासी तु या मार्च ८२२ मस्य. प्रतिपत्त च्यादंश्याम् ४८५ याज्ञ., 2. 49 पौषे तु छन्दसां कुर्यात् १३५ मार्च., 4. 96 प्रतिभूतं क्रिया देयम् १८२,१८४ याज्ञ., 2. 56 प्रकार्ध वा क्रयं कुर्यात् १३५ मार्च., 4. 96 प्रतिभूतं क्रिया देयम् १८२,१८४ याज्ञ., 2. 56 प्रकार्ध वा क्रयं कुर्यात् १३५ मार्च., 615 प्रतिभूतं क्र्यं द्यात् १८६ नार., 80. 119 प्रकृति स्वामिष्ठाय ८७८ प्रतिमात् वा स्ववर्गे २२० पौत., 28. 17 प्रकृति स्वामिष्ठाय ८७८ प्रतिनात मुर्ग्वक्रम ५६३ याज्ञ., 2. 19 प्रकृतिस्वितिष्ठां चातुर्वण्यम् १७५ स्वस्त, 4. 1 प्रतिमासं क्षवन्ती च १६७ मार्च., 75. 103 प्रकृतिस्वितिष्ठां हि ६७८ वेष. प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रकृतिस्वितिरेषा हि ६७८ प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रकृतिस्वितिरेषा हि १७८ प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रकृतिस्वितिरेषा हि १७८ प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रकृतिस्वितिरेषा हि १७८ प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रकृतिस्वतिरेषा है १७७ प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रकृतिस्वतिरेषा है १७७ प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रतिलोमप्रसृता या १६८ प्रतिलोमप्रसृता या १६८ कात्या., 864 प्रतिलोमप्रसृता या १६८ प्रतिलोमप्रसृत्वा या १६८ कात्या., 864 प्रतिलोमप्रसृत्वा या १६८ प्रतिलोमप्रसृत्वा या १६८ कात्या., 864 प्रतिलोमप्रसृत्वा या १६८ प्रतिलोमप्रसृत्वा या १६८ कात्या., 864 प्रतिलोमप्रकृत्य कुर्यात्व १८५ प्रतिलोमप्रम् १८५ प्रतिलोमप्रकृत्वा या १६८ प्रतिलोमप्रकृत्वा १८५ प्रतिला प्रतिलोमप्रकृत्वा १८५ प्रतिला प्रतिलोमप्रकृत्वा १८५ प्रतिला प्रतिला प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिला प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिला प्रतिलेमप्रकृत्वा या १८६ प्रतिलेमप्रकृत्वा या १८६ प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिलेमप्रकृत्वा वा स्वर्ते प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिलेमप्रकृत्वा वा स्वर्ते प्रतिलेमप्रकृत्वा १८५ प्रतिलेमप्रकृत्वा प्रतिलेमप्रकृत्वा वा स्वर्ते प्रतिलेमप्रकृत्वा वा स्वर्ते प्रतिलेमप्रकृत्वा १८६ कार्यः, १८० प्रतिलेमप्रकृत्वा वा स्वर्ते प्रतिलेमप्रकृत्वा वा स्वर्ते प्रतिलेमप्रकृत्वा वा				प्रतिश्रदोपनिमुं कम्	५९	बृहस्प., 2. 14
बोरुवं सुक्तानाबर्स्व ६४६ यम. प्रतिषद्ध चतुर्वश्याम् ४४५ हांची. पीर्णमासी तु या मांघ ८२२ मस्य. प्रतिषद्ध चतुर्वश्याम् १८९,१८४ याज., 2. 49 पोष तु छन्दसां कुर्यात् १४५ कात्या., 615 प्रतिमुद्दांषितो यत्तु १८६ नार., 80. 119 प्रक्रीणेकं चान्यदिव ५४१ कात्या., 615 प्रतिमुद्दांषितो यत्तु १८६ नार., 80. 119 प्रकृति स्वामधिष्ठाय ८७८ गीता., 4. 6 प्रतिमास क्वन्ती च १६७ गोत., 28. 17 प्रकृति स्वामधिष्ठाय ८७८ वित., 4. 1 प्रतिमास क्वन्ती च १६७ गोत., 75. 103 प्रकृतिविशिष्ठं चातुर्वण्यम् १५७ कात्या., 229 प्रतिलोममस्ता या १६८ कात्या., 864 प्रकारताहसे वाचि १७७ कात्या., 229 प्रतिलोमान प्रतमागघ २७६ गौत., 4. 17 प्रकारते समन्न भागम् १३३ याज., 2. 198 प्रतिलोमान प्रतमागघ २७६ गौत., 4. 25 प्रकारते तथन्न भागम् १३२ व्या., 5. 118 प्रतिलोमान प्रतमागघ २७६ गौत., 4. 25 प्रकारते समन्न भागम् १३२ अङ्कि. प्रतिलोमान क्रियेच हिता: २७५ विष्णु(T)., 16. 3 प्रकारते प्रतम्मचेताति १४१ व्हस्प., 19. 21 प्रतिश्चरतिमान १५२ स्तु., 2. 195 प्रविष्य कुर्भभेष्वताति १४१ व्हस्प., 19. 21 प्रतिश्चरतिमान १५२ स्तु., 2. 195 प्रविष्य कुर्भभेष्वताति १४१ वृहस्प., 19. 21 प्रतिश्चरतिमान १५२ ह्व., 14. 2 प्रक्यापनार्थं पापस्य ८१ यम. प्रतिश्चरतिम्यस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रक्यापनार्थं पापस्य ८१ यम. प्रतिश्चरतिम्यस्य १५० ह्व. मनु., 2. 195 प्रचारतिकामयत ६४५ प्रता., 5. 32 प्रतिश्वरत्वम्यस्य १५० गौत., 5. 24 प्रचारतिकामयत ६४५ प्रता., 5. 32 प्रचारतिकामयत ६४५ प्रता., 5. 32 प्रचारिक्षयत्वमस्याम् १७२ प्रति । गत्वस्यः प्रपच मेत्वस्यः गापे १३२ मोत., 3. 30 प्रचारतिकाम्यत्व स्वम् ५५५ प्रतिक्षयः प्रपच स्वस्यः स्वस्यः स्वस्यः स्वस्यः प्रपच मात्वः स्वस्यः स्वस्यः स्वस्यः स्वस्यः स्वस्यः प्रपच स्वस्यः स्वस			मनु., 9. 176	प्रतित्र्यहं पिवेदुण्गान्	५१६	मनु., 11. 214
पीर्णमासी तु या मांघे ८२२ मत्स्य. प्रतिवन्नं क्षिया देयम् १८२,१८४ याज्ञ., 2. 49 पोव तु छन्दसां कुर्यात् ४४५ मनु., 4. 96 प्रतिमृद्दांपितो यच्च १८९ याज्ञ., 2. 56 मत्रारं वा कर्यं कुर्यात् १३५ कात्या., 615 प्रतिमृद्दांपितो यच्च १८६ नार., 80. 119 प्रतिमृद्दां वा कर्यं कुर्यात् १४६ कात्या., 615 प्रतिमृद्दां वा स्ववं १२० पोत., 28. 17 प्रकृति स्वामिष्ठाय ८७८ गीता., 4. 6 प्रतिमारामृत्युवंक्षम ५६३ राङ्कृति. (ABORI, प्रतिमारामृत्युवंक्षम ५६३ वित., 4. 1 प्रतिमारामृत्युवंक्षम १५४, ५५५ वृत्त्व. प्रतिमारामृत्युवंक्षम १५४, ५५५ वृत्त्व. प्रतिह्रोतिरोषा हि ६७८ वृत्तः प्रतिमारामृत्युवंक्षम १५४, ५५५ प्रतिह्रोतिरोषा हि ६७८ वृत्तः प्रतिमारामृत्युवंक्षम १५४, ५५५ प्रतिह्रोतिरोषा हि ६७८ कात्या., 229 प्रतिह्रोताः ५५५ ५५५ कात्या., 864 मत्रात्वात्ताम् ५५४, ५५५ वृत्त्वाताम् १५४ मत्रातः वाच १६८ कात्या., 2198 प्रतिह्रोताः १७५ प्रतिह्रोताः १७५ प्रतिह्रोताः १५५ प्रतिह्रात्वात्त्राच १५५ प्रतिव्वात्त्राच १५५ प्रतिह्रात्वात्त्राच १५५ प्रतिहर्वात्त्राच १५५ प्रतिहर्वात्त्राच १५५ प्रतिहर्वात्त्राच १५५ प्रतिहर्वात्वात्त्राच १५५ प्रतिहर्वात्वात्त्राच १५५ प्रतिहर्वात्वात्त्राच १५५				प्रतिपत्सु चतुर्द्रयाम्	४४५	हारी.
प्रेष तु छन्दसां कुर्बात् ४४५ मनु., 4. 96 प्रतिभूदांषितो यनु १८९ याज्ञ., 2. 56 प्रकाशं वा कयं कुर्वात् १३५ काल्या., 615 प्रतिभूत्तु ऋणं दद्यात् १८६ नार., 80. 119 प्रक्षीणिकं चान्यदिष ५४१ स्कान्द. प्रतिमात् वा स्ववंगं ३२० गोता., 28. 17 प्रकृति स्वामिष्ठाय ८७८ गीता., 4. 6 प्रतिमात् वा स्ववंगं ३२० गोता., 28. 17 प्रकृति स्वामिष्ठाय ८७८ गीता., 4. 6 प्रतिमात् वा स्ववंगं १६७ ग्राह्मित्र शिक्षा ८७८ प्रकृतिविष्ठिष्ठं चातुर्वण्यम् २७४ वित., 4. 1 प्रतिमात् स्ववन्ती च १६७ मत्त्र नामकार्यं ४५० मत्त्र नामकार्यं ४५० मत्त्र नामकार्यं ४५० मत्त्र नामकार्यं ३५० काल्या., 229 प्रतिलोममसत्ता या १६८ मत्त्रा, 864 मौता., 4. 17 मित्र मत्त्र सामा १३३ याज्ञ., 2. 198 प्रतिलोममसत्ता या १७६ मौता., 4. 17 प्रतिलोम सुर्वात स्वस्थानाम् १८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमान्तु स्विष्ठाः २७५ मौता., 4. 25 मित्र मनु., 5. 118 प्रतिलोमान्तु स्विष्ठाः २७५ मित्र ग्राह्मित्र स्वस्थानम् १८४ अङ्गि. प्रतिलोमान्तु स्विष्ठाः २७५ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाल्येन कुर्यम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्वास्यय्यय्यम् १३३ मनु., 2. 195 प्रतिश्वताचीत्र १४१ वृहस्य., 19. 21 प्रतिश्वताचीत्र १५३ हारी. प्रवस्य कुर्ममेण्वताति १४१ वृहस्य., 19. 21 प्रतिश्वताचेन १५३ हारी. प्रवस्य कुर्मण्याची यापस्य ८१ यम. प्रतिश्वताचेन १५३ हारी. प्रवस्य कुर्मण्याची यापस्य ८१ पर्य मत्त्र १५५ पर्वात् १६४ पर्वात १६४ पर्वात् १६४ पर्वात् १६४ पर्वात १६३ भन्त १६३ पर्वात १६३ पर्वात १६३ भन्त १६३ भन्त १६३ भन्त १६३ भन्त		८२२	मत्स्य.	प्रतिपन्नं स्त्रिया देयम् १८२	,१८४	याज्ञ., 2. 49
प्रकीर्णकं चान्यदिष ५४१ स्कान्द. प्रतिमातृ वा स्ववां २२० गोत., 28. 17 प्रकृति स्वामधिष्ठाय ८७८ गीता., 4. 6 प्रतिमातृ वा स्ववां २२० गोत., 28. 17 प्रकृति स्वामधिष्ठाय ८७८ गीता., 4. 6 प्रतिमातृ वा स्ववां २१० ग्राहुलि. (ABORI, vol. 8, p. 111) प्रकृतिविधिष्ठं चात्र्वर्ण्यम् २७४ वसि., 4. 1 प्रतिमासं स्ववन्ती च १६७ नार., 75. 103 प्रकृतिस्थितिरेपा हि ६७८ देव. प्रतिलेममस्ता या २६८ कात्या., 864 प्रकानतसहसे वाचि १७७ कात्या., 229 प्रतिलोममस्ता या २६८ कात्या., 864 प्रकानत स्वसमं भागम् १३३ याज्ञ., 2. 198 प्रतिलोमानु धर्महीनाः २७५ गौत., 4. 25 प्रकालनेन त्वस्पानम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु धर्महीनाः २७५ गौत., 4. 25 प्रकालनेन त्वस्पानम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु धर्महीनाः २७५ गौत., 4. 25 प्रकालनेन त्वस्पानम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु धर्महीनाः २७५ विष्णु(T)., 16. 3 प्रकालनेन त्वस्पानम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु धर्महीनाः २७५ विष्णु(T)., 16. 3 प्रकालनेन त्वस्पानम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु छ्रतेष्ठाः २७५ विष्णु(T)., 15. 37 प्रकालनेन त्वस्पानम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु छ्रतेष्ठाः २७५ वृहस्प., 14. 2 प्रकापानमर्थे पापस्य ८१ यम. प्रतिश्चतान्वस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रक्षापानम्यं पापस्य ८१ यम. प्रतिश्चतान्वस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रक्षापानमं १३२ नारविता. प्रतिश्चतान्वस्य १५० गौत., 5. 24 प्रक्षापानिरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिष्ठदार्णम् २५० गौत., 3. 30 प्राचित्रकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिष्ठदार्णम् ४५० गौत., 3. 30 प्राचित्रकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषयस चाधर्मात् ४३२ मनु., 2. 206 प्राचित्रकामक्यालेक्यः ५७० परा., cf. 11. 37 प्रणवेन समुद्धत्य ५७५ परा., cf. 11. 38 प्राचित्रकाम्यम् १७६२ मनु., 9. 285 प्रत्तिसेस्यः यावसि वु ७४२ नार्त., 152. 10 प्रतिकृष्यं वित्रसं स्वर्णे १५५ मनु., 9. 285 प्रतामसास वु शिस्यु ३६२ कार्णा. प्रतिकृष्यं वित्रसं स्वर्णे १९५२ मन्त.		४४५	मनु., 4. 96	प्रतिभूदापितो यत्तु	१८९	याज्ञ., 2. 56
प्रकृतिं स्वामिषद्याय ८७८ गीता., 4. 6 प्रतिमारामकृपर्वक्रम ५६३ शङ्किल. (ABORI, प्रकृति प्रित्ते प्रविद्या	प्रकाशं वा कयं कुर्यात्	१३५	कात्या., 615	प्रतिभूस्तु ऋणं दद्यात्	१८६	नार., 80. 119
प्रहातिः पुरुषं श्रिता ८७८ विस., 4. 1 प्रतिमातं ह्ववन्ती च १६७ नार., 75. 103 प्रकृतिविशिष्टं चाहुर्वर्ण्यम् २७४ वसि., 4. 1 प्रतिमातं ह्ववन्ती च १६७ नार., 75. 103 प्रकृतिश्वितिरेषा हि ६७८ देव. प्रतिलोमप्रस्तानाम् ५५४, ५५५ व्रह्मगर्भः प्रमन्दते कामकार्ये च ४५० प्रतिलोमप्रस्ता या २६८ कात्या., 864 प्रमान्तताहत्ते वाचि १७७ कात्या., 229 प्रतिलोमाः स्तमागघ २७६ गौत., 4. 17 प्रमान्ते तत्तमं भागम् १३३ यारा., 2. 198 प्रतिलोमाः प्रमहीनाः २७५ गौत., 4. 25 प्रक्षालनेन त्वल्यानाम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमाः प्रमहीनाः २७९ विष्णु(T)., 16. 3 प्रक्षालनेन त्वल्यानाम् ३८४ अङ्कि. प्रतिलोमाः क्षिणु २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षालनेन राय्येत ३८५ प्रतिलोमाः क्षिणु २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाल्य भ्रत्येत् पूर्वम् ६८२ अङ्कि. प्रतिश्चान्यस्य १५० वृहस्य., 14. 2 प्रस्थायनार्थे पापस्य ८१ वम. प्रतिश्चतान्यस्य १५० वृहस्य., 14. 2 प्रस्थायनार्थे पापस्य ८१ वम. प्रतिश्चतान्यस्य १५० वृहस्य., 14. 2 प्रस्थायनार्थे पापस्य ८१ वम. प्रतिश्चतान्यस्य १५३ हारी. प्रन्यस्त्रत्रायोग् २३२ नार. पिता. प्रतिश्चतान्यस्यमंग्यं १५३ गौत., 5. 24 प्रस्थादनपटीयुक्तम् ८५५ गरुड. उ., 24. 52 प्रजीपतिरकामयत ६४९ ऐ. बा., 5. 32 प्रतिश्वद्यक्तम् ८५५ गौत., 3. 30 प्रजीपतिरकामयत ६४९ ऐ. बा., 5. 32 प्रतिश्वद्यक्तम् ८५५ गौत., 3. 30 प्रजीपतिरकामयत ६४९ ऐ. बा., 5. 32 प्रतिश्वद्यक्तम् ८५५ गौत., 3. 30 प्रजीपतिरकामयत ६४९ ऐ. बा., 5. 32 प्रतिश्वद्यक्तम् ८५५ गौत., 3. 30 प्रजीपतिरकामये १५९ पर., ८६ 11. 37 प्रतिश्वत्यक्तम्यः ५७९ पर., ८६ 11. 38 प्रतिश्चत्वेच तत् सर्वम् १४५ पर., ८६ 11. 38 प्रतिश्चतंच्यत्वेत् १५५ पर., ८६ 11. 38 प्रतिश्चतंच्यते गुरेः ३६२ कार्णा. प्रतिश्चतंच्यते गुरेः इस्य कार्णा. प्रतिश्चतं गुरेः श्वत्वेतः प्रति. 14	प्रकीर्णकं चान्यदःपि	५४१	स्कान्द.	प्रतिमातृ वा स्ववंगं	३२०	गौत., 28. 17
प्रकृतिबिधिष्टं चातुर्वर्ष्यम् २७४ वसि., 4. 1 प्रतिमातं ह्ववन्ती च १६७ नार., 75. 103 प्रकृतिक्षितिरेषा हि ६७८ देव. प्रतिब्लेमप्रस्तानाम् ५५४, ५५५ व्रहागर्भः प्रमुत्ते कामकार्ये च ४५० प्रतिब्लेमप्रस्तानाम् ५५४, ५५५ व्रहागर्भः प्रमुत्ते कामकार्ये च ४५० प्रतिब्लेमप्रस्तानाम् ५५४, ५५५ व्रहागर्भः प्रमुत्ते कामकार्ये च ४५० प्रतिब्लेमप्रस्तानाम् २७६ गौत., 4. 17 प्रकान्त सप्तमं भागम् १३३ याज., 2. 198 प्रतिब्लेमान्तु धर्महीनाः २७५ विष्णु(T)., 16. 3 प्रशाब्नेन त्वस्थानाम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिब्लेमान्तु क्ष्रीप् २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाब्नेन सुख्येत् युर्थम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्चनान्तु क्ष्रीप् २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षात्म अवर्थत् १४१ वृहस्प., 19. 21 प्रतिश्चनान्तु व्याप्त्रयस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रस्थापनार्थे पापस्य ८१ वम. प्रतिश्चनान्त्रयस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रस्थापनार्थे पापस्य ८१ वम. प्रतिश्चनान्त्रयस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रस्थापनार्थे पापस्य ८१ वम. प्रतिश्चनान्त्रयस्य १५३ हारी. प्रमुत्त्रवाणाम् २३२ नार. पेता. प्रसिश्च कुम्पेच्वेतानि १४१ वृहस्प., 19. 21 प्रतिश्चनान्त्रयस्य १५३ हारी. प्रमुद्धात्म विद्याणाम् २३२ नार. पेता. प्रसिश्च न कुर्याचः १३२ वृ. मनु. प्रतिश्च प्रमुत्तेन्त्रम्यस्य १५३ गौत., 5. 24 प्रस्वातिक्षमान्त्रमयत्वास्यम् १५२ वित्ते प्रस्त प्रमुत्ते प्रमुत्ते प्रमुत्ते प्रमुत्ते गौत., 3. 30 प्रजाभिरम्ने अमृतत्वमस्याम् २७२ वित्ते प्रस्त प्रमुत्ते प्रमुत्ते प्रसुत्ते न्त्रयः प्रमुत्ते प्रसुत्ते प्रसुत	प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय	८७८	गीता., 4. 6	प्रतिमारामकृपसंक्रम	५६३	शङ्खलि. ($ABORI$,
प्रकृतिस्थितिरेपा हि ६७८ देव. प्रिक्तिस्था प्रदेश प्रतिलेपा हि १७८ प्रतिलेपा प्रतिलेप	प्रकृति: पुरुषं श्रिता	८७८				vol. 8, p. 111)
प्रकल्पते कामकार्ये च ४५० प्रतिलोमप्रस्ता या २६८ कात्या., 864 प्रकान्तसाहसे वाचि १७७ कात्या., 229 प्रतिलोमाः स्तमागध २७६ गौत., 4. 17 प्रकान्ते सप्तमं भागम् १३३ याज्ञ., 2. 198 प्रतिलोमाः स्तमागध २७५ गौत., 4. 25 प्रक्षालनेन त्वल्पानाम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमास्वार्यिवगिहिताः २७५ विष्णु(T)., 16. 3 प्रक्षालनेन ग्रुध्येत ३८५ प्रतिलोमास्र स्त्रीपु २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाल्य भक्षयेत् पूर्वम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्रवणसंभाषे ४३३ मनु., 2. 195 प्रक्षिप्य कुम्मेष्वेतानि १४१ बृहस्प., 19. 21 प्रतिश्रवणसंभाषे १५३ हारी. प्रचरक्रवणात्रार्थे पापस्य ८१ यम. प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरक्रवणात्रार्थे पापस्य ८१ यम. प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरक्रवानि मनुष्याणाम् २३२ नार. पिता. प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ गौत., 5. 24 प्रतिश्रुतान्यभ्रमेसंगुत्ताय १५३ गौत., 5. 24 प्रतिश्रुतान्यभ्रमेसंगुत्ताय १५३ गौत., 22. 35 प्रजापतिरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५४ गौत., 3. 30 प्रजाभिरमे अमृतस्वमस्याम् २७२ वसि. 17. 4 प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिवेदसरं गोपे १२४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिवेदसरं गोपे १२४ मनु., 2. 206 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रतिक्रयंच्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतिकृयंच्य त् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतिकृरं गुरो: कृत्वा ४५८,	प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वण्यम्	२७४	वसि., 4. 1	प्रतिमासं स्रवन्ती च	१६७	नार., 75. 103
प्रकान्तसाहसे बाचि १७७ कात्या., 229 प्रतिलोमा: स्तमागघ २७६ गौत., 4. 17 प्रकान्त सप्तमं भागम् १३३ याज्ञ., 2. 198 प्रतिलोमानु धर्महीना: २७५ गौत., 4. 25 प्रक्षालनेन त्वल्पानाम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु धर्महीना: २७५ विष्णु(T)., 16. 3 प्रक्षालनेन द्युध्येत ३८५ प्रतिलोमानु स्त्रीपु २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाल्य भक्षयेत् पूर्वम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्रवणसंभाषे ४३३ मनु., 2. 195 प्रक्षित्य कुम्मेष्वेतानि १४१ बृहस्प., 19. 21 प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरत्रज्ञपात्रीपु ३९५ प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरत्रज्ञपात्रीपु ३९५ प्रतिश्रुत्य न कुर्याचः १३२ वृ. मनु. प्रच्छन्नानि मनुष्याणाम् २३२ नार. पिता. प्रतिश्रुत्य न कुर्याचः १५३ गौत., 5. 24 प्रतिश्रुत्य न कुर्याचः १५३ गौत., 5. 24 प्रतिश्रुत्य मनुःप्रमम्तं स्तुत्यमम्यत्य १५५ गौत., 3. 30 प्रजाभिरम्रे अमृतत्वमस्याम् २७२ विस. 17. 4 प्रतिषद्ध वर्जम् ८५४ गौत., 3. 30 प्रजाभिरम्रे अमृतत्वमस्याम् २७२ वसि. 17. 4 प्रतिषद्ध चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिवंदसरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समुद्ध्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रतिवंदसरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रावंन समुद्ध्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतानामितरे कुर्युः ३६२ काष्णां. प्रतिकुर्याच तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतामाचा योषित्य अधिरम् ३६२ काष्णां. प्रतिकुर्याच त् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतामचा वे ७४२ गर्गा.		६७८	देव.	प्रतिस्त्रेमप्रस्तानाम् ५५४,	५५५	ब्रह्मगर्भ:
प्रकान्ते सतमं भागम् १३३ याज्ञ., 2. 198 प्रतिलोमानु धर्महीनाः २७५ गौत., 4. 25 प्रक्षाल्नेन त्वल्पानाम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु ध्रमेहीनाः २७५ विष्णु(T)., 16. 3 प्रक्षाल्नेन त्वल्पानाम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिलोमानु स्त्रीपु २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाल्नेन ग्रुथ्येत ३८५ प्रतिलोमानु स्त्रीपु २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाल्य भक्षयेत् पूर्वम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्चर्याक्षमाषे ४३३ मनु., 2. 195 प्रक्षित्य कुम्मेण्वेतानि १४१ वृहस्प., 19. 21 प्रतिश्चर्तां तथान्यस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रक्ष्यापनार्थं पापस्य ८१ यम. प्रतिश्चर्तां १५३ हारी. प्रतिश्चर्यान्वार्थं पापस्य ८१ पर्मेन्द्र नहरं गीत., 5. 24 प्रतिश्चर्यान्वपर्यम्भंत्यं १५३ गौत., 5. 24 प्रतिश्चर्यान्वपर्यमुक्तम् ८४५ गरुड. उ., 24. 52 प्रतिषिद्धमन्त्रतंयांगे ६२७ गौत., 5. 24 प्रतिष्ठ्यमन्त्रतंयां ६५९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५५ गौत., 3. 30 प्रजाभिरम्ने अमृतत्वमस्याम् २७२ वसि. 17. 4 प्रतिष्ठेषः सुरापाने ४७० भवि. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधस्य चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रण्वेन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रतिसंवस्तरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रण्वेन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रत्तिवस्तरं गोपे १६२ क्र. सं., 7. 80. 1 प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतामत्तासु योषित्य ३६२ कार्णा. प्रतिकृरं गुरो: कृत्वा ४५८, पर्मे.		४५०		प्रतिलोमप्रस्ता या	२६८	कात्या., 864
प्रक्षां स्वत्यानाम् ३८४ मनु., 5. 118 प्रतिस्त्रोमास्वार्यविगहिंताः २७९ विष्णु(T)., 16. 3 प्रक्षां स्वत्येत ३८५ प्रतिस्त्रोमास्वार्यविगहिंताः २७९ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षां स्वत्येत पूर्वम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्रवणसंभाषे ४३३ मनु., 2. 195 प्रतिश्रवणसंभाषे ४३३ मनु., 2. 195 प्रतिश्रवणनार्थे पापस्य ८१ यम. प्रतिश्रवणवंश्वानेन १५३ हारीः प्रवस्त्रकायात्रेषु ३९५ प्रतिश्रवणवंश्वानेन १५३ हारीः प्रवस्त्रकायात्रेषु ३९५ प्रतिश्रवण्यं पापस्य १५३ हारीः प्रतिश्रवणनार्थे पापस्य ८१ यम. प्रतिश्रवणवंश्वाचः १३२ वृ. मनु. प्रतिश्रवणवंश्वानेन १५३ हारीः प्रवस्त्रकायात्रेषु ३९५ प्रतिश्रवण्यं प्रधिसंग्रवणाम् २३२ नारः पिताः प्रतिश्रवण्यं प्रधिसंग्रवणायः १५३ गीतः, 5. 24 प्रतिषिद्धमन्त्रयं विश्रवण्यं प्रधिसंग्रवणायः १५३ गीतः, 5. 24 प्रतिषिद्धमन्त्रयं विश्रवण्यं प्रधिसंग्रवणायः १५३ गीतः, 22. 35 प्रतिषिद्धमन्त्रयं अमृतः अमृतः १५० परः, 5. 32 प्रतिषिद्धमन्त्रयं १५५ गीतः, 3. 30 प्रतिषेद्यः अमृतः समृतः स्वर्तः १५० मनु., 8. 23 प्रतिषेद्यः चाधमीत् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रदः प्रतिसंवस्तरं गोपे १२४ नारः, 152. 10 प्रणवंन समास्रोङ्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रतिस्वाम्तर्य १४५ मनु., 9. 285 प्रतामामितरे कुर्युः ३६२ वसिः, 4. 19 प्रतिकृशं चार्योः वत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतामत्तासु योषित्यः व्याप्ताः प्रवासं तु ७४२ गर्याः.	मकान्तसाहसे वाचि	१७७	कात्या., 229	प्रतिलोमा: स्तमागध	२७६	गौत., 4. 17
प्रक्षाल्नेन ग्रुध्येत ३८५ प्रतिलोमासु स्त्रीपु २७८ विष्णु(T)., 15. 37 प्रक्षाल्य भक्षयेत् पूर्वम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्रवणसंभाषे ४३३ मनु., 2. 195 प्रक्षिप्य कुम्भेष्वेतानि १४१ बृहस्प., 19. 21 प्रतिश्रुतं तथान्यस्य १५० बृहस्प., 14. 2 प्रतिश्रुताथिदानेन १५३ हारी. प्रवस्त्रव्रपात्रेषु ३९५ प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ वृ. मनु. प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः १३२ वृ. मनु. प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः १५३ गीत., 5. 24 प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः १५३ गीत., 5. 24 प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः १५३ गीत., 5. 24 प्रतिश्रुत्य मनुः १५५ गीत., 5. 32 प्रतिश्रुत्य मनुः १५५ गीत., 22. 35 प्रतिश्रिद्ध मन्त्रसंयोगे ६२७ गीत., 3. 30 प्रजाभिरम्ने अमृतत्वमस्याम् २७२ वसि. 17. 4 प्रतिश्रुद्ध सुरापाने ४७० भवि. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिष्यसु चाधमीत् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवेन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रतिवंदससं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवेन समुद्धत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतिवेदस्सं गोपे १६२ वसि., 4. 19 प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतामत्तासु योषित्यु ३६२ काष्णी. प्रतिकृर्लं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रतिकृर्वरा: प्रवासे तु ७४२ गर्ग.		१३३	याज्ञ., 2. 198	प्रतिलोमात्तु धर्महीनाः	२७५	गौत., 4. 25
प्रक्षाल्य भक्षयेत् पूर्वम् ६८२ अङ्गि. प्रतिश्रवणसंभाषे ४३३ मनु., 2. 195 प्रक्षित्य कुम्भेष्वेतानि १४१ वृहस्प., 19. 21 प्रतिश्रुतं तथान्यस्य १५० वृहस्प., 14. 2 प्रस्थापनार्थे पापस्य ८१ यम. प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरन्नन्नपात्रेषु ३९५ प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः १३२ वृ. मनु. प्रच्छन्नानि मनुष्पाणाम् २३२ नार. पिता. प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः १५३ गीत., 5. 24 प्रच्छादनपटीयुक्तम् ८४५ गरूड. उ., 24. 52 प्रतिपिद्धमन्त्रसंयाम ६२७ गीत., 22. 35 प्रजापतिरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिपिद्धमन्त्रसंयाम १७२ विस. 17. 4 प्रतिषद्ध चाधर्मात् ४७० भिव. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषद्ध चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिसंवस्सरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवेन समुख्रुत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतिसंवस्सरं गोपे १६२ कार्णा. प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतामत्तासु योषित्यु ३६२ कार्णा. प्रतिकुर्ल गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्रियाः प्रवासे तु ७४२ गर्ग.	•	३८४	मनु., 5. 118	प्रतिलोमास्वार्यविगहिंता:	२७९	बिष्णु(T)., 16. 3
प्रक्षित्य कुम्मेष्वेतानि १४१ बृहस्प., 19. 21 प्रतिश्चतं तथान्यस्य १५० बृहस्प., 14. 2 प्रत्यापनार्थं पापस्य ८१ यम. प्रतिश्चतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरन्नवपात्रेषु ३९५ प्रतिश्चताय १५३ वृ. मनु. प्रतिश्चतान १५३ वृ. मनु. प्रतिश्चतान १५३ गीत., 5. 24 प्रतिश्चतान्य १५३ गीत., 5. 24 प्रतिश्चताम्यत १५५ गहुः उ., 24. 52 प्रतिश्चताम्यत १५३ गीत., 22. 35 प्रतिश्चताम्यत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिश्चताम्यत १५४ गीत., 3. 30 प्रतिश्च अमृतत्वमश्याम् २७२ वितः 17. 4 प्रतिषेधः सुरापाने ४७० भिवः प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधः सुरापाने ४७० भिवः प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिषंवस्तरं गोपे १२४ मनु., 2. 206 प्रातं समुद्धत्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेमिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्तास वोषित्स ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृत्लं गुरोः कृत्वा ४५८, प्रत्विद्याः प्रवासे तु ७४२ गर्गः		३८५		प्रतिलोमासु स्त्रीपु	२७८	विष्णु(T)., 15. 37
प्रस्थापनार्थे पापस्य ८१ यम. प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरन्नन्नपात्रेषु ३९५ प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्य: १३२ वृ. मनु. प्रच्छन्नानि मनुष्याणाम् २३२ नार. पिता. प्रतिश्रुत्य प्रधमंसंयुक्ताय १५३ गौत., 5. 24 प्रच्छादनपटीयुक्तम् ८४५ गरुड. उ., 24. 52 प्रतिषिद्धमन्त्रसंयोग ६२७ गौत., 22. 35 प्रजापतिरकामयत ६४९ ऐ. त्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५४ गौत., 3. 30 प्रजाभिरम्ने अमृतत्वमश्याम् २७२ विस. 17. 4 प्रतिषेधः सुरापाने ४७० भिव. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधत्स चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिसंवत्सरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवेन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवेन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रचानामितरे कुर्युः ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकृर्याच्य तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रचापचास वोषित्मु ३६२ कार्णा. प्रतिकृत्लं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रतिकृतिराः प्रवासे तु ७४२ गर्ग.		६८२	अङ्गि.	प्रतिश्रवणसंभाषे	४३३	मनु., 2. 195
प्रस्यापनार्थं पापस्य ८१ यम. प्रतिश्रुतार्थदानेन १५३ हारी. प्रचरन्नन्नपानेषु ३९५ प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्य: १३२ वृ. मनु. प्रच्छन्नानि मनुष्याणाम् २३२ नार. पिता. प्रतिश्रुत्याप्यधर्मसंयुक्ताय १५३ गौत., 5. 24 प्रच्छादनपटीयुक्तम् ८४५ गरुड. ड., 24. 52 प्रतिषिद्धमन्त्रसंयोगे ६२७ गौत., 22. 35 प्रजापतिरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५४ गौत., 3. 30 प्रजाभिरमे अमृतत्वमस्याम् २७२ वसि. 17. 4 प्रतिषेध: सुरापाने ४७० भिव. प्रणम्य छोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधस्स चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिसंवस्सरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरवसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतानामितरे कुर्युः ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकृशंच तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषिस्मु ३६२ कार्ष्णा. प्रतिकृलं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रतक्रियाः प्रवासे तु ७४२ गर्ग.		888	बृहस्प., 19. 21	प्रतिश्रुतं तथान्यस्य	१५०	बृहस्प., 14. 2
प्रच्छन्नानि मनुष्याणाम् २३२ नार. पिता. प्रतिश्चयाप्यधर्मसंयुक्ताय १५३ गौत., 5. 24 प्रच्छादनपटीयुक्तम् ८४५ गरुड. ड., 24. 52 प्रतिषिद्धमन्त्रसंयोगे ६२७ गौत., 22. 35 प्रजापतिरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५४ गौत., 3. 30 प्रजाभिरम्ने अमृतत्वमस्याम् २७२ वित. 17. 4 प्रतिषेधः सुरापाने ४७० भित्त. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधत्स चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिषंवत्सरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रत्तानामितरे कुर्युः ३६२ वित., 4. 19 प्रतिकृर्याच्य तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतापत्तासु योषित्सु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृत्यं गुरोः कृत्वा ४५८, प्रतापत्तासु योषितसु प्रतापत्तासु योषितसु प्रतापत्तासु योषितसु प्रतापत्तासु प्रतापत्तास		८१	यम.	प्रतिश् <u>रु</u> तार्थदानेन		हारी.
प्रच्छन्नानि मनुष्याणाम् २३२ नार. पिता. प्रतिश्चराधर्मसंयुक्ताय १५३ गौत., 5. 24 प्रच्छादनपटीयुक्तम् ८४५ गरुड. ड., 24. 52 प्रतिषिद्धमन्त्रसंयोगे ६२७ गौत., 22. 35 प्रजापतिरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५४ गौत., 3. 30 प्रजाभिरमे अमृतत्वमस्याम् २७२ वसि. 17. 4 प्रतिषेधः सुरापाने ४७० भित्न. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधस्सु चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिसंवरसरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोङ्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रत्तानामितरे कुर्युः ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकृर्याच तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषितम् ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृत्यं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्गः	•	३९५		प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्य:		
प्रच्छादनपटीयुक्तम् ८४५ गरुड. इ., 24. 52 प्रतिषिद्धमन्त्रसंयोगे ६२७ गीत., 22. 35 प्रजापितरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५४ गीत., 3. 30 प्रजाभिरमे अमृतत्वमस्याम् २७२ विस. 17. 4 प्रतिषेध: सुरापाने ४७० भिव. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधत्सु चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिसंवरसरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रत्तानामितरे कुर्युः ३६२ विस., 4. 19 प्रतिकृशंच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषितम् ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृलं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्गः		२३२	नार. •पिता.	प्रतिश् <u>र</u> याप्यधर्मसंयुक्ताय	१५३	
प्रजापितरकामयत ६४९ ऐ. ब्रा., 5. 32 प्रतिषिद्धवर्जम् ८५४ गीत., 3. 30 प्रजाभिरमे अमृतत्वमस्याम् २७२ विस. 17. 4 प्रतिषेधः सुरापाने ४७० भवि. प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधःसु चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिसंवस्तरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रचानामितरे कुर्युः ३६२ विस., 4. 19 प्रतिकृर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रचापत्तासु योषितमु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृत्यं ५५८, प्रत्यक्शिराः प्रवासे तु ७४२ गर्गाः		८४५	_	प्रतिषिद्धमन्त्रसंयोगे	६२७	_
प्रजाभिरमं अमृतत्वमस्याम् २७२ वसि. 17. 4 प्रतिषेध: सुरापाने ४७० भवि. प्रणम्य लोकपालेभ्य: ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधत्सु चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रह: प्रतिसंवत्सरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रत्तानामितरे कुर्यु: ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रतापत्तासु योषितमु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृत्यं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्गः			ऐ. ब्रा., 5. 32	प्रतिषिद्धवर्जम्	८५४	-
प्रणम्य लोकपालेभ्यः ५७ मनु., 8. 23 प्रतिषेधस्सु चाधर्मात् ४३४ मनु., 2. 206 प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रहः प्रतिसंवस्सरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रत्तानामितरे कुर्युः ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकृर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषित्मु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृत्वं गुरोः कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिराः प्रवासे तु ७४२ गर्गः.		1् २७२	वसि. 17. 4	प्रतिषेध: सुरापाने		• •
प्रणवं वा दिनं चैकम् ८०३ स्मृतिसंग्रह: प्रतिसंवस्तरं गोपे १२४ नार., 152. 10 प्रणवंन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवंन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतानामितरे कुर्युः ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषितमु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृतं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्गः		40	मनु., 8. 23	प्रतिषेधत्सु चाधर्मात्		
प्रणवेन समालोड्य ५७९ परा., cf. 11. 37 प्रति स्तोमेभिरुपसम् ६४६ ऋ. सं., 7. 80. 1 प्रणवेन समुद्भृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतानामितरे कुर्युः ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषित्सु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृर्लं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्गः		८०३	स्मृतिसंग्रह:	प्रतिसंवस्सरं गोप	१२४	
प्रणवन समुद्धृत्य ५७९ परा., cf. 11. 38 प्रतानामितरे कुर्यु: ३६२ वसि., 4. 19 प्रतिकुर्याच्च तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषित्सु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृर्लं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्गः		५७९	परा., cf. 11. 37	प्रति स्तोमेभिरुषसम्		,
प्रतिकुर्याच तत् सर्वम् १४५ मनु., 9. 285 प्रताप्रतासु योषितमु ३६२ कार्ष्णाः प्रतिकृत्वं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्गः				प्रतानामितरे कुर्युः		
प्रतिकृत्वं गुरो: कृत्वा ४५८, प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु ७४२ गर्ग.		१४५	मनु., 9. 285			
500 III 2 002	प्रतिकृलं गुरो: कृत्वा	४५८,		प्रत्यक्शिरा: प्रवासे तु		
999 410 1 184 7.)		६२९	याज्ञ., 3. 283	प्रत्यक्षलवर्गं च यत्	७३२	
प्रातगृह्य तु यः कन्याम् १३४ नार., 177. 35 प्रत्यङ्मुखस्तु पूर्वाह्ने ६७६ यम		१३४	नार., 177. 35	प्रत्यङ्मुखस्तु पूर्वाह्ने		N=1
प्रतिग्रहचतुर्थीराम् ६३४ परा. प्रत्यब्दं पार्वणेनीव १९१६ जात	1000	६३४	परा.			
प्रातग्रहपरीमाणम् ६७ याज्ञ, 1, 320 प्रत्यभिगादे रहा दे 🗸 🔾 🔾 🔾 🔾 🔾		६७	याज्ञ., 1. 320	प्रत्यभिवादेऽशुद्रे	•	
मतिग्रहेषु सर्वेषु ६३४ च. वि. प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यम् ५९ याज्ञः, २. 6	मतिग्रहेषु सर्वेषु	६३४	च. वि.			

च्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

		(70 - 1 0	प्रदाय व्यजनं वांशम्	८४६	विष्णुधर्मो.
प्रत्यर्थि संनिधानश्च	१५८	च्यास. (IC, vol. 9,	प्रदीपं शमयित्वा तु	488	शाता.
		p. 77)	प्रदोष रामायता छ प्रदोषपश्चिमी यामी	888	मनु. (दक्ष., 2. 71)
प्रत्यवस्कन्दनं पक्षे	६१	कात्या.	प्रदोषपश्चिमी यामी	६९५	परा., 12. 27
प्रत्यहं गृह्यते या तु	१६८	बृहस्प., 10.11	प्रदाषपाश्चमा पाना प्रनष्टस्वामिकं द्रव्यम्	451	मनु., 8. 30
प्रत्यात्मिकं भवेद्यस्य	२४७		प्रनष्टागमके द्रव्यम्	१५९	कात्या., 320
प्रत्यादित्यं न मेहेत	६२३	यम.		१७५	याज्ञ., 2. 40
प्रत्याब्दिकं च रोषेषु	७७६	कात्या. ₹मृ., 24. 14	प्रपन्नं साधयन्नर्थम्	390	यम.
प्रत्याहर्तुमशक्तस्तु	५२	व्यास. (महाभार.	प्रपास्वरण्ये कटके		बोधा., 1. 5. 95
		शान्ति., 75. 10)॰	प्रपितामहः पितामहः २९५	, ००२ २४८	पिता.
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्याम्	१०९,		प्रभाते कारिणे देयाः		गौत., 14. 8
3	४३३	मनु., 2. 120	प्रभाते तिसृभिः	३६३	देव.
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च	२२४	पिता.	प्रभाते तु त्रिरात्रेण	3 ६ ३	- "
प्रत्येकं तु जघन्यास्ते	१४२	नार.	प्रभाते त्रीणि दुग्धस्य	५१६	्रव्रक्षः गीता., 7 . 8
प्रत्येकं प्रत्यहं प्रीतै:	422	याज्ञ., 3. 316	प्रभास्मि शशिसूर्ययोः	₹o	
प्रत्येकनियतं कालम्	५२८	शृङ्खलि. ($ABORI$,	प्रमाणं हिखितं भुक्तिः	२०६	याज्ञ., 2. 22
Picquitti V		vol. 8, p. 128)	प्रमाणहीने वादे तु	२०६	
प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य	३९७	याज्ञ., 3. 299	प्रमाणेन तु क्टेन	८३	कात्या., 954
प्रथमं तत्प्रमाणानाम्	७४	मनु., 8. 132	प्रमाणोत्तरमिष्टं हि	१९०	व्यास.
प्रथमं देहशुद्धिः स्यात्	७१६	मन्त्रकोश:	प्रमादमृतनष्टांश्च	१२४	याज्ञ., 2. 164
प्रथमं ब्रह्मदैवत्यम्	८११	महाभार.	प्रमादश्च न कर्तव्यः	५२३	_
प्रथम; शस्त्रसंपाते	१०१	बृहस्प., 21. 9	प्रमादाद्धनने कार्यः	५६०	-
प्रथम: रास्त्रतगत प्रथमतृतीयपञ्चम	 ३२९	गीत., 14. 38	प्रमादाद्धक्षितैरेतैः	५७९	
प्रथमतृतायपञ्चन प्रथमां विन्यसेद्वामे	७०९	it.	प्रमादाद्धक्षितैरेभिः	५७५	
	५२०	ब्रह्म.	प्रमापणे प्राणभृताम् ९७		
प्रथमेऽहनि नाश्रीयात्	330	गुन:पु ^{च्छ} ः		५९७	
प्रथमेऽहनि यद् द्रव्यम्		आश्व. गृ. परि., AL,	प्रयच्छन्ति तथा राज्यम्	३४०	
प्रथमेऽहनि यो दद्यात्	३३०	20. 11	प्रयत्नेन हि संपूज्य:	७२४	विष्णु.
	2210	এক্লি.	प्रयाति ब्रह्मसदनम्	८४४	
प्रथमेऽह्नि तृतीये च	३२७		प्रयुक्तं सा्धयेदर्थम्	१७५	म नु ., 8. 49
प्रथमेऽह्नि तृतीये वा	३२९	संव., 38	प्रयुज्य तं विवाहेषु	800	मनु.
प्रथमो ग्रामदेशयो:	९१	याज्ञ., 2. 211	प्रयोजकेऽसति धनम्	१७३	याज्ञ., 2, 62
प्रदक्षिणं तु देवानाम्	७६४	कात्याः	प्रयोजयितानुमन्ता च	४६८	প্রাप. ঘ., 2. 29. 1
प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः	६४१	याज्ञ., 3. 299	प्ररोहशाखिनां शाखा	90	८ याज्ञ., 2. 227
प्रदानं यत्तु कन्यायाः	४०५	नार.	प्रलोभनं चान्नपानैः	९३	ह्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,
प्रदानं स्वेच्छया कुर्यात्	२८१	बृहस्य., 26. 59	AMILI III		p. 94)
प्रदाने विकये चैत्रम्	१५६	"	प्रवाते न तुलां तथा २	१५,२१८	द्र नार., 113. 259
प्रदाप्यापहृतं दण्ड्याः	१०९	बृहस्प., 22. 5	अवास स के	nac ottor 25 d	
5 Z					

1			22C:	271	ਰਿਤਾ
7710	७२५	बोधा.	प्राङ्मुखोपोषितं स्नातम्	,	पिता.
प्रवासयेद् दण्डियत्वा ८३,	१५४	मनु., 8. 123	प्राजापत्यं चरित्वा च	६६०	777
प्रवासे वुरुते चैतान्	७२५	बोधाः	प्राजापत्यं चरेत् कृच्छूम् · े	५८१	यम.
प्रविशेत् संप्रदीतेऽमौ	६१४	उश.	प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्म्	५५९	ब्यास.
प्रविशेयु: समालभ्य	३२८	याज्ञ., 3. 13	प्राजापत्यं चरेत् कुच्छूम्	५९९	याज्ञ., 3. 260
प्रविश्य शोणितासकः	४८४	महाभार.	प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्म्	५९९	मनुः, 11. 105
प्रविष्टे सोदये द्रव्ये	१७३	बृहस्प., 10. 68	प्राजापरयं चरेनमासम्	५५७	जाबा.
प्र त्र ज्यावसितश्चेव	२६८		प्राजापत्यं प्रकुर्वीत	६०५	च. वि.
प्रव्रज्यावसिता ये तु	१३०	कात्या., 721	ष्राजापत्यं सांत्यनम्	६०२	दीर्घतमाः
प्रव्रज्यावसिता ये तु	१३७	कात्या., 679	प्राजापत्यां द्वितीयायाम्	७६९	ब्रह्म.
प्रव्रज्यावसितो राज्ञ:	१३०	याज्ञ., 2. 183	प्राजापत्यार्धमेवेह	५५९	विष्णु.
प्रव्रज्या वा स्त्रीणां चैके	४१६		प्राजापत्ये च पौष्णे च	७८६	गार्ग्य.
प्रशस्तानां स्वक्मेशुद्धानाम	र् ६६४	गौत., 17. 1	प्राजापत्येन कृच्छ्रेण	४९९	उद्य.
प्रसवन्तीं च नेक्षेत	७४८	मनु., 4. 44	प्राजापत्येन तत्तुल्यम्	६९५	दक्ष., 2. 11
प्रसद्य घातिनश्चैव	१०५	याज्ञ., 2. 273	प्राजापत्येन द्युद्धिः स्यात्	६१३	संव.
प्रसाद: क्रियतां मह्यम्	५२३	अङ्गिः	प्राजापत्येन शुध्येत	५७२	यम.
प्रस्तिवातै: स बलात्	८६५	आदि.	प्राजापत्येन शुध्येत	६१२	परा., 10. 25
प्रस्तो यस्तु वेश्यायाम्	६११	कण्व.	प्राजापत्ये सह धर्म:	४०६	गीत., 4. 7
प्रस्वलन्निभयुक्तश्चेत्	२३४	कात्या., 441	प्राट्विवाकोऽनुयुञ्जीत	२०२	नार. (कात्या., 342)
प्रस्था ह्यष्टी तिलस्य वै	८२३	आदित्य.	प्राड्विवाकोऽपि दण्ड्य:	१५५	कात्याः, 70
प्रहृत्य परिधीन् हारियोजन	म्२३३	तै. ब्रा., 1. 6. 3. 10	प्राण: प्राणेश्वरो जीव:	२२५	पिता.
प्राकारं भेदयेद्यस्तु	११३	कात्या., 809	प्राणद्रव्यापहारे च	१६४	कात्या., 804
प्राकारस्य च भेतारम्	११३	मनु., 9. 289	प्राणभृत उपद्धाति	६६९	
प्राकृतानि च गूढानि	२३१	नारः पिताः	प्राणभृत्सु महत्स्वर्धम्	९७	मनु., 8. 296
प्रागग्रेषु सुरास्तप्यीः	७०३	अग्निपु.	प्राणसंशयमापन्न:	१५३	
प्राग्दक्षिगशिरा: सुप्यात्	७४२	•	प्राणात्यये तथा श्राद्धे	424	
प्राग्दिशि प्राङ्मुखीं तस्य	५७	बृहस्प., 1. 46			
प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन			प्राणानप्सु त्रिरायम्य	•	
		आश्व. ₹मृ., 4. 26		,	भवि.
प्राङ्गणे मण्डले कुर्यात्			प्राणान्तिको भवेत् पुत्र		
प्राङ्ग्यायकारणोक्ती तु			प्राणायामित्रिकं षट्कम्		
प्राङ्मुखं कारिणं कृत्वा			प्राणायामशतं कार्यम्		
	२२३		7.003 -		
प्राङ्मुखान् कल्पयेद् दभ					्याज्ञ., 3. 305
प्राङ्मुखो निश्वल: कार्य:			प्राणायामशतं कृत्वा		
माङ्मुखोऽन्नानि मु ङ् जीत			प्राणायामी जले स्नात्वा व		-
यार्द्रेशताञ्चाात विस्तात	9 2 2	३ यम.	प्राणिभि: क्रियमाणस्तु	85	१ मनु., 9, 223

च्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

प्राणीपरोधि यचान्यत् ८०, ८४ प्रानःस्नानं तदर्थे तु ७०४	नार., 204. 6 शङ्ख _ः , 8. 2	प्रायश्चित्तं प्रदातन्यम् ५२६ प्रायश्चित्तं प्रदातन्यम् ५२८,६२०	
प्रातःस्तानं मन्त्रवर्जम् ६९६ प्रातरुत्थाय यः पश्येत् ७४८ प्रातनं तनुयात् स्तानम् ६९६ प्रातमेध्यंदिने सायम् ७०६ प्रातमध्यंदिने स्तानम् ८५४ प्रातिभान्यं तु यो दद्यात् १८८ प्रातिलोम्यप्रसूतानाम् २१३,	मार्कः कात्याः स्मृ., 19. 10 कात्याः स्मृ., 12. 6 शौनः कात्याः कात्याः, 539	प्रायश्चित्तं यदाम्नातम् ६४ प्रायश्चित्तं वधे प्रोक्तम् ६२ प्रायश्चित्तं समादिश्य ५२ प्रायश्चित्तं स्मृतं तस्याः ६१ प्रायश्चित्तत्रयं ह्येतत् ५४ प्रायश्चित्तत्रयं ह्येतम् ४७	থ হা. নি. বাজু., 17. 14 ব পাজু. ড., 5. 9 থ সুবী. থ মনি. ব মনি.
२१९ प्रातिलोम्यापवादेषु ९४, ६४२ प्रातिलोम्ये वध: पुंस: ९४, ६०१,	कात्या., 433 याज्ञ., 2. 207 याज्ञ., 2. 286	प्रायश्चित्तद्वयं कुर्यात् ५४६,५५ प्रायश्चित्तप्रवृत्तानाम् ३६ प्रायश्चित्तमकामानाम् ६१ प्रायश्चित्तमहोरात्रम् ६२	८ ब्रह्म. ७ छागलेय: २
प्रातिवेदयानुवेदयी च ११० प्रादेशिनीं च तस्याथ २४९ प्राप्तं शिल्पेस्तु यद्वित्तम् ३०५ प्राप्तुयात् साहसं पूर्वम् १३१ प्राप्नोति तस्य दातन्यः ३२१	मनु., 8. 392 पिता. कात्या., 904 नार. (कात्या., 713) बृहस्प., 26. 112		(০ বিজ্যু(T)., 54.33 ১০ মবি ২৭ সঙ্কৈ ২২
प्राप्नोति शुद्धि जीवन् वै ५४५ प्राय: पापं विजानीयात् ५१३ प्रायश्चित्तं कथं तत्र ५५८ प्रायश्चित्तं कथं तत्र ६१९	अङ्गि. उ., 4. 1 यम., 48 आपं., 4. 1	प्रायश्चित्ते समुत्वन्ने ५ प्रारम्भो वरणं यज्ञे ३	४५ यम. स्मृ. सं., 12 २३ अङ्गि. उ., 2. 6 ६९ विष्णु. (लघ्वाश्व., 15. 74) ७७ विष्णु(T)., 78. 52
प्रायश्चित्तं गते गर्भे ६१४ प्रायश्चित्तं चरेद् भ्राता ५५० प्रायश्चित्तं चरेद्वीर ४७६, ५४९	হাজ্লু. (ABORI, vol. 8, p. 120) ম্বি.	प्रास्येदशी तदन्नं तु ७ प्रास्येदात्मानमग्नी वा ४७.६,५	६२ वसि., 11.31 ४९ भवि. ५५ बृहस्प., 1.69
प्रायित्रतं तदा कुर्यात् ५४६ प्रायित्रतं तदा कुर्यात् ६८५ प्रायिश्चतं तु कर्तव्यम् ५४५ प्रायिश्चत्तं तु कुर्वाणाः ८१	ਸਥਿ. ਸਥਿ. ਸਜੁ., 9. 240	प्रीया दत्तं तु यत् किंचित् ३ प्रेङ्खात।ण्डवविहार ४	*
प्रायित तस्योक्तम् ५९७,६०० प्रायिश्चत्तं त्रिरात्रं वै ६१५ प्रायिश्चत्तं न दातन्यम् ५२४ प्रायिश्चत्तं न सा कुर्यात् ६१६ प्रायिश्चत्तं न सा कुर्यात् ६१६	ऋष्यः अङ्गिः उ., 7. 5 ऋष्यः परा	प्रेतिनर्यातकश्वेव ८ प्रेतपक्षे चतुर्दश्याम् ७ प्रेतमावाद्य विपांश्व ३ प्रेतशाद्धं सिण्डानाम् ७	०४ मनु., 3. 166 ८७ ४९ ६० गालवः ३६ सुम _ं
प्रायिश्वत्तं प्रकल्प्यं स्यात् ६४			

1. 10			_		
व्रेतानां योजनं कुर्युः	४०३	काष्णी.	100 Maria (100 Maria) 1 Ma	o५ याज्ञ., 2. 273	
प्रेतान्नमस ि ण्डस्य	३५६	अङ्गि.		१२ परा., 10. 24	
प्रेतायां पुत्रिकायाम्	३०६	ਪੈਡੀ.	बन्धकस्य धनी स्वामी १५	७१ ह्यास. (IC, vol. 9,	
मेते भूनिपतावपि	४४८	गोभिल:		p. 85)	
प्रेतेशरक्षोमध्ये तु	२२४	पिता.	बन्धनात् प्रतिमुक्तं न ७	४९ ब्रह्म.	
प्रेषणं गम्धमाल्यानाम्	९३	च्यास. (IC, vol. 9,	बन्धुदत्तं तु बन्धूनाम् ३	०६ कात्या. , 918	
		p. 94)	बन्धूनामप्यलाभे तु २	६८ कात्या., 865	
व्रष्यान् वार्धुषिकांश्चैव ५	०, २०३	मनु., 8. 102	बरीकृष्णपुष्पः।णि ७	९०	
प्रेतु होतुश्रमसः	२३०	आप.श्री.,12.23.13	बलवानिन्द्रियग्राम: ४५९, ७	४३ मनु., 2. 215	
प्रोक्तः पुरोगतः कालः	३६३	अग्निस्मृति:	बलात् कारयितव्यः स्यात् १	१३२ नार. (कात्या., 657)	
प्रोक्षणं संहतानां च		याज्ञ., 1. 184	बलात् कोशं हि यो दत्त्वा	१४५ नार.	
प्रोक्षणेनैव गुध्ये ।	३८४		बलात् प्रमध्य भुक्ता चेत् ६	६१३ संव.	
प्रोत्साहकः सहायश्च	४६८	पैठी.	बलादपहृता कन्या 💎 🕏	४०७ वसि., 17. 73	
प्रोषितस्य मतेनापि	१८५	कात्या., 545	वलाद् दासीकृतश्रीरै:	१३० याज्ञ., 2. 182	
प्रोषिते तत्सुत: सर्वम् १८	७,१८८	कात्या., 538	बलाद्वासयितव्यः स्यात्	१३१ नार., 144. 18	
प्रोषिते त्वविधायैव	४१३	मनु., 9. 75	बलेन कामिता नारी	६१२ ऋष्य.	
प्रोष्य प्रत्यागतश्च किंचि	त् ११८	शङ्कलि. ($ABORI$,	बलोद्भृतेषु कार्येषु	१७७ कात्या., 229	
		vol. 8, p. 109)		१९२ याज्ञ., 2. 89	
फलपुष्पाक्षतान् गन्धान	६८९		बलोपाधिविनिर्वृत्तान्	६४ याज्ञ., 2. 31	
फलपुष्पोपगान् पादपान्	. ४८८	वसि., 1.9. 11	ववादिकरणेऽप्येतत्	७८३ बृहस्प. श्रा., 40	
फलभोग्यं पूर्णकालम्	१७२	न्यास. (IC, vol. 9,	बहवः सुखमेधन्ते	२०१ महाभार.	
		p. 86)	बहिर्वर्णेषु चारित्र्यात्	३२० देव.	
फलभोग्यो न नश्यति	१७१	याज्ञ., 2. 58	^	६३६ बोधा., 2. 3. 8	
फलमूलव्यञ्जनानि	७१५	् बृ. नार.	बहुमूल्यं यत्र नष्टम्	१७० बृहस्प., 10 43	
फलमूलैश्च पयसा	330	शुन:पु च ्छ:	बहु वा स्वल्पकं वापि	५२३ अङ्गि. उ., 2. 4	
फलमूलोदकादीनाम्	७९		बहुश्रुतस्य च्छायाम्		
फलानां चैव शाकानाम	(७९)	४ आदित्य.	बहूनां कुसुम्भकार्पास		
		सनु., 11. 70	बहूनां तु गृहीतानाम्		
फलोपलक्षीमसोम	887	४ याज्ञ., 3. 36		,४६८ मनु. (लिखित., 72)
फाल्गुनं वापि चैत्रं वा	l 80	५ मनु., 7. 182	बह्वीनामेकपत्नीनाम्	२६९ बृहस्प., 26. 80	,
फाल्गुन्यां वापि चैत्र्यां	वा ८१	७ मत्स्य.	बह्नच: समांशतो देया:		
फेनप्रख्यः कथं नाशम	८६	४ याज्ञ., 3. 10	बाणभेरीमृदङ्ग		
			बाधाकाले तु सा कार्या		
बद्धा वा वाससा क्षिपा	7 840	,	बान्धवत्याग एव च	- /	
e,	२९, ६४	॰ याज्ञ., 3. 291	बान्यवानां च मरणे	, , , , ,	
बन्नीयादम्मसो मार्गम्	११	३ क. हे गा., 809			
		, ,	बान्धवेषु चरन्त्यत्र	३५८ ब्रह्म,	

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

बान्धवेषु च विशस्य	३५९	ब्रह्म.	ब्रह्मगर्भवधे कुच्छ्रम्	५५२	च. वि.
बालं वृद्धं स्त्रियं चैव २१५		नार.	ब्रह्मन्नाश्च सुरापाश्च	८०४	यम.
बाल: समानजन्मा वा	४३५	मनु., 2. 208	ब्रह्मचर्यं चरन् विप्रः	५४९	सुम.
बाल आ घोडशाद्वर्षात्	१७९	नार., 58. 35	ब्रह्मचर्य दया क्षान्तिः	७५८	याज्ञ., 3. 312
बालप्नांश्च कृतप्नांश्च	५५३	विष्णु(T)., 54. 32	ब्रह्मचर्ये परिसमाप्य	८५९	जाबा. उ. , 4. 1
बालदायादिकं रिक्थम्	५१	मनु., 8. 27	ब्रह्मचर्य विनश्येत	428	शाता.
बालमूढास्वतन्त्रार्त	१४६	नार., 138. 10	ब्रह्मचर्ममदुष्टात्मा	६०१	उपसम्युः
बालया वा युवत्या वा	४१४	मनु., 5. 147	ब्रह्मचारिण: शवकर्मिण:	३६८	वसि., 23. 7
बालवधे च भ्रूणहा	५५२	प्रचे.	ब्रह्मचारिण: सर्वे	३३१	गीत., 14. 35
बालवृद्धातुरेष्वेवम्	484	वसि., 23. 43	ब्रह्मचारिसहस्रेण	८०७	वायु.
बालसंवर्धनं मुक्तवा	४१६	बृहस्प. प्रा., 28	ब्रह्मचारी चेत् स्त्रियमुपेयार	र्४३९	वसि., 23. 1
बालस्यानुपनीतस्य	६७९	परा.	ब्रह्मचारी भवेन्नित्यम्	७३९	मनु., 4. 128
बालस्ववासिनीवृद्ध	७२६	याज्ञ., 1. 105	ब्रह्मचारी यतिश्चैव	६७३	व्यास. (अत्रितं., 165)
बालातपः प्रेतधूमः	७५०	मनु., 4. 69	ब्रह्मचारी शुना दष्टः	६२३	अङ्गि. उ., 9. 11
बालापत्याश्च गभिंण्यः	४१६	बृ. नार.	ब्रह्मचार्यसि	३७८	আশ্ব. য., 1. 22. 2
बालोऽज्ञानादसत्यात् स्त्री	१९७	नार., 101. 191	ब्रह्मचार्याहरेद् भैक्षम्	४३०	मनु., 2. 183
बालोऽपि नावमन्तव्यः	४५७	मनु., 7. 8	ब्रह्मदायं गतां भूमिम्	३१२	बृ. मनु.
बिन्दवोऽग्रुचयोऽश्रीकाः	३९३	लिङ्ग.	ब्रह्ममेतु माम्	६५५	तै. आ., 10. 48. 1
बिल्वामलकमृद्धीक	७९६	वायु.	ब्रह्मयज्ञेन तृष्यन्ति	४५०	पैडी.
बिल्वैरामलकैर्वापि	486	ब्रह्म. (राङ्क्त. <i>ABORI</i> ,	ब्रह्मलोकमवाप्नोति	४३८	याज्ञ., 1. 50
		vol. 8, p. 129)	ब्रह्मवर्चंसकामस्य	४२५	मनु., 2. 37
बिसान्युदकांसद्धानि	५१८	ब्रह्म.(शङ्खा. ABORI,	ब्रह्म वीर्ये श्रियं तेज:	४४९	सर्नु.
1401 34 1400 2014		vol. 8, p. 129)	ब्रह्महत्यां सुरापानम् ४७५		
बीजगर्भसमुद्भवम् ४२१	. ६५९	याज्ञ., 1. 13	ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् ४८२	२, ५५१	
बीजाद्योनिर्बलीयसी	२५८	मनु , 9. 52	ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयम्	४७९	याज्ञ., 3. 228
बीजानामुतिविच स्यात्	3	मनु., 9. 330	ब्रह्महत्या सुरापानम्	४७१	च्यव.
बीजायोवाह्यरतस्त्री	११९	याज्ञ., 2. 177	ब्रह्महसुरापगुरूत ल् पग	४७२	गौत., 21. 1
बुद्धिवृद्धिकराण्या <u>शु</u>	७४६	मनु., 4. 19	ब्रह्महा द्वादशाब्दानि	५४३	संव.
	५६९	भवि.	ब्रह्महा मद्यपः स्तेनः	४६९	याज्ञ., 3. 227
बृहस्पतिसवेनेष्ट्वा	\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\	羽. सं., 2. 23. 15	ब्रह्मादयो ये देवाः	७०१	
बृहस्पते अति यदर्यः	६५५	ऋ. सं., 10. 71. 1	ब्रह्मा देवानां प्रथमः	६५५	मुण्ड. उ., 1. 1. 1
बृहस्पते प्रथमं वाचः	५५२ ३६०	मनु., 5. 63	ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति	६५१	बृह. उ., 4. 4. 6
बैजिकादभिसंबन्धात्	२५० ८०२	मनु., 4. 195	ब्रह्मोज्झ: कृच्छ्ं द्वादश	६२५	वसि., 20. 12
बैडालव्रतिको शेय:		परा., cf. 11. 38	ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा ४८	०,६२५	मनु., 11. 56
ब्रह्मकूर्चोपवासस्तु	५२०	याज्ञ., 1. 37	ब्राह्मणं पुरो दधीत	५३	2
ब्रह्मक्षत्रविशां काल:	६३८	थाराः, १२ <i>७</i> ७ अङ्गिः	ब्राह्मणं ब्राह्मणौ वापि	480	भवि.
ब्रह्मक्षत्रविशां सुक्त्वा	३५६	त्रा,श्चि∙			

, ,,					
ब्राह्मणं मोचियत्वा वा	५४५	হাল্প. (ABORI,	ब्राह्मगादुग्रकन्यायाम्	२७६	मनु., 10. 15
		vol. 8, p. 118)	ब्राह्मगाद्याश्च ये वर्गाः ३४,	८०४	वि. पु., 3. 18. 46
ब्राह्मणः काममश्रीयात्	४३१,		ब्राह्मणानां समूहस्तु	१३७	कात्या., 680
	५८१	याज्ञ., 1. 32	ब्राह्मगानामा दशमात्	४०४	स्वयंभू.
ब्राह्मणः क्षत्रियाद्यैस्तु	४३२	शाता.	ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्र:	३९२	वृ. परा., 8. 185
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः	२३७	नार. पिता.	ब्राह्मगान् पर्युपासीत	६५	मनु., 7. 37
ब्राह्मगः क्षत्रियो वैरयः	५६७	बोधा., 2. 1. 20	ब्राह्मगाय सुशीलाय	८४६	
ब्राह्मणः क्षत्रियो वेरंयः	७३१		ब्राह्मगा लिङ्गिनश्चैव	१२१	मनु., 8. 407
ब्राह्मण: सुरां न पिवेत्	३७६	मै. सं., 2. 4. 2	ब्राह्म गावसथांश्वेव	५४४	यम. (उरा. स्मृ. संद.,
ब्राह्मणकुले यलभेत	८६०	वसि., 10. 24			8. 6)
ब्राह्मणश्चत्रियविशाम्	२५३,		ब्राह्मगीं बन्धकीं गत्वा	६०६	ष. त्रि.
	३, ३१७	मनु., 9. 155	बाह्मभीं यद्यगुप्तां तु	९४	मनु., 8. 376
ब्राह्मणक्षत्रियविशाम्	६१३	वसि., 21. 12	ब्राह्मगी तु शुना दष्टा	६२४	परा., cf. 5. 7
ब्राह्मणप्रातिवेश्यानाम्	११०	याज्ञ., 2. 263	ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोंऽशान्	१८३	विष्णु(T)., 18.2
ब्राह्मणश्चेदिधगन्छेत्	४९	वसि., 3. 14	ब्राह्मणीपुत्रस्य क्षत्रियायाम	(६०१	पुल.
ब्राह्मणसुवर्प्राहरणम्	. ४७०	विष्णु (T) ., 35.1	ब्राह्मणी गुत्रस्य वैश्यायाम्	५९९	पुल.
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टः	६२४	वसि., 23. 31	ब्राह्मणे दश पिण्डा: स्यु:	३२९	पार. (अग्निपु.,
ब्राह्मणस्य दक्षिगहस्ते	६८३	प्रचे.			158. 55)
ब्राह्मणस्य घटो देयः	२१८	नार., 126. 334	ब्राह्मणेन क्षत्रियायाम्	२७४	যান্ত্ৰ.(ABORI, vol.
ब्राह्मणस्य यदोचि उष्टम्	५८३				7, p. 114)
ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा	४९२		ब्राह्मगेन निष्कारणो धर्म:	४३६	महाभाष्यम् , 1. 1. 1
ब्राह्मणस्य विषं विना २	१०,२१६	कात्या.	ब्राह्मणेनानुगन्तव्य:	६३७	•
बाह्मणस्य व्रणदारे	६२४	,	बाह्मणेषु चरेद्धैक्षम् ३	१, ४३०	याज्ञ., 1. 29
ब्राह्मगस्याधिकाः प्रवच	न ३५		ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्ष्यम्	488	
ब्राह्मणस्यानतिथिः	७२५	गौत., 5. 43	ब्राह्म गेषु यथा मद्मम्	७६६	
ब्राह्मगस्यानुपूर्व्यंण	३१३	9,	ब्राह्मणैरपि जातानाम्	३५५	*
ब्राह्मगस्यापत्काले	६३८	प्रचे.	ब्राह्मणोष्टिछष्टाशने	५८३	
ब्राह्मणस्यापराधेषु	८१	यम.		, ,	vol. 8, p. 120)
ब्राह्मणस्यापराधेषु	८२	उरा.	ब्राह्मणोऽत्यन्तगुणवःन्	489	६ भवि
ब्राह्मणस्वर्णहारी तु	800		ब्राह्मणी ब्राह्मणं हत्वा		
ब्राह्मणांस्तु तथा चान्य	ान् ६७	व्यास. (IC, vol. 9,	ब्राह्मणो ब्राह्मणं हत्वा	6.8	६ भविः
		p. 72)	ब्राह्मणो ब्राह्मणस्य		ং নাব: ९ হাল্প্লুলি: ($ABORI$,
ब्राह्मणात् क्षत्रियायाम्	38,800	রাল্ল. (ABORI,		,	vol. 8, p. 111)
^ ^ ^ ^		vol. 7, p. 114) ब्राह्मणो ब्राह्मणानां तु	4.5	voi. 8, p. 1117 ५ अहि. उ., 5. 8
ब्राह्मणादिहते ताते		३ कात्याः स्मृ., 16. 20) ब्राह्मणो ब्राइणीं गच्छेत	77	
ब्राह्मणादीनां संवत्सरा	Į &o`	४ बोधा., 2. 2. 52	ब्राह्मणी यंत्र न स्यातु		५ व्याघ
			गणगा नन ग स्थानु	Q	५ कात्या., 67

ब्राह्मणो राजन्यं हत्या ब्राह्मणो हि यदा हन्ता ब्राह्मण्यं नश्यति क्षित्रम् ब्राह्मण्यकामतो गत्या ब्राह्मण्यकामतो गत्या ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् स्तः ब्राह्मण्यां भार्ययां सार्धम् ब्राह्मण्यां वा सहाक्षीयात् ब्राह्मण्यां वा सहाक्षीयां ब्राह्मण्यां विवाहेषु ब्राह्मण्यां विवस्तीर्थेन ब्राह्मणे विवस्तीर्थेन ब्राह्मणे विवस्तीर्थेन ब्राह्मणे विवस्तीर्थेन ब्राह्मणे विवस्तीर्थेन ब्राह्मणे निश्च संग्रन्थेः ब्राह्मणे नामस्वतश्चेय ब्र्यान्मिथ्येति तथ्यं वा	30 E 84 800 800 828 804 809 809	वसि. भित., 4. 18 याज्ञ., 1. 93 ब्रह्म. अङ्गि. मनु., 9. 196 मनु., 1. 72 नार., 176. 29 मनु., 3. 39 गिता. भर. आप., AL, 2. 2 मनु., 3. 157	भगिनीगमने चैव भगिनीभागिनेयी भगिनीग्रहकं सोदर्याणाम् भगिनगश्च निजादंशात् भगिनगश्च निजादंशात् भगिनगे वान्धवै: सार्धम् भङ्गाक्षेपोगमर्दादौ: भजेरन् मातृकं रिकथम् भयाद् द्वौ मध्यमो दण्डौ भरणं चापि कुत्रीरन् भरणीं कृत्तिकां चैव भरद्वाजमयूराणाम् भर्जनान्ध्यावनान्मन्त्रात् भर्तरं लङ्घयेद्या तु भर्तु: पित्रो: सकाशाद्वा भर्तु: खाम्यं सदा तत्र भर्तुरायुष्यमिच्छन्ती भर्तुरिच्छया भार्यायाः भर्तुरिच्छया भार्यायाः भर्तुरिच्छया भार्यायाः भर्तुरिव्हरी पत्नो भर्मुदायं मृते पत्यौ भर्मा प्रीतेन यद्त्तम्	\$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$	
म्तं तेम्यो दस्त भक्तं तेम्यो दस्त भक्तदासस्तु विशेषः भक्तार्थेन कृतं यत् स्यात् भक्तावशाग्न्युदक भक्तो यो यस्य देवस्य भक्षयन्तीं न कथयेत् भक्षिते सोदयं दाप्यः भक्षोपभक्षाभ्याम् भक्ष्यभाज्यस्य वैशम्यात् भक्ष्यभोज्यस्यान्तस्य भक्ष्यभोज्यस्यान्तस्य भक्ष्यभोज्यस्यान्तस्य भक्ष्याः पञ्चनस्याः ५७६ भक्ष्यापूषकन्दमूल् भगिनीं मातुरासां च	\(\x\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\	व्यास. (<i>IC</i> , vol. 9, p. 87) विष्णु(T)., 67. 5 बृहस्प. सं., 18 पैठी. आश्व. स्मृ., cf. 4.44 याज्ञ., 1. 177	भवेत् समांद्यः क्षत्रेण भवेत् समांद्यः क्षत्रेण भवेत जातिसहस्रेषु भव्यपारेवताक्षीट भस्मगोमयमृद्धारि भस्मादिभिश्चोपघातः भागं विद्याधनात् तस्य भागदानक्रयैराधि भागिनेयीं द्विजो गत्वा भागे पुनरवस्थाप्यः भागः पृथक् पृथक् कुर्या भाजनं यः प्रयच्छेत भाण्डपूर्णानि यानानि भाण्डावकाद्यदाश्चेव भानी भोमे त्रयोदस्याम् भार्या वैद्यां सक्रद्रत्वा भार्या पुत्रवती धम्या	2 6 6 9 9 3 0 4 4 8 3 0 5 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6	बृहस्प., 26. 120 याज्ञ., 3. 64 वायु. अङ्गि. नार., 209. 4 नार., 191. 10 बृहस्प., 6. 5 च. वि. मनु. कूर्म. स्कान्द. मनु., 8. 405 मनु., 9. 271 गार्थ. कण्व.

भार्या पुत्राश्च पौत्राश्च भार्या भर्तुर्मतेनैव भार्या यत्राग्नयोऽपि वा भार्याया विकयश्चे गाम् भार्यायुतविद्दीनस्य भाषाभावौ च जगतः भाषोत्तरिकयासाध्य भास्करस्य तु यत् तोयम् भिश्चाचर्याग्नकार्ये च	903 889 880 880 887 888 888 888	कात्या. मनु., 3. 103 याज्ञ., 3. 242 बृह्ह्स., 26. 135 याज्ञ., 1. 308 नार. नार. शङ्ख. (<i>ABORI</i> , vol. 8, p. 128)	भूतं तत्त्वार्ययुक्तं यत् भूतच्छलानुसारित्वात् भूतृणं शिग्रुजं चैव भूभुजा सह भुक्त्वान्नं भूमिं गृहं च संसृष्टाः भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं सृष्ट्वागतं तोयम् भूमिजानि च सर्वाणि भूमिरिंगरजो वायुः भूमिभूमा	49 49 49 40 40 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49	नार., 13. 29 नार., 13. 29 यम. यम. प्रजा. पद्म., 6. 33. 33 परा., 7. 32 पिता. यम. तै. सं., 1. 5. 3. 1
भिक्षाये ग्रामं प्रविशेत्	488	गौत. cf. 3. 14	भूमिवज्रमणीनां च ४८०,	५९६	मनु., 11. 57
भिक्षाये प्रविशेद् ग्रामम्	488	संव., 112	भूमेरन्तर्गतं ऋत्वा	५७५	ब्रह्म.
भिन्ने पणे तु पञ्चारात् भिन्नोदरे दत्तके च	११५	याज्ञ., 2. 248	भूमौ निधाय तद् द्रव्यम्	३९५	वसि., 3. 43
भिष्रङ्मिथ्याचरन् दाप्य:	४८५	गौत.	भूयस्तपस्वी भवति	२९	
भिषङ्भिथ्यापचारे च	१४५	याज्ञ., 2. 242 संव., 135	भूयिष्ठार्थवन्तो गुरवः	४५७	हारी.
भुक्तिः सा पौरुषी ज्ञेया	५५९ १६०		भूयो दायविभागः २८४,		देव.
भुक्तिस्तु द्विविधा प्रोक्ता	१६०	बृहस्प., 7. 37 कात्या., 317	भूर्जस्यैव तु नान्यस्य	२४८	पिता.
भुक्तिस्त्रैपुरुषी सिध्येत्	१६१	बृहस्प., 7. 43	भूर्भुव:स्वस्रयो लोका:	५२४	अङ्गि. उ., 3. 2
भुक्तीव्छष्टं तथा स्नेहम्	394 394	परा., 7. 32	भूर्या पितामहोपात्ता १४८,		याज्ञ., 2. 121
भुक्त्वा चोभयतोदन्तान्	400	য়দ্ধ. (ABORI,	भृषण।द्यैरलंकत्य	७१६	शौन.
ora artary and	100	vol. 8, p. 124)	भूस्तृणं शिग्रुकं चैव	८५४	मनु., 6. 14
भुक्तवा मासं वतम् ५७६,	419/	राञ्च.	भगुपातेषु निपतेत्	५६६	उदा.
सुबत्वा सह ब्राह्मणेन	५८३	यम.	भृग्वभिजलसंपात	३६७	सुम. ($\mathcal{J}OR$, vol.
भुङ्के भुक्ते पती या तु	७२६	सनु. (स्कान्द.,	,2722-70		8, p. 78)
	- / /	3. 2. 7. 18)	भृग्वग्न्यनाशकाम्भोभिः	३६७	হা <u>দ্ধ</u> ্ব., 15. 21
भुङ्के मन्वन्तरं भोगान्	८४१		भृग्वित्सो भिन्नविवाहम्	३९९	बोधा. प्रवरखण्ड:, 1
भुङ्क स याति नरकान्		यो. याज्ञ.	भृङ्गारकरकाद्यं च	८३०	गरुड. उ., 24. 56
	६२२	तः नाराः	भृतकाध्ययनं कृत्वा	866	हारी.
भुञ्जानो वर्धयेत् पापम्	422	अङ्गि. उ., २. २	भृतकाध्यापको यम्तु	४४१	হা <u>দ্ধ</u> ., 3. 2
भुजीत नैवेह च	७३४	वामन., 14. 52	स्तिमर्घपथे सर्वाम्	१३३	याज्ञ., 2. 198
भुजीत संगवे चेत् स्यात्	७२९	मार्क.	भृतोऽनातों न कुर्याद्यः	१३२	मनु., 8. 215
भुञ्जीता मरणात् क्षान्ता	३०४	कात्या., 921	भृत्यांश्च तर्पयेच्छ्मश्रु	८५३	याज्ञ., 3. 46
सुवं तु शिथिलीऋत्य	७८९	, 021	भृत्यानां वेतनम्योक्तः	१३१	नार., 151. 1
भुवना घीश्वरश्चेव	328	पिता.	भृष्टं च वारिजं चैव	588	नार., 123. 321
भूकम्पोलकानिपातने	४४६	याज्ञ., 1. 145	भेदं चैपां नृपो रक्षेत्	३८	याज्ञ., 2. 192
			भेदाद्विप्रतिपत्तिः स्यात्	१९५	नार., TSS, 58. 135

भेदेन द्वादश प्रोक्ताः	३७४	हारी. सं., 19. 2	मण्डलस्य प्रमाणं तु	२२९	नार., 121. 299
भेदेनोपेक्षया न्यासम्	२७० १३८	बृहस्प., 11. 12		\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\	पिता.
भेक्षचर्यामिकार्ये च	८२८ ५३०	হান্ত্র. (ABORI,vol.		230	पिता.
सत्तचयामकाय च	440	8, p. 128)		५६२	क.स्य.
भैक्षवसक्तो हि यति:	८६०	मनु., 6. 55		१९१	याज्ञ., 2. 86
भैक्षमवेक्षितमवोक्षितम्	४३०	हारी .		५६७	भवि.
भैक्षाभिकार्ये त्यक्ता तु	४४०	याज्ञ., 3. 281	- 1	८७८	गीता., 7. 12
	६३५	यम.	मत्तवारणशोभाढ्यम्	८४७	मत्स्य.
भैक्षान्नमुपयुज्जान: भोका कर्मफलं दाप्य: १७५		कात्या., 525	मत्ताभियुक्तस्त्रीवाल	१९२	नार., 87. 137
भोका कमकल दान्यः १७५ भोक्ष्यमाणोऽध्येष्यमाणश्च	,,६७२ ३७३	आप. ध., 1. 16. 9	मत्तोन्मत्तप्रमत्तार्त	46	'कात्या., 97
भोगं केवलतो यस्तु	१५८	नार., 70. 86	मत्तोन्मत्तार्तव्यसनि	६४	याज्ञ., 2. 32
भाग कवलता पर्ध भोगच्छलापदेशेन	१५८	नार., 70. 86	मत्या गत्वा पुनर्भायीम्	६००	क,ण्व.
भोगसौख्यप्रदा श्वेता	280	ब्रह्म.	मत्या सुरापाने कुच्छ्राब्द	५६६	बोधा.
भोजनं तिलसंनद्धम्	७३३	4.	मत्या हंसं बलाकां च	५६१	संव.
भोजनं हन्तकारं वा	७२२	मार्क.	मत्स्यमांससुराधीत	६९१	नार.
भोजन हैमरीप्याणि	७९१	यम.	मत्स्यमांसादि न मक्षयेयुः	३३१	गौत., 14. 37
भोजयेचागतान् काले	७२६	याज्ञ., 1. 108	मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा	५७४,	
भागवचारतार गार भ्रमद्वीचितरङ्गाचैः	२४९	पिता.		५७६	याज्ञ., 1. 175
अन्यापतारकायः भ्रातरो ये च संसृष्टाः २९		मनु., 9. 212	मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान्	५७४,	
भ्राता लाजानावपति	२७३	cf. आश्व. गृ., 1. 7. 8		५७६	হাল্প., 17. 23
भ्राता वा जननी वापि	२९३	कात्या., 928	मत्स्यानां पक्षिणां चैव	१०७	मनु., 8. 328
भ्रातुः सकाशात् पित्रोर्वा	३०३	कात्या., 901	मत्स्यान् धानाः पयो मांसम	[६६२	मनु., 4. 250
भ्रातृपुत्री स्वसृदुहितृभ्याम्		अष्टा., 1. 2. 68	मद्यं तावत् त्रिविधम्	३७५	धन्वन्तरिः
भ्रातृणामविभक्तानाम्	२८२	मनु., 9. 125	मद्यगोमांसभक्षणे	400	परा.
ज्ञातॄगामविभक्तानाम् आतृगामविभक्तानाम्	३२५	नार., 200. 37	मद्यपस्त्रीव्यसनिनाम् २१८	,२१९	पिता.
श्रातृणामिकजातानाम् भ्रातुणामेकजातानाम्	२७०	मनु., 9. 182	मद्यप्रयोगं कुर्वन्ति ३७५,	५६७	धन्वन्तरि:
श्रापूर्णामकजातानाम् स्रवश्चेन्मागितेऽदत्ते		याज्ञ , 2. 66	मद्यभाण्डस्थितं तोयम्	५७५	हारी.
श्रेत्रश्चन्सावाता २५त	11,		मद्यभाण्डस्थितं तोयम्	५७४	হাজ্ব. ($ABORI$,
-0	३८८	बोधा.			vol. 8, p. 124)
मिध्यकात्वकेशलोम	५८८ ७५६	4 145	मद्यमूत्रपुरीषाणाम्	५६९	कुमार:
मङ्गलाचारयुक्तः स्या त्	४०७	मनु., 5. 152	मद्यमेवासुरां पीत्वा ३७४,		
मङ्गलार्थे स्वस्त्ययनम्	२३७	पिताः	३७७	, ५६८	वृ. याज्ञ.
मङ्गलैधूंपपुष्पेश्च		. = 000	मधुपर्कप्रदानं तु	७३३	ब्रह्म.
मणिमुक्ताप्रवालानाम् १४	७,२८५	510	मधु मद्ये पुष्परसे		
मिगमुक्ताप्रवालानाम्	१७४	ug., 4. 250	मधु मांसं तु योऽश्रीयात्	468	यम.
मणीन् दिध	७५२		मधु वाता ऋतायते	६५५	तै. आ., 10. 10. 2
मण्डलं रक्तसंनाशम्	२३३	411.7.	• 4		

					_
मधूत्थं सौरमारिष्टम्	२७७	ਧੂਲ.		५२३	अङ्गिः
-	१११	याज्ञ., 2. 296	o, ,	५०	मनु., 8. 35
मध्यमस्तु शरो ग्राह्यः	२३८	नारः पिताः	· ·	५२३	अङ्ग.
मध्यमस्य तु शास्त्रज्ञैः	८०	नार., 204. 7	मरणं तस्य निर्दिष्टम्	५६८	यभ.
मध्यमानं तु रीप्यं स्यात्	७८	कात्या.	00 00 00 00 0 00 0000 00 0	७९०	
मध्यमे कर्मणी कृत्वा	३६	नार., 64. 58	मर्तुकामेन या भर्त्रा	१८२	कात्या., 547
मध्यमेन च च।पेन	२३८	नार पिता.	मर्यादाया: प्रभेदे तु	883	याज्ञ., 2. 155
मध्यमेन पलाशस्य	५१९	परा.	मलस्तानं ततः कृत्वा	३३१	ब्रह्म.
मध्यमो जातिपूगानाम्	९१	याज्ञ., 2. 211	मलापकर्पणं कार्यम्	५२७	अङ्गि.
मध्यमोत्तमयोर्दण्डः		बृह्स्प. cf. 9. 13	मलिनीकरणीयेषु	४९७	मनु., 11. 125
मध्यमो द्विगुण: श्रेष्ठ:		`	महतीं कीर्तिमाप्तोति	२२८	पिता.
मध्यस्थस्थापितं तत् स्यात्	१७३	याज्ञ., 2. 44	महद्भयं रुद्रमुचतम्	२७	cf. कठ. उ., 6. 2
मध्याहः खङ्गपात्रं च	७९२	मत्स्य., 22. 86	महातटकटिस्कन्धम्	८१८	मत्स्य., 207. 1,4
मध्याह्ने तु जलं देयम्	२२०	पिता.	महादानेषु सर्वेषु	७८०	गार्ग्य.
मध्याह्न त्वथ संपाते	६७१		महादेवगृहे वापि	७४३	मार्क.
मध्याह्ने स्नानवेलायाम्	६८२	यम.	महानसंऽपि शस्तानि	७९४	आदि.
मध्ये सौम्यं प्रतिष्ठितम्	६८३	यो. याज्ञ.	महानिशा च विज्ञेया	७३१	व्यास.
मध्यो दण्डो वणोद्धेदे	१०२	याज्ञ., 2. 219	महानिशा च विज्ञेया	६९५	
मनः ४२३	, ४३३	अ ष्टा., 4. 1. 11	महापराधे निर्धर्मे २११		
मन:पूतं समाचरेत्	३७८	मनु., 6. 46	महापर्म्नामेतेषु ९७		
मन:संतापनं तीव्रम्	५२८	विष्णु.	महापातकजं चिह्नम्	409	
मनश्चेवोभयात्मकम्	८७१	याज्ञ., 3. 92	महापातकतुल्यानि	४६३	
मनसस्तु परा बुद्धिः	. ८८३	गीता., 3. 42	महापातकयुक्ताश्च	८२	उश.
मनसा भर्तुरतिचारे	३७९	वसि., 21. 6	महापातकयुक्तानाम्	२१ २	
मनुः पुत्रेभ्यो दायम्	२८२	आप. ध., 2. 14. 11	महापातकयुक्तोऽपि	60	
मनुनोक्तं महाबाही	५६५	भवि.	महापातकशस्तेषु		कालिकाः
मनुष्यमारणे क्षिप्रम्	99		महापातकसंयुक्तः ६४५	676	711(041). π= 11 057
मनुष्याधिकारत्वःच्छास्त्रस्य	र ६५८	cf. ब्रह्मसूत्रम् ,1.3.25	महापातकसंयुक्तम्	, ५०५ ५३९	
मनो बुद्धिरहंकार:	८७५		महापातकसंयुक्ताः		
मन्त्रः सौम्यो वानस्पत्यः	228	नार. पिता.	महापातकसंयोगे महापातकसंयोगे	497	**
मन्त्रिण: सप्त वाष्टी वा	48	भनु., 7.54	महापातकातिपानक	६४६	
मन्त्रेणानेन सहितम्	224	पिता.	ंस्य गरानगात्यात्यात्य	६४५	
मन्त्रै: शाकलहोमीयै:			महापातिकनस्त्वेते		63, p. 190)
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यम्	36	गीता. 9. 16	सहायानिकः ६००	४७५	यस.
मन्दं पञ्चरातं ज्ञेयम्	२३८	नार., 121. 307	महापातिकनां किमियोनय		
मन्दं पञ्चरातं ज्ञेयम्	236		महापातकिनी द्वादशिमः	400	हारी.
			महापापाभिः शापेषु	306	बृहस्प., 4, 16

मातृगामी भवेद्यस्तु	५०९	चाता., 5. 1	मासमेकं व्रतं कुर्यात्		হান্ত্ৰ., 17. 17
मातृमातुश्च गमने	४८१	वृ. मनु.	मासमेतद्रतं कुर्यात्	५९५	मनु. (शङ्घ., 17. 17)
मातृश्रादं ततः कुर्यात्	७७२		माससंज्ञे यथा ऋक्षे	५४२	गार्ग्य.
मामृश्राद्धं सदैवं तु	७६९	हारी.	मासस्य कृष्णपक्षादौ	५३२	वसि., 23. 45
मातृष्वसा मातुलानी ३००	८,४५६	बृहस्प., 26. 32	मासानु सप्तमादूर्ध्वम् ६४३		यम.
मातृष्वसा स्वसा चैव	५५२	विष्णुधर्मो., 3.300.8	मासात् पञ्चगुणं प्रोक्तम्	६१०	च. वि.
मातृहान्धः प्रजायते	५११	शाता., 2. 20	मासार्धं तु व्रतं कुर्यात्	५९५	मनु. (शङ्ख., 17.18)
मात्राभिः पञ्चदशभिः	८६३	योगशास्त्रम्	मासार्धे मासमेकं वा	६१७	परा., 4. 10
मात्रा वा यत् कुटुम्बार्थे	१८३	नार., 46. 3	मासाधोंध्वें रजो यत् स्यात	न् ४७८	बृह स् न. सं., 19
मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा	७४३	मनु., 2. 215	मासिकादिषु योऽश्रीयात्	428	यम.
मार्घ्वीं पीत्वा प्रमादेन	५६६	भवि.	मासिकानि स्वकीये तु	340	पैठी.
माध्वीकं मधुकं माध्वम्		हारी. सं., 19. 3	मासेन लोके श्रीकृच्छू:	५१८	ब्रह्म.(शङ्खः ABORI,
मा नः पथः पित्र्यात्	४०२	羽. स., 8. 30. 3			vol. 8, p. 129)
मानुषास्थि शवं विष्ठा ३८			मासेनैवोपभुङ्जीत	५३४	याज्ञ., 3. 324
मानुषे मध्यमं राज	१४५		मासोपवासं कुर्वीत	६३३	मनु.
मा मे	७६७		माहित्रं शुद्रवत्यश्च	६४५	मनु., 11. 249
मार्गशीर्षे ग्रुभे मासि	४५	•	माहिषं चामरं चाजम्	७९३	ब्रह्माण्ड. उपो., 14.27
मार्जारगोधानकुल	५६०		भिध्याकारणयोर्वापि	६२	हारी.
मार्जारनकुलब्याघाणाम्	886	,	मिथ्या क्रिया पूर्ववादे	६२	
मार्जारमण्डूकदहर	५६०		मिथ्या चैवैकदेशे च	६२	कात्या., 189
मार्जारसर्पनकुल	५६०	विष्णु.	मिथ्याभियोगी द्विगुणम्	७४	याज्ञ., 2. 11
मार्तण्डपादमूले च	३७०	ब्रह्म.	मिध्यावादी च संख्याने	४३	मनु., 8. 400
मार्च गां दापयेद्दण्डम्	१२६		मिथ्यैतन्नाभिजानामि	६१	कात्या., 169
मापः पादौ द्विपादो वा	50		मिथ्योक्ती पूर्ववादी तु	६३	हारी.
माषकस्तु भवेदण्डः	90	. 3,	मिश्रितस्तेन सोऽब्दान्ते	४७२	देव.
		298)	मुकुटै: कनकाद्यैश्च	७१३	नर., p. 126
मापराशिमथापि वा	553		मुक्तकच्छा तु या नारी		ऋष्य.
माषाः श्रादेषु वै ग्राह्याः	७६६		मुक्तकेशातिकृष्णाङ्गाः	६९१	
माषो विंदातिमो भागः		नार., 229. 58	मुक्ताफलानि प्रथितानि	₹ <i>८</i> १	
मासं चाब्देऽथ चान्द्रम्				401	(मौक्तिक) l
मासं तु यावकं कुर्यात्			मुक्ती विरोधिकरणैः	६०	
मासं पञ्चगव्येन	ddi		सुकत्वामिं मृदितवीहि: २	99 Ver 65	बृहस्प., 2. 15
मासं प्राणायामैस्तान्तः	•	,	मुखं मुदा समालिप्य	२२,५२० २५०	
	88		मुखजा विषुषो मेध्याः	30:	बृहस्प.
मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्			HIGHTY	279	याज्ञ., 1, 195
मासमेकं कृतवापनः	60	६ विष्णु(T)., 50. 16			
			१३३, ५	70, 498	सन्, 8. 323

ठ्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

मुच्यते पातकैः सर्वैः मुच्यते पातकैः सर्वैः ६४५, मुच्यते ब्रह्महा गोन्नः मुण्डजटिलशिखाजटाश्च मुण्डान् जटिलकाषायान्	\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\	बृहस्प., 12. 6 बृहस्प., 10. 67 कात्या., 898 विष्णुधर्मो.,3.311.21 कश्य. मनु., 7. 47	मृचर्ममणिस्त्रायः मृतकल्पः प्रहारातः मृतक्ष्यः दासानाम् मृतान्तरोऽधिन प्रेते मृतायां सर्वमादयात् मृताहित तु कर्तव्यम् मृताहित तु कर्तव्यम् मृताहित वा पत्यौ १४८ मृते जीवति वा पत्यौ १४८ मृते जीवति वा पत्यौ १४८ मृते पितिर कुर्युस्तम् मृते पितिर भर्त्रश्च स्यात् मृतेषु वाथ जातेषु मृते प्रतिर भर्त्रश्च स्यात् मृतेषु वाथ जातेषु मृते स्वानेन शुध्यन्ति मृतोऽनपत्योऽभार्यश्च मृत्यानीयाग्निसंयुक्तान् मृत्यानां विष्य त्वं हि मृद्धाण्डस्य मांसेषु मृद्धाण्डस्य मांसेषु मृद्धाण्डस्य मांसेषु मृद्धाण्डस्य मांसेषु मृद्धान्यास्य वापि भवनम् मृत्यानां च पात्राणाम् मृत्ययानां च पात्राणाम् मृत्ययानां च पात्राणाम् मृत्ययानां च स्यालेन मृत्ययानां च स्यालेन मृत्ययानां च स्यालेन मृत्ययेन कपालेन मृत्ययेन कपालेन मृत्ययेन स्वत्यंबद्धी सेखलाभ्रमनिष्काश्च	?	हारी. सं., 19. 4 बो जा., 1. 6. 33 मनु., 8. 327 मनु., 7. 132 यभः पिताः नारः पिताः
--	--	--	---	---	--

•				
मेखलामाबध्य दण्डम्	४४१	आश् . गृ., 1. 22. 1	य: प्रयच्छिति विप्राय ८४३	स्कान्द.
मेघमालादिदोषेण	७३०		यः साक्षी नैव निर्दिष्टः १९७	कात्या., 404
मेदचाण्डाल प र्यन्तान्	६७	व्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,	यः स्वामिनाननुज्ञातम् १७०	मनु., 8. 150
		p. 72)	य आत्मघातिन: कुर्यात् ६३७	वसि., 23. 16
मेदान्ध्रचञ्चुमद्भूनाम्	२७७	मनु., 10. 48	य एतेऽभिहिता: पुत्रा: २६१	मनु., 9. 181
मेध्यमेव धनं प्राहुः	६३३	देव.	य एवाहितामे: पुरोडाश: ८५९	परि.
मैत्रमौद्वाहिकं चैव	३२१	याज्ञ., 2. 118	यच किंचिजगत्यस्मिन् २६,८८५	तै. आ., 10. 11. 5
मैथुनं कुरुते तत्र	६०८	य्म.	यचा प्रोति यदादत्ते ३१	लिङ्ग., 70. 96
मैथुनं तु समासेव्य	६०७	मनु.	यच्चास्य संततो भाव: ३१	लिङ्ग., 70. 96
मोक्षितो महतश्चर्णात्	१२९	नार., 147. 27	यच्छ्रद्धया करोति तत् ७५७	छा. उ. , 1. 1
मोन्यः गुद्धस्तु सत्कृत्य	२३३	_	•	देव., 34
मौक्तिकानि प्रवालानि	७१६	शौन.	यजमानकुले जाताः ८०१	
मौझी दण्डकमण्डल्	488	হাল্প. (ABORI,	यजेत राजा कतुमि: ६६	मनु., 7. 79
5		vol. 8, p. 128)	यजेत वाश्वमेधेन ४७५	r e
मौलवृद्धादयस्त्वन्ये	१४२	नार., cf. 166. 8	यजेत वाश्वमेधेन ४७६, ५४९	
मौलाञ्च्छास्त्रविद: ग्रुरान	५४	सनु., 7. 54	यजाप्रतो दूरमुदेति ६४६	
म्रियतेऽन्यतरो वापि	३०१	मनु., 9, 211		
म्रियमाणोऽप्याददीत	४२		यश्रश्राद्भवामुज्वाम् २३७ अश्रतंस्थी च पितरी ५४६,५५३	नार. पिता.
म्लेच्छादीनां जलम् ६२	०,८०९	आप.	°F	
म्लेन्छी नटी चर्मकारी	६१०	आप.	72	याज्ञ., 1. 127
* 722		_	T-2-2-0	_
यं चार्थमभियुक्तः स्यात्		पिता.	यज्ञोपवीती उष्णीषम् ७४७	
यं परंपरया मौलाः	२८५	G. ()	यज्ञोपवीते द्वे धार्ये ८६२	भर.
यं पुत्रं परिगृह्णीयात्	२६१		यशो वै विष्णु: २८, ८८३	तै. सं., 6. 1. 7. 3
यं पूर्वतरमाधाय	१५७	वसि.	यत: सर्वाणि भूतानि ३०	महाभार. अनु., 254.
यं ब्राह्मणस्तु श्र्द्रायाम्	२६३	मनु., 9. 178	•	11
यं यं गर्भे प्रसूयन्ते	855	हारी.	यतिपात्राणि मृद्धेणु ८६१	याज्ञ., 3. 60
यं यं वापि स्मरन् भावम्	८७६	गीता., 8. 6	यातब्रत्यामहोत्री च ७२४	परा.
यः करोति वृतो यस्य	885	मनु., 2. 143	यतिश्च ब्रह्मचारी च ४१४,४३०	प्रचे.
यः कमेकाल संपाप्त	१३२	व. मन	यतिश्च ब्रह्मचारी च ६६९	qr 1 51
यः कश्चिदर्थो विज्ञातः	१९१	याज्ञ २ ८४	यतिहस्ते जलं दद्यात् ६७१	TIT 1 52
यः कश्चिन्निहरेत् प्रेतम्	६३६	अङ्कि.	यतीनां तु चतुर्गुणम् ८६२	रान, 1. 55
यः कामतो महापापम् ४७	5,486	अङ्गि. (वृ. हारी ,	यतो वा इमानि भूतानि २८, ३०	राह्म., 10. 24
यः पतितेन सह यौन	.	6. 218)	यतो वाचो निवर्तन्ते २७, ८७४	7. 3. 1. 3. 1
		सुम.	यत्वरोत्येकराचेण	त. उ., 1. 2. 4
यः पश्चाद्वतः स किंचित्	११८	M. TEDORI	यत्करोत्येकरात्रेण ४१० यत्किचिदपि वर्षस्य ४३	
		vol. 8, p. 109)	यस्याणाः	. मनु., 7. 137
		/	र गरमार मानविक्ताम् १५	मनु., 1.11

यत्त सोपाधिकं दत्तम ३०५	कात्या., 903	यथादेशं यथाकालम्	५२५	अङ्गि.
यत्तु सोपाधिकं दत्तम् ३०५ यत्ते कृष्णः शकुनः ६५४	ऋ. सं., 10. 16. 6		२८६	बृहस्प., 26. 57
यत्त कृष्णः शकुनः ५२० यत्त्वगस्थिगतं पापम् ५२०	परा., 11. 37	यथा न कृष्णरायनम्	८४५	महस्य., 54. 26
यत् पुंस: परदारेषु ६१२	बृहस्प. प्रा., 56	यथा पितृधने स्वाम्यम्	२९१	बृहस्प., 26. 133
यत् पुंतः परदारेषु ९५, ६०३		यथाभागं लभन्तेऽन्ये	३२२	যদ্ধ (ABORI,
यत् पुण्डरीकं पुरमध्यसंस्थम् ३१	ते. आ., 10. 10. 23			vol. 8, p. 105)
यत् पुनर्रुभते नारी ३०३	कात्या., 896	यथाभियोगं धनिने	१३६	कात्या., 619
	च्यास. (IC, vol. 9,	यथा मूर्घाभिषिकस्य	३३	भवि., 1. 181. 13
यत् प्रनष्टं हृतं वापि १२४	p. 88)		१२४	याज्ञ., 2. 164
यत प्रभतार्थविषयम ६२	हारी. (ब्यास., <i>IC</i> ,	यथावर्ण समुत्सृज्य	८१८	मत्स्य.
यत् प्रभूतार्थविषयम् ६२	vol. 9, p. 70)	यथाविधि समभ्यन्यं	२४४	नार.
यत्र कचोत्पादितश्च २६२	देव.	यथाशक्ति प्रकुर्वीत	५३०	लघुविष्णु:
1.1 20.114	देव.	यथाशवत्यनुरूपं च	१०३	कात्या., 834
1.1 . 1.0	₹和₹., 3. 2. 7.32	यथाशक्त्या द्विसाहस्रान्	३०४	कात्या., 902
14 11 ((1)3	गीता., 18. 78	यथामुखमुखः कुर्यात्	६७६	मनु., 4. 51
44 11.44.6	(((())	यथाहनि तथा प्रात:	800	कात्या. स्मृ., 1. 137
11	बृहस्प., 5. 13	यथेष्टं लोकमाप्रोति	८४५	
44 (11411 1411 1 - 4	पिता.	यथैवैका तथा सर्वा	३७५	मनु., 11.94
11/11/11/2 11	मनु., 2. 137	यथोक्तमजिनं वापि	४२६	शौन.
यत्र स्युः स्यात् स मानाईः ४६०	कात्या., 52	यथोक्तविधिना यस्तु	८१७	
यत्राधिक्रियते स्थाने ५७		यथोक्तेन नयन्तस्ते	१४२	मनु., 8. 257
यत्राशुचि स्थलं वा स्यात् ६९६	परिशिष्टम्	यदन्यत् कुरुते कर्म	५४३	दक्ष., 2. 27
यत्रैको दीयते पिण्डः ३३०	17 10	यदपक्षीवधाभ्यभ्याम्	३७५	आयुर्वेद:
यत्रैवं लिखितं पत्रे १३८	0 00 10	यदपि कौनख्यादौ	५१३	मिता., 3. 216
यत्रैव प्रतिहतस्तत्रैव ६००		यदम्भसा न ग्रुध्येतु	३८२	यम.
यत्रोक्तं यत्र वा नोक्तम् ४९९		यदस्यापहृतं द्रव्यम्	५९७	भवि.
यत्रोक्तो माषकैर्दण्डः ७८, १०७,	वात्याः, 492	यदा कश्चित् प्रमीयेत	२९८	बृहस्प., 26. 107
१११, १२५	1 50	यदा च निर्गुण: स्वामी	५९३	भवि.
यत्रोपविष्टा विषाः स्युः ५६	2	यदा तु गुणिनं विशम्	५४९	भविं.
यत्रोपस्पृशतां वापि ३४६, ७६५		यदा तु गुरुमात्मानम्	५३६	हारी.
यत् स्वाध्यायमधीते ६७२	आश्व. मृ., 3. 1. 3	- 99	२३३	नार.
यथर्तु वेणुयवैरिति ६७०	आप. श्री., 6.31.14	200	५२६	अङ्गि. उ., 3. 11
यथिषं मन्त्रकृतो वृणीते ३९९	आप. श्री., 24. 5. 6	यदा वेशे द्विधाभूतम्	370	श्रीधर on भाग.,
यथा कथंचित् पिण्डानाम् ५३४	याज्ञ., 3. 324	441		3. 17. 18
यथा कथंचिद्दचा गाम् ८४०	, याज्ञ., 1. 208	यदासामीरसो न स्यात्	300	बृहस्प. , 26. 33
यथाजाति यथावर्णम् १९८	: याज्ञ., 2. ⁶⁹	यदि कश्चित् ततः स्नाया		. हारी.
यथा तथाध्यापयंस्तु ७४६	सनु., 4. 17	and many and	•	

विष्णुरंमृतिः

			9 -		
यदि कुर्यात् समानांशान्		याज्ञ., 2. 115	यद्यप्येषां पिता दद्यात्	३१२	बृहस्प., 26. 121
यदि गोभिः समायुक्तम्	६०८	यम.	यद्यमा रविवारेण	७७९	वृ. मनु.
यदि चेद्दक्ष्यसे सत्यम्	५२४	अङ्गि., उ., 3. 3	यद्यसौ दर्शयेत् तत्र	१८७	कात्या., 532
यदि देशे च काले च	१२४	मनु., ८. 233	यद्यस्मि पापकृनमात:	२२७	याज्ञ., 2. 102
यदिन्द्राहं यथा त्वम्	६५५	ऋ. सं., 8. 14. 1	यद्यस्य पैतृकं रिक्थम्	२६६	मनु., 9. 162
यदि पापविमुक्तोऽहम्		पिता.	यद्यागतोऽस्यसत्येन	५२४	अङ्गि. उ., 5. 3
यदि पक्षितं तत् स्यात	र् १७२	बृहस्प., 10. 72	यद्युच्छिष्टस्वनाचान्त:	६२२	
यदि मूत्रपुरीषाभ्याम्	३८२	यम.	यद्युपदस्येत् पुन:	२८३	शङ्गलि.
यदि रथन्तरसामा सोम: स	यात्		यद्येकं भोजयेच्छाद्धे	७६२	वसि., 11. 30
2 6 2	६५८		यद्येकजाता बहव: १४९		नार., 201. 42
यदि रागैर्भवेद् दुष्टः	५६६		यद्येकजाता बहव:	२६९	बृहस्प., 26. 79
यदि वा नोपरि लिखेत्	१७८	नार., cf. 79. 115	यद्येकजाता बहव:	३१९	बृह₹ा., 26. 24
यदि संशय एव स्यात्	888	मनु., 8. 253	यद्येकदिवसे तौ तु	१५७	वसि .
यदि हस्ती संवत्सर:	४४८	आप.	यद्येकरिकियनौ स्याताम्	२६६	मनु., 9. 162
यदि हि द्विपिता स्यात्	७६५	आप.	यद्येकरिकियनौ स्याताम्	380	-
यहचेव होत्रं क्रियते	१५	गोपथब्राह्मणम्, 3. 2	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	410	बृहस्प. (मनु.,
यदेतद्वचनं वीर	469	भवि.	यद्येकवस्त्रो यज्ञोपवीतम्	CIAL.	9. 162)
यदेन्दुः पितृदेवत्यै	७७७		विकास स्थापनाराभू	६७५	शाङ्खायनगृह्यसूत्रम् ,
यदेवास्य पिता दद्यात् ३१	३,३१७	मनु., 9. 155	यहोंको प्रान्धेन नन ०		4. 12. 22
यद्गत्वा न निवर्तन्ते ३१	, ১৩৩	गीता., 15. 6	यद्येको घातयेत् तत्र १०३, यद्रागरोगद्रव्योत्थम्		मनु. (लिखि., 71)
यद्गहितेनार्जयन्ति	६३४	विष्णु(T)., 54. 28	गद्रागरागद्रव्यात्यम्	४७९	बृहरूप. सं., 15
यद् गृहीतं कुटुम्यार्थे	१८५	बृहस्प., 10. 121	यद्वचः प्रतिकृलार्थम्	66	नार. 209., 1
यद्दत्तं दुहितु: पत्ये १४८	, ३०४	6((1)) -0.121	यद्वास्मिन् विषये वीर	५६८	भवि.
यद्दत्तं स्यादविज्ञानात्	१४६	नार., 139. 11	यद्विनागममत्यन्तम्	१५९	नार., cf. 71.91
यद्दाति गयास्यश्च	७९८	याज्ञ., 1. 261	यद्विना धर्मशास्त्रेण	424	शाता.
यहँदाति तमुल्लङ्घ्य			यद्विभक्तं घनं किंचित्	225	बृहस्प., 26. 99
यहिंवा विहितं शौचम्	5100	कात्या. स्मृ., 2. 67	यद् व्यस्तपदमव्यापि	७२	कात्या., 175
यहैवा देवहेडनम् २०१,	6107	લ્લ. , 5. 12	यन्माल्यमःसीत् तत्रश्चात	3018	मैत्रा. सं., 2. 4. 2
, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,		ð	यन्मऽद्य रत इत्याभ्याम्	£00	याज्ञ., 3. 278
यद द्रव्यं तत स्तरू	240	तै. आ., 2. 3. 1	Tall Therese	७६४	काठ. य., 63. 13
यद् द्रव्यं तत् स्वकम् यहुङ्के वेष्टितिहाराः			यनमे राम: ७६७,	10 F O	नाठ. २., 03. 13 हार म <i>6</i> 2 10
यद्यत्तदास्य विद्येत		क्र्म., 591	יייי דיעות דו		
गरापाएन । पद्यत		कात्या., 520	यमुह्दिश्य त्यजेत् प्राणान्	३२०	मनु., 9. 126
यद्यपि पतितग्रहणेनैव	६५९	अपरार्क on याज्ञ.,	यवगोधमधाः जानि	8 & C	विष्णु. (लिखि., 70)
गवानि रूपः -		2. 140	यवगोधूमधान्यानि	८२९	•
यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रः	३१६	मनु., 9. 154	यवमात्रे सुवर्णस्य	488	प. त्रि.
यद्यप्यकृतचुडो वै		अङ्गि.	यवसश्चोपहर्तव्यः	१०४	परा., 9. 20
		41	यवांस्तिलान् बृसी: कांस्य (११२	

यवाः सप्त प्रदातन्याः	२४१	नार.	यस्मिन्नवोदरे तातस्य	४८४	महाभार.
यवागूं पचति यवोऽसि	२९२	ৰিষ্णু(T)., 48. 37	यस्मिन् यात्रां यायात् यस्य जातस्य यमयोः	४५ ३२०	देव.
यथा वापारमा येन	५३७ ४७२	विष्णु(T)., 54. 1	यस्य तु प्राणान्तिकम् ३६		3. S.
यश्चार्थाहर: स पिण्डदायी	,-	विष्णु(T)., 15. 40	यस्य ते बीजतो जाताः	759	मनु., 9. 181
पश्चायहर: स पण्डदाया यश्चिदापो महिना	५७१ ७१०	तै. सं., 4. 1. 8. 6	यस्य त्वेकगृहे मूर्खः	११०	नतुः, <i>५.</i> 161 कात्या. स्मृ., 2. 67
यश्चेषां स्वामिनं कश्चित्		नार., 147. 30	यस्य दृश्येत सप्ताहात्	१५४	मनु., 8. 108
यस्ततो जायत सोऽभिशस्त	930	तै. सं., 2. 5. 1. 6	यस्य नोपरता भार्या	250	बृहस्प., 26. 93
		बृहस्प. सं., 375	यस्य नोपहता बुद्धिः	१९६	नार., 96. 171
यस्तां विवाहयेत् कन्याम् यस्तापनार्थे काष्ठानि	०१७ ८४५	कात्याः	यस्य पिता वितामहः ४३६		
यस्तापनाय काष्ठाान यस्तु कार्यस्य सिद्धचर्थम्		कात्याः, 648	यस्य पिता प्रेत: स्यात्	४७७	विष्णु(T)., 75. 4
यस्तु कायस्य सिद्धययम् यस्तु चण्डालभाण्डस्थम्		देव.	यस्य मातुलानी सः	३०९	14 3(1)., 70. 1
यस्तु चेण्डालमाण्डस्यम् यस्तु देशानुसारेण	६१९ ४०१	च. वि.	यस्य यत् पैतृकं रिक्थम्		
यस्तु दरानुसारण यस्तु दोषवतीं कन्याम्	-	नार., 177. 33		380	बृहस्प.(मनु.,9.162)
	९६	नार., 177. 55	यस्य यस्य तु वर्णस्य	३३१	ब्रह्म.
यस्तु न ग्राहयेच्छिल्पम्	१३१	ब्रह्मः	यस्य यस्य तु वर्णस्य	£28	
यस्तु पाणितले भुङ्क्ते	७३२	व्रसः उशः	यस्य यो विहितो दण्ड:	८२	कात्याः, 960
यस्तु पुनर्बोह्मण:	६०७	ज्याः गौत., 20. 10	यस्य राज्ञस्तु विषये	६६	
यस्तु प्रायश्चित्तेन	६४०	ब्रह्म.	यस्य विस्फोटका न स्युः	२४९	पि ।
यस्तु फूःकारसंयुक्तम्	७३२	महाभार.	यस्य वेदश्च वेदी च	६२६	নাৰা. (ৰুণ্ব., AL
यस्तु भक्त्या द्विजाप्रयाय	८४६	गार्ग्य.		` ` ` `	MS, p. 70)
यस्तु श्राद्धं प्रकुर्वीत	७८६	मत्स्यः	यस्य स्मृत्या च २८	, ८८४	
यस्तु श्वेतेन वर्णेन	८१८	व. पु., 3. 18. 36	यस्यामौ न क्रियते	७३३	आप., 2. 15. 13
यस्तु संत्यज्य गाईस्थ्यम्	36	हारी.	यस्या धर्मः सदा रक्ष्यः	१३७	कात्या.
यस्तूपेत्य यथार्थं तपस्यन्		हाराः कूर्मः, 623	यस्या म्रियेत कन्याया	२५४	
यस्तेषामन्नमश्राति	३५६	_{পু,} म., 023 হাঙ্ক্কুलि. (ABORI,	यस्यार्थे येन यदत्तम्	१८८	कात्याः, 540
यस्त्यजेत् कामादपतितान्	8 88	राह्वाल. (ADOIII, vol. 7, p. 111)	यस्यारोष: प्रतिज्ञार्थः		बृहस्प., 5. 44
_			यस्यैते चत्वारिंशत् संस्कार		•
यस्त्वन्तरा पातयति	२३३	नार., 120. 298	यां प्रसह्य वृको हन्यात्		
यस्वन्त्यजः प्रमीतस्य	२५४	मनु. २००० १५ १९	यां वै कांचिद् ब्राह्मणवतीम		
यरमात् क्षरमतीतोऽहम्	२८	गीता., 15. 18	ना न ।।। नर् गाटा । ।।।		4. 2. 27
यस्मात् तदानृशंस्यार्थम्	३०४	कात्या., ९०५	या गर्भिणी संस्कियते	२५९	
यस्मिश्च प्रलयं यान्ति	३०	महाभार. अनु.,	याचनानन्तरं नाशे	१३९	•
		254. 11	ના નવાવ જર્	• • •	9, p. 87)
यस्मिन् देशे तु यत्तोऽयम्	६८४	मनु.	याच्यमानं न चेद्दद्यात्	१३८	
यस्मिन् देशे य आचारः	४६	याज्ञ., 1. 343	याच्यमानमदत्तं चेत्	१६९	
यस्मिन्न प्लवते तीयम्	२२३	नार, पिता.	فهي يبهينا التحلك	1 , ,	

याच्यमानो न दद्याद्वा	१३८	बृहस्य., 11. 12	यावानवध्यस्य वधे	१६५	मनु., 9. 249
याजनं योनिसंबन्धम्	४७४	कूर्म., 659	या साग्रेदिधिषूर्ज्ञेया	६३०	
याजनाध्यापनप्रतिग्रहाः	३६		या सा तद्रिकथमादगात्	१८१	नार., 52. 17
याजनाध्यापनाद्यौनात्	४७४			३०८	मनु., 9. 193
याजनाध्यापने योनिः	४७३		युगाख्यः स तु विज्ञेयः	३३५	वि. पु.
यातश्चेदन्य आधेयः	१७०	-	युग्मानि त्वेव पुंसाम्	४२३	आश्व. ए., 1. 15. 8
या तस्य भगिनी सा तु	२९८		युग्मैकश्रोत्रियाचार	१९७	नार., 98. 179
या तु सप्रधनैव स्त्री	१८१	•	युञ्जते मन उत ७००,	500	काठ. सं., 2. 10
याते स्त्रिष्टित्रये वा	६२८		युद्धावह रिकं यच	३१४	महाभा. अनु., 82.50
यात्रामात्राहते नित्यम्			यु दो १ देशक श्रीव	१०३	कात्या., 833
यात्रास्वेकादशं शेक्तम्	७६०	विश्वा.	युवा सुवासा:	७०९	ऋ. सं., 3. 8. 4
यानं वा गोप्रयुक्तम्	६८९	दक्ष.	युवा सुवासा इति च	७०९	विष्णुधर्मो., 2. 90. 4
यानशय्यासनैर्नित्यम्	४७३		ये अत्र पितर:	७६६	काठ. ए., 63. 15
या नष्टा पालदोषेण	१२५	नार., 170. 35	ये केचास्मत्कुले जाता:	७०२	काठ. यू., 63. 15
यानि च दैवोत्पातचिन्तव	हाः ५३	गौत., 11. 17	ये चाकुलीना राज्यम्	४७	विष्णु(T)., 5. 14
यानि चैवंप्रकाराणि	१४१	मनु., 1. 44	ये चान्येऽप्यबुगच्छन्ति	६३६	परा., cf. 4. 5
यानि चैवाभिषूयनते	468	मनु., 5. 10	ये चैव सास्विका भावा:	202	गीता., 7. 12
यानि पापान्यनेकानि	८४३		ये जाता येऽप्यजाताश्च	१४७	न्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,
यानि राजप्रदेयानि	V .	/7 1.c	1- 1-111-4	100	oqia. (10, voi. 3,
	४०	मनु., 7. 118			~ 06\
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१			ये तंदनाधिनो विषाः	5 916	p. 96)
यान्ति ते नम्रसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता		वि. पु., 3. 18. 46	ये तदनाहिनो विपा:	६१७	व्यास.
यान्ति ते नग्नसंज्ञा हि ३४ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु	र, ८०४	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति	८४३	न्यास. संव.
यान्ति ते नग्नसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्खुत्य वृको हन्यात्	8, ८०४ २५७	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71)	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति	88 38	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1
यान्ति ते नयसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्प्डुत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन	४, ८०४ २५७ ४४९	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्कोन	\$8 \$8 \$9	न्यास. संव.
यान्ति ते नयसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्प्डुत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन	४, ८०४ २५७ ४४९ १२३	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71)	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति	८४३३४८७२८३,	न्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279
यान्ति ते नग्नसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्खुत्य वृको हन्यात्	3, 208 240 889 873 824 999	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैवां स्वयमुवार्जितम्	\$8 \$8 \$9	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1
यान्ति ते नग्नसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्प्छत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी	3, 208 240 889 873 824 999 888	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैवां स्वयमुवाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम्	८४३३४८७२८३,	न्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279
यान्ति ते नग्नसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्म्ञुत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम्	3, 208 249 889 829 824 999 888 304	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुपाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः	2833829223380	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्प्छत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम्	3, 208 240 240 273 240 284 304 225	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैषां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम्	28 38292030304044	च्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51 खृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्प्छत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम्	3, 208 240 240 273 200 284 200 200 200 200 200 200 200 20	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम् येऽपुत्राः क्षत्रविद्युद्धाः	283 28 29 223, 389 848 89	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं रायानस्तु यामुत्प्दुत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं तद्रोमसंख्यानम्	3, 208 240 240 240 240 240 280 280 280 280	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924 तै. सं., 2. 3 12 1	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम् येऽपुत्राः क्षत्रविद्युद्धाः	\\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45 बृहस्प., 26. 119
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामद्वयं श्वानस्तु याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीऽश्वान् प्रति' ह्लीयात् यावत् तद्रोमसंख्यानम् यावत् स्यात् स समावत्तः	3, 208 240 240 240 240 240 240 240 480 480 480 480 480 480 480 4	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924 तै. सं., 2. 3 12 1 मनु., 8. 27	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैषां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम्	2 3 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8	न्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45 बृहस्प., 26. 119 कात्या.,
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्प्डुत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभेवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीऽश्वान् प्रति' ह्लीयात् यावत् तद्रोमसंख्यानम् यावत् स्यात् स समावृत्तः यावद्धी भाषेत	3, 208 240 240 240 200 200 200 200 200	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924 तै. सं., 2. 3 12 1 मनु., 8. 27 आप. ध., 1. 3. 16	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम् येऽपुत्राः क्षत्रविद्शुद्धाः येभ्य एव पिता दद्यात् ये मामकाः	\(\frac{3}{3}\) \(\frac{3}\) \(\frac{3}{3}\) \(\frac{3}{3}\) \(\frac{3}{3}\) \(\frac{3}{3}\) \(\frac{3}{3}\) \	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 विस., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45 बृहस्प., 26. 119 कात्या., काठ. गृ., 63. 10
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं रायानस्तु यामुत्यञ्जत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभंवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं से स्वाम्यम् यावजीवं से स्वाम्यम् यावजीवं से स्वाम्यम् यावत् तद्रोमसंख्यानम् यावत् स्यात् स समावृत्तः यावद्धीं भाषेत	3, 208 240 240 240 200 200 200 200 200	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924 तै. सं., 2. 3 12 1 मनु., 8. 27 आप. ध., 1. 3. 16 याज्ञ.	ये तु क्षीरं प्रयच्छिति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुपाजितम् येन मुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम् येऽपुत्राः क्षत्रविट्श्द्राः येभ्य एव पिता दद्यात् ये मामकाः येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा	\(\frac{2}{2}\) \(\frac{2}2\) \(\frac{2}{2}\) \(\frac{2}2\) \(\fra	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 विस., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45 बृहस्प., 26. 119 कात्या., काउ. ग्र., 63. 10 मनु., 9. 211
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३६ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्यञ्ज्ञत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यञ्ज्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं ने हि स्वाम्यम् यावजीवं ने हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावत् स्यात् प्रति' ह्वीयात् यावद्धीं भाषेत यावद्धीं भाषेत यावद्दसस्य पादी द्वी	3, 248 848 849 849 849 848 848 848 8	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924 तै. सं., 2. 3 12 1 मनु., 8. 27 आप. ध., 1. 3. 16 याज्ञ.	ये तु क्षीरं प्रयच्छिति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम् येऽपुत्राः क्षत्रविट्युद्धाः येभ्य एव पिता दद्यात् ये मामकाः येषां ज्येष्ठः किनिष्ठो वा येषामभक्ष्यं मांसं च	\\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45 बृहस्प., 26. 119 कात्या., काड. ग्., 63. 10 मनु., 9. 211 ब्रह्स.
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३१ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं रायानस्त यामुरुद्धत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यङ्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं न हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावज्ञीवं सि तत्स्वाम्यम् यावन्तं स्यात् स समावृत्तः यावद्धं भाषेत यावद्दं भाषेत यावद्दं सित्ववर्गाः स्यः	3, 248 849 849 849 849 849 849 849 8	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924 तै. सं., 2. 3 12 1 मनु., 8. 27 आप. ध., 1. 3. 16 याज्ञ. याज्ञ., 1. 207 काष्णी.	ये तु क्षीरं प्रयच्छन्ति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम् येऽपुत्राः क्षत्रविट्युद्धाः येभ्य एव पिता दद्यात् ये मामकाः येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा येषामभक्ष्यं मांसं च येषामेताः क्रिया लोके	* * * * * * * * * * * * * * * * * * *	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45 बृहस्प., 26. 119 कात्या., काठ. गृ., 63. 10 मनु., 9. 211 ब्रह्म.
यान्ति ते नमसंज्ञा हि ३६ या पत्या वा परित्यक्ता यामद्वयं शयानस्तु यामुत्यञ्ज्ञत्य वृको हन्यात् याम्यप्रत्यञ्ज्मुखत्वेन याम्या तिथिभवेत् सा हि यावजीवं प्रेतपत्नी यावजीवं ने हि स्वाम्यम् यावजीवं ने हि स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं हि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावजीवं सि तत्स्वाम्यम् यावत् स्यात् प्रति' ह्वीयात् यावद्धीं भाषेत यावद्धीं भाषेत यावद्दसस्य पादी द्वी	3, 248 848 849 849 849 848 848 848 8	वि. पु., 3. 18. 46 मनु., 9. 175 मनु., (दक्ष., 2. 71) मनु., 8. 236 भर. कात्या., 924 तै. सं., 2. 3 12 1 मनु., 8. 27 आप. ध., 1. 3. 16 याज्ञ.	ये तु क्षीरं प्रयच्छिति ये द्विजा धारयिष्यन्ति येन केनचिदङ्गेन येन चैपां स्वयमुगाजितम् येन भुक्तं भवेत् सर्वम् येन मूलहरोऽधर्मः येन यावद्यथा भुक्तम् येऽपुत्राः क्षत्रविट्युद्धाः येभ्य एव पिता दद्यात् ये मामकाः येषां ज्येष्ठः किनिष्ठो वा येषामभक्ष्यं मांसं च	\\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\ \\	व्यास. संव. विष्णु(T)., 100. 1 मनु., 8. 279 वसि., 17. 51 बृहस्प., 10. 44 मनु., 8. 353 बृहस्प., 19. 45 बृहस्प., 26. 119 कात्या., काड. ग्., 63. 10 मनु., 9. 211 ब्रह्स.

योगं योगेश्वरात् कृष्णात् ३०	गीता., 18. 75	यो वै भागिनं भागान्तुदते २८	२ ऐ. ब्रा., 2. 7
योग: कर्मसु कौशलम् ८८		योषा जारमिव प्रियम् ७५	६ ऋ. सं., 9. 32. 5
योगक्षेमवतो लाभ: ३२१	४ बृहर्प., 26. 52	यो ह्यस्य धर्ममाचष्टे ७५	१ मनु., 4. 81
योगक्षेमेऽन्यथा चेत् स्यात् १२	भनु., 8. 230		
यो गुणेन प्रवर्तेत ३	भवि., 1. 184. 13	रक्तचन्दनधूपाभ्ाम् २३	० पिता.
योऽभिं त्यजति नास्तिक्यात् ६२५	् व्याघ्रः	रक्तशालिद: सूर्यलोकम् ८४	४ विष्णुधर्मो., 3. 314.2
यो ग्रामदेशसंघानाम् १३५	भ नु ., 8. 219	रक्ता रुद्रप्रदा ज्ञेया ८४	० ब्रह्म.
योजने पादहीनं स्यात् ५५०	अाप., 1. 16	रक्तास्ते तण्डुला यस्य २४	८ पिता.
यो जीवति पितृणां तम् ७७	८ निगम:	रक्तिर्गन्धेश्च माल्येश्च २२	
यो ददाति बलीवर्दम् ८४१	स्कान्द. (संव., 76)	रक्षन्ति शय्यां भर्तुश्चेत् २८	
यो ददानि स मूढातमा १५१	दक्ष., 3. 19	रक्षसां भागोऽसि ७२	
यो धनार्थ परान् वेदम् ४५१	व्यास.	रक्षेत् कन्यां पिता विन्नाम् ४१	
योऽध्यापयति वृत्त्यर्थम् ४४१	मनु., 2. 141	रक्ष्यमाणोऽप्यसारताम् १७	
योऽनधीत्य द्विजो वेदम् ६२६	मनु., 2. 168	रजकव्याधशैल्ष ६०	
यो न भ्राता न च पिता ५७	नार., 32. 23	र्जकव्याधरौल्प ६१	
यो न हन्याद् बुध: प्राप्तम् १६१	बृहस्प. प्रा., 65	रजकश्चर्मकारश्च ९	
यो निक्षेपं ार्पयति १४०	मनु., 8. 191	रजकश्चर्मकारश्च ४८	
योऽन्त्य: स्वर: स प्रवते ४३२	वसि., 13. 46	रजकश्चर्मकारथ ५७२, ६३	
योऽपि कश्चित् तृषार्ताय ८३६	विष्णुधर्मो.	रजकश्चर्मकारश्च ६०	
यो बुद्धे: परतस्तु सः ८७८	गीता., 3. 42	रजतं ताम्रम् ५९	
यो ब्राह्मण्यामगुप्तायाम् ९४	मनु., 8. 382	रजस्वलां तु यो गच्छेत्४७४,६१	
यो मोहादथवालस्यात् ७०७	यो. याज्ञ.	रजस्वलां द्विजो गत्वा ६१	
यो यक्ष्य इत्युक्तवा ६२८	हारी.	रजस्वलातुयाकन्या ४१	
यो यस्य प्रतिभूभृत्वा १८९	पिता•	रजस्वला न स्नायात् ६९	
यो यस्य हिंस्यात् ९८, ५९७	मनु., 8. 288	रजस्वलामुखास्वाद: ३९२, ४८	
यो यस्याददीत स तस्मै २६९		रजस्वलामृतुस्नाताम् ४७०	
यो यस्यार्थे विवदते ५७	कात्या., 91	४७९, ५५	
यो याचितकमादाय १४०	मत्स्य.	रजस्वला यदा दष्टा ६२	-
यो याचितकमादाय १६८	कात्या., 502	(1,7,1.1)	६ वृ. नार.
यो येन पतितेनैषाम् ६१६, ६४७	मनु., 11. 181	,	६ बृहस्प. प्रा., 28
यो येन संपिबेदर्पम् ४७३	व्यास.	रज्जुच्छेदेऽक्षभङ्गे च २२	
यो येन संवसत्येषाम् ८१, ५१०	याज्ञ., 3. 210	रज्जुवासं च दात्यूरम् ५७	
यो येन संवसेद्वर्षम् ६१७	व्यास.	रत्नगर्भमशेषेस्त ८३	
योऽर्थ: श्रावयितव्य: स्यात् १९५	नार., 94. 162	/411.11	५ नार., 226. 27
योऽवमन्येत ते त्मे ६२५	0 11	रतानां हरणे विपः ५९	_
यो वेग: पञ्चमोऽसौ २४३	0	रितमात्रं जलं त्यवहरा ६७	८ विवस्वान्
वा वर्षः पञ्चनाञ्चा । , ,	- veli		

•			_		
रथ: पितु: परिभा ^{ण्ड} म्	२८२	·	राजलिङ्गानि सर्वाणि	६९०	
रथे अक्षेषु च तथा	७०९) ,	राजलेख्यं स्थानकृतम्	१९०	बृहस्प., 6. 4
रथे अक्षेषु वृषभस्य	७०९	•	राजशासननीता च	१४१	नार.
रविग्रस्तोदये पूर्वम्	७३०		राजसर्पपमात्रे च	५९१	ष. त्रि.
रहितं बुद्धुदै: फेनै:	६८४		राजहंसनिभं प्राप्य	६९७	महाभार.
रहिते भिक्षुकैर्यामे	८६०	याज्ञ., 3. 59	राजा तदुपयुञ्जानः	५२	मनु., 8. 40
रहो दत्ते निधी यत्र	१४०	बृह्₹ा., 11. 15	राजा तु स्वामिने विशम्	१७५	कात्या., 477
राक्षस्यां संत्यजेत् काष्टम्	६८२	आश्व. स्मृ., 4. 40	राजान्तेवासियाज्येभ्यः	४८७	याज्ञ., 1. 130
रागजं रोगजं चैव	४७८	बृहस्प. सं., 15	राजा यत्नेन संरक्षेत्	२४३	पिता.
रागादिना यदैकेन	५८	नार., 30. 18	राजा राजस्येन	३४	आप. श्री., 18. 8. 1
रागाल्लोभाद्भयाद्वापि	१५५	याज्ञ., 2. 4	राजा वा राजपुत्रो वा	५२७	परा., 9. 53
राजकीयं स्मृतं लेख्यम्	१९१	नार. (कात्या., 258)	राजा वा राजपुत्रो वा	५२७	हारी.(शङ्खः, $ABORI$,
राजकीडासु ये सक्ताः	८५	कात्या., 955			vol. 8, p. 120)
राजतं कारयेद्धर्मम्	२५०	पिता.	राज्ञ: कोशापहर्तॄश्च	८५	मनु., 9. 275
राजतं य: प्रयच्छेत	८४३	स्कान्द.	राज्ञ: पुरोहितोऽमात्य:	३६९	शङ्खलि. ($ABORI$,
राजदण्डो न तस्यास्ति	५५०	হাঙ্ক্ক. (ABORI,			vol. 8, p 114)
		vol. 8, p. 120)	राज्ञ: प्रख्यातभाण्डानि	४३	मनु., 8. 399
राजद्रोहसाहसेषु	२१३	विष्णु(T)., 9. 22	राज्ञ: स्वहस्तसंयुक्तम्	१९१	नार. (कात्या., 258)
राजधर्मान् प्रवक्ष्यामि	७२	मनु., 7. 1	राज्ञश्चानुमते स्थित्वा	५२३	परा., 8. 28
राजनि प्रहरेद्यस्तु	१०२	नार., 213. 31	र।ज्ञस्तु विशेषान् वक्ष्यामः	५३	आप. ध., 2. 25. 1
राजन्यवधे षड्वार्षिकम्	५५३	गौत., 22. 13	राज्ञां प्रतिग्रहं कृत्या	६३३	वृ. हारी.
राजन्यवैश्ययोश्चैव	७६१	मनु., 2. 190	राज्ञा च वर्जितो यश्च	६०	बृह र प., 2. 43
राजन्यवैश्यशुद्राणाम्	१२९	नार.	राज्ञा दापयितव्य: स्यात्	१७६	नार. (बृहस्प.,16.11)
राजन्यां तु धनुईद्यात्	६०६	ष. त्रि.	राज्ञान्यायेन यो दण्ड:	१६५	याज्ञ., 2. 307
राजन्या विश्रदैवत्याः	७२३		राज्ञामेकादशे सैके	४२५	याज्ञ., 1. 14
राजन्ये तु चत्रात्रम्	३५९	मरी.	राज्ञा सचिह्नं निर्वास्याः	१२२	याज्ञ., 2. 202
राजवस्यभिगामी च	८४	याज्ञ., 2. 282	राज्ञा सभासद: कार्या:	५६	याज्ञ., 2. 2
राजपत्रं चतुर्भेदम्	१९०		राज्ञी प्रव्रजिता धात्री ४८२	,६०३	नार., 182. 74
राजपुत्रहरणे सहस्रम्	१०८	হাঙ্ক্কুন্তি. (ABORI,	राज्ञो बलार्थिन: पष्ठे	४२५	मनु., 2. 37
		vol 8, p. 111)	राज्ञो बलिदानम्	४१	गौत., 10. 23
राजब्राह्मणयोरेव	७४५	,	रात्रिशेषे द्रथहाच्छुद्धिः	३६३	शाता.
राजभि: शङ्कितानां च	२ १ ५	पिता.	रात्रेस्तु पश्चिमो यामः	६७५	पिता.
राजमार्गश्मशामानि	६७७	यम.	रात्री चरन्ती गी: पञ्च	१२६	शङ्खलि. ($ABORI$,
राजमार्गे रथस्य	१४४	হাঙ্ক্লুন্তি. (ABORI,			vol. 8, p. 109)
	•	vol. 8, p. 110)	रात्री तु पश्चिमे यामे	२२०	पिता.
राजयानासनारोद्धः	८५	याज्ञ., 2. 303	रात्री दिवा वा संध्यायाम्	६९८	ब्रह्माण्ड,
•					

व्याख्योद्। हृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

5 5 5			22 2 2		6 —
रात्रौ न विचरेयुश्च	२७८	मनु., 10. 54	रोगोऽभिर्जातिमरणम्	२४७	पिता.
रात्रौ वीरासनं वसेत्	५४४	मनु., 11. 110	रोमाणि च रहस्यानि	७५४	मनु., 4. 144
राष्ट्रस्य च समस्तस्य	६०	बृहस्प., 2. 43	रोम्णां बोट्यस्तु पञ्चाशत्	८६९	याज्ञ., 3. 103
राष्ट्रादेनं वहि: कुर्यात्	८२	मनु., 8. 380	रौप्यं दर्भास्तिला गावः	७९२	मत्स्य., 22. 86
रासमं महिषं मेषम्	६३२	यम. हारी.	रौप्येस्त करके: शुद्धै:	८४२	गरुड.
राहुस्पर्शे तयो: स्नात्वा	७२९	ब्रह्माण्ड.	रौरवेण नवैव तु	७९६	मनु., 3. 269
राहोश्च दर्शने श्राद्धम्	७८२				
रिक्तभाण्डानि यत् किंचित्	१२०	मनु., 8. 405	लक्षयेत् तस्य चिह्नानि	२३१	नार. पिता.
रिक्थं मृतायाः कन्यायाः	३०६	बोधा.	लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा ४७६,	५४९	भवि.
रिक्थऋयसंविभाग	३०३	गौत., 10. 38	लघीयसां दशाहे तु	३३२	देव.
रिकिथनं सुहृदं वापि	१७५	कात्या., 478	लब्धं चारमै निवेदयेत्	४५५	याज्ञ., 1. 27
रिपुविडसितधान्य	६९०		लभेत तत्स्रुतो वापि	३१०	कात्या., 856
रुक्मस्तेयसमं स्मृतम्	४७०	मनु., 11. 57	लभेतांशं स पित्र्यं तु	३१०	कात्या., 856
रुक्मस्तेयी सुरापश्च ४७०,	५९९,		ललाटं स्विद्यते यस्य	२०२	याज्ञ., 2. 13
	६१६	शङ्ख., 17. 3	ललाटे चाङ्ककरणम्	८१	यम.
रुकमस्तेयोऽथ विप्रहा	४७०	-	ललाटे तिलकोपेत:	८१९	मत्स्य.
रुच्या वान्यतर: कुर्यात्	२१२,		ललाटे वाभिशस्ताङ्कः	७९	नार., 205. 10
	२१४	याज्ञ., 2. 96	लवणं च घृतं तैलम्	८४४	देवीपु.
रुधिरोक्षितं च मांसम्	६८९	लल:	लवण स्ने हमद्येषु	१७४	बृहस्य., 10. 18
रूपगन्धरसान्विताः	३९०	मनु., 5. 128	लवणानां गुडानां च	५९५	मनु. (शङ्ख., 17.18)
रूपद्रवि गहीनांश्च	७४५	मनु., 4. 141	लगुनं कवकं चैव	५७८	यम.
रूपवान् सुभगः श्रीमान्	८४३	स्कान्द.	लगुनं गुझनं चेव	४९६	केदारखण्ड <u>ः</u>
रूप्यं हृत्वा द्विजो मोहात्	५९६	च. वि.	लगुनं गुज्जनं चैव	७३७	भवि., 1. 186. 22
रूप्यताम्रत्रपुसीस ्	५६५	देव.	लगुनं गञ्जनारिष्ट	५७०	त्रिकाण्डी., 2. 4. 148
रेत: सिक्त्वा कुमारीषु	६०३,		लगुनपलाण्डुगञ्जन	५७०	सुम. (<i>JOR</i> ., vol.
_	६०९	यम.	3.4.4.3.4.4	•	8, p. 78)
रेतौमूत्रपुरीयाणि	६०७	शङ्खलि.	लग्जनादिषु ये तुल्याः	५७०	देव.
रेतोमूत्रपुरीपाणाम्	५६९	आप., 9. 5		११७	याज्ञ., 2. 259
रेवतीर्न: सधमाद:	६५५	汚. सं., 1. 30. 13		५९१	ष. त्रि.
रोगजं तत् समुद्दिष्टम्	४७८	बृहस्य. सं., 17	लिखितं ह्यमुकेनेति	१९१	याज्ञ., 2. 88
रोगिणो ये च दृद्धाः २१६		नार., 122. 313	लिखित: स्मारितश्चैत्र	१९८	नार., 91. 150
रोगिभ्योऽर्थमुपादत्ते		बृहस्प., 22. 10		१९८	बृह₹ा., 5. 19
रोगो वृद्धश्र पौगण्ड:	५३०	ब्रह्म.			
रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः	५१३	याज्ञ., 1. 222	ाललद् भूज ५८ वाप	२५०	पिता. (बृहस्य., 8. 86)
रोगोऽमिर्जातिमरणम्	१५४		ਰਿਵੰਗ ਸਭਰਗਾਲ	.	•
रोगोऽमिर्जातिमरणम्		ਸਜੂ., 8. 108	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	६००	वसि., 20. 13
रानाअभरण तमरणम्	२४६	पिता.	लिङ्गस्य, च्छेदने मृत्यौ	९७	याज्ञ., 2. 226

विष्णुस्मृतै:

लिङ्गाग्रं छेदयित्वा तु	६०१	लीगा.	वध्यवासांसि गृह्णीयु:	२७७	मनु., 10. 56
लिङ्गिनां प्रसवानां च	२१२	कात्या., 428	वध्यांश्च हन्युः सततम्	२७७	मनु., 10. 56
लेख्यं तु त्रिविधं प्रोक्तम्	१९०	बृहस्प., 6. 4	वनस्पतीनां सर्वेपाम्	९८	मनु., 8. 285
लेख्यं तु द्विविधं ज्ञेयम्	१९३	नार., 86. 135	वने पर्णकुटीं कृत्वा	५९२	विष्णु(T)., 50. 1
लेख्यं तु साक्षिमत् कार्यम्	१९१	याज्ञ., 2. 84	वनेषु तु विहृत्यैवम्	८५२	मनु., 6. 33
लेख्यं हीनाधिकं भ्रष्टम्	६०	नार., 29. 8	वय: कर्म च वित्तं च ७०,	१६५	याज्ञ., 1. 368
लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेत्	१७८	याज्ञ., 2. 93	वयोबु द्ध्यर्थवा ग्वेप	७४६	याज्ञ., 1. 123
लेख्ये कृते वा दिव्ये वा	१८६	न्यास. (IC, vol. 9,	वगहैकशफानां च	५७७	यम.
		p. 86)	वरुणं पश्चिमे भागे	२२४	पिता. (बृह₹ा., 8.27)
लेख्ये च सति वादेषु	१७७	कात्या., 223	वरुणस्योत्तरे भागे	२२४	पिता.
लोकवेदशधर्मशः	५६	बृहस्प., 1. 59	वरुणाय प्रकुर्वीत	२३७	नार.
लोकेऽस्मिन् द्विविधं द्रव्यम	८११४	नार., 157. 2	वर्च:स्थानं वह्निचयम्	१४४	बृहस्प., 19. 49
लोभात् सहस्रं दण्ड्यस्तु	१५४	मनु., 8. 120	वर्जयिखा विशेषान्नम्	७२०	शौन.
लोभाद्य: पितरी भृत्यान्	५७२	मनु.	वर्जयेत् सूतके कर्म	३५६	
लोभान्मोहाद्भयान्मैन्यात्	१५४	मनु., 8. 118	वर्जयेद्रक्तकन्दं तु	८२८	नार.
लोहामिषं कालशाकम्	७९८	याज्ञ., 1. 260	वर्जयेद् वृक्षमूलानि	६७६	यम.
लोहारकूटयोदीना त्	८४३	महाभार.	वर्जयेन्मधुमांसगन्ध ४१४,	४३१	गौत., 2. 19
लोहितान् वृक्षनिर्यासान्	५७९	হা ন্ত্ৰ ., 17. 31	वर्जयेन्मधुमांसानि	८५४	मनु., 6. 14
छोहितो यस्तु वृर्णेन	५५८	यज्ञपार्श्वः (आश्वः ग्रः	वर्णक्रमादन्तरजहत्या	५५४	लीगा.
		ч., AL, 26. 3)	वर्णज्येष्ठो यतिश्चैव	४५६	
			वर्णत्वमाश्रमत्वं च	३३	भवि., 1. 181. 12
षक्तव्येऽथे ह्यतिष्ठन्तम्	५९	नार., 19. 46	वर्णत्वमेकमाश्रित्य	३२	भवि., 1. 181. 11
षच: पूर्वमुदाहार्यम्	५२५	परा.	वर्णधर्म: स उक्तस्तु	३२	भवि., l. 181. 11
वचनाद्दोषतो भेदात्	१९५	नार., 93. 157	वर्णधर्मः स्मृतस्त्वेकः	३ २	भवि., 1. 181. 10
वज्रनेत्रं खुरैस्ताम्रै:	८४२	गरुड.	वर्णश्रेष्ठ: पितृव्यश्व	४७१	देव.
वट वेष्टने	५०३	धातुः भ्वादिः	वर्णसंकरजातानाम्	२१२	कात्या., 428
षटाकिश्वत्थपत्रेषु ७५२,	७९१	शाता.	वर्णाश्चैवाश्रमांश्चैव	३ ३	भवि.
वणिक् कुसीदी दद्यानु	६३८	बृहस्प. आप., 5	वर्णानां प्रातिलोम्येन	१३०	नार., 149. 39
विगक् कुसीचदोष: स्यात्		बृहस्प. आप., 6	वर्णानां हि वधो यत्र	२०१	याज्ञ., 2. 83
वणिक्प्रभृतयो यत्र	११७	नार., 133. 1	वर्णानामानुलोम्येन	१२९	नार.
वणिग्वीथीपरिगतम्	१३५	मरी. (बृहस्प.,12.13)	वर्णानामानुलोम्येन १३०,	३५८,	
वणिजो हेमकाराश्च	• · · · २२२	नारः पिताः		७४६	याज्ञ., 2. 183
वत्सरत्रितयं कुर्यात्	५४९	सुम.	वर्णानामानुलोम्येन	६४२	याज्ञ., 2. 207
•	, C8	नार., 205. 8	वर्णान्तरगमनम्	२७५	गौत., 4. 22
वधस्तत्र तु नैव स्यात्	१६२	कात्या., 801	वर्णापेक्षा न कर्तव्या	५४६	विष्णुधर्मो.
वधेन शुध्यति स्तेनः	५८९	मनु., 11. 100	वर्णापेतमविज्ञातम्	२७९	मनु., 10. 57

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु वर्णाश्रमाणां स्वे स्वे	३ २	भवि., 1. 181. 10	वाग्वेव सुब्रह्मण्यः	३०	ताण्डयब्राह्मणम् , 25. 18. 4
वर्तमानः प्रतिग्रहे	38 888	विष्णु(T)., 3. 3 मत्स्य., 227. 8	वाचं नियम्ब यत्नेन	६७५	कृत्याः
वर्षविद्युत्स्तन्यित्वुसंनिपाते	४४६	गीत., 16. 41	वाचि पथि शय्यायाम्	22	आप. ध., 2. 27. 15
वर्षाणि पञ्चित्रिशत्	१६०	11(11)	वाचैव यत् प्रतिज्ञातम्	१५३	हारी.
वर्षाणि विंशतिं भुक्ता	१६०	व्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,	वाजे वाजे	७६८	तै. सं., 1. 7. 8
	• `	p. 76)	वाटचौरभये बाधाः	१३७	बृहस्प., 17. 6
वर्षाभ्योऽन्यत्र वर्षासु	८६१	कण्व.	वातायनाः प्रणाल्यश्च	१४३	बृहस्प., 19. 46
वर्षासु छत्रदानेन	८४६	लिङ्ग.	वातो घाण्योर्मुखस्य च	३ ९२	
वर्पासु स्यामाकैः	६७०	आप. श्री., 6. 31.14	वादित्रतूर्यघोषैश्च	223	पिता.
वर्षासु षड्यवा मात्रा	२१७	नार., 124. 324	वादेन ब्राह्मणं जित्वा	६४०	यम.
वलः स्यात् कृष्णलद्वयम्	७६		वादो वर्णानुपूर्वेण	५९	बृहस्प., 1. 172
वशापुत्रासु चैवं स्यात्	५२	मनु., 8. 28	वाद्यमानानिमान् दृष्ट्वा	६९०	
वसतां द्विगुण: प्रोक्त:	१२६		वानप्रस्थयतिब्रह्म	२९६	याज्ञ., 2. 137
वसतिश्चापि सोपानम्	३८३	देव.	वानप्रस्थो जटिल:	६६९	वसि., 9. 1
वसनं त्रिपणकीतम्	२८९	बृहस्प., 26. 84	वानप्रस्थो यतिश्चैव	४३८	श्चाण्डल्य:
वसनस्याशनस्यैव	२८९	बृहस्प., 26. 86	वानरं श्येनभासी च	५६१	संव.
वसन्ते ब्राह्मणमुपनयीत	३३	आप. ध., 1. 1. 19	वापयेच्छिखावर्जम्	४३७	खादिरगृह्यसूत्रम् ,
वसन्ते वसन्ते ज्योतिषा	६७०	आप. श्री., 10. 2. 5			3. 1. 21
वसवोऽभि च गन्धर्वाः	६९७		वापीकूपजलानां च	५९४	मनु. (उश. स्मृ. सं.,
वसीरन्न नुपूर्व्येण	४२५	मनु., 2. 41			9. 17)
वस्नं चतुर्गुणं प्रोक्तम्	१८९	याज्ञ., 2. 57	वापीकूपतडागाराम	५६३	कश्य. स्मृ. सं.,
वस्त्रधान्यादिराशीनाम्	३८६				p. 2485
वस्त्रनिरोधो ब्राह्मणस्य	८२	आप. ध.,cf. 2.27.17	वापीकूपतडागेषु	३९१	परा., 7. 3
वस्त्र।ण्येतानि सर्वाणि	३८६	अङ्गि.	वापी दण्डत्रयादूर्ध्वम्	८३५	देवीपु.
वस्वादिरूपं निर्दिश्य	६०७	यम.	वाप्य केरानखान् पूर्वम्	५२८	হান্ত্ৰুলি. ($ABORI$,
विहतवा च दिहतवा च	३२७	परा., 3. 43			vol. 8, p. 128)
वाक्चक्षुः पूजयति नो	२०२	याज्ञ., 2. 14	वायवीयैविंगण्यन्ते	८६९	याज्ञ., 3. 104
वाक्पारुष्ये च भूमी च	१७७	कात्या., 239	वायसानां क्रिमीणां च ६७४	,७२२	मनु., 3. 92
वः वपदाने कृते तत्र	३६१	ब्रह्म.	वायुभक्षः प्रागुदीचीम्	८५७	याज्ञ., 3. 55
व वयान्यायाद्व चवस्थानम्	५४		वायुभक्षस्त्रयहं चात्र	५१७	ब्रह्म. (बोधा., 4.
वाक् शस्त्रं वे ब्राह्मणस्य	६३७	मनु., 11. 33	-		5. 8)
	६५५	वसि., 28. 13	वायुमक्षो दिवा ३७८,	५१८	यो. याज्ञ. (याज्ञ.,
वाग्दण्डजं च पारुष्यम्	४८	मनु., 7. 48			3. 311)
व ग्दण्डस्ता इनं चैव	१०३	कात्या., 788	वाय्वभिविपानादित्यम्	६७७	मनु., 4. 48
वाग्यतो दक्षिणामुखः	४६७	आप. ध., 2. 19. 1	वाराणसीमृतो जन्तुः	३६७	बृ. परा.

वाराही चैव माहेन्द्री	२२४	पिता. (बृहस्प.,8.26)	विक्रेतुरेव सोऽनर्थः	१२०	नार., 158. 6
वारिजानि च जीर्णानि	२४१	पिता.	विकेतुर्दर्शनाच्छुद्धिः	१३५	याज्ञ., 2. 170
वारुणेनैव संशुद्धः	७०७	शङ्ख.	विख्यातदोष: कुर्वीत	६४४	याज्ञ., 3. 300
वार्क्षों वा दण्ड इति	४२६	पार. (आप. ध.,	विख्याप्य पापं वक्तृभ्यः	५२४	
		1. 2. 38)	विचिकित्सा तु हृदये	७३७	भवि., 1. 186. 26
वार्धके च शिश्रनां ते	१४२	बृहस्प., 19. 22	विज्ञाप्य तु हृतं चोरै:	१२४	मनु., 8. 233
वार्धुष्यं लवणक्रिया	४९०	याज्ञ., 3. 235	विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋणै:	२७१	वसि., 11. 48
वार्घीणसमिति प्राहुः	७९७	निगम:	विट्रुद्राणां विशेषेण	५५०	भवि.
वालाग्रमात्रेऽपहृते	५९१	ष. त्रि.	विण्मूत्रं तु गृही कुर्यात्	६७५	कात्याः (ब्याघः, ३३९)
वाशब्दग्रहणाद्वीर	५९०	भवि.	विण्मूत्रभोजनं नाम	६२१	वि. पु., 3. 11. 116
वास: कौशेयवर्ज च	१०४	नार., 206. 15	विण्मूत्रे च सर्वस्य	३७४	
वास:पश्वन्नपानानाम्	८०	नार., 204. 5	वितथेन ब्रुवन् दर्पात्	९०	म नु ., 8. 273
वासन्तशारदैर्मेध्यै:	८९३	मनु., 6. 11	वित्तवन्धुकर्मजाति	४६०	गौत., 6. 20
व सांसि मृतचैलानि	२७८	मनु., 10. 52	विदर्य निम्बपत्राणि	३२८	याज्ञ., 3. 12
वासुदेव: सर्वमिति	७०८	गीता., 7. 19	विद्यमानेऽप्यसोदर्ये	२९३	
वासो गृहान्तिके देयम्	६४१	याज्ञ., 3. 296	विग्रमानेषु संरक्षेत्	३०४	कात्या., 907
वासोयुगं नवं शुक्रम्	३३२	ब्रह्म.	विद्याकर्मवयोवन्धु	४६०	याज्ञ., 1. 116
वासोहिरण्यदास्युपानत्	३४७	सत्यवतः	विद्यागुरवो योनिसंवन्धाश्च	६६०	गीत., 20. 6
वाहनानि च सर्वाणि	६९	मनु., 7. 222	विद्यागुरुष्वेवमेव	४३४	मनु., 2. 206
विंशतिभागो ज्येष्ठस्य	३१९	गौत., 28. 5	विद्यान्ते गुरुरर्थेन	४३७	गौत., 2. 55
विंशतीशं शतेशं च	३९	मनु., 7. 115	विद्यापातं शौर्यधनग्	३२२	ब्यास. (IC, vol. 9,
विंशद्दशविनाशे तु २०८,	, २४६	कात्या., 419			F. 97)
विकच्छोऽनुत्तरीयश्च	६९५	भृगु.	विद्याशौर्यादिना २८१,	३२२	बृ हरूप., 26. 58
विकर्णकरनासीष्ठीम्	ሪሄ	याज्ञ., 2. 279	विद्युःस्तनथित्नुदृष्टिषु	४४६	आप. घ., 1. 11. 27
विकल्पात्त्वच्छया कार्यः	६६९	वसि.	विद्युःस्तनितवर्षेषु	४४६	मनु., 4. 103
विकृतं ष्ठीवनं यस्य	२४८	पिता.	विद्वद्विप्रनृपस्त्रीणाम्	५२७	
विक्रयादानसंबन्धे	१७७	कात्या., 227	विधवाकबरीबन्धः	४१५	स्कान्द., 4. 4. 74
विक्रये चैव दाने च	३०४	कात्याः, 471	विधवागमने ऋच्छ्रम्	६०५	च. वि.
विक्रये सर्वपण्यानाम्	६३२	शाता.AL MS,p. 7	विधायकैस्त्रिचतुरैः	५५	नार.
विक्रीणतां वा विहित:	११७	याज्ञ., 2. 250	विधाय प्रोषितं वृत्तिम्	४१३	मनु., 9. 75
विक्रीयतेऽसमक्षं यत्	१३५	नार., 155. 1	िधाय वैष्णवं श्राद्धम्	५२७	शाता., 1. 26
विकीय पण्यं मूल्येन	११८	नार., 157. 1	विधिरेष सवर्णानाम्	२८४	देव.
विक्रीय पण्यं मूल्येन	११९	नार., 157. 4	विधिवत् परिगृह्यापि	१३४	मनु., 9. 72
विक्रीयासंप्रदानं तत्	११८	नार., 157. 1	विधूमे सन्नमुसले	८६०	मनु., 6. 56
विकुष्टे नाभिधावकः	१०३	याज्ञ., 2. 234	विधे: प्राथमिकादस्मात्	५४८	मनु. देव. (तृ. हारी.,
विकेता चात्मनः शास्त्रे	१२९	नार., 147. 28	•		6. 242)
		•			

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

विनयोऽभिहितः शास्त्रे	९२	बृहस्प., 20. 5	विप्रेण क्षत्रियाजात:	३२०	बृहस्प., 26. 120
विनष्टे मूलनाशः स्यात्	१७०	नार., 84. 126	विप्रेणैव विनष्टाश्च	६०६	व्याघ्र.
विनागमं तु यो भुङ्क्ते	१५९	नार., 70. 87	विप्रे तु सकलं देयम्	५५४	विष्णु.
विनाड्य: पञ्च विशेया:	२२७	पिता.	विप्रेषु च हरे: सम्यक् ७०७	,८०२	नार.
विनाद्भिरप्सु वाप्यार्तः	६२२	मनु., 11. 202	विषे: संपादितं यस्य	४९४	परा., 6. 64
विना पित्रा धनात् तस्मात्	१८७	कात्या., 534	विप्रो जीवेदनापदि ७२,	७४५	मनु., 4. 2
विनापि साक्षिभिर्लंख्यम्	१९१	याज्ञ., 2. 89	विष्रो दशाहमासीत	३५५	संव., 36
विना यज्ञोपवीतेन	६२२		विप्रो नृषस्य भार्यायाम्	६०५	प्रजा.
विनाशार्थिनमायान्तम्	१६३	बृहस्प., 23. 17	विघोष्य पादोपसंग्रहणम्	४५९	गौत., 2. 40
विनिद्रिते विनिद्राति	७२६	मनु. (स्कान्द.,	विप्छतौ सूद्रवद्दण्ड्यौ	९४	मनु., 8. 377
		3. 2. 7. 16)	विब्रुयुर्वान्धवाः स्नेहात्	१९७	नार., 101. 191
विनेय: स त्वकामोऽपि	१३४	नार., 177. 35	त्रिभक्तं स्थावरं ग्राह्यम्	३०२	यम.
विनेया: प्रथमेनैव	१४२	नार., 166. 8	विभक्तजस्य तत् सर्वम्	२८६	बृहस्प., 26. 56
विन्ध्यादुत्तरतो यस्य	४७७	भवि.	विभक्ताः सह जीवन्तः २९७	,३०१	मनु., 9. 210
विपणो द्वादशाण:	९८	कात्या., 790	विभक्तानवगच्छेयु:	३२४	नार., 200. 40
	\$ 8.5	मनु., 8. 257	विभक्तानां पृथग्ज्ञेयाः	३२४	नार., 200. 38
विपरीतं ब्रह्मचर्यम्	४६६	ब्रह्म है., 2. 19. 27	विभक्ता भ्रातरः कुर्युः	३२४	नार., 200. 39
विगलं बन्धयेत् पशुम्	१२८	मनु.	विभक्ता भ्रातरो ये च	२९८	बृहस्प., 26. 106
विप्रं निर्जित्य वादत:	४५८	याज्ञ., 3. 291	विभक्ता वाविभक्ता वा	१४९	बृहस्प., 14. 8
विप्र: शुध्यत्यप: स्पृष्ट्वा	३४५	मनु., 5. 99	विभक्ता वाविभक्ता वा	१४९	न्यास. (IC, vol. 9,
विप्रगर्भे प्राकः स्यात्	६१३	च. वि.			p. 97)
वित्रत्यये लेख्यदिव्य	१८७	ब्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,	विभक्ते संस्थिते द्रव्यम्	२९३	कात्या., 928
		p. 86)	विभक्तो यः पुनः २९६	, ३००	बृहस्प., 26. 113
विप्रत्वेन च श्रूद्रस्य	१०२	याज्ञ., 2. 304	विभजिष्यमाण एकविंशम्	२६४	हारी. (<i>NPP</i> , vol.
विप्रदुष्टां स्त्रियं चैव	८६	याज्ञ., 2. 278			63, p. 192)
विप्रर्भ, शकरं छेयम्	66	याज्ञ., 2. 215	विभजेरन् पुनर्यदि	२९७	मनु., 9. 210
विप्रत्य गुणवान् विप्रः	५९०	भवि.	विभजेरन् सुता: पित्रो:	२८३	याज्ञ., 2. 117
विप्रांश्चतुष्पथं गाश्च	६८९		विभज्यमाने दायाद्ये	३१८	হাঙ্ক্লু. (ABORI,
विप्राणां क्षालयेत् पादान्	७६१	म्हस्य.			vol. 8, p. 106)
वित्राणां नामकर्म स्यात्	४२२	नाग.	विभज्याधिं समं तेन	१५७	वसि.
विपादीनां त्रयाणां तु	४२९	अत्रि.	विभागं चेत् पिता कुर्यात्	२८२	याज्ञ., 2. 114
विपान् मूर्घावसिक्तो हि	२७४	याज्ञ., 1. 91	विभागकाले तत्तस्य	३२२	न्यास. (IC, vol. 9,
विप्रान् सुवेवानपि	६८९				p. 97)
विपा शुद्रेण संगुक्ता	६१२	प्रचे.	विम,गधर्मसंदेहे	३१०	वृ. याज्ञ.
विष्ठ,हिञ्जत्रियात्मान:	७५४	याज्ञ., 1. 153	विभागधर्मसंदेहे	३२४	नार., 200. 36
विमुषश्च यथा न स्यु;	६७८	देव,	विभागभावना कार्या	३१०	वृ. याज्ञ,
			, . ,	7	⊽

विभागे यत्र संदेह: ३११	, ३२४	मनु.	विश्वस्तवञ्चकाश्चैव	१५५	बृ हस्प., 22. 14
विभागे सति धर्मोऽपि	३२५	नार., 200. 37	विश्वासहेत् द्वावत्र	१८६	नार., 79. 117
विभावकं तत्र दिव्यम्	१४०	बृहस्प., 11. 15	विश्वासार्थर्णशोध्यथ	१६९	नार.
विभावितैकदेशेन	१७६	नार.	विषं सहस्रेऽपहृते	२११	बृ हस् प ., 8. 29
विभाव्य दापयेन्न्यासम्	१३९	बृहस्प., 11. 14	विषन्नानि च रतानि	६९	मनु., 7. 218
विभाषा सनासुराच्छाया	७८८	अ ष्टा., 2. 4. 25	विषद्गैरगदैश्चास्य	६९	मनु., 7 218
विभिन्नशतृकास्तेषा म्	३१९	व्यास. (IC, vol. 9,	विषमारोहणावरोहण	६९२	आप. ध., 1.32.25
		p. 96)	वियमे भूपदेशे च	२३८	नारः पिताः
विमुक्तकेशकाषायि	६९०		विपानिदां पतिगुरु	८४	याज्ञ., 2. 279
विमृश्य कार्यं न्याय्यं चेत्	(५८	कात्या., ८८	विषुवे रविसंकान्तौ	७८०	मार्क., 31. 21
विरोधे तु निथस्तेषाम्	६५		विषे तोये हुताशे च	२४७	कात्याः, 460
विवादं संप्रवस्यामि	१२३	मनु., 8. 229	विष्कम्भादिषु रोगषु	७८५	मरी.
_विवादयेत् सद्य एव	६३	याज्ञ., 2. 12	विष्णु: स्वपिति कर्कटे	३३४	
वि वादाद् द्विगुणं द ण्डम् ८	३,१५४	याज्ञ., 2. 81	विष्णुप्रीतिकरं मर्त्याः	७१२	विष्णुधर्मो.
विवादिनो नरांश्चान्यान्	७१	बृ हस्प., 9. 14	विष्णुर्योनिं जपेत् स्कम्	४२१	शौन.
विवादे पृच्छति प्रश्नम्	५५	बृह स् प., 1. 69	विष्णुस्तद्भावयोगाच	८८५	महाभारः उद्योः, 69. 5
विवासं कारयेद्विप्रम्	१३०	कात्या., 721	विसंवदेदात्र साक्षी	२०४	बृह स् प.
निवास्यो वा भवेद्राष्ट्रात्	८२	मनु., 9. 241	विसंवदेन्नरो लोभात्	१३७	मनु., 8. 219
विवाहकाले यतिंकचित् १४०	८,३०३	व्यास. (IC, vol. 9,	विसंवदेन्नरो लोभात्	२४५	नार.
		p. 98)	विरतृतं याममात्रं तु	६९७	
त्रिवाहकाले यत् स्त्रीभ्य:	३०३	कात्या., 895	विस्नम्भे सर्वशङ्कासु	२१०	पिता.
विवाहयेन्मनु: प्राह	४०१	च. वि.	विहितं तस्य नाशौचम्	३६८	आप.
विवाहात् परतो यत्तु	३०३	कात्या., 899	विहितं यदकामानाम् ५५१,	५५३	अङ्गि. उ., 10. 18
विवाहादितिधि: स्त्रीणाम्	९५	नार., 173. 1	विहितस्याननुष्ठानात्	६५७	याज्ञ., 3. 219
विवाहे देवयात्रायाम्	३६९		विहिताकरणाद्यच	५४१	स्कान्द.
विवाहेऽनधिकारी स्यात्	४८६	वृ. मनु.	वीणावादनतत्त्वज्ञ:	७५४	याज्ञ., 3. 115
विवाहे भार्यया सार्धम्	१४८	व्यास.	वीरभद्रश्च शंभुश्च	२२४	पि ता. (बृहस्प., 8.22)
विविध.न् नरकान् याति	१५३		वीरान्न:	७६६	आश्व. श्रौ., 2. 7. 1 2
विशालामु ि छुतां शुभ्राम्	२२८	पिता.	वृक्षगुरमलतातृण	५६४	यम.
विशिष्टब्राह्मण्याती	960	मार्क., 31. 21	वृक्षगुरुमलतादिच्छेदने	५६३	यम.
विशुध्यति त्रिरात्रेण	६३६	मनु., 5. 101	वृक्षारोहणलोशस्यै:	७८६	प्रचे. (गौत.ALMS,
विशेषपतनीयानि	६४१	याज्ञ., 3. 297	•		p. 36)
विशेषलिखितं ज्याय:	१५७	कात्या., 519	वृतिं तत्र प्रकुर्वीत	१२७	नार., 172. 41
विशेषश्चापि पुत्राणाम्	२६५	बृहस्प. देव.	वृत्तिं समभिकाङ्क्षित	१४७	व्यास. (IC, vol. 9,
^	४, ९३	नार., 210. 8			p. 96)
विश्वतश्चक्षुः	२८	赛. सं., 10. 81. 3	वृत्तिराभरणं युक्तम्	३०३	देव.

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

वृत्ते शरावसंपाते	८६०	मनु., 6. 56	वेदाङ्गानि तु सर्वाणि	४४५	मनु., 4. 98
वृथा कुसरसंयाष	५८०	लिखि (शङ्का.,17.47)	वेदानधीत्य वेदी वा	४३६	मनु., 3. 2
वृथादानाक्षिकपणाः	१६९	नार., 36. 36	वेदान्तविद्वेदविदेव चाहमू	२७	गीता., 15. 15
वृथा मुण्डांश्च जटिलान्	८०३	बायुपु.	वेदाभ्यासरतं क्षान्तम्	३७९	याज्ञ., 3. 310
वृद्ध: शौचस्मृतेर्ङुन:	३६८	मनु. शाता. (अत्रिसं.,	वेदाभ्यासरतो नित्यम्	७२४	परा., 1. 49
		218)	वेदाभ्यासविहीनो वै	५४६	भवि.
षृद्धसेवी च सततम्	६६	मनु., 7. 38	वेदोपकरणे चैव	४४९	मनु., 2. 105
वृ द्धांश्व नित्यं सेवेत	६६	मनु., 7. 38	वेदो वा प्रायदर्शनात्	२६६	मी. सू., 3. 3. 2
वृद्धाः पृच्छन्ति किं कार्यम्	(५२४	अङ्गि. उ., 2. 9	वेद्यं नाम परं पदम्	३०	
वृद्धिः सा कारिता नाम	१६८	नार., 76. 103	वेश्मद्वारेषु तिष्ठामि	५४४	परा., 12. 65
वृद्धिश्चतुर्विधा प्रोक्ता	१६८	बृहस्प., 10. 8	वेश्याख्या पञ्चमी जातिः	६१०	परा.
वृद्धेरपि पुनर्वृद्धिः	१६८	नार., 76. 104	वेश्यागमनजं पापम्	६१०	यम., 38
वृद्धी तीर्थे च संन्यासे	६ ७७	कात्या.	वेश्याभिषक्तपतित	४८५	कात्या. स्मृ., 6. 4
वृन्ताकं श्वेतवृन्ताकम्	७९३	देव.	वेश्या स्त्री मद्यभाण्डम्	६९१	वसि.
वृ न्ताकनलिकालाबु	७३७	भवि., cf. 1.186.22	वेषवाग्बुद्धिसारूप्यम्	७४६	मनु., 4. 18
वृषक्षुद्रपञ्चनां च	११५	याज्ञ., 2. 236	वेष्टयीत सितैईस्तौ	२३१	नार. पिता.
वृषभैकादशा दत्त्वा	८४०	ब्रह्म.	वैकृतं यस्य दृश्येत	२४६	पिता.
वृषयुग्मं वृषं चापि	८४१	देव.	वैतानिकं च जुहुयात्	८५३	मनु., 6. 9
वृषलं सेवते या तु	८७	यम.	वैतानोगसनाः कार्याः	३५५	
वृषल: कर्म वा ब्राह्मम्	३७	नार., 63. 57	वैदेहकादन्ध्रमेदौ	२७८	मनु., 10. 36
वृ षलस्य कृतेऽप्यंशे	३१८	बृहस्प., cf. 26. 100	वैदेहकेन त्वम्बष्ट्याम्	२७६	मनु., 10. 19
वृषल्यामभिजातस्तु ६०६,	६५९	च. वि.	वैधृतौ वा व्यतीपाते	८१७	मत्स्य.
वृष्टिपातं प्रणालं च	१४४	बृहस्प., 19. 48	वैवाहिके क्रमायाते	१४८	बृहस्प., 14. 5
वेगो रोमाञ्चमाद्यो जनयति	२४२	विषतन्त्रम्	वैवाहिको विधिः स्त्रीणाम्	३६१,	
वेणुकाण्डमयांश्चेव	२३८	नार. पिता		४११	मनु., cf. 2. 67
वे णुवैदलभाण्डानाम्	१०७	मनु., 8. 327	वैश:खे कार्त्तिके माघे	४१५	प्रचे.
वेतनस्यानपाकर्म	१३१	नार., 9. 17	वैशिकेन किंचित्	५५५	गौत., 22. 29
वेतनस्यैव चादानम्	48	मनु., 8. 5	वैश्यं पञ्चशतं कुर्यात्	९४	मनु., 8. 376
वेत्ति विद्यामविद्यां च	२०	वि. पु., 6. 5. 78	वैश्यं वा क्षत्रियं वापि	٠. دی	यम.
वेत्ति विद्यामविद्यां च	787	शाता.	वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञम्	५५	कात्या., 67
वेदं स्मृत्वा चतुर्मुख:	१९		वैश्यं शूद्रं क्रियासक्तम्	५४७	परा., 6. 18
वेद एव द्विजातीनाम्	₹o	याज्ञ., 1. 40	वैश्य: प्रतोदं रश्मीन् वा	३४५	मनु., 5. 99
वेदमध्यापयेत् पश्चात्	४३६	बृहस्प. सं., 222	वैश्यकन्यासमुत्पन्नः	६६४	परा., 11. 24
वेदमध्यापयेदेनम्	६५१	याज्ञ., 1. 15	वैश्यवृत्त्यपितश्चैव	१२९	कात्या., 592
वेदयज्ञैरहीनानाम्	¥ 1, 1	मनु., 2. 183	वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो	१४४	या रा., 3. 39
वेदवते समावृत्ती	७८०	गार्ग्य.	वैश्यश्चेत् क्षत्रियां गुप्ताम्	•	मनु., 8. 382
		भा भ	परपत्रवर्ष जात्रया गुताम्	९४	41. 0. JU4

वैश्यस्य चैन्दवं प्रोक्तम्	५५२	च. वि.	व्यतीपाते च संकान्त्याम्	६८२	आश्व. स्मृ., 5. 271
वैश्यस्य सलिलं प्रोक्तम्	२१८	नार., 126. 335	व्यत्यये कर्मणां साम्यम्	२७४	याज्ञ., 1. 96
वैश्यां भार्यो गुरोर्गत्वा	६०२	प्रजा.	व्यत्यस्तपाणिना	४५९	मनु., 2. 72
वैश्याच्छूद्रस्य कन्यायाम्	६६४	परा.	व्यत्यासात् परिहासाच १५१	,१५२	कात्या., 647
वैश्याजोऽध्यर्धमेवांशम्	३१३	मनु., 9. 151	व्यभिचाराच भर्तुः स्त्री	६१२	बृहस्प. प्रा., 56
वैश्यात्तु करण: ग्रूद्याम्	२७४	याज्ञ., 1. 92	व्यये चामुक्तहस्तया	४११	मनु., 5. 150
वैश्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता	५२३,		व्यवहारान् नृप: पश्येत्	५५	याज्ञ., 2. 1
	५४९	अङ्गि. उ., 5. 7	व्यवहाराभिशस्तोऽहम्	२३२	नार., 117. 278
वैश्यानां पञ्चदशमे	३३०		व्यवहाराभिशस्तोऽहम्	२३२	पिता.
वैश्यानां याजकश्चेव	५२५	अङ्गि. उ ., 5. 8	व्यवहारेण जीवन्तम्	४२	मनु., 7. 137
वैश्यापुत्रस्तु गृह्णीयात्	३१६	महाभार.अनु.,82.55	व्यवहारेषु विजेय:	१४६	नार., 137. 2
वैश्यापुत्रस्तु भागांस्त्रीन्	३१४	महाभार. अनु.,82.51	व्यवहारो मिथस्तेपाम्	२७८	मनु., 10. 53
वैश्यायामवकीर्णः	६०५	হাল্প. (ABORI,	व्यसनान्यात्मविकयः	४९०	याज्ञ., 3. 240
		vol. 8, p. 121)	व्याख्यागम्यमसारं च	६२	कात्या., 174
वैश्याग्रुद्रचोस्तु राजन्यात्	२७४	याज्ञ., 1. 92	व्याव्य सिंहसृगालांश्च	५६२	सुम.
वैश्येन सह भुक्तवान्नम्	५८३	यम.	व्याघादिभिहतो वापि	१२४	नार., 171. 37
वैश्ये पञ्चदश प्रोक्ताः	३२९	पारः (अग्निपु., 158.	व्याजेनोपार्जितं यच	६६७	नार., 61. 47
		56)	व्याधाञ्छाकुनिकान् गोपान्	१४२	बृहस्प., 19. 13
वैश्येऽर्घ पादशेषस्तु	५५४		व्याधितं नीरुजीकृत्य	८४४	नन्दिपुराणम्
वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे	५५४	मनु., 11. 126	व्याधित: कुपितश्चैव २८०,	२८३	नार., 194. 16
वैश्योऽध्यर्धशतं द्वे वा	८९	नार., 211. 15	व्याधितां विष्रदुष्टां वा	१३४	मनु., 9. 72
वैश्वदेवं तत: कुर्यात्	७२१	नर., p. 260	व्याधितां स्त्रीप्रजां वन्ध्याम्	९६	देव.
वैश्वदेवं ततः शिष्टात्	७१९	व्यास.	व्याधितैर्न च संविशेत्	५१३	याज्ञ., 1. 138
वैश्वदेवविहीनं तु	७६९	मार्क., 30. 6	व्याधितोन्मत्तवृत्तानाम्	१७९	कात्या., 549
वैश्वदेवस्य सिद्धस्य	७२७	मनु., 3. 84	व्याधिव्यसनिनि श्रान्ते	४९४	परा., 6. 53
वैश्वदेवारम्भणे च	७८०	गार्ग्य.	व्यापन्नानां बहूनां तु	५५९	संव., 134
वैश्वदेवार्थमन्यस्मिन्	७१९	व्यास.	व्यापादयेदिहात्मानम्	३६८	आप. (उश. स्मृ. सं.,
वैश्वदेवे गृहस्यस्य	७२१	शीन.	·		7. 2)
वैश्वदेवे तु निर्वृत्ते	६७२	मनु., 3. 108	व्यापादो विषशस्त्राद्यै: ८०	, ሪሄ	नार., 204. 6
वैश्वदेव्यां तृतीयायाम्	७६९	ब्रह्म.	व्यालग्रस्तं तथा विप्राः	८३९	विष्णुधर्मी., 3. 302.
वैष्णवः स्थय पुष्पाणि	७१४	तत्त्वसागर:			27
वोढारोऽभ्रिप्रदातार:	३७१	परा., 4. 3	व्यालग्राही यथा व्यालम्	३४१	दक्ष., 4. 19
वोढुः कन्यासमुद्भवम्		मनु., 9. 172	व्यालग्राहानु ञ्छवृनीन्	१४२	मनु., 8. 260
बोद्धः स गर्भो भवति २५९		मनु., 9. 173	व्यासिद्धं राजयोग्यं च	१२०	याज्ञ., 2. 261
वोद्धमईति गोपस्ताम्	१२४	नार., 152. 13	व्युत्क्रमाच मृते देयम्		कात्या. स्मृ., 16. 20
ृ यतीपाते च संकान्त्यामु		आश्व. स्मृ., 4. 37	व्रणभङ्को च कर्तव्यः	१०४	परा., 9. 20
	- 1 5	6.,	the state of the s	9	- r

वतं तु यावकं कुर्यात्	५३८	হান্ধ্র., 18. 11	शतायुर्वे पुरुष:	३३६	cf. तै. ब्रा. 1. 3. 7. 8
वतं निशामुखे ग्राह्मम्	५२८	विष्णु.	शतार्धं दापयेच्छुद्रम्	२४७	कात्या., 459
वतलोपश्च सुतानां चैव	४९०	याज्ञ., 3. 236	शते हृतेऽपहुते च	२११	बृहस्प., 8. 31
व्रताद्दते नार्द्रवासाः	६९७	याज्ञ.	शपथेनैके सत्यकर्म	२०३	
द्र तानीमानि धारयेत्	७४५	मनु., 4. 13	शपन्तं दापयेद्राजा	९२	याज्ञ., 2. 205
व्रतान्तरेषु चैवम्	४३९	वसि., 23. 4	राफै: प्रवालसददा	८१८	मत्स्य., 207. 36
व्रतान्ते च गोहिरण्यादि	५२८		शब्द <i>रू</i> परसस्पर्श	८७५	यम.
व्रतिना स्नातकेनापि	६६६	अत्रि.	रामी धान्यं कृतानं च	१०४	नार., 206. 14
व्रती यतिर्वेकरात्रम्	७२४	यम.	शयनस्थस्य भवति	८३०	गरुड. उ., 24. 55
व्रतेनैतेन ग्रुध्यन्ति ५९९	, ६१६	হা জ্ব ., 17. 3	शयनासनयानानि	३८६	अङ्गि.
वात्यानां याज नं कृत्वा	४८९	मनु., 11. 197	शय्यां गृहान् कुशान्	६६२	मनु., 4. 250
बीहय: प्रोक्षणादिद्ध:	३८७	बोधा.	शय्या ममाप्यशून्यास्तु	८४५	मत्स्य., 54. 26
ब्रीहिपाके च कर्तव्यम्	७७८	विष्णुधर्मो., 1. 142.	शय्यामेवंत्रिधां कृत्वा	८३०	गरुड. उ., 24. 56
		26	शय्या वास उपानही	५९६	जाबा.
बीहीन् प्रयद्य यत्नेन	२३४	नार., 121. 302	शरणागतबालस्त्री	५५३	याज्ञ., 3. 298
_			शरद्गीष्मवसन्तेषु ·	२१७	नार., 123. 320
शं न आपो धन्वन्याः	७०९	काठ. सं., 2. 1	शरद्वीष्मे च सलिलम्	२१७	
शं नो देवीरभिष्टये	८२०	अथर्वसं., 1. 6. 1	शरद्गीष्मेषु सलिलम्	२१७	नार पिता.
शंसन्ति साक्षिणः सर्वे	२२७	पिता.	शरबद्धे तु संप्रोक्ष्य	३९१	जम.
शक्तं कर्मण्यदुष्टं च	११४	मनु., 8. 388	शरस्य पतनं ग्राह्मम्	२३८	नार. पिता.
शक्तस्यानीहमानस्य	२८३	याज्ञ., 2. 116	शरांश्चानायसाम्रांस्तु	२३८	नार. पिता.
शक्रपाते तथोच्छ्ये	४४६	याज्ञ., 1. 147	शरान् संपूजयेत्तत्र	२३७	पिता.
शङ्काविश्वाससंघाने	२१०	पिता.	शरीरं चेदम्	८७९	विष्णु(T)., 96. 43
शङ्खपुष्पीविपकं तु	५७४	बोधा., 2. 1. 21	शरीरं न दहेद्यावत्	५४८	अङ्गि.
शठी चम्पकमुस्ता च	८२९		शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तम्	४२३	मनु. (शङ्खः, २.४)
शतं ब्राह्मणमाकुरय	८९	नार., 211. 15	शवानुगमनपरिचरणेषु	४४७	
शतं सहस्रमभ्यस्य	६११	कृण्व.	शशकूर्भयोस्तु मांसेन	७९७	मनु., 3. 270
शतदण्डभाक् १०३, ११२,	११३	याज्ञ., 2. 237	शशश्च मत्स्येष्त्रपि हि	७१६	याज्ञ., 1. 177
शतनिष्कसमोपेतम्	८२३	गरुड.	शशे दिगम्बरे सर्पे	६९१	
शतमानं च दशभि:	७६	याज्ञ., 1. 365	शस्ताय चासगोत्राय	४०५	नार.
शतमानं भवति येन	७६	आप. श्री., 5. 21. 8	शस्त्रं द्विजातिभिग्रीह्यम्	४७	ਸਰੂ., 8. 348
शतयूपाश्रमे तस्मिन्	२९६	महाभार. आश्रम.,	शस्त्रावपाते गर्भस्य	८४	याज्ञ., 2. 277
		20. 12	शस्त्रासवमधून्छिष्ठ		याज्ञ., 3. 37
शतानि पश्च चतुर:	७८	नार., TSS, 188.89	शस्त्रे मध्यमसाहसः	१००	याज्ञ., 2. 216
शतानि पञ्च दण्ड्य: स्यात्	९४	मनु., 8. 378	शाकानामल्पमूल यानाम्	•	नार., 225. 23
शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यात्		मनु., 8. 385	शाकाद्वीषधिपिण्याक	•	याज्ञ., 3. 38

A C III WIN AND A RESIDENCE		कात्याः श्रौ., 1. 21	शिरसो मुण्डनं दण्डः	७९	नार., 205. 10
शाकैः कार्या तृतीया स्यात्	७६९	वायुपु. उ., 19. 4	शिरसो मुण्डनं दण्डम्	८१	यम.
शाखान्तरध्वनौ साम्नाम्	४४९	आप. ध., 1. 10. 20	शिरसो वपनं तस्याः	४१५	स्कान्द., 4. 4. 74
शाणता न् तवी	४२५	मनु., 2. 42	शिरोभिस्ते गृहीःवीवींम्	१४२	मनु., 8. 256
शान्त्यर्थे जुहुयादमी	२३०	पिता.	शिरोमात्रं तु दृश्येत	२३९	नार. पिता.
शारीरं धनसंयुक्तम्	८०	मनु., 9. 236	शिरोरग्भुजभङ्गश्च	२४६	कात्या., 458
शारीरश्चार्थदण्डश्च	७४	नार., 21. 53	शिरोवर्ती यदा न स्यात्	२१४	नार., 113. 257
शारीरस्ताडनादिस्तु	७४	नार., 229. 54	शिल्पिषूपनिधौ न्यासे		नार., 132. 14
शारीरो दशधा प्रोक्तः	७९	नार., 229. 53	शिल्पोपजीविनो ये तु		•
शालिना सक्तुभिर्वापि	३३०	ग्रुन:पुच्छ:	शिवलोकमवामोति		कात्या., 680
शाल्मलीकुसुमारोपे	७१३	पुष्पसार:	शिक्षस्योस्कर्तनात्तत्र ४६७,		ब्रह्म.
शाल्मलीसालतालांश्च	१४१	मनु., 8. 246	रागरनात्मतात्मतात्म ६६७,		100 85
शाल्योदनं दिव्यमाज्य	७१५	बृ. नार.	शिष्ठः गानानगणन्तः		नार., 182. 75
शावाशीचं न कर्तव्यम्	३६०	बृ. सनु.	शिष्टः पुनरकामात्मा	7 ? ?	वसि.
शाश्वतं शिवमच्युतम्	३१	ते. आ., 10. 11. 3	शिष्यभार्यो गुरोर्भार्याम्	४३७	बृ. यम. (अग्निपु.,
शासनं प्रथमं शेयम्	१९० .	वसि.	2		173. 54)
शासनाद्वा विमोक्षाद्वा	५९२	मनु., 8. 316	शिष्यशिष्टिखधेन १३१,	७५५	गौत., 2. 49
शास्त्रफलं प्रयोक्तरि ४२,	३४३	मी. सू., 3. 7. 18	शिष्यसब्रह्मचारिणः	२९५	याज्ञ., 2. 135
शास्त्रविद्धिर्यथा प्रोक्तम्	२४४	नार., 124. 327	शिष्याणां दशसाहस्रम्	४२८	
शास्त्रविसम्भधीरेण	३६७	शिवपुराणम्	शिष्यान्तेवासिभृतकाः	१२८	नार., 141. 3
शिक्यच्छेदे तुलाभङ्गे	२२८	कात्या., 440	शीर्ष्ण: स्नजिमवोनमुच्य	७५२	एकाझिकाण्डः, 1. 4
शिक्यद्वयं समासज्ज्य	222	नार., 116. 271	शीलाध्ययनसंपन्ने	१२९	नार.
शिक्यद्वयं समासज्ज्य	२२२	पिता.	ग्रुकसारिकाति त्तिरि	५६२	कर्य., p. 2486
शिक्षयन्तमदुष्टं च	१३१		ग्रुक्तं पर्युषितोच्छिष्टम्	५७९	याज्ञ., 1. 167
शिक्षितोऽपि कृतं कालम्	१३१	नार., 144. 18	शुक्तवाक्याभिधाने	९०	शङ्खलि. ($ABORI$,
शिखाजटो वा वापयेदितरान्	X310	नार., 144. 19			vol. 8, p. 110)
ATTENDED COMMEN	८०७	आप. ध., 1. 2. 32	गुक्ता वाच:	४३१	गौत., 2, 25
शिखी यज्ञोपवीती च	८६२	ब्रह्मवे.	गुक्रशोणितसंभव:	२५९	
शिग्रुपत्रसमं पत्रम्		·	गुहैस्तु तर्पयेद्देवान्		वसि., 15. 1
शिन्वातः सूर्पवातश्च	477	^	ग्रुचि: पीठमधिष्ठित:	\$00	गोभिल:
^	३९४	लिङ्ग.	गुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य	७३५	देव.
शिर: मानृत्य कुर्नीत		याज्ञ., 3. 243	गुद्ध वेद् गमयोध्वं माम्	८७३	गीता., 6. 11
शिरः प्रावृत्य वाससा	६७५	कात्या.	गुरुष्याच्या माम् गुद्धश्रवणसंयुक्ता	२२७	याज्ञ., 2. 102
शिरःस्थायिविहीनानि	६७७	स्कान्द., 4. 35. 55	गुद्ध स्तदहरेवासी -	485	ब्रह्मचे.
शिर:स्नातस्तु तैलेन	588	पिता.		484	यम. स्मृ. संद., 12
शिरसो मुण्डनं तस्याः	६९६	मनु., 4. 83	गुद्धात्मतत्त्वविज्ञानम्	८८४	⁵ यास.
जिल्ला पुरस्त तस्याः	20	यम.	गुद्धा भर्तश्चतुर्थेऽह्म	३७२	आप.
			ग्रुद्धिः प्रावो द्रवस्य तु	३८६	याज्ञ., 1. 190

राजिः वैज्ञाने सम्म	27/	अङ्गि.	शुद्रस्य चेहरां पापम्	३७६	
शुद्धिः संचयनं दाहात् शुद्धेश्व कारणं प्रोक्तम्	3 <i>7C</i>	-	सूद्रस्य यहरा पापम् सूद्रस्य ब्राह्मणीं मोहात्	२७६ ६०६	प्रचे.
ग्रुद्धव कारण प्राक्तम् ग्रुद्धेस्तु संशये चैव	२३९		सूद्रां गत्वा तु वे विशः	५०५ ६०६	त्र प. ष. त्रि.
	२ <i>२८</i>	कात्याः, ११ ० पिताः	सूद्राजातस्तु चण्डाल:	२७६ २७६	याज्ञ., 1. 93
शुद्धो भवति धर्मेण ————————————————————————————————————	२४८		सूद्राजातस्य यण्डालः सूद्राजातो निषाद्यां तु	२७६ २७६	मनु., 10. 18
शुद्धये चान्द्रायणं कार्यम्	५७०	परा.	सूद्राजाता ।नेपाचा छ सूद्राणां चोपवासेन	६२४	সন্তু:, 10. 10 অङ्गि.
शुद्धयै चान्द्रायणं कुर्यात्	६१९	हारी. ी	शुद्राणां चापपासन शुद्राणां तु सधर्माणः		બાજ્ઞ.
शुध्येद् विप्रो दशाहेन	३५९	हारी.		२०१,	मनु., 10. 41
शुध्येयुर्मरणाद्वीर	५९१	भवि.		, ६६५	भनु., १७. मा
शुनां च पतितानां च ६७४		मनु., 3. 92	द्युद्राणां दशम: पिण्ड:	330 Y22	717
रा ना घातावलीढस्य	३७८	परा., 5. 6	शूद्राणामपि चैवं स्यात्	४२२	नार.
ग्रुना घातावलीढस्य	६२४	हारी.	शूद्रादायोगवं वैश्या	२७६	याज्ञ., 1. 94
गुनामुच्छिष्टकं भुक्त्वा	५८२	হান্ধ্র. (ABORI,	शूद्राचै: प्रेक्षितश्चेक्षन्	७३६	আশ্ব.
		vol. 8, p. 125)	शूद्राध्यापकयाजको 	४८४	यम. क ीन ०० ४६
शुनीं चैत्र द्विजो गत्वा	६१०	च. वि	ग्रुद्रापुत्रवत् प्रतिलोमासु	२६८	गौत., 28. 46
ग्रुनो मांसं ग्रुष्कमांसम्	५७८	शङ्ख.	द्यूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यस्य • ००००	२६८	गौत., 28. 40
शुन्धन्तां पितरः	३४६	आश्व. श्री., 2. 6	ग्चुद्रायां क्षत्रियविशोः	९४	मनु., 8. 383
शुभप्रवेशनिष्कामम्	८४७	मत्स्य.	शुद्रायामिवकं वेश्याम्	५५५	अ ङ्गिः ²
शुभे रौक्मे च कुण्डले	७४७	मनु., 4. 36	शूद्रालये रमशाने च	७४३	मार्क.
ग्रुभ्रेण पष्टकेनैव	८४२	गरुड.	श्रुद्रा वैश्याः क्षत्रियाश्र	३५८	ब्रह्म.
शुल्कं दद्युस्ततो मासे	४४	बृहस्प.	शुद्रेण सह भुक्तवानम्	५८३	यम.
ग्रुल्कस्थानं परिहरन्	४३	मनु., 8. 400	द्युद्रे समगुणं दानम्	787	बृहस्प., 14. 10
ग्रुह्कस्थानेषु कुशलाः	४३	मनु., 8. 398	श्र्द्रो गुप्तमगुप्तं वा	९४	मनु., 8. 374
गुश्रूषकः पञ्चविधः	१२८	नार., 141. 2	शूद्रोच्छिष्टभोजने 	५८२	आप. ध., 1. 21. 17
गुष्कवासा: स्थले कुर्यात्	७०१	हारी.	शूद्रोऽपि दशमीं गतः	४६०	मनु., 2. 137 —
शुष्केणान्तर्जलेनैव	900	लिखि:	शुद्रोऽप्येवंविधः कार्यः	३५	यम.
शुद्रं गत्वा चरेद्देश्या	६१३	प्रचे.	शूद्यां द्विजातिभिर्जातः	३१२	बृहस्प., 26. 122
शूद्र: समाचरेत् पादम्	६४२	च. वि.	शून्यो भवति कल्पान्ते	१८	वि. पु., 2. 7. 20
	६६४	परा., 11. 22	द्यूरं व्यूहविधानरम्	48	महाभार,
शूद्रकन्यासमुत्पन्नः	६१३	च. वि.	शूल्यं तमग्री विपचेत्	१०२	नार., 213. 31
शुद्रगर्भे भवेत् त्यागः	4	देव.	शृङ्गं प्राधान्यसान्वोश्च	668	त्रिकाण्डी, 3. 3. 26
ग्र्द्र धर्मस्त्रिवर्णग्रुश्रूषा		याज्ञ., 3. 241	शृङ्गिणो वत्सनाभस्य	२४१	पिता.
श्द्रप्रेष्यं हीनसंख्यम्	४९०	सुम. JOR, vol. 8,	श्रङ्गिणो वत्सनाभस्य	२४२	नार.
श्रुद्रयाजकः सर्वद्रव्य	६३५	p. 86)	शृणु भोस्त्वमिदं विप	424	अङ्गि. उ., 3. 10
			शृतेऽवरोप्य देवस्य त्वा	५३७	उश.
ग्रद्रवदेवा वते	489	शङ्खलि. ਸਜੁ., 8. 104	शेषमात्मनि युज्जीत	८५३	मनु., 6. 12
स्द्र विट्क्षत्रविप्राणाम्	६२१	મનુ., ^{છ. ૧૦} ૧	शेषाश्चेदनृतं ब्रुयुः	885	नार.
श्चद्रस्तु ब्राह्मणीं गच्छेत्	६०६	संव., 168			

रोषेषूपवसेदहः	६२१		श्रीकृच्छु: श्रीफलै: प्रोक्त:	486	मार्के.
The state of the s	, १०५	मनु., 8. 320	श्रुतं तु सर्वेभ्यो गरीयः	४६०	गौत., 6. 22
शेषेष्वेकादशगुणम्	१०६	मनु., 8. 322	श्रुतं देशं च जातिं च	९०	मनु., 8. 273
शैंशपी तदलामे तु	२२१	नार पिता.	श्रुतवित्ते विदित्वास्य	६६	मनु., 7. 135
शोणितं दृश्यते यस्य	२४८	पिता.	श्रुताध्ययनसंपन्नम्	५६	ब्यास. (IC, vol. 9,
शोधयेत् पूर्ववादं तु	६१	नार.			p. 68)
शोध्यस्य जननी तातः	२४६	बृहस्प.	श्रुताध्ययनसंपन्ना:	५६	याज्ञ., 2. 2
शोभाढ्या दीर्घिका प्रोक्ता	८३५	देवीपु.	श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यम्	६१	याज्ञ., 2. 7
<u>शोष्यित्वार्कतापेन</u>	३७८	परा., 7. 30	श्रुतीरथर्वाङ्गिरसी:	६३७	मनु., 11. 33
शोषयेदथवा त्रिंशत्	388	ब्रह्म.	श्रेणिनैगमिपाष्ठिड	३८	याज्ञ., 2. 192
शौचवच्छोधनं कुर्युः	440	अङ्गि.	श्रेयस: श्रेयसोऽलाभे	२६४	मनु., 9. 184
शौचाहतें वामपादम्	५७८		श्रेय:सु गुरुवद्वृत्तिम्	४३५	मनु., 2. 207
रमशानगोचरं सूते	२७८	मनु., 10. 39	श्रेयांसं न प्रबोधयेत्	७५२	मनु., 4. 57
इमशानपतिता न्तिके	६२७	याज्ञ., 1. 148	श्रेष्ठविप्रसुवर्णे तु	490	भवि.
रमश्रुलोमनखानां च	३३१	ब्रह्म.	श्रेष्ठानि पद्दवस्त्राणि	७१३	भर.
रयामाकं चीनकं चैव	८२९		श्रोतारो विगिजस्तत्र	40	व्यास.
अवणाश्विधनिष्ठाद्वी	७७९	वृ. मनु.	श्रोत्राक्षिरसनाघाण	८७५	यम.
श्राद्धं करिष्यन् कृत्वा वा	७३९	आश्व. स्मृ., 5. 272	श्रोत्रियः श्रोत्रियं साधुम्		
श्राद्धं कार्यं व्रतान्ते च	420	जाबा.	श्रीत्रियाद्या वचनतः	११०	मनु., 8. 393
श्रादं कुर्यात् प्रयत्नेन	७७७	ब्रह्म.	गान गाना च पनतः	१९५	नार., TSS,
श्राद्धं तिलोदकं कुर्यात्	884	रतावली	श्रोत्रिया ब्राह्मगस्य		58. 135
श्राद्धं न चैकवर्णस्य	220	काष्णी.	श्रोत्रिया भोजनीयास्तु	२९५	गौत., 28. 42
श्राद्धं वा पितृयज्ञ: ३५,	६७२	कात्या. हमृ. 13. 4	श्रोत्रियायैव देयानि	३४६	बृहस्प. आ., 137
श्राद्धकर्म तपश्चैव	33	भवि.	श्रोत्रियास्तापसा वृद्धाः	८०२	मनु., 3. 128
श्राद्धकर्मातियेयं च	30	व्यास.	श्रोतिये चैव साहस्रम्	१९५	नार., 93. 158
श्राद्धादि मातापितृभिः	४३१	ब्रह्म.	श्रीने नंगान	७४८	बृहस्प., 14. 11
श्राद्धानि षोडशादत्त्वा	340	गोभिल:	श्रीत्रे संस्पृद्य मनः	835	बोधा., 1. 2. 27
श्राद्धाईद्रव्यसंप्राप्ती	७८१	मार्क., 31. 22	श्रीतं वैतानिकामिषु	००३	याज्ञ., 1. 97
श्राद्धे दर्शदिने चैव	६८२	देव.	श्रीतं स्मार्ते तथा कर्म	६९५	भृगु.
श्रादेष्वेतानि देयानि	690		श्रीतं सार्ते फलस्नेहै:	८५३	याज्ञ., 3. 49
0 2	७९२	कार्ष्णाः (अङ्गिः पू.,	श्रीतस्मार्तक्रियाहेतो:	48	याज्ञ., 1. 314
	CTO Y	906)	श्रीतस्मार्ताधिकारी स्यात्	४३७	भृगु.
श्रावणं कर्म कुर्वन्ति	888	300)	श्रौते कर्मणि तत्कालम्	३५६	व्याघ्र.
2 C STREET	888	बोधा 1 ह 145	% के ज्मनिष्ठ यूतवान्तानि	६९२	मनु., 4. 132
Port remains	४६७	बोधा., 1. 5. 143	श्लेष्मातकस्य च्छायायाम्	४४७	यम., (उश्च. स्मृ. स.,
· Pores verific	६९९	मनु., 2. 52			3. 73)
	1,1,		श्लेष्माश्च बान्धवैर्मुक्तम्	८६६	
				440	याज्ञ., 3. 11

श्लोकत्रयमपि ह्यस्मात्	७३५	याज्ञ., 3. 331	षड्।त्रं तु तथा प्रोक्तम्	६२५	मनु.
श्वः श्वः पचनमाण्डानाम्	888	राङ्कलि. (ABORI,	षड् वर्षाणि राजन्ये	944	हारी. (NPP, vol.
- HELDING		vol 8, p. 112)			63, p. 193)
श्वकाकगृष्ट्रोपघाते	397		षड्विंशः पुरुषोत्तमः	८७७	यम.
श्वकाकाद्यवलीढ	468	शाता.	षड्विधस्तस्य तु बुधैः	585	नार., 157. 3
श्वकाकोष्ट्रखरोळ्क	393		षड्विधान्यैः समाख्याता	१६८	बृहस्प., 10. 8
श्वगर्दभनादाः सालावृक	४४७	आप. घ., 1. 10. 19	षड्हस्तं तु तयोः प्रोक्तम्	222	नार., 114. 261
श्वगोमायुक्पीनां च ५७१	, ५८२	यम.	षड्हस्तं तु तयोः प्रोक्तम्	२२२	पिता.
श्वनकुलसर्पमण्डूक	886	गौत., 1. 64	षण्डं तु ब्राह्मणं हत्वा ५४।	७,५६१	ष. त्रि.
श्वपतित्रण:	५६०	याज्ञ., 3. 270	षण्ढके त्रपुसीसकम्	५६१	याज्ञ., 3. 273
श्वपदेनाङ्कयित्वा तम्	१३०		षण्डको लिङ्गहीनः स्यात्	५६१	देव.
श्वभ्रं वा पतिताकस्मात्	449	व्यास.	षण्डसूनकयोश्चेव	६६३	यम.
श्वश्रु: पूर्वजपत्नी च	306	बृहस्प., 26. 32	षण्डायामवकीर्णः	600	शङ्ख.
श्वसूकरखरोष्ट्राद्यैः	३९६	देव.	षण्णां प्रत्येकमेतेषाम्	45.8	जाबा.
श्वमुगालकाककुककुट	५७५	प्रचे.	षण्मासनिचयो वा स्यात्		मनु., 6. 18
श्वसृगालखरैर्दष्टः	६२३	मनु., 11. 199	वण्मासात् पक्षिणी भवेत्		10.560
श्वसृगालमहिषाजा	६२३	सुम.	षण्मासानब्दमेकं वा ४७२		संव.
श्रेतं चैव तथा रक्तम्	७१४	तत्त्वसागरः	षण्मासान् कामयेनमत्र्यः	६११	अत्रि.
श्वेत: खुरविषाणाभ्याम्	446	0	षष्टिका कालशाकं च	८२७	पद्म.
श्वेत: खुरविषाणाभ्याम्	८१९	शौन. (आश्व. गृ. प.,	षष्टिवर्षसहस्राणि	६८	व्यास. (IC, vol. 9,
વતા, બુતાવતાના તાન		AL, 26. 4)			p. 72)
श्वेतमश्वं शुभं स्नातम्	८४२	गहड.	षष्टिवर्षसहस्राणि	६८	बृहस्प. आप., 40
श्वेतवर्णो भवेद्विपः	८१८	मत्स्य.	षष्टेरूर्धं तु कुच्छ्रः	६२६	संग्र.
श्वोऽनध्यायेऽथ शर्वर्याम्	884	हारी-	षष्ट्या नाशे जलं देयम्	206	
स्राऽनध्यायऽय रापपान्	001	The state of the s	षष्ठं तु क्षेत्रजस्यांशम्	२६४	
	220		षष्ठं तु तण्डुलाः प्रोक्ताः	२०७	बृहस्प. स., 525
षट्पञ्चाशसमधिकम्	२२९	ब्रह्म.	षष्ठे काले पयोमक्षः	६३३	वृ. हारी.
षट् पलानि तु तप्तस्य	५१६	मनु., 3. 38	षष्ठे काले पयोभक्षः	440	कर्य.
षट् षट् कायोढजः सुतः	806	413.9	षष्ठे चान्द्रायणं कुर्यात्	६१८	परा., cf. 4. 12
षडऩं ब्रह्मचंये च	६०१	शिवपु. वायुसं. उ.,	षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत	909	शौन., ऋश्विधानम्,
षडध्वशुद्धिं विधिवत्	३६७	29. 208			3. 168
	1120		षाण्मासिके तु संसर्गे	४७४	बृहस्प. प्रा., 26
षडब्दं च चरेत् कुच्छ्म	498	স নি ২ 23	षाण्मासिके तु संसर्गे	६१८	
षडानुपूर्वाद्विशस्य	806	मनु., 3. 23 गौत., 8. 12	षोडशकस्तु विकारः	८७३	सांख्यकारिका, 3
षड्भि: परिहार्यो राजा २१२		गात., o. 12 हारी. (आप., 9. 13)	षोडराद्वादशाष्ट्राभिः	६९७	
षड्भिस्त्रिभिरथैकेन	३५९		षोडशाद्यः पणान् दण्ड्यः	११३	याज्ञ., 2. 224
षड्रात्रं ततो नियमातिकम	५३८	उश.			

श्रीवनासृक्शकुन्मूत्र	७४९	যায়., 1. 137	संबन्धेन विना देव	५४९	भवि.
संकरीकरणं जेयम्	Vo 3	मनु., 11. 68	संभावयति चान्नाचै:	४२८	- 0 140
सकराकरण ययम् संकल्पोऽध्यवसायश्च	४९३ ४६६	ब्रह्मचै., 2. 19. 26	संभावयति चान्नेन	४७१	मनु., 2. 142
तंकस्याऽस्यतायम्य संक्रमध्यजयशीनाम्	१४५	मनु., 9. 285	संभूय च समुत्थानम्	48	मनु., 8. 4
संकान्त्यामक्षयं श्राद्धम्		न्तुः, <i>५</i> . 205 कूर्म., 593	संभूय वणिजां पण्यम्	११७	याज्ञ., 2. 250
संक्रामन्तीह पापानि	४७३	क्रूम., <i>59</i> 5 गीत.	संभोज्यातिथिभृत्यांश्च	७२६	याज्ञ., 1. 105
संख्या रहिमरजोमूला ७५			संभ्राम्य छोटिकां दद्यात्	८६३	योगशास्त्रम्
संगवे वा मृदाद्भिश्च	, ५६६ ३७२	યું દેવને, 0. 28	संरक्षेत् सर्वतश्चैतान्	६ ६	मनु., 7. 135
संगवे स्नानमाचरेत्		नेज	संलापस्पर्शनिश्वास	४७३	देव., 33
संचरेत् तानि शनकै:	3 E 8	देव.	संवत्सरं क्रियाहानि:	६३९	वि. पु., 3. 18. 39
संतित: स्त्रीपशुष्वेव	५४४ १८९	यम.	संवत्सरं च गायत्रीम्	८०३	रमृतिसंग्रह:
संतर्प्य स्वान् पितृन् पूर्वम्		याज्ञ., 2. 57	संवत्सरं व्रतं कुर्यात्	५६३	হাল্প., 17. 53
सं ते वायुवीतेन		याज्ञ.	संवत्सरकृतं पापम्	५१८	जाबा.
संत्यज्य ग्राम्यमाहारम्	3 ? 3	मै. सं., 1. 2. 15	संवत्सरत्रयं कुर्यात्	८०३	रमृतिसंग्रह:
संदंशेन नियुक्तो वा	८५३	सनु., 6. 3	संवत्सरात् पञ्चदश	६१०	च. वि.
संदिग्धमन्यत्प्रकृतात्	२३२	नार. पिता.	संवत्सराधं कुर्वीत	५९३	হা <u>ল্</u> ল., 17. 16
संदिग्धे प्रातिभाव्ये च	ξ ?	कात्या., 188	संवत्सरेण पतति	४७४	कूर्म., 660
संदिग्धेषु च कार्येषु	१६९	संव.	संवत्सरेण पतित	४७४	हारी.(मनु.,11.180)
संदृष्टं चाप्युदक्यया	200	नार., 91. 147	संवत्सरे वा संपूर्णें	४२४	नार.
संदेहे चोत्पन्ने दूरे	५७३	मनु., 4. 208	संवत्सरोत्सन्ने ऽमिहोत्रे	६२६	हारी. ($\mathcal{N}PP$, vol.
तेष्ठ चारम्म पूर् संधिविग्रहकारी तु	२५९	वसि., 15. 7			63, p. 193)
વાગાયમદુઆના વુ	६८	व्यास. (IC, vol. 9,	संवत्सरोदकुम्भं च	७६०	गालव:
rai ne nedi 6	\.	p. 73)	संवसेयुश्च सर्वशः	६६०	
संध्यां प्राक् प्रातरेवं हि	४२९	याज्ञ., 1. 25	संविदा तूभयो:	४८५	
संध्यांशकश्च तत्तुत्यः	३३५	वि. पु., 1. 3. 12	संशये तु न भोक्तव्यम्	422	জङ্গ: ব., 2. 3
संध्याकालः प्रागुदयात्	४२८	अत्रि.	संसक्तसक्तदोषे तु	१४१	कात्या., 740
संध्यासंध्यांशयोरन्तः	३३५	वि. पु., 1. 3. 13	संसर्गचिह्नरूपैश्च	१०९	
संध्याहीनोऽग्जिचिनित्यम्	३७८,		संसर्गतश्च यद् दुष्टम्		3(1)
٠	488	दक्ष., 2. 27	१ उटम् संसर्गदुष्टमेतिद्व	७३०	
संनिक्च ष्टमधीयानम्	११०	कात्या. स्मृ., 15. 7	संसर्गमाचरन् विष्रः ४७:	७३७	भवि., 1. 186. 25
संन्यस्याचार्यमुपतिष्ठेत	२९६	शह्य.	संसर्गे त्वाब्दिके कुर्यात्		
संन्यासिनोऽप्याब्दिकादि	४७७	वायुपु.	मंसजत का क्रिक		
संपरीक्ष्य तु यो दद्यात्	505	स्कान्द.	संसृजतु त्वा पृथिवी	३४९	
संप्रक्ता स्यादथान्त्यैर्वा	६१३	ऋष्य.	संसृत्रं धनसुभयम्	२९६	
संबन्धनामगोत्रेण	७०३	यम.	संसृष्टानां तु यः कश्चित्	३२१	बृहस्प., 26. 112
संबन्धिनः स्त्रियो गत्वा	६०५	च. वि.	संसृष्टानां तु संसृष्टाः	300	कात्या., 932
			संसृष्टास्तेन देयाः स्युः	288	

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

संसुष्टी रह्नाति स्थावरार्जम् १०२ हृ. हारी. संस्कारा हितस्यापि ५८१ विष्णु. संस्कारा हितस्यापि ५८१ विष्णु. संस्कारा हितस्यापि ५८१ विष्णु. संस्कारा हुतस्यापि ५८१ वृ. नार. संस्कृतं वाज्ञमाण्याथी: ७१५ वृ. नार. संस्कृतं वाज्ञमाण्याथी: ७१५ वृ. नार. संस्कृतं वाज्ञमाण्यायी: १९८ काल्या., 354 साम्यवंपुरं प्राप्य ८४६ काल्य. संस्कृतं वेज यरणण्यम् १९८ काल्या., 354 साम्यवंपुरं प्राप्य ८४६ काल्य. संस्कृतं वेज यरणण्यम् १९८ काल्या., 354 साम्यवंपुरं प्राप्य ८४६ काल्य. संस्कृतं वेज यरणण्यम् १८८ व्याता. संस्कृतं केज यरणण्यम् १८८ व्याता. संस्कृतं वेज वाण्याणम् १८६ व्याता. संस्कृतं केज याणणाम् १८६ व्याता. संस्कृतं केज याणणाम् १८६ व्याता. संस्कृतं केज याणणाम् १८० व्याता., 45 साम्यवंपुरं प्राप्य ८४६ व्याता. संस्कृतं केज याणणाम् १८० व्याता., 745 साम्यवंपुरं काल्या १५० व्याता., 32 व्याता. संस्कृतं वाज्ञमाण्याम् १९० वृ. व्याता., 785 साम्यवंपुरं व्यावा १६४ व्याता., 32 व्याता. संस्कृतं वाज्ञमाण्याम् १९० वृ. व्याता., 856 व्याता. संस्कृतं वाज्यव्याम् १९० व्यातः, 856 व्यात्या व्यात्व भुक्तः व्यात्	स्कारः हितस्यापि स्कारा तु भवेदासः स्कृतं चान्नमाज्याचैः स्कृतं चेन यत्पण्यम् स्पृश्चित च ये विश्वाः हतानां तु पात्राणाम् एव तस्य कुर्वात एव ताम्निका प्रोक्तः एव दण्डः स्तेयेऽपि एव दिगुणः प्रोक्तः एव बहुश्रुतो भवित एवांशस्तु सर्वेषाम् एवादुष्टस्तस्य एवास्य भवेद्दोपः कर्पूरं च ताम्बूलम् स्वतुष्टोमास्र १०९, काशादात्मनस्तद्वत् किलाश्रमधर्मस्तु कुर्यादर्धशौचं तु कुर्जादर्धशौचं तु कुर्जाद्दर्धशौचं तु कुर्जाद्दर्धशौचं तु कुर्जादर्धशौचं तु कुर्जादर्धशौचं तु कुर्जाद्दर्धशौचं तु कुर्जाद्दर्धशौचं तु कुर्जाद्दर्धशौचं समाहितः कृत् संस्कृतसंस्काराः
---	---

		_			
स तस्योत्पादयेत् तुष्टिम् ९८		मनु., 8. 288	स धर्म इति विजेय:	७०	परा., 8. 7
स तु चान्द्रायणं कुर्यात्	५८४	अङ्गि.	स धर्ममत्यमृजत	२९	cf. बृ. उ., 1.4 14
स तु त्र्यहेण शुध्येत	६१९	देव.	सधवानां तु नारीणाम्	५२७	परा.
स तु सभ्यै: स्थिरैयुंकः	५६	कात्या.	संधवा संशिर:स्नानम्	४१२	व्यास.
सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामि	७३५	तै. ब्रा., 2. 1. 11. 1	स नाणकपरीक्षी तु	११६	याज्ञ., 2. 241
सत्यं मिथ्योत्तरं चैव	६१	कात्याः, 165	सनाभिनीं मातुलानीम्	६०४	संब., cf. 157
सत्यवाहनशस्त्राणि .	२०९	बृ हस्प., 8. 33	स निगृह्य तथा दाप्य:	१४०	मत्स्य.
सत्यसंधोऽसि भगवन्	२२६	नार.	^ `	८३६	विष्णुधर्मो.
सत्यासत्यान्यथास्तोत्रै:	९०	याज्ञ., 2. 204	स नृपत्यमवामोति	८४६	महाभार.
सत्येन द्योतते राजा	428	अङ्गि. उ., 3. 1	सपणश्चेद्विवाद: स्यात् ६४,	222	याज्ञ., 2. 18
सत्येन द्योतते वह्निः	428	अङ्गि. उ., ३. ।	स पापिष्ठो विवाहानाम्	४०६	मनु., 3. 34
सत्येन माभिरक्ष त्वम्	२४०	याज्ञ., 2. 108	स पारयन्नेव शव:	२६३	
सत्येन शुध्यते वाक्यम्	२००		सपालान् वा विपालान् वा	१२८	मनु., 9.178
सत्येनैव हि शुध्यन्ति	५२४	अङ्गि. उ., ३. ४	सपिण्डता च साप्तपुरुषी		मनु., 8. 242
स दण्डं प्राप्तुयानमाषम्	८५	मनु., 8. 319	सिपण्डता तु पुरुषे	348 31.2	वसि., 4. 17
स दण्ड्य: कृष्णलान्छी १३:	२,१३३	मनु., 8. 215	-0	348 31.1.	मनु., 5. 60
स दीक्षां तत्र संप्राप्य	२९६	महाभार. आश्रम.,	सिंपण्डता तु विज्ञेया	३५५	शाता.
0.0		20. 12	सार उसा छ ।पराया	३६२	য়ঙ্ক্লুলি. (ABORI,
स दीर्घस्यापि कालस्य	१३२	मनु., 8. 216	सपिण्डता निवर्तेत		vol. 8, p. 115)
सहरास्त्रीषु जातानाम्	३२०	मनु., 9. 125	सपिण्डसंतितविपि	४००	
सहशी सहशेनोढा २८९,	290	बृहस्प., 26. 132	वाग-उत्ततात्वन्य	२७०	मार्क. (वि. पु.,
सदैतेऽतिथयः प्रोक्ताः	७२४	परा.	सपिण्डापत्यदारेषु		3. 13. 30)
सदोगवासी भवति	७३६	बोधा., 2. 7. 26	मणिहात स्टब्स	४८१	बृ. यम.
सद्भावं दिव्यदृष्टेन	२०७	कात्या., 231	सर्पिण्डापत्यदारेषु ६०३,	६०९	यम.
सद्यः कृते चाप्यथ	८९०	विष्णु(Г)., 99. 11	सपिण्डा स्याद् द्विजातीनाम्		वृ. मनु.
सद्य: प्रक्षालको वा स्यात्	648	म्बु., 6. 18	सपिण्डीकरणं चाब्दे	586	च. वि.
सद्यः शौचं भवेत् तत्र			सपिण्डेष्ट्रादशाहम्	४०४	बोधा., 1. 5. 91
		6. 24)	सपिण्डेष्या सप्तमात्	४०४	बोधा., 1.5.91
सद्यः स्तानं प्रकृवीत	६२२	/	सपितु: पितृकृत्येषु	५७७	कात्या. स्मृ., 16. 12
सद्य एव विमुच्येत	३६७	शिवपु. वायुसं. उ.,	स पीतसोमपूर्वोऽपि	६७०	मनु., 11. 8
		29. 205	स पुनर्द्विविधः प्रोक्तः	१६९	नार., 83. 125
सद्योऽमिपवेशादतिपातकिन:	४६६	हारी.	सप्तधा लौकिकं लेख्यम्	१९०	बृहस्प., 6. 5
सद्यो जातं तु तं पीत्वा	650	Πa	सप्तपणांस्तु ये दर्भाः	489	परा., 11. 34
सद्या भ्रहयत्कुदुम्बार्थे ३५५.	३६९	घड., 77	सममं सोमदैवत्यम्	२२९	पिता. (बृहस्प.,8.55)
स दिशाह क्षीरेण	Lain	ידות	सप्तमाद्दामाद्वापि	808	याज्ञ., 3. 3
स द्वी कार्पापणी दद्यात्	0.0	TT	सप्तमीं च तथा प्रजीम	४०१	नाशः, उ. उ च. वि.
	, , ,	मनु., 9. 282	सम्मां विज्ञातकाः	800	
			Ţ	000	वि. पु., 3. 10. 23

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

संतरात्रं पीत्वा भ्रूगहत्याम् ५३८ सतपष्टिस्तथा लक्षाः ८६ सतांशं चापविद्धस्तु २६ सतागाराण्यपूर्वाणि ५४ सतागाराण्यपूर्वाणि ५४ सतागाराण्यपंकित्वाति ८६ सतागाराण्यपंकित्वाति ८६ सतागामाद् ग्रहक्षेत्रात् १४७,१४ सतावरान् सत परान् ४० सताश्वत्यस्य पत्राणि २३ सताहेन तु कृच्छ्रोऽयम् ५२ सप्राकारप्रतोलीकम् ८४ सवन्धे भाग आशीतः १६ सब्रह्मचारिकात्मीय	याज्ञ., 3. 103 तहा. यम. विस., 10. 7 बृहस्प., 14. 4 शौन. (आश्व. ग्र., 1. 6. 1) याज्ञ., 2. 103 याज्ञ., 3. 315 सहस्य. व्यास. (IC, vol. 9, р. 84) याज्ञ., 2. 85	समिम्छिन्ति पिण्डानाम् समयस्यानपाकर्म समये: परिगृह्याथ समर्घे पण्यमादाय समर्चयेद्धिरं नित्यम् समवणोंऽपि विमं तु समवायेन वणिजाम् समविद्याधिकानां तु समवेतैस्तु यत् प्राप्तम् समस्तत्र विभागः स्यात् समानकर्तृकयोः पूर्वकाले समानजातिसंख्या ये	2	देव. नार., 163. 1 नार., 117. 276 यम. (बृहस्प. प्रा.,10) स्कान्द. नार. याज्ञ., 2. 259 कात्या., 875 बृहस्प., 26. 18 मनु., 9. 134 मनु., 9. 210 अष्टा. 3. 4. 21 व्यास. (<i>IC</i> , vol. 9, р. 96)
स भवेद्यक्षराजस्य ८४ सभान्तः साक्षिणः सर्वान् २० सभाप्रादेवण्डः १३ सभाराजकुलद्वार २१ सभ्यो पार्वणं कुर्यात् ७८ सभ्याः पृथक् पृथग्दण्ड्याः १५ सभ्याः सज्यिनो दण्ड्याः १६ सभ्याः सह नियोक्तव्यः ५ सभ्येः सह नियोक्तव्यः ५ समं दद्यात् तत्सुतौ तु १८	ह स्कान्द. नार. (कात्या., 342) बृहस्प., 17. 11 नार., 115. 265 परा. यार्च., 2. 4 यार्च., 2. 305 व्यास. यार्च., 2. 3 नार. व्यास. (IC, vol. 9, p. 86) श्रह्मिल. (ABORI, vol. 8, p. 108)	समुत्थानव्ययं दाप्यः समुत्थानव्ययं दाप्यः समुत्सृजेद्वाजमार्गे समुद्धरेत् तैलघृतात् समुद्रग्रहभेदकृत् समुद्रपरिवर्ते च समृहस्थाश्च ये चान्ये		मनु., 8. 287 मनु., 9. 282 बृहस्प., 8. 72 याज्ञ., 2. 232 याज्ञ., 2. 247 कात्या., 349
समं स्यादश्रुतत्वात् १८८, २८ समश्रदर्शनात् साक्ष्यम् २० समग्रधनभोक्ता स्यात् २६ समजातिगुणानां तु ९ समत्वं ब्राह्मणेर्गच्छेत् ५६ समन्यूनाधिका भागाः २८ समभावे तु देवानाम् २४ सममंशित्वमाख्यातम् २८२,२८	भनु., 8. 74 अब्रह्म २ बृहस्प., 20. 5 २ भनि. १ बृहस्प., 26. 15 अनार.	समृहो विणगादीनाम् समृद्धो धर्मदेश: स्यात् समो वा हीयमानो वा सम्यगारोग्यशालायाम् स यजेताश्वमेधेन स यद्येकपुत्र: स्यात् स रक्षितो दिनस्यान्ते	\$ 3 0\$ 2 0\$ 2 0\$ 4 8 9\$ 4 8 9\$ 4 8 9\$ 5 4 9	आदित्यः नारः, 118. 283 नन्दिपुराणम् भविः शङ्खलिः (ABORI, vol. 8, p. 105)

स राज्ञा स्वांदाके ३११, द स राज्यस्थानमामोति ८ सर्पन् सर्पन् दारो यायात् द सर्पमार्जारनकुल सर्वे त्रिपादमधे च सर्वे पुनत मे यवा: सर्वे भूम्यनृते हन्ति ६ सर्वे व्याहृतिभि: कार्यम् सर्वे सरोपमश्रीयात् ६ सर्वे एव विकर्मस्थाः सर्वेगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् द्यान्यमिति मोक्तम्	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX	मनु., 7. 136 बृहस्प., 26. 140 स्कान्द. नार. पिता. कात्या., 790 लौगा. उद्या. नार., 104. 209 प. त्रि. लौगा. AL MS.,	सर्वस्वं ग्रहवर्जं तु सर्वस्वं ते प्रदास्यामि सर्वस्वं हरतो नारीम् सर्वस्वहरणं कृत्वा सर्वस्वहारमहीन्त सर्वस्वेनापि कर्तव्यम् सर्यास्तेनापि कर्तव्यम् सर्यास्तेन पुत्रेण सर्वाकरेष्वधीकारः सर्वाङ्गलोहितो यम्नु सर्वाण्येतानि द्युद्धानि सर्वाण्येतानि सर्वेपाम् २१० सर्वान् केशान् समुद्भृत्य सर्वान्त्यजानां गमने सर्वान् पितृगणान् सम्यक्	१४५२ १५२७ १४५८ १४०४ १४८ १४८ १४८ १४८ १४८ १४८ १४८ १४८ १४८ १४	कात्या., 640 कात्या., 646 नार., 226. 28 याज्ञ., 2. 187 मनु., 9. 242 लिङ्ग. मनु., 9. 182 मनु., 11. 63 मत्स्य. यम. पिता. परा., 9. 54 अङ्गि. (अत्रिसं.,173) मनु., 4. 17 याज्ञवल्क्यसंहिता
सर्वत एवात्मानं गोपायेत् ८६, १६३, १ सर्वत्र प्रत्युत्थायाभिवादनम् १ सर्वत्र प्रत्युत्थायाभिवादनम् १ सर्वत्रासौ समस्तं च ३१, १ सर्वथा तु वृत्तिरशक्तौ सर्वथा सोऽविभाज्यः सर्वथा सोऽविभाज्यः सर्वदानं न विद्यते सर्वद्रव्यप्रमाणं तु सर्वनाशो भवेत् तस्य सर्वपापेविनिर्मुक्तः सर्वपापेषु सर्वेषाम् सर्वभूतेषु चात्मानम् सर्वमन्नसुपादाय सर्ववणौत्तमां कन्याम् सर्वस्यात् सङ्गत् सङ्गत् सर्वस्य चाहं हृदि सर्वस्य सर्वद्र	४३२	याज्ञ., 1. 216 गौत., 9. 35 आप. घ., 1. 14. 17 वि. पु., 1. 2. 12 गौत., 7. 22 वृहस्प., 14. 5 कात्या., 417 नार. नर., p. 126 विष्णु. गौता., 6. 29 याज्ञ., 1. 242 मनु., 10. 5 कात्या., 97 वोधा. य., 3. 12. 7 गौता., 15. 15 व्यास. (महाभार. उद्यो., 69. 11)	सर्वापणानां पृष्ठचानाम् सर्वाभावे ब्राह्मणजातिमात्रात् सर्वाभावे ब्राह्मणजातिमात्रात् सर्वाभावे स्त्रियः कुर्युः सर्वार्थाम्तस्य सिध्यन्ति सर्वार्थाम्तस्य सिध्यन्ति सर्वार्थाम् सर्वाश्च प्राम्मणसर्वाह्णाद्युतास्ते स्युः सर्वे ज्ञातयोऽभ्यवयन्ति सर्वे ते नरकं यान्ति सर्वे ते नरकं यान्ति सर्वे ते नरकं यान्ति सर्वे ते पापकर्माणः सर्वे धर्मविवेक्तारः सर्वे पृथक पृथग्दण्ड्याः सर्वे वा सर्वेषाम् सर्वेषां कृतचूडानाम् सर्वेषां तु विदित्वैपाम् सर्वेषां वा गव्यम् सर्वेषां वा गव्यम् सर्वेषां वा मौञ्जी सर्वेषामिष तु न्याय्यम्	** ** ** ** ** ** ** ** ** ** ** ** **	नार., 165. 7 शौन. (आश्व. ग्र., 1. 20. 1) लौगा. मनु., 7. 202 पार., 2. 5. 20

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

सर्वेवामप्यभावे तु सर्वेवामल्पमूल्यानाम् सर्वेवामेव वत्सानाम्	२९५ १०७ १२६	ਸਜੁ., 9. 188 ਜਾर., 225. 24 शङ्खलि. (<i>ABORI</i> , vol. 8, p. 109)	सविशेषानुबन्धं च सन्नृद्धिकं गृहीत्वा तु स वेदिवकयी नाम स वै दुर्बाह्मणो नाम	५९० १७१ ४५१ ६२६	भवि. बृहस्प. व्यास. जाबा. (कण्व., AL
सर्वेपामेव वर्णानाम् सर्वेपामेव वर्णानाम् सर्वेष्वर्थविवादेषु सर्वेष्वर्याण्यास्तद्दायम् सर्वेरनुमतं कृत्वा सर्वेस्पायैरिन्वच्छेत् सर्वोपकर्णेर्युक्तम् सर्पपाः षड् यवो मध्यः सर्लिलं भस्म मृद्धापि ३८९ सलिलं श्वासकासानाम् सलिलं न सकृद्धौताम्	३ ५ ५ ३ ३ ४ ५ १ ८ ८ ० १ ५ ७ ७ ७ ७ ७ १ ८ ५ ५ ३ ३ ४ ८ ८ ० १ ५ ७ ७ ७ ७ १ ८ २ १ ४ १ ८ ० १ ८ ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० १ ८ ० ० ० ०	कात्या. (नार.,63.55) अङ्गि. नार., 32. 25 यार्च., 2. 23 आप. ध., 2. 25. 6 अत्रि. बृहस्प., 26. 111 उद्य. मनु., 8. 190 आदित्य. मनु., 8. 134 यार्च., 1. 189 पिता.	स वै देवलको नाम स वै वार्धुषिको नाम सव्याहृतिप्रणवकाः सिशाखं वपनं कृत्वा सिशाखं लमते धनम् सिश्कस्याव्यसिनिः सिम्यक् पालितो दद्यात् सिम्याक् साधिनिर्वहिष्कार्यः सिम्याक्विवारयेद्वास्तु	3 7 8 4 9 7 4 8 7 8 9 4 4 9 7 8 8 8 9 8 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9	MS., p. 70) यम. (बृहस्प. मा., 10) मनु., 11. 248 परा., 8. 31 यम. मरी. नार., 125. 328 याज्ञ., 2. 200 कात्या., 311 मनु., 8. 193 मनु., 2. 11 बृहस्प., 16. 17
सिललें: शुद्धिरेतेषाम् सवनगती च राजन्यवैश्यी सवनस्थमकामतः सवनस्थां स्त्रियं हत्वा सवर्णो भार्यामुद्धहेत् सवर्णो असवर्णास्तु सवर्णो भिन्नसंख्या ये सवर्णो भातरो माता सवर्णोयां संस्कृतायाम् सवर्णीयाः पुत्रः पीतः १४८	443 448 807 744 388 788 788	बोधा., 2. 2. 14 बोधा., 1. 5. 95		, ६५४, , ७०५, ८२०	मनु., 8. 357 नार., 204. 1 यम., cf. परा. 12.65 मनु., 8. 385 मनु., 8. 378 कात्या., 461 दक्ष., 3. 28 ऋ. सं., 10, 90. 1 यो. याज्ञ., 3. 311
स वर्णाश्रमधर्मस्तु सवासा जलमाप्लस्य ३६५ स वाहनेन दिन्येन स विधिपूर्वं स्नात्वा स विधूयाशु पापानि स विनेयोऽन्यथा कुर्वन्	३३ , ६३२ ८४६ ७४५	भिति., 1. 181. 12 मनु., 5. 77 गौत., 9. 1 स्कान्द. नार., 20. 51	सहस्राष्टाधिकां जाना सहस्रे तु घटं दयात् सहासनं विविक्ते तु सहासनमभिष्रेष्डः सहितैस्तालखर्जूर	२१२ ९३ ८८	पिता.

. ,					
सहितो लोकपालैश्च	२२४	पिता.	साध्यस्य प्रतिगत्तिस्तु	६१	कारंगा.
स हि दासीं समाहूय	३७०	ब्रह्म.	साध्यार्थीरोऽपि गदिते १७६	,२०४	बृह्₹ा., 5. 53
स हि ब्रात्येन पशुना	६२७	काष्णी.	सापलास्तैविंभक्तव्यम्		वृह स्प., 26. 24
सहस्रेखं तु विशेयम्	७३७	भवि., 1. 186. 27	सापिग्ड्यं सतमादृध्वंम्	३५३	
सहोभौ चरतां धर्मम्	४०६	मतु., 3. 30	सा पौर्णमासी महती	५४२	शं. गी. (विष्णुधर्मो.,
सांतपनं द्वितीयेऽह्नि	६११	च. वि.			1. 60. 21)
सांनिध्येऽपि पितुः पुत्रैः	१७९	बृहस्प., 10. 110	सा प्रशस्ता द्विजातीनाम्	४०१	च. वि.
सांवत्सरिकाणाम्	६२८	हारी.	सामन्तकुलिकादीन म्	११५	याज्ञ., 2. 233
साक्षताभि: सपुष्पाभि:	१३१	नार., 150. 43	सामन्तानुमते देयम्	१२७	नार., 171. 38
साक्षिण: साधनं प्रोक्तम्	१७७	कात्या., 228	सामवेद: स्मृत: पित्र्य:	४४८	मनु., 4. 124
साक्षिगश्च स्वहस्तेन	१९१	याज्ञ., 2. 87	सामशब्दे नाथर्वयजुषी	४४९	यम.
साक्षिगां लिखितानां च	१९५	नार. (कात्या., 359)	सामान्यं पुत्रकन्यानाम्	३०८	देव.
साक्षिणो ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः	२२७	पिता. (बृहस्प., 8. 50)	सामान्यं पुत्रदारादि	१५०	बृहस्प., 14. 2
साक्षित्वं प्रातिभाव्यं च	३२४	नार., 200. 39	सामान्यं याचितम् १४६,		दक्ष., 3. 19
साक्षिदोषाद्भवेद् दुष्टम्	१९२	कात्या., 273	सामान्यमस्वतन्त्रत्वम्	१२८	नार., 141. 4
साक्षिपत्यय एव स्यात्	888	मनु., 8. 253	सामुद्र: शुल्को वरम्	४३	बोधा., 1. 10. 13
साक्षिभिर्भावितेनैव	१८८	कात्या., 540	सा मृता नरकं याति	६२०	परा., 4. 14
साक्षिभिर्तिखतेनापि	२०६	पिता. (कात्या., 240)	सायं तु द्वादश ग्रासाः	५१६	परा. (अत्रिसं., 120)
साक्षिभिस्तावदेवासी	१७६	कात्या., 473	सायं द्वाविंशतिर्प्रासाः	५१६	अपि.
साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यः	२३२	यारा., 2. 104	सायं प्रात: समिधमादध्यात्	714	
साक्षिष्भयतः सत्सु	१९९	याज्ञ., 2. 17	सायं प्रातदिंनाधं स्यात्	्००६ ५१५	সাপ্ত., 1. 22. 6
साक्षेपं निष्ठुरं ज्ञेयम्	22	नार., 209. 2	सायं प्रातिभक्षेत		आप., 1. 14
साक्ष्यभावे तु चत्वारः	888	मनु., 8. 258		४३०	शौन. (आश्व. ए.,
सागमो दीर्घकालश्च	१५८	न्यास. (<i>IC</i> , vol. 9,	सायं पातभंजीत	Y2.	1. 22. 5)
		p. 77)	सायं पातस्तथैकैकम्	830 (* 0)	गौत., 8. 59
सा चेदक्षतयोनिः स्यात्		मनु., 9. 176	सायं प्रातस्त्वन्नम्	५१५	आप., 9. 43
सा शेया पौरुषी भुक्तिः	१६०	व्यास.(IC, vol. 9,	सायं संध्या त्रिघटिका ६८७	७३६	गौत., 9. 59
		p. 77)	सायं समागतो योऽसी		
साधयेद्धस्तसंदेहे	१९४	कात्या., 286	सायं स्नायात् प्रगे तथा	71 10	प्रचे.
साधारणः समस्तानाम्	२१०,			८५४	3.7 0
	286	पिता. (बृहस्प., 8.13)	सा यथाकाममइनीयात्		नार., 56. 28
साधारणस्त्रियो नास्ति	६०३	व्याघ्र.	सायमेवामिपूजेत्येके	४२९	आप. घ., 1. 4. 17
साधारणस्यापलापी	११३	याज्ञ., 2. 236	सायाह्ने ग्रहणं चेत् स्यात्	७२९	मार्क.
साध्यपालस्तु कर्तव्य:	५६	च्यास. (IC, vol. 9,	सायाह्नेऽप्यथवा कुर्युः	१७०	
		p. 68)	सार्थः प्रवसतो मित्रम्	६८७	महाभार., वन. 314.
साध्यमानो नृपं गच्छन्	१७५	याज्ञ., 2. 40	Tiere can		66
			सार्घाश्चतस्रः पलसप्तयुक्ताः	७७९	जैमिनि:

सार्वभौमे त्रिरात्रं स्यात् सार्ववर्णं चरेन्द्रैक्षम् सालग्रामशिलायां तु सावित्रान् शान्तिहोमांश्च सावित्रीं च जपेन्नित्यम् सावित्री पतिता यस्य सावित्रीपतिता त्रात्याः सावित्र्याः प्रापणमुपनयनम् सावित्र्याः प्रापणमुपनयनम् सावित्र्याः प्रापणमुपनयनम् सावित्र्याः प्रापणमुपनयनम् सावित्र्याः प्रापणमुपनयनम् सावित्र्याः प्रापणमुपनयनम् साहित्र्या प्रणवेनाथ्य साहस्त्र्वे सुवर्णानाम् साहसस्ते यपारुष्य साहसे प्रणामासीति साहस्रस्त्र्तमो ज्ञेयः साहसे परगामिनी सितोक्षवस्त्रसम्माविष्राश्च सिद्धस्य हविष्यस्य सिद्धह्वियां महतां च सिद्धिरस्योभयस्यापि सिद्धे योगे त्यजन् देहम्	7 0 0 7 4 8 0 7 0 0 7 0 0 7 6 8 7 0 0 0 7 0 0 7 0 0 7 0 0 7 0 0 7 0 0 7 0 0 7 0 0 7 0	भृगु. स्कान्द. मनु., 4. 150 मनु., 11. 225 यम. याज्ञ., 1. 38 कात्या. पिता. याज्ञ., 1. 366 त्रिकाण्डी., 3. 3. 13 अष्टा., 4. 2. 21 याज्ञ., 2. 12 नार., 122. 315 नार., 207. 21 बृहस्प., 8. 34 नार., 226. 31 वसि., 13. 52 आश्व. य., 1. 2. 1 बोधा., 1. 6. 45 नार., 87. 139 याज्ञ., 3. 203 नेव. 16	सुताथेषां प्रभतेव्याः सुदीर्षणापि कालेन सुधावित्रां चतुरम् सुनिणिक्ते मृदं दद्यात् सुपरीक्षितमन्नाद्यम् सुप्तमत्त्रमन्तेभ्यः सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वा सुप्तानां प्रमत्तानां वा सुप्तानां प्रमत्तानां वा सुप्तालितपाणिपादः सुरक्षालितपाणिपादः सुरापानेष्ठ जातानि सुरापानेष्ठ प्रमे सुरापानापनुत्त्यर्थम् सुरापानापनुत्त्यर्थम् सुरापानापनुत्त्यर्थम् सरापोऽभिवर्णो सुराम्	9	भवि. डश. मनु., 11. 92
सिन्धुसौवीरसौराष्ट्रान्	८०९ ३७४	देव., 16 हारी. सं., 19. 2	सुरापोऽग्निवर्णा सुराम् सुराप्यधिवेत्तव्या	५६६ ४९०	प्रचे. याज्ञ., 1. 73
सीधुर्गोंडी च मत्स्यण्डी सीमन्तोन्नयनं कर्म	४२२	हारा. ता, 191 - विष्णु. (लघुवि., 1. 10)	सुराबीजं तु किण्वकम्	१७४	मध्य., 10. 6
सीमाज्ञाने नृणां वीश्य सीमाविनिर्णयं कुर्युः सीमाविवादधर्मश्च सीमावृक्षांस्तु कुर्वीत सीमासंघिषु कार्याणि सुकृतानि हरन्त्येते ३९२ सुकृतेः शिपताः स्वैः स्वैः सुगुर्वण्यपहन्त्येनः सुनस्लेहेन वा दद्यात्	8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8	मनु., 8. 249 मनु., 8. 258 मनु., 8. 6 मनु., 8. 246 मनु., 8. 248	सुराभाण्डस्थितं तोयम् सुराम्बृघृतगोमूत्र सुरालशुनपलाण्डु सुरालशुनसंसृष्टम् सुरा वे मलमन्नानाम् सुवर्णकृष्णलं ह्येवम् सुवर्णनाभि नेत्रे च सुवर्णबिस्ती हेम्नोऽक्षे ७५	408 464 888 994 994 498 273 4,890	याज्ञ., 3. 253 हाङ्क्षलि. (ABORI, vol. 8, p. 112) भवि., 1. 186. 25 मनु., 11. 93 ष. त्रिं.

सुवर्णम पहृत्यापि	६४६	मनु., 11. 250	सेनान्यं चाभिषिञ्चेत	५४	४ महाभार.
सुवर्णमाषकं तस्मिन्	२४८	पिता.	सेवकेषु च यहत्तम्	७४९	
सुवर्णरजत:दोनाम् ८५	, १०६	मनु., 8. 321	सेवेत भर्तुरुच्छिष्टम्	७२७	मनु.
सुवर्णरजतादीनाम्	८५	नार., 226. 27	सेह निन्दामवामोति	४१७	मनु., 5. 161
सुवर्णशतमेकं तु	७८	कात्या., 964	सैव तत्र प्रशस्ता स्यात्	६८४	मनु.
सुवर्णसप्ततितमः	७६		सोऽतिथिः सर्वभूतानाम्	७२४	यम.
सुवर्णस्तेन: प्रकीर्णकेश:	५८९	शङ्ख. ($ABORI$,	सोत्तराच्छादनश्चैव	७३१	आप.
		vol. 8, p. 118)	सोदकं च कमण्डलुम्	७४७	मनु., 4. 36
सुवर्णस्तेयऋद्विपः ४७०	, ५८९	मनु., 11. 99	सोदरस्य विधीयते	३००	बृह€प., 26. 107
सुवर्गस्तेयी द्वादशरात्रम्	५९२	सुम. (<i>JOR</i> , vol. 8,	सोदर्य भ्रातरं तथा	५५२	भवि.
		p. 82)	सोदर्याः सन्त्यसोदर्याः	२९३	
सुवर्णस्य सहस्रेण	८२५	वराह.	सोदर्या विभजेयुस्तम्	३०१	मनु., 9. 212
सुवर्णस्यापहरणे ४७०,	५९१	ष. त्रिं•	सोदर्ये तिष्ठति ज्येष्ठ	४८४	गार्ग्य:
सुवर्णाभरणैर्दिव्यै:	७१३	नर., p. 126	सोऽध्यर्धिक इति ज्ञेय:	६६४	परा., 11. 24
सुवर्णाधींने कोशो देय:	२४६	विष्णु(T)., 9. 10	सोऽन्तर्दशाहात् तद् द्रव्यम्	११९	मनु., 8. 222
सुविभक्तं सुकेशान्तम्	८४१	आदित्य.	सोपकारेऽप्यहापित:	१७०	बृहस्प.
सुश्रङ्गं सुखुरं चैव	७१८	मत्स्य.	सोपवास: प्राड्विवाक:	२४५	नार.
सुस्नाता भर्तृवदनम्	४१२	स्कान्द., 4. 4. 23	सोपवास: सूर्यग्रहे	२४८	पिता.
सूक्तस्तोत्रजपं मुक्त्वा	७६५	जमदिः	सोपसर्गस्तदा दण्ड्य:	१८९	पिता.
सूचीत्युक्तः स शास्त्रेषु	१९५	नार., 94. 161	सोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा	३१४	महाभार.अनु., 82.51
सूतकं सकलं मातु:	३६०		सोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा	३१६	महाभार. अनु.,82.56
सूतके तु कुलस्यान्नम्	३५६	यम.	सोऽप्तर:शतसंकीणें	८४३	स्कान्द.
सूतके मृतके चैव	३६६	मरी.	सोमं राजानम्	६५५	寒. सं., 10. 101. 3
सूतके शाव आशौचे	३५६	अ <i>রি</i> .	सोमं राजानं वरुणम्	६५५	सामसंहिता, 1. 91
स्तिकामिवदं हित्वा	३६४	षड., 22	सोऽविद्युद्धस्तु विज्ञेयः	२३३	नार.
स्त्रकार्पासकिण्वानाम्	१०७	मनु., 8. 326	सोषैरुदकगोमूत्रै:	३८५	याज्ञ., 1. 186
	१२५	विष्णु(T)., 5. 83	सोर्णांषो बद्धपर्यङ्कः	६८५	
स्नामांसं शुष्कमांसम्	५७६	शङ्ख.	सोऽसंवृतं नाम तमः	७५१	मनु., 4. 81
	७२९	नृ. मनु.	सोऽस्या दद्यादृणं भर्तुः	१८१	नार., 53. 21
सूर्यादिवासरे यद्यत्	9८३	बृहस्प. थ्रा., 40	सौकरिकव्याधनिषाद	६३३	सुम.
0	४४०	गीत., 23. 21	सौत्र्यो मेखला:	४२५	गौतः, 1. 17
सूर्येन्दुतारका दृष्टाः	६२३	मार्क.	सौदायिकं क्रमायातम्	१४८	बृहस्प., 14. 6
सृष्टश्चेत् ब्राह्मणवधे ४८९, ५	१४८	गौत., 22. 10	सौदायिकं धनं प्राप्य	३०४	कात्या., 905
सेकान्तु कथिता ३८४, ३	३८७	হান্ধ্র., 16. 12	सौदायिके सदा स्त्रीणाम्	४०१	कात्या., 906
सेतुभेदकरीं चाप्सु		**	सीवणीं राजतीं ताम्रीम्	१४९	पिता. (नार., 127.
सेतुस्तु द्विविधो जैयः	८५	नार., 167. 18			345)

व्याख्योदाहृतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

सौवर्णे राजते ताम्रे	२४९	, पिता. (नार., 127.	स्त्रीणामधे प्रदातव्यम्	६०३	
		344)	स्त्रीधनं तदपत्यानाम्	३०८	बृहस्प., 26. 31
स्कन्धादादाय तस्यासौ	१३०	नार., 150. 42	स्त्रीधनं दुहितॄणाम् २९		
स्कन्धेनादाय मुसलम्	५८९	मनु., 8. 315	स्रीधनस्येति धर्मोऽयम्	३०८	,
स्तनत्रयात् सप्तरात्रम्	५३४	मार्क.	स्रीधर्मिणी त्रिरात्रं तु	४१२	स्कान्द., 4. 4. 22
स्तनान्तरे भ्रुवोर्मध्ये	६०७	याज्ञ., 3. 278	स्रीनक्तमन्तरागार	६४	याज्ञ., 2. 31
स्तेन: प्रकीर्णकेश:	५८९	वसि.	स्रीपुंधर्मो विभागश्च	५५	मनु., 8. 7
स्तेना: साहसिकाश्चण्डा:	१९५	नार., 94. 159	स्त्रीपुंथोगेऽभिवादत:	४११	गौत., 6. 6
स्तेनेनैकेन पड़ात्रम्	५३४	मार्क.	स्त्रीपुंसयोगसंज्ञं तत्	९५	नार., 173. 1
स्तेयं ऋत्वा सुरां पीत्वा	५९२	आप. ध., 1. 25. 11	स्त्रीपुंसयोश्च संयोगे ४०३	१, ८७१	याज्ञ., 3. 72
स्तेयं च साहसं चैव	५५	मनु., 8. 6	स्त्रीप्रजाबहुलां वन्ध्याम्	७४०	आश्व. स्मृ., 5. 270
स्तेयसाहसयोदिंव्यम्	२०७	कात्या., 416	स्रीप्रेक्षणालम्भने	४३१	गीत., 2. 22
स्तेये ब्रह्मस्वभूतस्य १०५	, ५९७		स्रीबालब्राह्मणन्नांश्च	८३	मनु., 9. 232
स्त्रियश्च रतिसंसर्गे	३९२	वसि., 28. 8	स्रीभिर्भर्तृवच: कार्यम्	४११	याज्ञ., 1. 77
स्त्रिया: श्रुतौ वा शास्त्रे वा	४१६	यम.	स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च ४७	, ६४३	मनु., 8. 349
स्त्रियामपि प्रतिषेधो वक्तव्य		कात्याः वाशिकाः,	स्रीगुल्कानुग्रहार्थे तु	१४६	नार., TSS, 90. 7
		8. 2. 83	स्रीद्भद्रयोर्धमानम्	६७९	दक्ष.
स्त्रियो विष्रो यदा गच्छेत्	६०९	संव.	स्रीग्ज्द्रविट्क्षत्रवध:	४८४	याज्ञ., 3. 236
स्त्रीक्षीरं तु द्विज: पीत्वा	420	च. वि.	ह्रीषु च संयुक्तासु	३२३	गौत., 28. 48
स्त्रीगर्भिणी गोगर्भिणी ५५१	,५५९	प्रचे.	स्रीसङ्गे साहसे चौर्ये १७	६,२०४	बृहस्प., 5. 53
स्त्रीगोवृषलवैश्यक्षत्रियघाती	४६३	पैठी.	स्थाणुर्भगश्च भगवान्	२२४	पिता.
स्त्री चैकजातिदैवेन	६८५	देव.	स्थानं वंशानुपूर्वी च	६७	व्यास. (IC, vol. 9,
स्त्री चैवं भर्तरि प्रमीते	४१५	भर.	·		p. 72)
स्त्रीशातिस्वाम्यनुज्ञातम्	१४८,		स्थानवीरासनी मौनी ५३	०,५४४	হান্ধ্ৰ. (ABORI,
१५०,	१५१	बृहस्प., 14. 6			vol. 8, p. 118)
स्त्रीणां चतों तु तत्कालात्	3 & 3	अग्निस्मृति:	स्थानाद्वान्यत्र गमनात्	२३९	नार., 122. 312
स्रीणां चैके	७५९	•	स्थानाद्वान्यत्र गमनात्	२३९	पिता., (बृहस्प.,8.61)
स्रीणां तु न भवेद्दिव्यम्	२१६	नार., 112. 256	स्थानासनविहारैवी	८५७	याज्ञ., 3. 51
स्रीणां तु न विषं प्रोक्तम्		नार.	स्थानासनाभ्यां विहरन्	५९३	भवि.
स्त्रीणां मुखरसश्चेव	३ ९२	यम.	स्यान!सनाभ्यां विहरेत्	५२९	मनु., 6. 22
0 4 45	५२९	शाता.	स्थापयेत् तत्र तद्वंश्यम्	४७	मनु., 7. 202
स्त्रीणां साक्ष्यं न्त्रिय: कुर्यु:		मनु., 8. 68	स्थापितां चैव मर्यादाम्	१४३	वृ. मनु.
0 . 0 0	१ २८,	3,	स्थायिनामेष नियमः	११९	नार., 158. 5
	६२°	জাৰা.	स्थालीपाके त्वथापन्ने	६२८	आश्व.
^ ^	^५ ५ ५ ५ ,		स्थालै: सह चतु:ष्रष्टि:	८६७	याज्ञ., 3. 85
•	६०२	कात्या.	स्थावरं तु न भुज्येत	२८३	दक्ष,
	1 - 1	*15.11*	7		

				C 0	
स्थावरं द्विपदं चैव १४७		बृहस्प., 26. 38	स्नानशास्त्रा न पाणिना	६९७	
स्थावरं मुक्तवा	२८८	बृहस्प., 26. 99	स्नानाङ्गरवेन।ञ्जलिना	७०१	व्याघ्र.
स्थावरं हि धनं स्त्रीभ्य:	३०५	बृहस्प.	स्नाने प्रसाधने चैव	६८	मनु., 7. 220
स्थावरस्य क्षयं दाप्यः	११९	नार., 158. 4	स्न,नोदकेन संमिशान्	२४७	पिता. •
स्थावरस्य तु सर्वस्य १४७	, २८५	ग्रुक., 4. 5. 289	स्नाय्वरिथचर्मसंस्पृष्टम्	५७८	संव.
स्यावरस्य समस्तस्य	१४९	न्यास. (IC, vol. 9,	स्नास्यंस्तु गुरुणाज्ञतः	83,9	मनु., 2. 245
		p. 97)	स्नुषायां गमनं चैव	४६५	कात्या.
स्थावर्स्यैतदाख्यातम्	२०६	बृहस्प , 8. 1	स्तेहादर्थप्रसङ्गाद्वा	६३५	यम.
स्थावरेऽप्येवमेव स्यात्	३०२	बृ. मनु.	स्पष्टाक्षरं जितकोधम्	५६	ब्यास. (IC, vol. 9,
स्थावरे विक्रयाधाने	८३	कात्या., 311	_		p. 68)
स्थावरे विक्रयो नास्ति	१५१		स्पृष्टे स्नानं सचैलं तु	६३९	वि. पु., 3. 18. 20
स्थावरेषु विवादेषु	६०	बृहस्प., 2. 38	स्ट्रष्ट्वा संकीर्तयित्वा च	३३२	ब्रह्म.
स्थावरेषु विवादेषु	१६०	बृहस्प., 7. 56	स्फुटहेखं नियुज्जीत	५६	व्यास. (IC, vol. 9,
स्थावरेषु विवादेषु	२०६	पिता. (कात्या., 240)			p. 68)
स्थिरतोये निमज्जेतु	२३६	पिता.	स्फ्यशूर्पाजिनधान्यानाम्	३८३	याज्ञ., 1. 184
स्थुलसूक्षमप्राणिशवे	३९१	ब्राह्म.	स्मरणं कीर्तनं केलि:	४६६	ब्रह्मवे., 2. 19. 26
स्नात: ग्रुचिभूरवोदितेषु	५३६	उश.	स्मार्तकर्म9रित्यागः	३५६	व्याघ्र.
स्नात: संतर्पणं कृत्वा	७०५	হান্ত্র. (ABORI,	स्मृत्यपेक्षं हि साक्षित्वम्	१९६	नार., 96. 170
	•	vol. 7, p. 124)	स्मृत्याचारव्यपेतेन	५७	याज्ञ., 2. 5
स्नातकवतलोपे तु ६२३,	७५ इ	मनु., 11. 203	स्यन्दिनीयमस्संधिनीनां च	460	गौत., 17. 23
स्नातकवतलोपे तु	७४५	3 /	स्यात् कामचारवादोक्तिः	४६९	देव.
स्नातकेनापि तत् कार्यम्	६६९	शौन.	स्यानु वै दुहिता तस्या:	२९१	नार., 196. 27
—— ·	७४५	मनु., 4. 13	स्यादात्ययिको वा	११८	शङ्खलि. ($ABORI$,
	६९८	व्यास.			vol. 8, p. 109)
स्नात्वा ऋचो जिपत्वाप्याः		मनु.	स्यादेतत् त्रिगुणं वक्त्रे	६२४	अङ्गि. उ., 9. 12
स्नात्वा पीत्वा क्षुते ३७३,	G00)	याज्ञ., 1. 196	स्यान्निषेकादिकृ हु रः	४७१	त्रिकाण्डी, 2. 7. <i>'</i> 7
स्नात्वा पुण्डं मृदा कुर्यात्	£ 9 (9	ब्या घ., 39		७१३	भर.
स्नात्वाश्वमेघजं पुण्यम्	६९८	ब्रह्माण्ड.	स्योना पृथिवीति मन्त्रेग	६९९	
स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निम्	६३६	कूर्म., 623	स्रवन्त्य।दिष्वथाचम्य	५०७	बृ. यो. याज्ञ., 7. 111
स्नानं त्रिकालमेव स्यात्	५२९	वैशम्पायनः	स्रावे मातुरित्ररात्रं स्यात्	३५९	मरी.
स्नानं त्रिषवणं तस्य	५५६ ५५६	संव., 131	स्रोतसापहृते क्षेत्रे	१७०	•
स्तानं दानं जपो होम:	900	ਕਿ., 131 ਲਿखਿ. (<i>ABORI</i> ,	स्रोतांसि तर्पयेद्वाहू	६ २२	आयुर्वेद:
सार राज अंग शुन्त,	900	,	स्वं च शुरुकं वोढाईति	३०६	गौत.(शङ्ख. <i>ABORI</i> ,
स्नानं द.नं तीर्थयात्राम्	V01.	vol. 8, p. 132) प्रचे.	स्य अ छरमा माञ्चलस	7 - 7	vol. 8, p. 108)
स्नानं नैमित्तिकं जेयम्	४१५		स्वं दासमिच्छेय: कर्तुम्	१३०	नार., 150. 42
स्तिकालः प्रभातान्तः	६९५	वृ. याज्ञ.			-
रमगामण्डः भभावान्तः	३६३	अग्निस्मृति:	स्वं लभेनान्यविक्रीतम्	१३६	याज्ञ., 2. 168

च्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

स्वं शिल्पमिच्छन्न/हर्तुम् १३	१ नार., 144.16	स्वयं राज्ञा समादिष्टः	६८	व्यास. (<i>IC</i> , vo l . 9,
स्वकालातिकमे कुर्यात् ७८		_		p. 73)
स्वकोशात् तद्धि देयं स्यात् प	२ व्यास. (महाभार.	स्वयं वा शिक्षत्रवणी	६००	मनु., 11. 104
•	शान्ति., 75. 10	-	१९५	नार., TSS, 59.136
स्वक्षेत्रे संस्कृतायां तु २५	३ मनु., 9. 166	स्वयमुक्तिस्वनिर्दिष्टः	१९५	नार., TSS, 60.140
स्वगृहे प्राकृशिरा: सुप्यात् ७४	२ गर्भ.	स्वयमुपगतश्चतुर्थः	२६०	वसि., 17. 33
स्वगृह्याणां कुमारीवालवृद्ध ७२	६ वसि., 11.7	स्वयमेव न कर्तव्यम्	.५२३	परा., 8. 28
स्वगोत्रनामशर्माहम् ४३	२ भर	स्वर्ग: सत्यवचने	२००	गौत., 13. 8
स्वच्छन्दविधवागामी ११	५ याज्ञ., 2. 234	स्वर्णे सुवर्णे कनकम्	४७०	রিকাण্डी, 2. 9. 9 4
स्वजातावुत्तमो दण्ड: ९	४ याज्ञ., 2. 286	स्वर्णपात्रेण रीप्येण	५१९	परा.
स्वजात्युक्तमशौचं स्यात् ३६	१ ब्रह्म.	स्वर्णश्रङ्गीं रौप्यखुराम्	८२५	मत्स्य., 205. 2
स्वज्ञातिग्रामसामन्त १५	१	स्वर्णादिधा तु जातेषु	७९४	आदित्य.
स्वतन्त्रैव हि सा शेया १६		स्वल्पमन्नं त्यजेद्विष्टः	३८८	परा., 6. 72
स्वतन्त्रोऽपि हि यत् कार्यम् ४००	नार., 59. 40	स्वरूपेन वा संविभज्य	२८३	शङ्खलि.
स्वदत्तां परदत्तां वा ६		स्वरुपेऽपराधे वाग्दण्डः	२१३	बृहस्प., 9. 12
स्वदाराश्च गृहस्थानाम् ३९:	≀ লি ङ্ग.	स्ववधूगमने चैव	५०९	शाता.
स्वदेशपण्याच शुल्कांशम् १२०	• विष्णु(T)., 3. 29	स्ववावयं श्रावयेन्नापि	४१२	स्कान्द., 4. 4. 22
स्वदेशेऽपि स्थितो यस्तु १६९	<u> </u>	स्वशक्त्या यद्भृतं नष्टम्	३२२	कास्या., 866
स्वधर्मत्यागिनोऽन्यत्र १३०	नार., 149. 39	स्वशाखाश्रीत्रिये तथा	४४८	याज्ञ., 1. 144
स्वधर्भेण नियुक्तायाम् २५३	४ मनु., 9. 167	स्वशिरसा यवसमादाय	६४१	हारी. (<i>NPP</i> ,vol.63,
स्विपत्रोरात्मन: ग्रुद्धि ६५७	ब्रह्म.			p. 195)
स्वप्याद्भूमौ शुची रात्रौ ८५७	याज्ञ., 3. 51	स्वसुतागमने चैव	५०९	शाता., 5. 15
स्वभागान् यदि दद्युस्ते १४९	,	स्वस्थेनार्तेन वा दत्तम्	१५३	कारया., 566
३२५		स्वस्रीयऋत्विग्जामातृ	८०७	याज्ञ., 1. 220
स्वभाव एष नारीणाम् ४५९		खहस्तका जा नपदम्	१९०	व्यास.
स्वभावशुचयो ह्याप: ३९०	_	खहस्तकालसंपन्नम्	६७	याज्ञ., 1. 320
स्वभावाद्विकृतिं गच्छेत् २०२	V	स्वहस्तप्रथिता माला	७५२	
स्वमप्यर्थे तथा नष्टम् ५१	-	खहस्तलिखितं स्तोत्रम्	७५२	
स्वमाता कुरुते चैषाम् ३२६	_	स्वां दासीं यस्तु संगच्छेत्		नार.
स्वमारमानं घृते पश्येत् ७४८		स्वामावन्यो यजेराद्वा	६२८	आ श्व.
स्त्रमुद्रावर्षमासार्ध ६८	व्यास. (बृहस्प. सं.,	स्वाध्यायवान् दानशीलः	८५३	याज्ञ., 3. 48
(-	510)	स्वाध्यायेनार्चयेतषींन्	७२७	मनु., 3. 81
स्वयं कृतमृणं वापि १८४	•	स्वाध्याये भोजने चैव	७५३	मनु., 4. 58
स्वयं गमनपक्षे तु ५९७	भवि.	स्वामितुल्यं भवेच्छौचम्	३५८	हारी. (देव ., 6)
स्वयं दत्तश्च शौद्रश्च २५३,२६३		स्वामितुल्येन शीचेन	२५८ ३५८	बृहस्यः आशीः, 35
स्वयं धौतेन कर्तव्याः ६९७	देव.	स्वामिदोषादपकामन्	१ ३२	नार., TSS, 102. 7
11 -11 11 11 11 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9	47.	रजा चप्राचाप्रचमाचार्	7 7 7	-11 100, 104, 1

१०६६

स्वामिनश्च सखायश्च	७०४		हत्वा सांतपनं कुर्यात्	५६२	सुम.
स्वामिने तत्समं दाप्य:	१०७	च्यास. (IC, vol. 9,	हनुमूलादध: कर्णी	८०५	गोभिल:
		p. 93)	हन्ता मन्त्रोपदेष्टा च	४६८	पैठो.
स्वामिनेऽपहृतं देयम् १०५	,५९७		हन्तृणां वाचमानानाम्	२५०	पिता.
स्वामिप्राणप्रदो भक्त	१३०	याज्ञ., 2. 182	हन्तेति तैश्चतुर्भिः स्यात्	७१८	शाता.
खामिशतुस्वाम्यधिकृत	१८६	कात्या., 114	हयच्छागाविकक्रोष्ट	449	विष्णु.
स्वामी दत्त्वार्धमूल्यं तु	१३६	बृहस्प., 12. 11	हरन् वलादविज्ञात:	१०५	शङ्खलि. ($ABORI$,
स्वामी रिक्थकयसंविभाग	९९	गीत., 10. 38			vol. 8, p. 111)
स्वामी सदशमं दण्ड्य:	१२५	बृह₹प., 16. 17	हरिद्रां कुङ्कमं चैव	४१२	स्कान्द., 4. 4. 24
स्वार्थसिद्धौ प्रदृष्टेषु	१४१	कात्या, 739	हरेच्छिन्द्याद्द हेद्वापि	१४५	कात्या., 808
स्वीयेन ब्राह्मणस्वेन	८००	भर.	हर्ता च ब्राह्मणस्तद्दत्	५९३	भवि.
स्वेच्छया च ततो दद्यात्	७२३	परा., 1. 52	हलं तु द्विगुणं कुलम्	४०	
स्वेच्छया य: पिबेत् कोशम्	, २४५	नार.	हवनादि शिर:पत्र	२४२	नार.
स्वेच्छया य: प्रतिश्रुत्य	१५२	कात्या., 642	हविष्पान्ती:यमभ्यस्य	६४६	मनु., 11. 251
स्वेच्छाकृते विभागे य:३११	,३२४	बृहस्प., 26. 140	हविष्यान्नस्य मासम्	५३४	यम. ·
स्वेच्छादेयं स्वयं प्राप्तम्	१४७	बृहस्प., 14. 5	हव्यं वहसि देवानाम्	२३२	नार. पिता.
स्वेदाश्चदूषिका श्ठेष्मा ३८९	९,५८७	देव.	हसते बहु भाषेत	४१२	ऋष्य.
स्वेषु दारेषु संतोषः	३३	भवि.	हस्तदत्तानि भुक्तवा तु	७३४	परा.
स्वेषु दारेषु संतोतः	३७	व्यास.	हस्तद्वयं निखेयं स्यात्	222	नार. पिता.
स्वैरिण्यब्राह्मणी वेश्या	६११	नार., 183. 78	हस्तयोर्निक्षिपेत् तस्य	२३१	नार. पिता.
स्वैरिण्यां वृषल्यामवकीर्णः	६०६	হাল্প. (ABORI,vol.	हस्तानां च शते साधें	२३८	नार. पिता.
		8, p. 121)	हस्तिच्छायासु विधिवत्	७८८	महाभार.
			हस्तिनं तुरगं हत्वा	५५८	यम. (संव., 141)
हंसं मद्गुं च काकोलम्	५७६	হাল্প., 17. 23	हस्तेनौषधिभावे वा	४४४	याज्ञ., 1. 142
हंस तूलीपतिच्छन्नाम्	684	गरुड. उ., 24. 52	हस्तो पादौ च तोयेन	६१७	देव.
हत: गुद्धिमवामोति	५९२	शाता.	हस्त्यश्वरथहर्नृश्च ८६	, १०५	मनु., 9. 280
0 -	448	मनु., 11. 87	हास्यं परगृहे यानम्	४१३	
हत्वा चरेद्वतं सम्यक् ५४६		ब्रह्म.	हिंसीषधजीवनम्	४९०	याज्ञ., 3. 240
हत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्		परा., 6. 18	हिंस्युर्धनानि तान् राजा		
हत्वा तु क्षत्रियो विप्रम्		, , ,	हिंस्रयन्त्रविधानं च		
and the contract	489	भवि.	हितं चास्याचरेन्नित्यम्		,
हत्वा तु प्रहरन्तं वे १६२	•	भवि•	हिरण्यगर्भ: समवर्तत	1980	ते. सं., 4. 1. 8. 3
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरम्			हिरण्यमथवा घेनुम्		彩 好.
राम पर मन्त्री सार्भ	५६०,	याज्ञ., 3. 270	हिरण्यरत्नकौशेय १०५		
हत्वापराधिनं चैव		बृहस्प., 21. 19	हिरण्यवर्ज लोहं च		1000 10 at 1000 1000 1000 1000 1000 1000
हत्या पूर्वविधानेन	93	10	हिरण्यवर्णाः ग्रुचयः ७०९		
रता पूरावयानन	440	बृहस्प. प्राय., 42	हर्ययमाः सुप्तः ७०५	5, 640	a. a., 5. 6. 1. 1

व्याख्योदाहतप्रमाणवाक्यानामनुक्रमणी

हिरण्यवर्णेति च तथा	७०९	विष्णुधर्मो., 2. 90. 2	हृदि तिष्ठति यन्छुद्रम्	८६९	
हिरण्ये द्विगुणा वृद्धिः	१७४	वृह स्प. , 10. 17	हृदि प्राणो गुदेऽपान:	८६९	त्रिकाण्डी, 1. 1. 63
हिरण्ये द्विगुणीभूते	१७१	बृहस्प., 10. 51	हृदि सर्वस्य धिष्ठितम्	८७९	विष्णु(T)., 98. 20
हिरण्ये द्विगुणीभूते	१७१	व्यास. (IC, vol. 9,	हेतिपुष्पफलानां च	१७४	बृहस्प., 10. 23
		p. 85)	हे दासि गच्छ मूल्येन	३७०	ब्रह्म.
हिरण्योदकदा <mark>नेन</mark>	१५१		हेमतप्तं घृतं प्राश्य	५७७	संव.,AL MS,p.35
हीनमध्योत्तमानां च	८७	नार., 210. 6	हेमन्तशिशिरयो: समासेन	२१७	ऐ. ब्रा., 1. 1
हीनमध्योत्तमानां तु	१०४	नार., 206. 13	हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णाम्	७७७	आश्व. य., 2. 4. 1
हीनवर्णोऽधि ऋवर्णस्य	१००	विष्णु(T)., 5. 19	हेमन्ते तु यवाः सप्त	२१७	नार., 124. 324
हीनां स्त्रीं गां च मध्यमम्	९५	याज्ञ., 2. 289	हेमन्ते शिशिरे विषम्	२१७	पिता.
हीनाङ्गानतिरिक्ताङ्गान्	७४५	मनु., 4. 141	हेमप्रमाणयुक्तं तु	२०८	कात्या.
हीनाद्रहो हीनमूल्ये	१३६	याज्ञ., 2. 168	हेमरूप्ये च हस्ताभ्याम्	८४१	आदित्य.
हीनास्तमुपजीवेयु:	२६५	बृहस्प., 26. 44	हेमश्रङ्गी शके रीप्यै:	८४१	याज्ञ., 1. 204
हीनास्तमुपजीवेयु:	२६५	देव.	हेमहारी च कुनखी	४७०	याज्ञ., 3. 209
हीनेष्वर्धदमो मोह	१००	याज्ञ., 2. 214	हेमोदकेन चाभ्युक्षेत्	३८८	पग.
हीयते व्यवहारत:	६१	याज्ञ., 2. 19	हैमन्तिकं सितास्विन्नम्	८२७	पद्म.
हीयमानो न गुद्धः स्यात्	२२७	पिता.	होता यक्षदिं समिधा	६४७	तै. ब्रा., 3. 6. 2. 1
हुतं भग्नं प्रदाप्यास्ते	१०३	कात्या., 788	होतृन् रुद्रान् सकुजस्वा	६४७	यम.
हुत्वा चतुर्गुणं दत्वा	५९७	च. वि.	होमलोपे ह्यमावास्याम्	६२८	मरी.
हुत्वा शाकलमन्त्रेश्च	६६९	वसि.	होमान्त: पितृयज्ञ: स्यात्	४७७	यज्ञपार्श्वः
हृदयप्रापि त्रिः पीत्वा	६८६	आश्व. परि., p. 141	ह्रदेषु देवखातेषु	२३६	नार., 121. 305

ADDENDA AND CORRIGENDA

Additions to Index IV

अथर्वसंहिता, ८२० अर्थशास्त्रम् , ७६ ऋक्संहिता, २८, २०१, २४६, २५२, २५६, ४०२, धातुपाठः, ४०३, ८८३, ८८४ ४०३, ६४५-७, ६४९, ६५४-६, ७००, ७०२, निबन्धः, ६०८ ७०५, ७०७, ७०९, ७१०, ७२७, ७५६, ८०६, ८१९, ८२०, ८३०, ८४९, ८८२, ८८३ एकामिकाण्डः, ७३५ ऐतरेयारण्यकम्, ४४१ कठोपनिषत्, २७, ८७८, ८८१ काठकसंहिता, २९२, ७००, ७०८-१०, ८२० कात्यायनवार्त्तिकम्, ४३२ काशिकावृत्तिः, ४७० गर्भोपनिषत् , ४००, ५८७ गोपथब्राह्मणम् , १५ ज्योति:शास्त्रम् , ४८६ ताण्ड्यब्राह्मणम् , ३० तैत्तिरीयब्राह्मणम् , २३३, ३४१, ४५५, ६५४, ७१८

तैत्तिरीयसंहिता, २८, २९२, ३७२, ३८३, ४१५, ४८९, ६४५, ६४७, ६५४, ६५५, ६६९, ७०२, ७१०,

७२०, ७६४, ७६७, ४२०, ८३०, ८८३, ८७४

तैत्तिरीयारण्यकम् , २६, ४४०, ६४९, ६५५, ८५५

त्रिपुरातापिन्युपनिषत् , ६५१ परिभाषा, ७२१ बुधभूषणम् , ४१ बृहदारण्यकोपनिषत् , ३०, २५२, ६५१ ब्रह्मसूत्रम्, ६५८ महाभाष्यम् , ८१, ४३६ मीमांसासूत्रम् , ४२, १८८, २८३, ३४३ मण्डकोपनिषत् , ६५५ मैत्रायणीयसंहिता, ३७६, ६६१ याज्ञवल्क्यसंहिता, ७२१ विप्वन्समृति:, ५४१ शतपथब्राह्मणम् , ३८, २९३, ३४१, ४००, ४०२ शाबरभाष्यम् , ४०० शुक्रनीतिः, १४७, २८५ श्वेताश्वतरोपनिषत् , ३१, ८५२, ८७२, ८७४ सामसंहिता, ६५५ सिद्धान्तकी मुदी, ६६१, ८८८

तैत्तिरीयोपनिषत् , १८, २७, २८, ३०, ३८०, ८८१

Errata

page	line		page	line	
१६	२६	तैरेव	३४७	१६	स्वधा
१६	४	वेद:	४०६	२१	तःवन्मात्रेण
38	8	भूमि	४८१	१४	भागिनेयी
38	n. 4	धर्मविशेषा—ग.	५१३	१४	माय: पापं
४६	n. 2	अन्यान्येष्वपि—ख to घ.	५२३	9	व्यतिरिक्ताः
88	n. 2	omit ज.	५५५	१६	वेश्यावधे
६९	१०	भुकुटी	५५५	१७	वेश्यां
६९	n. 1	omit ज.	५५८	8	श्वेत:
८२	२	उशना	400	२१	ॵढ़॑
१३४	4	श्रेय [;] श्चेत्	488	20	भोज्यपान
१४२	२१	प्रत्येकं	६३२	२०	उष्ट्रयानं
१५४	6	दशगुणं	७५४	१६	त्र पा वि पा हिक्षत्रिया
१९२	ų	अलुतकमाक्षरं	७८३	१४	आर्यमणे
२१७	१२	तेषां च	८३३	१७	यदीच्छेत्
२३४	28	शङ्खलिखितौ	८८९	१	सर्वा
६६९	२२	पुत्रिणी	९५१	8	हारीत:
200	२२	एवमेव करिष्यावी	९५८	२६	नार., 122, 312
२०८	3	बृहस्पति:	९८६	३४	बृह्यम
३३४	2	मास:			C < 1 · 1

Y - 1 · .

ADYAR LIBRARY PUBLICATIONS of Permanent Interest

Mānameyodaya of Nārāyaņa Bhatta

Ed. C. Kunhan Raja and S.S. Suryanarayana Sastri On Bhāṭṭa Mīmāmsā Epistemology and Ontology

Vedāntaparibhāṣā of Venkaṭādhvarin

Ed. S.S. Suryanarayana Sastri
On Advaita Epistemology and Ontology

The Philosophy of Viśistadvaita

by P.N. Srinivasachari
A critical and comprehensive study of Viśistādvaita Philosophy

Indian Theories of Meaning

by K. Kunjunni Raja
A study on meaning according to the various schools of thought in India

Bhāmatī Catuhsūtrī

Translated by C. Kunhan Raja and S.S. Suryanarayana Sastri Commentary on Śaṅkara-bhāṣya on the first four Sūtras of the Brahma Sūtras

Amarakośa with South Indian Commentaries

Ed. by A.A. Ramanathan vols. I, II and III (Index, with English Meaning)

Śrī Śaṅkara

His Life, Philosophy and Relevance to Man in Modern Times by Dr S. Sankaranarayanan (published in 1995)